SADRŽAJ. — САДРЖАЈ.

I. Arheologija i povijest. — I. Археологија и повијест.

Strana — Страна

Вјекослав Јелавић: Доживљаји Француза Poullet-a на путу кроз Дубровник у Босну (године 1658.) . . . . . 23— 76

Vejsil Ćurčić: Prilozi poznavanju prehistorijskog rudarstva i talioničarstva broncanog doba u Bosni i Hercegovini. (Sa 1 tablom) . . . . . 77— 90

Карло Пец (Pecz): Бојеви у Босни и Херцеговини од год. 1682.—1699. . . 91— 94

Dr. Gustav Bodenstein: Povijest naselja u Posavini g. 1718.—1739. (Nastavak) 95 —112

* * * Три турске листине манастира Дужа . . . . . 113—116

Vejsil Ćurčić: Prehistorička sojenica iz broncanog doba u Ripču kraj Bihaća u Bosni. (Sa 8 tabla i 3 slike u tekstu) . . . . . 149—180

Др. Ћиро Трухелка: Двије листине из Дубровачке архиве . . . . . 181—182

Šeh Sejfudin Fehmi efendija Kemura Sarajlija: Iz Sejahatname Evlije Čelebije . . . . . 183—202, 289—342

Alfons Pavich pl. Pfauenthal: Poljički statut. (Sa 2 table) . . . . . 213—250

Вејсил Ћурчић: Градина и громиле у Садићима, котар Власеница. (Са 1 сликом у тексту) . . . . . 251—254

Dr. Ćiro Truhelka: Kroničke bilješke u „Liber Reformationum“ dubrovačke arkive . . . . . 267—274

Vejsil Ćurčić: Prehistoričke utvrde oko Sarajeva. (Sa 16 slika u tekstu i 2 table) 363—386

Dr. Ćiro Truhelka: Crtice iz srednjeg vijeka. (Na osnovu dubrovačkih arhivalija) 419—432

Sejfudin Fehmija ef. Kemura: Javne muslimanske gragjevine u Sarajevu. (Sa 17 slika u tekstu i 2 table) . . . . . 475—512

II. Nauka o narodu. — II. Наука о народу.

Ljudevit Kuba: Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine. (Sa 4 arka nota) 117—128, 225—226, 403—414, 545—554

Tomo Dragičević: Narodne praznovjerice. (Nastavak.) . . . . . 129—138, 449—466

Тома А. Братић: Народно лијечење. Из времена једне љекаруше из 1843. г. 343—362

Др. Јевто Дедијер: Врсте непокретне својине у Херцеговини . . . . . 387—402

Ст. Мајсторовић: Храна наших тежака у Босни . . . . . 433—448

Тома А. Братић: Лов и народна гатања о њему у Горњој Херцеговини . . 467—474

Јосип Милаковић: Суза у народној пјесми . . . . . 533—544

III. Nauka o prirodi. — III. Наука о природи.

Ferdo Koch: Prilog petrografskom poznavanju Motajice planine u Bosni . . . 1— 22

Ото Волберет (Otto Wohlberedt): Додатак радњи „Копнени мекушци Црне Горе“. (Прилози фауни Црне Горе.) (Са 1 таблом) . . . . . 139—148

Strana — Страна

Х. Енглхарт (Engelhardt): Још један прилог познавању босанске терцијерие флоре. (Са 2 табле) . . . . . 203—212
Др. Ђорђе Протић: Прилози к познавању флоре Босне и Херцеговине . . 275—288
Виктор Апфелбек (Apfelbeck): Нови кукци пећинари из Босне и Херцеговине. Coleoptera speluncaria nova in Bosnia-Herzegovina inventa . . . . 415—418
Др. Ђорђе Протић: Четврти прилог к познавању флоре ресина (алге) Босне и Херцеговине . . . . . 513—524
Viktor Apfelbeck: Paeninsulae balcanicae coleopterum species novae. (Nove vrsti koleoptera sa Balkanskog poluostrva.) . . . . . 525—532

Različito. — Различито.

Karlo Maly: Prilozi za floru Bosne i Hercegovine . . . . . 555—557
Карло Мали (Maly): Набрајање скупљених биљака у Босни и Херцеговини од чланова међународног конгреса у години 1905. . . . . 558—568

Imenik spisatelja. — Именик списатеља.

Strana — Страна

Апфелбек (Apfelbeck) Виктор: Нови кукци пећинари из Босне и Херцеговине. Coleoptera speluncaria nova in Bosnia-Herzegovina inventa . . . . 415—418

Apfelbeck Viktor: Paeninsulae balcanicae coleopterum species novae. (Nove vrsti koleoptera sa Balkanskog poluostrva.) . . . . . 525—532

Bodenstein dr. Gustav: Povijest naselja u Posavini god. 1718.—1739. (Nastavak) 95—112

Волберет (Wohlberedt) Ото: Додатак радњи „Копнени мекушци Црне Горе". (Прилози фауни Црне Горе.) (Са 1 таблом) . . . . . 139—148

Братић Тома А.: Народно лијечење. Из времена једне љекаруше из 1843. г. 343—362

— Лов и народна гатања о њему у Горњој Херцеговини . . . . . 467—474

Ćurčić Vejsil: Prilozi poznavanju prehistorijskog rudarstva i talioničarstva broncanog doba u Bosni i Hercegovini. (Sa 1 tablom) . . . . . 77— 90

— Prehistorička sojenica iz broncanog doba u Ripču kraj Bihaća u Bosni. (Sa 8 tabla i 3 slike u tekstu) . . . . . 149—180

Ћурчић Вејсил: Градина и громиле у Садићима, котар Власеница. (Са 1 сликом у тексту) . . . . . 251—254

Ćurčić Vejsil: Prehistoričke utvrde oko Sarajeva. (Sa 16 slika u tekstu i 2 table) 363—386

Дедијер др. Јевто: Врсте непокретне својине у Херцеговини . . . . . 387—402

Dragičević Tomo: Narodne praznovjerice. (Nastavak) . . . . . 129—138, 449—466

Енглхарт (Engelhardt) Х.: Још један прилог познавању босанске терцијерне флоре. (Са 2 табле) . . . . . 203—212

Јелавић Вјекослав: Доживљаји Француза Poullet-a на путу кроз Дубровник у Босну (године 1658.) . . . . . 23— 76

Kemura Šeh Sejfudin Fehmi efendija Sarajlija: Iz Sejahatname Evlije Čelebije . . . . . 183—202, 289—342

— Javne muslimanske gragjevine u Sarajevu. (Sa 17 slika u tekstu i 2 table) 475—512

Koch Ferdo: Prilog petrografskom poznavanju Motajice planine u Bosni . . . 1— 22

Kuba Ljudevit: Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine. (Sa 4 arka nota.) 117—128, 225—226, 403—414, 545—554

Мајсторовић Ст.: Храна наших тежака у Босни . . . . . 433—448

Maly Karlo: Prilozi za floru Bosne i Hereegovine . . . . . 555—557

Мали (Maly) Карло: Набрајање скупљених биљака у Босни и Херцеговини од чланова међународног конгреса у години 1905. . . . . 558—568

Милаковић Јосип: Суза у народној пјесми . . . . . 533—544

Pavich Alfons pl. Pfauenthal: Poljički statut. (Sa 2 table.) . . . . . 213—250

Пец (Peez) Карло: Бојеви у Босни и Херцеговини од 1682.—1699. . . . 91— 94

Протић др. Ђорђе: Прилози к познавању флоре Босне и Херцеговине . . 275—288

— Четврти прилог к познавању флоре ресина (алге) Босне и Херцеговине . 513—524

Трухелка др. Ћиро: Двије листине из Дубровачке архиве . . . . . 181—182

Truhelka dr. Ćiro: Kroničke bilješke u „Liber Reformationum" dubrovačke arkive 267—274

— Crtice iz srednjeg vijeka. (Na osnovu dubrovačkih arhivalija.) . . . . . 419—432

* * * Три турске листине манастира Дужа . . . . . 113—116

J434-B-3616/19
2394

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

UREDNIK:

DR. ĆIRO TRUHELKA.

УРЕДНИК:

ДР. ЋИРО ТРУХЕЛКА.

XX.

1908.

Uredništvo:
Sarajevo, bos.-herc. zemaljski muzej.

Administracija:
Sarajevo, zemaljski ekonomat.

Godišnja cijena Glasnika s poštarinom 4 K.
Pojedine sveske stoje s poštarinom 1 K 60 h.

Dopisi i novčane pošiljke u stvari pretplate i oglasa neka se uprave na *Zemaljski ekonomat kao administraciju Glasnika zemaljskog muzeja.*

Уредништво:
Сарајево, бос.-херц. земаљски музеј.

Администрација:
Сарајево, земаљски економат.

Годишња цијена Гласника с поштарином 4 К.
Поједине свеске стоје с поштарином 1 К 60 х.

Дописи и новчане пошиљке у ствари претплате и огласа нека се управе на *Земаљски економат као администрацију Гласника земаљског музеја.*

SARAJEVO — САРАЈЕВО

ZEMALJSKA ŠTAMPARIJA — ЗЕМАЉСКА ШТАМПАРИЈА

1908.

BIBLIOTHECA
MUSEI
SARAJEVO

2394

Sarajevo, januar—mart. **1908.** Сарајево, јануар—март.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Prilog petrografskom poznavanju Motajice planine u Bosni.

Priopćio

Ferdo Koch,

kustos geološkog muzeja u Zagrebu.

Godine 1879. pošla je ekspedicija bečkih geologa u tek zaposjednutu Bosnu i Hercegovinu, da po nalogu austrijske vlade ove zemlje geološki istraži. Ekspedicija sastojala se je od dr. E. Tietze-a, dr. v. Mojsisovicsa i dr. Bittnera, a ovima se još pridruži kasnije prof. dr. Gjuro Pilar. Tom zgodom izradili su ovi geolozi geološku kartu Bosne i Hercegovine u mjerilu 1 : 576.000, pa su je skupa sa tekstom sveukupnih opažanja izdali u „Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt" u Beču god. 1880.

Kako je ovoj ekspediciji u glavnom bio zadatak istražiti rudarstvene prilike u Bosni, to su nekoji predjeli ostali slabije geološki ispitani, — med ostalima i onaj kraj sjeverne Bosne, što ga zapremaju planine Motajica i Prosara.

Dr. Gj. Pilar imao je tom prilikom ispitati geološke odnošaje sjeverozapadne Bosne, te je svoja opažanja izdao u „Radu" (knj. 61., god. 1882.). U svojoj raspravi kaže, da je dobio za narodni muzej u Zagrebu od nadmjernika Uhliga veći broj komada granitnog kamenja iz Motajice (Pilar sam nije tamo bio), a to kamenje opisuje on kao „granitit". Ovaj isti materijal služio mi je pri istraživanju berilja, koji potječe iz pegmatitne žice toga kamenja.

God. 1898. donio je prof. Kišpatić iz Motajice više komada granita (iz „Velikog-kamena") i valuticu amfibolita iz Kobaša, pa me je, povjerivši mi taj materijal potaknuo na istraživanje rečenog berilja kao i na tačnije ispitivanje geološkog sastava Motajice planine.

U praznicima god. 1901. uputio sam se u Motajicu u svrhu, da sakupim podatke i materijal o njenom petrografskom sastavu. Tom zgodom pritekla mi je jugoslavenska akademija u pomoć novčanom potporom na čemu joj ovdje usrdno zahvaljujem. Moram napomenuti, da nisam mogao zbog loših stanbenih prilika i nevremena tačnije proći južne i istočne obronke Motajice, pa su mi ovi krajevi slabije poznati.

U literaturi ima malo vijesti o geološkom sastavu Motajice, i to samo u obliku kratkih notica. Takovih notica ima u ovim djelima:

1. C. M. Paul: Geologische Notiz aus Bosnien. Verhandl. der k. k. geol. Reichsanstalt. Wien, 1872. Nr. 16, Pag. 323.

2. Dr. Ed. v. Mojsisovics, Dr. E. Tietze und Dr. A. Bittner: Grundlinien der Geologie von Bosnien-Hercegovina. — Mit Beiträgen von Dr. M. Neumayr und C. v. John. Wien, 1880. Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt. Bd. 30.

3. Dr. Gjuro Pilar: Geološka opažanja u zapadnoj Bosni. Istraživanja od god. 1879. Rad jugoslav. akademije. Knjiga 61., str. 1.—68. Zagreb, 1882.

4. Ferdo Koch: Berilj iz Motajice planine u Bosni. Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini. XI., str. 1.—12. Sarajevo, 1899. (Isto u Wissensch. Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina. VIII. Bd. Pag. 427. Wien, 1901)

5. Dr. M. Kišpatić: Mineraloške bilješke iz Bosne. Rad, knj. 151., str. 28.—67. Zagreb, 1902.

6. Dr. F. Katzer: Geologischer Führer durch Bosnien und die Hercegovina. Sarajevo, 1903.

G. Katzer, nastavljajući svoje radnje za novu geološku kartu Bosne i Hercegovine[1]), nedavno je započeo kartiranjem Motajice planine, te ću se na to i dalje dolje osvrnuti.

*

Motajica planina zaprema malen prostor, koji se prostire u sjevernoj Bosni uz Savu izmegju Svinjara i Dubočca, a taj je prostor jasno omegjen. Sjevernu granicu planine čini rijeka Sava, zapadnu Ina potok, a istočnu Ukrina. Južnu megju mogli bismo povući uz Lepenicu potok preko Kraljevog stola (350 *m*, u karti „Kralova stol“) pa niz Jedovicu do Ukrine. Kraljev stô veže Motajicu prema jugu sa sjevernim humcima Ljubić planine, a ta je veza u svojoj jezgri čini se mezozojske starosti.

U Motajici ne nalazimo znatnih visinskih oprijeka, pa se i najviši vrh „Motajica gradina“ (652 *m*) ne uzdiže osobito nad ostalom gorom. Južni obronci su položitiji no sjeverni, koji dosta strmo padaju prema savskoj nizini. Radi toga je uzvisina gore nad savskom ravninom znatna t. j. najviši vrh „Motajica gradina“ (652 *m*) uzdiže se nad Savom (91 *m*) za 561 *m*, i to u malenom horizontalnom razmaku od 3·5 *km*.

Motajica je većim dijelom gusto pošumljena, a uz rubove na mnogim mjestima dosta visoko kulturama pokrivena. Dubokih dolova i gudura ima tu malo, jer je gora većim dijelom izgragjena od takvog kamenja, koje se prilično jednolično troši. Ilovine sežu visoko i čine debeo pokrov slično kano u Moslavačkoj gori i u susjednim gorama srednje Slavonije, koje su gore sličnog petrografskog sastava.

Hidrografske prilike tako su jednostavne u Motajici, da o njima nema drugo reći van to, da se sve vode, koje izviru u Motajici ulijevaju u Savu.

*

A. Granit.

Gotovo sve, što nalazimo u literaturi spomenuto o Motajici planini tiče se lih granita iz Kobaša t. j. iz Velikog kamena kod Vlaknice. C. v. John opisuje ovaj granit u djelu bečkih geologa (v. l. c. 2., str. 440.). On kaže, da taj granit u glavnom sastoji od ortoklasa, kremena i muskovita, te da u njemu nije našao plagioklasa ni biotita. Pilar je isto kamenje opisao (v. l. c. 3., str. 15.) kano granitit pa je u njemu našao i plagioklasa i biotita. Kako sam se mogao uvjeriti ima u granitu iz Velikog kamena pojedinih partija bez biotita, a opet i takovih bez muskovita.

1. Granit iz Velikog kamena kod Vlaknice. Zapadno od Kobaša kod Vlaknice nalaze se kamenare, u kojima se je vadio granitni materijal za savske obalne nasipe i za cestogradnje. U tom granitu bila je nekada znatna pegmatitna žica sa beri-

[1]) 1907. izašla je prva šestina, list u mjerilu od 1 : 200.000 te obuhvata širu okolicu Sarajeva, Travnika, Jablanice do srpske granice.

ljem, no danas te žice više nema. Granit je ovdje dvotinjčast, ali muskovita ima u njemu mnogo više od biotita. Kamen je prilično ojednako sitnog zrna, svijetle sive boje, a glinenci u njemu su znatno rastrošeni.

Glavne sastojine toga granita su glinenac, kremen i muskovit. Uz ove rude nalazimo još biotit, turmalin, apatit, zirkon, hematit, magnetit, epidot, granat, amfibol i rutil.

Glinenac je ortoklas, mikroklin i plagioklas. Ortoklas je bezbojan, te dolazi ponajviše u obliku velikog nepravilnog zrnja. Na gdjekojem se zrnju vidi po koja kratka crta bazične kalavosti, a rijetko kada još i kratke isprekidane crte druge jedne kalavosti (valjda kosog pinakoida). Rastrošba ortoklasa započela je redovito uz pukotine, koje se bez reda provlače kroz zrno, pa je obično u srednjem dijelu zrna više napredovala no uz rub. Rastrošina sastoji u glavnom od ljuštica i listova sivozelena muskovita, željezne hrgje, sitnih zrnašca i ljusaka kaolina i kremena te od vrlo sitnih zrnaca jedne rude, koja med unakrštenim nikolima pokazuje modrušastu boju, pa bi to mogao biti zoisit.

Kao uklopak dolazi u ortoklasu hematit u obliku šesterostranih crvenih listića, apatit u obliku sitnih i ovećih stubastih ledaca i članjenih iglica, sitan biotit, zrna i štapići smegjeg turmalina, zatim zirkon (često pun crnih uklopina) i epidotna zrnca. Osim ovih uklopaka, koji su u ortoklasu bez reda razmješteni vidimo još usporedne nizove crnih zrnaca, nepravilnih cjevčica i mjehurića bez libele.

Ortoklas pokazuje često zonarnu strukturu, koju ali često uslijed jake rastrošbe ne vidimo na cijelom zrnu, već samo na pojedinim dijelovima. Ta se zonarna izgradnja vidi samo u polarizovanom svjetlu, a onda vidimo i to, da ortoklas — bio on zonarno gragjen ili ne — često undulozno potamnjuje.

Ortoklas dolazi često u sraslacima i to ili sam u karlsbadskim dvojcima ili polisintetski srasao sa mikroklinom i plagioklasom.

Mikroklin je u kamenu obilno razvijen u obliku velikog zrnja. U polarizovanom svjetlu pokazuje značajnu mrežastu strukturu, koja je uvjetovana polisintetskim srastenjem lamela po albitnom i periklinskom zakonu. Vrlo često vidimo med lamele mikroklinske tvari (koje potamne pod kutem od 15°) umetnute lamele ortoklasa i oligoklasa. Na nekojem ovećem zrnju vidimo kako je mrežasto razvijena sredina zrna mikroklina opkoljena mikroklinom, koji ima samo lamele po albitnom zakonu, a med ove su umetnute lamele oligoklasa.

Oligoklas razvio se u kamenu rijetko kada sam za sebe, nego je obično srašten sa drugim glinencima. U njemu kao i u mikroklinu nalazimo iste rastrošine i iste uklopke, što ih nalazimo u ortoklasu.

Kremen je uz glinence druga bitna sastojina ovog granita. Makroskopski ga vidimo u obliku većeg i manjega zrnja sive boje. U izbrusku je bezbojan, raspucan i mjestimice pun uklopaka. Ti uklopci su vrlo sitni i crni ili su to opet prozirni uklopci tekućine sa nepomičnom libelom. Uz ove uklopke vidimo još listiće biotita, zirkon, hematit i zelenkaste pleohroitične štapiće amfibola. Kremen često undulozno potamnjuje.

Na mnogim mjestima vidimo kako prstoliki nastavci kremena zalaze u glinence pa tim tvore mikropegmatit.

Biotit je u kamenu dosta rijedak. On dolazi u obliku listastih nakupina te je smegje boje. Često puta gubi smegju boju i postaje sivozelen, a u tom slučaju biotit lijepo izizira te u polarizovanom svjetlu pokazuje vrlo žive boje. U njemu dolazi kao uklopak apatit, zirkon i epidot.

Muskovita ima u tom granitu vrlo mnogo i to obično u ovećim listovima. Boje je sivozelene. Više puta vidimo kako je muskovit usporedno srašten sa biotitom. Često se listovi muskovita savijaju poput vijenca oko zrna kremena. Uopće pokazuje muskovit ovdje često lice, koje podsjeća na sericit.

Apatit dolazi u granitu u znatnoj množini pa je bezbojan ili žućkast. Vidimo ga uklopljena u drugim rudama ili med ostalim sastojinama u obliku iglica i stubastih ledaca. Veći leci pokazuju uz prizmu često još plohe piramide i baze.

Zirkon nalazimo u obliku bezbojnih jajolikih zrnaca ili su uz prizmu još i plohe piramide razvijene. Po značajnim svojstvima ga lako prepoznamo, a dolazi ponajviše uklopljen u glinencu, kremenu i biotitu. Često je pun crnog praška.

Turmalin je u kamenu rijedak, a obično je uklopljen u glinencu i kremenu. Boje je smegje, kadšto ljubičaste pa mu se i jaki pleochroisam u tim bojama očituje. Obilno ima turmalina u pegmatitnim žicama toga granita.

Hematit dolazi samo kao rijedak uklopak u glinencu i kremenu u obliku crvenih heksagonskih listića.

Magnetita ima malo i to u većem zrnju oštrih kontura.

Epidot nalazimo u obliku sitnih žutih zrnaca poznatih svojstva med rastrošinama u glinencu i biotitu.

Granat. U nekoliko slučajeva našao sam kao uklopak u glinencu bezbojna ili slabo crvenkasta zrnca granata, koja se tek jakim povećanjem uočiti mogu. Ta su zrnca obično u gomilice skupljena i pokazuju šesrerostrani prerez.

Rutil je rijedak, a dolazi kano uklopak u kremenu u obliku sitnih, često koljenčastih žutih iglica.

Kako smo već spomenuli nalazila se nekada u tom granitu znatna pegmatitna žica. Danas te žice više nema, a materijal, koji mi je služio pri opisu te žice potječe od nadmjernika Uhliga.

Glavne rude u tom pegmatitu bile su ortoklas, kremen i tinjac i to u velikim kristaloidima. Rjegje dolazi još mikroklin i jedan plagioklas. Kremen je sive i crne boje, kadšto sivo i crno prutast (v. l. c. 4., str. 11.).

Najzanimivija pegmatitna ruda jest ovdje berilj. On dolazi u velikim modrušasto zelenim (10 *cm* dugim i 4—5 *cm* debelim) i manjim bezbojnim lecima. Berilj pokazuje vrlo zanimiva kristalografska i optička svojstva, koja sam opisao u „Glasniku zem. muzeja“ za Bosnu i Hercegovinu (v. l. c. 4.). — Tinjac u pegmatitu je sivozelen muskovit. Biotita nema. Nadalje dolazi tu još crn turmalin (Schörl), milovka, fluorit, pirit, psilomelan i heulandit (= slilbit, v. l. c. 4., str. 12. i l. c. 5., str. 57.).

Osim u granitu našao sam na mnogo mjesta u Motajici pegmatitnih žica u gnajsnom kamenju i u biotitnim škriljavcima. Te žice bile su uvijek uske, a sastojale su od glinenca, kremena, muskovita i crnog turmalina, dočim berilja nigdje nisam više motrio.

Granit iz kamenara kod Vlaknice nije skroz jednakoga sastava niti strukture. U pojedinim partijama nema biotita, dok opet mjestimice biotita mnogo imade. Tako sam našao u nekim preparatima veću množinu rutila i crvenog granata, a i glinenac (ortoklas) nije uvijek bezbojan nego više puta ružičaste boje.

U partijama blizu negdašnje pegmatitne žice vidimo glinence pofirično izlučene. Glinenac je bezbojan ili ružičast, a na plohama pokazuje vrlo fino sraslačko prutanje. Glinenci su veliki i leže u gustoj sitnozrnoj temeljnoj tvari (smjesi od kremena, glinenca i tinjca). Biotit u takvom granitu skuplja se često u lisnate čvorove, koji u sebi uklapaju kremen i glinenac. Takovi čvorovi su redovito opkoljeni smegjim vijencem od

željezne hrgje. Takvih čvorova biotita nalazimo vrlo često u granitnom (Granitgneis) i u gnajsnom (Flasergneis) kamenju Motajice planine.

2. Muskovitni granit iz Brusnika. Na onom mjestu, gdje vodi sa glavne ceste put u Brusnik nalazi se kamenolom u svijetlom granitu, koji je lijepo zrnata sastava. U njemu su se mjestimice pojedine rude poredale tako, da kamen donekle svojom strukturom nalikuje gnajsu. U tom slučaju vidi se neko prividno brazdenje granita *NO-SW* sa naklonom od jedno 25° prema *SO*.

Glavne sastojine ovog kamena je glinenac, kremen i muskovit, a uz ove rude dolazi još uzgredno biotit, magnetit, tarmalin, hematit, apatit, granat i zirkon.

Glinenac se je ovdje razvio kao ortoklas, mikroklin i plagioklas, a u svakom je slučaju rastrošba već znatno napredovala te su glinenci mutna i hrapava lica. Inače vidimo ovdje isti megjusobni odnošaj izmed glinenaca, kao i u granitu iz Velikog kamena, samo je ortoklas pretežniji dok plagioklasa u opće malo ima. Plagioklas je sudeći po optičkim svojstvima oligoklas.

Kremen dolazi u većem i manjem nepravilnom zrnju pa je često sa glinencem mikropegmatično srašten. Prstolika ili perasta mikropegmatitna tvar poredala se često radijalno oko nekog središta.

Muskovita ima manje od glinenca i kremena. On je ponajviše sivozelene boje te dolazi u obliku otegnutih listova, koji su obično savijeni.

Biotita ima vrlo malo, obično samo uklopljena u glinencu i kremenu. Boje je žutosmegje i jaka pleochroisma.

Magnetit može se već prostim okom u kamenu viditi, no nema ga mnogo. U preparatu ga vidimo u obliku nepravilnog zrnja, rjegje nalazimo po koji oktaedrijski oblik. Na mnogo mjesta pretvara se u željeznu hrgju.

Hematit dolazi kao rijedak uklopak u ortoklasu.

Apatit je u ovom kamenu vrlo rijedak i sitan i to samo kao uklopak u glinencima i kremenu.

Zirkon je takogjer vrlo rijedak uklopak.

Granat je vrlo sitan i blijede crvene boje. Vrlo je rijedak te uvijek uklopljen u glinencima.

Turmalina ima malo i to kao uklopak u ortoklasu. Boje je modrušaste a jaka pleochroisma. Vrlo je sitan pa ga tek jakim povećanjem vidimo.

3. Biotitni granitgnajs iz Židovskog potoka. Ovaj kamen potječe iz potoka, koji teče zapadno ispod Židova-kose kod Brusnika a vodić mi reče, da se zove Židovski potok. Kamen je sitnog ojednakog zrna. Rastrošba je već znatno napredovala, pa je kremen često smegje boje od željezne hrgje, koja postaje od magnetita. Glinenci su znatnim dijelom pretvoreni u bijelu kaolinsku tvar. Biotita ima mnogo, a skuplja se u usporedne nizove, koji kamenu podavaju lice gnajsa. Isto tako vidimo u tom kamenu često čvoraste ili kvržaste nakupine biotita. Ovo kamenje izgragjuje goru izmed Kobaša i Brusnika naime Bunariće, Židovu kosu, Dugu kosu, Bajlazi brdo, Lipaja brdo, Prosjeknu gradinu i Motajicu gradinu. Pegmatitne žice su česte, a sastoje od bijelog kaolinizovanog glinenca, kojemu se znade još pridružiti sivi kremen.

Pod mikroskopom vidimo, da kamen sastoji od ortoklasa, mikroklina, oligoklasa, kremena i biotita, a ovima se još pridružuje nuzgredno apatit, muskovit, klorit, zirkon, granat, tumalin, hematit i magnetit.

Glinenci dolaze u ojednakom zrnju po svem kamenu jednoliko razdijeljeni. Tim dobiva kamen pod mikroskopom zrnato lice granita. Samo na nekim mjestima vidimo

kako veća zrna glinenca i kremena tvore oka, koja su opkoljena vijencem sitnijeg glinenca i kremena te savijenih listova tinjca.

Kremena ima u kamenu od prilike kao i glinenca. On je redovito pun vrlo sitnih crnih nanizanih uklopaka. Osim toga ima u njemu uklopljena apatita, zirkona, biotita, granata i kremena. Često se u njemu vide mjehurasti uklopci sa nepomičnom libelom.

Biotit je obilan i to u listovima i ljušticama. Tu tamo skuplja se u hrpe ili se savija oko kremena i glinenca. Boje je blijedosmeđe, jakoga pleohroisma i dobre kalavosti. On u sebi uklapa kremen i apatit. Na nekim mjestima se rasčihava i pretvara u agregate od finih listića zelene kloritične rude.

Magnetit već prostim okom primjećujemo na kamenu u obliku crnih kvržića, koje su opkoljene smeđim prstenom željezne hrđe. Nema ga u kamenu mnogo, a ponajčešće je uklopljen u glinencu.

Muskovita ima malo. Boje je zelenkaste, a dolazi uklopljen u glinencu ili u društvu sa kloritičnom rudom uz biotit.

Apatit, zirkon, crveni granat, turmalin i hematit su ovdje rijetke rude, a dolaze ponajviše kao uklopci u kremenu i glinencu.

B. Gnajs.

Ako slijedeće kamenje pod 4.—8. zovem gnajsom, držim, ipak kao i Katzer, da se tu ne radi o pravim arhajskim gnajsovima, te ima oznaka „gnajsova" poglavito da ističe petrografsku razliku spram škriljevaca, koji se navode u odsjeku *C*.

4. Muskovitni gnajs iz Studene vode. Ako se ide iz Kobaša uz Kamen potok naići ćemo kod zadnjih kuća na rastrošen biotitni gnajs (*N-S*, pada 46° prema *O*). Na tom mjestu sastaje se Kamen-potok sa potokom Studena voda, pa idući uz ovaj vidimo kako se više puta izmjenjuju biotitni gnajsi sa muskovitnim gnajsom, a kod kote 129. nalazimo tanko vrstani biotitni škriljavac (*NNO-SSW*, pada na *SO* pod kutem od 46°). Na tom mjestu ulijeva se u Studenu vodu Badanj potok, a u području ovog potoka nalazimo isto gnajsno kamenje. Od utoka Badanj potoka u Studenu vodu zove se potok prema gore Široki dô, a u ovaj se ulijeva Zlostup ili Lupavica potok. Ovdje svuda vidimo pretežno svijetle muskovitne gnajse, koji izgrađuju Kruškovac (brazde *WSW-ONO*, a padaju strmo prema *SO*) i Ostraja brdo te se oslanjaju prema zapadu o granitgnajs i granitnu središnju jezgru Motajice.

U Kamen potoku nalazimo uz gnajse još biotitne škriljavce i amfibolite. Tamni amfibolit kod kote 172. brazdi od *NNO-SSW*, a pada prama *SO* pod kutem od 40°. U njemu je uložena naslaga dvotinjčasta škrilja u debljini od jedno 5 *m*. Dalje gore uz Kamen potok oslanja se gnajsno kamenje o granit.

Muskovitni gnajsi, što ih nalazimo u opsegu gornjeg toka Studene vode sastoje u glavnom od muskovita, kremena i glinenca. Muskovit je uvijek srebrnaste boje te najobiljnija sastojina kamena. Muskovit dolazi ili u sitnim ili u velikim savijenim listovima, koji se redaju u povore, pa tako podavaju kamenu dobru škriljavost. Bazalna kalavost je dobro izražena, a na bazalnim plohama vidimo često još tri sistema crta, koje se sijeku pod kutem od 60° (Druck- oder Schlagfigur).

Glinenac dolazi kao ortoklas i plagioklas, no često nalazimo samo ortoklas. Glinenci su redovito dosta svježi te vidimo u njima uklopljena muskovita, apatita, biotita, željeznu rudu i zirkon. Plagioklas po svojim svojstvima pripada albitnoj skupini.

Kremen dolazi u zrnju razne veličine te je bezbojan. U njemu vidimo iste uklopki kao u glinencu, a uz to još i vrlo sitan rutil.

Osim ovih glavnih sastojina kamena vidimo još malo biotita, zirkona, apatita i magnetita. Turmalina ima u nekim odlikama ovog gnajsa mnogo te je putenaste crvene boje i jaka pleohroisma.

U ovom gnajsnom kamenju nalazimo često pegmatitnih žica. Te žice su obično samo 1 *cm* debele te u glavnom sastoje od crna turmalina i kremena čagjavca, kojima se znade i ortoklas pridružiti. Tanke iglice turmalina isprepletene su kao pust te često zalaze u kremen. U izbrusku je turmalin putenasto crvene ili modrušaste boje a često se motre igle, koje su na svakom kraju raznolične boje. Dichroisam je uvijek vrlo jak.

Kremen dolazi u većem nepravilnom zrnju, koja su pod mikroskopom bezbojna. On je uvijek pun crnih vrlo sitnih uklopina, koje su nanizane u usporednim nizovima ili ti nizovi tvore neku vrstu mrežotine. Uz ove crne uklopke vidimo još znatnu množinu uklopaka sa libelom. U većim takim uklopcima je libela nepomična, dok u manjim libela neprestano živahno titra.

Ortoklas dolazi u većem zrnju samo prema rubovima žice te je vrlo rastrošen. Ortoklas je pun crnog muteža, željezne hrgje, a na mnogim mjestima vidimo ili osamljena ili opet u hrpe nagomilana zrnca epidota, koji je svakako sekundarno postao pretvorbom iz ortoklasa i turmalina. Epidot je jasno žute boje, slaba ali očita pleochroisma i jaka dvoloma. Med unakrštenim nikolima potamni paralelno i pokazuje vrlo žive boje. Zrna su obično stubasto otegnuta, te vidimo na njima popriječnu i uzdužnu kalavost. Što se više približujemo svježijem dijelu kamena to više nestaje epidota, pa ga u posve svježem kamenu u opće nema. — Uz epidot nalazimo u ortoklasu još kao proizvod rastrošbe zelenkasti klorit.

5. Biotitni gnajs sa granatom iz Studene vode. Ovaj kamen potječe iz gornjeg toka Studene vode, gdje dolazi izmjenice sa muskovitnim gnajsom. On je tamnosive boje i kala se u deblje ploče te ima lijepo razvijenu škriljavu strukturu. Biotit se je poredao u povore, med kojima su svijetlije pruge od kremena i glinenca. Kremen i glinenac više puta su se porfirno izlučili, a uz to vidimo na kamenu još kvržice crvena granata.

Pod mikroskopom vidimo, da je kamen gotovo posve svjež i da sastoji u glavnom od biotita, kremena, glinenca i granata, a uz to ima još zirkona, željezne rude, muskovita i apatita.

Biotit je najobilnija sastojina kamena. On dolazi u listovima razne veličine i oblika. Obično su listovi biotita jednim smjerom izvučeni, te sastoje od mnogo finih lamela. Boje je biotit modrušasto zelene i vrlo jakog pleochroisma u žutozelenoj i smeđoj — gotovo crnoj — boji.

U njemu vidimo redovito kao uklopak magnetit, kadšto po koje zrnce kremena ili iglicu apatita. On sam dolazi kao uklopak u kremenu, glinencu i granatu. Biotit tvori oko granita vijence pa zalazi uz pukotine u sam granat. Isto se tako često skupljaju listovi biotita u vijenac oko ovećeg zrnja kremena i glinenca.

Kremen po množini ne zaostaje mnogo za biotitom u kamenu. On se pojavljuje u zrnju razne veličine te je uvijek bezbojan i staklasta lica. U većem zrnju nalazimo redovito utrušeno vrlo fin crni prašak, koji dolazi u hrpicama ili je poredan u usporedne nizove. Osim toga uklapa kremen u sebi kremen, zirkon, biotit, muskovit, apatit, magnetit i sitan crvenkast granat.

Glinenca ima u kamenu dosta a dolazi ponajviše u jednovitom većem zrnju i uvijek je svjež. Nekoja zrna pokazuju med unakrštenim nikolima velik broj sraslačkih lamela, koje su tako zbijene, da se potamnjenje nije moglo tačno ustanoviti. No približno zbiva se to koso potamnjenje pod kutom od jedno 5° pa imamo svakako pred sobom jedan plagioklas iz albitne skupine. U njemu dolaze isti uklopci kao u kremenu izuzevši granat.

Granat spada po množini med glavne sastojine ovog kamena. Već prostim okom vidimo u kamenu malene kvržice crvena granata. U izbrusku vidimo, da je granat još prilično svjež, a svojom hrapavom površinom dobro se ističe med ostalim rudama. Mnoga zrna granata — osobito manja — pokazuju jak dvolom. Takva zrna su nešto pomućena, jakim povećanjem vidimo, da su prepuna vrlo sitnih zelenkastih iglica jedne rude, koja se iz bližega ne da odrediti. U većem zrnju očituje se započeta rastrošba samo u toliko, što se je na gdjekojoj pukotini izlučila zelenkasta kloritična ruda. U granatu dolazi kao uklopak magnetit, biotit, zirkon i posve sitna žuta dvolomna zrnca, koja bi mogla biti rutil. Zirkon je med uklopcima u granatu najobilniji te samo u malo kojem granatu manjka.

Zirkona ima u kamenu obilno, a dolazi u obliku sitnih i većih ledaca, koji su na oba kraja zašiljeni. Po svem je kamenu obilno razasut a vidimo ga uklopljena gotovo u svim ostalim sastojinama ovog kamena.

Želježna ruda je ovdje magnetit. On dolazi obilno po svem kamenu i kao uklopak u drugim rudama.

Muskovit je u kamenu rijedak, a dolazi u sitnim listićima uz biotit obično tamo, gdje se biotit savio u vijenac oko kremena.

Apatit je rijedak i obično sitan. Dolazi redovito uklopljen u kremenu, glinencu i biotitu.

6. Biotitni gnajs sa granatom iz Kamen potoka kod Kobaša. Ovaj kamen mnogo nalikuje svojim mineralnim sastojinama kao i strukturom na biotitni gnajs iz Studene vode. Kamen se kala u deblje ploče, a u njemu vidimo uske povore biotita izmjenice sa bijelim prugama, što ih čini kremen sa glinencem. Prostim okom vidimo kako iz kamena strše crveni granati i po koje veliko zrno kremena i glinenca.

Glavne su mu sastojine biotit, kremen, glinenac i granat, a nuzgredne muskovit, apatit, magnetit, zirkon i klorit.

Biotit je uz kremen najobilnija sastojina kamena. U povorima što ih on tvori usuto je mnogo lijepa granata. On je zelenkasto smeđe boje i jaka pleochroisma. Bazalna kalavost je dobro izražena. Na okrajcima su otegnuti listovi vlaknato raščihani, pa na tim mjestima obično vrlo živim bojama iriziraju.

Kremena ima mnogo u sitnim zrncima, koja zajedno sa sitnim glinencima ispunjavaju prostor izmed povora biotita. Med ovo sitno zrnje utiskuju se velika zrna kremena i glinenca. Kremen je bezbojan. Kao uklopak vidimo u njemu bezbojni granat, apatit, biotit, zirkon i sitan crn prah.

Glinenac je obilan, ponajviše svjež te staklasta lica. Mnogi prerezi sastoje od velikog broja sraslačkih lamela, a na nekoliko prereza bio je taj sistem lamela unakrst presječen većim brojem lamela po periklinskom zakonu tako da med unakrštenim nikolima vidimo mrežastu sliku, kakvu smo vični gledati kod mikropertita. Skoro svi prerezi potamnjuju undulosno, tako da se kut potamnjenja ne da tačno ustanoviti ali kako se čini taj je kut malen. Glinenac uklapa u sebi oveća zrna bezbojna granata, apatit, kremen, biotit, zirkon i neki crni prah. Uz pukotine u glinencu pojavljuje se zelena kloritična ruda.

Granata ima i ovdje mnogo. On je bezbojan ili slabo crvene boje te pokazuje ista svojstva kao granat iz biotitnog gnajsa Studene vode. Rastrošba granata je ovdje više napredovala te su pukotine u njemu ispunjene zelenim kloritom, a zrna granata obično su obavita vijencem od klorita, biotita i sitnog zirkona.

Muskovita ima dosta malo, a vidimo ga ili u povorima biotita ili na rijetko razasuta po svem kamenu. Veći listovi su prepuni posve sitnog zirkona.

Apatit je vrlo rijedak te dolazi u kratkim stubastim lecima bez boje. Na jednom ovećem lecu razvila se uz prizmu i piramidu još i baza na oba kraja leca.

Magnetit dolazi samo u par zrnaca nepravilna oblika.

Zirkona ima u ovom gnajsu vrlo mnogo i to što sitnijeg što krupnijeg. Redovito je bezbojan, po neka veća zrna bila su jasno žute boje te su pokazivala ako i slab to osjetljiv pleochroisam.

Klorit dolazi obilno uz granat i glinenac, gdje postaje pretvorbom ovih ruda. Boje je modro zelene i osjetljiva pleochroisma u svijetloj i tamno zelenoj boji.

7. Biotitni gnajs sa Hercegovog dola kod Bosanskog Svinjara. Idući iz Bosanskog Svinjara uz Savu prema Kobašu vidimo uz cestu svuda dobro škriljav biotitni gnajs, koji je velikim dijelom vrlo rastrošen. To je kamenje tamne boje, sa bijelim pjegama i prugama te se obično kala u tanke ploče. Smjer brazdenja uvijek je gotovo točno od zapada k istoku, a padanje slojeva prema jugu iznosi 30°. Ispod obronka koji je u štopskoj karti označen kao „Hezogov" dol (ima biti Hercegov) dotiče se Sava ceste a na tom mjestu vidimo na duljinu od par stotina koračaja odkriveno svježije gnajsno kamenje, kojega tu lome da prošire cestu a rabe ga i kao nasipni materijal. U tom gnajsu ima po kadšto takozv. „gorskih zrcala" (Harnisch) na kojima izglagjene brazde teku smjerom $NO = SW$. Dalje prema Puljana kosi vidimo sa ovim gnajsom izmjenice vrstan biotitni škriljavac, koji se u tanke ploče kala. Rečeni gnajs izgragjuje zapadne obronke i kosine Motajice to jest Vinogradac i Galešnu kosu do Golubca. Nasuprot okrajka Puljane kose pojavljuje se granit te ga vidimo odavle duž ceste sve do Brusnika. U dolu kod Kaovca[1]) svuda je granit, koji čini ovdje vrleti i pećine u jarku nasuprot Babinog groba. Stari Kaovci, Babin grob, Gredelj, Zvizdić ili Zvjezdić (u karti „Vižna Motajica"), Agina kosa, Pećinska glavica, Oskoruša brdo, Kremenjak, Kamenjak i Golubac izgragjeni su od granita u kojemu ovdje svuda nalazimo pegmatitnih žica.

Svježi biotitni gnajs sa Hercegovog dola spada med najljepše kamenje ove gore. Škriljava struktura vrlo je dobro izražena. Kamenom provlače se usporedne najviše 1 *mm* debele pruge bijela glinenca i kremena, a izmed ovih vidimo crne povore biotita. Često vidimo u kamenu velika zrna kremena ili glinenca a oko ovih savijaju se povori biotita. Ta struktura vidi se jasno i pod mikroskopom. U tankobrusu vidimo, da se kroz kamen vuku povori posve sitnog kremena i glinenca, zatim povori od krupnijeg zrnja istih ovih ruda i povori biotita; med ove trojake povore utiskuju se velika zrna glinenca, kremena i granata tako da se povori oko tog zrnja krivudasto savijaju.

Ovaj gnajs sastoji u glavnom od biotita, kremena, glinenca i granata a uz to dolazi još zirkon, apatit, željezna i kloritična ruda te malo muskovita.

Biotit je najobilniji u kamenu. On je tamno smegje boje, vrlo jakog pleochroisma i dobro izražene bazalne kalavosti. Mjestimice je pun crnih uklopaka a kadšto se već počeo pretvarati u zelen klorit.

---

[1]) U specijalnoj karti označeno je to mjesto sa „Kaoci". Dr. Otto Blau kaže u svom djelu „Reisen in Bosnien und der Hercegovina" na strani 124. da je izpravan naziv „Kaovce".

Kremena ima u kamenu vrlo mnogo. On uklapa biotit, apatit, zirkon, granat i magnetit.

Glinenac je obilan te je većim dijelom posve svjež. Pretežno je to ortoklas, dok plagioklasa (iz albitne skupine) malo imade. Uz uklopke što ih nalazimo u kremenu vidimo tu još sitan muskovit.

Granat je ovdje bezbojan, redovito posve svjež ali često raspucan. Na te pukotine ulazi biotit u zrnje granata. Gotovo sav granat pokazuje ovdje jak dvolom i očitu kromatičnu polarizaciju. On uklapa apatit i zirkon, rjegje još i biotit.

Ostale spomenute sastojine ovoga gnajsa jesu rjegje, a dolaze većinom kao uklopci u glavnim rudama.

U ovom gnajsu ima više pegmatitnih žica pa sam pod Puljana kosom motrio dvije žice, koje su zajedno bile do 2 *m* debele. Te žice sastoje u glavnom od gusto zbijenih komada kremena, ortoklasa i smeđih listova biotita, a uz to ima u njima još nešto apatita, magnetita i zirkona. U kremenu ima uklopaka tekućine sa pomičnom libelom, koje kadšto vrlo živahno titraju.

8. Biotitni gnajs iz Osovice potoka kod Šeferovca. Počevši od mjesta gdje utiče u Osovicu potok Cjepanac (izmed Gradine i Bosna strane) nastupa vrlo rastrošen biotitni gnajs, koji je izmjenice vrstan sa tinjčevim škriljevcima. Vrste ovog kamenja vrlo su isprevijene a položene su smjerom *ONO* = *WSW* te padaju prama *SSO* sa kutem od 30°. Vrste tinjčevih škriljevaca u gnajsu obično su samo 0·5—2 *m* debele. To kamenje nalazimo na Kurjačkoj, Turinom konaku, Cijepanskoj glavici pa sve do pod Svečak kosu, pa ono čini ovdje istočni rub kristalinske gorske jezgre nasuprot brusilovastom kamenju i drugim mlađim tvorinama.

Gnajs koji ovdje dolazi je sive boje sa hrđastim pjegama od željeznog oksida pa je vrlo rastrošen. Uslijed rastrošbe izgubila se njegova škriljava struktura te je više zrnata lica poput granita. Sastojine su mu biotit, kremen i glinenac a uz to dolazi još turmalin, granat, zirkon, apatit, titanovo željezo, titanit i rutil.

Biotita ima vrlo mnogo i to ponajviše u velikim listovima, koji su često savijeni. Svježi listovi su jasno smeđe boje, no velikim dijelom je biotit rastrošen. Ta se rastrošba očituje tim da se listovi biotita raščihavaju u vrlo fine listiće a pri tom gubi svoju boju i pleochroisam. U rastrošenom biotitu vidimo uvijek znatnu množinu sitnih žutih iglica rutila.

Kremen je po svem kamenu jednolično razdijeljen, a pojavljuje se samo u sitnijem nepravilnom zrnju.

Glinenac dolazi kao i kremen u sitnom nepravilnom zrnju. Većim dijelom je taj glinenac ortoklas, a premda ima ovdje i plagioklasa, to mu se više ne može pobliža narav odrediti, jer su svi glinenci vrlo rastrošeni.

Turmalin je u kamenu rijedak, a dolazi u obliku debelih šesterostranih ili prizmatskih prereza tamne ružičaste boje sa jakim dichroismom.

Granat je takođjer rijedak i to u nepravilnom zrnju bez boje.

Zirkona ima malo i to u vrlo sitnim okruglim ili jajolikim zrncima kao uklopak u kremenu i glinencima.

Titanovo željezo dolazi u sitnom zrnju bez reda u kamenu razbacano. Ponajviše je već pretvoreno u leukoxen i žutosmeđi titanit. Uz ovakvo rastrošeno titanovo željezo vidimo često hrpice gusto isprepletenih iglica rutila.

Apatita ima u kamenu obilno, no većinom u posve sitnim letcima. Rijetki su veliki stubasti letci sa popriječnom kalavosti.

Rutil dolazi kao sekundarna ruda u biotitu i u okolišu titanova željeza. To su sitne žute iglice jakog dvoloma. Koljenčasti sraslaci su rijetki, a tada su obično po tri ili više individu koljenčasto sraštena.

C. Tinjčevi škriljavci.

9. Biotitni škriljavac sa Puljane kose je tamnosive boje i dade se cijepati u tanke pločice. Glavne sastojine su mu biotit i kremen, a uz to dolazi još ortoklas, plagioklas, muskovit, zirkon, apatit, turmalin, granat, rutil, epidot i željezna ruda.

Pod mikroskopom vidimo da je kamen jasno škriljave strukture i da sve rude dolaze u vrlo sitnom zrnju ili listićima.

Biotit je najobilnija sastojina kamena. On dolazi u nepravilnim listićima, na kojima rijetko kada vidimo razvijenu bazalnu kalavost. Boje je smeđe te jakoga pleochroisma. Mjestimice se pretvara u zelenu kloritičnu rudu.

Kremen je uz biotit najobilniji, te često sa glinencem stvara uske nizove, koji se već i prostim okom primjetiti mogu.

Glinenac je rjeđi i više puta dosta istrošen. On dolazi kao ortoklas i plagioklas.

Muskovit je rijedak, a dolazi u sitnim ljušticama ili otegnutim listovima. Zirkona ima mnogo, često u ovećem zrnju pa kao uklopak u kremenu. Apatit dolazi u sitnim iglicama sa poprječnom kalavosti te je često uklopljen u kremenu. Rutil je obilan i to u obliku sitnih zrnaca ili iglica žute boje kao uklopak u kremenu, glinencu i biotitu. Turmalin je rijedak i modrušaste boje, a tako i crvenkasti sitni granat. Epidot vidimo u obliku sitnijeg zrnja žute boje i jaka pleochroisma uz biotit kao proizvod njegove pretvorbe. Željezna ruda je magnetit Ona dolazi u sitnim zrncima, koja se često pretvaraju u smeđu željeznu hrđu.

10. Biotitni škriljavac iz potoka Studena voda. Kamen je tamnosive boje te se kala u tanke ploče. Pod mikroskopom vidimo, da u glavnom sastoji od biotita, kremena, glinenca i muskovita a uz to dolazi još uzgredno željezna ruda, zirkon, granat i apatit.

Biotit je vrlo obilan pa vidimo kako se je poredao u usporedne, često vijugaste povore, koji se među ostalim rudama provlače. On je crvenkasto smeđe boje i jaka pleochroisma. Paralelno sraštenje biotita sa muskovitom susrećemo ovdje češće. Nekoji listovi biotita pretvaraju se u zelenu kloritičnu rudu. On dolazi kao uklopak u kremenu i glinencu, često u šesterostranim prerezima po bazi.

Kremen je uz biotit najobilnija sastavina kamena. Obično dolazi u sitnim zrncima. Rjeđe nalazimo velika porfirno izlučena zrna, koja su skroz raspucana i oklopljena vijencem biotita.

Glinenac nije obilan i obično sitnog zrna. Većim dijelom je to ortoklas. Plagioklas dolazi u zrncima sa mnogo finih sraslačkih lamela. Te lamele potamne simetrijski pod malim kutem (oko 5°), što pokazuje na plagioklas iz albitne skupine. — Glinenci su prilično svježi te staklasta lica. Samo veća zrnca ortoklasa pomućena su od velike množine dvolomnih ljuštica kaolina i znatne množine crne praškaste ugljevite tvari.

Muskovita ima uopće malo i to ponajviše u većim listovima sa dobrom bazalnom kalavosti. On je često slabo zelene boje.

Željezna ruda je ovdje titanovo željezo. Ono dolazi u crnim zrncima ili štapićima, pa je obično već znatno rastrošeno. Vidimo naime da su zrnca opkoljena bijelim

leukoxenom, ili su već posve pretvorena u tu bijelu rastrošinu, a onda vidimo i po koje zrnce žutog titanita. Titanit se je ovdje razvio kadšto u obliku sitnih šiljastih ledaca, na kojima češće motrimo po nekoliko kosih crta kalavosti.

Zirkona ima malo i to u vrlo sitnim zrncima ili u letcima, koji su često u više komada raskinuti. Vidimo ga kao uklopak u kremenu i glinencu.

Apatit dolazi kao sitan i rijedak uklopak u glinencu i kremenu.

Granat je vrlo rijedak i dolazi samo kao uklopak u kremenu i glinencu. On je bezbojan ili slabo žućkast te obično nepravilna oblika. Samo jedan prerez imao je oblik osmerokuta. U ovom sitnom granatu dolazi kao uklopak zirkon i apatit.

Osim tih ruda vidimo u tom škriljavcu kod jakog povećanja tu i tamo po koju žutu sitnu iglicu jedne rude, koja bi mogla biti rutil.

11. Dvotinjčasti škriljavac iz Kamen potoka kod Kobaša. Ovaj kamen uložen je u amfibolitu u naslagi, koja je jedno 5 *m* debela. Kamen je sive boje i posve škriljav. Već prostim okom se vidi, da mu je glavna sastojina tinjac. U preparatu vidimo, da sastoji gotovo od jednakih dijelova biotita, muskovita i kremena, a uz to da imade još nešto ortoklasa, granata i magnetita, zirkona, apatita i sekundarnog klorita.

Muskovit i biotit dolaze u većim, rjegje u manjim listovima te je njihova pretvorba u zelenu kloritičnu rudu već znatno mah preotela. Osobito je muskovit na mnogo mjesta već posve pretvoren u klorit. Klorit je u tom slučaju obično pridržao kalavost tinjca.

Kremena ima u kamenu vrlo mnogo a uvijek dolazi u malenom zrnju, koja su staklasta lica.

Ortoklasa ima vrlo malo u sitnim zrncima te je obično rastrošinom pomućen.

Granat vidi se prostim okom u kamenu kao crvena zrnca, a ima ga prilično mnogo. Veća zrnca su posve raspucana a uz pukotine izlučila se zelena kloritična ruda. U nekim većim zrncima vidimo nakupine sitnih listića klorita, zrnca kremena i epidota, iglice rutila i željezne hrgje. Gdje je rastrošba jako napredovala, tamo vidimo granat opkoljen vijencem od navedenih sekundarnih ruda.

Magnetit je obilno razasut po svem kamenu u sitnim zrncima.

Zirkona i apatita nema mnogo, a redoviti su uklopci kremena.

12. Tinjčev škrilj iz Manastirice potoka. Kamen je modro sive boje te se kala u tanke ploče. Plohe takovih kalotina prevučene su valovito savijenim tinjcem a iz ovoga strše kvržice siva kremena.

Tinjac je srebrnasta sjaja te posve nalikuje na sericit, kako to češće motrimo u kristalinskom kamenju Motajice. Pod mikroskopom vidimo, da tinjac (muskovit) rijetko kada dolazi u velikim listovima, nego obično kao agregat sitnih listića, koji se dijelom redaju u povore ili sa sitnim kremenom tvore u kamenu neku podlogu nalik na mozaik.

Kremen dolazi u sitnim zrncima zajedno sa tinjcem po svem kamenu ili ga vidimo u velikom zrnju. On je sive boje, a pod mikroskopom vidimo, da ta boja potječe od velike množine sitnih crnih uklopaka. Ti uklopci su redovito vrlo sitni, rjegje vidimo veće štapiće ili nepravilno trunje. Jakim žarenjem izgori dijelom ta crna tvar, ali teško, pa možemo zaključiti da je to ugljevita tvar. Med tim crnim uklopinama, a i drugdje u kamenu ima nešto magnetita, kako se to može zaključiti po nekim trokutnim prerezima i po hrgjastoj rastrošini, koja ga više puta opkoljuje. — Osim tih uklopina vidimo u kremenu još uklopke sa nepomičnom libelom, zatim muskovita, apatita, turmalina, biotita i rutila.

Turmalina ima vrlo malo u kamenu a dolazi u kratkim stubastim letcima. Boje je modrušaste i jaka pleochroisma.

Apatit je vrlo obilan. On dolazi obično u sitnim igličastim letcima a često je uklopljen u kremenu i muskovitu.

Rutil dolazi u obliku sitnih, često koljenčastih žutih iglica po svem kamenu u velikoj množini.

Granat je vrlo rijedak i to u sitnim posve raspucanim zrncima blijede crvene boje.

Biotita ima vrlo malo, i to samo kao uklopak u kremenu.

13. Tinjčev škriljavac iz Šeferovca. U Šeferovcu nalazimo kod mosta, kojim prelazi kobaško-prnjavorska cesta preko Osovice škriljavac, koji brazdi *ONO-WSW*, a pada na *SO* pod kutem od 35°. Isto kamenje nalazimo dalje prema Svečak kosi i na Malom Kruškovcu a ima ponešto lice brusilovca. Na desnoj obali Osovice potoka ispod Visoke kose nalazi se kamenolom u serpetinskom kamenu, a iznad ovoga dalje uz potok dolazi opet tinjčev škriljavac. Malo dalje, zapadno ispod Babine kose nalazimo zelen škriljavac (aktinolitni škriljavac), koji je lijepo vrstan te uložen med tamnosivim brusilovcem. Dalje gore uz potok nalazimo opet tinjčev škriljavac (14), koji je izmjenice vrstan sa biotitnim gnajsom (8).

Kamen, što ga ovdje opisujemo, lomi se u tanke ploče, koje su kojekako isprevijane. Boje je sivo zelene. Prostim okom vidimo, da kamen sastoji poglavito od sivozelenog muskovita, sivog kremena i magnetita. Pod mikroskopom vidimo uz ove rude još turmalin, apatit, željeznu hrgju, klorit, rutil i granat.

Muskvit je redovito sivozelene boje, a često je u tolikoj mjeri infiltrovan željeznom hrgjom, da je poprimio žutosmegju boju.

Kremen je u preparatu bezbojan te staklasta lica. Pun je sitnog trunja ugljevite tvari, a često vidimo u njemu još magnetit, apatit i uklopke sa nepomičnom libelom.

Magnetit je vrlo obilan. On se pojavljuje u nepravilnim zrncima no pretežno ga vidimo u zrnju sa oštrim kristalografskim obrisima. Prerezi pokazuju oblik pravilna četverokuta, paralelograma, istostrana trokuta i t. d. Po svem je kamenu obilno razasut, a uz to se skuplja u gomilice i redove. Ponajviše je svjež, a gdje je započela pretvorba vidimo cijelu okolinu natopljenu žutosmegjom hrgjom.

Turmalin je vrlo rijedak, a dolazi u stubastim letcima sa popriječnom kalavosti. Leci se obično završuju zatupljenim romboedrom. Boje je modrušaste i jaka pleochroisma.

Granat je vrlo rijedak, bezbojan ili slabo crvenkast. Zrnca su raspucana, a uz pukotine vidimo zelenu kloritičnu rudu.

Apatit dolazi samo u sitnim igličastim lecima te je obično slabo zelenkaste boje.

Rutila ima i u ovom kamenu vrlo mnogo, osobito u okolišu većeg zrnja kremena ili uz listove muskovita, koji su infiltrovani željeznom hrgjom. On dolazi uvijek samo u posve sitnim iglicama i u poznatim koljenčastim sraslacima. Boje je jasno žute.

Kloritična ruda dolazi u zelenim ljušticama ili krpastim listovima, te je nastala pretvorbom iz muskovita i granata.

14. Tinjčev škriljavac iz Osovice potoka kod Šeferovca. Ovaj škriljavac dolazi u tankim vrstama izmjenice sa biotitnim gnajsom. On se dade cijepati u tanke pločice te je vrlo rastrošen. Pod mikroskopom vidimo da je kamen prepun željezne hrgje i da su mu glavne sastojine muskovit i kremen.

Muskovit dolazi u velikim listovima i u lisnatim nakupinama. On je blijedozelene boje, a ponajviše žutosmegje bojadisan od velike množine željezne hrgje, koja se je u nj uvukla.

Kremen dolazi ponajviše u vrlo sitnim, gusto zbijenim zrncima, pa je i on često hrgjast.

Željezna ruda je ovdje magnetit i titanovo željezo. Magnetita ima uopće malo, i to ponajviše već znatno u hrgju pretvorenog.

Titanovo željezo je obilnije no i ono se pretvara u bijela zrnca leukoxena, pa vidimo često na mjestu, gdje je nekada bilo titanovo željezo hrpu bjeličastih zrnaca rečene rastrošine.

Turmalina ima malo, a dolazi u stubastim letcima zelenskastomodre boje sa jakim dichroismom.

Zirkona ima malo i to uvijek u vrlo sitnim zaobljenim letcima. Redovit je uklopak u kremenu.

Glinenac je u kamenu vrlo rijedak i to u malenom, gotovo posve rastrošenom zrnju. Takovo zrno puno je smegje željezne hrgje i lisnatih nakupina dvolomne rude (milovke?). Pošto željezna hrgja zalazi u usporednim prugama u zrno, kao da su tu postojale sraslačke lamele uz koje je mogla rastrošba započeti i dalje se širiti, mogli bismo predmnijevati da je taj glinenac plagioklas.

Rutil dolazi u žutim iglicama ili u koljenčastim sraslacima obilno po svem kamenu i kao uklopak u kremenu.

Ugljevite tvari ima po svem kamenu uprskane kao vrlo fini crni prah, koji se mjestimice skuplja u hrpice.

*

Na zapadnom okrajku Motajice planine nalazimo razno škriljavo kamenje, koje po svom licu nalikuje na brusilovaste tinjčeve škriljavce. Ali pomnijim motrenjem vidimo, da je to kamenje uslijed kontaktne metamorfoze sa granitom postalo od kamenja, koje je stojalo izmed pravih tinjčevih škriljevaca i brusilovca, dakle iz nekih filita Filitima nalikuju svojom strukturom, a donekle i mineralnim sastavom tinjčevi škriljavci, što smo ih opisali iz Manastirice i iz Šeferovca (12. i 13.), dočim na zapadnom kraju gore vidimo samo prave tinjčeve škriljavce i metamorfozirane škriljavce. To kamenje koje potječe iz kontaktne zone granita izgragjuje Vinogradac i područje Resavac (Rasavac) potoka kod Bosanskog Svinjara. Ono je više manje tamnomodre ili ljubičaste boje te nešto kovinskog sjaja, a na nekim mjestima mutnozelene boje od veće množine klorita.

Sto se tiče naziva, kojima sam ovdje to kamenje označio, mogu reći da sam upotrijebio za sada prema Zirkelu (dotično Naumannu) nazive: brusilovasti tinjčev škrilj (Thonglimmerschiefer), andalusitni tinjčev škrilj (Andalusitglimmerfels) i chiastolithni škrilj (Chiastolithschiefer). Premalo imam materijala za točnije istraživanje ovog kamenja, pa neka te oznake dotle stoje, dok pomnija istraživanja u onom kraju to pitanje konačno ne riješe.

15. Brusilovasti tinjčev škriljavac izmed Galešne kose i Vinogradca kod Svinjara. Uz cestu prema Kobašu vidimo u ovom kraju rastrošeno zeleno i tamno kamenje (*WNW-OSO*, pada strmo prema *SW*) koje se vuče uz obronak gore do Galešne kose pa se prema istoku oslanja o gnajsno kamenje, a prema jugu o rastrošen biotitni granit. — Ovaj je kamen tamnomodre ili ljubičaste boje i vrlo škriljavo, ali se ta škriljavost ne očituje u ravnim plohama nego u valovitim isprevijanim kalotinama. Na kamenu opažamo sitne listiće muskovita, zatim mnogo željezne hrgje, kvržice i žice kremena i sitne gomilice (Knoten) crne ugljevite tvari. Pod mikroskopom vidimo, da su sve sastojine kamena posve sitne i da su to: muskovit, kremen, turmalin, ugljevita tvar, magnetit i granat.

Muskovit dolazi u sitnim nepravilnim listovima, koji sa zrncima kremena čine neku vrst guste osnove u kamenu. Na većim listićima je bazalna kalavost dobro izražena. Obično je tinjac bez boje, no kadšto je već nešto zeleno bojadisan.

Kremena ima u kamenu najviše i to u sitnim zrncima, samo na rijetko vidimo kako iz rečene osnove strše veća zrna. Kadšto je kremen posve natrušen crnim praškom ugljevite tvari.

Turmalina ima mnogo, no uvijek u sitnim stubastim letcima. Letci turmalina pokazuju uz prizmu još i plohe romboedra sa bazalnim pinakoidom a često vidimo u tom slučaju hemimorfno razvijene letce. Ima i dugih tankih igala, koje su savijene ili u više komada raskinute. Boje je modrušastozelene i jakog pleochroisma. Veći dio ledaca turmalina ispunjena su u svojoj središnjoj partiji crnim praškom ugljevite tvari.

Ugljevite tvari ima u kamenu u tolikoj množini, da kamen od nje svoju tamnu boju dobiva. Ona se izlučila u posve sitnom prašku po svem kamenu te se često reda u nizove uz škriljavost ili je vidimo u manjim ili većim gomilicama.

Magnetit je rijedak i većim dijelom pretvoren u željeznu hrgju. Samo neka zrnca pokazala su još oštre kristalografske konture.

Granata ima vrlo malo i to u sitnim raspucanim zrncima, koja su kadšto slabo crvene boje. Dolazi samo kao uklopak u kremenu. — U kremenu vidimo još po koje sitno zrnce jakog dvoloma i zaobljena oblika, koje bi moglo biti zirkon.

16. Brusilovasti tinjčev škrilj sa chiastolithom (Chiastolithschiefer) sa Vinogradca kod Svinjara. — Uz kamen što smo ga prije opisali, dolazi uz zapadni rub Motajice zeleno škriljavo kamenje, koje se spušta do dna gorskog ruba, gdje ga prekriva obronačna ilovina. To kamenje je tanko škriljavo a na njemu vidimo poput makovog zrnca sitne crne kvržice (Knoten). Te kvržice sastoje od ugljevite tvari, a u jezgri od bezbojne rude, koja je takogjer puna crna praška i koja po svojim optičkim svojstvima odgovara andalusitu. U izbrusku vidimo kako se kroz kamen provlače nizovi tinjca, koji je smegje boje od željezne hrgje ili je pretvoren u zelenu kloritičnu rudu. U ovim redovima tinjca nalazimo bezbroj crnih kvržica ugljevite tvari, a u njima zrnca bezbojne rude. Ta zrnca imadu redovito oblik žitnog zrna, rjegje su ta zrna otegnuta i zaokružena na krajevima. U tim zrncima poredale su se vrlo fine čestice ugljevite tvari u usporedne nizove poprijeko ili koso prema duljini zrna. Izmed crne tvari je ruda posve bezbojna, te pokazuje med unakrštenim nikolima više puta žive boje, no u većini prereza polarizira u sivoj ili žutoj boji. Ovdje je andalusitna tvar uvijek bez ikakva pleochroisma i puna ugljevite tvari (osim na okrajcima zrna). Ako ugljevita tvar ovdje i nije onako pravilno utrušena, kako smo to vični gledati kod chiastolitha, to ovu rudu ovdje ipak tim imenom označujem za razliku od andalusita, kojega nalazimo u škriljavcu iz Resavac potoka i koji andalusit sva tipična svojstva pokazuje.

Kamen, što smo ga tu opisali, odgovarao bi svojom strukturom i mineralnim sastavom onom metamorfozovanom kamenju iz vanjske kontaktne zone, što ga Zirkel (Lehrbuch der Petrographie, II. Bd., pag. 104.) i stariji njemački petrografi nazivlju „Fruchtschiefer".

Tinjac je u tom kamenu muskovit, koji je često u stadiju pretvorbe u klorit ili je natopljen željeznom hrgjom.

Kremen je obilan u vrlo sitnim zrncima, koje su u skupinama utiskuju med povore tinjca.

Turmalin dolazi u stubastim letcima sa poprječnom kalavosti. Boje je zelenkastomodre i jakog dichroisma. Letci su obično hemimorfno razvijeni pa su onda na jednom

kraju zašiljeni romboedrom a na drugom kraju su zatupljeni bazom ili su vlaknasto raščihani. Mnogi letci, osobito veći su u središnjem dijelu puni sitnih trunaka ugljevite tvari.

Ugljevita tvar je vrlo obilna pa dolazi u chiastolithu i turmalinu ili po svem kamenu med ostalim sastojinama rastresena, a rado tvori nizove uz povore tinjca.

Osim toga ima u kamenu mnogo željezne hrgje, ali nema ni traga željeznoj rudi (valjda magnetit) od koje je ona nastala.

17. Andalusitni brusilovasti tinjčev škrilj iz Resavac (Rasavac) potoka kod Svinjara. Ovaj kamen dolazi u Resavcu potoku uz biotitni granit sa pegmatitom te brazdi *NNW-SSO* (23^h) a pada strmo (50°) na *SW*. Kamen je tamne modrosive, gotovo crne boje, dobre škriljavosti pa se dade u tanke listove cijepati Makroskopski možemo u njemu raspoznati sitan biotit, muskovit i crvene kvržice, koje se pod mikroskopom očituju kao andaluzit. Osim ovih ruda nalazimo pod mikroskopom kremen, titanovo željezo, titanit, granat, zirkon i ugljevitu tvar. U izbrusku vidimo sliku poput mozaika od sitnog zrnja kremena i listića muskovita. Ovim mozaikom provlače se povori biotita i ugljevite tvari. Ti su povori, osobito u prerezima okomitima na škriljavost kamena jako vijugasti, pa se povori ugljevite tvari često poput spirale oko neke tačke savi;u. U tim povorima leže velika zrna andaluzita.

Biotita ima više od muskovita. Boje je svjetlosmegje i jaka pleochroisma.

Muskovit dolazi u sitnim bezbojnim listićima zajedno sa ostalim sastojinama u prostoru izmed povora biotita i ugljevite tvari.

Kremena ima vrlo mnogo, no uvijek je posve sitan i nepravilna oblika.

Andaluzit spada med najzanimivije sastavine ovog kamena. Ima ga u ovom kamenu mnogo i to ponajviše u velikom zrnju, rjegje u sitnim stubastim letcima. Prerezi su kvadrati ili pačetvorine, kojima su uglovi redovito zaokruženi. Prizmatska kalavost dobro je izražena te se očituje vrlo finim crtama, koje se u dva med sobom gotovo okomita smjera križaju i koje teku usporedo sa kristalografskim konturama prereza. Med nakrštenim nikolima potamne prerezi usporedno toj kalavosti te pokazuju žive boje polarizacije. Andaluzit je obično bezbojan. U većem zrnju vidimo putenasto crvene ili žute partije nepravilnih obrisa, koje pokazuju vrlo osjetljiv pleochroisam. Pleochroisam očituje se u blijedoj crvenoj i žutoj te ružičastoj boji ili u debljim prerezima u maslinastoj, jasnožutoj i crvenosmegjoj boji.

Rastrošba je u većem dijelu zrnja već znatno napredovala. Takva zrna su na rubovima pomućena od velike množine vrlo sitnih lisnatih i vlaknatih agregata zelenkaste boje. Ta vlakanca prodiru sa ruba okomito na konture prema nutrinji prereza, a na nekim su mjestima kao pust isprepletena ili su radijalno oko neke tačke poredana. Lisnate proizvode rastrošbe prepoznajemo po jakoj apsorpciji svjetla i po finoj kalavosti kao muskovit. Osim toga ima u andalusitu velik broj uklopaka i to kremena, titanovog željeza, biotita, muskovita i ugljevite tvari. Med tim uklopcima najobilniji je kremen, koji čini, da nam se andaluzit prikazuje kao da je izjeden. Nekoja zrna andaluzita prepuna su vrlo sitnog praška ugljevite tvari, koja je u njega bez reda usuta tako da se od andaluzitne tvari malo vidi.

Titanovo željezo pojavljuje se uvijek u nepravilnom zrnju. Ima ga malo, a pretvara se u Titanit.

Titanit dolazi u ovećem zrnju jasno žute boje i očita pleochroisma. Zrna pokazuju jak dvolom pa se zato u izbrusku med ostalim sastavinama jasno ističu. Med nakrštanim nikolima ne pokazuje žive boje. Zrna su raznog oblika. Veća zrna su nepra-

vilna, dok su manja zrna zaokružena, na oba kraja zašiljena ili su klinasta oblika. Na nekim zrncima može se još jasno pratiti način kako je titanit postao iz titanovog željeza.

Granat je rijedak. Veća su zrna raspucana i rastrgana. Često je znatno rastrošen pa vidimo uz pukotine biotit i kloritičnu rudu. On je uvijek bezbojan.

Zirkon je vrlo rijedak a dolazi u bezbojnim jajolikim zrncima jakog loma svjetla.

Glinenac. U jednom izbrusku bilo je nekoliko zrnaca, koja su pokazala nejasnu lamelarnu strukturu, a ta su zrnca svojom rastrošbom i optičkim svojstvima podsjećala na glinenac, ali se to nije moglo sigurno ustanoviti.

D. Amfiboliti.

18. Amfibolit iz Kamen potoka kod Kobaša. Idući iz Kobaša uz Kamen potok naići ćemo kod kote 172 južno od Bunarića na tamno amfibolno kamenje u kojemu je uložena 5 *m* debela naslaga dvotinjčasta gnajsa. Naslaga amfibolita nije debela te se doskora naslanja uz gnajsno kamenje.

Amfibolit je tamnozelene boje i dade se lako u ploče kalati. Škriljavost mu se tim očituje, što se je amfibol u tankim plohama poredao a izmed ovih ploha teku bijeli povori glinenca i kremena. Prostim okom vidimo još u kamenu znatnu množinu zrnaca i žica pirita. Na kalotinama i uz pukotine kamena vidimo prevlake zelene kloritične rude.

Pod mikroskopom vidimo, da kamen u glavnom sastoji od amfibola, kremena i ilmenita, a tomu se pridružuje još biotit, klorit, apatit, zirkon, leukoxen, titanit, pirit i epidot.

Amfibol je najobilniji sastavni dio pa tvori do dvije trećine izbruska. On se pojavljuje u velikim kristaloidima sa dobro izraženom prizmatskom kalavosti. Boje je maslinastozelene; pleochroizam mu je jak u prelazima od žutozelene do tamne modrozelene boje. Kut potamnjenja seže do 23°. U nekim letcima uklopljena su drugačije orijentirana zrna amfibola. Kao uklopak nalazimo u amfibolu još sitna zrnca glinenca, kremena i ilmenita te sitan apatit, epidot, titanit i zirkon.

Amfibol nije ovdje sav svjež. Mnogi listovi pretvoreni su u zeleni klorit ili su pomućeni. Listovi klorita prodiru uz kalavost u amfibol. Nekoji uzdužni prerezi amfibola su na okrajcima raščihani i pretvoreni u biotit, tako da je vjerojatno sav biotit ovdje tako nastao.

Glinenac je u kamenu rijedak. On dolazi u sitnom jednovitom zrnju, koje je je već rastrošbom pomućeno. Sraslaci su rijetki. Med uklopcima u glinencu lako upoznamo apatit i sitne amfibolne mikrolite, koji su kao trava zeleni, očita pleochroisma i malog kuta potamnjenja.

Kremen dolazi samo u malenom broju sitnog zrnja.

Biotita nema mnogo, a dolazi u nepravilnim krpolikim bazalnim listovima ili u otegnutim prerezima sa dobrom bazalnom kalavosti. Boje je žutosmedje i jakog pleochroisma.

Kloritična ruda postala je ovdje pretvorbom iz amfibola pa je ima obilno u znatnije rastrošenim dijelovima kamena. Dolazi obično u velikim listovima modrozelene boje sa slabim pleochroismom.

Apatit i zirkon su rijedki te ih vidimo ponajviše uklopljene u amfibolu i glinencu.

Željezna ruda je dijelom pirit, koji se već makroskopski vidi, a dijelom ilmenit. Pirita ima u izbrusku malo.

Ilmenita ima mnogo u ovećem zrnju ili pako u šipkastim komadima. Rastrošba je na njemu već znatno napredovala pa ga vidimo redovito okružena vijencem bijelih zrnaca leukoxena i žućkasta titanita.

Titanit dolazi u sitnim nepravilnim zrncima bez boje ili slabo žućkast sa hrapavom površinom.

Epidot dolazi u sitnom žutom zrnju te se po značajnim optčikim sovjstvima lako prepoznaje.

Osim ovoga amfibolita nagjeno je još valuće amfilbolnog kamenja na sekundarnom ležištu no uvijek samo u području Kamen potoka. Te valutice pokazuju isti sastav i strukturu kao i opisani amfibolit, pa nema sumnje da potječu iz istog mjesta.

19. Aktinolitni škriljavac iz Osovice potoka kod Šeferovca. Kamen je svijetle zelene boje i jasno škriljava sastava. Kamenom se provlače žice kremena i vapnenca. Na pukotinama i na plohama škriljavosti vidimo prevlake asbestu slična vlaknasta aktinolita, koji je svijetlozelene boje i svilena sjaja. Osim toga vidimo prostim okom u kamenu znatnu množinu pirita, koji se mjestimice skuplja u gomilice žice.

U izbrusku vidimo, da kamen sastoji većim dijelom od vlaknasta aktinolita i od epidota, a uz to još od glinenca, kremena, običnog amfibola, biotita, vapnenca, klorita, antigorita i željezne rude.

Aktinolit dolazi u vlaknastim nakupinama, koje se često vijugasto kroz kamen provlače. Ta vlakanca su kadšto sitna poput mikrolita. Prizmatska kalavost nije u tim vlakancima razvijena, ali je dobro razvijena bazalna kalavost, koja ta vlakanca poprijeko raščlanjuje. Aktinolit je u izbrusku svijetlo zelene boje ili je bezbojan. Pleochroisam nije jak, a očituje se u blijedozelenoj i modrozelenoj boji. Med nakrštenim nikolima pokazuje žive boje, a kut potamnjenja seže nešto preko 15°.

Mnogo regji od aktinolita je obični amfibol. On dolazi u širokim listovima, koji su vrlo fino isprutani crtama prizmatske kalavosti, a na krajevima su vlaknasto raščihani. Amfibol je jasnozelene boje, slaba pleochroisma a potamnjuje pod kutem od 22°. U listovima amfibola i uz njih vidimo veću množinu antigorita, epidota i klorita.

Epidot je vrlo obilan, a pojavljuje se u nepravilnom zrnju razne veličine. Kadgod vidimo prizmatske stupove epidota, ali se ovi u polarizovanom svjetlu raspadaju u veći broj nepravilnih razno orijentiranih zrna, a to nas utvrgjuje u mnijenju, da je epidot sekundarnoga porijetla. On je bezbojan ili jasnožute boje sa pleochroismom u četrunastoj i zelenožutoj boji.

Glinenac je rijedak; razvio se je kao plagioklas, koji je ponajviše vrlo rastrošen pa se kut potamnjenja sraslačkih lamela neda ustanoviti, no čini se, da je taj kut malen. On se pretvara rastrošbom u epidot, klorit i u neku zrnatu mutež kaolinske tvari. Osim toga ima u glinencu mnogo iglica aktinolita.

Kremen je takogjer rijedak te dolazi u sitnom zrnju. Osim toga tvori kremen zajedno sa vapnencem žice u kamenu.

Biotita ima takogjer malo, a čini se da je postao pretvorbom iz amfibola. Boje je jasnosmegje i jakog pleochroisma. Basalna kalavost mu je dobro razvijena.

Klorit dolazi u malenim krpolikim listovima modrušastozelene boje u amfibolu i glinencu i uz epidot, u kojemu često ispunjuje pukotine.

Vapnenac dolazi uz kremen u žicama kamena. U tim žicama dolazi još epidot, biotit i iglice aktinolita.

Antigorit. U polarizovanom svjetlu vidimo, da je prostor izmed ostalih ruda ispunjen iglicama aktinolita i sitnim listićima neke bezbojne rude. Ti listići namjestili su se svojom duljinom okomito prema većim listovima amfibola i aktinolitnim iglama, a na mnogima se vidi po nekoliko oštrih crta uzdužne kalavosti. Na njima nije bilo opaziti nikakva dichroisma, a med nakrštenim nikolima polarizovali su u modrušastoj boji. Potamjenje tih listića zbivalo se usporedno rečenoj kalavosti. U mnogim prerezima običnog amfibola vidi se kako listići te rude zalaze u amfibol, a na nekim mjestima je amfibol posve ispunjen tom rudom. Sva svojstva ove rude pokazuju, da je to antigorit, koji je postao pretvorbom iz amfibola.

Takova pretvorba amfibola u antigorit motrena je više puta u nekim antigoritnim serpentinima. Ovaj kamen potječe iz susjedstva antigoritnog serpentina, što sam ga našao u istom potoku, a taj je serpentin nedvojbeno postao pretvorbom iz ovog kamena ili bar iz posve sličnog škriljavca.

Željezna ruda razvila se ovdje poglavito kao pirit, koji se već prostim okom na kamenu vidi. Osim njega vidimo u izbrusku i po gdjekoje zrno magnetita, koji se troši u željeznu hrgju.

E. Serpentinsko kamenje.

20. Antigoritni serpentin iz Seferovca. Kada se ide cestom iz Kobaša prema Prnjavoru naićićemo kod Šeferovca na tinjčev škrilj (13), a ispod ovog škriljavca vidimo na desnoj obali Osovice zapadno pod Visokom kosom kamenolom u antigoritnom serpentinu. Serpentin lome ovdje, kako mi radnici rekoše, počam od god. 1894. za cestovno nasipalo. On se uspinje jedno 40 *m* uz obronak Visoke kose, a ima ga od prilike u duljini od 100 *m* uz potok. Dalje onda dolazi opet tinjčev škriljavac, a napokon nalazimo pod Babinom kosom opisani aktinolitni škriljavac. U cijeloj Motajici to mi je jedino poznato nalazište serpentina, pa ga vjerojatno drugdje i nema.

U kamenolomu vidimo, da se serpentinom povlače žile chrysotila, vapnenca i kremena, a osim toga nalaze se megj odbijenim materijalom komadi, koji sastoje samo od vlaknastog zelenog aktinolita. Vlakanca toga aktinolita su 15—20 *cm* dugačka, gusto zbijena a u njima su uklopljeni sitni leci magnetita.

Sav serpentin nije ovdje jednaka lica. Većim je dijelom posve gusta sastava i znatne tvrdoće. Na rubovima kamenoloma i uz pukotine je mekan i lisnata sastava, a ti su listovi masna sjaja i opipa, musavozelene boje i vrlo isprevijani. Tu je naime serpentinizovanje dalje napredovalo pa vidimo tu i zemljane konačne metaksitične proizvode pretvorbe.

Serpentin je sivozelene boje, pa vidimo već prostim okom, da sastoji od gusto zbijenih iglica i listića antigorita i crnih zrnaca magnetita.

Pod mikroskopom vidimo onu istu sliku kako je opisana kod antigoritnih serpentina iz drugih nalazišta. Gotovo cijeli izbrusak sastoji se od sitnih nepravilnih listova ili opet dosta dugih otegnutih listova antigorita. Ti su listovi obično na okrajcima metlasto raščihani i pokazuju redovno po par crta uzdužne kalavosti. Antigorit je bezbojan ili je slabo žućkastozelene boje te je u tom slučaju vrlo slabo pleohroitičan. Med nakrštenim nikolima ne pokazuje žive boje, a potamnjenje je paralelno. U nekim preparatima bilo je dosta savijenih pleohroitičnih listova, koji su, kako se čini, pod malim kutem koso potamnili i med nakrštenim nikolima izgledali, kao da sastoje od velikog broja sitnih listića. Od tih listića su mnogi pokazivali žive boje polarizacije,

pa će to valjda biti još preostatci amfibolne rude. Više puta nalazimo listove antigorita radijalno oko neke točke poredane.

Magnetit je u kamenu vrlo obilno usut pa se mjestimice skuplja u nizove i gomilice. U preparatu ga vidimo redovito u kvadratičnim prerezima, rjegje su nepravilni oblici. On se pretvara u željeznu hrgju, koja je tu već posve zamijenila magnetit.

Chrysostil ispunjuje u preparatu pukotine tako, da njegova vlakanca okomito stoje na smjer pukotine. On je zelenkastožute boje, a u polarizovanom sjetlu vrlo živahno polarizira, tako da takova žica nalikuje šarenoj tkanici.

Vapnenca ima mnogo u serpentinu. On je bezbojan a romboedrijska kalavost mu je vrlo lijepo razvijena. On dolazi u ovelikom zrnju po svem preparatu ili tvori sam za sebe ili sa kremenom žice. U njemu vidimo uvijek dosta listića antigorita, zrnca kremena i magnetita.

Kremen dolazi u sitnom nepravilnom zrnju ili u posve pravilnim heksagonalnim prerezima.

F. Brusilovac.

21. Brusilovac iz Osovice potoka kod Šeferovca. Ovaj kamen je modrosive boje i vrlo dobro izražene škriljavosti. Pod mikroskopom vidimo, da su mu glavne sastojine organska tvar, muskovit, kremen i rutil, a uz ove rude dolazi još uzgredno turmalin, glinenac, zirkon, granat, apatit, magnetit, hematit i kloritična ruda.

Muskovit je u izbrusku rijetko kada bezbojan nego je obično zelenkaste boje. On dolazi u uskim listićima, koji su obično savijeni i u vijugaste nizove poredani.

Kremen dolazi u nepravilnom sitnom zrnju. Rjegje ga vidimo izlučena u većem zrnju, a onda nalazimo redovno u njegovom društvu glinenac i granat. Oko kremena često je viditi vijenac od gusto isprepletenih iglica rutila. Kao uklopak dolazi u njemu rutil, muskovit, apatit, zirkon i kadšto mnogo organske tvari.

Glinenac dolazi u nepravilnom zrnju, koje je često prepuno organičkih tvari ili je rastrošeno u sitne ljuštice kloritične rude. Svježa zrna ne pokazuju kalavosti, a samo u par zrna bilo je po dvije široke sraslačke lamele, koje su pod malim kutem potamnile. Da li je sav glinenac ovdje plagioklas ili je tu i ortoklasa nije se dalo ustanoviti.

Turmulina ima mnogo no vrlo je sitan. Obično dolazi u sitnim poprijeko članjenim lecima na kojima se često vide obrisi terminalnih ploha, to jest sa basalnim pinakoidom zatupljeni romboedar. Turmalin je smegje boje, no imade prereza ružičaste i ljubičaste boje, a prema toj boji raznolik je i dichroisam. Zonarna struktura može se na nekim prerezima motriti. Turmalin je često, osobito u središtu pun crnih uklopina.

Zirkon je dosta rijedak, a dolazi samo u velikom, jajolikom zrnju.

Granata ima malo. On dolazi u malim zrnima, koji su bez boje u koliko se to još kraj njegove rastrošbe i uklopaka raspoznati može. Na pukotinama izlučio se klorit, a uz to vidimo u granatu mnogo vrlo finog grafitnog praška utrušena. Oko granata nalazimo često vijenac iglica rutila.

Apatit, magnetit i hematit vrlo su rijetki i lako ih je prepoznati.

Organska tvar (grafit) je pretežan sastavni dio kamena. Ona tvori nizove i gomile a uz to je vidimo kao utrusak u ostalim rudama.

Rutila ima u ovom kamenu vrlo mnogo. On dolazi u obliku crvenkastosmegjih iglica. Te iglice često vidimo sraštene u opetovne koljenčaste sraslace, a ti se redovno

kao pust isprepliću i često u vijencu okružuju druge rude. Na nekim mjestima su iglice rutila tako nagomilane, da se uz njihovo gusto pletivo jedva raspoznaju ostale sastavine kamena. Rastvorbom ovog brusilovca sa *FlH* ustanovilo se je približno, da u njemu ima oko 11% titanove kiseline (rutil = $Ti\,O_2$).

Brusilovci dolaze samo na istočnom i nešto prema jugoistočnom rubu Motajice. Oni leže izravno na tinjčevim škriljevima, a gube se brzo pod mlagjim sedimentima.

Mlagji sedimenti.

Kada čovjek iz Bos. Svinjara ide južnim rubom gore, nalazi, da je tu gora sastavljena od tinjčevih škriljavaca i gnajsa, a ovaj se potonji oslanja o granitnu jezgru. Brazdenje tih škriljavaca je ovdje *O-W*, a padaju strmo prema jugu. U Stojkovića potoku dolazi zapadno pod Berića obalom tamnosivi pjeskoviti vapnenac. Okamina u njemu nema pa mu nisam mogao odrediti starost. Katzer, koji je za svojih radnja u geološkom kartiranju imao prilike upoznati odnose ovog niza kamenja sa sličnim tvorbama u ostaloj Bosni, drži da ovo kamenje pripada eocenu. Na ovom kamenju leže sitnozrnati konglomerati i pješčenjaci, koji su vrlo vapnoviti a u njima našao sam neodredivu krhotinu kućice nekog gastropoda. Ti vapnoviti pješčenjaci dolaze i u Blatnjak potoku pod sv. Ilijem, a dalje ih nigdje nisam motrio. Oni leže zajedno sa vapnencem konkordantno na kristalinskim škriljavcima.

Tietze kaže (Grundlinien, pag. 270.), da na brusilovastim tinjčevim škriljevima (iz Kobaša prema Prnjavoru) neposredno leži pješčenjak, koji je modrosive boje, pun vapna i uz to ima u njemu muskovita. On je u njemu našao ljusku od Meletta sp., pa ga za to pribraja gornjem flišu.

Kada se ide iz Jedovice hana uz potok Putnika na Goransku kosu, odavle Visokom obalom i Svečak kosom niz Kunova potok nalazimo same zelenkaste pješčenjake, sitne konglomerate i crne kremene škriljeve (*ONO—WSW, SO* strmo).

Litavsko vapno. Idući iz Bos. Dubočca preko Grabovca, Pjevalovca, Gaja, Trstenci (Kamenjak) sve do Vučje jame nalazimo litavsko vapno sa oštrigama, Pecten, Lithothamnium, Cardium i. t. d. Točno omegjašiti litavac nisam mogao, jer sam taj put prošao po kiši, a uz to dolazi na mnogo mjesta znatan pokrov mladotercijarnog pijeska i diluvijalne ilovine.

Mladotercijarne tvorevine nisam zbog nastalog kišovitog vremena dalje mogao proučiti, a tako niti onu partiju gore, koja veže Motajicu od Kraljevog stola prema Prnjavoru sa Ljubić planinom.

Zaključne opaske.

Na koncu ovih bilježaka navesti ću još neke podatke po kojima se vidi veza što postoji izmed Motajice planine i susjednih gora. Ako naime usporedimo geološke prilike, koje nalazimo u Motajici planini sa onima susjednih gora (Prosare, Moslavačke gore, Psunja, Papuka i Krndije), to ćemo vidjeti, da tu postoji velika srodnost. Sve te gore sastoje u svojoj jezgri od kristalinskog kamenja t. j. gnajsa, tinjčevih škriljevaca, piroxenita i amfibolita, a uz ovo kamenje dolazi u Motajici i u Moslavačkoj gori još granit. Na ovu jezgru oslanjaju se svuda sedimenti mlagjih formacija izuzevši Moslavačku goru, u kojoj manjkaju svi strati izmegj kristalnih škriljevaca i neogena.

U svim tim gorama ide glavni smjer braždenja *NW—SO* (često više *W—O*), a poprijeko na ovaj smjer ide drugo braždenje, no rjegje. U tim smjerovima dogodile su se i najočitije tektonske promjene t. j. spuštanja i dizanja pojedinih gorskih trupina. Uz sjeverni rub Moslavačke gore te Papuka i Krndije protežu se pukotine (podravska pukotina), koje su označene poniranjem, dotično dizanjem sjevernog ruba ovih gora za vrijeme gornjeg miocena te istodobnim erupcijama. U Moslavačkoj gori spustio se je za doba gornjeg miocena sjeverni rub gore pa tu nalazimo kod Samarice provalu diabaznog porfirita [1]). Na sjevernom rubu Papuka vidimo kod Voćina provalu gornje miocenskog augitnog andesita, a isto i na Lončarskom visu (Grebengrad) kod Kutjeva uz sjeverni rub Krndije. Istodobno (t. j. za vrijeme taloženja sarmatskih naslaga) spuštao se je južni rub Psunja (posavska pukotina), pa je tim nastupila transgresija pliocenskih voda preko sarmatika, a uz to je došlo do izljeva andesitne magme u Dilju (Crni potok) i kod Požege. Motajica i Prosara planina su u to doba takogjer bile podvrgnute spuštanju na južnim rubovima, pošto na sjevernim rubovima ne nalazimo tercijarnih, pače ni mezozojskih naslaga. Miocenske naslage litavskog vapnenca nalazimo u Motajici odprilike u visinama od 200 *m* (Vučje jame), a u susjednoj Požeškoj gori iznad 300 *m*, tako da se je morala Motajica planina za vrijeme oticanja pliocenskih voda znatnije spustiti od susjednih slavonskih gora.

Osim ovih pukotina nalazimo u ovom kraju još popriječne paraklaze odprilike smjerom *N — S* (zapadni rub Moslavačke gore, pukotina Daruvar - Lipik) pa je cijeli taj sistem pukotina raskomadao ovaj areal u veći broj ploča (Schollen) koje su izvrgnute bile dugotrajnim vertikalnim oscilacijama.

---

[1]) Vidi: F. Koch: Prilog poznavanju Moslavačke gore. Rad, knj. 139., str. 1.—28. — F. Koch Tumač geolog. karte Ivanić Kloštar-Moslavina. Zagreb, 1906.

Доживљаји Француза Poullet-a на путу кроз Дубровник и Босну (године 1658.).

Приопћио

Вјекослав Јелавић.

Госп. Др. Ћиро Трухелка, обијелоданив у „Гласнику (св. XVII. год. 1905.) путопис Француза Quiclet-a кроз Дубровник и Босну, потакнуо ме је, да ево приопћим опис путовања кроз исте крајеве и некако у исто вријеме једнога другога Француза, именом A. Poullet, који који бијаше у осталом сапутник онога Quiclet-a. Додуше Quiclet у свому путопису ни ријечцом не спомиње Poullet-a и тај његов мук нам изгледа тим зачуднији, што на пр. одмах у почетку свога описа набраја поименце све личности, које се налажаху у барци, те га бјеше превезла из Венеције у Дубровник. Poullet насупрот вишекрат, а мјестимице чак детаљно, говори о Quiclet-у, с којим је био подузео пут на Исток, у Млецима доживио разне, прилично непријатне пустоловине, а с којим се је у Дубровнику из личних разлога доста хладно растао.

Poullet се је дуго бавио на Истоку, гдје је проборавио пуних осам година и то надасве у Перзији и у Малој Азији. О тому, што га је понукало, да подузме тако дуготрајно путовање, владају код његових биографа разноврсна мишљења. Неки веле, да му је била повјерена политичка мисија, други опет мнију, да је пошао проучавати војничке одношаје на Истоку, док напокон трећи претпостављају, да га је на Исток водила намјера, да испита стање иностране трговине у тамошњим земљама. Сва ова мнијења могу се оправдати, прем, треба рећи, ниједно нема искључиво право, да му се повјерује. У путопису има у истини много разматрања политичке природе, Poullet се пригодице бави доста потанко војничком организацијом (нарочито Перзије) и напокон има читаво поглавље, или како писац вели „говор“, о холандеској и енглеској трговини на Истоку. Међутим сам Poullet признаје, да је путовао нарочито у знанствене сврхе.

Потпуни наслов Poullet-ова путовања је овај:

„Nouvelles Relations de Levant, qui contiennent plusieurs remarques fort curieuses, non encore observées, touchant la Religion, les moeurs et la politique de divers peuples.

Avec un Discours sur le Commerce des Anglois et des Hollandois Paris Chez Lovys Billaine au second Pilier de la Grand' Salle du Palais MDCLXVII Avec privilege.“ (У двије свеске.)

Унаточ горњега китњастога наслова вриједност овога путописа је прилично осредња, па се и критика о њему слабо изражава. Тако на пр. Boucher de la Richarderie у својему аналитичному попису путописа, који носи наслов „Bibliothèque

Universelle des Voyages", каже, да Poullet-ов путопис нема особите важности и да писац није испунио све оно, што обећава у наслову своје књиге. С обзиром на њезину географску вриједност она заостаје за већином сличних путописа. Уза све то — додава тај исти Boucher de la Richarderie — тај је путопис тим више тражен, што је риједак (јер није поновно издан) и што није баш без заслуге. Други један критичар приговара Poullet-у, да се је занимао више за политику, него ли за географију, те му истодобно замјера због његовога напирлитанога стила. Poullet се је показао надаље у толикој мјери немарним, да није забиљежио ни дана, ни мјесеца, ни године, кадно се је кренуо из Млетака, па иначе у погледу кронологије влада силна несташица у његовому причању. Што се тиче географске стране путописа, потоњи не садржи бог зна како обилато градиво и у том погледу свакако силно заостаје за споменутим Quiclet-овим извјешћем. Poullet је наиме побиљежио само повећа мјеста, којима је прошао и у којима се је његов карван подуже задржао. Он је при томе занемарио и муком прешао готово све ријеке, горе, села или омања мјеста, која је на свому путу затекао. Он обично описује врло лаконички пут између двије повеће вароши и ова се, рекли бисмо стереотипна, фраза често сусреће под његовим пером. „Осим неколико прљавих села или трошних ћуприја не видјех ништа, што би било вриједно забиљежити." Али код тога он заборавља навести имена дотичних „прљавих" села и ријека, преко којих воћаху оне „трошне" ћуприје. На путу између Сарајева и Биограда мало што привлачи његову пажњу. Он као да мисли једино на град, што га је оставио и на онај у који је имао стићи.

Ми резервирамо нашим читаоцима остале рефлексије, које ће читање овога, иначе занимљивога путописа, без сумње у њих изазвати.

*

Description de la ville de Raguse & des Ragusois.

Cette ville assez petit & passablement bien bastie, se defend de ses voisins par sa propre force, & par ses soûmissions: Elle doit l'vne à la nature plutost qu'à l'art, & donne les autres à la necessité. Sa scituation est serrée d'vn rocher, si haut d'vn costé & si escarpée, qu'elle en est à couuert; & de l'autre elle s'auance en demy-circonference le long d'vne petite langue, abaissée du mesme rocher, où elle est mouillée de la mer. Sa construction, esleuuée moitié sur le panchant de ce rocher, & alongée entre la terre & l'eau, est si étroite, qu'elle n'a guere plus de largeur que ses portes, flanquées de redoutes & de tours si fortes, qu'elles sont en estat de conseruer le dedans.

Tout ce lieu ne peut estre approché que vers ses deux bouts. En l'vn il y faut venir par vn défilé, & à decouuert, où trois vaisseaux en mer; & la batterie des tours ruineront autant de trouppes qu'il s'en presẽtera; parce que

Опис града Дубровника и Дубровчана.

Овај град, доста мален и прилично добро грађен, брани се од својих сусједа својом силом и својом потчињеношћу; прву дугује већма природи него ли умјећу, а другу је пошљедак нужде. Његово тло је стиснуто стијеном с једне стране толи високом и стрменитом, да је отуда потпуно заштићен, а с друге се стране пружа у полукруг дуж малена језика, гдје се она стијена спушта и гдје га море плаче. Његови бедеми, напола подигнути на обронку оне стијене и протегнути између копна и мора, тако су збијени, да град нема другога отвора изим врата, заштићених затвореним шанчевима и тако јаким кулама, да могу очувати унутарњост (вароши).

Граду се може приступити само с два краја. Да се приђе једному треба проћи кроз отворен кланац, па три лађе с мора и топови с кула у стању су уништити ма колико се војске покаже; јер јака стрмина не припушта

l'âpreté de la descente ne donne pas assez d'étendüe pour placer quelques canons qui puissent contrepointer les autres.

L'attaque est plus facile du costé de la Dalmatie, où les fortifications sont plus auancées, & qui n'ont rien de moderne, non plus que tout le reste: mais il y a en cet endroit vn petit fort nommé le Château de Pile, entre vne explanade & la ville, sur vn rocher fort haut, escarpé de tout costez, & entouré de la mer, qui en défend tellement les avenües, & la commande à tel point, que quand les Ennemis auroient essuyé tous les premiers dangers, & perdu vne partie de leurs troupes à prendre cette ville, ils ne la pourroient pas conseruer; parce que de ce lieu on les y foudroyeroit dedans, & la retraite & le secours seroient tousiours asseurez à ceux de ce petit Fort: le voisinage des Venitiens & des Turcs faisant qu'ils seront assistez de l'vne ou l'autre de ces deux Puissances: les premiers estans les plus forts en mer vers ces quartiers; les autres y commandans sur la terre.

Le gouuernement y est presque pareil à celuy de Venise; aussi les Turcs appellent-ils celle-cy la bonne Venise, & pretendent qu'elle est beaucoup plus ancienne en noblesse & en antiquité que n'est l'autre. La diference est que comme Raguse n'est qu'vne fort petite Puissance, & enuironnée d'Etats qui se l'approprieroiẽt fort volontiers, elle est sujette à garder plus de circonspections. Ce qui fait que la crainte y est si vniuerselle, que l'apprehension de quelque intelligence oblige à y changer de Duc tous les mois, à renfermer les Commandans dans leurs postes l'espace de six semaines, sans pratiquer auec qui que ce soit: Que les Gentils-hommes, non plus que les autres, n'oseroient porter d'armes le iour, ny découcher sans en donner auis au Magistrat: Que les Etrangers, & principalement les Turcs y sont renfermez la nuit: que les portes de la ville ne s'ouurent iamais qu'à trois ou quatres heures de soleil en esté, & plus d'vne heure & demie en hyuer: & que tout y est au dedans en contrainte par la jalousie & la peur qu'on a d'auoir autant de tyrans qu'on y voit de citoyens considerables: & au dehors, par le soupçon, que leurs voisins n'excitent l'ambition de quelque particulier de leurs, pour partager auec eux ce qu'ils conseruent auec tant de soins.

довољно простора, а да се постави неколико топова и напери против других (градских).

Нападај је лакше извести од стране Далмације, гдје су утврде већма изложене и немају ништа модернога, каоно нити остало; али на овому мјесту имаде малена тврђава звана каштио од Пила[1]), између једне пољане и града, на високој и са свију страна одсјеченој хриди. Она је окружена морем, којим доминира и у толикој мјери брани му пролазе, да непријатељ, све кад би, издржав прву ватру и изгубив дио своје војске, успио освојити овај град, не би га могао ипак очувати у својој власти, пошто би га с овога мјеста топовима уништили, дочим би с друге стране посади ове малене тврђе узмак и припомоћ били увијек осигурани. Сусједство и Млечана и Турака чини наиме, да ће их, било једни било други подупирати, пошто су први најјачи на мору у овим странама, а потоњи опет су господари на сувому.

Влада је ту готово једнака млетачкој; за то Турци и називљу овај град добрим Млетцима[2]), те тврде да је он племством и древношћу много старији од њих (Млетака). Разлика је међу њима у тому, да пошто Дубровник није него врло мала држава, окружена уз то силама, које би ју врло радо освојиле, она је присиљена да буде обазривија. То је и узроком, да је у њој неспокојство тако опћенито, да се од страха од какове завјере вођа (кнез) мора мијењати свакога мјесеца, и да се војнички заповједници држе затворени у њиховим постајама пуних шест недјеља, уз забрану да било с киме опће; да племићи, као год и сви остали, не смију носити дању оружја, нити проводити ноћи изван свога стана, а да о томе претходно не обавијесте надлежну власт; да су странци и нарочито Турци преко ноћи притворени; да се градска врата не отварају никада прије три или четири сата сунца љети и сата и пô зими; да је све изнутра потиштено ненавишћу и страхом, да се не створи толико силника, колико има угледних грађана, а извана бојазни, да

[1]) Тврђава св. Ловринца.

[2]) Турци доиста називаху Дубровник „Добравенедик“, што бар по звуку сјећа на „добри Венедик“.

Leuons le masque à cette Republique aussi bien qu'à celle de Venise. Et quand nous considerons les formalitez rigoureuses que ces Republiquains obseruent entr'eux, les défiances continuelles qu'ils ont les vns des autres, les souplesses dont ils se seruent pour découurir les trahisons, ou affermir la fidelité de leurs compatriotes; les differentes tortures qu'ils donnent aux loix pour les rendres complices de leurs chimeres, ou protectrices de leurs Statuts: nous verrons qu'il n'y a point de sujetion de Prince tel qu'il puisse estre, qui ne soit preferable aux franchises imaginaires de ces pretendus libres.

Cette Republique ne subsiste que par la ialousie des Puissances qui luy sont voisines, & paye tribut à autant de Princes qu'elle en craint, ou qu'elle en espere du secours. Elle en donne vn aux Venitiens quoy qu'elle les haïsse; mais elle en a besoin contre le Turc. Les Venitiens de leur costé prennent son parti, parce que cette ville est comme vn boleuart qui couure les places qu'ils ont dans la Dalmatie. C'est pourquoy ils ont empesché les Ragusois d'eleuer vne nouuelle ville, que ceux-cy auoient commencé dans vne Isle qui se voit à deux milles proche de Raguse, auec quantité d'édifices imparfaits; afin de leur oster toute esperance de salut, que celle qu'ils s'acquereront par leur propre valeur, ou celle de leurs alliez: craignans que si ils auoient vne retraite ils ne lâchassent aisément le pied & ne se refugiassent en ce lieu.

Les Ragusois payent encore tribut au Pape & à l'Empereur; parce qu'ils peuuent receuoir des trouppes de ces pays. Ils en payent vn aux Espagnols, parce que la pluspart de leurs acquisitions se font dans la Poüille, ou dans quelqu' autres endroits proche de leur voisinage; n'ayant pas l'étendüe de terre autour de leur ville autant qu'vn de nos Duchez en a en France. Ils payeroient aussi vn tribut aux François si ils le souhaitoient; mesme il y a vn consul de nostre Nation.

Ie ne puis m'empécher à ce sujet d'écrire vne reflexion que i'y fis & qui fut qu'au temps de leur Carnaual i'y vis plus de representations de Espagnols bernez & representez de

њихови сусједи не потакну славичност којега између њих с цијели, да с њима подијели оно што они с толиком брижљивошћу чувају.

Скинимо образину с ове републике, као год и с млетачке; па кад посмотримо строге обичаје, којих се ови републиканци међусобно држе; неповјерење, што га гоје једни спрам других; варке, којима се служе, да уђу у траг издајама или да поткријепе вјерност својих сугрђана; разноврсне муке, на које стављају законе, да од њих учине сукривце својих уображења или потпоре својега устава, ми ћемо видјети, да нема подложности владару, ма какав год он био, која не би боља била од умишљених слобоштина ових бајаги слободних грађана.

Ова република не опстоји него услијед љубомора сусједних држава, а плаћа данак владарима, којих се боји или од којих се нада каквој помоћи. Она плаћа данак Млечићима, према их мрзи, али их треба против Турака. Млечићи ју опет узимљу под своје окриље, јер ова варош служи браништем, које заштићује градове, што их посједују у Далмацији. С тога они бијаху и запријечили Дубровчане, да не подигну нову варош, коју они бјеху почели градити на острву удаљеном двије миље од Дубровника и на којему се види мноштво недовршених зграда; хтијући их лишити сваке наде у спас сем онога, што им може прибавити њихова властита храброст или њихових савезника; бојећи се, ако си осигурају једно уточиште, да брзо не побјегну и да се не повуку на то мјесто.

Дубровчани плаћају надаље данак папи и ћесару, пошто могу врбовати војнике у тим земљама. Они плаћају такођер харач Шпањолцима, јер већину својих добара набављају у Пуљама или из којега другога мјеста у њиховој близини, пошто земљиште око њихова града није веће од једне наше војводине у Француској. Они би плаћали данак и Французима, да потоњи то зажеле, а има ту чак и конзул нашега народа.

Не могу на ино, а да овом приликом не прибиљежим примједбу, коју бијах учинио, то јест, да сам у вријеме месопуста видио туна више представа са Шпањолцима, изру-

differentes façons ridicules, que ie n'en avois iamais veu en quelque partie du monde où i'aye esté: & qu'ayant voulu sçauoir d'vn Gentilhomme qui me portoit de l'amitié, d'où procedoit ce joüument des Espagnols, veu qu'ils l'estoient tous: il me répondit qu'ils estoient Ragusois, & que la necessité qui les obligeoit de faire bonne mine aux Espagnols, à cause que leurs biens estoient dans leurs Estats, les contraignoit de la faire encore meilleure aux François; parce que nous estions presens & qu'une flotte de sa Majesté auoit paru quelque temps auparauant vers leurs quartiers pendant celuy des reuolutions de Naples. Persuadez qu'elle seroit possible la Souueraine du lieu où ils ont tous leurs biens, ils caressoient plus celuy qu'ils croyoient deuoir estre leur maistre, que celuy qui l'estoit effectiuement.

Certainement ie ne puis m'empécher d'admirer la pensée dont sont infatuez ces petits Estats reduits en Republiques, qui font si hautement parade d'vne liberté fantastique, & qui sont en verité esclaues & d'eux-mesmes & des autres.

Il est vray que la redeuance qu'ils rendent ne sont que des reconnoissances de deuoir; & que le present qu'ils enuoyent au Roy d'Espagne n'est tous les ans que d'vn certain petit nombre de faucons, & de peroquets, & quelques autres bagatelles aux autres.

Le Turc est celuy qui en exige de plus considerables: on luy donne douze mil écus chaque année, qui lui sont portez par deux Senateurs enuoyez comme ostages à la Porte, où ils sont obligez de demeurer iusques à ce que d'autres viennent succeder à leur place.

La raison est que les Leuantins ne reçoiuent iamais personne les mains vuides, & qu'ils mesurent la grandeur de l'honneur qu'on leur fait à la valeur des choses qu'on leur offre. Cet vsage est fort ancien parmy eux, puisque l'histoire n'a pû mieux expliquer la generosité de Cyrus, qu'en disant qu'il eust agreable la rencontre d'vn paysan, lequel n'ayant rien à luy offrir, luy apporta de l'eau d'vn fleuue dans ses mains: parce que si la coustume eust demandé seulement vn hommage, il n'estoit pas necessaire à ce pauure d'apporter de l'eau, &

ганим и приказаним на различите смијешне начине, него ли ми је икада било дано гледату на ма којој другој страни свијета, гдје сам био; па хтијући сазнати од некога племића, с којим се бијах спријатељио, узрок тому изругивању Шпањолаца (тим прије што они то сви бијаху[1]), он ми одговори, да су они Дубровчани и да нужда, која их сили, да буду пријазни Шпањолцима, пошто су њихова добра у њиховој држави, захтијева од њих, да буду још сусретљивији спрам Француза, пошто смо ми присутни и пошто бродовље Њ. Величанства (француског краља) бјеше допловило мало времена пред тим у њихове воде, кадно бијаше наиме букнула револуција у Напуљу. Увјерени, да би оно (бродовље) могло обладати крајем, у којему они имају сва своја добра[2]), они се улагују већма оному, за кога држе, да би могао постати њиховим господарем, него ли оному, који је то у истини.

Наравски ја не могу, да се не надивим гордости, којом су задахнуте оне мале државе претворене у републике, које се охоло бане својом умишљеном слободом, а у ствари робују самому себи и другима.

Додуше данак, што га плаћају, није него знак дужнога признања; а дар што га шаљу сваке године шпањолскому краљу, састоји од незнатнога броја соколова и папига, те још неких других тричарија.

Турчин је онај, који тражи веће (дарове). Они му плаћају сваке године 12 хиљада талира, које му носе два сенатора послана у таоце на Порту, гдје су принуждени да бораве све док други не дођу да их замијене.

Разлог тому је тај, што источњаци не примају никога празних руку и што мјере величину части, која им се исказује према вриједности ствари, које им се на дар носе. Овај је обичај веома стар међу њима, јер хисторичари не умједоше боље објаснити великодушност Цирову него рекав, да му је било угодно сусрести сељака, који не има-

[1]) То јест присташе Шпањолаца.

[2]) Дубровчани улагаху наиме своје новчане главнице у напуљској банци.

si elle se fust contentée de peu de choses, on n'aurait pas si hautement esleué l'action de ce Prince. Ie sçay que les Autheurs en rendent d'autres raisons que ie trouue moins vrai-semblables que celle-cy; pouuant asseurer à ce propos que i'ay veu beaucoup de choses contraires à celles que i'ay leu autrefois.

Pour ce qui regarde les Ragusois, le tribut qu'ils rendent à la Porte leur est plus honteux que desauantageux: quand mesme il ne leur conserueroit point la protection du Grand Seigneur contre le dessein de ceux qui en auroient vn mauuais contr'eux: Il leur laisse la liberté du commerce qu'ils font iusqu'à Andrinople, où il n'y a point d'autres marchands Chrestiens que leurs facteurs, & un reuenu considerable aux doüannes des denrées qui viennent de Turquie à Venise par leur ville, ou de celles lesquelles de Venise vont en Leuant: desquelles ils retirent des milliers d'écus, pour la valeur de douze ou treize qu'ils donnent au Turc.

Leur complexion, leur entretien & leur sang est aussi doux qu'il est beau. Les Nobles sont vétus comme les Venitiens dans la Ville & y portent la robbe longue & le berethin, qui est un bonnet de laine noire, au bas duquel pendent de petits filets, & a la forme de la teste d'vn de nos chappeaux sans bord. Le reste des habitans vont presque tous vétus à la Françoise & les Nobles aussi quand ils sont à la campagne.

Les femmes y sont belles & parfaitement bien faites; mais elles se defigurent le visage à force de fard, & la taille par la quantité des iuppes qu'elles mettent; dont les vnes passent au dessous des autres, & se voyent toutes: la premiere commençant vn peu au dessus du milieu du dos; la seconde descendant seulement au dessous des genoux; la troisieme plus bas; & la derniere n'arriuant pas iusqu'à terre. De sorte que depuis les ailerons on ne voit qu'vn gros derriere & point de corps.

Elles renferment leurs cheueux en confusion dans un filet d'or, d'argent ou d'archal; lequel leur pend le long du derrier du col assez negligemment; & elles n'ont qu'vne tapure

јући ништа да му понуди, донесе му у шаки мало воде из ријеке: јер да је обичај налагао једноставно поклонство то не би било требало оному сиромаху да донесе воде, а да се је задовољавао с маленкошћу, то се не би толико узвисивало дјело овога владара. Ја знам, да писци подавају иних разлога, које ја сматрам мање вјеројатним, него ли горњи; а могу овом згодом устврдити, да сам (на своје очи) видио много ствари различитих од оних, о којима сам некоћ читао.

Што се тиче Дубровчана, харач, што га плаћају Порти, је срамотнији по њих него ли им је од штете, јер све кад им и не би очувао заштиту султанову противу оних, који би имали лоших основа против њих, он им приуштава слободу трговине, коју воде до Једрена[1]); гдје нема других кршћанских трговаца изим њихових агената и знатан доходак од царине на потрошну робу, која из Турске иде преко њихове вароши у Млетке или на ону, која из Млетака путује на Исток, а из које они вуку на тисуће талира, за дванаест или тринаест, што их Турчину дају.

Њихова нарав, саобраћај и крв су исто тако питоми као што су лијепи. Племићи су одјевени попут млетачких грађана, а у варошн носе дугачку хаљину и беретин, који је црна вунена капа, испод које висе малени кончићи и сличи калупу нашега шешира без обода. Готово сви остали становници одјевени су по француску, а тако исто и племићи кад су на ладању.

Жене су им лијепе и врло прикладна стаса, али си награђују лице силним бојама, а струк мноштвом сукања, које на се мећу, а од којих једна провирује испод друге, тако да се све виде; прва почиње нешто повише средине леђа, друга силази једва испод кољена, трећа ниже, а пошљедња не сиже до земље; тако да почам од грудника(?) стас се у опће не види, него огроман тур.

Своју косу у нереду стежу у златну, сребрену или металну мрежицу, која им виси

[1]) То јест по читавом Балканском полуострову.

autor de tempes, qui n'ajouste point d'éclat à leur beauté naturelle.

Je me rencontroy à point-nommé dans cette ville, au temps du Carnaual, qu'on y commence au iour de la feste Saint Blaise patron de ce lieu: & i'y fis amitié auec vn certain Esclauon de l'Empire du Turc, qui venoit de Castel-noue, cette ancienne Croye distante de Raguse d'vne petite iournée seulement; & qui auoit le mesme nom & la famille commune auec cet illustre Scanderberc: lequel auec une poignée de gens fit creuer de dépit deuant cette place ce fameux Amurath Empereur des Turcs; & ruina vne armée de trois cent mille hommes, triomphante des victoires qu'elle auoit reportées sur cet insigne Capitaine Vladislaus, & encore toute fumante du sang qu'elle venoit de répandre en cette funeste iournée, où le grand Hunniade perit auec ce qu'il y auoit de plus capable de resister à la violence du Turc.

Celuy-cy se rendoit toutes les années à Raguse vers cette saison, pour y iouyr des diuertissemens qui s'y prennent; de mesme que quantité d'autres Turcs de consideration, que le commerce, la proximité, l'alliance étroite de la Porte auec cette ville, la conformité du langage, même de l'Italien qu'ils parlent aussi facilement qu'à Raguse, y introduisent aisément, en faisant vne quarantaine de trois ou quatre iours, quand leur pays n'est pas soupçonné de peste.

Cet Esclauon duquel ie veux faire la peinture pour en montrer la façon de vétir, qui n'est différente entr'eux qu'en la richesse (excepté les Morlaques qui portent un manteau court) auoit quelque chose de fort touchant, & la fierté de son air s'accordoit parfaitement bien auec à celle de ces habits. Son calpa ou son bonnet bordé d'vne fourure de gibeline, aussi long qu'vne chausse sans pied, luy pendoit fort bas auec assez de grace. Son doliment, qui est une espece de casaque, luy estoit serré comme vn iuste-au-corps; mais au lieu de boutons il y auoit vne fort grande quantité de cercles d'argent vermeil-doré, de la largeur de la paume de la main, qui se couchoient le long de la boutonnerie; & s'entrecoupoient de telle maniere qu'on les voit representez quand on jette quelques petites pierres

прилично немарно низ затиљак, а око слијепочица имају прамен власи, који не умнажа под нипошто сјај њихове природне љепоте.

Ја се десих у згодан час у тој вароши, баш о месопусту, који почиње даном светковине св. Влаха, заштитника овога града и тада се упознах с неким Славеном из турскога царства, који бјеше дошао из Каштел-Новога, те негдашње Крује (?) удаљене мален дан хода од Дубровника, а који носаше исто име и бијаше у роду с оним славним Скендербегом, који на челу шаке људи би узроком, да је пред тим градом од јада свиснуо гласовити турски цар Мурат и који уништи војску од 300 хиљада људи, славодобитну услиједе побједа одржаних над оним славним капетаном Владиславом и још се пушећу од силне крви проливене у оној кобној битци, у којој погибе велики Хуњади са свим што је још могло одолијевати турској сили.

Овај (Новљанин) долазаше сваке године у ово доба у Дубровник, да се наужије забава, које се ту приређују, по примјеру мноштва других угледних Турака, које трговина, близина, тијесни савез између Порте и овога града, те сличност језика, чак и талијанскога, који говоре исто тако течно (?) као и у Дубровнику, привлаче без запреке, након издржанога карантина, који траје три или четири дана, кад се не сумња, да у њиховој земљи куга хара.

Овај Славен, кога ћу оцртати, да му прикажем његов начин одијевања, који се међу њима разликује само богатством (изузев Морлаке, који носе кратак огртач), имаћаше у своме држању нешто отмјена, а гордост, која му се читаше на лицу, бијаше потпуно у складу с његовим богатим одијелом. Његов калпак или капа зарубљена поставом од зиблина, а дугачка попут гаћица, падаше му врло ниско и с прилично дражести. Његов долман, што је нека врст кућне хаљине, стезаше га попут капута до кољена; али мјесто дугмета имаћаше велики број колутова (ободака) од позлаћенога сребра, широких као длан од руке и положених уздуж рупа за дугмета. Ти се колутови међусобно косе на начан, који се види, кад се с обале ријеке баци неколико малих плочица тако лако, да

si legerment sur le bord d'vne riuiere qu'elle n'en frappent que la superficie. & qu'en glissant sur l'eau, & ne la touchant qu'à differents bous, & par de certaines intervalles: le lieu où le coup a premierement donné fait vn rond: le second vn autre, & le troisieme encore le sien; & que tous ces petits globes venans à se joindre. & à s'entretailler de part & d'autre, operent le mesme effet qu'on voyoit dans ces entrelacemens qui fermoient sa veste.

Sa ceinture estoit de la grosseur de trois doigts, composée de quantité de petits cordons de soye. Elle s'agraffoit par le deuant auec vn crochet, sur lequel estoit une agathe, dont la circonference taillée en octogone, de mesme grandeur qu'vn des cercles de la veste, & chargée de rubis & d'émeraudes; au milieu desquelles il y auoit vn diamãt: elle estoit embellie d'vne damasquineure qui regnoit tout autour, auec vn desordre assez agreable à la veuë.

La chaussure se serroit par derriere auec de petits boutons de turquoises mises dans de l'or: & sur toutes ces choses il portoit son feregé, qui est vne veste de drap, fourrée de quelque peau de prix dont les Tures se seruent, & qui leur descend iusqu'au bas de talons.

I'estois plus souuent en la compagnie de ce Chelebi, qùi est le nom dont les autres le qualifioient: comme qui voudroit dire Gentilhomme, qu'en celle de Monsieur Quiclet, que ie commençois de laisser viure à sa mode; & nous vismes ensemble ce qui se passa de plus curieux alors dans Raguse.

La matin de la feste de Saint Blaise, on y fit vne Procession generale, où on y porta plus de trois cent Chasses d'argent simple, ou de vermeil-doré: la moindre desquelles renfermoit vn bras, vne jambe, ou vn chef entier de quelque Saint d'entre les plus considerables; sans compter vne infinité d'autres Reliquaires, qui resterent à faute de Prestres pour les soûtenir, & qui auoient esté transferez dans cette ville à mesure que l'irruption des Turcs les a chassé des lieux où elles estoient. Le reste de la ceremonie fut fort raisonnable, & trauersa au milieu de la milice rangée en bataille.

Et l'apresdinée on commença les diuertissemens du Carnaual, dont ie vis vne principale partie pendant dix ou douze iours que i'y restay. Entre autre chose les Dames ne se

се одбију само о површину, те склижући се на води не дотичу потоњу него при сваком одскоку и у извјесним размацима. На мјесту гдје је први ударац пао појави се колут, на другом мјесту други, на трећем опет један и све те малене куглице кад се саставе и међусобно испрекрижују, производе исти учинак, који се опажа у оним испреплетајима, те затвараху његов хаљетак.

Његов пâс бијаше три прста дебео и нарешен мноштвом свилених врпца. Он се сапињаше сприједа копчом, на којој бијаше ахат изрезан у облику осмокута, велик као колут на капуту и посут рубинима и смарагдима, посред којих се блисташе један алем камен. Он бијаше надаље украшен богатим и лијепо израђеним оружјем позатакнутим унаоколо без реда, што пријаше оку.

Његова се обуħа закапчаше острага маленим дугметима од златом окованих туркиза. Преко свега тога бјеше пребачена фереџа, што је сукнена кабаница постављена скупим крзном, коју Турци обично носе, а која им сиже све до пета.

Ја сам био чешће у друштву овога Челебије (тај му назив други даваху, а одговарао би наслову племића) него ли господина Quiclet-a, кога ја почех пуштати, да живи по својој вољи. Ми видјесмо заједно све што се најзанимљивијега десило у то вријеме у Дубровнику.

У јутро дана свечаности св. Влаха би обдржана велика литија, за које се је носило више од триста кивота од чистога или позлаћенога сребра; најмањи (кивот) садржаваше по руку, ногу или читаву главу којега од највећих светаца, не убројив мноштво других моћи, које остадоше (у цркви), јер не бијаше довољно свећеника, да их носи, а које бијаху премјештене у ову варош према тому, како их провала Турака бјеше изагнала из мјеста, у којима се налажаху. Остали дио церемоније бијаше врло импозантан. Ошход прође између народне војске сврстане у бојному реду.

Послије подне започеше забаве карневала, главни дио којега видјех за оно десет или дванајест дана, што ту пробавих. Међу осталим стварима (запазих), да се госпоће не

fenoient pas cachées sous des jalousies comme dans l'Italie. Elles estoient à la fenestre, où elles receuoient les respects de ceux qui les saluoient, & rendoient salut auec la mesme ciuilité que font les nostres en France. Mais ce qui surpasse nos pays en galanterie, est que dans ce temps les feux d'artifices, qui n'approchoient pas à la verité de la beauté des nostres, mais qu'ils garnissoient d'vne si extraordinaire quantité de fusées volantes qu'on voyoit échapper en mesme temps qu'elles sembloient par la quantité des étoilles qu'elles poussoient vers le Ciel, y porter plus d'ornement qu'ils n'en enuoye à la terre auec toutes les siennes.

Les Chasteaux mouuans qu'ils faisoient rouler par tous les quartiers de la ville, attaquez des vns, defendus des autres, representoient les differents rencontres & les diuerses entreprises qu'on nous décrit dans nos Romans; les courses de bagues où ceux qui remportoient le prix se seruoient hautement des auantages de leurs adresses pour aller rendre des preuues de leurs affections à celles qu'ils estimoient le plus: & une infinité d'autres entretiens si diuertissans, & si conformes à la douceur des gens de ce pays, arrestent si agreablement vn étranger, qu'vne personne attachée à ces mommeries se doit faire vne grande violence pour s'en déprendre.

Mais ce qui me parut de plus galand fut de voir entre les mains des hommes & des Dames vne certaine quantité d'oeufs remplis d'eau de senteur, faits d'vne pâte de cire & de ceruse, d'vne telle façon que la coquille se rompt en les jettant, & remplissent de la suauité de leur odeur les lieux où ils se cassent. Les Dames de la fenestre en fauorisoient leurs inclinations, & les protestants les baisans auant que de les enuoyer, marquoient leur enuie & leurs soumissions tout ensemble. Enfin ce commerce d'oeufs est si charmant, qu'il découure tout, & n'explique rien: qu'il porte le respect & la temerité en mesme endroit, & que quelque chose qu'il fasse, on luy doit tout pardonner, puisqu'il n'offense point. Pour moy ie ne pus m'empécher de tesmoigner à mon étranger que je commençois à craindre pour luy & qu'estant aussi bien fait qu'il l'étoit, il deuoit apprehender que les Dames ne l'honorassent de tant de ces sortes de faueurs, qu'il n'y courust grand danger, & que s'il ne prenoit beaucoup de feu dans

држе сакривене иза решетака, као у Италији. Оне бијаху (напротив) наслоњене на прозор, с којега примаху поклонства оних, који их поздрављаху и одвраћаху поздрав истом учтивошћу, којом и наше (госпође) у Француској. Али наша земља бјеше надмашена у галантерији ватрометима, који се додуше љепотом не могаху упоредити с нашима, али који бијаху напуњени толиком силом летећих ракета, да испустивши у исти мах у вис мноштво звијезда, чињаше се, да дају небу више украса, него ли их потоње са свим својима (звијездама) земљи шаље.

Помични каштели, које котураху по свим градским четвртима, брањени од једних и нападани од других, представљаху различите бојеве и разноврсне јуначке подвиге, који су описани у нашим романима; трке за прстен у којима побједитељи окоришћиваху се предностима своје окретности, тиме што иђаху подати доказ својега нагнућа онима, које највећма цијењаху и мноштво других забава толи веселих и толико у складу с благошћу становника ове земље, да се странац ту тако задржава и то онај, кому годе ове лакрдије, мора си учинити право насиље, па да им се отме.

Али што ми се је учинило најгалантније бјеше, да сам видио у рукама мушкараца и женскиња извјесну количину јаја, напуњених мирисавом водом и грађених од некога тијеста направљенога из смјесе воска и смоле на начин, да се при паду љуска разбија, а мирис се просипље мјестом, гдје та јаја падају. Госпође с прозора обдариваху њима своје симпатије, а љубавници цјеливајући их прије него што ће их бацити, означиваху у исто вријеме свој прохтјев и своју преданост. Напокон овај разговор јајима је тако дражестан, да све открива и ништа не објашњава, да истодобно одава поштовање и (посвједочава) смионост, да ма што учинио, мора му се опростити, јер не вријеђа никога. Што се мене тиче ја не могох на ино, а да не изјавим мојему странцу, да сам се почео побојавати за њ; јер будући онако лијеп, како је био, мораше се бојати, да га госпође не одликују толиким милоштама, да се од тога не снађе у великој опасности и ако не угради

les yeux de ces belles pour y resister, on le verroit se noyer dans l'eau-rose, à moins qu'vn miracle ne le sauuast, & que ces deux contraires ne conspirassent ensemble pour le garantir.

Ie quittay mon Chelebi au milieu des senteurs iusqu'au lendemain au matin, qu'il me vint réjoindre sur la Place, où ie contestois auec quelques Armeniens; en la compagnie desquels ie deuois partir dans deux ou trois iours, & lesquels me pressoient de brûler vn passeport que i'auois pris des deux Esminnes, qui sont les doüanniers que les Turcs ont à Raguse, par l'auis de Monsieur Quiclet.

Il estoit surprenant que cet homme ne sceust pas vne de maximes de ces Infidels quoy qu'il en entendist vn peu la langue, & qu'il fust continuellement auec eux. I'écoutois ses sentimens en des choses qui paroissoient tout-à-fait vraisemblables; & persuadé qu'vn passeport en Turquie opereroit autant qu'il fait en France, ie m'imaginois que les Armeniens vouloient m'obliger à me défaire du mien, afin que je deusse toute la seureté de mon passage à leur conduite, ou à leur credit.

Ce Chelebi, qui reconnut mon opiniâtreté en vne chose qui me pouuoit beaucoup préjudicier, me fit ployer à des raisons que ie n'auois pû sçauoir des autres, & que je veux expliquer vn peu au long, comme estans tres-necessaires à estre sceues d'vn voyageur, qui court bien souuent risque de la vie, ou du moins de se voir hors de mesure dés la premiere auanie qu'on luy fait.

Il me dit que ces passe-ports estoient bons quand ou vouloit sortir d'vn lieu qui conduit vers les pays des Chrestiens, comme vers les Chasteaux qui ferment les issuës du costé de la mer de Marmora, ou celle de la mer Noire; où la crainte que quelques esclaues ne se sauuent, donne matiere aux Gouuerneurs de ces lieux de faire des auannies, & de prendre ce pretexte pour auoir occasion de demander de l'argent, ou de faire souffrir ceux qui leur en refusent. Mais que cette raison ne pouuoit valoir contre moy qui m'en allois dans les terres du Grand Seigneur, où ce passe-port ne me seruiroit de rien, & pouuoit me nuire beaucoup, à cause que les Turcs, qui ne perdent point occasion de prendre quand ils s'imaginent

у очима ових љепотица много ватре, да им одољева, могло би се догодити, да се утопи у ружичастој води, сем ако се којим чудом не спаси, бива, да се ове двије супротности (вода и ватра) удруже и да га очувају.

Ја оставих мога челебију посред мириса све до у јутро идућега дана, кадно ме затече на тргу у препирци с неким Јерменима, у чијему ми је друштву требало за два или три дана отпутовати; а који ме живо наговараху, да сагорим путни лист, што га бијах узео од двојице емина, који су по мнијењу господина Quiclet-а царински чиновници, које Турци држе у Дубровнику.

Чудновато је, да овај човјек не познаваше једно од поглавитих начела Турака, акопрем је понешто разумијевао њихов језик и непрестано се с њима дружио. Ја сам слушао његове савјете у стварима, које се чињаху посвема вјеројатне: и увјерен, да би путни лист дјеловао у Турској исто онако као у Француској, ја помишљах, да Јермени гледају, да ме лише мога, зар да би дуговао сигурност свога путовања једино њиховој пратњи или њиховому упливу.

Овај челебија, који увиди моју тврдоглавост у ствари, која ми могаше нанијети велику штету, учини, да сам се преклонио пред објашњењима, која не бијах у стању добити од других, која ћу (овдје) нешто опширније изложити, пошто је потребно, да их позна путник, који би се (иначе) често извргнуо животној опасности или се барем снашао у великој неприлици при првој му нанешеној непријатности.

Он ми рече, да су ове путнице ваљане, кад се хоће изаћи из мјеста, која воде у кршћанске земље, као и у градове, који затварају с морске стране улаз Мраморнога или Црнога мора; гдјено страх, да се који роб не спаси бијегом, дава повода заповиједницима тих мјеста, да праве неприлике и да користећи се том изликом могу тражити новаца и прогањати оне, који им га не хтједну дати. Али тај разлог не могаше вриједити против мене, који путујем у султанове земље, гдје ми тај путни лист не би ничему послужио, а могао би ми (напротив) много шкодити, пошто Турци, који не пропуштају прилике, да узму гдје мисле, да има штогод (да се узме), сматрају, нетом им се покаже (путни

qu'il y a de quoy, croyent aussi-tost qu'on le leur presente qu'on a donné quelques sommes de deniers pour l'obtenir; & qui a bien voulu faire la dépense d'vn, pourra la faire encore de deux, de trois ou de quatre: de sorte que pour leur oster cette veuë, il ne leur en faut point montrer du tout: le jeu le plus couuert estant le plus seur parmy ces gens, auprés desquels il faut se montrer autant gueux qu'on puisse se le faire imaginer.

Ie me rendis à leurs préceptes, & je les suiuis hors la porte de la ville, où nous fusmes tous de compagnie pour voir vn present que le Grand Seigneur enuoyoit à cette Republique. Il estoit porté par soixante hommes, & ne valoit pas soixante liures; chacun d'eux ne portant que quelques pieces de fromage, de beures, quelques fruits, ou de l'huile dans vne outre: l'orgueil ottoman ne croyant pas deuoir honorer ces bons petits Seigneurs d'vn present plus considerable.

Enfin ie laissay Monsieur Quiclet à Raguse; les fausses demarches qu'il m'auoit fait faire, & ausquelles les plus habile auroit esté pris, & la façon de proceder contraire à la mienne, me firent partir seul auec la premiere Carauanne qui s'en alla; & me rendis auec elle au Lazaret, pour y attendre les cheuaux qu'on fait venir des terres du Turc: Les Ragusois, non plus que pas vn des Occidentaux, n'ayant point de pratique auec ces Leuantins, que ceux-cy n'ayent esté purgez, & qu'ils ne soient demeurez quelque temps en un lieu hors de la ville appellé le Lazaret.

Alors ie me vis exclus de pouuoir plus communiquer auec qui que ce soit de Raguse que d'vne distance de quarante ou cinquante pas; & ie fus toute vne apresdinée, & la nuit suiuante dans vne surprise & vne douleur inconceuable, de me voir tout d'vn coup trauesti à l'Esclauonne, couché par terre sur vn tapis dont on me regala, sans feu ni couuerture, dans vne salle ouuerte de tous costez au plus fort des froids qu'on éprouue aux derniers iours de Januier: tandis que ceux de ma compagnie, qui estoient tous marchands Grecs, Armeniens ou Mahometans se rechauffoient à redresser des balots & se diuertissoient à mes despens, me voyant tomber de si haut, & des galanteries de Raguse, & de nostre façon ordinaire de viure en celle que ie commonçois.

лист), да се је дало извјесну своту новаца, да га се добије, па ко је хтио потрошити за један, да ће то моћи учинити и за други, и за трећи или за четврти, па да им се одузме та мисао, не треба им уопће ниједнога показивати. Највећма сакривена игра је и најсигурнија с овом чељади, којој се ваља представити таковим просјаком, какав се само даде замислити.

Ја послушах њихове препоруке и пођох за њима изван градских врата, гдје се сви сабрасмо, да погледамо дар, што га султан шиљаше овој републици. Носило га је шездесет људи, а није вриједио шездесет фунти; сваки од њих ношаше по неколико комада сира, масла, нешто воћа или зејтина у једној мјешини. Охоли наиме Османлије не сматрају нужним, да ову добру малу господу почасте већим даром.

Напокон оставих господина Quiclet-a у Дубровнику; погрјешни кораци, које бијах по његовому напутку подузео, а који би и најлукавијега *били преварили*, те начин поступања у опреци с мојим учинише, и ја одлучих отпутовати с првим караваном, који се спремаше на пут. Ја одох с потоњом у лазарет, да ту чекам коње, који се наручују из турских земаља; пошто Дубровчани, кано и сви западњаци, клоне се свакога дорира с овим левантинцима, све док потоњи нијесу очишћени и док нијесу провели становито вријеме на мјесту изван града званом лазарет.

Сада ми је било немогуће опћити ма било с киме из Дубровника, ако не из даљине од четрдесет или педесет корачаја и ја бијах читаво једно пополне и слиједећу ноћ обузет изненађењем и непојмљивом болу, јер се одједанпут нађох прерушен у славенско одијело, *поваљен по земљи на сагу, што ми га бијаху* поклонили, без ватре и без покривача, у дворани ода свијух страна отвореној највећој студени, која се осјећа у пошљедним данима мјесеца јануара [1]), дочим остали моји

[1]) Писац очито гријеши у својој овнаци мјесеца. Он је сам мало прије рекао да се је задржао у Дубровнику неколико дана након свечаности св. Влаха, а потоња увијек пада на дан 3. фебруара.

Ie trouuay neanmoins matiere de diuertissement, en leur en ayant vne de parler leur Italien, qui se fait entendre & fait pâmer de rire tout ensemble.

M'estant impossible de dormir ie voulus seduire mon ennuy en faisant quelques remarques, desquelles ils prirent sujet de me railler, & de nous autres voyageurs qui prenons le nom de certains lieux si miserables, & de si peu de consideration, qu'eux-mesmes ne les sçauent pas apres y auoir passé mille fois; m'auertissans au reste a prendre garde que cette demangeaison d'écrire ne donnast pas vn pretexte aux Turcs de nous faire vne anannie, & de nous vouloir faire passer pour des espions; eux ayant aussi grand interest à n'estre point accusez d'en souffrir quelqu'vn dans leurs Carauannes.

Entre-autres vn certain Cogia-bogun me demanda si i'estois venu de si loin pour encherir sur les réueries d'vn Romain honoré en Leuant de la qualité de Franc-foux, & qu'il appelloit Signor Monsou de la Valle son parent, à cause d'vne femme Syrienne que celuy-cy auoit épousé à Bagdat: pour laquelle il auoit eu vn amour si tendre pendant sa vie, qu'apres sa mort il ne luy en rendit pas seulement des marques extraordinaires, en entraisnant les restes le long des deserts dans vn cercueil; auprés duquel il faisoit les soirs & les matins sa priere: il en fit encore passer les effets en la personne de sa suiuante, quil prist pour sa seconde femme.

La nuit s'estant passé dans ces contestations, ie quittay la partie contre des gens qui auoient raison, & qui estoient en humeur de se diuertir; & ie sortis aprés les auoir supplié de ne point confondre les Italiens auec les François sous ce nom de Franc, qui comprend encore les Allemands, les Flamans, les Hollandois, & generalement tous les Occidentaux; & leur auoir témoigné que quoy que la longueur du chemin que nous auions à faire ensemble, leur pust découurir beaucoup de foiblesse en moy, que ie ne me croyois pas seule-

супутници, који бијаху грчки, јерменски или мухамедански трговци, угријаваху се исправљањем бала те се забављаху на мој рачун, видећи како сам пао с тако висока: из дубровачке углађености и нашега обичнога начина живота у онај, који управо започимах.

Ја нађох опет предмет весеља у њиховом талијанском говору, који се даде разумјети, али који уједно побуђује на грохотан смијех.

Не могав заспати покушах свладати досаду тиме што стадох правити неке биљешке; које их потакнуше, да ми се ругају, каогод нама путницима уопће, који биљежимо имена неких мјеста тако јадних и тако незнатне важности, да их они сами не познавају, премда су кроз њих на хиљаде пута прошли, упозорујући ме, нека у осталом припазим, да овај свраб писања не пружи Турцима прилику, да нам учине какову непријатност и да не будемо сматрани уходама, пошто није у њиховому интересу, да буду окривљени, да има каков (уходa) у њиховој каравани.

Међу другим стварима неки коџа — богун упита ме, нијесам ли можда дошао из тако далека, да се тачно извијестим о фантазијама некога Римљанина, чашћена по Истоку именом „манитога Франка", а који називаше господина de la Valle[1]) својим рођаком, због неке сирске жене, којом се он бјеше оженио у Багдаду, и за коју осјећаше за њезина живота тако нежну љубав, да по њезиној смрти не само што јој ода изванредне почасти тиме, да је по пустарама вукао лијес с њеним мртвим останцима и да је покрај тога лијеса јутром и вечером се молио богу, него још и тиме, да је ту љубав пренио на њезину служавку, коју је узео за своју другу жену.

Пошто ноћ прође у тим расправама ја прекидох борбу против људи, који имађаху право и који бјеху расположени за забаву, па изађох напоље, након што их умолих, да не мијешају Талијанце с Французима под именом Франак, који се протеже још и на Њемце, Фламанце, Холандезе и уопће све западњаке и након што им изјавих, ако ду-

[1]) Pietro de la Valle чувени путник и пустињак, који се је бавио и окултним знаностима. Оставио је занимљиве путописне биљешке о Истоку.

ment incapable de tomber en vne de la nature de cet Italien, mais que ie pouuois asseurer que parmy nostre Nation il ne se trouueroit qui que ce soit assez cruche pour porter l'ineptie du Roman à si haut point que d'vn cadaure en vouloit faire vne idole; & dans des lieux où nous sommes si soupçonnez de cette foiblesse, pousser les droits d'vne passion aussi loin qu'il semble apparemment qu'elle puisse aller en mesme temps qu'on en efface les impressions les plus nobles, en les voulant soutenir par l'vnion d'vne seruante, laquelle partageant le deuoir & l'affection, explique hautement l'inconstance de ces differents & contraires mouuemens; en faisant paroistre le Temple de l'Amour esleué sur les cendres de l'objet aimé.

l'entretenois mes pensées de celles que les autres ont de nostre Nation, quoy qu'elles luy doivent toutes ceder aujourd'huy; & qu'elles n'ayent de reputation que celle qu'elles se donnent elles-mesmes; au lieu que presque tous les François affoiblissent la leur, & sont infatuéz de tout ce qu'ils voyent ailleurs hors de leur pays: Et ie me rencontroy insensiblement le long d'vne fort longue allée bordée d'vn costé des affreuses montagnes de l'Epire, & de l'autre de la mer, où toutes mes reueries se refléchissoient, ou aux choses que ie viens de dire, ou à celles qui sembloient contribuer à mon déplaisir, & que l'âpreté de ces grands rochers s'accrust par la quantité des pieces de glaçons dont ils estoient herissez: quand i'en vis rouler les voitures qui nous venoient querir plutost qu'elles n'en descendoient. On m'en amena vne caparassonnée d'vn bas qui pezoit vingt fois plus que moy. D'abord que ie l'enuisageay ie m'imaginay quelle estoit vn present du Ciel, & qu'on me l'auoit esté querir du nombre de celles de l'Apocalypse. De sorte que doutant qu'elle me deust plutost seruir de guide que de monture, ie dis à mon Chelebi qui m'ettoit venu dire adieu, en m'apportant quelques lettres de recommandation, que i'aurois moins de peine à la traisner le long de cette montagne, si on luy ostoit cette charge.

жина пута, који имадосмо у друштву превалити и открије им можда у мене много слабости, да се уза све то не само осјећам неспособним, да упанем у слабост онога Талијанца, него да их могу увјерити, да се у нашему народу не би нашло циглога човјека тако будаласта, да би тјерао глупост Римљанина тако далеко, те од једне љешине учинио свога идола и који би у крајевима, гдје нас се сматра способним толике слабости, уздигао на тако висок ступањ права љубави, да се чини, е она траје још и у часу кад се њезин најплеменитији траг утире баш тиме што ју се гледа очувати женидбом с једном служавком, која (женидба), растављајући дужност од нагнућа, јасно посвједочава непостојаност ових различитих и опречних осјећаја, хтијући привидно подићи храм љубави на пепелу љубљенога створа.

Ја се забављах мишљу о назорима, што их други имају о нашему народу, премда данас[1]) сви морају пред њим узмаћи и премда немају гласа сем онога, који си сами придавају; док готово сви Французи сами свој глас умањују, па су занешени свиме, што виде изван своје властите земље, и ја се неопазице осјетих на путу кроз узан врло дугачак пролаз, обрубљен с једне стране грдним епиротским (?) планинама, а с друге морем, гдје се моје сањарије кретаху било око ствари, које управо испричах, било око оних, које регби повећаваху моје негодовање проузроковано стрменитошћу ових силних клисура, коју мноштво комада леда чињаше још већом; кадно опазих гдје се ни за њих котрљају коњи, који нас достигоше прије него што се они (ледењаци) одроните. Приведоше ми коња покривена ћебетом, које бјеше двадесет пута теже од мене. Посмотрив га ја помислих у први мах, да је то дар неба и да га се потражило међу (животињама) апокалипсе; па мислећи, да ми га ваља водити а не јахати, рекох мому челебији, који се бјеше дошао са мном опростити, донесав ми неколико препоручних писама, да ће ми га бити лакше потезати преко ове планине, ако се с њега скине оно бреме.

---

[1]) „Велики вијек“ Људевита XIV. бијаше тек започео; али како се види Французи већ се почињаху сматрати првим народом на свијету.

Il me repartit en riant qu'il auoit manqué de preuoyance, à ne m'auoir pas fait apporter une selle, qu'il m'enuoya chercher sur le champ, & qu'il fit oster à vn des cheuaux que montoient ses valets; sur laquelle ie me plaçay aussi-tost que mon compliment fut fait, & suiuis la route des autres, apres les inuocations des graces du Ciel, par les intercessions du grand Saint Antoine de Pade.

Enfin ie me trouuay enrollé dans la milice des Cheualiers errans; & si i'eusse eu vn bout de lance, & un bassin à barbier, moy & Jean mon seruiteur, eussions disputé l'honneur de cette Cheualerie contre le preux Dom Guigchott de la Manche, & son fameux valet Sancho Pensa. Ce qui me deplaisoit estoit que ma beste n'entendoit que le Turc, & que ie ne la pouuois regler par le ghia ny le hurhaut. De sorte que ie me trouuois reduit à luy faire autant bonne mine qu'il m'estoit possible, de peur qu'elle ne se vengeast par quelque caprice; parce que la cheute du haut de cette roche m'auroit plus incommodé, que ne fit pas celle de ce galand homme de dessus son roussinant, & des lieux les plus esleuez des airs. Dieu m'assista, & ie me trouuay sur la cime; d'où apres deux heures le chemin, nous arriuâmes à vn lieu appellé Palathe, composé de deux méchantes maisons, & d'vne belle chaumiere, qui separe en cet endroit l'Etat des Ragusois d'auec celuy des Turcs.

Là nous mismes doigts sur table, à faute de cousteau, l'vsage n'en est pas si frequent en ces quartiers, où on y rompt la viande auec les mains, sur vn grand cuir arondi, posé contre terre, embelli de quelques autres pieces de mesme étoffe de couleur rouge: autour de laquelle nous nous arrangeasmes sur vn pré; comme les tailleurs font sur vn établi. Cette table est fort portative, & autant commode qu'elle est dégoutante. Il y a tout autour des aneaux pareils à ceux qu'on attache aux rideaux; dans lesquels passent deux differentes cordes, comme aux bources.

Quand toute la compagnie est en rang, on délie cette machine; & d'abord qu'elle est étenduë on y découure tous les preparatifs des repas passez, presens & à venir: Car leur ordinaire est d'y mettre dans vn plat autant de viande qu'ils en ont de cuite, sans en oster celle qui reste des disners ou des soupers pre-

Он ми одврати смијући се, да се је показао непредвиђавним, јер ми не бјеше дао донијети једно седло, које одмах даде потражити и скинути с коња једнога његових слуга. Поздравив се (с челебијом) сједох на коња и пођох за осталима, након што прије тога зазвах у помоћ небо посредовањем великога св. Антуна од Падове.

Напокон ме ето у редовима војске блудећих витезова, па да сам имао комад копља и бријачки сахан то би се ја и мој слуга Жан могли такмачити с јунаком Дон Кихотом и с гласовитим му слуганом Санчо Пансом о витешку част. Највећма ме је љутило, да моја животиња разумијеваше само турски, па не могах њоме равнати са „гхиа“ и „хурхант“. Тако ми не преостајаше друго до да јој се што већма уласкам, од страха, да ми се не освети каковим хиром, јер пад низ ову клисуру био би ме довео у рђавије стање, него ли пад горњега поштењака с његовога Росинанта и с најузвишенијега мјеста. Бог ми је био на помоћи и ја доспјех до врхунца, одаклен након два сата путовања стигосмо у мјесто звано Пелата, састојеће се од двије кукавне куће и лијепе, сламом покривене зграде, која овдје дијели дубровачку државу од турске.

Ту ми узесмо јести прстима, због недостатка ножева, пошто пораба потоњих није обичајна у овим странама, гдје се кида месо руком на великој округлој кожи, простртој по земљи и украшеној с још неким парчетима штофа црвене боје; око које се посадисмо на једној ливади, попут кројача око њиховога стола. Та трпеза се лахко преноси и исто је тако удобна, као што је прљава. На њој има све унаоколо колутова сличних онима, који се пришивају на завјесе, а кроз које су провучене двије неједнаке узице као на кесама.

Кад је читаво друштво заузело своје мјесто, ова се справа дријеши, па кад је једном прострта, виде се у њој приправе прошлих, садашњих и будућих оброка, јер је њихов обичај стављати на тањир толико меса, колико га има кухана, не одвајајући ипак остатака прећашњих ручака и вечера

cedens: qu'ils y laissent auec les os. & les croûtes moitié rongées, accompagnées de pieces d'ailles, d'oignons & de siboulles.

Si tost que cette nappe est déployée chacun y cherche les appetits dans ces reliquats, en attendant mieux. Enfin les mets s'auancerent: On apporta quelques pains entiers, suiuis d'vn grand plat de pilo dressé en pyramide. Mais comme la galanterie de cet appareil pourroit faire naistre l'enuie de l'imiter; & qu'on n'auroit pas de quoy le fournir, *si on ignoroit* la methode de le faire, il faut sçauoir qu'il n'est autre chose que du ris cuit dans vne marmitte faite comme vn chaudron sans ance, mise sur vn trepied, & dont le couuercle est presque aussi haut que le pot est profond, mais qui joint tellement, qu'il ne respire pas la moindre fumée. Ils mettent dedans le quart plein de boüillon reserué des la veille, auec autant d'eau qu'ils laissent sur le feu, iusqu'à ce que le tout boüille. Ils y jettent vne quantité de ris proportionné au boüillon: & apres l'auoir encore laissé boüillir quelque temps, & que le tout commence à s'épaissir, ils le laissent sur la cendre chaude, où il s'enfle, se grossit, & demeure sec. Alors ils font fondre vn gros morceau de beure frais qu'ils jettent tout fondu dans leur pot, & dressent leur soupe: Et afin de luy donner meilleur goust, ils mettent dans les plats plusieurs morceaux de mouton, ou de poulets rotis, sur lesquels ils versent tout leur tripotage. Si le coeur en dit, voilà à peu près la methode auec laquelle il se fait: Mais si on y veut prendre beaucoup d'appetit, on doit apprendre celle de laquelle il se mange.

Tous ceux de nostre Carauanne estoient partie sujets du Grand Seigneur, partie du Sophi. Les Turcs se contentent de se passer de coûteau: ils ont seulement des cueillieres; mais les Persans sont plus fins. Ils ne veulent point tant d'embarras; ils n'ont ny l'vn ny l'autre. Ils prennent ce ris à poignée; & après l'auoir entassé dans leurs mains, ils le portent dans leur bouche; où ils ne peuuent pas tellement tout mettre à la fois, qu'ils ne s'en attache vne partie dans leurs doigts, qu'ils secoüent & rejettent dans leur plat, pour ne rien perdre, & continuent de la sorte iusqu'à ce que le tout soit vuide.

које остављају с костима и напола огложданим корицама, скупа с комадима чешњака, лука и црнога лука.

Нетом је овај столњак разастрт, сватко тражи, да си оним остатцима подражи тек, чекајући док дође штогод бољега. Напокон се и јело приближи; донешено је неколико читавих хљебаца, за којима долази голем пладањ пилава наслагана у облику пирамиде. Али како би укус овога приуготовљења могао *побудити жељу опонашања, а којој се не би*, могло удовољити, ако се не позна начин, на који се то чини, ваља знати, да тај пилав није друго до рижа кухана у лонцу направљеному попут котла без ручица, постављеному на сачаку. Поклопац тога лонца је висок, колико је посуда дубока, али тако набијен, да не пропушта ни најмање паре. Они успиљу у лонац пун суд чорбе похрањене од прећашњега дана и исто толико воде, па све то држе на ватри, док не узавре; на што успу риже размјерно прама количини чорбе, па пустив, да још неко вријеме ври је и да се *све почме згуснњивати*, остављају (лонац) на врућему пепелу, за које вријеме рижа се надимље, постаје крупна и суха. На то растапају добар комад свјежега масла, па га растопљена бацају у лонац и спремају свој ручак; а да потоњи буде течнији они стављају на тањире више комада овновине или печених пилића, на које сипају сву ту своју смјесу. Ако вам срце иште да га правите, ето вам начина, на који се прирећује; али ако хоћете, да вам добро иде у тек, ваља вам научити и како се једе.

Чељад наше каравane бијаху дијелом *султанови, дијелом софијеви*[1]) *поданици*. Турци се задовољаваху тиме, да се уздржавају од употребе ножева, па се служе једино кашикама; али су Перзијанци лукавији. Они не ће свих тих заплетаја, па немају ни једних ни других. Они грабе рижу шаком и пошто су напунили длан, трпају ју у уста али како све не може да одједном уђе, па дио риже остаје прилијепљен на прстима, они ју стресају опет на тањир, како се не би ништа изгубило, те продужују тако док се све не поједе.

---

[1]) Софи бјеше некада наслов перзијскога шаха.

Le festin de ces gens acheué, vn des valets de ceux de la compagnie leur apporte vn bassin, du sauon & vn pot plein d'eau chaude pour leur lauer la bouche & les mains: parce qu'ils ne se les frottent point tout le long du disner, les tenans tousiours droites de peur qu'elles ne touchent & engraissent leurs habits. Enfin après s'estre nettoyé de la sorte, & débarboüillé leurs visages, & leurs barbes, ils s'essuyent auec vn des mouchoirs qu'ils portent à leur ceinture, l'vn desquels ne sert qu'à cet vsage les autres estans pour differents seruices.

Toutes ces ceremonies finies, la table leuée, & la nappe réployée, (ce qui se fait tout d'vn coup en tirant les cordons, & renfermant ce qui reste dedans) chacun de ces Messieurs abreuez d'autant d'eau qu'ils en ont besoin (parce qu'ils ne boiuent point durant le repas) on en recommence vn autre. Ils se rassoient comme auparauant & attendent qu'on leur apporte leur cafué, lequel est fait de certaines petites féues qui croissent en Egypte, recuittes au four, mises en poudre, & boüillies dans de l'eau. Vn fort habile homme auroit grand peine à iuger lequel est le plus éminent dans ce broüet, ou la noirceur, ou l'amertume. La bonté est de le prendre dans vne petite tasse de pourcelaine, si chaud, quelle ne se puisse pas mesme tenir dans les doigts: Mais la bonté est de voir les grimasses & les tortillemens de gueule qu'on est obligé de faire en le prenant; à cause qu'il n'a point d'effet s'il ne brûle: Et pour en amortir l'ardeur ils le hument en retirant leur haleine, & faisant vn gargoüillement si bien assorti au reste, que si Scaramouche pouuoit faire vn festin Turc, aussi bien qu'vn festin de pierre, il gagneroit plus à cette Comedie qu'il n'a iamais fait à toutes ces machines.

I'eusse voulu que toutes les fièvres que i'auois auoir en ma vie m'eussent pris alors. Iamais ie n'eusse mieux obey aux defenses que les Medecins m'eussent fait de ne point manger. Ce qui me desesperoit, estoit que si ie ne me fusse accoûtumé à cette maniere de viure, ie courois grand risque d'abreger mon voyage, & de mourir bien-tost de faim; parce qu'il n'y en a point d'autre dans le Leuant.

Пошто је ручак довршен један од слуга нашега друштва приноси сахан, сапуна и имбрик пун топле воде, да си оперу уста и руке, јер их не отиру док ручају, већ их цијело вријеме држе исправљене, од страха, да не дотакну и упрљају своје одијело. Напокон, очистив се тако и оправ своје лице и брке, они се отиру једним од (многобројних) убруса, што их носе за пâсом, од којих један служи за отирање, а остали за различите друге упорабе.

Пошто су сви ти обреди свршени, трпеза дигнута а столњак поновно савијен (што се чини у једанпут, затегнув узицама и оставив унутри останке јела), те пошто се је сваки од ове господе по вољи напојио воде (јер не обичавају пити за вријеме благовања) они посиједају наново, као прије, те чекају, да им се послужи кава, која је направљена од некаквих бобица, што расту у Мисиру, а које су препечене у фуруни, самљевене и по тому сварене у води. И највјештијему човјеку би било мучно разабрати, чега има већма у овој каши, црнине или горчине. Умјешност се састоји у тому, да ју се узимље у маленом филџану од порцелана, тако врелом, да ју није могуће држати међу прстима, али је дивота гледати кревељење и савијање чељусти, што се мора чинити кад ју се пије, пошто није добра него ако пече; па да се ублажи жаркост, они ју срчу задржавајући дах и производећи неко тако успјело гргутање, да кад би се Scaramouche[1]) могао гостити по турском обичају као што се је гостио камењем, он би више добио с том комедијом, него ли са свим осталим играма.

Да су ме којом срећом тада сврале све оне грознице, које ме касније у животу обузеше! Ја се у истини никада не би био боље покорио забрани лијечника, да ништа не једем. Али ме највећма узнемириваше спознаја, да сам се излагао опасности, да прекратим своје путовање и да у брзо погинем од глади, не будем ли се привикнуо овом начину живота, пошто другога нема на Истоку.

---

[1]) Гласовит глумац у талијанској комедији из 17. стољећа.

Le peu d'attache que i'ay pour la bonne chere, m'auroit facilement leué de cette melancholie, si elle ne se fust accrüe par vn sujet de très petite consequence, & qui me causa beaucoup de déplaisir. Vn Ianissaire nommé Hahamet, porté d'affection de me seruir, me vint dire qu'entrant dans les terres du Turc, ce nom de Franc, duquel on continuoit de m'appeller, pourroit déplaire à ceux du pays, & me faire dire quelque injure, & qu'il estoit plus à propos d'en prendre vn plus conforme au leur. Ie crûs cette pensée si raisonnable, que ie m'y rendis aussi-tost qu'il me l'eust proposée. Ie pris celuy d'Ibrahim, qu'il me donna apres auoir voulu premierement sçauoir qu'en nostre langage il ne signifioit rien autre chose qu'Abraham. Il voulut y adjouster vne qualité, & me nomma Ibrahim-bec. Ie luy en rendis graces, & l'asseuray que c'estoit assez d'auoir changé mon petit nom en vn grand, sans y mettre de queuë, & que ce Bec qui veut dire Monsieur en Turc, ie le laissay aux Italiens; qui est vn cornard en leur langue: De sorte que de ces deux differentes significations, comprises sous vn mesme mot, on en feroit vne si acheuée, que mesme à Venise aussi bien qu'à Rome, quand ils veulent parler d'vn cocu parfait, on l'appelle Baron-bec.

Ie remontay sur ma beste tout de nouueau, & après l'auoir surchargée de cette illustre Seigneurie, ie repris le chemin des autres. Hahamet, quoy qu'il fit le trafic aussi-bien que quantité de Ianissaires, qui estoient dans nostre Carauanne, auoit esté esleué dans le train de leur plus fine milice; & cela se connoissoit par la comparaison des autres, qui sont fort maladroits, ont peu de coeur, & très grande apprehension d'estre incommodez.

Celuy-cy ne voulut rien démordre des regles de leur soldatesque. Il s'arma la tête d'vne coëffe de maille par dessous son turban, qui luy descendoit iusqu'au milieu du nez; le bras gauche d'vn gantelet, d'vne piece de fer, qui prend depuis la jointure du milieu des doigts iusqu'au dessus du coude, pour parer le coutelas. Les épaules d'vn mousquet; auquel, à l'ordinaire du Turc, il y deux petits anneaux: l'vn vers le bout du fu, l'autre vn peu au dessus de la crosse, ou ils attachent vne double courroye pour y passer le bras, & se soustenir en cet endroit. Ie m'étonne comment vne personne,

Моја равнодушност према обилатој ђаконији, била би ме без муке ријешила ове нужности, да се потоња не бјеше помножила нечим врло мало важним, али што ми проузрокова силно негодовање. Неки јањичар, по имену Ахмет желећи ми бити на услузи, рече ми, да ступив на турско земљиште, онај назив Франак, којим ме не престајаху звати, могаше бити непођудан становницима земље и нанијети ми какву увреду, па да би било згодније, да узмем друго име слично њиховому. Мени се је ова мисао учинила тако разложитом, да сам с мјеста прихватио његов предлог. Узех име Ибрахим, које ми даде, након што је хтио понајприво знати, да у нашему језику оно не значи ништа друго него Абрахам. Он му хтједе придати и наслов, па ме назва Ибрахим-бег. Ја му на том благодарих и изјавих, да је доста, да је моје мало име претворио у велико, не додав му прирепине и да онај „Бец", што значи господин у турскому језику, ја препуштам Талијанцима, у чијему језику значи рогоња, тако, да кад се та два различита значења саставе уједно, добива се једно толи потпуно, да, било у Млетцима, било у Риму, кад је ријеч о савршеному „цоцу", називљу га Барон-бец[1]).

Ја се поновно посадих на мога коња и оптеретив га овако славним господством, пођох за осталима. Ахмет, премда трговаше као и знатан број других јањичара, који бијаху у нашој каравани, био је одгојен у њиховој најбољој војсци, а то је произлазило из упоређења с осталима, који су врло незграпни, плашљиви и силно се боје да не буду узнемирени.

Овај (Ахмет) не хтједе одступити ни за педаљ од прописа њихове војске. Он натаче испод турбана гвоздену капу, која му сизаше до средине носа; навуче на лијеву руку рукавицу грађену од једнога комада жељеза, која се протеже од зглобова у средини руке па до надлактице, а која служи за одбијање удараца ханџаром. Прекораменио је мушкету на којој, по турском обичају, има два малена колута, један близу врха цијеви, а други

[1]) Сва се ова игра ријечи врти око изговора ријечи бег, која у француском гласи бец.

au reste assez prudente, ait voulu croire que les Turcs se seruent de cette bande de cuir pour tenir tout leur mousquet de la main gauche, & qu'ils ne se seruoient de la droite que pour abattre le serpentin; n'ayant pas pris garde que cela estoit contre la possibilité, & qu'ils ne tiennent cette courroye autour de leur main gauche que pour empécher qu'elle ne pende, & ne les incommode.

Il auoit sur ses reins vn cymeterre, qui y estoit lié tout autour d'vn cordon de soye: deux pistolets à la ceinture, & nous suiuoit à pied tout le long du chemin auec la mesme legereté que s'il eust esté parfaitement bien monté.

De luy ie conceus quelque chose de considerable de tous les Janissaires, mais ie m'imaginay qu'il y en a peu; parce que d'vn grand nombre que i'en ay deja veu, ie n'en ay trouué de braue que celuy-là. Aussi roconnus-je bien qu'il estoit le plus respecté de la compagnie, & que quelques Gardes qui sont ordonnées sur cette route, pour en écarter les voleurs qui y sont presque tousiours, auoient vne telle deference pour luy, que quelques-vns d'eux voulans, à l'ordinaire du pays, exiger quelques deniers des marchands, en furent empéchez: iusques-là que m'estant auancé vn peu deuant les autres, & luy m'estant venu joindre au rencontre de cinq de ces sortes de gens; contre lesquels ie me defendois de l'effort qu'ils vouloient faire, pour m'obliger à leur donner de l'argent, il lâcha vn tel soufflet à l'vn d'eux, du reuers de son gantelet, que pas vn de tout tant qu'ils estoient, ne parut plus du reste de la iournée.

Sur le soir nous arriuâmes à Slaue, qui est vne riuiere laquelle passe à Castel-noue, & se décharge au dessus de Raguse. Elle n'est pas fort large, mais la quantité des neiges qui s'estoient fonduës les iours precedens, l'auoient renduë fort rapide. Ie demeuray sur la riue prés de deux heures, à cause que ces marchands qui y auoient déchargez leurs balots, m'auoient prié d'y prendre garde, dans le temps qu'ils s'aidoient les vns aux autres à les porter dans le bateau, & les transferer de l'autre costé. Ce poste me déplaisoit infiniment, quoy que i'y eusse toute l'occupation qu'on peut se persuader qu'vne personne peut auoir, à s'échauffer les

повише кундака, а на које је привезан двоструки кајиш, да се може провући рука и на том ју мјесту уздржати. Чудим се, како је нека, у осталом прилично обазрива, особа могла мислити, да овај кожнати кајас служи Турцима, да могу држати мушкету у лијевој руци, а да им десна не служи него за обарање ороза. Ова не помишљаше, да то бијаше скроз немогуће и да, обавивши га око лијеве руке, они желе само спријечити овај кајиш да не виси и да им не смета.

Он имађаше о боку ћемер привезан око тијела свиленим гајтаном, двије кубуре за пасом, те за читава путовања иђаше за нама пјешке, исто тако лахко, као да је јездио на најбољему коњу.

Он ми је дао ванредан појам о јањичарима, али ја мислим, да их има мало таквих; јер велик број бијах већ видио, али не нађох ниједнога тако храбра као њега. Опазих такођер, да је највећма поштован од читавога друштва и да оно неколико стражара, који су поразмјештани уздуж друма, да тјерају разбојнике, којих готово увијек има, толико га се боје, да неки међу њима хтијући, по обичају земље, затражити од трговаца мало новаца, бише од њега спријечени. Тако ја бијах погнао свога коња испред осталих, кадно ме он сустиже управо у часу, гдје ми се је ваљало борити против петорице горње чељади, која ме хтједе присилити, да јој дадем новаца. Он удари једному од њих такову њушку полеђином своје гвоздене рукавице, да се више ниједан од њих жив не помоли тога дана.

У вечер стигосмо у Славу (Слано), што је ријека, која тече Каштел Новим (?) и упада у море повише Дубровника. Она није одвећ широка, али бјеше јако набујала силом снијега, окопњела пошљедних дана. Ја остадох на обали готово два сата, јер трговци, развезав њихове бале, бјеху ме замолили, да их чувам, за вријеме док се они међусобно помагаху, да их понесу у лађу и превезу на супротни крај. Ово ми се стражење нимало не допаде, премда сам био запослен, у колико неко може бити запослен тиме, да си прсте угријава својим дахом, као што ја то чињах и да се брани од дебе-

doigts de son haleine, comme ie faisois, & à m'émoucher la neige qu'vn vent maistral m'ennoyoit à gros floccons sur le nez, mon bonnet n'ayant pas de bord assez large pour la parer comme auroit fait ceux de mon chapeau.

Cependant le diuertissement que ie prenois à considerer l'attirail de cet equipage, & les differentes postures de ceux qui y trauailloient, me faisoient auoir patience. Ce bacq estoit composé d'vne quantité d'aix mal liez, soutenus sur deux grosses pieces d'arbres creusées, & esloignées l'vne de l'autre de la longueur de ces planches à l'extremité desquelles elles estoient cloüées. Lors qu'il n'estoit point chargé il surnageoit assez raisonnablement au dessus de l'eau, mais le moindre poids l'enfonçoit, ou le panchoit de telle maniere, que pour peu que le pied y glissast on se trouuoit dans le fleuue. La disgrace estoit pour ceux qui ne l'auoient pas ferme; car pour la marchandise elle est tellement enuoloppée de toille cirée, & de cotton par dessus pour retenir toute l'humidité, de paille, de toille & autres choses, qu'il est presque impossible qu'elle se moüille. Enfin les cheuaux, les prouisions & presque tout le reste estant au delà de la riuiere, mon tour vint à glisser, mais ie n'y glissay pas. Ie m'estois tellement enchassé entre deux de ces balles, qu'il falloit que toute la machine eust bouleuersé pour m'y prendre.

Il n'y a qu'vn seul logement en cet endroit, qui est celuy du doüannier. Nos gens y rangerent toutes leurs hardes sous vne grande porte voutée, & se postèrent dans son escurie où ils allumerent du feu; autour duquels ils placerent leurs couuertures, & s'y établirent comme s'ils y eussent voulu demeurer eternellement.

Quel regale se pouuoit estre pour moy, de me voir reduit dans ce bel apartement, où les valets d'étable, & quelques malheureux belistres auoient le pouuoir: Et quelle consolation ie receuois quand on me disoit que ce lieu estoit merueilleux, & qu'il ne le falloit pas quitter que le temps ne fust rasseuré. La necessité de se deuoir faire à ces choses m'y fit resoudre. I'y fus prendre mon rang comme les autres, & ie n'en sortis que deux fois pendant cinq iours que nous y demeurâmes. A la premiere, i'obeïs à la priere du Turc qui estoit preposé à cette doüanne; lequel souhaita me voir. I'y

лих снијежних пахуљица, што ми их маистрал у лице тјераше, немајући на капи довољно широких обода да ме заштите, како би то био могао мој шешир.

Међутим забава, која се састојаше у проматрању опреме ове лађе и различит положај тијела оних, који на њој пословаху, учини, да сам постао стрпљивим. Овај сплав бјеше начињен од много лоше привезаних греда, подупртих двјема дебелим шупљим дрвеним кладама, међусобно растављеним дужином оних греда и прикованих уз потоње на њиховим крајевима. Када не бјеше пренатрпана она се прилично држаше — над водом, али најмањи утег чињаше, те се погњуриваше — или се опет нагибаше на страну тако, да бјеше довољно, да нога мало посклизне, па да се у ријеку падне. Тога се бијаше бојати за оне, чија нога не бјеше чврста, јербо је роба тако обавијена непробојним платном и памуком, који задржава сву влагу, те сламом платном и другим стварима, да је готово немогуће, да се скваси. Напокон, пошто коњи, зајира и готово све остало би превезено на другу страну, ред дође на ме, да поклизнем, али ја не поклизнух. Ја се бијах увалио између двије бале тако, да је требало, да се сав строј преврне, па да ме се одатле извуче.

Нема него цигли један стан у овому крају, а то је ћумрукчијин. Наша чељад намјести сву своју робу испод великих посвођених врата, а сама уђе у штагаљ, гдјено запали ватру, око које прострије своја покривала и повали се по њима, као да жељаше вјечно ту боравити.

Која ли част за мене, да сам допао овако лијепа стана, у којему штагаљска служинчад и неколицина јадних одрапанаца бијаху господари; а које ли утјехе, кад ми рекоше, да је ово мјесто прекрасно и да га не треба остављати све док врјеме не окрене на боље. Нужда, која ме је силила да се прилагодим тим стварима, учини те се и ја одлучих и заузех попут осталих своје мјесто, не изашав на поље него два пута у пет дана, што их ту проборависмо. Први пут изађох на позив Турчина, који управљаше том царинаром, а који ме бјеше зажелио видјети.

fus, & ie m'en retournay autant satisfait de luy qu'on le puisse estre, sans neanmoins luy auoir voulu rendre vne lettre que mon Chelebi m'auoit donné pour luy. La seconde, ce fut pour reconnoistre au temps s'il y auoit quelque esperance de nous en aller; mais à peine me trouuay-je dehors, que ie me vis suiui d'vn nommé Gioanni Armenien, qui commença à me rebattre de ces soupçons ordinaires, & me dire que le changement que i'auois fait de mon nom, la protection de ces Turcs sur les chemins, & les caresses de ce doüannier, iustifioient trop la crainte qu'il m'auoit témoigné auoir eu à Raguse.

Ie jure que ie me sentis si fort piqué de cette impertinence, que si le retour m'eust esté libre ie m'en serois retourné. Il fallut me satisfaire en luy declarant que ie n'auois pas quitté la France pour venir guerir les frenetiques en Turquie; & que s'il n'attendoit à me faire ces reproches qu'il ne fust en estat de m'en conuaincre, ie trouuerois de mon costé les moyens de m'en garantir: qu'au reste il pouuoit continuer de m'appeller par mon nom, si celuy d'Ibrahim ne luy plaisoit pas.

Cette façon de langage arresta sa manie, & le confirma dans celle de ne point vouloir que i'eusse vne appellation Turque, prenant ce semble plaisir à m'appeller partout & continuellement Monsou Poullet.

Si la premiere ne m'eust pas plus mis de mauuaise humeur que celle-là, ie n'en aurois point eu du tout: car ie connus bien qu'il falloit que ie fisse vne habitude à me diuertir de leurs diuertissemens; qui sont à joüer, à chanter, à dancer, à boire. Ce qu'ils font d'vne maniere si touchante, & qui a tant de rapport à la beauté du lieu où nous estions, que si ie n'eusse point esté en Turquie, où on ne fait point le procés aux sorciers, i'aurois eu peur qu'on ne m'eust fait le mien en quittant celui-cy, & qu'on ne m'eust accusé d'auoir esté au sabat.

Quelqués-vns d'eux sçauent les échets; mais le jeu auquel ils passent le plus ordinairement le temps, se fait dans vne petite boëtte ployante, longue presque d'vn pied, & large d'vn quart. Dans l'étenduë de sa longueur il y a cinq ou six trous de chaque costé, de pareille grandeur que les fossettes ausquelles

Ја одох к њему и вратих се, е да не може задовољнији с њиме, а да му не хтједох предати писма, што ми га мој челебија бјеше за њ дао. Други пут изађох, да видим да ли вријеме даје какове наде за наш полазак; али нетом бијах вани, кад али примјетих, да за мном бјеше пристао неки тако звани Ђовани Арменац, који поче да ми напуња уши својим навадним сумњама и говорити ми, како промјена мога имена, заштита Турака на путу, те наклоност овога ђумрукчије, поткрепљују и превеђ бојазан, коју ми бјеше очитовао у Дубровнику.

Кунем вам се, да ме је ова дрскост била тако ражљутила, да би се био кренуо натраг, да ми је повратак био слободан. Ваљало ми се је задовољити тиме, да сам му изјавио, како не бијах оставио Француске с намјером да тражим луђаке по Турској, па не буде ли чекао за своја спочитавања, док буде у стању увјерити ме о њиховој темељитости, да њу ја с моје стране већ нађи средства, да се од њега обраним; у осталом нека ме и надаље прозива мојим именом, ако му се име Ибрахим не свиђа.

Овај мој тон учини крај његовој манитости и појача у њему ту лудост, што не хтједе да носим турскога имена, правећи си регби веселье од тога, да ме је посвуда и непрестано звао господин Poullet.

Да ме прва не бјеше озловољила већма него ли потоња ја не би био уопће незадовољан, пошто доскора увидјех, да ми се требаше навикнути на то, да учествујем при њиховим забавама, које се састојаху у пјевању, плесању и пићу. А они то чине на тако бучан начин, а који је толико у складу с љепотом мјеста, на коме се налажасмо, па да не бијах у Турској, гдје се не прогони вјештаке пред судом, ја би се био побојао, да оставив то мјесто, не узму ме судити и да ме не оптуже да сам присуствовао врачарскому збору.

Неколицина их познавају шаховску игру али игра, при којој проводе највећма времена, игра се у маленој кутији, која се може расклопити, а која је дугачка готово једну стопу и четврт стопе широка. Дуж те кутије има по пет или шест рупица са сваке стране великих попут јамица, које се виде у дје-

les enfans joüent à la balle en France. Ils mettent vn certain nombre de féues blanches & noires dans chacun de ces trous. Le premier qui commence, vuide le premier, & distribüe ce qu'il y a pris dans les suiuans. Le second fait de mesme, & poursuiuent de la sorte iusqu'au rencontre de quelques nombres impairs; auquel, celuy en faueur duquel il tombe, prend toutes celles qui sont en cet endroit, & continuent iusques à ce qu'vn d'eux ait gagné toutes ces féues.

Ils ont encore vne sorte d'instrument qu'ils appellent vn tabourat; le corps duquel a la forme & la grandeur d'vn des sabots de nos paysans. Le manche est aussi long que sont les trois quartiers d'vne aulne, & peu plus large que de deux bons doigts. Il n'y a dessus que trois cordes de laton, qu'ils animent auec une petite piece de plume: mais ils pretendent en recompense reparer leur defaut par la quantité des touches dont ils se seruent pour faire leurs accords.

Ie crois qu'il n'est pas fort necessaire de vouloir persuader la melodie que cela peut rendre; aussi les Turcs en sont si fort charmez, qu'il n'est point de fils de bonne mere parmy eux qui ne le sçache toucher, qui n'en ait vn, & qui ne le porte par tout, en campagne, à la guerre, à pied, à cheual, attaché aux deux extremitez du fourreau de son cymeterre, ou fiché dans son dos auec sa pipe.

Leur musique n'est pas mal d'accord auec leur synfonie. Ils pretendent y auoir quantité plus de clefs que nous. Ie ne sçay pas si elles sont plus en nombre que les nostres, mais ie puis asseurer qu'elles les surpassent en force & qu'elles m'ont tellement ouuert la ceruelle, que ça esté vn grand coup du Ciel que ie n'en suis point deuenu sourd.

Ie ne m'étend pas dauantage sur les charmes de ce chant; car ie crois que tous les François qui ont esté à Venise, quoy que leur quartier soit esloigné du moins d'vne grande demi-lieuë de ceux où nous demeurons ordinairement l'auroient entendu: Ie parleray seulement des diminutions qui n'aurõt pas pû aller iusqu'à leur oreille, & qu'ils expriment par vn certain soûpir qu'ils font à la fin de chaque couplet, comme en s'extasiant: que ie ne puis mieux comparer qu'au hurlement doux d'vn

чијој игри с лоптама у Француској. Они стављају извјесан број бијелих и црних бобица у сваку од тих рупа. Први који је започео играти вади из прве те подјељује што је извадио у слиједеће рупе. Други то исто чини и игра се продужује тако све док се не намјери неколико бројева на непар, на што онај, коме је то пало у корист, присваја све бобице, које се налазе на тому мјесту, па настављају тако, док год један од њих не прикупи све бобице.

Имају још неку врст глазбила, које зову тамбурица, а која обликом и величином подсјећа на дрвену ципелу наших сељака. Држак је дугачак три четвртине аршина, а нешто шири од два добра прста. На њему су затегнуте само три мједене жице, у које ударају перцем; али за то они тврде, да им је могуће надокнадити њихов недостатак с помоћу бројних типака, којима се служе за извађање акорада.

Ја мислим, да није баш потребно хтјети уобразити мелодију, која се добива овим глазбилом; а Турци су њоме толико занешени, да нема међу њима дјетића из добре куће, који не би знао на њему играти, који га не би посједовао и посвуда носио уза се на путу, у рату, пјешке, на коњу, било привезана уз корице његовога ћемера, било притегнута на плећима упоредо с његовим чибуком.

Њихово је пјевање прилично у складу с њиховом музиком. Они увјеравају, да имају много више кључева, него ли ми. Ја незнам има ли их више него у нас; али је сигурно, да јачином надмашују наше, па су ми толико разбили уши, да је велико чудо, ако нијесам оглушио.

Ја се нећу дуже бавити чарима овога пјевања; јер мислим, да су га морали чути сви Французи, који су пребивали у Млецима, и ако је њихово боравиште пола добре миље удаљено од мјеста, гдје ми обично одсједамо. Ја ћу говорити само о снижавању гласа, које не могаше допријети до њихових ушију, а које они изражавају неком врсти уздисаја при завршетку сваке китице, а то, као да падају у усхит, што ја не би знао боље упоредити него с тихим јауком псетета, кад хоће,

chien quand il veut expliquer à son maistre la joye qu'il a de le reuoir.

Pensez si au ton d'vn son qui seroit capable d'émouuoir toute la terre, les hommes ne doiuent pas encore estre excitez. Aussi ces Messieurs ne manquent iamais de se mettre en branle des premiers. On les voit tenir des cueillieres de bois entre leurs doigts, de mesme que les gueux en France font de cliquettes. Le manche de ces castagnettes reformées est aussi délié qu'vne plume, & aussi long que la moitié du bras. Ie ne sçay si l'apprehension de les aualer en mangeant leur souppe leur a donné cette precaution. Quoy qu'il en soit, ils s'en seruent à leur recreation aussi-bien qu'à table: mais la façon de les manier dans leur bal, est d'éleuer les bras par dessus leur teste autãt haut qu'ils peuuẽt étendre, & par le mouuement des doigts de la main droite, gouuerner ceux de la gauche: de maniere que ces manches se croizans leur masque le front d'vne paire de cornes, & font vne cadence sur leur teste presque égale à celle des pieds; parce que leur methode de dancer est vne espece de sarabande, qu'ils font en ne déplaçant que fort peu le pied gauche; mais seulement en remuant incessamment le droit, & tournant tousiours en rond.

Leur derniere façon d'entretien est dans leur cafué, qu'ils prennent tousiours auec toutes les grimasses que la crainte de se brûler leur fait faire, mais au reste auec vn serieux, qui semble n'auoir esté inuenté que pour dõner occasion de parler d'affaires de cõsequence. Ce qu'il y a de bon parmy eux est qu'vn chacun y est bien receu: Ce qu'il m'en deplaist est qu'vn gros valet d'étable vient faire le pair & compagnon, demande la pipe qu'vn honneste homme aura à la bouche, ou luy presente la sienne: & apres en auoir donné, ou pris trois ou quatre gorgées, la rend ou la reçoit auec toute la saliue que le dernier y a laissé. Pour moy ie ne crois pas, quelque chose qu'on me die, que de ma vie ie m'y accoutume: car quand mesme i'en aurois eu l'habitude, la priuauté que ces gens ont à se communiquer leur baue l'vn à l'autre m'en dégouteroit pour tout iamais.

Nous prismes enfin congé de nos hostes & de nostre étable. Ie pensois ne pouuoir plus rencontrer vn si mauuais giste, mais ie reconnus le soir que ces Armeniens auoint eu

да објасни свом газди весеље, што га опет види.

Помислите у какво их узбуђење доводи тон музике, који би био у стању да потресе читавом земљом. За то се ова господа почињу кретати одмах након првих звукова: па их је видјети како држе међу прстима дрвене кашике, као што то чине у Француској просјаци с чегртаљкама. Држало ових нових кастањета је танко попут пера и дугачко пô руке. Не знам, да ли их је страх, да их не прождру срчући чорбу учинио овако опрезним; али било како било они се при забави служе њима каогод и при столу. Него начин, на који их употребљују при игрању, састоји се у томе, да дижу руке изнад главе колико више могу и кретњом прстију на десној руци равнају прстима лијеве, тако да се она држала укрштавају и заклањају чело паром рогова, те ударају над главом готово исти такт као ногама, јер је њихов начин играња нека врст сарабанде[1]), који они извађају не помичући него врло мало лијеву ногу, али за то непрестано покрећући десну и вртећи се свеђер уоколо.

Њихова пошљедња забава је кава, коју они увијек пију правећи сваковрсна кревељења, узрокована страхом, да се не опеку, али истодобно с озбиљношћу, која рек би, да је на своме мјесту, само кад се говори о важним стварима. Што је у њих добро то је, да свакога лијепо примају; а што ми се не свиђа, то је, да прости коњушар хоће да буде раван и друг благородному човјеку па иште у потоњега лулу, коју овај има у устима или му опет нуђа своју, те подав или повукав два-три дима, враћа ју или назад прима са свом пљувачком, коју је дотичник у њој оставио. Што се мене тиче ја мислим, мà колико ме се наговарало, да се никада нећу на њу привикнути, јер кад би се и привикнуо велика фамилијарност, што ју показује ова чељад у међусобном достављању своје слине, за увијек би ме од ње с гнушањем одбила.

Ми се напокон растадосмо од наших газда и од наше штале. Ја сам мислио, да

[1]) Нека врст старинскога шпањолскога плеса.

raison d'y trouuer de la douleur: Car apres auoir cheminé treize ou quatorze heures sans débrider (l'vsage estant en ces pays de Leuant de ne faire qu'vne traite pour auoir tout le reste du temps à se reposer & faire la cuisine) nous nous arrestâmes en vn endroit sous quelques arbres: où si tost qu'on en eust balayé la neige, acheué de souper, & fait du feu, nous nous couchâmes tout autour sur des balots, pour estre plus esloignés de l'humidité de la terre, & nous nous couurismes iusques pardessus la teste de certains tapis faits de camelots fort battus pour nous garantir de celle de l'air. Ces marchands qui sont accoustumez à cette maniere de viure, s'y accõmoderent plus facilement que non pas moy, qui ne faisoit que commencer mon nouitiat par ces deux premieres iournées, & qui ne pouuois pas encore ployer mes jambes, ny réchauffer mon corps en le ramassant tout en vne place comme ils font: Neanmoins il me fallut faire de necessité vertu: & i'admiray la Prouidence de Dieu de m'auoir fait petit, car autrement ie n'aurois iamais pû me proportionner au peu d'étenduë de mon lict. Ie fis en sorte de m'y ajuster comme les autres qui voulurent m'y accommoder, & me voir coucher auant eux.

En verité cette sorte de pauillon est fort bien inuentée, car outre qu'elle est d'aussi peu dépense & autant portatiue que leurs tables, on y a si chaud dessous qu'on y étouffe, quitte pour en leuer vn petit coin auec le bout du doigt. Vn moment y rend autant de fraicheur qu'il feroit en trois heures en vn autre lieu. Enfin ie m'y assoupis, & sur le iour ie leuay auec moy vne montagne de neige qui estoit tombée toute la nuit. Si ie ne pus la passer toute à dormir, ie ne perdis pas tout-à-fait mon temps: ie me suis imaginé vne machine que ie fis faire aussi-tost que ie fus arriué en vn lieu propre pour cela, dans laquelle ie pouuois plus aisément prendre mon repos & ma longueur: car ie ne sçay de quel temperament i'estois deuenu en ce pays: autrefois ie me delassois quand i'estois couché; alors le lict me lassoit plus que le cheual.

I'y remontay auec beaucoup de ioye, & nous arriuâmes sur le soir proche d'vn village où il y auoit vn Han. Nous en estions encore esloignez d'vne demie-lieuë, quand tous ceux

нећу више никад на тако рђаво сврашиште: али на вечер увидјех, да су они Јермени имали право жалити за њим, јер након тринаест или четрнаест сати путовања без одмора (пошто је обичај у источним земљама, да се читав пут превали у једанпут, како би се преостатак времена могао употребити на одмарање и на готовљење кухиње), ми се заустависмо на једноме мјесту испод неколико стабала, гдјено, пошто помесмо снијег, вечерасмо и запалисмо ватру, полијегасмо унаоколо по оним балама, да би се што боље очували од влаге, а да се заштитимо од хладноће покрисмо се до преко ушију некаквим добро испрашеним ћилимима од козлине, вуне и свиле. Они трговци, који су привикли овоме начину живота, намјестише се удобније од мене, који тек што започех за ова два дана путовања моје новачење, па не могох попут њих савити ноге и угријати тијело скупив се на једноме мјесту; али ми се је ваљало спријатељити с нуждом, па се дивљах божјој провидности, да ме је учинила малена раста, јер иначе не би могао лећи на онако тијесном кревету. Ја настојах, да се смјестим попут осталих, који опет хтједоше, да одем спавати прије њих, зар да ми узмогну приредити како треба мој лежај.

Ова врст чадора је заиста диван проналазак, јер не само што је врло јефтин, па се попут њиховога стола даде преносити, него још у њему влада загушљива врућина; само што, ако га се мрвичак попридигне, удари таква студен, какве се не би осјетило за три сата на коме другом мјесту. Напокон уснух, а у зору се дигох испод брда снијега, који бјеше преко ноћи пао. Ако читаву ноћ и не проведох у спавању, то ипак не потратих утаман моје вријеме, јер бијах измислио једну справу, коју и зготових истом дођох на згоднije мјесто, а у којој сам се могао удобније одмарати и протегнути; пошто ми се је нарав била у овом крају промијенила. Некада отпочивах лежањем, дочим ме сада постеља умараше већма, него исти коњ.

Ја узјахах с весељем на мога коња, а у вечер стигосмо близу села, у коме бијаше један хан. Ми бијасмо удаљени од потоњега још једно пола миље, кад али сва моја дру-

de la compagnie prirent leurs courses pour aller choisir les meilleurs logemens. Pour moy qui estois déja persuadé de leur bonté, ie les suiuis à petit pas & passant proche, d'vne petite Mosquée ie pris plaisir à en obseruer la structure; qui estoit au reste fort commune, mais qui auoit son clocher (ie dirois à vn besoin son crie-Dieu) aussi étroit à son pied qu'il estoit à sa cime; esleué & construit de la mesme façon qu'est à Paris la pyramide de l'hostel de Soissons; excepté qu'il n'en auoit pas ny les cannelures, ny les moulures; & qu'au lieu de la Sphere de fer qui est au dessus de celle de cet Hostel, il y a vne autre petite tour finie en pointe, couuerte de plomb, & au dessus vn croissant. L'étresseur du bastiment de dessus, laissoit vne espece de corridor à son pied; celuy de dessous estant beaucoup plus large, sur lequel vn Turc fit trois tours en dépit du loup-garou; à chacun desquels il s'arrestoit quatre fois, chacune vers vne des quatre parties du monde, où les doigts dans les oreilles il crioit à pleine teste, pour appeller les autres à la priere. De là ie me rendis au Han, qui estoit iustement fait comme vne grange. Les lieux les plus auantageux estoient ceux où la couuerture n'estoit point rompuë. Mes compagnons y auoient déja preparé mon appartement, & placé ma couuerture; sur laquelle i'eus la consolation d'y pouuoir dormir tout de mon long.

Le lendemain nous nous retirâmes dans vn autre Han, dont ie veux faire la description; parce qu'en Turquie ils sont tous pareils à celui-cy, de mesme que i'ay fait celle des deux iournées precedentes, afin de remarquer dans ces trois gistes tous ceux generalement qu'vn voyageur peut auoir en Leuant.

Ce Han n'estoit non plus que l'autre qu'vn grand lieu, long de prés de cent soixante pas, couuert comme seroit vn grenier; lequel ne receuoit de iour que par la porte, & quelques petites fentes qui sont au bout des pignons.

Les deux costez sont construits de mesme que ceux du Pont-neuf, sur lesquels il y a vn certain nombre de cheminées, situées d'vne distance égale les vnes des autres. Les plus proches d'vne cheminée arrangent leurs couuertures entre ces interuales, parce que l'ordinaire de toutes les personnes qui sont dans vne Carauanne, est de s'assossier cinq, six, ou sept,

жина узе трчати, ко ће прије стићи, да одабере за се што бољи лежај. Пошто се бијах већ освједочио о њиховој доброти према мени ја их полагано слијеђах, и пролазећи мимо малену џамију, ја се позабавих проматрањем њезине грађе, која у осталом бјеше скроз обична, али имађаше звоник (до потребе би рекао бого-викаоник) исто тако узан на подножју као и на врху, висок и сграђен на начин пирамиде дворца Soissons у Паризу, осим што не имађаше попут потоњега олука ни симса, и што мјесто жељезне кугле, којом је украшен кров онога дворца, има још једна малена кула, са шиљастим врхом, покривена оловом, над којом стрши полумјесец. Узаност горњега здања чини, да на подножју му има нека врст ходника (пошто је дôње здање много шире), којим један Турчин три пута обилази и за свакога окрета заустављa се по четири пута, према четири стране свијета, те зачепив си прстима уши, из свега грла виче, позивљући остале на молитву. Одатле пођох у хан, који бјеше управо начињен као некаква стаја. Најбоља мјеста бијаху она, гдјено кров не бјеше пробијен. Моји супутници били су ми већ приправили стан и прострли мој јорган, а ја се тјеших, да ћу на њему добро испружен моћи проспавати.

Сјутрадан одсједосмо у другом хану, који ћу вам описати, јер су у Турској ханови слични овому; као што то бијах учинио за пријашња два дана, како би с ова три ноћишта предочио сва она, што их путник може уопће наћи на Истоку.

Овај, каогод и пошљедњи хан, не бијаше него грдна просторија, дугачка једно сто и шездесет корачаја и покривена попут амбара. Свјетло продираше само кроз врата и кроз неколико малених пукотина на крају калканова.

Обје стране зграде сграђене су попут крила Pont-neuf-a[1]); дуж њих има неколико оџака, међусобно пореданих у једнаким растојањима. Они, који су се намјестили у непосредној близини тих оџака, простиру своје јоргане по тим међупросторима, јер је обичај,

[1]) Мост у Паризу.

& de faire leur dépence ensemble: de sorte qu'ils se joignent tous en vn mesme endroit, & vne cheminée sert pour plusieurs, quoy qu'elle leur soit à tous fort peu necessaire, leur manie de ne faire iamais le feu dessous.

Dans le milieu, & au plus bas du Han sont les cheuaux, les balots & les voituriers; qui font encore là separément leur cuisine & leur giste, & leur feu; où ils ne bruslent non plus que les autres que du bois de pin, qui est celuy lequel se trouue le plus commodément en ces quartiers, & fait vne fumée si épaisse & si importune par l'amas de celle de tous ces feux joints ensemble, que n'ayant point d'issuë que par de certaines petites fentes, il faut creuer, & perdre les yeux dans ces retraites: Aussi couche-t'on en Esté la nuit dehors. Il y a seulement vne chambre voutée au dessus de la porte pour les personnes de consideration qui y viennent; parce qu'il n'y a point d'autres hostelleries dans tout le Leuant, & qu'vn seul ou deux de ces Hans sont pour autant de gens qui abordent de tous costez dans vne ville.

De ce lieu nous arrivâmes à Moustar, où le rencontre du Caresme des Armeniens & des Grecs me donna occasion de faire honnestement plat à part auec eux: l'austerité de leur ieûne estant au dessus de mes forces.

Certainement ie ne sçaurois sans étonnement penser à la conduite & aux replis de la Sagesse, dont les coups sont si surprenans, que d'auoir abandonné ces gens à l'erreur & à l'oppression des ennemis les plus mortels de sa Loy, & les auoir conserué presque dans toute la pureté de ses Ordonnances; leur ayant laissé le zele dans leurs prieres, la charité pour leur prochain, la modestie dans leurs Eglises, & la soumission dans leur abstinence qu'ils font plusieurs fois l'année. Leurs Vigiles de bonnes festes sont de huit iours. Ils ont deux Caresmes; celui-cy s'obserue auec tant de rigueur, qu'ils ne boiuent point de vin, ne mangent rien des choses qui ayent en vie, n'vsent ny de beure, ny d'huile, & se contentent de faire vn seul repas le soir de quelques legumes ou herbes confites dans du vinaigre, & de certains ragousts assesonnez auec de l'ail, de la siboule, & des racines.

да се чељад, која сачињава карван, удружује у скупове од петеро, шестеро или седмеро, и заједнички намирује трошак. Она се сабире на истом мјесту, па један оџак служи за више особа, премда им је од врло мале хасне, пошто је њихова навика, да у њему никада не ложе ватре.

По средини и у приземљу налазе се коњи, роба и кириџије. Потоњи праве засебице своју кухињу, лежај и ватру, палећи попут осталих једино боровину, која је најобичније дрво по овим странама, а чији дим, кад сви оџаци горе, не налази другога излаза осим неколико незнатних пукотина и постаје тако густ и несносан, да од њега очи хоће да искоче. С тога се за љетних ноћи и спава напољу. Има само једна посвођена соба повише врата намијењена угледнијим путницима, јер по читавом Истоку нема других свратишта, па један или два хана служи за коликогод чељади приспјело из различитих страна у једну варош.

Одатлен стигосмо у Мостар, гдје ми велики пост Арменаца и Грка пружи прилику, да засебно једем, пошто строгост њиховога поста надмашиваше моје силе.

Заиста не могу без удивљења помишљати на поступак и скровите путеве вјечне Мудрости, чија су дјела тако изванредна, а која, препустив ову чељад блудњи и прогањању најљућих непријатеља њезинога вјерозакона очувала ју је ипак готово у потпуној чистоћи њезиних наредаба, оставив јој ревност у мољењу, љубав према ближњему, скромност у црквама и покорност постовима, којих има повише у години. Њезини постови прије великих светаца трају по осам дана. Има два велика поста. Садашњи се врши с толико строгости, да вјерници не пију никако вино, не једу никакво месо, не троше ни масла, ни уља и задовољавају се једним јединим оброком, који готове у вечер, а који се састоји од мало поврћа или зелени зачињене сирћетом или опет од неких закусака зготовљених од чешњака, црнога лука и корјења.

Ces Schismatiques qui mettent l'obseruance étroite du Carême entre les principaux poincts de leur Religion, ne considerent tous ceux qui s'en dispensent que comme des heretiques: Neanmoins comme ils sçauoient qu'en nos climats nous ne sommes pas assujettis à des loix autant austeres que sont les leurs, ils ne faisoient point de scrupule de me voir faire apprêter des oeufs, du beure, & du poisson, qui me mettoit d'autant plus en appetit qu'il estoit accommodé à ma mode, & qu'ils n'en osoient approcher les doigts. Car autrement ce seroit vne inciuilité tres grande parmy eux de voir quelque chose sur vne table, sans qu'il fust commun à tous.

Ie ne sçay si la ioye que i'auois de prendre mes repas sans souleuement de coeur, m'a fait passer tout ce qui m'est arriué iusqu'alors, ou si ie ne suis pas assez persuadé d'auoir rien veu qui meritast d'estre escrit: mais puis qu'vne Relation à la mode doit obseruer iusqu'aux choses mêmes les moins considérables, ie diray que nous fusmes proche de Moustar accueilly d'vne pluye si impetuese, qu'vne partie des maisons de cette petite ville, qui ne sont quasi toutes que de bois, & basties de long du penchant d'vn rocher, furent emportées dans le fleuue par la rapidité de ce torrent. L'apprehension que nous auions d'estre entraisnez par la mesme violence, ou blessez par le rencontre des planches qui flottoient, nous arresta plus de deux heures sur vne petite eminence à nous moüiller.

Les Turcs qui portent vn bonnet de velours rouge, iuste à leur teste, de la forme d'vn des mortiers de nos Presidens, & pressé sur le front d'vne piece de toille fort déliée, large d'vne demie aulne, & longue de sept ou huit, se courirent d'vn cocluchon fait d'vn gros drap; lequel leur descend iusques sur les yeux, & qu'ils portent ployée à leur ceinture pour cet effet: autrement ce turban, qui est garni de cotton & épais d'vn doigt, capable de resister à vn coutelas, perceroit facilement à l'eau.

Les Armeniens s'en defendoient encore auec vne certaine couuerture fort legere & faite d'vn poil foulé comme nos chapeaux; qui leur sert à cet vsage, & de tapis pour s'asseoir le iour & se coucher la nuit. Ie pris plaisir tout ce temps à voir la patience de ces gens, qui receurent ces influences de l'air auec la mesme

Ови расколници, у којих је строго обдржавање великога поста једна од поглавитих тачака њихове вјере, сматрају непоснике простим јеретицима. Него ипак пошто знадијаху, да под нашим поднебљима ми нијесмо подвргнути онако строгим законима, као што су њихови, не очитоваху ни најмање забринутости, видећи ме, како приправљам јаја, масла и рибе, који тим већма подраживаху мој тек, што бјеху зготовљени на мој начин и што се они не усуђиваху примаћи им прсте. Јер они сматрају врло великом неучтивошћу, не дирати у јело постављено на трпези.

Ја незнам, да ли је весеље над тим, што сам сада могао без гађења обједовати, узроком те сам заборавио све што се до тада бјеше догодило или јер бијах увјерен, да не видјех ничега вриједна, да се забиљежи, али како модерни путописац мора извјешћивати и о најситнијим стварима, рећи ћу, да на домаку Мостара навали на нас тако плаха киша, да дио кућа ове малене вароши, које су готово свеколике од дрвета и подигнуте на стрмини једне планине, бише силовитом бујицом одроњене у ријеку. Бојећи се, да и нас вода не занесе или да нас не озлиједе плутајуће греде, остадосмо пуна два сата на киши на једној маленој главици.

Турци, који носе на глави добро набијену капу од црвене чохе, сличну капи наших судских предсједника[1]), и обавијену комадом врло финога платна, широка пола аршина, а дугачка седам или осам, натакнуше на главу кукуљачу од дебелога сукна, која им допире све до очију, а коју у ту сврху носе савиту за пасом; иначе би овај памуком постављени и прст дебели турбан, коме ханџар ништа не може, вода лакко пробила.

Арменци се уз то бране од кише неким покривалом врло лаким и направљеним од добро испеглане длаке попут наших ше-

[1]) Парламент бјеше у Француској за старога режима у првом реду судница. Предсједникова капа сличила је мужару (по француски mortier).

tranquillité qu'ils auroient fait les zephirs les plus doux: & qui le passerent à se joüer d'vn Armenien nommé Gioanni, par des railleries aussi fines que i'ay iamais entẽduës. La couuerture de cire de mon chapeau, que ie luy auois donné dés Raguse, qu'il auoit mise, & qui luy tomboit sur les épaules, parce qu'elle n'estoit point soûtenuë d'vn bord, fit qu'ils commencerent à l'appeller Papas, qui est le nom que les Grecs & les Armeniens donnent à leurs Prestres; & qu'ils dirent à ce sujet tout ce qui se peut de galand, sans lâcher la moindre parole qui tournast à derision du Christianisme, quoy qu'ils fussent Turcs.

Enfin l'orage finit, & nous entrâmes dans vn Han, où ceux de ma compagnie me mirent, & m'obligerẽt à me dechausser auprés d'vn feu qu'ils trouuerent allumé, sans s'informer qui il estoit. I'y fus peu de temps, qu'vn Turc qui en estoit le maistre suruint, & me prenant par le bras, m'en fit retirer plus promptement que ie n'en estois pas approché.

Cette action precipitée mit tellement en colere les Turcs qui estoient venus de Raguse auec moy, qu'ils vouloient maltraiter celuy qui m'auoit chassé; mais moy qui sçay le peril qu'il y a de se commettre en ce pays-cy, ie fis tant par mes prieres que i'arrestay cette premiere fougue, & qu'elle se conuertit en plainte. Ce Turc exagerant fort haut l'injustice que luy faisoient ceux auec lesquels i'éstois de vouloir soûtenir mon parti, moy qui estois vn Infidel, contre vn fidel veritable & vn vray creant comme luy qui retournoit de Candie où il auoit exposé sa vie à ce sujet contre nous.

Les nostres, au contraire, l'accusoient par tout du peu de ciuilité qu'il auoit eu pour vn Etranger, que l'honneur obligeoit de defendre, & de fauoriser sur leurs terres.

Nous demeurâmes cinq iours en cette ville, où ie ne vis rien de remarquable qu'vne arche fort ancienne, qui sert de pont sur vne petite riuiere appellé Narente, dont la fabrique est plus hardie, sans comparaison, & des plus d'étenduë que n'est pas celle de Realte à Venise, quoy qu'elle y soit estimée vne merueille.

шира, које им служи дању као ћилим за сиједање, а ноћу за лијегање. Ја сам с насладом проматрао читаво вријеме стрпљивост ове чељади, која прими ову олујину с истим миром, којим би би била примила најблаже повјетарце и која се забављаше подругивајући се најфинијим досјеткама некоме Арменцу по имену Ђовани. Потоњи бјеше натакнуо на главу воштани шешир, што му га бијах поклонио у Дубровнику, а који, будући без крила, падаше му на рамена, тако да га они узеше звати папас, именом, које Арменци дају својим поповима, и рекоше при томе најшаљивије ствари; али мà да бијаху Турци, не изустише ријечи, којом би се кршћанска вјера изврнула руглу.

Напокон олуја прође и ми уђосмо у хан, гдјено ме моја дружина натјера, да се изујем покрај ватре, коју нађоше наложену, и не питајући чија је. Ја се бијах тек смјестио на том мјесту, кад придође неки Турчин, који бијаше господар и шчепав ме за руку удаљи ме од ватре брже него ли јој се бијах приближио.

Овај поступак толико ражљути Турке, који бјеху дошли са мном из Дубровника, да хтједоше избити онога, те ме је био потјерао; али знајући ја, како је опасно свађати се у овој земљи, обуздах мојим молбама ову јарост, која се претвори у јадиковање. Онај Турчин стаде се гласно тужити на неправду, коју му моји другови тобоже нанашаху тиме, што су се били заузели за мене ђаура, против правога вјерника попут њега, који се враћаше из Кандије, гдјено бијаше изложио за вјеру а против нас свој живот[1]).

Наши опет спочитаваху му његову неуљудност спрам једнога странца, док част захтијеваше да га се брани и да му се на руку иде у њиховој земљи.

Ми остасмо пет дана у овој вароши, у којој не опазих ничега особита, изузам једнога врло старога свода, који служи ћупријом преко малене ријеке зване Неретва, чија је грађа без присподобе смијонија и имповзантнија од моста Риалта у Млецима, премда је потоњи на гласу као право чудо.

---

[1]) У рату од Кандије француске добровољачке чете припомагаху Млечићима против Турака.

Le temps que nous restâmes en ce lieu se passa à chercher des voitures, que ces Marchands attendent souuent qu'elles soient de retour pour les auoir à meilleur prix; leur estant assez indifferent de demeurer quelque peu dauantage en de certains endroits, parce que par tout ils font quelque trafic, ou quelqu'autre chose: entr'autres chacun d'eux se fit vne chemise d'or, des Sequins qu'ils auoient rapporté de Venise, & en mirent cinq ou six les vns sur les autres entre deux toilles, les arrangeans de mesme que seroient des dames sur vn Damier. Ces gens ne se chargent pas tousiours de ce poids: Il y a tel qui y met iusqu'à douze ou treize mil écus. Ils ne l'endossent qu'aux lieux où il y a sujet de craindre les voleurs, lesquels sont tous Renegats ou Juifs, & font tout le mal qui se commet en Turquie.

Ie me seruis de leur exemple, & sans leur rien dire i'attendis le temps auquel ie me trouuay seul pour coupper vne ceinture de cotton en deux, de celle qu'on vend en ces quartiers, où i'auois mis mon argent, & qui se fait à cet vsage. I'y attachay chacune de ces deux pieces, par le dedans de mes manches, qui prenoient depuis le dessous des esselles, iusqu'à la jointure du bras. Cette adresse me donnoit vn double auantage: le premier estoit qu'on ne s'apperceuoit point que i'eusse rien, ne me voyant point de ceinture: car quoy qu'elles soient ceintes sous les vestes, elles se voyent en ce couchant; & mesme ceux qui les portent les mettent la nuit sous leur teste, à cause qu'ils laissent leurs habits tout ouuerts pour dormir plus commodément, & qu'on la leur pourroit prendre lors qu'vn profond sommeil les tient assoupis.

Le second est qu'on ne s'auisoit point de m'aller foüiller en cet endroit; & que quand ou en auroit eu le dessein, il eust esté fort difficile de l'executer sans que ie le sentisse.

Ie m'estonnay que ces Armeniens (le gain desquels est apparemment dans le commerce) se chargeassent de tant d'argent, & de si peu de marchandises pour les reporter en Leuant. Ie leur en demanday la raison; ils me répondirent que celle-là même qui faisoit ma surprise, me la deuoit leuer; & qu'ils ne la portoient que parce qu'il y auoit du gain; & que depuis Venise iusques aux Indes le Sequin

Вријеме, што га проведосмо у овоме мјесту, протече у искању коња, које ови трговци чекају обично, да буду на повратку, како би их што јефтиније изнајмили: а прилично им је свеједно да нешто дуже пробораве у неким мјестима, јер посвуда они тргују или се чим другим баве. Међу осталим сваки од њих направи кошуљу од златних цекина, што их бјеху донијели из Млетака, и наслагаше их по пет или по шест између два платна, поредав их попут дама на даски за коцкање. Ова се чељад не оптерећује увијек овим бременом. Погдјекоји завезује тако до дванаест или тринаест хиљада талира. Они ју навлаче само на мјестима, гдје им ваља бити на опрезу од лупежа, који су без изнимке отпадници или чивути, те чине све зло, што се догађа по Турској.

Ја слиједих њихов примјер и почекав да будем на осами, преполових пас од памука, који се продава у овим странама и у који бијах по обичају увио свој новац. Оба комада уших у моје рукаве, који почињу од испод пазуха и допиру до зглоба од руке. Ова ми је вјештина била од двоструке користи. Прва се састојаше у томе, да се не примјећаваше, да штогод имам уза се, пошто се не виђаше на мени паса, јер акопрем је сакривен под доламом, тај се пас помаља на видик кад полијегају, па они, који га носе, стављају га под узглавље; јер откапчају посвема своје хаљине, да могу удобније спавати, тако да би им могао бити украден кад их дубок сан облада.

Друга корист бијаше у томе, да ме се не би ишло пребирати на томе мјесту, а баш кад би и пало то коме на ум, било би му врло тешко то учинити без да га ја осјетим.

Ја сам се чудио да се Арменци (који без сумње привређују трговином) оптерећују толиком количином новца, док тако мало робе пренашају на Исток. Упитав их за узрок томе, они ми одвратише, да управо оно што побуђиваше у мене изненађење, морало би ми га и распршити, да га носе само за то што на њему добивају, да од Млетака па до Индије цијена цекину све већма расте и

croissoit tousiours de prix, & que la pluspart de ceux qui en auoient beaucoup passoient iusques au grand Mogor, auquel ils le vendoient.

La pensée de ces Marchands qui ont la pratique du pays, me fit rire de ceux qui paroissent si embesoignez à en deméler les monnoyes, comme vne chose fort necessaire à vn voyageur; qui a de l'or en ceux-cy, pourueu que ce ne soit point Louys, pistolles d'Espagne, ou d'Italie, qu'ils prennent pour de pieces de chaudron: parce qu'ils le veulent voir ployer entre leurs doigts comme les Hongres & les Sequins, il a toutes les precautions qu'on puisse auoir à cet égard. Ces choses ne se changent qu'à mesure qu'on en a besoin; & la valeur d'vn Sequin, qui est prest de six liures en France, est si tost consommée, qu'elle ne nous laisse point de mauuais argent entre les mains comme sont les pieces de cinquante-huit sols, lesquelles ont à la verité cours par tout le Leuant; mais il s'y faut parfaitement bien connoître, n'y en ayant qu'vn petit nombre d'entre les vieilles qui y soient receuës; encore sont-elles presque toutes rognées. Ce qui fait qu'ils ayment mieux (depuis icy iusqu'à Constantinople) vne certaine monnoi d'Allemagne appellée Laslanlu qui va pour prés de cinquante-quatre sols de monnoie de France & à laquelle il n'y a pas pour vn quart d'écu d'argent parce qu'elle ne se pese point.

Auant le Caresme nous allions tous les soirs au cabaret. Les mets qu'on y prepare ne donneront pas dans la veuë, non plus qu'au palais: car cela s'appelle que pour tout potage, on y sert d'vn beau, bon, & gros choux blanc, crud, confit dans du vinaigre, mis dans vne écuelle de cuivre rouge étemmée, laquelle a vn pied de pareille façon, mais beaucoup plus haut que nos sous-couppes en France.

Ces Armeniens qui ne sont pas fort delicats à leur manger, y prennent du goust: neanmoins ce qui les y conduit n'est pas tant la delicatesse de ce friand morceau, que l'enuie de boire du vin, qui ne se vend que chez les Grecs. Pour moy i'y allois d'autant plus volontiers, que de là ie prenois occasion de voir les logis, les emmeublemens, les façons d'agir, & de causer auec les femmes, qui sont fort jolies, & qu'on n'oseroit enuisager dans les ruës, où elles vont tellemẽt cachées, qu'on n'en peut pas mesme discerner la taille. On se seroit ausseuéда већина оних, који их много имају, иду чак у царство Великога Монгола, коме их продавају.

Мишљење ових трговаца, који су врло вјешти крају, навело ме је на псмјејавање оних, који осјећају толику нужду, да распознају новац и сматрају то стварју врло потребном једному путнику. Ко у овим странама има злата, он је осигуран за сваки случај, само да (дотични златници) не буду лујеви, те шпањолске или талијанске пистоле, које они држе бакреним комадима, пошто би их хтјели превити међу прстима, као мађарије и цекине. Ови се златници не мијењају него кад је баш нужно, а садржина једнога цекина, који вриједи око шест француских ливара, тако је брзо потрошена, да вам не оставља у кеси лоших новаца, као што су н. пр. комади од педесет и осам сола, који додуше колају по читавом истоку, али их ваља добро разликовати, јер их је тек незнатан број приман, па и то су стари и изглодани новци. То чини, да они најволе (одавлен па до Цариграда) неки њемачки новац зван Аслану[1]), који вриједи педесет и четири сола француског новца, а у коме нема ни за четврт талира сребра, пошто га не вагају.

Прије великога поста ми ињасмо свакога вечера у крчму. Јела, која се ту приуготовљавају, неће пријати ни оку ни непцу, јер се сва вечера састоји у лијепом, добром и крупном бијелом купусу, сировом, зачињеном сирћетом и послуженом у окалајисаној здјели од црвенога бакра, која има подножник слично израђен, али много виши од наших француских подноса.

Они Арменци, који нијесу баш особити пробирачи у јелу, једу га са слашћу; али их у крчму води не толико облапорност за овим укусним залогајем, колико пожуда за вином, које само грчко-источњаци продавају. Што се мене тиче ја тим раће полажах крчму, што из ње имађах прилику промотрати станове, намјештај, начин поступања и разговарања са женама, које су врло ли-

[1]) Quiclet зове тај Аслани још есели или талир с лавом, па каже да вриједи 100 јаспри.

ment diuerti à voir la peine que i'auois à m'expliquer à elles, & celle qu'elles auoient à m'entendre: mais comme mon humeur est de me railler de moy-mesme le premier, & de toutes les choses qui me déplaisent, & de celles que ie ne puis ou que ie ne veux pas expliquer, on auroit veu vn commerce d'entretien qui auroit fait passer toutes les apresdinées aux autres autant agreablement qu'à moy: & qui me donnoit d'autant plus d'estime en Leuant aussi bien qu'en Italie, où on presume tousiours pis d'vn homme, qu'on voit esloigné des douceurs de ce trop aimable sexe: l'auersion qu'il en témoigne est vengée par la creance qu'on a qu'il ne se porte à cette indifference, que par l'attache d'vn appetit plus violent & si criminel; que la nature mesme, toute sage qu'elle puisse estre, n'est capable que de former des mõstres dans la diuersité des mouuemẽs qui luy sont contraires. Ce cõmerce de l'amour enragé des hommes auec leur propre genre, est si familier dans tous les pays où i'ay passé depuis que ie suis sorti de France, que ie n'ay iamais entendu rire de meilleur coeur, ny de railleries plus fines, que celles qu'on a dit à ce propos.

Ie ne puis juger que des paroles ailleurs, mais la necessité que i'auois d'étre toûjours auec ces Leuantins, & la curiosité me le faisant suiure par tout, i'escriray ce que i'en ay veu à ce sujet; comme faisant partie de celuy de mon recit.

Deux iours apres nostre arriuée à Moustar, les Turcs de nostre compagnie furent vne heure à marchander auec vne femme, afin de leur donner son fils, pour le laisser venir passer la nuit auprés d'eux. Le negoce reüssit mieux à vn nommé Murath qu'aux autres: Il emmena ce petit garçon proche du lieu où i'estois, & où il deuoit coucher. La liberté de cette pratique, jointe à l'horreur que nous auons en France pour vne action de cette nature, me toucha à tel point, que ie m'estois resolu de faire vne querelle à ce Turc, plutost que de la souffrir à ma veuë. Ie iugeay neanmoins qu'il valoit mieux estre plus prudent qu'étourdy. I'allay comme en me joüant à l'autre extremité du Han, me mocquer d'vn autre appellé Hahamet, mon bon amy, qui y estoit, & luy reprocher qu'il auoit laissé enleuer sa proye,

јепе, али које се не би смјело гледати на улици, јер су тако застрте, да им се не може нити струк разабрати. Без сумње би била велика забава гледати, колико ме је муке стајало, да се објасним с њима, а њих опет да ме разумију: али како је у мојој нарави, да се сам себи први подсмјејавам и исто тако стварима, које ми не угађају и онима, које не могу или нећу да разјасним, то се је могло присуствовати забавному разговору, у којему је моје друштво проводило сва поподнева исто тако угодно као и ја, а који ми прибављаше тим више поштовања, што на Истоку као год и у Италији, претпостављају се најгоре ствари од човјека, који се држи подалеко од овога одвећ љубезнога спола. Одвраћање од потоњега дава наиме повода мишљењу, да узрок те равнодушности лежи у каквој силовитој и протунаравној пожуди, која је много раширена по свим земљама, којима прођох, након што изађох из Француске, а која је предмет науспјелијих шала, што их икада бијах чуо.

Ја могу другдје да судим о томе само по казивању, али како сам се овдје увијек морао дружити с левантинцима и како ме је љубопитност нагонила, да их посвуда слиједим, ја ћу написати, што у том погледу ту запазих, као нешто што спада у ово моје извјешће.

Два дана након нашега доласка у Мостар, Турци из наше пратње узеше се читав сат погађати с неком женом, да им да за ноћ њезинога сина. Посао успије боље некоме Мурату него другима и он поведе дјечака у близину мјеста, гдје се ја налажах и гдје је њему самоме требало провести ноћ. Слобода ове наваде и чувство огавности, што га дјело ове врсти пораћа у нас Француза, доведоше ме у такво расположење, да одлучих раће се посвадити с оним Турчином, него ли бити очигледац тога чина. Помислих ипак да је боље бити опрезан него несмотрен, и пођох као у шали на други крај хана, гдје се стадох ругати моме добром пријатељу Ахмету, да си је дао отети плијен и да Мурат бјеше лукавији од њега. То бјеше доста, па да се она двојица узму тужити

& que Murath auoit esté plus fin que luy. Il ne luy en fallut pas dire dauantage pour les faire se plaindre l'vn de l'autre, & causer du bruit, qui obligea le gardien du lieu à chasser cette petite peste, & le renuoyer à sa mere, apres luy auoir fait quantité de reprimandes.

Ie fais icy vne ajambée de six ou sept iours, mais comme depuis Moustar iusques-là ie n'ay veu que des petits ruisseaux, de meschans villages, des ponts de bois, ou de pierre moitié rompus, i'ay mieux aimé les passer tout d'vn saut, que d'aller heurter à ces gueuseries. Icy les Armeniens, qui font à present vn Carême auquel ils ne boiuent point de vin, me menerent dans quelques maisons de Grecques, pour en choisir à mon goust, & la pluspart du temps en celles où ils ont plus d'habitude. Quasi par tout i'y voyois des femmes parfaitement bien faites, & vn petit esclaue, ou vn petit garçon assez negligé pour les seruir. La facilité qu'on a à les entrenir me faisoit iuger qu'elles n'étoient point du nombre des retirées: celles qui le sont ne se voyent pas mesme à la jalousie, l'vsage estant si accommodant en ce pays-cy, que qui a touché à la main d'vne femme de son consentement, a droit d'aller coucher auec elle.

Cette methode me paroist si iudicieuse que si elle estoit introduite en France, ce seroit vn grand auantage pour les hommes: Car, ou ils ne deuiendroient iamais amoureux d'vn objet qu'ils ne verroient point; ou vn infortuné protestant n'employeroit pas le plus beau de ses iours à faire le pied de gruë contre le pillier d'vne Eglise, pour surprendre vne oeillade qui luy met la pluspart du temps tous les replis de la cerueIle en desordre, à force d'y chercher quelques douces explications. On peut aimer presque toutes celles qu'on peut approcher icy, & en receuoir des graces qui ne coustent guere plus qu'à les demander.

Ie ne sçaurois pas comprendre qu'auec des plaisirs si naturels & si faciles, on en puisse auoir de si extrauagans, que de faire plutost la cour à vn beau garçon qu'à vne belle fille. Pour moy ie ne pouuois m'empécher de quereller ces animaux qui donnent toute la preference au premier; non plus que de plaindre ces belles malheureuses qui n'auroient point de chalans si elles n'auoient vn bel esclaue.

*

један на другога и дизати галаму, што понука чувара мјеста, да изагна напоље ону малу кугу и да га након све силе оштрих укора отпреми његовој матери.

Ја прескочих овдје шест или седам дана, али како од Мостара довде не бијах видио него малих поточића, ружних села, дрвених и каменик, на пола порушених, кућица, ја сам волио преко свега тога летимице прећи, него ли се спотицати о те тричарије. Ту ме Јермени, који сада обдржавају пост, за којега не пију вина, поведоше у неке грчко-источне куће, и то понајвише у оне, камо обично залажаху, да си изаберем женско по свом укусу. Готово посвуда ја опазих лијепих женскиња и по једнога малога роба или малога доста занемареног дјечака, који их подвориваше. Слободно опћење с њима потицаше ме на мисао, да те женскиње не спадају у број повучених. Потоње се наиме не виде нити иза решетака на пенџеру, а у овим крајевима влада удобан обичај, по кому онај, који је дотакнуо руку једне жене њезином приволом, има право, да с њоме и спава.

Овај ми обичај изгледа тако паметан, да би било врло корисно по наше мушкарце, кад би га се и у Француској увело; јер, или се не би уопће заљубили у створење које не би могли никада виђети, или опет јадни љубовник не би морао тратити најљепше дане свога живота на то, да, наслоњен о ступ у цркви, жељно чека, не би ли уграбио какав поглед, који му опет ставља на све муке мозак, трудећи се, да из њега изведе какво слатко очитовање. Овдје се може љубити готово све оне, којима се је могуће приближити и добити милости, које стоје само труда, да их се иште.

Ја не могу схватити, како се покрај ових лаких и природних ужитака, може тражити необичних, као год нити то, да се раће удвара лијепу дјечаку, него лијепој цури. Ја не могох на ино, а да не грдим ове животиње, који воле првога и да истодобно не жалим, оне лијепе несретнице, које не би имале муштерија, ако немају лијепа роба.

*

Description de la ville de Bosna.

Cette ville de Bosna est la Capitale d'vne des plus considerables Pachalics, & fort raisonnablement grande; beaucoup plus longue que large, & enfoncée entre deux montagnes vers le Septentrion. Elle a quantité de Mosquées, couuertes de plomb, & esleuées en dome. Chacune a sa fontaine à plusieurs robinets où ceux qui ne se sont pas lauez dans le logis, ou qui ont esté surpris dans les ruës lors qu'on les appelle à la priere se vont nettoyer.

Auant que de la faire ils font ce lauement quatre ou cinq fois par iour, & à chaque fois il se fait dans la bouche, sur les mains, sur les oreilles, sur les pieds qu'ils déchaussent la pluspart du temps pour cela, ou sur leur chaussure, quand ils les ont, & qu'ils se trouuent dehors. Les grands pechez s'effacent par vn bain general de tout le corps, dans la mer, dans la riuiere, ou dans quelque grande auge; selon la commodité qu'ils ont.

Auec ces precautions ils entrent dans leurs Temples, apres auoir laissé leurs papouches, qui sont leurs souliers, à la porte, & y restent l'espace d'vn gros quart d'heure, auec vne telle modestie, qu'il seroit à souhaiter que nous en puissions imiter quelque chose dans nos Eglises.

Les Turcs qui se trouuent à la campagne, ou dans les lieux ausquels il n'y en a point de particulier destiné à leurs prieres, les font en ceux où ils se rencontrent, & aux heures à peu prés accoustumées.

Leurs Mosquées n'ont point d'autres ornemens qu'vne niche au fond, dont le haut vouté & lambrissé en demie cintre, est enrichi de quelques dorures. Ils y mettent quantité de lampe, simplement de verre, attachées le long d'vne tringle de fer, ou de bois; dans les distances desquelles ils y placent des oeufs d'Autruches, & quelques tapis sur le plancher.

L'ordre qu'ils y obseruent est de chanter quelquefois tous ensemble, d'vn ton assez moderé: toutefois leur oraison se fait tout bas la pluspart du temps; non pas droits sur leurs genoux comme nous, mais assis, & leurs yeux fichez sur leurs mains; qu'ils tiennent hautes & étenduës, afin d'arrester par cette fixation de veuë, la distraction de leurs pensées.

Dans la durée de leurs prieres, ils se leuent tous droits plusieurs fois, par de certains in-

Опис града Сарајева.

Овај град Сарајево је пријестолница једнога од најважнијих пашалука. Он је прилично велик, много дужи, него ли шири, па је удубљен према сјеверу између двије планине. Он има мноштво џамија с оловним кровом, који се свршава с кубетом. Свака има своју чесму с повише писака, на којој се перу они, који се нијесу умили код куће или које је позив на молитву затекао на улици.

Прије сваке молитве, то јест четири или пет пута дневно, они узимљу авдес, па си сваки пут перу уста, руке, уши и ноге, које у ту сврху понајчешће изувају или опет обућу, ако ју имају на ногама и кад су напољу. Велики се грijеси бришу купањем читавога тијела у мору, у ријеци или у каквом великом кориту, већ према томе, како им је згодније.

Након тога прања они улазе у њихов храм, оставив претходно пред вратима папуче (а то су њихове ципеле) и остају унутри добар четврт сата с толиком скрушеношћу, да би било пожељно, да се ми поведемо за њима у нашим црквама.

Турци који се налазе на ладању или у мјестима, гдје нема посебнога храма, обављају своје вјерске обреде на мјесту, гдје се управо нађу и по могућности у навадне часове.

Њихове џамије немају другога украса осим једнога издупка у дну, чија горња страна, посвођена и обложена у полукруг, урешена је с неколико позлата. Они стављају ту много свјетиљака од простога стакла, објешених на једној жељезној или дрвеној пречци, између којих међу појева јаја, а по поду простиру неколико ћилимова.

Церемонија се састоји у томе, да по кадшто у збору пјевају прилично умјереним гласом; али се моле обично сасвим потихо, и то не као ми, усправљени на кољенима, већ сједећи на њима, а да умакну расејаности они упиру поглед у своје руке, које за то вријеме држе високо над главом испружене.

Док траје молитва, они се више пута и у становитим међувременима дижу право на

terualles, s'agenoüillent, & se prosternent la face contre terre. Ils appellent cela Namas. Ie suis obligé contre mon intention de dire ce mot en Turc, quoy qu'il ne signifie qu'vne priere parmy eux: car il faut qu'il explique quelque chose de plus, dont ils n'ont pû m'éclaircir; parce qu'ils ne donnent point ce nom à tout le reste de leurs oraisons, & que les Chrestiens Schismatiques mesme, me demandoient combien nous faisions de Namas dans nos Eglises.

Cette façon de les orner, de chanter leurs prieres, de regarder leurs mains en priant, & de faire ces Namas, n'est pas particuliere aux Turcs: Il faut qu'elle soit fort ancienne puisque les Grecs et les Armeniens, qui n'ont apparemment rien changé des ceremonies exterieures, & que ie vois auoir les actions & les vestemens pareils à ceux qu'on nous represente, dans ces vieux tableaux, où on nous dépeint les Peres de la primitiue Eglise, sont de mesme. La difference est, que ces Schismatiques obseruent dans leurs prieres ces haussemens, ces abaissemens, ces prosternations, & ces genuflexions, selon leur fantaisie, & n'ont pas la grace des Turcs, qui les commencent, les continuent, & les acheuuent tous ensemble, & en mesme temps.

Ces Infideles ne festent de toute l'année que le Vendredy, qui est le iour de leur Sabat. Ils ne mettent guere plus de difference de celuy-cy aux autres, sinon qu'ils ferment leurs boutiques, seulement aux heures de leurs prieres; qu'ils y sont plus assidus, & que la veille ils allument dés le soir des lampes tout autour de leurs clochers; lesquelles durent presque toute la nuit; & luy font vne couronne fort agreable à voir, à cause de la situation du lieu d'où on les voit, de la hauteur de celuy où elles sont, & de la quantité qu'ils y en mettent.

Il n'y a iamais que le fondateur de ces Mosquées, qui y soit enterrée: son cercueil est de la façon que sont les nostres, mais beaucoup plus éleué, couuert d'vn grand poële, d'entouré d'vn grand nombre de lampes.

On connoist quelle a esté la qualité du deffunt à la façon du turban que l'on pose au dessus de l'endroit où estoit sa teste; s'il a esté de ceux qui sont ou nez, ou adoptez, parens de Mahomet, son bonnet, & sa scesse sont vertes, parce que le turban est composé de ces deux ensemble. Cette scesse estoit le

поге. падају на кољена и простиру се лицем окренутим земљи. Они то зову намаз. Ја сам присиљен, да против моје воље ову ријеч кажем по турски, премда у њих она не значи него молитву; јер ваља да значи нешто више, што ми они не умједоше протумачити, пошто не дају тај назив осталим својим молитвама и пошто ме истих ришћани питаху, колико ми намаза учимо у нашим црквама.

Овај начин украшивања цркава, пјевања молитава, упорнога гледања руку за вријеме молења и клањања није својствен једино Турцима. Он мора да је врло стар, јер постоји и код Грка и Арменаца, који су без сумње очували све своје ваљске обреде, а чије је понашање и одијело слично оному, које се види на старим сликама, на којима су приказани оци првобитне цркве. Разлика је у тому, да ови расколници поступају при устајању, преклањању, простирању и падању на кољена по својој вољи, те у њиховим кретњама нема дражести као у Турака, који те церемоније започињу, настављају и свршавају скупа и у исто вријеме.

Турци не светкују у читавој години него петак, што је њихов суботњи дан; али они не праве тога дана више разлике од других, осим што затварају своје дућане и то само за вријеме молитве, што су ревнији при момолењу, што ужижу у очи тога дана свијеће около својих мунара, које остају запаљене готово читаву ноћ, а које с обзиром на мјесто, с кога их се види, висину на којој су и њихов велики број, праве око мунаре вијенац пријатан за гледање.

Утемељитељ џамије је једини у њој сахрањен; његов је лијес начињен попут наших, само што је много виши, што је застрт великим покровом и што је окружен мноштвом свјетиљака.

Препознава се звање покојниково по облику турбана, што га се меће поврх мјеста, на коме бијаше његова глава. Ако је по крви или посиновљењу био рођак Мухамедов, његов турбан и сарук су зелени, јер се турбан састоји од ових двајух предмета уједно. Овај сарук је комад платна, за који сам рекао,

linge que i'ay dit entourer de plusieurs enlassemens, & presser l'extremité du bonnet sur le front.

Les Cerifs, qui sont les pretendus parens de Mahomet, ont droit de l'avoir vert, à l'exclusion de tous les autres: le reste des Turcs le portent rouge, la scesse seule fait la distinction des qualitez, & des Religions.

Celle de cette derniere couleur marque vn Iannissaire, ou vn Espays; qui est vn soldat à cheual. La blãche met la difference entre eux selon les entortillemens, les épaisseurs, & les ornemens qu'on luy donne. Le Grand Seigneur porte vne Aigrette, soutenuë d'vne enseigne de diamans. Les Pachats y attachent vn bouquet de trois ou quatre branches d'or, ou d'argent vermeil-doré: sur lesquelles, ils entent autant de plumes de heron; parce qu'on sçait que ces marques sont celles des auantages qu'on a eu sur les ennemis, & que personne n'est esleué à ces charges, qu'il n'en ayt donné quelques preuues signalées: c'est pourquoy ceux de la milice qui en ont tué quelqu'vn en guerre, & en ont rapporté les testes ont le mesme priuilege.

Les Muftis qui sont les Patriarches parmi eux, l'ont fort deliée, & fort étroite.

Celle des Cadis, ou de ceux qu'on a preposez à l'exercice de la Iustice, est grosse, & large quatre fois autant que les autres.

Les Boustangis, quoy que Jardiniers, tiennent autant & plus de rang qu'vn autre qui soit à la porte. Ils n'vsent point de turban: ils se seruent seulement d'vn certain cocluchon de feutre gris, sans ornemens; qui s'esleue en pointe sur leurs têtes, & a toute la forme d'vn de nos de pains de sucre.

Les Chrestiens qui sont en possession d'auoir vn bonnet rouge comme les Turcs, n'ont pas la permission de porter vne scesse, ny verte, ny rouge, ny blanche; si cette derniere n'est tout à fait ou en partie rayée de noir.

La coëffure des Iuifs est violette, & pareille à vne de nos mesure qu'appelle le quart d'vn boisseau.

Quand quelqu'vns de ces differentes sectes est mort, on met son turban sur l'extremité de la biere; qu'on expose à la place la plus proche de la maison du defunt. Lors qu'on le va inhumer, il est tout à découuert, paré de ses habits les plus superbes & soustenu sur les épaules de deux ou quatre Turcs.

да обавија по више пута и на челу притиска окрајак капе.

Шерифи, који су тобожњи Мухамедови рођаци имају право на зелени турбан с искључењем свих осталих; други Турци носе црвен, те се само по саруку разликује звање и ред.

Црвени сарук означује јањичара или спахију, што је коњик. Бијели се опет разликује по броју завоја, дебљини и украсима, што се на њ мећу. Султан носи перјаницу прикопчану нишаном од алемова. Паше затичу челенку од три или четири златне или позлаћене гранчице, у коју забадају исто толико чапљиних пера; јер се зна, да су то знакови побједа извојштених над непријатељима и да се нико не може попети тако високо, а да се није истакнуо каковим јуначким подвигом. С тога војници, који су убили у рату непријатеља и донијели његову главу, уживају исту повластицу.

Муфтије, што су међу њима патријархе, имају врло танак и узан сарук.

Сарук у кадија, то јест судаца, је четири пута дебљи и шири него у других.

Бостанџије или вртлари обнашају толико а и више части, него ма ко други на високој Порти. Они не носе турбана и имају на глави само неку врст кукуљаче од сиве длаке без икаквих украса. Она се свршава шиљком, па је својим обликом потпуно слична нашој шећерној глави.

Кршћани могу носити попут Турака црвени фес, али им није дозвољено носити ни зеленога, ни црвенога, ни бијелога сарука, ако није сасвим ишаран пругама црне боје.

У чивута је капа љубичасте боје и слична нашој мјери званој четврт од вагана.

Кадно који присташа ових различитих сљедаба умре, његова се капа ставља на крај лијеса, који се излаже на најближој пољани крај покојникове куће. Кад га се иде сахранити, мртвац је изнешен на видјело, у његовој најбогатијој одори, а носи га на рамењима двоје или четверо Турака.

Les parens & les amis marchẽt auãt le corps, & chantẽt des prieres propres à ces ceremonies. Derriere luy suiuent quantité de femmes; vne d'entre lesquelles, toute écheuelée, s'arrache le poil, pleure à chaude larme, & declame tout haut les auantages & les bonnes qualitez du trépassé.

I'en ay veu beaucoup s'écrier de toute leurs forces, & dire: Helas, quelle perte a fait cette famille: le mort estoit si sage, si iuste, si raisonnable, si debonnaire, que sa femme a perdu vn mari, ses enfans vn pere, ses intimes vn amy, qui n'aura iamais son semblable.

Helas! sa vertue s'estoit renduë considerable dans toutes les occasions, où le zele de sa foy, & l'obeyssance à son Prince auoient serui de matiere à son courage.

Helas! sa moderation estoit telle, qu'il n'a iamais eu de passion que pour sa legitime épouse, n'a iamais eu d'amour ny pour les garçons, ny pour les esclaues; & n'a jamais pris de tabac, ny beu de vin.

Toutes ces pensées nous donnent à conjecturer que la loüange publique de l'abstinence de ces choses, marquent que la corruption des temps & des hommes, a donné l'empire à ces vices, non pas la loy, comme l'idiotrie de quelques esprits mal fait nous l'ont voulu persuader.

Tous ces Eloges poussez par les monnemens d'vne douleur feinte, ou veritable, sont repetez par celles qui vont aprés, & continuées iusqu'à ce qu'on soit arriué au Cimetiere; qui est tousiours hors de la ville: les Turcs ne voulans infecter en aucune façon de la putrefaction des corps; ausquels mesmes ils ne permettent pas de se pourrir. Ils jettent dans la fosse quantité de chaux viue, & d'eau auec la terre, qui les consomme aussi-tost, & exhale d'autant moins de vapeurs putrides, qu'ils n'enterrent iamais personne en vn lieu, ou vn autre l'a esté. Et afin de ne se point meprendre, ils mettent deux pierres de tailles aux deux extremitez de la longueur de celuy qu'on y a posé, & de la hauteur de quatre ou cinq pieds. Celle du costé de la teste a à sa cime vn turban taillé en haut relief: l'autre porte quelques inscriptions qui sont à peu prés semblables à celles de nos Epitaphes.

Les Chrestiens et les Iuifs sont separez aussi-bien que les Turcs, & ont leurs sepulchres

Родбина и пријатељи корачају пред лешином, те поје молитве удешене према овим обредима. За њим иде мноштво жена, међу којима има једна, сва рашчупана, која си чупа власи, рони горке сузе и у сав глас набраја предности и лијепе особине покојникове.

Ја сам их много видио, како из свега грла вичу и наричу: Јао, какав је губитак претрпила ова обитељ. Покојник бијаше тако мудар, тако праведан, тако разборит, тако доброћудан, да је његова жена изгубила мужа, а његова дјеца оца, његови другови пријатеља, коме се равна не ће никада наћи.

Јао, његова крјепост бјеше тако велика у свим приликама, у којима му вјерски жар и вјерност владару, улијеваху храброст.

Јао, његова умјереност бијаше толика, да није никада имао страсти него према својој законитој супрузи, те није никада осјећао љубави ни према дјечацима, ни према робовима и није никада пушио, ни пио вина.

Овај јавни хвалоспјев уздржљивости од горњих ствари показује, да је господство оних порока настало услијед искварености времена и људи, а не под утјецајем вјере, како нас неки изопачени духови у својој глупости хтједоше увјерити.

Све ове похвале, побуђене осјећајем хиљене или истинске боли, понављају жене, које слиједе за првом и настављају тако, док се не дође на гробље, које је свагдар изван града, пошто Турци не ће под нипошто да се окуже распаданим лешинама, којима не дају времена ни да иструну. Они напуњају јаму с много живога вапна и воде помијешане са земљом, што чини, те се мртвац у брзо истроши, па испушта тим мање кужних пара, што не закапају никада на мјесту, на коме је *био већ нетко укопан*; а да се не би преварили, они међу два тесана камена, висока четири или пет стопа, на мјесто главе и ногу покојникових. На вршку камена, постављена над главом, има усјечен турбан у дебљини самога камена. На другом *камену урезано је неколико записа по прилици сличних нашим надгробним натписима.*

Кршћанско гробље је одијељено од чивутскога као год и турскога. Њихови гробови

dans des champs beaucoup esloignez les vns des autres. Ils sont construits de grosses pierres de tailles en dos d'asne, de la façon que l'on voit nos representations dans les Eglises.

Les mesmes grimasses qui se font à l'enterrement des Turcs se font encore à celuy des Grecs, & des Iuifs. Ce qu'il y a de plus à ceux-cy est que les premiers ont des violons le long du chemin, & que les derniers, y adiustent encore la dance, & qu'apres qu'ils ont bien pleuré, ils prennent vn air, & vne demarche serieuse, qu'ils animent au son des instrumens, auec toute la iustesse que l'esprit le plus rassis pourroit faire: & tout d'vn coup ils passent de la cadence à la crierie, & de la crierie au bal, & poursuiuent iusqu'à ce qu'ils soient retournez au logis.

En verité ie prenois tant de plaisir à ces ceremonies, que i'eusse souhaité de tout mon coeur, que ce passe-temps m'eust duré tousiours; quand mesme il en eust dû couster la vie à tout autant de Turcs qu'il y en a, aussi bien qu'à tous les Iuifs.

De ce diuertissement ie vous veux conduire à vn autre, & vous faire voir celuy du Pacha, qui sortoit toutes les apresdisnées, accompagné de quinze ou seize cent Caualiers, aussi bien faits qu'ils estoient bien montéz. Presque tous auoient le poitrail, la bride, & la croupiere de leurs cheuaux garnies de plaques d'argent simple, où de vermeil-doré. A la laniere qui passe au haut du front de cet Animal, on y voit attaché quantité de galanteries, comme quelques croissans, boucles, perles, de mesme metail, ou quelques pierres peu fines, qui luy font vne couronne à cet endroit, & luy donnent vne grace, qui le fait paroistre beaucoup plus beau qu'il n'est pas.

Vn autre auroit de là voulu tirer des conjectures à l'infini, & fortifier la creance que nous auons du pouuoir, & des richesses du Turc, par la beauté, la grandeur de la suitte, & de la cour d'vn de ses subjets: mais moy qui ne me laisse pas aisément surprendre de toutes les choses qui éclattent aux yeux, ie demanday precisément à quelques personnes bien informées, si toute la milice du Grand Seigneur estoit pareille à celle-là; on me répondit qu'elle estoit la principale de la Bosnie, & que si on l'exceptoit, on trouueroit bien la mesme galan-

леже на пољима један од другога јако удаљен. Ти су гробови начињени од огромних комада тесаног камена, израђених у облику магарећега самара и сличних гробним плочама у нашим црквама.

Исто оно превијање, које се види при турском погребу, опажа се и при укапању грчко-источних и чивута. Грчко-источни још к томе спроводе мртваца уз свирку ћеманета, а чивути придодају тому и игру, па након што су се наплакали, они попримају озбиљан вид и држање, које подражују свирком глазбила толиком тачношћу, да најсређенији дух не би боље умио, па из тихога тона прелазе изнебуха у дерање, а из дерања у играње и све тако док се не врате кући.

Заиста сам се толико забављао при тим церемонијама, да сам из свега срца желио, да ова забава непрестано траје, све кад би то стајало живота свима Турцима, што их ту има, као год и свим чивутима.

С ове забаве прећи ћу другој и показати ћу вам пашу, који свакога поподнева излазаше у пратњи од петнаест до шеснаест стотина коњаника, исто тако лијепих људи као и чилих коња. Готово у свих коња груди, узде и сапи бјеху накићене сребреним или позлаћеним плочама. Кајиш, који се повлачи коњу преко чела, украшен је многим укусним предметима, као полумјесецима, бурмама, бисером, од исте ковине или с неколико простих каменова, који му на тому мјесту праве као круну и придавају дражест, која га чини љепшим него ли је у истини.

Ко год други извео би из тога бескрајна нагађања, те би по љепоти и многобројности свите и часника једнога поданика, добио још већи појам, него што га имамо, о султановој моћи и богатству; али како се ја не дам лахко обсјенити стварима, које ударају у очи, то упитах неке добро упућене особе, да ли је сва султанова војска слична овој; на што ми би одговорено, да је горња чета поглавито у Босни, па кад би ју се искључило, да би се додуше нашло и код осталих исту укусност, пошто Турци воле китити и брижно

terie au reste: les Turcs estans autant curieux d'enjoliuer leurs cheuaux, que soigneux à les voir bien pensez: mais que de dix ou douze mil hommes qui estoient entretenus dans cette Pachalic, il n'y auoit de considerable, ny de dressé, que ceux que i'auois veu auprés du Pacha; les autres estans tous marchands, qui ne s'enroolloient dans les trouppes du Grand Seigneur, que pour iouyr des priuileges de Ianissaires, & rendre leur commerce plus asseuré: au lieu que ceux qui n'en faisoient point, s'attachoient auprés du Pacha par la necessité, & l'auantage qu'ils auoient à le suiure. La raison est que toutes les terres de ce Prince dans l'Europe, sont distribuées par Timars, qui est vn partage de toutes les possessions, entre ceux qui seruent à la guerre, à proportion du rang qu'ils y tiennent ou de leur merite.

Cette distribution des biens va par degrez, & commençant du Pacha, se répand a quantité d'autres, qui ne ioüissent qu'à condition d'entretenir vn certain nombre de soldats; de la mesme façon qu'on en vsoit en France auant que les Fiefs y eussent esté reduits en patrimoine.

Ces Pachats, qui se soucient peu d'auoir des gens bien aguerris, pourueu qu'ils remplissent en tout temps leurs bourses, & le nombre en celuy auquel il faut aller à quelque expedition; admettent indifferemment tous ceux qui se contentent d'vne paye fort mediocre; & qu'il n'y en a point qui s'accommodent plus facilement à ce ménage, que ceux qui ne le recherchent que dans la liberté, & la protection de leur trafic.

Les autres qui le suiuent luy coûtent plus à entretenir; ils ont besoin de toute leur solde. Neanmoins estans proche de luy, il oblige les habitans du lieu où il est, à luy fournir gratuitement la quantité de ris, de bled, d'orge, & de paille, qu'il en a besoin, pour leur entretien, & leur rabat sur le prix qu'il est obligé de leur donner. Ainsi il fait vn grand train, beaucoup d'argent & de gens, au dépend du public & de la fidelité qu'il doit à son Prince.

Ces Armeniens me menerent promener dans vne campagne esloignée d'vne grande lieuë & demie de la ville, où ces Turcs faisoient leur exercice. La maniere de la faire parmi eux n'est pas de dresser des fils, & des rangs; de les ioindre, de les étendre, de les serrer, ny

тимарити своје коње, али од десет или дванаест хиљада војника, што их броји овај пашалук, да нема ни једне боље ни изученије војске, од оне, коју видјех око паше; јер су остали, буд трговци, који служе у султановој војсци, само да могу уживати повластице јањичара и боље си осигурати своју трговину, буд опет људи, који се не баве трговином, већ које нужда и корист тјерају, да пристану уз пашу. Разлог је тому тај, што су све земље, те их овај владар посједује у Европи, пораздијељене по тимарима, који представљају удјеле оних, који служе у рату, било сразмјерно прама чину што га обнашају, било сразмјерно прама својој заслузи.

Ова се диоба добара провађа постепено те почам од паше, земље се подјељују мноштву других, који их добивају уз услов, да издржавају на свој трошак извјесан број војника, на исти начин, као што се је поступало у Француској, прије него што лена бише претворена у баштине.

Ове паше, који се не старају око тога, да имаду рату вичне људе, него гледају једино да им је ћеса ваздa пуна и да имају довољно момчади, кад им треба подузети каков војни поход, примају у своју службу без изузетка све оне, који се задовољавају с врло слабом плаћом, а мало их је, који се прилагођују тој служби, попут оних, који јој се подвргавају с цијељу, да си зајамче на тај начин слободу и заштиту своје трговине.

Издржавање других, који пристају за њим (пашом), стоји га више, пошто им ваља давати потпуну плаћу. Међутим како се они налазе увијек у његовој близини, он сили становнике дотичнога мјеста, да га опскрбе бесплатно с потребитом количином риже, жита, јечма и сламе, а он им то опет одбија од плате, коју им мора давати. На тај начин он живи раскошно, с много новаца и људи, на рачун народа и дужне привржености владару.

Арменци ме поведоше на шетњу на једно поље удаљено добру миљу и пô од вароши, на којему се Турци вјежбаху. Њихов начин вјежбања не састоји се у томе, да се сврстају у редове, да их састављају, развијају, збијају или да устрајају швадроне и батаљуне.

d'en former des escadrons, ou des bataillons. Ils s'attrouppent en de certains pelottons, & selon que l'inclination les porte, chacun tire presque de mesme maniere que nous faisons la bague en France. Ils ont vne plaque d'acier fort déliée, de la grandeur & de la façon d'vne assiette; dans le milieu de laquelle il y a vn trou, où est sondé vn petit canal par la partie de derriere. Ce rond est fiché dans la fente d'vn bâton, qui l'est en terre, & d'vne distance presque égale à celle que nous prenons, ils commencent leur course, sans faire de demie-volte comme nous, pour l'enfiler, ou donner dédans: ils le jettent autant de fois par terre, qu'ils n'adressent pas au point.

Les autres viennent à bride abattuë, l'arc tendu, & la fléche en la main, la décocher vers vne boule dorée, soûtenuë par vne perche de la hauteur d'vne maison. Leur façon de le bander n'est pas de l'attirer des deux doigts les plus proches du poulce, comme nous le pratiquons: ils ne s'en seruent qu'à maintenir la fléche en estat; le poulce mesme estant celuy qui fait tout l'effort, & proche la jointure duquel ils portent vne bague assez large par tout, mais de la forme & de la grandeur de l'ongle vers cette partie; laquelle empesche que la corde ne les blesse, ou en la tirant, ou en la lâchant.

Les derniers lancent le jauelot, & sont fort adroits à cette sorte d'exercice. Ils le tiennent à pleines mains par le milieu, & l'abandonnent en le conduisant de l'extremité des doigts, auec vne telle dexterité, & vne telle force, qu'ils perceroient vne cuirasse à l'épreuue d'vn pistolet, & la frapperoient d'vne distance assez reculée.

S'ils sont à pied ils donnent le mouuement à l'impetuosité de cette action, par celuy de la course. Ils font la mesme chose à cheual, mais ils s'esleuent sur leurs arçons, afin de porter leur coup auec plus de violence; & s'y rabaissent en mesme temps pour aller gagner la crouppe de leur aduersaire: Ce qu'ils font si promptement, & si communément, que le cheual de luy mesme la va chercher, aussitost que le jauelot est lâché, & y est tellement accoûtumé, qu'on ne le sçauroit faire tourner d'autre costé que de celuy du montoir.

Ces choses paroistront autant à craindre dans vn combat, que les merveilles qu'on nous conte de leur adresse à cheual, d'où à toute

Они се сабиру у гомиле и свако прама својему нагнућу пуца, као што ми чинимо у Француској кад трчимо за прстеном. Они имају врло танку челичну плочу (халку?), велику и сличну тањиру, насред које има рупа, на коју је острага прикована малена цијев. Ова плоча је натакнута у процијеп једне палице, који је ударен у земљу. Они почињу своју трку из готово исте даљине као и ми; али не праве при тому попут нас полу-крета, па гледају да ју натакну или да ударе у средину. Они ју обарају сваки пут на земљу, кад год не погоде циља.

Други опет у стреловитом трку, са запетим луком и са стријелом у руди гађају позлаћену јабуку, побијену на попут куће високој мотки. Они не запињу лука попут нас с кажипрстом и са средњаком, него се при томе служе једним палцем, док са горња два прста држе стријелицу приправну. На зглобу палца имају доста широк прстен, сличан и велик попут нокта па тому прсту, а који неда, да их при затезању или одапињању лука тетива обрани.

Други се напокон бацају копљем, па су врло окретни при овој игри. Они држе копље с објема рукама по средини, те га испуштају с толиком вјештином и силом, да би могли пробити оклоп непробојан за тане из кубуре и погодити га из доста велике даљине.

Кад су на ногама они се затркивају, како би њихове кретње биле што јаче; а то исто чине и на коњу, само што се тада дижу у стременима (да њихов ударац буде жешћи), и у исто вријеме се сагибљу и хватају се сапа свога противника. Они то чине тако брзо и често, да коњ нетом је копље бачено, иде га сам тражити, па је у тој игри тако извјежбан, да га не би могао одвратити на другу страну, осим на мјесто гдје се налази камен биљташ.

Ове ће ствари изгледати страшне у рату, а то тим више, што нам се причају права чудеса о њиховој окретности на коњу, с ко-

course, dit-on, ils ramassent des fléches de terre: Neanmoins on oubliera ces miracles quand on sçaura qu'ils le releuent auec vn certain morceau de fer de leur mesme longueur, qu'ils mettent dans leur carquois: lequel a vn des bouts fendu comme de petites pinces, serrées auec vn ressort qui les ferme, & attrappe fort doucement, non pas à bride abattuë, les choses contre lesquelles on les presses.

A l'égard du reste, i'estime à vn tres grand déſaut l'opiniâtreté d'vn cheual, qu'on ne tourne que d'vn costé, & qu'on peut tousiours mettre hors de mesure, en le surprenant vers le droit, ou dans la demie-volte; & qu'on doit estre aisément persuadé qu'vn homme esleué sur les arçons, est facilement porté par terre au premier choc qu'on luy donne. De sorte qu'il faut estre conuaincu qu'vn de nos Cavaliers, ferme autant qu'il est, sur des cheuaux aussi dressez que nous en auons, renuersera ou desarmera indubitablement vn Turc.

Comme ie m'estois approché pour obseruer la contenance de ces gens-là, le Pacha, nommé Seyd Akmet, passa proche du lieu où i'estois, où apres m'auoir reconnu pour vn Franc, il me parla, me traita auec toute la bonté, qu'il auroit eu pour vn de ses intimes, & m'asseura non pas seulement de sa protection, il me fit encore offre de toutes les choses dont i'aurois besoin.

Ie m'estimay assez heureux de sa bonne volonté, sans en rechercher les effets. Ie le remerciay, & m'en retournay auec Hahamet, qui m'auoit forcé de le voir.

Iamais ie ne fus plus fatigné que ce soir: la chaussure de ce pays, qui est presque comme vne pantoufle pointuë, sans talon, & que ie n'estois pas accoustumé à retenir en marchant par le bout du pied, comme ils font, alloit tousiours cinq ou six pas deuant moy; & m'auoit tellement lassé, que i'escriray cette couchée-cy, & asseureray que de long-temps ie ne l'auois tant desirée, quoy qu'elle soit tousiours incommode à l'ordinaire, à cause qu'on couche tousiours habillé, & que le soulagement qu'on prend est d'oster les ceintures, & se tenir l'estomac ouuert, pour respirer l'air plus à son aise.

Le lendemain au matin ie fus me remonter de meuble: le premier fut comme vne espece

јега, вели се, знаду дизати у најдивљему бијегу стријеле са земље. Међутим та чудеса изгледају много мања, кад се зна, да они стријелице дижу с исто тако дугачким комадом жељеза, који носе у свом тулцу. На једному је крају то жељезо разцијепљено попут машица, па има перо помоћу кога се склапа и расклапа, а коњик граби полагано, а не у дивљем трку, са земље ствари.

Што се осталога тиче, ја сматрам маном тврдоглавост коња, кога није могуће окренути него на једну страну, а кога је могуће увијек збунити, напануо га с чела или у полу-обрту. Исто сам тако увјерен, да човјека подигнута у стременима може се лахко првим ударцем збацити с коња, тако да наш коњик, непомичан као што је у седлу, и на коњу извјежбану попут наших, за цијело ће оборити и разоружати једнога Турчина.

Како се бијах примакнуо, да из близа проматрам држање оних људи, паша, по имену Сеид Ахмет, прође мимо мјесто, на кому сам стајао и упознав у мени Француза наговори ме, показа се спрам мене предусретљивим, као спрам свога пријесног пријатеља и не само што ми обећа своје покровитељство, већ ми и понуди све ствари, које би могао требати.

Ја сам се сматрао доста сретним због ове његове добре воље, па и не тражих да ју и у дјело проведе. Благодаривши му се на њој, вратих се с Ахметом, који ме бјеше натјерао да га идем видјети.

Никада не бијах уморан, као те вечери. Обућа у овому крају, која сличи шиљастој папучи без пета, а коју се не бијах научио при ходу задржати прстима ноге, као што они то чине, одскакаше увијек по пет или шест корачаја испред мене, па ме је била тако уморила, да ћу ово писати на кревету, којега се не бјех никада толико зажелио, премда је као увијек неудобан, пошто се спава обучен, па се може одахнути једино тиме што се распасава и што се држи одијело раскопчано на трбуху, да се може лакше дисати.

Сјутрадан изјутра одох се снабдјети покућством и то понајприје неком врсти кре-

de ce lit, & de cette tente tout ensemble, qu'autrefois i'ay dit estre de mon imagination, & que ie deuois faire faire aussi-tost que ie serois en quelque lieu propre pour cela.

Elle n'estoit pas plus longue, ny plus haute que moy: composée de quatre bastons ferrez par le bout d'enbas, & percée par celuy d'enhaut: au milieu desquels estoit vn anneau attaché par vn cercle de fer, ausquels estoit fermement cousuë vne toille aussi forte, mais beaucoup plus legere qu'vn coutis. En fichant ces quatre bâtons dans terre, tout d'vn coup le lit estoit fait: Et afin d'empécher le croulement de ces pilliers, on y adjoustoit quatre petites tringles, arrestées par quatre clouds, dont les testes arondies. Ie fis adjouster encore vn baston en longueur, comme on fait aux tentes afin de faire le dos-d'asne, & laisser écouler la pluye.

Cette machine se couueroit d'vn seul froc, qui luy estoit iuste, & que ie levois par vn petit coin pour y entrer. Iamais inuantion ne fut plus portatiue, plus legere ny plus commode. Elle ne pezoit pas plus de quinze liures en tout: elle se dressoit & se reployait toute à la fois, & en vn moment.

I'achetay encore ma batterie de cuisine, que ces gens-cy ont aussi bien imaginé que i'avois fait mon dortoir; & laquelle se porte toute dans vn sac de cuir. La premiere piece est vne marmitte, de la façon que ie l'ay dépeinte; dans laquelle on emboite sept ou huit plats les vns dans les autres, auec le corps d'vn poislon, dont la queuë se démonte, se ploye par le milieu, & se met dedans, auec les cueillieres, la lauette, & quantité d'autres broüilleries. Toutes ces choses s'enchassent entre les pieds d'vn trepié, dont le cercle est tellement disposé, qu'il n'est pas plus large que ce qu'on veut mettre dessus. On y adjouste encore vn bassin de cuivre rouge, aussi-bien que le reste des vstencilles. Et afin d'en affoiblir la mauuaise odeur, on estemme le tout par dedans & par dehors; excepté ce qui est ordinairement trop exposé à la chaleur du feu.

Si vous ioignez à ces choses quelques plats faits en sous couppes, des pots à boire, qui sont fort hauts, & ont le col & vn biberon fort étroit, quelques chandeliers: vous aurez tout ce qu'on peut auoir en Turquie à ce sujet.

вета и чадора, за коју рекох некоћ, да ју бијах измисло и да ми ју је ваљало дати да се направи, нетом се нађем на згодному мјесту за то.

Та справа не бјеше ни дужа ни виша од мене. Она се састојаше од четири кôца, у којих доњи крај бијаше окован, а горњи пробушен. У средини бијаше колут причвршћен гвозденим обручем, на који бијаше сашивено платно чврсто попут цвилиха, али лакше од њега. Позабив та четири кôца у земљу кревет је био готов, а да се не сруши, бјеше се приковало на њих с великим чавлима четири мале пријечке. Ја ударих још једну мотку уздуж као што се чини на чадору, да вода може слободно отицати.

Овај кревет бјеше покривен застором, који му добро пристајаше и који ми требаше тек мало попридићи, да узмогнем ући унутра. Ништа се не да замислити лакшега, удобнијега и подеснијега за пренос. Он је тежио највише 15 фунти, па се у један час могаше склопити и простријети.

Купих још моје кухињско посуђе; које ова чељад бјеше исто тако добро начинила, као ја моју спаваоницу; а које се даде свеколико преносити у кожнатој врећи. Први комад је лонац попут онога, што га бијах већ описао, а у који се стрпава седам или осам тањира, заједно с просуљом, чији се држак скида, превија по средини и унутар мене, скупа с кашикама, с крпом за прање и с много других ситница. Све се те ствари збијају између ногу саџака, коме је обруч тако намјештен, да није шири од ствари, која се на њ жели ставити. Додава се тому још лећен, који је попут осталих судова од црвена бакра. Напокон, да се одстрани лош мирис, то је посуђе споља и изнутра окалајисано, изузам ствари, које се обично држе на ватри.

Додав овим предметима неколико дубоких пладњева, неколико врчева за пиће, који су врло високи, те имају врло узан грлић и писак и неколико фењера, ми смо набројили све ствари, које се могу добити у Турској и служе за кућну порабу.

Il faut croire que le voisinage des mines d'Allemagne fait que ces vaisselles sont à meilleur marché en cette ville qu'ailleurs; puisque les Marchands y en font leur prouision; mesme pour les porter iusques en Perse.

On me fit encore acheter vne lanterne de toille cirée, qui se hausse & s'abaisse, entre sa couuerture & son fond de fer, & se ferme comme vne boëtte, auec vne de bois vn peu plus longue qu'vne chandelle, & capable d'en tenir vne liure: au dedans du couuercle de laquelle est attaché vn moucheron de fer blanc, pour seruir de chandelier, en le renuersant quand on en a besoin la nuit, & de fermeture en le remettant en son lieu. I'achetay encore outre cela vn pot grand d'vn pied & demy, fait de bois blanc fort leger: sur lequel on colle vn cuir pour le fortifier, & empécher que la chaleur du soleil ne le penetre trop: dans lequel on met du beure, vne tasse, & vne bouteille aussi de corame, qui se mettent dans la pochette. De sorte que dans le poids de soixante liures, i'auois tous les auantages que le necessaire demande, pour estre commodément.

Ie ne m'estonne pas si ces gens-cy, qui n'ont point d'autre delicatesse, d'autres meubles, ny de sieges que ceux que i'ay descrits, peuuent auec le biscuit, le ris, & le beure qu'ils portent tousiours auec eux, subsister des trois mois entiers, en des lieux où nous peririons de faim.

I'auois commencé à faire la description de cette ville, qui n'à presque plus que quelques pieces de murailles ruinées, & est tres desagreable à voir par dedans. Les lieux les plus considerables (excepté les Mosquées) ne paroissent que de grand murs, sans fenestre: comme sont les bâtimens des Couuents des Religieuses en France. Les maisons des particuliers y sont toutes de bois, & construites en quarré: au milieu desquelles il y a vne petite lanterne, comme au dessus de nos coulombiers à pied, pour echaler la fumée; la coustume estant en ce pays-cy de faire tousiours le feu au milieu du logis.

Au costé de ces batimens il y a quelques appartemens dérobés, quelques chambres échauffées par des poëles, & le tout par bas.

L'extremité de Bosna vers Belgrade, est esleuée sur vne colline, d'où il descend vn petite ruisseau; lequel est tellement conduit, qu'il fait du moins tourner cinquante moulins

Ваља вјеровати, да је близина њемачких мајдана узроком, те је ово посуђе у овој вароши јефтиније него ли другдје, пошто се трговци њиме ту снабдијевају, па га продавају чак у Перзију.

Бјеше ме још склонули, да купим фењер од воштанога платна, који се диже и спушта између поклопца и гвозденбга дна, па се затвара попут кутије; те дрвену кутију нешто дужу од воштанице, у стању да носи фунту воштаних свијећа, а на чијему је поклопцу прикован лимени фитиљ, који служи као чирак по ноћи, па се изврће, ако треба, а који се раби као заклопац кад га се опет стави на његово мјесто. Купих још стопу и по висок ћуп, начињен од бијела и врло танка дрвета, на који је прилијепљена кожа да га се учини чвршћим и да се спријечи, да топлина од сунца не продире одвећ унутар. У тај се суд мође масло, шола и боца од коже. На тај се начан бијах опскрбио нужним стварима, које, тежећи све скупа какових шездесет фунти, дозвољаваху ми удобно путовати.

Ја се не чудим, да ова чељад, која немају других посластица, другога покућства, ни сједала, осим оних, што их описах, могу живити с двопеком, рижом и маслом, које увијек уза се носе, по три мјесеца на мјестима, гдје би ми од глади помрли.

Ја сам био започео с описом ове вароши, која готово нема него неколико порушених зидина и чији је вид изнутра непријатан. Највеће зграде, изузмемо ли џамије, чини се, као да су тек велики дуварови без пенџера попут самостана калуђерица у Француској. Приватне куће су све од дрва и грађене у четверокуту: а посред њих има за пропуштање дима малена кула слична нашим голубињацима, пошто је обичај у овом крају, да се ватра ложи увијек усред стана.

По страни ових зграда има неколико одвојених станова, неколико одаја гријаних пећима и то увијек рази земље.

Скрајњи дио Сарајева, који је окренут према Биограду, лежи на брежуљку, с којега силази мален поток. Тај је поток тако управљен, да на истом току обрће најмање пе-

d'vn mesme cours. Ils sont si industrieusement placés par étage, les vns au dessous des autres, que la mesme eau fait tout moudre. La rouë sur laquelle elle tombe, n'est pas posée sur le costé de l'edifice, comme elle est parmy nous, mais tout au bas, & mise de plat sur vn piuot contre terre, ayant son étenduë, parallele à l'horison, & faisant la mesme figure que fait vne piroüette tournée sur vne table.

Cette machine est emportée par la resistance que la cheute de ce ruisseau rencontre dans les canelures, qui vont toutes de sa circonference, en diminuant vers son centre.

Ie crois bien qu'elle ne pourroit pas aisément mouuoir vn poids aussi pesant qu'est celuy de nos meules; mais ie la trouue fort commode, & qui n'a pas besoin de beaucoup d'eau.

La fraicheur de ce petit courant, sur les bords duquel regnent quatre rangs d'arbres, meslez de therebinte, qui ne commençoient encore qu'à pousser, m'arrétoit si agreablement proche de ces moulins, que l'apprehension qu'on donnoit des Morlaques, qui sont Grecs ou Catholiques de rit, brutes de genre, & diables d'inclination, ne pouuoit m'empécher d'y aller souuent me promener.

Là ie veux donner vn auis absolument necessaire à vn voyageur, & le plus capable d'asseurer son passage contre les auanies, qui est de faire quelque marchandise, ou d'auoir quelque vocation: parce que ces sortes d'emploi ostent la visée aux doüanniers, qui se contentent de leurs droits, & raffermit celles des Grecs & des Armeniens; qui ne manquent iamais de soupçonner; de voir ou d'estre soupçonnez d'auoir vne personne dans leur Carauanne, qui ne paroist autre qu'vn vagabond.

I'estimerois la voye du trafic plus auantageuse, si le peril qu'il y a à le vouloir commencer en vn pays duquel on n'a pas les habitudes, celle d'y frauder les doüanniers, ny des marchandises qui y ont plus de cours ne m'en dissuadoit.

Ie donneray tousiours la preference à la Chirurgie, ou à l'Horlogerie; qui sont les deux conditions qui sont receuës en Levant, & desquelles en six mois qu'on prend pour le moins pour la deliberation d'vn pareil voyage, on peut auoir assez de connoissance pour s'en déméler sur les chemins; puisque moy, qui ne sçais que mettre vne corde à ma montre, ie passois pour vn grand docteur en de certains endroits.

десет воденица. Потоње су умјетно смјештене на спратове, једна изнише друге, тако да све жито иста вода меље. Точак, на који вода пада није подигнут, као у нас, са стране зграде, него је положен плоштимице и хоризонтално на стожер, те сличи вјетренци обрнутој на столу.

Ова се справа врти услијед отпора, на који вода наилази при свом паду у жљебовима, који полазе од кружнице и сузују се према средишту котача.

Ја мислим, да не би могла покретати тако тежак утег као што је наш жрвањ, али ја ју сматрам врло удобном, јер јој не треба много воде.

Свјежина овога поточића, на чијим обалама су посађена четири реда дрвећа испреплетана терпентином, који управо почимаше расти, привлачила ме је у близину млинова, па ни бојазан од Влаха (то су грчко-источњаци и католици, које ми представљаху као праве ђаволе у људској сподоби), не могаше ме одвратити од тога мјеста, камо сам често ишао на шетњу.

Ја ћу сада дати савјет, који је необходно нуждан једном путнику и који ће га очувати од свакојаких неприлика, а то је да или води какову трговину или да се бави каковим занатом. На тај ће начин одвратити са себе сумњу царинара и учинити, да се задовоље дизањем прописаних дања, те Грка и Арменаца, који се увијек боје, да у њиховој каравани нема или да се не сумња да има какав човјек, који не изгледа, да је друго до проста скитница.

Ја мислим, да би трговање било сходније, да ме од тога није одвратила опасност, којој се извргава онај те се хоће њиме бавити у крају, чијих навика нема, а које се састоје у криумчарењу и у патворењу робе, цијена која је ту висока.

Ја ћу увијек више волјети ранарство или урарство, јер су та два заната цијењена на Истоку, па их се у шест мјесеци може изучити довољно, а да се снађе на путовању, попут онога што га подузех, кад ето ја, који једва ако знам привезати узицу на мој сат, пролажах на неким мјестима за великога учењака.

L'occasion qui m'acquit cette reputation, fut que la Bosnie estant également reculée des chemins qui viennent des contrées de France, & d'Allemagne, où on trauaille les mieux de ces ouurages, & à meilleur marché, les Turcs de ces quartiers n'en sont que par le rencontre de quelques passagers de ces deux Nations. A point-nommé i'en auois apporté vne douzaine de Paris. On se douta aussi-tost qu'on me connust estre François, que i'en aurois indubitablement quelques vnes. Gioanni, vn Armenien de nostre Carauuanne, qui auoit la pratique de ce pays-là, me persuada de les y vendre toutes; m'asseurant que le prix en diminueroit aussi-tost que ie serois arriué à Bellegrade, où la route de Vienne par Bude leur en fournissoit à fort bon prix.

Ie fis mal de ne le pas croire, & de ne luy en laisser disposer que de trois; sur deux desquelles ie gagnay la moitié plus qu'elles ne m'auoient couste: la troisieme estoit vne de ces petites montres longues, à boëttes d'argent, que les femmes portoient il y a cinquante ans, & qu'on vendroit à present à Paris au boisseau, à deux pistolles l'vne. Vn iour ie m'auisay d'en mettre le mouuement dans vn cristal garni de cuivre doré, qui ne m'auoit coste plus de cent sols, & l'y voyant iuste ie fis enchasser vne table sur laquelle i'auois fait appliquer vn cercle où les heures estoient grauées en chiffres Turcs.

Cette machine de pieces rapportées fut venë entre les mains de Gioanni, & enuisagée comme vne fort curieuse, d'vn de Ministres du Pacha; lequel à son rapport eust enuie de la voir. Elle luy plust si fort, qu'il en offrit quatre-vingts écus d'abord. Gioanni en vouloit cent. I'eusse bien voulu ne dédire ny l'vn, ny l'autre; d'autant plus qu'on faisoit estat que de la boëtte, & qu'on me vouloit rendre le mouuement: neanmoins il fallut me laisser aller aux raisons de cet Armenien, que ie crois auoir esté interessé, & pris le surplus de quatre-vingts au cent. Quoy qu'il en soit ie me contenteray tousiours du gain de huit pistolles pour deux.

Ie ne sçay si le nombre de mes montres, ou le raisonnement que i'auois fait à vn horlogeur, auquel i'en auois donné quelques-vnes à nettoyer, auoient fait croire que i'estois vn

Овај ми глас бјеше прибавила околност, да је Босна једнако удаљена од друмова, који воде из Француске и из Њемачке то јест из земаља, гдје се ове ствари најбоље и најјефтиније праве, па их Турци ових крајева добивају једино кад се намјере на којега путника из речених земаља. У добар час ја их бијах понио једно туце са собом из Париза. То се бјеше наслутило нетом се је сазнало да сам Француз. Ђовани, Арменац из наше караване, који бијаше врло вјешт овому крају, узе ме наговарати да их све продам, увјеравајући ме, да ће им цијена пасти, тек што будем стигао у Београд, куда пролази трговачки пут те води из Беча преко Будима, тако да их се ту може за врло јефтин новац набавити.

Ја погрјеших јер му не повјеровах и јер му не препустих на располагање него само три, за двоје којих добих половину више него ме бјеху стајали. Трећи бјеше један од оних малих подугачких сатова са сребреним заклопцима, што их жене ношаху пред педесет година, и којих би се данас у Паризу на вагоне продало, по двије пистоле вагон. Једнога ми дана паде на ум, да справу која покреће казаљку ставим под стакло опточено позлаћеним бакром, које ме не бјеше стајало више од стотину сола, па видећи, да добро пристаје, ја прибих на њ малену плочу, на коју бијах ударио обручић, са сатовима означеним турским бројевама.

Овај строј начињен од одијељених комада би виђен у рукама Ђована, а неки пашин доглавник бјеше га помно промотрио као занимљиву ствар и обавијестио о тому пашу. Потоњи га зажели видјети и пошто му се веома свиђе, понуди за њ осамдесет талира. Ђовани затражи стотину. Ја би био радо пристао на једну и на другу цијену, тим прије, што се је уважавала само кутија, па ми се је хтјело повратити строј, ипак сам морао подупријети тражбину Јерменинову, кога сам држао јако заинтересованим и примих сувишак од осамдсет на стотину. Било како било ја ћу се увијек задовољити са добити од осам пистола за двије.

Ја не знам да ли број сатова, или разлагање, што га бијах учинио једному сајџији, којему бијах дао неколико да их очисти, бјеху узроком, те ме се је стало сматрати

fort habile homme en cet art, où si ces Armeniens se seruoient de ce pretexte, pour satisfaire à l'enuie que quelques personnes pouuoient auoir de me voir, ou parce que i'estois François (ceux de nostre Nations passans fort extraordinairement en ces quartiers) ou à cause des démélez que i'auois eus à Venise.

Ie donnay d'autant plus de creance à ces dernieres pensées, qu'apres que ces Turcs m'auoient montré deux ou trois montres, que ie trouuois parfaitement bien aller, & s'estre contentez de quelques raisons à ma mode sur de petites difficultez, qu'ils me proposerent touchant leur retardement, ou leur auancement, ils m'entretenoient longtemps de nostre maniere de gouuernement, de nostre façon de viure, & de quantité d'autres choses, qui marquoient la curiosité d'vn esprit parfaitement bien tourné.

Pour moy i'auois autant de ioye d'obseruer l'impatience de ces Armeniens, qui perdoient tout leur temps à me seruir d'interprete, en vn lieu où ils m'auoint trainé contre mon inclination, que de voir la moderation de ces Infideles, qui estoient toutes personnes de qualité, enuoyées de la Porte à l'exercice de leurs charges, & reconnoistre leurs moeurs, leurs emmeublemens, & leurs habillemens.

Quelques-vns m'obligeoient à manger auec eux: Leurs apprests estoient tout pareils à ceux que i'ay déja expliqués cy-deuant; ils auoient seulement vne table de la hauteur d'vn demy pied sous celle de cuir, & corrigeoient la crudité & le goust de leur eau, auec vne certaine composition qu'ils appellent chorbet, fait de sucre, & de jus de limon, d'essence de violette, de rose, de jasmin, ou de quelques autres odeurs: laquelle se conserue des années entieres dans des pots de fayance; parce qu'elle n'est pas en liqueur. Elle ressemble à la dureté de nostre castonnade; on en delaye vne ou deux cueillerées dans vne grande tasse d'eau, quand on s'en veut seruir.

Ce que i'obseruay d'extraordinaire entre les plus qualifiez, estoit qu'auant de les seruir de cafué, de tabac, ou de chorbet, on jettoit de l'eau de rose sur leurs barbes, qu'on faisoit apres secher auec vne fumée d'odeur d'vn cassolette d'argent, que quelques valets y tenoient dessous, en mesme temps que d'autres étendoient vn linge sur leurs testes; de mesme qu'on fait le poil aux mariez pour n'en rien

врло вјештим у тому занату, или се можда ови Арменци служаху том пзликом, да удоволье жељи оних, који ме хтијаху посјетити или јер бијах Француз (а наши земљаци пролазе врло ријетко овим крајевима) или због неприлика, што их бијах доживио у Млецима.

Ја тим раље настојах поткрпјепити то мишљење, што ови Турци, након што ми показаше своје сатове, које нађох у врло добром стању и након што се задовољише с неколико мојих објашњења о узроцима њихова закашњивања и напредовања, на дуго и на широко ме испитиваху о нашему начину владања и живљења, те о мноштву других ствари, које одаваху љубопитност духа, врло добро срељена.

Што се мене тиче ја уживах исто толико у нестрпљењу оних Арменаца, који губљаху све своје вријеме служећи ми тумачима, на мјесту, камо ме против моје воље бјеху привукли, колико у разборитости оних Турака, који бијаху угледне личности, послате од Порте да врше своју службу и у проматрању њихова обичаја, покућства и одијела.

Неколико њих склонише ме да с њима једем. Њихова јела бијаху слична онима, које сам већ описао. Они имађаху само испод кожнатога стола још један пола ноге висок и ублаживаху опорост и тек своје воде некаквом смјесом, коју називљу шербет, а која је пригуготовљена од шећера и лимунова сока, или од мириса љубице, руже, јасмина или каква другог цвијећа, који се читаве године чува у лонћићима од полу-порцулана, пошто није у текућему стању. Својом тврдоћом та есенција сличи нашему један пут пречишћеному шећеру, па кад се хоће правити шербет, растапа ју се једну или двије жлице у великој шоли воде.

Бијах опазио као нешто ванредно, кад се хоће да послужи најугледнији међу њима кавом, духаном или шербетом, да им се понајпрво посипа брада ружичастом водом, коју се затим суши димом из сребренога кадијоника, што га неколико слуга држи испод браде, док истодобно други држи изнад главе комад платна, као што се поступа при бријању женика, да се ништа не би изгу-

perdre: & que tout ce mystere se fasoit auec le mesme serieux qu'on traiteroit l'affaire du monde de la plus haute consequence.

Les apartemens des personnes de condition releuée, sont tout pareils à ceux du commun, aussi-bien que les emmeublemens, & ne sont differens qu'en la richesse.

Ils en ont ordinairement deux; le leur & celuy de leurs femmes. Dans chacun il y a des chambres destinées pour la nuit & pour le iour. Ces dernieres ont vne esleuation d'aix de deux ou trois degrez, couuerts de tapis, semblable à nos estrades en France; & tout autour de gros coussins de brocard, de velours, ou de satin. Leurs lambris sont parfaitement bien faits, quoy qu'ils n'ayent pas l'éclat ny le relief des nostres. Et leurs murailles n'ont point d'autre ornement qu'vn certain rang de cloux où ils attachent leurs armes; qui est celuy lequel est le plus estimé entr'eux, & auquel ils font plus de dépense.

La pluspart d'eux dorment dans vn cabinet, où le plancher est esleué sur la hauteur de degrez, comme au premier, mais qui n'a point d'autres parures qu'vn tapis, sur lequel ils étendent tous les soirs leurs matelas, leurs draps, & leurs couuertures, à laquelle ils sont cousus; & les réploient le matin sur des tables ou des aix, placez à l'extremité de la chambre à cet vsage. Beaucoup d'eux font leurs lits en des endroits enfoncez dans la cloison.

Ces retraites sont celles de l'hyuer. Ils passent ordinairement la rigueur des temps les plus chauds en des lieux fort decouuerts, que ie ne puis expliquer sans faire la description de leurs maisons.

Elles sont toutes fort grandes, & n'ont presque point de logement. Elles sont tellement construites, que la face de la muraille qui regarde sur la ruë est pareille à celle d'vne prison; & n'a tout au plus que deux petites fenestres treillissées; d'où on regarde au trauers d'vne jalousie; ce qui rend l'aspect de la ville par dedans tres-desagreable à la veuë. Ces edifices ont tous leur cour ou leur jardin; sur lesquels se voyent toute la cymetrie de la fabrique, qui n'a iamais plus d'vn étage: le dessous que seruant à faire des écuries, des celliers, & des cuisines.

Le dessus est tellement disposé, que le milieu du corps du bâtiment, & presque toute

било: а тај се обред обавља све до краја озбиљношћу, којом би се обављао најважнији посао на овому свијету.

Станови особа, те припадају бољему сталежу, посвема су слични онима простога народа, а и покућство се разликује једино својим богатством.

Имају обично два стана: њихов и њихових жена, а у сваком стану има неколико соба опредијељених за ноћ и за дан. У потоњима има слој дасака сличан нашим естрадама у Француској, висок два или три басамака и покривен ћилимима, а по њему су смјештени све унаоколо велики јастуци од броката, чохе и атлаза. Њихове собне облоге су врло лијепо израђене, премда нијесу као у нас свијетле и изрезане. Дуварови у њих немају другога украса осим реда клинова, на који вјешају своје оружје, које они највећма цијене и на које највећма троше.

Већина их спавају у малим собицама, у којих је патос издигнут као на првом спрату на басамак, али које немају другога уреса до једнога ћилима, на који свакога вечера простиру своје душеке, чаршаве и јоргане (на којима су чаршави ушивени), а у јутро све то опет превијају и слажу на столове или даске постављене у ту сврху на крају одаје. Многи простиру си кревет у удупцима собне стијене.

Ово су зимски станови. Највећу љетну спарину проводе обично на мјестима врло отвореним, које не могу објаснити без да опишем њихове куће.

Све су те куће врло велике и немају готово мјеста за становање. Оне су тако зидане, да дувар, који гледа на улицу сличи дувару на тамници, па има у свему два прозорчића ограђена решетком, а с којих се гледа кроз танку дрвену завјесу, што чини да варош проматрана изнутра поприма непријатан вид. Свака зграда има своју авлију и свој врт, из којих се види распоред читавога здања, које опет нема никада више од једнога спрата. Доњи дио служи за штале, пивницу и кухињу.

Горњи дио је тако уређен, да средина зграде има у читавој својој дужини само

son étenduë, n'a qu'vn grand corridor entierement à iour par le deuant, tourné vers la tramontane, lambrissé & peint d'vn verny fort vif en couleur. Ils sont tout l'esté à prendre le frais dans cette gallerie; & bien souuent la chaleur du soleil en hyuer.

Les personnes les plus considerables, & qui cherchent plus leur commodité & la fraicheur, ont cet apartement dans le jardin, ou la cour mesme vn peu plus haut que le niueau de la terre, au deuant de quelque grand jeu d'eau. Ils ont encore quelques salles, sur le costé desquelles, à la hauteur d'vn peu plus de la moitié de la muraille, il y a vn reduit fermé de treillis de bois, d'où les femmes peuuent voir ceux qui y sont sans estre veuës. L'vsage leur interdisant la conuersation d'autres hommes que du leur: iusques dans les ceremonies, mesme au iour de leurs nopces: quoy que leur coeur soit continuellement auec eux de tout le monde.

Puisque ie vous ay introduit si auant dans le logement des Turcs, que ie vous ay appris leur maniere de se loger, & de se coucher, il faut expliquer encore celle de se vestir: que i'auray d'autant moins de peine à faire conceuoir, qu'elle est toute semblable à ces figures qui sont dans l'histoire des Turcs. Aussi ne veux-ie parler que de celles que ie n'y ay pas reconnu, ou qui n'y peuuent pas estre representées.

On a pû comprendre dés le commencement de ma Relation, quels sont les vétemens des Esclauons: On a veu dans les Peintures de Calcondile ceux des Morlaques; leurs bonnets cornus, & leurs souliers de peau dessous, & de cordes enlassés par dessus.

Ie vous diray seulement que les Turcs (i'entens parler de ceux qui sont depuis Bosna iusques dans le reste de l'Empire du Grand Seigneur) ont les manches de leurs chemises de cotton, autant larges & autant longues que celles des surplis de nos Prestres; leurs calçons d'vne mesme toille, leur descend iusqu'à la cheuille du pied, & ne sont pas échancrez comme les nostres: ils vont seulement en s'étrecissant petit à petit vers la partie d'enbas, & ont la forme de la jambe d'vn ours. Leurs hauts de chausses sont taillez comme leurs calçons, & mettent tousiours leurs chemises par dessus, de mesme que leur doliment sur leurs hauts de chausses, pour cacher les marques des parties

један дугачки ходник спрједа потпуно откривен, окренут према сјеверу, обложен и премазан фирнајзом врло живе боје. Они се читаво љето освјежују у овому тријему, а зими се често ту гријају на сунцу.

Највиђеније особе и оне које траже што више удобности и свјежине имају овај стан у врту или чак у авлији издигнут нешто повише тла и испред висока водоскока. Имају још неколико дворана, уз које се на висини од нешто више од половице дувара налази заклониште ограђено дрвеном решетком, иза које жене могу видити оне, који се ту находе, а да од њих нијесу виђене. Обичај им брани свако опћење с другим мушкарцима изим с њиховим супрузима, па и у истим церемонијама, чак и на дан свога вјенчања, премда су срцем непрестано сједињени с њима.

Пошто сам вас увео тако далеко у унутрашњост турскога стана, и показао вам њихов начин становања и спавања, треба да вам још објасним и њихов начин одијевања, који ћу вам моћи тим лакше предочити, што је сличан ликовима, који се виде у историји Турака. С тога ћу вам говорити само о типовима, које не бијах у њој видио или онима који се не даду насликати.

Већ у почетку мојега извјешћа могло се је представити одијело Словена. На сликама Калкондила може се видјети одијело Влаха, њихове шиљасте капе и њихове ципеле с кожнатим потплатима и с испреплетеним канапима одозгô.

Рећи ћу вам само, да Турци (мислим говорити о оним, који обитавају почам од Сарајева све остале султанове земље) имају рукаве на њиховим памучним кошуљама широке и дугачке попут рукава на одежди наших попова; њихове гаће исто тако од памука сижу им до чланака на нози. Те гаће нијесу изрезане као у нас, него се само мало по мало сузују према доле и сличе медвеђој нози. Њихови тозлуци су исјечени попут њихових гаћа, па кошуља увијек прекрива њихове гаће, кошто долман прекрива тозлуке, за да се не виде утисци стражнице, које сматрају врло непристојним показати.

de derriere, qu'ils estiment vne chose tres-deshonneste à voir.

Ie leur reprochois que cet vsage ne naissoit pas de leur auersion, mais de l'apprehension qu'ils auoient d'entrer en appetit, ou de se laisser tenter; quand ils se moquoient de nos habits, qu'ils ne sçauroient souffrir; & surtout ceux des Espagnols.

Ces doliment est proprement vne soutane, dont ils font croiser les costez l'vn sur l'autre: de la façon que le faisoient les bonnes gens du temps passé. Ils le portent de toille blanche, fort déliée en esté, & d'vne double pinte, garnie & picquée de cotton en hyuer.

Les personnes de condition le veulent en ce temps de satin, ou jaune, ou rouge, ou vert; parce que qui que ce soit parmy eux n'vse point de serge, & n'affecte que des couleurs fort hautes. Par dessus ce doliment, qu'ils arrestent auec vne ceinture aussi longue qu'est leur scesse, & à laquelle ils font faire trois ou quatre tours autour du corps. Ils ont vn petit juppon encore picqué de cotton, serré auec vne grosse ceinture de cuir, large de six ou sept doigts, qui ne se voit point; & par dessus vne robbe de drap en tout temps, doublée tousiours d'vne fourrure en hyuer, & quelquefois de tel prix, qu'il y en a de dix à douze mil écus: Toute la superbe de ces gens estant en ces choses, & en la quantité de diamans qu'ils portent à leurs poignards, epées, bracelets, & garniture de cheual.

Leur chaussure est depuis vn peu au dessus de la cheuille du pied, ou finit leur haut de chausses; vne espece de chausson de cuir fait en façon de brodequin, qui y est cousu.

Leurs souliers, que i'ay dit estre vne pantoufle pointuë, ne se peuuent mieux expliquer qu'en nous les imaginant de la forme de ceux que vous voyez entaillez aux armures des pieds de ces bons Gaulois, representez en marbre sur leur tombeau; mais si bien cousus & fortifiez par vn petit fer sous le talon, que ce Chebi Persan, qui vint à Paris, ne pust y trouuer vn cordonnier capable de luy en faire vne paire.

Les femmes ne different en rien des hommes qu'en la coiffure: vous sçauez celle des dernieres, de la description que i'en ay faite, & des premieres, par la peinture qui se voit dans les liures.

Него кад се ругаху нашој одјећи, за коју вељаху да ју не би поднипошто могли *носити* (*надасве шпањолску*), ја *им одвраћах*, да њихов начин одијевања потиче, не из гнушања, него из бојазни, да се не надраже или да не буду напастовани пожудом.

Овај је долман заправо нека врст антерије, чији су крајеви испрекрштани, као што се некада ношаху. Он је направљен од бијелога, врло танкога платна љети, а подстављена и опточена памуком зими.

Особе, које припадају бољему сталежу, захтијевају у ово вријеме кумаша од жуте, црвене или зелене свиле, јер нико међу њима не ће вуненога долмана, а сви воле врло живе боје. Они стежу овај долман пасом дугачким попут њихова сарука, и пашу га по три или четири пута око тијела. Поврх долмана имају мален хаљетак такођер опшивен памуком и притегнут кожнатим, шест до седам прста широким пасом, који се уопће не види, а поврх свега тога носе у свако доба сукнену кабаницу, зими крзном подстављену, а која је кадшто врло скупа, па стоји десет до дванаест хиљада талира. Сва се раскош ове чељади састоји у тим стварима и у свој сили алемова, којима украшују бодеже, мачеве, наруквице и коњску опрему.

Њихова обућа почиње нешто повише чланака, гдјено свршавају њихове гаћице. То је нека врст кожнатих, сличних глумачким ципелама.

Облик њихове постоле, за коју рекох, да је шиљаста папуча, не да се боље приказати, него замислив оне, што се виде на ногама галских јунака уклесаних на њиховим мраморним гробовима, али су тако јако сашивене и учвршћене маленом потковицом испод пете, да овај Шеби Перзијанац, дошав у Париз, не могаше наћи ту постолара, да му их начини пар.

Жене се разликују од мушкарана једино уресом главе. Вама је познат тај дио тоалете мушкараца из мојега пређашњега описа а женскиња из слика што се виде у књигама.

Quand elles vont dehors du logis elles portent tous leurs cheueux tracez en natte sur le derriere de leur teste: sur laquelle elles ont vn bonnet de velours cramoisy, quarré comme seroit celuy d'vn de nos Messieurs du Palais, sans cornes & sans carton, brodé d'or & de perles, attaché & penchant sur l'oreille, d'vne maniere qui leur donne autant de majesté, qu'elle s'accroist par vn tour d'or, enrichi de rubis, d'émeraudes, & de diamans, qui leur pendent à petits boutons negligemment sur le front, & dont l'éclat est rehaussé par vn collier, des pendans d'oreilles, & des bracelets de la mesme façon ou de perles.

Elles n'ont que de petites camisolles de brocard, ou d'autres étoffes des plus belles qui se fassent en Europe: les costez desquelles se croizent sur l'estomach, & sont fermés par vne ceinture comme celle des hommes, mais beaucoup plus riche. Les corps & les manches de ce juppon ne vont pas plus loin que le dessous des hanches, & la moitié du bras: que le joüement du vent, la legereté & la largeur de la chemise en cet endroit, abandonnent presque tout entier à la veuë, & le découurent autant beau, & autant bien proportionné qu'il le puisse estre.

Elles portent toutes vn calçon, qui ne descend guere plus bas que le milieu de la jambe, & laisse le reste tout à nud: mais elles n'enferment pas leurs chemises dedans: elles la font passer par dessus, afin d'auoir plus de fraicheur & de grâce. Elles demeurent facilement de la sorte, & pieds nus dans la maison, où les planches sont garnis de trois couuertures, de bois, de natte, & de tres-beaux tapis, les vns sur les autres: leurs papouches estans au pied de l'estrade quand elles veulent passer d'vne chambre à l'autre.

Ie ne sçay si la finesse de leur linge, ou le desir de voir ce qu'il veut cacher, augmente la force des yeux; mais ie sçay que iamais les Satyres de la Comedie d'Amarillis, ne parlerent auec plus de goust, des agreemens qu'ils auoient reconnus aux beautez des Nymphes qu'ils vouloient surprendre, qu'on en prendroit à voir celles-cy. Et que s'il falloit s'exposer au hazard de la paille la plus courte, pour nous mettre en danger d'en estre priué; beaucoup feroient du sentiment de Philippin, qui soustenoit qu'il n'y auoit paille, festu, ny hazard; qu'il se batteroit plutost que d'en ceder sa part.

Жене носе напољу власи савијене у плетенице, које им падају на плећи, а главу покривају капицом од црвене чохе, четвероугласте као у наше госпоће од парламента, али без рошчића и без картона, те извезене златом и бисером. Та је капица причвршћена и нахерена на ухо, тако да им дава тим импозантнији изглед, што је око ње овијена златна врпца наријешена рубинима, смарагдима и драгуљима, који им у маленим дугметима немарно висе низ чело, а чији је сјај умножен ђерданом, наушницама и наруквицама исто тако од драгога камења или од бисера.

Оне немају него малене сукњице од броката или какова другога најљепшега штофа, те се прави у Европи, а чији се крајеви укрштавају на трбуху, гдје су стегнути тканицом као и мушкарци, али много богатијом него у потоњих. Скутови и рукави ове сукње сижу само до испод бокова и половице руке, коју игра повјетарца, те лахкоћа и ширина кошуље на тому мјесту, готово посвема разгаљују. Та је рука да не може бити љепша и складније грађена.

Оне носе димлије, које им не допиру ниже од половице ноге и остављају остали дио ноге гô. Оне не утискују кошуљу у димлије, него ју претурују поврх њих, што им подава свјежине и дражести. Оне остају тако слободно и босоноге код куће, гдјено је под застрт троструким покрививалом од дрвета асуре и од врло лијепих ћилима, наслаганих једно поврх другога, а њихове се папуче налазе увијек приправне подно миндерлука кадно жели прећи из једне одаје у другу.

Ја незнам, да ли финоћа њихове рубенине или жеља, да се види оно што сакрива, пооштрава очни вид; али знам, да сатири из комедије Амарилис-а не говораху с више уживања о пријатности љепоте нимфа, које хтијаху изненадити, него ли се је могло осјетити гледајући ове. Па кад би се требало извршн срећи кратке сламке и опасности да будемо лишени тога призора, многи би поступали као Филипин, који не хтијаше да чује о сламци, сламчици, ни случају и говораше, да ће се раће потући него ли уступити свој дио.

Ie ne doute point que l'esprit de mon Lecteur ne se trouue d'abord partagé, entre les difficultez que nous croyons qu'il y a d'auoir accès dans les apartemens des femmes Turques, & les connoissances que i'en donne: neanmoins on peut s'asseurer que ie ne seray iamais de la pensée de ceux qui pretendent deuoir estre plus considerez, pour auoir veu des choses qui ne tombent pas sous les yeux de tout le monde & qu'on n'apprendra rien dans mes Relations que celles dont les miens auront esté les plus fideles temoins: personne n'ayant iamais eu plus de repugnance que moy, à tirer vanité de s'estre rencontré parmy vn grand nombre de differentes Nations, ou d'étendre des histoires recitées par quelques autres, ou mal conceuës: mais pour iustifier ce que i'ay dit, il n'est pas necessaire de faire sçauoir les moyens qui peuuent donner entrée aux Estrangers dans les apartemens des Turcs, où ils sont tousiours (quoy qu'en secret & auec peril) parfaitement bien receus d'elles. Il suffit de faire obseruer ceux des Grecques, ou des Iuifues: où l'acces est permis aux Chrestiens, & qui ont le mesme vsage & la mesme education dans le mesme pays: L'alliance des Turcs auec ces sectatrices du Iudaïsme & du Schisme (il est vray qu'ils le forcent à changer de Religion auant que de les épouser) & l'abjuration de la pluspart de ces dernieres de leur foy à la Mahometane ayans rendu toutes choses tellement semblables, qu'on ne voit rien de nouueau aux façons de viure des vns & des autres, non plus qu'en leurs emmeublemens, ny en leurs habits, excepté celles que ie vous ay expliquées.

Ces ajustemens disparoissent aussi-tost qu'elles sont dans les ruës: elles y vont empaquetées d'vn voile qu'elles entortillent autour de leur teste, d'vne telle maniere, qu'il ne leur laisse que les yeux libres; les mains dans leurs pochettes & le corps tellement enuoloppé d'vne veste de toille blanche, que si on a droit de les enuisager chez elles comme l'amorce de l'amour, elles n'en paroissent plus que le remede quand elles sont dehors.

Et la necessité qui a fait la defense du vin parmy ces Infideles, à cause que la chaleur de leur temperament les porte à s'enyurer presque autant de fois qu'ils en boiuent, a voulu ce déguisement des femmes en public; parce qu'eux-mesmes m'ont generalement auoüé qu'ils

Ја не сумњам, да се дух мога читаоца колеба између потешкоћа, за које ми мислимо да бране улаз у стан турских жена и података, што их ја подавам о њему; али будите увјерени, да ја не ћу опонашати оне, који би хтјели, да их се особито цијени, јер су видјели ствари, које свак није у стању видјети, па ће се из мојих извјешћа сазнати само оно, чега сам био најпоузданији очигледац; пошто нико не осјећа више него ја гњушање, да се хвастам јер сам живио у различитим народима или да развлачим приповијести причане од других и уз то лоше схваћене. Али да докажем оно што рекох, за то није потребно навести средства, с помоћу којих странац може ући у приватне станове Турака, у којима је увијек (акопрем потајно и уз погибељ) врло добро примљен. Довољно је завирити у унутарњост кућа грчко-источних и жидова, који имају у истој земљи исте обичаје и исти одгој, а у чији стан сваки хришћанин може слободно ући. У истини женидба између Турака и ових сљедбеница јеврејства или раскола (које додуше они силе да прије брака преврну вјером) и прелаз већине потоњих из њихове вјере на мухамедовску, учинили су све ове ствари међусобно подједнаке толико, да се не опажа разлике у начину живота једних и других а тако ни у њиховом намјештају ни одијелу, изузам дакако онога, што вам изложих.

Ово оправљање ишчезава тек се појаве на улици. Оне излазе дубоко застрте велом у којему им је глава тако завијена, да се не виде него очи. Руке држе у шпаговима, а стас им је тако замотан у ферецу од бијелога платна, да ако их се у кући може сматрати мамом љубави, на пољу изгледају као прави лијек против ње.

А нужда, која је учинила, да се забрани Турцима уживање вина, пошто их њихов врући темперамент нагони те се опију сваки пут кад узму пити, та је нужда наложила ово закрабуљивање женскиња на улици, јер су ми они сами признали, да се

ne pourroient iamais s'obstenir de les aller baiser de force, si elles alloient découuertes comme les nostres.

Ie ne puis comprendre par quel mouuement la pluspart de ceux qui nous parlent de ces Leuantins, confondent toutes leurs actions & rejettent ordinairement sur quelques regles de l'Alcoran celles qu'ils n'entendent point. On veut que ces femmes ne partent iamais de la maison, qu'elles n'aillent point aux Mosquées, pas méme aux bains, s'il n'y a vne stipulation par le contract de leur mariage qui le leur permette: Et ie puis asseurer que i'en ay veu beaucoup plus dans les ruës de Turquie, que ie n'ay pas fait en Italie; où aussi-bien qu'en Leuant la jalousie des hommes leur a donné la coustume d'aller acheter toutes les necessitez du ménage, iusques aux fruits & la salade, pour oster aux femmes la liberté de sortir; & qu'elle y a pris vn tel empire, que celles-mesmes des Ragusois, qui sont en grand nombre, & Catholiques, ne vont presque point à l'Eglise, tant qu'elles sont ieunes & belles. I'entens parler de celles qui sont sur les terres du Turc.

Beaucoup des Turques d'vn âge vn peu auancé, se rendent dans les Mosquées dans le temps auquel les hommes n'y sont plus: & les autres dans leurs Tẽples en des Iubez esleuez, qui les separent des hõmes, & d'où elles n'en sont point veües. Mais toutes vniuersellement manquent peu d'aller vne ou deux fois la semaine aux bains; quoy qu'il y eust beaucoup de iustice de leur interdire, pour empécher le desordre qui s'y commet sous ce pretexte: Car outre les dissolutions qui s'y passent entr'elles, ces bonnes gens qui ont droit d'y demeurer tout vn iour à dancer, & à se diuertir les vnes auec les autres, en prennent vne partie pour la donner à leurs galands, qui sçauent aisément des vieilles dont elles sont accompagnées, l'heure, & le lieu où elles se peuuent trouuer: & cela d'autant plus facilement, que feignans que la modestie ne leur permet pas de s'engager dans les ruës, parmy le commerce, & le rencontre des passans, elles trauersent des iardins, & de maisons à autres, dans quelques-vnes desquelles elles cherchẽt les moyens de rendre à leurs inclinations, toutes les satisfactions qu'elles en peuuent raisonnablement attendre. C'est pourquoy elles ne vont iamais plus parées dehors, que quand elles vont à ces

не би могли уздржати од тога, да их оду силом пољубити, кад би оне излазиле попут наших откривене.

Ја не могу схватити под каковим утјецајем већина оних, који нам говоре о овим источњацима, чине збрку од свих њихових дјела и приписују обично неким прописима Корапа она, која си не могу објаснити. Они тврде, да жене никако не излазе из куће, да нипошто не иду у џамију, чак нити у купељи, ако им то не дозвољује нарочита установа њиховога женидбенога уговора, дочим вас ја могу увјерити, да сам их у Турској видио напољу много више него у Италији, гдјено је, когод и на Истоку, љубомор привикао мушкарце, да иду сами куповати све кућне потрепштине чак и воће и зелен, како би се жене лишиле слободе излажења; па је тај обичај у толикој мјери завладао да и исте Дубровчанке, које су многобројне и католичке вјере, не иду док год су младе и лијепе, у цркву. Ја ту подразумијевам само оне, које обитавају у султановим земљама.

Многе постарије Туркиње иду у џамију у вријеме, кад се мушкарци ту више не находе, а друге опет у њихове храмове, у издигнуте преграде, које их дијеле од мушкараца и од којих оне нијесу виђене. Али готово све иду један или два пут на тједан у купељ, премда би им се то с правом дало забранити, како би се спријечило, да се не почињају нереди, јер осим међусобне раскалашености, њима је дозвољено да бораве на тому мјесту по читав дан, проводећи вријеме у игри и забави. Оне опет посвећују дио тога времена својим љубавницима, који од старица, које их прате, лахко сазнају сат и мјесто, гдје се находе, а то тим лакше, што градећи се, да им скромност не дозвољава залутати у уличну вреву и међу сељаке, оне пролазе преко вртова из једне куће у другу, а у неким од тих кућа оне налазе средства, да својим шваперима дозволе што више ужитка. Оне зато не излазе никада тако накићене, као када иду у те купељи, па си грчко-источкиње издижу стас својом опремом главе, дочим га наше госпође узвисују својим ципелама.

bains, où les Grecques s'esleuent la taille par leur coëffure, au lieu que nos Dames se la rehaussent par leurs patins.

Ie ne vous explique rien dauantage, non plus que des ajustemens qu'elles ont quand elles sont hors du logis: ces choses estans si parfaitement depeintes dans les figures dont ie vous ay parlé, que la plume en peut beaucoup moins connoître que la veuë.

Voyez où nous porte l'inclination, mais vous ne trouuerez pas estrange que la description de ces Dames m'ait écarté de ma narration; n'ayant rien trouué de plus agreable qu'elles; rien de plus difforme que la cymetrie de leurs villes.

Ie vondrois bien estre en la compagnie de ces curieux, qui sçauent découurir des merueilles en des lieux, mil ans apres qu'il n'en reste plus de trace. Pour moy i'auoüe que ie n'ay pas les yeux assez penetrans pour cela, & que ie suis si grossier, que ie ne me laisse toucher qu'à des choses qui me sont tout-à-fait sensibles. Neanmoins ie ne la(sse)ray pas de retourner sur mes pas, & d'escrire ce qui s'est passé depuis mon départ de Bosna.

A vne petite iournée de Bosna ie me trouuay engagé au milieu des montagnes qui sont fort hautes en ces quartiers, & estoient encore couuertes de neiges.

Le malheur voulut que m'estant auancé plus que ceux de ma compagnie, en vn lieu bordé d'vn rocher d'vn costé, & serré de l'autre par vne grande vallée escarpée, ie fis rencontre d'vn vieillard à cheual: la façon de ce bon homme & la ciuilité de tous ces Turcs qui me traitoient toûjours de freres sur les chemins quand ils me salüoient, firent que ie m'écartay vn peu pour luy faire place: Mais comme il n'y auoit de fermeté sur la neige, que l'endroit qui estoit foulé, & battu par les pieds de ceux qui auoint passé auant nous, mon cheual enfonça iusqu'aux sangles dans vn autre: d'où faisant effort pour me retirer, il me porta apres quatre ou cinq bonds, & s'abbatit sur moy proche le bord d'vn precipice; où ie tombois sans l'assistance de ces Armeniens, qui accoururent à moy, & me dégagerent la jambe que i'auois prise; mais auec tant de promptitude, & si peu de precaution, que ie croyois l'auoir rompuë.

Ја вам не објашњавам више ништа, па ни њихове оправе кад су напољу, пошто су све те ствари тако лијепо предочене у фигурама, о којима сам вам говорио, да перо може слабије приказати од ока.

Ви видите камо нас занаша нагнуће, али ви не ћете сматрати чудноватим, ако ме је опис ових госпоја удаљио од мога причања, пошто не опазих ништа пријатнијега од њих и ништа наказнијега од симетрије њихових вароши.

Ја бих желио бити један од оних вјештака, који знаду пронаћи чудеса на извјесним мјестима, хиљаду година, након што им је нестало трага. Што се мене тиче ја признавам, да моје очи нијесу довољно продирне и да сам тако груб, па се не дам ганути него од ствари, које падају под моја осјетила. Уза све то ја ћу се ипак осврнути натраг и описати оно што се је случило након мога поласка из Сарајева.

На мален дан хода од Сарајева нађох се на путу кроз планине, које су врло високе у тим странама и које бијаху још покривене снијегом.

Несрећа хтједе, те погнав коња одвећ далеко испред остале дружине, нађох се на мјесту ограђеном с једне стране клисуром а с друге стрмом дубодолином. Ту сретох некога старца на коњу. Понашање овога доброга човјека и услужност, коју ми Турци увијек исказиваху на путу, поздрављајући ме именом брата, учинише и ја скренух мало с пута да га пропустим; али како снијег не бијаше чврст, а земљиште изгажено ногама од оних, који прије нас бијаху туда прошли, мој коњ заплете се до колана у другога, па како чињах напоре, да се извучем из тога положаја, он ме понесе након четири или пет скокова до руба провалије, гдје ме и поклопи. Ја би пао у понор, де не би оних Арменаца, који притрчаше к мени и ослободише ми ногу, која бјеше уловљена; али они поступаху при томе с толиком наглошћу и с тако мало помње, да сам мислио е ми је сломљена.

On me remit sur ma selle auec vne douleur qui n'est pas concenable, & vne remontrance qui seruira auec autres d'auis, & que i'ay tousiours mal gardée; de iamais ne partir du milieu de ma Carauanne.

Nous allasmes dans vn village deserté, & nous y couchasmes dans vn logis, où trois semaines auparauant tout le monde estoit mort de peste. Ces Armeniens & ces Grecs, quoy qu'ils ne soient pas portez de cet esprit de predestination, aussi-bien qu'on dit estre les Turcs, ne firent point de difficulté d'y demeurer. Car ce n'est pas cette pensée qui leur fait mépriser la contagion: les vns & les autres ont autant de crainte que nous d'approcher vne personne viuante, infectée de cette maladie: mais la raison qui fait qu'ils ne l'apprehendent pas apres sa mort, & qui assujettit encore nos François, dont il y a vn nombre infini d'esclaues à la mesme erreur, est vn prouerbe qu'ils ont continuellement à la bouche, que mort la beste, mort est le venin; & qu'ils ne peuuent pas se persuader qu'estant decedée, elle en puisse encore garder assez pour le communiquer aux autres. C'est pourquoy ils en approchent si facilement, achetent & vendent les habits d'vn defunt, & endossent ce poison auec le vétement, qu'ils mettent aussi-tost qu'ils les ont eus.

Pour moy, qui me sentois assez blessé pour desirer le repos, & qui l'aurois esté chercher dans le sein de la mort mesme, il m'estoit assez indifferent où, pourueu que ie le trouuasse.

Pendant huit ou dix (jours) que nous restâmes pour arriuer à Bellegrade, i'eus tout le ressentiment dont vne personne autant incommodée de la jambe que ie l'estois, peut estre atteinte; principalement dans les lieux où l'aprêté de ces hautes montagnes m'obligeoient à mettre pied à terre.

Ie n'y vis que de méchans villages, auprés desquels nous couchâmes, ou dans les Hans, où à la campagne: le principal desquels s'appelloit Cornik, que ie nomme parce qu'il est sur la Saua, qui est vn fleue passablement raisonnable, que l'on trauerse sur vn batteau fait presque comme les nostres, & separe vers ce bourg l'étenduë du ressort des Pachats de Bosna, & de Bude auec celuy de la Seruie.

Посадише ме опет на коња унаточ непрециве боли коју осјећах и уз опомену, која ће другима служити лекцијом, а за коју сам ја увијек слабо марио, да се никада више не удаљујем из средине каравана.

Стигосмо за тим у једно пусто село и ту коначисмо у стану, у коме пред три тједна све бјеше изумрло од куге. Они Арменци и Грци, премда нијесу задојени духом предестинације, као што се вели да су Турци, не скањиваху се ипак ни мало, да ту и остану. Јер није та мисао узроком, да они мало хају, да буду заражени, пошто колико једни толико други чувају се као год и ми, да не дођу у близину окужене живе особе. Али разлог, због кога се они више ничега не боје након њезине смрти (а који разлог превлађује још и међу нама Французима потчињеним тој истој заблуди), налази се у пословици, што ју имају непрестано на језику, а то је: погинула животиња, погинуо и отров; па се не даду увјерити, да и након смрти окужена особа чува довољно болести, да зарази живе. С тога јој се они и приближују без страха, купују и продавају одијело покојниково, навлачећи с одијелом на себе и отров.

Што се мене тиче, ја сам био тако схрван болу од моје ране, да сам се био зажелио само починка, па бих га био потражио и у самому крилу смрти.

За оно осам или десет дана, што остасмо на путу до Београда ја сам патио с мојом ногом највеће муке; нарочито кад ме је стрмина ових високих планина силила, да сјашем с коња.

Ја не виђех на том путу него траљава села, гдјено ми коначисмо, било у хановима, било на пољу. Главно од тих села зваше се Зворник, који именујем за то, јер је на Сави (!), прилично великој ријеци, преко које се прелази у лађи начињеној готово попут наших и која дијели покрај онога града подручје босанскога и будимскога паше од србијанскога.

On voit encore à deux iournées de Bosna vne petite riuiere presque guayable par tout, appellée Yadra. Elle coule d'vn cours si interrompu & d'vne cheute si esleuée, par la quantité des rochers qui la couppent, & s'abaissent en glacis, & d'vne telle profondeur le long de son passage, qu'il n'y a point d'artifice qui puisse approcher de la beauté de ces Cascades.

Au reste ie n'ay rien veu depuis Bosna iusqu'à Bellegrade qui meritast d'estre obserué.

Види се још на два дана хода од Сарајева малена рјечица, по имену Јадра, која се готово посвуда може прегазити. Она протиче тако на претрг и пада из толике висине, услијед хриди, које ју пресијецају и које се спуштају косимице и тако дубоко, да нема вјештачкога дјела, које би се ма приближило љепоти њених слапова.

У осталом између Сарајева и Београда не видјех ништа, што би било вриједно забиљежити.

Prilozi poznavanju prehistorijskog rudarstva i talioničarstva broncanog doba u Bosni i Hercegovini.

Napisao

Vejsil Ćurčić.

(Sa 1 tablom.)

Jedan je od najplodnijih krajeva Bosne i Hercegovine bez sumnje sjeveroistočni kut izmegju Drine i Save. Lako raspadanje većine naslaga morskog oligocena i miocena, stvorilo je ovdje veoma plodna tla, na kojima izvrsno uspijeva voće, osobito šljive. U gore spomenutom morskom miocenu ima i jedna veoma korisna naslaga, a to je sôni sloj oko Dônje i Gornje Tuzle, koji se iz sônih bunara eksploatiše. Još važniji proizvod nego sô je ugljen. U naslagama pliocena oko Tuzle ima mrkog ugljena, a sloj kod Kreke debeo je oko 18 *m* i to je najproduktivniji ugljeni majdan čitave zemlje[1]). Nije dakle čudo, što se je kod ovako raznovrsnog prirodnog bogatstva u brzo razvila velika industrija i promet[2]).

Najstarija naselja u nas nagjena su dosele većinom u plodnijim krajevima, a zato se čini malo čudnovato, da se je do danas u ovom kraju našlo vrlo malo starina, po kojima bi mogli prosugjivati kulturne prilike davnih vremena u ovim krajevima. Osim četiri bakrena klina, jedne bakrene sjekire i nekoliko broncanih predmeta u zagrebačkom narodnom muzeju, koji po kazivanju potječu iz Orašja na Savi u Bosni[3]), nagjen je još jedan bakreni nalaz na Lohinji (kot. Gračanica, v. Glasnik zem muz. 1907., str. 61. i sl.), nadalje jedan fragmenat oštrice broncanoga mača u gori povrh sela Pridražića[4]), u tuzlanskom kotaru (sada u prehistorijskoj zbirci našega muzeja inv. br. 16.675), jedan broncani mač u Drini kod Radaljske ade[5]) i jedan skupni nalaz iz

---

[1]) Isp. dr. Friedrich Katzer, „Historičko razvijanje i današnje stanje geološkog proučavanja Bosne i Hercegovine“ u „Glasniku zem. muzeja“ XVIII., 1907., 37. i dalje.

[2]) Godišnji proizvod soli iznašao je god. 1885. 18.576, a god. 1906. 226.710 metričkih centi soli i 210.000 metričkih centi sode. Tamošnji ugljeni majdan je sada najjači u zemlji sa 2,500.000 *q* godišnjeg vagjenja. Ugalj je skoro isključivo lignit jasne drvene teksture, crno-mrke boje i mutna sjaja sa razmjerno velikom snagom grijanja (do 4500 kalorija) i sasma malenom sadržinom sumpora.

Gornjim prirodnim bogatstvima ovoga kraja, koji se nalaze u kongerijskim slojevima ima se pribrojiti i kvarčev pijesak donjih kongerijskih slojeva, koji bi mogli poslužiti za izvjesne tehničke svrhe n. pr. za fabrikaciju stakla; gline, koje se kod Tuzle osobito upotrebljuju za proizvagjanje cigle, a u koliko su čvrste na vatri, dale bi se i na drugi način upotrebiti; čvrsti ležeći pješčari, koji bi mogli davati upotrebiv kamen za tesanje i t. d.

[3]) Ljubić, „Popis“ str. 96., br. 1.—4.; Brunšmid, „Nahogjaji bakrenoga doba iz Hrvatske i Slavonije i susjednih zemalja“ u „Vjesniku“ VI., 1902., str. 47., sl. 7.

[4]) „Wiss. Mitt“ VI., str. 525. sl. 22.

[5]) Ibid., I., str. 318., sl. 4.

broncanog doba u Drenovom Dolu, kotar Brčka, što ga je objelodanio g. Truhelka u „Glasniku zem. muzeja“ od god. 1906. (str. 266.—275.). Nadalje su poznate u tuzlanskom kotaru slijedeće prehistorijske gradine:

1. Gvozdević. Istočno od mjesta ima „Gradina“.

2. Tulović. U selu na jednom strmenitom brijegu. Grad[1]).

3. Sjeverozapadno iznad „Obrenovog hana“ i istočno od ceste Dônja Tuzla—Breške leži na jednom strmenitom, sa svih strana izoliranom vrhu u gustoj šikari „Gradina od Solina“. U naokolo je opasana zatvorenim okruglastim bedemom a ima u promjeru nekih 50 *m*. Visina je bedema na unutrašnjoj strani mjestimice samo 50 *cm* a i izvana visina ne prekoračuje nigdje 1 *m* i prelazi u strme klisure. Na istočnoj strani, 8—10 *m* od nasipa, vide se bedemi zidani iz običnog kamena i maltera pomiješana sa ciglom. Izmegju bedema i nasipa onda u unutrašnjosti nasipa vide se gromilice sa ostatcima sličnih temeljnih zidina iz sječenog kamena i sedre. Malo niže ispod gradine na sjeverozapadnom obronku nalaze se takogjer slične temeljne zidine od manje zgrade; po svoj prilici stajala je ovdje kakva kula.

Po stranama ovog vrha razasute su hrbine iz prehistorijskog doba i jedna alatka (nož?) iz crnoga kvarca. Nadalje ima osobito na istočnom obronku množina sivih i crvenih, na kolu pravljenih hrbina i fragmenata rimskih cigala.

Po tome je „Gradina od Solina“ prehistorijska utvrda, moguće još iz mlagjeg kamenog doba, na kojoj su se u kasnije doba Rimljani naselili.

Inače mi nije poznato, da se je još što drugo iz prehistorijskog doba u ovom kraju našlo.

Vrlo su slabi ostatci i iz docnijih vremena; osobito je oblast siromašna u ostacima iz rimskog vremena; i u srednjem vijeku, i ako malo bolje možemo pratiti političku sudbinu oblasti Soli, ipak većih mjesta i velikih trgovačkih i vojničkih puteva, koji su išli kroz ovu oblast, nema.

Rijetkost do sele poznatih prehističkih naselja u opreci je sa današnjom plodnosti te doline Spreče a uz to je vjerojatno da su ova bogata tuzlanska vrela soli bila poznata prehistorijskom čovjeku i da se u staro doba eksploatisala, jer znamo, da su u ostaloj Evropi oblasti sônih majdana bile vrlo rano naseljene i da je sô u historiji imala važne utjecaje[2]).

Mi imamo dapače iz dobe prije rimskog osvajanja ilirskih zemalja vijesti o slanim vrelima, oko kojih su se Ardiejci i Autarijati vječito prepirali. Ta vrela drži dr. L. pl.

---

[1]) Radimsky, „Die prähistorischen Fundstätte“, str. 117.

[2]) U srednjoj Evropi se je sô vadila još u broncano doba. Ovo nam svjedoče interesantni nalazi u majdanima soli u Halleinu kod Salzburga. Tu se je našla n. pr. jedna sjekira iz bronca sa drvenim drškom i nekoliko sličnih držaka; drvo se je u soli vrlo dobro konzerviralo. Sjekira pripada kasnijoj fazi broncane dobe a porijeklom je iz Italije. Ovo nam je najbolji dokaz, kao što se to vidi i iz bogatog nalaza kod Hallstatta, gdje se je neizmjerno mnogo našlo predmeta, koji su sigurno porijeklom iz Italije, da su austrijski majdani soli stajali još u ranije doba u tijesnoj vezi sa Italijom. Sô je bila u najstarija vremena jedan od najvažnijih faktora za trgovačke saobraćaje i uvijek je pa i dan danas veliku ulogu igrala. Još prije nego što se je sô vadila u Austriji, vagjena je sô u predjelu oko Halle u Saksonskoj, gdje se je našlo mnogo predmeta iz bakrenoga i broncanoga doba.

Kao što u našim krajevima Grad, Gradina i t. d. uvijek označuje mjesto, gdje je nekad postojala kakva prehistorijska naseobina, tako isto u srednjoj Evropi imena Halle, Hallein, Hallstatt, Hall, Reichenhall označuju mjesta, gdje se sô nalazi; u grčkome je oblik ἅλς sačuvan a znači sô. Vrijedno je spomenuti i ime rijeke Saale; Halle u Saksonskoj leži na jednoj rijeci istoga imena a Reichenhall u Salzburškom leži na jednoj rijeci, koja se zove Saale ili Saalach. (Isporedi Diefenbach, Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache, sv. II., str. 189.)

Thallóczy da valja tražiti kod današnje Orahovice blizu Konjica, te je tu i u rimsko doba postojala naseobina pod imenom Slana voda. Oba ova plemena su izmegju 370. i 360. prije Hrista pobijegjeni od Kelta i pomalo istisnuti[1]).

Teško bi bilo dakle vjerovati, da su vrela tuzlanskih „Soli“ ostala nepoznata prehistoričkom plemenu, koje je tu stanovalo, a još manje Rimljanima, kojima se tragovi u dolini Spreče nagjoše prilično mnogo. I u neposrednoj blizini ovih vrela čini se da je bila rimska naseobina ili utvrda (?) na gore spomenutoj „Gradini od Solina“.

U samoj Dônjoj Tuzli našlo se je i rimskih novaca, sada u numizmatičkoj zbirci bos.-herceg. zem. muzeja. Prvi je Trajanov denar (Cohen[1] 43, inv. br. 4269.), a nagjen je prigodom regulisanja Appelovog trga. Druga dva potječu takogjer iz Tuzle, ali im nije pobliže označeno mjesto, gdje su nagjeni. Oba su ova mala bakrena jednaka komada Constantina I. (Cohen[1] 646, inv. br. 3837 i 3838). Wilchelm Tomaschek[2]) spominje vijest Const. Porphyrogen. (De adm. imp. 32, str. 159.), da se megju teritorijama, koje su Serblji zaposjeli, takogjer i jedan κάστρον τὸ Σαλῃνές spominje. Ime u ovoj formi, veli Tomaschek, nije slavensko. Na svaki način je korjen riječi Σαλῃνες latinski Salinis ili Ad Salinas.

I po Jirečeku javlja se Σαλῃνές istom u Konstantina, ali u zemlji Srba. Da su to današnje Soli ili Tuzla, o tom se ne može dvojiti; jer osim ovog mjesta nema na čitavom području od Adrije do Pontusa niti slanih vrela niti kamene soli; ove zemlje povlačile su svu sô sa mora ili iz Karpata. U docnijem srednjem vijeku piše se ovo mjesto latinski Sale, u magjarskim poveljama XIII. vijeka Sou, Sow, magjarski dakle So (govori schôu) i tu takogjer so označuje[3]).

Vijest C. Porphyrogenita je iz polovice 10. stoljeća a u to doba je utvrgjeni grad Salenes sa svojom okolicom pripadao pravoj Srbiji. Iza toga javljaju se Soli tek godine 1225. prvi put kao zasebna oblast uz banovinu bosansku, a konačno bjehu sjedinjene sa bosanskom državom početkom 14. stoljeća. Ban Stjepan Kotromanić prvi se zove godine 1324. „Dux de la Sale“, a za njim čine to svi vladari do pada Bosne[4]).

Inače se znade iz povelja, ugovora i trgovačkih pisama raznih arhiva, a osobito dubrovačkih, da se je sô uvažala u srednjem vijeku kao glavna uvozna roba iz nekih dalmatinskih gradova u unutrašnjost Bosne i Hercegovine i Srbije. Uvoz soli bio je vezan po starim ugovorima na četiri tačke dalmatinske obale i to: na ušće Neretve, grad Dubrovnik (Ragusa), grad Kotor i Sv. Srž na Bojani. Dubrovčani su strogo pazili, da se ovi ugovori i izvršuju, jer su od izvoza soli imali velike dohotke a pokušaji Slovjena, da osnuju solila u Sutorini i Budvi, doveli su do velikih zapleta. U dubrovačkoj državi sô se je pripravljala kod grada a poslije kod Stona (Stagno), gdje još ima velikih solana, koje još i danas obližnje krajeve opskrbljuju sa ovim neophodno potrebitim artiklom. Najizvrsnija bosanska roba za izvoz bile su živine, sir,

---

[1]) Isp. C. Patsch, „Archäolog.-epigr. Untersuchungen der röm. Provinz Dalmatien VI.“ u „Wiss. Mitt.“ aus Bosnien IX., str. 241.

[2]) W. Tomaschek, „Die vorslavische Topographie der Bosna, Hercegovina, Crna Gora und der angrenzenden Gebiete“ u „Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft“ in Wien XXIII., 1880., str. 560,

[3]) Dr. C. Jireček, „Die Handelstraßen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters“, str. 30.

[4]) V. Klaić, „Povjest Bosne do propasti kraljevstva, Zagreb 1882., 19.; Ђуро Даничић, Рјечник из књижевних старина српских; Биоград 1864, 138. i sl.; Miklošić, Monumenta serbica 105, 225, 126, 231, 248, 253, 438, 448, и 280; Медо Пуцић, Споменици српски од 1395.—1423., 39.

živinske kože (od zecova, vukova, lisica, jelena i t. d.), vuna, med, vosak, razne drvenine i neizragjene rude, a o izvozu soli iz Bosne nema poznatih vijesti [1]).

Malo prije je naglašeno, da starina iz prehistorijskog doba u ovim krajevima ima vrlo malo. Iz gore spomenutih predmeta ne da se sa sigurnošću tvrditi, da su ova bogata slana vrela još u prehistorijsko doba eksploatisana. Uslijed toga je i najmanji prinos k poznavanju prehistorijskoga doba i kulturnih odnošaja u ovim krajevima od velike važnosti, tim više, što nalazi, koje ću dolje niže opisati, potječu iz samog mjesta Dônje Tuzle a zastupaju neolitsko, broncano i željezno doba.

Neolitski stanovnici ovog kraja bavili su se sigurno kao i po drugim mjestima, osim lovom i poljodjelstvom i stočarstvom. Pitanje, da li su već ovi stanovnici D. Tuzle poznavali sôna vrela nije do danas riješeno. Ja držim da nijesu mogla ostati neopažena slana vrela [2]), jer su se i nehotice morali namjeriti na njih pri obragjivanju polja ili lutajući po lovu. Ali to nam još uvijek ne dokazuje, da su oni sô rabili i da su svoja jela solili [3]).

Da su prehistorijski stanovnici iz okolice Dônje Tuzle poznavali sô, mogli bismo s punim pravom naći ovdje ne samo u mlagjom kamenom, već i u broncanom i željeznom dobu mnogo većih nalaza; jer su se na ovakvim mjestima sticali razni trgovački putevi a razumije se, da su se posjednici i drugi iz okolice mogli obogaćivati, primajući u zamjenu skupocjene druge robe, koje mi danas dobivamo iz grobova i drugih nalazišta ovog vremena. Ma da je broj predmeta ovog tuzlanskog nalaza veoma malen i to iz sve tri dobe, kako ćemo to odma vidjeti, ipak se dade iz same kakvoće tih objekata zaključivati, da je tu bilo nekog blagostanja. Kako se vidi, bilo je tu i nekog trgovačkog saobraćaja, bar u broncano doba, a sve te okolnosti dopuštale bi zaključak, da su slana vrela oko Dônje Tuzle već i u mlagjem kamenom dobu pa i u slijedećim perijodama eksploatisana.

Gospodin Franjo Vukelić, gradski nadcestar u Dônjoj Tuzli poklonio je zemaljskom muzeju prije nekoliko godina malu kolekciju veoma zanimivih predhistorijskih predmeta, koje je iskopao pri regulisanju Appelova trga u Dônjoj Tuzli. Zbirčica se sastoji iz slijedećih predmeta:

1. Tri krasno polirana i probušena čekića. Sva tri komada su na sredini prebita. Jedan od ovih triju čekića, koji je ujedno i najveći, prikazan je na *tabli I., 10.* Njegova duljina iznaša od prilike 7 *cm*, širina 5·3 *cm*, a visina 3 *cm*. Rupa za držak

---

[1]) Jirnček, na ozn. mj, str. 59.

[2]) Po Rikertu („Glasnik zem. muz.", 1889., str. 11.) ima slanih vrela osim u D. Tuzli još i u Gornjoj Tuzli; potonje izvire usred mjesta imalo je 11—13 *kg* soli u hektolitru slane vode. Osim ova dva slana vrela ima u najbližoj okolici Tuzle, naročito u dolini potoka Soline nekoliko takih vrela, koja se megjutim zbog neznatne svoje sône šadržine (1—2 *kg*) nikad nijesu upotrebljavala za praktičnu privredu. Dvadeset kilometara sjeverno od Dônje Tuzle, blizu Hana Šibošice izvire slano vrelo, koja je po množtvu soli dosta blizu onome u D. Tuzli (1—5 *kg* na hektolitar), pa se čini, da se po nekad i ovdje vadila sô; jer tamo ima dosta pravilna rupa, koja je megjutim sada zasuta.

[3]) Sô, kako je poznato, ne igra jednaku ulogu u narodnoj privredi primitivnih naroda. Mnoga plemena ne sole nikako svoje hrane; kod drugih opet sô ima toliku vrijednost, da se komadić soli metne u usta pa kao šećer liže. Često je sô imala vrijednost kao novac, pa je i služila kao takav, što svakako dokazuje njezinu vrijednost i sveopću potrebitost. Ovo se vidi iz bojeva, što su oko slanih vrela vogjeni a bogatstva kolonija oko slanih vrela kao n. pr. u Hallstattu, najbolje svjedoče, koliku je vrijednost imala sô i za prehistoričkog čovjeka. Ipak najstariji Indogermani nijesu poznavali sô. I sam Homer poznaje plemena, koja jedu nesoljena jela. O Etionima i Numidima veli se, da im je ovo osvježujuće sredstvo hrane nepozneto bilo. Takogjer i etimološko značenje imena za sô, ograničuje se samo na Evropu, pa kako najstariji Iranci, tako i Indijanci Rigvede nijesu poznavali soli.

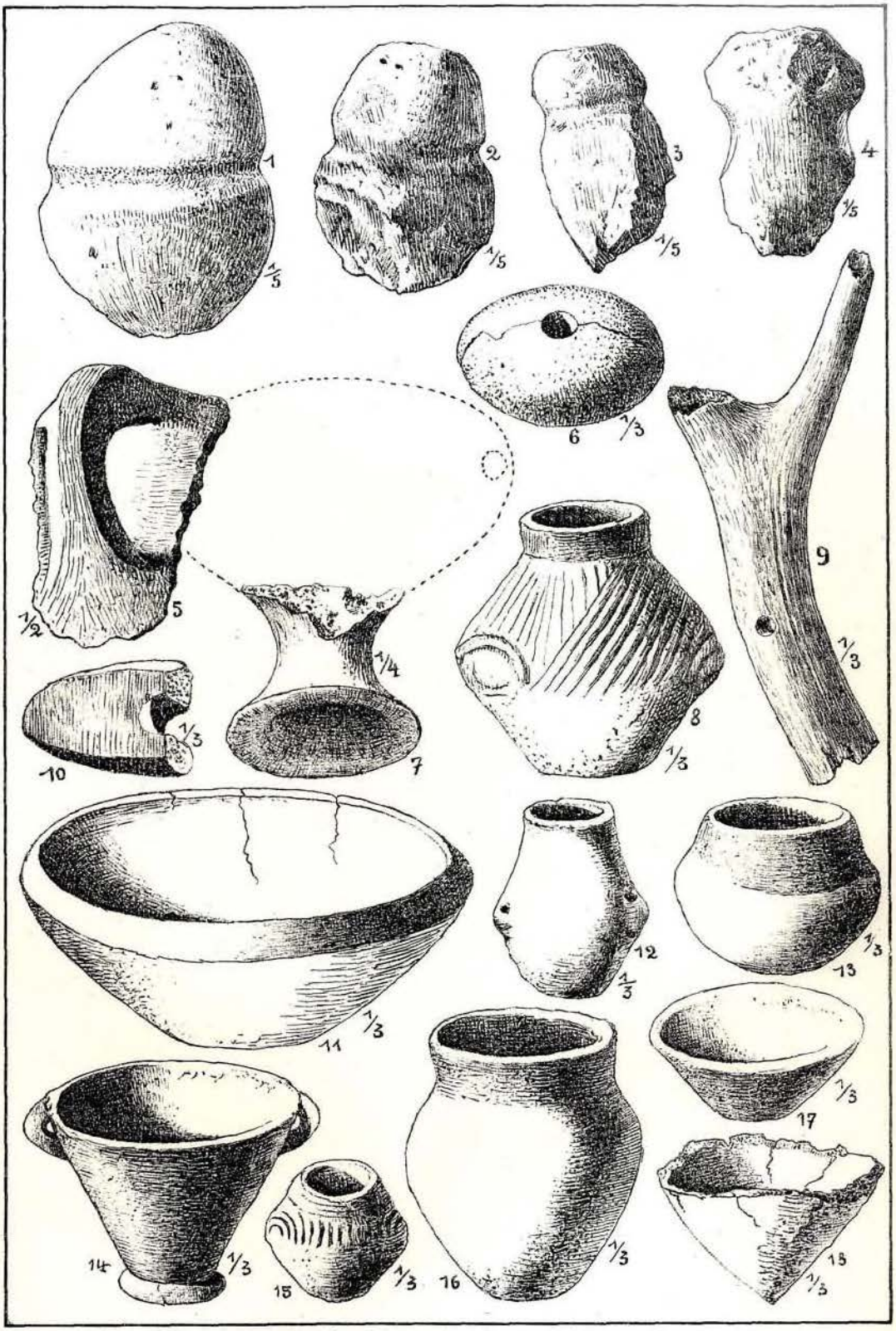

Br. 1–4. Prehistorički maljevi iz rudokopa u Mračaju; br. 5. drška posude sa istog mjesta; br. 6–18. prehistorijski predmeti sa Appelovog trga u D. Tuzli.

ima 2 *cm* u promjeru. Materijal je diabaz prilično finog zrnja, gdjegdje bogatiji sa augitom a mjestimice sa plagioklasom, uslijed čega u prvom slučaju prodire tamna crno zelena, u zadnjem svjetlija sivozelena boja. Sličan diabaz nalazi se u Majevici, sjeverno od Tuzle a na južnom obronku Velike njive čini hodnike. Svakako je vjerojatno, da je materijal ovog čekića donešen iz Majevice i ovdje izragjen. Slijedeća dva komada imaju oblik klina i više su plosnati. Veći je 7 *cm* dug i isto toliko širok, dok je samo 2·7 *cm* visok. Rupa za držak na ovom čekiću nije cilindrična, kao u ova druga dva komada, nego mnogo uža i sve se više sužuje prema zadnjoj strani. Moguće je, da se je prebio ovaj čekić još onda, kada se je rupa vrtala. Čekić se po svoj prilici i na dalje upotrebljavao kao alat za tucanje, jer su prelomne plohe u čekića na novo polirane. Ovaj lijepo polirani fragmenat crnozelene boje sastoji se iz kamena zvanog Hornblende, koji je nastao po svoj prilici metamorfozom iz diabaza. Jedva se raspoznaje na njem, da je škriljaste štrukture a pod mikroskopom se vide i sastavine od Hornhlende sa vrlo malo ostataka pyroxena, malo plagioklasa a prilično dosta željeznih ruda, osobito magnetita, čiji se kristalni proizvodi (izlučivanja) često u oveće hrpe skupljaju. Ova vrsta kamena, kako mi je imao dobrotu saopćiti g. zemaljski geolog dr. Fridrich Katzer, ne nalazi se u blizini Dônje Tuzle; ali se nalazi na Ozrenu na južnoj strani Spreče, južno od Gračanice i u okolici Maglaja.

Najmanji komad je 6 1/2 *cm* dug, 3·8 *cm* širok i 1·8 *cm* visok. Oblik mu je malo uvinut i prema vrhu veoma istanjen. Materijal je aphatična Hornblende skoro crne boje i gusta masivna sastava. Po svoj prilici je metamorfički kamen, koji je, kako Katzer veli, nastao iz peridotita. Što se s lupom može opaziti, ima u njemu dosta magnetita, koji se takogjer i u ovećim kristalima pojavljuje. Slično kamenje nalazi se u daljnjoj okolici Dônje Tuzle u zapadnom dijelu Majevice i južno od Spreče, u području Puračića i Petrova Sela, ali se za to ne može kao sigurno tvrditi, da bi ovaj materijal morao odatle poticati. Svakako je vjerojatnije i može se bez svake sumnje zaključiti, da su dônjotuzlanski neolitičari materijal za svoj alat dobivali iz bližnje okolice i da su ga vrlo pažljivo izragjivali, što se najbolje vidi po finom poliranju. Čini se, da je posao bio težak i da je materijal imao veliku vrijednost, jer su i oštećene komade na novo upotrebljavali.

Ova tri spomenuta predmeta od kamena potječu iz mlagjeg kamenog doba, a njima se ima i pribrojiti za stalno i jedna noga od vaze *(slika 7.)*, kakovih se je našlo u neolitskim naseobinama u Butmiru, u Novom Šeheru, kotara žepačkoga i u Klakaru na Savi niže Bos. Broda. Noga je od zemlje ragjena, u koju je umiješano sitnih zrna pijeska. Osim toga je nagjena jedna utega iz pečene zemlje, sivkaste boje i probušena, 4 1/2 *cm* visoka i 9 *cm* u promjeru. Ista je slična analognim komadima iz gore spomenutih bosanskih naseobina mlagjega kamenoga doba. Osim ovih predmeta ima se ovamo uvrstiti i jedna oveća kugla, koja je upotrebljavana kao tucalo za žito (Quetschstein). Ovo je tucalo od zitnozrnog kvarcitnog pješčanika sa vrlo malo primjese listića od muskovita i ilovasto željeznastog (eisenschüssig) sredstva za spajanje (Bindemittel). Pješčanici sa sasma identičnom sastavinom nalaze se u donjem nivou (Liegendabteilung) kongerijskih slojeva, što imaju u sebi lignita oko Dônje Tuzle, pa je sigurno materijal ovog tucala uzet sa jugozapadnog kraja u bližnjoj okolici D. Tuzle.

Osim ovih 6 objekata mlagjeg kamenog doba našlo se je nadalje na istom mjestu i još nekoliko prehistorijskih predmeta, koji pripadaju mlagjim periodama, broncanoj i željeznoj.

Nalaz iz broncanoga doba sastoji se isključivo iz manjih posudica. Najveći komad prikazan je na *tabli I., slika 16.* Njegova visina iznaša 13 *cm*; promjer na ustima je 7 1/2 *cm* a po dnu 5 *cm*; nije ukrašen.

Slika 13. na istoj tabli prikazuje mali okrugljasti lončić bez ručica. Visina 7 1/2 *cm*, promjer usta 7 *cm*, a dna 4 *cm*. Trbuh je ukrašen jednom vrpcom slabo izdubenih brazdica.

Treća je posuda 6 1/2 *cm* visoka, a promjer na ustima ima 7 1/2 *cm*, a po dnu 3·7 *cm*. Na trbuhu ima tri neznatna pupčića, inače je cijeli gornji dio trbuha sa slabo udubenim paralelnim brazdicama ukrašen, koje kadikad čine figure poput trokuta *(slika 8.)*.

Gornjoj je posudici donekle slična *slika 4., tabla I.* Visoka je 5 1/2 *cm*; promjer usta iznaša 3·7 *cm* i po dnu 2·7 *cm*. Ova mala trbušasta posudica je crnkasto rumene boje, pa se vrlo suzuje prema ustima. Vrat je sa vrlo slabo izdubenim brazdicama ukrašen, koje se protežu horizontalnim smjerom u naokolo. Trbuh se na tri mjesta ispupčao a ovi pupci su zaokruženi širokim brazdama u obliku polukruga. Ostali gornji dio posude izmegju pupaka je našaran vertikalnim brazdicama.

Četvrta posuda nema nikakvog ornamenta a visoka je 5 *cm*; promjer preko usta ima 4·3 *cm*, preko dna 2·7 *cm*.

Peta je posuda gornjoj veoma slična samo mnogo manja. Visina je 2 1/2 *cm*; promjer preko usta mjeri 2 1/2, a po dnu jedva 2 1/4 *cm*.

Od gornjih se razlikuje posudica *tabla I., slika 17.* Ovo je zdjelica rumeno-zućkaste boje, 3 *cm* visoka, promjer usta ima 8 1/2 *cm*, a po dnu 3·2 *cm*.

Lijevkasta posudica sa niskom nožicom, lijepo rumene boje sa dva probušena nastavka na rubu za povlačenje vrpce *tabla I., slika 14.* Visina joj je 7 *cm*, promjer usta 10 *cm*, a po dnu noge 4 1/2 *cm*. Sličnu posudicu sa Priesterhügla u zemlji Burza prikazana je u „Mitt. d. Anthr. Gesell." in Wien, XXX, 199, sl. 153.

Ovamo spadaju još dva šiljasta fragmenta od posuda *slika 18.* na istoj tabli. Strane su veoma debele (1 1/2 *cm*), boje je rumenkaste a mjesto ravnog dna svršavaju ove posude šiljkom.

Materijal prvih 5 posudica je veoma fin a vanjska ploština pažljivo uglagjena i našarana, dok su pošljednje načinjene od lošijeg i veoma prostog materijala. Prve naliče po svojem obliku i ornamentu magjarskim posudicama iz broncanog doba a donekle i oblicima iz neolitske naseobine u Butmiru, te ćemo ih slobodno smjeti pripisati broncanoj dobi. I oni maleni pupci na trbuhu i drugi probušeni nastavci, koji su okruženi na polukružnim širokim brazdicama kao i pojasima vertikalnih i kosih paralelnih brazdica, nalaze se veoma često u Ugarskoj. Jedna od tih posuda osobito je zanimiva s toga, što se na njenom dnu našao mineralni produkt, dobiven time, da se pokušalo rastopiti komad olovnog sjajnika. Za potpuno talenje treba čvrst materijal, da mogne odoljeti velikim stepenima vrućine. Čini se, da su stanovnici D. Tuzle za broncanog doba htjeli okušati ona dobra svojstva gline, koja je gore više (isp. op. 2.) spomenuta megju prirodnim bogatstvima ovih krajeva.

Broncanoj periodi pripada i jedna dječinja halhala od bronca, trokusta proreza a uriješena urezima u obliku ribljih rebara (Fischgrätenornament). Promjer narukvice ima 48 *mm*. Montelius (La civilisation primitiv en Italie, serie B. pl. 30., sl. 13.) prikazuje našoj veoma sličnu narukvicu, koju su pribrajali broncanoj dobi u 4. periodu. Ovamo će spadati po svoj prilici i probušeni jelenji rog (dlijeto?), *slika 9.*

Mlagjemu dobu i to valjda latenskoj perijodi pripadaće slijedeće dvije posudice, koje se od gornjih i po materijalu i po obliku i tehnici potpuno razlikuju. Jedna je

mala vaza (*tabla I., slika 12.*) od dobro pečene zemlje a podsjeća na one duguljaste bikoničke urne latenske periode iz sjeverozapadnog kuta Bosne. Lice ove posude nije uglagjeno. Na trbuhu ima tri vertikalno probušena nastavka ali inače je bez svakog ukrasa. Visina $9^1/_2$ *cm*, promjer usta i dna $3^1/_2$ *cm*.

Kao pošljednju posudicu napomenuću jednu 8 *cm* visoku zdjelu od sivkastorumene zemlje. Promjer preko usta ima 18 *cm*, a po dnu 6 *cm* (*tabla I., slika 11.*). I ova zdjela naliči onima latenske dobe iz nekropola u okolici Bihaća, koje su obično služile kao poklopci na mrtvačkim žarama.

Nije isključeno da su i ove naše dvije pošljednje posudice služile u sakralnim obredima u kakovom grobu latenskog doba. Manja posuda sadržavala je kakav žrtveni prinos dotičnom mrtvacu, a zdjela je pokrivala valjda urnu, u kojoj su mrtvački spaljeni ostatci bili pohranjeni. Moguće da već sami položaj Appelovog trga nije dopuštao daljnje ispitivanje i traženje, te tako nije dospio ni jedan komadić urne niti spaljenih kosti u naš muzej, ali po opažanjima u sjeverozapadnim nekropolama Bosne mogu se gornja mnijenja smatrati vjerojatnim.

Prve posude naprotiv imale su drugu svrhu: one su pravljene za svakdanju upotrebu u vatri za topljenje ruda a za to je trebao biti finiji i čvršći materijal i druga izrada; a da su zaista u vatri bile, vidi se po tome, što ih je većina priplanuta i začagjila od vatre i dima. Osim toga našlo se je u jednoj od gore spomenutih posudica (*tabla I., slika 15.*) malo olovnog sjajnika, koji je bio opredijeljen, da se rastopi i izradi. Masa što se nalazi na dnu malog lončića, sastoji se od stvrdnutih usedrenih mrva Galenita (olovnog sjajnika) prožežena vapnenastim žicama. Ovo usedrenje nastalo je od umjerene vrućine, koja je doduše dovoljna bila da se od olovnog sjajnika odvoji malo olovnog oxyda i sumpora, kojima su mrvice rude bile slijepljene. Vrućina nije bila tako jaka, da bi se mogao cijeli olovni sjajnik rastopiti. Sigurno nije se drugo ništa namjeravalo, nego pokušati topljenje olovnog sjajnika. Iz ovoga se ne može razabrati, kakvu je svrhu imalo topljenje, pošto se osim malo metalnoga olova, moglo dobiti samo malo nečista olovnog oxyda. U kristalinskom hexaedričkom olovnom sjajniku ima osim toga i malo srebra. U blizini Dônje Tuzle nije poznato nalazište ovakove olovne rude. Najbliža tačka, odakle bi ova ruda mogla biti donešena, je Srebrenica ili Olovo, gdje je u velikim množinama bilo olovnog sjajnika. U Srebrenici su postojali veoma na daleko rasprostranjeni rudokopi. U tima se rudokopima po načinu radnje, po dimenzijama pojedinih pravaca, kao i po iskopinama i povjesnoj predaji mogu razlikovati dvije periode, kada je bio u najvećem cvatu; prva ide u doba rimskoga carstva[1]) a druga u kasnije doba srednjeg vijeka[2]).

Olovo, latinski ili talijanski prevedeno u Plumbum, Piombo bilo je na glasu u XIV. i XV. stoljeću zbog svojih olovnih rudnika, koji su još i u XVI. vijeku bili u uporabi[3]).

---

[1]) C. Patsch je u svojem prikazu o rimskim rudokopima u Pauly-Wissova. Realencyclopedie Sp. 1294 iz nerimskoga imena Domavia i epihorijskim, još u rimsko doba upotrebljavanim osobnim imenima u okolici Srebrenice, zaključio, da se je u tim rudnicima još u prehijstorijsko doba vadila ruda.

[2]) Po Jirečeku na ozn. mj. spominje se Srebrenica prvi put god. 1376., kada je već bila živo trgovačko mjesto i kada je ondje bila dubrovačka naseobina. Godine 1410. zauzeše je Magjari; od 1411. do 1440. bila je pod srpskom, od 1440. do 1443. pod turskom vlašću, a 1443. opet pripade Bosni. Ali otuda se je izrodio dugotrajan rat izmegju Bosne i Srbije, koje su se otimale za ovo znamenito rudarsko mjesto. U Srebrenici, gdje se vadilo zlato, srebro i bakar, god. 1417. kovao se je i novac.

[3]) C. Jiriček (na ozn. mj., str. 50., op. 160.). „Zuerst als Plumbum 1382, Königliches Zollamt noch 1398, Pucić II, 42. Besitzverhältnisse cf. Anm. 115. 1421 sq. sehr oft in Verhandlungen mit Radoslav (gabella del

Srebrenica leži svakako mnogo udaljenije od Tuzle nego Olovo, ali je vjerovatnije da su rudokopi u Srebrenici bili prije poznati nego oni iz Olova. Na svaki način nahogjaj u D. Tuzli dokazuje, da su majdani olovnog sjajnika u Srebrenici ne samo Rimljanima i Dubrovčanima u srednjem vijeku bili poznati, već i prehistorijskom čovjeku i to još u broncano doba. Dok se je neolitičar pored lova bavio i poljodjelstvom i gojenjem marve, stanovnici oko današnje D. Tuzle u broncano doba bavili su se i raznim zanatima i trgovinom makar i na malo. Rude nema u blizini; donijeli su je iz krajeva od prilike 80 *km* udaljenih od mjesta, vjerovatno kao trgovaku robu. Možda su trgovci iz dalekih krajeva dolazili po sô, koja se je može biti na najprimitivniji način dobivala a davali su u zamjenu dragocjene rude.

W. Radimsky veli pri opisivanju jednog talioničkog produkta iz sojenice u Ripču (Glasnik 1895., str. 329., sl. 17.): „Množina olova sadržanog u nemetaličkoj masi, može se rastumačiti time, što je po svoj prilici olovo upotrebljavano za rafiniranje bronca i valjda za uklanjanje nikalja, jer u broncu ima samo 0·83 % nikalja, a u masi s olovnim sjajnikom nasuprot 1·9 %, dakle više nego dvojina".

Da je pak olovo u svako doba služilo za rafiniranje metala, naročito zlata, poznato je iz doba Grka Teofrasta (rogj. oko 390. pr. Hr.). Ali to poznavanje može biti mnogo, mnogo starije, jer sve naše vijesti, što ih imamo o najprije poznatim metalima, kao zlatu, bakru, željezu, srebru, kositru i olovu, vazda ih tako spominju, kao da ih je već odavna bilo.

Olovo neosporno, veli nadalje Radimsky, pripada najstarijim poznatim metalima, pa makar da mi u Austro-Ugarskoj nijedno mjesto nije poznato, gdje se je olovo već u broncanoj periodi upotrebljavalo, opet vigjamo, gdje ga u hallštattskoj perijodi najraznoličnijim načinom upotrebljavaju kao n. pr. u grobovima sv. Lucije kod Tolmeina u Primorju, za dekoraciju i repariranje ilovastih posuda, ili u grobovima kod Frögga u Koruškoj za ornamentiranje ilovastih posuda, figura i t. d.

Istina je da je ono malo olovnog sjajnika, što se je našlo u posudi, samo dokaz eksperimenta a ne zna se za sigurno, u koju je svrhu služio taj eksperimenat, ali je vjerovatno, da se kušalo iz olovnog sjajnika odvojiti olovo. Po tome bio bi tuzlanski nahogjaj, ako se smije pomišljati, da je olovni sjajnik samo za dobivanje olova služio, i s toga zanimljiv, što bi u ovom pokusu žitelja tuzlanskih imali jedan od najstarijih pokušaja za dobivanje olova. U nahogjajima iz švajcarskih sojenica broncane periode ima megjutim olova i kositra, koje je u Švajcarsku iz drugih zemalja importirano, pošto se ondje ne nalazi ni jedno ni drugo.

Ovom tuzlanskom nalazu i po starini i po značenju, veoma je analogan nalaz iz broncanoga doba sa Gradine na vrelu Rame (u prozorskom kotaru), koji predstavlja obilne ostanke prehistoričke metalurgije. Posude u kojim se ovdje talilo imaju ljevkast oblik (Glasnik zem. muz. 1900., str. 115., sl. 45.). Materijal je gruba ilovača, pomiješana s grubim kremenim pijeskom i zrncima bjelutka. Posudice su prilično malene te su se u njima mogli samo mali komadi taliti. Na dnu u nutarnjem dijelu nalaze se tri šiljčića, visoka oko 2 *cm*. Na ove nožice metala bi se mala zdjelica ili lončić sa kovinom, koju je trebalo rastopiti, a oko njega i nad njim bi se poredalo dovoljno ražarena

---

Piombo, gabella Plumbj, gabella de Olonaç). Zollakten 1447 bei Pucić II, 110, 113, 114. Olovljanin ib. I, 144. 1522: cf. Anm. 150. — Blei aus Kamenica: Cons. min. 4. Juli 1387 (L. Ref. 1386). Carina kamenička 1382., Pucić II, 33. Kamensko, ein Dorf an der Krivaja. — Dubovštica: Blau 209. Sebreiben an Orso de Zamagno und Thomaso de Bona wegen eines Testamentes 25. Jan. 1425; ihre Antwort „fata in teupoustiza a di VII fevrar", Lett. 1427-7."

ugljena, dok se ne bi napunio veći lonac. Ugljen bi se potpirivao mijehom ili drugom spravom i to tako, da je cijev, kroz koju je izlazio vjetar, bila prema lončiću u osovnom smjeru. Time što bi lončić s kovinom stajao na ona tri šiljka, grijala bi ga žar s gornje i s dônje strane, a stijene onog vanjskog lonca služile su za to, da se vatra što više koncentrira na onom mjestu, gdje bijaše kovina.

Ovaj veoma brzi postupak, koji je takogjer i vrlo ekonomičan, upotrebljavan je po svoj prilici i u Tuzli. Raspireni ugljen se je metao u one šiljaste posude sa debelim zidovima, a u žar metana je ona dobro pečena posuda sa tankim zidovima, u kojoj je bila kovina. Kao i u Tuzli nagjeno je i u Rami nekoliko predmeta iz kamenoga doba, dok je veći dio isključivo iz broncane periode, te i u ovom pogledu srodan sa tuzlanskim nalazom. U Rami je nagjeno neizmjerno mnogo kalufa, u koje se je rastopljena kovina lijevala, dok u Tuzli ovim ni traga nema (Glasnik, na ozn, mj., str. 101., sl. 3.—8. i tabla I. i II.).

Uopće se čini, da je talionička industrija u Bosni bila u broncano doba veoma razvijena i usavršena. Na mnogim mjestima nagjeni su kalufi, u kojima su se izlijevali razni predmeti, na po se oružje. Talionice bile su obično u našim gradinama, koje su služile i kao utočišta. U Crkvenici kod Doboja nagjen je jedan od prvih kalufa u Bosni a služio je za salijevanje keltova ugarskog tipa. Njegov je materijal fliški pješčanik, koga ima po svuda u okolici Dobojskoj. Da bi mogli konkurirati ugarskom importu ljevenih šupljih keltova, pokušali su valjda stanovnici oko Doboja, da naprave kalufe slične ili po uzoru ugarskih, te na ovaj način imitiraju ugarsku robu (Glasnik 1891., str. 259., sl. 24.). U broncano doba cvala je na utvrgjenom mjestu na Debelom brdu i Sobunaru kod Sarajeva metalurgička industrija (Glasnik 1894,, str. 132., tabla III., 9.—12., str. 118., sl. 8.; 1895., str. 126., sl. 14.). Ovdje je nagjeno više puta staljenih gruda a isto tako broncane troske. Nu najveći broj kalufa nagjen je u gore spomenutoj Gradini na vrelu Rame (Glasnik 1900., str. 99. i dalje, sl. 3.—8. i tabla I. i II.).

Ne samo u Gradinama već i u nekojim naseobinama u Bosni cvala je ova industrija. Osobito se ističe u ovom pogledu sojenica u Ripču, kot. Bihać. (Glasnik 1895., str. 309. i dalje.) Ovdje je nagjen isto tako veliki broj kalufa, većim dijelom iz kamena pješčara i pjeskovitog lapora. Nekoliko tih kalufa prikazano je na istom mj. na tabli XXI., sli. 63.—69. I ovi kalufi spadaju u broncano doba, specijalno oni za šuplje keltove, koji su nagjeni jedan do drugoga na izgorjelim podvalama, svi pak ostali kalufi u kulturnom sloju ispod podvala.

Uz posude i kalufe za lijevanje, nagje se takogjer i drugog alata, potrebita pri salijevanju orugja, na primjer klipova, kojima se načinjala šupljina keltova. (Čongar: Glasnik 1894., str. 516., sl. 63.—67.; Ripač: 1895., str, 309. i dalje, tabla XXIV., sl. 122.; Gradina na vrelu Rame 1900., str. 115., sl. 46., 47.)

Ovamo će spadati i ilovaste žlice sa kratkim držcima, koje su možda služile za nalijevanje rastopljene kovine u kalufe, a poznajemo ih sa Debelog brda kraj Sarajeva (Glasnik 1894,, str. 132., sl. 6.), iz Gradine kod Kezića blizu Grahova (na ozn. mj., str. 437., sl. 9.) i iz Gradine na izvoru Rame (Glasnik 1900., str. 116., sl. 48.).

Daljnja pretraživanja gradina i drugih prehistorijskih naseobina pokazaće za stalno, da je još u mnogoj gradini u Bosni cvala metalurgija. Ovakvi dokazi domaće metalurgije jamačno su najbolji dokazi za to, da nije sve importirano što se nalazi u našim predjelima iz ove dobe. Ne samo orugje nego i druge stvari kao oružje, nakit i ostale potrebštine pravile su se i u domaćim talionicama. Moguće da su pojedini novi komadi importirani, ali kod ovako razvijene metalotehnike vjerovatno je, da su se

domaći majstori brzo emancipovali imitirajući tugji import. Ovo se najbolje vidi iz nalaza u Crkvenici kraj Doboja, gdje je nagjen kalup domaće provenience sa ugarskom ornamentikom.

Da su ti domaći metalotehničari kod ovako razvijene industrije trošili velike množine bronca, razumije se od sebe. U mnoge druge zemlje uvažao se je ili gotov bronc ali je i uvažan i u nepriregjenom stanju t. j. bakar i kositar na po se, a smjesa pravila se na mjestu.

Jedno i drugo može vrijediti i za naše krajeve. Dijelom biće da je uvažan gotovi bronc, osobito u ona područja, gdje se ne nalazi bakrenih ruda a domaći majstori ga nisu znali praviti. Za naše prilike ima se osobito na Ugarsku, kao eksportnu zemlju sirovog bronca pomišljati. Ugarska je od vajkada obilovala bakrom a kositar je možda dobivala iz českoga Rudogorja.

U jednom skupnom nalazu broncanog doba iz Podzvizda, kot. Cazin, našlo se je 39 predmeta, većinom srpova i šupljih keltova, a pod ovim, koji su bili svezani u jedan snopić tučanom žicom, ležalo je 15 grumena staljene, zelenom patinom prevučene kovine. Prvi su predmeti od bronca pa je i ono grumenje izgledalo kao da je od bronca. (Glasnik 1890., str. 64. i dolje sl. 1.—14.). Na prvi pogled činili su mi se ovi komadi nekako sumnjivi te sam zamolio g. Katzera, da analizira jedan grumen. On se odazvao kao uvijek s najvećom pripravnošću a rezultat je bio taj, da je ono grumenje čisti bakar, veoma male tvrdoće i vrlo gibak. Komad je donekle taljen, ali na svaki način usijan uz pristup zraka, jer je sav prevučen tamnom, u grimiznocrvenu boju prelazećom korom bakrenog oksida. Zelena boja na površini postala je u glavnome od bakrene boje (Grünspan).

Kako g. Katzer priopćuje, našao se je sličan komad bakra sa broncanim fibulama pred nekoliko godina kod Kreke (D. Tuzla), ali se ne zna gdje se momentano nalazi.

Ja držim da predmeti iz Podzvizda nisu bili opredijeljeni da se stale nego da su donešeni u ove krajeve da se prodaju a uz njih i ono bakra, koji bi se imao u zemlji preragjivati. Taj nalaz pripada ugarskoj kulturnoj zoni[1]) i to IV. broncanoj periodi. Onaj je bakar bez daljne sumnje s predmetima skupa importiran, a tako će valjda biti i s tuzlanskim komadom. Ova dva mjesta leže u području, u kome nema bakrenih ruda, te je taj uvoz i razumljiv. Nalaz iz Podzvizda imao se možda prenijeti u sojenicu ripačku, a onaj komad iz Kreke u suponiranu talioničku radionicu u Dônjoj Tuzli.

Teško je pomišljati da su sve talioničke radionice dobavljale bakar iz Ugarske, jer bi se morale ogromne množine iz tako dalekih krajeva uz nedostatnu komunikaciju dovažati, a osim toga u ovim krajevima sjeverne Bosne, u kojima je ova industrija bila jako razvijena, ima mnogo bakrenih ruda, koje su mogli tadanji ljudi poznavati i vaditi.

Zapadno podnožje Vratnice planine u Bosni[2]) je prastara rudarska oblast; osobito u daljnoj okolici Gornjeg Vakufa nalaze se mnogobrojni ostatci nekadašnjeg rudokopa,

---

[1]) Isporedi Josef Hampel, A Bronz emlekei Magyarhonban, Budapest I., 89., 12.; 152., 1., 3., 5., 19., 22.—25., II., 154., 14., 16., 17., 158., 6., 7., 159., 17., 18, 164., 7.—9., III., 192., 7., 9., 10., 21., 209., 26. sa Glasnikom zem. muzeja 1890., 64., sl. 1. 2., Hampel I., 15 2.; 95., 22., 23.; 99., 9., 13., 152., 4., 7., 9., 15., 21.; II., 154., 19.; III., 192., 1., 13. 14., sa Glasnikom na ozn. mj. sl. 3; Hampel I., 99., 2.; 152., 13.; III., 210., 24., sa Glasnikom na ozn. mj. str. 65., sl. 10.

[2]) Dr. Friedrich Katzer, Über die Quarzporphyre der Vratnica planina in Bosnien und über einen Fund von Rillensteinen in einem alten Bergbau am Westfusse desselben Gebirges u „Centralblatt für

koji se je u rimsko doba[1]) i u srednjem vijeku[2]) osobito obragjivao, ali djelomice svakako zahvata i predhistorijsko doba, čak do u 2. milenij. Najstariji tragovi ilirskog rudarstva[3]) odaju obilnu produkciju zlata iz aluvijalnih slojeva, a zlato je i u najstarija vremena bilo veoma cijenjeno, a u Bosni služilo je kao prirodni objekt za zamjenu i za razmjenu. Zlato, prem je od starine veoma cijenjeno ipak nije kulturna kovina i za to je za nas mnogo važnije pitanje, da li su domaći talioničari (n. pr. u Gradini na vrelu Rame) dobivali bakar iz susjednih krajeva u samoj Bosni ili su i oni importirali potrebiti materijal. Vjerovatnije je na svaki način prvo, pošto u ovim krajevima ima bakrenih ruda. Vjerojatno je da će se na prednjim i nižim obroncima Vratnice naći više takovih starih majdana, pošto se ovdje prilikom novih kopanja ruda slučajno nailazi na majdane u prividno netaknutim dijelovima planine, koje su sigurno mnogo starijeg datuma. Prije kratkog vremena otkrivena su pri istraživanju živine rude dva takova majdana kod sela Mračaja i nedaleko od Maškare u dolini Vrbasa (oba mjesta leže jugozapadno od Gornjeg Vakufa). Kod Mračaja se je našlo na tri mjesta istočno od sela u starim rudokopima mnoštvo maljeva (tucala, Rillensteine), koji bez sumnje prestavljaju alat, koji je po svoj prilici služio za razbijanje kamenja t. j. nadomješćao je današnji čekić *(slika 4.)*. Svi su ovi maljevi načinjeni od stijena kvarcporfira. Oni su vrlo primitivni: komad duguljastog šljunka, kako se nalazi u Vrbasu i u šljunkovima visova (Höhenschotter) predgorja Vratnice provigjen je sredinom sa 2—4 *cm* širokom, obično plitkom brazdom. Ti grumenovi usadili bi se na onoj žljijebi u rašljast držak te bi se strunom ili vrpcom dobro pričvrstili i tako je postao malj najprimitivnije vrste.

Ovo vrijedi svakako za manje grumenove te vrsti (od 400—1500 *g* težine). Krupnije kamenje slična oblika i izrade (25 *cm* dugo i 19·5 *cm* široko) preteško je a da čovjek njime vlada rukom, pa možemo pomišljati, da su kao viseći maljevi bili pričvršćeni na konopac, na kome su zanihali i tako upotrebljavali za udaranje.

Pošto su ovi maljevi nagjeni u starim majdanima, a izvan njih nam nije poznat nijedan komad, možemo tumačiti, da su po svoj prilici služili za razbijanje stijena ili ruda u rudnicima. Manji maljevi upotrebljavali su se pred rudnicima za mrvljenje i odvajanje rude od kamena. Kao tragovi intenzivnog rada sa gornjim maljevima mogu se smatrati one izlizane površine i odbijeni komadi na većini maljeva.

Sloj, u kojem se ovi maljevi nalaze, sastoji se većim dijelom iz ilovače, koja je jako prožeta željezom, pomiješana s pijeskom i zrncima Phyllita, vapnenca, djelomice

---

Minerologie etc.", Jahrg. 1905., Nr. 12. — Isporedi i „Die Fahlerz- und Quecksilbererzlagerstätten Bosniens und der Hercegovina von Dr. Friedrich Katzer. Sonderabdruck aus dem Berg- und Hüttenmännisches Jahrbuch der k. k. montanistischen Hochschulen zu Leoben und Přibram". LV. Band, 1907, 2. Heft, str. 1. i dalje.

[1]) Po prof. Jirečeku, na ozn. mj. bili su najizdašniji majdani za zlato u rimskoj provinciji Dalmaciji u području vrela Vrbasa. Inžinjer Conrad, koji je ovaj kraj 1866. pretražio, bio je iznenagjen, kada se je namjerio na podnožju brda Rosinj, jedan sat sjeveroistočno od Gornjeg Vakufa, kod sela Krupe nekoliko stotina pinga različite dubine i kod Crvene Zemlje, Zlatnih Guvana i na drugim mjestima ogromne hrpe od ispiranih osulina, od kojih je jedna 400′ duga, 150′ široka a 80′ visoka, Ovo je bez sumje ono mjesto, gdje se je po svjedočanstvu Pliniusa starijega (+79.) za dobe cara Nerona zlato na površini zemlje (in summa tellure protinus) u tolikoj množini nalazilo, da se je kadkad dnevno 50 funti dobivalo.

[2]) U srednjem vijeku su se valjda nastavila kopanja u zlatnim majdanima. Iz dviju bosanskih povelja od god. 1339. i 1422. razabire se, da je u istinu zlato izvažano iz ovih zemalja. — „Ban Stephan versicherte 1339 die Traguriner, ihre Kaufleute seien in Bosnien, „sicuri cum omnibus, auri, argenti, cupri et cujuslibet metalli' etc. auszuführen." Acta archivi veneti II., 118. Jireček na ozn. mj. op. 126.

[3]) A. Rücker, Einiges über das Goldvorkommen in Bosnien. Wien, 1896, str. 2.

sa ostatcima drvenog ugljena[1]), ugaraka od luča[2]) i luga izmiješana sa oštrobridnim nagorjelim kamenčićima vapnenca. Porozna masa, koja dijelom izgleda kao troska, i kojom su majdanske osuline sa porfirnim rudarskim kamenim maljevima u jednu masu spečene, je isključivo krečnjačka siga, kojom su po katkad prevučeni i pojedini maljevi, koji su zatrpani u ilovastom materijalu. To je novija tvorevina, koja se vjerovatno nakon napuštanja stare radnje izlučila iz vode, što je prokapala kroz pukotine krečnjaka.

Teško je odgovoriti na pitanje, kakvu su rudu dobivali stari iz majdana u Mračaju. Katzer veli (na ozn. mj. str. 375.) da su samo prividno plitke majdanske jame kod Mračaja iskopane u permskom krečnjaku u blizini, gdje ovaj leži na filitičkim škriljcima. Kakve se odavle mogu dobivati rude, ne može se sigurno odrediti, pošto je staložen u žicama, koje prelaze iz krečnjaka u filit i koji je ispunjen sideritnom i mjestimice baritskom smjesom, većim dijelom čvrsti sinjevac. Ovaj je u znatnim partijama u jami ostao netaknut i poradi toga izgleda, da se stari rudari nisu obazirali na skupocjeni sinjevac, nego ili na njegove oksidirane produkte ili na limonitizirani siderit, ili najposlije na samorodno zlato[3]).

Predzadnjoj Katzerovoj pretpostavci mi bi imali ovo dodati: čini se da su tadašnji rudari izbjegavali jedru rudu (derbes Fahlerz), a to je općenita pojava u starija vremena, ali su za to mogli oni eksploatisati mekše produkte, kojih je tamo bilo i iz kojih se bakar lakše vadi, nego iz jedrih ruda.

O starosti majdana i rudarskih maljeva Katzer nije mogao sigurno reći, ali mi ćemo i u tom pogledu obratiti pažnju na neke pojave i time bar donekle precizirati ovo pitanje.

---

[1]) Dok nije bio poznat prah i drugi praskavi elementi, s kojim bi se stijene razbijale, rabila se je vatra u majdanima (i danas se još rabi u nekojim krajevima, gdje je drvo jeftino). Na vatri usijale bi se stijene a zatim polile vodom, uslijed čega bi stijene raspukle i tako se je kamenje lako pomoću klinova moglo odbijati. Ovim su načinom dobivali rude i stari rudari u Mračaju; to vidimo ne samo iz gore napomenutih ostataka drvenog ugljena, nego i po tome, što u ovim rudnicima nema nikakvih tragova metalnih čekića.

Klinovi su bili po svoj prilici od hrastova drveta ili od jelenovog roga. Ovih posljednjih se je našlo u Mračaju (isp. Katzer na ozn. mj. str. 376.), ali su mogli samo u mekšim stijenama upotrebljeni biti.

[2]) Poznato je da su u stara vremena rudari palili luč kao svetiljku u rudnicima. I ako Plinius pripovijeda (Plinius hist. nat. XXXIII., XXI.) da su oni, koji su iznašali rudu iz majdana, stajali u tmici jedan do drugoga te si teret iz ruke u ruku dodavali, razumije se od sebe, da su oni radnici koji su razbijali stijene, u koliko im vatra nije pomagala, što je bila naložena da se stijene ugriju upotrebljavali luč. Ugaraka od luča našlo se je u mnogim starim rudnicima n. pr. na Mitterbergu kod Salzburga (Mitt. d. Z. K. N. F. V., str. XXII.) ili u sônim rudnicima u Hallstattu i Halleinu i to u posljednjim iz onog doba, kada se je broncani alat za kopanje upotrebljavao (Dr. E. Freih. v. Sacken. Das Grabfeld von Hallstatt, str. 125.). I Mračajski rudari su se služili lučem a najposlije i danas još kod nas na mnogim mjestima u majdanima i u kućanstvu luč igra veliku ulogu, jer nadomješćuje modernu lampu.

[3]) Dr. Fr. Katzer (Die Fahlerz- und Quecksilbererzlagerstätten Bosniens und der Hercegovina u „Berg- und Hüttenmännisches Jahrbuch der k. k. montanistischen Hochschulen zu Leoben und Přibram“ LV. Band, 1907, 2. Heft), spominje slijedeća mjesta u bližoj i daljnoj okolici Mračaja, u kojima ima sinjevca i bakrenih ruda: Maškara, Šeferovići, Dobrošin, Seoci, Rad, Saski rad, Borova ravan, Cvrče, Djamuš brdo, Hasli brdo, Daganj potok, Valice, Valice mlinovi i Crkvice, Kulentaš, Gorača i Gunjača kod Prozora, Budišna ravan, Parsovići, Koto, Slatina kod Rame, Orlovac, Dobrigošće, Crni vrh zapadno od Bugojna, Ježurine, Žaovine, Otomalj brdo, Jošavka i Kovačevac blizu Sinjako, Baković kod Fojnice, okolica Kreševa i Toplica kod Tarčina. Od ovih 30 mjesta 28 ih ima rudu sinjevac a dva, Slatina kod Rame i Crni vrh zapadno od Bugojna, bakrenu rudu. Tragova od starih majdana našlo se je osim Mračaja u Maškari i Slatini kod Rame.

Bosanski sinjevac ima mnogo bakra (n. pr. u Maškari 38·41% — Katzer str. 13. isp. takogjer Ferdo Koch, Tetraedrit iz Maškare kod Gornjeg Vakufa u Bosni u „Glasniku zem. muzeja“ 1897., str. 505.—509.).

Maljevi a po tome i osuline, u kojima su zatrpani, potiču iz prehistorijske dobe i to, kako ćemo odmah vidjeti, iz broncane periode. Već sama okolnost, što se u našim majdanima iz historijskoga doba redovito nalazi metalni alat za kopanje ruda (n. pr. u velikim srebrnim majdanima iz rimskog doba i srednjeg vijeka u Srebrenici) a nikada kameni maljevi, kao što su oni iz Mračaja, dovoljan je dokaz, da ovi idu u prehistorijsko doba. Još je važnija činjenica, što se je u istim osulinama našlo i nešto hrbina od posuda, pravljenih prostom rukom. Materijal je dosta prost i pomiješan sa zrncima filita, kvarca, iskrolisnika (Feldspat) i krečnjaka; površina je dosta dobro uglagjena. Ilovača od koje su ragjene ove posude, nalazi se nedaleko od mjesta u dolini Vrbasa i Tuščice, pa je valjda odavle u Mračaj donešena. Oblik jedne ručice *(slika 5.)* odgovara potpuno ručicama, koje se vrlo obilno nalaze u našim gradinama, a osobito na posudama iz sojenice u Ripču, što se ubrajaju u broncano doba. Za opredjeljenje starosti naših majdana i maljeva važan je jedan analogan nalaz u naseobini broncanoga doba kod Novoga grada na Savi (kot. Brod). Sa nekoliko šupljih broncanih keltova, kalufa za iste, ulomaka od srpova i drugih stvari našao se je i jedan, našim analogan malj, od glinene konkrecije[1]), 0·1 dug, 0·09 širok i 0 055 *m* debeo. „Predmet crne površine valjda je u svojoj sadašnjoj formi prirodni produkt te se poradi zgodna oblika upotrebio. Na jednom je kraju bio sploštен, tako da može stajati, a ponešto je ravan i na jednoj od duljih stranica, da bolje pristane uz držalo. Po srijedi ima naokolo žlijeb, možda takogjer prirodnim slučajem nastala ali je bez dvojbe za to služila, da se predmet užetom priveže uz držalo, kako bi se s njime to većom silom moglo vertikalnim smjerom udariti. Da je taj čekić svojoj svrsi zaista i služio, dokazuju jasni tragovi porabe, uslijed kojih je površina na oba kraja veoma oljuštena" (Brunšmid, na ozn. mj.).

Još važniji je nalaz nagjen u bakrenom rudniku na Mitterbergu (Salzburg). Ovdje su se našli našim veoma slični maljevi iz serpentinovih oblutaka i to većim dijelom na hrpama pred majdanima. Žlijeb ide preko najvećeg objama. Osim maljeva ima u Mitterbergu i drugog raznog alata od kamenja, jelenovog roga, drveta i t. d.[2]).

Majdani na Mitterbergu idu u ono doba, u koje se ubrajuju i sojenice u gornjoaustrijskim jezerima i oko Salzburga. Ovo je prva faza rudokopa a druga pada u ono vrijeme, koje nam označuju bogati nalazi iz Hallstatta dok treća faza ide u rimsko doba.

Mitterberški maljevi pripadaju sigurno prvoj fazi a ovo datiranje se sasvijem podudara s našim.

Na Priesterhügelu u zemljl Burza u Sedmogradskoj nagjen je sličan malj, koji potječe iz kameno-broncanog doba[3]).

Po gore navedenim razlozima može se zaključiti, da se je bakar u broncano doba vadio kao sirova ruda u Mračaju i u susjednoj Maškari a moguće i u Slatini kod Rame i na drugim bližim izokolnim mjestima i odatle je donešena u Gradinu na vrelu Rame te je tu pretapana. Ovu činjenicu nam izvrsno potvrgjuje jedan nalaz broncanoga doba iz Priječana kod Gor. Doline (kot. Bos. Gradiška). Jedan fragmenat omalene sjekire sastoji se iz gusta, čvrsta, za pobiranje vrlo prikladna bronca sa vrlo malom primjesom kositra. Drugi komad je odlomak talioničkog produkta u obliku okrugle

[1]) Brunšmid, Naselbina broncanoga doba kod Novog grada na Savi u „Vjesniku hrv. arh. društva" 1899./1900., 57., sl. 57.

[2]) Dr. M. Much, Das vorgeschichtliche Kupferbergwerk auf dem Mitterberg (Salzburg) u „Mitteilungen der k. k. Central-Commission N. F. V., Wien, 1879, XVIII.—XXXVI.

[3]) Mitt. d. anthr. Gesellschaft in Wien, XXX, 200, sl. 185.

ploče, koji nije bronc u pravom smislu, nego vrlo lako topeća smjesa bakra, antimona, malo kositra, nešto zinka i malim tragom arsena i srebra, te je po svoj prilici ova ploča pokušaj da se napravi bronc iz sirovog bakra, koji je dobiven iz bosanskih sinjevaca, što sadrže u sebi antimona. Da li su isti majdani i poslije toga vremena eksploatisani, ne da se tvrditi; svakako je vjerovatnije da su, jer bi se inače makar kakvih tragova obrade sa kovnim halatom našlo. Oskudica ovakova halata i ugljen u osulinama u jami, opravdavaju zaključak da su stari rudari razbijali stijene, usijavši ih na vatri i polijevajući ih vodom. Mekše partije bi izbijali klinovima od drveta i jelenovog roga a tvrgje bi razbijali maljevima od čvrstog kamena a sav taj postupak odaje prehistorijski karakter. Dakako da je ovaj posao napredovao vrlo sporo, ali u ono doba vrijeme se nije cijenilo, radnici bili su jeftini a šume obilne, i tako je produkcija našla svoj račun. Po tome možemo bez svakog oklijevanja reći, da su domaći talioničari u Gradini na Rami dobavljali svoj bakar iz domaćih rudnika a po svoj prilici iz okolice Gornjeg Vakufa. A ono 10% kositra za bronca se dakako dobavljalo iz drugih krajeva, po svoj prilici iz južnih. I ostala metalurgička mjesta u Bosni, jamačno su dobavljala bakar iz domaćih rudnika, a daljnja istraživanja imaće iznijeti još mnogo više tragova prehistorijskog kopanja ruda u ovim bogatim krajevima. Uporaba mineralnog blaga Bosne već je u davnim fazama prehistorijskim znamenita: u Tuzli vidimo bogata slana vrela, a njima se narod koristi i dolazi do blagostanja, u Mračaju, Maškari, Slatini na Rami i t. d. ima bakrenih majdana, koji daju za ona vremena dragocjene proizvode — bakar — a uz bakar možda ponešto zlata, olova i drugih kovina. Ova cvatuća mjesta rudarske i talioničke industrije bila su u rukama domaćeg stanovništva. Nije tu bilo naroda divljeg ili siromašnog i blatavog nomada (čobani), već narod industrijalan i poduzetan, a svojom marljivošću došao je do nekog blagostanja te je kulturi pristupačan, a sve ovo dogagja se u broncano doba, u drugom mileniju prije Isusa.

Бојеви у Босни и Херцеговини од 1682.—1699.

Приопћио

Карло Пец (Peez),

ц. и кр. генерални конзул у миру.

За вријеме рата, што га је Висока Порта водила 1682.—1699. год. са Венецијом и Њемачком бијаше и на босанском тлу понеколико окршаја, о којима је извијестио већ Хамер-Пургштал (Hammer-Purgstall) у III. свесци своје повјести отоманске државе, а на основу турских извора.

1688. год. диже се царски заповиједајући генерал у Карловцу преко Дербенда на Градишку, те је посаду тако застрашио, да је ова оставила тврђаву, премда је била провиђена са 50 топова те би се могла лахко обранити. Тако паде Градишка с изоколним паланкама. Чини се да је то била само епизода без даљњега значења, а тек у мјесецу јулу исте године освојио је царски генерал маркгроф Лудвик Баденски Градишку, која је од великог пожара настрадала (види Boethius, III., 542.). Исти Лудвик Баденски потукао је у крвавој битци босанског валију; Пиколомини бијаше у том боју на десном, Кастел на лијевом крилу. Покољ бијаше ужасан: 5000 Турака остаде на бојишту, маркгроф убио је својом руком шесторицу, 2000 њих ухватише живих а сви су били израњени. Маркгроф хтио је да босанског пашу ухвати жива, али у залуд: избише му сабљу из руке, а он се још бранио бодежом и тако га усмртише (Boethius, III., 591., Bizozeri, II., 330., Memoires sur le Prince de Bade у Melanges milit. et sentiment., III., 42.—45.). Сав табор пашин са пртљагом и живежем, Бањалука са сусједним жељезним мајданима допадоше руку маркгрофа Баденског. Мјесец дана касније освоји Зворник, а 4000 зворничког житељства пресели се у Босна-Сараје (Bizozeri, I., 333.). Слабије среће бијаше хрватски бан Ердеди пред Бихаћем, али враћајући се оданле преко Уне, порази босанског сераскера Мухамеда Ивановића.

Исте године опсиједаше херцеговачки паша Опузен, а мало за тим освоји млетачки генерал Корнаро кулу Норин (Bizozeri, 347.).

Год. 1690. навали царски заповједник у Зрину и Новоме са 2000 Хрвата на Островицу, Горњи и Дôњи „Бадук“, Бушевић те провали четујући до Зрмање. Турци насупрот навалише на Градишку, растјераше становништво; три фрањевца и 14 граничара имали су се потурчити, ако хоће да спасе живот, али они одабраше да погину као мученици: фрањевце натакоше на колац а граничарима одрубише главе. (Feigius, Adlerschwung, 705., Bizozeri, II., 34.)

Млетачки војсковођа Ерицо протјера Сулејман пашу из куле Поповића. 1691. год. (Bizozeri, 143.), те га је присилио да брани Требиње, Гацко и Невесиње.

1693. паде Габела, праг Херцеговине, у руке млетачке. Мостарци, овим застрашени, одаслане порти молбу, да наложи Сулејман паши, намјеснику скадарском, да опет освоји пограничне градове Пошрет, Подгорицу и Габелу, који су штитили Херцеговину од провала млетачких. Порта услишала је ову молбу те је наложила Сулејман паши, да помогне босанском беглербегу и јенишехерском санџакбегу (Рашид, I., 195.). Први покус, да се отме Габела, није успио, а Сулејман паша скадарски давао је кривњу Сулејман паши херцеговачком. Овај буде за то премјештен у Ехлуну а босанском беглерберу Мухамед паши би строго наложено, да настоји вратити Габелу (17. октобра 1694.). И друга опсада Габеле није била нимало сретнија и тако оста 12 сусједних кула, које су стајале под њеном заштитом, у млетачким рукама. Реџеб паша требињски, који је био позван да помогне код опсаде Габеле, оставио је у паланци „Кордос" свога брата, а овај је без разлога сам попалио и оставио ту паланку а услиједтога предао се и град Клобук код Требиња без отпора Млечанима. (Рашид, 198.)

1695. год. одређено је, да се у херцеговачком санџаку сагради паланка „Испенице", да се осигура житељство кадилука „Букура", који спадаше под „Акову" од разбојничких насртаја граничара на Сави а бег призренски имао је да ту паланку сазида (Рашид, I., 212., 213.). Да се градови Љубиње (Лупин), Почитељ, „Пожега" и „Бедошка" провиде џебаном, одређено је војске, која би имала да штити подвозе. Када је то сазнао млетачки заповједник у Габели, навали са 1500 момака на град „Полица" у близини „Бодошке" а када је то дочула војска, која је пратила подвоз, врати се, оте Млечанима заробљено робље, убије њих 300 а 158 одвуче заробљеника. Барјаке, што су их Турци том приликом отели, посла босански чаушларћехаја у Цариград. (Рашид, 213., Дефтердар, 307.)

Када је султан Мустафа II. у септембру год. 1695. боравио у Липи у јужној Угарској код војске, стиже му вијест, да су Которани провалили на планину „Коприс Јаила" а паша херцеговачки Кирли Исмаил паша да их је сузбио (Рашид, I., 215., Дефтердар, 310.).

У Софији стигла је 1697. год. султану вијест, да је „Бихке" (Бихаћ), престоница некоћ хрватских краљева, што га је опсиједао бан хрватски са генералом Ауерспергом те обио и јуришао са 26 картауна, змија, фалкауна и са 4 хавана, ослобођен од те опсаде. Међу рањеницима бијаше гроф Валмоден и барун Сикинген... Намјесник диарбекирски, Мустафа паша Далтабан, прогнан је у Почитељ у Херцеговину, што су га Млечани као и Невесиње узалуд опсиједали (Рашид, 213.). Истодобно је Канагети на челу од 1500 Морлака провалио из Сења у босанске предјеле око Соњана, „Чика" и „Самиса" те је допро до у срце Босне и Херцеговине и за 12 дана попалио и похарао 50 села и паланака. (Bizozeri, II., 447.)

Мало за тим именован је Мустафа паша Далтабан, заточен у Почитељу, намјесником босанским, да сузбије непријатеље, који су провалили до Сарајева те му запријетили. Добио је 4000 пјешака и 500 коњаника уз 400 кеса у злату (Рашид, I., 236. Кант. Муст. II., примј. 99.). Равно мјесец дана послије битке код Зенте, на 13. октобра 1697., пошао је принцип Еуген на четовање у Босну те је повео 4000 коњаника, 2500 пјешака, 12 топова и 2 хавана, а он сам је описао овај пут. Пошао је преко Которског на Добој, тврди град на саставу Усоре, Спрече и Босне те га освоји као и град Маглај, који лежи на противној страни Босне. Отале крену

даље уз Босну на Жепче, Зеницу, Високи до Сарајева, главног града Босне са 120 џамија, попали га на 24. октобра 1697. а кршћани нагрнуше на њ, молећи га, да их поведе собом. Принципова војска, пошто је у Сарајеву преданила, врати се преко Ораховице тешким путем, којим је била и дошла, натраг, јер је годишње доба поодмакло те је било опасно. Недалеко Маглаја паде под Тешањ, баци у њ 100 бомба, чиме је житељство врло застрашено, али се ипак није предало, те стиже осам дана послије тога, на 1. новембра 1697. у Осијек. (Дневник Еугенов у француском рукопису, преведен, уз план у „Österr. milit. Zeitschrift, 1808, стр. 325.—345.)

Povijest naselja u Posavini god. 1718.—1739.

Priopćio

dr. **Gustav Bodenstein** u Beču.

(Nastavak. — Sravni „Glasnik", XIX., str. 155—190., 359.—390., 575.—618.)

6.

Beschreibung von dem Königreich Bosnien.[1])

Was dasselbe für einen Umfang habe, wieviele Festungen, fliessende Gewässer und Überfuhren, oder Brücken darüber auch was für hohe Gebürge und Srassen sich darinnen befinden, wie die Festungen in ihrer Peripherie beschaffen und eigentlich fest auch mit Canonen versehen sind, nicht minder von welcher Seiten man sich mit einer Armee und Artillerie daselbsten annähern könne und ferners, wieviele Städte, Marktflecken, und hierinnen dienstbahre oder wehrhaffte Männer (Sabalja nach bosnischer Sprach genant) gezählet werden.

Sarajevo.

1. Die Festung und Stadt Sarajevo ist sehr extens uud volkreich; hierinnen sind viele Compagnien, welche nach ihren Agen bestimmet sind. Die Vestung lieget von Aufgang der Sonnen unterhalb des Gebürges Seitwärts, welche einen schönen Prospect machet; unter solcher ist die Stadt ziemlich in einem Thal entfernet, und weit sichtig. Die Vestung selbsten extendiert sich stark, sie hat ein auf zwei Kläftern breites Gemäuer, jedoch keine Schantz, wohl aber 12 Batterien und eben so viele Thürne, worauf 80 mittlere Canonen gepflanzet stehen. In der Vestung ist ein Regiment oder Orta Jenitscharen samt einen Aga 12000. Man stark; man zählet darinnen 12200 Häuser. Von der Mittägigen Seiten entspringet der Fluss Milaczka, welcher nach seinen Durchzug durch die Stadt eine Stundt weit unterhalb in Fluss Bosna abfällt. Die Stadt hat ihre Position dem Wasser rings herum, und obschon das Gewässer zimlich stark, so kann man solches zu Zeiten doch durchwaaden. Darinnen zählet man 12000 Häuser, ausser deme die Residenz des Passa, ansonstenbefindet sich daselbst ein Vestungs Comendant (Muselim) und Jenitscharen Aga, dann ein General Auditor (Muphela) welcher die übrigen Auditores anstellet. Nicht minder trifft man daselbsten eine Kirche Graeci Ritus samt einem Bischoffen und 1000 Familien von gedachter

[1]) Original ovome opisu, pisan njemačkim jezikom od nepoznata pisca za dobe Evgenovih, odnosno Petraševih operacija protiv Bosne, nalazi se u ugarskom narodnom muzeju u Budimpešti (97. Quart. German.). Pošto taj opis predstavlja jedinstvenu cjelinu a stvarno možda jedan od najpouzdanijih vojničkih izvještaja o stanju Bosne u ono doba, držimo, da je zavrijedio, da se in extenso u točnoj transkripciji priopći. On će u mnogome vidu proširiti našu spoznaju bosanskih prilika u XVIII. vijeku, a odlikuje se od drugih i time, što je mjesna nomenklatura, koliko je to dozvoljavala ortografija one dobe, dosta točna i gotovo bez komentara razumljiva.

Religion, dann 508 Catholische Haushaltungen an. Die Vestung lässt sich in der Annäherung auf einer daselbst herumbefindlichen kleinen Anhöhe vollkommen übersehen, und ausnehmen; man findet darinen einen Platz, in continuo auf die 1000 Häuser vermög Landesart zu errichten. Man hat von Seiten des Flusses Bosna einen Zugang zur Vestung in einer Fläche, ober der Vestung ist ein zimliches Gebürge, in der Stadt eine Brücke über den Fluss Milaczka bis an den Fluss Bosna ausnehmend gleich und schön; so dann eine Brücke über den Bozna-Fluss, von welcher gedachtes Gebürge und der Durchfall oder Ursprung des Flusses Bosna zwischen beeden Felsen ganz nahe und deutlich auszunehmen ist. Von dieser letzteren Brücke theylen sich drey Wege, und zwar von der mittägigen Seiten über das Gebürge gegen Schwartz Wald (Herczegovina) der Stadt Mostar zu, von der abend Seiten gegen Dravnik, von der Mitternacht aber längst dem Bosna in den Sau Fluss, maassen die Bosna bey der Lukaczer Schantz sich in dem Sau-Strom ergiesset. Von Aufgang der Sonnen unterhalb der Stadt Sarajevo sind weite und breite Felder eine ganze Tagreise weit, worauf viele Dörfer nahe der Stadt zu sowohl von Türkischen als Graeci ritus Glaubens-Genossenen angesiedelt liegen; zu ende dieser Planine unweit der Stadt Sarajevo gehet eine Strasse über die so genante Romanische Gebürge und Wälder nach den Marktfleckhen VISSEGRAD zu und von dannen auf Constantinopel lincker hand ist der Fluss Drina welcher ein sehr flaches Gebürg vor sich hat. Dieses Gebürg erstrecket sich bis an den Markhtfleckhen Rogaticza ohnweit Herzegovina welcher nur aus 52. Häusern bestehet. Auf denen Sarajevoer Feldern längst des Flusses Bosna befinden sich 3 Marktfleckhen benantlich Vissoko, Kakan und Bsenicza[1]) in ersten 65, in zweiten 50, und im dritten 76 Häuser lauter Türken. Zu Ende der Plaine gegen Aufgang der Sonne sind zwei Clöster bis wohin man bequem zu Wagen fahren kann, von da aber fanget sich das Gebürg sogenante Kraljeva Gora an über welches der Weg von Zwornik nach beeden Soli oder sogenanten Tusla, jedoch nicht zu Wagen sondern nur zu Pferd gehet; allwo unterweegs ein Catholisches jetzt desertes Closter Ollovo genant anzutreffen, und hiernächst ist ein kleiner Marktflecken Nahmens Pladan[2]) von 50 Häusern nebst etlichen in den Gebürg herumliegenden Dörfern. Von dannen gegen den Fluss Bosna befinden sich 2 Franciscaner Clöster Sutjessha und Kressovo und ziehet sich links von dem Fluss Bosna gegenüber ein Weg über den Bach Kriva Rika welcher 16. mahl passiert werden muss, zwischen dem Gebürge in die Eisen Bergwerke Sebessich und Varesch von dannen rechter Hand ist ein grosser Marktflecken so genannt Schebcse[3]) neben den Fluss Bosna, worinnen 350 Häuser und wird daselbst allerhand Getäthschafft von Eisen geschmiedet. Ein Stabs Auditor oder Kadia hat seine Station darinnen, wessen Juris diction sich bis an das Gebürge Sprecsa in die Gegend von Zwornik erstrecket. In zwischen sind noch andere Gebürge Priluk und Masicza worauf verschiedene Dörfer liegen, und hierunter werden 3 von purer Christen, die übrigen hingegen von lauter Türken bewohnet. Gegen Mitternacht dem Gebürge Sprecsa zu befinden sich noch andere 3 Gebürge benanntlich Gostoviz, Voszutja[4]) und Osren auf deren ersterem und zweytem zwey Kalugjer Clöster gleiches Nahmens wie auch das Wasser den nemblichen Nahmen führet. Auf den Gebürg Osren ist auch ein Closter dieses Nahmens, übrigens ist dasselbe stark bewohnt und zwar mehr von Christen als Türken.

---

[1]) Zenica. [2]) Kladanj. [3]) Žepče. [4]) Vozuća.

Maglai.

2.do Die Vestung Maglai lieget neben den Fluss Bosna, sie ist nicht gross lieget auf einer Anhöhe und gehört in den Schepcser District oder sogenanntes Kadiluk; hiebei ist eine kleine Vorstadt von 50 Häusern. In der Vestung sind nur mittelmässige Canonen, man kann sich derselben von Seiten des Fluss Bosna nur allein und zwar leicht nähern, dann von der andern Seiten lieget das Gebürg Osren; darinen commandiert ein Capitaine, und machet die Besatzung die Vorstadt aus.

Vranduk.

3.tio Jenseits des Flusses Bosna lieget gegen Sonnen Untergang die Vestung Vranduk unterhalb des Gebürgs auf einen Canon Schuss weit, also zwar, dass von der Vestung die Strasse gegen Sarajevo mit Canonen bestritten werden kann. Diese Vestung ist ebenfahls klein und auf einer Anhöhe, zu welcher man von der Sau ganz leicht sowohl mit Wagen, als Canons gelangen, und noch ein gutes Stuck weiter zu dem Schepcser Gebürge vordringen kan. Sie hat eine geringe Besatzung, und ist nicht im Stande die Sarajevoer Strasse zu disputieren.

Tessan.

4.to Von Vandruk bis Maglai welches eine Distanz von $^3/_4$ Stunden ausmachet, gegen Sonnen Untergang 2 Stunden in gerader Linie befindet sich die Vestung Tessan welche ziemlich vest und in dieser Gegend die importanteste ist, sie lieget auf einer Anhöhe und hat rings herum nicht gar grosse Berge; von Seiten des Flusses Bosna ist sie mit einer Schantz und ausserhalb mit Palisaden versehen hat auch 3 Batterien und 15 grosse Canons. Darinen befinden sich ein Capitain als Commendant, und ein Stabs Auditor so genanter Kadia. Die Besatzung ist ziemlich stark, die bequemste Zugange hiezu sind von den Bosner Fluss immer längst des Baches Uszura und von diesem Bach seitwärts über das Dorf Roszula zu. Der Bach Uszura entspringet von den Bach SNEGOTNIJE und fliesset nebem dem Gebürg Kernina vorbey oberhalb Duboya[1]) in den Fluss Bosna ein. Die Jurisdiction dieser Vestung erstrecket sich von den Fluss Bosna bis an Ukrina und den Sau Fluss.

Dobuj.

5.to Ausserdeme befindet sich eine Festung oberhalb des Bosna Flusses auf einer Anhöhe Dobuj genant, welche ziemlich vest und spatios, mit Artillerie nicht zustark, wohl aber mit einer Ringmauer und ausserhalb mit einer Schantz versehen. Die Gegend ist ein flaches Feld das man gar leicht zu kommen kann; gegenüber ergieset sich der Bach Sprecsa in dem Fluss Bosna; hierin befindet sich ein Aga als Commendant, dabey eine kleine Vorstadt von 50 Häuser pur Türken.

Derbent.

6.to Von danen gehet man gegen den Saustrohm ohngefehr 5 Stundt, allwo sich die Vestung Derbent, welche zwar schon altersher bekannt, aber in jüngeren Zeiten repariert und fortificiert worden, befindet. Diese ist mit Artillerie zimlich versehen; ein Ober Capitain ist Commendant darin; dabey ist eine Vorstadt von 300 Häusern,

[1]) Doboj.

worinnen auch die Besatzung bestehet. Um die Gegend der Vestung sind viele angesiedelte Dörfer, jedoch sehr stark und viermahl mehr Christen dann Türken darinnen wohnhaft. Von hieraus bis zu den Fluss Bosna sind zwei gute Stunden und zwar in guten practicablen Weg.

Dobor.

7.mo Ferners befindet sich das Schloss Dobor, so schon alt, zimlich vest, jedoch verlassen und ohne Besatzung; demselben lieget ein Dorf von 40 Häuser an, welches Türken bewohnen, und von der Vestung den Nahmen hat. Jenseits des Flusses Bosna sind wiederum 2 nahe aneinander liegende Marktflecken, benantlich Modritsa und Tarefcze welch-beede ohngefehr 160 Häuser ausmachen, und findet man allda eine Überfuhr über den Fluss Bosna, woselbst die Strasse nach der Stadt Gradacsacz zuführet. Von dieser Überfuhr bis Gradacsacz sind ohngefehr 2 Stunden, und gute Passage.

Gradacsacz.

8.vo Hierauf die Stadt Gradacsacz, welche zimlich fest, und mit einer Schanz rings herum, dann 3 aufgerichteten, mit 15 schweren Canonen bespickten Batterien versehen, darinen ein Ober Capitain als Comendant, welcher noch andere 3 Filialposten unter sich hat.

Gracsanicza.

9.no Eine kleine Vestung Namens Gracsanicza, woselbst der Kadia oder Staabs Auditor seine Station hat; dabey ist eine Vorstadt von 120 Häusern pure Türken, welche zur obigen als eine Besatzung anzusehen.

Ohnweit dieser ist ein Schloss sehr alt und vest Nahmens Szokol wo sich ein Aga befindet, es ist aber keine Artillerie darinen.

Von hier über den Bach Tina befindet sich noch ein anderes altes Schloss Srebernik genant, ohngefehr 3 Stunden von Gracsanicza entfernet. Man kann diesen Schloss nur von einer Seiten, und zwar von den Saustrohm aus der Gegend der Lukacser Schantz und Stitar bequemlich, wie auch von Rayevo Selo zukommen, welches von allen 3 benanten Ortschaften bis zu gedachten Schloss nur eine Distanz von 3 Stunden ausmachet. In dieser Gegend befinden sich viele Dörfer, jedoch dreimal mehrere Christen als Türken.

Tusla.

10.mo Von Gracsanicza bis zur Stadt Tusla sind 2 Stunden. Hier ist seit etlichen Jahren eine Vestung angelegt worden, welche aber nicht beträchtlich und mit wenig Artillerie versehen; die Stadt wird ohngefehr 250 Häuser pure Türken zählen; rings herum sind viele angesiedelte Dörfer, wovon 3 theile Christen ausmachen. Die Avenuen hierzu sind sehr bequem, und zwar von Tusla bis zur Granitz Vestung Zwornik ist eine Distanz von 5 Stunden, jedoch nicht zu wagen sondern nur zu Pferde zu passieren.

Von hier kehre ich wieder um gegen Sarajevo und dem Fluss Bosna zu der Haupt Brücken gegen Sonnen Untergang, welche Strasse gegn Dravnik zugehet und eine recht bequemliche Passage hat. Man muss jedoch 2 kleine Berge und einen zimlich starken Bach Foinicza genant, worüber eine steinerne Brücke gebauet ist,

übersetzen. Ohnweit dieser Brücken ist ein Eisenbergwerk und Hammer Schmiden, allwo Feuer Gewehr, Säbeln und Schiess Pulver gemacht wird. Hiernächst befindet sich ein Franciscaner Closter unter dem Namen Foinicza nebst einen Catholischen Dorf von 100 Häusern. Oberhalb dieser Fabrique siehet man ein grosses Gebürge, worinnen viele aber lauter türkische Dörfer angesiedelt liegen, nebst 2 kleinen Marktflecken jedes von 50 Häusern, und nennen sich letztere Bussovacsa und Vitész.

Diese umliegende Dörfer leben sehr elend und blos von ihrer Handarbeit, dann da kein Getraid alldorten wächst, leiden sie Noth an ihrer Nahrung.

Travnik.

11.mo Weiter komt man von hier nacher Travnik; diese Vestung ist nicht gross jedoch important, hiebei ist eine nicht gar grosse Stadt und hat die Vestung eben nicht viele Artillerie; darinen residiert der in Bosnien commandierende Passa, welcher in türkischer Sprache den Titul hat: Ucstugli Passa, zu Teutsch ein Passa von 3 Ross-Schweifen. Dieser comandirete Passa hat auch in Sarajevo seine Residenz; dessen Garde bestehet in 500 Man, welche weisse Turban oder Bünde führen, und sich Passailje nennen; sind alle gleich mundiert, haben die Brust Kleider mit Silber Beschlag, und so auch die Pferd Zeuge mit Silber garniert. jeder von dieser Garde hat seinen eigenen knecht, und sind alle zu Pferdt.

Eine andere Sorte von Garde bestehet eben in 500 Man, aber zu Fuss, welche Dellia genennet werden, diese sind nicht so kostbahr wie jene zu Pferd mundiert. Wenn der commandierende Passa durch einen andern von seinem Posto abgelöset wird, gehet zugleich die Garde zu Pferd mit ihm ab, und jene zu Fuss wird nicht abgelöset. Diese Garde zu Pferd und zu Fuss muss so offt der Passa über Land wegen Visitation oder sonsten auch nur wegen einen Spazierritt ausgehet, unter einen mit ausrucken, worzu ihnen das Zeichen durch ihre Musik gegeben wird; beede Garden werden ab aerario verpfleget und mundiert.

Bey ausbrechenden Krieg bleiben beede Garden bey den commandierenden Passa für beständig und hat jeder ein Panzerhemd am Leib; der grösste Theil deren Janitscharen muss sich an selben anschlüssen, um den commandierenden Passa mehrere Bedeckung zu verschaffen. Die Feld Haupt Music wird jederziet mit dieser Garde geführet, welche zu allen Feldstreichen den Anfang machet, und zum avancieren und retirieren das Zeichen gibt.

12.mo Von mitternächtlichen Seiten der Vestung Travnik befindet sich ein grosses Gebürg Nahmens Vlassich woraus ein starker Bach Lacsva entspringet, und durch die Stadt Travnik fliesset, von da aber gegen Orient sich in den Fluss Bosna ergiesset.

Auf diesem Bach stehet eine Mühle (Begluk Vodenica) von 6 Gängen, welche für die Besatzung bestimmt ist, und nur für die Guarnison zu mahlen hat. Ein anderes Gebürge, welches hinter dem so genannten Vlassich lieget, heisset Schnesnicza[1]). Beede sind die grössten in ganz Bosnien, das Gebürge Vlassich aber noch höher; zwischen beeden entspringet ein grosser Bach Ugar welcher gegen Sonnenuntergang in den Fluss Verbas einfliesset. Dieser wenn er von Regen nicht zu sehr anschwellet, ist zum Durchwaden und gehet ein anderer Weg aus dem Gebürge über solchen gegen das sogenannte Feld Verovina, wo ein kleiner Marktflecken von 50 Häusern und

[1]) Snježnica.

zwar Türken ist; dieser Flecken hat den nahmen Skender Vakup von hieraus ist nicht möglich wegen Stein Felsen und impracticablen Weg gegen Verbas und Travnik herum zu passieren.

Jaicza.

13.tio Von Travnik gegen Untergang der Sonnen befindet sich eine kleine Festung Jaicza genant, welches eine sehr alte Vestung und seit deme die Türken solche erobert haben, ist hieran nichts repariert worden, doch war es vorzeiten eine Hauptvestung von Bosnien. Dermahlen ist eine klein Besatzung darinnen mit etwas Artillerie.

Nicht weit davon ist ein kleiner See Türkisch Gjolisar genant. In dessen Mitte ist ein kleines vestes aber wüstes Schloss. Bey dieser Vestung befindet sich ein kleiner Marktflecken von 65 Häusern und wohnet ein Kadia darinnen, welcher den Distrikt von besagter Vestung zu Administrieren hat. Dieser Bezirk erstrecket sich weit und breit, ist auch populos, und befinden sich zur Hälfte Christen und Türken darinnen.

14.to Von erwehnter Vestung ersiehet man das Gebürg woraus der Fluss Verbas entspringet, und unterhalb des Gebürges gehet die Strasse gegen den Marktflecken Kupress, allwo Bosnien mit Herzegovina angränzet.

Daselbst fanget sich das sogenante Gebürge Czerna Gora an, welches sich gegen Dalmatien und zwar an die darin befindliche beede Vestungen Lievno und Glamocs extendiert. Zu Anfang dieses Gebürges entspringet von einem Felsen 50 Klafter herabfallend ein Bach des Nahmens Pleva so gegen Orient eine starke Stund in die Verbas fliesset, bey dessen Urrsprung ist ein kleiner Marktflecken von 50 Häusern pur Türken eben dieses Nahmens.

Szoko. — Skopie.

15.to Von erst ermeldten Marktflecken nicht weit seitwärts lieget ein altes wüstes Schloss mit Nahmen Szoko von Orient neben der Verbas wobey auch aneinander drei Marktflecken liegen, Skopie genant, worinnen die Residenz von dem Beg Kulinovich vorfindig, welcher gleichsam ein Passa und Commendant von dortigen unterliegenden Theil so genannten Kliska und in der Gegend, wo Lica und Dalmatie mit Bosnien angränzet ist.

Dieser Passa hat zur Bedeckung eine Garde von 50 Man zu Pferde. Ohnweit Scopie sind noch andere 2 Marktflecken Varczarev und Vakup welche zusammen 250 Häuser ausmachen. Dahier findet man eine Überfuhr über den Fluss Verbas und gehet die Strasse von Vakup gegen den Marktflecken Podrassticza, woselbst eine schöne Plaine und pfleget bey ausbrechenden Krieg die Bosnische Infanterie darauf zusamm zu rucken, und die Musterung zu passieren, die Cavallerie hingegen ziehet sich ohnweit Travnik auf einer andern Plaine nächst dem Marktfleckhen Vittovie zusammen, wo die Truppen eingetheilet und gemustert werden.

Bacsacz.[1])

16.to Von hinen gehet man neben den Fluss Verbas ohngefähr 3 Stundt gegen Orient, allwo sich eine alte nicht grosse aber starcke Vestung Bacsacz, welche mit wenig Artillerie versehen, befindet; dabei ist eine Vorstadt von 40 Häusern. Von

[1]) Bočac.

dieser alten Vestung ist neben den Verbas gegen Banyaluca nicht möglich zu passieren, indem solches die Gebürge nicht zu lassen, sondern man muss sich gegen Sonnenuntergang wenden, wo sich die Bäche Ugar und Verbas conjungiren, und auf der Anhöhe Trebovo gegen 10 Stunden lang bis zu einen gewissen Plaine so genanten Dobrinskopolje fortgehen wo man sodann gegen Banyaluca auf der schönsten Ebene in einer Distanz auf 8 Stunden weit mit einer Armee marchiren kann.

Unter den Gebürge neben der Plaine sind etliche Dörfer. Wan man diese Plaine passiret, muss man auf das Dorf Smianje zukommen, von wanen eine kleine Stunde immer auf flachen Feld bis an die Verbas zu gehen ist. Allda trift man ein Dorf und Bach gleiches Namens Krupan an, und ist daselbst ein grosses wüstes Kalugjer Closter. Bis zu diesem Dorfe ziehen sich die Gebürge von beeden Seiten der Verbas, und ist daselbst eine Überfuhr, von dorten gehet die Strasse über eine kleine Anhöhe auf das Dorf Liubacsevo zu, und dahier fängt wiederum ein neues Gebürg Nahmens Csemernicza von der Mittags Seiten an, welches sich bis an das Gebürg Ugár und an den Marktflecken Shender Vakup ziehet. Darunter befinden sich viele Dörfer und nennet man diese Gegend Ravne Verrovine, allwo lauter Christen befindlich, es extendieret sich diese Gegend gegen Banyaluca zu.

Von der mitternächtlichen Seiten befinden sich zwey Macktflecken, nebst etlichen Dörfern herum, unter einen Gebürg Tissovacz und Osmacsa genannt, von wannen man auch das Gebürg Svecsay[1]) recht gut sehen kan; Um beede obige kleine Gebürge gehet allererst die rechte Strasse nacher Banyaluca und nahe an Banyaluca findet man wiederum ein kleines Gebürg, auf eine halbe Stund weit, wo die Strasse in Felsen durchgehauen ist, daher solche Jasle zu Teutsch Krüppen genennet wird, dieser Weg ist so breit ausgehauen, dass 2 Wägen neben einander passiren können, sobald man aus diesem Defilee komt, findet sich eine Plaine, welche sich oberhalb Banyaluca bis an die Verbas extendiret. Dahier komt abermahl eine enge Passage vor auf 3 Klaftern breit in Felsen durchgehauen, und gleich nach diesen Defileé eine Brücke über die Verbas. Gegenüber ist ein Marktflecken Nahmens Novosellja, und auf der Seite von dem Dorf Ruissta ziehet sich ein Gebürg bei dem Marktflecken Novosellja gegen die Verbas zu, dass folglich gedachtes Gebürge von Occident das Ort Novosellja von Banyaluca völlig absondert. Oberhalb Novosellja und gleich unter dem Gebürge, welches sich bis an die Verbas erstrecket, befinden sich 2 Bäder, in Bosnischer Sprache Banye genannt, woher die Vestung Banyaluca ihren Namen genommen. Wan man nahe an die Stadt Banyaluca komt, so gehen 2 Wege oberhalb der Stadt und einer unterhalb gegen Verbas zu, jeder deren hat seine besondere Brücke unter eigenen Namen. Die erste heisset Novosellska, die 2.te Dikitja und die dritte Czareva. Noch eine 4.te Brücke, welche Vestungsbrücke genannt wird, führet gleichfahls über die Verbas; also lieget die Vestung Banyaluca so wohl als die Stadt zwischen zwey kleinen Bergen. Die Stadt extendieret sich von der Vestung anzufangen, aufwärts neben der Verbas eine Stund lang, bei der Vestung ist die Stadt etwas breiter und unterhalb der Verbas um die Vestung erstrecket sich die Stadt ebenfahls gegen die Plaine hinauswärts. Man zählet in dieser Vestung und Stadt auf 3000 Häuser, es sollen sich bey 6000 streitbahre Männer darinen befinden.

17.mo Die Vestung Banyaluca ist respectable hat eine starke Ring Mauer und 3 Schanzen von Sonnen Untergang; von Aufgang der Sonnen fliesset das Wasser

[1]) Zvečaj.

Verbas vorbey, und ist nur die blosse Ring Mauer darinnen befinden sich 50 grosse Canonen, und zwar von der Abendseiten. Von Banyaluca neben der Verbas ist bis an den Saufluss eine flache Plaine und zwar bis Gradisca.

Gegen der Wasser ist in der Vestung gar keine Batterie, sondern diese sind nur von jener Seite, allwo man sich zur Vestung nähern kann, aufgeworfen. Oberhalb der Vestung neben der Wasser gegen Orient ist auch eine kleine Plaine, welche man mit einen Canon Schuss erreichen kan. Hier gehet ein kleiner Berg an, nahmens Vlassko Berdo, welcher sich von Verbas extendiret bis an das Gebürg Rebrovacz und an das Dorf eben dieses Nahmens. Von dorten gehet eben eine Strasse über den kleinen Berg Vlassko Berdo in welcher man von Sonnen Aufgang mit Bagage und Canonen auf Banyaluca zukommen kan. Neben erwähnter Strasse fliesst ein kleiner Bach, so aus dem Gebürge Sneschnicza entspringet und den Nahmen Verbanja bekomt, welcher unterhalb Banyaluca neben den Berg Vlasko Berdo gegen Sonen Untergang sich in die Verbas ergiesset. Bey diesem Ausfluss, welcher seitwärts und zwar 4 Stunden weit von Banyaluca geschiehet befindet sich

Kotor.

18.vo Eine kleine Vestung Kotor genant, nur mit einer Ring Mauer und kleinen Canonen, die Vorstadt dabey wird aus 70 Häusern ohngefähr bestehen.

Vranith.

19.no Ohnweit davon gegen Sonnen Untergang ist das kleine und nicht veste Schloss Vranith, welches mit etlichen kleinen Canons mit Eisen versehen. Von der Mitternächtigen Seiten gegen obbenante 2 veste Plätze ziehet sich ein Berg des Namens Skatovicza dan ein anderer kleinerer Liplia, welche den Weg impracticable machen, dass man zu berührten Vestungen sich füglich nicht nähern kan. Unter dem Berg Liplia ist ein desertes Closter gleichen Nahmens; dann befinden sich unter beeden Bergen verschiedene Dörfer, so aus puren Christen bestehen. Diese ganze Revier wird Schupa von Banyaluca genant und extendiret sich von Verbas bis an den Bach Ukrina, und von danen gar in den Saustrohm. Der Bach Ukrina nimt seinen Ursprung aus dem Gebürg Snegotinja und fliesset gegen Mitternacht zwischen zwey Gebürgen Ljubich und Krenik oberhalb Klakaz in die Sau. In dieser Gegend sind viele Dörfer so alle Christen indeme nur 2 kleine Marktflecken und ein Dorf Türken inne hat. Die Marktflecken sind folgende Lessnia und Bernjavor, jeder 80 Häuser incirca stark. Das Dorf heisset Türkisch Kobass hart an der Sau, unterhalb den Berg Motaicza, ohngefehr 40 Häuser stark, worinnen Türken und Christen melirt sind. Der Fluss Verbas ergiesset sich bey Svinjar in den Saustrohm. Jenseits desselben ist eine grosse Plaine des Namens Levcse, worinen 20 Dörfer pure Christen, und 1. türkischer Marktflecken bestehendt in 180 Häusern Vakup genant, angesiedelt sind. Man kan von Gradisca aus durch diese Dörfer nacher Banyaluca fahren, weilen eine vollkomene gute Strasse vorfindig.

Zu Türkisch Gradiska sind ohngefehr 130 oder 140 Häuser. Wan man mit einer Armee über die Sau setzen wollte, wäre die Passage bei Svinjár weit füglicher und sicherer, folglich mit wenigerer Mühe und Gefahr als bey Gradiska, und gehet die Strasse neben Verbas gute zwey Stunden bis an den Marktflecken Vakup und so dan über den klein Berg Levesa so fort neben den Fluss Verbas unter dem Gebürge Kosara woselbst auch eine practicable Strasse ist, das ein Wagen den andern aus-

weichen kan, dann ist bis Banyaluca die schönste comodeste Passage. Bey Banyaluca findet man eine speciose Plaine um eine Armee placiren zu können, welche daselbst weder an Wasser weder an Zufuhr der Fourage und Proviants Noth leiden darf; darinnen comandirt ein Ober Capitain; ausser dem ist ein Vice Comendant, türkisch Muszelim genant und ein Staabs Auditor darinen ferner 6 Agen und drei Beghs, letztere comandieren die Cavallerie.

Dieser District ist gross und an Christen sehr volkreich, dass solche und zwar nur jene, welche den Contributions Zeddel so genanten Teskera lösen, auf 12000 Man gerechnet werden. Rechter Hand ohnweit der Stadt, und zwar von der Abendseiten sind auch einige Dörfer, welche Kola genennet werden, und auf einer ebene liegen. Durch diese kan man über das Gebürg Dobrinsko Polje und Smianje mit einer Armee und Canonen bis Schwartz Walt und den Marktflecken Navarczev vakup vordringen. In dasiger Revier ist es sehr volkreich und zwar lauter Christen, eine einzige kleine Vestung Sitnicza, so auf einer Anhöhe liegt und den Begh Nahmens Czollakovich zum Comendanten hat, ist mit puren Türken besetzet. Erst ermeldter Begh hat 10 Weiber. Nicht weit von dieser Vestung fliest ein Bach Sanna genant, so seinen Ursprung aus den Schwarz Wald hat und gegen Mitternacht bey Costeinicza sich in die Unna ergiesset.

20.mo Bey diesem Fluss ohnweit Costainicza befindet sich ein altes Schloss Klucs genannt, so weder bishero renoviret, weder vest ist. Darinen comandiert ein Capitain, nebst welchem ein Kadia drinnen ist; die Vorstadt dabey zählet 132 Häuser. Es sind auch etliche Dörfer neben den Bach Sanna herunterwärts, benantlich Czerljenezi, darneben ein kleiner Marktflecken Kamenska allwo die Brücken anzutreffen, welche über den Bach Sanna geschlagen ist. Die Brücke und das Dorf hat den Nahmen Tomina, darinnen sind Christen und Türken melirt; ein grosser Thurn welcher den Namen Miral Begova Kula führet, ist bey der Brücken in Dorf Tomina von 4 Etagen hoch und mit 4 eisernen Canons besetzet. Bey diesen Thurm ist das Schloss oder Residenz von einen gewissen so genanten Kur Begh. Darneben das Dorf Manjae, und ein Ertz Berg Werk. Von dorten gegen Banyaluca fliesset ein Bach Nahmens Gomionicza und zwar gegen Aufgang der Sonnen, hierauf sind 6 Hammerschmidten, welche in Eisen und Ertzt arbeiten; dieser teilet sich in einen Arm so Stratinska heisset, worauf ebenfalls eine Eisen und eine Hammerschmidten befindlich, alle diese Bergwerke sind neben einander, und nur 5 Stunden von Banyaluca entfernt; der Bach Gomionicza springet von der mittägigen Seiten des Gebürges Smianja, und zwar bey Szokoljevo Gniesdo; der Arm Stratinska hergegen derivirt sich bey Sonnen Aufgang und Conjungieren sich beede bey Timar unter Czerni Lugh. Der Bach Gomionicza fliesset durch Timar und oberhalb Novigrad in den Bach Sanna. Er hat noch einen andern starcken Bach Berkolassa zu Hülf? welcher aus dem Gebürg Kosara entspringet. Die Gegend von Timar gehöret dem Ferral Passa jedoch unter den District von Banyaluca.

21.mo Unterhalb Timar befindet sich ein Schloss Kosaracz, so ziemlich vest, und ohnlängst renovirt worden; darinnen sind 12. Canons; die Vorstadt wird ungefehr 100 Häuser haben. Von Seiten des Unna-Flusses und zwar von dem Ort Slabina Kula oder von Costainicza sind dahin die bequemeste Avenüen. Die Unna fliesset bey Jesenovatz in den Saustrohm.

22.mo Bey dem Ausfluss der Unna ist Novigrad auf den Bach Sanna gegen Casteinicza über ist besagte Vestung sehr vest, ringsherum Wasser; solche hat

16 Canons, man kan aber von Seiten Costeinicza bequem zukommen, weil alles eben und um und um starcke Wälder sind. Von Novigrad bis Banyaluca sind zwei starke Tagreisen. Von Novigrad aufwärts neben den Fluss Sanna ohngefehr 10 Stunden, gegen Banyaluca ist ein Kalugier Kloster Gomionicza, wobey ein diesen Kloster zuständiges Eisenbergwerk, woran aber der Grundherr selbiger Gegend Spaja Theil hat. E regione dieses Closters und jenseits des Flusses Sanna heisset die Gegend Brassko, allwo etliche Dörfer, und lauter Christen sind. Daselbst fliessen zwei Bäche gegen Sonnen Untergang, nemlich Dabar und Sanicza. Dabar ergiesset sich bey Kaminska in die Sanna, und die Sanicza bey Starog, ebenfalls in die Sanna. Bey Starog ist eine kleine Vorstadt pure Türken von 65 Häusern, und die Eisenbergwerk.

23.tio Von dannen ersiehet man eine grosse wohl fortifizierte Vestung Bihacs, welche mit 28 grossen Canons versehen. Ein Capitain als Commendant wohnt darinn, und ein Kadia; die Garnison bestehet aus 700 Man, die Vorstadt ist zimlich gross und pure Türken. Ohnweit davon befindet sich ein Schloss Nahmens Buschin, nicht gross wohl aber auf einer Anhöhe. Dieses hat etwelche Canonen und secundiret die Vestung Bihacs. Es ist eine kleine Vorstadt dabey von 50 Häusern. Zu dieser Vestung und Schloss kan man mit Artillerie und zwar von der Seiten Srin bequemlich zukommen. Neben Lica befinden sich noch 2 kleine aber nicht fortificirte Schlösser. Unterhalb deren ist eine Plaine so genant Belaysko Polje, so mit etlichen Dörfern lauter Christen versehen.

24.to Von dannen ist eine alte Vestung Petrovacz zimlich fortificirt aber mit Artillerie wenig versehen. Darinen ist Comendant der Begh Kulinovics, welcher Passa von einen Ross Schweif ist. Unter dieser Vestung befindet sich ebenfalls eine mit etlichen Dörfern bewohnte Plaine Belansko Polje genant, wo in der Mitten ein Bach Unacz durchfliesset. Die Plaine wird von denen beeden Bergen Czarevicza und Klenovacsa umrungen. Hieraus entspringen 2 Wässer, nemlich Unaiz und Una, welche beede unter den Closter Hermanja zusam kommen. Schwartzwald oder Czerna gora kan man umgehen gegen der Vestung Glamocs; unterhalb dieser herwärts ist eine grosse Plaine, welche mit vielen Dörfer bewohnt ist, jedoch sind mehrere Christen als Türken darinnen.

Glamocs ist zimlich fortificirt aber mit Artillerie wenig versehen. Sie stehet auf der dalmatinischen Graniz und zwar gegen die dalmatinische Vestung Schibenitz Sadar und mehrere dergleichen. In dasiger Gegend befindet sich ein altes Schloss Kupers; hierunter sind viele Dörfer grösstentheils Christen und sehr wenige Türken.

25.to Kupers ist ein Schloss mit einer Ringmauer, darinnen ist wenig Artillerie, sie lieget gegen Mittag. Ohnweit derselben sind zwei Gebürge Schuicza und Malovan. Unter dem Gebürge Schvicza entspringet ein kleiner Bach, welcher gegen Mittag in das Meer bey dem Marktfleckhen Imoskov fliesset. Gegen Sonnenuntergang befindet sich eine alte Vestung Schuppanacz, daselbst ist eine Vorstadt von 250 Häusern pure Türken. Vor besagter Vestung ist eine Plaine Dumjansko Polje genant, sehr populirt, aber von mehr Christen als Türken. Diese Plaine wird ebenfalls mit Gebürgen gegen Orient umrungen, bis zur Stadt Mostar und heisset das Gebürg Pavlova Jela. Bey anfang des Gebürges ist der Marktfleckhen Rakitna von 73 Häusern. Von hier ist die Stadt Mostar 6 Stunden weit und durch lauter Gebürg. Auf den halben Weg gegen Mostar durch erwehntes Gebirg, sind noch 2 türkische Dörfer, wo der Bach Dresnicza, welcher von Mitternacht in der Gegend Vestung Jaicze entspringet, vorbey,

und um diese Gebürge herum gegen Sonnen Aufgang in den Fluss Neretva 4 Stunden oberhalb Mostar fliesset. Neretva hat den Ursprung ohnweit Sarajevo aus dasigen Gebürge und fliesst gegen Sonnen Untergang. Darüber ist eine steinerne Brücke, bey den Ort Konyicz zwischen zwei grossen Gebürgen Ivan und Lipeto. Konyicz ist eine Stadt, worinnen 5 Moscheen von Bley gedeckt, dan gegen 350 Häuser.

In denen Gebürgen nächst der Strassen, sind 5 grosse Wirthshäuser bey deren jeglichen 1. Thurn und Besatzung, welche die Kaufleute und Passagiers convoyret. Jeder Thurn hat eine Mauer zum Umfang, und ist mit Doppelhaggen versehen. Bey den letzteren Wirths Haus, oder sogenanten Haan ist der Felsen durchgehauen, und mit einem Thor versehen, worauf eine Besatzung von 60 Köpfen. Diese Strasse gehet gerad von Sarajevo gegen Mostar. Der Fluss Neretva fliesst gegen Mitternacht durch die Stadt Mostar und bey Gabella in das Meer.

26.to Mostar ist eine Vestung, die Stadt ist zimlich gross, neben den Fluss Neretva, worüber ein steinerne Brücke. Die Stadt ist nicht breit, in der länge aber extendieret sie sich auf eine Stund. Graeci ritus und Catholische sind 4 Gassen. Erstere haben eine Kirche daselbst sub titulo Betthaus ohne Glocken und 4 Kalugier. Die Vestung ist nicht gross, weder mit Artillerie stark versehen, die Häuser als Höfe sind von puren Steinern gebaut und gedeckt. Dabey hat man eine schöne Plaine von Orient, auch viele Weingärten, welche sowohl von Türken als Christen cultivieret werden; das dortige Weingewächs ist gut, man hat alldort Obst, Oliven Feigen und Pomeranzen in Überfluss. Unterhalb des Weingebürgs fliest ein Bach Buna, welcher von Orient aus dem Gebürg Vellis entspringet, und hat der unterhalb des Gebürges befindliche Marktflecken gleichen Namen. In solchen zählet man 800 Häuser. Zu Vellis ist ein Ober-Capitain Comandant, nebst deme befindet sich ein Staabsauditor darin, auch andere türkische Noblesse. Der Fluss Buna ergiesset sich in die Neretva, 2 Stunden unterhalb Mostar. Daselbst sind 2 Kalugier Closter Schito und Mislith, welche 28 Häuser als ihre untergebene Bernjaver haben. Zu Mostar ist ein Begh, so als Passa anzusehen, Comendant. Die Besatzung rechnet man auf 2000 Man.

27.to Von dannen ohnweit ist das Schloss Stolacz, so nicht vest aber mit etlichen kleinen Canons versehen, die Vorstadt dabey bestehet aus 65 Häusern pure Türken und hat den Nahmen Ljubina, darinnen wohnt ein Staabsauditor unter welchen Stolacz ebenfalls gehöret. Zu Stolacz commandirt ein Capitaine. Unter besagten Staabsauditor oder sogenanten Kadia gehöret auch Trebinje und Popovo bis an die Granitz von Dalmatien und Republic Ragusa dasige Gegend ist stark mit Christen populirt.

28.vo Trebinje ist eine alte Vestung worinen ein Passa von einen Ros Schweif Comendant ist. Die Vestung ist ohnlangst reparirt worden, die Stadt dabey ist zimlich gross, man zählt auf 1600 Häuser darin, nebst einer grossen von Stein gebauten Graeciritus Kirchen, so die Türken ohnlängst weggenohmen und eine Moschee daraus gemacht. Ohnweit der Stadt ist ein Graeciritus Closter, so eben den Nahmen Trebinje führet. Von diesen Closter gegen Mitternacht befindet sich noch ein altes Schloss Klobuk genant, worin keine Artillerie, dahingegen lieget fur bestandig eine starke Besatzung daselbst, worzu 3 Agen ablösungsweis als Comendanten bestimmet sind. Die Vorstadt besteht nur aus 52 Häusern puren Türken. Rings herum sind viele Dörfer von Christen und Türken melirt. Zwey Stunden weit gegen Orient sind drey Kalugier Clöster benanntlich Dobricseva, Kossirevo und Popovo Polje. Dasiger Gegend sind viele Weingärten. obbenants Schloss Stolacz und die Stadt Trebinja

sind ebenfahls an der dalmatinischen Gränze, der Mangel an Brod ist aldort stark, hingegen wachsen in der Gegend Popovo polje alle Früchten.

29.no Von Trebinje bis Czernagora ist eine gute Tagreise gegen Sonnenaufgang. Bey dem Eingang nacher Czernagora ist die Vestung Podgoricza, welche zimlich fortificirt, aber mit wenig Canons versehen. Darin commandirt ein Begh, welcher Passa von einen Ros Schweif. Dieser Begh hat noch 4 Filial Schlösser und 1 Stadt, so grösstentheils aus Arnauten und wenig veritablen Türken bestehen, unter seinem Comando: Ersterwähnte 4 Filialposten heissen: Bodgoricza, Nikschith, Kalassin und Spusch dasige Gegend ist gross und erstreckt sich an das Meer, hat den gemeinen Nahmen Schupa, und gehet bis an die Stadt Pastrovvitz, welche bereits in Czernagora oder so genanten Schwartz Wald über der Bosnischen Granitz hinauslieget; allwo viele Christen gegen Mitternacht, und Sonnen Aufgang fängt das Arnauten Land an, es sind aber auch Christen sehr wenig melirt, und zwar in dem so genanten Bezirk Banya. Hieran stosset ein District Pivnjani; worinen pure Christen sind.

30.mo Nikschith eine alte nur mit einer Mauer umgebene Stadt, welche gar nicht vest. Darin zählt man auf 560 Häuser, ein Ober-Capitain, welcher 3 Agen unter sich hat, comandirt daselbst; die Besatzung bestehet mehr in Arnauten, als Türken. In dasiger Gegend findet man viele Dörfer von Arnauten und Christen melirt.

31.mo Die Vestung Kulassin, so nicht sehr fortificirt, hat wenig Artillerie, die Vorstadt ist 150 Häuser stark, so von Christen und Türken melirt. Man zählet da herum 16 Dörfer, welche aus puren Arnauten bestehen.

32.do Das Schloss Spusch, welches gut fortificirt, aber nicht gross, ist mit 18 schweren Canons versehen. Dasselbe lieget Czernagora am nächsten. Obbemeldte 4 Filialposten haben sehr oft und vieles mit denen Czernogorern, wenn nemlich diese gegen die Türken rebelliren, zu thun, und die mit Arnauten impopulirte Dörfer, welche unter dem Gebürg Durmitor liegen, sind sehr gross. Gleich gedachtes Gebürg ist hoch, und dienet denen Arnauten gegen die Czernagoer, wegen dasiger engen passage ganz besonders. Unterhalb dieses Gebürges entspringet der Fluss Piva, neben welchen die Gegend sehr vollkreich, und den Nahmen Herczegovina führet. Es sind viele Dörfer daselbst, und eine Kalugier Closter unter den Nahmen Piva, worin ein Bischoff Graeci Ritus, welcher in dieser Gegend seine Dioeces hat. Von danen gegen Orient nur zwey Stund weit ein anderer District Nahmens Drobnjaczi, so auch stark populirt, und in puren Christen bestehet. Hier fliest ein anderes Wasser Tara genant, beede Gewässer Piva und Tara fliessen gegen Mitternacht und bey den Marktfleckhen Schadith in die Drina. Dieser Marktflecken bestehet aus 152 Häusern puren Türken. Von dem Closter Piva über dem Gebürge fängt eine Plaine Nahmens Gaczko an, allwo ein altes Schloss Klocs genant, worin keine Artillerie, doch ist dasselbe zimlich vest, die Vorstadt bestehet aus 140 Häusern, wovon die Besatzung genommen wird. Die Plaine Gaczko ist weit und breit, mit vielen Dörfern impopulirt, worunter etliche von Türken bewohnt werden. Ein türkischer Marktflecken Nahmens Ulog, worinen ein Staabs Auditor, ist hierunter. Von danen seitwärts gegen Orient, und zwar den Fluss Drina zu ist

33.tio Die Stadt Phocsa, worinen ein Allai Begh, welcher als Brigadier über die Spahi anzusehen, nebst ein Staabs Auditor residirt. Dieser Allai Begh nennet sich Sircsith.

Die Stadt bestehet aus 560 Häusern von Türken und Christen melirt. Von dannen neben der Drina gegen Orient sind lauter türkische Dörfer bis auf die Stadt Plevel, welche auf die 600 Häuser von Türken und Arnauten melirt hat.

Oberhalb Plevel ist ein Berg Vraltar genant, über welchen die Strasse von Vischegrad auf Novi Pasar zugehet. Von diesem Gebürg und Novi Pasar gehet das Prinzipal Stari Vlach oder sogenante Rascien an.

34.to Von der Stadt Phocsa neben den Fluss Drina hinunter wärts gehet man auf den Marktflecken Goraschde, so hart an der Drina lieget, zu, dieser bestehet in 160 Häusern meistens Türken, und nur wenigen Christen.

Von Seiten Occident ober diesem Marktflecken befindet sich ein grosse Gebürge Orahovicza genannt, welches sich mit einen andern Gebürge Nahmens Jaurin conjungiret. Beede dise Gebürge machen dem Abschnitt zwischen Hertzegovina und Bosnien; der Weg über solche ist sehr impracticable. Unterhalb dem Marktflecken Gorasde ist ein steinerne Brücke über den Drina Fluss, und ein Mauth dabey. Hier gehet die Strasse von Bosnien gerad nacher Constantinople, und bey erwähnter Brücken ist ein kleiner Marktflecken von 70 Häusern, welcher den Nahmen führet Drum Carigradski oder Constantinopler Strasse. Daselbst theilet sich noch eine Strasse über das Gebürg Romania, in die gegend Sarajevo, und eine andere gegen Vischegrad und Plasinacz.

35.to Die Gegend Glasinacz ist stark populirt von puren Türken, hierunter ist viele Noblesse, so ihre Herrschaften und Schlösser darinnen hat. man zählet in dieser Gegend auf 88 Dörfer Christen, die Türken ohngerechnet.

Diese türkische Noblesse bestande aus puren Christen, und hat bis dato den Nahmen Jugoviczi, Milkoviczi, Brankovicsi Philippoviczi.

36.to Ohnweit Glasinaz befindet sich eine mit kleinen Bergen versehene Plaine Biracs[1]) genannt, allwo ein Marktflecken Vlassanicza bestehendt in 180 Häusern; daselbst ist ein Staabs Auditor. Hier fliesset der Bach Drinacsa vorbey, welcher aus den Gebürg Kraljeva Gora entspringet, und bey Vlassinacz sich in die Drina ergiesset, allda sind 2 steinerne Brücken. Unter denen Brücken ist ein Dorf von 120 Häusern puren Christen Bircsa und weiter hinunter neben der Drina sind viele Dörfer bestehend aus Christen, ohnweit Bircsa ist ein Kalugjer Closter Lomnicza genannt. Alle vorerwähnte Dörfer pflegen ihren Gottesdienst bey diesen Closter. Von dannen gehet eine Strasse in purer ebene nacher Tusla, wo man auch mit Artillerie gegen Zwornik marchiren könnte. Seitwärts neben der Strasse sind zwey Berge mit Nahmen Borogovo, wo in zwischen ein anderes Kalugjer Closter Papratnja genannt.

37.mo Bey den Bach Drinacsa unterhalb dieses Closter befindet sich ein Schloss Kuschlat, so klein und mit wenigen schwachen Canonen versehen. Die Vorstadt bestehet in etlich und 30 Häusern puren Türken.

38.vo Von dem Schloss Kuschlat aufwärts gegen der Drina ist ein ander altes Schloss Srebrenicza auf einer Anhöhe, jedoch vest, so mit einer Schantz rings herum versehen. Hiebey ist einer Stadt gleichen Nahmens von ungefehr 200 Häusern. Gegen über jenseits der Drina ist widerum ein altes Schloss hart an der Drina auf einer Anhöhe des Nahmens Soko, wobey eine kleine Vorstadt von beyläufig 40 Häusern. Zu diesem Schloss kan man von 2 Seiten, jedoch aus Serbien sich annähern. Von hier gehet eine Strasse neben den Gebürg gegen einem alten Schloss Glasenicza, und von danen gegen dem Gebürg Derbent allwo sich ohnweit ein desertes Kalugjer Kloster Racsa befindet. Vor diesem Closter zeigt sich eine Plaine gegen die Drina, welche stark populirt, und zwar von puren Christen, denn es ist nur ein kleiner Marktflecken

[1]) Birče, Borče.

von 50 Häusern, welcher von Türken bewohnt wird. Von dannen ziehet sich ein anderes Gebürg gegen Sonnen Untergang Majevicza genant, und extendirt sich bis Zwornik.

39.no Zwornik ist eine Grenitz Haupt Vestung, und liegt hart vor einen Felsen gegen Sonnen Untergang neben den Fluss Drina. Oberhalb der Vestung auf dem Felsen, sind 2 extra Schlösser, welche die Hauptvestung und Stadt dominiren. Die Vestung ist mit Artillerie genugsam versehen, darinen befinden sich einige, nicht zwar gemauerte, sondern in Stein ausgehauene Casamaden. Diese Vestung hat 2 Thore, und zwar beede neben den Fluss Drina, deren eines gegen Orient, und das eine gegen Mitternacht; die Stadt ist lang, extendirt sich ohngefehr 1 Stund und hat nur eine Gassen, so zwar, dass eine Reihe deren Häuser unter dem Gebürg, die andere hingegen neben den Fluss Drina stehet. Man zählet darinen bis 2300 Häuser pure Türken. Ein Passa von 2 Ross Schweifen commandirt daselbst. Er dependirt aber von dem comandirenden Passa zu Travnik, hier befinden sich nebst dem General Auditor viele andere Officiers, Capitains und Agen, wie auch unterschiedene Sorten der türkischen Soldatesca, als Spahi, Jenitscharen, Nepher, Sejmen, Dellie. Es ist auch eine Haupt Überfuhr und passage von Sarajevo nacher Belgrad, nicht minder zweyerley Mauthen von Servisch und Bosnischer Seiten. Zu dieser Vestung kan man sich von 2 Seiten mit einer Armee nähern, nemlich von Racsa über Belina, Glavicsicza und über den kleinen Berg Czerna Stena, allwo man auch mit Wägen füglich zukomen kan, dann ebenfalls von Racsa über Belina, Teocsak und über den Berg Sprecsa bis an die oberhalb an Zwornik stehende Schlösser; von wannen aus die Vestung und Stadt blocquirt und beschossen werden kan.

40.mo Von dannen gehet eine Strasse neben der Drina hinunterwärts, und wendet sich links seitwärts von dem Saufluss über die Gebürge, und kommt auf ein Kalugjer Kloster Tamna, unterhalb diesem

41.mo befindet sich das Schloss Teocsak alwo eine kleine Vorstadt; das Schloss hat einige kleine Canonen. Von dorten rechter Hand gegen Mittag gehet der Weg auf einen türkischen Marcktflecken Janja zu, welcher ohngefehr 150 Häuser puren Türken stark, darinen ist Comendant ein Serdar aga. Dieser Marcktfleken ist von Racsa 6 Stunden weit entfernt, und fliesst ein Bach daselbst von der Mittägigen Seiten vorbey, so eben Janja heisset, und ergiesset sich zwischen dem Gebürg Zavrssa und Tusla in die Drina. Von Janja gegen dem Saufluss und geraden Weg von Zwornik auf Racsa befindet sich noch ein Markfleken Belina, bewohnt von Türken und Christen, ohngefehr 230 Häuser stark, worinen ein Capitain Comendant und ein Kadia, so ein substituirter ist, von dem Zworniker General Auditeur, dieser Marktfleken lieget in einer schönen Plaine, welche in allen sehr fruchtbahr, und an Brod gar keinen Mangel leidet, weilen mehr ebene als Berge vorhanden. Von Racsa bis Belina sind 3 und von Belina bis Zwornik 7 Stunden.

42.do Von Belina den Saufluss aufwärts befindet sich eine kleine türkische Schantz Beroska genant. Diese ist eine filial Post von den Marktflecken Tusla und gehöret unter dasigen Comendanten, von danen links ungefehr 3 gute Stunden befindet sich die Vestung Derbent, welche erst unlängst renovirt worden. Diese ist mit Artillerie zimlich versehen. Die Vorstadt wird ungefehr aus 300 Häusern und puren Türken bestehen, darinen befindet sich ein Ober Capitain von Geburth ein Begh, als Comandant, so 4 agen und einen Staabs Auditor unter sich hat. Diese Gegend ist sehr populos, es sind auch viele Christen daselbst. Es ist allda nicht sehr bergicht und wächst

daselbst das Getrayd gut. Von hier aus rechts an der Sau komt man auf das Dorf Türkisch Brod welches ohngefehr 40 Häuser pure Türken stark; dieser Ort hat gar keine Schantz, nur eine einzige Czardaken, ein Aga ist Comendant daselbst. Nun komet annoch anzumerken, wo die beste Passage für eine Armee und Artillerie von den Saustrohm in Bosnien seye?

Primo von Gradisca aus bis Banyaluca ist eine Ebene, und guter Weg.

Secundo von Svinjar ist ebenfalls nacher Banyaluca eine bequeme passage. Das Ort Svinjar lieget ohngefehr 3 Stunden unterhalb Gradisca hart an dem Saustrohm. Die Distanz von Gradisca oder Svinjar bis Banyaluca ist einerley; die Infanterie kann binnen 10 und die Cavallerie in 7 Stunden darin marchiren.

3.tio Kan man den Fluss Verbas von der Sau an 3 Örtern ohne benöthigung einer Brücken durchwaaden; nemlich zu Ende des Berges Levcsa, unterhalb Klacsanicza, item bey den so genanten Trensko Polje, und unterhalb Banyaluca, allwo der Bach Verbanja id die Verbas fliest. Item unterhalb Banyaluca kan man bey Smianje mit Canonen passiren, und um den Berg nacher Podracsicza jedoch etwas mühsam bis auf Varczev Vakup, allda widerum die Verbas passiren, und sich an die Vestung Jaicza nähern. Von Jaicza gegen Travnik und von dannen nacher Sarajevo ist bequemlich längst dem Fluss Bosna zu marchiren.

4.to Von Rayevosello, von Stitar, und von Klakar kan man auch mit Trouppen comod nacher Bosnien marchiren; und zwar von Klakar bis zur Vestung Derbent sind nur 3 Stunden; von Derbent nacher Gradacsacz und Srebernik ist die nächste Distanz.

5.to Von der Sau längst der Bosna kan die Artillerie bis zur Vestung Vranduk passiren; weiter aber in Bosnien hinein, sind die Wege etwas schmal, und ohne reparation, deren Strassen wird die Artillerie nicht transportiret werden können.

6.to Von Racsa längst dem Fluss Drina aufwärts bis Zwornik ist gute passage von Zwornik bis Vischegrad kan man mit Volck marchiren, aber keine Artillerie wegen enger Passage mitbringen; ausser man müste solche auf den Fluss Drina zu Schiff transportiren, zu Gracsanicza ausbarquiren und so weiter nach Sarajevo oder Herczegovina marchiren.

Hiernächst ist noch von denen verschiedenen Gattungen der türkischen Soldatesca, welche sich in Bosnien befindet, und auf was Art selbe im Erforderungsfalle zusamen rucke, Erwähnung zu machen.

Die erste Sort sind die Jenitscharen, die zweyte die Spahi zu Pferdt, die dritte Nepher auch zu Pferdt, die 4.te Sejmen zu Fuss, die fünfte Serdenjecsli auch Fuss Volk.

Wen die Armee zusam rucken soll, schickt der Comandirende Bosnische Passa Seraskier seine Garde in alle Städte Bosniens, und läst denen Comandanten deren Vestung und deren Trouppen mündlich befehlen, dass in allen Städten und Marktflecken die Marktschreyer also gleich ausruffen, damit das Volk und zwar eine jede Sort zu seinem Capitaine und Fahnen zusamen rucke: wen nun solche beysamen sind, müssen sie ohneweiters auf den bestimten Platz, wo die Armee zusamen komt hin marchiren. Zu gleicher Zeit gehet auch die Werbung an. Ein jeder Aga nimt seinen Fähnrich und Fahne, welch letztere in dem Marcktflecken oder Stadt auf den Platz eingeschlagen wird und versameln sich ausser denen Janitscharen und Spahi, maassen diese niemahlen recroutirt werden, die übrigen Soldaten dabey. Sobald nun einer dahin komt, wird er aufgeschrieben, wenn die Compagnie complet ist marchirt der Aga mit solcher auf den

Samelplatz der Armee, bis wohin selbe weder Besoldung noch Brod bekomt; sondern sich selbst verpflegen müssen. Die Bosnische Armee kan jederzeit in 20 Tagen beysamen seyn. Wie die Compagnien ankomen, so werden sie gleich durch den Tevterdar oder so genanten Kriegs Comisarie revidiret; Derjenige Aga, wessen Compagnie bei Anlangung zur nicht complet, suchet verschiedene Leute, Zigäuner, und anderes Gesinde gegen Hand Geld bis zur vollendeten Revision aufzunehmen, wo selbe als dann widerum ihren Weg nehmen, wo sie hin wollen. Dieses ist aber ein ohnerlaubter Streich indeme diese aufgenohmene Leute währender Revision die Nahmen derenjenigen führen, welche zur Revision nicht erschienen. Dieses geschiehet von denen Agen aus der Ursach, damit sie die Compagnie bey der Revision complet haben, und die Löhnung hierauf bekomen, dahingegen lassen selbe nach der Revision diese aufgenohmene Manschaft fort, und auseinander gehen; es ergibt sich, dass viele kecke Leute von derley Gesindl sich in einen Tag bey 2 und 3 verschiedenen Compagnien aufnehmen lassen, das Handgeld nehmen und die Revision passiren. Das Hand Geld bey ihnen bestehet in 10 a 12 Piasters; eine Piastre macht nach kayserlicher Rechnung 18 kr.

Die Löhnung wird nicht Monathweiss, sondern von halb zu halb Jahren ausgezahlet. Die Revision geschiehet alle Fruhjahr einmahl, welche die Türken Oklama nennen.

Ihre Compagnien bestehen aus 52 Köpfen, und sind bey jeder folgende Officiers: benanntlich 1. Aga, 1. Barjaktar als Fähnrich, 1. Odabassa Feldwäbl, 1. Chiaus Corporal. Ihre Capitains sind als Staabs Officiers anzusehen, indeme jeder deren 6 agen unter sich hat. Die Compagnie dren Spahi bestehet aus 100 Pferden, und hat folgende Officiers: 1. Begh qua Capitaine, 1. Bariaktar als Cornet, 2 Odabassen qua Wachtmeisters, der Allaj Begh ist als General Major und Brigadier über die Spahi. Bey denen Spahen darf kein knecht oder aufgenohmener bey Verlust des Lebens und seines Guts erscheinen. Wan deren einer auf ergehende Ordre sich nicht stellet, so hat der Allaj Begh das pouvoir, dessen Gut einen anderen, ohne weiteren und in instanti nebst einen Donationsbrief unter seiner eigenen Fertigung zu con feriren.

Die Jenitscharen haben ihre besondere Ordnung und ist bey denen Türken das beste Volk. Ihre Regimenter werden Orta genant, ihre Compagnien bestehen aus 80 Köpfen, jegliche hat 1 Aga, 1 Bariaktar, 1 Odabessa und keine Corporalen oder Chiaus, indeme die Jenitscharen-Chiausen sich niemahlen bey denen Compagnien, sondern bey denen comandirenden Passen, und Jenitscharen-Agen auf Ordonanz befinden; jeder deren hat einen Stock mit Silber ober in Form zweyer Hörnern beschlagen. Diese sind aber beritten. Ihre Function ist bey einen Scharmützel oder Battaille das Volk anzutreiben. Es gibt deren viele, und werden lauter auserlesene und getreue Leute darzu gemacht. Das Jenitscharen Volk bleibt beständig beysamen, das Auslauffen vom Lager ist demselben schärfestens verbotten. Ihre Manschaft bestehet durchgehends aus Professionisten. Sobald sie im Lager Ruhe haben, treibet jeder sein Gewerbe. Wen die Armee marchiret, machen die Jenitscharen die Avant Garde, und repariren die Wege. Ihr Mondur und Flinten sind egal. Wan sie in Anmarche sind müssen die übrigen Trouppen selber ausweichen, ausser der Garde des Passa, welche vor ihnen den Vorzug hat.

Die Sejmen, Serdenjecsli und Nepher werden meistentheils gebraucht nicht allein zu detachirten Posten, sondern auch zum plündern, und seynd selbe wenig im Lager sondern streiffen samt ihren Officiern herum, wo sie wollen. Diese Sorten bestehen aus

Türken, Christen, Arnauten, Ziegäunern, und verschiedenen schlechten Volk. Die Sejmen sind egal mundirt, ihr Gewehr ist aber unterschieden, die Serdenjecsli und Nepher tragen sich wie sie wollen. Die Spahi bleiben auch beständig beysammen, und gehet keiner aus den Lager, er seye dann comandirt. Sie tragen sich nach eigener Willkühr, jedoch sauber und nett, sind auch gut beritten, weil sie lauter Edelleute sind. Dieses ist die beste türkische Cavallerie.

Die übrigen Trouppen werden von dem aerario mit Brod und Besoldung verpfleget; die Spahi hergegen bekommen weder Brod weder fourage der löhnung, sondern müssen sich selbsten verpflegen, weil sie von Adel sind und ihre Herrschaft haben.

Alle Jenitscharen und Sejmen, welche Handwerk treiben, bekommen dan und wan ein Douceur um ihr Gewerb besser zu treiben, und sich besser leben machen zu können. Bey denen Sejmen haben die Compagnien keinen Aga sondern einen Buljuk Bassa, 1 Bariaktar, 1 Odobassa und 1 Chiaus, jede Compagnie ist 52 Köpf stark. Ihr Fuss Volk pfleget bey der Revision oder Mussterung individuatim den Nahmen, die Profession und Compagnie anzuzeigen, wobey selbe auf beede Knie niderfallen, beede Hände aber in die Höhe haben, womit sie zugleich das Jurament der Treue ablegen. Nach jedweder Scharmützel und Battaille wird der Verlust von denen Jenitscharen, Spahen und Sejmen anverlangt, von denen Nepher und Sardenjecsli aber gar nicht und zwar darum, weilen wen ein Spahi umkommt, welcher etwa nur der einzige seiner Familie gewesen, dessen Gut oder Herrschaft pro fisco eingezogen wird, was aber die Jenitscharen und Sejman belanget, da hat es folgende Bewegursache, weilen diese ab aerario mundirt und verpfleget werden, weswegen folglich auf deren Abgang vielmehr reflectirt wird.

Das Königreich Bosnien kan 50 bis 60000 streitbahre Männer stellen hingegen befinden sich in diesen Königreich bis 80000 Christen, so türkische Unterthanen, welche Contribution zahlen, und ihren Contributionszeddel so genanten Teskera von dem Haracslia oder Cassier oder Steüereinnehmer lösen. Diese Contribution wird nicht durch eigentliche türkische Beamte, sondern von gewissen Steuer Einnehmern, deren in jeglichem District sich einer befindet, eincassirt. Dieser Steuereinnehmer nimt die Contribution von dem aerarion in Verpachtung, massen nicht allein das Contributionale, sondern alle dem aerario zugehörige Gefälle exarendiret werden. Was nun ein dergleicheu Steuer Einnehmer über dem mit den aerario getroffenen Acord an Contributionali hereinbringet, gehört ihme allein zu, und dadurch bereichenn sich die arendatores. Es sind gemeiniglich die Begh Capitains und sonstige Officiers welche das Contributionale in Verpachtung nehmen. Und weil der gemeine Man weiss, dass das Contributionale exarendirt ist, so verstecken sich die mehresten bey Ankunft des Steuereinnehmers, oder wen derselbe in denen Orthschaften solches eintreiben will; daher komt es, dass durch ganz Bosnien nicht mehr dan 80000 Contribution Zeddel gelöset werden. Solte hergegen die Contribution nach diesseitig — kayserlicher Verfassung und Methode eingebracht werden, so würde sich selbe nur von blossen Christen, gestalten die Türken von solcher exemt sind, wohl wenigstens auf 120000 Zeddel erstrecken.

EXTRACT.

Gesamter hiebevor specificirten Vestungen, Schlösser, Städte, Marcktflecken, Clöster, Gebürge, Flüsse, Bäche, Seen und Bäder des Königreich Bosnien, als:

1.mo	Gross und kleine Vestungen	24.
2.	Schlösser	19.
3.	Städte	23.
4.	Marktflecken	44.
5.	Clöster cathol. (worunter 2 desert.)	5.
6.	detto Graeci Ritus (worunter 2 desert)	20.
7.	Eisen und Ertzbergwerke	7.
8.	Gebürge	35.
9.	Flüsse	7.
10.	Bäche	24.
11.	Seen	1.
12.	Gesundheitsbäder	2.

Три турске листине манастира Дужа.

1. У манастиру Дужима код Требиња има неколико старих турских листина, а међу њима три, важније и по својој старини и по садржају. Најстарија је међу њима један хуџет, добро сачуван, начињен на жућкастом папиру, дугом 25 *cm*, широком 13·5 *cm*, а исписан писмом сијакатом. Папир је оне врсте, што ју народ зове књигом мухурлијом и тако добро сачуван, да би по томе готово могли подвојити, је ли тај папир збиља тако стар, како тариха на њему вели или је листина новија копија или можда чак фалзификат. Писмо је разговјетно, ситно, више обло, једнолично, више усправно него ли накошено. Бразде не теку, како је то обично у турских рукописа, с десне на лијево нешто косим, према горе извинутим правцем, него је оно девет бразда од којих се састоји текст листине хоризонтално и тек слабо увито.

Наслов се састоји од три бразде а свака завршује са извијуганим „хе“ како је то обично у хуџетима, писаним сијакатом, а те три бразде накошене су према осталом тексту у куту од 45°.

На листини нема ни мухура ни икојег другог знака, који би доказао аутентичност листине па и то даје повода, те би могли сумњати у старину њену. Исто тако фали на челу и обични знак за „Бисмилах“, којим обично свака турска повеља почиње. Пошто горњи руб папира није маказама подрезан, не може се ни разабрати, није ли ту комад папира, на коме је можда било бисмиле, отргнут.

На извањској страни папира написано је разговјетним писмом и тамнијом тинтом ꙋꙋЄⲦ ОД СꙋБОⲦНꙊ а на дну Ꙋ 1517, обоје очито од млађе руке него ли текст хуџета.

Садржај хуџета гласи у пријеводу:

Хуџет издан по Мустафи сину Јусуфовом кадији Новинском; потребан божијег помиловања. Боже опрости.

Овим се потврђује, да су Петар, Четко, Јован и Димитар, синови Вукачеви, настањени у селу Грабље, опћине Рудине њиву звану „Суботина“, лежећу међу познатим међама, коју су исти од Вуке Радоја из Подливја, опћине требињске купили, Луки и осталим свештеницима цркве Госпојине лежеће у опћини требињској за 450 акча продали и новце потпуно примили.

Врху издања овог хуџета пако опуномоћили су исти Сесава сина Милкова — којег је идентичност по свједоцима Хаџи Ферхату и Вукашину доказана — те је овај пред шеријатским судом очитовао, да су горе наведени Петар, Четко, Јован и Димитар реченим свештеницима упитну њиву продали и погођену цијену потпуно примили.

На темељу ове изјаве издан је овај хуџет и купцима уручен.

Писано мјесеца мухарема 923. (= 1517).

Свједоци: Радослав и Лука синови Милкови и Лукини,
Радослав Требињчић,
Радојица Милош,
Трбко (нечитљив),
Радојина Јаковић и остали присутни.

2. Друга листина је ферман султана Ибрахима, писан на јаком испрутаном папиру (мухурлији), какав се обично употребљава за јавне листине, дугом 56 *ст*, а широком 21 *ст*. Боје је жућкасте а сачуван врло добро. Сијакат, премда је писан дебелим калемом, није одвећ велик, изобљен и положит. Бразде су с десна на лијево нешто према горе накошене и слабо увите.

Тура је велика те запрема готово читаву ширину папира а гласи: „Ибрахим бин Мехмед хан Елмузафер даима". Писана је нешто бљеђим мурећепом него ли остало писмо, које је интензивно црне боје и добро очувано.

Датум писан је опет другом руком, другим пером и ситнијим писмом.

Листина нема ни потписа ни мухура а само на извањској страни има два „са", од којих би једно читали „Ибрахим", дочим је друго нечитљиво. Ови имаду да зајамче аутентичност фермана. На истој страни написана су млађом руком још два ретка, један врло истрошен грчким писмом а други гласи: ΠΕΡΜΑΝ ΖΑ ΑΡΑΥΕ Η ΖΑ ΖΕΜΛΧ.

Пријевод овог фермана гласи:

Узвишени и од Бога великим знањем обдарени Новински и Љубињски кадијо.

Овим ферманом се обавјешћујете, да су се свештеници цркве Лесони Гослуци, у требињској општини, котара . . . . . нама притужили, да се пригодом пописивања земаља на њихову земљу по други пут ударен порез, који, према су га они са пристојбом за винограде, гласом порезног тефтера већ платили, још од њих (ђизија) и по други пут тражи харач и тиме се узнемиривају те су молили уједно за издање једног фермана.

С тога Вам се овим налаже, да одма ствар развидите, јесу ли тужитељи платили на њихове земље и винограда отпадајући порез и остале пристојбе и да ли је истина, да је повјереник за побирање харача (ђизије) од кршћана мјеста Гузазана исту пристојбу по други пут захтијевао и тиме их узнемиривао, а ако је то истина, имаде се томе на темељу ове наредбе и на темељу шеријатског поступка на пут стати.

Уједно Вам се налаже, да имате у будуће поступати по овој наредби и да не би више прилике дали, да се ради ове ствари овамо притуже.

Писан у Цариграду дне 14. шабана 1056. (= 1632.).

3. Трећа листина такођер је ферман али султана Мехмеда на мухурлији, дугој 45·5 *ст*, широкој 22 *ст*, прутастој и добро очуваној. Листина је додуше на десном и на горњем рубу нешто оштећена, али је писмо остало нетакнуто.

Сијакат је нешто положен, слова су повелика. Бразде фермана, њих 21 на броју, су хоризонталне и при крају нешто према горе савите.

Тура гласи: „Мехмед бин Ибрахим хан Елмузафер даима", а није писана истом тинтом као и ферман, већ је мурећеп у туре бљеђи, у фермана црн и добро очуван. Пошто је горњи руб листа оштећен изгубило се и бисмиле.

Ни у ове листине нема мухура него отрага три „са" и то на средини, које гласи „Мехмед", друго у средини на дôњем рубу, које је нечитљиво, а треће у

лијевом ћошку, које ваља можда такођер читати „Мехмед“. На горњем отражњем рубу записано је млађом руком и ћирилицом значење фермана.

Пријевод ове листине гласи:

Од поглавица поглавица, преузвишени и свакој Божијој помоћи и дару препоручени бивши беглер-беже а сада херцеговачки мутесарифе! — Бог Вас унапредио! — и пресвјетли, великим знањем обдарени херцеговачки, Мостарски, Габеоски, Дољански кадија — Бог Вас вишим знањем подарио.

Овим се ферманом обавјешћујете, да је бератом именовани Митрополит Ипећке Епархије Симеон, којему су подложене Херцеговина и други котари, приступио у нашу ордију са тужбом, да се Латини (католици) Мађари, Шокци, Гардијани, Лужани, Арнаути и остали кршћански народ и свештеници, који станују у тим земљама и који су од памтивјека осим државних даћа њему као Митрополиту спадајуће милостиње, пристојбе за вјенчање и т. д. уплаћивали, сада томе противе, навађајући, да они морају оваке пристојбе плаћати римском папи, те је услијед тога молио, да се заповјед изда, да се имаде поступати у смислу постојећих закона, еда он не буде прикраћен.

Услијед те замолбе налажем, да имаду сви у гореречењим котарима станујући Латини, Мађари, Шокци, Арнаути и остали кршћани осим годишњих државних даћа такођер и митрополиту спадајуће милостиње, пристојбе за вјенчање и све остале митрополиту спадајуће пристојбине плаћати и по обичају и установљеном закону давати; а ако би се који свештеник томе противио, да га може митрополит по своме обичају покарати а да му нико на пут не стане.

Надаље притужио се је исти митрополит, да га неки заповједници, бегови, војводе, мудири, субаше и путници исмјехавају и узнемирују, када он у сврху утјеривања својих пристојаба у другим хаљинама преобучен путује.

С тога Вам се налаже, да на то пазите и да не допуштате, да се исти узнемирује и да спахијама, јењичарима и осталим чуварима строго забраните, да не смију свештеницима јахаће коње и мазге одузимати.

Немојте да се више о овој ствари буду овамо притужили и владајте се по овом ферману.

Писан у ордији на пољу Београдскоме дне 15. шабана 1104. (= 1693.).

Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine.

Sakupio

godine 1893. za zemaljski muzej u Sarajevu

Ljudevit Kuba.

(Sa 1 arkom nota.)

362.

Triput mene prevarila draga,
Prvi put me prevarila draga:
Dogji dragi za goru na vodu.
Drugi put me prevarila draga:
Dogji dragi kolu djevojačkom.
Kad ja jadan kolu djevojačkom
Kad se draga s drugim razigrala.
Treći put me prevarila draga:
Dogji, mili, mom bijelu dvoru.
Kad ja jadan k' njen' bijelu dvoru,
Kad je draga pendžer zatvorila,
I kroz pendžer lice pomolila.
Otvor pendžer, vjero i nevjero,
Kudiću te, kud ja budem išo.
Kudi, kudi, moje milo zlato!
Čisto zlato potamniti neće,
Njemu će se kujundžija naći
I meni će moj sugjeni doći.

Ključ.

363.

Hajte Jane, što ste stale,
Pete su vam ispucale.
Imam gaza, namazaću,
Pa više ti pucat neće.
Hajde strina, ženi sina!
Nije meni do mog sina,
Neg' do našeg rujna vina.

Trnovo: Kolo. (V. br. 172.)

364.

Kolo igra na dvadeset i dva,
U tom kolu lipi Ivo igra,
Ja kakve su Ive crne oči!
Da me hoće pogledati š njima,
Volila bi no što majku imam.

Travnik: Kolo.

365.

Povila se b'jela loza vinova.

Žepče.

366.

Oko grada zeleni se trava,
I na travi list bila papira,
Na papiru crno slovo piše
Crno slovo al je žalovito:
U petak se gjače razbolilo,
U subotu bolak bolovalo,
U nedilu bogu dušu dalo.
Lipo ga je majka otpremila

Od srebra mu sanduk načinila,
Srebren sanduk, grane pozlaćene,
Pa je majka gjaka zakopala,
Viš mu glave crkvu sagradila,
Pod nogama bunar iskopala,
S live strane ružu posadila,
S desne strane klupu načinila:
Koj' za crkvu, nek ide u crkvu,
Koji žedan, neka vode pije,
Koj' umoran nek' na klupu sidne,
Koj' je mlagjan, neka ružu bere.

Žepče. (V. n. br. 93.) (V. r. br. 93.)

367.

Visok ikbal imaš
Na čardak da sjediš,
Ti hanum da bidneš,
Altuni da rediš,
Dukate da rediš,
Pod tvoje b'jelo grlo.
Mrene majka nano
Živa mila hanum,
Za starjega dava.
Ne gazi nam nano
Živa mila hano
To starja čošelju,
Već ja hoću nano
tožkitka Sulejmana.

Čajniče.

368.

Medet Allah, duge noći
Ko ne ljubi crne oči
Ne pada mu san na oči
Već mu pada jad na srce
Na srcu mu ljuta rana.
– Ko bi rani mehlem bio?
Progovara djevojčica:
Ja bi rani mehlem bila.

Rogatica.

369.

O Dunavo, što se mutiš?
Zaplivale dvije seke,
Isplivala mlada Vas'ja.

Goražda. (Sr. r. br. 359.)

370.

a) Oj djevojko ašalijo,
Dragi ti se razbolio,
Val' ako će i umr'jeti,
Ja ga neću požaljeti
Sulupe ću podrezati,
Obrve ću namaknuti,
Sve ću momke pomamiti.

b) Nij u bana, nij u kralja,
Što u Marka Kraljevića,
Dobar gjogo u podrumu,
Njega ištu u svatove,
U svatove Nikoline,
Po djevojku Nikinicu.
Dobar gjogo progovara
Ne dajte me u svatove,
Ako bude zla djevojka,
Kleće mene svekrvica:
Dobar gjogo, bog t' ubio,
Što si meni zlo donio,
Što ga nisi ti pronio,
Mimo dvore pa u more.

c) Sad nam majka sina ženi,
Sina ženi, pa se veseli,
Sve se pleme veselilo,
Majka najviše.
Sve se pleme veselilo —
Babo najviše —
Sve se pleme veselilo
Brati najviše —
Sve se pleme veselilo
Seke najviše.

Bihać. (Svatovsko kolo.)

371.

U popove Stojke bjele ruke kažu.

Kiseljak. (V. r. br. 239.)

372.

Zaveze mi se Jovan beg
U šajku lagju niz more,
S Marijom ljubom nevjernom.
Stade se more njihati,
I šajku lagju tonuti,
Jovan beg suze roniti.
Mariji ljubi govori:
Marijo ljubo nevjerna,
Kaži mi misleć šta misliš.
Marija Jovi govori:
Jovan beg, vjero, nevjero,
Kazat ću misleć, šta mislim,
Da mi je sada Niko mlad,
Čudno bi ti ga ljubila,
Na svome srcu grlila.
Jovan beg ljubi govori:
Marijo ljubo nevjerna,
Niko je meni moj rogjak,
A tebi sluga i djever.
Marija Jovi govori:
Jovane, vjero, nevjero,
Ljepota roda ne pazi,
A sevda stida neima.

Zonica. (V. n. br. 28., 381.)

373.

Progji dragi sitnijem sokakom,
I moja su vrata kraj sokaka,
Nema blata oko vrata,
Sjahaj ti pa na mala vrata.
Čuvaj, dragi, da ne škripe vrata
Čuće mama, čuće sa čardaka,
I pašćemo oboje na vrata.
Inoća mu plaho hasta,
Nemam čime, da obidem,
Feredžu sam dala terzu,
Feredža je sašivena,
Ama nije jako prišivena.
Košulju sam dala veziljanu.
Košulja je sašivena,
Ama nije jako navezena.
Papuče sam dala, da se šiju.
Papuče su sašivene,
Ama nisu jako pošivene.
Dragoga joj ne bi dala,
Ama sam joj dragog uzeh.
Da sam joj ga šćela dati,
Ne bi joj ga ni uzela.

Foča. (V. br. 32.)

374.

Vino piju dva mila jarana,
U mejhani na sred Sarajeva,
Tud prolazi beže Osmanbeže.
Zbor zborila dva mila jarana:
Hodi, beže, da pijemo vino.
Progovara beže Osmanbeže:
Nije meni do vašega vina,
Jučer sam se mlagjan oženio,
A sinoć mi mila pobegnula.

Sarajevo.

375.

Golubice b'jela, što mi ne gugučeš?
Gugutati neću u Trebinju gradu.
U Trebinju gradu tešku žalost kažu,
Gdje boluje luda Zulgjevića Fata,
Nasred kuće leži ko jela zelena,
Viš nje sjedi majka, grozne suze valja.
Progovara luda Zulgjevića Fata:
Kad ja umr'jem, majko, na mehku dušeku,
Naneste me majko uz to polje ravno,
Nek me vide, majko, poljički bećari,
Neka žale, majko, Zulgjevića Fatu,
Selam ćeš mi, majko, iz Krekova Mehu.

Jeleč.

376.

O djevojko ime slatko,
Što je vr'jeme tako kratko,
Za dvadeset i dva dana
Na mom srcu osta rana,
Il' ću kriti il' tajiti,
Ne znam, što će bolje biti,
Da sakrijem, može biti,
Da će za me bolje biti,
Ova tuga srca moga
Oćera me već do groba,
I u grob ću draga leći,
Sve za tobom ja misleći:
Ti si grana jorgovana,
Koja nisi uzabrana,
Ti si drago rosno cv'jeće,
Neima momka koj' te neće.

Višegrad. (V. n. br. 377., 378.)

377.

Evo noćas treća večer,
Kako šećem pod tvoj pendžer.
Ti si pendžer zatvorila,
Na ruku se naslonila.
Da si momo sretna bila,
Ti bi pendžer otvorila.
Bilo lice promilila,
Mene mlada pogledala.
Da si, dragi, sretan bio,
Ti bi pendžer salomio,
Mene mladu obljubio.
A moj dragi, šta me mori.
Što mi često ne pohodiš,
Jal' me vodi, jal me prodaj.
Prodaj mene bazergjanu,
Išći za me jungu zlata,
Pa pozlati dvoru vrata,
Ko prohodi, nek se čudi.

Foča. (V. n. br. 376., 378.)

378.

O jabuko šareniko,
Što s' toliko rod rodila?

Plevlje. (Dalje rieči v. br. 757.)
(V. n. br. 376., 377.)

379.

Povila se tamna magla
Pokraj Dunava,
Tuj se dala tanka staza
Tanka tanana,
Tuj se šeće vjerna ljuba
Cara Lazara,
I pred njome šojke ptice
S perjem šarenim,
Progovara vjerna ljuba
Cara Lazara:
Oj boga Vam šojke ptice
S perjem šarenim,
Vidjeste li mog dragoga
U tugjoj zemlji?
I da smo ga i vidjeli,
Ne poznamo ga,
Lahko bi ga poznavali,
dobar junak je,
Na glavi mu bijel kalpak,
Od b'jele svile,
Na njemu je mor-dolama
do crne zemlje,
Crna oka, b'jelo lice,
Roda gospodskog.

Zenica.

380.

Majka kara Aliju
I nevistu Hajriju,
Ne će mi Hajra da radi,
Već se majkom inadi,
Sve se bieli, bakami,
I obrve navlači.
Kad to čuje Alija,
Golu ćordu popade,
Pa on ide na vrata,
Halkom kucnu na vrati;
Otvori mi vrata Hajro!
Sad ti je Ale obranjen,
U mejhani sideći,
S jaranima pijući.
Kad si Ale obranjen,
Što će ti ćorda u ruci?
Ti ćeš mene posići.
Ako ćeš me posići,
Ne sici me po pasu,
Već me sici po vratu,
Živo mi je čedo pod pasom,
On je vrata otvorio,
Pa je ćordom udario;
Živo joj čedo ispade,
Pa ga uze Alija,
Pa ga nosi svojoj majci,
Eto ti, majko, jabuka,
Pa se šnjime zabavljaj,
Ja sam posiko Hajriju.

Jezero.

381.

Mlado pastirče umilno
Za što si se tako snuždilo?
Što ti je lice uvehlo,
Valja ti je stada nestalo?
Stado je moje potpuno,
Samo mi je srce klonulo.
Tri dana ležim ja ovde,
A stado mi pase kraj vode.
Ne jedem ništa od bola,
Samo pijem vodu s izvora.
Draga me moja odbila,
Koja me dosad ljubila.
Ja uzmem frulu pa sviram,
Š njome moju dragu dozivam.
Poljana ječi od frule,
Draga mene neće da čuje.
Odziv mi kaže iz luga,
Da sad ona ljubi drugoga.
Badava sam joj godio,
I milost njojzi nosio.
Žalio nisam jaganjca,
Dao bi joj dušu i srca.
Bog nek joj sudi po pravdi
Što od mene mlada uradi
Ljubav je moju ubila,
Za što me nije vjerno ljubila.

Gacko.

(V. n. br. 28., 372., 686.)
(V. r. br. 686.)

382.

Oj velela veselice,
Vesele ti oči imaš,
Svakoga si pogledala,
Svakome si jada dala,
I mene si pogledala,
I meni si jada dala,
Sve po gori gorsko cv'jeće,
Za najviše mor-ljubice.

Banjaluka.

383.

Raslo mi je badem drvo
tanko, visoko,
Pod njim spava ajduk Veljko,
S ljepom djevojkom.
Dušek jim je djetelina,
Trava zelena,
Jorgan im je vita grana,
Slatka badema,
Jastuk im je b'jele ruke
Jedno drugome,
Tud se dala tanka staza
Tanka tanana,

Tu j' se šeće stara majka
Ajduk Veljkova,
Ona budi svoga sina,
Tog ajduk Veljka,
Ustaj, ustaj, mili sine,
Ti ajduk Veljko,
Ustaj, — mili sine.
Saba zora je,
Ustaj gore mili sine,
Pojdi na Turke,
Pa ti brani svoju braću
Da ti ne plaču.

Krupa.

384.

Igje Jovo potokom,
Za njim gjogo poskokom
Stan gjogate živ ti ja,
Da djevojci prsten dam,
I punici jabuku,
Recitativ:
Jala, pala ručice,
Djevojačka dušice.

Spremi momu u bašču
— Da nabere šenboja,
Da zakiti djevera.
Nagje momak jabuku,
Momak grize jabuku,
Ujede ga za ruku.
Jala itd.

Na dilberu košulja,
Bjelom svilom šivena,
A crvenom vezena,
Ljubi dilber koga ćeš,
Baš ako ćeš i mene,
Jal mog druga kraj mene.
Jala itd.

Konjic. (Kolo.)

2. Frigička ili hipodorička ili mol-ljestvica (br. 385.—443.).

385.

O djevojko crno oko,
Gje 'no sinoj s tobom stojah,
Meni osta sablja moja,
Sablja moja i mahrama,
U mahrami ogledalo.
Hajde, dušo, da tražimo.
Ako bog da, te nagjemo,
Bracki ćemo dijeliti:
Meni sablja i mahrama,
Tebi, dušo, ogledalo.
Ogledaj se do jeseni,
O jeseni hajde k meni,
O proljeću ja te neću.

Nevesinje.

386.

Jovan beže konja veže
Za karanfil djevojački,
Otrže se konj zelenko,
Pa pobježe niz to polje,
Niz to polje niz livade,
Niz livade nekošene,
Niz šenice neženjene.
Progovara Jovan beže:
A djevojko, boja moja,
Uhvati mi konja moga,
Pa ćeš biti neva moja,
Jali moja, jal' bratova.
Kako ću ti neva biti,
Kad ja ne znam brata tvoga?
Lasno ti je brata znati,
U mog brata do tri perja:
Prvo perje sjajna zvjezda,
Drugo perje sjaj-mjeseče,
Treće perje žarko sunce.

Ljubinje.

387.

Zavijala do tri gorska vuka,
Jedan vije u Posavine,
Drugi vije po Stražbenici,
Treći vije u zelenu Vranu.
Koji vije u Posavine,
Ono mi je hajduk Marijane,
Koji vije u Stražbenici
Ono mi je Tomić Mihovile,
Koji vije u zelenu Vranu
Ono mi je Svjetlica Šarene.

Prozor.

388.

O djevojko, džidžo moja,
Džidžala te majka tvoja,
Nadždžanu meni dala,
Ja ću ti džidže potrgati
Ja ću ti lišce obljubiti.

Goražda. (Kolo.)

389.

Ja pogledah preko kola,
Al' se dragi s dragom gleda,
A neka ga, nek se gleda,
Ja sam sebi zagledala
U kasabi prama sebi,
Koji nosi mor-dolamu,
Prek' dolame šećer puca,
Ja ću sjesti na krioca,
Trgat ću mu šećer puca,
Nek dušmanu srce puca.

Goražda. (Kolo.)

390.

Oj moja ružo rumena,
Što's mi se rano razvila,
Nemam te kome trgati,
Moje je drago daleko,
Preko tri grada bijela,
Preko tri gore zelene,
Preko tri vode studene,
Preko tri polja široka.

Jeleč. (Sosko dvopjev.)

391.

Kiša ide, pomalo snijega,
Teško onom' ko konaka nema,
Jadan Drago, ti konaka nemaš!
L'jepa Milo, otvori mu vrata,
Pokisne mu šešir od dukata,
Pod šeširom devet djevojaka
I deseta Mila materina!

Lijeska kod Višegrada.

392.

Povila se vita gora zelena,
I u gori sveta crkva Sofija,
I u crkvi sveta Gospa Prečista,
Ona drži svoga sina Jovana,
Pa govori svome sinu Jovanu:
O moj sine, Krstitelj Jovane,
Čudan sam ti san usnila,
Gdje poniče ovo borje zlaćano,
I po borju sve su grane srebrne,
Sve su grane rodile bisera.

Kalinovik.

393.

Hanino, dušo moja
Zaspi, zaspi sine
San te prevario,
Ljuljala te majka,
Ljuljala te i uljuljala te.

Ljubuški. (Uz bešiku.)

394.

Hvatajte se b'jele ruke,
Dok nijeste vojna stekle:
Ne da vojno ić' u kolo,
Veće veli: sjedi more,
Sjedi more, čuvaj dvore,
A ti uzmi vitu iglu,
Pa ti sašij vojnu košlju.
Vojnu košlju, vojnu gaće,
I u gaće vezen učkur.

Trnovo. (Kolo.)

395.

Zapjevaj, sivi sokole,
K'o što 'no sinoć pjevasmo
U onoj bašči zelenoj,
Pod onom ružom rumenom.
Daj da jednom zapjevamo.
Da vidimo, ko će bolje,
A ja mogu, fala Bogu,
A ja znadem, ko ne mere:
Ko se skoro oženio,
Svašta dobro poželio,
A najviše djevojaka.

Trnovo.

396.

Sinoć dogje mlado momče iz tugje zemlje.

Jeleč

397.

Prouči se sitan ferman
Pred džamijom pred Begovom.
Što bi staro, sve zaplaka.
Što bi mlado, sve zapjeva.
Skidoše him ahmedije,
Ustakoše medžidije,
Skidoše him anterije,
Obukoše havranije,
Skidoše him morčakšire,
Obukoše him pantole,
Skidoše him jemenije,
Obukoše kundurice.

Jeleč.

398.

Tiha noći, moje čedo spava,
Za glavom mu od bisera grana,
Na toj grani ko da nešto bruji,
Tu su pali sićahni slavuji,
Žicu predu od svilena vlasa,
Da izatku duvak do pojasa,
Da prekriju i lišce i grudi,
Da se moje lale ne probude.

Goražda.

399.

Ovako se biber, sije, ovako.
Nije tako, vet ovako, ovako,
Ovako se biber miče, ovako,
Nije tako, vet ovako, ovako,
Ovako mi biber klasa, ovako.
Nije tako, vet ovako, ovako,
Ovako mi biber zdrije ovako,
Nije tako, vet ovako, ovako,
Ovako se biber ženje, ovako,
Nije tako, vet ovako, ovako,
Ovako se biber kupi, ovako,
Nije tako, vet ovako, ovako,
Ovako se biber slaže, ovako,
Nije tako vet ovako, ovako,
Ovako se biber veže, ovako,
Nije tako, vet ovako, ovako,
Ovako se biber nosi, ovako,
Nije tako, vet ovako, ovako,
Ovako se biber vrše, ovako,
Nije tako, vet ovako, ovako,
Ovako se biber zgrće, ovako,
Nije tako, vet ovako, ovako,
Ovako se biber paha, ovako,
Nije tako, već ovako, ovako,
Ovako se biber siplje ovako,
Nije tako, vet ovako, ovako.

Ljubinje. (Kolo, igra.)

400.

Oj moja ružo rumena.

Rogatica. (Foča.) (V. r. br. 390.)

401.

Zavikala vila sa planina:
Oj bora vam, prozorske divojke,
Sve groznica redom pomorila,
Smrtnu bolje Jozo Nedelija.
On boluje na draginom krilu,
Njega pita Marica divojka:
Znaš li bolan, da ćeš preboliti,
Da ti tražim lika za bônika.
Njoj odg'vara Jozo Nedelija:
Nije treba lika za menika,
To izusti, pa dušu ispusti.

Prozor.

402.

Sama Mara za gorom žanjaše,
Sama žanje, sama snope veže.
Kad je dnevi oko podne bilo,
Tud naljeze čelebija Jovo:
Božja pomoć, plemenita Maro!
Zdravo bio, čelebija Jovo!
Daj me najmi, plemenita Maro,
Daj me najmi, da ti snoplje vežem:
Neću mnogo ni iskati najma,
Samo tri put na dan poljubiti.
Kad je dnevi oko podne bilo,
Tad govori čelebija Jovo:
Je l' se vakat poljubiti Mare?
Šuti Jovo, zagrmjelo na te!
Nu pogledaj nebu pod oblake,
Kako soko sokolice gonja.
Sve po nama pada perušina,
Prevari se, ujede ga guja,
Pa pogleda nebu pod oblake,
Al pobježe plemenita Mara.
Jovo gori, Mara preko gore,
Jovo polju, Mara preko polja,
Jovo vodi, Mara preko vode,
Jovo dvoru, Mara je u dvoru,
Iz dvora mu jade zadavaše.

Nevesinje.

403.

Bor sadila Dilber-Ive draga,
Bor sadila, boru govorila:
Savi bore, svoje vite grane,
Da se penjem uz te vite grane,
Da ja vidim igje li moj dragi,
Ide l' dragi, vodi li svatove!

Jajce.

404.

Gospojice, gospodar te kara,
Što će tvoja na pendžeru glava,
B'jele ruke niz donje solufe,
Crne oči pred velikom stražom,
B'jelo lice pred našom kasarnom.

Doboj. (Kolo.)

405.

Ja pošetah šeŧeli sokakom,
Tu j' mi dragi bere šeŧelije.
Što mi nisi jednu ostavio,
Da ja znadem, da si moja draga,
Ja bi tebi deset ostavio.

Bugojno. (V. r. br. 252.)

406.

Sve mi moja mama prigovara,
Da bi mene jesenas udala,
Al me ne da u selo za diku,
Već u varoš za staroga čiku.
Volim brati po gori behara,
Neg ljubiti staroga bećara,
Volim brati po šumi cvijeće,
Neg ljubiti, što mi srce neće.

Krupa. (Kolo.)

407.

Pošla Mara na vodu,
Za njom Jovo na konju,
Daj mi, Maro vodice,
Iz bijele ručice!
Ne dam vala ni kaplje,
Za sinoćnje besjede,
Za jutrošnje jabuke;
Svakom dade po dvije,
Meni jednu uvehlu.

Ključ.

408.

Asan aga na gradu sjegjaše,
Vjernu ljubu na krilu držaše,
Vjernoj ljubi tiho govoraše:
Što te pitam, da mi pravo kažeš,
Kolko si se puta udavala.
Ljuba njemu tiho odgovara:
Kad me pitaš, da ti pravo kažem,
Prvi put sam za pašićem bila,
U pašića dosta blaga bješe,
Al me junak slabo milovaše;
Drugi put sam za dervišom bila,
U derviša malo blaga bješe,
Al me junak l'jepo milovaše.
Kad se budi u lice me ljubi.

Mostar. (V. r. br. 40.)

409.

Pošetale mor-djevojčice
A za njima mor-nevjestica,
One idu mor kod sudije,
Mor kod sudije pred kadiju,
Da nam puste mor-Jovančića,
Jovančića, mor-dilberčića.
Kad su bile mor na igrištu,
Sve gjerdane mor poskidale,
Sve parice mor na paricu,
I groševe mor na groševe,
Ej dukate mor na dukate.
Oni idu mor kod sudije,
Mor kod sudije, pred kadiju,
Da otkupe mor-Jovančića
Jovančića, mor-dilberčića.

Livno.

410.

Svirajte nam trinajst tamburaša.
Pratite nas do novog salaša,
Do salaša petica je vaša.
Lazo pije, petica se vije.
Mora l' biti žena ko djevojka,
Kad je žena ruža razvijena.
A djevojka pupoljak od ruže.

Livno.

411.

Mlado pastirče unilo
Za što si se tako snuždilo?

Nevesinje. (V. dalje riječi br. 381.)

412.

Raslo jelenče maleno,
Ko u polju cv'jeće šareno.
Gora ga rosom pojila,
Košuta ml'jekom dojila.
Raslo jelenče golemo.
Ne dalo se gori pojiti,
Ni košuti ml'jekom dojiti.

Jeleč. (V. r. br. 358., 684.)

413.

Beg Alibeg dobra konja otprema,
Bliz njeg draga sablju drži i plače,
Beg Alibeg, s kim ti mene ostavljaš?
Ostavljam te s mojom majkom i tvojom,
Što će meni moja majka i tvoja,
Kad mi nejma Alibega kod mene!?

Goražda.

414.

Djevojka je sinju maglu klela:
Sinja maglo, raja ne vigjela,
Što si rano na Bezistan pala,
Zamaglila dva nova dućana,
I u njima dva brata bećara!

Žepče.

415.

Šetalo se zlato materino
Šetajući crnu zemlju ljubi:
Crna zemljo, primi mene u se,
Kad ja ne mam nikoga od roda,
Već daidžu brata materina.
Svak me prosi, za svakoga nisam,
Star me prosi, a mladi kupuje:
Volim mladu biti robinjica,
Nego staru mlada gospojica:
Volim s mladim po gori hodati,
Neg' sa starim po kelji šetati:
Volim s mladim na zelenoj travi,
Neg sa starim na mehku dušeku.

G. Vakuf. (V. r. br. 543.)

416.

Pošetalo daidžino zlato
Po hasbašći po zelenoj travi,
Šetajući, svog daidžu kune:
Crna zemljo i zelena travo,
Što me nisi pokrila odavno,
Pukni zemljo, da utonem u te,
Da ne gledam jada po svijetu,
Od momaka i od djevojaka.

Plevlje. (V. r. br. 911.)

417.

Liepi Ivo, kamo ti šemšija,
Ostala ti u novoj mehani.
Kad si pisar, što ćeš u mehani?
Od svog derta, svoje jauklije,
Sinoć mi se draga priudala,
Da je za kog, ne bi ni žalio,
Već za moga prvog pobratima.
Mene pobro u svatove zove,
Da mu budem diver uz divojku
Tuj sam se ja jadan zamislio,
Ako odo', nagleda se jada,
Ak' ne odo, osta željan dragi,
I ja odo pobri u svatove
Da mu budem diver uz divojku.
Prsten dajem, na nogu joj stajem,
Duvak mećem u uho joj šapćem:
Kam ti puška tvoga nesretnjaka,
Kam mu puška, pusta mu ostala,
Pa ostala zemlji od nićaha,
Pa zapala prvoga sevdaha.

Jajce.

418.

Ićindija a za dragom da pogjem,
Kara akšam a ja dragoj pod pendžer.
Kad mi draga s milom sekom zaspala,
U ruci joj od biljura maštrafa,
Iz maštrafe tri cvijeta zaljeva,
Mavi sumbul i alkatmer i ruža,
Da mi Bog da tri cvijeta da trgam,
Da mi Bog da tri djevojke da ljubim,
Prvo drago od malena gledanja,
Drugo drago, to mi majka ne dade
Treće drago, što ga sade ja gledam.

Foča.

419.

Istom legoh, san me fata,
A dragi na vrata,
Dušo Maro, dušo Maro,
Otvori mi vrata.

Doboj. (V. dalje riječi br. 199.)

420.

Sinoć sam se s dragim zavadila,
Da sam za što ne bi ni žalila,
Već za jednu granu jergovana,
I ta grana u petak ubrana,
Doće vreme, pa će se kajati,
Doće k meni pod pendžer plakati,
A ja ću se s pendžera smijati,
Pa gledati, šta budala radi.

Doboj.

421.

Uz polje ruža procvala,
Samo jedna staza ostala,
Tuda moj dragi prolazi,
I gjogata konja provodi.
Gledala ga draga s pendžera,
Pa njemu mlada govori:
„Provedi gjogu u bašču,
Pa ga sveži ruži za granu,
Neka mu ruža miriše,
A ti dogji k meni pod pendžer,
Da ti kažem moje jadove:
Mila me majka udaje,
Dušica se s t'jelom rastaje,
Koji nas dvoje rastavi,
Duša mu raja ne vid'la,
Već mu se vila i vila,
Na dno se pakla savila,
U paklu bila podnica,
Sve dušmane tresla groznica."

Doboj. (V. r br. 29., 30., 551.)

422.

Široka kita rakita
Široko polje prikrila.
Jednoga kraja ne krila.
Tude mi ležu svatovi,
Svatovi Šemsibegovi,
Pred njima bego Šemsibeg,
Na ruci nosi sokola.
Izvi se soko visoko,
I pade dragoj na ruku.

Višegrad. (V. r. br. 450.)

423.

S Bogom draga ljubezna,
Ne bud' srcu žalosna. —

Foča.

424.

Tri putnika putem putovaše,
Putujući sretoše djevojku.
Jedan daje od zlata jabuke.
Drugi daje od zlata prstene.
Treći daje stručak bosioka.
Koji daje od zlata jabuke,
Oni veli: moja je djevojka.
Koji daje od zlata prstene,
Oni veli: moja je djevojka.
Koji daje stručak bosioka,
Oni veli: moja je djevojka.
Govorila lijepa djevojka:
Jabuke se po peškešu daju,
Prstenje se djevojkama daje.
Bosiok se po milosti daje.
Čij' je prsten, onog je djevojka.

Zenica.

425.

Odbi se biser grana od jergovana,
Odbi se dilber-Ane od svoje majke.
Vrati se dilber-Anka majka te zove,
Majka te, Ano, zove, šesić ti daje.
A što me nije prije zvala i šesić mi dala.
Obazri se zlato Anka, majka te gleda.

Žepče. (Svatovska.)

Ne mogu se obazriti, drûge medene,
Zanio me konj zelenko megju djevere.
Odbi se biser grana od jergovana,
I 'naša mila Ana od svoga roda.
Pribi se kumu, djeveru i svome dragom dilberu.

(V. n. br. 602.)
(V. r. br. 602.)

426.

Da pletemo
Sitan tanac
Mučnu igru
I na noć.

Ko je pleo,
Nek raspleće,
I na noć.

Visoko. (Kolo.)

(V. r. br. 785.)

427.

Urodila žuta kruška,
Ko će krušku podabrati,
Podabrati lipa Mare,

Ko će Mari pripomoći?
Pripomoći lipi Ivo.
Ko će Ivi jagluk dati?

Jagluk dati lipa Mare,
Ko će Mari prsten dati?
Daće prsten lipi Ivo.

Jajce.

428.

Sastala se Drina i Morava,
Drina valja drvlje i kamenje.
A Morava lagju od merdžana,
I u lagji kolo djevojaka.
U tom kolu moja vjerna ljuba,
Svojim visom kolo nadvisila,
Sa ljepotom kolo začinila,
Te ljepote u svijetu nema.

Foča.

(V. n. br. 925.)
(V. r. br. 925.)

429.

Vila jaše konja Osmanova,
Vila jaše za njom Osman pješe.
Sjaši vilo, da se odmorimo.
Ja se nisam, mlada, umorila,
Valja meni bio grad graditi,
— Brez aršina i brez tebešira,
Brez kamena i brez ćeremita.

Foča.

(V. n. br. 724.)

430.

Gine vehne srce u menika,
Što mi moja ne dolazi dika.
Da mi dogje, da mi glava progje.
Dogji, lane, nek srcu odlane.
Da znaš, diko, kako srce boli,
Srce boli, hoće da izgori,
Izgorjela džigarica b'jela,
A od crne ni spomena nema.
A moj dragi, moje milovanje,
Milovanje često spominjanje,
Spominjanje često uzdisanje,
Kad uzdahnem, hoću da izdahnem.

Doboj.

(V. r. br. 1097.)

431.

Vidiš dobro, tu zelenu travu,
Tako ćeš se i ti zeleniti,
Kad ja stanem drugoga ljubiti.
Ti ćeš stati, kad ćeš uzdisati,
Pa ćeš reći: to je moje bilo,
Moje bilo i mene ljubilo.

Zenica.

432.

Što no nejma od Drine vedrine,
I habera od moga dragoga,
Il' boluje ili ašikuje,
Ili ga je druga premamila. —
Je da Bog da, te se pomamila,
Od pomame po gori hodila,
I u gori nogu salomila.

Goražda.

433.

Vihar ružu uz polje nosaše,
Na Mujin je čador donosaše.
Pod čadorom niko ne bijaše,
Osim Mujo bolestan ležaše,
Viš glave mu tambura stajaše:
O tamburo, ne ostala pusta!
Sila si me gladna nahranila,
Sila si me žedna napojila.
Kome bih te junak poklonio?
Da te dadem ostarjeloj majci:
Žalosna je, ponesti ne može,
Da te dadem vjerenici ljubi:
Ljuba mlada, a tambura jasna,
Ni to dvoje zajedno ne more.

Foča. (V. r. br. 187., 285.)

(Nastaviće se)

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

Allegro **362.** *Ključ*

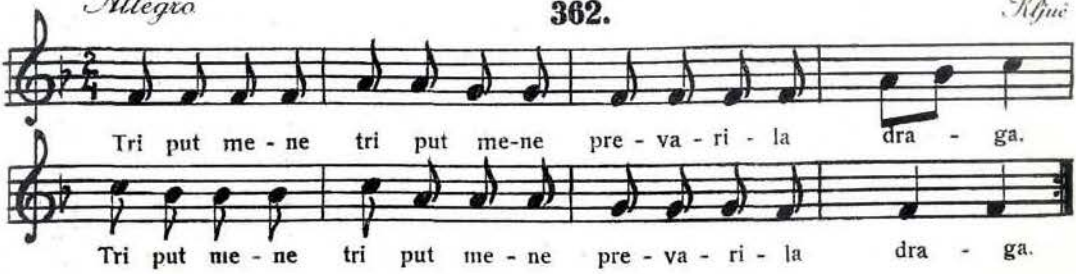

Allegro **363.** *Trnovo* (Kolo)

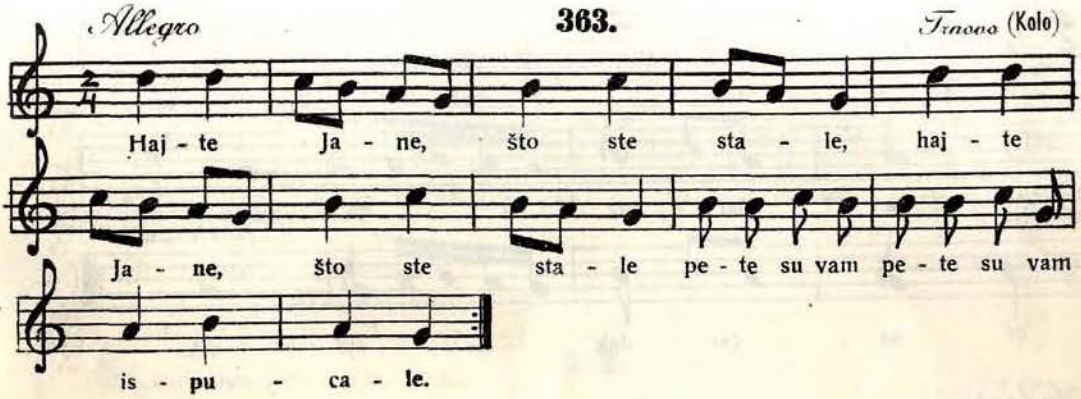

Allegro **364.** *Travnik* (Kolo)

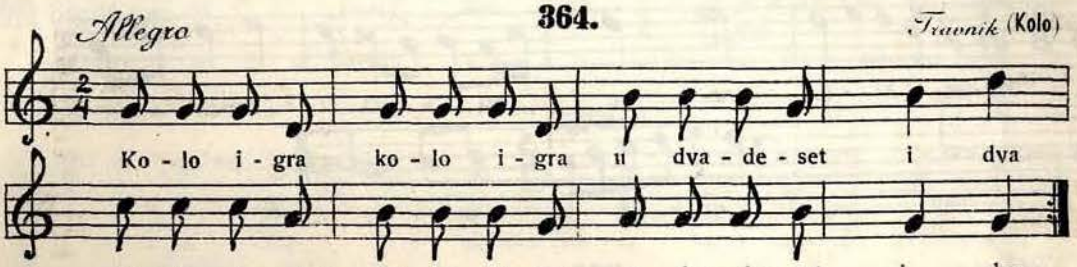

Allegretto **365.** *Žepče*

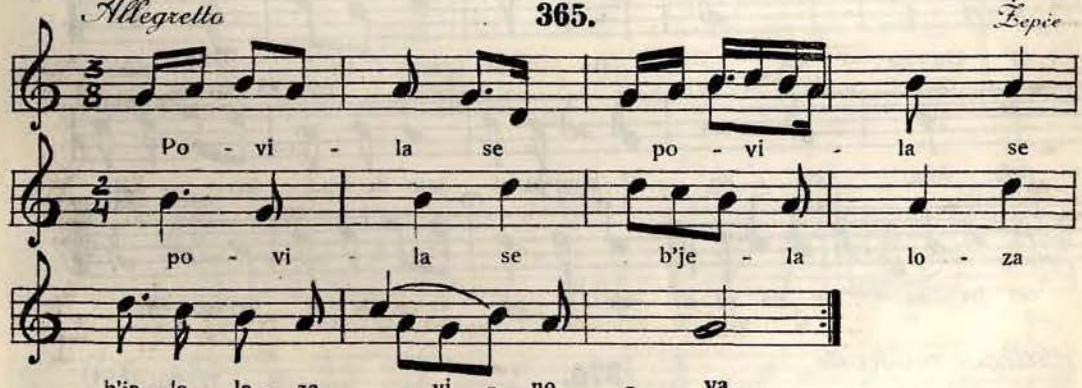

Moderato **366.** *Žepče*

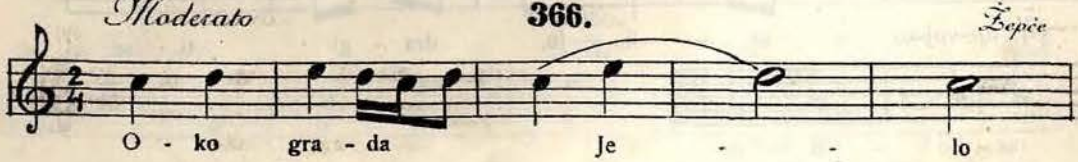

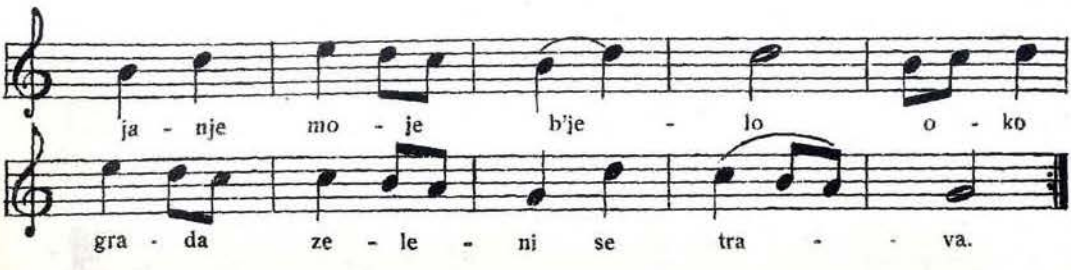

Allegretto **367.** *Čajniče*

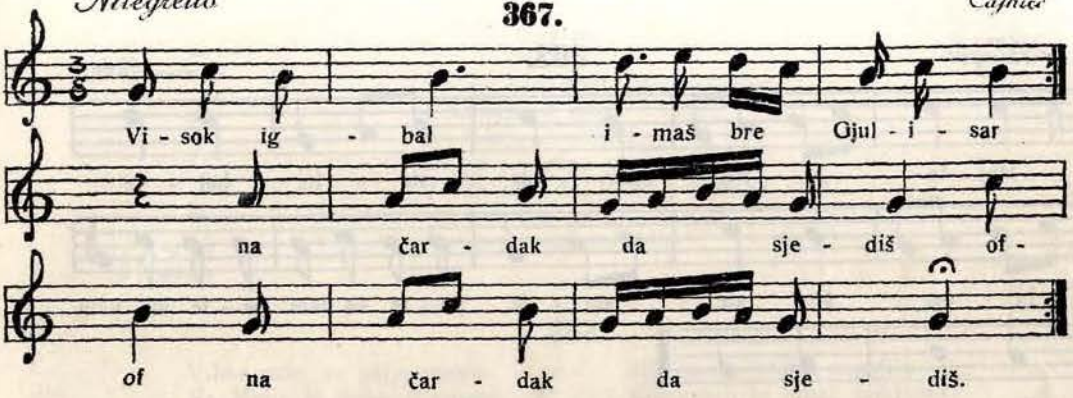

Andante **368.** *Rogatica*

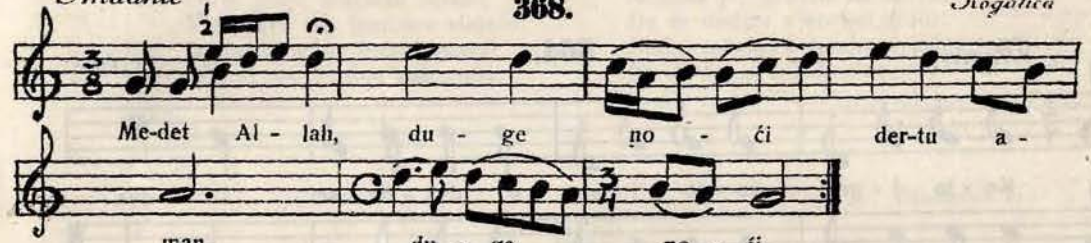

Allegro **369.** *Goražde*

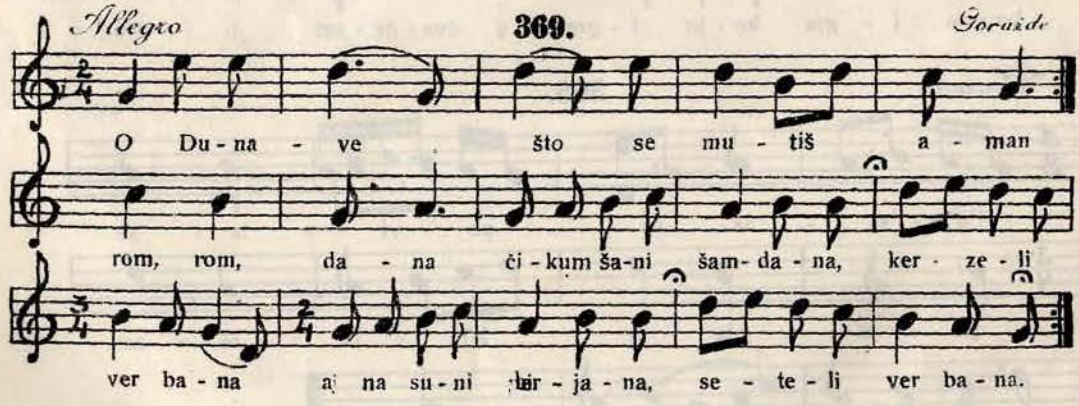

Allegro moderato **370.** *Bihać* (Kolo)

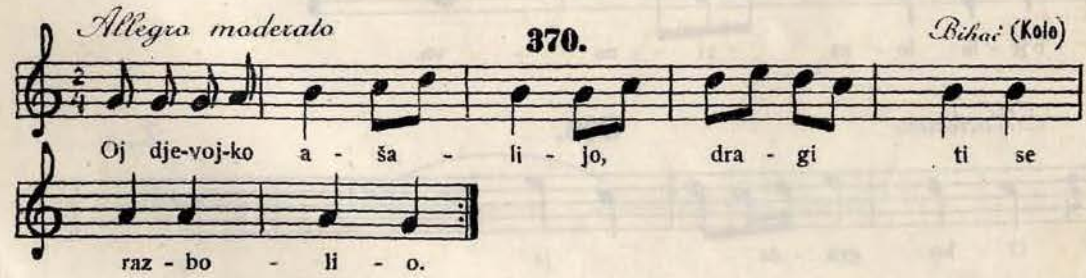

Allegro **371.** *Kiseljak*

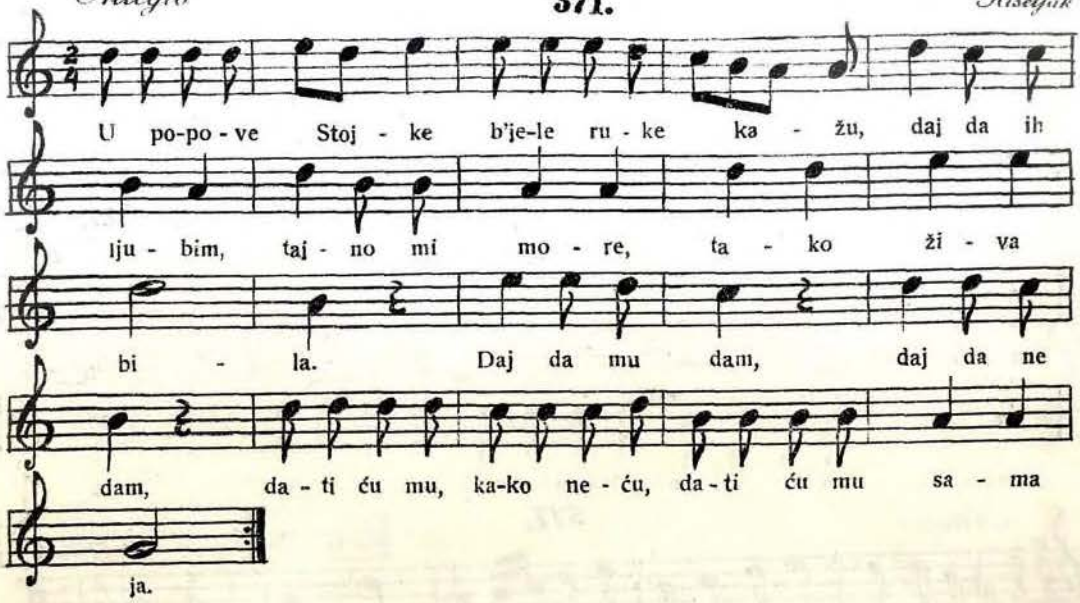

Allegro moderato **372.** *Zenica*

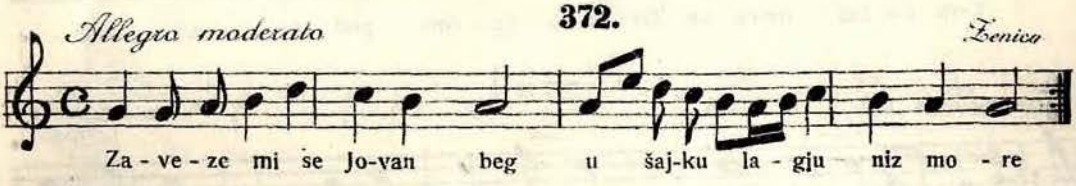

Allegro **373.** *Foča*

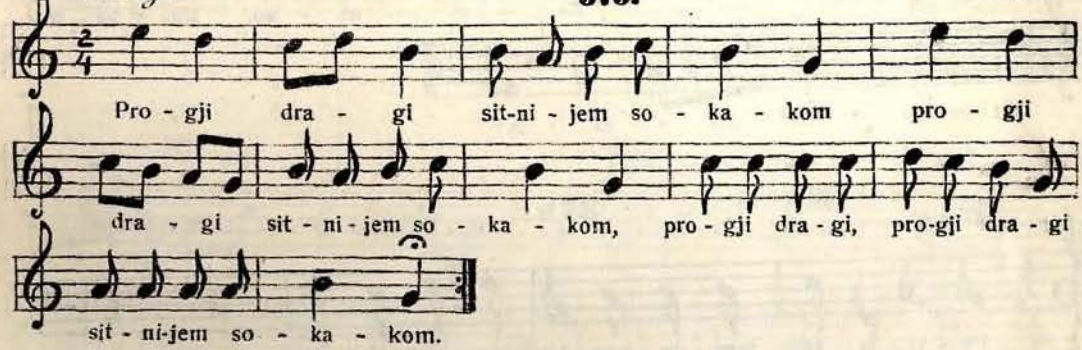

Allegretto **374.** *Sarajevo.*

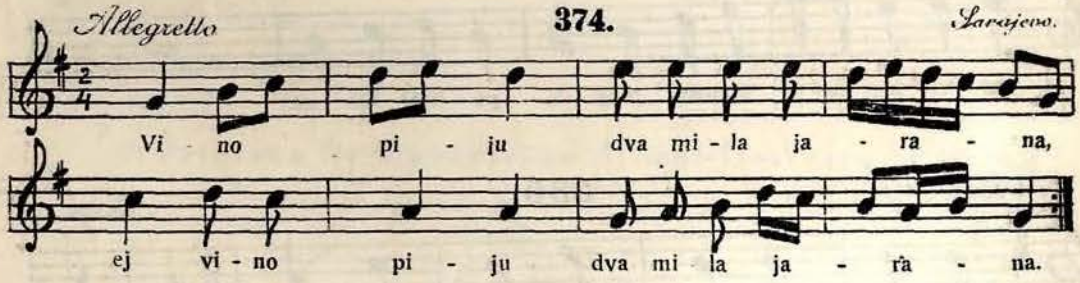

Allegretto **375.** *Jelec*

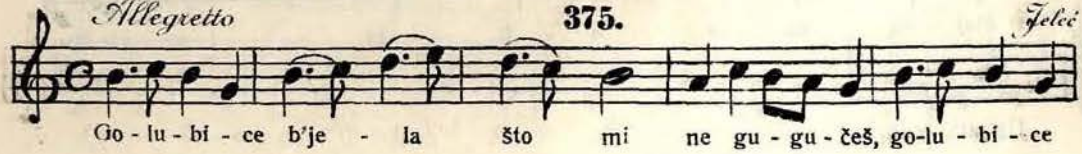

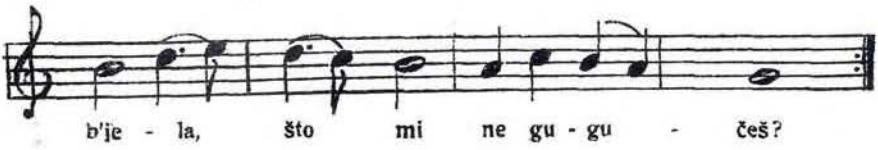

Allegretto **376.** Višegrad

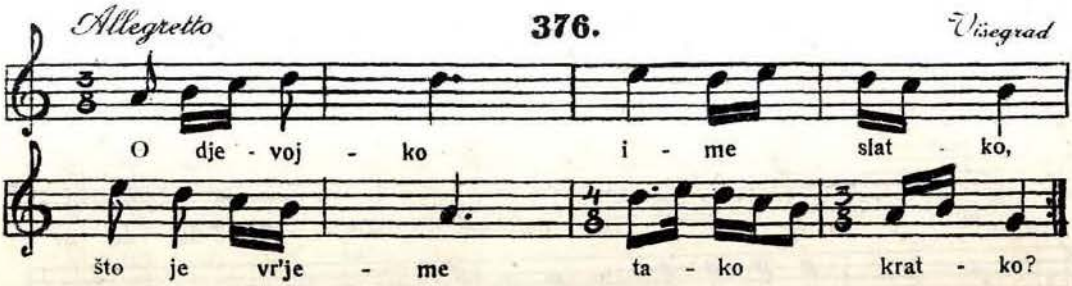

Allegro **377.** Foča

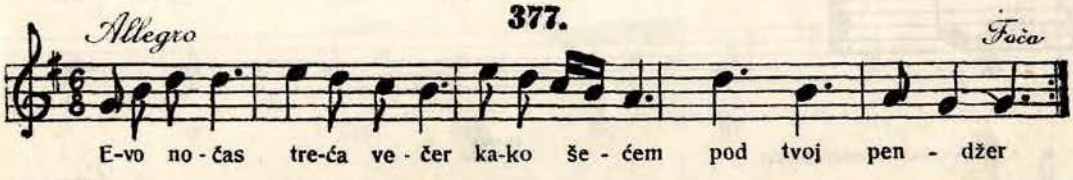

Moderato **378.** Pivlje

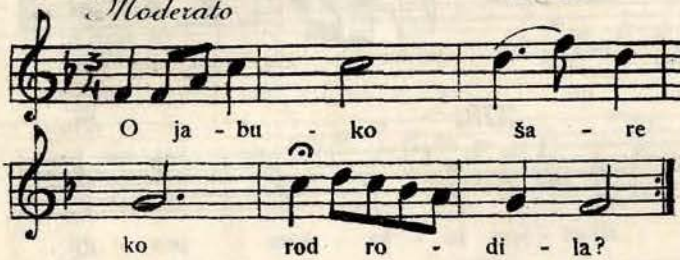

Allegro **379.** Zenica

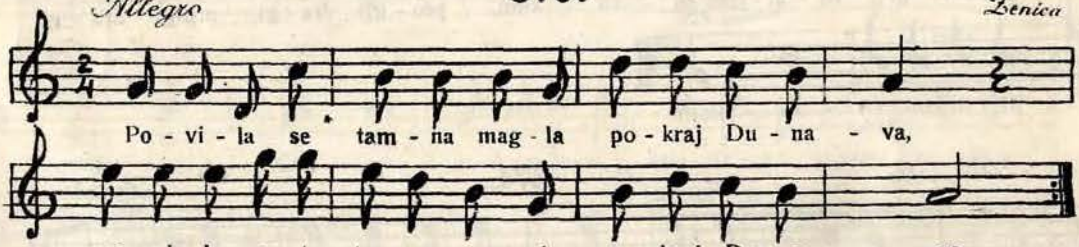

Moderato **380.** Jezero.

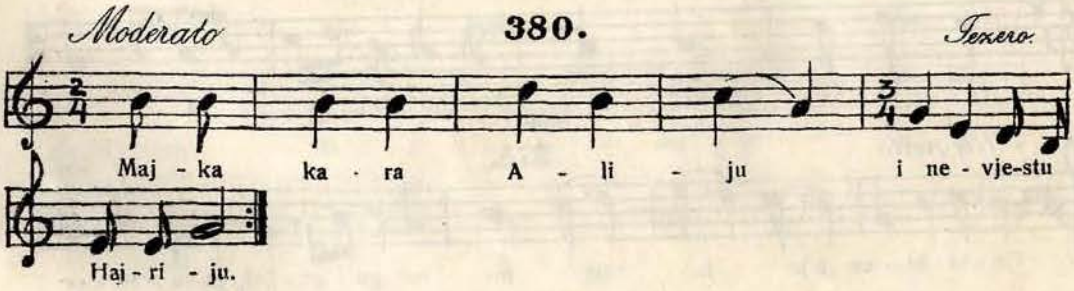

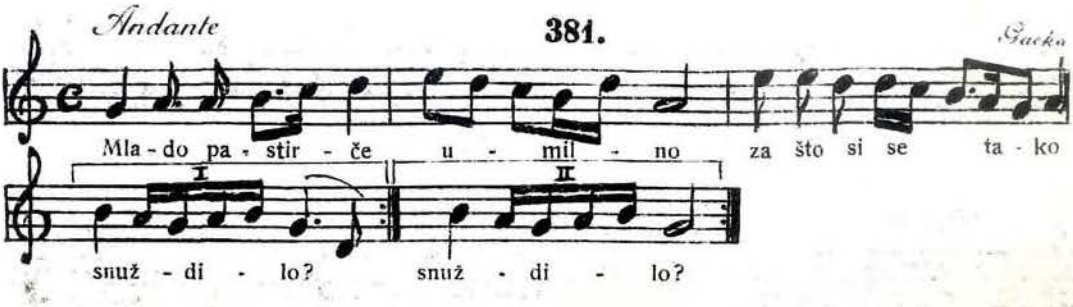

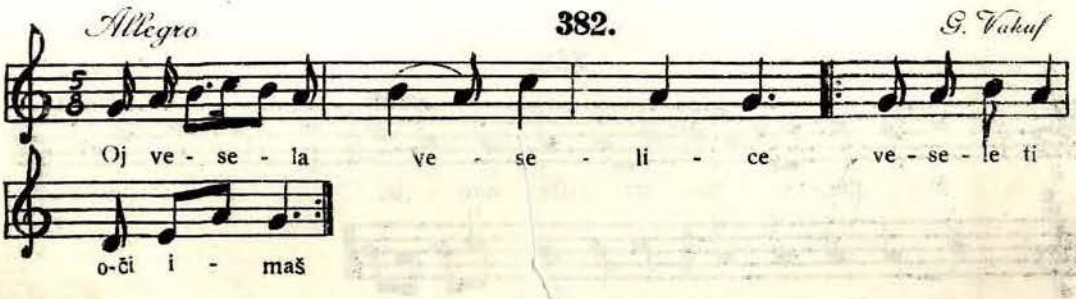

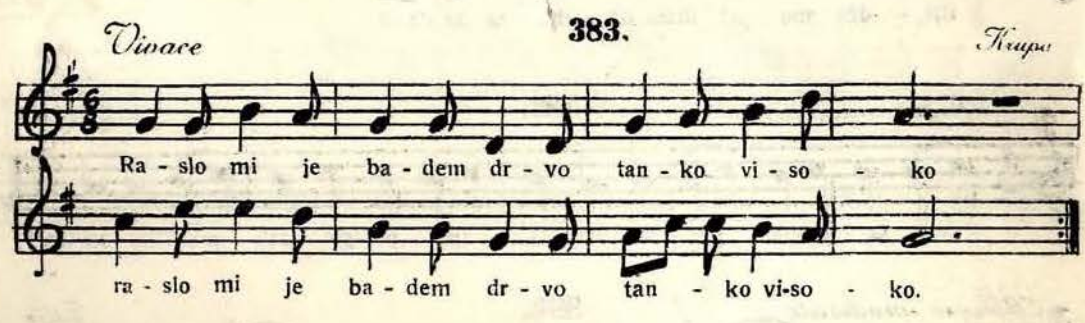

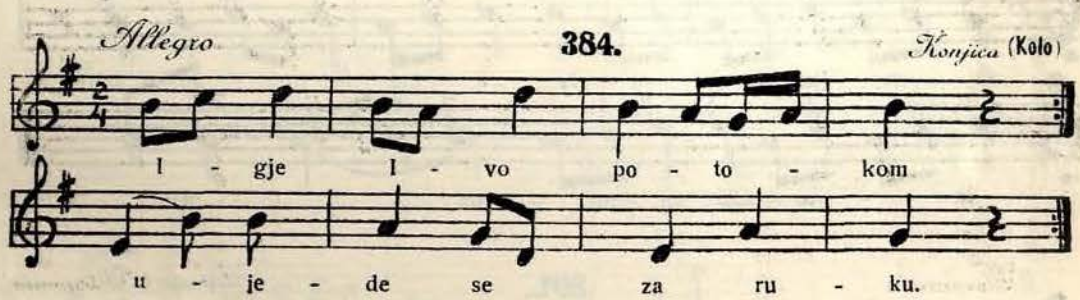

2. Frigička ili hipodorička ili mol-ljestvica (br. 385—445).

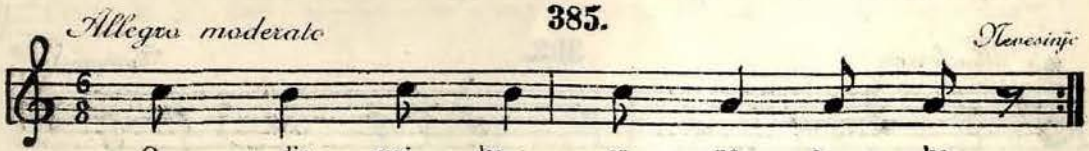

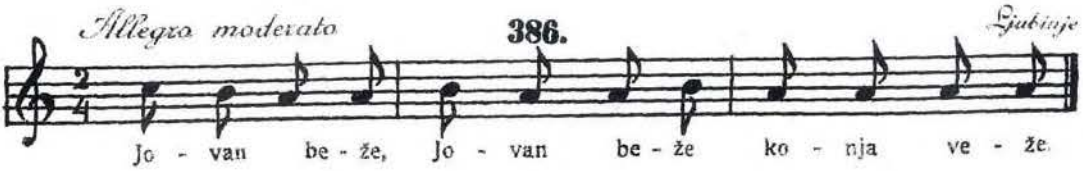
Allegro moderato
386.
Ljubinje
Jo - van be - že, Jo - van be - že ko - nja ve - že.

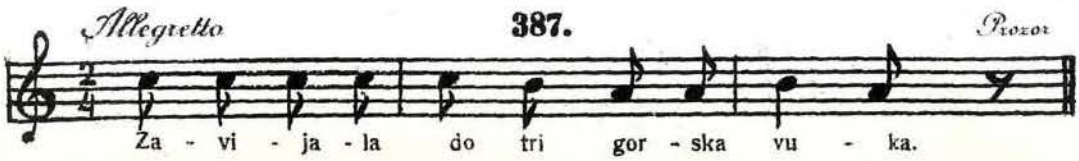
Allegretto
387.
Prozor
Za - vi - ja - la do tri gor - ska vu - ka.

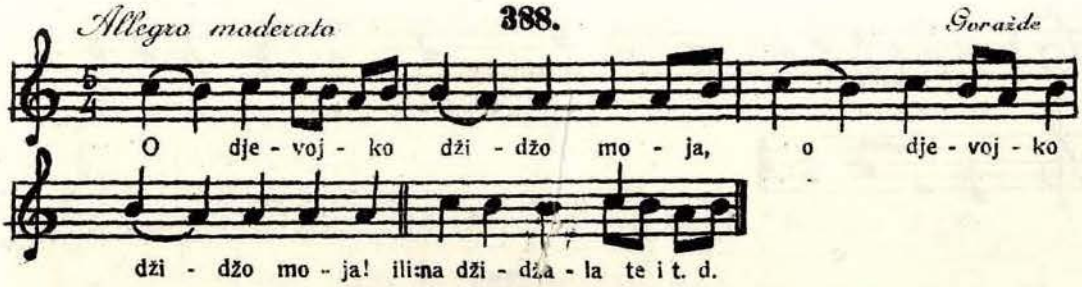
Allegro moderato
388.
Goražde
O dje - voj - ko dži - džo mo - ja, o dje - voj - ko
dži - džo mo - ja! ili na dži - dža - la te i t. d.

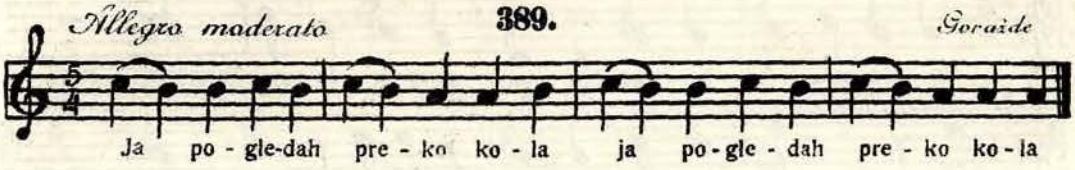
Allegro moderato
389.
Goražde
Ja po - gle-dah pre - ko ko - la ja po - gle - dah pre - ko ko - la

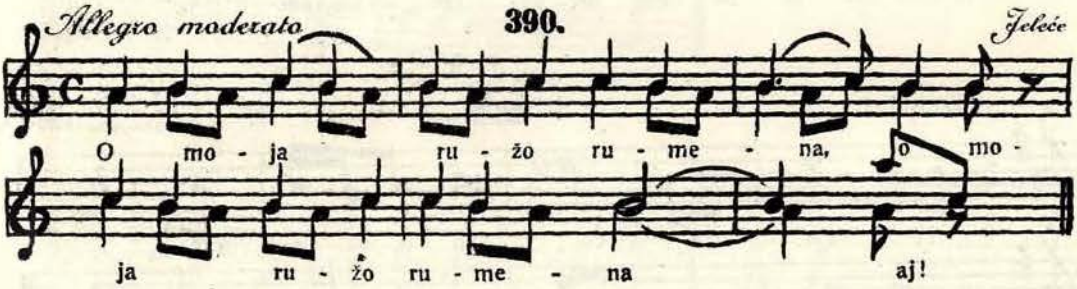
Allegro moderato
390.
Jeleče
O mo - ja ru - žo ru - me - na, o mo -
ja ru - žo ru - me - na aj!

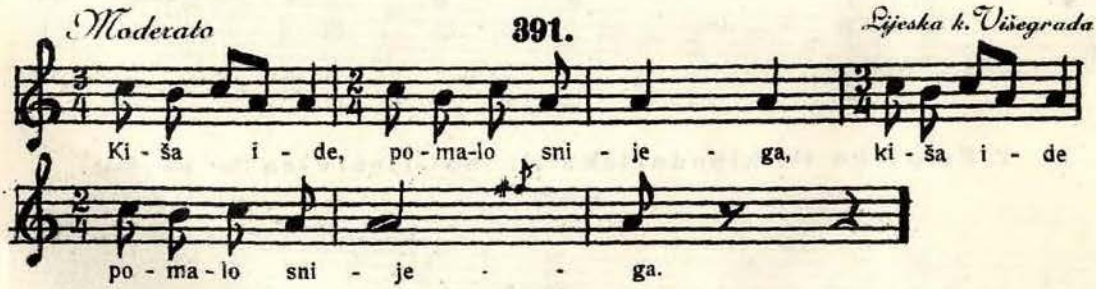
Moderato
391.
Lijeska k. Višegrada
Ki - ša i - de, po - ma-lo sni - je - ga, ki - ša i - de
po - ma - lo sni - je - - ga.

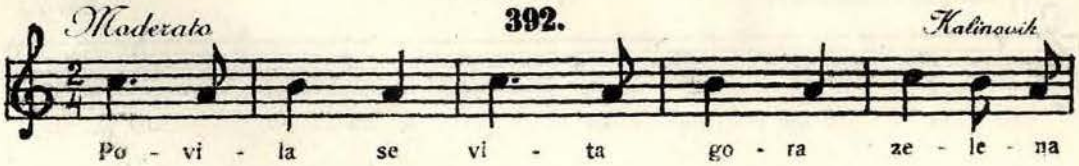
Moderato
392.
Kalinovik
Po - vi - la se vi - ta go - ra ze - le - na

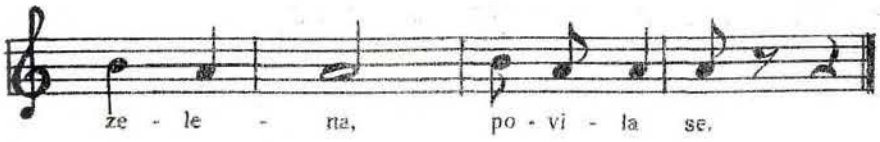
ze - le - na, po - vi - la se.

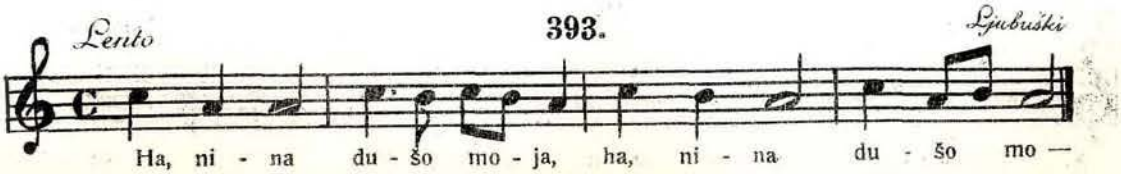
Lento
393.
Ljubuški
Ha, ni - na du - šo mo - ja, ha, ni - na du - šo mo —

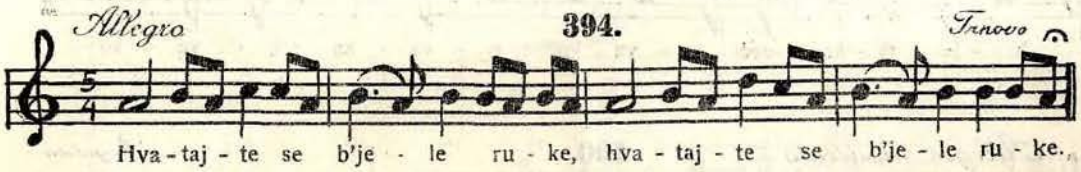
Allegro
394.
Trnovo
Hva - taj - te se b'je - le ru - ke, hva - taj - te se b'je - le ru - ke.

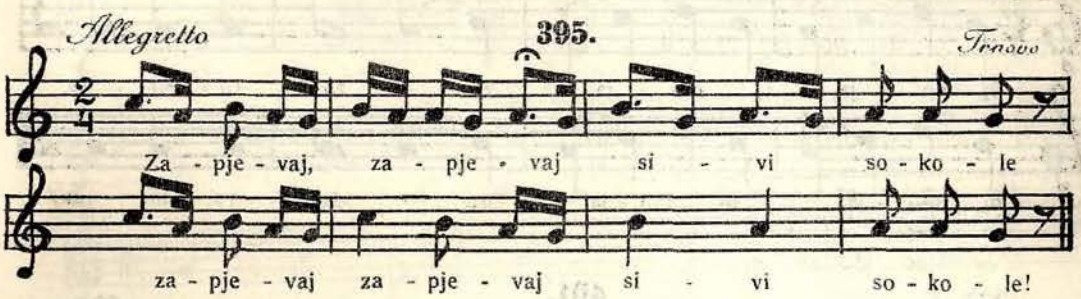
Allegretto
395.
Trnovo
Za - pje - vaj, za - pje - vaj si - vi so - ko - le
za - pje - vaj za - pje - vaj si - vi so - ko - le!

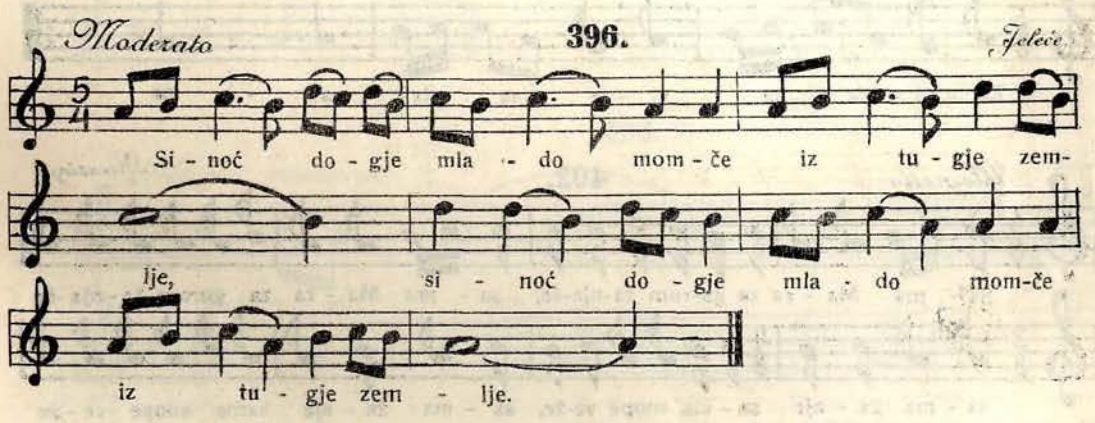
Moderato
396.
Jeleče
Si - noć do - gje mla - do mom - če iz tu - gje zem-
lje, si - noć do - gje mla - do mom-če
iz tu - gje zem - lje.

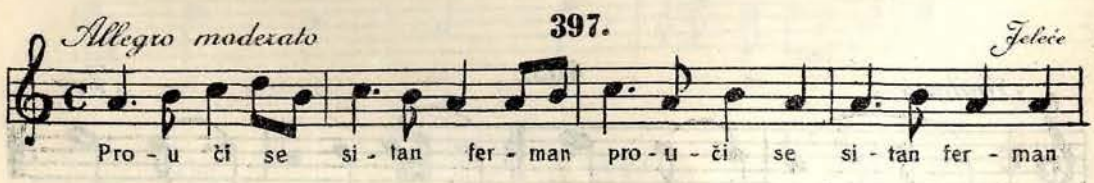
Allegro modexato
397.
Jeleče
Pro - u či se si - tan fer - man pro - u - či se si - tan fer - man

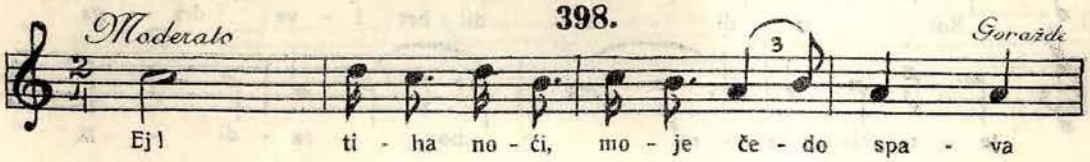
Moderato
398.
Gorażde
3
Ej! ti - ha no - ći, mo - je če - do spa - va

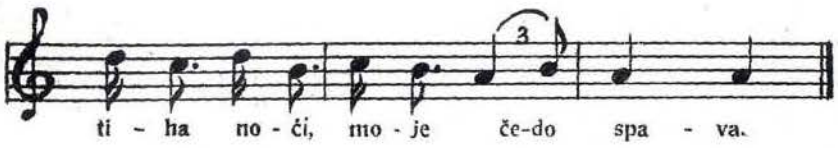

399.

Allegro *Ljubinje*

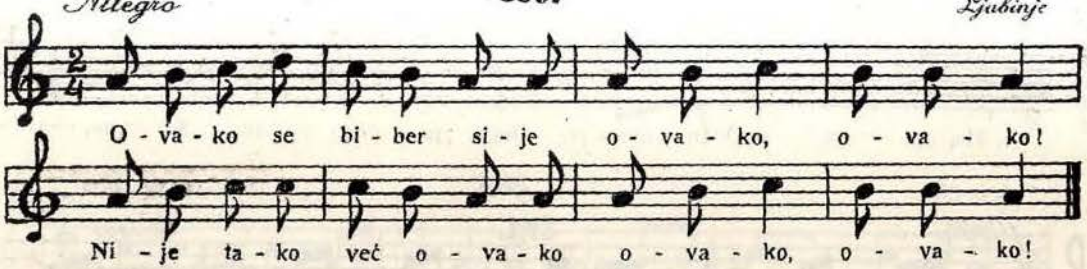

Allegro moderato **400.** *Rogatica*

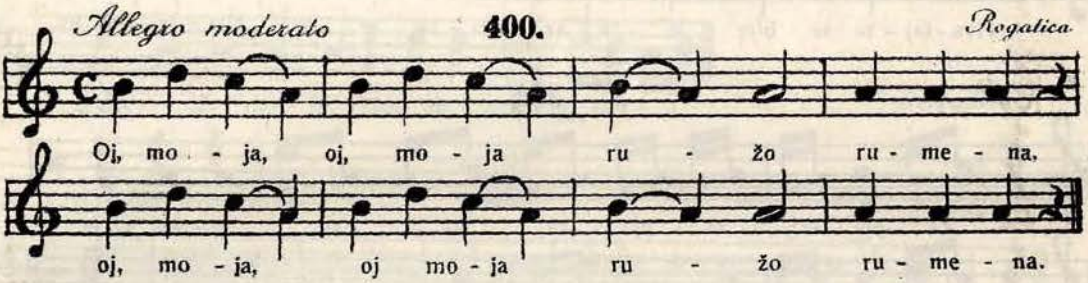

401.

Moderato *Prozor*

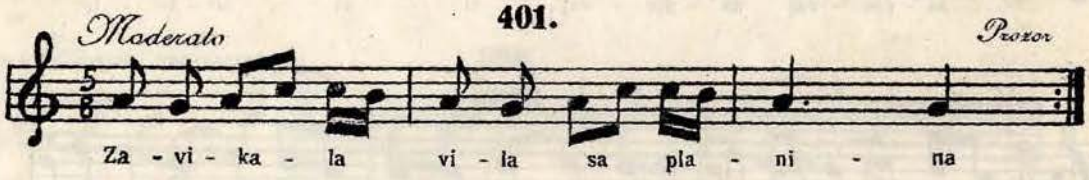

Allegretto **402.** *Nevesinje*

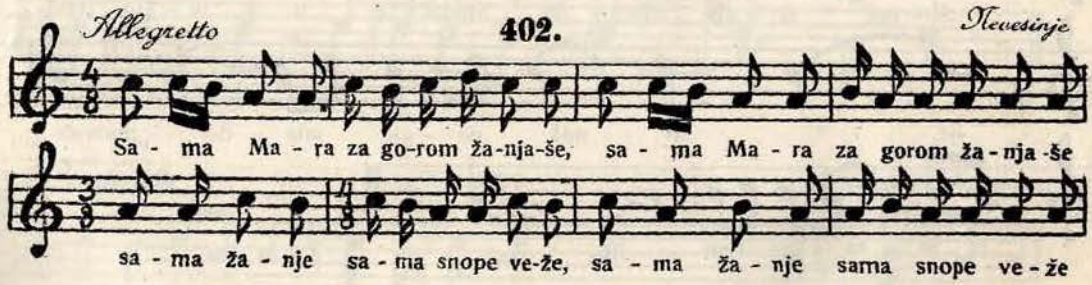

403.

Andante *Jajce*

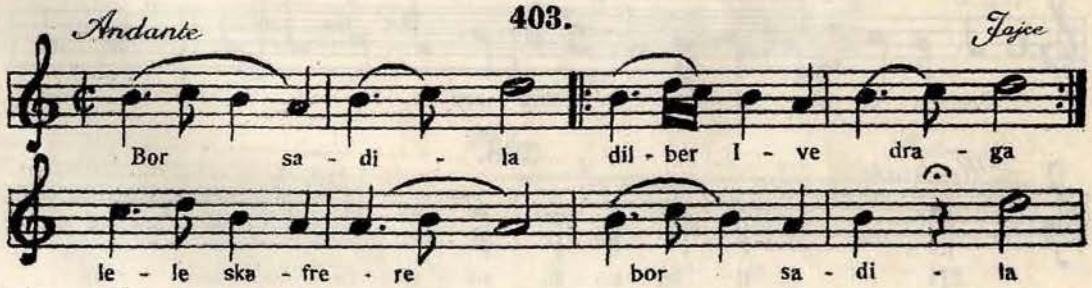

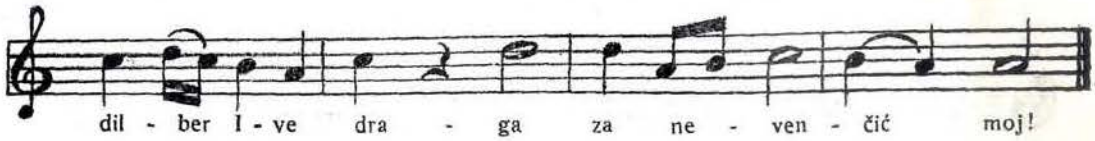

404.

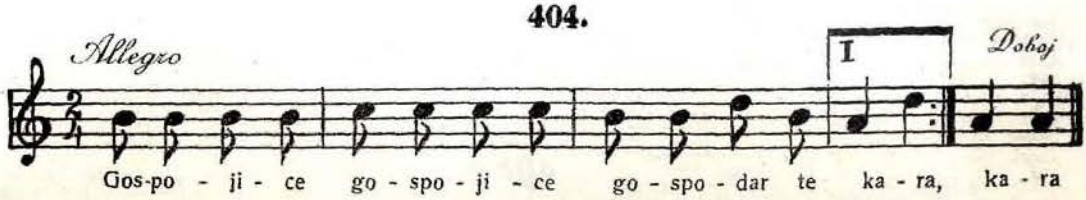

405.

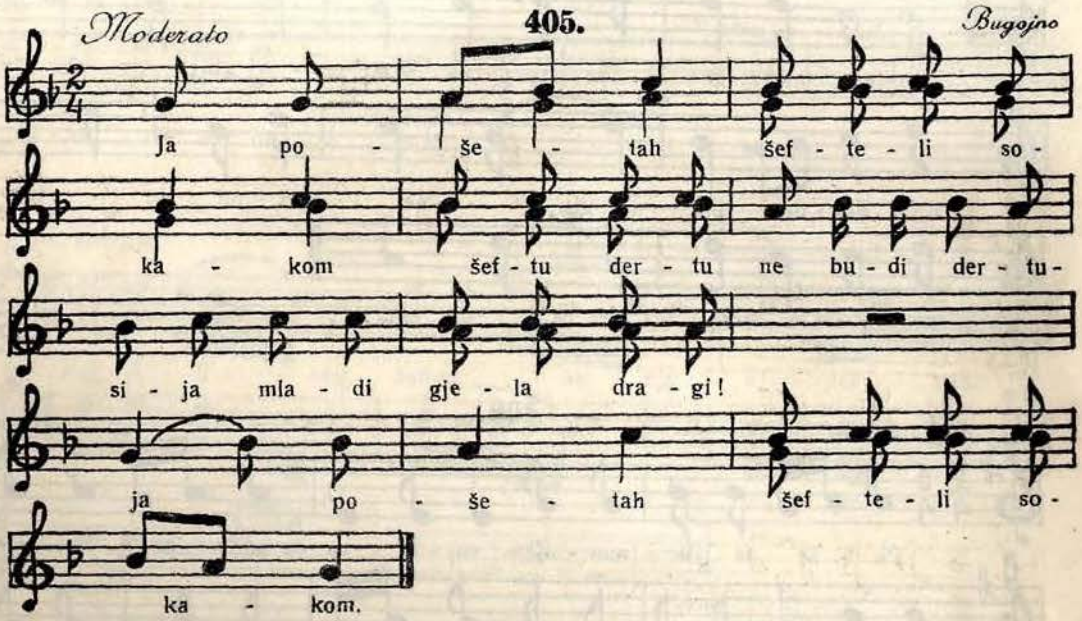

406.

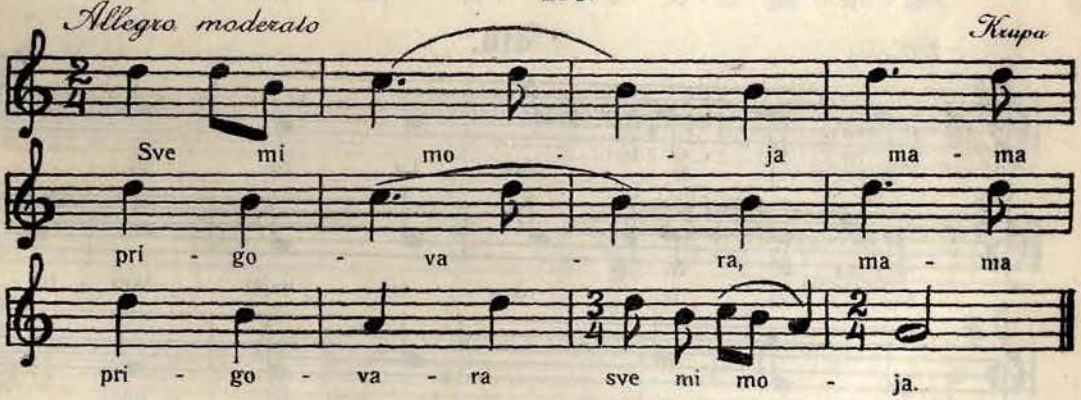

407.

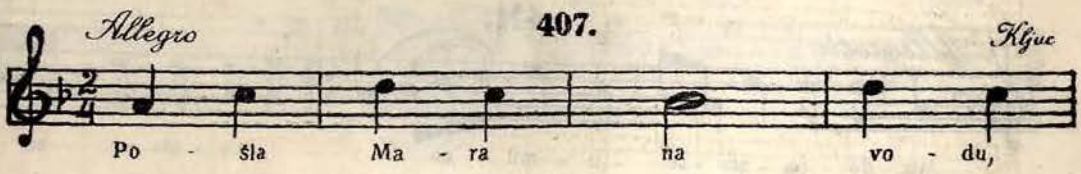

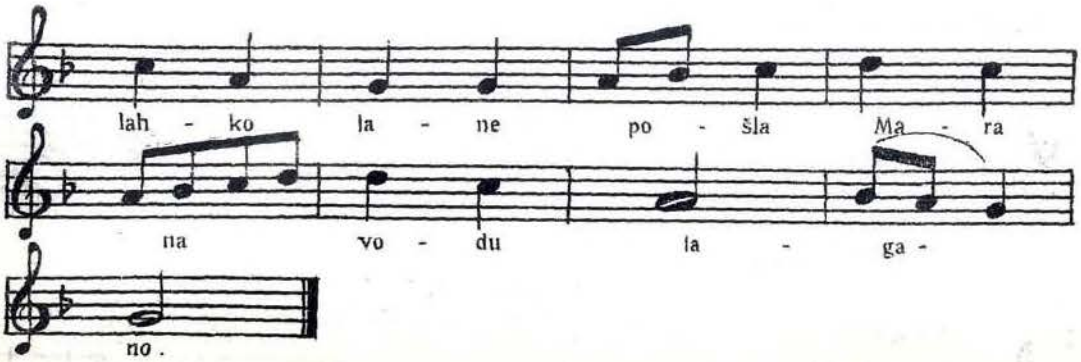

408.

Moderato *Mostar*

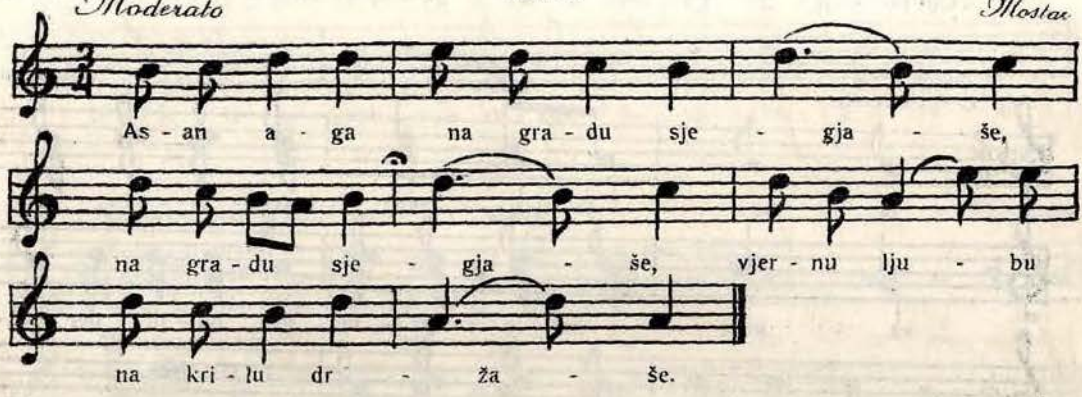

409.

Moderato *Livno*

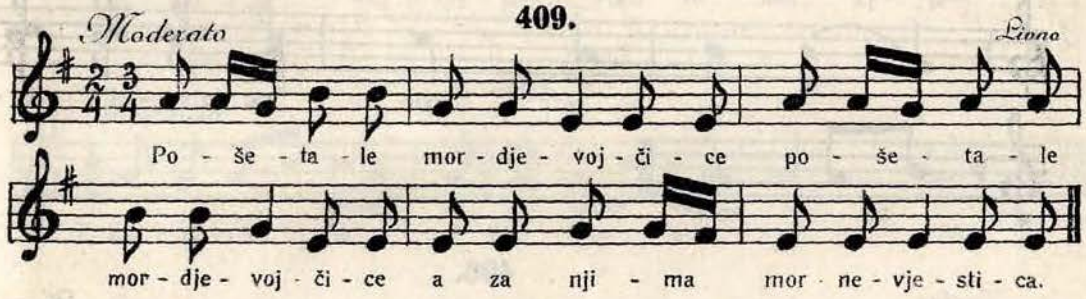

410.

Allegro *Livno*

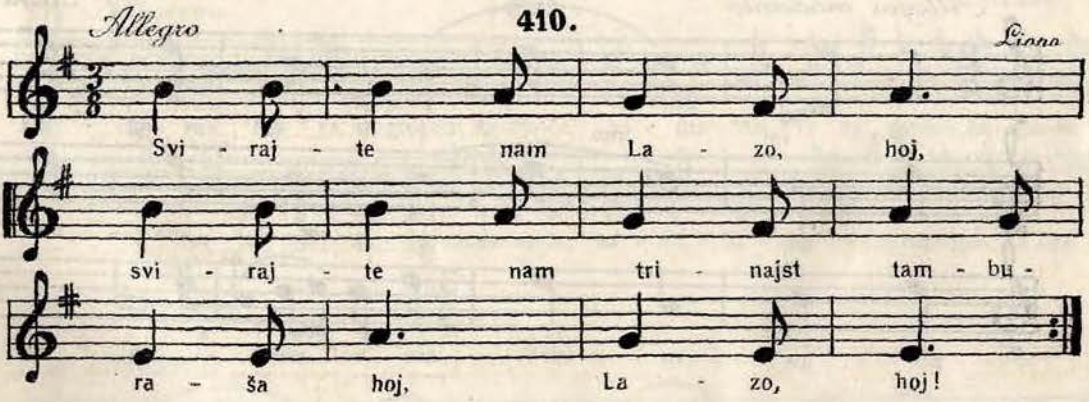

411.

Allegretto *Nevesinje*

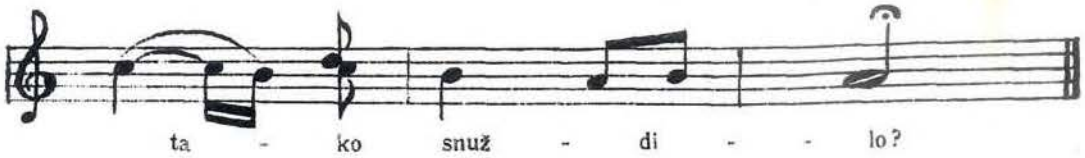
ta - ko snuž - di - - lo?

412.

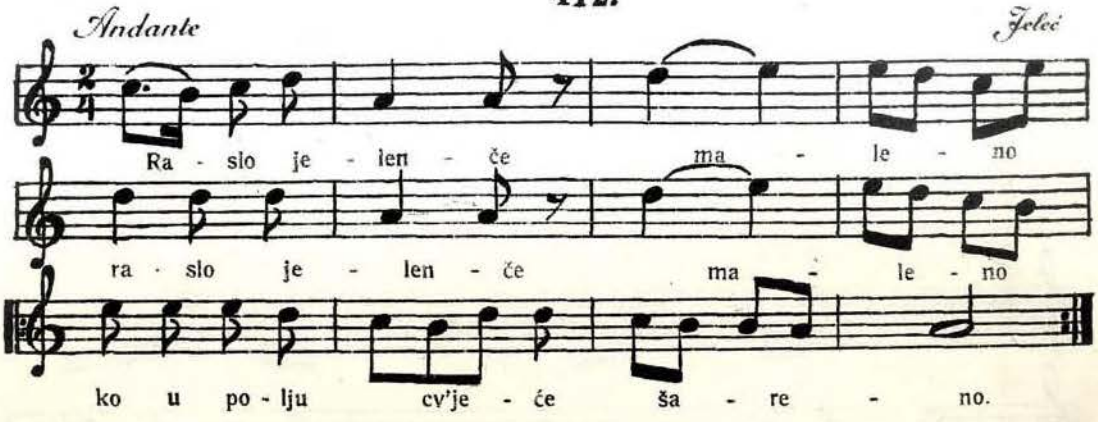
Andante
Jeleć
Ra - slo je - len - će ma - le - no
ra - slo je - len - će ma - le - no
ko u po - lju cv'je - će ša - re - no.

413.

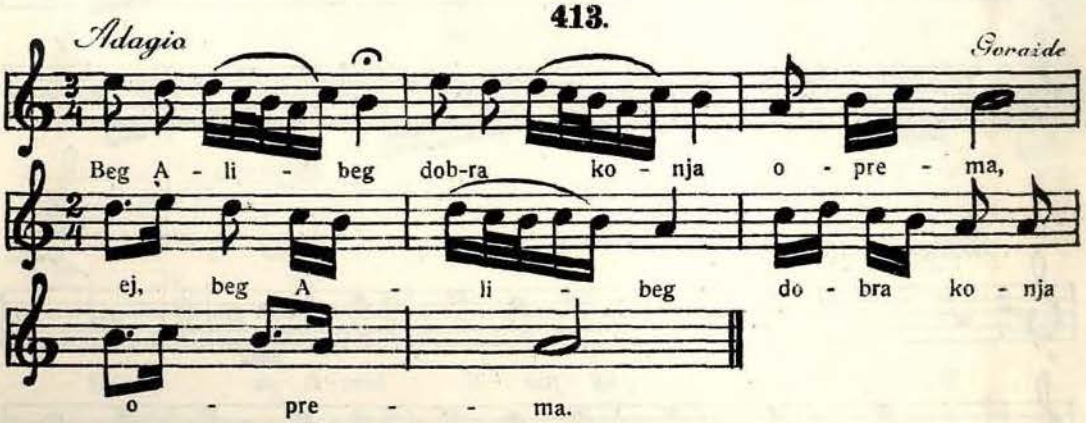
Adagio
Goraïde
Beg A - li - beg dob-ra ko - nja o - pre - ma,
ej, beg A - li - beg do - bra ko - nja
o - pre - - ma.

414.

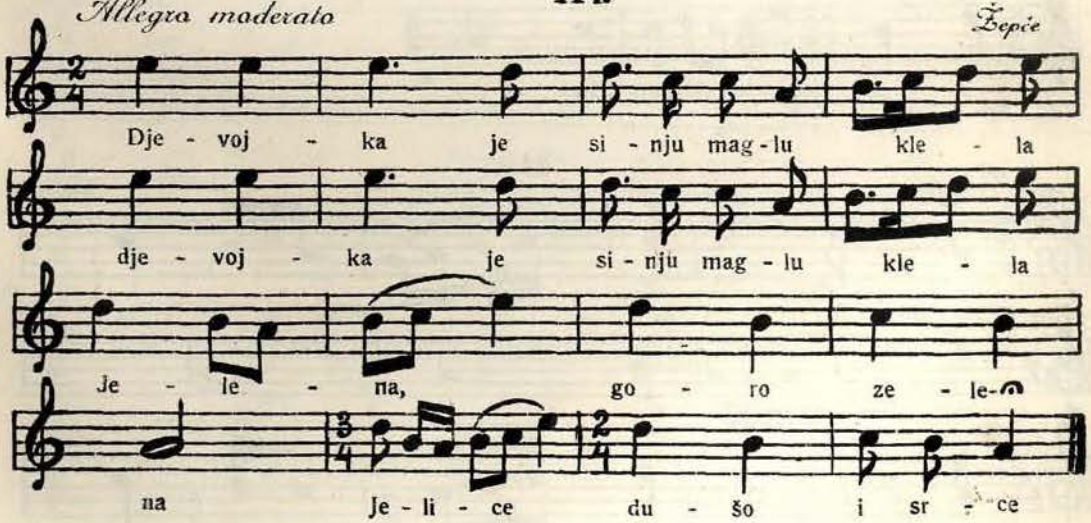
Allegro moderato
Žepće
Dje - voj - ka je si - nju mag - lu kle - la
dje - voj - ka je si - nju mag - lu kle - la
Je - le - na, go - ro ze - le-
na Je - li - ce du - šo i sr - ce

Moderato **415.** *G. Vukuf*

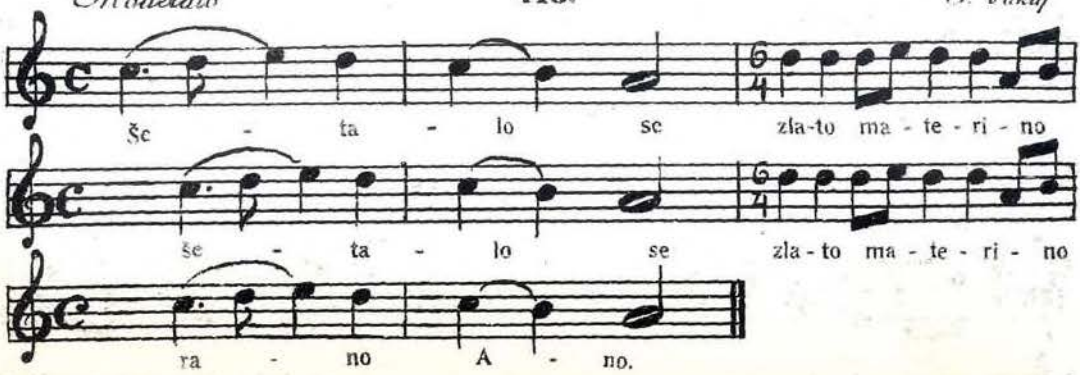

416.

Allegretto *Plentje*

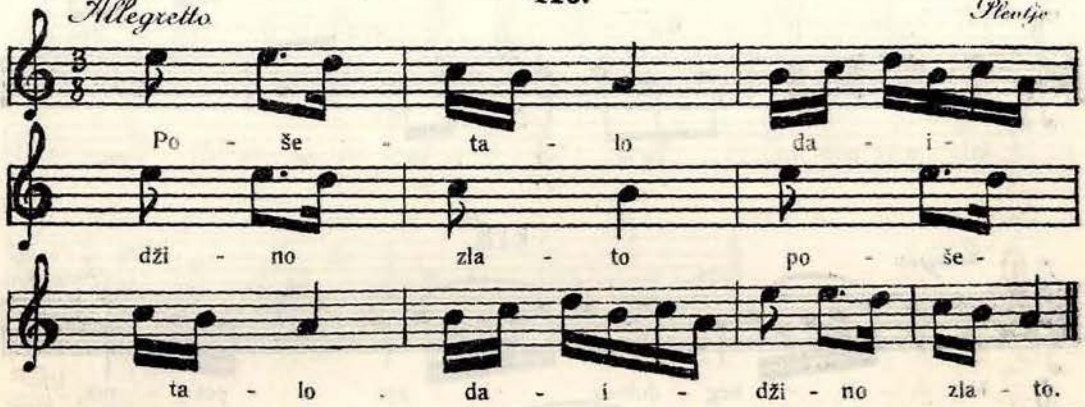

Allegro moderato **417.** *Jajce*

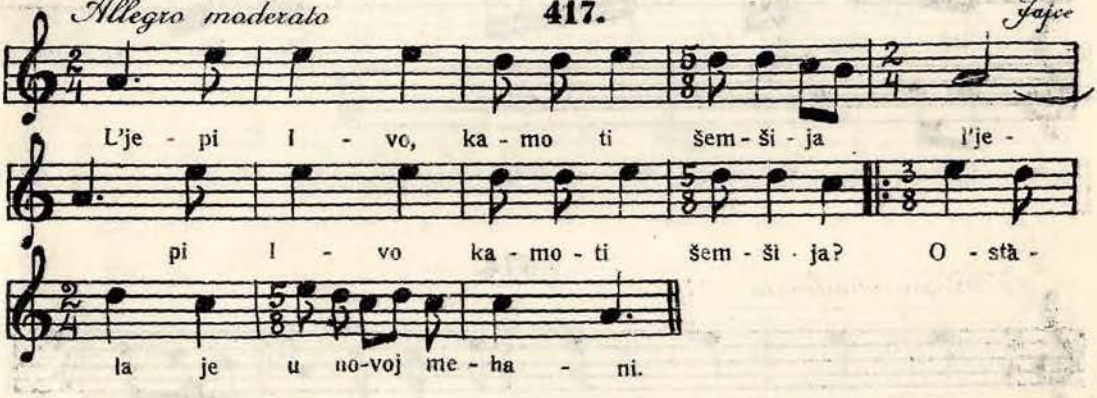

418.

Adagio *Jelečić*

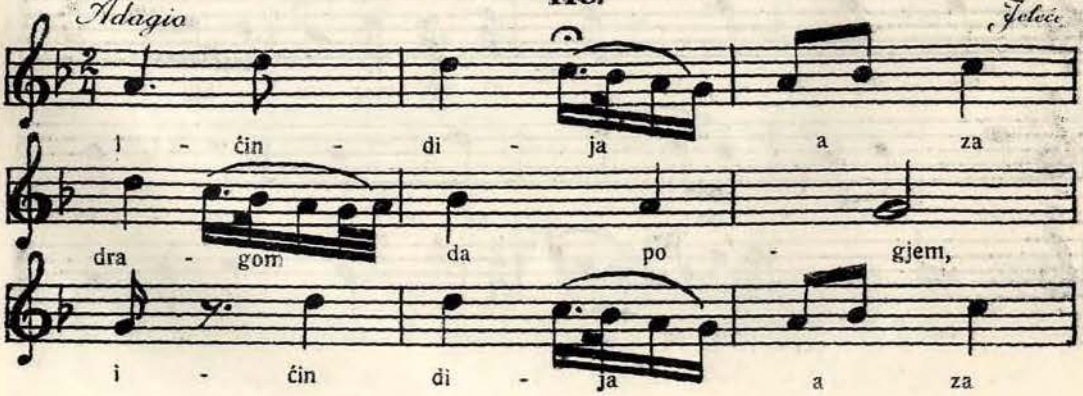

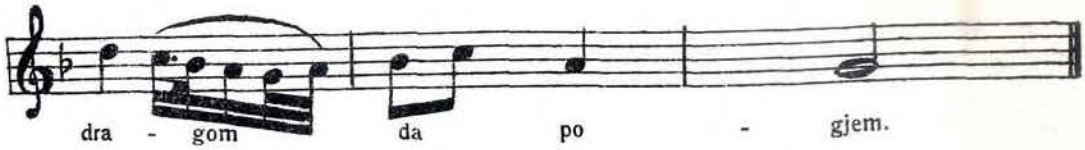
dra - gom da po - gjem.

419.

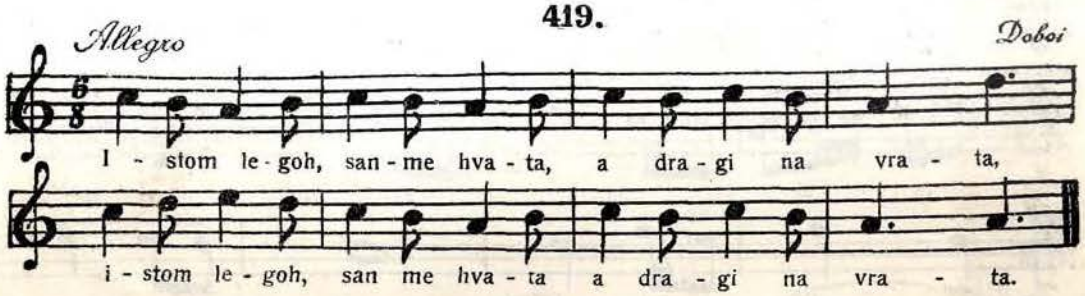
Allegro
Doboi
I - stom le - goh, san - me hva - ta, a dra - gi na vra - ta,
i - stom le - goh, san me hva - ta a dra - gi na vra - ta.

420.

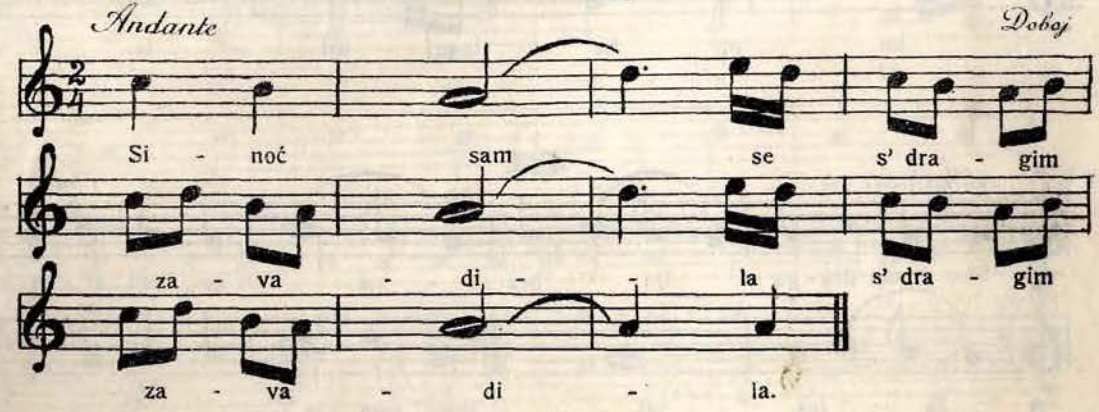
Andante
Doboj
Si - noć sam se s' dra - gim
za - va - di - - la s' dra - gim
za - va - di - la.

421.

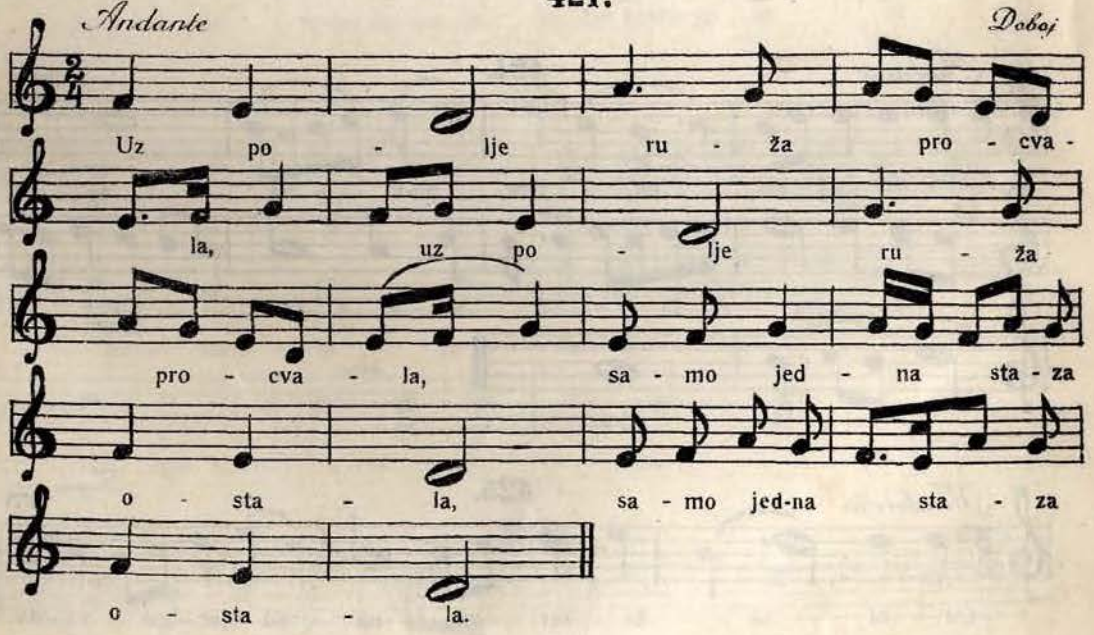
Andante
Doboj
Uz po - lje ru - ža pro - cva -
la, uz po - lje ru - ža
pro - cva - la, sa - mo jed - na sta - za
o - sta - la, sa - mo jed-na sta - za
o - sta - la.

422.

Višegrad

Andante

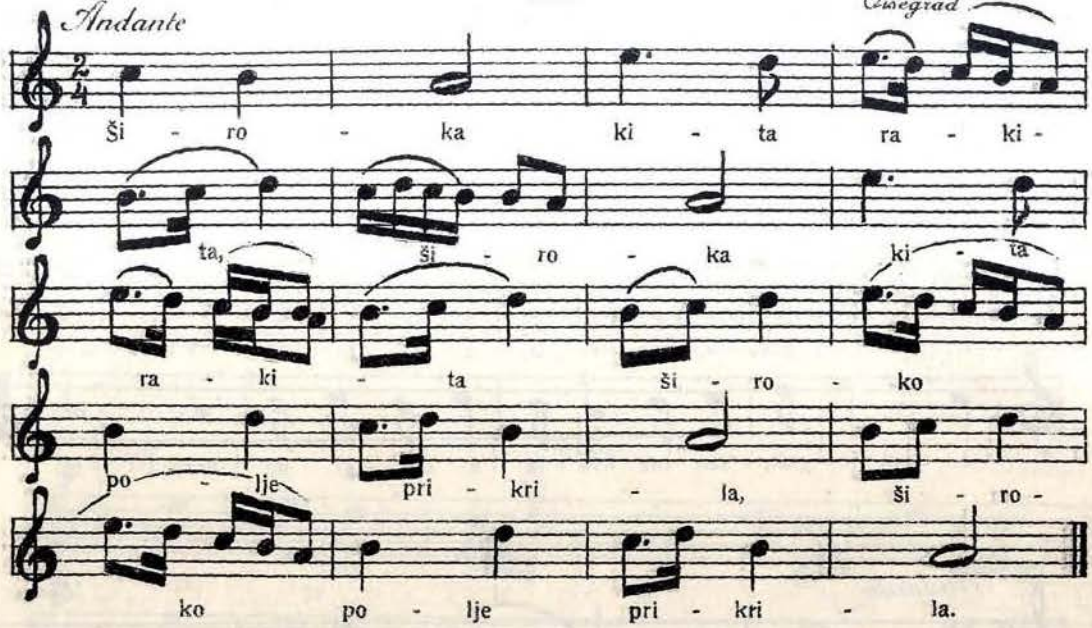

423.

Andante

Foča

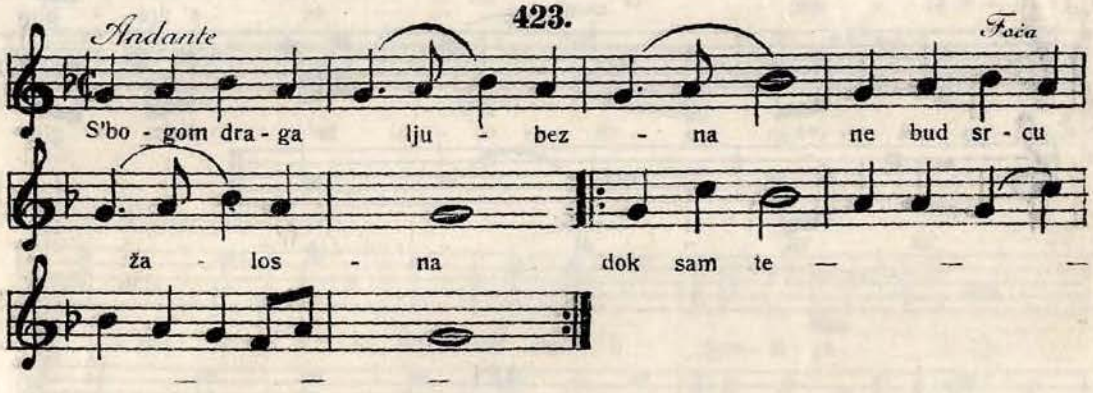

424.

Andante

Zenica

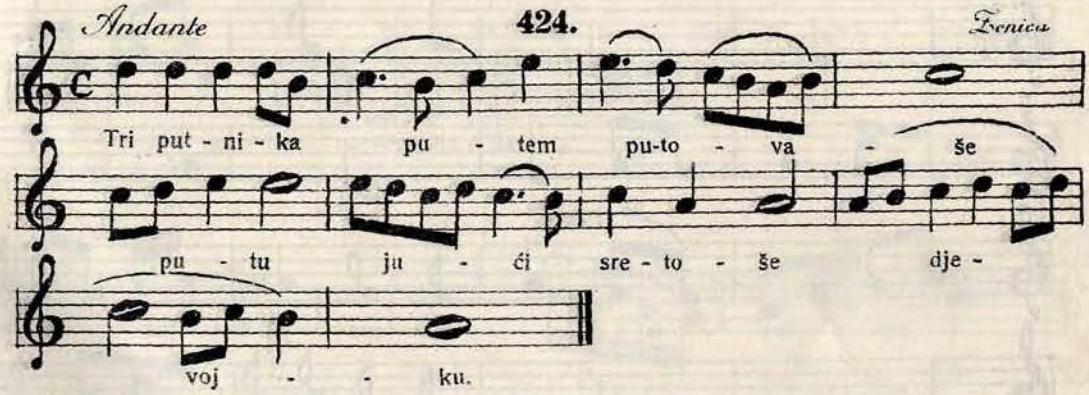

425.

Moderato

Žepče

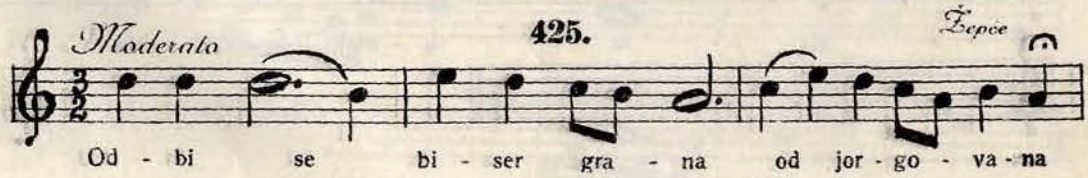

Allegretto **426.** *Visoko*

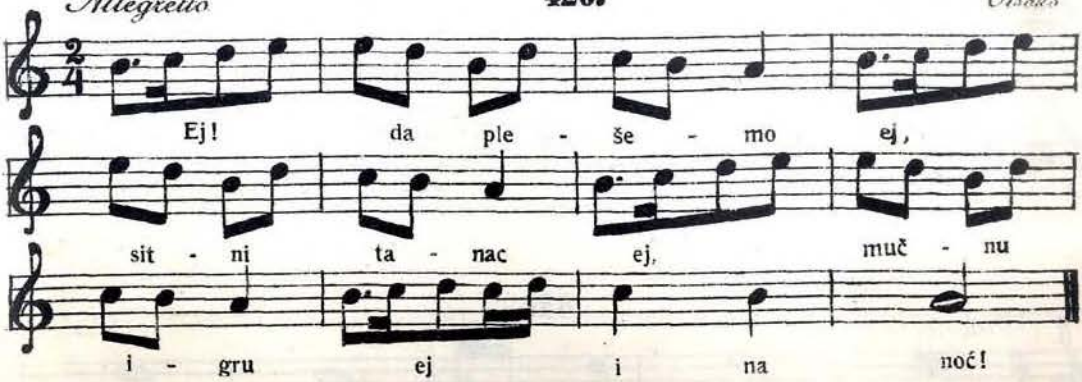

427.

Allegro *Jajce*

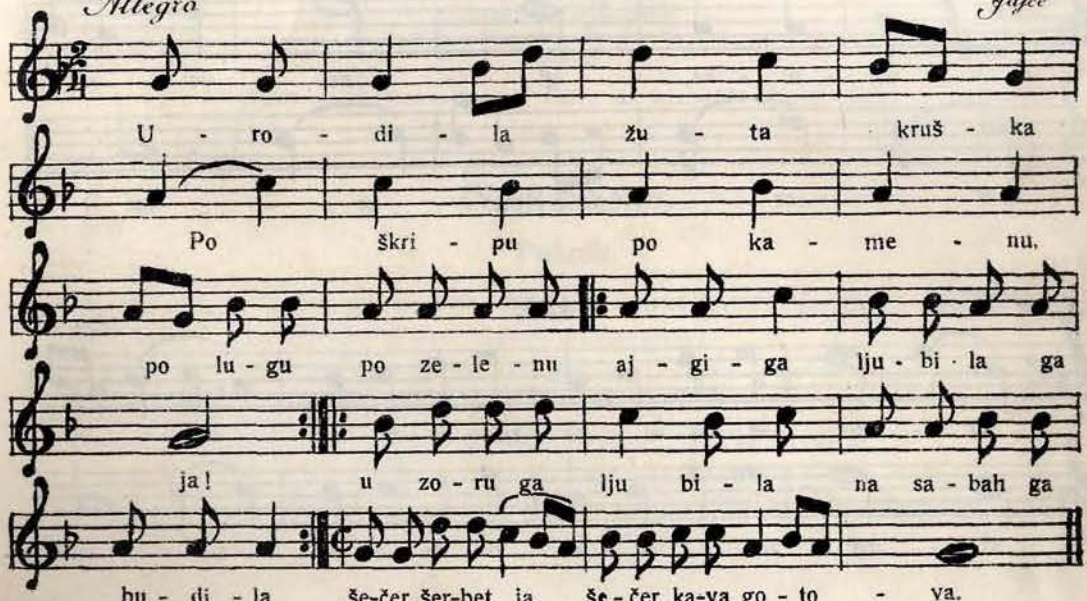

Allegro moderato **428.** *Foča*

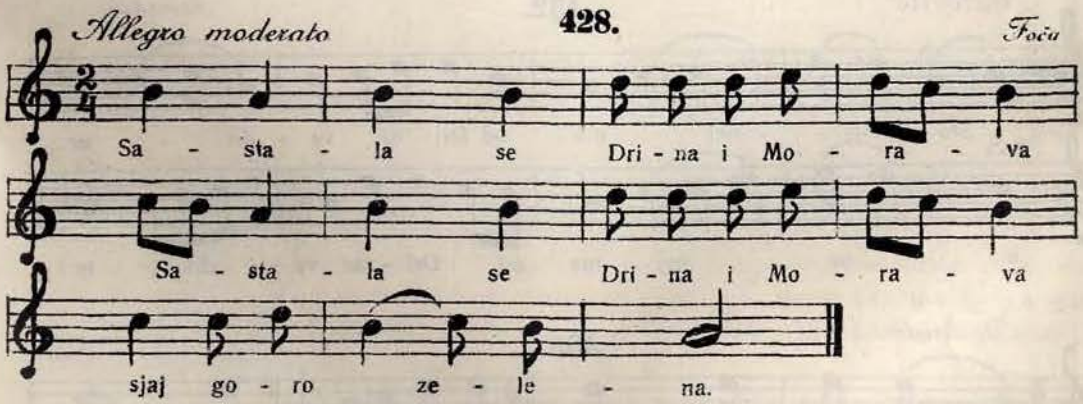

Andante **429.** *Foča*

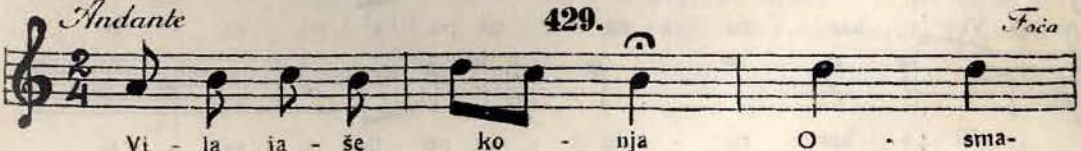

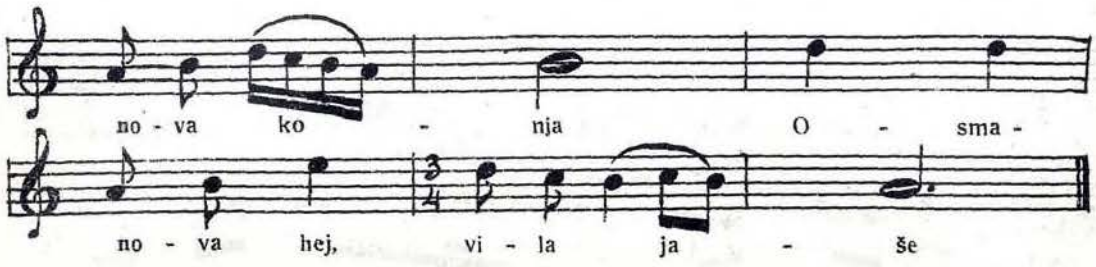

430.

Andante con moto *Doboj*

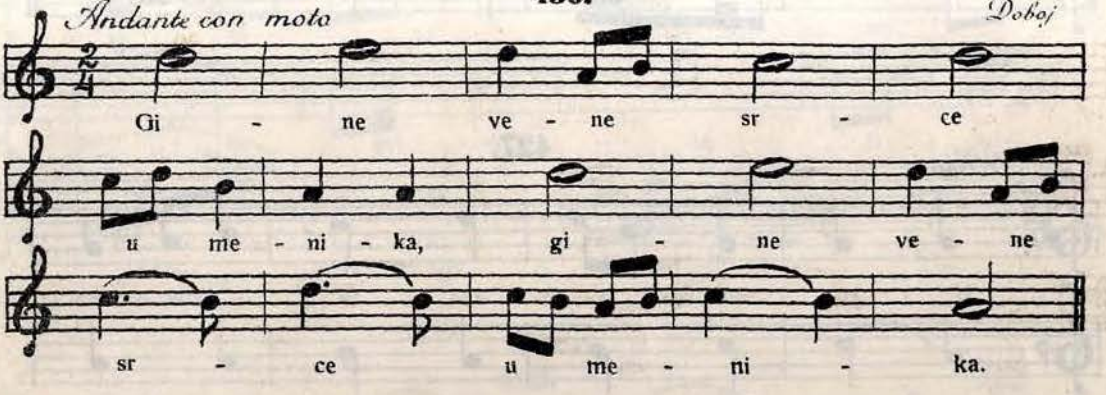

Allegro **431.** *Zenica*

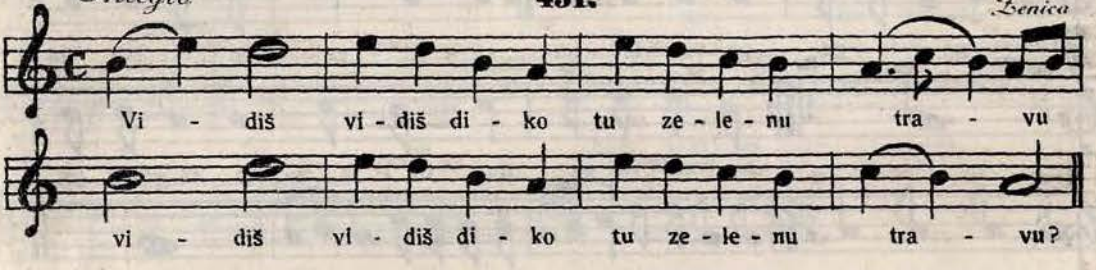

Andante **432.** *Goražda*

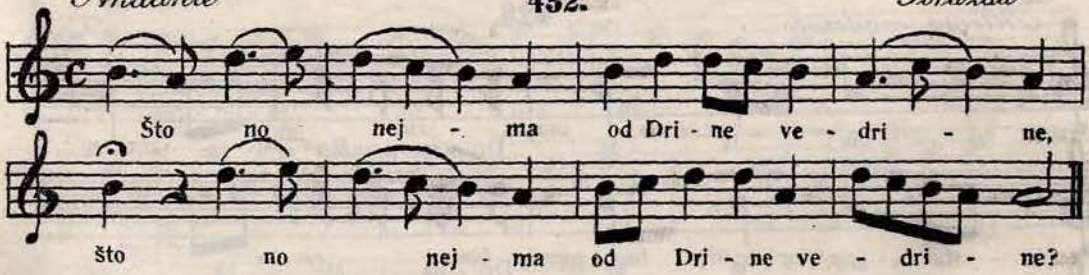

Andante **433.** *Foča*

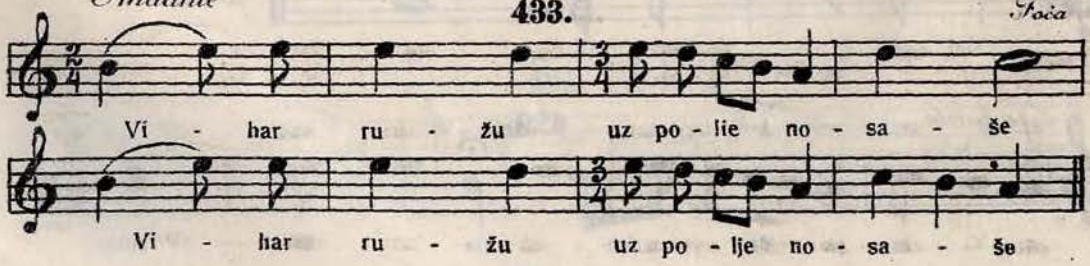

Sarajevo, april—juni. **1908.** Сарајево, април—јуни.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Narodne praznovjerice.

Pribrao

Tomo Dragičević.

(Žepče.)

(Nastavak. — Sravni Glasnik 1907., str. 311.—334. i 483.—497.)

IV. Različito.

Putnik.

1. Kada se ko na put sprema, ne valja u kući presti, jer bi se putnik smeo i onako okretao, kao što se vreteno okreće. (Vlasenica.)

2. Kad konjska muha pane na nekoga, vele, da će putovati, kad muha uleti u usta jesti će meso. (Vlasenica.)

U Krajini opet vele, ako muha uleti u usta, valja se čuvati.

3. Grč u desnom nožnom palcu sluti putovanju, u čitavoj nozi seobi.

Grč u desnom nožnom palcu opominje, da valja promijeniti mjesto a u čitavoj lijevoj nozi, da valja promijeniti zanimanje.

4. Dvije terćije ne valja na konja vezati, jer će jašilac zaći u nesreću. (Zvornik.)

5. Kad čovjek pogje na put pa nešto zaboravi, ne smije se po onu stvar povratiti u kuću, već zove nekoga od ukućana, da mu ju iznese; jer ako se vrati, ne sluti na dobro.

6. Kad neko nekuda pogje pa se baci za njim kamenom, ne će se više povratiti. Ako li se za njim baci vratilom, vratiće se. (Žepče.)

7. Kad kuda poslom pogješ pa te u putu sretne dijete, djevojka, trgovac, aščija, mačka, lisica, vuk, guja, lasica, arslan ili slično, treba, vele, čvrsto prionuti za onaj posao, jer te velika sreća čeka. (Žepče.)

8. Ako putnik putem nagje poškrapane krvi, bolje mu je vratiti se. (Žepče.)

9. Kad čovjek sa magarcem putuje kroz šumu pa mu magarac uzriče, vele, vidio je šejtana; ako je sa konjem pa mu konj zahrza, blizu je sreće; ako mu konj u šumi u putu zazrije i ne će naprijed, treba ga na zor proćerati. Ako konj u polju zazrije, treba se vratiti, jer je blizu nesreća. (Žepče.)

10. Kad čovjek pogje na put po poslu pa u putu sretne zeca, čobana, ekmekčiju, kasapa, hodžu ili popa, ribara, babu, ženu sa praznim sudom i t. d., treba da se odmah kući vrati i taj naumljeni poso ostavi, jer će ga, vele, pogledati na tri oka, t. j. nesreća ga čeka u putu. (Žepče.)

11. Kad se kuda ide na put, lov i t. d. pa izjutra prvi sretne pop, stara baba, zec ili vjeverica sluti nesreći pa valja odmah potegnuti maramu iz džepa, na njoj zavezati užô, gledeći u popa ili babu i reći: „ja zaveza moju nesreću". Uzao ne valja odriješiti prije povratka.

Koji to ne znaju, vole se, sretnuv popa ili babu vratiti kući, nego nastavljati puta. (Vlasenica.)

12. Skeledžija kad koga preko vode prevozi ne smije ga za ruku primiti, jer će se, vele, onaj utopiti. (Vlasenica.)

U trgovini.

1. Trgovac najvoli da mu izjutra kao seftedžija (prvi, koji što kupi) dogje ono čeljade, koje je od napretka, dijete ili mlado, da mu taj dan bude napredan t. j. da dobro pazari.

Prvoga mušteriju ne valja nipošto odbiti, jer će se i mušterije taj dan od njega odbijati.

Seftedžija treba da odmah gotovim plati, jer ako mu se na veresiju dade, misle, da će cijeli dan na veresiju davati.

Pare koje trgovac prve primi tare po bradi govoreći: „Ej od tebe sefte (prve), od Boga berećet". (Seonica.)

2. Trgovci u petak (pazarnim danom) ne će nipošto smeće iz dućana izbacivati da ne bi i mušterije izbacili. Oni meću trave, tako zvane navala, u novce i više vrata zadiju, a birtaši metnu te trave u piće da mušterije k njima navaljuju. (Vlasenica.)

3. Pekar, kad umijesi hljeb, mora uvijek da od vrata počne mijesiti, jer misle, da ne bi svega hljeba prodo kad bi drukčije radio. (Vlasenica.)

4. Prvi put kad u proljeće trgovac načme hambar da žito prodaje, odnese najprije malo žita svojoj kući, da mu žito ne ode po veresiji. (Vlasenica.)

5. Kad miševi počnu trgovcu po dućanu stvari jesti i sjeći, vjeruje, da će u radu okrenuti u natrag. (Vlasenica.)

6. Trgovac, kad se sprema na put pa mu se brašnenica (hljeb, kojeg će na put ponijeti) lijepo ispeče, biće sretan, ako mu se ispeče ružno ili ispuca, biti će nesretan. (Vlasenica.)

7. Mehandžije kad u proljeće prvi put vide mrave zgrabe pregršt, zavežu u maramu, nose kući te bacaju u piće, koje se najviše troši te misle, da će svijet te godine kao mrav zalaziti u mehanu.

Isto tako bacaju i slijepića živa u bure s rakijom, da mušterije kao slijepe dolaze. (Vlasenica.)

8. Mehandžije, da namame narod na se, čine svašta.

Gledao sam kako je neka Goja mehandžinica u Vlasenici, kada se je klao jedan ovan, zamotala malo soli u krpicu pa je turila ovnu u usta pod jezik. Kad je ovan zaklat, izvadila je krpu i sô, pa je onu sô i malo krvi od ovna usula u bure u rakiju.

Kazivali mi, da to čini za to, da i narod leti u mehanu kao ovce na sô.

I zemlje ispred konaka (kotarskog ureda), gdje mnogo svijeta dolazi uzimlju i meću pod prag mehane te zakopavaju a malo i u piće bacaju, pa eto, vele, svijeta ko slijepa, gdje navaljuje da pije.

I slijepog miša, zlatnom parom zaklana, zakapaju pod prag, da mušterije ko slijepe dolaze.

Sretni i nesretni danovi.

1. U hefti vele da je najnesretniji dan petak i utorak, a sat dvanajesti. Neko veli opet, da izjutra kad sunce grane pa do ručka, ne valja na put polaziti. Utorak je tako nesretan, da se i sam vuk, ako utorkom pogje kroz goru, čuva da mu dlaka gdje ne zapne. (Žepče.)

2. Najsretniji danovi u hefti vele, da su ponedeljak i četvrtak; u te se dane daje sô malu, asuri se mal, počimaju se radovi i t. d.

3. U utorak ne valja haljine pariti, jer vele, ako tri puta u utorak haljine popariš, neko će ti u kući poginuti. (Zvornik.)

4. U večer srijede ne smije se presti a u srijedu pariti haljine, jer će izgoriti. (Zabrgje, Bijeljina.)

U napredak i nazadak.

1. Živio čovjek zadružan u zadrugi vrlo sretno, ali ne potraja sreća i stariji mu brat naumi da se dijeli. Ono mala što je diobom dobio pomre kroz godinu dana: nešto krepa a nešto izjedoše vuci. Pomriješe i žena mu i djeca, i on osta sam ko prst.

Kad mu jadi i nesreća dodijaše, sabra se te naumi da pogje u svijet da traži bolju sreću. Tumarajući ko muha bez glave, pregje jedno brdo i sretne starca, koji ga upita, kuda li je pošo, a on mu odvrati, da ide tražiti sreću pa bilo na kraj svijeta. „Već, po Bogu si brat, ako znaš, gdje bi sreću našao, kaži mi.“ Starac upre štapom prama jednom velikom brdu i reče: „Vidiš ono brdo, uspni se na nj a tamo ćeš naći starca, koji će ti kazati za sreću; ali kada dogješ onamo ne progovaraj, doklen on ne upita, a što on radio bude, to radi i ti.“

Nesretnik putuj danas, putuj sjutra, teško se ispenje na brdo i nagje starca. Sav je sijed ko ovca te mota veliko klupko bijela konca, koji se iz zemlje kroz jednu rupicu izvlači. Kad je sunce upočinulo poče on motati mrk konac a malo po malo pa sasvim crn, dok se i ne smrče a iz neba se pred starca spusti sinija sva od zlata. Sja se i na njoj svake gjakonije! Starac počme jesti a nesretnik se osokoli, primakne pa i on stane večerati. Kad su povečarali sinija se opet digne u nebo a starac okupi motati crni konac cijelu noć. Pred zoru konac malo po malo bljegji a kad izagje sunce zabijelio konac. Tako je starac motao cijeli dan bijeli konac a u veče kad je opet pocrnio, spusti se iz neba drvena sinija i na njoj srednje vrsti jela i oni večeraju. Treće večeri eto ti sinije sasvim proste i na njoj samo malo hljeba i soli, i oni opet večeraju, sinija se digne i ode u nebo a starac tek sada progovori i zapita onoga čovjeka, šta li želi. Nesretnik mu kaže kako sreće nema pa da je traži i zamoli ga, ako znade, da mu kaže, kako će se sreće dobaviti. Starac reče: „Jesi li vidio onu prvu veče sofru, pa drugu i treću? Koja je u njima razlika, ona je razlika i megju ljudima. Koji se oni dan ili noć rodi kad silazi zlatna sofra biće vrlo sretan i bogat, koji se rodi drugi dan ili noć, onaj će imati srednju sreću, i kod dobrog rada i truda moći će da živi prilično dobro, a onaj koji se treći dan ili noć rodi kad sigje mršava sofra, taj je cijelog svog života nesretan i jedva se hljebom prehranjuje. On se mora kod onoga pridvoriti, koji se u sretni čas rodio. Ti idi pa se strpi, jer ti je tako sugjeno.“

Pripovjedač, koji mi je ovu priču kazivao, tumačio mi je, kako ljudi, ako se rode u nesretni dan, mogu sretno živiti uz čeljade, koje se rodilo u sretni dan, pa u zadružne kuće prelazi sreća sretnog starješine i na ostale zadrugare. (Zabrgje.)

2. Kad prvo novo žito pane (t. j. kad dozrije te se ovrše), uzme se onoga žita, odnese u vodenicu, zaspe pa od prvoga brašna, što vodenica izbaci, ukuha se kolačić u vodenici, priljepi na koš, u kome je žito sasuto da se melje; kad se ovo samelje, ponese se onaj kolač kući i više naćava na zid ili brvna priljepi: vele, da će te godine u ljetini biti sreće i berićeta. (Vlasenica.)

3. Kad djevojku sa vjenčanja kući vode ili kad prvi put u kuću ulazi, metnu na prag punu ſučiju (bremenicu) vode očepljenu a ona, prije nego preko praga prekorači, udari desnom nogom o ſučiju, da se prevali i voda prolije a onda tek unigje u kuću. To biva radi toga, da onom vodom sve svoje dušmane polije i da u novoj kući bude sretna. (Srebrenica.)

4. Koje dijete kad pojede natiče čanak na glavu, ono sluti velikom bogatstvu. (Zvornik.)

5. Kad čovjek nosi uza se komadić onoga konopca, kojim se je neko objesio, vele, da će mu sreća u napred ići. (Rogatica.)

6. Kad se oženi momak, iskopa mlad lipić i dade mladoj, da ga svojom rukom usadi: ako se primi, biće mlada sretna i napredna, ako li se osuši, nesretna i nazadna. (Zabrgje.)

7. Ko u proljeće vidi prvo mlado janje ili jare biti će cijele godine krepak i lagan, a ko vidi prvo tele, biće cijele godine trom i lijen. (Vlasenica.)

8. Kad se u proljeće prvi put ugleda lepir veli se „ja letim, lepir leži“ pa će, vele, te godine biti brz ko lepir. (Vlasenica.)

9. Ako se u proljeće vidi prvi put žuti lepir, biće te godine na mlijeku žut i dobar kajmak, ako bijeli, ne će kajmak valjati. (Krajina i svuda.)

10. Na Gjurgjev dan donosi domaćin mravi u kuću, da mu budu ukućani kao mravi preko ljeta marljivi. (Vlasenica.)

11. U Paprači varuju seljaci i vele, kad se u bijelu nedjelju brije ili šiša, da će kosa pobijeliti. Bijela je nedjelja pred časni post i prva po Trojicami. (Vlasenica.)

12. Na Božić u po dana započimlje kućna čeljad svaki rad, kojeg misli preko godine raditi, kao: uhvate se volovi u lijes, počme kopati, presti, plesti, tkati, šiti, lonce pristavljati vatri, haljine pariti, makaze otvarati da bajagi s njima radi i t. d., a to radi sreće i napretka. (Zvornik, Bijeljina, Majevica.)

13. U Krajini zaveže mati ili babica novo rogjenom djetetu na onom komadiću pupka, što će otpasti, mrtvi uzao, pa kad djetetu bude sedam godina, daje mu da uzô odriješi i dijete biti će mnogo naprednije, pametnije i jače.

14. Ko nema sreće ili mu stane, te sve ide u nazadak, ispenju ga na jedno drvo a jedan uzme sjekiru i stane ono drvo sjeći. Onaj gori pita: „Šta ćeš to?“ a on mu odgovara: „Posjeću ti sreću da dobiješ bolju!“ Zatim odsiječe ono drvo i sa drvetom ruši se i onaj, što se popeo. Kad se tako uradi, vele, da onaj dobije novu sreću, koja je mnogo bolja od prve. (Žepče.)

15. Na Gjurgjev dan ne će ni muslimani ni pravoslavni iz svoje kuće što posuditi, jer se boje da će i svoju sreću drugome posuditi. (Vlasenica.)

16. Ako su u insana nokti plosni, znak je da će biti ſukara, a ako su nokti puni, biće bogat. (Vlasenica.)

17. Ako desni dlan zasvrbi, sluti da će se trošiti pare, a ako lijevi, dobiće se pare. Ako u noge desni taban zasvrbi, tražiće se izgubljeno ili ukradeno. Ako lijevi taban zasvrbi elbet će naći.

18. Kad neko pljune u vatru, vele, da nema za 40 dana berićeta. Što se u onoj vatri bude peklo ili kuhalo, ne more da prija insanu.

Kad putnik uljegne u kuću te štapom udari u ognjište ili verige, vele, da ga je oskvrnuo. (Vlasenica.)

19. Na samom čeljadetu ne smiju se nipošto krpiti haljine niti dugme prišiti, jer će mu se sreća ušiti. (Vlasenica.)

20. Na badnji dan ne smije se ništa iz kuće kome dati, a osobito jaje. (Žepče.)

21. Ako žensko preko muškog prekorači veliki mu je zarar, te ide za 40 dana u nazadak. (Vlasenica.)

22. Ne valja se naslanjati na ruku, jer to brani napretku; ne valja ni metati ruke na čelo pa ispod nje gledati; ne valja ni rukom hvatati se za bokove, jer i to sluti zlu. (Žepče.)

23. Ko se hvata obim rukama za zatiok, vele, ne će 40 dana imati sreće. (Žepče.)

24. Kad u večer kokoši mnogo kakoću sluti šteti u marvi. (Zvornik.)

25. Oroza, koji ima tako srašten ober, da bi u njemu mogao oko kuće kap vode obnijeti, neće seljak nipošto držati, jer da slučajno obnese kap na oberu, bilo bi to za kućni napredak velika nesreća. (Vlasenica.)

26. Na Božić izjutra, prije nego se sunce rodi, zatvaraju se kućna vrata i čuva se da pašče ne zaviri u kuću, jer ako pašče prije sunca zaviri u kuću sluti za cijele godine velikoj nesreći. (Vlasenica.)

San.

1. O snu misli mnogi ovako:

U svakog insana ima um; kad on zaspe on izagje iz njega u obliku baje i nekuda hoda pa što ona na tom svom putu vidi, ono onaj insan sanja.

Pričaju, da su bila dva čovjeka zajedno pa jedan legao i zaspao a onaj drugi gleda i vidi, gdje iz onog što je zaspao na usta izagje nekakva baja i ode. On je zaspalog odmah budio ali ga nije mogao probuditi. Nakon dva sata vratila se ona baja i ušla mu opet u usta i on se odmah protegne, probudi i pripovjedi onom svome drugu, kuda je u snu hodao i kako je našao ćup novaca, što su krmci iz zemlje izrovali. Obojica pogjoše putem, što ga je prvi usnio i zbilja nagjoše na jednom mjestu, gdje su krmci rovili izvaljen ćup pun zlata. (Žepče.)

2. Na Gjurgjev dan ne valja nikome se odazvati, jer bi onaj, komu bi se odazvao, mogao nadodati: „predajem ti sanak na Gjurgjev danak“, a odazivač bi cijele godine bio drjemovan, a more mu se u snu i nesreća dogoditi. (Krajina.)

3. Na Gjurgjev dan ukućani se varaju, ko će prvi ustati. Ko prvi ustane kaže onome što spava: „predajem ti moj sanak na Gjurgjev danak“ te će, misle onaj svu godinu biti ljenivac. (Rogatica i Vlasenica.)

4. Onome čeljadetu u kući, koje ima običaj da u snu turi obje ruke megju noge, ne daju da malu dade soli niti smije prvi dan, kad se ubrazdi, na njivu izaći, jer, vele, da je nesretan. (Vlasenica.)

Bolest i smrt.

1. Kad neko mnogo šumu siječe ili guli, vele, pomrijeće mu djeca, jer je to smrtni grijeh.

2. Ako neko odsiječe trešnju, vele, djeca će mu bolovati od ospica. (Vlasenica.)

3. Kada se dijete udari metlom ne će više rasti.

Po metli se ne smije ni gaziti, jer će se, vele, žito snijetiti. (Vlasenica.)

4. Ako se na Gjurgjev dan žarom zakitiš ne će te, vele, cijele godine glava boliti. (Vlasenica.)

5. Kad u kući pilići ili kokoši oko vatre polegnu, izvale se i okrenu noge k vatri, znak je, da će u toj kući biti bolesnika. (Foča.)

6. Ne valja obuće mećati na siniju ili astal, jer će, vele, noge boliti. (Vlasenica.)

7. Kad se plot plete pa se šeperje okreće na polje, vele, da će domaćin iz one kuće na skoro umrijeti, za to biva treba šeper uvijek unutra okretati. (Srebrenica.)

8. Kad se pčele mnogo roje a rojevi bježe u šumu, znak je, da će domaćin ili domaćica umrijeti. (Vlasenica.)

9. Kad blizu kuće pane drvo, znak je, da će u selu koji domaćin umrijeti, ako se kod kuće ili u bašči izvali voćka, onda će u toj kući, kojoj ta voćka pripada, domaćin umrijeti. (Vlasenica.)

10. Kad miševi čeljadetu stanu nošene haljine gristi sluti mu smrti. (Čelebić.)

11. Kad djeca igrajući se u zemlju kopaju rupicu, vele, kopaju nekome od roda raku. (Vlasenica.)

12. Kada se na badnjak u večer večera a vaška pred kućom laje, neko će te godine u kući umrijeti. (Knežina.)

13. Na Božić u večer, kad se vid zapali, svuče se jedno čeljade pa tri puta golo oko kuće obleti i svaki put na pendžer u sobu pogleda; ako u toj godini neko ukućanin ima umrijeti, vele da će ga ugledati, gdje u sobi mrtav leži. (Krajina.)

14. Na Božić, kad se počme ručati, metne se u rešeto česnica i oko nje naspe žita a na sred nje u krugu smotana voštana svijeća i zapali se, kad se jede. Kad treća čaša progje uzme domaćin kašiku i čašu vina pa zamoči držak od kašike u čašu vina i nadnese na svijeću, da na nju pane kap vina i da je tako ugasi. Sva kućna čeljad — koja kod jela moraju biti — gleda, kuda će se onaj dim od svijeće naviti a ako uprav ode, dobra je sreća, ako se na koje čeljade navije, ono će naskoro umrijeti i ne će drugog Božića dočekati. (Krajina.)

15. Na Ivanj dan ili Cvijetnicu u večer zadije svaki ukućanin u sito ili rešeto po jedan bijeli cvijet, a sito se metne na strehu više vrata kućnih i sjutra prije sunca gleda kućna čeljad cvijeće, svako svoj. Čiji cvijet se nagje uvenuo, onaj će te godine umrijeti. (Knežina.)

16. Kada se iznenada svijeća sama utrne, sluti smrti. (Žepče.)

17. Na badnji dan u večer zapali se svijeća i čeljad sva ustane da se Bogu pomoli pa koje čeljade ne vidi svoje sjenke na duvaru, to će čeljade, vele, te godine umrijeti. (Krajina.)

18. U jutru na Božić skuva se za ručak cicvara, pa se na masti one cicvare čeljad ogledava. Koje ne vidi svoga lika, ono će te godine umrijeti. (Krajina.)

19. Kad je neko jako bolestan, ogleda se, hoće li umrijeti i to ovako: baci u čašu vode živ ugljen, koji ima da predstavlja smrt, zatim se baci drugi, koji predstavlja život; ako „smrt“ potone ne će bolesnik umrijeti, ako potone „život“ umrijeti će. Ili:

20. Bace se u čašu vode 4 ugljena živa, pa ako se sva četiri uporede na vodi jedan do drugoga, znače nosilja, na kojim će mrtvaca iznijeti. (Zabrgje.)

21. Ako cvrčak (popac) u kući cvrči, umrijeće neko u kući: tako vjeruje narod u Vlasenici; a u Posavini baš obratno: ako se u kući cvrčak ne čuje, vele, da je kuća nesretna.

22. Kad kokoš zapjeva sluti smrti ukućanu. Za to ju, prije nego se sunce rodi — računajući od onoga doba, kad se je prvi put čula — uhvate, odsijeku joj sjekirom

glavu i bace u bezdan govoreći: „Ti pjevala u svoju glavu“. I zato, kad od čeljadi neko u kući progovara: „Naša kokoš pjeva“, odgovaraju: „U svoju glavu“. (Krajina.)

23. Ako u večer Božića prije večere oroz zapjeva, lete ukućani na polje pred kuću i slušaju, hoće li u selu drugi oroz otpjevati; ako otpjeva, umrijeće u selu jedan kućnji starješina; ako li u selu drugi oroz ne otpjeva, zlo i naopako, umrijeće, vele, do drugog Božića njihov starješina. Da to ne bude uhvate na Božić u jutru prije ishoda sunca onoga oroza, unesu u kuću, i tri puta obnesu oko glave starješinove, govoreći: „Ako si sinoć pjevo, svoju si glavu ispjevo, dao Bog da svojom glavom zamijeniš našeg starješinu!“ Zatim se odsiječe sjekirom na kućnjem pragu glava orozu i baci s orozom prama zapadu. (Vlasenica.)

Raj i pakô.

1. Evo što mi reče o duši jedan starac srpsko-pravoslavne vjere u vlaseničkom kotaru, a slično sam tome i od drugih čuo.

Duša, veli, stanuje u čovjeku, ona je tanja od svake dlake, ima nožice ko mrav, u vidu je magle ili pare. Čim čovjek umre, duša ostavi tijelo i ide u raj ili pakao.

Raj i pakao je pod grobljem i koliko goda imade grobaljâ toliko imade rajeva i pakala, prvi je vele pakô a onda raj. Najprije valja duši doći u pakao a kroza nj u raj. U paklu ima veliki kazan pun vode, koji uvijek vrije, jer pod kazanom neprestano vatra gori. Preko toga kazana je pružena žica, tanka kao vlas a na sred nje imaju terezije. Kad duša tamo dogje, metnu angjeli na jedan kraj njezina dobra, a na drugi kraj zla djela, pritegnu li zla djela, duša padne u kazan u vrelu vodu, ako li pritegnu dobra djela, ona pregje preko dlake u raj. Kad se duša mjeri, onda sa jedne strane stoje angjeli a sa druge gjavoli. Ovi viću „naša je, naša“, a angjeli opet vele „nije vaša, već je naša“. Angjeli meću u terezije dobra, a gjavoli zla djela.

Ako umre čovjek prije žene ili žena prije čovjeka, mora im kod terezija na žici više pakla čekati tako dugo, dok i ono drugo ne umre i duša mu ne dogje: tu im se dobra i zla djela zajedno izmjere; ako su oboje za raj, idu u raj, ako li je jedno za raj a drugo za pakô, tu se na uvijek rastave. Ako su se, veli, na ovom svijetu dobro pazili, kad se tamo na žici sastanu, oni se zagrle i poljube. Ako li su se na ovom svijetu svagjali i ružno živili, oni se tamo pobiju, pa koje je pravije obori ono drugo u kazan.

U raju je, vele, vrlo ugodno, imade dosta cvijeća, sve se sja ko od zlata.

Neki vele da je raj 40 hiljada aršina pod grobljem u zemlji.

2. Ciganima se narod podruguje, da je u njihovom raju slana pita prostirač, slatka pita pokrivač, a kad se probude ispod sebe jedu. Vrata su tamo pastrme, a baglame sudžuke. Kroz raj teku tri rijeke, jedna rijeka slatka mlijeka, druga rijeka kisela mlijeka, treća rijeka medene vode.

3. Raj se, vele, svake godine na Uskrs rano otvori i stoji otvoren do Spasova dne; ko goda za to vrijeme umre, ide odmah u raj, jer su mu vrata otvorena, a ko jednom u raj unigje, više ne izlazi, kao ni onaj, što je došo na rajska vrata, ali ga sv. Petar ne pusti unići, tek mu samo malo odškrinuo vrata, da vidi rajsku slavu. On baci kapu u raj, pa će reći sv. Petru: „Joj, pade mi kapa unutra, pusti me da je iznesem“. I sv. Petar ga pusti a on lijepo sjede na svoju kapu pa reče sv. Petru: „Meni je i ovde lijepo, ja dalje ne ću!“ I tako osta u raju. (Žepče.)

4. Vatra u paklu, vele, tako je vruća, da bi se od naše vatre kad bi je njom zasuo utrnula, kao što se naša vatra trne od vode. Sunce, vele, dobiva svoju vrućinu od one

vatre, što u paklu gori a da se ta vatra ne razblažuje, sunce bi se tako usjalo, da bi sav svijet spržilo. Zato se sva ona voda, što se kroz 24 sata u more salije, pušća svaku večer kroz jednu rupu u pakô na tu vatru. Kad ne bi tako bilo, kud bi ona silna voda, koja se iz rijeka i potoka dan i noć salijeva u more? Ona bi za kratko vrijeme sav svijet potopila.

5. Narod veli, tri su raja na zemlji: Vrijedna žena, dobra zemlja i dobra vatra.

Zlodusi, utvare, ograma.

1. Narod vjeruje, da se utvare ukazuju samo u gluho doba noći te se čuva, da u to doba ne ide na raskršća, na pometeno guvno, na mjesto gdje se haljine pare, gdje se trijeske od cijepanja nakupile i gdje se smeće baca. Na takim mjestima lahko se može šta prividiti ili se može ograisati a tako i kraj groblja ili prelazeći brane od vodenice.

2. Ako se išta iglom radi, ne valja nakon rada ostavljati u igli uvučen konac, već ga valja izvući, jer će se, vele, onome, koji one haljine nosi tako dugo prikazivati dok u igli bude konac uvučen.

Godine 1895. naredio je jedan seljak iz Višnice, kotar Vlasenica, svojoj ženi da mu na jedne nove tozluke prišije kopče. Ona prišivajući kopče zadrijema i zaspi, a konac ostane uvučen u igli. Čovjek uzme one tozluke, obuje, uzme žita i odnese u vodenicu „Han Galov" pred pônoć, samelje, uprti onu torbu i pogje kući. Kada je bio više Milića crkve u Jadru, eto ti pred njega jednog čovjeka, ima mu veli, preko prsa dva metra, gol je ko od majke rogjen, a sve mu se čini, da je iz vode Jadra izišao. Odmah zaustavi onog seljaka, isprti mu torbu s brašnom i stane ga daviti. Seljak skoro klone, ali srećom zapjevaju pijevci kod bližnje kuće a utvara odmah pusti seljaka i reče: „Moli se bogu, što pijevci zapjevaše, ne bi više kuće vidio. Idi kući pa onaj konac iz igle izvuci". On bljujući krvlju dogje kući, i zbilja nagje u igli uvučen konac. Odmah leže na smrtnu postelju i treći dan umre.

3. Kad nekome valja po noći nekuda ići, pa mu valja preko raskršća, pometenog guvna, groblja, preko mjesta gdje se snuje i navija, kraj vode i t. d., ponese sa sobom ugarak vatre, a ako je dalje, metne za pojas komadić hljeba pa mu, vele, ne mogu ništa nahuditi zli dusi, koji se po noći na takovim mjestima kupe. (Vlasenica.)

4. Kad čovjek samac putuje, bilo po danu bilo po noći, pa čuje da ga neko zove, neka se nipošto ne odazivlje, dok dobro ne vidi, ko ga zove, jer, vele, da utvare čovjeka zovu, pa ako im se odazove, može ostati smućene pameti. (Udbina.)

5. Izmegju akšama i jacije ne valja se kupati, jer se, vele, lahko može nagraisati. (Rogatica.)

6. U gujin splet ne valja dirati, jer bi mogao nagraisati. (Višegrad.)

7. Po noći ne smije se voda iz potoka, kamenice, vrela ili bunara piti, jer, vele, da se lahko more vrag u vodi popiti. (Čelebić.)

8. Po noći ne smije se u ogledalo gledati, osobito ne djeca do 7 godina, jer se, vele, po noći u ogledalu i vrazi ogledavaju, pa bi lahko mogo ograisati. (Krajina.)

9. Perje od zaklane živadi ne smije se bacati kuda se prolazi, jer se može ograisati. (Sanski Most.)

10. Narod vjeruje, ako neko mnogo zla čini, da mu dušom gjavo zavlada i da mora sve raditi, što mu gjavo zapovijeda.

Da se takova duša gjavolu otme, čini se ovako:

Donese se vode sa vrela, koje je u istok okrnuuto a nikada ne presahnjuje, nagje se troje negriješne djece i svako uzme po jednu kosu, kojom se je već kosilo, sastave vrhove od kosa nad jednom posudom, a jedno dijete lijeva na pete od kosa vode i to tako, da ona saleti niz kose u onu posudu. U onoj vodi skuha se hljeb od pšenice, ispeče i onaj, što mu je gjavo dušom zavladao, pojede hljeb a samo malo ostavi u mušemu zamotano i nosi uvijek uza se kao amajliju. (Vlasenica.)

11. Na maši mora biti brnjica (halka) da zvoni, kad se u ruke uzimlje, jer, vele, doklen se ona zveka od maša čuje, ne će utvara doći, ni kuga a tako daleko se ne more ni nagraisati. (Vlasenica.)

12. Maša u kući mora uvijek uspravno stajati, jer gdje leži položena, zamrijeće kuća. (Vlasenica.)

13. Kad se poslije jela meće kašika iz ruke, ne će je nipošto poklopiti, jer se, vele, uvlači nečastivi poda nju pa ju liže.

14. Kad se jede valja uvijek mrve pomesti i u vatru baciti, da se ne bi nečastivi oko onih mrva kupili. (Tešanj.)

15. Na Božić, kad domaćin božićni kolač lomi, paze, da onih mrva, što od kolača otpadaju ne bi ko pojeo, jer bi, vele, odmah umro. One se mrve pometu i bace da ih ništa ne more pojesti. Narod pripovijeda, kako je jedna nevješta domaćica one mrve krmcima bacila i kroz 7 dana svi joj krmci pokrepali. (Maglaj.)

16. Narod misli, da je ono gjavolski čovjek, koji, kad se jede, po siniji kupi mrve pa jede i iza sve čeljadi ostane najdulje za sinijom i veli, da on gjavole hrani.

Za to se seljaci kad jedu, čim domaćin ili najstariji odloži kašiku, progju jela svi na jedan put i odlažu kašike. Vele, da je i velika sramota, ako neko dulje jede nego drugi. (Vlasenica.)

17. Kad se povečera večera pospe se ono mjesto, gdje je sinija bila, malo žarom i pomete; jer inače, vele, da dolaze gjavoli i one mrve kupe. Za to valja i zalogaj, koji bi iz usta pao, opet pojesti ili bar u vatru baciti. (Vlasenica.)

18. Kad se hoće gdje u koga jesti, valja ruke oprati, a kad se jelo svrši valja opet ruke oprati.

To treba s toga, što narod vjeruje, da bi na neopranim rukama iza ručka odnio hljeb onome, koji te pogostio a time bi mu odnio i berićet. (Vlasenica.)

19. Kad dijete jedući hljeb gazi mrve nogama, njega, vele, gazi nesreća dok je god živo. (Bijelina.)

20. U Birču, kotar Vlasenica, uhvati se žaba kornjača pa se u mravinjak zakopa i tamo ostane doklen mravi sve meso ne izjedu, onda se uzme dônja kora i od nje odreže komadić kolik para i nosi pod lijevim pazuhom kao amajlija. Ko ovo kod sebe nosi ne more mu ništa nahuditi. (Cazin, Vlasenica.)

Proricanje vremena.

1. Kad se mačka umiva a okrene se istoku, biće lijepo vrijeme, kad se okrene sjeveru snijeg, jugu kiša a zapadu mutno vrijeme. (Paprača.)

2. Kad mačka grebe, biće kiše ili će neko na konak u kuću doći.

3. Kad vô otresa nogom, biće kiše ili snijega. (Vlasenica.)

4. Kad žabe mnogo krekeću biće lijepo vrijeme. (Vlasenica.)

5. Ako travu ko čupa mnogo iz zemlje, vele, da kiša udari. (Vlasenica.)

6. Kad preko ljeta ima mnogo osova, vele, da će biti zla zima.

7. Kad u proljeće prije marta zagrmi, biti će hladna godina.

8. Ako u proljeće mnogo sijeva, vele, da će biti sušno („vatreno“) ljeto.

9. Kad kukavica u proljeće po noći kuka, biće suho ljeto.

10. Kad u večer sunce sjeda a nadogje oblak, vele, da će sjutra biti kiše, ako oblaka nema biće lijepo vrijeme.

11. Iza rodne godine biće dugotrajna zima, a ako je ljeto slabo rodilo, biće zima promašna.

12. Ako oroz zapjeva iza počinka sunca, biće kiše.

13. Kad krmad uzme granja ili slame u zube i nosi, ili se igra na okretuši, vele, da će biti padanja.

14. Kad životinje u večer prionu pasti i ne će kući da idu, biće padanja.

15. Kad izjutra istočnjak puše, vele, biće kiše, a ako zapuhne poslije podne, lijepo vrijeme.

16. Kad neko saziva môbu a ti hoćeš da mu ju pobrčeš, onda, vele, otkaj taj dan beza, odreži komad, pa potopi u vodu i eto kiše, pa će mu môbu rastjerati. (Vlasenica.)

17. U večer kad se za sjutra moba na rad zove, metne domaćica ogledalo u naćve, pa vele, da će osvanuti vedar dan ko ogledalo, baš kako treba za môbe. (Vlasenica.)

Додатак радњи „Копнени мекушци Црне Горе“[1]).

(Прилози фауни Црне Горе.)

Приопћио

Ото Волберет (Otto Wohlberedt),

Трибес (Triebes), Тирингија.

(Са 1 таблом.)

I. Попис кукаца,

што сам их прикупио у Црној Гори и Сјеверној Албанији.

Прем сам сва три моја путовања подузео искључиво за проучавање фауне молуска, нисам пропустио прилике, да не прикупим и оне кукце, који су ми дошли под руку сабирајући молуске. Госп. мајор у м. професор др. пл. Хајдн (Heyden) у Бокенхајму (Bockenheim) код Франкфурта на Мајни био је тако љубезан и преузео на се не само да опредијели кукце, него је такођер и саставио доље слиједећи попис, на чему му овдје још једанпут најтоплије захваљујем.

Cicindelidae.

1. *Cicindela campestris* L. Типична форма са различитим пјегама. Сви комади имају на глави и на вратном штиту *обод бакренасте боје*. Колашин 11, Поље и Морача 1.
2. *C. silvicola* Dej. Типична форма не разликује се од средњоевропске. Поље 2, Крново 2, Колашин 1, Морача 1.

Carabidae.

3. *Procerus gigas* Creutz. Један комад у долини Мораче.
4. *Carabus (Megadontus) caelatus* F. var. *procerus* Reitt. 2 ♂ *32 mm* дуг, по леђима зеленкаст из Крнова и Колашина.
5. *C. (Megodontus) dalmatinus* Dej. У близини Скадарскога језера.
6. *C. (Chaetocarabus) intricatus* L. var. *montenegrinus* Krtz. 1 ♀ од Крнова, 1 ♂ од Никшића.

   NB. У осталом је сам *Adonis* једна врста *intricatusa.*
7. *Omophron limbatus* F. Морача.
8. *Omphreus morio* Dej. Црногорска врста, остали у пограничним земљама. Вир Пазар 1 ♀. Ја имам један тип. комад од Parreyss-a, који је 1824. ухваћен.
9. *Calathus fuscipes* Goeze. Подгорица 2. Читава Европа.
   var. *punctipennis* Germ. Такођер одавле. Подручје Средоземнога мора.
   var. *graecus* Dej. У близини скадарскога језера. Грчка.

[1]) Сравни „Гласник зем. муз.“, 1907, стр. 499.—574.

10. *Laemostenus elongatus* Dej. Морача 1.
var. *robustus* Schauf. Колашин 1. Од Крањске преко Хрватске, Далмације до у Црну Гору распрострањена врста. На југу је крупнији и јачи.
11. *Poecilus lepidus* Leske var. *cupreus* Letzner. 1 ♀ из Колашина. Читава Европа.
12. *Pterostichus (Bothriopterus) oblongopunctatus* F. Крново 3. У сјеверној и средњој Европи у множини, исто и у Босни.
13. *P. (Haptoderus) brevis* Duft. Колашин 1. Угарска, Хрватска, Босна.
14. *P. melas* Creutzer var. *depressus* Dej. Подгорица 3, Колашин 1. Ова већа, шира форма налази се више према југу: у Далмацији. Мања типична форма још и код Франкфурта на Мајни.
15. *P. (Cheporus) metallicus* F. Колашин 1. Много га има у Њемачкој и у Алпама све до у Херцеговину.
16. *P. Reiseri* Gangelbauer. Колашин 1. Иначе га има у јужној Босни: Трескавица.
17. *Molops alpestris* Dejean. Крново 1. Од Седмоградске до у јужну Босну распрострањен.
18. *M. vlasuljensis* Apfelbeck. Колашин 2. Иначе га има по Херцеговини и на босанској граници. Један примјерак има црвене ноге.
19. *Amara aenea* Degeer. Колашин 1. Обична у читавом палеарктичном подручју.
20. *Zabrus incrassatus* Germ. Подгорица 3. По читавом Балканском Полуострву распрострањен.
21. *Ophonus sabulicola* Panzer. Подгорица 1.
22. *Harpalus dimidiatus* Rossi. Подгорица 1 ♂, Морача 1 ♀.
23. *H. sulphuripes* Germ. Подгорица 1. Све три су врсте по читавој Европи распрострањене.
24. *Licinus silphoides* Rossi. Подгорица 1. Распрострањен око Средоземнога мора.
25. *Cymindis axillaris* F. var. *lineola* Duf. Подгорица 2. Исто тако.

Silphidae.

26. *Bathyscia Dorotkana* Reitt. Голубија пећина у Реци источно од Скадарског језера. Херцеговина.

Histeridae.

27. *Hister sinuatus* Illiger. Подгорица 1. Распрострањен по јужној Европи.

Lucanidae.

28. *Lucanus cervus* L. var. *capreolus* Fuessly. Никшић 1 ♂ 4 ♀ мањи комади са четверочланим листовима тицала. ♂ комади 58—32 *mm* дуги, ♀ 33—27.
29. *Sinodendron cylindricum* L. 2 ♂ 2 ♀ из Колашина. По читавој Европи.

Scarabaeidae.

30. *Sisyphus Boschniaki* Fisch. Никшић 2. Од *Schaefferi* разликује се у том, што нема пупчасту пунктуру на вратном штиту.
31. *Gymnopleurus pilularius* L. Подгорица 9. Доста га има у јужној Европи.
32. *Copris lunaris* L. Колашин 10 ♀. Обичан у Европи.
33. *Onthophagus taurus* Schreber. Подгорица 10.
34. *O. fracticornis* Preyssler. Колашин 4 ♂ 14 ♀.
35. *O. ovatus* L. Колашин 3. Све три врсте по Европи распрострањене.
36. *Odontaeus armiger* Scopoli. Колашин 1 ♂, појединце по читавој Европи.
37. *Geotrupes mutator* Marsham. Морача 1.
38. *G. sylvaticus* Panzer. Морача 1. Колашин 3.
39. *G. vernalis* L. Морача 1. Колашин 3. Све три врсте по читавој Европи распрострањене.
var. *autumnalis* Erichs. Околица Скадарскога језера. Алпе.
40. *G. (Thorectes) punctulatus* Jekel (*Branczikі* Apfelbeck). Колашин. Балканско Полуострво, такођер и у Анатолији.

41. *Pentodon idiota* Herbst. Подгорица. Источна Европа.
42. *Amphimallus solstitialis* L. Подгорица 2. (Јуни кукац.)
43. *Melolontha vulgaris* L. Колашин 1 ♂ нормалан. (Мајски кукац — Maikäfer.)
44. *Anomala aenea* Degeer. Морача 2.
45. *A. oblonga* Er. Морача 2.
46. *Anisoplia nasalis* Reitter. Подгорица. До сад само из Грчке познат: *Agrinion*. ♂ једнолике смеђе коре, ♀ црнопјегаста или сасвијем црна.
47. *Hoplia farinosa* L. Зелено љускаста: Морача 2, Колашин 3, Крново 1. Жуто љускаста: Морача 1, Колашин, Крново 5. По јужној Европи на далеко распрострањена.
48. *H. flavipes* Germar. Колашин 1. Такођер га има по Далмацији и по Херцеговини.
49. *Epicometis hirta* Poda *(hirtella* L.). Подгорица. Исто тако, као и слиједећа бр. 50., по читавој Европи распрострањена.
50. *Oxythyrea funesta* Poda *(stictica* L.). Подгорица 10.
51. *O. cinctella* Schaum. Подгорица 2. По сјеверо-источној Европи на далеко распрострањена.
52. *Cetonia aurata* L. Подгорица 6, Морача 7, Колашин 1, Никшић 1. Обична у Европи.
53. *Potosia cuprea* L. var. *obscura* Andersch. Морача 2. У Европи на далеко распрострањена.
54. *P. angustata* Germ. Типична форма тамно-зелена. Подгорица 2.
55. var. *purpurascens* Reitter. Горе црвено-златна, доље зелена. Подгорица 1. Ова врста се налази у Далмацији, Грчкој и Малој Азији.
56. *Gnorimus nobilis* L. Поље 1.
57. *Trichius gallicus* Heer. Никшић 1. На Скадарском језеру. Обје врсте по читавој Европи распрострањене.

Elateridae.

58. *Adelocera punctata* Herbst *(atomaria* F.). У Реци, источно од Скадарскога језера. Средња Европа.
59. *Brachylacon murinus* L. Крново 1.
60. *Limonius aeruginosus* Olivier. Колашин 2.
61. *Elater sanguineus* L. Колашин 3.
62. *E. ferrugatus* Lacordaire. Колашин 1, Крново 1. Све четири врсте по Европи распрострањене.
63. *Spheniscosomus sulcicollis* Mulsant. Колашин 1. Такођер у Грчкој и на Кипру.

Cantharidae.

64. *Luciola mingrelica* Faldermann. Морача 9. По читавој југоисточној Европи и Кавказу распрострањена.
65. *Cantharis obscurus* L. Колашин 1.
66. *C. lividus* L. var. *dispar* F. Колашин 1. Обје врсте по Европи распрострањене.

Cleridae.

67. *Trichodes apiarius* L. Никшић 1. По читавој Европи.

Tenebrionidae.

68. *Gnaptor spinimanus* Pallas. Колашин 8. Од Угарске преко читаве југоисточне Европе распрострањен.
69. *Asida sabulosa* Goeze var. *Duftschmidi* Germ. Околица Скадарског језера.
70. *Pedinus helopioides* Ahr. Подгорица 5, Морача 1. Од Далмације до у Грчку.
71. *Opatrum verrucosum* Germ. Вир Пазар. У подручју Средоземнога мора на далеко распрострањен.

*

72. *Helops Rossii* Germar. Реци у Албанији.
73. *H. dermestoides* Illiger. Исто тако.
74. *H. (Stenomax) aeneus* Scopoli. Колашин 1. По Европи распрострањен.

Alleculidae.

75. *Omophlus lepturoides* F. Крново 2. Средња и јужна Европа.

Meloidae.

76. *Cerocoma Schaefferi* L. Подгорица 1 женка.
77. *Mylabris variabilis* Pallas. Подгорица 8. Јужна Европа.
78. *Lytta vesicatoria* L. Никшић 1, Морача 1. Позната под именом „Шпањолска муха“ („Spanische Fliege“).
79. *Epicauta verticalis* Illiger. Подгорица 7. Јужна Европа.

Pyrochroidae.

80. *Pyrochroa coccinea* L. Поље 1. Читава Европа.

Melandryidae.

81. *Osphya bipunctata* F. var. *clavipes* Olivier. Колашин: мужјак овог тамног варијетета. По читавој Европи до у Грчку распрострањена.

Oedemeridae.

82. *Asclera (Ischonomera) sanguinicollis* L. Морача 4. По читавој Европи распрострањена, нашао сам је такође и у Хрватској: Плитвичка језера.
83. *A. coerulea* L. Подгорица 1, Морача 3, Колашин 2. Исто тако. Сви су егземплари спружени и чине форму *cinerascens* Pandellé.
84. *Oedemera rufofemorata* Schmidt. Подгорица један мужјак, Колашин једна женка. По источном подручју Средоземнога мора, такође и у Далмацији.

Curculionidae.

85. *Otiorrhynchus rhacusensis* Germar. Крново 1 мужјак. Реци у Албанији. Више у Далмацији.
86. *O. truncatus* Stierl. Поље 1. Обилан у Хрватској.
87. *Cleonus piger* Scopoli *(sulcirostris* L.). Подгорица 2. По читавој Европи.

Cerambycidae.

88. *Rhagium mordax* Degeer. Колашин 2, Морача 1. По читавој Европи.
89. *Rh. bifasciatum* F. Колашин 1. Исто тако.
90. *Grammoptera ustulata* Schaller. Колашин 1. Исто тако.
91. *Leptura (Anoplodera) rufipes* Schaller. Колашин 1. Морача 2. Исто тако.
L. (Leptura) pallens Brullé. Околица Скадарскога језера.
92. *L. (Judolia) erratica* Dalm. Околица Скадарскога језера. Од Тирола до на Балканско полуострво и до Волге.
93. *L. (Strangalia) nigra* L. Морача 2. Европа.
94. *L. (St.) septempunctata* F. var. *quinquesignata* Küst. Морача 3. Јужна Европа.
95. *Cerambyx cerdo* L. Морача 1.
96. *C. Scopolii* Füessely. Морача 1. Колашин 1.
97. *Phymatodes variabilis* L. Типична форма има плава крила. Морача 1.
98. *Purpuricenus Koehleri* L. Никшић 1. Средња и јужна Европа.
99. *P. budensis* Goeze. Варира са сасвијем црним штитом на врату (var. *affinis* Brullé). Подгорица 5, Морача 1. С црвеном ћагом на страни *(budensis* Goeze). Подгорица 2. Штит на врату црвен, отрага црн (var. *hungaricus* Herbst.). Подгорица 2. У југоисточној Европи и до у Сирију распрострањен.

100. *Plagionotus floralis* Pallas. Подгорица 14. По југоисточној Европи распрострањен.
101. *Clytanthus figuratus* Scopoli *(plebejus* F.). Морача 9. По читавој Европи.
102. *C. nigripes* Brullé. Подгорица 1. Од Далмације до у Грчку.
103. *Clytus rhamni* Germar. Форма са црним стегнима. Подгорица 6. Јужно-средња и јужна Европа.
104. *Anaglyptus mysticus* L. Морача 5. По средњој Европи распрострањен (коре су сприједа црвене).
var. *hieroglyphicus* Herbst. Морача 1. Коре сасвијем црне.
105. *Herophila tristis* F. *(funestus* F.). Морача 4. Поље 1. Од Истрије до Далмације распрострањена.
106. *Morimus funereus* Muls. Један мужјак и 2 женке из Поља. Угарска, Крањска, Велебит, Херцеговина.
107. *Calamobius filum* Rossi. Подгорица 1. Средња и јужна Европа.

Chrysomelidae.

108. *Plateumaris consimilis* Schrank. Колашин једна женка рудасте боје. Ову сам врсту нашао на Плитвичким језерима у Хрватској.
109. *Timarcha venosula* Weise. Подгорица 1. Од Крањске преко Трста и Ријеке до у Далмацију распрострањена.
110. *Chrysomela menthastri* Suffrian. Подгорица 1. Скадар. По јужној Европи на далеко распрострањена.
111. *Ch. vernalis* Brullé. Подгорица 2. У Далмацији, Грчкој и у Турској није ријетка.
112. *Ch. salviae* Germar. Подгорица 1. Крањска, Истрија, обилније у Далмацији.

II. О неким изоподама и мириаподама.

Приопћио др. **Р. В. Ферхеф (Verhoeff).** — (Са 7 слика.)

У слиједећим ретцима говориће се о неким мириаподама и изоподама, које је у Црној Гори и Албанији скупио г. Ото Волберет (Wohlberedt). Поред нашег још и сад овако маленог знања о арбанашкој фауни сваки прилог је добро дошао, особито онима, који су се бавили зоолошким студијама у ближим или даљим областима Балканског полуострва, као што је случај и са самим писцем. И ако ови научни објекти заслужују да се о њима пише нарочит чланак, поред свега тога су то тако ријетке форме, да се на њима не могу вршити никаква успоредна-фаунистичка проучавања. Несумњиво је само то, да су ове форме потврдиле моје претпоставке о најтјешњој вези између херцеговачке и ове фауне.

A. Isopoda terrestria.

Овдје ћу упутити на оне чланке, у којима сам расправљао о босанским, херцеговачким и далматинским изоподама: Über paläarktische Isopoden. 2. Aufsatz, Zoolog. Anzeiger, 1900, бр. 609. 3. Aufsatz, на и. мј., 1901., бр. 634. (садржаје *Armadillidium albanicum* Verh., коју сам ја открио на Крфу, али је и за Крф и за Албанију заједничка). 4. Aufsatz, на и. мј., 1901., бр. 635. и 636. 5. Aufsatz, на и. мј. бр. 638. 7. Aufsatz, бр. 647. и 648. 8. Aufsatz, 1902., на и. мј., бр. 667.

1. *Armadillidium vulgare* autorum. 1 ♀ на Скадарском Блату, у јуну. 2. *Armadillidium versicolor* Stein. var. *wohlberedti* Verh. у Isopoden, 9. Aufsatz, Zoolog. Anzeiger, 1907., гдје сам све мени познате врсте армадилидија (65 на броју) аналитички обрадио. Var. *wohlberedti* пада најјаче у очи међу свима познатим локалним облицима ове промјењиве врсте, пошто она на први поглед по својим широким

црвеним спимерима веома јако сличи на *Armadillium klugii*, који се веома често јавља у Далмацији и Херцеговини. Али ова особина јавља се опет и код *Armadillidium albanicum* и *inflatum* Verh. (из Епира). Управо може се надати, да ће се у Албанији наћи још који облик од рода *Armadillidium*, чије је тежиште на југозападном дијелу Балканског полуострва.

Б. Chilopoda.

3. *Scolopendra cingulata* Latr. Потиче из пећине голубинке код Рецији у Албанији; то је одрастао, зеленкасто-смеђ ♀ са 19 антенских чланака и један зеленкасто-плав, напола израстао примјерак.

В. Diplopoda.

4. *Glomeris pulchra* L. R. var. *wohlberedti* и var. 1 ♂, 14 *mm* дуг, из голубинке код Реци у Албанији, јуни.

Кад се код ♂ преанални штит гледа острага, види се на њему као код типичног облика слабо улегнуће, а пред њим је незнатно смотан. Var. се разликује од типа у цртежу овим:

а) Свијетле мрље на преаналном штиту су медијалном црном пругом потпуно растављене (док су код веома честог херцеговачког основног облика потпуно срасле);

б) обје унутарње мрље на грудном штиту су необично велике и пружају се из средине унапријед (у основног облика су само на задњој трећини штита);

в) извање и унутарње мрље грудног штита на задњој ивици нијесу заједно (као у типичног облика), већ су све до задње ивице *растављене* црном пругом;

г) мрље на 6.—8. тергиту су црном области јако растављене (код типа троугластим, позади уским шиљком). Ток бразда на грудном штиту није ни мало необичан, наиме 1 + 3 + 1, гдје је трећа трансверзална само мало прекинута.

5. *Pachyiulus fuscipes* l. K. (geminus). 1 ♀ 1 ♂, исто тако из голубинке код Реци, ♂ 40 *mm* са 7 + 78 пари ногу, 48 (49) трупних сегмената, ♀ 49 *mm*, 93 пара ногу, 50 (51) сегмената. Скрајњи наставак је шиљаст и доста дуг, с форамином далеко иза шва и само на предњим сегментима приближеном шву.

6. *Pachyiulus hungaricus* (Ra.). Црна Гора, Морачина долина, у мају 1 ♀ 88 *mm*, 60 трупних сегмената.

7. ***Lysiopetalum carinatum*** Bra. На истом мјесту један, *juv.* ♀.

8. ***Apfelbeckia wohlberedti*** n. sp.[1]). Голубинка код Реци у Албанији, у јуну. ♂ 85—88 *mm*, са 49 (50) трупних сегмената, 2 (3) скрајња сегмента без жлијезда, то јест један љускави без жлијезда, један без љусака преанални сегменат и телсон.

♀ од 95 *mm* са 89 пари ногу и са исто таким 2 (3) без жлијезда сегментима.

♀ од 77 *mm* са 48 (49) сегмената, од којих су 47 исбраздани.

♀ од 45 *mm* са 46 (47) сегмената (од њих 6 [7] скрајњих сегмената без жлијезда).

На 5.—14. тергиту су парамедијална ребра јако скраћена, то јест само сприједа израсла, на 15. готово потпуно, на 16.—19. опет скраћена готово до половине; ова скраћена, парамедијална ребра теку мало неправилно. У једног ♂ видјех скра-

[1]) Посвећена г. Оту Волберету у знак признања његових заслуга за испитивање Балканског полуострва.

ћено парамедијално уздужно ребро на 5.—15. тергиту и затим само још на 17. и 20. само једнострано.

У средњој и задњој трећини тијела теку нескраћена, парамедијална тергитно-уздужна ребра паралелно. Међу њима је једно непарно медијално ребро, које је избраздно у једном низу двоструких сегмената, који леже острага лопулационог колута и то у јачини, која расте према задњој ивици. У средњој и задњој трећини трупа ишчезава ова медијална ребрана бразда све то више. Колум са два и у самој средини потпуно јасна реда чекина је пред задњом ивицом фино у уздужном правцу избраздан. 2. Трупни тергит са два реда јасних завоја, од којих су предњи мањи, а задњи крупнији.

1. и 2. пара нога[1]) без трахантера и са кратким пређемуром, са густом четком с доње стране једночланог тарзуса.

3. пар ногу, исто тако с трахантером и дужим пређемуром.

8. пар ногу у ♂ (и многобројни слиједећи), с доње стране тибије и на 1. чланку двочланог тарзуса густо и кратко, као крзно о рињави, 2. тарзус много дужи, јачи, али рјеђе орињавио.

Антене пружају се дуго, у свему 14 *mm*. 3. члан је $3^1/_2$ *mm* дуг. (Колум $3^1/_2$ *mm* широк.) 6. и 7. члан је сиво жућкаст.

Гоноподе подудударају се у својој грађи са познатим облицима, од којих се разликују у веома малим одступањима, која се најбоље виде у *сликама 1.—6.* и о којима ћемо даље говорити.

У погледу на род *Apfelbeckia* Verh. и на лизиопеталиде уопће, упућујем на слиједеће моје списе:

1. Über die Copulationsorgane der Lysiopetaliden und ein Lysiopetalum aus Bosnien. Zoolog. Anzeiger, 1896, бр. 518.

2. Über Diplopoden aus Bosnien, Hercegovina und Dalmatien, II. и III. дио, Chordeumidae und Lysiopetalidae, Archiv f. Naturgesch., Берлин, 1897., са 4 табле.

3. Beiträge zur Kenntnis paläarktischer Myriapoden. X. Aufsatz: Zur vergleichenden Morphologie, Phylogenie, Gruppen- und Artsystematik der Lysiopetaliden. Zoolog. Jahrbücher, 13. књ., 1. св., 1900., са 3 табле.

4. Drei neue Apfelbeckia-Arten aus der Hercegovina. Zoolog. Anzeiger, 1901, бр. 643., са 6 слика.

5. Beiträge и т. д., XIX. Aufsatz: Diplopoden aus Hercegovina, Ungarn und Bayern. Archiv für Naturgesch., 1901., књ. I., св. 3., са 2 табле.

6. Diplopoden-Fauna aus Bosnien, Hercegovina und Dalmatien. Wiss. Mitteil. aus Bosnien und Hercegovina, VI. књ., Беч 1899., стр. 746.—766.

*

У вези с овом новом врстом, о којој овдје расправљамо, је до сада познато пет врста ***Apfelbeckia,*** које су, према досадањем знању, распрострањене на веома малом простору и то у Херцеговини, сјеверној Албанији и у пограничним дијеловима Црне Горе; све су оне међу собом веома сродне, особито с обзиром на једини познати егземплар групе ***Apfelbeckia*** Verh., 1900., ***Himaticepetalum ictericum*** (L. K.), који је нађен само на Крфу и који се вјероватно доста разликује од ***Apfelbeckia.***

[1]) Ја употребљујем овдје ону номенклатуру ножних чланова, које је издвојио и утврдио у свом 3. чланку о ногама трахеатама, *Progoneata*. Sitz.-Ber. der Gesellsch. naturf. Fr. in Berlin, 1903, бр. 2., гдје сам утврдио, да се типична нога диплопода састоји од коне, трахантера, пређемура, фемура и постфемура, тибије и тарзеса.

У „Zoolog. Anzeiger“, бр. 643., сам ***Apfelbeckia leudenfeldi*** опредијелио за сјеверну и јужну Херцеговину, али сам доцније посумњао у идентичност група обају индивидуа и ради тога обраћам пажњу на оба варијетета и препоручујем, да се проуче.

За оријентацију дајем овај

преглед врста Apfelbeckia.

А. Антене мање дуге, 3. члан највише 2 *mm* дуг, знатно краћи, него је колум широк. Парамедијална ребра на повијарцу леђа, у стражњој половини тијела сприједа зближена, док страга још дивергирају. Два ивична сегмента, без жлијезда и без телсона, ♂ 57—65 *mm* дуг; ♀ нешто већа.

1. фемурални одсјек гонопода без мјехурастог чекињавог додатка, тибијални дио густих и дугих длака. Торзални дио много слабије развијен, него је у свих осталих врста, пошто има мјесто оног дијела, у облику чизме (као што је наведено у *слици 2. γ, δ*) зарубљена грба, која има троугласт, готово шиљаст изглед са стране. Каналски рукавац је на крају раздијељен на два као длака уска и усправна шиљка.

1. ***A. silvivagum*** Verh. Неретвина долина код Јабланице.

2. Са чекињавим мјехуром на тибијалном дијелу, са торзалним дијелом јако развијеним и са ивичним дијелом у облику чизме, чији шиљак није у назад повијен и чији други угао мало у напријед искаче; због тога нема на скрајњој ивици никаква улегнућа. Каналски рукавац је сличан каналу *leudenfeldi;* наставак жлијебова завијен, крпе за заштићивање широке и истањене у шиљак.

2. ***A. enderleini*** Verh. Област Неретве од Мостара до на Прењ.

Б. Антене дуже, члан 3. $2^2/_3$—$3^1/_3$ *mm* дуг, са 3—$3^1/_2$ *mm* дугим колумом. Парамедијална ребра на повијарцу леђа на задњој половини тијела теку паралелно. ♂ 58—88 *mm* дуг, ♀ још нешто дужа, до 95 *mm*.

1., 6. и 7. члан антена бијел. Труп са 3 (4) ивична сегмента без жлијезда. На рукаву канала у гонопода је наставак жлијебова у облику рога јако савијен, док се крпе за заштићивање истањују у облику кратког и тупог шиљка. Торзални дио, који има облик чизме, има завијен кљун од чизме, незнатан угао и међу њима веома слабо улегнуће.

3. ***A. albosignatum*** Verh. Јужна Херцеговина, Шума.

2. Шести и седми чланак антена сиво-жућкаст или црнкаст. . . . 3. Торзални дио у облику чизме, на скрајњој ивици јако улекнут.

3. Труп полно зрелих индивидуа има само *48* сегмената (без телсона) и од тога су два ивична сегмента без жлијезда. ♂ 58 *mm*, ♀ 62 *mm*. Јабланица.

4. ***A. leudenfeldi*** var. ***abbreviatum*** mihi.

4. Труп развијених индивидуа има *49* сегмената (без телсона).

а) Труп са три крајња сегмента (без телсона) и од тога су два набрана (gerippt). 6.—11. тергит сприједа с јако скраћеним парамедијарним ребрима, иначе као ***leudenfeldi.*** ♂ око 60 *mm* дуг.

5. ***A. leudenfeldi*** var. ***herzegovinense*** mihi. Сјеверна Херцеговина.

б) Труп са два ивична сегмента без жлијезда (без телсона) и од њих један набран (gerippt).

* 6. и 7. чланак антена сиво-жућкаст. Мјехурасти четкињави додатак, гонаподних феморалних дијелова јако сведен у обао и задњи (*слика 1. bl.*) и у један нешто у назад завинут дио *(bl. 1.).* На задњем дијелу има знатна група *(pr)* дугих, са једном шипком оружаних клипова. Тибијални дио гонопода има шиљате, јако дуге

чекињаве крпе (*а слика 1.* и *3.*). Шиљак торзалног дијела, што има облик чизме није искривљен. ♂ 85—88, ♀ 95 *mm.*

6. ***A. wohlberedti*** n. sp. Сјеверна Албанија.

* * 6. и 7. чланак антена сиво-црн. Мјехурасти, чекињави додатак гонаподних феморалних дијелова збијенији у облику бубрега, доста нејасно у два дијела раздвојен, на крају нема клипа. На тибијалном дијелу не истиче се сувише зашиљена крпа *(слика 7.а)*, али сусједна крпа *β* је јача него код пређашње врсте. Шиљак чизмастог торзалног дијела је знатно уздигнут. (Испореди у бр. 643., слику 3. *δ*, Zool. Anzeiger.)

7. ***A. leudenfeldi*** Verh. Херцеговина.

*

На крају ћемо још нешто рећи о гоноподама. Нова номенклатура ножних чланчића у Мириапода, специјално на основу мојих радова о ногама трахеата, је од важности и за успоредну морфологију сегментарних наставака, који су у интересу расплођавања метаморфисани. Да већ на обичним ногама, што служе за ходање, у диплопода има често трохантер, ја сам утврдио на означеном мјесту у 3. чланку. Пошто се гонококсита ново схваћање расчлањивања даље не тиче, питање је, да ли и у колико се то тиче телогодитних дијелова лизиопеталида у гоноподa? Ја сам код диплопода осим познатих чланчића: тарзуса, тибије и фемура утврдио још постфемур и префемур. Према овоме могли бисмо се надати, да ћемо на гоноподским телогодатима наћи још пет дијелова. До сада сам ја на њима само три издвојио. (Испореди н. пр. слика 3. мога чланка о лизиопаталу у бр. 518. „Zool. Anzeiger", 1896.). Код ***Apfelbeckia*** поред осталога пада особито у очи, да се најглавнији од ова три дијела састоји опет од два дијела, и то од једног ужег, основног дршка, у коме је и базална рупа жлијеба од сперме, а исто тако и стабло, са којим су се телогодите у великој шупљини гонококсита заједно увријежиле — и најпослије од једног пространијег скрајњег дијела, који се најјаче испољава тиме, што је на њему жлијеб од сперме и рукавац од канала, у који истиче спермин жлијеб.

Из успоређења с мојим хронололисањем и терминологијом ножних чланчића трахеата јасно је:

1. да се базални чланак телогодита, у коме је основни мијех спермина жлијеба, има сматрати као префемур (*слика 1. prf.*),

2. а дио, карактерисани рукавцем канала и код многих врста *Apfelbeckia* још уз то мјехурастим чекињавим додатком, као фемур.

Иза тога слиједи сразмјерно велики, дубоко издубени дио, који се иначе зове тибијални одио. При успоредном посматрању нога прогонеата види се, да су јаче развијени: префемур, фемур и тарзус од постфемура и тибије, а има случајева, у којима су она три дијела истина добро развијена, али у којима има мјесто постфемура и тибије само једноставна тибија, тако на примјер у *Pauropoda.*

Према томе имамо све разлоге да закључимо, да су се три чланка: префемур, фемур и тарзус при претварању нога за трчање у гоноподе и то особито у обје прве, понашала конзервативно и ако се у осталом не може одредити, да ли се је постфемур с једним од сусједних чланака срастао или је закржљавио или га уопће није никад ни било. Утицај новог расчлањивања ножних чланака на гоноподе Лизиопеталида види се само у томе, што се дио, који је до сада сматран као дио фемора, сада може правије издвојити у феморални и префеморални дио.

Рећи ћемо још само неколике ријечи о спојним органима *Apfelbeckia-e wohlberedti:* гонококсите подударају се с оним у ***A. leudenfeldi*** (успореди у бр. 518. „Zoolog. Anzeiger"-а 1896. моју слику 1. и 2.), само што је овдје предња крпа од наставка тупља него тамо, а велика стражња реса јако пространа и зарубљена, још шира него код *leudenfeldi,* савијена јаче него полукруг, мање нагнута натпријед и у унутрашњости остраг с једним дебелим ртом карактерисана. Мјехурасти чекињави придодатак сам већ 1896. означио као орган за надраживање. Његов положај и облик може се боље видјети у приложеној *слици 1. bl, bl 1.,* него из моје прећашње недовољно јасне *слике 3.* за ***leudenfeldi.*** Супротно другим дијеловима гонопода је посматрани мјехурасти придодатак мекши, кожнатији и у физиолошком погледу врши свакако копулативну везу са различитим сусједним дијеловима. Мјехурасти придодатак је густо, у облику игала обрастао ситним стакленим чекињама (*ж*, распр. 4.), на чијем се дну може редовно опазити једна хрпа пигмента (вјероватно као огртач некојих нервних нити), који се пружа једним финим продужењем у чекиње. Ја сам опазио фине шиљке на мјехурастом придодатку, који су карактеристични и за ***A. wohlberedti*** (*слика 4. y, 1. pr.*). Неке при дну пигментиране чекиње јављају се у удубини на ивици, дјеломично пигментираног тибијалног дијела. У задњем, а особито на торзалном дијелу је сталожено много јако црна пигмента, који је у *сликама 1., 2.* и *5.—7.* шрафирањем назначен.

Објашњење слика.

Слика 1.—6. *Apfelbeckia wohlberedti* Verh., дијелови гонопода, 56 пута повећани. 1. Гонопод, гледан с извана, без торзалног дијела и каналског рукавца. Префемурални дио *(prf)* је само дјеломично престављен. *fl* = феморални дио. *ti* = тибијални дио. *bl*, bl_1 = мјехурасти чекињави придодатак. *α* = чекиња. *β* = крпе на крају тибијалног дијела. $ж_1$ = раздвајање префеморалног и феморалног дијела. *ж* = раздвајање феморалног и тибијалног дијела.

2. Торзални дио, који има облик чизме, у природи јако искривљен према издубеном тибијалном дијелу. 70 пута повећан.

3. Тибијални дио[1]) гонопода, гледан с поља, али нешто јаче завинут, него у слици 1., па су због тога чекињаве крпе *α* даље искочиле.

4. У слици 1., код *pr* назначени са шипкама оборужани шиљци *y*, које су причвршћене на ивици чекињавог додатка, 220 пута повећани, поред тога *ж* неколике при дну пигментиране чекиње.

5. Каналски рукавац и жлијеб од сперме *ri*, који утиче у наставак од жлијеба (*ca*), а поред њих шиљате заштитне крпе *l*, 56 пута повећане.

6. Задња половина жлијебног наставка са ушћем спермина жлијеба, 220 пута повећано.

Слика 7. *Apfelbeckia leudenfeldi* Verh. var. *hercegowinensis* m. Задња половина гоноподског тибијалног дијела Означење као код слике 3.

---

[1]) Линија *m* у слици 3. наставља се у *m'* слике 2. и исто тако *e* у линију e_1. Слика 2. је у ствари нешто више повећана него слика 3., али се може замишљати, да је настављена оздо на слици 3.

Верхеф:
Исоподи и мириаподи Црне горе.

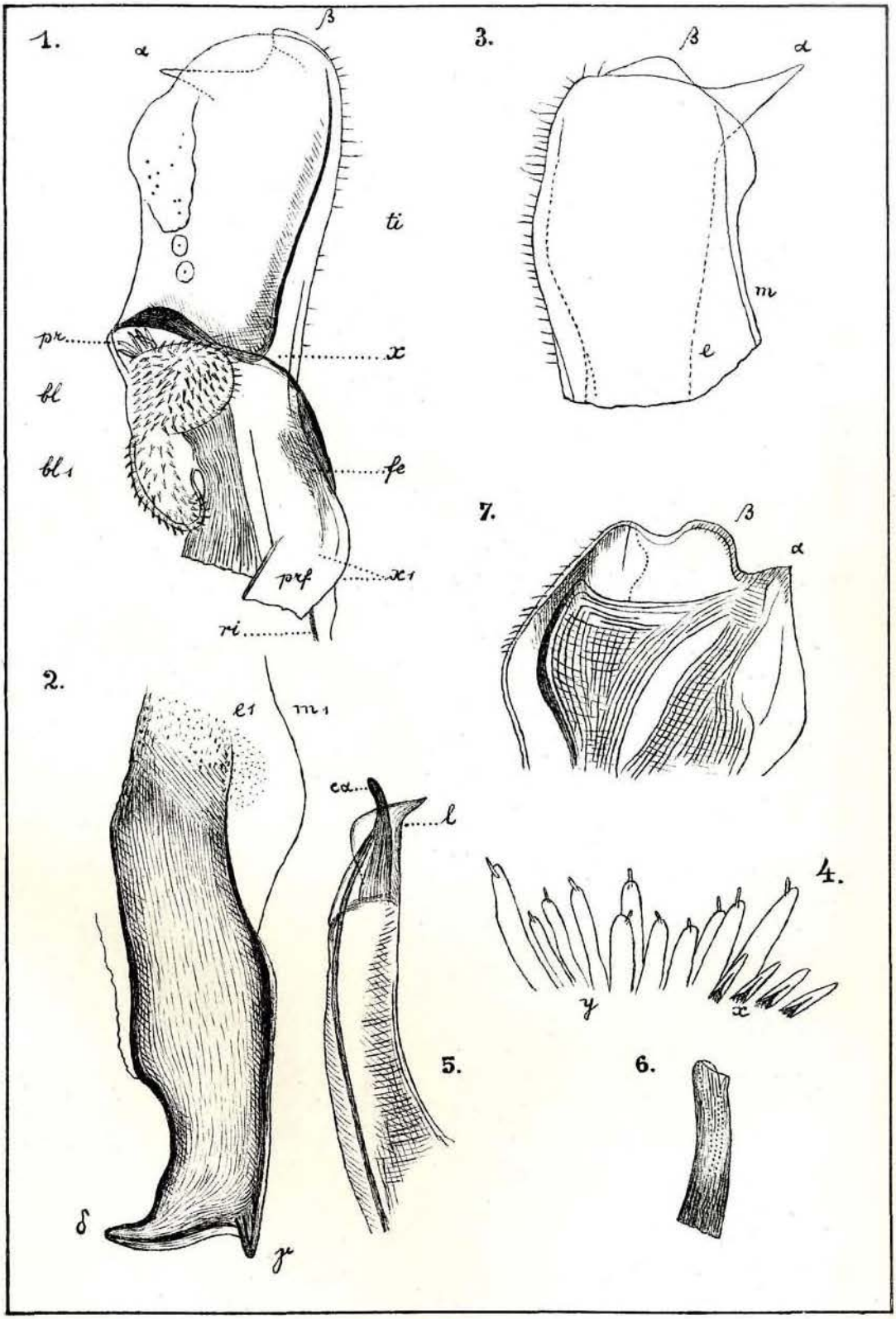

Prehistorička sojenica iz broncanog doba u Ripču, kraj Bihaća u Bosni[1]).

Priopćio

Vejsil Ćurčić.

(Sa osam tabla i tri slike u tekstu.)

Poslije smrti pokojnoga rudarskoga satnika V. Radimskoga nastavio je istraživanja u Ripačkoj sojenici takogjer već preminuli kustos našega muzeja Franjo Fiala. O uspjesima pretraživanja u god. 1893. i 1894. izvijestio je opširno Radimský u „Glasniku zem. muz., 1895., str. 309.—336. i str. 483.—524., i u „Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina", V., 1897., str. 29.—123.

Pošto se je pak i Fiala već u početku god. 1898. preselio u vječnost, nije mu bilo sugjeno da objelodani rezultate iskopavanja u god. 1895. i 1897. I pisac ovih redaka sudjelovao je pri istraživanju sojenicâ u ovim posljednim dvjema godinama, te će pokušati da što vjernije prikaže rezultat ovog teškog rada po nacrtima i bilješkama, što su tačno načinjene u tom vremenu.

Kao i u prošlim godinama nadgledao je i u god. 1895. i 1897. g. nadgeometar Julius Grauner sa najvećom pažnjom i marljivošću radnje u sojenici, i zaista svi uspjesi, što smo ih postigli pri istraživanju ove znamenite naseobine na rijeci Uni, jedina su zasluga toga gospodina, komu ne možemo dosta da zahvalimo na zauzimanju oko ovih znamenitih iskopina iz prošlih davnina.

Pošto je voda počela potkapati istočni otok, moralo se je god. 1895. započeti sa iskopavanjem na malom otoku i to sa sjeverozapadne strane. Na taj način obale rijeke biše proširene a još veći dio zapadnog velikog otoka izigje iz vode i jako olakša iskapanja u idućoj godini u pravcu sa sjevera na jug.

Čim se je odstranila sedra, odmah se je pokazao sloj sa ugljenom i nekoliko stupova, koji su bili na glavi nagorjeli i u ćumur pretvoreni sa popriječnim, sasvim trulim gredama.

Poslije nekoliko dana obustavljen je rad te istom god. 1897. nastavljen. Konačno stanje iskopina u ovim dvjema godinama vidi se najbolje u dodatom planu *tabla I.*

U ovoj godini iskopan je onaj dio zapadnog otoka *A* izmegju skele *br. 2.* i skele *br. 3.* (isporedi naš nacrt) i cijeli zapadni vrh otoka *B.* Kako se vidi, naseobina je obuhvatala otok *I,* sjeverni vrh otoka *A* i istočni dio istoga prema rtu otoka *H,* zatim sjeverni vrh ovog otoka i zapadni dio otoka *B.* Po svoj prilici je naseobina stajala i u

[1]) Isporedi „Glasnik zem. muz.", 1895., str. 309.—336., i str. 483.—524.

današnjem koritu izmegju ovih otoka. Njezina najveća duljina iznaša oko 100 *m*, a najveća širina do 65 *m*, tako da je ova naseobina pokrivala ploštinu od 3500 do 4000 m^2.

Sve sohe, koje su izbile na površinu otkopavanjem i padanjem vode poslije razbijanja greda, točno su u nacrtu prikazane kao točke u skraćenom razmjeru. Kako je već i Radimský naglasio, bilo je i takovog kolja, koje je u višem horizontu ležalo i po svoj prilici pripadalo kasnijoj naseobini iz dobe, kada je već prvašnja naseobina sasvim iščezla te je na onom mjestu nastao otok. O ovome će malo niže više govora biti.

Slika 1. Profil naslaga u sojenici.

Slika 1. prikazuje nam stratigrafski profil naslaga, koje su otkopane g. 1895. na sjevernom vrhu otoka *H*. Najgornji je tavan 35 *cm* debela sedra, ispod nje pjeskovita zemlja sa naslagama ugljena a ispod ovog riječno kamenje i zemlja, zatim sloj zemlje a poslije ove opet riječni pijesak izmiješan sa zemljom, a iza ovog sloja dolazi 20 *cm* debeo sloj izgorjelog drveta; ispod njega leži sloj sivog pijeska i šupljikastog drveća, a istom za ovim dolazi tamno-smegja zemlja, u kojoj se nalazi vrlo mnogo hrbina, kosti i drugih predmeta. Ispod ovog sloja leži pijesak izmiješan sa hrbinama i kostima, koji se može smatrati gao nekadašnje dno sojeničke naseobine, u koje je bilo zabijeno kolje.

Slojevi sa ugljenim naslagama nisu drugo ništa nego ostatci dijelom izgorjelih a dijelom sagnjilih skela i kuća. Ovakav i sličan geološki profil ima cijela sojenica uz vrlo neznatne promjene, koje su uslijed raznih vanjskih upliva nastale. Za nas je najvažniji dônji kulturni sloj, koji skoro bez prekida prolazi cijelom sojenicom, dok se drugi viši kulturni sloj može samo na nekoliko mjesta naći. U dônjem kulturnom sloju nalazimo istom tragove prave sojenice. Preko dvije hiljade i pet stotina kolaca otkopalo se je u njem, a razmak megju pojedinim iznašao je 50 *cm* do 2 *m*. Na prvi pogled izgleda kao da su ovi bez ikakva reda pobijani, ali pored ove nepravilnosti možemo ipak razabrati u našem planu neke pruge, na kojima nema kolja. Ovo su bez dvojbe bili vodeni putevi izmegju pojedinih četverouglastih skela, koje su lijevo i desno stajale na kolju a na koje su bile postavljene kolibe. Debljina je kolja 15—45 *cm*, a dugi su 70—160 *cm*. Kolje je moralo svakako mnogo dulje biti, jer je Una vrlo nestalna i uz male kiše dosta brzo naraste, a skele su na svaki način morale stajati iznad one visine, do koje Una dosegne uz obične poplave. Svakako je vjerojatno, da je požar uništio cijelu sojenicu i da je kolje izgorjelo sve do tadašnje visine. Kolje je većinom hrastovo, a samo su pojedini komadi jelovi, većinom oblo a rijetko kada cijepano. Šiljci hrastovog kolja su dugi, četvero-, petero-, šestero- i osmerouglasti, a šiljci jelovog kolja uvijek su četverouglasti. Bilo je i takovog kolja, koje je bilo ravno odrezano i na kamen naslonjeno, ali ovi su vrlo rijetki. Gornje kolje je sasvim drugačije zašiljivano, ima mnogo kraći šiljak i obično okrugli prorez. Ali ovo nije bila prava sojenica, nego kopnena naseobina, gdje su kuće bile podignute na kolju, kao što je još pred kratko vrijeme stajala u Ripču jedna kuća na kolju.

Skela i drugih ostataka od zgrada našlo se je na nekoliko mjesta a ja ću samo osam glavnijih ovdje u kratko opisati. Br. 1., 2. i 3. je već Radimský opširno opisao a ja ću u kratko ponoviti ono, što je on rekao.

Najsjevernija od ovih osam skela je br. 1. u našem nacrtu[1]). Njezin pod je od jelovih oblica, koje imaju u promjeru do 32 *cm* i dužinu do 4 *m*, jedan komad čak 6·4 *m*. Bili su položeni dijelom na hrastovim sohama, dijelom na oblim poprečnim hrastovim gredama, sa 15 *cm* u promjeru. Taj dio skele bijaše oko 7 *cm* dug i preko 3 *m* širok.

Skela br. 2. u nacrtu pokazuje drugu konstrukciju. Taj je dio spao do pješčanog temelja kulturnog sloja, dug je 5 *m* a širok 1·6 *m*, i sastoji se od dva reda kalanih jelovih letava, položenih jednih iznad drugih. Te su baskije široke oko 5 *cm*, debele 3—4 *cm* a zagragjene su uglastom gredom, širokom 12 *cm* a debelom 12 *cm*, koja je u razmacima od 14 *cm* više puta probušena. Četverouglaste joj jame imaju dimenzije od 7 i 9 *cm*, te su očevidno služile za usagjivanje stupića od ograde, koja je bila po strani skele. Na ovoj skeli nagjeno je dosta sprženog žita.

Najkompliciranija i pogledom na konstrukciju[2]) najzanimljivija skela je br. 3.[3]). Očuvani dio skele dug je i širok od prilike 5·5 *m*, ima dvije ograde od greda[4]) razmaknute za 2 *m* jedna od druge. Obje su ograde podignute megju dvije okrugle hrastove sohe od 15 do 28 *cm* debljine i 70 *cm* do 1·6 *m* dužine, sastoje se od hrastovih, na uglove tesanih direka, od 8 do 20 *cm* debljine i 3 do 3·4 *m* dužine. Iz ograda sagragjenih od greda, proviruju s polja na oba kraja hrastove grede (blockhausartig)[5]). Prostor izmegju obje ograde bio je ozdô nasut prikupljenim kamenjem, a ozgo riječnim šljunkom do vrha, kojega materijala nema u neposrednoj blizini gragjevine, pa mora da je u svoje vrijeme iz daljine dobavljen. Prostor izmegju ograda bijaše nadalje na oblik skele preložen jelovim okruglim deblima od 5 do 10 *cm* debljine, a na tim okruglim gredama ima nekoliko cijepanih dasaka od jelovine, debelih 4 *cm*, dugih do 2·6 *m* i širokih do 38 *cm*.

Isto tako našlo se je i oko ove skele dasaka i mnoštvo drugih stvari, a megju ostalim i veći dio nagjenih idola, žita, ostataka od pletenih košara i t. d.

Na novo otkrivene skele br. 4., 5., 6. i 7. na našem nacrtu na *tabli I.* nisu bile spaljene. Samo na nekojim mjestima na skelama, gdje su valjda ognjišta bila, koja su niže poda upušćena[6]), bile su grede i kolje sprženi. Inače se njihova konstrukcija ne razlikuje bitno od skela br. 1., 2. i 3. iz prvašnjeg kopanja. Grede su polagane megju kôce. Središnji kolac je na vrhu zasječen i na njeg greda nataknuta (isporedi nacrt *tabla I. c)*. Nekojim gredama služilo je kamenje kao podloge, kako se vidi na prorezu *n—o (tabla I.)* i detaljnom nacrtu *tabla II. a á*[7]). Iz detaljnog nacrta skele br. 5. (14.) u točki *c* razabire se, da je skela niže ležala nego vrhovi kolaca i pokraj ležećih greda. I kod jednog drugog proreza *i—k* na istoj tabli može se vidjeti isti slučaj, a to je valjda nastalo uslijed pritiska odozgô, koji je skelu na niže potisnuo. Na skeli br. 6. (15.) vidi se u prorezu *e—f* na *tabli II.*, kako su daske na skeli prikivane drvenim čavlima, i to na taj način, da su čavli došli izmegju dvije grede, tako da se daske ne bi mogle nikako micati tamo i amo ili su čavli na vanjskoj strani

[1]) Isporedi tlocrt i presjek ove skele u „Glasniku zem. muz.“, na ozn. mj. table XII. i XIII.

[2]) Isporedi tlocrt i presjek na ozn. mj. tabla XIV.

[3]) Isporedi tlocrt i presjek na ozn. mj. tabla XV. i XVI., zatim tabla XVII. i fotografijsku sliku tabla X., gdje je gradnja, iza kako je otkopana, prikazana.

[4]) Na ozn. mj. tabla XV., presjek *A—B*, i tabla XVI., presjek *G—H*.

[5]) Na ozn. mj. presjek *C—D*, tabla XVI. i XVII.

[6]) Zaista je zanimivo, da se n. pr. i danas u modernim sojeničkim zgradama ognjišće često spušća ispod poda u obliku lijevka, te se sav šupljı prostor ispuni ilovačom, koja čuva grede da se ne upale. Isti oblik ognjišta imali su i prehistorički sojeničari u Dônjoj Dolini, ali vrlo rijetko.

[7]) Br. 4., 5., 6. i 7. na *tabli I.* odgovaraju brojevima 13., 14., 15. i 16. detaljnog nacrta na *tabli II.*

izvan podumente. Sličan način pričvršćivanja dasaka opazio sam i pri iskopavanju sojenice u Đonjoj Dolini, gdje je drvljad na mostu redovito pričvršćena bila na izvan grede (poluge) sa dugačkim drvenim čavlima.

Na istoj skeli našlo se je takogjer i trstike, iz čega se vidi, da su sojeničari u Ripču svoje kuće trstikom a sigurno i slamom pokrivali, jer je na više mjesta nagjeno u paljevini i mnogo spaljene slame.

Slijedeći nacrt br. 7. (14.) čini se ima najstariju konstrukciju. Pod od dasaka *i—k* na *tabli II.* i skela br. 7. leže u istoj visini, i to mnogo niže nego br. 4., 5. i 6. Sojeničari bili su valjda primorani s vremenom svoje skele, na kojima su kuće ležale, malo podići; moguće da je stanje vode uslijed kakovih zapreka (stvaranjem sedrenih greda, (Tuffbarren) poraslo, kao što je voda skoro za metar opala, kad su u novije doba razbijeni neki katarakti u Uni.

U prorezu *a—b*, *c—d* i *g—h* na *tabli II.* mogu se razabrati dvije etaže sojenica. Jamačno su sojeničari morali više puta razbijati slapove u Uni, da na taj način spasu bihaćku ravnicu, jer bi inače postala u brzo nepreglednom močvarom, a morali su to učiniti i s toga, da se osigura opstanak sojenici kod jednakog stanja vode. Bihaćka je ravnica dosta močvarna, i danas su još velike ploštine skoro cijelu godinu pod vodom.

Kolje, što je u velikom nacrtu obilježeno diagonalnim križićima, nalazi se već u humusu te nema ništa zajedničkoga, kako je već spomenuto, sa pravom sojenicom. Isto to vrijedi o skeli br. 8., gdje je kolje i grede u gornjoj etaži, te će biti po svoj prilici kakva docnija brana. Ovo je kolje od hrastovine, ali mnogo slabije.

Ustanovljeno je takogjer, da je kolje na periferiji mnogo gušće pobijano, te nije mogla voda smetlje i gjubre odnijeti, a na taj način stvorila se je vremenom, i ako baš ne svuda pojednako, kompaktna masa, a pojedini dijelovi sojenice pretvoreni su u otoke.

Po svemu što je rečeno, sagragjena je sojenica u Ripču po svoj prilici pod zaštitom ripačkog slapa[1]), koji je već onda postojao, makar i u drugoj formi, u mirnoj vodi Une, i to u ono vrijeme, kada sadašnjeg ostrva *A* još nije bilo. Prava sojenica sastoji se iz dijelova *H, I* i *k, l* ispod katarakta. Sojenica je dakle ležala u zatišju, gdje je voda mirno tekla, a to je u Ripču najzgodnije pod kataraktom. Uz velike kiše naraste Una i u ljetu od 1—1·5 *m* nad normalnim stanjem vode; u jesen i proljeće nabuja Una preko 2 *m* iznad nule. U decembru i augustu je najmanja voda. Visina kolja od normalnoga vodenog nivoa do glava iznosi jedva 1·30 *m* ili iz temelja 1·50 *m*. Moguće je dakle, da je tada sojenica kod najmanjeg vodenog nivoa sasvim na suhu ležala, u ovom slučaju može se onda pomišljati na to, da je sojenica stalno nastanjivana.

Ovo naselje sojeničko propalo je kao većina takovih naseobina te vrsti požarom, a o tome nam osim sažeženih vrhova od kolaca i dijelova skela svjedoči i na mnogim mjestima nagjeno sprženo žito, izgorjela slama, pečeni lijep s duvarova od šepera i mnoštvo komada vapnenca u kulturnom sloju, bez oblika, većinom ogarenih, te se raspadaju u sitne komadiće, kada se podignu. Očevidno je, da je to kamenje negda na skeli u koju svrhu upotrebljavano, ponajprije kao ograda ognjišta, pa je pri požaru sojenice palo u vodu i kako se je naglo ohladilo, popucalo je.

Kasnija prehistorijska naseobina nije bila više sojeničko selo, nego kopneno naselje na otoku, a u rimsko doba nalazimo na otoku, koji se je megjutim konsolidirao, već i zidanih zgrada.

---

[1]) Isporedi „Glasnik zem. muz.“, na ozn. mj. tabla II.

Nahogjaji.

U slijedećem ću opisati samo one predmete, koji su od neke važnosti za samu sojenicu i potječu iz pravog kulturnog sloja. Iskopavanja u ove dvije posljednje godine donijela su našem muzeju priličan broj prehistorijskih objekata. Moram odmah ovdje naglasiti, da je naša sojenica postala, ne kako je Radimský tvrdio, još u mlađem kamenom, nego istom u broncanom dobu, i to kada je ovo bilo prilično poodmaklo. Iz ove dobe potječu bez razlike svi nahogjaji iz kulturnog sloja, samo vrlo neznatan broj objekata iz viših slojeva pripada kasnijim periodama. Ovi posljednji su prikazani na *tabli III., slika 6., 9., 10., 12., 13., 14.* i *15.*, te se ne ću dalje kod njih zabavljati; oni su za sigurno iz viših slojeva, a nisu ni u kakvoj vezi sa sojenicom.

Broncani predmeti.

Kao i u prvašnjim kopanjima našlo se je samo malo objekata od bronca, koji bi bili karakteristični za ovo doba. *Slika 21.* na *tabli III.* prikazuje nam šuplji kelt sa ušicom bez ikakva ukrasa. Sličnih neukrašenih keltova nalazi se prilično mnogo po Bosni osobito u našim gradinama. Bez sumnje je to proizvod domaće industrije, a da je načinjen baš u samoj sojenici u Ripču, svjedoče nam kalufi za iste, što su nagjeni ovdje. („Glasnik", 1895., tabla XXI., sl. 66., 67. i 69. — „Wissensch. Mitteil.", V., tabla XXI., sl. 66., 67. i 69.)

Ovamo će spadati po svoj prilici i ukošnjača na istoj tabli *slika 17.* sa okruglom glavicom i jedna druga igla *(slika 16.)* sa zavijenom glavicom poput petlje.

Svakako je najzanimiviji komad jedna pinceta *(tabla VI., slika 3.)* sa 6·2 *cm* dugačkim malo zaokruženim kracima. Gornji kraj je drška poput petlje proširen. Na dršku je smještena pomična spiralna halčica, te se pinceta može jače otvoriti i opet stisnuti. Druga jedna broncana pinceta ne razlikuje se od ostalih u Bosni nagjenih obične forme. Osim ove pincete, koja vjerojatno spada željeznoj dobi, te jedna oveća fibula u obliku spirale sa „8" sličnom srednjom petljom, spadaju svi ostali predmeti od bronca broncanoj periodi.

Kako se vidi vrlo je malen broj broncanih objekata iz ove dobe. Po svoj je prilici bio bronc još skupocjen, malo je bilo predmeta od ovog metala, a ono, što je bilo, ponijeli su stanovnici sojenice sa sobom, kada su napustili ovu naseobinu.

Kameni rukotvori.

U prve dvije godine našlo se je mnogo više kamenitih predmeta nego ove dvije posljednje. Najzanimljiviji komadi su 13 kalufa od pjeskovitog lapora i od pješčanika, čiji je materijal vagjen iz okolice Ripča. U kalufima lijevali su šuplje keltove, šiljke sulica, igle, halke i dr.[1]). Od novijih kalufa ima samo četiri. *Slika 20.* na *tabli III.* slična je kalufu iz prvoga kopanja na sl. 68. Iz njega se mogle saliti po 4 bašlije, kojim se je glavica tekar kasnije imala izraditi[2]). Dônja strana ovog kalufa služila je za lijevanje plosnatih dugmeta *(slika 20. a* na istoj tabli). *Slika 7., tabla VI.*, prikazuje

[1]) „Glasnik zem. muz.", 1895., na ozn. mj. tabla XXI., sl. 63.—69.

[2]) Isporedi Keller, „Pfahlbauten", VII, Zürich, 1876., tabla XVII., sl. 12., sličan kaluf za više bočki iz sojenice kod Möringena na Bielskom jezeru u Švicarskoj, nadalje Montelius, „The Civilisation of Sweden", London, 1888., str. 49., sl. 49.

kalup za lijevanje privjesaka. Slični privjesci nagjeni su u teramarama u Italiji[1]). Na dônjoj strani ima u ovog kalupa jezičast nastavak, koji je služio kao ručica.

Kalup *slika 22., tabla III.*, služio je takogjer za lijevanje privjesaka u obliku izrezanih trokuta.

Na istoj tabli prikazan je u *slici 8.* okrugljast 5 *cm* dugačak kameni oblutak opasan preko sredine po duljoj strani žljijebastom udubinom. Ovim kamenom su se sojeničari nabacivali, i to na taj način, da bi svezali oko kamena uzicu, a drugi kraj bi držali u ruci i tako zamahivali.

Mnogo veće slično kamenje, koje je upotrebljavano kao maljevi za razbijanje kamenja, osobito u rudnicima broncanoga doba, našlo se je u Mračaju kod Gornjeg Vakufa[2]). Isti oblici kamenja poznati su i iz drugih naseobina ovog doba, pa i iz teramara[3]).

Rukotvorine od ilovače.

Predmeti načinjeni od ilovače u našoj sojenici veoma su obilni. Megju ovim su najinteresantniji idoli. Već kod prvog kopanja nagjen je jedan veći i šest manjih[4]) u obliku ljudske i jedna u obliku životinjske (govegje) figure. Svi su vrlo prosto izragjeni a megju manjima tri su tek jednostavni valjci a na dônjem se kraju jedva razpoznaju nožice, dok su lica samo jednim jedinim pritiskom palca i kažiprsta istisnuta, uslijed čega je nastao vertikalni povor kao neki nos. Ruke i sve ostalo fali. Najveća je figura gotovo sasvim održana. Na njoj se jasno razabiru grudi, što svakako karakteriše ženu, desna vrlo kratka ruka je sačuvana i naliči megjegjim šapama. Na četverouglastom tijelu sjedi glava bez pravog obličja, a rastavljena je od tijela samo kratkim urezom, koji markira vrat. Vertikalne izbočine naznačuju uši i nos, a dvije udubene tačke predstavljaju oči. Tačkami označene su i nozdrve a usta horizontalnim potezom. Na glavi se vidi mali nastavak, koji bi imao predstavljati nakit a moguće i kakovu posudu.

Od novo nagjenih idola najveći je načinjen od sive, fino umiješene ilovače. Vanjska površina je nešto malo žućkasta. Oblik idola je u formi elipse, čija uzdužna os ima 11·2 *cm* a najveća širina 5·7 *cm*. Naličje je općenito ravno izragjeno a legja zaobljena su i glatka. Glava je u ovog idola razmjerno velika i samo dva zareza na strani dijele je od trupa. Oči su naznačene udubljenim tačkama, megju kojima sjedi veliki naturalistički izbočeni nos, koji svršava šiljasto. Usta su razmjerno velika, malo na koso a nisu ni iz daleka tako duboka kao oči. Uši su nerazmjerno velike i jezičasto ravne. Dvije odmah ispod obraza ispupčane izbočine markiraju grudi. Ispod ovih, sasvim na strani, sjede dva izbočena krnjetka (Stümpeln), koji očevidno označuju ruke. Dva sasvim slična nastavka na dônjem kraju trupla predstavljaju noge. Pupku nema ni traga, ali su zato veoma razvijena muška i ženska genitalija. Kako se i iz slike same razabire, izrada je ove figure vrlo prosta a sudeći po genitalijama zastupa oba spola, muški i ženski. Polegjica je sasvim glatka. *(Tabla IV., slika 3.)*

Ovaj naš idol podsjeća na figure od kamenih ploča iz Francuske (Mas de l'Aveugle kod Collorgues i Castelnau-Valence)[5]). Ove su takogjer na dônjoj strani neizragjene, dok

[1]) Montelius, „La civilisation primitive en Italie", tabla 16., sl. 28.

[2]) „Glasnik zem. muz.", XX., 1908. (Ćurčić, Prilozi prehistor. rudarstvu), sl. 1.—4.

[3]) Montelius, „La civilisation", tabla 15., sl. 18.; tabla 17., sl. 14.

[4]) Isporedi „Glasnik zem. muz.", na ozn. mj. sl. 116.—119.

[5]) Isporedi Hoernes, „Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa", str. 245., sl. 72. i 73.

su sprijeda samo nekoji dijelovi tijela u reljefu sasvim prosto izraženi. Ripač je bio u broncano doba u uskoj vezi sa talijanskom i francuskom kulturom toga doba, što nam najbolje svjedoče osim gore spomenutih figura ovim veoma slični idoli iz sojenica broncanoga doba u Savoji, koje bi sasvim pristale u kolo naših ostalih ripačkih figura.

Slika 1. na gornjoj tabli prikazuje idol od tamnosive ilovače pomiješane sa sitnim kvarcovim zrnjem. Oblik je idola duguljasti valjak, 11 *cm* dug i 2·5 *cm* u promjeru. Tjeme je sasvim ravno, u sredini je vertikalna izbočina, koja predstavlja nos; usta su markirana horizontalnim udubenim potezom, s obje strane vide se slični povori, koji predstavljaju uši, a megju njima oči u obliku dviju udubenih tačaka. Glava je slabo odijeljena od tijela. Grudi su kao u gornje figure označene sa dva jako ispupčena nastavka. Trup se suzuje prema dônjem kraju i svršava vrlo razvijenim muškim i ženskim genitalijama. Ruku, nogu i pupka nema nikako.

Vrlo čudnovat idol vidi se u *slici 4.* na gornjoj tabli od dobro umiješane ilovače, dugačka cilindrična oblika, 7·5 *cm* dug i 1·8 *cm* u promjeru. Na prednjoj strani vide se dvije glave jedna povrh druge, a provigjene su sa tri vertikalna povora. Srednji povori predstavljaju noseve, a s obje strane noseva markiraju oči udubene tačke; ispod nosa nalazi se slična jamica, po svoj prilici usta. Nastavci desno i lijevo od nosa označuju uši. Iznad glave vide se nastavci poput rogova a dônji dio trupa ima još tri neznatna nastavka i svršava sa dva šiljčića. Ova primitivna umotvorina po svoj prilici hoće da predstavlja blizance, koji leže u bešici.

Slika 2., tabla IV., predstavlja trup nekakvog idola, kojem su ekstremiteti odbijeni. Za oznaku spola služe nam grudi, koje su markirane sa dvije pupčaste izbočine. Megju nogama i na stražnjici vide se dvije udubene jamice; prva predstavlja vulvu a druga anus. Duljina trupa iznaša 6·2 *cm*, debljina 2 *cm*.

Na slijedećoj figuri vidi se ukras na glavi poput rogova, te je donekle slična predprošloj figuri. Glava je od ostalog tijela rastavljena dubokom žlijebi, inače ništa ne obilježava ovu prosto izragjenu figuru čovjeka; prema dônjem kraju se suzuje a duga je 5·5 *cm (slika 6., tabla IV.,* isporedi takogjer i *sliku 5.).*

Od gornjih se razlikuje idol na *slici 7.* iste table. Ovo je obična piramida od ilovače, 8 *cm* duga, koja je na gornjem kraju odbijena, a biće da je ovdje sjedila glava. Ona dva polukružna luka ispod odlomljenog vrha predstavljaju gjerdane oko vrata. Cijela prednja strana piramide ispod ovog nakita našarana je uzduž i poprijeko paralelnim urezanim linijama poput kvadratne mreže. Ovaj ornamenat predstavlja haljinu, koja je bila načinjena od kariranog sukna.

Bez dvojbe će imati i dvije piramide od ilovače prikazane u *slici 8.* i *10.* na *tabli IV.* neko više značenje. Jedna od ovih *(slika 10.)* ima na prednjoj strani četiri slična luka ispod vrha, što će kao i kod gornje figure predstavljati nakit oko vrata, na zadnjoj strani je uduben znak, sličan orozovoj nozi. Ova piramida ima bez sumnje značenje idola, jer je sakralni karakter božanstva jasno obilježen zaparanim znakovima. I druga piramida *(slika 8.)* mogla je služiti kao simbol čovječije slike, pa je u istu svrhu upotrebljavana[1]).

Što se tiče orozove noge na gornjoj piramidi imam samo toliko da primjetim, da su navodi prof. Woldřicha na str. 111. u „Wissensch. Mitteil. aus Bosnien", gdje veli

[1]) Isporedi takogjer i sl. 209. i 210. na tabli XXX. u „Glasniku", 1895. Hoernes na ozn. mj., str. 474, sl. 148., prikazuje jednu piramidu od ilovače sa sličnim zaparanim znakovima. K *slici 7.* na našoj tabli isporedi sliku 2. kod Hoernesa, na ozn. mj. tabla XVII., na kojoj se vidi nakit oko vrata i koji se nalazi na urnama sa čovječijim likom iz sjeverne Pruske i na francuskim kamenim figurama na ozn. mj. str. 220., sl. 51.

da je našao takogjer i domaćeg kokota *(Gallus domesticus* L.) megju kostima iz sojenice u Ripču, novi. Ova njegova tvrdnja protivila bi se navodima, da u prehistorijsko doba još nije bio poznat kućni oroz u Evropi [1]), te će naš znak u obliku orozovih pandži možda i što drugo predstavljati, jer donekle naliči i na stablo, te bi u njega dônji dio našeg znaka markirao žile, kao što se to vidi na jednoj urni sa čovječijim likom iz Pruske [2]), samo što je na našem egzemplaru izostavljena kruna na stablu.

Veći dio idola nagjen je u blizini skele br. 3. Ova je skela [3]) mnogo pomnjivije i čvršće gragjena nego što su ostale skele i druge zgrade u sojenici. Ova zgrada na čatmu (blockhausartig) bila je osim toga pritisnuta velikim i sitnim kamenjem, da je ne bi valjda voda odnijela. Možda je ova skela, koja leži u sredini sojenice i koja stoji mnogo više od drugih u kultne svrhe upotrebljivana. Moguće je, da je ova skela i s tog razloga čvršće gragjena, jer je stajala na eksponiranoj tački, pa je čuvala ostale dijelove u sojenici, jer je po svoj prilici i onaj rukav izmegju otoka *A* i *B (tabla I.)* već onda postojao.

Najveći broj ilovastih rukotvorina u Ripču zauzimaju posude. Sve su gragjene prostom rukom; ilovača je rijetko kada prana, nego je izmiješana sa sitnim vapnenastim zrnjem i listićima tinjevca, a površina je samo u finijih posuda uglagjena. Većinom su crne, onda mrke i sive u različitim niansama i samo rijetko kad žućkaste. O tome isporedi više u „Glasniku", 1895., str. 482. i dalje, tabla XXV.—XXIX.

Posude iskopane u ove dvije posljednje godine ne razlikuju se baš ni u čem od prvašnjih *(tabla V., III., slika 1., 4., 5.* i *7.*, i *tabla VI., slika 4.* i *5.)*. Najjednostavnijeg su oblika lonci, kojih je veoma mnogo nagjeno. Isti su obično bez drška ili samo s jednim. Držak je uvijek vertikalno postavljen. Mjesto drška imaju lonci katkad samo male nastavke.

Slika 1. na *tabli V.* pokazuje lonac sa uspravnim rubom, bez drška i crne boje. Visina 7·5 *cm*, na ustima 10·5 i po dnu 8 *cm* u promjeru.

Slika 2. predstavlja najveći lončić bez drška sa uspravnim rubom smegje boje. Visina iznaša 18, promjer na ustima 17 i po dnu 8·5 *cm*.

Slika 4. prikazuje lonac sa drškom na rubu. Visina 12, promjer na ustima 14 i po dnu 9 *cm*.

Veliki sivi lonac *(slika 5.)*, kome trup od dna do na vrh ide pravcem, prikazuje oblik rukatke, ima držak, usagjen 5 *cm* ispod ruba. Visina iznaša 22, promjer na ustima 19 a po dnu 10·5 *cm*.

Slika 8. predstavlja trbušasti sivi lonac sa jednim drškom i malo izvraćenim grlom. Visina iznaša 21, promjer na ustima 18 i po dnu 11 *cm*. — Posuda ove vrsti, dakako malo različnih, našlo se je u Ripču u ove dvije godine 18 komada razne veličine. Izuzevši jedan jedini komad, koji je na rubu oko usta urijeđen zarezima, ne pokazuju ostali nikakvog ornamenta. Svakako su ovi lonci služili za svagdanju porabu na vatri.

Od spomenutih razlikuju se posude u obliku urna. Iste su mnogo bolje pečene, imaju dva diametralna drška, našarane su otiscima vrpce (Schnurornament), a šare čine tu redovito figure visećih girlanda (trokuta) nanizanih oko gornjega dijela posude. Drški su više puta uspravni na rubu, osobito u manjih komada, inače 2—3 *cm* ispod ruba. Ove su posude dosta rijetke, a opisati ću samo nekoliko.

---

[1]) Keller, „Naturgeschichte der Haustiere", str. 263. (Ovaj nazor pobija činjenica, da je u sojenicama u Dônjoj Dolini nagjena orozova noga, probušena na glježnu, koja je služila kao amulet. *Op. ur.*)

[2]) Hoernes, na ozn. mj., tab. XVII., sl. 11.

[3]) Isporedi Radimský, „Wissensch. Mitteil.", V., tabla XV., XVII. i XVII.

Najveću trbušastu žaru prikazuje nam *slika 24.* na gornjoj tabli, sa dva vertikalna drška 3·5 *cm* ispod ruba, sa utegnutim grlom i proširenim ustima. Ornamenat sastoji se od trostruke vrpce, na kojoj su viseće girlande trostrukih trokuta. Ovaj ures obilazi unaokolo izmegju držaka. Visina 26, promjer na ustima 17, po dnu 9·5 a na trbuhu 27·5 *cm.*

Slika 4., tabla VI., prikazuje žaru sličnu gornjoj sa dva drška; otvor nije tako jako proširen kao kod gornje, a ornamenat je isti samo dvostruk. Ova je posuda vrlo dobro očuvana i crnom bojom obojena.

Kod slijedećih posuda sjede držci obično na rubu te su ga dosta nadvisili a i inače su malo vitkije, rub oko usta je vrlo neznatno zavinut. *Slika 17., tabla V.,* je crvenosmegje boje. Vertikalni držci imaju trokutast prorez a ornamenat je jednak gornjem. Visina iznaša 17, promjer na ustima 19, po dnu 9, a promjer trupa 22 *cm.* Isporedi i *slike 20., 15.* i *11.;* posljednja samo sa jednim držkom.

Zdjela našlo se je u ove dvije godine samo šest. Sve bez izuzetka crne boje i plitke. *Slika 5., tabla VI.* prikazuje jednu takovu zdjelu sa uvučenim vratom i jako razvraćenim rubom. Povrh šiljastog drška digao se je malo rub u obliku dvostrukih rogova, te donekle sjeća na *ansa cornuta.* U zdjele *slika 18., tabla V.* produženi je rub nad držkom opet izrezan poput polumjeseca *(ansa lunata),* koji je služio velikom prstu kao naslon. Ove vrsti držaka nalaze se najviše u talijanskim teramarama, o kojima će dolje niže biti više govora. Ovo je jedina posuda u Ripču, u kojoj nije dno ravno nego je u sredini prilično ispupčeno te je nastala na nutarnjoj sredini polukrugljasta izbočina.

Čašica bez držkova, šoljica sa jednim i sa dva drška našlo se je u velikoj množini. Držci smješteni su obično na rubu i većinom ga nadvisuju. Dno je obično ravno, katkad konveksno, osobito kod kugljastih šoljica. *Slika 14.* utisnuta je malo sa strane, te je više eliptična oblika. Čašice bez ručica nemaju nikakva ornamenta, a našlo ih se za ovo vrijeme svega 23 komada razne veličine. Najobičnija forma je krugljasta sa zaobljenim dnom, rijetko im je grlo usukano a usta malo previnuta.

Od šolja sa jednom držkom ima ih 34 sa upravnim rubom, 7 sa slabo usukanim vratom i previnutim rubom. Samo su dvije našarane, i to jedna utiskom vrpce u obliku cik-caka, a druga zaparanim ornamentom u obliku takozvanog vučjeg zuba (Wolfszahnornament).

Šolje sa dvjema ručicama su obično sive boje, usukana grkljana i previnuta ruba. Ručice nadvisuju redovito rub, dno je većinom ravno, rjegje pupčasto. Svega se našlo 15 komada, od kojih je šest ornamentirano, i to bez izuzetka utiscima vrpce, kako smo vidili u većih komada istoga oblika *(slika 17.). Slika 20.* predstavlja cik-cak-ornamenat utisnut vrpcom.

Nadalje se je našlo u našoj sojenici god. 1895. i 1897. šest ilovastih žlica, zatim 20 komada miniaturnih posudica, koje su valjda služile za igračku djeci. Ove su obično bez ručice a samo rijetko imaju jednu ručicu. *Slika 33.* prikazuje jedan poklopac.

Slika 31. pokazuje nam sito sojeničara tamnosive boje i uspravnih stranica, nerazmjerno prilično gusto isprošupljivano. Visina 6·5, promjer 17 *cm.* Iz ovoga se vidi, da su sojeničari bili dosta napredni, kada su već i sita i rešeta upotrebljavali. Slično sito iz teramara isporedi Montelius, pl. 18., sl. 16.

Dvije malene eliptične posudice *(slika 1.* i *4.* na *tabli III.)* imaju dva diametralna vertikalno probušena nastavka, koji su nadomještali ručice, a kroz rupice provlačila se vrpca, da se uzmognu nositi i objesiti. Prva je 5 *cm* visoka, promjer na ustima 8 × 6,

na dnu $4 \times 3{\cdot}5$ *cm*; druga je 4 *cm* visoka, promjer na ustima iznaša $9{\cdot}5 \times 7$ *cm*, a na dnu 6×3 *cm*.

Najzanimiviju posudicu prikazuje *slika 7.* na istoj tabli, a naliči našim slanicama sa priječkom po sredini. Vidi se, da su sojeničari poznavali osim soli još i koji drugi začin, kojim su začinjali svoja jela. Promjer iznaša $10 \times 5{\cdot}5$, visina $3{\cdot}5$ *cm*.

Slika 2. na *tabli III.* predstavlja okruglu pločicu sa 5 rupica.

Slika 3. je valjkasta alatka od ilovače sa drškom a služila je za glagjenje posuda. Sličnog alata našlo se je često u sojenici u Dônjoj Dolini.

Slika 19. na *tabli IV.* prikazuje veliki masivni kolut eliptičnog proreza, 4 *cm* visok a vanjski promjer mjeri $8{\cdot}5$ *cm*. Na istoj tabli *slika 20.* ima šuplji držak od veće posude; *slika 21.* je šuplji valjčić a *slika 22.* jajoliko zrno od ilovače.

Velikim brojem zastupani su megju ilovastim artefaktima utezi, megju kojima je najčešći oblik na vrhu zarubljene piramide. Konična forma je mnogo rjegja. Njihova je veličina vrlo različita, ali je broj manjih, dobro upečenih utega, $4{\cdot}5$—7 *cm* visokih, mnogo veći od broja velikih, lošije pečenih. Megju 98 malih utega 9 ih je našarano; najviše otiscima zavijene vrpce. Veći komad takove utege *(slika 16., tabla IV.)* je sa tri paralelne horizontalne linije otisaka po sredini ukrašen. Otisak vrpce se nalazi i na bazi u formi križa, kome krajevi prelaze na postrane ploštine i padaju okomito na horizontalni pojas. Drugi komad *(slika 15.* iste table), je fragmenat, i to gornji dio utega. Osim tjemena čini se da je cijela ploština bila našarana takovim paralelnim i horizontalnim prugama otisaka vrpce, koji teku u jednakim razmacima. Dočim su ostali utezi sa strane pod gornjim krajem horizontalno probušeni, ova je piramida probušena po duljini. Od drugih ornamenata su samo oni spomena vrijedni, koje smo napomenuli opisujući idole. Jedan jedini egzemplar ima na tjemenu udubeni križ sa četiri otiska od prsta, ornamenat, koji se vrlo često nalazi na piramidama iz sojenice n Dônjoj Dolini.

O upotrebi ovih utega pisalo se je mnogo. Oni su sigurno u razne svrhe upotrebljavani, a ovdje se može napomenuti, što bi donekle tumačilo njihovu mnogostranu uporabu. Sigurno su sojeničari znali tkati, pa su se služili sličnim utezima i na stanovima, pa možda i na mrežama i t. d. Ali kako se je moglo na licu mjesta ustanoviti, našle su se ove piramide obično na ognjištima te su bar veći komadi služili kod kuhanja i to tako, da se je na njih lonac postavio, pod kojim se vatra naložila, dakle bili su to u neku ruku sadžaci (tronozi). Pored toga su upotrebljavani možda i kod pečenja mesa na sišu (šiljku), a vrh šiljka zadijevao bi se u rupu piramide, dočim bi se drugi kraj držao u ruci i okretao. Na ponekim od ovih piramida opaža se, kako su im rupe izlizane prema gore ili prema dolje, po tom kako je šiljak više ili niže držan.

Megju ilovastim predmetima iz naše sojenice spomenuću još klinove *(slika 13.* i *14.* na *tabli IV.)*, koji su upotrebljavani kod salijevanja keltova, te se njima polučila šupljina na keltu. Ovakovih se je doslije našlo na Gradini Čungar, u Gradini na vrelu Rame i t. d.

Pršljenova od ilovače bilo je blizu 120, svi osim *slika 17.* i *18.* na *tabli IV.* i jedne perle u obliku ananasa bez ornamenata. Oblika su većim dijelom bikonična i ovalna. Njihova je upotreba takogjer različita. Bolje i ljepše izragjene služile su za nakit, kao što smo se mogli osvjedočiti u Dolini, dok su prostije vrsti bile kao utege na mrežama. Već se je i prije isticalo, da se i dan danas žitelji Unske doline, osobito kod Bišća, u Kraljima, Žegaru i u Golubiću, kao u neposrednoj blizini Ripča služe sličnim utegama od pečene zemlje.

Kako sam već gore naglasio, ne razlikuju se artefakti načinjeni od ilovače, osobito lonci, što su nagjeni u ove dvije godine, od prijašnjih iskapanja, te i kod ove prilike upućujem na izvještaj pok. Radimskoga, koji je tačno i potanko opisao sve nahogjaje iz prvašnjih godina u „Glasniku“ god. 1895.

Koštani predmeti.

Dakako da i ovdje prevlagjuju kao i u prošlim godinama većim dijelom alatke od kosti a manjim dijelom nakit. U nakit ćemo ubrojiti probušene veprove zubove *(slika 19., tabla VII.)*. Zub na *slici 20.* služio je kao privjesak na nakitu oko vrata. Isto tako smatram kao nakit pločice raznih oblika i većim dijelom od jelenjeg roga sa urezanim dvostrukim kružnicama i središnjom tačkom *(slika 22.* i *23.* na istoj tabli); katkad su ove kružnice megjusobno dvostrukim linijama tangencialno spojene *(slika 21.)* ili sasvim jednostavnom linijom u nakrst *(slika 23., tabla III.)*.

Megju koštane alatke ubrajamo dlijetu slične sprave *(slika 1.* i *2., tabla VII.)*, koje su izragjivane iz cjevanica. U Ripču se je našlo ovih alatki neizmjerno mnogo, te su po svoj prilici služile za glagjenje posuda ili još prije kao strugaljke za struganje i čišćenje koža. Nisu rijetki ni noževi od kosti, obično napravljeni od rebara, te odaju očito tragove dugotrajne uporabe. *Slika 5.* pokazuje nam jedan takav nož sa drškom i sa dva zareza za privezivanje uz sap. Do noža naslikane su na istoj tabli male testerice *(slika 6.* i *7.)*. Ove sprave mogle su se može biti upotrebiti kao češljevi ili možda još podesnije za rastavljanje konaca (niti) na stanu.

Slike 3. i *4.* predstavljaju velika šila a i *slika 12.* mogla je u istu svrhu služiti. *Slike 13., 14.* i *15.* su male šivače igle sa ušicama, a *slika 16.* ukosnjača sa plosnatom okruglom glavom.

Ni Radimský nije odgonetnuo čemu su služili oni objekti u *slici 17.* na istoj tabli. Njih se je našlo nekoliko komada a sastoje se iz falangi od ovce ili svinje; gore su odrezane, ali dolje imaju izbrušene, kao ogledalo glatke površine u jednoj ravnini.

Držim da bi mogli i služiti kao dugmeta za zakapčanje, jer se nalazilo na drugim mjestima provrćenih komada, a ovi neprovrćeni mogli su se uz odjeću prišiti vrpcom opasanom oko stanjene sredine. Prošupljeni komad roga *(slika 11.)* bez dvojbe je služio kao korica na dršku noža.

Artefakti od drveta. (Tabla VIII.)

Osim obilnog krupnog gragjevnog materijala, kao soha, greda, dasaka i letava, nagjeno je mnogo i sitnijih drvenih stvari, koje su služile pri gradnji kuća, kao čavli, čivije, ključanice i t. d. Čavli su od bukovine, svibovine, jasenovine, borovice i hrastovine. *Slika 12.* prikazuje nam čavao sa četverouglastom glavicom. Na dônjem kraju je probušen a kroz tu se rupu provukla mala čivija od drveta, da se čavao sa svog mjesta ne izvuče. Slično se može i danas još viditi. U mnogih čivija fale ove rupe na dônjem kraju, ali redovito imaju glavicu *(slika 25.* i *27., tabla VII.)*. S ovim bi se čavlima prikivale daske u podnice ili krova. U Dônjoj Dolini na Savi može se još i dan danas naći kuća, koje su gragjene sasvim od drveta, pa su i sami čavli drveni. Daske po krovu imaju drvene čavle te ih vješaju redom na letve.

Slika 15. prikazuje po svoj prilici jednu sponu, u koju je zadjevena prečka, kako se i danas vidi po našim kućama. *Slika 10.* bez sumnje je dio procjepa na bravi, u koji je zahvatao mandal (Riegel), a slično vigja se i dan danas na svakim seoskim vratima. Drugi dio brave prikazuje nam *slika 2.* na *tabli VI.* On ima oblik drvene

plosne šipke, na jednom kraju izrezane u kuku, na drugom provigjen rupom. *Slika 11., tabla VIII.*, biće da je kakvi ključ na izvanjskoj strani vrata za otključavanje.

Mnogo su češći nalazi od drveta kućnih i gospodarstvenih predmeta. *Slika 1., tabla VIII.*, predstavlja malj ca. 14 *cm* dug i 6—7 *cm* u promjeru. U sredini je probušen. U današnjem kućanstvu igra malj u Bosni veliku ulogu, a kod zabijanja kolja upotrebljuje se samo drveni malj, koji se ni u čem ne razlikuje od ovog našeg 3000 godina starog malja. Za kopanje zemlje u bašči i na njivi mogli bi poslužiti drveni trnokopi *(slika 26.* i *28., tabla VII.*, i *slika 2., tabla VIII.)*.

Slika 5. je fragmenat malog kola od prilike 17 *cm* u promjeru. Rupa za osovinu ima promjer od 6 *cm*. Ovo kolo pristaje samo uz manja kolica, što su za igračku djeci služiti mogla, a ima ih još i danas.

U gospodarstvene svrhe naprotiv služilo je kolo *slika 8., tabla VI.* Sastoji od tri do 4·5 *cm* široke peraje (Falzen) a svaka od njih imala je bar, kako se vidi po sačuvanom dijelu, po 3 paoka. Kolo je prilično maleno, od prilike 31—32 *cm* u promjeru, moglo je po tome vršiti onu službu, kao što danas vrše slična kolica kad se ore, moguće je da je i od tačaka (Schubkarren).

Prehistorijsku paljku prikazuje *slika 14.*, koja se takogjer ni u čem ne razlikuje od današnjih, isto tako je dugme na veslu *(slika 8.)* slično današnjim pucetima na veslima u sjevernoj Bosni.

Stanovnicima, koji stanuju na vodi, najpotrebitija je sprava u kućanstvu čamac, u kojem bi se prevozili na obalu, ako nije bilo mosta, što je spajao naseobinu sa kopnom, ili kada bi išli u ribu, služili bi se čamcom. U Dolini su nagjena dva velika prehistorijska čamca, a njihov se oblik ne razlikuje mnogo od današnjih na Savi Iz ripačke sojenice nije ni jedan veliki komad sačuvan, te po tom nije moguće ustanoviti, u kakvim su se čamcima vozili sojeničari u Ripču. Jedino bi se mogli pomoći, da saznamo oblik čamca iz broncanog doba, jednim malim modelom, koji je na žalost pri iskopavanju dosta oštećen, ali se ipak dade bar donekle rekonstruisati. Dužina ovog modela mogla bi od prilike iznašati 23 *cm*, a širina oko 4 *cm*, dok je 2 *cm* visok. Oblik mu je bio na oba kraja šiljast, ali nije sasvim do na vrh iskopan, nego ima na obje strane jastuke za sjedanje. Strane ovog malog čamčića su lijepo istesane, ali je dno još nesvršeno i hrapavo *(slika 2.)*. Ne razlikuje se ni u čem od današnjih čamaca na

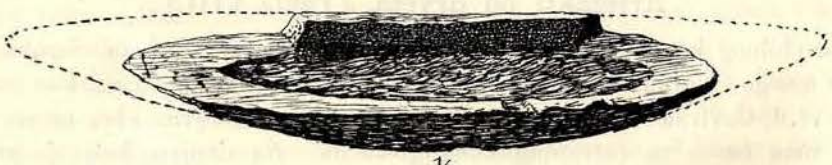

Slika 2. Drveni model prehistorijskog čamca iz broncanog doba iz Ripča, kraj Bihaća.

Savi, koje ribari zovu čunom. Po ovome modelu možemo predstaviti oblik velikog čamca, u kojem su se sojeničari vozili po Uni. I danas u Ripču rabe slične čamce iz jednog stabla izdubena uz vrlo male preinake. Sličan bolje očuvani model čamca opisao je gosp. Truhelka iz sojenice u Dônjoj Dolini u „Glasniku", 1906., str. 220., sl. 54.

Valja spomenuti još i ove komade: *Slika 1., tabla VI.*, i *slika 7., tabla VIII.*, prikazuju dvije daske sa jezičastim nastavcima. Na prvoj je onaj nastavak prošupljen, inače je od daske na jednoj strani manji komad odbijen, te bi po tome nastavak ovaj bio smješten u sredini, što veoma sliči našim daskama u Bosni, što se na njima meso

sjeca. Duljina iznaša oko 27 *cm*. Drugi komad je kao i prvi nepotpun, te se ni ovome ne može naći pravo znamenje. Upozoriću na sličan komad iz teramara kod Castione u Italiji, skoro iste veličine kao i naš komad na tabli. (Montelius, La civilisation primitive en Italie, Stockholm, 1895. Pl. 13., sl. 14.)

Slika 6. na tabli predstavlja plitku 7 *cm* široku žlicu sa vrlo širokim držalom, a *slika 4.* prikazuje malu zdjelicu, u kojoj su valjda sojeničari farbu i slično mutili, ako su još onda svoje tijelo slikali.

I još mnogo drugih ostataka od drvenih kućnih predmeta našlo se je, ali većinom fragmenti od čanaka i t. d.

Ovdje valja istaknuti veliku sličnost naših drvenih arteťakata sa onima iz talijanskih teramara. (Isp. Montelius, na ozn. mj., pl. 12. i 13.)

Vrsti drveća ne će se sigurno razlikovati od prijašnjih godina. Ustanovljene su slijedeće vrsti: Jela, Smreka, Bor, Breza. Grab, Rgova, Lužnjak (Cer?), Bukva, Svib (Cornus), Lijeska, Brekinja, Javor, Bijeli Javor, Jasen, Vrba.

Osim breze, omorike i bora sve se ostale vrsti nalaze i danas u okolici bihaćkoj.

Vrlo malo se je našlo drugih rukotvorina od biljevnih tvari, jer su većim dijelom uništene požarom. Samo nekoliko komada pletene uzice iskopano je god. 1895. i 1897., dok je za prijašnjeg kopanja nešto više nagjeno: jedna lijepo pletena zdjela od neke vrsti slame, spletene likom („Glasnik", na ozn. mj. tabla XLII., sl. 408. i 413.), debele, pletene uzice, gužve i t. d.

Nakon kratkog opisa najvažnijih predmeta iz sojenice pokušaćemo da ocrtamo sliku života naših sojeničara u ova pradavna vremena.

Na početku mlagjeg kamenog doba pojavljuje se u čovjeka novi način života. Do sada lutao je po nepreglednim prašumama u divljim čoporima loveći svojim primitivnim oružjem životinje, kojima se prehranjivao, a njihovim kožama odijevao. Ovaj čovjek nije bio nigdje stalno nastanjen, stanovao je u pećinama i pod stijenama a kad je vrijeme povoljno bilo i pod drvećem; on nije obragjivao polja, nije znao praviti lonce; oružje od kamena nije uglagjivao nego samo malo klesanjem dotjerivao.

Tek u mlagje kameno doba promijenio je dosadašnji način života u toliko, da odslije nije kao divljak išao jedino za lovom, nego se smirio na jednom mjestu, počeo se baviti poljodjelstvom i pripitomio životinje koje su do sad u divljem stanju živjele, zadržavajući se u blizini čovjeka a megju njima najprije pas.

Evropa je bila još pokrita gustim prašumama punim zvjeradi, koja je novog naseljenika (po svoj prilici je živio na obalama jezera i rijeka) neprestance uznemirivala. Ovakovi su se napadaji češće i iznenada opetovali, a čovjek se je spasavao skočivši u vodu. Nije čudo, ako su ljudi, koji su u vječitoj pogibli živjeli, došli naskoro na ideju, da si sagrade zgrade na pličini i zaklonjenim mjestima nad površinom vode, u kojima bi dobro zaklonjeni bili i gdje bi mogli lasno naći dovoljno hrane za ribara i za lovca.

Otpočeo je u brzo rad. Stablo za stablom obarali su tako, da su pod njim vatru naložili pa što nije mogla vatra izvršiti, dovršila je sjekira. Kolje od neoguljenih stabala, na vatri zašiljeno zabijalo se kamenim maljevima u dno jezera. Na ovo kolje sagragjene su skele od greda, na kojima su kolibe počivale od drveta i šepera zemljom oblijepljene, a šašom i slamom pokrivene.

Udaljenost ovih selišta od obale različita je i ravna se prema dubini vode, a od obale moglo se doći do njih drvenim mostom, koji se je po potrebi mogao lahko srušiti, a gdje nije ovog bilo, upotrebljavali su se čamci.

Većina naseobina uništena je požarom i vrlo malo moglo ih je odoljeti vanjskim razornim elementima. Sto nije voda raznijela, pokrio je mulj i pijesak. Ne samo ostatci zgrada na kolju, nego i sve ono, što nije više trebalo, pa je bačeno, kao i oni predmeti, što su slučajno dospjeli tamo, sačuvao je mulj, te nam pružaju izvrsne podatke za proučavanje kulturnih odnošaja onih stanovnika, što su stanovali u kućama na sohama.

Prva takova selišta otkrita su u zimi god. 1853./1854. u Švicarskoj. U toj godini spale su vode u području Alpa tako nisko, kao još nikad prije. Stanovnici oko Cirišk-og jezera upotrebili su tu priliku i nastojali, da što više zemljišta otmu vodi, a u tu svrhu su počeli podizati nasipe, da vodu još više odbiju. Za ove nasipe uzeli su materijal iz neposredne blizine i to sa onog mjesta, što je još pred kratko vrijeme ležalo pod vodom. Kad su odbadali lopatama materijal za nasipavanje, udarili su na njihovo veliko iznenagjenje na kolje, uz koje je ležala velika množina sprava od kamena, kosti, roga i hrbina vrlo primitivnog ilovastog posugja, žita, sjemenja, šumskih plodova, tkanina i pregja, mreža za ribe, pletenih predmeta i t. d. Dakako da su na prve vijesti pohrlili učenjaci, te ispitivali ova čudnovata vodena naselja. Kao glavni pokretač ovih istraživanja bio je Ferdinand Keller, koji je svoja opažanja i opise najvažnijih nalaza publicirao u „Pfahlbauberichte."

Broj do sada otkritih sojenica u ostaloj Evropi je jako velik. Heierli je popisao u svojem poznatom djelu „Urgeschichte der Schweiz" sve do sada poznate sojenice iz Evrope i iz drugih krajeva. Osim Švicarskih, gdje je preko 200 manjih i većih sojenica poznato, našlo ih se u Gornjoj Italiji (Garda jezero, Lago di Pusiano, Lago di Varese i Lago maggiore.) Uz prave sojenice u jezerima, našle su se slične naseobine na kolju i na kopnu, osobito južno od rijeke Pada od Parme do Modene. To su grabama i nasipama opasane Terramare, o kojim će malo niže biti govora, pošto su u neposrednoj kulturnoj vezi sa našom ripačkom sojenicom.

Osobito je bogata Savoja naseobinama na sohama, koje su takogjer u kulturnoj vezi sa našom naseobinom.

U južnoj Njemačkoj i Austriji nagjene su takogjer takve sojenice (Bodensee, Würmsee, Attersee, Traunsee, Mondsee, Neusidlersee i u Ljubljani).

I u Ugarskoj ima Terramara. U staro doba sačinjavala je Ugarska sa sjeverozapadnim dijelom Balkanskog poluostrva rimsku provinciju Daciju. Interesantno je vidjeti na Trajanovom stupu u Rimu, koji je podignut u slavu rimskih pobjeda u Daciji, jednu takovu naseobinu na stupovima, kako je rimski vojnici zapaljuju.

I na Balkanskom poluostrvu bilo je sojenica. Ove su nam bar po historičkoj predaji poznate. Za Herodotova vremena bilo je naseobina na kolju u jezeru Prasias. Dotični povjesničar opisuje te naseobine ovako: „U sredini jezera postavljene su skele na visokim stupcima, a do njih vodi sa kopna jedna jedina ćuprija. Stupove (kolje, sohe), na kojima skele počivaju, postavljali su u staro doba sami gragjani; poslije su stvorili jedan zakon, pa sada rade ovako: Za svaku ženu, što ju jedan uzme, doprinijeće 3 kolca iz gore, koja se ovdje Orbelos zove i mora ih pobiti; no svaki uzima više žena. Oni stanuju sami ovako: Svaki ima na svojoj skeli kolibu, u kojoj živi i jedan kapak na skeli, koji se dolje otvara u jezero. Malu djecu svežu za nogu čvrsto užetom od straha, da im ne padnu u vodu. Svojim konjima i teretnoj marvi daju ribe za hranu. Ovih ima u tolikoj množini, da je, ako ko otvori kapak i spusti praznu košaru u jezero i povuče istu poslije kratkog vremena opet gore, ova sasvim puna."

S velikom vjerojatnošću mogli smo očekivati i u Bosni takovih naseobina, jer osim nekoliko većih jezera i močvara, kao Hutova blata kod Gabele, Jezera kod Jajca i Ševareva blata kod Livna, ima u Bosni još i manjih jezera, zatim rijeka i močvara, koje bi sasvim zgodne bile za slične naseobine.

God. 1892. obrela se prilično velika naseobina na sohama u Ripču kod Bihaća, o kojoj je ovdje govor.

Kako se vidi protežu se ove naseobine na kolju duž Alpi poput lanca sve od Pireneja do na Balkansko poluostrvo. Druga jedna zona sojenica vuče se od Irske, Engleske preko sjeverne Njemačke do u Rusiju.

Najstarije sojenice s kojima su nas upoznala istraživanja u jezerima Švicarske, Austrije i Kranjske (Ljubljanski treset), pripadaju mlagjem kamenom dobu. Iza ovih slijede iste takve naseobine prvog metalnog doba i još dapače mlagje željezno doba dobilo je i ime La Tenè po jednoj švicarskoj sojenici iz ovog doba.

Rezultati istraživanja sojenica potvrdili su sjajno i onu razdiobu prehistoričkog doba u tri periode, kamenu, broncanu i željeznu, o kojoj su još uvijek mnogi sumnjali.

Ti najstariji sojeničari bili su čobani i posjedovali su najnužnije domaće životinje — goveda, ovcu, kozu, svinju, psa, a uz to su se bavili makar samo za nevolju i poljodjelstvom. Sijali su pšenicu, ječam i lan. Dakako da su imali na raspolaganje vrlo primitivne sprave za obragjivanje, kao motike od drveta i jelenovog roga ili od kamena, a razumije se, da je posao bio vrlo težak. Ovo je pošljednje bilo zanimanje žena kao što i pravljenje lonaca i kuhanje. Muški su se bavili osim gojenja marve u glavnome lovom i hvatanjem riba. Od životinjskih koža pravili su si haljine.

Sojeničari u metalnoj periodi imali su već bolje sprave za obragjivanje. Sohe nisu prosta neoguljena na vatri zašiljena stabla, nego ima i cijepanih, a po zašiljivanju istih vidi se, da su rabili metalne alate. Dok su prije kolibe obično na samu stajale ili vrlo rijetko njih nekoliko na skupu, moramo naseobine iz broncanoga doba smatrati pravim selima, a često je bila skopčana tim naseobinama i talionica i lončarnica.

Opisujući predmete iz Ripča, upozorio sam vrlo često na analogije naših sojenica sa Terramarama u Italiji, a iz svega se vidi, da su naseobine istodobne i u vrlo uskoj kulturnoj vezi.

U Terramarama su prepoznata najstarija naselja Italika na Apeninskom poluostrvu; one se nalaze u Lombardskoj i Emiliji, t. j. s jedne strane izmegju švicarskih Alpi i Pada, a s druge pako izmegju Ligurskog Apenina i Adrije. To su utvrgjena mjesta na rijekama i potocima. Opasane su grabom i nasipom, koji je često još palisadama pojačan. One pokrivaju obično ploštine izmegju 3 i 4 hektara, ali ima ih i manjih i viših, čak i do 10 hektara.

Kolibe su bile iz šepera i slamom pokrite a podignute na skele, koje su stajale na sohama visokim 2—3 *m*. Obično se nalaze tragovi triju naseobina, jedne povrh druge. Ispod skela nalaze se ostatci jestiva, razbijene kućne sprave i koješta toga, što je bačeno. Stanovnici bavili su se gojenjem goveda, svinja, koza i ovaca, a imali su i konja i pasa; lovili su jelene, srne, divljeg krmka, zgodimice i medveda. Stočarstvo bilo im je glavna privreda, a lov nuzgredan. Čini se, da se nisu bavili ribolovom. Nasuprot mora se poljodjelstvo i sakupljanje sjemenja smatrati kao njihovo najglavnije vrelo za prehranjivanje. Sijali su tri vrste pšenice, zatim grašak i lan, a možda su imali već i lozu. Žito bi samljeli na običnim ovalnim pločama.

Nadalje su se zanimali lijevanjem bronca, što dokazuju na mjestu nagjeni kalufi.

Inače se obični život stanovnika sojeničara na kopnu ne razlikuje ni u čem od naših sojeničara u Ripču.

Početak i svršetak Terramara pada u broncano doba. Po nalazima u istim dade se njihova starost prilično tačno odrediti. Vrlo često se nalaze ovdje fibule „ad arco di violino" od broncane žice. Ovo je najstariji oblik fibula, koji je poznat iz mikenskih grobova 12. stoljeća prije Hrista. Po tome bi mogli računati i Terramare u mikensko doba a ove fibule nam svjedoče, da su stanovnici Terramara stajali u nekom saobraćaju sa jugoistočnom, mikenskom kulturom.

Po najstarijim vijestima bili su prvi poznati stanovnici Italije Ligurci, uz Sikulce prije uselenja Italika najrasprostranjenije pleme. Provalom Italika potisnuti su Ligurci, a donekle su se i asimilirali, u brdovito primorje sjevero-zapadnog dijela poluostrva, koje se danas još po njima nazivlje[1]).

Iz gornje Italije širili su se Italici polagano prema jugu. Njihovo jedno pleme, Umbri, imalo je navodno 300 gradova. Ovom gospostvu učiniše kraj Etruščani, razorivši onih 300 gradova — po svoj prilici u hiperboličnoj predaji mislilo se time na sojenice — i podigoše Mantovu i Bolognu, koji su sada bili uporišta njihove vlasti na obim obalama rijeke. Od 400. prije Hrista provaljuju preko Alpa Kelti i potiskuju Etruščane natrag.

Ni Kelti ni Etruščani nisu osnivali Terramare, jer je njihova kultura mnogo naprednija od terramarske, a nisu ni Ligurci, jer je ovaj narod i u ono doba živio još u potpunom kamenom dobu i jer je još i u historijsko doba poznat kao na pola divlji lovački narod, odjeven u životinjske kože, koji većim dijelom stanuje po pećinama. Ovi su dakle stajali na mnogo nižem stepenu kulture nego sojeničari u dolini Pada. I tako ne preostaje drugo nego da se ova naselja pripišu Italcima.

Svakako se zadržao i po koji čopor Liguraca na mjestima, gdje su kasnije nastale ove naseobine. Kad su došli Italci i to po svoj prilici iz područja dunavskog preko Julskih Alpi, zatekli su ove prasjedioce i raspršili ih. Po Hoernesu Helbig je ocrtao ulazak Italika ovako: „Nespretna od drveta načinjena kola kretahu se polagano naprijed, a vukli su ih volovi i krave. Kola su bila natovarena starcima i djecom, kućnim i poljskim spravama, zdepnastim posudama, primitivnim drvenim plugovima, sjekirama s kamenom oštricom. Megju kolima kreću se stada životinja, većim dijelom životinje sitnije rase, omršavjele uslijed teških napora. Muški što putuju uz kola, obućeni su u primitivne vunene i lanene, a sigurno katkad i od životinjskih koža napravljene haljine. Rijetko koji, moguće starješina, nosi za pasom broncani nož, oružje

---

[1]) Stari pripovijedaju, da je ovaj narod bio vitka ali muskulezna tijela, tamne boje, kudrave kose, sličan Iberima, prastanovnicima Španije a različit od Kelta; po svoj prilici proizašao je iz kakve smjese prastanovništva, koji nije arijskog porijetla sa prvom provalom arijskih plemena (Kelta, Italika, Ilira i t. d.). Teškim radom su se izdržavali, izvažajući drvo za gradnju brodova, marvu, kože, vunu i druge sirove produkte. Kasnije se je sam podao brodarenju i gusarenju; bio je poznat u ratu radi svoje vještine u bacanju iz prače i na glasu kao najsmjeliji uspinjalac i branio je svoju brdovitu domovinu u osamdesetgodišnjem upornom ratu protiv rimskog gospodstva, kao što je prije činio protiv Kelta i Etruščana. Pošto su se jako umnažali, nije ih mogla njihova zemlja ishraniti, te su već za rana služili kao plaćenici u tugjim vojskama, kao u kartažkoj Hamilikarevoj na Siciliji već oko 480. god. prije Hrista. O tome isp. još više kod Hoernesa, Urgeschichte des Menschen, str. 433 op.

Moguće dalo bi se primijeniti ovo gornje opisivanje vanjštine Liguraca na neke pojave u neolitskoj naseobini u Butmiru, osobito na one čovječije glave od ilovače, koje su vrlo nalične crnačkim glavama. (Isp. „Die neolitische Station von Butmir bei Sarajevo" II., tab. II., sl. 1—4.; I., tab. II., sl. 1.) Butmirska starija kultura istovjetna je sa onom najstarijom Liguraca. O tome vidi gore dalje.

ostalih većim dijelom je od kamena. Sastane li se četa sa kojim čoporom prasjedioca na kakvoj goleti u prašumi, onda počnu zujati strijelice od kremena s obje strane, a kamene sjekire lomiti se o italičkim i ligurskim glavama.“

Italci su primili u brzo novu kulturu, koja je sa juga sve više i više preuzimala maha. Znak ove nove kulture bio je bronc.

Prije nego što pregjem na pravu temu, moram upozoriti na neke pojave u mlagjem kamenom dobu na istočnoj i zapadnoj obali Jadranskoga mora. Predmikenski elementi, koji su proizašli iz Egipta[1]), te se sa Krete[2]), kao kulturnog centruma egejske kulture u brzo rasprostranili svuda, dokle je u opće sizao tada upliv egejske kulture, i u samo središte današnje Bosne po svoj prilici još u drugoj polovici trećeg tisućljeta prije Hrista, gdje su se, kako se vidi po nalazima iz Butmira[3]), upravo može se reći usavršili, dospjeli su i u gornju Italiju. U dônjim naslagama butmirskog kulturnog sloja nalazimo relijefne spiralne motive, koji se mogu direktno držati remekdjelima onog doba, i koje sigurno predstavljaju stariju fazu mlagjeg kamenog doba u našim krajevima. Ovim motivima vrlo su slični spiralni motivi iz pećina u kršu kod Trsta (Theresienhöhle)[4]). Iste motive nalazimo i megju nalazima kamenog doba u Liguriji[5]). Svi ovi motivi su tako slični jedan drugome, da se može za sigurno pomišljati, da su istodobni i da su postojale kulturne veze izmegju ovo- i onostranih stanovnika Adrije, a moguće je, da je i narod bio srodan (isp. op. na str. 164.). Na svaki nam način ovi nalazi bilježe put, kojim je prodirala jugoistočna kultura prama sjeveru i zapadu.

U mlagjoj fazi neolitskog doba cijeli je jadranski zaljev opasan jedinstvenom kulturom a može biti i srodnim narodima. I ova je mlagja kultura proizašla iz Egipta[6]), te je dospjela u Evropu ili preko Male Azije[7]) u Grčku, ili sjevernom obalom Afrike te preko otoka na najužem mjestu Sredozemnoga mora na Siciliju, a odavle u Dol. Italiju (Pećina kod Pertose)[8]). Prvi put je bio lakši, te se je ta kultura brže kretala. U macedonskim tumulima, u Butmiru[9]) (u gornjim mlagjim naslagama), Novom Seheru i Klakaru na Savi još je zatekla pravo kameno doba. Na Kreti[10]) je i u Troji, pa u mecedonskim tumulima doduše već i inkrustacija sa bijelom masom poznata, dok joj

---

[1]) W. M. Flinders Petrie, Nagada and Ballas, London 1896., tab. LXXXI., sl. 79., 78., 77., 82.; tab. LXXX., 63., 75.

[2]) Arthur I. Evans, The prehistoric tombs of Knossos, London 1906., str. 158., sl. 143.

[3]) Die neolithische Station von Butmir bei Sarajevo in Bosnien I. (1895.). II. (1898.). — Hoernes, Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa, str. 226.—235. i 302. i dalje — Jahrbuch der k. k. Zentral-Kommission III. 1805., stup. 7—10.

[4]) Hoernes, Die neolithische Keramik in Österreich im Jahrbuch der k. k. Zentral-Kommission III. 1905., 48. sl. 118.

[5]) Atti della società romana di Antropologia X, Roma 1904. (Collini, Raporti fra L'Italia ed altri paesi europei etc.), str. 296., sl. 12.

[6]) I. De Morgan, Recherches sur les Origines de l'Égypte, Paris 1896., tab. III., 6., 4., 1., gdje su se takogjer našle i posude u obliku gljiva (Pilzgefäß), kojih se po Bosni u svima štacijama mlagjeg kamenog doba u docnijoj fazi nalazi.

[7]) Schlieman, Ilios., str. 246., sl. 28., 32., 30, 34. iz. prve prehistoričke naseobine. — Suchhardt, Troja 1891., str. 57., sl. 18.—21.

[8]) G. Patroni, Caverna naturale con avanci preistorici in provincia di Salerno, u Monumenti ant. 9., str. 546. i sl. 40.—49.

[9]) Na ozn. mj. I., tab. V., 11.; VI., 10.; VII., 9., 1.; II. tab. IX., 15.; X., 15.; XI., 2. i dr.

[10]) Collini, Knossos (Creta u „Atti della società romana di Antropologia“, X., str. 317. i sl., sl. 50.—53.

u našim naseobinama još ni traga nema. Drugi put je bio mnogo laganiji i mi vidimo ovu mlagju fazu istom na početku broncanoga doba u Dolj. Italiji.

Nije potrebno naglašivati, da su kulturne veze postojale s obje strane Adrije i u slijedećim periodama, osobito u broncano doba, u koje doba spada naša naseobina u Ripču i kako smo vidili Terramare u Italiji pa sojenice u Savoji. I sami geografski položaj povoljno je uplivisao na ovu vezu. Malo niže vidićemo megju ostalim, kako i nekoje životinje (pas) izvrsno karakterišu ove odnošaje izmegju istočnih i zapadnih stanovnika na obalama jadranskoga mora.

Kako smo vidili Terramare su postojale oko 12. stoljeća, a njihovu istodobnost sa našom sojenicom u Ripču potvrgjuju razne i mnoge analogne pojave, te se iz toga smije s velikom vjerojatnošću tvrditi, da je i naša naseobina postojala pri koncu druge hiljade godina (1200.—1000.) prije Hrista. Pok. Radimsky drži, da je sojenica u Ripču još u mlagjem kamenom dobu postala. Ova tvrdnja ne da se ničim dokazati, jer ni jedan komad izmegju ono malo kamenih predmeta nije karakterističan za ovo doba, dok ogromna većina objekata, i to upravo iz najdonjeg sloja pripada pravoj broncanoj dobi.

Sojeničari u Ripču bavili su se vrlo malo lovom, a još manje ribolovom; njihovo glavno zanimanje bilo je gojenje marve i poljodjelstvo. Izmegju nekoliko hiljada ostataka od jestiva, pripada samo nekoliko komada ribama. Ova vijest zvuči malo čudnovato, tim više, jer baš u rijeci Uni ima neizmjerno mnogo i izvrsnih riba[1]). Ovo će valjda biti samo puki slučaj, da se nije namjerilo na mnogo više ribljih kosti. Broncanih se udica nije našlo. Po svoj prilici su sojeničari lovili ribu mrežama, a kao utege služili su im ilovasti pršljeni, od kojih se je jako mnogo našlo, i koji se i dan danas u onom kraju upotrebljavaju u te svrhe ili košćanim udicama i ostvama. Sojeničari su se vozili po Uni u čamcima, koji su iskopani iz jednog stabla (Einbäume) i koje još i današnji ribari upotrebljavaju na Uni.

Lovske životinje su u Ripču takogjer vrlo slabo zastupane, dok u starijim švicarskim sojenicama ove na prvom mjestu stoje, što svakako dokazuje, da naša sojenica nije postojala u kameno doba. Osim nekoliko ostataka od jelena[2]) (Edelhirsch, Cervus Elaphus L.), kojeg su lovili ne samo radi mesa, već još više radi njegovih ogromnih rogova, iz kojih bi razne sprave i nakite izragjivali, dva ostatka od Cervus

---

[1]) Danas ima u Uni osim pastrme još soma, šarana, štuke (ove tri dolaze uz vodu iz Save), mladica (Lachsforellen), pešova, mrena i raznih bjelica (Weißfische).

[2]) Kako mi g. kustos Reiser saopćuje, jelen je izumro u Bosni i Hercegovini nazad 130 godina. Pošljednje tradicijonalne vijesti potječu iz Ljubuškoga. Njegovom utamanjenju nije bilo krivo samo bezobzirno proganjanje, nego je po svoj prilici kakvoj kugi podlegao, što najbolje dokazuju one mnoge nagjene glave s neodbijenim rogovima. Ni u Srbiji ga nema više, nego preskoče katkad iz prijeka, kao što i u cijelu sjevernu Bosnu prijegje po koji komad iz komšiluka. U istočnoj Rumeliji i Bugarskoj je jelen skoro iskorijenjen. Ostataka ima u Etropol-Trajan i Emineh-Balkanu a i u Srednjoj gori kod Pangjurišta. Više jelena ima po šumama kod Bellova, Bataka, Peštera a imenito po visinama oko Čamkurjela (na Belom Iskru), Singirli, Rila i t. d., gdje se djelomice po naredbi kneževoj jako strogo čuva. U evropskoj Turskoj leži svakako centrum sadašnjeg njegovog rasprostranjenja i to u Pirin planini, najistočnijem dijelu Rhodope i odavle prema zapadu kroz Macedoniju do obala Jonskoga mora, Hag. Quaranta, Valona, Drač, Epirus. U Grčkoj su ostatci vrlo neznatni i to uslijed neprestanog uništavanja u Pindusu na turskoj granici i u gorju Garanija u srednjoj Grčkoj.

U prehistoričko doba bilo ga je po Bosni, osobito u nizinama sj. Bosne vrlo mnogo, što su najbolje dokazale iskopine u sojenici u Donjoj Dolini (Truhelka, „Der Pfahlbau von Donja Dolina“ u Wiss. Mitt. IX.). Ali i po cijeloj ostaloj Bosni osobito po gradinama nalazimo njegovih ostataka.

dama L.[1]) (Damhirsch), od srne[2]) (Capreolus caprea Gray) i alpinskog divojarca[3]) (Capra ibex L., Steinbock), zeca[4]) (Lepus timidus L.), jazavca[5]) (Meles taxus Blasius), dabra[6]) (Castor fiber L.), medveda[7]), lisice[8]), divlje mačke[9]) i nekojih manjih životinja, nisu drugo lovili. Jazavca, lisicu i medveda lovili su radi kože, a nije isključeno, da su sojeničari takogjer rado i jeli kao neku delikatesu medvegje šape.

Oružje, kojim su sojeničari lovili, bile su strelice, ali uz kamene već i broncane, broncane sulice, bodeži i sjekire. Dakako da su i pse vodili u lov. Čudnovato je da se nije našlo ostataka u Ripču od velikog lovačkog psa, premda je u onom kraju nastajao prastari vô[10]) (Urochs, Bos primigenius), kojeg su sojeničari lovili, a za

---

[1]) Cervus dama nalazi se danas samo još u Akarnaniji, Epiru i Macedoniji.

[2]) Na Balkanskom poluostrvu vrlo rasprostranjena. Svakako najviše srna ima danas u Bosni, ali ovdje srtadaju uslijed velikih snijegova, neprestanog proganjanja i uslijed utamanjenja šuma, te s godine na godinu sve je više nestaje. U Srbiji je srna skoro sasvim iščezla, u Crnoj Gori prilično rijetko se nalazi, a više još u kotarima Nikšić, Kolašin i Andrijevica, za tim na Pivi i na Tari. U Bugarskoj, Istočnoj Rumeliji i Turskoj ima dosta srna u krajevima bogatim sa šumama, ali se i tu tamane. U Grčkoj se može samo na nekoliko mjesta u Akarnaniji i na Pindusu sa sigurnošću tvrditi da ima srna.

Srneći rogovi igrali su mnogo manju ulogu od jelenovih u prehistoričko doba, te se prema tome i rjegje nalaze.

[3]) Capra ibex L., koja se još u diluviumu doselila iz Sibirije i koja danas još u Alpama živi, iščezla je sasvim s Balkanskog poluostrva, ma da je u prehistoričko doba, kako nam ostatci iz Ripča pokazuju, i u ovim krajevima živila.

[4]) Po svuda jako rasprostranjen. Razlikuju se jasno dvije klimatične forme. U srednjoevropskom području do Crnoga mora na istoku: veliki šumski zec. U mediterranskom području: mali kraški zec.

U brdima nalazi se do 2000 *m* visine.

[5]) Jazavac se nalazi često i to u ravnici kao i šumskim predjelima srednjoevropskoga izražaja i klime, kao i u mediterranoj zoni.

[6]) Dabar čini se, da je svuda iščeznuo. U biogradskom muzeju ima jedan ispunjen egzemplar, koji je od prilike prije 50 godina na Drini ulovljen. U prvašnjim vremenima za stalno je prebivao u ovim krajevima. Pokojni Fiala našao je više puta ostataka od dabra na utvrgjenoj prehistoričkoj štaciji na Debelom brdu pokraj Sarajeva. Imena mjesta Dabarpolje u Hercegovini i Dabar kod Sanskog Mosta potvrgjuju činjenicu, da je dabrova bilo u srednjem vijeku u Bosni i Hercegovini (isp. Mitteilungen der Sektion für Naturkunde des oesterreichischen Turisten-Club V. 1893. Nr. 1, str. 4.).

[7]) Prije po čitavom Balkanskom poluostrvu rasprostranjen, u Srbiji danas sasvim uništen. U Bosni i Hercegovini brzo se umanjuje, ali još prije nekoliko godina isplaćivano je do 100 nagrada godišnje. Podmukli strihnin utamanjuje medveda. Najviše ih ima još danas u slijedećim kotarevima: Kotor Varoš, Bos. Petrovac, Kreševo, Čajnica i Foča.

Crna Gora ima vrlo malo medveda!

U Albaniji i Makedoniji je njihovo stanje prilično netaknuto. Bugarska i Istočna Rumelija ima samo još ostataka, a u Grčkoj je ova životinja sa svim iščezla.

Dakako da ih je u prehistoričko doba mnogo više bilo.

[8]) Prilično jednako mnogo po cijelom Balkanskom poluostrvu rasprostranjena.

[9]) Danas je divlja mačka u Bosni-Hercegovini i Srbiji prilično rijetka. Prije kad i kad u Posavini (Motajica, Kozara i t. d.) sada je tamo uslijed neprestanog utamanjivanja šuma sa svim iščezla. Nešto češće u Grmeč pl. u Bihaćkom okružju, po stranama oko Bosne (n. pr. kod Nemile), po šumama na Veleži i Podveleži do prema Nevesinju, za tim u Jastrebici, Bijeloj gori u hercegovačko-crnogorskom pograničnom području. U Crnoj Gori prilično rijetka. U Bugarskoj, Istočnoj Rumeliji, Turskoj i Grčkoj ima je nešto više, a na jugu se više približuje sjevero-afrikanskoj rasi. U cijelom području pojavljuju se vrlo često i sasvim podivljale domaće mačke. U prehistoričko doba nisu imali domaćih mačaka.

[10]) Prof Woldřich veli na str. 105. u Wiss. Mitt. da se ni jedan komad kosti nije našao u Ripču, koji bi potjecao od Bos. primigeniusa, ali za to ima ostataka od Bos. trochoceros Rüttimeyer i dr. Ona posljedna vrsta, koju je Rüttimeyer opredijelio kao Trochoceros, nije ništa drugo, nego ženka (krava) od Primigeniusa te je sam Rüttimeyer već davno povukao natrag ovo opredjelenje, što bi svakako Woldřich morao znati.

njegovu potjeru najpodesniji bi bio svakako veliki lovački pas; jelena i nisku divljač lovili su pomoću močvarskog psa (Torfhund)[1]).

U švicarskim sojenicama nadmašuju ostatke divljači daleko ostatci domaćih životinja, u štacijama broncanoga doba i to zbog pomnožavanja domaćih životinja, jelen biva sve rjegji.

O intenzivnom gojenju marve u Ripču najbolje govore cifre. Od sveg ostalog koščanog materijala iz prve dvije godine, otpada do 3000 komada na svinju, oko 3000 komada na kozu i ovcu zajedno, oko 400 komada na goveda i do 100 komada na sve ostale životinje. Kako se vidi, ogromna većina kostiju pripada domaćim životinjama i to najviše svinji, kozi, ovci i govedima, pa i ova okolnost najbolji je dokaz, da je sojenica u broncanom, a ne u mlagjem kamenom dobu postojala. Svi ovi ostatci kostiju potječu od jestiva, pa su naknadno još razbijani i u razne tehničke svrhe upotrebljavani. Čitavih kostiju rijetko se kada nagje.

Megju domaćim životinjama nalazimo: Canis fam. Spaletti, Canis fam. palustris, Canis fam. intermedius, Sus palustris Rütimeyer, Sus europaeus Pallas, Capra hircus Linné i Ovis palustris Rütimeyer[2]), za tim vrsta ovce, koja pripada Arkal-rasi, te

---

[1]) Močvarski pas (Canis fam. palustris Rüttimeyer) od kojeg potječu takozvani Spitzhunde i kojeg Strobel nazivlje Bracco (Canis bracco) obitavaoc Terramara, služio je kao lovački pas za sitniju divljač. Današnji pas u primorju Sredozemnoga mora, prozvan takogjer „bracco" „Griffon" i „Istrianac" potječe po svoj prilici od močvarskog psa. Ovaj razmjerno veliki močvarski pas bio je lagan, glava sa kratkom, umjereno šiljastom njuškom, lijepo zaobljenim tjemenom, slabo razvijenim povorom na zadnjem dijelu glave (Hinterhauptkamm) i slabim, izvana malo zaobljenim lukom jarmenice (Jochbogen). Bazalna duljina glava iznaša 130 do 150 milimetara.

Praotac močvarskih pasa je još i danas na Balkanskom poluostrvu živući šakal. Uopće se pripovijeda da se vrlo lako mladi šakali približuju čovjeku i slijede na njegov poziv. I nekoja svojstva današnjih potomaka močvarskoga psa odgovaraju potpuno onim šakalovim. Goni li se ovaj pas sa šibom te on bježeći okrene glavu oprezno, ovo je ponašanje upravo kao kod šakala. Mnogi su tvrdili da šakal ne laje. Mnogobrojni navodi potvrgjuju baš obratno i Radde, koji je više godina proživio u Kavkazu, veli o tamošnjim šakalima, da se često može čuti kako oni viju baš kao da laju.

Ne može se sa sigurnošću tvrditi, gdje je postao močvarski pas. Pošto se šakal kao divlja forma, iz koje je proizašao gornji pas radi njegovog velikog rasplogjenja i nasrtljivosti nije mogao tako lasno čovječijom kulturom suzbiti, mora se njegovo prvo pripitomljenje tražiti u onim krajevima njegovog današnjeg, doduše vrlo dalekog rasprostranjenja. Ovo se proteže od Indije preko Persije, kavkazkih zemalja, Arabije do u sj. Afriku i jugoistočnu Evropu.

Sa osteoloških razloga moramo tražiti porijetlo starog močvarskog psa u zemljama oko istočnog Sredozemnog mora.

[2]) Prof. Woldřich označio je ripačku ovcu imenom Ovis aries L. Ovo je općenito i nipošto znanstveno. Po njegovom opisu bila je ripačka ovca još mnogo manja i nježnija od ovce iz mlagjeg kamenog doba iz Švicarske, ali joj rozi nijesu bili na dvije strane oštri (kozi slični) kao kod ove. Bihaćka je ravnica bila dosta močvarna u ono doba, te bi bilo zaista veliko čudo, da ne bi i u Ripču živila ovca, koja je u močvarama živila i koja je jako bila rasprostranjena po srednjoj Evropi. Ja sam se radi toga obratio na g. C. Kellera, univerzitetskog profesora u Zürichu, jednog od najznamenitijih zoologa danas. Ovaj gospodin odazvao se je s najvećom susretljivošću, kao što se i samo dolikuje jednom velikom naučenjaku te je na novo tačno proučio koščane ostatke iz Ripča. I zaista se je njegov trud isplatio, jer je u Ripču otkrio dvije vrsti ovaca i to u Wiss. Mitt. aus Bosnien V., tab. XLVI., sl. 3. naslikan je rog, koji očevidno potječe od ovce, što je živila po močvarama (Ovis palustris Rüttimeyer, Torfschaf) a u sl. 1. na istoj tabli vidi se opet jedan rog, koji pripada Arkal-rasi i to ovci što je Merinu slična.

Močvarska se ovca razlikuje od danas živućih rasa u tome, što je mnogo manja i ima fine vitke ekstremitete i uspravo stojeće, kozi slične rogove, nadalje što ima suzne jamice (Tränengruben), ravno čelo, o kojem se može reći da je usko, i razmjerno dugo usko lice, tako da močvarna ovca ima jelenu sličnu fizionomiju.

naliči Merino ovcama[1]), Bos brachyceros Rüttimeyer, Bos primigenius, Bos taurus Linné, Equus caballus (2 forme, jedna manja i jedna viša), u svem 14—15 formi i to isključivo sisavaca. Prof. Woldřich nabraja megju domaćim životinjama u Ripču i domaćeg kokota (Gallus domesticus L.). Ovaj navod protivi se onome, što profesor Keller veli (na ozn. mj.), da domaći kokot ne egzistira još nigdje u prehistoričko doba megju domaćim životinjama. Megjutim moram napomenuti jednu orozovu nogu iz prehistoričke sojenice u Dolini, koja je na gornjem kraju probušena te je moguće kao amulet služila (Wiss. Mitt. IX., tab. XXXII., sl. 16.). Po tome bi i onaj znak u obliku orozove noge, na gore napomenutoj piramidi mogao ipak predstavljati nogu a ne stablo, te je ova piramida valjda imala kakvo sakralno značenje.

Govegji ostatci, osobito ekstremiteti odraslih životinja zaostaju brojno jako iza svinjskih, kozijih i ovčijih ostataka, dakle sojeničari se nisu baš rado hranili govegjim mesom, nego su goveda držali radi mlijeka i kao tegleću marvu, jer je pripitomljenih konja još vrlo malo bilo u ono doba.

Jedna od najinteresantnijih pojava megju životinjama u Ripču jest bez sumnje deva. Po opisu profesora Woldřicha pripada ovaj ostatak deve pitomoj životinji.

Proizašle su ove ovce od divljih poluovaca (Halbschafe, Pseudooves) koje zasebno mjesto zauzimaju izmegju pravih ovaca i koza. Po daljini najbliže su nam ovakove ovce u sj. Africi takozvana afrikanska grivasta ovca (Ovis tragelaphus, Mähnenschaf). Najprije se je udomaćila grivasta ovca u gor. Egiptu. Na jednoj ploči u Gizeh iz dobe Negada, vide se pripitomljene grivaste ovce, na kojima se opaža čovječija kultura, jer su već vitoroge ali još imaju grivu. Kao domaća životinja pojavljuje se afrikanska ovca oko 5000—6000 godina prije Hrista, dakle još u predfaraonsko doba.

Njezin daljnji put u srednjoj Evropi uslijedio je još u mlagjem kamenom dobu. Takogjer na mikenskim spomenicima vide se često ovce sa kozjim rozima te se može s velikom vjerojatnošću tvrditi, da je prebitavala domaća ovca u mikenskom kulturnom okrugu, koja je bila slična močvarnoj ovci. Na staroegipatskim spomenicima nalaze se naslikane ovce, koje se sasvim podudaraju sa mikenskim. I tako su otkrite pojedine etape sa puta močvarske ovce izmegju Egipta i sojenica u Švicarskoj, te bi po tome i naš nalaz u Ripču sačinjavao jednu novu etapu na ovom dugačkom putu. U ostalom, kako je već gore naglašeno, naša se naseobina po dobi ni malo ne udaljuje od mikenske kulture. Put je dakle išao svakako preko Balkanskog poluostrva.

Čudnovato je, da se je ova močvarska ovca sve do danas održala i živi sada još samo vrlo rijetko u Alpama bindnerskoga Oberlanda.

[1]) Arkal rase su azijatskoga porijetla a svima je ishodište u transkaspijskoj stepskoj ovci (Ovis arkal). Kao najrazvijeniji krajni član ovog reda je Merino — ovca (Merino je španjolsko ime a označuje jednog, sa velikim povlastima snabdjevenog suca ispaša, koji mora svakojake prepirke da izravna, kada čobani prolaze sa svojim putujućim ovcama kroz zemlju. Jedan Merino bio je kao štićenik stada a poslije se je ovo ime preneslo na putujuće ovce). Put, što ga je ova ovca učinila, može se prilično sigurno slijediti. Iz prednje Azije imamo najstarije vijesti o ovcama sa finom, zakovrčenom vunom. Kako su rogovi napravljeni, što je već i na maloazijatskim novcima najstarijeg historičkog doba izvrsno prikazano, upućuje jasno na arkalno porijetlo. U Galatiji i u Phrygiji uzelo je bilo veliki mah gojenje ovaca, Milet se je takmio sa Tyrinsom u fabrikaciji vunenih tkanina. Danas je ova ovca iščezla iz prednje Azije, osim nekojih ostataka na ištočnoj obali Crnoga mora. Grčka je vrlo rano preuzela ovu ovcu; ondje je cvalo gojenje ovaca i u poeziji i u prozi susrećemo nosioca vunoruna a njegova važnost je tako velika za kućnu industriju, da se po tome može zaključiti, da je jako rasprostranjen bio. Priča, da su Grci zlatno runo odnosno njegovog žutovunog nosioca donijeli iz Kolchisa, pruža nam vrlo važne mige o porijetlu nekojih skupocjenih grčkih ovaca. Feničani su znali izragjivati skupocjene vunene bezove i bojiti. Grčki kolonisti prenesli su ovu rasu u Italiju i Galiju, odakle je doprla i u Španiju. Varro pripovijeda da ovce iz Apulije od mjeseca maja počam okolo putuju, a čobani ako hoće da steku pravo pasenja, moraju se prijaviti kod stanovitih činovnika. Ovo zaista odgovara izvrsno našim odnošajima u današnje vrijeme u južnoj i zapadnoj Hercegovini.

Iz Grčke lasno se je ova ovca još za rana rasprostrla po cijelom Balkanskom poluostrvu te i do u Ripač doprla, gdje je zbog fine vune bila jako cijenjena.

Pitanje o podrijetlu deva može se danas prilično sigurno riješiti, jer imamo jednu jedinu divlju formu kao ishodište, koja i danas živi u divljem stanju u Aziji; u kvaterno je doba sigurno, kao i ostale stepske životinje daleko na zapad prodrla u svoju prvobitnu prastojbinu. Diluvijalnih ostataka deve našlo se je u Rumuniji kod Slatine. Sojeničari, koji još nisu pravo ni konja imali megju domaćim životinjama, još bi manje mogli upotrijebiti jednu izričitu stepsku životinju.

Pitoma deva postala je domaćom životinjom u Africi općenita istom nekoliko stoljeća prije Hrista, u Evropi mnogo kasnije. Čini se, da se je oko 4. stoljeća poslije Hrista uselila u krajeve oko Dunava. Pitoma deva u sojeničko doba je već i iz historičkih razloga nemoguća. Vjerovatnije je zato, da je tibia iz Ripča pripadala divljoj devi i da je tamo dospjela iz starijih diluvijalnih, odnosno paleolitskih naslaga.

Glavno zanimanje sojeničara u Ripču bilo je svakako gojenje marve, što se razabire i iz velikog broja životinja. Sigurno je nešto životinja, kože i vune izvoženo, ali je glavni dio upotrebljen za domaće potrebe. Sojeničari se nisu mogli potužiti na svoj apetit, a kako je bilo svega u izobilju, birali su što im je duša htjela. Najradije su jeli svinjetinu, zatim kozje i ovčje meso, govegje i nuzgredno i konjsko. Osobito su im prijali odojci, jarad i janjad, od kojih ima najviše kostiju. Za promjenu otišli bi katkad u lov, da se okuša i divljač, jelen, srna, divojarac, zec, a kad bi im i jarebica pa i divlja patka došla pod ruku, ne bi je ostavili.

Ovako razvijeno marvogojstvo iziskivalo je i racionalno poljodjelstvo. Broj kulturnih biljaka nagjenih u ripačkoj sojenici nije megjutim baš velik. Najradije su sijali dvozrnu pšenicu (Emmer), proso i ječam manje. Od mahuna su kultivirali sitni grašak (Saubone) i sitnu leću (Linse); od pošljednje se je našlo samo nekoliko zrna.

Voće je zastupano jabukama i kruškama, trešnjama, drijencima, trnjinama, malinama, kupinama i lješnicima.

Interesantno je da su sojeničari i grožgje poznavali, koje danas u tom predjelu ne uspijeva. Grožgja se je najposlije našlo i u Terramarama, pa nije isključeno da je unešeno u Ripač iz Primorja. Grožgja se je našlo i u mnogo mlagjoj sojenici u D. Dolini.

Mora se spomenuti i to, da su sojeničari sakupljali i hrastov žir i klokočiku, a našlo se je i sjemenja amaranta.

U svemu su sojeničari sijali 3 vrste žita i 2 vrste mahuna. Kako sam spomenuo, najglavnije im je žito bila dvozrna pšenica, od koje su se našle velike množine. Zrnje je većinom pretvoreno u ugljen. Od pšenice su pravili hljeb. Prosa se je našlo nešto više nego ječma, ali ne u tolikoj množini kao pšenice. Proha se je takogjer pretvorila u ugljen, a većinom je u kašu spečena. U nekoliko posuda našlo se je ostataka jela, koja se sastoje što od prohine kaše i malo pšenice, ili opet od prohine kaše i pojedinih grašaka. U istom je bilo zrnje prohe i grašaka još u svojoj lupini, nu mogla se je konstatirati i kašasta masa (mlivo?).

Grašak i leća nisu bili poznati sojeničarima prije broncane periode; od prvog se je našlo u Ripču prilično mnogo, što svakako svjedoči, da se je grašak u Ripču dosta kultivirao.

Sojeničari nisu sijali zimska sjemena, nego samo proljetna, u proljeće bi dakle uzorali ili uskopali, a u jesen poželi. Sprava za obragjivanje polja nisu nam ostavili, izuzevši ono nekoliko drvenih trnokopa[1]), koji su valjda dovoljni bili, da se ono malo

[1]) Sojeničari u Dônjoj Dolini rabili su ponajviše pri obragjivanju polja trnokope (Hauen) od jelenjeg roga.

zemlje uskopa i zasije. Moguće da su već imali i kakav primitivni drveni plug, jer i ono gore opisano kolo naliči svojom veličinom, kolima današnjeg bosanskog pluga.

Čudnovato je, da se nije našlo nikakvih sprava od metala (bronca), pa ni sprava, koje su u ono doba po svoj Bosni bile poznate. Pače i u neposrednoj blizini Bihaća, u Podzvizdu, kotara cazinskoga našao se je jedan skupni nalaz šupljih keltova i srpova i sirovog materijala (bakra) za lijevanje. Ovaj nalaz potječe iz Ugarske, te je importiran po svoj prilici u tu svrhu, da se rasproda u zemlji. Ovo pomanjkanje može se i tako tumačiti, da je metal bio još dosta skup i da su sojeničari ponijeli sve skupocjenije stvari sa sobom, kad su morali da napuste ovu naseobinu.

Uopće moramo cijelo ovo poljodjelstvo zamišljati kao vrlo primitivno a sigurno je da su se žene njime bavile.

Ispitivanjem biljaka dokazano je, da im je rast bio srednje veličine. Na više mjesta u sojenici našle su se čitave hrpe, tamno-rumene, žilave i sa bilinskom materijom prožete mase, koje potječu od gjubreta, te dokazuju, da su sojeničari i gjubrili svoje njive.

Žito nisu mljeli u vodenim mlinicama, kao što danas čine u Bosni; oni bi žito na posebno u tu svrhu naragjenom kamenju satrli. Ovakova kamenja ima mnogo u sojenici, a za ovaj posao trebaju dva kamena, dônji i gornji a oba su većinom od pješčanika [1]).

Kao što danas ne može biti nijedan naš težak ni čoban bez pasa, tako su isto i sojeničari držali pse i to osim lovačkog, još jednog psa za čuvanje kuće i jednog za čuvanje stada. Manja forma ovih pošljednjih podobna je lisici, koja se nalazi poglavito u Terramarama oko Bagno kod Rubiera i Montecchia, a nije poznata iz srednjoevropskih nalazišta. Strobel nazivlje ovog malog domaćeg psa „Cane volpino"; stanovnik je Tarramara i drži se, da je današnji volpino u Italiji direktni potomak ovog psa. Isti je služio za čuvanje kuće.

Za čuvanje stoke pak imali su sojeničari jednu drugu vrstu psa i to „pepelničara" (Aschenhund), prozvana radi toga, što se redovito nalaze ostatci ovog psa oko ognjišta i u lugu. Njegova glava stoji u sredini megju velikim broncanim psom i malom močvarskom rasom, te je valjda proizašao križanjem ovih dvaju rasa. Kao karakteristični znaci glave pepelničara jesu kratkoća njuške i dosta široko čelo. Pas ovčar pojavljuje se u Evropi nešto kasnije nego takozvani Spitzhund, t. j. istom u broncano doba, jer podizanjem gojenja marve bio je potreban i jedan pas za stada.

Uz marvogojstvo i poljodjelstvo glavno su zanimanje u sojeničara bilo razni zanati, osobito lončarstvo i talioničarstvo. Ovi zanati nisu po svoj prilici bili tako produktivni, da bi robu i u druge krajeve odnosili, nego tek da udovolje domaćoj potrebi. Prva i druga grana sasvim su još u primitivnom stanju. O lončarskom kolu nema ni govora, nego je ono posugje pravljeno prostom rukom, ilovača je rijetko gnječena i izmiješana sitnim zrncima pijeska. Posugje nije pravljeno ni u kakve sakralne svrhe, nego samo za kućnu i svagdanju porabu, te je prema tome i čvršće izragjeno. I kao što danas lončar treba malo sprava za pravljenje lonaca, tako bijaše i onda. Potrebitog kamenja ili od ilovače napravljenih sprava za poliranje, našlo se je u kulturnom sloju. Jače od ovih zastupane su sprave za poliranje od jelenjih rogova i drugih kostiju. Prvi su okrugli i obično parošci na vrhu uglagjeni, a drugi poput male lopatice i to isključivo od cjevanica, koje su na dônjem kraju ravno i plosnato odrezane,

[1]) „Wiss. Mitt." V., str. 49., sl. 18.

katkad su cjevanice i rascijepljene. Uporaba ovih lopatica za glagjenje posuda posvjedočena je time, što su na lopatici jako izglagjene i istrošene, i to na prednjoj i stražnjoj strani, ali su mogle biti i za struganje dlake na kožama.

Posude su pečene po svoj prilici na otvorenoj vatri, kao što je dr. Truhelka ustanovio u prehističkoj sojenici u Dônjoj Dolini. Čudnovato je, da i danas mnogi lončari peku posude na otvorenoj vatri a cijeli postupak ne razlikuje se ni u čem od onog prehističkog. I same keramičke produkte mogli bismo uvrstiti megju prehističke. Nu moguće je da su već imali za to i posebne peći. U „Gradini" na vrelu Rame, imao sam prilike vidjeti lončarske peći iz broncanog doba, koje su nalik na današnje peći po selima, u kojima se peče kruh i druge stvari.

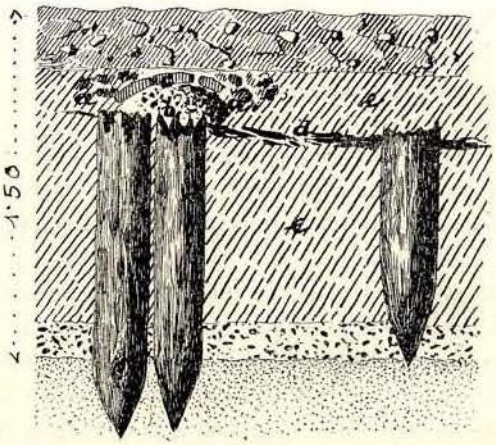

Slika 3. Ostatci svoda lončarske peći.

Slika 3. predočuje nam sličnu peć od pečene zemlje u kulturnom sloju iz naše sojenice. Ispod svoda od pečene ilovače u tački *b* nalazi se lug i drveni ugljen sa zemljom izmiješan, a oko peći leže veći komadi kredi slične sive ilovače, bez sumnje sirov materijal kakvog lončara. Peć je ležala na skeli, kao što su i danas posvuda podignute na kolje.

Boja je posugja, kako smo vidjeli, većinom crna ili crno-siva, a rijetko žućkasto-rumena. Čini se da su crne posude bojadisali nekom farbom, te se sjaje poput grafita. Sličnu ili skoro jednaku farbu imaju i posude iz terramara[1]).

A sada da vidimo koliko su sojeničari znali o metalnoj tehnici. Svi metalni objekti, što se nalaze iz ovog doba po našim krajevima nisu importirani; mnogo je toga i u samoj zemlji izljeveno. Ovo nam najbolje potvrgjuju kalufi za lijevanje, od kojih se je našao priličan broj i u Ripču. Sojeničari su se bavili dakle lijevanjem bronca. Moguće da su prvi broncani predmeti importirani iz vana, ali su sojeničari u

[1]) Prosta crna farba posugja potječe od sama pečenja: lončari su od vajkada kultivirali crno pečenje, kao i dan danas. Jagor opisuje neku takovu peć, iz koje posude izagju crne: Nešto kravije balege i pirinčeve slame metnu se na dno jednog velikog, pečenog ali neglaziranog lonca, a posude koje treba peći, slože se iznad toga. Veliki lonac se poklopi, pošto se napuni kravijom balegom i ilovačom, kojoj se smjesi pridoda još i nešto luga. Zatim lončar prostre na zemlju trostruki tavan kravije balege, postavi na to lonac i sve to zatrpa u kravije gjubre. Onda metne jednu stelju pirinčeve slame a povrh toga na 1 col debeli ilovasti omot, koji je svud u naokolo samo za jednu šaku otvoren sa jednom od 15 *cm* rupom u promjeru na gornjem kraju. Slama se zapali i posude budu onda crno pečene.

brzo imitirali tugju robu i brzo se pomogli. Pošto u okolici nema ni bakra a kositra pogotovo nikako, dobavljali su sirov materijal iz vana. U gore napomenutom skupnom nalazu iz Podzvizda, koji pripada istoj dobi kao i naša sojenica, našao se je priličan kvantum sirove rude, bakra. Pogledom na blizinu ovih dvaju mjesta, smjeli bismo pomišljati, da je ovaj materijal dobavljen iz Ugarske, koja je u predhistoričko doba imala neizmjerno mnogo bakra, te na putu u Ripač slučajno ostao u Podzvizdu; u ovo doba znali su i sami domaći stanovnici već dobivati bakar kopanjem ruda n. pr. u Mračaju kod Gornjeg Vakufa i na drugim mjestima po Bosni. Kositar, pošto ga u Bosni i Ugarskoj nema, morali su nabavljati s koje druge strane, a to po svoj prilici iz južnih krajeva. Trgovačke veze bile su sa jugo-istokom Evrope u ovo doba jako živahne, što se vidi iz nalaza u Terramarama i u Bosni, te je za stalno ovaj mineral, koji je neophodno nuždan, da se dobije tvrd bronc, dopro iz Grčke. Istina i antimon, kojeg u Bosni ima, zgodan je za bronc, pa je moguće da će analize broncanih objekata iz Ripča potvrditi ovo predmnijevanje[1]).

Kalufa za lijevanje našlo se je ovdje prilično mnogo, iz čega se vidi da je talionička industrija u Ripču bila dosta razvijena. Kalufi su izragjeni od pješčanika i mergla, od kamena, koji se u okolici Ripča nalazi.

Uz kalufe nagjeni su i potrebiti klinovi, koji su od zemlje pečeni a njima se postigla šupljina u keltova i sulica.

Zanimljiva je jedna sprava (Gebläse) za mijeh od ilovače, kojim se vatra raspiruje *(tabla VI., slika 9.)*. Ova posuda ima oblik čizme, koja se prema gore pomalo proširuje, a dônji kraj je svršavao po svoj prilici poput životinjske glave i sudeći po raznim analogijama imao je okruglu jamu. Slična sprava sa konjskom glavom potječe iz nekropole u Sanskom Mostu u Bosni, gdje je nagjena zajedno s jednom ilovastom kašikom (Gusstiegel) sa drškom, u kojoj je još bilo zrna bakrene troske, jednim olukom za lijevanje (Gussrinne) i jednim kalufom od pijeska. Inače se je sličnih sprava našlo u jednoj radionici broncanog doba u Velem-St. Veitu kod Kisega u Ugarskoj[2]). Svakako je ova sprava upotrebljavana pri lijevanju, ali joj se ne zna pravi način uporabe.

Talionički posao, kako se iz svega vidi, bio je prilično razvijen, ali s obzirom na to, što nema u blizini nigdje sirova materijala za preragjivanje, vjerovatnije je, da su sojeničari lijevali samo predmete, koje su za svoju vlastitu potrebu potrebali. O kakvu izvozu u druge krajeve ne može se ni govoriti. Sami ljeveni predmeti većinom su praktične naravi, kao oružje i t. d., dok je nakit slabije zastupan. Pošto nemamo nikakvih tragova grobovima naših sojeničara, ne da se za pravo njihov materijalni položaj odrediti, ali ono što nam je do sada poznato, odgovara više imućnu narodu nego li siromašnu. Ma da je pretežnijim dijelom oružje lijevano, ipak cijela slika naših sojeničara više pripada mirnu i radinu narodu.

Zlata i srebra nisu sojeničari poznavali, ali za to olovo, a ovo je dokaz da su se bavili metalurgijom.

Što je do sada rečeno o ovim dvama glavnim zanatima, to je sve tek zanimanje pojedinih, a ne svih sojeničara, to je najposlije i danas slučaj, a to smo mi mogli i po nalazima prosuditi, jer su izvjesni predmeti gotovo uvijek koncentrirani bili oko pojedinih tačaka. Razumije se i sobom, da su svi sojeničari sami izragjivali sve druge

---

[1]) U Dônjoj Dolini nagjen je skupni nalaz, čiji je materijal (bronc) sastavljen od bosanskih produkata, bakra i antimona.

[2]) Mitt. d. Anthr. Ges. in Wien, XXIX., str. 8.—9., sl. 10. i 11.

jednostavnije kućne potrepštine i namještaj. Ovdje spominjemo na prvom mjestu drvene rezbarije u kući: posude (čanci), posude za vodu, tanjure, žlice, sinije i sve drugo, zatim sve druge sprave, kao lopate, motike, krampe, kojima su obrađivali polja.

Od pruća su pleli koševe, od slamnih sa likom vezanih gužvi okrugle košare, koje u mnogom sliče današnjim košarama za kruh. Često su nagjeni komadi pletenih vrpca od lika, gužava od divlje loze i dr.; uopće služio je sojeničarima kao tekstilni materijal vitke vrbove šibe, liko, kora, žile od drveća, slama, ovčja vuna i kostrijet.

Iz pletenja i vezanja razvilo se je tkanje, koje je vrlo rano doseglo do velikog stupnja u svojem razvitku. Čini se da naseljenici u Ripču nisu poznavali lana, koji je bio poznat sojeničarima u Švicarskoj već u kamenom dobu.

Sigurno da se je i u Ripču prelo i tkalo, bar vuna. Vretena se nije našlo, jer su načinjeni od materijala, koji lasno propada, ali je za to često nagjena pršljenova od ilovače, i mosura, na koje su konci namatani, ravno odrezane šuplje cijevčice i t. d., zatim one silne utege, koje su takogjer megju ostalijem služile i kao utege na stanovima. Gore spomenuta nazubljena životinjska rebra poput češlja, nisu mogla nadomještati današnji češalj radi kratkoće i širine zuba, ali su se mogli upotrebljavati za razmrsivanje (sregjenje) konca na osnovi.

Po nalazima u Švicarskoj iz kamenog doba rekonstruisana je jedna vrsta uspravnog stana. Uzmu se dvije račvaste sohe, te se pobiju u zemlju a u račve metne se jedna priječka, vratilo (Querstange), a to je najprimitivniji stojeći stan. Ko hoće na njem tkati, sveže jednostavno konac na gornju prečku i puste ih da vise. Konci se stegnu na dônjem kraju u snopiće, na koje se privjese utege. Da se konci ne pomiješaju, uvuče se jedan štap, cijpac. Mjesto čunja, sveže se konac, što se provlači na štap, te ga povlači najprije pred prvim neparnim koncem osnove, zatim iza drugog parnog konca, onda pred trećim neparnim koncem, iza četvrtog parnog i t. d., uvijek pred neparnijem i iza parnijeh konaca. Kad tako progje cijelu osnovu, onda se obrne opet natrag. Kod drugog povlačenja konca dogje konac pred parne i iza svih neparnih konaca osnove. Treći red odgovara prvomu, četvrti drugomu i t. d. Ovako ide sve do dolje, dok nije komad sasvijem gotov. Da se tkanini dade potrebita gustoća i čvrstoća, udara se štapom poslije svakog provlačenja konca. Ovaj štap representira dakle čunj i ujedno brdo.

Na ovom jednostavnom uspravnom stanu tkao se je taft. Ali su se na njem i razne modifikacije poduzimale, pa se je mijenjao prema tome i način tkanja. Uspravni su stan upotrebljavali Grci i Egipćani u starom dobu pa i danas služe se njime mnogi primitivni narodi. U Grka su žene tkale i to na taj način, da je tkanina na upravnom stanu rasla odozgo prema dolje; u Egipćana su tkali muškarci no prema dolje, tako, da je tkanina prema gore rasla. Oni nijesu trebali utega, jer je osnova bila nategnuta u okviru.

Da su i sojeničari u Ripču tkali na uspravnu stanu, o tom nema sumnje, ali je moguće, da su poznavali i savršenije vrsti stanova. *Slika 9.* na *tabli VIII.* predočuje nam drveni unakrst probušeni komad, koji evidentno potječe od vratila na stanu. Svaki današnji stan ima dva vratila, koja idu kroz stative i na stražnjem je vratilu navijena tara, a na prednjem se namotava izatkano sukno. Ovaj naš fragmenat podoba potpuno glavicama prvog ili drugog vratila, koje su isto tako unakrst probušene, kao i naš komad, te je bez svake sumnje ovo jedan dio prehistoričkog stana, koji se nije valjda mnogo razlikovao od današnjeg bosanskog. Kroz širu jamu ide dugačko tanko odjeljano drvce sa više rupa, a kroz manju rupu glavice prolazi čivija, koja ide i kroz odjelano drvce, koje narod u nas zove zaponjačom, a služi za to da drži vratilo da

se ne okreće. Zaponjače su te tako namještene, da ih tkalja sjedeći može pomaći. U tome pomicanju, tkalja izvadi zaponjaču iz stražnjeg vratila, da se vratilo jednom ili za polovinu jednog okretaja okrene i time se tara odmota, koliko je potrebno. Sad tkalja potegne zaponjačom na pravom vratilu i namota na vratilo već izatkano sukno ili rašu [1]).

Na svaki način imali su sojeničari u Ripču prilično usavršen stan, koji se nije razlikovao od današnjeg. Kako je već spomenuto, nije se našlo nikakvih tragova lanu, te su radi toga mogli samo upotrebljavati vunu, što možemo zaključivati po onoj velikoj množini ovčijih ostataka. Ostriženu vunu bi valjda najprije oprali i osušili te bi ju rukama iščešljali, u kudelju savili i na preslice privezali. Kad bi napreli dosta konaca, navijali bi ih na vratila i onda na gore spomenuti način tkali.

Na žalost nemamo nikakvih ostataka po kojima bismo mogli odrediti vrstu tkanina naših sojeničara Na svaki način nosili su suknene haljine. Jednu pojavu u našoj sojenici ne smijemo propustiti. God. 1897. nagjena je gore već spomenuta ilovasta piramida, na prednjoj strani ispod vrata uriješena dvostrukom polukružnom vrpcom sa privjescima (nakit oko vrata), a u donjoj polovici tankim zaparanim linijama *(tabla IV., slika 7.)*, te smo već spomenuli da možda ovaj ornamenat predstavlja kariranu tkaninu. Taj ornamentalni motiv inače nije u Ripču poznat, a s obzirom na to, što se nalazi na idolu, možda prikazuje, dugu haljinu od kariranog sukna.

Jedna ilovasta figura iz Ljubljanskog treseta, obučena u haljinu poput košulje, ima sprijeda s obje strane našarane četverokute, a isto takvi se nalaze na gornjoj strani rukava. Figura je iz mlagjeg kamenog doba, a onaj ornamenat predstavlja šare haljine. Kad su već u ovo doba znali bojiti i šarati haljine, pogotovu je moguće, da su i naši mnogo mlagji sojeničari svoje tkanine šarali a ondašnje mustre prenio je umjetnik na naš idol.

Neizmjerno mnogo crvene željezne rude (Eisenrötel) nagjeno je u Ripču, kojom su sojeničari bojili razne strane. Na kamenju, slično onom, na kojem su žita satrli, samo od sitnijeg pješčanika, tukli bi farbu pa onda u vodi razmutili.

Vrlo je zanimljiv jedan nalaz iz broncanoga doba u Danskoj, što je iskopan u nekoj gromili 1861. Iz raspolovljenog hrastovog stabla izduben je sanduk, u kojem je mrtvac u svojoj potpunoj opremi sahranjen. Vunene haljine su potpuno sačuvane i sastoje se od visoke kape, širokog okruglo srezanog kaputa, neke vrste kabanice, koji je od kukova visio i par vunenih krpa, kojima su noge omotane bile. Na nogama našlo se je ostataka kože, po svoj prilici od opanaka. Kabanica je bila skopčana dugim vunenim pojasom, koji se je sprijeda zakapčao i svršavao u kite.

God. 1871. nagjene su takogjer potpuno sačuvane ženske haljine. Tijelo je bilo zamotano u jednu veliku vunenu kabanicu. Mrtvac je imao i gunjić s rukavima i dugačku suknju, opasanu dvjema vunenim šeritima. Dakle i muški i ženski nosili su dolame. U ovom smislu mogli bismo i protumačiti mi haljinku na našem idolu.

Naši sojeničari poznavali su puceta. S obje strane odrezana probušena ružica jelenjeg roga služila je kao dugme (Wiss. Mitt. V. tab. XL., sl. 387.). Iz sojenica Anvernier, Greng i Vinelz, koje spadaju na konac kamenog doba, našlo se je sličnih puceta od jelenjeg roga. Isto tako su služili oni predmeti od kosti (phalange) kao dugmeta, koje nisu mogli protumačiti ni Radimsky ni Woldřich (Wiss. Mitt. V. str. 66.;

[1]) Tomo Bratić, „Pripravljanje pregje, snovanje, navijanje i tkanje u Hercegovini". „Glasnik zem. muz.", 1906., str. 391. i sl.

tab. XL., sl. 391.—394.). Ovakvih se je dugmeta našlo u Dônjoj Dolini i Kobanu u Kavkazu (Virchow, Das Gräberfeld von Koban, tab. XI., sl. 16.).

Haljine su šile dakako žene. Vrlo mnogo ima u Ripču šivaćih igala od kosti sa prilično velikim ušicama, tako da se je lasno mogao uvući odeblji ispredeni konac *(slika 13., 14.* i *XV. tabla)*.

Kao i svi primitivni narodi, kitili su i naši sojeničari svoje tijelo i haljine. Rumenilom bojili su valjda osim drugoga i svoje tijelo. Nakit oko vrata predstavlja nam gore opisani idol. U gjerdane nizali bi razne školjke, ali ne domaće, valjda radi toga, jer ih se svuda mnogo nalazilo, pak su za to visoko cijenili morske školjke. Megju ovim je zastupana Cypraea u jednom jedinom egzemplaru. Po veličini bila bi to Cypraea moneta, koja i dan danas u centralnoj Africi kola kao novac, pa možda je i u Ripču tako bilo.

Od kamenice imade nekoliko primjeraka, od kojih je jedna probušena te se za stalno upotrebljavala kao nakit. Kamenice su na svaki način ovdje služile samo kao nakit. I jedna pola Cardiuma mogla je samo služiti kao nakit.

Mnogo je veći broj probušenih sječnjaka zuba od vepra, medveda, lisice, koji su služili kao nakit a može biti nošeni su i protiv uroka, kako se i danas prišivaju na fes maloj djeci.

Nakitu se mogu pribrojiti i nekoje pločice izrezane od jelenovog roga, ornamentirane graviranim koncentričnim krugovima.

Kao i stanovnici mlagje kamene dobe u Butmiru, bili su i naši sojeničari religiozni ljudi. Dakako da su se još uvijek idoli obožavali, pa su i sojeničari pravili ovakove male figure, vjerske simbole. U svemu se je našlo do 15 idola. Što se tiče njihove umjetničke izrade, zaostaju oni mnogo iza butmirskih. Veći dio tih idola nagjen je u blizini skele br. 3. Ova skela pokazuje osobitu konstrukciju. Bila je mnogo viša od svih ostalih u sredini sojenice a možda je služila u kultne svrhe? U ovom slučaju mogli bi pomišljati na zajednički kult sojeničara.

Kako je rečeno ripačke figure vrlo su slične ilovastim figurama iz sojenica u Savoji, koje takogjer pripadaju broncanoj dobi. Sojenica u Ripču, terramare u dolini rijeke Pada i sojenice u Savoji leže po prilici na istoj geografičkoj širini. Tokom ove radnje upozoreno je mnogo puta na veliku srodnost izmegju kulture ripačkih stanovnika i one ovih dviju posljednjih naseobina, a kako se ove tri naseobine i u životinjsko-geografskom položaju sasvim podudaraju, mogli bi pomišljati i na srodnost samih naroda s ovu i s onu stranu Adrije. Onda bi i njihova religija bila istovjetna, a to najbolje dokazuje ona velika sličnost samih idola.

Pošto se do danas nisu našla groblja sojeničara u Ripču, ne možemo ništa saznati o njihovim pogrebnim obredima.

Kulturni stepen naših sojeničara je neobičan; pojedini produkti upravo su savršeni i pokazuju ukus i vještinu njihovih majstora. Mi vidimo tu zanate razdijeljene na pojedine grupe i jedino se ima pripisati siromaštvu prirodnih produkta, da naša sojenica nije postala pravo industrijalno mjesto. Na svaki način nije to bilo malo seoce, nego prilična varošica, po prilici do 150 kuća i sa brojem stanovništva kao u kojem većem današnjem selu.

Od velikih su utjecaja za razvoj pojedinih mjesta bila i u prastara vremena saobraćaj i trgovina. Na žalost o saobraćaju i trgovini ripačkih naseljenika neda se baš mnogo reći. Veći dio objekata, koji su u kulturnom sloju nagjeni, sastoji se od materijala, koji se nalazi u neposrednoj blizini Ripča. Ali ima i stvari, koje su done-

šene iz drugih krajeva. Ponajprije upada u oči, da se u Ripču nije našo ni jedan komad jantara, ma da je već i sojeničarima iz mlagjeg kamenog doba u Švicarskoj bio poznat i upotrebljavao se kao nakit. Školjke, koje su gore spomenute vode nas na obale Jadrankoga mora, a ovo je najjasniji dokaz, da su sojeničari u Ripču zaista stajali u vezi sa njihovim susjedima na morskoj obali. Najbliže su tačke današnji Karlobag i Senj, udaljene od prilike 4 konaka hoda. Odavle su povlačili sô, jer sojeničari kao narod, koji se je bavio ratarstvom i gojenjem marve nisu mogli biti bez ovog najpotrebnijeg začina. Još pred kratko vrijeme Senj je opskrbljivao solju ove predjele u sjeverozapadnoj Bosni. Ostatci grožgja u Ripču, koje po svoj prilici nije u Ripačkoj okolici uspijevalo, potvrgjuje, da ga je donosilo sa obale Jadranskoga Mora.

Sa strane se je donosio i metal. Oni mnogi kalufi u Ripačkoj sojenici svjedoče najbolje da je bila dosta razvijena metalurgična industrija, a pošto u okolici nema kovina, koje su im trebale, kao bakar, kositar i olovo, morali su ih dobavljati iz drugih krajeva. Za naše prilike moramo uzeti u obzir na prvom mjestu Ugarsku. Ova je zemlja u prehistoričko doba bila jedna od najbogatijih zemalja što se tiče bakra, te ga je vrlo rano počela izvoziti na sve strane, kako gotove prehistoričke sprave, tako isto i kao sirovi materijal. Nalaz iz Podzvizda kod Cazina, koji je možda trebao da se nosi u sojenicu u Ripču, tumači ondašnji trgovački saobraćaj. Taj nalaz sastojao se je naime od množine šupljih keltova i srpova od bronca, za koje je dokazano da su ugarskoga porijetla. Megju ovim objektima bila je i prilična količina čista bakra i to u grumenicama. Moguće da je ovaj sirovi materijal na putu u Ripač prije nego što je tamo dospio slučajno izgubljen u Podzvizdu, te ga zemlja zatrpala, dok nije opet poslije 3000 godina došao na svjetlo. Za ovu vezu govori i ona sprava za mijeh (Gebläse), kojoj analogija ima u Veleni-St. Veitu kod Kisega.

Kositra nema u Ugarskoj, pa su ga morali uzimati iz drugih krajeva, po svoj prilici iz južnih krajeva ili iz Italije[1]).

---

[1]) Vrlo rano javlja se kositar u sjevernoj Perziji. Manji komadi nakita nalaze se u grobovima, koji se mogu svrstati najviše u prvu polovinu druge hiljade godine prije Hrista. Kositra ima: na Balkanskom poluostrvu, u Italiji, Španiji, Portugalskoj, Francuskoj, Engleskoj, Njemačkoj i Českoj. Bogati majdani kositra u Cornwallu su jako stari. Diodor pripovijeda, da su u blizini predgorja, sada Cap. Landsend, — dakle u Cornwallu — dobijali kositra. Lijevali bi ga u komade u obliku astragala. Ovakove bi komade natovarili na konja, sa svake strane po jedan. Diodor pripovijeda nadalje, kako bi kositar prevozili u kožnatim čamcima na sjevernu obalu Galije, a odavle na konjima kroz ovu zemlju, uz rijeke Seinu, Loire i Rhone do Massilije ili koje druge luke blizu ušća Rhona. Za takav put od Canala do Sredozemnoga mora trebalo bi 30 dana hoda. (Diodor Siculum, 1., V., c. 22. — Evans, Bronze Implements, str. 426., 514. — Montelius, Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Norddeutschland und Archiv für Anthropologie XXVI, 1900., str. 910., 982.

I u južno-zapadnoj Aziji ima ruda od kositra, a ove su još važnije i radi toga, pošto se ovdje nalazi i bakrenih ruda, a bronc se je mogao samo tamo izumiti, u kojoj zemlji imadu oba metala.

Po Monteliusu na ozn. mj., str. 972. pripovijeda Strabo (Strabo lib. XV, cap. II, 10.) da se kositra nalazi u Drangiani, na zapadnoj granici današnjeg Afganistana; i zaista se je tamo našlo kositra. U persijskoj provinciji Khorossan, čiji zapadni dio odgovara Drangiani, ima vrlo bogatih majdana, koji su u prastaro doba iskapani. Kositra se nalazi i po drugim mjestima u Perziji kao i u predjelu na južnoj obali ležećeg Asterabada i u blizini Tebrisa. Moguće da je bilo kositra i u zemlji Midianita, u sjeverozapadnoj Arabiji; ovaj metal spominje se naime megju plijenom, kojeg su Izraelićani pod Mojsijem oteli od Midianita (Numeri, 31., V., 22.). U ovom predjelu je nedavno otkrito velikih hrpa kovačine (šlake) i drugih tragova starog kopanja ruda, koji valjda stoje u vezi sa starinskijem izragjivanjem kositrenih ruda.

Kod Kastamuni u Maloj Aziji ima takogjer kositrenih ruda.

Dakako da su sojeničari mogli dobivati sirovi bakar i iz bosanskih bakrenih majdana broncanoga doba n. pr. iz Mačkare i dr. Kositra nema u Bosni[1]). Olovo su takogjer dobivali iz bosanskih krajeva, može biti iz Srebrenice[2]).

Put koji je išao iz Ripča na obale Jadranskoga mora prolazio je po svoj prilici kroz današnje Zavalje uzduž Plješivice u Petrovo selo, Priboj u Senj; put iz Karlobaga vodio je kroz današnja mjesta Lapac dol., Udbinu i Gospić, današnji glavni grad županije Lika-Krbava.

Gdje ima trgovine i saobraćaja, mora biti i sredstava za transport robe. Pošto se u Ripču može isključivo pomišljati na kopnene puteve, onda je jedino konj služio kao teretna životinja, tim više što su gornji putevi išli kroz takav teren, da se za ono doba ne može ni pomišljati na bolje puteve, slične današnjim cestama.

Ali ostatci kola nagjeni u Ripču, premaleni su i nisu upotrebljavani kao teretna kola. Nu po ovim možemo zaključivati, da su sojeničari imali i pravih teretnih kola, valjda sličnih našim današnjim seoskim kolima, i to samo za lokalne potrebe na obali. Pod kola bi upregli volove.

Novca sojeničari ripački nisu poznavali. Trgovina im se sastojala u zamjeni. Na prvom su mjestu bile kože, vuna, domaće životinje i žito, koje bi sojeničari davali u zamjenu za importiranu robu: metale, sô, razne nakite i t. d. Osobito se je izvažalo žito i živež, kojeg su sojeničari imali na pretek, te su mogli opskrbiti i druge, mnogo siromašnije krajeve, kao što su valjda u ono doba bile današnja Lika i Krbava. Najposlije i dan danas ovise ovi krajevi znatno od ovih plodnih bosanskih krajeva.

Kada saberemo sve, što je o našoj naseobini napomenuto, pruža nam se uopće vrlo povoljna slika o kulturnom stepenu i o unutrašnjem životu naših sojeničara. Ovolika množina zgrada na jednom mjestu i stanovanje tolikih ljudi na okupu, sve to je iziskivalo i neku političku organizaciju, odregjene zakone, pravo i red. Po njihovim raznim zanatima vidimo u našim sojeničarima marljiv i darovit narod, sa mnogo ukusa, a njihov cijeli način života prikazuje ih kao mirne i trijezne ljude. Svoju su djecu ljubili, što se vidi po mnogim igračkama, malenim posudicama, drvenim lagjicama i t. d. Njihove kolibe, koje su se zaključavale poput današnjih seoskih kuća u Bosni, tek slabom drvenom bravom, dokazuju da se je vrlo malo kralo i da se je poštivalo tugje.

Stanovnici Ripačke sojenice izabrali su za svoja stanovanja mjesto usred vode, s razloga, jer su sojenice pružale sigurno zaklonište pred neprijateljskijem ljudima i divljim životinjama, kojih je bilo u izobilju u okolišnim prašumama, i jer je mnogo čišće i zdravije bilo u sojenicama, nego u kopnenim naseobinama, koje su mogli mnogo lakše podići, ali bi u njima ostali svi otpatci od jela i sl., iz kojih bi se lasno škodljive miazme razvile, dok su u sojenicama slični ostatci padali u vodu, a time su se priječile mnoge bolesti, a ujedno namamilo se mnogo riba, koje bi lahko hvatali. Da su sojenice u ratno vrijeme služile kao gradovi na vodi, poznato je iz Herodotovih vijesti. Vojskovogja perzijskoga kralja Darija, Megabaz, pokušao je da podjarmi

---

[1]) Po Jirečeku, „Die Handelstraßen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters", str. 47, *spominje se u inventaru magazina jednog dubrovačkog trgovca u Zvorniku god. 1424. 372 funti kositra* (stagno) i nešto žive (argentum vivum); ovo pošljednje je zaista iz rudokopa u zemlji (Kreševo). Što se tiče kositra, taj nije za sigurno iz Bosne, nego je importiran.

[2]) Ćurčić, Prilozi poznavanju prehistorijskog rudarstva i talioničarstva broncanoga doba u Bosni i Hercegovini. Glasnik XX. 1908, str. 77. i sl.

Päonce, koji su stanovali na jezeru Prasias, ali mu nije uspjelo zbog položaja njihovog grada u vodi.

A sa zdravstvenog gledišta je ista zanimljiva vijest jednog Herodotovog savremenika, praoca medicine, Hippokrata, koji pripovijeda u svojoj raspravi „Zrak, voda i zemlja“ o načinu života stanovnika Phasisa, rijeke, koja ima ušće u istočnom kutu Crnoga mora. On veli, da oni stanuju u močvarama, gdje su imali kuće od drveta i trstikom pokrivene, a po vodi vozili bi se u lagjicama, koje su bile izdubene iz jednog stabla. Ovi razlozi tumače za što su stanovnici Unske doline u ono doba radije stanovali u sojenicama, nego u kopnenim naseobinama. Sojenica se je otkrilo u Uni do sada već nekoliko, dok ostataka od kopnenih naseobina ovog doba na obalama Une za sad nikako ne poznamo.

Ta

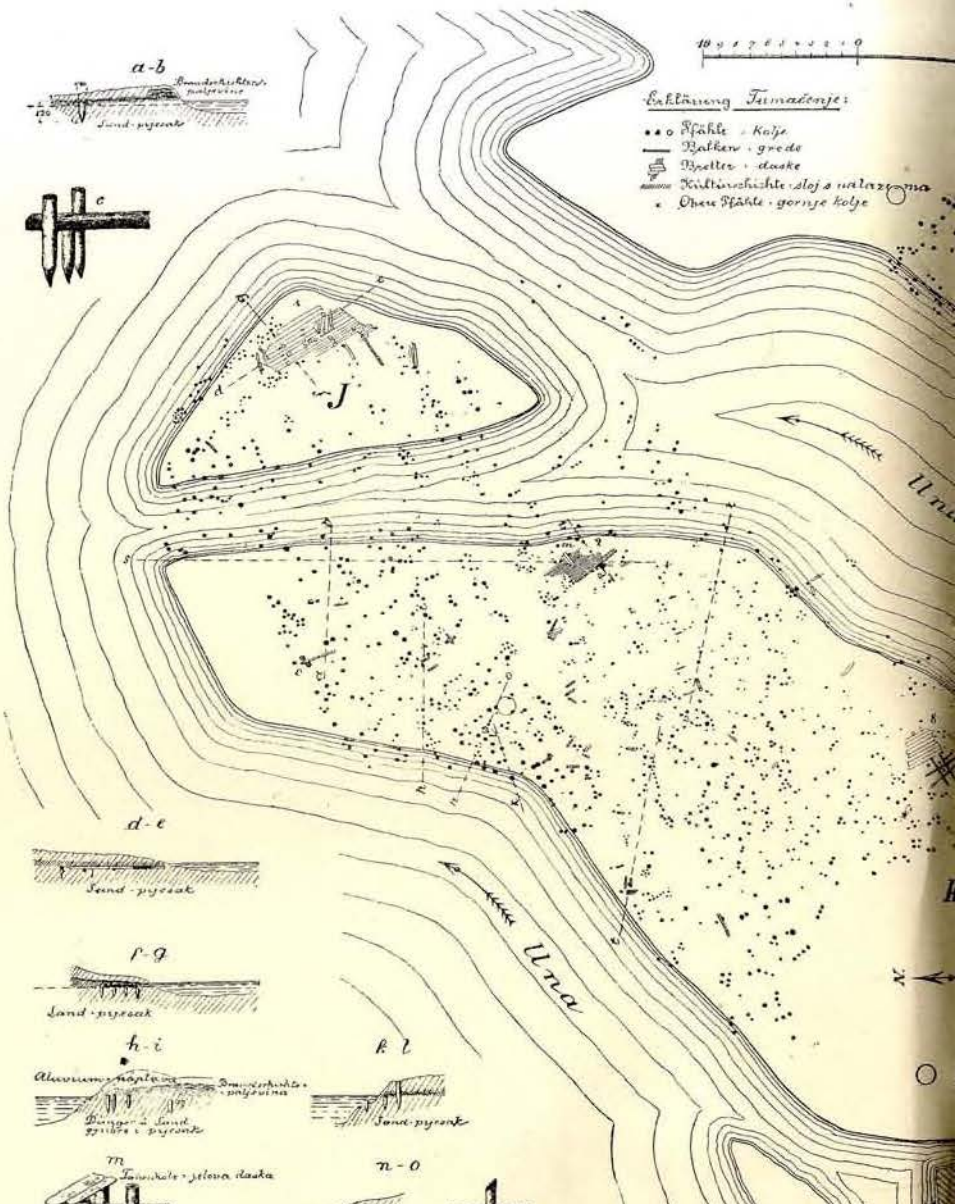
a-b
Sand-pijesak
c
Erklärung Tumačenje:
Pfähle · Kolje
Balken · grede
Bretter · daske
Kulturschichte · sloj s nalazima
Obere Pfähle · gornje kolje
J
Una
d-e
Sand-pijesak
f-g
Sand-pijesak
h-i
Alluvium-naplava
Dünger u. Sand
gjubre i pijesak
k-l
Sand-pijesak
m
Tannkole · jelova daska
n-o
Stein-Kamen
Kataraktt

ola I.

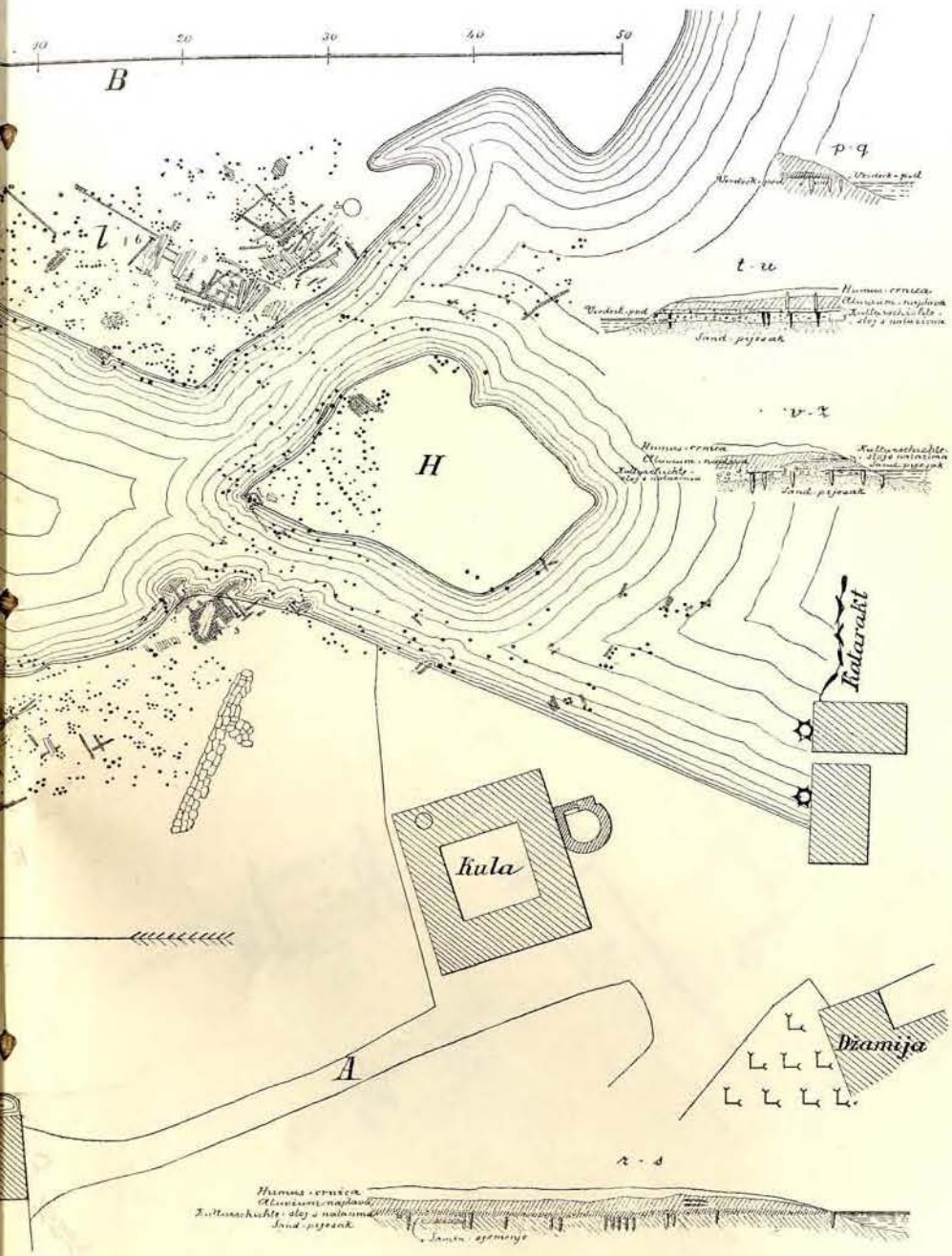

Tabla II.

1:100

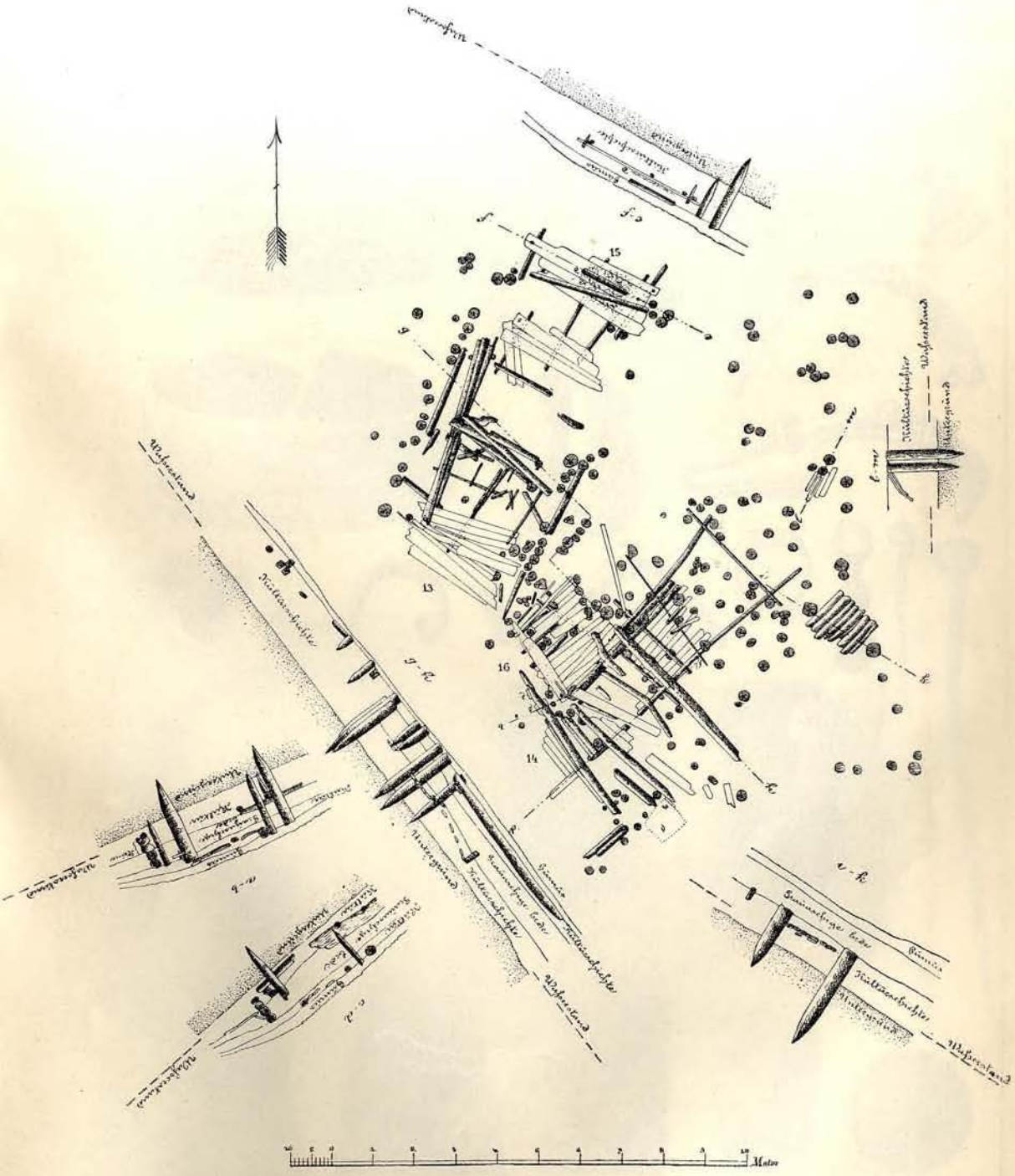

Tabla III.

1/2

Tabla IV.

Tabla V.

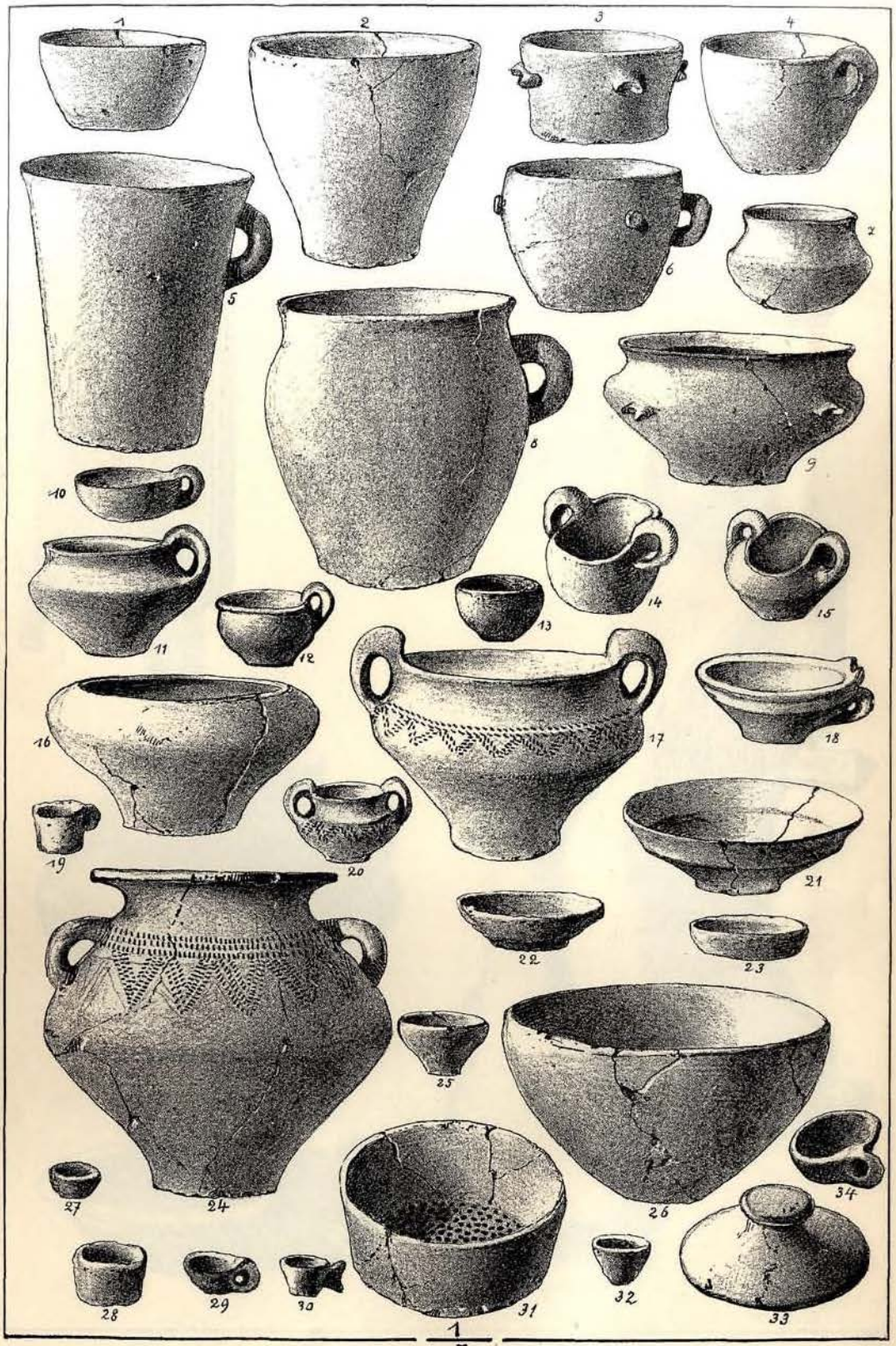
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34

Tabla VI.

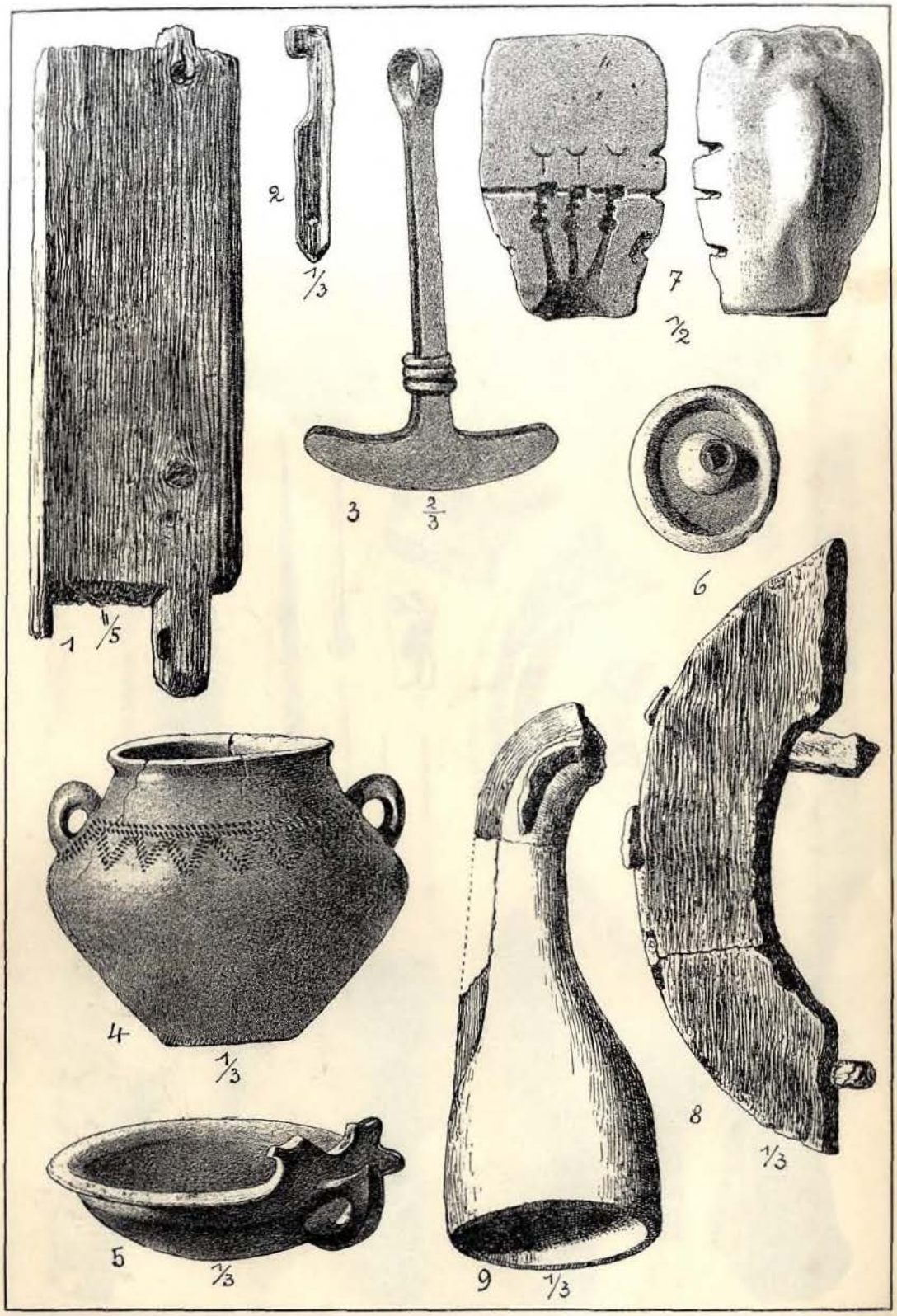

Tabla VII.

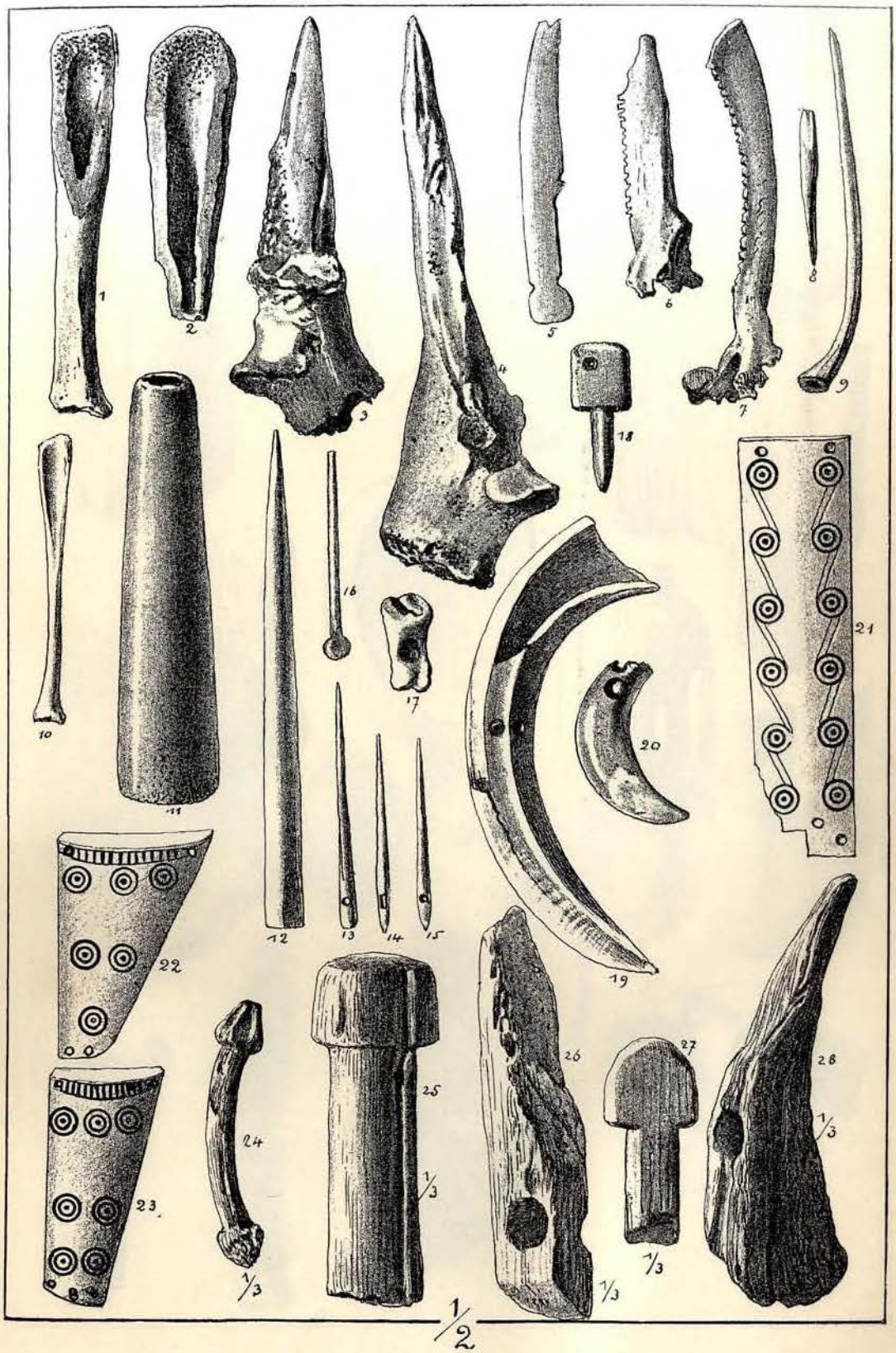
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
1/3
1/3
1/3
1/3
1/2

Tabla VIII.

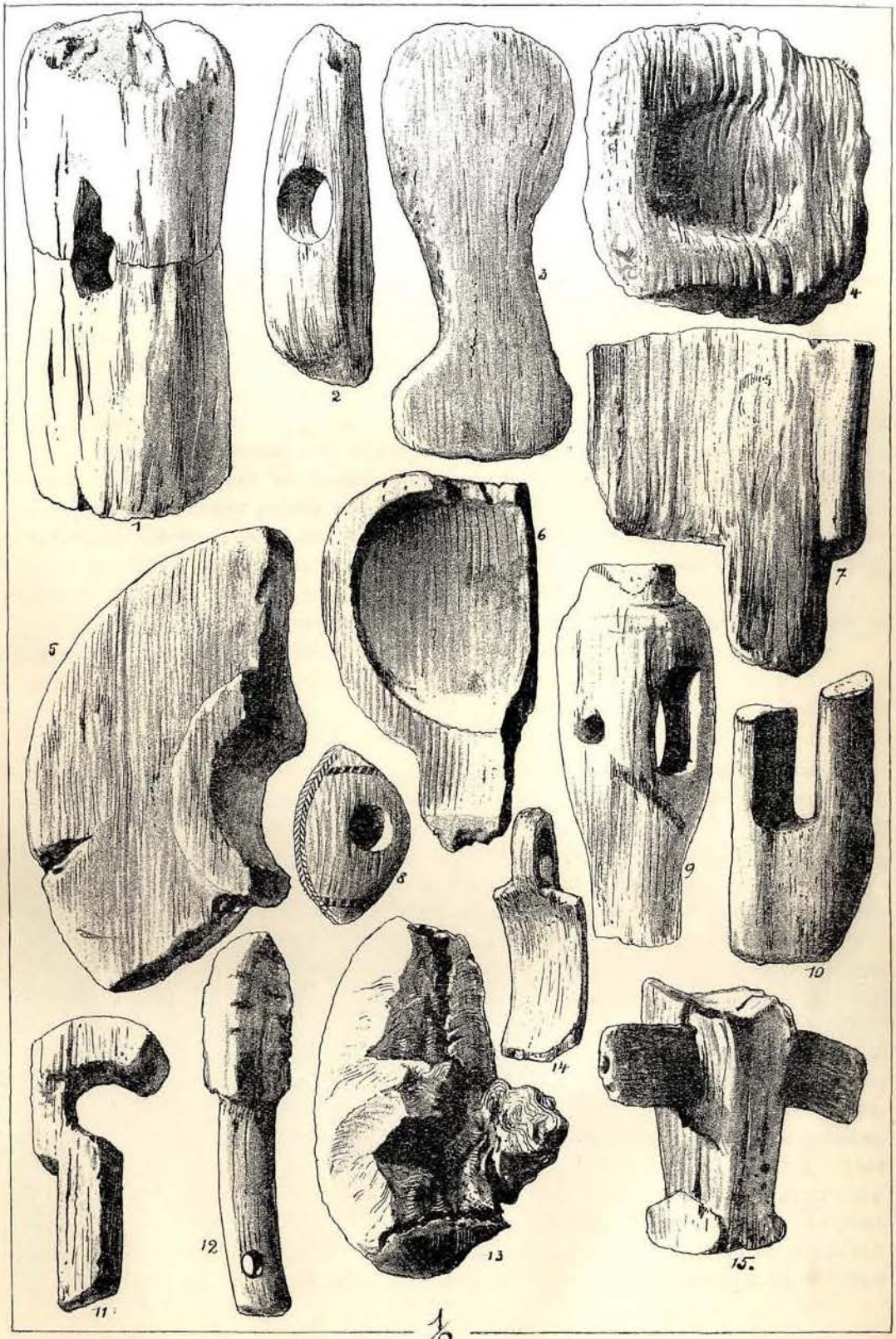

Двије листине из Дубровачке архиве.

Проучавајући прољетос у дубровачкој архиви наше средовјечне споменике, нашао сам и слиједећа два писма словјенска увезана у свесцима збирке Lettere e Commissioni di Levante, једно у свесци IV. (1411.—1426.), а друго у свесци V. Једно је писмо позивка, којом се позиваше неки Миладин Витковић, да се ради дуга стави дубровачком суду, а писано је г. 1417., а друго је одговор на једну сличну позивку неког Андрије Маројевића, писан год. 1414., у коме набраја разлоге, ради којих је запријечен одазвати се позиву. Оба су писана доста јасним и читљивим писмом, а репродуцирам их према оригиналу што точније, само што сам кратице употребљене код неких ријечи, као ГОСПОѦНЬ, ГОСПОСТѫО, БОГЪ ѠѦЬ разријешио. Писмо је исто као и у књизи словјенских писама, што ју је приопћио Пуцић у својим „Споменима“, а у очи ми је пала само та особина, да се глас *j* изражава са ѣ (на примјер ѣѪ = ја) као у касније крајишке босанчице.

Држим, да су оба писма као примјери судбене цитације занимиви, па их за то и износим, прем их је већ и Пуцић — у неточном препису — приопћио.

1.

12. септ. 1414.

ПѦЄМЄNНТОМѪ Н МѪѦРОМѪ Г(О)СП(О)Ѧ(Н)NѪ ІСНЄЂѪ ѦѪБРО· ѫѦVІСОМѪ Н СѪѦНѦМН ѠѦ ГРѦѦѦ ѠѦ РѦБѦ БОЖНГѦ Н ѫШЄГѦ, ѠѦ ѦNѦРНѢ МѦРОЄѫНІСѦ СМЄРЄNО ПОІСЛОNЄNНЄ. Ѧ ТѪ ГС̂П̂О ІСNНГѪ, ІСОЮ МН ПОСЛѦ Г(О)СП(О)СТѫО ѫШЄ ПО ІСNНГОNОШѦХЬ, NѦ НМЄ СЛѦѫІСО РѦѦОСѦЛНІСЬ Н РѦѦОСѦѫЬ СТѦІСНІСЬ, ІСОЮ ѦОБРЄ РѦЂѪМЄХ ѰО МН ГОСПОѦСТѫО ѫШЄ ПНШЄ ѢНѦ НNО NЄ СЬМЬ NЄГО ѰО МН ѪЄЛН Б(О)ГЬ Н ѫШЄ ГОСПОСТѫО. ѦѦ МОНѦ Г(О)СП(О)ѦО, НѦ ѠѫѦЄ ЄСМЬ NѦ РѦБОТЄ Г(О)СП(О)Ѧ(Н)NѦ ѦЄСПѪТѦ; ѦІСО ѪVМѪ МОІСН СѦМЬ ПРЄСПЄТН, МNОГО СѦМЬ ѫЄСЄѠ: · ѦІСО ѪЂМОГѪ ѦОСПЄТН ѦО СРЬБѦЛѦ, НѦ ІСѪ ПОСЛѦТН, Ѧ NЄ ѪЂМОГѪ СѦМЬ ПОІСН, ГОСПОСТѫѪ ВН: ІСѦІСО Б(О)ГЬ ЂNѦ! ЄРЄ NНСѦМЬ ѫОЛѦNЬ, ІСѦІСО МОН Г(О)СП(О)Ѧ(Н)NЬ ЂNѦ МѦТІСО ГРѦѦНІСЬ, ЄРЄ СѦМЬ Ѫ ѫЄЛНІСНХЬ ПОСЛЄХЬ ГС̂ПNѦ ѦЄСПѪТѦ, ѰО МЄ ЂѦПОѫЄѦЄѠ ѦѦ ѪVНNѪ ѦѦ Є ѦѦ Є Б(О)ГЬ МНЛОСТНѫЬ Н ѫШѦ МНЛОСТЬ РѦЂѪМЄНТЄ МН ЂѦ ТОН: ЄРЄ Б(О)ГЬ ЂNѦ Г(О)СП(О)ѦНNЬ, Б(О)ЛЄ NЄ МОГѪ . НѦ БНХ РѦѦН ѦѦ БН ѦѪГОѫЄ ПЛѦТНО ІСѦІСО БГЬ ЂNѦ. ѢНѦ NН ГѦ СѦМЬ НСПНѠ NН НЂНѠ ІСѦІСѠ БГЬ ЂNѦ Н ѫШЄ Г(О)СП(О)ѦСТѫО, NЄГО ГѦ ЂЛН ЛѪѦНЄ НЂМѦМНШЄ Н ЂГѪБНШЄ. Н ѠѰЄ МОНѦ Г(О)СПО(ѦО), ІСОНѦ

ЄКNНГА ПРЬ□А ДОШЛА ѠД Г(О)СП(О)СТ□А ѠД □АШЕГА, ПОЗН-□АЮКН ЗА ДУГО□Є, КОЄ СМЬ ДУЖАNЬ ѢЮ У ДУБРО□NНКУ А ТО Б(О)ГЬ ТЕГNУѠ Г(О)СП(О)Д(Н)NА ДЕСПУТА У СРДЧЄ, ДА МН ДА ѠД МОГА ДУГА VНМЄ КУ ПЛАТН(ТН) ДУГО□Є ДА Н □АШЄ Г(О)СП(О)СТ□О ЗNА Н NАРУVНѠ МН Є NА ДЄЮNА NА РАТКО□НКА NА ДЄЖБУ....У СРЄМУ, ДА МН ДА VНМЄ КУ ДУГО□Є ПЛАТНТН ДА Н □АШЄ ГОСП(О)СТ□О ЗNА, АКО Н ГО□ОРЄ ЛУДНЄ: ЄРЄ МОНМ ХОТЄNНЄМЬ Б(О)ГЬ ЗNА NНЄ. — □А ДNН ·□І· СЄПТЄБРА УПНСА СЮ У БУДНNУ.

Адреса:

ꙃ ПЛЄМЄNНТОМУ Н МУДРОМУ Г(О)СП(О)Д(Н)NУ КNЄЗУ ДУБРО□АVКОМУ Н СУДNАМН.

Rpo̊. di. 11. octobr 1414.

(Lett. e. Com. di Lev. vol. IV, fol. 161.)

2.

15. новембра 1417.

+ КОNСОЛЬ ДУБРО□NНКА СЬ С□ОНМН СУДНЮМН МНЛАДНNУ □НТНКЮ ПОЗДРА□ЛЮЄNЬЮЄ. ДАМО ТН УЗNАТН КАКО ПРѢДЬ NАСЬ ДОНДЄ СПНNЄЛО ДАЛНМАРН КАКОNО ПРОКУРАТУРЬ ДО-МЄNЄГА НСТРАNЮ Н ЖН□КО РУГНКЬ КАКО ПРОКУРАТУР РНГА ѠДЬ ПЄТРУNА А ПНТА ГА NА NАС БНРАNА[1]) ДА НМЬ ЮЄ ДЛЬЖАNЬ ѠБОНМА ДО ПЄТЬСАТЬ ПЄРПЄР. ЗАТО ЄТО ТЄБѢ ДАСМО РОКЬ ѠСАМЬ ДNЬ БУДЄ ПРНМНЛЬ Ѡ□Ь ЛНСТЬ КОН □Н ПОСНЛАМО ПО ДОЛУ ПНСАNNѢХЬ, ДА НМАТЄ ДОНТН У ДУБРО□NНКЬ ПРѢДЬ NАСЬ ѠДЬГО□ОРНТН ЗА ТОЗН С□ОНМН РАЗЛОЗН КОЮЄ НМАТЄ. А Ѡ□Н РОКЬ ТЄБѢ ДАСМО ЗАПЬР□О, ДРУГО Н ТРЄТЬЮЄ ПОСЛАNЬЮЄ. АКО NЄ ДОНДЄШЬ NА РОКЬ А МН КЄМО ПО ЗАКОNУ ѠПРА□НТН (Н)МЬ. А Ѡ□Ь ЛНСТЬ ПОСЛАСМО □Н ПО РАДОСА□У NАДНХNНКЮ Н РАДОНКУ ѠБРАДО□НКЮ КОНМЬ ХѠКЮЄМО NА ПЛЬNО □ѢРО□АNЮЄ ДАТН.

ПНСА СЄ МЧА NОЮЄМЬ□РА · ЄІ · ДNЬ ЛѢТО РОЖЬСТ□А ХРНСТО□А ·Y· У· Н· ЗІ· ЛѢТО.[2])

(Lett. e Com. di Lev. vol. V, fol. 591.)

Др. Т.

---

[1]) Под „биранима“ има се овдје јамачно разумијевати вијеће звано *„coosilium rogatorum“* или талијански *„pregati“*.

[2]) Дословце исти позив налази се на предњој страни исте књиге те се разилази само у незнатним ситницама од овога. Ваљда је писмо забуном двапута копирано.

Iz Sejahatname Evlije Čelebije.

Priopćio

Sejh Sejfudin Fehmi efendija Kemura Sarajlija

(Sarajevo).

Pripomena.

Jedan od najzanimivijih starijih putopisa po Bosni napisao je Evlija Čelebija, koji je za valije Melik Ahmed paše (1069.—1072. po H.) putovao Bosnom da kupi vezirski prihod a po drugi puta 1075. po H. kada je nosio sultanski ferman radi harača u Dubrovnik. Njegov putopis, koji se od sviju ostalih ove dobe odlikuje time, što je pisac svraćao svoju pozornost na mnoge sitnice, koje su stranim putnicima izmakle i što je kao musliman pojave u životu muslimanskog naroda mogao bolje shvatiti nego li strani poslanici, koji bi putujući u Carigrad preko Bosne jedva naučili toliko jezik, koliko im treba da se protucaju kroz balkanske zemlje. Kako opsežna sejahatnama Evlije Čelebije svjedoči, bijaše on savršen putnik, koji je obilazio mnogo strana svijeta a svuda se pokazao ne samo oštrim nego i kritičnim promatračem pa se ne žaca, gdje šta što bi malodušnik zatajivao posve odrješito iznositi, makar se to i kosilo sa njegovim nazorima.

Mi iz njegove Sejahatname iznosimo samo one partije, koje se odnose isključivo na Bosnu, a kada Evlija prelazi preko bosanske granice ne slijedimo ga dalje.

Prvi put naveo je (1070. po H.) Evliju u Bosnu preko Srebrenice u Sarajevo, Travnik, Livno a otale je pošao sa Melik Ahmed pašom u Dalmaciju na vojsku protiv Mlećana. Vrativ se (1071. po H.) u Livno putovao je preko Jajca u Banjuluku i u Krajinu a odanle se vratio preko Sarajeva, Višegrada i Dobruna u Tursku.

Na drugom putovanju (1075. po H.) došao je preko Užica i Ruda u Taslidžu a odavle preko Foče i Mostara u Dubrovnik. Vraćao se je preko Sarajeva, Tuzle i Bjeline te je otale pošao na vojsku u Kanižu.

Ovaj izvadak iz njegove Sejahatname načinjen je po izdanju carigradskom, što ga je priredilo uredništvo „Igdama“ po Ahmed Dževdet efendiji 1315. (= 1897.). Držimo da će taj izvadak dobro doći onima, kojim turski original nije dosežan.

*

Prešav iz biogradskog vilajeta iste godine (1070.) preko Drine lagjom stupih na Srebrenicu. Ovo se mjesto prozva po srebreničkim planinama, gdje se nalaze srebrni majdani bugarskim i srpskim jezikom „Srebrenika“.

Srebrenički grad. Grad se nalazi na vrhuncu crvenih stijena, a sazidan je od kamena na pet ćošeta i lijep grad. U gradu ima dizdar sa pedeset nefera, a u njemu ima osebita kula za džebhanu. Pošto je dosta potijesan nema u njemu ni čaršije ni mjesta za pazara. Sultan Fatih Mehmed osvojiv Bosnu, i osvojiv pomenuti grad dosta ga je razorio a Bajezid II. ga je popravio.

Megju brdima i dolinama ima svega oko osam stotina lijepih kuća, potleušica i katnica, koje su sve šindrikom pokrivene.

U istoj varoši ima šest mahala i šest džamija. Prva Bajezid-velina džamija u starom sistemu sa kamenitom munarom i čeremitom pokrita. Ima jedna tekija, tri mekteba i jedan pomalešan han i sedamdeset esnafskih dućana, te jedna malušna banja. Bezistana ni kakve druge znamenite zgrade nema, jer varoš nije na glavnom prolaznom putu. Posred varoši teče čudnovata mala voda tekućica bijele vode, koja se u Drinu salijeva. Toj vodi reknu „voda srebrena", ali je na zlu glasu, jer izvire iz srebrenih majdana, a sav izokolni narod, koji tu vodu pije, većinom ogušavi. Stanovnici su Bošnjaci, a raja im Srbi i Bugari i vrlo se lijepo megjusobno paze.

Otale pošavši dogjoh na Ravnu planinu. Nije moguće opisati drvljad, kakova je i kolika! Mnogo drveta kada ostari obali vjetar, te leži po zemlji a jedno mi se zadi za oko, te sjahavši s konja počnem ga stopama mjeriti i nagjoh u njemu 400 stopa u duljini, a i debljina mu je bila prema tome. Kako razumjeh, što god ima na Dunavu drvenih lagja, dobavljena im je odavlen japija.

Prešavši ovu veliku šumu stigoh u selo Počinje, u kojem bijaše jedan pomalešan han a na brdeljku jedno bosansko selo. Otalen prema zapadu zašav u livade stigoh Šahin-pašića odžaku. Oko istog odžaka ima nešto ljeskovine s velikim bostanlukom. Odžak je toliki, da dnevno po hiljadu konjanika dogje i progje. Po pet stotina konjanika da zanoči, imali bi čulove, torbe i ostale potrebe, a što god putnici od jela zatraže, odmah im se iznese. Tu ima od 70—80 mjesta, bez broja katnih kuća s kamerijama i divanhanama a naokolo baščama i vinogradima nakićenih i lijepo kupalište. Putniku kopnenom i morskom poznat je taj odžak sa svoje udobnosti. Od Sultan Fatiha do danas u tom se odžaku nije vatra ugasila.

U Bosni i Hercegovini ima mnogo ovakih odžaka. Nedaleko od toga odžaka nalazi se jedan povelik han, koji se zove Mačkov han, a sada je sarajevskog trgovca Hadži Mahmutage. Pokraj njega je i jedno selo u kome ima džamija sa kamenitom munarom. Pošavši odavle uz brdo stigoh na Glasinac.

Na Glasincu ima uredno selo od 40—50 kuća muslimanskih i tu je Hadži Peltabegov odžak, koji je za putnike otvoren. Prešav Glasinac prema zapadu po bujnoj travnoj i lijepoj poljani, a otalen pošavši preko planina i brijegova strmo, put je takav, da u konja ne mogu ploče na nogama ostati. I tako stigoh u Mokro. U Mokrome ima u prodolici jedan han i pet-šest kuća čeremitom pokritih, a oko pedeset siromašnih malih koliba. Živih voda ima mnogo. Sred tih klanaca rastovaraju sarajski trgovci robu što je nose iz Carigrada u Sarajevo iz kola, te ju na konjima u Sarajevo nose, jer su putevi sasvim loši. I ja pošav odavle stigoh u Sarajevo.

Sarajevski šeher i tvrgjavu opisuju rumski[1]) i latinski pisci ovako: Ovaj grad načini najprije kao zamak na klancu kralj po imenu Dobrobić. Načiniv u njemu najprije 10—15 koliba, ostavi oko 300 nefera[2]) u ovoj pustinji kao čuvare klanca; ali pošto je zrak i voda zdrava i pošto se kroz kratko vrijeme nešto od onih kolibaša narodi a nešto se još naseli, te zasadiše vinograde i bašče, a načiniše kuće, postade ono malom kasabom. Uvidivši pomenuti kralj potrebu, sagradi tvrgjavu. Poslije, za Sultana Fatih Mehmedova vakta osvojiv Ahmed paša Hercegovac najprije Hercegovinu a poslije Zvornik osvoji i ovi grad te smjesti u nj koliko je bilo potrebito askera.

---

[1]) Rum = Grk, rumski = grčki.

[2]) Vojnik.

U dônjem šeheru prema sadašnjoj carevoj džamiji s onu strane vode, gdje je sadanja Kolobara, sagradi veliki dvor, kome nadiše ime „Saraj“, a od toga se prozva „Sarajevo“.

Malo niže grada na zapadu ima golemo vrelo, koje zovu Bosnom, a Osmanlije toga vremena svezaše ovo uz ime Saraj, i tako postane „Bosnasaraj“.

Osnutak i proširenje ovoga grada za pravo je zasluga Osmanlija.

Grad. Tvrgjava na vrhuncu jednih stijena je pomalešan, kamenit grad unaokolo 400 koračaja. Na sjevernoj strani tvrgjave načinjen je pomalešan hendek a prema kibli i jugu ima doli do vode Miljacke ponor poput pakla, za dvije-tri munare visine, a sa ove strane ni na kakav način nije moguće naškoditi tvrgjavi, dočim je prema Mokrom i Degrmenliji[1]) dosta porušena i ne bi se ni na kakav način mogao oduprijeti topovskoj navali. U tvrgjavi stanuje dizdar sa nekoliko nefera. Tvrgjava ima na istočnoj strani gvozdena vrata. U tvrgjavi ima Sultan Fatihova džamija, kuća za imama i mujezina i zâ mehtera (trubljara), žitni hambar i kuće za nefera. Kad se ispred gradskih vrata strmo na varoš pogleda sve se kuće mogu izbrojiti. Moj efendija i gospodar, bosanski valija popravio je sada ovi grad, te izgleda kao bijelo jaje. Lijepo je gledati preporod ovoga velikog grada, ove visoke tvrgjave s desna i lijeva, s istoka i zapada s brdima i dolinama sa svake strane Miljacke, sve jedno više od višega, vinograde i bašče, po njima kuće i tekuće vode, a kuće visoke i lijepe, većinom od dva do tri boja sa čeremitom pokrite a ponešto i šintrikom sa svojim badžama. Ovaj se šeher od Sultan Sulejmana, to jest po njegovu kanunu, daje veziru od tri tuga.

Alajet je velik, svega je u njemu sedam sandžaka, 59 zijameta, 1792 timara. Paši je čiste plaće ili prihoda godišnje 600.050 akči. Sandžaci bosanskog ajaleta ovo su: glavni grad Sarajevo, valina stolica, kojim on idaru[2]) čini bez mutesarifa; kliški sandžak, hercegovački sandžak, zvornički sandžak, požeški sandžak, krčki sandžak, rakovački sandžak i erhodski sandžak. Državni blagajnik imao je 56.000 akči, kethodateftedar 46.000, ziametski teftedar 15.339 akči. Ima po kanunu tefterski povjerenik čaušlar ćehaja, čaušlar emin, čaušlar kjatib i gradonačelnik, ima i Alaj beg, ceribaša i juzbaša. Po kanunu ima u cijelome ajaletu od spahija i begova deset hiljada vojnika. Valina askera ima 3000, koji su u svako doba spremni za rat. U cijelome ajaletu ima sedam stotina i sedamdeset i tri grada, u kojim ima spremna 12.000 askera a dobivaju svi odregjenu plaću od državnog blagajnika. Hâkimi šeri zove se šerijatski sudija za ovu zemlju, on je mula i dobiva godišnje od državne blagajne 500 akči, a što po nahijama i sandžacima od naiba sakupi iznosi godišnje oko četrdeset kesa. Valija po pravu, ako bi sabrao sav harač i ostale prihode, donosilo bi mu 200.000 groša.

Ima tu šejhul-islam, sada zvan muftija, nekibul-ešraf, dizdaraga, kolski serdar, budimski jenjičaraga, čebegjiški serdar, topčinski serdar, nadglednik baždara, nadindžilir, preglednik spisa i gradski subaša.

Čuo sam od haračkog povjerenika, da u bosanskom ajaletu uzima od 13.000 rajetnika harač, od istog harača daje u bosanske gradove džebhanu. U svakog kakima[3]) ima po jedan muzur. Pošto je muzur šerijatski službenik te se dosta drži pravde, za to mu svijet daje čast. Gradskog emina i šehercehaju slušaju svi esnafi, trgovci, age i begovi. Iz načelnikova teftera razabire se, da u cijelom gradu ima 140 mahala.

---

[1]) Mlinovi iza Višegradskih vrata.

[2]) Idaru činiti = upravljati.

[3]) Kadija.

Deset mahala srpske, bugarske i karavlaške raje i dvije mahale čifutske. Grčke, jermenske i franačke mahale nema, jer samo dolaze i prolaze.

Ima znamenitih saraja i kuća sarajskih 17.000 tvrdo sagragjenih s dônjim i gornim bojem, čeremitom i šintrikom pokritih. Pašinski saraji[1]) od sviju su najbolji, ostali saraji prvaka malo su potjesni, kao Tefterdarevića Musli efendini, Tefterdarevića Musli pašini. Eb pašini saraji su sasvim znameniti.

Džamije. U Sarajevu ima sto i sedamdeset džamija. U sedamdeset i sedam njih klanja se džuma i bajram namaz.

Prva je u gradu Sultan pašina džamija, pomalešna, lijepa. U dônjem šeheru je lijepa Fehrat pašina džamija s kamenitom minarom, pokrita olovom.

Više vrata ovaki je natpis:

قد بنى فرهاد بك هذا البنا مجمع الزهاد دار العابدين
اوهب الله لنا تاريخه حسبةً لله رب العالمين

To jest: Ferhat beg sazida ovu zgradu, da bude kuća sastanka dobrih i pobožnih. Bog nas podari da napravimo tarih: „Za hator Boga stvoritelja svega svijeta."

U sredini je grada pokraj sahat kule Husrevbegova džamija.

Više vrata je tarih u zadnjem stihu:

الهم الله لنا تاريخه مجمع الابرار دار اعامدين

٩٣٧
ـنه

Bog nas podari da napravimo tarih istoj: „Sastanak dobrih, kuća zahvalnih". (937. = po I. 1530.)

Ovu džamiju posjećuje danju i noću mnoštvo muslimana za to, što se nalazi usred najvećeg mnoštva muslimana; ima kamenitu minaru, pokrita je kubetom i kuršumom a stara. Pa ima i jak vakuf. Za klanjače grije se na ovoj velikoj zimi u velikim kazanima poput imaretskih voda, i česme teku vruće za avdest. Toga ima još u nekoliko džamija.

Gazi Ali pašina džamija. U dnu šehera, prema gazinskome turbetu je Kuršumlija džamija s kamenitom munarom u koje više vrata tarih glasi:

حضرة غازى على پاشا بني حسبةً الله رب العالمين
ليس فى الدنيا مقام مثله مسجد العرفان دار الصادقين
الهم الله لنا تاريخه مجمع الزهاد دار العاشقين

٩٦٠
ـنه

= „Veliki gazi Ali paša napravi za hator Boga, stvoritelja sveg svijeta; nema joj na svijetu ravne; džamija za znane, kuća pravednih. Bog nas naputi, da napravimo tarih: Sastanak dobrih, kuća zaljubljenih." (906. = po I. 1500.)

Pošav šeherom prema Trebeviću ima Gazi Isabegova sina Mehmedbega džamija, s kamenitom minarom pod čeremitom, a viš vrata joj natpis:

ابن عيسى بك محمّد بك بنى جامعاً للقاعدين الخاشعين
كان موصوفاً بعدل وسخا وهو فى الدنيا امير السائلين
قيل تاريخا لهذ الجامعى معبد الاعيان دار العارفين

٩٢٦
ـنه

[1]) Begluk, današnja kršla.

= „Sin Isabegov Mehmed beg sazida džamiju za klanjače i bogobojazne, isti bijaše vrlo pravedan i milosrdan za sirotinju, a bijaše na ovom svijetu zaštitnik sirotinje. Reče se datum ovoj džamiji: Bogomolja narodna, kuća poznatih. U ovim džamijama hnim i gizdavim klanjao sam i posjetio sam ih.“ (926. = po I. 1519.)

Sarajevske medrese. U Sarajevu ima puno medresa i velikih hodža. Od medresa je najbolja i najurednija Gazi Husrevbegova. Više vrata joj natpis ovako glasi:

قال فيض الرب فى تاريخه مجمع ابرار دار الكامنين

٩٧٥
سنه

= „Reče Božji podarenik u datumu joj: „Sastanak odabranih, kuća za naučene.“ (975. = po I. 1567.)

U Sarajevu ima stotinu mesdžida[1]), a megju njima je najposećeniji klanjačima Hadži Osman-begov mesdžid, koji se nalazi od istoka na domak Careve ćuprije, a to je Tabačka džamija. Više vrata je ovaj tarih:

حاجى عثمان قد بنى هذالبنا حسبةً الله دار الطالبين
يسر الله له فى الجنة منزل العرفان دارالكاملين
قال تاريخاً له عبدالنبى بقعة للطالبين القاعدين

١٠٠٠
سنه

= „Hadži Osman načini ovu zgradu za hator Boga, kuću onim, koji ga traže. Da mu Bog dadne ovaku u raju. To je mjesto znanih i kuća savršenih.“ Tarih veli: „Rob svečev, mesdžid za one, koji traže pravi put i klanjaju.“ (1000. = 1591. po I.)

Darul-kuralari. Svega na osam mjesta uči se za hafize, prema nufuzu. Hafiza je malo, zato nema ni velike kuće s velikim vakufom.

Samo po velikim džamijama uče veleučeni hafizi[2]) „Kuran“ i podučavaju svije. Na deset mjesta uči se „hadis“-šerif. U Carevoj džamiji, Ferhadiji, Husrevbegovoj, Kodža Ali pašinoj, Mehmed-bega Isabegovića i još na nekoliko mjesta odregjeni šehovi podučavaju hadis, ali za toga posebna kubeli zgrada još nije sagragjena.

Dječiji mektebi. Na sto i osamdeset mjesta ima i za podučavanje i za ponašanje mekteba. Hadži Sedžahov mekteb nalazi se preko Careve ćuprije na sjevernoj strani u sadanjem aščiluku.

Viš vrata mu ovako tarih piše:

قالو لا علم لنا الا ما علمتنا

١٠٥٣
سنه

To jest: „Rekoše, u nas znanja nema osim što nas naučiš.“ (1053. = po I.1642.)

Kraj svake džamije ima mekteb, gdje valjanoj, pametnoj i siromašnoj djeci iz vakufa daju odjeću i obuću.

Tekije. Ima četrdeset i sedam derviških tekija. Pokraj Miljacke nalazi se kao u rajskoj bašči na lijepu mjestu mevlevijska tekija[3]), simahana sa hodnicima i od 70—80 derviških i musafirskih sobica sa divanhanom, imaretom, musafirhanom i mutvakom.

---

[1]) Mesdžid se rekne onoj džamiji, u kojoj se ne klanja petak.

[2]) Koji na pamet zna vas „Kur-ani“ azunuššan.

[3]) Po tom se razumije, da se mevlevinske tekije zemljište protezalo sve do sadašnje kiraethane.

Njihov je šeh fin i pobožan čovjek. Najbaša, Derviš Mustafa ima vrlo lijep rukopis. Musafirska tekija[1]), Kaderija tekija, Halvetiška tekija prema Alipašinoj džamiji i Bistrigije Ibrahim ef. tekija[2]).

Češme. U gradu ima više od sto i deset češama tekuće vode, a ostalih tekućih voda ima puno.

Ispod Debelog brda izavirući Sauk-bunar kao da je rajski. Kako mi znani ljudi pričaju, ima u Sarajevu i oko Sarajeva hiljadu i šezdeset lijepih vrela.

Sebilji i šadrvani. Po čaršiji su na nekoliko mjesta sagragjeni sebilji za žedne, koji su načinjeni za hator pejgamberov i njegova unuka Imami Huseina, koji je patio od Jezida žegj uz muharem. Mnoštvo je tih sebilja po čaršiji i po pazarnim mjestima: Ferhatpašin sebilj, Husrevbegov, Murat Vojvodin, Gazi Isabegov i ostalih prvenaca, svi uredni šadrvani.

Vrela. Miljacka, pošto progje sred Sarajeva, koja teče sa mokranjskih planina, prošav Carevu ćuprilju, saljeva se dva sahata niže Sarajeva u Bosnu.

Bunarovi. Pričaju mi da ima oko sedam stotina bunarova. Pošto se narod dobro čuva u zdravlju, ne pije zimi tekuće vode nego troše bunarsku vodu, jer nije preveć hladna.

Mlinovi. Ima sto i sedamdeset i šest vodenih mlinova. Pošto ima oko grada svuda vode tekućice, koje su brze, to se tako hitro okreću, da svaki za 24 sahata po 50 čila[3]) žita samelje.

Hamami. Na pet mjesta ima lijepih banja, a od svih je banja careva[4]) najljepša i najfinija. Kućnih banja ima oko šest stotina i sedamdeset. U svakoj kući po jedna je soba odregjena za banju, osobito su po velikim i aginskim kućama banje sasvim uredne. U odabranih ljudi, koji su me pozivali na musafirluk ulazio sam u kućne banje i jako su mi se dopale.

Kjarban-saraji i hanovi. Na tri mjesta ima sasvim golemih saraja u Sarajevu, u kojim dolaznici i prolaznici mogu besplatno prenoćiti.

Na dvadeset i tri mjesta ima finih i uregjnih, gizdavih poput tvrgjava hanova, a od sviju je najpoznatiji u čaršiji Hadži Beširov i Hadži Tartarev han.

Bećarske odaje. Na osam mjesta ima bećarskih odaja. Vratari tih odaja ne će bez jamca upuštati nikog od bećara na noćište. Vrlo su uredne. Ako koji bez dozvole vratara preko noći ostane na polju na kom drugom mjestu, sutra dan ga istjeraju. Svaku se noć poslije jacije zatvore vrata i zaključaju, a ulazak i izlazak je zabranjen.

Čaršije i bezistani. U čaršiji ima svega 1080 lijepih dućana, čaršija je sasvim široka i po redu načinjena, naliči vrlo brusanskoj i halebskoj, većinom je pokrivena, ali ne kubetima, nego direcima. Sokaci su sasvim čisti i kamenom kaldrmljeni. Ima vrlo fin tvrd kubeli bezistan, u njemu imade svake skupocjene hindske, sindske, arapske, perzijske, poljske i češke robe. Amo donose na konjima tovarnim bezbrojnu, različitu skupocjenu robu na prodaju, Dubrovnik i velika Venecija, jer je dva-tri konaka blizu, Zadar, Šibenik i Spljet. Ima posebna čaršija za čohadžijâ, kazazâ, bakardžijâ i svakih zanatlija.

Ćuprije. Preko Miljacke ima na sedam mjesta tvrdih ćuprija. Od sviju je Careva ćuprija i ako je poniska dosta duga. Duljina joj iznosi 250 stopa. U ove ćuprije iskopan je na sred iste na kamenjoj ploči ovaj tarih:

---

[1]) Skenderija. [2]) U Bistriku. [3]) 1 čila = 25 oka ili četvrt tovara. [4]) Isabegova.

كوريجك هاتف ديدى تاريخنى كوپرى‌يى حاجى حسين قيلدى تمام

سنه ١٠٣٣

= „Neznan vidjevši ćupriju izreče tarih: „Ćupriju svrši Hadži-Husejin“. (1033. = po I. 1623.)

Više ovih ćuprija i Memleviske tekije ima na Miljacki jedan veliki bend. Drva potrebna za cijeli šeher sijeku se u gornjim šumama, te svaki gospodar udariv svoj nišan baca ih u Miljacku, te ih u pomenutom bendu po znakovima prepoznaje i izvadivši slaže u kamare i prodaje. I japija i drva idu niz Miljacku. Siromasi i siromaška djeca oko benda se kupe te sabiru sitnež i nose kućama za loživo. I još u ovom gradu zavijaju led u slamu i čuvaju u magazama, kada poslije nastanu vrućine u temuzu[1]), izvade ga i meću u višnjeve šurupe i pijući studenu vodu, razgaljuju se. Pošto je u ovom šeheru vrlo malo miša ima i malo mačaka, te kažu, da svaka mačka čovjeka stane jednu akču dnevno i za to neće da drže mnogo, i ako u koga imade, daju joj samo hljeba. Ako se mačka nehote privuče sofri, vele: „Bog te je stvorio da loviš miševe a ne da s nama ručaš“, pa je gone. Banjalučani ruže Sarajlije radi mačaka, te vele da su sasvim tvrdi i škrti te se po hadisu ne ravnaju i da sarajevski trgovci na dan samo jedanput jedu. Jednoć se naime desilo, da je Sarajlija jedući sa ženom, kada je žena dala mački komadić hljeba, ženu za to pustio. Ali prilika je, da je ova priča lažna, jer ja sam našao da su Sarajlije gostoljubivi i susretni, te putnike i siromahe jako miluju i daruju ih.

Oblik ljudi. Kako su zrak i vode vrlo fine, ljudi su većinom u obrazima rumeni, jer sa sve četiri strane grada ima čajra i mnogo tekući voda. Stanovnici su za to dugovječni i vidio sam nekoliko hiljada ljudi sasvim ostarjelih, snaga ih izdala a još žive preko sedamdeset godina i ne mogu ženskog sastanka.

Uopće su svi fini, pobobožni a malo i veliko, bogato i fukara su pobožni. Još sam vidio u čaršiji ljude, gdje pare broje a kad zaokujiše ezan, ostave pare onako u otvorenim dućanima i ne zatvorivši pohrle u džamije, te povrativši se nastave rad i trgovinu. Lijene i neradne ni malo ne miluju. Čovjek, koji se znanosti bavi, pa bio on jabandžija ili šeherlija, poštivaju ga, ako zna lijepo govoriti i učiti i podare ga. Kao što paze na ostale vjerske stvari i na isti način im zečat dobro daju, tako i znanim i učevnim. Narod govori bosanski, turski, srpski, latinski, hrvatski i bugarski.

Muška imena. Narod u ovim zemljama skrativ imena mlagjima, ovako ih doziva: Mehmedu veli Meho, Ahmedu Ahmo, Šabanu Šabo, Ibrahimu Ibro, Zulfikaru Zuko, Hasanu Haso, Huseinu Huso, Sulejmanu Suljo, Ramadanu Ramo, Aliji Aljo.

Prezimena su im arapska, na primjer: Lub-zade, Kab-zade, Koski-zade, Lafi-zade, Čuno-zade, Bunak-zade, Dešo-zade i tako dalje.

Muška i ženska nošnja. Prvaka ima sasvim puno. Prvaci nose svi od saje čohe džubeta, ćurčiće, od vidre i samura ćurkove, zimi nose ćurkove od bosanskih crvenih lisica sa legja postavljene i svilene, jer njima nije skupo potrošiti na čohu i svilu.

Obuća je svima žute papuče i mestve. Na glavi su im carske kape i bijeli saruci. Srednji stalež nosi haljine od iskirske čohe, kabodajske papuče i saruke. Zimi nose gornju haljinu postavljenu kožom dubrovačkih crnih janjaca. Niži stalež nosi haljine od čohe, a mnogi na glavama kalpake od zelene čohe. Žene se sasvim kriju i malo hodaju. Razgovori su im lijepi i zvučni, a zubi kao biser. Djevojke, ne samo da se kriju, nego

[1]) Juli, mjesec.

osim njihovih baba i deda niko ih viditi ni glasa im čuti ne može. Ženska imena jesu: Saliha, Saniha, Razija, Merdija, Merjem, Huma, Hava, Umihana, Nadira i druga. Za posluživanje upotrebljuju: srpkinje, bugarke i hrvatice. U ovome gradu žene nose sve od crvene i zelene čohe feredže i žute tomake i papuče. Po sokacima nose na zavijku peče, ako valja kojoj kuda otiči, ali one sasvim rijetko idu na hodanje, jer su vrlo poštene pa se čuvaju.

Opis dobrih, posvećenih evlija. Prvi, Avdi Celebija, je sasvim star, uvijek šuti, ali je božjom milošću zanesen a pogjekad koju progovori i govori sasvim začudno i kasnije izlazi onako, kao što je on rekao. Kako kažu, nekoliko je puta unapred kazao, šta će se potrefiti. Ja, budući u Sarajevu, Avdi Čelebija jedan dan pojavi se u čaršiji s vikom: „Bre podigni, bre u vreću strpaj, bre stani, bre udri, bre uduni, bre ne stoj, bre ode Sarajevo, jazuk, razbi se, pokaza se silovit vjetar, drži, udri!“ Na taj način vičući i derući se hodaše po čaršiji.

I čudo božje! Istu se noć u kazandžiluku pojavi vatra, te nekoliko hiljada dućana i zgrada sprži. Do nekoliko dana poslije uhvatiše Sarajlije subašu valije Melik Ahmed paše na protušerijatskom poslu te ga isjekoše na komade. Pomenuti je valija sudionike ubijstva istog subaše sviju povješao, isjekao i pobio, a sutra dan iza toga pomoli se gore navedeni Avdi Čelebija u čaršiji govoreći: „Eto, lijepo bi, a jedni lijepo na pravdi Boga platiše i glavom!“ Bio je vrlo začudan čovjek, po čaršiji hodao bi neiščešljanih brkova i brade, nego zasukanih. Premda bi o njemu imao puno pisati svršujem, bojeći se, da mi se ne odulji putopis. Još bijaše jedna budalasta Kada, kao gluha i nijema bi hodala po čaršiji, ali čuvala bi se od protušerijatskih stvari.

Crkve sve su pomalešne. Manastira sa zvonom nema. Srpske i latinske (kršćanske) sasvim su uregjene. U njima Franci i Grci obavljaju svoje obrede. Ima i jedna jevrejska havra.

Imareta. U Sarajevu ima na sedam mjesta za putnike, softe i siromahe imareta. Znameniti su Kodža[1]) Ferhat pašino imare, Husrevbegovo imare, Kodža Mehmed pašino imare. Kodža Mehmed pašino imare načinio je Sultan Sulejmanov nadindžilir Sinan aga.

Ehalijski radovi. Jedni se ljudi bave izokola ratovima, jedni poslužuju, jedni su zanačije i sarafi, jedni su trgovci, a jedni su kod paša i aga upisani sekbani, koji sabiru državni i aginski dug od naroda.

Žito i ostali plod. Pošto je većinom kamenito i brdovito dolazi kokuruz i pšenica iz Hercegovine i Karavlaške. U Sarajevskoj zemlji niče i raste proha, ječam, bakla, grah, nohut i heljda.

Hljeb im je kao med sladak, te se čovjek od jela ne može osanisati. Za sušne godine vrlo je dobar prohin hljeb, ako je vruć, ali kad ohladi otvrdne ko kamen te se ne može jesti. Mnogo ima zobi i krupnika.

Voće. Ima šljiva, krušaka, jabuka, zerdelija i sličnog voća. U Hercegovini, gdje je blizu more, ima osim hurmi svake vrste rodnih voćaka.

Jela. Najbolji i najbjelji su latinski somuni. Jutrašnji čureci su jedna masna vrsta čureka, koja se jede izjutra pred kahvu. Oni vole od kokošijeg mesa pitu, kajmak-baklavu, raznovrsne mesne čorbe, pastrme od ovnovine i govedine osušene na hrastovini, jahnije[2]), kupusna kalja, sirutke i sir.

Voće i piće. Od voća najljepše im je grožgje, memlevijske ašlame, višnje, jeribasme i druge raznovrsne kruške, a dobre su i na glasu jabuke.

---

[1]) Veliki. [2]) Vareno meso.

Pića. Početkom pramaljeća donose po dva tri mjeseca neprekidno bližnji seljaci u ćučijama sirutku, te ju prodaju. Ovom sirutkom se liječi svijet, osobito koji su zatvoreni. Za sirutkom od rigjastih koza jagme se. Zaista i po drugim mjestima preporučuju liječnici u prvo proljeće kozje mlijeko, jer uništuje balgam[1]), safru[2]) i ostale škodljive stvari.

Oni vole šenab[3]) širu i medeno šerbe. Imade još jedna vrsta šire od grožgja, koju nazivaju ramazanijom. Ta ramazanija čovjeku oduzimlje pamet i hod, premda se ipak nalazi gotovo u svakoj odličnoj kući. Pravo piće, kao vino, rakiju sasvim mrze, a pijanice preziru.

Bašče i teferiči. U okolici ima dvadeset i šest hiljada rajskih bašča, uregjenih vodama, šadrvanima, sofama i ljetnicima. Pokraj vode Miljacke u bašči Mevlevijske tekije na jugo-istočnoj strani više Sarajeva, u kojoj izvire lijepo vrelo, ima tako slatka crvena grožgja, da se čovjek ne može najesti.

Izlet na vrelo Bosne. Ovome vrelu izlaze sve sarajevske teferičlije i teferičuju pod čadorima i kolibama pa love ribu pastrmu u mreže, peku je te jedu i mezeteći teferičuju.

Majdani. U ovom se ajaletu nalazi devet različitih majdana kakvih po mnogim drugim mjestima nema.

Premda se u Bosni nalazio i zlatni majdan, Ferhat paša ga je zatvorio zbog toga, što ima više troška nego prihoda. U Srebrenici taki je čist i fin srebreni majdan, da osim u Surkisu kraj Selanika i u Nuribordu[4]) taka čista srebra nema.

Ima majdan za hrmzu (auripigment), za olovo i bakar ali malo sumješan zlatom. Gvozdenih majdana mnogo je u Fojnici i Varešu a vadi se gvožgje bez računa.

Običaji i razgovori. Jelo po sabahu pred kahvu zovu „doručak“ ili „kahvaltija“. Jedan dan mi dogje Hadži-Bešaret te me na ovi način pozva kući i reče: „Evlija, Čelebi efendi, naši kućni dušmani otišli su u banju; kuća mi je sama, došo sam, da Te vodim sebi, da Ti iznesem kahvaltiju!“ Na ove meni začudne riječi uzeh na sve strane premišljavati a pomenuti Hadži-Bešaret opazi na meni, da sam se izgubio i reče: „U našim zemljama veli se ženi da je kućni dušmanin, a jer nemam puno odaja, za to Te pozivam na kahvaltiju.“

Jezik bosanskog i hrvatskog naroda. Stanovnike svijet zove „Bošnjacima“, ali oni više vole da se zovu „Bosnevijama“. Zaista, kako im je jezik, tako su i oni čisti, dobri i razumljivi ljudi. Njihov je jezik latinskom jeziku sasvim blizu. Evo da napomenem nešto njihova računa u prodaji i kupovanju. Broje ovako: „jedan, dva, tri, četiri, pet, šest, sedam, osam, devet, deset“. U ovoj Bosni ima hodža i takih znanih ljudi, da su poput Šahidije[5]) načinili rječnik bosansko-turski na stihove. Radi kurioziteta malo ovdje navodim:

Bog = Tenri; jedno = birdur; Hem = jedino = vahdeti.

Duša = gjandur; čovjek = adem; dirlugidur = živjeti.

Hem Ferište = angjel; oldi gjoklere = di = nebesa.

Raj = dženet, rajnik = aldi dimek dženetli i t. d.[6]).

Dodatak lijepom šeheru Saraj-Bosni. Na zemlji ima po imenu „Saraj“ nekoliko gradova: u Anadolu Ak saraj, megju Perzijom, Kurdistanom i Tagistanom:

---

[1]) Sputom. [2]) Žuć. [3]) Vesela voda. [4]) Novo brdo.

[5]) Šahidija je perzijsko-turski rječnik na stihove.

[6]) Ovaj rječnik načinio je Usklufija rogjeni Zvorničanin 1041. po H. = 1631. po I. Rodio se 1010. po H.

Tabe-saraj; pokraj Erdilskog mora u Moskoviji: Sehri-saraj; u Rumeliji: Vize-saraj i t. d., ali Bosna-saraj od sviju je najuregjeniji i najljepši kamenit grad. Oko šehera doli-gori teku bezbrojne vode, sa svake strane ukrašen je šumama, baščama i cvjetnjacima. Hvala Bogu, u istom šeheru iz dana na dan se narod povečava. U gradu kolje i prodaje se po dvije hiljade ovnova i ovaca, na jesen kolje se i suši se po četrdeset hiljada uhranjenih ovnova za pastrmu. Pripravlja se po sto hiljada kaca kupusa za zimu. Bogati ljudi kolju po nekoliko hiljada govečadi za pastrmu. U proljetna tri mjeseca potroši se po nekoliko hiljada fučija kozje sirutke a tako i sira. Po bilježnikovu tefteru skuha se i pojede po šest stotina hiljada hljebova dnevno, a kućnim hljebovima ni računa nema. Na ovi se način oni dobro hrane. Vrlo su odvažni i junaci te u Budimu, Egri, Kaniži, Bosni i Hercegovini svega 760 serhatskih gradova danju i noću čuvaju bosanski junaci i brane ih od neprijatelja. U Bosni ljudi dugo žive i tako se mnogo plode, da od njihove djece nije moguće sokakom proći. Bog im dao još više!

Sarajevsko-bosanski zijareti[1]) U sredini grada, kraj Husrevbegove džamije ukopan je merhum[2]) Husrevbeg u osobitom turbetu, koga je za svoga života sazidao. Više vrata turbeta ima na četverastom kamenu tarih samrtni: zadnji je stih ovaj:

قال داعی بالدعا تاریخه رحمة الماجد علیه کل یوم

۹۴۸

= „Bogomoljac reče u molitvi smrtni mu datum: „Božja milost neka mu je svaki dan“ (948. = 1541.) Ovaj Husrefbeg je Sultan Bajezidvelin sestrić, živio je podugo i begovao je trideset i tri godine u Bosni. Oteo je Mlećanima sto i sedamdeset gradova, u kojima se i sada petak i bajram klanja. Sagradio je četrdeset i jednu džamiju, ima preko trista različitih njegovih vakufa. Pošto je on isti u haremu[3]) svoje džamije ukopan, mole i posjetnici džamije i prolaznici Boga za njegovu dušu, da ga Bog rahmet učini i pomiluje. Pokraj turbeta spomenutog gazije, malo je pomanje, olovom pokriveno turbe njegova vojvode Muratbega, a napis više vrata na kamenu glasi ovako:

میر مراد چونکه دنیادن ایتدی رحلت
کیم که ایشتدی دیدی جان مراده رحمت

۹۵۲

= „Kada Muratbeg ode s ovoga svijeta, kogod začu, reče: „Duši Muratovoj Božji rahmet“. (952. = 1545.)

U haremu iste gazine džamije ima zijaret Mustafa efendije Mevla oglana[4]). Pregledav ovaj grad po mogućnosti i prohodavši sa valinim muselimom Sari Ibrahimagom i ostalim prvacima i znamenitim ljudima oprostivši se odoh sa srećom iz Sarajeva u grad Lijevno, koji je povjeren bosanskom valiji, mome gospodaru Melik Ahmed paši.

Moj put iz Sarajeva u Livno.

Pošavši iz Sarajeva i rekavši: „Bismilah“[5]) i idući pravo zapadu, stigoh u Kiseljak. Selo Kiseljak ima oko trista kuća s baščama muslimanskih i kršćanskih, a nadomak toga sela izvire nekoliko vrelaca različite vode. Narav svakoga vrela je

---

[1]) Grobnice pobožnih ljudi. [2]) Pokojni. [3]) „Harem“ znači ogragjeno dvorište. [4]) Danas ove grobnice više nema. Oglan = rob. [5]) Bože pomozi!

različita: jedno od njih sasvim čovjeka otvara više nego li ricinus, jedno vrelo sasvim čovjeka zatvara, jedno vrelo je dobro za svrab, lišaj i ostale kraste po tijelu pa i za frenjak; jedno vrelo izgleda žuto, te ga siromasi meću u razne čorbe, da čorba bude bolja nego s limunom i ružinim sirćetom. Vodi iz ovog vrela i drugim vodama vele „ljuta voda“, ali svako vrelo ima drugačiji ukus. Od ovih voda pune trgovci od svakle u boce i raznašaju od vilajeta do vilajeta.

Pošav odavlen zapadu pravo, stigoh u Busovaču, koja je kadiluk pod nadzorom bosanskog mule. To je mala kasaba sa sedam stotina čeremitom i tahtom pokrivenih kuća s vinogradima i baščama, s jednim hanom i nekoliko dućana a bez banje. Otalen opet zapadu pošavši progjoh krasna i uregjena sela i stigoh u Travnik.

Opis grada Travnika. Sagradio ga je latinski kralj imenom Dubronik, a uzevši ga poslije rahmetli sultan Fatih Mehmed od Latina, odredi za bosanskog pašu osobitu vojvodinu. Travnički kadija prima iz državne blagajne godišnje sto i pedeset akči.

Tvrgjava. Na brdu je sazidan lijep grad od pet ćošeta od tesanog kamena, dovoljan za čuvanje, a vrata mu od zapada. U gradu ima dizdar sa nekoliko nefera, odaja za njih i za džebhanu.

Varoš. Zapadno od tvrgjave je po prodolicama i vrhuncima s lijepom zemljom pokraj goleme tekuće vode varoš, poput raja lijepa. Ova voda dolazi od planine Oboraca, a poniže se u Vrbas saljeva. U varoši ima jedanaest mahala, dvanaest hiljada tvrdih kuća prizemnica i katnica, pokrivenih šimlom, i sedamnaest džamija. U natpisu u Hasanagine džamije na kamenu iskopanom glasi zadnji stih ovako:

الهم الله لنـا تاريخـه جامع بالشرف بالمؤمنين

٩٥٦
سنه

= „Bog nas naputi, da reknemo tarih: „Džamija s ljepotom za vjernike“. (956. = 1549.)

Ima dječinjih mekteba, u čaršiji jedan han i banja. Hodža i čaršilija ima dosta, putnika primaju u kuću i dobro paze i hrane. Voda i zrak sasvim je fin, u varoši i izokola po baščama i šumama ima preko hiljadu tekućih vrela. Božje čudo, mnoga vrela zimi presuše, a ljeti teku! Vinograda i vrtova puno. Nisam u drugim mjestima još vidio ovakih jeribasmi-krušaka. Bosanskom valiji Melik Ahmed paši donesoše oko četrdeset komada, u svakom po jedna oka i sedam drama; jedne su imale težine po trista i osamdeset, a jedne po trista i devedeset drama. Ove kruške meću na neki način sa šerbetom u turšiju, svaka se onda poput mješine nadme i bude slatka kao med. Voda od ove turšije daje čovjeku ćejf. Lovaca i lovačkih mjesta ima sasvim mnogo. Na varoškom putu pokraj vode ima sagragjena golema sofa a kao ova sofa ima uz mnoga vrela za odmornike.

Lijareti. Gazi Ismail baba sa dônje strane varoši a na kraj Travnika Gazi Ibrahim baba. Prošav grad i razgledav ga i pošavši pravo zapadu iz Travnika dogjoh u selo Oborke megju planinama s velikim baščama i vinogradima sa pet stotina kuća i sa jednom džamijom, sasvim lijepo i uredno. Imam ove fine prosvjetne džamije je Mahmut ef., sasvim je fin i dobar i mogao bi se ubrojiti u evlije.

Pošav odavlen opet zapadu stigoh u Dônje Skoplje. U svim bosanskim sandžacima nema veće varoši od nje a da nije sandžak. Njom upravlja bosanskog valije subaša i spada pod zapovjedništvo bosanskog mule. Varoš leži pokraj Vrbasa s južne i sjeverne strane te je duguljasta i uredna. Vrbas teče od Bjelemića i Uloga planina a pod Jajcem se sastaje s Plivom. Pliva dolazi ispod varcar-vakufskih planina baš

pred jajački grad i pada niz stijene u Vrbas sa visine od pet munara. Ko ovo mjesto nije vidio svojim očima, ne može mu se opisati, niti je što ovako vidio. Prošav ove dvije velike vode kroz Banjuluku, utiču ispod nje u Savu.

Grad Dônje Skoplje ima svega trideset džamija a od sviju je najpopravnija i najljepša Ibrahimbega Malkočevića. Više vrata joj tarih ovako glasi:

تحسین کنان کفتش هر کسی کی دیدی تاریخ
زاحسن مساجد هم اشرف جوامع
سنه ۹۸۰

= „Begenisavši izgovori herkesija datum: „Od malih džamija najbolja". (980. = pr. Is. 1572.)

Tekija i dječinjih mekteba ima nekoliko, jedna banja i više od stotine dućana, a kuća oko dvije hiljade, katnica, čeremitom i tahtom pokritih. Stanovnici većinom su ratoborci i veliki junaci, uljudni i zgodni; siromašnijim putnicima i fukari sofre su prostrte.

Prešav sa hiljadu muka od ovog grada na zapadnu stranu vodu Vrbas i pošav južnim pravcem, dogjoh u Akhisar (Prusac). Zaista to je grad poput bijela jajeta na stijenama, koga su sagradili Mlećani. Prije pada pod Tursku carevinu bilo je ime ovom gradu Prense. Poslije merhum Fatih Mehmeda i ako je bio zauzeo grad i okolicu, oslobodio se je, a osvojen je baš za vrijeme sultana Selima Hana I. od Gazi Husrev-bega, kako jedni pričaju, a po drugima od Skender paše. Sada je po sultan Sulejmanovu popisu carevine dodijeljen Kliškom sandžaku. To je vojvodina i kadiluk od sto i pedeset akči godišnje.

Opis grada i zemlje. Prusac opkoljen je sa četiri strane planinama, a na stijenama je sazidana tvrgjava od pet ćošeta od kamena. Duvarovi su mu po četrdeset aršina visoki. Popravio ga je moj gospodar, sadašnji bosanski valija Melik Ahmed paša, svojim parama, jer je bio dosta porušen. Smjestio je u nj topova, džebhane i ostale municije za potrebu i dizdara su trista momaka i svaku bi noć u pomenutoj tvrgjavi mehteri[1]) uz bubnje kucali, jer bi razni mletački uskoci kroz jednu prodolicu dolazili, a za to je ova tvrgjava i potrebna.

S juga i sjevera ponori su poput paklenih zjala; koliko su duboki, nije mi poznato. Ispred gradskih vrata, na otesanim liticama, s obale na obalu, napravljena je preko hendeka asma-ćuprija, koja se u dan spušća a u večer diže, preko koje se u varoš prelazi.

U tvrgjavi ima za askera oko osamdeset kućica sa jednom Carevom džamijom. Kule za džebhanu, hambara i ostalih potreba nema. Od zapadne strane, s onu stranu gradskog vrela, ima donekle tvrgjavi lahka pristupa, ali su četiri strane, gdje su velike provale, lasno je od grada odbiti svaku navalu na tvrgjavu. Prema kibletu ima gvozdena velika vrata, koja se prema varoši otvaraju. Za slučaj opsade ima ispod zemlje iz grada do vode put.

Varoš ima svega osam mahala sa osam stotina kuća prizemnica, a dvokatnih tvrdih kuća širokih sa baščama i bostanima pokritih čeremitom i tahtom ima dosta. Svega ima osam džamija, od kojih je najurednija Hajdar Čehajina džamija sa kamenitom minarom. Više vrata joj tarih ovako glasi:

---

[1]) Bubnjar.

دیدی عدنی اکا چون بدأ نظر تاریخ جنت عدنه مشابه بو بناء بالا

۱۰۲۵ سنه

= „Reče Adnija: Džamiji u prvom pogledu tarih: „Ova zgrada naliči raju“. (1025. = 1616.)

Tekije su tri, a od sviju je Šeh Kjafi efendina najpopravnija, koja pripada Halvetijama. Mekteba tri. U Kjafi efendina mekteba tarih više vrata ovako piše:

تاریخنی صورانه بودر جواب شافی خانك بناسیچوندر تاریخ شیخ کافی

۱۰۲۱ سنه

= „Ko pita za tarih, evo mu jasna odgovora: „Za sagragjenje ove kuće datum je Šejhi Kjafi“. (1021. = 1612.)

Ima jedna banja i oko osamdeset dućana; bezistana nema; Šeh Kjafina medresa, darul hadiz i imare. Varoš nije velika, ali zrak i voda sasvim su dobri, a voda je dovedena u varoš smrčevim čitavim čunkovima. Uz ovu se varoš nalazi tako zvani Džaferbegović beg i veliki hanedan[1]) a svaku noć u njega 300—400 putnika dolaze te mogu nahraniv se prenoćiti. On ima taku jednu bašču, da čovjek u njojzi zaći može; ima svakovrsna sočna voća, kaka ima samo u Mostaru i u Foči. Ima raznovrsnih, sasvim golemih i lijepih jabuka. Ima i ljekovita meda sa ogulatskim mirisom.

Šeh Kjafin efendin zijaret. Ovaj veliki čovjek rodom je iz Akhisara a usavršio se mnogim putovanjima po svijetu u raznovrsnim znanjima u toliko, da mu je malo para bilo. Kasnije, poželiv svoju rodbinu a i svoju otadžbinu, povratio se je u istu. Sagradiv u istoj mesdžid, tekiju, han i banju, mekteb i česmu, učinio je još mnogo dobrih čina, a na ravni, vrlo plodnoj, sagradi za talebu (učenike) sebi i za svoje privrženike malu jednu varoš pod imenom Nev-abad[2]) i tako se njegovo mjesto iz dana u dan više popravlja i raširuje od kada se on tu nastanio i smjestio. Napisao je od svake znanosti po jedan ćitab ili komentar, i najzad sa ovoga lažnog svijeta preseli na vječiti svijet. Gradeći za života medresu i tekiju pod njima, pri zemlji pod kubetom, priredio si je mjesto i naredi da se tamo sahrani. Ja sam ga sišav u taj njegov mezar su svoja dva oka vidio, gdje u bijelim čefinima, pokriven čaršafom, leži. To mjesto tako je uzmirisalo raznim mirisom, da ljudski mozak zanosi. Taj je zijaret pred Pruscom, na putu u novu varoš, a svaki se prolaznik svraća i prouči mu fatihu, da ga Bog rahmet učini i pomiluje.

Iz Prusca zapadu pošavši stigoh u planini do jednog velikog vrela. Voda je kao rastopljen led a više nje je bosanski valija Melik Ahmed paša za teferiča sagradio lijepu sofu. Preko ovih planina i brda stigoh s velikim oprezom pod silahom u Kupreško selo. U tome selu sagradio je Fadilpaša na novo jednu džamiju, banju i nekoliko dućana i okolo stotine kuća sa tahtom i hrastovom korom pokritih. Na ovim livadama zarobili bi Madžari svake godine po nekoliko čeljadi, a baš za to je u bosanskom vilajetu svaki valija bio primoran, da ljeti sa deset hiljada vojnika ljetuje i čuva okolicu.

Kupreški čairi. Ovi čairi slični su dosta Kešišdagu, koji se nalazi u brusanskom vilajetu. Na tim čairima nalazi se raznovrsnih trava, kao: sumbula, ljubice, janje, zerina, nevena, šekaika[3]), anduza, terfila[4]), ajrika, tutija[5]), biruhi sanem[6]), dždevari-rumi, ravendi-rumi ..... i na hiljade drugih rasličitih mirisnih trava. Vode su tekuće tako

[1]) Gostoljubiv čovjek. [2]) Nove zgrade. [3]) Divlji mak. [4]) Djetelina krupna. [5]) Jagorčinje. [6]) Koločep.

slatke, studene i za stomak zdrave, da će čovjek najveću pečenu kokoš i pečeno janje pojesti, ako se ovih voda napije i za čas mu se u stomaku slegne i ogladni. Najkrepanija, to jest najmršavija stoka, konji i volovi, za kratko vrijeme na ovim čairama odebljaju. Ljudi zbog vode i lijepa i čista zraka sasvim su zdravi. Za svog trodnevnog boravka na ovim čairama prehranio sam se sirom, mlijekom, kajmakom i pečenim mesom, te dragom Bogu zahvalivši, idući ravno zapadu, dogjoh u tvrgjavu Esterdžan čopek. Jedan od latinskih kraljeva imenom Esterdžan, junak, sazidao je grad taj za svoju pasčad. Sultan Fatihov veliki vezir, Hrvat Mahmut paša, osvojiv ga, posve ga je porušio te je sada pust.

Prošavši ovud pravo na zapadnu stranu, stigoh u Šuicu varoš, širok, plodan kadiluk, koji pripada kliškom sandžaku. Ima s vinogradima i baščama ta varoš trista kuća, jednu džamiju i jedan han a čaršije i pazara nema. Stanovnici dobri su junaci i bogati ljudi. Sultanije Fatime muž, Kodža Jusuf paša, ovdje se je rodio a odhranio se došav malešan u carevu haremu. Odavle ustavši, su pedeset drugova pod silahom, pošav zapadu u strahu od mletačkih uskoka stigosmo su stotinu hiljada jada i muka u Lijevanjsko polje.

Visoku lijevanjsku tvrgjava sazidao je „Dubrovački kralj“ po imenu Esterdžan, koji je nosio kapu sa pet vilinskih slika i prozva je Kluna. Kasnije pade Hrvatima u ruke, poslije toga, za Fatihova vakta, videći stanovnici grada, da se ne će moći održati prema osmanlijskoj sili, napustiše tvrgjavu i pobjegoše mletačkom zaljevu u Split. Tako pomenuta tvrgjava osta u osmanlijskim rukama.

Kada je Sultan Selim I. zauzimo Egipat, navališe Mlećani i osvojiše ovu tvrgjavu.

Za vremena Sultan Sulejmana, vrativ ju bosanski namjesnik Husrevbeg, sveza je za kliški sandžak, pa je i danas u turskim rukama. Tu je i sijelo kliškog sandžakbega. 1056.[1]) po hidžri osvojiše Mlećani s Klisom sedamdeset i šest naših gradova od Mustafa paše Tekelije i od toga je vremena kliški sandžak ostao njima a sandžakbegova stolica prenesena je u ovo Hlijevno i danas je tu.

Sandžakbegu ide čiste plaće od naroda 1425 akči, timara ima po zakonu 927, ziameta 48. Uz čuvare džebhane ima stalno 2000 naoružana askera, koji je u svako doba spreman poći u rat sa sandžakbegom. Ima tu alajbeg i ceribaše i kadija sa 150 akči. Nahija svega 85 sa selima. Jenjićaraga imenuje se u Stambulu. Ima odabaša i ćebedžijski aga. Dizdar ima 600 vrijednih vojnika. Ima nekibul-Ešraf Muftija, hodža i odličnih ljudi, gradski subaša, bilježnik, nadzornik baždara, nadindžilir i aga, koji kupi harače.

Opis tvrgjave hlijevanske i zemlje. Ova lijepa tvrgjava sagragjena je poput badema pred Runo planinom na crvenim liticama od tesanca kamena, ali pošto je sasvim stara i na neka mjesta porušena, popravi ju sadašnji bosanski valija Melik Ahmed paša od svojih novaca za Božji hator i sagradi pred tvrgjavom jednu kulu za džebhanu od bijeloga kamena kao jaje. U vrh tvrgjave napravi na usjelinama tophanu i popraviv stare topove smjesti ih amo na taj način, da su svi okrenuti prema Hlivanskom polju. Ovdje ima toliko džebhane ko u ni kojem serhodskom gradu po cijeloj Bosni. Unutra u tvrgjavi ima oko trista kućica, tri žitna hambara i jedna careva džamija, ali je džamija tako malešna, da samo oko dvadeset ljudi može u nju stati. U tvrgjavi ima sa jugoistočne strane gvozdena vrata, a čuvari stoje tu danom i noću. Jarka nema tu ni sa koje strane i zato ga po cijelu noć čuvaju. Gjulbent uče, a mehteri lupaju uz bubnje.

---

[1]) = 1646.

Varoš. U tvrgjave s gornje su strane litice i osjeline. Na brdima i u dolinama ima svega devet mahala, 1100 tvrdih zgrada poput gradova dvokatnih kuća. Kuće su im pola šintrikom a pola pločama pokrivene. Preko polovine krovova položeni su zbog velikih vjetrova veliki direci. A ima dosta kuća pokritih zbog vjetrova samom pločom. U varoši ima svega 13 džamija, i to 7 povećih. Blizu čaršije jest Dukatara Hadži Ahmeta džamija, s kamenom minarom pod kubetom, dosta stara. Više vrata tarih je ovaki:

لطف حقله ایریجك اتمامنه هاتف دیدی مجدك تاریخ کوبی نعم دارالمتقین

سنه ۹۹۶

= „Svršiv, božjom milošću, reče neznan džaminski tarih riječima: Fina ti je kuća pobožnika“ po hidžri 895. (= 1587.).

Tarih više vrata džamije spahije Muhamedova sina Avdulaha glasi:

فی سنه تسعمأه احدی وسبعین لیکن مقبولاً حسناً عندالله

سنه ۹۷۱

= „U godini devet sto sedamdeset prvo. Daj Bože da budne lijepo primljena.“ (= 1563.)

Lala pašina džamija više vrata ima tarih:

کشفیا بنیادی بیلنمك ایچون تاریخن دیدم که بوخیر البنا

سنه ۹۷۵

= „Kešfija rekoh da se zna tarih osnivanja: „Ovo je najljevša zgrada“ po hidžri 975. (= 1567.).

Pokraj tri džamije ima tri medrese za softe, šest dječinjih mekteba i šest derviških tekija, u čaršiji samo jedna banja i svega trista dućana, pokraj dônje provalije ima jedan golem han a u varoši nekoliko česama. U kraj čaršije u Handan (ćehajine česme) ovaj je tarih:

داشیٔ پاکیزه مشرب دیدی تاریخین انك کویبا بو چشمه اولدی آب براق طهور

سنه ۱۰۰۹

= „Duši čiste naravi kao ova voda tekućica izreče tarih: „Voda ove česme je poput one ispred raja“, po hidžretu 1009. (= 1600.).

Ispod Runa planine izvire jedna voda s takom hukom, da čovjeku uši zagluhnu u temuzu (julu) mjesecu, hladna je kao led. Ovdje ima mnogo različitih riba. Oni, koji su ogradili i izidali ovo vrelo kamenom, napravili su izokola sofe, a putnici odmarajući se hvataju ribu. Pošto je tu Musala moli se narod i Bogu i teferičuje. Pošto ova voda strmo teče, načinili su hairsahibije niz istu vodu jazove i niže varoši trinaest mlinova u vakuf a ti su tako čudni, da ih nisam takih na drugim mjestima ni vidio. Ta voda niže sišav u ravan, razvedena je po baščama i bostanima, te se njome zaljevaju. Blizu izvora sazidana je jedna golema čatrnja, deset su deset aršina; u toj se čatrnji ljetnim danom mladež kupa. Više nje ima natpis na bijelome mermeru kamenu iskopan te u vrh litice smješten, ali tako je na visini, da ja putnik nijesam mogao bez durbina proučiti.

مصطفی اغا بنی هذالبنا حسبةً الله رب العالمین
یسر الله له اعلی المقام ضاعفاه خیرالمحسنین
الهم الله لنا تاریخه مجمع الابرار وحی الراملین

سنه ۹۹۶

= „Mustafaga načini ovu zgradu za hator boga stvoritelja svega svijeta.

Da mu bog da na onom svijetu najviše i najljepše mjesto, da mu bog povisi plaću kao najboljim dobročiniteljima.

Bog nas naputi da rečemo tarih: „Sastanak dobrih, uzor gledačima", po hidžri 994. (= 1585.).

Pokraj onoga turskog natpisa ima još nekoliko latinskih i grčkih natpisa. Ovaj grad, ako i nije sasma plodan, ima u dônjem polju duljina od juga zapadu tri dana hoda, gdje žito i trava raste. Voda i zrak su fini i osim vjetra i vode nemamo šta pohvaliti.

Po sokacima nema kaldrme, jer su svuda po putevima litice a te su oklesane i putevi ipak čisti. Prozori su u svake kuće okrenuti Prologu planini i Alagića odžaku. U svake kuće ima za rat mazgali. Dok ovdje nisu bili napravljeni stanovi za jenjičare te ih nije bilo ovdje smještenih, mnogo bi puta dolazili uskoci, tukli se i po nekoliko zarobljenika ujagmivši vratili bi se. Bogu hvala, od kako su počele bosanske valije dolaziti amo da čuvaju, toga više nema. Ja kao putnik, prošav i razgledav Hljevansku tvrgjavu i varoš sigjoh sa svojim drugovima pod Musalu, koju je napravio nekadašnji bosanski Valija Sejjidi Ahmed paša do u muslimansku ordiju pred našeg gospodara Melik Ahmed pašu, i kada mu ruku poljubih reče mi: Dohro i zdravo došo, stari moj dostu i prijatelju Evlija!" Malo kasnije iza toga razgovora stiže mu pismo i fetnama od Ali paše, osvajača Varadina, koje meni uruči, te prigledav na glas proučivši pred cijelom vojskom, zavika valija velikim glasom: „Čestitam vam moja braćo i junaci našu pobjedu nad našim neprijateljima!" I reče, da se gradskom dizdaru kaže, da tu radost navijesti iz topova, a vojnički zapovjednik da upiše u sidžil[1]), grad da se rasvijetli, a na njegovu se zapovijed i u ordiji i u varoši provodilo tri dana i tri noći veselje. Sa tvrgjave puče kroz ta tri dana 1001 top. Prepisav poslije fetnamu, razasla je u nekoliko primjeraka po cijeloj Bosni, a meni dade dvije kese para, pet konja, dvije konjske opreme od srebra, dvije sablje i pet franačkih zarobljenika i podmiriv me ostalim potrebama, uze me kao i prije megju svoje prave drugove. Odgovorih mu na pitanje, kuda sam od našeg prijašnjeg rastanka do danas hodao i šta sam vidio i potanko mu ispričah, da sam bio u Brusi, u Bogaz Hisaru, Karavlaškoj i Rumunskoj, Edreni, Biogradu, Temišvaru i po Bosni. I pričajući mu svoje putovanje i što sam vidio u potpunom uživanju sprovedoh, a jer sam bio zavagjen sa njegovim ćehajom izmiri nas i naredi da sa Hljevanskim agama i prvacima uzjašemo na konje te da idemo obdan u lov, što sam nekoliko dana i činio.

Lijepi san bosanskog valije Melik Ahmedpaše. Razgovarajući se ja putnik jedan dan u Hljevanskom polju sa hljevanskim jenjičaragom Halilagom i sa hercegovačkog sandžakbega Tekeli Mustafa pašinim ćehajom Huseinagom iza klanjanja sabaha, pozva nas valija preda se i reče: „Ja sam noćas usnio i vidio kao da je petak bio; ova Musalla, koju je napravio Sejjidi Ahmedpaša i sazido mihrab i menberu, ja na menberu izišavši askeru počeh hudbu učiti. Učeći hudbu, pojavi se utemeljitelj ove musalle, Sejjidi Ahmedpaša, obučen u panciru i penjući se za mnom uz menberske stepenice reče mi: ‚Ah moj brate na moju menberu izići nije ljudski, preporuči me velikom veziru Ćuprilića i kutariši me od smaknuća, a ako ne učiniš tako, mene će u jedan petak smaknuti'. Izgovorivši zaplaka. Ja začugjen okanih se učenja hudbe i rekoh mu: ‚Brate nemoj brige voziti. Tebe će Bog od njih sačuvati i zakloniti.

[1]) Kronika.

Pomoću Boga, dojduće godine na Temišvarskom polju, ja ću vas sastaviti i izmiriti. Ti hajde u Budim, tvrgjavu lijepo popravi i čuvaj'. On mi odgovori: ‚Primam, samo me nemoj kad dovu činiš zaboraviti!' Izgovorivši reče. A ja idem sa menbere natrag, silazeći okrenu se on sunovratice i, dok se skotrlja do na dno, izdahne. Ja u sebi pomislim da hudbu časom svršim, te da ovoga gaziju ukopamo i na brzu ruku nešto proučiv u mjesto da rečem: ‚Ej vi prisutni, ej vi zanešeni', rekoh: ‚neprobugjeni'. Ovo izgovorivši još mi se ukaza ispod planine Prologa prema nama sedam do osam stotina crnih krmaka, oko vrata sa sindžirima i gvozdenim halkama svezanih, gdje idu niz planinu na Musallu i progjoše izmegju svijeta. Mrtvo tijelo Sejjid Ahmedpašino zagrizoše na nekoliko mjesta. Izmegju njih se jedan golem, debeo, žut megjed meni uza stepenice na menber pope, a pošto vidjeh da se od askera niko ne miče, zapomagah: ‚Ej Evlija Čelebija, ne daj mu amo, ubi ga!' Na to ti skoči i potеže ga za sindžir oko vrata i golom sabljom ubi ga, te mu lješinu pokraj umrlog Sejjid Ahmedpaše turi. Ja svršivši hudbu i klanjavši džumu doviknuh svijetu da pobiju one crne krmke, koji su došli megju njih.

Kada se primaklo vrijeme da se klanja saba, probudi me Sulejman silahdar i klanjavši sabah s božjom pomoći ispričah vam." Gore pomenuta dvojica rekavši: „Da Bog na dobro okrene" ušutiše, a ja putnik Evlija Čelebija rekavši: „Da Bog da s hajrom" otpočnem mu ruju tumačiti.

Tumačenje valina sna. Bosanski valiluk bio je prije Sejjid Ahmedpašin, a isti je načinio ovu minberu i mihrab; što vam je reko: „Na moju minberu izići nije ljudski i spasi me i obrani od velikog vezira Ćuprilije", to znači, da se on boji jako Ćuprilije; što ste vi rekli „Spasiću vas i sastaviti", Bog zna, to znači, da će sa ovoga svijeta otići; što ste mu rekli „Hajde u Budim, te tvrgjavu dobro popravivši čuvaj", to znači da će očuvati vjeru i pravi božji put; što je silazeći sa minbere sunovratio se i umro: ne će više na Bosnu kao namjesnik doći. Što su mu mrtvo tijelo crni krmci klali, to znači da će u ratu poginuti. Što su krmci megju naš asker zašli, to znači, da će neprijatelj jednu noć na nas navaliti. Što ste vi poslije hudbe i klanjanja zavikali „Udrite ih!", to znači, da će neprijatelji biti poraženi i sasječeni. Izgovorivši mu ja ovako, pomenuti valija reče: „I ja sam tako nešto mislio" i rekavši, skoči na noge i zavika: „Vojnici svi neka su spremni!" Kada se za nekoliko časa sve spremilo, paša naredi, da krenu preko Hljevanskog polja Prolog planini. Krenuvši i konje zaigravajući, čudo božje, i taj dan bijaše petak, svi konjanici s velikom radošću zaigravahu konje i prema nama ugleda se leteći mladi mali Atlibegović, koji bješe malo hrom i po konju legavši leti i viče: „Ej ti bosanski valijo, evo amo nezgode. Prije nekoliko dana otišli su pod Split u pljačku Smailbeg i Gjulizarević i arapski buljubaša i Nakić i Smajo sin Babaahmetovića Cetinanina, a sada se buljubaša sa svojim četnicima i drugovima nakupio pod Splitom obilna plijena od Mlećana a na povratku dočeka ih pod Prolog planinom u rovačama sakriveni neprijatelj i stade se krv proljevati. Sad su zapodjeli kavgu! Aman, blizu je, pomozi im!" Na što paša odredi dvije hiljade konjanika i jednu hiljadu pješaka na gole konje da pojašu, te da im lete u pomoć pod zapovjedništvom buljukbaše Husein-age Arnautina, što odmah i učiniše. Na što i ja, poljubivši pašu u ruku, pojaših konja i pogjoh sa ostalim. Kako su uz planinu sasvim ružni putevi, su sto muka izigjosmo, većinom sjahav a neki na konjima, na vrh planine.

Krenuv s onu stranu niz planinu malo ču se pucnjava pušaka. Kako poletismo s hukom i vikom izgubiše se neprijatelji i ako su se bili malo oduprli, kroz kratko

vrijeme izvrnuše svoju hrabrost u bijeg a mi tako lahko pobijedismo. Sta da vam duljim: hiljadu i šeset glava odsjekavši, zarobismo sedam sto i četiri, sedamdeset krstaša bajraka i sa znakovima, sedamdeset njihovih vogja; od nas je poginulo sedamdeset, a od prvašnjih četnika sto i šesnaest. Tako stigosmo sa mnogo zarobljenika, konja i ostaloga blaga u Hlijevansko polje pašinu čadoru, noseći sa sobom naše mrtvace. Sahraniv ih prema vjerskim obredima u mezarluk zvan Šehitluci, učinismo iz topova i pušaka veselje. Za tim darovasmo nekoliko zarobljenika, prvjenaca i zgodnih paši.

Nesporazum izmegju vojnika. Isprva htjede paša sasjeći sve zarobljenike, osim njemu darovanih, a vojnici odgovoriše: „Ili i te vama podarene, ili ni jednoga". Prvi četnici rekoše: „Zarobljeno blago naše je" a vojnici kažu: „Da mi nismo stigli u pomoć ni vi se ne bi spasili pa je zato naše". Došlo je dotlen do nesporazuma, da se umalo ne proli velika krv, na što bi valija primoran, sastaviti vijeće i to: od kadije, muftije, hodža i ostalih krajiških aga i begova, te nakon duga razgovora i vijećanja dogje se do sporazuma, davši svakome jednako pravo, učini se megju vojnicima med i maslo nakon govora, držanog svoj vojsci od strane Hlijevanskoga kadije. Govor je ovo:

„Ej vi četnici! Vi ste doduše otpočeli kavgu sa neprijateljima, hrabri ste i dobri junaci, zarobljeno blago vama pripada, ali da vam poslije nije dvije hiljade vojnika priteklo u pomoć sigurno bi izginili ili dopali ropstva, jer bi vas neprijatelj pritisnuo. Kada ste već svu snagu i nadu izgubili i kada vam se njihovim dolaskom pomoć pomolila, vratila Vam se moć i snaga, a neprijatelja oblada strah i tako hvala Bogu pobijediste. Ovi borioci, Vaša braća dadoše porad Vas toliko šehita i izbaviše Vas od propasti i sačuvaše, pa je naš zaključak od vijeća bio ovakov: da metnete zarobljeno blago na srijedu, i prodavši bratski podijelite, a u koga bi bilo štete, da mu se nadoknadi iz tog plijena a ranjenicima da se dadu po dva dijela." Na taj govor svi pristadoše i učiniše tako. Zatim naredi paša da se njemu podareni zarobljenici otpreme u Carigrad a ostali da se pogube isjekavši im glave, te nasoliv ih i natrpav slamom da se pošlju (u Carigrad). Vojnici zapomagaše: „Nemoj pašo, careva ti hljeba od tih neprijatelja živa ni jednoga otpremati, jer megju njima ima mnogo naših neprijatelja, koji su nam na hiljade jada i muka nanijeli. Ako se oni pošlju živi, opet će ih pustiti, te će nama škodu i štetu činiti. Bolje je da i njih sasječete, te im oglavine u Carigrad spremite". Na to ustaje stari Atlibegović i govori: „Vaša preuzvišenosti, bosanski vezire! Vidite li ovoga ćosu medju zarobljenicima? on je bio u prijašnjeg valije Sejjidi Ahmedpaše buljukbaša, a prevjeriv se u bitci pod Marinom tvrgjavom, pobježe Mlećanima te je od naše braće Muslimana smaknuo mnogo junaka! Kada napokom pomoću Božjom Marinu tvrgjavu zauzesmo, pobjegao je onaj krmak u kajiku u Zadar. Hvala Bogu, evo ga sada u rukama, a i ostali mu drugovi svezani u sindžiru isto su ko i on. Ovo su prokleti i zakleti naši neprijatelji i moj je predlog, da se živi ne pušćaju, nego da se sasijeku". Na to se mnogi serhatski prvaci pridružiše s molbom Atlibegoviću, na što ih paša posluša i isjekavši uredi im oglavine, nasolivši ih za spremanje u Carigrad. Svega je oglavina bilo hiljadu trista trideset i pet. Na to prijaviše valiji, da je jedan od vojnika sakrio jednog zarobljenika. Paša se vrlo naljuti i naredi, da se dobave obojica. Kada obojica dogjoše zavika paša na dželata, da smakne zarobljenika, a onaj koji ga je bio sakrio, sklopivši ruke zarobljeniku oko vrata zapomaga: „Aman veliki pašo! Na bojištu sam mu svoju vjeru dao, a njegovu sebi uzeo, ako ga smakneš, ja postadoh jedan lažac, što u nas Muslimana

ne smije biti, a drugo on će kao nevjernik s mojom vjerom u dženet, a ostavši njegova meni valja mi sigurno otići u pako". Vrišćući i plačući izgovaraše ovo. Paša začugjen i iznenagjen malo zastade, zatim poče druge serhatlije zato pitati, a ovi mu odgovoriše: „U nas po serhatu ima taki običaj megju Muslimanima i kršćanima, kada se zavole i pobrate jedan drugog malo narezavši laznu jedan drugom krvi i zadadu si vjeru, da jedan drugog ni smaknuti ni izdati ne će, a ako slučajem koji zapane sužanjstva, da će jedan drugog izbaviti. Pošto je ovaj junak musliman pao megju kršćane u roblje, on ga je izbavio, te zbog toga i ovaj nastoji, da njega izbavi. Premda to ne piše u vjerskim knjigama i ne postoji, ipak su to naši stari običaji". Saslušavši to Melik Ahmedpaša osmješkom reče: „Ja vas obojicu prašćam!" Skočivši i ruku mu poljubivši odoše obojica niz polje trčeći, a mi svi ostadosmo zadivljeni ovim razgovorom. Zatim otpremi paša prigotovljene oglavine po Mustafagi, svome ćehaji u Carigrad, a meni darova od ovoga gazamala stotinu groša i mojoj dvojici robova po pedeset groša. I tako mi ostasmo na straži u Hlijevanskom polju u zevku i u uživanju.

Dok smo se tako provodili donese jedan carski kapidžibaša iz Stambola od velikog vezira Čuprilije Mehmedpaše pismo i carsku zapovjed, nakićenu sablju, haljinku i sorguč [1]). Valija primivši ferman prouči, a glasi ovako:

„Moj vezire Melik Ahmedpašo, čim ti moj ferman dogje, ne časi časa te sa okružnicima svega bosanskog ajaleta i sa vojnicima, koji su po mojim gradovima i svakim, kogod može konja okrenut i zajahati, skačite na noge lagane protiv mletačkih gradova Zadra i Šibenika, očistite putove i otvorite preko Krčkih planina i preko Prologa pogjite Bišću i Koriju; a na Savi načinite velike ćuprije te pripremajte i zgotavljajte za vojnike i asker hranu i džebanu. Pljačkajte i robite sa svim bosansko-hercegovačkim askerom Zadar, Šibenik, Split i Klis, ne ostavljajte dušmanima ni jedno zrnce žita, što nagjete kod tih gradova po varošima i plijenite ostale zaire. Slušajte moju zapovjed i ne počasite časak." Razumiv to paša obuče haljinu, pripaše sablju, potegne tugove, te razaslav svim agama i prvacima pisma, zavikaše telali u ordiji i Hlijevnu, a mi su deset hiljada pripremnih vojnika krenusmo iz Hlijevanskoga polja prema Veneciji i s pomoću Boga zapadu pošavši stigosmo Atlibegovića odžaku. — — — — — — — — — — — — [2])

(Nastaviće se.)

[1]) Perjanica vezirska.

[2]) Pisac opisuje vojnu na mletačkom zemljištu u Dalmaciji, na kojoj je bio sa Melik Ahmedpašom.

Још један прилог познавању босанске терцијерне флоре.

Приопћио

дворски савјетник проф. др. **Х. Енгелхарт (Engelhardt)** у Дражђанима.

(Са двије табле.)

Остаци терцијерног биља, који су овдје описати, сабрани су већим дијелом у зеничко-сарајевским слојевима мрког угљена; из истих слојева сам ја већ прије описао[1]) знатан број истих остатака, које су, хвала неуморном скупљачком раду госп. дра Фридриха Кацера, зем. геолога босанског, скупљене по разним мјестима (те области). Ова нова серија, коју је исто тако скупио госп. др. Кацер, постаје важна нарочито тиме, што су ти остаци, како ми споменути научењак јавља, извађени из најгорњег комплекса тих слојева, док они, које сам прије описао, потичу из најнижих. Овај тачно фиксирани положај споменутих слојева од важности је за интересантне прилике те флоре, које ће госп. др. Кацер на другом мјесту потање разложити.

Остаци, које ћемо овдје описивати, потичу са четири различита мјеста, од којих само три прва припадају најгорњим комплексима зеничко-сарајевских слојева мрког угљена, и то:

1. Из Даутоваца, јужно од Високог на десној обали Лепенице, гдје отисци биља леже у кртком, фином муљевитом, свјетло-жутом лапорцу танкијех слојева;

2. из Годуше, на источној страни Стогић-шљемена, под селом Вир, на југозападу од Високог, гдје је камен, у коме су комади лишћа нађени, чврст, доста ситнозрн, зеленкасто-сив, вапновит пјешчар;

3. из Кошева код Сарајева, гдје је нађен отисак од једног листа на сивом мало пјесковитом лапорцу танких слојева.

Четврто мјесто је далеко од зеничко-сарајевске наслаге у области теслићког мрког угљена код села Ранковића западно од Теслића. Овдје се налазе отисци биљака у једном свјетло-сивкасто-жутом циприском лапорцу, који би на основу љубазног саопштења госп. др. Кацера, морао по старости припадати старијем миоцену и који на другим мјестима није до сада ликеровао сигурних биљних остатака. Ја описујем неколика отиска на крају ове расправе, само да ми је налаз фиксирати, на који се можда не ћу моћи у брзо вратити.

---

[1]) „Гласник зем. муз.“, XV, 1903., стр. 115. и даље. — „Wissenschaftliche Mitteilungen“, IX., 1904., стр. 364. и даље.

Опис врста.

А. Из даутовачког лапорца.

Cupressineje Rich.

Род: ***Libocedrus*** Endl.

Libocedrus salicornioides Endl. *(Табла I., слика 13.)*

Лит. види: Енглхарт, Дôња Тувла, стр. 9. (481.). Њемачко издање стр. 10. (326.).

Гране су клинасти комади чланака; лишће је малено, љускасто, пада низ стабљику, покрива тупе ивице комада чланака, поређани су у четири реда.

И на овом мјесту могли су констатовати само слабе остатке ове биљке, а то значи, да је она у овој области била ријетка биљка. Судећи по досадашњим налазима, најчешће налажена у Њемачкој те је одатле и према истоку и према западу све ријеђа.

Аналогна јој је сада жива врста: *Libocedrus decurrens* Tor. (Калифорнија.)

Вријеме распрострањења: олигоцен, миоцен, плиоцен.

Iuncaceje Ag.

Род: ***Iuncus*** L.

Iuncus retractus Heer. *(Табла I., слика 11.)*

Хер (Heer), Fl. d. Schw., I., стр. 81., таб. 30., сл. 3. Етингсхаузен (Ettingshausen), Билин, I., стр. 103., таб. 6., сл. 2. Енглхарт, Dux, стр. 149., таб. 2., сл. 17. *b.*

Струк 2—3 *mm* широк, јасно избраздан. Само мали комад од влати сачуван, укочен и са 15 слабо избочених уздужних пруга превучен. Само мало је збијен, због тога изгледа благо заобљен.

У Босни први пут нађен.

Вријеме распрострањења: олигоцен, миоцен.

Myriceje Rich.

Род: ***Myrica*** L.

Myrica acuminata Ung. *(Табла I., слика 16.)*

Унгер, Gen. et sp. pl. foss., стр. 396. Исти, Sotzka, стр. 30., таб. 6., сл. 5.—10.; таб. 7., сл. 9. Хер (Heer), Potarl., стр. 102., таб. 4., сл. 11.—16.; таб. 7., сл. 6. *b, c.* Исти, Борнштет (Bornstädt), стр. 13., таб. 2., сл. 1. Исти, Balt. Fl., стр. 33., таб. 7., сл. 1. Енглхарт, Braunk. v. Sachsen, стр. 14., таб. 3., сл. 8., 9. Исти, Leitm Mittelgeb., стр. 357., таб. 1., сл. 5.; стр. 374., таб. 5., сл. 3. Исти, Jesuitengr., стр. 20., таб. 2., сл. 9. Исти, Dux, стр. 153., таб. 3., сл 13. Исти, Meuselwitz, стр. 12., таб. 1., сл. 31. Исти, Himmelsberg, стр. 264., таб. 1., сл. 44.

Syn.: *Dryandroides acuminata* Heer, Fl. d. Schw., II, стр. 103., таб. 99, сл. 17.—21.; таб. 100., сл. 1., 2. Етингсхаузен, Билин, II., таб. 5., сл. 9., 10.

Лишће тврдо, линеарна или линеарно-суличаста облика, оштро назупчано или ситно изрецкано, истањено при крају у дуг фин шиљак, при дну сужено; средњи нерв јасан, постранн нерви, гдје су се сачували, зближени, многобројни, савијени и разилазе се у тупим угловима.

У Босни први пут нађена.

Ettingshausen (Sagor III, таб. 30., сл. 10.) пружа сличан примјерак и зове се *Hakea sagoriana,* али у ове ипак нема оштрих зуба и тако јака средњег нерва, а поле су јој неједнаке.

Вријеме распрострањења: олигоцен, ређе миоцен.

Cupulifere Endl.

Род: ***Quercus*** L.

Quercus chlorophylla Ung. *(Табла I., слика 5.)*

Унгер, Chl. prot., стр. 111., таб. 31., сл. 1. Хер, Fl. d. Schw., II., стр. 47., таб. 75., сл. 3.—9. Исти, Beitr., стр. 21., таб. 10, сл. 14.*b*. Massalongo, Fl. senigall., стр. 191., таб. 30., сл. 4. Sismonda, Piémont, стр. 41., таб. 9., сл. 5.; таб. 20., сл. 1.; таб. 26., сл. 1. Енглхарт, Leitm. Mittelgeb., стр. 359., таб. 1., сл. 7., 8.; таб. 2. сл. 2., 3.; стр. 404., таб. 11., сл. 5. Исти, Tschernowitz, стр. 378., таб. 3., сл. 4. Исти, Stranitzen etc., стр. 169., таб. 1., сл. 18. Гајлер (Geyler), Sizilien, стр. 9, таб. 2., сл. 1. Lesquereux, Tert. Fl., стр. 151, таб. 21., сл. 3.

Лишће грубо „кожнасто, глатко, дугуљасто или обратно дугуљасто-јајолико на вршку тупо заобљено с потпуном ивицом, на ивици мало упредено; средњи живац јак, споредни се једва виде, у облику лука.

Ради веома фина материјала могу се осим неколико споредних нерава под лупом опазити још неколико живчића, који се од њих издвајају под правим углом и већином чине четворострана поља, која се опет распадају у мања и која зарубљују мала, дугуљаста или четвртаста окна. Ми имамо исте прилике нервације код лишћа рецентних храстова и не стоји у никаквој противности са храстовом природом нашег комада.

Овдје први пут видимо један лист (на жалост сачуван само као одломак), из босанског терцијера.

Аналогна жива врста: *Quercus virens* Mich. (Texas.)

Вријеме распрострањења: олигоцен.

Quercus furcinervis Rossm. sp. *(Табла I., слика 1. и 2.)*

Лит. види: Енглхарт, Bosnien und Hercegovina, стр. 7. (447.). Њемачко изд. стр. 10. (394.). Осим тога Пилар, Fl. sused., стр. 39., таб. 5., сл. 6., 8.

Лишће суличасто, јајасто-суличасто, суличасто и у облику линеара, јајолико или елиптично, зашиљено, при дну у петељци сужено, на ивици избочено назупчано или лако назупчано; средњи живац јак, споредни нерви веома многобројни, пред ивицом рачвасти. — Нађени само одломци.

Аналогна жива врста: *Quercus lancifolia* Schlecht. (Мексико.)

Вријеме распрострањења: миоцен.

Ulmaceje Agardh.

Род: ***Planera*** Willd.

Planera Ungeri Kóv. sp. *(Табла I., слика 7.)*

Лит. види: Енглхарт, Зеница-Сарајево, стр. 10. (124.). Њемачко изд. стр. 12. (374.). Осим тога: Пилар, Fl. sused., стр. 46., таб. 7., сл. 11.

Лишће кратке петељке, при дну већином неједнако, само ријетко потпуно једнако, суличасто, овално, зашиљено, овално или јајолико суличасто, ивица равномјерно назупчана, зуби велики; споредни живци разилазе се под оштрим кутовима, па се свршавају у шиљцима зубова.

Planera Ungeri била је једно од најчешћих дрвета у терцијеру. Види о томе расправу о терцијеру зеничко-сарајевском.

Аналогна сада жива врста је: *Planera Richardi* Mich. (Кавказ), Сјеверна Персија, јужна обала Каспијског Језера.

Вријеме распрострањења: олигоцен, миоцен, плиоцен.

Laurineje Juss.

Род: ***Cinnamomum*** Burm. *(Табла I., слика 3. и 4.)*

Cinnamomum polymorphum Al. Br. sp. *(Табла I., слика 3.)*

Лит. види: Енглхарт, Дôња Тузла, стр. 30. (502.). Њемачко изд. стр. 29. (345.). Осим тога: Исти, Himmelsberg, стр. 279., таб. 3., сл. 12. Исти, Зеница-Сарајево, стр. 12. (126.). Њемачко изд. стр. 14. (376.), таб. 94., сл. 9. Пилар, Fl. sused., стр. 62., таб. 11., сл. 10.

Лишће с петељком, елиптично, при дну мало сужено, зашиљено, са троструким живцем; постранн основни живци нијесу с ивицом паралелни, несавршено су шиљасто овршни и у угловима, које чине са средишњим живцима имају жлијезде. Ова врста може се означити као једна од главних и карактеристичних терцијерних биљака и пошто је готово на сваком мјесту олигоцена и миоцена нађена, у којима има остатака од дрвета, може се узети, да је она била саставни дио готово сваке тадашње шуме. Она је била биљка, која се је могла прилагођавати климатским промјенама. И у Босни је нађена на разним мјестима.

Слика 4; један комад ивице превијен је на једној страни, представља лист, који би се могао присподобити с *Cinnamomum Buchi* Heer, кад би имала јаче издужен шиљак. Вјероватно је, да се обје врсте могу сјединити.

Аналогна жива врста: *Cinnamomum zeylanicum* Nees. (Источна Индија.)

Вријеме распрострањења: олигоцен, миоцен.

Род: ***Benzoin*** Neesab Esenb.

Benzoin attenuatum Heer. *(Табла I., слика 6.)*

Хер, Fl. d. Schw., II., стр. 82., таб. 90., сл. 185. Sismonda, Piémont, стр. 439., таб. 24, сл. 1.

Лишће је дугуљасто, суличасто, при дну сужено, има петељку, споредни живци израсли под врло шиљастим угловима, дижу се, скривљени су и иду с ивицом доста паралелно.

Од ове биљке овдје је први пут један комад у Босни нађен.

Вријеме распрострањења: олигоцен, миоцен.

Elaeagneje Rich.

Род: ***Elaeagnus*** L.

Elaeagnus acuminatus Web. *(Табла I., слика 10.)*

Вебер, Palaeont., II., стр. 71., таб. 3., сл. 13. Хер, Fl. d. Schw., II.. стр. 94., таб. 97. сл. 16. до 18. Енглхарт, Grasseth, стр. 305., таб. 9., сл. 18.

Лишће има петељке, јајолико-суличасто, зашиљено, с потпуном ивицом, при дну заобљено, кожнато, средњи живац танак, споредни завијени у облику лука, јако разгранати. — Под лупом се види у нашег листа фин живчани систем, чија окна су дугуљаста и четвртаста.

У Босни нова. Пилар спомиње један лист из Доље у Fl. sused., стр. 72., али не доноси јој слике.

Аналогна жива врста: *Elaeagnus angustifolia* L. (Јужна Европа.)

Вријеме распрострањења: олигоцен.

Papilionaceje Endl.

Род: ***Edwardsia*** Salisb.

Edwardsia parvifolia Heer. *(Табла I., слика 19.)*

Хер, Fl. d. Schw., III., стр. 107., таб. 133., сл. 41.

Лишће расперушано (?), листићи кожнасти, обратно јајолики, на шиљку затупљени, без споредних живаца. Кожнаста особина нашег листића је очевидна.

У Босни први пут нађена.

Аналогна сада жива врста: *Edwardia microphylla* Salisb. (Нови Селанд.)

Вријеме распрострањења: олигоцен.

Род: ***Gleditschia*** L.

Gleditschia repandifolia n. sp. *(Табла I., слика 8. и 9.)*

Лишће непарно расперушано, лишће јако разријеђено, линеално-суличаста, шиљаста облика, готово насјело, на ивици фино изобљено, истестерано; средњи живац јак, споредни врло њежни, и разилазе се под шиљастим угловима.

Осим дијела једног листа има доста раштрканих, положених листића. Слични су лишћу од *Gleditschia Wesseli* Web. (Palaeont. IV, стр. 52., таб. 10., сл. 10.), али су јаче размакнути, дужи су, шиљасти и нијесу изрецкано, него благо сведени, а чини се да су и споредни живци њежнији.

Ово су разлози, што сам је одвојио од Веберове врсте, и ако сматрам као могуће, да ће се у богатијим налазиштима, ако их буде, моћи утврдити као облик исте.

Род: ***Cassia*** L.

Cassia Berenices Ung. *(Табла II., слика 7.)*

Лит. види: Енглхарт, Дѐња Тузла, стр. 46. (518.). Њемачко изд. стр. 44. (360.). Осим тога Пилар, Fl. sused., стр. 125., таб. 14., сл. 24.

Лишће перушасто, листићи кратке петељке, танке ножице, јајолики или елиптични, зашиљени, при дну већином тупо зарубљено, каткад несиметрично, каткад једва примјетно; средњи живац њежан, споредни (5—7) исто тако, каткад насупротни и спајају се у луку даље од ивице.

Cassia Berenices Ung. спада у ред грмова у терцијеру највише распрострањених.

Аналогна јој жива врста: *Cassia laevigata* Willd. (Средња Америка.)

Вријеме распрострањења: олигоцен, миоцен, плиоцен.

Cassia phaseolites Ung. *(Табла I., слика 18.)*

Лит. види: Енглхарт, Дѐња Тузла, стр. 46. (518.). Њемачко изд. стр. 43 (359.). Осим тога: Исти, Himmelsberg, стр. 297., таб. 4., сл. 16.; таб. 5., сл. 31., 39. Исти, Bosnien und Hercegovina, стр. 17. (457). Њемачко изд. стр. 21. (405.), таб. 97., сл. 26. Исти, Зеница-Сарајево, стр. 19. (133.). Њемачко изд. стр. 21. (383.), таб. 94., сл. 21. Пилар, Fl. sused., стр. 126. таб. 14., сл. 5.

Лишће многопарно, листићи кожнати, дугуљасто елиптични или јајолики, дугуљасте петељке, потпуне ивице, доста тупи; средњи живац јак, постранн њежни, многобројни, иду паралелно или прилично паралелно и састају се при ивици у луку.

Аналогна жива врста: *Cassia mioranthera* DC. (Бразилија.)

Вријеме распрострањења: олигоцен, миоцен, плиоцен.

Б. Из годушког пјешчара.

Gramineje R. Br.

Род: ***Arundo*** L.

Arundo Göpperti Münst. sp. *(Табла II., слика 4.)*

Лит. види: Енглхарт, Bosnien und Hercegovina, стр. 6. (390.). Осим тога: Пилар, Fl. sused., стр. 10., таб. 2., сл. 8.

Цијеви велике, интернодији врло дуги и испрутани. Док смо прије могли утврдити комад листа из Пароша, сада можемо комад стабљике. Иста нам показује једну половину, и то своју унутрашњу партију. Може се распознати, да је трска морала бити врло дебела, шупљина испрутана, и то тако, да између мање јаких пруга долазе још финије, које су на многим мјестима биле избрисане.

Аналогна јој сада жива врста: *Arundo Donax* L. (област Средоземног Мора, Кавказ, Канарска Острва.)

Palme L.

Род: ***? Sabal*** Adans.

? Sabal sp. *(Табла II., слика 1. и 3.)*

На једној плочи леже тамо амо разбацани остатци у већем броју, које без сумње морамо прибројити једној палми, а врста се ипак не може сигурно одредити.

Слика 1. преставља комад од дôњег дијела једне лепезе; Рахиса и петељке нема. Оштро набране зраке лишћа су при дну врло уске, према извану постају шире.

Слика 3. показује нам већи комад једне зраке од листа. Има их више њој сличних али дјеломице одријешених.

Комади су вјероватно дијелови једне лепезе од сабала, а то нам мора бити довољно, да можемо у опште остатак од палме констатирати. Можемо се надати, да ће нам доцнији наласци што више објаснити.

Laurineje Juss.

Род: ***Cinnamomum*** Burm.

Cinnamomum Scheuchzeri Heer. *(Табла II., слика 8.)*

Лит. види: Енглхарт, Дôња Тузла, стр. 29. (501.). Њемачко изд. стр. 28. (344.). Осим тога: Исти, Bosnien und Hercegovina, стр. 14., таб. 96., сл. 12., 22., 32. Исти, Зеница-Сарајево, стр. 14., таб. 93., сл. 20. Пилар, Fl. sused., стр. 63., таб. 11., сл. 1., 3., 6., 7. Велановски, Vrsovic, стр. 33., таб. 4., сл. 21.—25. Фридрих (Friedrich), Prov. Sachsen, стр. 109., таб. 16., сл. 3., 4., 11., 13.

Листови готово насупротни, кожасти, глатки, имају петељке, јајолики и дугуљасти, троструко-нерваст, дôњи постранн нерви теку упоредо са рубом или прилично с њим паралелно, не сижу до вршка, ријетко излазе са дна листа него већином са плохе листа од средњега нерва, који се према вршку постепено стањује; главна окна, која опасују, преплићу нијежни правокутно идући нервили; у горњој партији одваја се од средњег нерва више побочних нерва, спојених у облику лука а простор до руба испуњен је луковитим терцијарним нервама, који се одвајају прилично правокутно.

Ова биљка била је у Босни прилично распрострањена, а познату је до селе на 10 различитим мјестима.

Распрострањеност по времену: еоцен, олигоцен, миоцен, плиоцен.

Eicaceje.

Род: ***Andromede*** L.

Andromeda protogaea Ung.

Лит. види: Енглхарт, Дôња Тузла, стр. 35. (507.). Њемачко изд. стр. 33. (349.). Осим тога: Исти, Kleinasien, стр. 62., таб. 7., сл. 31. Исти, Stranitzen etc., стр. 175., таб. 3., сл. 6. Исти, Зеница-Сарајево, таб. 94., сл. 22.

Лишће кожнато, суличасто, с обје стране сужено, читаве ивице, дуге петељке, средњи живац јак, споредни су већином збрисани, а гдје су сачувани јако уокружени и њежни.

Нађен је само један лист, који не сликам, јер је врх одбијен и дно оштећено. Њежни споредни живци добро се распознају.

Аналогна јој жива врста: *Leucothoë (Andromeda) eucalyptoides* DC. (Бразилија.)

Вријеме распрострањења: еоцен, олигоцен, миоцен.

Rhamneje R. Br.

Род: ***Berchemia*** Neck.

Berchemia multinervis Al. Br. sp. *(Табла II., слика 5.)*

Хер, Fl. d. Schw., III., стр. 77., таб. 123., сл. 9.—18. Sismonda, Piémont, стр. 452., таб. 29., сл. 8. Saporta, Sud-Est de la France, III., стр. 107., таб. 12., сл. 2., 3. Етингсхаузен, Bilin, III, стр. 41, таб. 49., сл. 15.—17. Исти, Sagor, II., стр. 196., таб. 16., сл. 7.—10. Lesquereux, Tert. Fl., стр. 277., таб. 52, сл. 9., 10. Енглхарт, Dux, стр. 188., таб. 12., сл. 2., 19.—28.; таб. 13., сл. 4., 5. Пилар, Fl. sused., стр. 107, таб. 14., сл. 12.

Syn.: *Karwinskia multinervis* Al. Br. Jahrbuch f. Min. u. Geol., 1845., стр. 172. Унгер, Chl. prot,, стр. 147., таб. 50., сл. 4. — *Karwinskia oeningensis* Al. Br. Brackmanns Verz., стр. 234. — *Rhamnus multinervis* Al. Braun y Buckland Geol., стр. 513.

Лишће с петељкама, јајолико, јајолико-елиптично, готово округло као круг, или суличасто, потпуне ивице, живаца у облику пера; средњи живац доста јак, објестрани готово насупротни живци иду паралелно, многобројни су и теку према ивици, нервиле су јако многобројне.

За Босну нова.

Аналогна јој жива врста: *Berchemia volubilis* L. fil. (Каролина, Вирђиниja, Флорида.)

Вријеме распрострањења: олигоцен, миоцен.

Juglandeje DC.

Род: ***Juglans*** L.

Juglans acuminata Al. Br. *(Табла II., слика 9.)*

Лит. види: Енглхарт, Дôња Тузла, стр. 42. (514.). Њемачко изд. стр. 39 (355.). Осим тога Зеница-Сарајево, стр. 18. (132.). Њемачко изд. стр. 20. (382.). Менцел (Menzel), Senftenberg, стр. 28., таб. 2., сл. 5.

Лишће перишасто, листићи насупротни, кожнати, с петељком, јајолико-елиптични или јајолико-суличасти, зашиљени, потпуне ивице; средњи живац јак, према шиљку опада у јачини, споредни живци, већином 10—14, снажни, опадају у јачини према ивици, и ту се спајају у луковима.

Ова биљка била је у босанској области јако распростртa. Пилар спомиње један примјерак из Дôње, али не доноси јој слике.

Аналогна јој жива врста: *Juglans regia* L. (Транскавказија, Арменија, Хималаја, Сјеверна Кина.)

Вријеме распрострањења: олигоцен, миоцен, плиоцен.

Myrtaceje R. Br.

Род: ***Eucalyptus*** Hérit.

Eucalyptus oceanica Ung. *(Табла II., слика 2.)*

Лит. види: Енглхарт, Дôња Тувла, стр. 18. (132.). Њемачко изд. стр. 43. (515.). Осим тога Исти, Bosnien u. Hercegovina, стр. 18. (132.). Њем. изд стр. 20. (382.). Исти, Fajûm, стр. 214., таб. 19, сл 7.

Лишће кожнато, ланцепасто, или линеарно-ланцепасто, зашиљено готово у облику српа, у петељци, те је при дну упредено, петељке сужене, потпуне ивице; средњи живац јасан, споредни врло њежни, већином паралелни, завршују ивичним живцима а ничу под оштрим угловима.

Аналогна јој жива врста: *Eucalyptus* sp. (Аустралија.)

Вријеме распрострањења: еоцен, олигоцен, миоцен.

В. Из пјесковитог лапорца у Кошеву код Сарајева.

Cupulifere Endl.

Род: ***Fagus*** L.

Fagus ferruginea Ait. *fossilis* Nath. *(Табла II., слика 6.)*

Наторст (Nathorst), Japans Foss.-Fl., стр. 169., таб. 7., сл. 11.—24.; таб. 8., сл. 1.—11.; таб. 9., сл. 1. Менцел, Senftenberg, стр. 48, таб. 3., сл. 4., 5., 10., 11., 12.; таб. 8., сл. 15.

Syn.: *Populus attenuata* Геперт (Göppert), Schossnitz, стр. 18., таб. 5., сл. 9. Шлехтендал (Schlechtendal), Zschipkau, стр. 8, таб. 4., сл. 1.—4.; таб. 5, сл. 1.—17. Годин (Gaudin), Val d'Arno, стр. 41., таб. 5., сл. 7.

Лишће с петељкама, јајолико или дугуљасто-јајолико, према врху сужено, при дну заобљено или зашиљено, на ивици назупчано или грубо назупчано, донекле двоструко назупчано, ријетко валовитих перастих живаца; 8—13 споредних живаца излазе под оштрим кутовима, иду паралелно, укочено, ређе завинуто, према ивици узвинути и свршују у зупце, ријетко у затоне, нерви трећег реда су густи, поломљени, излазе готово под правим кутом чинећи вишестрану мрежу.

На први поглед чини се да имамо пред собом лист од топое, и то од *Ulmus quercifolia* Ung., коју врсту Етингхаузен прибраја *Fagus Feroniae*. И овој је јако слична, ипак се од прве одмах разликује већим бројем споредних живаца, у чему се подудара с *Fagus ferruginea*. Веома наличи и на онај лист, што га је Massalongo назвао *Fagus Marsilia* (Fl. senigall., таб. 9., сл. 19.), ипак је код њега средњи живац у дôњем дијелу веома јак, а тако би се и онај од *Fagus Gussonii* (на истом мј. таб. 25., сл. 2.), могао с овим изједначити. Исто тако и *Fagus Deucalionis* Ung. може се овој приброjити, да број живаца не би против тога говорио.

Г. Из лапорца у Ранковићима код Теслића.

Gramineje R. Br.

Род: ***Poacites*** Heer.

Poacites sp.

Имамо само један, у осталом добро одржан, 5 *cm* дуг, а 5 *mm* широк одломак, прожет њежним живцима уздуж густо, али је за терцијерну флору без вриједности.

Myriceje Rich.

Род: ***Myrica*** L.

Myrica banksiaefolia Ung. *(Табла I., слика 12.)*

Лит. види: Енглхарт, Bosnien und Hercegovina, стр. 4. (118.). Њемачко изд. стр. 9. (393.) Осим тога: Исти, Kleinasien, стр. 58., таб. 7., сл. 4, 35. Пилар, Fl. sused., стр. 30., таб. 4., сл. 22.

Лишће грубо кожасто, линеално или линеално-ланцетно, према дугој петељци постепено сужено, оштро истестерано или изрезано; средњи живац јасан, споредни многобројни, зближени, врло танки и излазе већином под доста правим углом.

Нашао се је само отисак од слабо сачуваног листа.

Аналогна јој жива врста: *Myrica cerifera* L. (Сјев. Америка), *M. esculenta* Don. (Непал), *M. californica* Cham. (Калифорнија).

Вријеме распрострањења: олигоцен, миоцен.

Proteaceje Juss.

Род: ***Banksia*** L. fil.

Banksia haeringiana Ett. *(Табла I., слика 17.)*

Етингсхаузен, Prot. d. Vorw., стр. 23., таб. 2., сл. 17., 18. Исти, Häring, стр. 57., таб. 16. Исти, Mte. Promina, стр 33., таб. 7., сл. 16. Исти, Bilin, III., стр. 204., таб. 35., сл. 16., 17. Исти, Beitr. z. Steiermark, стр. 66., таб. 3., сл. 19. Исти, Leoben, I., стр. 57., таб. 4., сл. 10. Исти, Schoenegg, I., стр. 51., таб. 4, сл. 50. Енглхарт, Leitm. Mittelgeb., стр. 382., таб. 6., сл. 6., 7.

Syn.: *Myrica haeringiana* Unger, Gen. et sp. pl. foss., стр. 395. Исти, Sotzka, стр. 160., таб. 27., сл. 11 ; таб. 28., сл. 8.

Лишће ланцетасто или линеарно-ланцетасто, мало кожнато, при дну у петељку сужено, на ивици оштро истестерано и назупчано; средњи живац јасан, споредни врло ситни, излазе под оштрим кутовима, савијени су, дижу се према ивици.

У Босни нова.

Аналогна јој жива врста: *Banksia attenuata* R. Br., *B. collina* R. Br.

Вријеме распрострањења: олигоцен.

Papilionaceje Endl.

Род: ***Dalbergia*** L.

Dalbergia retusaefolia Web. sp. *(Табла I., слика 14. и 15.)*

Лит. види: Енглхарт, Дона Тузла, стр. 46. (518.). Њемачко изд. стр. 43. (359.). Осим тога: Етингсхаузен, Sagor, III, стр. 48, таб. 20., сл. 3.

Лишће непарно перасто, листићи наизмјенице насупротни, мало кожнати, кратке петељке, преокренуто-јајолики, дугуљасти, према дну сужени, на шиљку зарубљени; средњи живац снажан, према шиљку стањен, споредни су већином збрисани.

Ова врста припада ређе нађеним. Може ли се с њом сјединити *Dalbergia bella* Heer (Fl. d. Schw., III, таб. 133., сл. 14.—19.)? Хер истина наводи, да је у ове лишће кожнато, а то није у наше; ипак се у обје виде скраћени секундарни живци.

Аналогна јој жива врста: *Dalbergia ferruginea* Roxb. (Источна Индија.)

Вријеме распрострањења: олигоцен, миоцен.

Азбучни попис описаних останака биљака.

	Страна		Страна
Andromeda protogaea	208	*Fagus ferruginea*	210
Arundo Göpperti	207	*Gleditschia repandifolia*	207
Banksia haeringiana	211	*Juglans acuminata*	209
Benzoin attenuatum	206	*Juncus retractus*	204
Berchemia multinervis	209	*Libocedrus salicornioides*	204
Cassia Berenices	207	*Myrica acuminata*	204
„ *phaseolithes*	207	„ *banksiaefolia*	211
Cinnamomum polymorphum	206	*Planera Ungeri*	205
„ *Scheuchzeri*	208	*Poacites* sp.	210
Dalbergia retusaefolia	211	*Quercus chlorophylla*	205
Edwardsia parvifolia	206	„ *furcinervis*	205
Elaeagnus acuminatus	206	? *Sabal* sp.	208
Eucalyptus oceanica	210		

Тумач слика.

Табла I.

Слика 1., 2. *Quercus furcinervis* Rossm. sp. Из лапора у Даутовцима код Високог.
„ 3., 4. *Cinnamomum polymorphum* Al. Br. sp. На истом мјесту.
„ 5. *Quercus chlorophylla* Ung. На истом мјесту.
„ 6. *Benzoin attenuatum* Heer. „ „ „
„ 7. *Planera Ungeri* Köv. sp. „ „ „
„ 8., 9. *Gleditschia repandifolia* n. sp. На истом мјесту.
„ 10. *Elacagnus acuminatus* Web. На истом мјесту.
„ 11. *Juncus retractus* Heer. На истом мјесту.
„ 12. *Myrica banksiaefolia* Ung. Налазиште: Ранковићи код Теслића.
„ 13. *Libocedrus salicornoides* Endl. sp. Из Даутоваца.
„ 14., 15. *Dalbergia retusaefolia* Web. sp. Налазиште: Ранковићи код Теслића.
„ 16. *Myrica acuminata* Ung. Из Даутоваца.
„ 17. *Banksia haeringiana* Ett. Налазиште: Ранковићи код Теслића.
„ 18. *Cassia phaseolites* Ung. Из Даутоваца.
„ 19. *Edwardsia parvifolia* Heer. На истом мјесту.

Табла II.

Слика 1., 3. ? *Sabal* sp. Из годушког пјешчара.
„ 2. *Eucalyptus oceanica* Ung. На истом мјесту.
„ 4. *Arundo Göpperti* Münst. sp. На истом мјесту.
„ 5. *Berchemia multinervis* Al. Br. sp. На истом мјесту.
„ 6. *Fagus ferruginea* Ait. foss. Nath. Из лапора код Сарајева.
„ 7. *Cassia Berenices* Ung. Из лапора код Даутоваца.
„ 8. *Cinnamomum Scheuchzeri* Heer. Из годушког пјешчара
„ 9. *Juglans acuminata* Al. Br. На истом мјесту.

Табла I.

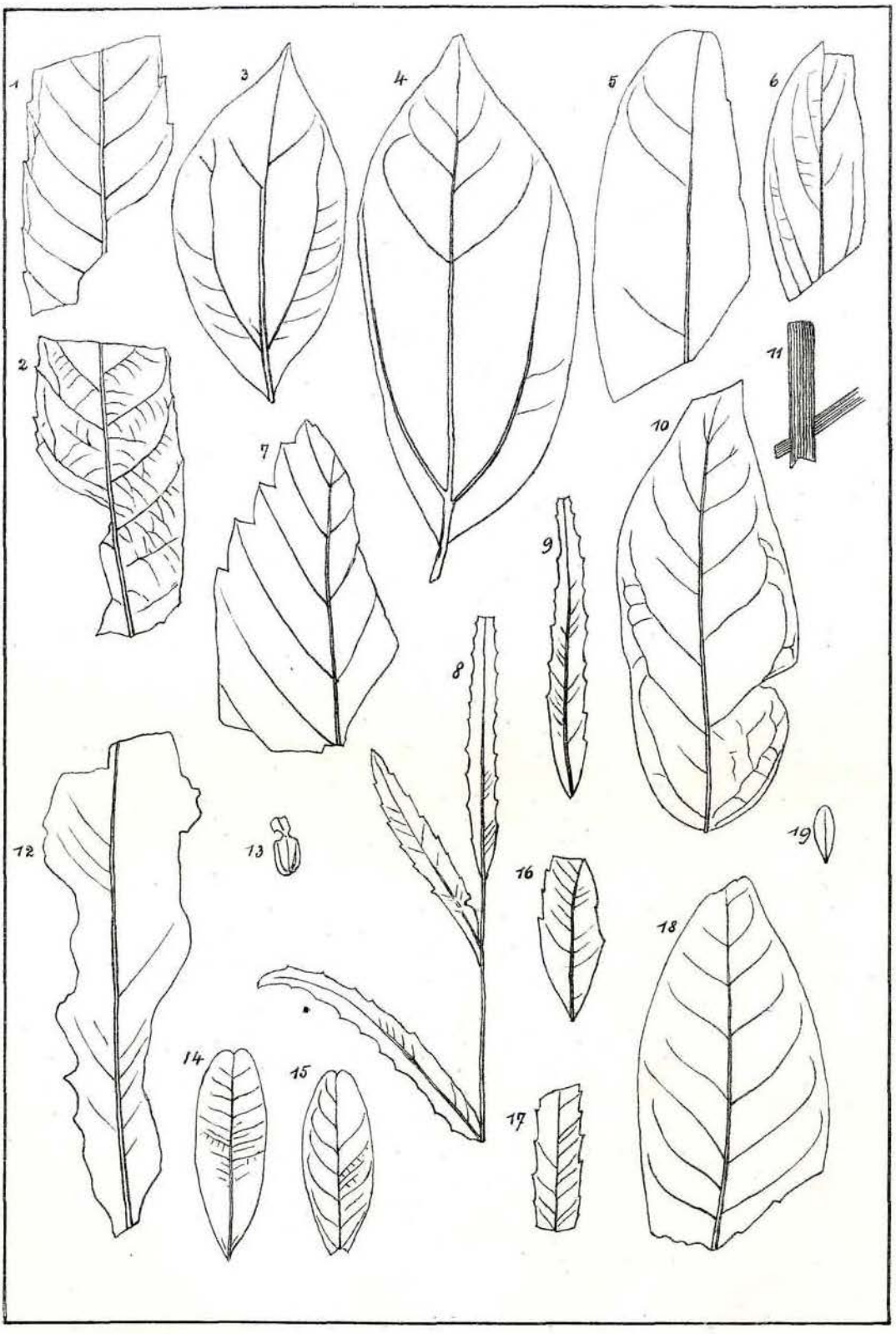

Табла II.

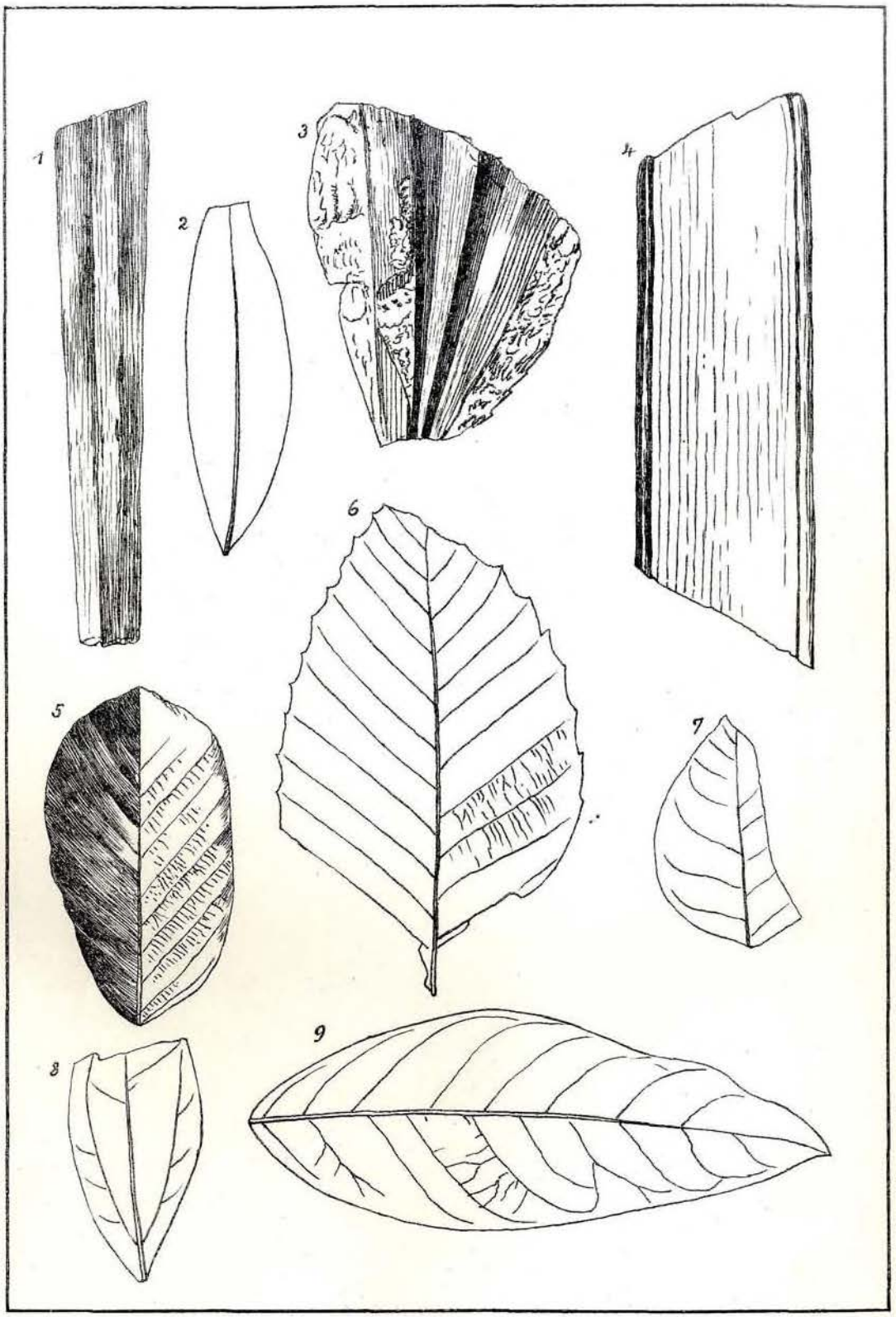

Poljički statut.

Priopćio

Alfons Pavich pl. Pfauenthal.

(Sa dvije table.)

Poljički statut izdao je prvi put prof. M. Mesić u V. knjizi Kukuljevićeva „Arkiva za povjestnicu jugoslavensku“ (u Zagrebu god. 1859.), pa opet prof. dr. V. Jagić u IV. knjizi „Monumenta historico-juridica“ jugoslavenske akademije (u Zagrebu god. 1890.) s opširnim uvodom i kritičkim aparatom. Ali budući da je statut oba puta izdan ćirilicom, jer su svi stari egzemplari napisani takozvanom bosanskom ćirilicom, kojom se je nekada u Poljicima gotovo isključivo pisalo, tako je naš statut, koji je osobito za pravnike toliko važan i interesantan, bio pristupačan samo malom broju učenjakâ. Zato je i bila od mnogo godina moja živa želja, da učinim poljički statut pristupnim i širim krugovima te priredim izdanje latinicom i njemački prijevod kao nastavak svojim „Prinosima povjesti Poljica“, što su izdani u „Glasniku zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini“ god. 1903., i u članku „Beiträge zur Geschichte der Republik Poljica bei Spalato“, što je štampan u „Wissenschaftliche Mitteilungen für Bosnien und die Hercegovina“ god. 1907.

Nego zbog raznih neprilika tek sam ove godine mogao da izvršim svoju namjeru, a na tome imam prije svega da zahvalim gospodinu dvorskomu savjetniku profesoru dr. V. Jagiću, koji se je s najvećom pripravnosti pobrinuo da se pod njegovim nadziranjem uz sudjelovanje gosp. prof. dr. M. viteza Rešetara statut prepiše latinicom i prevede na njemački. Taj su posao izvršili dva člana seminara za slavensku filologiju kod bečkoga univerziteta, naime gosp. dr. Mate Tentor, koji je statut prepisao latinicom, i gosp. Josip Ribarić, koji ga je preveo na njemački. Uprava Jugoslavenske akademije u Zagrebu dopustila je, da se za ovo izdanje latinicom uzme tekst, što ga je izdao prof. V. Jagić u njenim publikacijama, a središnja uprava bosansko-hercegovačke zemaljske vlade, odnosno gospoda odsječni predstojnici Njeg. Preuzvišenost baron Hugo Kutschera i pl. dr. Ljudevit Thallóczy, zatim gospoda dr. Ćiro Truhelka, kustos bos.-herceg. zemaljskog muzeja, i dr. Moritz Hoernes, profesor bečkoga univerziteta i konzulent bos.-herceg. zemaljske vlade, učinili su te je i izdanje latinicom i njemački prijevod mogao izaći na svijet još ove godine. Napokon Njeg. Preuzvišenost gospodin namjesnik dalmatinski Niko Nardelli, pa visoki dalmatinski zemaljski odbor i bos.-herceg. zemaljski muzej svojim prinosima k troškovima oko prijepisa i prijevoda statuta pomogli su, da se je ova moja davna želja mogla tako brzo ispuniti. Svim gore spomenutim vlastima i gospodi od svega srca hvala!

Mjeseca marta god. 1908.

Alfons Pavich Pfauenthalski,
c. kr. namjesnički potpredsjednik izv. sl.

Iz uvoda Jagićeva.

Poljički je statut već jedan put izdan, godine 1859., u petoj knjizi Kukuljevićeva „Arkiva", i to vrlo dobro. Koliko vrijedi Mesićevo izdanje Poljičkog statuta, najbolje će pokazati ovo novo izdanje time, što se naš tekst gotovo u svemu doslovce slaže s arkivskim; razlikosti izlaze na vidjelo više u namještaju i poredanju teksta, nego li u njegovu obličju ili sadržini. Ova jednakost teksta osniva se na istini, koju je već prvi izdavač spoznao, da Poljički statut valja izdati po najstarijem rukopisu, u kojemu se taj spomenik sačuvao, te slijediti njegov ugled, riječ po riječ, slovo po slovo. To je rukopis *A*, kako ga Mesić nazva, a ja ga svagdje zovem glavnijem rukopisom. Ovaj rukopis, o kojem ću poslije govoriti opširnije, posluži osnovom izdanja kako Mesiću, tako i meni; a što se obojica ponešto udaljismo jedan od drugoga u regjanju glávâ, ili paragrafa, tomu je uzrok, što rukopis nije potpunice sačuvan. Prvi izdavač, nešto bojažljiviji, pošto nije imao dovoljna broja tekstova pod rukom, ne odvaži se da praznine izgubljenih listova popuni odmah u tekstu onijem rukopisima, koji su najbliži srodnici osnovnog, kao njegova djeca ili potomci. Ja izvedoh ove interpolacije tim smjelije i lakše, pošto sam se uvjerio, da izmegju ostalijeh rukopisa ne pristaje samo jedau tačno za onaj glavni, — tako mišljaše Mesić — već cijela četiri: rukopis *a*, koji Mesić obilježi slovom *B*, i rukopisi *f* b^2 e^2, kojih Mesić nije ni vidio.

Gdje dakle ova četiri rukopisa skladno i saglasno popunjuju praznine glavnog, tu sam bez razmišljanja umetnuo u tekst ono i onoliko, koliko je trebalo, da bi se nastavila prekinuta nita zákonâ. Samo se kaže, da je svaki umetak u glavni tekst ogragjen.

Najprije ću da istaknem, da se sada može puno pouzdanije kazati, da nijedan rukopis poljičkog statuta, koliko ih god do sada znamo, ne nadmašuje teksta, što se sačuvao u osnovnome rukopisu: svima bijaše izvorom taj stari rukopis, onakav kakav je, sa svijem svojim pogrješkama. Čak onaj odlomak zakona (pod brojem 83), koji se u glavnome tekstu nalazi na čelu stranice 99., a biće izašao takim krnjim zato, što pred njim ispade list, na kojemu biše upisani prvi dijelovi zakona — a moglo bi biti baš i tako, da je već pisac našeg osnovnog rukopisa imao pred sobom krnji original — i taj odlomak osta onakim, kakav je u glavnome rukopisu, takogjer u svijem njegovijem kopijama, a to su rukopisi *a f* b^2 e^2, za dokaz da ovima nije bilo pod rukom drugoga teksta, već upravo naš [1]). Rukopisi *b c d e*, što predstavljaju obnovljenu redakciju statuta, ne našav kuda bi taj odlomak zakona valjano pristajao, volješe ga sasvime izbaciti.

Ovaj zakon (u nas pod brojem 112) bijaše, sva je prilika, pošljednji, što ga prva ruka upisa u glavni rukopis; jer ono što sada slijedi za njim, u nas pod brojem 113, u originalu na stranici 131. (ρλα), pokazuje noviju ruku; a kako je zakon, ubilježeni tom novijom rukom, izdan godine 1605., to nije teško izračunati, da je osnovni tekst dovle pisan svakako prije 1605. godine. Pošljednja godina, što dolazi na listovima, pisanijem prvom rukom, iskazuje godinu 1576. (u nas pod brojem 88). Može se dakle reći, da je glavni dio osnovnog rukopisa pisan negdje megju godinama 1576. i 1605.

Ali prepisači *a f* b^2 e^2 izvadiše iz osnovnog rukopisa ne samo sve ono, što je u nj upisano megju godinama 1576. i 1605., već takogjer novije dodatke osnovnog

---

[1]) Mesić bješe se prevario rekav na str. 236., da u *B* (t. j. u našem rukopisu *a*) nema ovog odlomka.

rukopisa, obilježene godinama 1623. (to je u nas naštampano pod brojevima 91, 92ᵃ, 107—109 i 116), 1637. (pod brojem 114), 1655. i 1660. (pod brojem 115). Ja izvodim odatle dokaz, da kopije *a f* b^2 e^2 nijesu pisane ranije od godine 1660.; ali kao da nijesu ni poslije godine 1668., budući da bilješka osnovnog teksta od godine 1668. (u nas pod brojem 115 pošljednja tačka) nije prenesena u kopije *a* b^2 e^2, kako bismo očekivali, da je stojala u osnovnome tekstu već tada, kada se s njega prepisivalo u *a* b^2 e^2.

Taj se račun vrlo dobro slaže s pitanjem o postanju nove redakcije teksta poljičkog statuta, koju predstavljaju rukopisi *b c d e*. I ne govoreći ovaj čas o odnošajima ove nove redakcije prema onoj prvoj — o tome biće riječ odmah — istaknuću kao vrlo znamenito već to, što prva od onijeh odluka općine poljičke, koje su u novoj redakciji nadovezane na kraju statuta, nosi godinu 1662. (to je u nas štampano u dodatku br. 1). Kad bi ova odluka sačinjavala čest prve redakcije poljičkog statuta, nalazili bismo je, ako ne u glavnome rukopisu (gdje bi mogla bila i propasti), a ono bar u kojoj god kopiji, t. j. u *a* ili b^2 ili e^2. Toga nema, a to pokazuje, da se poslije godine 1660. ništa više nije unosilo u onu staru knjigu, u onaj „poštovani" statut, koji je i do nas došao u glavnom rukopisu i u njegovijem prijepisima *a f* b^2 e^2. Ovo se mišljenje potvrgjuje, da ne može bolje, naročitom bilješkom od godine 1665., što je u nas naštampana u dodatku pod brojem 4: u njoj se kaže, da je statut bio prepisan „iz staroga vjerno i pravo", ali tako da se „bolje razumije", to će reći ako i nije ništa dodano u sadržini („ne uzmaknuv ni primaknuv"), opet je koje što preragjeno u obliku ili u namještaju, eda bi se „bolje razumjelo". Ovoj tendenciji posvema lijepo odgovaraju sve osobine nove redakcije, za koje se već u glavnome natpisu kazuje, da je „sada pripišujemo na 1665. u crkvi svetoga Klimenta pod Sitno". Da vidimo, koje su to njene osobine prema osnovnome tekstu i njegovijem kopijama *a f* b^2 e^2.

Jedna važna osobina tiče se stilizacije zakona. Jezik poljičkog statuta u novoj je redakciji znatno izmijenjen: stare riječi, što su već izašle bile iz običaja te postale nerazumljive, zamijeniše drugijem, lakšim riječima, da i ne govorim o novijoj ortografiji i o pomlagjenijem oblicima u gramatici. Ali nijesu samo pojedine riječi promijenjene, već i čitave izreke ili fraze: mnoga originalna jezgra starog sloga pade žrtvom vremena.

Stara stilizacija poljičkog statuta ne bi promijenjena samo u riječima i frazama, nego ima još i „glosa", t. j. dodataka umetnutijeh radi objašnjenja teksta; osobito su često dodavani natpisi, kojima se jače odvojuje jedan zakon od drugoga.

Najposlije ne smije se odveć vjerovati na riječ onome uvjeravanju, da nije ništa „umaknuto" i ništa „primaknuto". Razlika megju starijom i novijom redakcijom ne tiče se samo stilizacije, već i sadržine.

Prije svega vidi se tendencija, da se zakoni, što govore o jednakim stvarima, svedu u veću blizinu, da budu jedan bliže drugoga. To je kao neki pokušaj regjanja.

Nova redakcija nije imala razloga da stari zakon skraćuje i zbilja primjerâ izostavljanja nema mnogo.

Dodatcima izobiluje nova redakcija prema staroj na koncu: sve što je u njoj novo, istaknuto je u našem izdanju, pod konac mu, posebnijem brojevima 1—9. U prednjim dijelovima statuta nema važnijeh razlika.

Ovako se danas, gdje ima veći broj rukopisa, lakše shvata njihov megjusobni odnošaj: stvar je mnogo prostija, nego li što izlazi po izlaganju prvog izdavača. Svi se rukopisi dijele u dvije hrpe: u prvu spada osnovni rukopis s kopijama *a f* b^2 e^2;

u drugu rukopisi *b c d e* i rukopis *g*, koji nije za ovo izdanje upotrebljen, jer je dockan došao. O tijem rukopisima na redu je da se kaže nešto malo i u kratko.

Osnovni ili glavni rukopis već je opisan kod Mesića, koji ga obilježi slovom *A*. Velika je sreća, što se taj rukopis sačuvao, on nadmašuje ne samo starinom već i pravilnošću pisanja sve druge rukopise u toliko, da se bez njega jedva može i pomisliti snosan tekst poljičkog statuta. Pisan je na artiji, koja nosi kao vodeni znak volujsku glavu sa cvijetom megju rogovima; sada ima rukopis 61 list prve, starije ruke, i 3 lista dodataka (na ova 3 lista čini se, da ima i drugačiji vodeni znak), pisanijeh raznijem rukama. Kad je neko, valjda u XVIII. vijeku, brojio stranice te ih bilježio slovima, nabroji ih 136, slovima ρ҃лѕ; a danas nema ih nego 128, pošto poispadaše 4 lista (8 stranica): drugi (str. 3.—4.), sedmi (str. 13.—14.), tridesetpeti (str. 69.—70.) pedesetšesti (str. 111.—112.). Sva je prilika da rukopis već onda nije bio čitav, kada su mu brojene i bilježene stranice.

Neki su listovi glavnog rukopisa danas vrlo oštećeni, osobito prvi i pošljednja tri u dodatku. Tako mislim, da na prvome listu u natpisu bijaše zapisana godina у · ȣ · м҃ a sada kako je artija poderana, slovu м҃ nema traga, ali u kopijama i redakcijama novijim sačuvao se spomen slovu м҃. Zato ja bih rekao, da ne može biti ni govora o tome, da je najstariji dio poljičkog statuta zapisan već godine 1400.: sva su svjedočanstva za godinu 1440.

O pravopisu osnovnog rukopisa ne treba mnogo da govorim, kakav je vidi se se iz samoga teksta, gdje je vjerno sačuvan. Njegova starina prema novijim prijepisima ogleda se: 1. u tome, što često puta piše na kraju riječi (a po kadšto i u sredini) slovo *ь*; 2. u tome, što slogovito *р* piše bez umetnutog vokala *а*, dakle četvrti mjesto novijega četvarti; 3. u tome, što *ѣ* i *ѧ* ne piše poput novijih rukopisa *ѣн*, *ѣл*, i što voli pisati *ю* nego li *ѣу*, ako baš i ima kad i kad *ѣ* u značenju slova *j*; 4. u tome što *од* piše na početku riječi ѿ, i što mu *щ* (*št*) znači glas *шћ* (*šć*).

Kazaću napokon još i to, da su u osnovnom rukopisu gdje koji natpisi, a jošte češće prva slova na početku zakona, po jedno ili veće ih, pisana crvenim mastilom. Taj običaj prekida na strani 96.

Ovaj dragocjeni osnovni rukopis poljičkog statuta svojina je sada jugoslavenske akademije iz biblioteke Kukuljevićeve.

Rukopis *a*, koji Mesić obilježi *B* (Arkiv, str. 227.), vrlo je ružno i nemarno pisan, a ipak ima mnogo značenja kao kopija stare redakcije poljičkog statuta. Taj je rukopis napisan g. 1638., kako pokazuje ovaj zapis na kraju teksta: Ispisa godišća gna · у · ѿ · л · н · miseca oktobra na · і҃ ·

Da li je rukopis *a* potekao upravo iz našeg osnovnog teksta ili je prepisan s nekog trećeg posrednika, ne može se lako odlučiti. Različite sloboštine u odstupanju od osnovnog teksta, reć bi, da svjedoče prije za ovo pošljednje mišljenje, nego li za ono prvo.

Rukopis *f* nije bio poznat prvom izdavaču; sva je prilika, da je istom poslije postao svojinom Kukuljevićeve biblioteke. Pisan je na artiji, pismom običnijem konca XVII. ili početka XVIII. vijeka, u nekoliko ljepšim i originalnijim, nego li je ruka *a*. Format je rukopisa — visoki, uzani list, pismo znatno veće, nego li *a*. Šteta, što ovaj rukopis nije čitav; on je najbliža i najvjernija kopija osnovnog teksta. Slovima b^2 i e^2 označene su u našem izdanju druge polovice rukopisa *b* i *e*, o kojima će se odmah govoriti. U tijem je rukopisima za tekstom poljičkog statuta po novijoj redakciji odmah jošte jedan put upisan isti statut po staroj redakciji. Nema sumnje, da su oba teksta b^2 i e^2 potekli ili upravo iz našega *a*, što bi moglo biti, pošto je *a* pisan godine 1738.

a b^2 i e^2 godine 1762. — ili iz takova teksta, koji je bio vjerna slika i prilika našega rukopisa *a*. U tome, što je tekst stare redakcije ovdje samo kao u dodatku pripisan k novijoj redakciji, kao glavnome tekstu, očituje se mišljenje onoga vremena, po kojemu se zbilja nova redakcija smatrala pravim i valjanim statutom poljičkim.

Ovo su izvori našega izdanja, u koliko se radilo o tome, da se sastavi vjerna slika stare redakcije.

Za novu redakciju posluži i nama ponajprije onaj rukopis, koji bijaše već u rukama prvog izdavača, a to je Mesićev rukopis *C*, naš *c*. I taj rukopis posta svojinom akademije preko Kukuljevića. Kada je od prilike mogao biti napisan ovaj rukopis, pokazuje nam jedna latinskim slovima upisana bilješka na str. 138., što je naštampana u našem izdanju pod brojem 107*a*. Odanle se vidi, da je „don Petar Karstelan" radio na toj knjizi prije godine 1781., a i poslije, jer se spominje čak „29. agusta 1796."

Uz rukopis *C* prvi izdavač pominje samo još *D*, to je naš latinskim slovima pisani tekst *d*, o kojem ćemo govoriti odmah. Drugog predstavitelja novije redakcije, koji bi bio pisan ćirilicom, Mesić nije poznavao, ako i govori nešto o rukopisu Kararinu i Stazićevu. Meni dopadoše ruku — a na tome treba da se zahvalim mnogopoštovanom prijatelju g. direktoru Fr. Buliću — jošte dva rukopisa novije redakcije, oba pisana običnom zapadnom ćirilicom: to su rukopisi *b* i *e*, u kojima, kako već gori kazano, dolazi takogjer tekst starije redakcije, obilježen istijem slovima s potencijom: b^2 e^2. Oba su ova rukopisa kao dva blizanca, toliko je jedan nalik na drugi. Sve bih rekao, da su prepisani jedan s drugoga, i to po svoj prilici *e* s *b*.

Prvi izdavač poljičkog statuta, Matija Mesić, dokazao je, da megju prijepisima ima jedan latinicom (on ga nazva *D*), koji se s onim Kararinim riječ po riječ slaže. Taj je rukopis upotrebljen i u našem izdanju pod *d*. Rukopis, čini se, da su pisale na odmjenu dvije ruke.

Na ovim rukopisima je osnovano naše izdanje poljičkog statuta. Kad je već moj posao bio dovršen, poslaše mi iz Zagreba još jedan rukopis, da ga upotrebim, ako nagjem za potrebito. Taj ću rukopis obilježiti slovom *g* te kazati namah i o njemu, da spada u veliki broj tekstova nove redakcije. I on je plod XVIII. vijeka, pisa ga negdje u drugoj polovici Vicko Ivanišević.

Koliko sam mogao poregjivati tekst ovog rukopisa s drugijem tekstovima, mislim da je *g* najsrodniji s rukopisom *c*, kojega čitanja gdje god čak ispravlja.

Zakon je poljički još i danas u velike poštovana narodna starina kod poljičana. Ima rukopisnijeh egzemplara novijeg vremena, pisanijeh latinskim slovima, ali novom zagrebačkom ortografijom, dakle svakako poslije godine 1848. Da čak iz Mesićeva izdanja prepisivalo se — latinicom.

Samo ću još o samome načinu izdanja kazati ovo: U preštampavanju vladao sam se po načelima, koja se danas općenito priznavaju: gledao sam, da nam izdanje bude vjerno ogledalo originala, a opet tako da se može tekst, čitajući ga, lako razumjeti. To će reći slova su sastavljena prema smislu, isto tako dodane interpunkcije. Gdje je što prema osnovnome tekstu promijenjeno, o tome se govori i vodi račun pod tekstom, u bilješkama, koje se radi boljeg pregleda dodavane svagdje odmah pod zakonima ili gdje više ih čini jedan odjelak, pod ovijem.

Što je zagragjeno šiljastijem crtama, znači da je suvišno ušlo u tekst rukopisa; što je dodano da se ispravi ili popuni tekst, zagragjeno je oblijem crtama. Uz moje brojenje stavljeni su u zagradama redom brojevi Mesićevi.

* * *

Za ovo treće izdanje statuta vjerno je prepisan tekst kako ga je Jagić u svojemu izdanju utvrdio i popunio. Ostavljena je bez promjene i ortografija, samo što je poizostavljano ъ (n. pr. *statut* mjesto *статъть*) a jotacija provedena prema sadašnjemu načinu pisanja (n. pr. *poljički* mjesto *полиички*, *jest* mjesto *есть* i t. d.), pa je za to i *ѣ* prepisivano sa *j* (n. pr. *jedan* mjesto *ѣедан* ili *roditelje* mjesto *родитељe*); osim toga gdje su dvije riječi zajedno napisane, u našem su prijepisu porastavljane i svaka je napisana za sebe (n. pr. *od togaj* mjesto *отогаи*).

U ime gospodina boga amen. Statut poljički i sući statut iz staroga novi činimo na litu gospodina Isukrsta 1440.

1. Prvi zakon poljički jest, vazimati kneza[1]) od gospodina, ki je gospodinu viran a Poljicem ugodan. A zakon ga je do godišća obirati tri krat, i na svako prišastje dati mu ovan 30, da ih je do godišća devetdeset: od togaj pristavu općenomu 3 ovna na godišće, zač ih kupi.

2. A osudi, ča osudi knez i suci, knezu polovica, a općini polovica; a općenomu pristavu deseto izmeju njih.

3. I polag kneza imaju biti tri suci zakletveni od trih plemen: jedno od Tišemiri, drugi od Limić, a treto Kremeničani. I oni se dostaju kada i knez i prominuju.

4.[a] I zakon je poljički, da ne mora priti Poljičanin jedan drugoga, nego najpri na poljičkom stoli, ni iz nijedne riči. Ni ini čovik nijedan ne more priti Poljičanina inudi, nego na stoli poljičkom. A to je iz zemlje, ka je u kotari poljičkom.

4.[b] (5.) Ako mu bi mu se ne vidila ugodna odluka u Poljicih, more se apelati naprid; a po ovi put do trećega obroka. I tko se ne apela, nije mu dobar apeo od onogaj obroka, na kom se čini sentencija.

5.[a] (6.) I tko će se priti s druzim, ima ga pozvati tri krat, vazam pristava od kneza ali od sudac; i na svaki obrok, na ki ga pozove, ima se javiti uz toj ovi ki poziva; ako bi se ne javio, oni pozov mu je u šćetu na oni obrok.

---

[1]) Utemeljenje male države: „Poljica“ blizu Spljeta sa strane triju bjegunca, sinova ubijenog bosanskog kralja Miroslava pada u godinu 844.; njihovi potomci tako zvani bosanski plemići zvali su se: Didići, nasuprot, vlastela, potomci okolo 1350, nadošlih ugarsko-hrvatskih plemićkih obitelji Rajčić i Dragoević.

Poljica bila je porazdijeljena na 12 katuna, ove katune imale su dvanaest glavara, koji su se zvali knezovi.

Vrhovnu vlast nad cijelom državom vršio je veliki knez sa svoja dva opravnika (prokuratora) i perovogjom (kancelirom).

Uz velikoga kneza bio je vojvoda sa dva pobočnika (prokuratora).

Veliki knez sa dva opravnika (prokuratora) od kojih predstavljahu jedan ugarsko a drugi bosansko plemstvo, te daljnja dva pobočnika (prokuratora) nedoraslih i siročadi, vojvoda i perovogja (kancelir) pod predsjedavanjem velikog kneza učinjavahu Poljički stol ili po današnju vladu, to jest izvršujuću vlast.

Vlada bila je izabrana svake godine na Jurjev dan na mjestu pod gradom u velikom zboru.

Ovome zboru prisustvovahu u sredini veliki knez okolo njega vojvoda, njihovi činovnici (prokuratori, kamelir) 12 knezova t. j. glavari od katuna, glavar crkveni, vlastela didići, i poljički svećenici.

U velikim zborovima odlučivalo se je takogjer o zakonim, za težačke zakone došli bi ovamo i kmeti.

Kad i kad mjesto veliki knez nalazimo u ispravama i samo naslov: knez.

Ovu malu državu ukinuše definitivno Francuzi godine 1807.

Gledaj: Prinosi povjesti Poljica, piše Alf. pl. Pavich u: „Glasniku zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini“ XV., 1903., osobito što se tiče zbora, str. 88.—92.

5.[b] (6.) Ako li oni roka ne opovi koga pozivaju, na prvi rok ostje 30 bolanač; a na drugi rok, ako ga ne opovi, ostaje libru[1]). A na treći ako ga ne bude, a pozov ga je doma zateko, a nije parna o plemenšćinu, gubi pravdu.

6. (7.) I kada bude na trećem roku odgovornom i pride ovi koga pozivaju, ovi ki pre ima poviditi iz česa govori. Ako se ovi ki odgovara pomože prokaraturom, a reče: „ni ga ovde", ali reče: „neka najdu prokaratura, ne umim sam govoriti", hoće mu se dati rok prokaraturu na obrok treti. Ako najde na ovi rok prokaratura, hoće govoriti za nj; ako li ne najde, a on govori sam, tomu nije zakon dalje dati rok.

7. (230.) Ako li se pomože „ne daj bog", a u držanju je ovi ki pravi: „moje je, ne daj bog", a ovi ki pita nima protiva njemu pravi, ka bi virovana, i tada mu more biti rota po držanju; ako li bi ovi ki pita prtio „ne daj bog", i izvodio pristave, a ovi je u državi ki zove „ne daj bog", a parna je o zemlju, a veće je vridna zemlja, o koju je parna pedeset libar.

Od traditura i zastave i sile.

8. (231.) I tko bi se naša traditur našega mista, rekući tko bi pridava sam sebe i misto naše inomu gospodinu, nego oće ini plemeniti ljudi Poljičani, da se oda neviran gospodi našoj i mistu našemu, da se izrene van, a plemenšćina njegova u općinu poljičku da se zaujme, a on veće da ni Poljičanin.

9. (232.) I tko se zastavi prid knezom i prid suci od sile što imenuje zastave — ako tko upade u zastavu, što se zastavi prid knezom i prid sudci, od zastave pol knezu a druga pol općini poljičkoj, iznimaje općenoga pristava dio.

10. (233.) I tko bi pomenuja silu prući se prid knezom i prid suci, jurve sila ne more poginuti, ali na onomu koga imenuju, da ju je učinio, ali na onomu ki je imenuje.

Da se mogu prokaraturi priti suprot krivcu i skupiti desetinu.

11. (234.) I zakon je, da stavi općina poljička tri prokaratura od tri plemena, po jedan od svakoga plemena kako i suce, na godišće, da oni otežu općena dugovanja.

12. (234.) Najpri za desetinu da ju skupe na vrime i dadu, kad joj je red; tko li bi je ne da na vrime, za to je osud pet libar, i desetinu da li da.

13. (235, 8.) I oni imaju iskati i priti se na svakoga ki učini krivinu, na ime tko učini krv ili tko učini novi gaj prez dopušćenja kneza poljičkoga, i tko bi zagradio put stari i učinio novi prez dopušćenja kneza zborom; i tko bi koga bio a on ki je ben, tužio se prokaraturom, oli oni vidili očima taj boj; ili po ki put koli tko učini silu i pride tužba prokaraturom, da oni mogu pitati i pozivati za te stvari.

---

[1]) Poljičani nijesu kovali svog novca, već su upotrebljavali mletački.

Libbra ili lira veneziana di piccoli :li piccioli (obično 20 soldi ili 240 piccoli) vrijedila je u razna vremena različito, ali joj je vrijednost uvijek opadala.

Libra ili lira veneziana odgovarala je:

u god.	1429.	današnjoj	svoti	od	1·65	talij.	lira,	u god.	1630.	današnjoj	svoti	od	0·75	talij. lira,
„ „	1472.	„	„	„	1·40	„	„	„ „	1665.	„	„	„	0·70	„ „
„ „	1474.	„	„	„	1·33	„	„	„ „	1704.	„	„	„	0·61	„ „
„ „	1527.	„	„	„	1·14	„	„	„ „	1718.	„	„	„	0·57	„ „
„ „	1561.	„	„	„	1·12	„	„	„ „	1739.	„	„	„	0·54	„ „
„ „	1578.	„	„	„	0·96	„	„	„ „	1797.	„	„	„	0·52	„ „
„ „	1608.	„	„	„	0·80	„	„							

14. (8.) I tko li bi se naša lupež mejusobac, plemenit čovik ali kmetić, da ga oni mogu pozvati i priti prid knezom ali prid suci ali prid zborom; što koli oni dopru prokaraturi, da je njim trem 4. dio od dila što upada u općinu.

15. (9.) A osud gre, tko učini mejusobšćinu, ako je čovik plemenit tere ga osudi zbor, tri dili u općinu a četvrti dio trem prokaraturom; ako li je kmetić mejusobac, gospodinu njegovu tri dile a četvrti općini, a prokaraturom njih dio.

16. (10.) I lupež ki bi prija porotnike, nije zakon da more izvrnuti rotu nitkore iz lupešćine; a u inoj parni u svakoj tko ne vrati rote na parnom mistu, posli je ne more vratiti po zakonu.

17.[a] (11.) I što bi ukredeno ispod praga tere iz toga zgodivši se poroti, ima po zakonu samo-dva-na-deste. Ako li je pokrea na polju ter bi se zgodila porota, iz togaj gre samo-šest. Ako li iz blaga, iz toga takoje samo 6 otpriseći se.

17.[b] (11.) Ako li vrati rotu opet na-nj, tada ovomu samo 3 ki pita, i na koga je vraćena rota; ako li ne bi na rok onoga koga pozivaju iz blaga, tada je njemu poprisеći na svom samošest.

18. (12.) I tko bi što dobio blaga parnom gibućega, toliko je grede knezu i općini poljičkoj.

19. (13.) I toliko je odluči knez poljički sa svimi Poljici: tko bi se apela od odluke kneže i poljičke, on tko se apelava ako do miseca dan ne pozove onogaj ki sentenciju ima, da mu je u šćetu apeo.

A toj pisasmo na lita gospodnja 1745., miseca agusta na dni 5.

20. (14.) A tko je vojvoda poljički da nima nijedan danak davati, odlože desetinu tere vraždu tere kada se Turkom harač daje: od togaj ne može se prostiti, a ino sve da mu je slobodno svakomu vojvodi.

21. (15.) I prijaše Poljica, da četri vlastele i devet didić, da ka koli tužba prid te suce dohodi, što bi se tko tužio prokaraturom ili bi sami tko tuži jim se, da oni pitaju u blago oda svega; a od plemenšćine tko bi što hotio novšćinu učiniti da ti suci ustavljaju i razgledaju. A osud da je, tko bi silu učinio, osud libar 25.

22. (16.) A kmetić tko bi se na-nj tužio, na najpri da se ima i tuži prid gospodinom čigov je čovik prvi rok; ako mu gospodin onogaj čovika pravdu zadovoljnu pravde ne učini, da se je voljan apelati prid ove suce i rotnike; ako li gospodin onogaj čovika ne htiti bude pravde učiniti, da se ima oni komu je krivo da grede prid rotnike i pozvati svoga krivca.

Od robstva.

23.[a] (17.) I prijaše Poljičane svi jedino i zapovidaše svim plemenitim vlastelem i didićem i kmetićem i vlašićem, ki koli bi s Turci pošli na vojsku ili s martolosi, da didić ima se uhititi i vlasteličić i obisiti, a gibuće sve u općinu, a bližnjemu plemenšćina; a kmetić i vlašić ki bi se naša da s Turci vojuje ili s martolosi, da se ima uhititi i obisiti, a imanja njegova polovina općini a polovina gospodinu njegovu. Toj se razumi, tko grede, glavom da je dužan, a ima čeljad da ni dužna glavom.

I na ovoj zgora pisano prijaše, tako vlasteličić, tako didić, tako kmetić, ki koli ulize u tuj zgrihu, da je jedna osluha svakomu, kako je zgora pisano.

23.[b] (18.) Na konac ki godi bi Poljičanin ke hoć vrste budi robio s Turci ali s martolosi ali se pridao Turkom ali u Turke pošao hote od svoje volje, li je dužan najpri glavom, kako je zgora rečeno, a imanje gre u općinu; ako li plemenšćinu ima, gre bližnjemu, ako li je kmetić, tada imanja po njegovu gospodinu, a ino u općinu.

24. (19.) A ovoj prijaše Poljičane budući svi za jedno, svi vlastele i sva općina poljička, ovako i po ovi put: učiniše po četiri vlastele i četiri didiće za tri misice, nakon tri misece da se druzi promine, li takoje udile po osam tihe zgora pisanih; a komu bude krivo, da poziva prida nje za tri dni u svakomu misecu; a tko bi ne prišao na prvi pozov, da plati 10 bolanač; a na drugi pozov ako ne pride, da plati drugu deset bolanač; ako ne pride na treti pozov, da gubi pravdu.

25. (20.) I ovoj primiše Poljičane svi općeno budući zajedno na okupu, da nijedan Poljičanin ne more držati vlaha u Poljicih ni na poljičkom, odlože tko ga more držati na svom i o svom, odlože dobre volje na čem bi stali.

26. (21.) I prijaše Poljica svi kupno, da ki koli bi Poljičanin ubio čovika ki bi ša na Poljica istinim zakonom u Poljicih da zlo učini, da togaj imaju sva Poljica platiti; ili tko bi naša lupeža pri svom imanju ili pri koga koli Poljičanina imanju, tko koli ubi lupeža kredući ali vodeći, da ga Poljica sva plate; ili bi tko ubio gusara, a on ga hoće derati, a ovi ki se brani ubije ga, i togaj Poljica plaćaju. Ki bi Poljičanin svadiv se ili skarav se tere ubio Poljičanin Poljičanina, da ga Poljica ne plaćaju.

27. (22.) I primiše Poljičane svi jedino, da se ne ima nijedan Poljičanin ni more vazeti za izvanjskoga proti Poljičaninu, što je iz plemenšćine parna; ki li bi se vazeo, da plati libar 8.

Od zarve nad kim bi učinjena.

28. (23.) I primiše Poljičane svi jedino, da ki koli Poljičanin učini zarvu nad drugim Poljičaninom, a ovi nad kim je zarva učinjena braneć sebe ter ga obranio, onogaj ki je počeo, onomuj komu je rana učinjena, da se li plati rana, a oni ki je zarvu učinio da ima platiti općini poljičkoj onolikoj, koliko se njemu rana plati.

29. (24.) I primiše Poljičani meju sobom, ako bi Poljičanin učinio ko ropstvo, kako je prija pisano, ter ga tko uhitio ali ubio Poljičanin, da toj čine sva Poljica; a tko bi pritio onomuj Poljičaninu za-nj, da je on pod onim pod čim je i oni ki je kriv, i onolikoje da se ima od njega učiniti, kako i od onoga.

(262.) Va ime Isukrstovo, amin. Lito od roždstva jego 1482. den četvrtij na desetij vebruarija.

Buduć gospodin Duje Papalić dignul se i odeći u prvi put po Poljici sa svojimi sudci i s punim dvorom pravde čineći po zakonu i poodeći sva Poljica u okolo i mejaše njiove koji su od starini.

Počimljući od zapada i od mora di stecajet se rika Žnovnica (Žrnovnica) uz brdo prvo Stojni Kamin, pod Kaminom uprav k moru, a gori uz riku Vrilo Žnovnice, uprav Pećica, granica na Ošlji art, granica voda Srdenik, Peć u Krivica, granica Kučišća, granica u Konevodu, granica Trnova Kamenica, Obišeni Dub, kod njega je granica Vladavića Dubrava, brdo Samolek, mali Konačnik, Cetina pod Gardun. Pak niz Cetinu uprav ispod sela Čaporic, ispod sela Ugljani, niz Cetinu, ali posrid rike u Blato od Radobilje, niz riku pod Kreševo, pod selo Katuni, sve niz riku u Perućicu, pod grad Zadvarje, niz riku pod Slime u Kučiće, niz riku pod Miric, Viseć, Medviju, niz riku prid grad Omiš. Pak u more, a niz more do Stobreča oliti u riku Žnovnicu.

30. (25.) Lito gospodnje 1485. 30. dan miseca decembra.

Va ime božje amen. Ovoj Poljica kupno i dogovorno učiniše i uzakoniše štatut svoj i zakone svoje, najpri strneći i tvrdeći zakone i običaje, koje imaju u listih i u zapisih od gospode pridne a potvrjene po sadanjemu našemu prisvitlomu gospoctvu bnetačkomu po briveležih.

Tabla.

Najpri stvari crikvene.

Beneficij, očesta. Proklectva. Ubojstva. Ašašinjstva. Razbojstvo. Lupeštvo. Skubana. Siča. Cina ran ali modric. Nadvorje. Boj ženskih glav. Razbijanje žensko. Samoseg plemenšćin ali inih stvari. Osud sioni. Osud razbojni. Osud jezični ali ini ali zastavni. Od plemenšćin, tko je u držanju; od kupovanji plemenšćin ali prodaj; od zastavljenji plemenšćin. Od stvari gibućih. Ki bi se našao neviran ali izdajica mista. Tko bi na koga uzložio neviru nepravo i on se prav našao. Zakon od gaja ali ispaše, ali gaj kada je jure ispaša. Zakoni stvari ki su ine gospode i potvrjenje u listih naše gospode.

Zakoni od popaš u vinogradu ne objamanu; a pake u objamanu, ali zimi, na žitu, u vrtlu, na sinokoši, u dubravi ka rodi žirom.

Stvari crikovne.

31. (26.) Da beneficiji i očesta crikve imaju se sabljusti i pravo dati prija svih inih stvari, i da niktor ne mozi priuzeti ali posesti crikovnoga ali uzdržati ono ča je crikveno; a desetine da se imaju plaćati onako, kako je narejeno sa svetim ocem i zapisano.

Od proklectva.

32. (27.—28.) Tolikoje tko bi se našao grihom proklet očito i navišćen za prokleta, da ne mozi općiti ni živiti s inimi ljudmi, odlože čeljadi od one kuće gdi stoji. I ako bi ga u tom proklectvu dostigla smrt, nima se ukopati s inimi krstjami, nego inudi. I oni tko bi se našao očit ožurnik, i oni ki bi se ne htio ispovidati daj jednoč na godišće, ter ga u tom smrt našla, i tko bi, ča bog upasi, sam sebi učinio smrt, li takojer.

Zakon od dilen'ja.

38. (29.—31.) Gdi se dile bratja, bližnja ili daona, ili sinovi od oca ili ini bližika, kim se podoba razdiliti, tada ako je blago gibuće, toj je lahko pravo razdiliti, nego samo ako bi soda ali provižijun od gospode, toj gre onoj glavi komu je pisano.

Ako li je plemenšćina, ima pojti na glave i ima biti mlajemu staro ognjišće. I kada se razdile pravo, tada ima svak svoje držati. I ako bi se kada posli podilivali ali pomirevali, voljan je svak podilivati vazda i primirevati, kad mu godi drago. Nego samo svak je voljan stati na svojoj ždribenice.

I da bratja ali ini dionici, dokle se godir ne razdile, tada im je sve zajedno, i dobro i zlo, i korist i šćeta, i duzi komu su dužni i tko je njim dužan: to im je zajedno općeno, dokle se razdile; a kada se razdile, tada je svakomu svoj dio.

Od parne kapituj.

34. (32.) Najpri tko je s kim u kojoj pravdi ali parni, tere je jedna strana drugu prvo pozvala po zakonu ali budi iz plemenšćine ali inoga, tada ne more s pravdom opet ovi, ki je prvo pren, onogaj drugoga priti ni pozivati dotle, dokle se onaj prva pravda ne svrši; jere nije podobno da pravda uzopet gre, ali da jedna parna drugu smeta. Toj se razumi, ako ne bi volja druge strane odgovarati. Ako li mu počne odgovarati i ulize u parnu, tada je voljan, odloživ ako bi se prva parna od toliko davna vrimena kako u nepomnju zapustila. I pake shraneći ovuj prav, da ako bi ovi ki je prvo počeo drugoga priti tere meju toj li ovomu, koga pre, učinio mu niku silu ali novšćinu ali samoseg, tada je voljan ovi priti ga i na-nj govoriti sa svu prvu pravdu,

voljan je tužiti se i parnu na-nj zdvignuti od te sile ali novšćine, da nije voljan silu u silu učiniti.

Od svadje i boja.

35.[a] (33.—37.) Ako bi se tko s kim svadio tere se skubli ali bili prez rane ali modrice, oni tko je počeo boju, plaća osud po zakonu libar 25.

Ako li bi se tko s kim zatakao biti, oni koji najprija čini zatač, dužan je osud libar 25.

Ostali boj ali rana gre uz ruku. Ako li bi bila modrica, nosi libar 5.

Ako li je rana od oružja ali po ini put, koju ranu pokriva svita, taj svaka rana nosi libar 25.

Ako li je rana na obrazu ali na ruci, koju svita ne pokriva, taj nosi libar 8.

Ako li bi na sridokratju, ku u dio svita pokriva, a u niki dio ne pokriva, tomu ima biti razgled.

Ako li bi tko koga oklastio rukom, toj bi bio maganatan jednom rukom al nogom ali tolikoje okom, svako jedno tih nosi po vražde, ča je libar 120.

Od ran.

35.[b] (38.—39.) Ako li bi mankala dva taj uda, tada dva krat toliko. Ako li tri, tada tri krat. Ako li četiri, tada četir krat. Ako li pet, tada pet krat. Ako li sva šest, a čovik ne bi s togaj umro, tada li takoj po taj račun. A za toj je toj takoj uzakonjeno na veće vražde, jere je gori i teži čoviku zao život nego smrt, ka se jednom čoviku učini.

I još gdi bi se te takoje stvari zgodile, ke bi takoj vele smetene, ima se prociniti po cincih, nič po zakonu a nič po misli i kušenciji, i pake razabravši zač je toj učinjeno i po čem.

Od ran u ruci.

35.[c] (40.—46.) Gdi bi pomanjkao prst, palac nosi po ruke, ča je libar 60, a ostali četiri drugu po ruke, ča je libar 60.

I tolikoje se ima činiti veće jedan od drugoga, koliko je ki od koga vridniji. I pake se ima prociniti, ako bi sasvim ne manjkao koji godi ud: totu ima biti razgled. A toj se razumi oda svakoga uda.

Prsti nožni nose za po ručnih, a takoje palac po, a ini svi po.

Ima se viditi, gdi je i u kom mistu učinjeno i na kojem dugovan'ju i s koga uzroka, zač se ne mogu sve stvari na puni ispisati, da ima se po kušenciji nikoliko suditi.

Gdi bi pomanjkao od boja zub, nosi osuda libar 50.

Gdi bi odsičen nos, tada grede najpri za ranu po zakonu libar 50, a za ogrubljen'je obraza tolikoje, neka je libar 100.

I tako se ima razumiti oda svakoga uda, ako bi bila grubota i rana.

Gdi bi odsičeno uho, toj nosi libar 50.

Gdi bi od boja ogluhlo uho, tada nosi libar 50.

Ako li bi i odsičeno i ogluhlo, tada nosi libar 100.

Od krvi.

36.[a] (47.) Ako li bi tko ubio brata prisnoga, ča ne daj bog, ne ima veće biti Poljičanin, a plemenšćina njegov dio, ako ju ima, bližnjemu komu pristoji po bašćini, kako da bi umr'o. Nu li bi se taj veće našao u Poljicih, da ga imaju tirati sva Poljica u njegovu glavu.

36.[b] (Ako li bi tko ubio brata ne prem prisnoga ter se posli našao u Poljicih, toliko ima biti tiran, koliko mu je bio blizu u bratctvu.

36.[c] (49.—50.) Ako li bi tko ubio bližnjega ali vrvnoga za cića plemenšćine, da njemu ostane, ka bi ga imala pristojati po bašćini, da tomuj ubojici ne ima biti oni dio, nego inomu komu pristoji po razlogu od plemena.

Ako li bi oni, ki je ub'jen, imio ku hćer, ali veće ih, da onaj plemenšćina ostaje njim.

36.[d] (51.) Ako li bi grihom ubio Poljičanin Poljičanina u Poljicih ali inudi, jednako nosi.

36.[e] (52.) Ako li bi ubio Poljičanin izvanjskoga za krv pridnju, za toj imaju Poljica stati.

36.[f] (52.) Ako li nezajmito, toj je onoga stvar ki krv učini.

36.[g] (53.) Ako li izvanjski Poljičanina, toj imaju tirati Poljica bracki, ako je prezajmito; ako li je za pridnju pizmu, i ne imaju ga Poljica tirati.

36.[h] (54.) Ako li bi ubio ali obranio izvanji izvanjega u Poljicih, za toj se Poljica ne impačaju.

Od krvi.

37.[a] (55.) Gdi li bi bila mrtva krv, hoće zakon stari da je tomuj cina libar 240. Toj se razumi, ako bi se tko s kim svadio tere ubio jedan drugoga.

37.[b] (56.) Ako li bi ubio tko koga zakonom ašašinjskim, volja iz privarke, ali mu zasedši, ali ga ubio pri komu blagu ali za koju korist, ali ga je odr'o ubivši, tomu je zakon, da tuj imaju pojti vraždi. I ako bi se mogao takovi ašašin ali razbojnik uhititi, ima se obisiti ali raskvartati, ili bi Poljičanin ili izvanjski.

Od krvi.

37.[c] (57.) Ako li bi ubio jedan drugoga rvući se oba se i na sebi, ne budući bila tomuj krv pridnja nezajmita ali niki ini takov podoban uzrok, tuj takovuj krv ka se na sebi učini, mrtva ili živa, toj plaćaju Poljica.

37.[d] (58.) I jošće ako bi tko učinio krv mrtvu ili živu pri svomu iman'ju ali pri kući, a tko bi ga kreo, i tomu je taijer zakon; ili pri živini ili inudi, li taki je zakon. Ali pri žitu ali pri vinogradu ali inomu voću, li takij'er zakon, da ga Poljica plaćaju; jere li svakojako ako bi se lupež uhitio u kreji, ima se obisiti, kako je posli pisano od lupeštva.

37.[e] (59.) Tolikoje ako li bi tko koga ubio našad na njegovu kuću, dužan mu je i krvju i nadvorjem.

37.[f] (60.) Ako li bi mu bio čeljad, ali mu koje ino nadvorje učinio na kući, od toga je rečeno naprid.

Tko uzleži od boja.

38. (61.) Gdi li bi čovik od boja uzležao i bolizan prija i toliko dan izgubio, tomuj zakon nije ini, nego ako bi se ča procinilo po dobrih ljudeh.

39.[a] (62.) Ako bi tko plemenita čovika uhitio za vlase Poljičanin tere vrgao njim na tli, rekši nezajmito ali prez takova podobna zloga uzroka, ako bi mu učinio takovuj tuj sramotu, dužan mu je živom vraždom, ča je libarar 120. Toj se razumi, ako bi ovi drugi njega ne skubao; ako li skube ovi njega, toj je u zajmu; da li ovi ki počinje, njegova je krivina. Toj se razumi meju ljudmi plemenitimi.

39.[b] (62.) Ako li bi kmetić plemenitu čoviku učinio takovuj sramotu, tomuj veće ide.

39.[c] (63.) Ako li bi tko kmetović na svoga gospodina ruku postavio, dužan je desnom rukom.

40. (64.) Na konac i na svrhu kakova bi godir bila rana, jedna ali jih veće, i u kom godir mistu, toj Poljica uzakoniše ovakoj: ne budući nike ine načimbe ali takmine meju onime ki su u tom, tada oni ki budu ranam cinci imaju viditi i razgledati i pomislivši prociniti, nič po zakonu i običaju, a nič po domisli i po kušenciji: zač se ne mogu prem sve svake stvari na puni sasvim zakoniti, izmiriti i ugonitati, ni se mogu prem sve riči u štatut postaviti, da ima se prozriti i prociniti, ka je rana od koje žešća ali ljuća ali od smrti sumnjen'ja, ali od koje se prime veće bolesti i teškoće i i traćen'ja volja likarije ali škode; ali pake gdi se zgodi da se vide kosti ali pluće ali možgjani ali ine koje stvari od života: toj se sve ima sagnuti i primiriti, jere se ne mogu sve stvari izimenovati, kako je zgora rečeno.

41.[a] (65.) Ako bi tko koga razbijao ali derao na putu volja ili inudi, ali mu zaseo ne budući mu kriv, dužan je osudom libar 100, po strani a druga po općini poljičkoj; a da se prvo ima vratiti, ča mu je vazeto od blaga. Nu li bi ga udrio ali obranio, tomu je zakon rečen zgora; ako li bi ga ubio na misti, dužan je dvi vraždi, kako je zgora prija pisano od šašinjstva.

41.[b] (65.) Ako li bi ovi sebe braneći ter ča učinio na sebi, toj plaćaju Poljica, kako je i prvo rečeno.

Od ženskoga boja.

42. (66.) Ako bi tko komu bio ženu ali sestru gdi hoć ali hćer a prež njih uzroka podobna, taj je dužan dvodupao sioni osud, ča je libar 50.

Ako li bi na kuću došad, u kući ali u dvoru, ta je dužan dva krat toliko, ča je libar 100.

Od ženskoga najahivan'ja na čovika.

43. (67.) Ako li bi koja ženska glava na koga najahivala psostmi, nije zatoj voljan udriti da odgovoriti, nu li bi ka ženska glava na koga naskakala bojem ali kom zarvom na skubanju ali na boj prez njegova podobna uzroka ali krivine, i totu ako bi ju prišćapio do praga njeje, za to ne plaća ništar.

Osudi.

44. (68.) Osud sioni jest libar 25.

Osud jazični libar 10.

Osud razbojni libar 100.

Osud zastavni, u koliko se tko od koga zastavi po zakonu kako je dostojno.

Osud za psost. Tko bi opsovao svoga druga listo budi gdi hoćeš prez uzroka podobna, upada libar 5. Tko li bi kmetić opsovao plemenita čovika, tu je duplo. Tko bi opsovao kmetić svoga gospodina, dužan je da mu se jezik uriže, ali se iskupi libar 100.

45. (69.) I ako bi tko u parni spomenuo silu, ali se tužio iz sile, jure ne more poginuti meju njima osud sioni, ča je libar 25. Ako se dostigne na onom, na koga se govori, to je na njem; ako li se ne dostigne, nego on se prav najde na koga je rečeno, tada osud pada opet na onogaj ki je spomenuo silu i nepravo se tužio.

Od nadvorja.

46. (70.) Bio je u pridnje dni velik i težak zarok i zakon od nadvorja, tako da ga nitkor ne bi mogao lahko platiti; a sada Poljica i od toga učiniše i uzakoniše

polaglji zakon, ča je libar 100, odliše inoga svega, ča bi se u tom zgodilo, nego samo nadvorje taj osud.

47. (71.) Lito gospodnje 1476. miseca novembra na dan 20. na Vracih, budući Poljica skupna, primiše i uzakoniše i u svoj štatut zapisaše ovako i po ovi put: da ka je godir zemlja u zastavi, da se ima oda svake davati dohodak gospodaru, ki ju je založio, da po ovi put, kako da se ima odgovarati polovicom očestja od one pravi, na ku je prav; a toj se razumi, da ka je zemlja na po, da se ima od nje davati četvrto; a ka je na tretje, da se ima od nje davati šesto; a ka je na četvrto, da se od nje daje osmo; a ka je na peto, da se daje od nje deseto; li po taj način udile od ostaloga.

Od kančilira.

48. (72.) Lito od porojen'ja Isukrstova 1485. tekuće, miseca juleja, dan 28. ovoj primiše Poljica, da imaju držati kančilira općenoga, rogjena, koji ima imati na svako godišće ovan 20 ali za svakoga ovna bolanač 39 (trideset i devet), a toj ovne tretine po četiri tretine; a od pisma što ishodi van iz kvartirna od kančirilije bolanač 5; a za sentenciju ka se pečati na bunbažini bolanač 10; a za list stolački libru 1; i da mu su svi danci prosti, iskladaje harač.

Kapituj od bašćin.

49.[a] (73.—74.) Zakon od plemenščin jest ovoj: ča je stara bašćina, ka je ošasta od prvih, oni tko ju drži, ima ju radovati i uživati i ob njoj živiti; da nije podobno, da ju kamo strati ni obrati brez velike nevolje, nego kako veli stari zakon i običaj: da ju ondi ojde, gdi je i zastao.

Da ča godi čovik prinajde i pribavi ali prikupi ali izdvori, ali inako kako godi dostigne sobom i svojim trudom ča bi prinašao, toj svaki zakon hoće, da je tim voljan i slobodan i u smrt i u život, ili mu za put ili za dušu, ili ča mu godi ugodno od od togaj učiniti, rekući onoj ča je on osobito našao i dobio ili pribavio posli dila s kim dio ima u plemenšćini, ali je jedan, ali jih veće, to je njemu slobodno, kako je stekao, tako more i narediti toj slobodno kud mu godi drago.

49.[b] (75.) Nego samo ovoj, ako bi bio čovik na smrti tere ima dice veće ali naslidnikov, komu njegovo ostaje, tada je voljan sve od toga učiniti, nego samo nije tribi da jednomu mimo drugoga prem sve na smrti ojde a drugoga sasvim uhili, nego onako kako je dostojno i podobno, toj rekući na smrti; da koliko u dobru životu, čovik je voljan svojim svim.

Zakon od sinov i otac.

49.[c] (281.) Jest trinajest samo uzroka, za koje otac može po duši uiliti svoje sinove od bašćine: *a)* kad sin postavlja ruke na roditelje; *b)* kad jim po sebi učini koje nepošten'je; *g)* kad ji osvagjuje u kojemu pomanjkan'ju, koje nije protiva viri, oli poglavici svitovnomu; *d)* kada je zločinac oli zločincima opći; *e)* kada zaside zapinje životu svoji roditelja, oli po otrovu oli po drugomu načinu; *dz)* kad oskvrnjuje postelju očevu; *z)* kad po osvaćenju roditeljima uzrokuje teške tratnje; *i)* kad se ne će da ujamči za oca u sužanjstvu; *d)* kad zapričuje, da roditelji ne mogu učiniti najpokonju naredbu; *i)* kad čini zanat nečasni i potišćen, koga mu roditelj nije činio, kako na priliku biti glumcem, to jest cavom, i prilična; *ia)* kada ćer oli unuka, ne imajući 25 godišća i mogući se odati, odabiru nepoštenu živiti; *iv)* kad od svoga roditeja upadnuta u maneniju ne ima pomlje; *ig)* kad ne ima brige iskupiti ga, ako je u sužanjstvu.

Ovo su uzroci, za koje roditelji mogu zakratiti didinstvo ili prćiju (parćiju) svomu porodu.

Ča je stabulo ali gibuće.

50.[a] (76.) Zove se gibuće ča se giblje ili ča se more lasno gibati, a zove se stabulo ali negibuće ono ča se s mista ne giblje, a toj rekući zemlja ali kuća, polača u japno ali u pod, ali na selu polipa ali crikva ali kašteo, ali peć, ka je stanovita.

50.[b] (77.) Toj je stvar negibuća i stabula, a ino sve zove se gibuće; i kuća ča bi gomionica slamom pokrivena, toj se ne more ino reći nego da je rič gibuća; i mlin ili ina kolovaja jest rič stabula.

I sve ino na sviti zove se gibuće, zač se more lasno gibati s mista.

50.[c] (77.) I voda živa, ka nigdar ne prisiše, zove se da je stabula i negibuća.

A ča je voda rvenica, ka je rukami učinjena, toj je rič gibuća.

Da sve ino na sviti jest gibuće, lasno jer se giblje, za toj se zove gibuće.

Od prodaje plemenšćin.

51.[a] (78.) Najprvo zakon stari hoće, da se plemenšćina ne more prodati ni založiti u tmi, toj rekući otaji, a navlastito od bližnjega; da ima se prodati svitlo, bilodano, i ponuditi prvo bližnjega svoga. A zakon je stari poljički, da ima opoviditi oni koji misli prodati po tri zbore, ali o knezu na tri obroke, govore: ovo ću prodati, ako će koji bližnji kupiti, pristupi; ako li (ne će), a ja ću komu mogu.

51.[b] (79.) A tko prodaje, ne more iskupiti opet. Da sada su Poljica i ošće uzakonila, da je bližnji voljan iskupiti do godišća.

51.[c] (79.) Ako li se i ošće koji bližnji najde bliže od onogaj ki je iskupio, voljan je oni od onogaj iskupiti.

51.[d] (79.) Ako bi sta oba po jednako bližnja ali bi ih veće bilo ki mu su jednako blizu, tada imaju onakoj i na oni dio iskupiti, kakono i svoju plemenšćinu dile.

51.[e] (80.) Napokon konca ako ima biti prava i zakonita prodaja, ima se ciniti po cincih dostojnih, koji procine i stimaju po svojoj kušenciji onoj ča je taj plemenšćina vridna.

Od zamine.

52.[a] (81.) Tko se s kim promini živim utakam, kako je konjem ali volom ali inom živinom, ali haljinom ali inom stvarju gibućom, tere se prominita utakam prez pridavka ali s pridavkom i oba se kuntentata i ide svaki domom, nad tim i prinoća, jure se ne mogu veće poreći ni razminiti, ne budući volja obiju ali ne budući ke privarke; odlože ako bi bio koji uvit ali ogovor do kušan'ja ali dogovora ali inoga roka.

52.[b] (82.—83.) Ako li bi se tko s kim zaminio plemenšćine laptom, ali ih veće, utakam prez pridavka, ima se zaminiti svitlo, bilodano, i voljan se je zaminiti s kim mu drago.

Da ako bi ondaj, pri neg se zamini i utvrdi, ter bi se bližnji koga njih javio tere rekao: brate, ja ti ću dati utakam takejer zemlje, zamini se sa mnom, togaj se ne može odnetiti.

52.[c] (83.—84.) Da ako bi se jure zaminili i namirili zemlje jedni druzim i utvrdili se pismom ali pristavi, ne budući obiju volja ali ne budući ke hinjbe ali jale volja privarke, ako li bi koji komu nadoplatio pinezi ali cinom, tada je voljan bližnji iskupiti do godišća po zakonu poljičkomu kakono prodaju.

Zakon za kokoši.

53. (85.) U grozdih je dužna kokoš glavom, ubiti i izisti; i gdi kuću razgriba, voljan ju je ubiti.

Zakon od vrtla.

54.[a] (86.—87.) Vrtlu je zakon kakono vinogradu. Kada je vrime koga povrtalja da se more šćeta činiti u njem od koje živine, dužno je živo drobno glavom. A prvo najpri tribuje da je vrtao dobro ograjen zadovoljno, a pake da gospodar od vrtla opovi da mu se čini šćeta, a pake voljan je drobno ubiti a veliko zajati.

54.[b] (88.) I svinje voljan je ubiti kako i brav; i ako je takovaj velika šćeta ka bi se činila u vrtlu, voljan je i brav i svinje ubiti i izisti, kakono u vinogradu.

54.[c] (89.) I kokoš ka čini šćetu u vrtlu ili u vinogradu, tada gospodar opovidivši voljan je ubiti i izisti jednu, ako ih je i veće; ako li je pivac meju njimi, voljan je ubiti inu, da ne pivca.

54.[d] (90.) Ako li je u žitu, koje jur mogu kokoši zobati, ima gospodar od žita opoviditi, a pake ubiti. Ako li mu će gospodar od žita dati onomuj č'je su kokoši kvartu mekin, tada je pake voljan u svako zastan'je ubiti kokoš i izisti.

Od nevirstva suproć gospodi.

55.[a] (91.) Va ime božje amen. Ovoj neka se zna, kako budući kupan zbor Poljic na Mačinu i totu svi jedino i skladno vlastele i didići svi kupno prijaše i uzakoniše ovo: tko bi se godir našao ali vlastelin ali didić ali redovnik ali ini koje hoć vrste čovik ki bi ali po sebi ili po inom ali po pismu ali po ričju kojim zlom pankao ali se do virnosti takao našoj gospodi prisvitloj bnetačkoj ali njih režeturom, suproć mistu našemu, da koji bi se u tom našao da po svaki put i preza svakoga milosrdja ali umoljen'ja niti budi gospodina kneza ali inoga gospodina ni za mobu vladik ali č'ju hoćeš na svitu molbu da nikakor inako ne ima biti nego da ima biti sažgan ognjem, a inako nikakor.

55.[b] (92.) Toj svi jedino prijaše i uzakoniše i na toj primiše virami i dušami, da se nikomur ne ima prostiti, tko bi se u tom našao; i ošće ako bi ga tko u tom pomagao ali za nj stao za bractvo ali za inu prijazan, da mu je drug.

55.[c] (93.) Ali tko bi propovidao viće poljičko, taj je nevirnik i traditur poljički

55.[d] (94.) I ako bi tko razbijao ali protivio ča učini i odluči kupan zbor Poljic da taj takovi ima biti osujen 25 libar u općinu poljičku, a da bi onakoj bude ča zbor odluči.

Od gajev i kotarev.

56.[a] (95.—96.) Sela, koja imaju kotare svoje odione i odtesite po granicah od inih seo i imaju svoje stare i zakonite gaje, koje čuvaju i gaje po običaju s vrimenom ne samo od inih sumejnih seo da i sami od sebe i od seljan svojih do vrimena, kako je uvit i zakon od onogaj sela, i tako i od susidnjega sela i od svakoga, voljno je ono selo svako svoje gaje gajiti i pojimati dobitak, kakono je zakon svuda, da svako selo svoje gaje gaji i čuva jedan od drugoga dotle, dokle se ispase vomi i urne se jalovina; a pake kada se jure istare i pusti se ini dobitak, toj je jure kako ispaša, gdi nije gaja.

I takoj togaj ispasišća i onogaj ča je ispaša gdi nije gaja, nije voljan braniti paše nitkor od susidnjega sela, ne budući iz priko tretjega sela, nego ima biti paša od togaj kako je zakon svuda.

Od gaj i ispaš.

56.[b] (97.) Tko li bi iz priko inoga kotara hotio pasti, more se braniti i pojati, kako je običaj. A razumiju se gaji ki su stari i zakoniti gaji, takoj meju sobom kako od inoga sela; ali tko bi komu bio dio gaja osobit ali odiljen, ali odiljen od inoga sela, ali ako bi vas gaj razdiljen meju sobom na veće ali na manje dilov, toj se razumi da ne ima nitkor učiniti pozlobice ali novšćine takoj meju sobom kako i od inoga sela.

56.[c] (98.) I da nitkor ni nijedno selo nije voljno učiniti gaja novoga ali zagajiti ono ča nije bio stari gaj, odloživ ako bi dopušćeno dostojno od kneza i sudac i puna dvora.

Od ispaš.

57. (99.) Ispaše ne ima braniti susid od susida, kako je rečeno, da pake nije tribi da bi nitko zgradio stanje navlaš blizu drugoga mejaša, neka mu je lasnije ondi trti oni drugi kotar. Toj ne tribuje da su novšćine nijedne ni pozlobice.

58. (100.) I da nitkor ne ima učiniti novoga sela, odlože ako bi bilo selo sve jednoga čovika, on bi voljan na svojoj plemenšćini veće ljudi naseliti.

Ili pake ako bi dionici od sela svi se stavši i dogovorili se općeno za jedno, i tako bi mogli učiniti u svomu selu ča im drago, odlože grad ali nove carine ali trgovine, ali pak nike ine novšćine, ča bi proti općini.

Zakon od dilen'ja gaja ali kotara meju sobom.

59.[a] (101.—102.) Ako bi se zgodilo, da bi koje selo hotilo meju sobom razdiliti gaj ali kotar, rekući ako ne mogu ali ne te zajedno pasti ali držati, toj jest ako bi jedan ali ih veće prosili od inoga sela dila ki jih more dojti, ali pak ako bi sve selo bilo kuntento, da se razdili i da vide ča je čigovo:

najprvo ča je ispaša, gdi nije gaja, toj se ne more diliti meju sobom, jere se i tako li ne bi moglo od seljanina braniti pasti, ne takam od svoga seljanina, da i od susidnjega sela ne ima se braniti po zakonu pasti po ispaši, ne budući iz priko tretjega kotara, kako je i prija rečeno;

a ča je gaj, toj se ima diliti ovakoj i po ovi put: najprvo ako bi se znala vrv i dio kako gre od plemenšćine meju selom, po miri i po vrvi od bašćine, tada ne bi tribi inoga ni inaka dilen'ja iziskavati od gajev, nego po pravoj vrvi i po miri od glav, i podvornic i plemenšćine, kako godir gre vrv od bašćine, tako ima i gaja dio pojti. Nu li se ne zna ni se more znati vrv meju sobom od plemenšćine, kako se nahodi gdi je veće dionikov u selu, tomuj se ima ovako diliti gaj: najprvo i najpočeonije počelo od iskoni na stare i zakonite žribove i sada i podvornice ima pojti dio gaja.

Od kotara.

59.[b] (103.) I pake k tomu i polag toga ako bi se podobnim putem i načinom našlo da bi koja zastava ili podvornica i novije dostojno naslijena, ako i ne bi toliko od starin, a jest podobno i dostojno, totu se ima niki razgled od dila učiniti, neka more svak živ biti; jere ništar nije, ča je vazda bilo.

Od zemalj popoljnih.

59.[c] (104.) Tko bi imio u jednomu selu ali u kotaru toga sela zemlju popoljnu ali jih veće, a ne imao sada ni podvornice, tadaj onadaj kada one zemlje teži i ore,

dotle je voljan volove u gaju napasti, dokle se težak priobuje, rekući u gaju togaj sela, ondi gdi je najbliže gaj seoski.

59.[d] (105.) I na konac i na svrhu svega ovogaj zgora pisanoga tribuje obslužiti zakon i običaj, i pake nikoliko i pridomišljen'je, koje stoji u onih, ki budu vrh toga dugovan'ja odrejeni.

Kapituli od popaše.

60.[a] (106.) I ovoj je zakon, da se ne ima pušćati živina po tujih tezih, gdi more šćetu učiniti. Ako li se najde živo u tegu gdi čini šćetu, ovo je zakon: najprvo živina velika, ča su goveda i konji i tovar(i)ci, gdi se najdu u vinogradu zimi, ali kada nije u grozdje, tada svaka glava plaća dinar[1]). A živina drobna dužna je svaka glava bolanču.

60.[b] (107.) I jošće Poljica priuzakoniše od živine velike, ako bi tko hote ugonio u vinograd u noći, plaća duplicu; ako li se neće usvistiti, tadaj jednomu usici repa. I jošće ako se neće ostaviti, a ti posici.

A ča je u grozdje, od kada bude vinograd u mladim tere do objaman'ja, drobna živina dužna je glavom; jedan brav; i jošće kozji brav i zimi ki ogriza voće, dužno je glavom. I živina velika ima se spratiti tere stimati. A ča je na žitu, zakon je živini velikoj zajati i stimati popašu, a dobrni brav pojati, dokle se stima šćeta.

Zakon od krmak.

60.[c] (108.—109.) A od svinj zakon jest, da je dužno glavom; kada je na žitu, dokle nije niklo, tada ga je oni čigovo je žito voljan ubiti i onde prinesti ga na rvotinu, gdi je rilo, i onde ga ojti. Ako li je žito u travu, voljan ga je ubiv istratiti za se; zač svinje nosi dvoje oružje, kosu i motiku. Ako li je u vinogradu, kako je rečeno, pod grozdi svinje, more se ubiti i potratiti.

60.[d] (110.) Ako li je krdnica s praščići, ali ako li je jato svinj, nije čovik voljan ubiti najboljega ali krdnice, nego ino huje ali manje, da jedno a ne veće u jedno zastan'je. I ako je prasac žirovni, a jest inih manjih, ne ima se on ubiti, nego ini. Ako li je jedan sam prasac žirovni prez inih, ima se prvo opoviditi prid svidočjem, a pake obočitivši voljan ga je oni ubiti i potratiti, tako u žitu kako u vinogradu. Ako li bi oni, či je prasac, imio gospodara, komu bi imio glavu dati od onogaj prasca, tada mu se ima ojti glava od njega, a ino je voljan ovi za se obratiti. Da prvo se ima obnajti istinom, je li mu u isto našasto u želudcu pobiližje od grozdov ali od žita, ako je u žitu bio.

60.[e] (111.) A toj se razumi dotle, dokle kola poteku putem, tada se žito nosi ali se po ini put nosi žito u snopih nemlaćeno; kada se jur počne nositi žito putem, jur taj bilig ne sudi ništar dotole, dokle se žito spravi.

Kapitu od istupa.

61. (112.—113.) I voljan je čovik čovika istupiti, tako ča je o plemenšćinu kako od stvari gibuće kako i od krvi, ali od svake ine riči more se istupiti, da li i je zakon stari: da istup ne ima otstupa.

I toj se razumi ovakoj: tribuje da bude istup taki i u takovu mistu, kako da more ovi suparič s pravdom stisnuti onoga ki istupi. I zatoj se govori, da istup ne ima imiti otstupa, jere od neuzmožnoga nitkor nije dužan.

---

[1]) Denaro piccolo, mali denaro, zvali su ga i bagattino odrogovarao je $^1/_{240}$-dijelu lire; denaro grosso, u Dubrovniku jednostavno dinar (denaro) nazvan bio je godine 1470., težak 1·402 grama i važio je 4 solda ili 48 piccoli.

Od plemenšćin.

62. (114.) Tko drži plemenšćinu, ne more se iz držanja izneti brez pravde. I ako je držao mirno prez opovida godišć 30, tada se ne može iz togaj usilovati ni priti; da ako je s bratjom bližnjom ali daonjom ali vrvnom, tada ne more biti pristojno nigdar, nego se more vazda meju bratjom vrvnom vrv pojati i primiriti gdi se komu krivo vidi, i svaka se pravda dvignuti, ča je o plemenšćinu ka je vrvitja.

63.[a] (115.—116.) Ako li tko koga pita po zakonu iz plemenšćine, ili je mala ili velika, ima ga pozvati najpri po zakonu i običaju poljičkomu, kada knez gre oko gore; zač se ne mogu uložiti u plemenšćinu ini, nego knez, suci, ne budući volja obiju stran. I tako o knezu, kako je rečeno, ima ga pozvati s pristavom na kući govoreći: „pozivam te na taj obrok, imenovavši, da mi imaš odgovoriti na ono, ča budu na te govoriti"; ovi ako mu na taj poziv odgovori, voljan je; ako li reče: „pozivaj me po zakonu", tada ga ima pozvati do tri obroke.

63.[b] (117.—120.) I kada se svi tri pozovi svrše, ako bi tko rekao pitajući roka prokaraturu, ima mu se dati po zakonu do tretjega obroka. I kada se jur počne odgovarati ovi ki drži, ali za nj prokaratur, voljan je reći: ča je i gdi je toj, iz česa na me govoriš"; i imaju pojti po zakonu s pristavom na lice zemlje i obvesti i ukazati iz česa ga pre. I pake opet kad dojdu prid sud, i ošće ka bi se strana pomogla, govoreći: „imam pravi", a navlastito ako bi rekao pisane pravi, ima se po zakonu pravem rok na obrok dati. Toj se ti roci mogu po zakonu isprositi i nikomure se ne more zakon vazeti. Da i ošće pake odliše zakona mogli bi biti ali se zgoditi takovi podobni uzroci, za koje moglo bi se dostojno roka pitati, i toj stoji u razumu i kušenciji onih koji odlučuju, ki mogu prociniti, ali se rok pita za uzrok podoban ali listo tavri ki roka pita, da ne ima pravda svoga mista, koja se svakomu ima jednako diliti.

Od apela.

64. (121.—122.) Tko se ne bi kuntentao o odluci, ča dopita kupan zbor Poljic, voljan se je dvignuti i apelati prid kneza poljičkoga, kad ide; a u njegovi volji stoji do drugoga zbora, ako se hoće apelati.

Ako li je o knezu, kada knez poljički gre okolo, onadaj ča dopita, ako bi se ka strana ne kuntentala, voljan se je apelati prid gospodina kneza splickoga; i u njegovi volji stoji do tretjega obroka, ali će se apelati ali ne.

65. (236.) I ne more se nitkor apelati iz sile ali zle volje ča prokaratur pre općeni, nego se ima odstati po zakonu u samošest ljudi, odlože ako bi bila koja hitrost ali privarka, ima se razabrati. Ni iz lupeščine ne more se apelati, ili kada iz česa jur prime porotnike, li ne more se apelati.

66. (237.—240., 122.) Toj kako je rečeno od apela meju Poljičani plemenitimi ljudmi, ali ako bi tko na plemenita čovika Poljičanina koju parnu imajo, takoje kako je rečeno. Da ako bi tko koju parnu imijo na kmetića, koji ima svoga gospodina i kojemu je njegov gospodin podoban sudac, toga ima priti prid gospodinom njegovim, i ako mu učini pravdu, to je dobro; ako li mu neće pravde š njega učiniti, a on ima pojti prid zbor na onoga gospodara ki mu neće pravde učiniti. Ako li jošće neće, a on more pojti naprida iziskavati misto pravdi svojoj. Ako li bi oni gospodar, čiji je čovik, učinijo pravdu i odluku meju njimi, rekući meju čovikom svojim i ovim koji pita, tadaj ako bi se ne kuntentao oni čovik svoga gospodina, on se od toga ne more nikamor apelati dotle, dokle je godir njegov čovik i njemu podložan, nego se ima na puni izvar-

šiti odluka gospodareva i napraviti. Da ako bi kada pošao od njega, voljan bi s pravdom pitati, ako bi mu ča krivo ali nepodobno učinio. Nu li bi se ovi drugi ne kuntentajo, koji ča pita od toga čovika, koji ima gospodara, tere mu ne bila zadovoljna te odluka i sentencija, ča bi odlučijo ta gospodar onogaje čovika, on se more dvignuti naprida i apelati prid sudce i ostale vlastele i kupan zbor poljički, rekući ča bi bilo o stvar gibuću; ako li bi o plemenšćinu, tada prid kneza poljičkoga; a pake ako bi od potribe, prid gospodina kneza splickoga. A toj se razumi, ako se tako apela, ima taj govoriti i tužiti se na onoga človika gospodora, koji mu nije zadovoljno na puni svoga čovika pravdu učinio; da li pak ako opet dobude ovi koji pita, ne ima platiti gospodar od sebe, nego od čovika svoga koji se kriv obnajde.

Od pristavi.

67.[a] (123.—124.) Pristavi su, po kih se čine pozovi po zakonu i pravde pitaju i porotja i prodaje i takmine i svidočanstva i svake ine stvari i dugovan'ja meju ljudmi. I pristavi, ki su podobni i dostojni viri, navlastito rotni, jesu vridni kakono pisma, i virovani su, gdi jih je veće a strne se; ako li je i rotni pristav, toj bolje, meju njimi tere pristavuju skladno i strne se, to je virovano, ako ne bi bila koja jala ali hitrost, ča bi se moglo obnajti.

67.[b] (125.) I kada pristav pristavuje, ki je izveden po jednoj strani, a druga strana stoji na uzočice tere muči i ne prigovori njegovi pristavšćini, toj ga strni toliko budi iz plemenšćine koliko od inoga. Ako bi mu će ča druga strana prigovoriti i poreći ga, voljan je dokle pristavuje stojeći na nogah; ako li pristav pristavovavši tere jur sede u sudu, jur ga nije voljan ondaj opet dvignuti ni ga poreći.

67.[c] (126.) Ako li bi tko porekao pristava, a navlastito rotnoga, tere ga dostigne za krivoga pristava, jest zakon stari, da mu se imaju izsići tri rebra i nije veće virovan ni za štor; ako li ga ne bi dostigao ki ga je porekao, nego se našao prav, a tadaj na onoga toj pada ki ga je prava porekao.

(127.) Da sada su Poljica milostiviji zakon učinila i uzakonila: ako se pristav poreče i dostigne se za kriva, dužan je mrtvom vraždom, po strani a druga općini poljičkoj; ako li ga ne dostigne, nego se prav obnajde, tada toj pada na onogaj, ki ga je nepravo porekao, po strani a druga po općini.

Od pristavi.

68.[a] (128.) Pristavu je zakon, ča se godi po pristavu pre, ki hoć budi pristav tere se pripita i dostigne, ili je plemenšćina ili ino, togaj gre pristavu deseto; ako li je veće pristavi u tom dugovan'ju, tada im je zajedno deseto svim. Ako li je pristav rotni a veće je pristavi polag njega, tada je rotnomu pristavu polovica toga desetoga, a inim ostalim druga polovica.

68.[b] (129.—30.) I pake od osudov. Pristavu je deseto svacih osudov, kako i inoga; ako li jih je veće, kako je rečeno.

I takojer od uvodnoga i odbojnoga i od osluhe, tko bi prognan za svoj uzrok takovi, li pristavu je njegov dio deseti. I od naplaćivan'ja tko ne da dobrovoljno, li gre pristavu deseto. I od zaruke, ka se po pristavu zaruči i pripita se, gre pristavu deseto. I oda svih inih stvari i dugovan'ji, ke godi se po pristavu ispravljaju, gre ga deseto, ako ne bi ki ine takmine za njegovu pristavšćinu.

Da li gre pristavu deseto, ako je iz plemenšćine, od onogaj, ki dopre i dobude plemenšćine, oni pristava kuntentati ima po dobitku, ki je dobio. Ako li je i o inu

stvar gibuću, tada oni ki pita ter dobude s pravdom, kako je dug ali ina stvar takova, oni ki dobiva ima imiti napuni, a ovi ki nije hotio prez parne dobrovoljno platiti, oni ima pristava kuntentati od sebe.

68.[c] (131.) Toj kako je rečeno od pristava i njegove pristavšćine, razumi se tako o knezu kako inda, i tako od pristava kneža, kako svoga inoga pristava.

68.[d] (132.) I toj kako je pisano od pristavšćine i dila desetoga, ča gre pristava, toj je više rečeno od Poljičanina do Poljičanina. Nu li bi bili od izvanjega do Poljičanina, tada svakojako li gre pristava od izvanjega, ki dobiva pravdu, deseto. Ako li bi od izvanjega do drugoga izvanjega bila ka parna u Poljicih, tada gre pistavšćina onakoj, kako i meju Poljičami.

68.[e] (133.) Toj je rečeno od pristavšćine, ča se pita pravdom zakonom, tuj gre pristava deseto; da ako bi bila pravda obljubljena ali prid suci obljubljenimi, tomuj ima biti i pristavšćina obljubljena, toj je polovica desetoga, a toj od one strane koja veće dobiva i kojoj se veće pripita, ča nije prija imala ali držala.

Od dugov i pozovov.

69.[a] (134.) Tko bi komu u blago dužan, ili je malo ili vele, nima se nitkor samosegom plaćati, ako ne bi njegov čovik; da nitkor ne ima sam sebi pravde činiti. Nego ako svoga dužnika najde na zboru ali o knezu, tada je voljan onde na na nj govoriti, a on ima mu odgovarati ondi. I totu ako ga dostigne, voljan je isprositi pristava, ki ga naplati, ako mu sam dobrovoljno ne plati.

69.[b] (135.) Ako li ga pozove od doma, ima ga pozvati s pristavom rotnim ali inim pristavom, isprosivši ga od kneza i sudac, ali isto od suca, kada je o knezu. I pake i vazda inuda voljan je vazeti svak pristava od suca, ali bi veće sudac, toj bolje, ča je iz duga, more pozvati.

70.[a] (136.) I ošće kada tko vazima pristava, voljan je reći: „dajte mi pristava, tko mi se dužan spovi, da me naplati nad njim". Ako li se ne spovi, i tako ima pristav pojti. Ako mu se spovi dužan, naplatiti ga; ako li se ne spovi dužan, ima ga pozvati prid pravdu.

70.[b] (137.—138.) Ako li bi onoga doma ne našao, more ga pošad kući pozvati, ako je itkor doma tko more dopoviditi gospodaru, kada dojde; listo ga je tribi pozvati prija toga, kako more prispiti na pravdu. Ako li bi nič daleko bio na putu, da bi ne mogao prispiti, u tom ne more kriv biti. Ako li bi bio dužnik nič nemoćan, a ne bi bio na smrti, ima poslati za se prokaratura. Nu li je dužnik, ki nije ni nemoćan ni na putu, a ne pomnji se pojti na pozov, tada na prvi rok ima platiti 10 bolanač; ako li na drugi ne pride, tada ima biti osujen 1 libru; ako li na treti rok ne pride na pozov, on ali njegov prokaratur, tada gubi pravdu, ako nije o plemenšćinu; odloživ ako bi bio ki takov podoban uzrok.

71.[a] (139.) Kada li jur čovik dostigne, da mu je dužno, tadaj upre dužnika ter mu dadu pristava ki ga naplati, ima pojti i naplatiti ga u gibućem, dokle ga potiče; ako li bi nestalo ali ne bilo gibućega, a ono u plemenšćini, ako ju ima.

71.[b] A ovi komu je dužno ne ima uzbignuti nijedne prateži po cinu dostojnu, odlože oružja muškoga ter haljin ženskih; jere nije podobno raspasati oružja junaku ni haljin s žen svlačiti. Da i oš ako bi bilo oružje zaliho ali haljine ča bi dužnik svojom voljom dao, tada ni togaj ne more uzbignuti; ima se pake učiniti zakladu rok.

72.[a] (140.) Ako bi dužnik odbio pristava i dostigne se da ga je odbio, tada upada u osud odbojni. Pake se ima poslati vojvoda s tovarištvom.

72.[b] (141.) Ako čovik plemenit ima kmete svoje, pristav tad ne ima se pohititi na kuću njegovu, nego na kmeta njegova.

72.[c] (142.) Ako li bi pristav ne našao dužnika doma, tada ne more biti odbojno.

72.[d] (143.) Ako li je kmetić komu dužan, tada njegov gospodar ima š njega pravdu učiniti i opravu; ako li je ne učini, a on komu je dužno ima pojti prid Poljica na onogaj njegova gospodara, da mu reku pravdu učiniti. Nu li i još neće, na Poljica.

Od parbe.

73.[a] (144.) A kada se jure sve kolike te stvari iskole i jur strane ulizu u parnu i bude jedan drugomu odgovarati, svaki otimajući i otežući pravi svoje, ovi koji pita govori: držiš moje, ali mojih prvih, ča pristoji mene; hotio bih s pravdom, da bi bila meni moja plemenšćina; — a ovi ki drži, taj odgovara: pače ja držim plemenšćinu moju i mojih starijih, koju sam imio i držao od vika; ali govore: da sam kupio ali izdvorio zakonom vikuvičnim, a ne držim ni posidujem tvoga ni tvojih prvih, ne daj bog: tomuj more biti pravda, toj je porotje zakonom po držan'ju; i tko je u držan'ju, najliše od davna, veliku prav ima, i toliko veće, ako je držao mirno prez utiske od nikoga.

Ako li ima liste stolačke ali kapituoske ali od koje gospode ali ine koje dostojne listove, to je i još veća prav, i ne more se lahko suproć tomuj parna zdvignuti, odlože ako bi i ova druga strana imala koje listove volja podobne pristave ali ine dostojne pravi.

73.[b] (144.—145.) I ako tko ima držan'je i k tomu dostojne i prave listove, ne more biti rota proti listom, ne uhitiv prvo i ne razbiv lista za krivoga; da mogla bi biti rota polag lista, da ne proti listu pravomu. Nu li i druga strana ima koje podobne listove, tribuje viditi i razgledati, koji su listi bolji i podobniji i stariji i s boljim redom učinjeni i jeli po njih ulizeno u držan'je.

73.[c] I ako bi svaka strana imala liste podobne, tada ima biti rota li po držan'ju, odloživ ako bi se strane meju sobom ponudile i ako bi koja strana od dviju rekla na parni drugoj strani: vazmi sebi rotu ili ju meni pusti; oberi, koje ti godi: to je velika prav i tomuj se ne more lahko prigovoriti, odlože ako bi ovi drugi pokazivao niku takovuj prav, koja bi mogla zadovoljna biti prez rote jednoga i drugoga.

73.[d] (146.) I ako se jur odluči porotje jednoj strani samo 10 po zakonu iz plemenšćine i nalože se porotnici, onde stojeći voljna bi onaj strana drugoj strani rotu vrnuti s polovicom tih istih porotnikov. Ako li opet vrne onaj strana na ovogaj, tada ima biti njemu takoje s polovicom, biti rota samotret. Ako li opet onome vrne, tada samodrug. Nu li i opet ovomuj, tada samomu prisesti. Ako li opet, tadaj virom reći. Ako li opet, tada prostom ričju.*

73.[e] (147.) I ako se jur kojoj strani pripita porotje i budu nad tim da bude za pravdu, koliko godi porotnikov bude odlučeno, jedna strana i druga imaju se sajti na misto gdi je odlučeno; jedna strana vodi porotnike, a druga nosi moći s pristavi i zakletvom. I totu ako bi koja strana ne bila kupna svojimi pravmi, more s toga pravdu izgubiti, odlože ako bi bio niki takovi podoban uzrok, kim bi mogao biti izvit prez nike jale ali hitrosti; i voljne su strane odmicati roke, da porotnici i oni su voljni jednoga roka odmaknuti.

73.[f] (148.) I kada jur bude na zabašni rok ter bi jedna strana kupna došla na rok svojimi pravmi, a druge ne bilo, ima ovaj strana čekati do mraka i naložiti oganj i zvati drugu stranu. Ako li je li ne bude, more s togaj pravdu izgubiti, ne budući podobna uzroka da nije došla.

Ako li niki dio bude a ne bude kupno, i oš takoje li more izgubiti.

73.[g] (149.) Ako li se obi strani kupno sajdu na rok, tada ovi ki nosi moći ima ih dati pristavu ki zaklinja; i kada jur bude k roti, ako bi se inako ne natakmili nego jure za rotu bude, totu ako bi se tko iskupio ali odmolio, i pusti li ga strana u pravo ime, toj kako da bi prisegao; ako li prisegu svi, i vojka i porotnici, po zakletvi u prav, toj taj pravda dobita; ako li koji porotnik ne priseže, kako da bi svi ne prisegli, ne budući ke ine načinbe.

73.[h] (150) Toj se razumi tako i plemenšćine, tako iz inoga gibućega, tako iz krvi, tako iz duga, tako iz svake ine stvari, rekući gdi bi bilo porotje, sve ima po taj zakon pojti. I ne ima biti u takovu dugovan'ju hitrost ali himba ali privarka ka bi na poštu učinjena.

Od osudi.

74.[a] (151.) I svakoga osuda gre polovica strani, a druga općini, a pristavu ča je zakon, deseto.

Ako li bi bio kmetić ki gospodina ima, tada prvo gre polovica gospodaru, a druga strani.

74.[b] (152.) Kako je rečeno od osuda zastavnoga, u koliko se tko zastavi po zakonu, kakono je dostojno i zakonito, u tolik osud upada oni ki učini priko zastave.

74.[c] (153.) I tako togaj osuda i svakoga osuda gre po strani, a druga po onim sudcem ki toj budu sudili. Ako je o knezu, tada knezu i sudcem.

Ako li su sudci rotnici, tada njim. Ako li je prid zborom, tada općini. Li toj onomuj sudu i pitan'ju, prid kimi bude učinjena zastava i dopitana.

Osudi.

75.[a] (154.) I oš ovoj Poljica prijaše i uzakoniše, da tko godi bi koga opsovao u zboru ali na sajmu ali o knezu o pitan'ju, da je osujen libar 10.

75.[b] (155.) Ako li bi se tko na koga pojao bojem, rukom ali palicom ali batom, li u sajmu ali na zboru ali o knezu, da je osujen libar 50.

75.[c] (155.) Ako li bi udrio, da je osujen libar 100.

75.[d] (156.) Tko li bi pojao oružja na boj u zboru ali na sajmu, ali o knezu, da je osujen u ruku.

75.[e] (157.) I tko godi bi se pake za te takove osude molio, da upada u onijer osud.

Od kreje.

76. (158.—160.) Na koga bi uzrečena kreja ter prija pravdu da nije, ima mu se naložiti porotje: ako je ispod praga, tada samo 12; ako li i inudi, tada samo 6. Ako se ne otstoji ter se kriv najde, tada upada onako kako je prvo pisano; a ima biti zakletva, da nije čestan ni vistan. Ako li se otstoji i prav se najde, tada ovi koji ga je prava ozloglasio i na-nj toj zlo uzrekao, on ostaje pod onim uzrokom i pod onom pokorom, komno bi oni dužan. Ako li bi se kriv našao, nego ako bi od tolika kako bi imila glava pojti tere se ovi odstao i prav se našao, tada mu se ima oni iskupiti punom vraždom.

I ne more se iz pokreje rota izvrnuti.

Od kreje ka se uhiti.

77. (161.—162.) Tko bi uhitio pokreju, ako je ko živo, ima mu za bilig uha urizati te pojti k pravdi. Ako li je ina pratež, a oninim ubiliživ i usvidočiv ter pojti

k pravdi. Ako li je človik ki ima gospodara, onomu je pravda. Da ne ima čovik sam sebe plaćati ali odvazeti, nego samo ako bi stigao i uhiti licem, gdi lupež, njegovo vodi ali nosi, voljan bi svoje vazeti.

Od lupeži.

78.[a] (163.) Tko bi se našao lupež, Poljičanin, ki bi kreo u Poljicih: tko bi ukreo kokoš, dužan je kozom; a tko ukrade kozu ili brav, dužan je volom, ali toliko vridnosti. A tko ukrede ča bi minulo vridnosti libar 100, ima se obisiti.

78.[b] (164.—165.) Ako bi Poljičanin ukreo inudi, ne budući u razmirju, ima platiti duplicu. Tko li bi se lupež odinude uhitio u kreji u Poljicih, ima se li po svaki put obisiti.

78.[c] (166.—168.) Da tko bi se lupež našao u selu mejusobac, tada ne samo dužan je obišen'jem da i svim ča ima. Ako ima plemenšćinu, ostaje bližnjemu; a ino blago općini. Ako li je kmetić, tad mu gospodaru po imanja, a druga općini. Ki li bi pokreo svoga gospodina, dužan je i glavom i blagom. Ki li bi kreo gospodara, u koga bi stao u najmu, dužan je duplo.

Za nevirstvo.

79. (169.) Tko li bi Poljičanin inudi izvan bio na sodi ili u službi tere gospodaru učinio koju neviru ali sramotu ali ga obružio ali mu ino koje zlo učinio, tada se ima oni krivac tirati i iskati i ne ima za toj nijedan njegov bližnji nikoje zlo podleći, da pače njegov dio vas, ili je plemenšćina ili gibuće, gubi ga on i ima upasti u bližnjega; a toj zatoj, neka se nitkor ne uči takove hudobe i nečistoće činiti.

Zakon od kolovaj.

80.[a] (170.—171.) Kolovaje mlinske ali stupne gdi su stare i čije su bile, ne mogu se vazeti prez pravde. Ako bi prem i od davna zavetšale ali stale nenačinjene, ima se viditi, čigove su i tko ih je držao: tako ima biti i ostatku. Ako li tko hoće činiti novu kolovaju, gdi nije prvo bila, ako je na njegovi dionici osobiti, tada je voljan na svomu graditi; nu li je meju bratjom ali inom družinom vrvitjom ter bi hotio činiti kolovaju, a ini koji dionici ustavljaju ali opovidaju, da je inim dio, tada ne more mu toj biti samomu, brez inih kih onda tiče dio.

80.[b] (172.) Ako li bi gradio tako na općenom ter mu nitkor ne protivio ni ustavljao ni opovidao, nego on s mirom gradio preza svake protivšćine i učinio mlin i jur se obrnuo mlin ali ina kolovaja, tomuj se jure veće vazeti ne more iz ruk, da more mu se u miru postaviti i u dio njegov. A toj zač se ne more mlin u tmi postaviti ni se more pak lasno ali brzo učiniti.

80.[c] (173.) Po starom zakonu mlin se čini na pet dilov: prvi dio gre zemlji, na koji se stavi; drugi gre na vodu, ka se dovede k mistu gdi će mlin biti; treti dio zgradam, kući i zidu i lisu i svemu ča se hoće lisa sveje u mlinu; četvrti dio na žrvnje i gvozdja, a peti dio meštru ki ga čini i drži i načinja i nastoji; i čigova je godi dionica, rekući zemlja po brigu ali po kraju rike ali tekućice, tada kako godi drži dionica po kraju, tako je njegovo do po rike. Toj je zakon stari.

Zakon od reda u mlinu.

81.[a] (226.—227.) U mlinu ima se mliti po redu; kako je tko prija došao u mlin i žito donio, tako ima prvo i mliti. I ne more jedan drugome reda vazeti nitkor

nikomur prez njegove dobre volje, odlože gospodar oda mlina voljan je samliti ujam, jednu kvartu, preko reda, da veće ne; ni pak inoga žita, nego ujam, ki su u mlinu, odloživ kada donese ali pošalje gospodar vriću u mlin, odolen mu red poteče.

81.[b] (228.) I pake ako bi se zgodio ki takovi uzrok, kako je sedmina ali brašno za vojnicu, ali ini koji podoban uzrok, more se samliti prez reda, jere nevolja nima zakona.

81.[c] (229.) I pake stari je zakon: more se kovaču samliti nikoliko priko reda, zač i u kovačnici mlinskomu gvozdju red je, neto dojde.

Zakon od sužanj.

82. (174.—175.) Meju ine zakone poljičke jest zakon, koji govori od sužanj: kada bi koji sužanj po srići ušao od svoga gospodara, u koga bi bio uhićen tere od njega ušad, a drugi ga opet uhitio, minuvši jednu noć, taj je sužanj onogaj ki ga je poslija uhitio, izloživ njegove dobre volje. Ako li bi taj sužanj bio odnesao koju robu onogaj, ki ga je prija bio uhitio, ima mu se taj roba vratiti. A toj ča je meju Poljičanci s Poljičani; a od izvanjih mnogo veće.

83. (176.) . . . . . a inako po svaki put upada, kako je zgora pisano, odloživ ako bi bila bludnica od plaće tere ju tako silovao, upada u osud sioni libar 25.

Od griha nepodobna.

84.[a] (177.) Ako bi se tko naša u grihu nepodobnu, ča se zove grih sodomski, ali bi bila muška glava ali ženska, ki bi bio u tom nečistu grihu ima se sažgati preza svakoga smilovanja; a ča je od imanja nima vazeti ini ništar, nego komu pristoji.

84.[b] (178.—179.) Ako li bi se grihom našla ženska glava ka bi dite udavila volja kako godir hoć na svitu ali kim hoć putem ali načinom, ima biti po svaki put ognjem sažgana, ako se najde; i ako se obnajde taj takova, ima svaki človik, tako muška glava kako ženska, tuj takovu, kad ju obočiti, ima ju hitati, pod zarok libar 25.

84.[c] (180.) A da u svakomu selu dva pristava budeta, ka bi bila očita, ako bi tko ne hotio hitati i vezati te takove i povesti ih prid općinu.

84.[d] (181.) Ako li bi se tko za nje rvao proti takovoj posobi, da je drug takovu krivcu.

84.[e] Ako li bi oni pristavi ne htili vapiti na nje, da je dužan 50 libar u općinu poljičku.

Od škode.

85. (182.) Na konac i na svršen'je kojim godir putem ali načinom ili hote ili nehote, čovik čoviku učini koju šćetu u blagu i iman'ju, ali živomu ali gibućemu ali negibućemu, ali u žitu ali u kojoj hoć na svitu stvari, hoće svaka pravda, da mu plati i učini zadovoljno. Nego samo tko učini nehote, ima mu biti razumak. A tko učini hote ali zahvaliv se, ima težu pokoru podnesti.

Zakon od pas.

86.[a] (183.—185.) Tko ima psa velikoga ili maloga, tada liti, kada mine dan svetoga Jakova, veloga ima vezati psa, da ne zoblje grozdov, ali mu ima privezati ključ, komu je kluka od lakta komoca, velikomu psu; ako li je manji pas, tada toliko manji ključ k njemu podoban.

Ako li nije toga ter se najde prost pas, tada ono selo voljno je ubiti mu brav dvizi gospodaru čigov je pas, ali toliko vridnosti vazeti i obrnuti meju selo za svako našastje, ne budući li jedan dan.

I još ako bi ga tko zastao u svojih grozdih, voljan ga je ubiti; ako li bi ga zastao s ključem u grozdih svojih, voljan ga je biti da ne ubiti.

Toj se ima trpiti, dokle se mast spravi.

86.[b] (186.) Ako bi se pas otrgao ali ogrizao ali se po ini put odrišio, a gospodar za njim šao ali zvao da ga jame, on volja posao njegov, tada ondaj ne ima upasti u osluhu zgora rečenu.

Zakon od rib.

87. (187.) Gdje je čije lovišće ali ribnjak ali zatoč, tada nitkor ne more s pravdom prez njegove volje onde loviti: kako da mu ono iz doma vazima.

Iz 1576., dan 6. agusta.

88. (188.) Meju zakone ine poljičke Poljica uzakoniše i ustanoviše ovako i po ovi put, zašto se bihu zgodile meju Poljičani nike razlike deferencije i smetnje i svadje meju ove ljudi ništo za nič a ništo za krvi i kvistjune i skandale i nike lige i parti od mnozih do mnozih — i tako Poljica o ti dan zgora pisani budući u kupnu zboru skladno i jedino učiniše i uzakoniše ovako i po ovi put: da prijaše i sediniše tvrdo i nepomčito na sklad i na mir i bractvo i jedinstvo, kako je igdar bilo, rekući ča je u stvar općenu a svakomu pravda na mistu, svaki pitaj svoga po zakonu, kako je običaj i zakon; a ča je od ovogaj skandala ali koje razlike meterbe da svaki ima s mirom i u miru svoje stvari činiti s pravdom i zakonom, a da nima nitkor u Poljicih činiti smetnju ali razvrhu ali koje lige voditi ali parte, s česa more u Poljicih biti skandao ali koja smetnja ali svadja ali pake koje panjke snositi nepodobne, ali koje sile ali novšćine činiti pod zarok od vire gospodcke i poljičke i pod izgubljen'je svega svoga dobra, da mu se obrne u općinu gibuće a plemenšćina bližnjemu, a da mu se kuća užeže, a on da bude u bandu od glave.

Kada kmetić gre od gospodara svoga.

89.[a] (189.) I kada kani kmetić pojti od gospodara, tada najpri ima zatvorivši u dvoru svomu i u kući sve ča ima iman'ja ili živine ili inoga blaga gibućega ili i jošće ako bi bašćine ku bi pod njim stekao, tere ima prizvati svoga gospodara ter mu reći: gospodine, to je sve božje i tvoje, voljan ča ostaviti, voljan ne ostaviti. I totu takoj učinivši, ako bi mu ča uzeo, voljan bi ili sve ili niki dio; nu li mu ondi oslobodi, jur mu posli nije voljan gospodar onogaj vazimati, ča godi mu je jednoč oslobodio.

89.[b] (190.) Ako li bi se kreo otaj, gdi godi ga gospodar stigne, voljan mu je sve vazeti i njega svezati kako nevirna.

89.[c] (191.) Napokon i na svrhu ima se viditi i razabrati, ali gospodar kmeta odgoni, ali on od gospodara biži prez uzroka: toj se ima razliko prociniti. Voljan je čovik zla bižati, ako more.

Od mire žitne.

90. (192.) Ima biti u Poljicih vazda mira stara, ča je petim dilom veća od bnetačke, tako da prihodi u četiri kvarte poljičke pet stačunskih, odlože ako bi se ča ino Poljica dogovorila ter učinili jedino, ča bi njim bolje viditi.

1623. na 17. zunja.

91. (250.) Ovoga istoga godišća staše se Poljica, plemeniti vlasteli i plemeniti didići na stanku pri blaženomu svetomu Čubrijanu, postaviše razlog parvi, jedni i drugi jedino i skladno učiniše.

Da u Poljicih u svu dvanadeste katunari daje se i uzimlje se splickom kvartom žito, i da se na onu kvartu udre bilig župski; a omiška kvarta da može biti za po splicke, nove sadanje, ku župa učini.

A toj priugovoriše, da se darži prava kvarta splicka aliti kamena.

Od prodaje vina:

92.[a] (251.) Kad bude vrime od prodaje vina, u svu dvanadeste katunarih u Poljicih da nima nitko iz svoga sela u drugo poći prid turmu ni u svomu selu priuzeti drugomu turmu, nego s kim se najpri pogodi. Tko li bi ovi zakon pristupijo, da onoga istoga, ko priuzme turmu ali iz svoga sela u drugo prid turmu izajde, onomu istomu koji tako činiti bude, ko bude namirnik od Poljic ali vanjanin, da razjagme i popiju vino; ne bojeći se gospocke globe, u naš odgovor slobodno da pruži ruke svak.

92.[b] (252.) I da se vino ne prodaje dražje, nego poč je u Splitu i splickom mirom, odlože sajma, a to je kako učini i vojvoda s ostalimi glavari. I tko bi od ovi valijo, ali ne bojeći se pravde, parva da mu se razjagmi vino, i u njegovo življenje aliti život, kako se bude viditi pravdi.

Zakon od najamnika.

93. (193.—194.) Tko bi najao najamnika koje hoć vrste ili za ku hoć cinu ili na koju hoć rabotu, na godišće, ali na manje ali na veće, hoće stari zakon, da ako bi najamnik pošao od gospodara ne dostavši vrime svoje a prez nikoga podobna uzroka, voljan mu je gospodar ne platiti ništar. Nu li bi ga gospodar prez uzroka dostojna odagnao prija dostan'ja, ima ga platiti za pun najam.

To je bio stari zakon. Da sada Poljica priuzakoniše milostiviji zakon ovako: ako bi najamnik stao niko vrime, a ne učinivši nikoga zla ali šćete, voljan je pitati od gospodara oni dio najma, koliko je vrimena zastao tere pojti lipo pokloniv se. Ako li bi pake gospodaru tolikoje uzhotilo se u koje hoć vrime učiniti račun s najamnikom svojim, voljan ga je plativ za onoliko kolike je stao ter mu dati prošćenje; a toj za toj, neka je svak slobodan. Nego samo tribi je vrimena prociniti od godišća; zač je zima trudnija hranom nego lito, a lito je vridnije rabotom nego zima.

Od granic i mejašev.

94. (241.) Poljica uzakoniše, da tko godi bi se našajo ki bi granicu istukajo tuju otajnim načinom ali granicu istlačijo otaj brez dopušćen'ja pravde, ali pake tolikoje ako bi tko sikajo i činijo granice nove otaj po svojoj volji, prez dopušćen'ja pravde, da tko bi toj hudobu učinijo da je dužan rukom i da gubi onolikoj plemenšćine koliko je bijo tuje zahitijo.

Zakon od vuka.

95.[a] (242.) Tko bi ča oteo vuku, ako otme cilo, onomu ki otme, gre mu koža i glava; ako li razdrto, gre mu pečenica; ako li je živo a ni ujideno, gre mu pitva.

95.[b] (243.—244.) Tko bi oteo pticama, zakon je kako i od vuka. Tko bi uhitio ča voda nosi, ako nosi voda, ima polovicu ki uhiti, a druga gospodaru; ako li na dnu leži da ne more se dogaziti, ono je njegovo ki iznese.

Va ime Isukrstovo amen.

96. (195.) Lito od rojen'ja njegova 1480. i drugo, dan četvrtinadeste febrara, budući gospodin Dujam Papalić knez poljički i hodeći u prvi put po Poljicih s sudci

svojimi i s punim dvorom, pravde pitajući po zakonih poljičkih i budući u Donjemu polju u svetoga Martina, i tote plemeniti ljudi Poljičane ča se zovu Limići prijaše meju se u suctvo one sve ki daju meju njimi desetinu a nisu do sada imali dio suctva; tako ih prijaše i učiniše im svim dio suctva i svakoga inoga počtenja u Poljicih, budući da tomu nici od njih pričahu, da li u veći dio učiniše općeno. I pake knez i sudci i ostala općina poljička dopustiše i potvrdiše i rekoše ovoj zapisati u statut, da im gre suctvo za Trviži; a ovi su ti imenom zdola pisani: najpri dom David Kričković, Budačić Jurko s bratjom, Bogavčići, Slidinići, Toljenovići, Radinovići, Jelovčić, Borovina, Zečići, Dabiživovići, i Pavla Tomasovića dica.

Tko bi ča oteo gusi.

97. (196.) Ako je gusa noćna, to je jedna stvar, ča je na selo kako lupeštvo; a ča je gusa očita, kako vojska, toj nosi zakon je kako vojčni; pravo je, da se potiči učini njih zakon ča bi otela.

Tko bi ča oteo vojsci.

98. (197.—199.) Tko ča otme vojsci, stari je zakon bio, da ako prispi u vojsci plin, tada je onogaj ki otme, odlože ako bi robe; da ča je ino, to je onih ki otmu navlastito; ako li bi se otelo prija ner dojde u okol, tada ima imiti prijamšćinu, a ne ino.

Da sada Poljica čine zakon milostiviji, jere ča je meju bratjom Poljičani, toj se ne more obslužiti; da li dobro je, da bude nikoliko za počtenje onim, ki bi se potrudili; pravo je, da svaki trud svoju plaću prime. I pake kakov koji trud i kakovo koje rizikan'je, veće ali manje, tribuje razgledati.

Toj kako smo rekli od Poljičanina do Poljičanina; a ča bi Poljičanin oteo za izvanjskoga, more se veće platiti za svoj trud ali rizik, ki bi učinio za inoga, nego za brata Poljičanina, a navlastito ako bi ne bio gospocki podložnik.

Od sirote.

99. (200.) Gdi se zgodi, da ostane sirota muška glava nakon roditelji, ali je jedan ali jih veće bilo, tada nitkor ne more s pravdom popriti ga ali zdvignuti na nj nove parbe koga bi sirotinjstvo zateklo, rekući ča je u plemenšćini; ne budući njegova volja odgovarati, voljan je neodgovarati dotle, dokle mu se ne svrši vrime od lit 18. A pake nije dostojno da ni on meju tim mozi nikomure nike sile ali novšćine učiniti u plemenšćini po sebi ali po druzih u ufan'je sirotinjstva.

100.[a] (263.) I jošće oće zakon naš poljički, za neka nije karbe meju nami Poljičani i neka svak zna zakon, zapisasmo u ovom statutu: da udovica koja bi ostala s dicom ter bi stala pošteno svojom dicom na dobru muža svoga, da se ima raniti na muževlju do smrti svojom dicom.

100.[b] (263.) Ako li bi se opet odala oćemo da ništar ne ima od muža prvoga, nego samo da vazme dotu koju je k njemu bila donila, koja se nagje nepotraćena, i ako bi joj isti muž ostavio koju bagatelu po testamentu.

100.[c] (264.) I ako bi umra koji sin udovici, ni od toga ne ima ništar materi, nego braći; ako li nije braće, a ono sestram; ako li nije sestar, li tako ostaje njiovoj bližici, a ne materi. I ovo se razumi, koja bi se odala; koja li bi pošteno stala svojom dicom, kako je u gornjem skazanju.

Od putov.

101. (201.—202.) Puti općeni imaju biti slobodni svakomu, kako je zakon, i ima put općeni veliki kroz župu ima biti širok jednu rozgu; a ča je u selu gonik, taj ima biti širok da mogu njim hoditi dva voli u jarmu.

I da nitkor ne ima puta stiskovati ali ga inamo otisnuti brez dopušćenja općine ali suda.

Tko bi ča oteo lupežu.

102. (203.) Tko bi ča oteo lupežu, pravo je da ima prijamšćinu, ča je dostojno; i pake kakova koja pokreja i kakovo koje otetje, zač ča se otme u noći, to je jedna stvar, a ča se otme u dne, toj je druga stvar; ča se otme pošad iz doma na upoj, i to je veće dostojan'je prijamšćine nego ako bi se tko listo po srići namirio. Ili pake ako bi lupeža dalje tirao ili onuje k njegovu domu, to je još veće. Ali ako bi učinio koju rvanju, i to je još veće. Za to je rečeno: kakovo koje otetje; jere je pravo da je svak za svoj teg plaćen.

Od vinograda na zemlji tujoj.

103. (204.) Tko bi imio vinograd na č'joj zemlji, komu ima dohodak davati tere ako bi pošao jamati oni vinograd skrovito lupeški bres povidan'ja gospodaru od zemlje, i našadši ga gospodar na toj nevire, voljan mu je uzeti i litinu i vinograd, kako lupežu.

Od vod.

104. (205.—207.) Voda živa ima biti općena gdi godir je na čigovoj godi zemlji.

Voda rvenica osobita onoga je tko ju na svom izarve.

Voda dažgjeva, tko ju navodi na svoju zemlju kada je mala, da mu dobro čini i korist, tada ima trpiti i veliku kada dojde, ne more je bižati i otisnuti na druga; nego ako bi se mogao braniti sebe, a inomu zla ne učinivši. Ako li se velike liči, tad nima ni male vazimati.

Od ubojstva živoga.

105. (208.—209.) Gdi bi se zgodilo, da bi čiji pas ujio koga tere s toga grihom umrjo, ali bi bio s toga lih kojim udom u puti, tada ovi čiji je pas ako bi jamši onogaj psa tere ga prida onomu šćetniku ili njegovu ostatku, ako je umro, govoreći. oto ti tvoj krivac, more tim biti prost i škapuo. Ako li togaj ne učini, tada more taj se kri pitati od gospodara pasjega, govoreći: tvoje brašno učini mi toj zlo.

I tolikojer se ima razumiti i od konja i oda svake ine živine, koja bi komu takuj krv učinili, ako ne bi ča ino meju tim bilo.

Od živoga meju sobom.

106. (216.) Gdi bi se zgodilo, da bi živo koje umorilo drugo živo, ali mu ku skrdobu učtnilo, more biti onogaj glava za glavu, odlože ako bi vele vridna jedna od druge bila.

Zakon od mesa ko se prodaje na bikariji.

107.[a] (210.—211.) Tko godi prodaje meso na bikariju gdi hoćeš u kotaru poljičkomu, ne budući ki ini uvit, kako je razam volja ini koji ugovor, nego da ga prodaje na miru, ima ga prodavati po ovi put a draže ne.

Najprvo:

Meso od ovna mladoškopca, voljan ga je prodavati naklajaj po sodin[1]);
meso od kozla mladoškopca, voljan ga je prodavati po deset pinez[2]);
i takojer juneta mlada do dvi godišći, more ga prodavati po deset pinez;
pake meso od šilegvice, voljan ga je prodavati do godišća po ovnju cinu;
i takoje jarice do godišća, more se prodavati po cinu od kozla mladoškopca;
a ino svako koje hoć meso ne ima se prodavati draže od osam pinez.

(212.—213.) To je zakon poljički. Ako li bi tko se našao, ki bi ga prodavao draže, nego je zakon poljički, za svako našastje ima biti osujen libar 5 i gubi onoj meso, koje prodaje. Od togaj gre, najpri od onogaj mesa uzamnoga, polovica onomuj ki osvadi, a druga po oficajalom, ki ga vazmu; a od osuda polovica općini, a druga po sudcem i oficijalom koji vazmu osud.

Ako li je kmetić, tada po njegovu gospodinu, a ostalo općini i sudcem i oficijalom.

Mesu svinjskomu nije ini zakon, nego kako se kada prigodi i kakovo koje meso.

(214.—215.) Pake oni koji prodaju meso, tada o božiću tri dni, a o pokladih tri dni, voljni su meso prodavati brez mire na oči, da ne inda I pake ne ima se prodavati na trgu meso nemoćno ali mrlina ali od koje sumnje, pod zarok rečeni od pet libar.

Targovac.

107.[b] (259.) Targovac ki se nagje u komu selu, najprvo da suvenji onom robom, ka je za targ, svoje selo; a suvenjiv selo, vanjanike; inako učiniv da mu je oni targ za jagmu općeno.

Od prodaje mesa.

107.[c] (253.) Meso voluje i kozje tusto koje bude, da se nima dražje od orlaka prodavati; a oni ki bikare da nimaju bubrigov odirati. Ko li bi dražje prodava rečeno meso ali otkinujo bubrige, svak ko se namiri da može ruke uložiti da se razjagmi u naš odgovor.

Meso skopčevo da se prodaje po pet beči[3]), a ne inako; a o božiću i pokladi tri dni po što se može.

107.[d] (254.) Pšenica i raž i ozimac, pošto s lita s cinom bude, ona rečena cina može se držati, i prodavati i kupovati do božića; a od božića ako uzreste cina žita, s dogovorom da se učini.

107.[e] (255.) Kruh koji bi kuhali u Poljicih, da imaju miru činiti, kako je u Omišu, i ako osvidoče dva čovika prid velikim knezom da je manja mira, da se ima razjagmiti u naš odgovor.

108. (256.) Muzuvira očita koga neće selo ali župa, da ga se odliče prez milosrgja i da ga pridadu gospodi; ako mu što gospoda ne učine, pušćamo općini da na-nj ruke stave, i na lupeža jednako.

Od lupeža u selu.

109. (257.—258.) Lupež ki se nagje u selu ki krede vartle i u toru imanje, vinograde, na njivi žito, da mu selo uzme globu čim se poštuju: kako se nagje da je šćetu učinija, onako da i posobu vazmu i gospoda globu što mogu.

---

[1]) Soldo (soldin) $^1/_{20}$ dio lire (vidi primjedbu na strani 219.).

[2]) Pinez kao i picciolo, t. j. $^1/_{240}$ dio lire.

[3]) Beči (bezzo) novac od lošijeg srebra, docnije bakren, vrijedio je 6 piccioli ili pô solda.

I tko za lupeža uzgovori, da mu je drug i da je dužan globom gospockom, ko lupeža u čemu pomože ričju ili dilom.

Od targovac.

Targovac ki se nagje u kom selu, najprvo da služi onomu selu robom ka je za targ, svoje selo suvenji selo, ma ne inako učiniv da mu je oni targ za jagmu općeno.

Od razbijan'ja ženskoga.

110. (217.—221.) Ako ni tko razbijao i silova žensku glavu, najprvo hoće zakon, da je po svaki put dužan glavom. Da mu pake ima se razabrati, kako je i po koji način i s kojim uzrokom i tko je človik i ke vrste; i ženska glava od ke je pravi i od koga glasa i od koje rabote. Toj sve potribuje razabrati i prociniti, kako i ča je; zač se ne mogu sve stvari izimenovati.

Najpri ako bi bila koja hoć ženska glava općeno tere ju tko silovajo i razbijao prez nje volje, dužan joj je mrtvom krvju.

I ako je žena mužata ali divojka rukovana, tada je oni razbojnik dužan njoj jednom mrtvom krvju, a drugom mužu njeje

Ako li je divojka neodana, a ovi takoje nije nije oženjen, a dostojno je da se mogu pojati, tada ima ju vazeti za ženn po zakonu crikvenomu, ali ju takoj napraviti i dotati, kako se more podobno po svojoj vrsti udomoviti, tako kako da bi joj nijedna sramota neučinjena ali prigovor.

Zakon od lova zvirjega.

111. (222.—225.) Hoće zakon stari, da svako zvirje stoji zavodnika, ki ga uzrene, odlože ako bi zavodnik poupio togaj ali ovogaj, tada mu ima dio dati.

Kako je rečeno, svako zvirje jest onogaj, ki ga uzrene; nego samo medvid ter lisica, tim je zakon, tko ih ubije; da pak i od onih ki prispiju, ima im se nikoliko pošteno učiniti, ča se zove potočno.

I koje se zvirje ubije na čijoj zemlji, ima se dati po pravdi na zemlju očestje četvrto.

I potočno ima biti razliko, kako i diono; jere ako bi tko od lovac veći trud prijao ali veći rizik, kako uvodi ali inako, ima mu biti izbodno, ali bolji dio; ako li je potočnik, bolje pošteno.

Od višćic i čarobnic.

112. (246.) Ako bi se istino našla koja višćica ali čarobnica ali vražarica, od parvoga obnašastja ima se vruštati; ako li se veće najde, ima se sažgati.

Od umicanja divojak silom.

113. (247.—248.) U ime Isusa amen. Lit od porojen'ja njegova 1605., miseca šetenbra na 4. dni, ovo neka se zna, kako ovo učini sva počtovana općina poljička skupno i dogovorno, a za kneštva gospodina Stipana Nikulića i za vojvode Ivana Sičića, a to da nijedan Poljičanin ne ima umicati divojke silom. Ako li bi koji to učinio suprotiv počtovanoj općini, da bi umaka divojku silom, da mu ide počtovana općina na kuću i da mu razvali kuću, a njegovo sve ča godi ima da se uzme u općinu poljičku, toliko onome, ki bi ju umaka, toliko onome, ki bi mu pomoga. I za ovo ovo učiniše, za što biše umaka Stipan Kaćunić divojku silom, a za svoga sina, ka je bila obećana drugomu i obrnuta na oposun i na nju stavljen prsten po zakonu

ovoga svita. I zato osudi počtovana općina Stipana Kačunića pedeset tolorih[1]) a dom Ivanova sinovca dvaeset tolorih, a svakoga svata po deset tolorih, ki je godir bio u tih svatih. I ako to ne donesu na zbor počtovane općine, da ide općina na njihovu kuću i da im uzmu diplicu, a to da sve ide u općinu poljičku.

I ja dom Luka Ivanišević kančilir počtovane općine pisah.

Na 1637., meseca agusta, na 15.

114. (249.) Pothiti se Frane Kovačić po tolorih 10, da će vazda dati lupeža počtovanoj pravdi župskoj od svoga plemena, ako se najde.

Takojer Tadija Matijev, tako kako je zgora.

Pera Sirotković, tako kako je zgora.

Zape se na plemenu Dragišića, ne hti se pothititi za njih pleme da nije lupeža u njih plemenu; i bi za ine, da ne hti nitko za Ivana Lipopivovića i Jivana Miščića.

Mati Ugrinović za svoje pleme, dalje ne hti za Matija Kordića. I pothitiše se 2 Peričića po tolorih 40, da neće pobit dobre ljudi, koje posla župa, a to kneza Franu Sućića i kneza Matija Vidatovića s onizimi dobrimi ljudmi, koji su ih prvo pogajali.

Na 1655.

115. (260.) Kad bih knez od p. župe Poljic ja Jura Sinović i p. vojvoda Pava Bartićević, oktombra na 1. pride k meni harat 70 manje 1 od do(m) Marka (Vukovića).

Posli na 1660, kad prida rečeni do-Marko ovi p. statut, mankaše 2 karte buduć ga bija zaja u svidok svi bratimi od gospe Tugar mladi na Zastinju.

Na 1668. o Jurjevo ja pridah p. župi po zakonu sve zdravo, kako je zgor ja Jura Sinovčić c vojvodom Ivanom Behojevićem.

116. (261.) Svako selo skladno svojim katunarom da postave dva dobra i prava brata pod rotu, da imaju dobru pomnju za ovu naredbu, da se ima opslužavat, a dva pristava po sve godišće na svrsi dvijuh misecih po svoj župi da ophode ove ljudi pod rotu, ako bi ne imali pomnje za ove naredbe da se župi opovide.

Sve ča učinismo jedino svi kolici, šaljemo da svaki kapelan u svetac zapovidni prošti puku, je li dobrovoljno svako selo ovoj naredbi. I da se potpišu na ovu knjigu, kako ju primaju; navistiv ju i potpisav da ju opet k nama povrate, a mi primiv iste naredbe da u statut poljički stavimo.

(Slijede potpisi:)

Ja dom Bariša Kunjačić navistih ove p. naredbe prid pukom na s. Jakova i svim bi drago i ugodno, i rekoše da je dobro, isto da se opsluži.

Ja dom Matij navistih ovo pismo prid Sitnani i biše kuntenti o istoj naredbi svi.

Ja dom Matij Vukićević navisti ovo p. pismo prid pukom i svi ga primiše dobrovoljno i svi rekoše, da je dobro i pravo, ako se opsluži.

Ja dom Tadija Žuljević navisti ovo pismo prid pukom i svi primiše i dobrovoljno rekoše, da se opsluži.

---

[1]) Tolor (tallero) bijaše u 1664. u mletačkoj državi još tugj novac, vjerovatno madžarski, koji bijaše težak 29 grama, a vrijegjaše 5 kruna a. v. Vjerovatno ovom riječi nazivahu mletački sendo, koji vrijegjaše u ono vrijeme 9 mletačkih lira i 12 soldi.

Dodatak.

1.

List zbora.

(265.) U ime božje amen. Lit gospodnji 1662, marča na 20. Ovo neka se zna na svakoj plemenitoj pravdi i sudu, a to je skupivši se mi svi Poljičani na općeni zbor na Gajine i dogovorivši se svi p. vlasteli i p. didići sa svim pukom dogovorno, virno i skladno potvrdismo po zakonu i po privilejah naš statut, kako je od starine.

(266.) I ako bi se koji Poljičanin naša i jednim načinom neviran ali lupež ali muzuvir bratimski, ali da pojde u Turke ali u ajduke, ali da bi se našlo da koji pomaže prodavati ali kupovati čeljad, ali druge koje mu drago varste, ke bi mogle nauditi puku ali gospodi; koji bi se suprotivio p. pravdi poljičkoj kako je od starine običaj — svakomu koji vali biće u njegovu glavu, i da mu obori općina kuću i gibuće u općinu, a plemenšćina bližnjemu, za neka se svaki ima čuvati u napridak i neposluha bratimskoga i siromaškoga, sasvim kako je zgora. A što je bilo dosada, sve prostiše svakome prisvitla gospoda i poštovana župa poljička.

(267.) I na ovo se potpisaše svi zdola imenovani, koji se učiniše jamci i odgovornici za svoja sela.

Iz Donjega Doca knez Ivan Šušić, Matij Radičić, Mikula Braojević, knez Pava Stazić: ovi su jamci i odgovornici za sve Donje Dočane.

Iz Gornjega Doca knez Mijovijo Marčelja, Ivan Čule.

Za Trinbušane Ivan Jurić, za Srijane knez Marko Pavić i Mikula Atmača, za Putišićane Matij Roguljić: svi jesu jamci vas puk gornji.

Iz Kostanj knez Frane Gojsalić, Jura Mandalinić, Stipan Mandalinić, Petar Marasović.

Iz Smolonj Ivan Milavić: ovi su jamci za katun kostanski.

Iz Zvečanja p. knez Pava Sičić, Ivan Božić, Luka Stanić, Andrija Alfirević, Mihovijo Banjakušić: ovi su jamci kako i ostali.

Čičla: knez Ivan Dragićević i Jura Dragićević. Ivan Lelanović, Luka Domljanović, Ivan Kragujević: ovi jesu jamci za svoje selo Čičla.

Iz Gata p. vojvoda Ivan Beojević, knez Pava Bartićević, Matij Kuhaćević, Marko Jakovićić s Nakljic: ovi su jamci za Gata i Nakljice kako i ostali.

Dubrova p. knez Jura Sinovčić, vojvoda Stipan Bašić, Tadija Čotić: ovi su jamci za selo Dubrovu, kako i ostali.

Iz Sitnoga p. knez Jura Mijanović sa svimi seljani obećaše, ako bi se naša ko neharan, da će oni sami svojom rukom neharnika uititi i predati p. župi.

Iz Srinjina p. knez Ivaniš Novaković i katunar Ivaniš Delisina, Pavo Haljinović, Petar Mužinić, Mikula Bulić, Ivan Radilović: ovo su jamci za katun srinjanski.

Duće i Truše: Stipan Katičić, Pava Vojinović, knez Šimun Franićević Baričić: vovi za soga brata potpisa malo i veliko u općinu, a ovi ostali jamci za katun dućski.

Iz Jesenic je Gargur Tomin pridajem sve moje u općinu župsku, ako pojdem u hajdučinu. I ja Grgur Hercegović, tako i dva Stipišića i Matij Aljinović, Mikula Jerčić, i Pava Matijašev i Stipan Remetić i Stipan Zoljević: svi zgora imenovani potpisaše se i sve svoje, kako i Grgur Tomin, ako pojdu u ajdučinu.

I bi jamac Tadija Jerčić za svoga sinovca i Petar Stipišić za svaka Matija Haljinovića. I mi svi seljani od katuna jeseničkoga, ako koji vali, ćemo poupiti svu župu na pomoć na zle ljude.

Za Postranu knez Pava Milunović, Jure Banjić, Matij Bagatinović, kovač Reljić: ovo su jamci i odgovornici za selo Potstranu, kako i ostali.

(268.) A u to vrime bijaše knez veliki p. gn. Jura Sinovčić i p. vojvoda Ivan Beojević prokaraturi p. knez Ivaniš Novaković i p. Stipan Bašić; katunari iz Donjega Doca knez Ivan Sušić, iz Gornjega knez Mihovija Marčelić, iz Kostanj knez Frane Gojsalić, iz Zvečanja knez Pava Sičić, iz Čičal knez Jura Dragičević, iz Gat knez Pava Bartićević, iz Dubrove p. knez Jura Sinovčić, iz Sitnoga knez Jura Mijanović, iz Srinjina knez Ivaniš Desilina, iz Duć knez Stipan Katičić, od Jesenic knez Frane Sućić, od Postrane Pava Milinović.

Ja Marko Žuljević rotni kančilar pisa po zapovidi.

2.

1664. sičnja na 15.

(269.) Budući skupan općeni zbor u Gati z glavari i kapelani učinismo svi zdogovorno i skladno, a to je budući potvrdila gospoda sve naše zakone i razloge i statut, tako i mi primamo vazda u vike uzdaržati, kako je bilo od starine.

(270.) I činimo iz nova, koji katunar ne dojde na zbor, buduć avizan, da plati za svaki put tolora dva; koji li bi se ne kuntenta, da plati duplicu.

(271.) I saviše primismo i u statut upisasmo, koja bi kodir stvar daržana u miru prez parne godišć 30, da je u vike tvrdo i dobro — odloživ, ako bi se naša ki razlog podoban.

3.

Mejaš od Hercegovine.

1665., miseca vebrara na 1.

(272.) Ovo neka se znadu granice, dokle je Hercegovina po hembri i po svidočbi stari ljudi, a to je Matij Ugrinović, koji ima godišć devedeset i pet; toliko knez Jura Mijanović, koji ima godišć devedeset. I ovi primiše virami i dušami da je istina, budući stare granice, kako je zdola.

4.

Granice stare.

Stojni Kamen, pod Kamenom odma uprav k moru, a gori uz riku vrilo Žrnovnice, uprav Pećinica, granica na Ošlju arptu, granica voda Sedrenik, Peć u Krivica, granica Kučišća, granica u Konjevodu, granica Tarnova Kamenica, granica Tartarica Kamenica, granica Obišeni dub, kod njega je granica Vladavić dubrava, na kulu Barakovića, u istok po Samolečih na mali Konačnik, u Cetinu pod Nućak, niz Cetinu Takala, Mostine, Perućica, Gubavica niz Cetinu koja teče ispod Omiša u more.

4.

(273.) Ovo neka se zna, kako pripisasmo ovi p. statut iz staroga u ovi virno i pravo, ni uzmaknuv ni primaknuv, nego da se bolje razumi rvacki (arvacki) i latinski, z dogovorom svi p. vlasteli i pni. didići i sa svim pukom. A to je za knežije p. g. kneza Jure Sinovčića, kneza velikoga i pna. vojvode Ivana Behovića, s ostalimi glavari i s pukom, kako je zgora.

1665. febrara na 20. u Poljici provinciji.

Ja Marko Žuljević, badući rotni kančilar m. p. općine župe Poljičke pisa i pripisa vaskolik s početka virno i pravo ni primaknuvši ni uzmaknuvši.

1670., decembra na 21.

(274.) Budući knez veliki p. gn. Juraj Sinovčić i vojvoda p. Matij Kuhačić učiniše zbor podimni na mistu običajnom pod Gracem po zakonu staromu i s redovnici.

I na isto vrime biše učinio mir čestiti gn. car i dužd, kada biju pridali Kandiju za Kljis i za ostala mista. U ovo vrime otiju Turci da smo njihovi, a Latini da smo njihovi; a mi budući vazda pod zapovidju kljiškom. Za to svi jedino i skupno, redovnici i glavari, sa svim pukom odlučiše virami i dušami, da stojimo na naših kuća i u našemu zakonu; i za to svi skupa da nima nikor od nijedne varste po nijedan put ni način dati ni činiti dati ni pristati, da se da nijedna stvar, toliko jaspri toliko druge robe, Turčinu ni Kaurinu, dokle se kodir ne vidi, pod kim će ostati rečena župa i ne ustanovite se megje na Krajini; i da ne mozi nigda nikor obuzročiti u nijednu stvar opaku prid nijednom gospodom, za budući da sve ono što je učinjeno do sada od glavari rečene župe bilo je z dogovorom i s voljom svoga puka; pod penu svakomu onomen koji bi drugojako učinija u sve i po sve kako se uzdrži u zakonu staromu, u statutu ovomen, na karti 41., koja pena biti će suprotiva krivcu, kako je zgora, izvršena bez nijednoga milosrgja; i ne daj bog togaj, ako bi se gospoda gornja ali donja rasrdila suprotiva nami, da jema jedan drugome biti u pomoći, gdi bude potriba.

Ja Marko Žuljević kančilir rotni p. općine župe poljičke po zapovidi.

1676., miseca oktonbra na 12.

(282.) Ovo neka se zna, kako se sastaše svi pni. vlasteli i pni. didići na Obliku kod svetoga Jadre p. gn. knez veliki, p. knez Pava Sućić i pni. vojvoda Mihovijo Petrović i p. prokaraturi p. knez Ivaniš Vicićević i pni knez Luka Barnićević, i pni. knez Frane Gojsalić i p. knez Jura Bašić, i svi p. katunari, p. knez Stipan Stazić i p. knez Tadija Žuljević i p. knez Frane Gojsalić i pni. knez Pava Stanić i pni. knez Jura Dragičević i pni. knez Matij Vuković, i pni. knez Tadija Čotić, i p. knez Jura Mijanović, i pni. knez Marko Barić i pni. knez Vicko Novaković, i p. knez Pava Sućić, i p. knez Mikula Vlaho. I ovi svi zgora imenevani ovako rekoše i podniše svojimi virami i dušami, da će biti vazda u sklad siromaški; i ako bi se tko šnao koji bi bija izvoran izmeju braće ter bi se poznala od koga koja nevira, biti će nevirnik bratimski i biti će upisato u statutu da je nevirnik i da ima glavom platiti, i od njegove kuće da se nima nikad primiti u zbor ni u nijedno viće bratimsko ni siromaško.

Ja dom Ivan Lozić pisa po naredbi i zapovidi, budući kančilir p. župe poljičke u ovo vrime.

7.

(275.) Budući se dotakla nepristojna rič do p. vojvode Stipana Stazića i njegove p. kuće, da nije didić, i svrhu toga učinismo zbor didićski na Kozjiku, i otvorismo statut i nagje se po statutu i po zakonu svega zbora, da jest Stazić pravi p. brat didić i da su od njihova plemena bili i do sada p. suci. A ova rič biše izašla od kneza Ivana Sinovčića, ali ne nagje se istina.

8.

Na 1685.

(276.) Neke je u znan'je zakonu poljičkomu, kako odsiče Sučić na svetoga Arnira nos Marku Kuhačiću i van brez uzroka, s kojega nosa izgubi župa poljička veliko blago: pna. župa učini i odluči skladno i dogovorno, da on ni od njegove kuće ni od njihova kolina nigdar nije vićnik ni sudac u općini poljičkoj.

Odluči p. župa ovako: ako bi ko nategа ali progovorija da mu se učini pomilovanje, da se oni čovik ubije kamenom a on upiše u p. statut kako i Sućića.

9.

Na 1825., agusta 19.

(277.) Budući se našlo ovoga vrimena, da Frane Sućić izdaje p. provinciju poljičku, za to odluči vas zbor p. provincije poljičke da se zapiše, pa nije vićnik on ni njegov nakon njega nigdar u provinciji poljičkoj, kako je zgora, i potvrdi prvu kartu što je zgora.

Pisa ja Marko Barić prokaratur i kančilir p. provincije poljičke, a po zapovidi svega prisvitloga zbora poljičkoga u viru, kako je zgora.

10.

Na 1825., agusta 19

(278.) Budući pisanoga vrimena priša od provincije poljičke iz sela Čažina Doca u stanje na Brač ko se zove Perme Markićević, i budući se isti Perme naša svojimi sinovi da izdaje ovu provinciju u njihovi potriba ove provincije, za to odluči sva p. župa i skupan zbor p. provincije poljičke, da veće nije rečeni Perme ni njegov nakon njega nigdar vićnik u provinciji poljičkoj, kako govori naš zakon.

Gdje je što,

prikazuje ovo „stablo“, naštampano prema *be*; a što je zagragjeno, dodano je iz *c*, ili ako je latinskim slovima[1]) iz *d* (u nas podvučeno); inače podudara se *d* sa *c*, i oba opeta sa *be*.

Stablo oliti kazanje što se uzdrži u ovomu statutu, za moć svaku stvar nać na svomu mistu oliti listu.

Prvi zakon od kneza: kaže sud istoga kneza i druga govorenja

Od traditura i zastave (i od sile prijući se): Od traditura od našega mista, kaže sud njegov.

Da se prokaraturi mogu prit: Prokaraturi mogu se prit suprotiva krivcem. I od desetine.

Od suda (osude) plemenita čovika: kaže sud plemenita čovika. I porotje lupeža.

Od knezove sentencije (i ko je vojvoda, i ča se osudi lupež): kaže sud kneza veloga i vojvode, njiove sentencije i kako sude lupeža.

Od kmetića: kaže od kmetića, prvi je (sud njegov gospodar).

Od ropstva: od ropstva kaže razloge.

Da ne more stati vlah u Poljici: kaže da ne more vlaj stati u Poljici i tko bi koga ubio (i ko bi ubio izvanskoga).

Od kagve (kavghe) u Poljici: od kagve megju Poljičani i da ne more uzet izvanjskoga porotnika. I od krve nad kim bi učinjena.

Kapitul sitanski: od kapitula sitanjskoga, kaže njegovo potpisanje.

Od statuta kako ga uzakoniše: statut kako Poljičani uzakoniše i utvrdiše (Povala (potvarda) privilej).

Od stvari crkovni i od proklestva: kaže sud o stvari crkovni i od proklestva.

Zakon od diljenja: kaže zakon od diljenja, kako se ima diliti.

Od parne kapitul: kapitul od parne i ostalo.

Od svadbe i (ali) boja: kaže sud od svadbe i boja od veće stvari.

Od ran u ruci: kaže sud od rane na ruci i ostaloga života (u ruci i ostalim mistim).

---

[1]) U Jagićevu izdanju.

Od krvi: kaže sud od krvi oliti ubojstva (ubojstvo ašašinsko. Ko bi komu doša na kuću).

Od kmetića: kaže ako bi koji kmetić postavio ruku na svoga gospodara. (I procinenja ran.)

Od žena i njiova boja: od žena i njiova boja i ženskoga najahivanja.

Od nadvorja: kaže kapitul od nadvorja. (Ki koga potvori u sili i nadvorju u parni.)

Od statuta: kaže, kako Poljičani primiše svoj statut. (Od zemlje ka je u parni [zastavi] ali u zalogu.)

Od kančilira: kaže, kako Poljičani učiniše svoga kančilira.

Od bašćine kapitul: kaže kapitul od bašćin, ostale plemenšćine. (Od bašćin i šta ko steče. Što je gibuće.)

Od prodaje plemenšćine: kaže od prodaje plemenšćine. (Od procignenja bastine kada se prodaje.)

Od zamine: kaže sud od zamine.

Zakon od vrtla i kokoš: kaže zakon od kokoši i vrtla. (Tko smeta.)

Od grube riči suproć gospodi mletaškoj: kaže, kako skupan zbor poljički učini, ko bi opsova gospodu mletašku.

Od gaji i kotari kapitul: kapitul od kotari.

Od ispaše: kapitul od ispaše.

Zakon od diljenja: zakon od diljenja gaja oliti kotara megju sobom.

Da se ne gradi novo selo: kaže da se ne ima graditi (seliti) novo selo.

Od popaše: kaže zakon od popaše.

Od krmak: kaže zakon od krmak oliti prasac.

Kapitul od ispusta: kaže kapitul od istupa.

Kada knez gre okolo gore: od plemešćine kada knez gre okolo gore. (Od suda knezova i držanje plemenšćine.)

Od apelacijuna: kaže od apelacijuna kako se apeluje. (Od apella. Od apella prid kneza spliskoga.)

Od pristava: kaže sud od pristava.

Od dugov i pozovi: kaže od dugov i pozovi.

Od parbe: kaže zakon od parbe.

Stvari od porotnikov: kaže stvari od porotnikov.

Od susidi (od osudih, od ossude): od susida kaže sud.

Od kreje (ča je i pri rečeno): kapitul od kreje.

Od nevirstva: kaže od nevirstva i ostala (tko bi učinio gospodaru neviru).

Zakon od kolovoj: zakon od kolovoj kaže.

(Red u mlinu.)

Zakon od sužanj: kaže zakon od sužanj.

Od škode megju ljudmi: kaže od škoda ke se čine megju ljudmi.

Zakon od pas: kaže zakon od pas.

Zakon od rib: kaže zakon od lovljenja rib. (Zakon od ribnjakov.)

Megju zakone ine Poljičani uzakoniše: kaže, kako Poljičani megju ine zakone Poljica uzakoniše. (List od kneza poljičkoga.)

Kako kmetić gre od gospodara: kaže, kako kmetić gre od svoga gospodara.

Od žitne mire: kaže sud od mire žitne kolika ima bit.

Od prodaje vina: kaže, kako se ima u Poljici prodavat vino.

Od prodaje mesa: kaže, kako se ima i pošto prodavat meso u Poljici.

Od muzuvira očita: kaže sud od muzuvira očita. (Od muzuvira [oçita] i lupeža.)

Zakon od najmenika: kaže sud od najmenika.

Od granic i mejaših: kaže sud od granic i mejaši.

Zakon od vuka i vode: kaže sud vuka i vode.

Od lista kneza Duje Papalića: kaže list gospodina kneza Duje Papalića megju Dočani. (Od granic i mejaši, koje upisa gn. Duhe Papalić).

Što bi tko otejo vojski: kaže sud što bi tko otejo vojsci.

Od sirote: od sirota kažu sud. (Od sirote i udovice.)

Kapitul od puta: kaže sud od puta u Poljici. (Od puta zakon.)

Što bi tko otejo lupežu: kaže sud, što bi ko otejo lupežu.

Od vinograda na tujoj zemlji i vod: kaže sud od vinograda nasajena na tujoj zemlji i voda.

Od ubojstva psa, ine živine: kaže sud ko psa ubije i konja i ostali živina.

Od griha nepodobna: kaže sud od griha nepodobna.

Od žen drugi kapitul: kaže drugi kapitul od žen. (Od žen, kako smo i pri rekli. Od xenskoga razbijanja i silovanja.)

Kapitul od umicanja (xen): kaže sud od oni, ki silom umicaju žensku glavu.

Zakon od lova zviri: kaže zakon od lova zviri svake vrste.

Od višćic i čarovnic: kaže sud od višćic i čarovnic.

Potpis sitanjski: kaže potpis sitanjski da neće odit u ajdučinu. (Od lupeštva u Sitnomu. List ča učini župa nagajina.)

Od potvrde zakona i privileji: kaže, kako su ovoga vrimena Poljica potvrdila zakon. (Potvrgjen'je zakona i koja bi stvar držana mirno godišć 30.)

Kaže od drugoga zbora poljičkoga potvrde privileja.

Mejaši megju Hercegovinom: kaže mejaše meju Hercegovinom i granice.

Od pripisanja statuta: kaže u koje je vrime bio pripisan statut.

Kaže u koje smo vrime ulizli pod krilo prinčipovo.

Od Sućića: kaže da od Sućića nikad ne more bit sudac.

Od Perme na Braču: kaže da od njegove kuće ne mere nikad bit sudac.

(U mjesto pošljednja četiri retka dolazi u *c* ovako):

Karta meju Poljičani pod Gracem.

Karta meju Poljičani na Obliku.

Karta od Stazića.

Karta od Sućića Ivana.

Karta od Frane Sućića.

Karta od Perme Markićevića.

Zakon od mesa koje se na bikariji prodaje.

Tabla I.

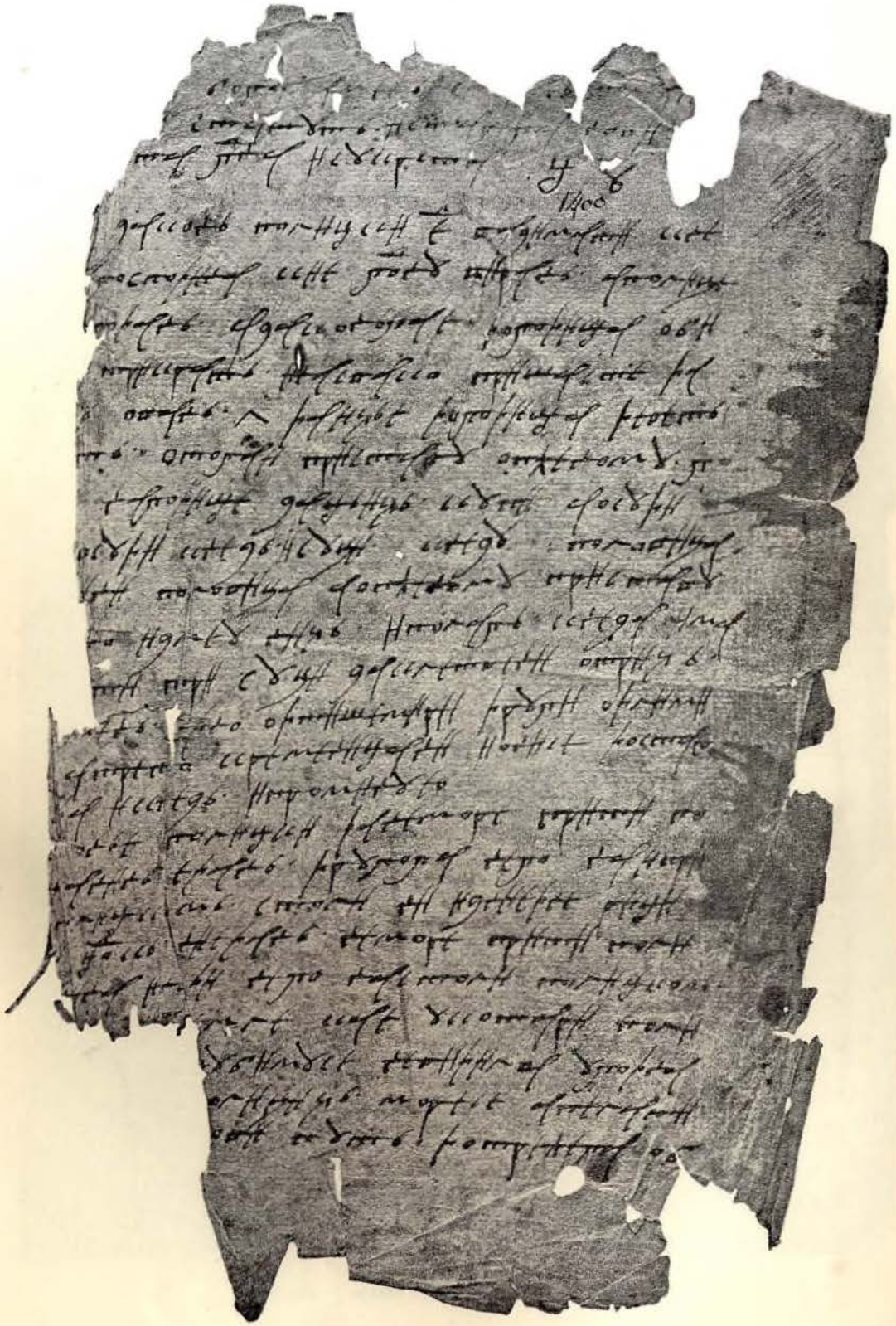

Prvi list poljičkog statuta.

Tabla II.

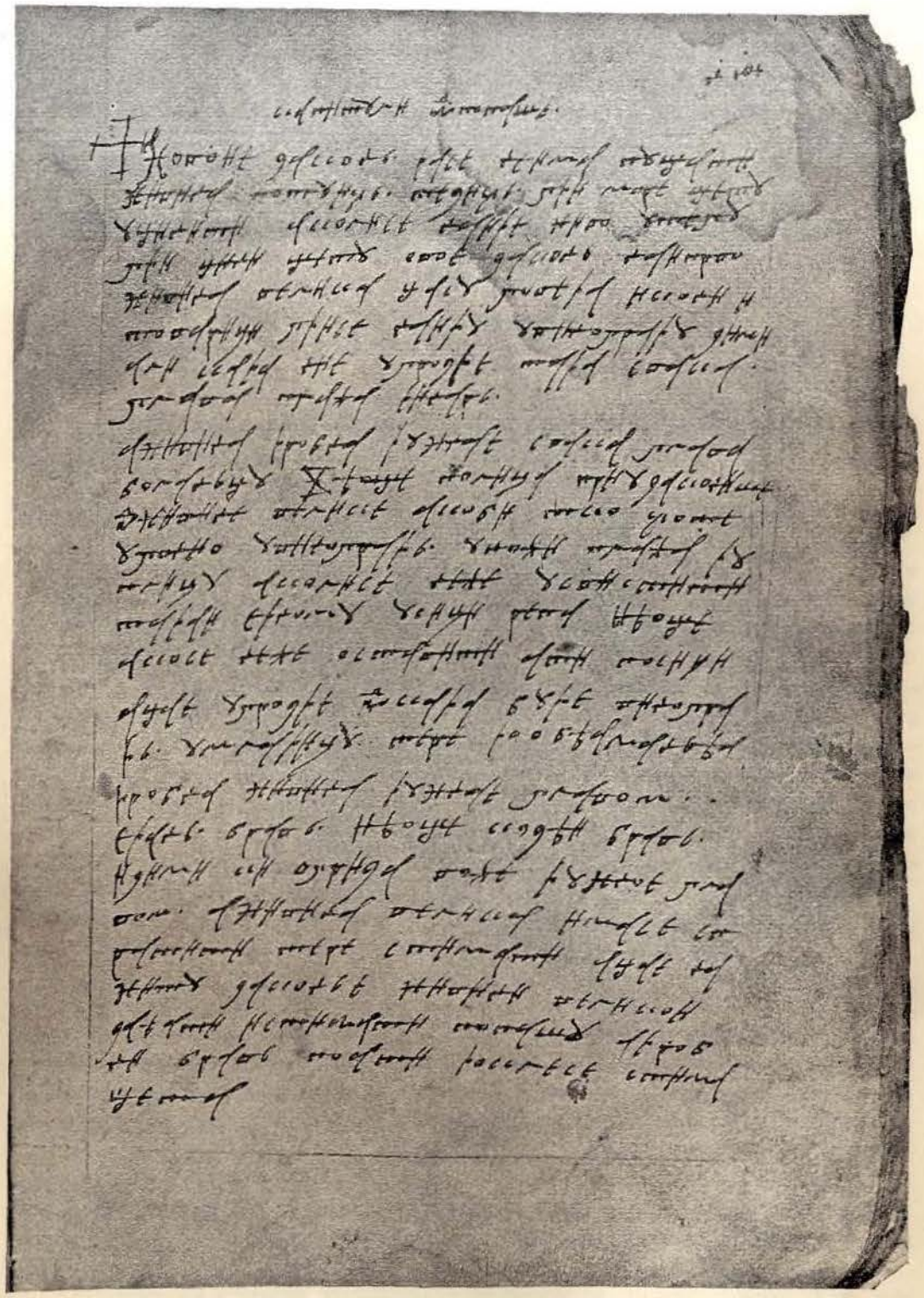

Kapituli od popaše iz poljičkog statuta (106., 107.).

Градина и громиле у Садићима, котар Власеница.

Приопћио

Вејсил Ћурчић.

Госп. Томо Драгичевић послао је нашем музеју прије неколико година разноврсних прехисторијских хрбина од иловастих посуда, што их је ископао у Садићима. Његов извјештај о том налазу гласи:

„Сјеверно, 3 сата од Власенице а у селу Бјелановићима, општина Садићи, имаде једна главица, која се протеже попут косе. Ту главицу зове народ „Градина". Већ само то име Градина нукало ме је, да ту главицу поближе испитам, па сам се збиља и освједочио, да ју народ не зове узалуд овако, јер је она може бити још за прехисторијског времена а послије и Римљанима као утврда служила.

„Одмах пошто се почне од сјеверне стране пењати уз главицу, имаде један зараванак од прилике 30 × 50 корака у промјеру, на коме се налази много цријепова од полупаног земљаног посуђа. Ту сам на једном мјесту при крају тога заравњака за један метар дубоко (до живца) копао, па сам ископао неброј цријепова од земљаног посуђа и црвене печене земље те костију од животиња. Том приликом видио сам, да сам на три слоја земље наишао, и то први слој просте жућкасте сионице, у којој имаде мало цријепова од посуђа, други је слој сасвим од печене земље, а трећи слој у дубини од 80 *ст* сама црница, у којој се налази много цријепова и кости од животиња. Не опажава се, да је тај заравњак био чим утврђен, а није то ни нужно било, јер га је природа по себи од свуда оградила и само са два краја врло уском стазом приступна учинила.

„Чини се, да је то мјесто у прехисторијско доба била утврда или збјег.

„Пође ли се косом према југу даље, наиђе се у размаку на четири мјеста, гдје су некакове мале, ко би рекао, куле биле. Ове су сада засуте хрпама камења; темељи су тих зграда кречом и каменом зидани. По коси имаде још знакова и рупа, гдје су зграде подигнуте биле. Да се о том освједочим, копао сам мало на таковом једном мјесту, па сам нашао два велика жељезна чавла и једну лучерину (свјетиљку), једно земљано шупље зрно и једно дно од стаклене посуде, много земљаних цријепова, од којих су некоји зеленкасто калајсани и више комада од једне стаклене посуде. Судећи по тим стварима те по цријеповима од земљаног посуђа, рекао би, да су то остатци из много каснијег времена и много млађи од оних на зараванку под Градином.

„Источно од Градине за пô сата у Рагосији на Медошу покрај пута, који води из Нове Касабе у Папрачу, нашао сам једну овећу громилу. Пошто сам се

хтио освједочити, да ли је иста насипата, закопао сам мало у средини, и у дубљини од пô метра наишао на један костур, који је главом окренут био према сјеверу. Уза њ нисам ништа нашао, осим неколико цријепова од земљане посуде.

„Освједочио сам се, да и по Рагосији, Вијенцу и у близини Градине у Садићима има више громила, сличних онима на Гласинцу, па би добро било, ако би струковњак којом приликом те громиле точније испитао.“

Без двојбе ради се овдје о каквој прехисторијској градини, која се подржала ваљда и до римског доба. Хрбине, што су приспјеле у наш музеј, су махом уломци иловастих посуда, израђиваних простом руком и без лончарског котача те су за стално прехисторијског подријетла. Осим неколико ручица од врло просто рађених посуда (лонаца) и једног окрајка здјеле са пупчастим наставком, каквих се налази у нашим некрополама сјеверозападне Босне, има један повећи комад, уријешен орнаментом, који заслужује мало већу пажњу. У слици приказан је тај комад,

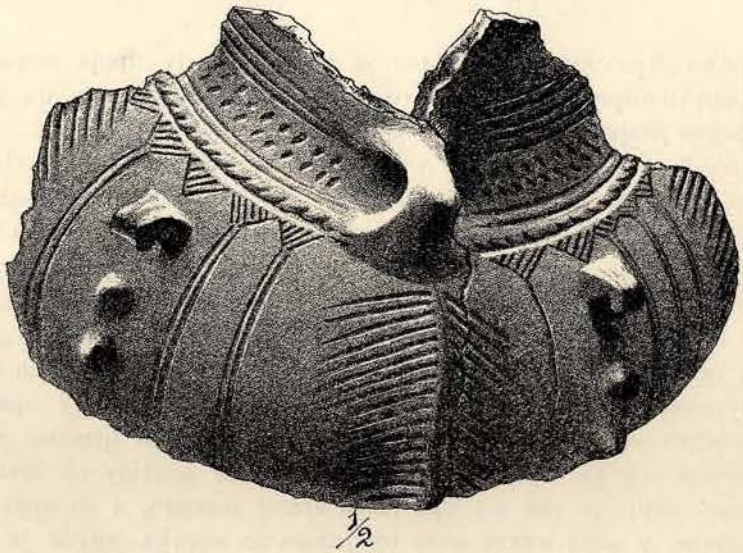

1/2

који потјече од овеће трбушасте посуде од иловаче са јако увинутим вратом. Посуда је имала по свој прилици четири диаметрално смјештене шиљасте ручице на саставу врата и трупа.

Наш фрагменат има осим једне ручице још и на трбуху, и то на два мјеста по три вертикално постављена наставка. Горњи је наставак мало јачи и попут квачице (волуте), док су оба дôња сасвим ниски пупчићи. Између ових наставака на трупу, и то непосредно испод ручице протеже се један вертикални повор на брид и украшен низом удубених округлих тачака, од којих десно и лијево проилазе паралелне удубене црте, те чине орнаменат у облику рибље хрбтенице. Осим овог орнамента била је посуда украшена на горњем дијелу врата широким у наоколо обилазећим појасом хоризонталних удубених браздица. Испод овог појаса теку два реда дугуљастих овалних удубина, а испод ових слиједи уски појас од три бразде. Повор између двије најдôње бразде увинут је попут врпце те раставља јасно трбух од врата. Под дôњу се бразду нижу по ширини косим линијама шрафирани трокути (Wolfszahnornament), а са дôњих им врхова теку преко цијелог трупа по двије удубене линије. Десно и лијево на нашем фрагменту виде се трагови сличних орнамената у облику рибље хрбтенице.

Облик посуде је трбушаста урна са *високим* огрлаком. Промјер преко трбуха изнаша од прилике 20·5 *ст* а огрлака 8 *ст*.

Овај наш фрагменат особито је у погледу на орнаменат врло интересантан, јер нас живо подсјећа на керамичке продукте бронцанога доба на дôњем Дунаву. Једно велико гробиште са урнама из бронцанога доба откриго је године 1894. у сјевероисточном дијелу Вршца (жупанија Темеш)[1]), гдје се је нашло неколико стотина урна, а орнаменти им се врло подударају са оним на фрагменту из Садића; једина је та разлика, што су удубени орнаменти из Вршца и Ватине испуњени (инкрустирани) *бијелом масом*, док код нашег егземплара нема трага таквој инкрустацији (испореди Moritz Wosinský, „Die inkrustierte Keramik der Stein- und Bronzezeit“, Берлин, 1904., стр. 63. и сл.; таб. LXXXI.—LXXXVIII.). Овај комад из Садића припада свакако бронцаној доби, а по свој прилици и сви остали ће спадати овамо, премда није искључено, да су и друге млађе периоде заступане, што би могли закључивати по оном горе наведеном окрајку здјеле.

---

[1]) „Felix Milleker: „Verseczi és vattinai öskori regéségek“ (Über prähistorische Altertümer aus Versecz und Vattina); Archaeologiai Közlemenyek, XX., стр. 41.—62. (цитирао Moritz Wosinský, „Die inkrustierte Keramik der Stein- und Bronzezeit“, Берлин, 1904., стр. 63., оп. 1.).

Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine.

Sakupio

godine 1893. za zemaljski muzej u Sarajevu

Ljudevit Kuba.

(Sa 1 arkom nota.)

434.

Men' se moja ne vjeruje draga,
Da ja nisam Simina djevojka.
Jesam, bog me, moja mila majko;
Sinoć mi je Simo dolazio,
Na pendžeru prsten ostavio
A ja njemu svilom jagluk dala,
Na jagluku trid'set i tri grana,
A na sr'jedi grana jordanuša,
Znaš li dragi, kad smo jordanili
Jordaneći, jordan granu vezli.

*

Sinoć Jovo iz Novoga dogje,
Svoju majku na vratima nagje,
On ne veli ni „Kako si, majko?"
Već on pita: „Kamo moje zlato?"
Tvoje zlato u drugoga dato,
Tvoje srebro uz drugoga leglo.
Ivo uze sedefli-šargiju,
Pa on ide dragoj pod pendžere,
Moja draga, zar si se udala?
Jesam bog me i sina rodila!
Kad ja sinu pjevam uz bešiku:
„Spavaj, sine, ne bio ti babo,
Ostala ti udovica majka,
Pa otišla za prvog sevdaha,
Od mila tvoje i nedila."

Stari Majdan.

435.

Zelen orah, list je žut,
Što je dika na me ljut?
Nek' se smisli moja mama,
Kad je bila mlada,
Da ne ljubi, kog' bi rado,
Crkla bi od jada.

Krupa.

436.

Konja kuje zlato Muhareme,
Konja kuje, po dragu se sprema,
Muhu vila iz gore doziva:
Ne kuj konja, zlato Muhareme,
Ne kuj konja, ne troši dukata,
Draga ti se za drugog udala,
Za drugoga, za jarana tvoga,
Za najmlagjeg Selimbegovića.

Banjaluka.

437.

Progje mi momče kroz selo,
Nabilo fesić na čelo.
Gledala ga draga s čardaka:
Svrati ga, majko, na konak!
Progji se, ćeri, momčeta,
Ono je momče Sarajče;
Iskaće momče večeru.
Svrati ga, majko, da ću mu:
Moje mu lice večera.
Progji se, ćeri, momčeta,
Iskaće, momče, trpezu.
Svrati ga, majko, daću mu:
Moja mu prsa trpeza.
Progji se, ćeri, momčeta,
Iskaće momče pogaču.
Svrati ga, majko, daću mu:
Moja mu pleća pogača,
Moje mu grlo jahnija,
Moje mu oči rakija,
Zovni ga, mati, Boga ti!

Kalinovik.

438.

Vijala se vita loza vinova,
Ok' onoga b'jela grada Budima:
To ne bila loza vinova,
Već to bilo dvoje milih i dragih,
Što no su se još od mlada gledali,
Još od mala, od malena djeteta,
Zavadi jih kuja, kučka budimka!
Tamo jedna gora zelena,
U toj gori bunar voda ledena,
Na bunaru jedna ploča mermera,
Na toj ploči jedna čaša srebrena,
U toj čaši jedna gruda šnijega,
Uzmi dragi i tu grudu šnijega,
Pa ju metni š l'jevu stranu kraj srca,
Kako ti se i ta gruda rastopi,
Onako će moje srce za tobom.

Jajce.

439.

Zora zori, dan se beli,
A ja moram polazit.
Nije meni ni zbog toga,
Da ja moram polazit,
Već je meni zbog ljubezni,
Što ja moram ostavit.
Ja izturim dvije puške
Svemu sv'jetu na radost,
Svojoj dragoj na žalost.
Ostaj s Bogom, moja draga,
Draga moja ljubezna,
Ostaj, draga, ljubezna,
S desne strane kanata!
Ode, dragi, ljubezni,
Niz to polje zeleno,
I odjaha alata.
Ostaj, draga, ljubezna,
Jadujući s kanata.

Višegrad. (V. r. br. 89.)

440.

U Ristana više Sarajeva .....

Stari Majdan. (V. dalje riječi br. 318.)

441.

Ne ašikuj Mujo,
Ne ašikuj dušo,
Ne ašikuj ime moje,
Ne veži sevdaha.
Od sevdaha gorjeg jada nejma,
Ni bolesti od ašikovanja i t. d.

Višegrad.

442.

Košutice rosna ti si,
Gdje si bila, te si rosna?
Ja sam bila na daleku,
Išla bratu po djevojku.
Jel' daleko ta djevojka?
Nije vrlo ni daleko,
Tri konaka preko polja,
A četiri preko morja.
Jel' ti kakva, ta djevojka?
Nije vrlo ni lijepa;
Suncem glavu prevezala,
Mjesecom se opasala,
Zvjezdama se okitila.

Čajniče. (V. r. br. 74., 442., 619.)

443.

Da znaš, diko, kako srce boli,
Srce boli, 'oće da izgori,
Izgorila džigarica b'jela,
A od crne ni spomene nema,
Po mom srcu ljute rane pale,
Kako pale, tako i ostale,
Nije lako rane bolovati,
A ni drage u drugog gledati,
Da joj drugi b'jelo lice ljubi.

Žepče. (V. r. br. 1051.)

444.

Hvalio se žuti limun kraj mora,
Danas nejma ništa ljepše od mene,
Jer gospoda neće šerbet brez mene.
Moj dilbere, grozno ćeš ti plakat,
Oćeš meni ti za suze hajat,
Ako oćeš ti za suze hajat,
Poslat ću ti jedan stručak ružice,
A ti meni jednu kitu nevena,
Da se znade da smo srca nevjerna.

Zenica. (V. r. br. 121., 122., 597.)

445.

Da igjemo u čaršiju,
Da ti kupim fini fesić,
Ti ga nosi, ja ga gledam,
Da ti kupim cipelice,
Da ti dereš, da ja gledam,
Da ti kupim šalvarice,
Da ti dereš, da ja gledam.

Livno.

446.

Omilje mi u selu djevojka,
Dovedoh je rodu na sramotu.
Razbolje se skoro dovedena,
U svekra vode zaiskala:
„Daj mi svekre studene vodice!“
„Hajd' otalen, skoro dovedena,
Ko te vodi, nek' te vodom poji.“
U svekrve vode zaiskala:
„Daj, svekrvo, studene vodice!“
„Hajd' otalen, skoro dovedena,
Ko te vodi, nek' te vodom poji.“
U djevera vode zaiskala:
„Daj, djevere, studene vodice!“
„Hajd' otalen, skoro dovedena,
Ko te vodi, nek' te vodom poji.“
U zaove vode zaiskala:
„Daj, zaovo, studene vodice!“
„Hajd' otalen, skoro dovedena,
Ko te vodi, nek' te vodom poji.“
U dragoga vode zaisdala:
„Daj, dragane, studene vodice!“
On joj dade studene vodice.

Kalinovik.

447.

Jedna ti je ljuba Jovanova,
Ona rodi devet djevojaka,
I desetu nosi pod pojasom.
Jovo joj se na Zagorje sprema,
Ljuba mu se oko džoga svija:
Čuješ mene, moja vjerna ljuba!
Ako rodiš desetu djevojku,
Ne čekaj me u bijelu dvoru:
Ja se vješaj, ja u vodu skači!
Pa se vrati u bijelu dvoru,
Jovo hode u Zagorje ravno,
Ljuba rodi desetu djevojku.
Čim je rodi, u svilu je povi,
Pa je nosi moru na obalu,
Pa je baci u studeno more:
„Plivaj, plavka, za tobom će majka!“
Pa se vrati svom bijelu dvoru,
A izvadi devet košuljica,
Te oblači devet sirotica,
Pa govori Jefimiji mladoj:
Čuješ mene, Jefimijo mlada,
Kad vaš babo sa Zagorja dogje,
Redom stan'te, redom zaplačite:
„O naš babo, kamo naša majka?“
Pa obuva od zlata papuče,
Ona ode moru na obalu,
Zavi oči, pa u more skoči,
Pa ostavi od zlata papuče.
A kad dogje sa Zagorja Jovo,
A on nagje devet sirotica,
Redom staše, redom zaplakaše:
„O naš babo, kamo naša majka?“
Odmah se je Jovo jadu osjetio,
Pa on ode moru na obalu,
Pa on nagje od zlata papuče.

Kalinovik.

448.

O jabuko, crveniko,
Zelen ti si rod rodila,
Na tri grane tri jabuke,
Na četvrtoj soko sidi,
Soko sidi te besidi,
I on gleda niz to polje,
Di beg Ivo konja kuje,
Svoju dragu dovikuje:
Drž' der konja, draga moja,
Ja ću tebe darovati,
Jal' s Kreševom, jal' Sarajevom,
Jali s onim bilim Jajcom,
Iz Kreševa lipim Ivom,
Iz Saraj'va lipim Antem,
Iz Jajca lipim Stipom.

Jajce. (V. r. br. 268.)

449.

Majka kara nejaka Jovana:
Di si bio, nejačak Jovane?
Ja sam bio u bugarskoj zemlji.
Kad si bio, šta si mi vidio?
Vidio sam lijepu djevojku,
Pa sam ti je majko isprosio.
Šta si zlata amaneta dao?
Dao sam joj hiljadu dukata.
Ta je svadba do petnaest dana,
Kupi majka kićene svatove,
Pa mi ajmo u bugarsku zemlju,
Da vodimo lijepu djevojku.
Kupi, majko, svu moju rodbinu,
Bugarska je zemlja plahovita...

Maglaj.

450.

Široko kita rakita,
Široko polje prekrila.
Od tud mi idu svatovi,
Svatovi Dervišbegovi,
Na ruci nosi sokola.
Izvi se soko visoko,
Te pade begu na glavu.

Rogatica. (V. r. br. 422.)

451.

Oj nevene, moj nevene,
Blago tome, ko te bere,
I ja sam te mlada brala,
Svoga dragog spominjala,
Oće l' mene ikad uzeti.
U jeseni hajdi k meni,
U proljeću ja te neću.

Gacko. (Stepen.) (V. r. br. 609.)

452.

Koliko je avlija,
Što je tebi džavlija?
Jel' ti dragi otišo,
Hoće l' da tebi dogje?

Gacko. (Stepen.)

453.

Oj sokole, moj sokole,
Ne padaj mi na prozore,
Ne budi mi drago moje,
Jer je trudno i umorno,
Sinoć mi je s mora došlo,
A sutra će odlaziti,
Dobre glase donositi,
Da smo zdravo i veselo.

Gacko. (Stepen.)

454.

Posigjele tri djevojke
Tamo doli kraj Dunava,
Ona jedna svilu prela,
Ona druga sitno veze,
Onu treću majka kara:
Gdje si bila, gdje hodila?
Nemoj mene karat, majko.
Ja sigjela kraj Dunava,
Kako Dunav lagju kurla,
I u lagji tri junaka,
Na jednome sjajne toke,
Na drugome zlate ploče,
Na trećemu crne oči,
Što na 'nome sjajne toke,
Ono će mi djever biti;
Što na 'nome zlate ploče,
Ono će mi svekar biti;
Što na 'nome crne oči,
Ono će mi dragi biti.

Ljubinje. (Kolo.)

455.

Daj da jednom zapjevamo,
Da vidimo, moremo li.
Mi moremo i hoćemo,
Mi znademo, ko ne more.
Mlado momče neženjeno,
Svake sreće poželjelo:
Od punice košuljice,
A od punca mlada junca,
Od nevjeste maramice.

Gacko. (Stepen.)

456.

Nujan ago nujna konja voda
Ispred dvora sestre sultanije.
Pitala ga sestra sultanija:
Što ti ago nujna konja vodaš?
Progji me se sestro sultanija!
Sama mi se puška odapela,
Te ubila u vojski vojnika.
Pogodila mater'na jedinka.
Ne budali ago Asanago,
Sestra ima do tri brata svoja.
Jedan će ti glavu zamjeniti.
Ona ide sinu Huseinu:
Ajde sine, daju u svatove!
Njojzi veli sin Husein:
Mene ljuto zaboljelo glava.
Ona ide još k srednjemu sinu:
Ajde sine, daju u svatove.
Njojzi veli srednji sin:
Mene ljuto zaboljela glava,
Ja ne mogu daju u svatove.
Ona ide najmlagjemu sinu:
Ajde sine, daju u svatove.
On se sprema daju u svatove,
Pa on jaše debela dorata,
Pa on ide preko polja
Uz Kosovu ravno.

Lipa. (Dojpetje.) (V. r. br. 544., 590.)

457.

Sitna trava zelena,
Dva čadora bijela,
Pod čadorom djevojka,
Šije, veze darove,
Da daruje svatove.
Privlači se Jovanče,
Da pokrade darove,
Pripazi ga djevojka
Zape njojzi kupina.
Kupinice sestrice,
Pušti meni košulju,
Da pristignem Jovanče.

Trnovo. (V. r. br. 478., 523.)

458.

Sad nam Mara kolo vodi,
K njoj se seke Mari mole:
Lako, lako seko Maro,
Mi se mlade oznojismo,
Belenzuke istrgasmo,
Koj' za kolo, hajd' u kolo,
Da se nismo razudale,
Ne da vojno ić' u kolo,
Nego sjedi sve u dvoru.

Čapljina. (V. n. br. 653.)

459.

Konja veže, Jovan beže.....

Ljubinje. (V. n. br. 397.)
(V. r. br. 386.)

460.

O jablana visokoga,
U njeg lista širokoga,
B'jele ovce plandovale.
Gon'te ovce čobanice,
B'jele ovce rasprodajte,
Čobanice razudajte,
Meni jednu ostavite,
Što no tanka i visoka,
Što no vitka kano šipka,
Što no b'jela i rumena,
Što no bila za meneka.

Čapljina. (V. n. br. 498.)

461.

Ko j' za kolo, hajd' u kolo.....

Mostar. (Svatovska.) (V. dalje riječi br. 308.)
(V. n. br. 422., 308.)

462.

Diko, djevojko, gdje si sinoć bila?
Lale, Jovane, u čaršiji bila.
Diko, djevojko, šta si kupovala?
Lale, Jovane, svile kupovala.
Diko, djevojko, što će tebi svila?
Lale, Jovane, da vezem mahrame.
Diko, djevojko, kome će ti mahrama?
Lale, Jovane, mome bratu milom.
Diko, djevojko, bi li meni dala?
Lale, Jovane, nesmijem od majke.

Kalinovik. (Kolo.)

463.

Planino moja, starino,
Dosta sam kroz te hodio....

Zenica. (V. n. br. 489., 780.)
(V. r. br. 780.)

464.

Sitan kamen do kamena.

Trnovo. (V. dalje riječi br. 465., 591.)
(V. n. br. 465., 921.)

465.

Sitan kamen do kamena,
Zelen trava do koljena,
I po travi ruža cvala.
Spremiše me, da je berem,
Za dan za dva jedva stručak,
Za nedjelju c'jelu kitu,
Sama kita progovara:
Berite me, nosite me,
Ne dajte me nevjestama,
Nevjeste me ružno nose,
U dan vasdan za fesićem,
A u veče pod jastukom,
A ja cviet sahni, vehni.
Podajte me djevojkama,
Djevojke me ljepše nose,
U dan vasdan za sulufom,
A u veče u maštrafi,
A po noći u njedarca,
U njedarca kraj srdašca,
A u zoru na prozoru,
A ja cviet, koji bio.

Kalinovik. (V. n. br. 464., 591., 921.)
(V. r. br. 591.)

466.

Kalinovik. (Isti tekst kao i br. 437.)

467.

Pod onom gorom zelenom
I onom višnjom planinom,
Malko se selo vigjaše,
U selu kolo igraše,
U kolu moja djevojka,
Sve moje pjesme ispjeva,
U svakoj mene pripjeva.

Kalinovik. (V. n. br. 778., 779.)
(V. r. br. 200., 503., 778., 779.)

468.

Kolika je ta Ivan planina,
Ždral je ne bi preletio krilom,
Prešeta je Anica djevojka,
I prećera prebijele ovce.
Na bunaru napojila ovce,
Okreće ih uz Ivan planinu,
Zapjevala tanko glasovito:
Da ja smijem od cara sultana,
Ja bi ovdje crkvu sagradila,
I u crkvu popa nabavila,
Svaki danak crkvi dolazila,
I na oltar po dukat metala.
Misli Ana, da niko ne čuje;
To začule careve delije,
Pa odoše, caru povigjoše:
Sultan care, zemlji gospodare,
'Vako ide Anica djevojka,
Pa zapjeva tanko, glasovito:
Bože mili, na svemu ti fala!
Da ja smijem od cara sultana,
Ja bi ovdje crkvu sagradila
I u crkvu popa nabavila,
Svaki danak crkvi dolazila,
I na oltar po dukat metala.
Sultan care njima progovara:
Otigjite, fatajte djevojku,
Dovedite k meni u divanu.
Tad na noge skočiše delije,
I odoše u Ivan planinu,
Ufatiše Anicu djevojku,
Pa je vode caru čestitome.
Kad se care cure dobavio,
Ufaćenoj care besjedio:
O vjere ti, Anico, djevojko,
Što ti pjevaš u Ivan planini,
Da b' u njojzi crkvu sagradila,
I u crkvu popa nabavila,
Svaki danak crkvi dolazila,
I na oltar po dukat metala.
Progovara Anica djevojka:
Sultan care, zemlje gospodare!
Ja pjevala, crkvu bi gradila!
Sultan care curi progovara:
Hoćeš dati četires' ovnova,
Četir' ovna od devet godina,
Oćeš dati ovcu razbludnicu,
Na kojoj je runo pozlaćeno,
Oćeš dati ovna ispod zvona,
Na kome je zvono od biljura,
I u zvonu devet jezičaca?
Hoću, care, zemlje gospodare!
Pušča care Anicu djevojku,
Sve je dala, što je obećala.

Ljubinje.

469.

Pod toj gorom zelen čador,
Penjaju,
Pod čadorom do tri age
Sjedaju,
Birim paša, birim aga,
Birim beg,
Aga paša, selam dostum
Serbiljersum.
Pod toj gorom do tri konja
Penjaju,
Birim alat, birim dolat,
Birim hat.
Pod toj gorom do tri česme
Tekaju,
Birim šećer, birim šerbet
Serbiljersum.

Zenica.

470.

O ti goro biberova,
Ti podigni biber listak,
Da ja projdem i provedem
Svoje kolo djevojaka,
Djevojaka i momaka.

Banjaluka.

471.

Dragi dragu umiljato zvaše,
Draga mu se jadno ozivače.
Nisam drago, nit' me zovi dragom,
Hudom si se falom pofalio,
Da si mene u majke ljubio!
Nije mene niko poljubio,
Doliš samo u ludosti majka,
U ludosti i to od milosti.

Gornji Vakuf.

472.

Ninaj sine u varakli beši,
Beša ti je na moru gragjena,
Od lijepa drva šimširova,
Od lijepa i karanfilova,
Gradile je tri hitra majstora,
Jedan teše, drugi boju meće,
Treći meće sjajno ogledalo,
Ko se nina, da se ogledіva,
i dadija, koja bešu nina.

Doboj. (Uz bešiku.)

473.

Ne čudim se mraku ni oblaku,
Ni Vrbasu, što se često muti,
Već mom dragom, što se na me ljuti,
Što sam drugog očim pogledala.
Ako sam ga očim pogledala,
Ja ga n'jesam srcem sevdisala,
Sevdisala, ni begenisala.
Jesam li ti govorila dragi,
Ne ašikuj, ne veži sevdaha,
Od sevdaha gorjeg jada nejma,
A žalosti od ašikovanja.
Na žalost će i komšija doći,
A za jade niko i ne znade,
Pošlje boga i sevdaha moga.

Stolac. (V. r. br. 601.)

474.

Bulbul pjeva u ružici,
Maru doziva,
Ustaj Maro, ustaj dušo,
D'jeli darove.
Moj bulbule, moj sumbule,
Ja ne umijem,
Ja sam mlada, ja sam luda,
Ja ne umijem.
Kad si mlada, kad si luda,
Što se udaješ?
Moj bulbule, moj zumbule,
Nisam kriva ja,
Već je kriva moja majka,
Koja udaje,
I kadija na mešćemi,
Koji venčava.

Gučja Gora. (Dvopjevje.) (V. r. br. 802.)

475.

Fesić verdi, almadi aman,
Fesić verdi, almadi kruzaman.

Visoko. (V. r. br. 885.)

476.

U Sarajvu na Babića bašči,
Vino piju sarajski bećari,
Sluga jim je dilber Angjelija,
Ni pokrila lice ni gjerdana,
Ni bijela grla ni podvoljka.
Kako kome čašu dodavaše,
Svaki joj se pod grlo faćaše,
A Jovica rukom u njedarca.
Govorila dilber Angjelija:
Progj'te me se sarajski bećari,
Ako mogu svima sluga biti,
Ja ne mogu svima ljuba biti,
Već onome Jovi lijepome.

Zenica.

477.

Planinico, selo kamenito,
Kamenito, al' si plemenito.
Al' po tebi čudno žito raste,
Čudno žito, bijela šenica.

Zenica. (Kolo.)

478.

Sitna trava zelena,
Do bijela čadora,
Pod čadorom djevojka,
Šije, veze darove:
Svekru, babu boščaluk,
A svekrvi košulja,
Mom dragomu boščaluk.

Goražda. (Kolo.) (V. n. br. 457.) (V. r. br. 523.)

479.

Djevojko, moje ljepoto,
Što ćemo sad ovako,
Oboje mlado jednako?
Rod nam se uzet ne dade,
S koga je, bor ga ubio!
Il' s tvoje majke, il' moje,
Il' s moga babe, il' s tvoga,
Il' s našeg prvog komšije?

Trnovo. (Djevojke.)

480.

Što u dvoru žugor stoji,
Ono majka sina ženi,
Svak se tome veseljaše, majka najviše.
Što u dvoru žugor stoji,
Ono babo sina ženi,
Svak se tomu veseljaše, babo najviše.
Savila se zlatna žica od vedra neba,
To ne bila zlatna žica od vedra neba,
Već to bila dobraća od mila boga.
Savila se našem Muji oko fesića,
Od fesića mladoj snahi oko duvaka.

Stolac. (Muham. svatovska.)

481.

Kreni kolo na okolo,
Da j' si kolo zadrijema,
Da je sneno, spavalo bi,
Da je pjano, plakalo bi,
Da je gladno, vrištalo bi.

Foča.

482.

Djevojčice, djevojčice,
Sitna ljubičice,
Brao bi te, brao bi te,
Al' si premalena,
Beri dragi, beri dragi,
Biću i golema,
Maleno je, maleno je,
Zrno biserovo,
Al' se nosi, al se nosi,
Na gospodskom vratu.

Žepče. (Kolo.)

483.

Oj Mostaru, širok ti si,
U tebi su svi ćatibi
I pred njima efendija,
Efendija džumrukčija,
Š njima sjedi Kara Gjorgje,
I s njim Joka Crnogorka.
Zamoli se Kara Gjorgje:
Efendiji džumrukčiji,
Da mu dade dva ćatiba,
Dva ćatiba ponajbolja.
Rumen ruži Pivodića,
Jusuf agu Jedinoga,
Da ih vodim na Neretvu,
Da ih vodim svome dvoru.
Prevari se efendija,
Efendija džumrukčija,
I dade mu dva ćatiba,
Dva ćatiba ponajbolja.
Odvede ih na Neretvu,
Na Neretvu svome dvoru.
Do pô noći pivo piše,
Od pô noći svi zaspaše.
Sam ne spava Kara Gjorgje,
I š njim Joka Crnogorka.
Progovara Kara Gjorgje:
Šta ćemo mi od junaka,
Od junaka od momaka?
Progovara Kara Gjorgje,
I š njim Joka Crnogorka:
Rumen ružu oženiti,
Jusuf agu pogubiti.
Skočio se Kara Gjorgje,
I š njim Joka Crnogorka,
Rumen ružu oženiše,
Jusuf agu pogubiše.

Livno.

484.

Tanke rasle konopljice,
To ne bile konopljice,
Već to bile djevojčica.
Desnom rukom kosu čavlja,
A lijevom se Bogu moli:
Da mi Bog da dobru sreću,
I u sreći dobra vojna,
I u vojna puno roda,
Najpred svekra i svekrvu,
I zaovu i jetrvu
Dva djevera oženjena,
A četiri neženjena.
Kad se pogjem u rod spremat,
A svekrva pitu kuha,
Svekar sjedi, naregjuje,
Mlagji djever konja sedla,
A stariji se sa mnom sprema.
Moj se dragi prosjećuje,
Kad ćeš doći, dušo moja?
Za godinu, srce moje,
A za druge polovinu.
Nemoj tako, dušo moja,
Svaka nojca godinica,
Bijel danak tri mjeseca!

Jeleč. (Kolo.)

485.

Kad se ženi, Janjeviću,
Čak daleko zlato prosi,
S onu stranu preko mora.
Pokupi mi čudo svata,
Vezilčića, diverčića,
Jendžijicu, aščinicu.

Prozor.

486.

Ja imadoh djevojku jarana,
Š njom jaranih devet godin' dana,
Ne fatih se skuta ni rukava,
Ni džerdanu na grlu bijeli;
Ja mišljah, daće mi je majka.....

Nevesinje.

487.

Dvoje se je mladih zagledalo,
U proljeću u najljepša doba,
Kada cvati sumbul i ružica:
Lijep Jovo i lijepa Mara.
Pošla Mara da ubjeli platna,
Pošo Jovo da napoji džogu,
Mara Jovu vodom pol'jevala,
Jovo Mari nešće ni riječi:
Ništa mene ne pol'jevaj Maro,
Moje oči ne gledaju na te,
Moje srce i ne mari za te,
Men' je majka drugom braću dala,
Preko mora za duždeva sina,
Za onoga Duždević Ristana.
Kome teče na oluke blago.
Ako mi se ne vjeruješ, Ivo,
A ti dogji u prvu nedilju,
U nedilju, koja prva dogje,
Pa 'š viditi gospodu svatove.
Sve dan po dan i nedilja dojde,
Jovo dvoru, svatovi iz dvora.
Kud vodite vi moju djevojku?
Progovara lijepa djevojka:
Da sam tvoja, kod tebe bi bila,
Primakni se, žalosna ti majka,
Da ti dadnem do tri kite cv'jeća,
Jednu kitu bijela behara,
Drugu kitu rumene ružice,
Treću kitu trata rumenoga.
Trati Ivo dane i godine,
I sokake, kud si prolazio,
I pendžere, gdje si prolazio,
Osta Ivo na st'jeni studenoj.
Kamen st'jeno, i ti si studena,
Još je moje srce studenije.

Ključ.

488.

Kićeno nebo zvjezdama.....

Bilek.

489.

Planino, moja starino!

Čajniče.

(V. n. br. 463., 780.)
(V. r. br. 780.)

490.

Aj Posavlje, ravno polje,
Tud Posavke kolo vode,
Na Posavlju umorile,
Same sebi govorile:
Mili bože, l'jepe ti smo,
Mili bože, bile ti smo,
Da imamo crne oči,
Crne oči i obrve,
Sve bi momke premamile,
Iz tri grada tri dilbera,
I onoga Ivan bega.
Ivan beže konja veže,
Zlatnom žicom i sindžirom,
Sindžir puče, konj uteče.
Drž' djevojko konja moga,
Daću tebi brata svoga.
Borme ne ću, Ivan beže,
Volim sebi sluga biti,
Nego tvoja virna ljuba.

Gornji Vakuf. (Kolo.)

491.

Rukavice pletene,
Hajd' otale, betere.

Kalinovik. (V. n. br. 637., 638.)
(V. r. br. 637.)

492.

Povedi kolo, Bojana!
Ne mogu, brate Radoje!
Stalo mi drago na nogu.
Sitnu, malenu
Ne uzimaj za ženu,
Već ovako k'o mene,
Da mi srce ne vene.
Sitnog k'o spuža
Ne uzimaj za muža.

Višegrad. (V. n. br. 998.)

493.

Igra kolo, igra kolo,
Na dvadeset i dva,
U tom kolu, u tom kolu,
Anuša jagoda.

Mostar. (V. r. br. 50.)

494.

Oj naranče, narančice moja,
Oj junače, sitan bosioče,
Do večer mi na večeru dojdi.
Ti ne vodi konja ni sokola,
Niti paši britke sablje svoje.
Jedva junak tavne noći čeka,
Noći čeka, večere ne čeka,
Pa on ide dragoj pod pendžere.
Draga moja, otvori mi vrata!
Ajde tamo do gjavola dragi,
Kad pod pendžer: „Uzeću te draga“,
Kad s pendžera: stotinu mehana!
Da sam mlada škole izučila,
Ja bi svome dragom poručila:
Idi, gade, tko bi pošo za te,
U tebe je žeravica majka,
Neda veza kraj demir pendžera,
Ni jeleka vrlo ušivena,
Ni šesića vrlo nakrivljena.

Krupa.

495.

Propio se Dojčin Petro —
Varaždinski ban,
I propio sto dukata
Sve za jedan dan.
I još više vrana konja,
Zlatan buzdovan.

Višegrad. (V. dalje riječi u Liri.)

496.

Dva goluba svu noć prepjevala,
Na jabuci prema Jošanici.
Gledale hi Jošanke djevojke,
Pa pitale dva b'jela goluba:
O Boga vam, dva bijela goluba!
Al' ste braća, al' ste bratučeda?
Nit' smo braća, nit' smo bratučeda,
Već dva druga iz zelena luga,
Pa smo čuli za brata vašega,
Pa smo čuli, da se oženio,
Pa smo došli, da pjesmu pjevamo!

Višegrad.

497.

Konj zelenko rosnu travu pase,
Sahat pase a dva osluhuje,
Gdje svekrva svoju ćercu kara,
Ćercu kara, snahi pregovara:
„Snaho moja, boljela te glava,
Snaho moja, gdje moj Ale spava?“
Ale spava ka'no ženska glava,
Ale spava očiju ne sklapa,
Brez jastuka, brez dušeka, majko,
Već on spava na crnoj zemljici.
Dušek mu je djetelina trava zelena,
Jorgan mu je vedro nebo sjajnim zvjezdama,
Jastuk mu je b'jele ruke jedno drugome.

Petrovac.

498.

U Vilića rodila šenica,
Želo ju je trista žetelica,
A vezalo dvi sto vezioca,
Dobro želi i rano poželi,
I pod dvorom kolo ufatili.
Kolo vodi Vlahović Ilija,
Gledala ga Vilić Alejlija.
Gledajući majku dozivala,
Nuto vidi majko Vlahović Ilije,
Da me prosi, bi l' me za njeg' dala?
Misli Lejla, da niko ne čuje,
A Lejliji majka govorila:
Šuti ćeri, mukom zamuknula,
Da te čuje bratac mahnitoga,
Bi te mladu odma pogubio.
Iliju je Vlahinja rodila,
U papradi, čuvajuć prasadi,
Prasećim ga ml'jekom zadojila,
A tebe je gospoja rodila,
Na šiltetu megju jastucima,
U bilu te svilu povijala.
Gospodskim te mlikom zadajala.
Oni misle, da niko ne čuje,
Al' to bratac i vidi i čuje;
Na sestru je prstem poprstio.
Pričekaj me, moja seko draga,
Doka môbi svu večeru dadem,
Viš kućom ti jablan drvo raste,
Pod kućom ti Vrbas voda teče.
Kad te seka razumila r'ječi,
Ona igje u visoku kulu,
Pa otvora šahtene sepete,
Ona reže aršin burundžuka,
I oblači od zlata papuče.
Ona igje na liticu stinu,
Sveza oči pa u Vrbas skoči.
Viče vila s visokih planina:
Zlo ga sio Vlahović Ilija,
Utuši se Vilić Alejlija.
Kad to Ile razumio riči,
On se skače na lagane noge,
Pa on igje Vrbas vodi hladnoj,
Ali Lejla po Vrbasu pliva.
Skoči Ile u Vrbas vodicu,
Fati Lejlu za desnicu ruku,
Izbaci je na zelenu travu.
Mrtva Lejla, žalosna joj majka!
Doleti joj bratac Mahmudaga,
Od žalosti odma tude crče.

Gornji Vakuf.

499.

Zmaj preleće s mora na Dunavo,
I pronese pod krilom djevojku,
A pod drugim ruho djevojačko.
Kad je zmaju žegja dodijala,
Spusti zlato u zelenu travu,
Pa ga šalje za goru na vodu,
Al' na vodi tri junaka sjede.
Jedan veli: lijepe djevojke,
Drugi veli: da je poljubimo,
Treći veli: da je ufatimo.
Čijeg li je roda i plemena?
Njima je djevojka kazivala:
Ja sam šćerka sa Bosne vezira,
A unuka cara čestitoga,
Vjerna ljuba Zmaja žestokoga.

Zenica. (V. r. br. 811.)

500.

Ah, moja ružo rumena,
Što mi se rano razvila.
Ne imam te kome trgati.
Moje je drago daleko
Preko tri brda golema,
Preko tri polja zelena,
Preko tri više planine,
Preko tri vode studene.
Svu noć ja zaspat ne mogoh,
Od svoga derta golema,
Slušajuć kolo u polju,
U kolu moja djevojka
Sve visom nadvisila
A ljepotom kolo začinila.

Foča.

501.

Djevojka je tugjina bratila.
Oj tugjine, moj po bogu brate,
Bi l' me privo priko Rumenlije,
Brez ljubljenja, ljudskog pomišljenja?
Bi, divojko, vjeru ti zadajem!
Kad su bili na sred Rumenlije,
Ugledala Zlatka djevojčica,
Pobratima svoga dvore.
Moj pobratime, čiji s' ono dvori?
Posestrimo, pobratima tvoga!
Pobratimu oklene djevojka:
Posestrimo, vodi me za ruku.
Pobratime, što će tebi ljubita djevojka?
Što će tebi čedo pod ćemerom?
Muči ti djevojko, nisi ti ljubila,
Nije tebi čedo pod ćemerom.

Petrovac. (V. r. br. 1010.)

502.

Moj se dragi šalio,
Pa se sa mnom svadio,
Pa mu j' opet bilo žao,
Pa me k sebi zvao.
S onu stranu Doboja,
Pala magla od boja,
A iz magle ranjen viče:
Pričekaj me Milče.
Oj Nikola, Nikola,
Metni mene u kola,
Pa me vozi na Bugojno,
Tamo mi je vojno.

Stari Majdan.

503.

Pod onom gorom zelenom,
I onom višom planinom,
Malko se selo vigjaše,
Po njemu kolo igraše,
U kolu Džidža djevojka.
Oh, moja Džidžo, djevojko!
Tvoja te majka džidžala,
Džidžanu meni pokloni,
Sa mnom hi Džidžo derala,
U mome dvoru djevojko,
A na mom krilu bijelu
I ja ti druge kitio.

Jeleč. (V. r. br. 200., 467, 777., 778.)

504.

Tri su seke govorile,
Što bi koja najvoljela.

Kiseljak. (Kolo.)

505.

Jovan beg se s ljubom zavadio,
Prvu nojcu na mehku dušeku;
Kaži ljubo, ko ti ljubi lice?
Dva pašića iz pašina dvora,
Dva agića iz agina dvora,
I dva momka iz mog komšiluka,
Dvanaest braće Felišahovića,
A i onaj Gjuro latinine.
Još joj bolje savezuje ruke:
Kazuj, ljubo, šta je mita bilo?
Jovan beže, popuščaj mi ruke,
Kazaću ti, šta je mita bilo.
Dva pašića dva fina fesića,
Dva agića dvije terli dibe,
A dva momka dva ćurka zelena,
Dvanajst braće dvanajst prstenova,
Zlato Gjuro hiljadu dukata.
Još joj bolje savezuje ruke:
Kazuj ljubo, kud si djela mito?
Jovan beže, popuščaj mi ruke.
Kazaću ti, kud sam djela mito:
Dva fesića izderala mlada,
Dvije dibe sekam poklonila,
A dva ćurka svojoj braći dala.
Prstenove svojim nevjestama,
A dukate tebi ostavila.
Volj' ti piti, volj' ti trgovati,
Volj' ti biti, volj' ti milovati.
Tada joj je popuščao ruke,
Hajd' aferim, kad mi pravo kaza.
Ne ću piti, nego trgovati,
Ne ću biti, nego milovati.

Sarajevo.

(Nastaviće se.)

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

434.

Allegretto — *St. Majdan*

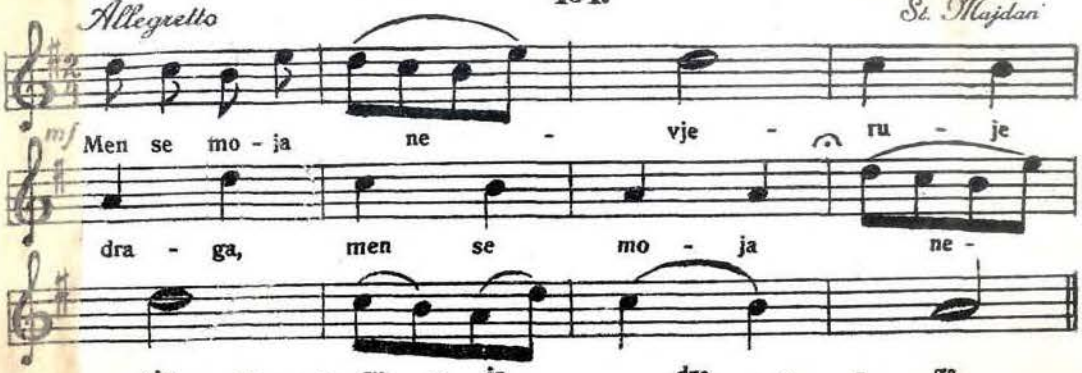

435.

Allegro moderato — *Krupa*

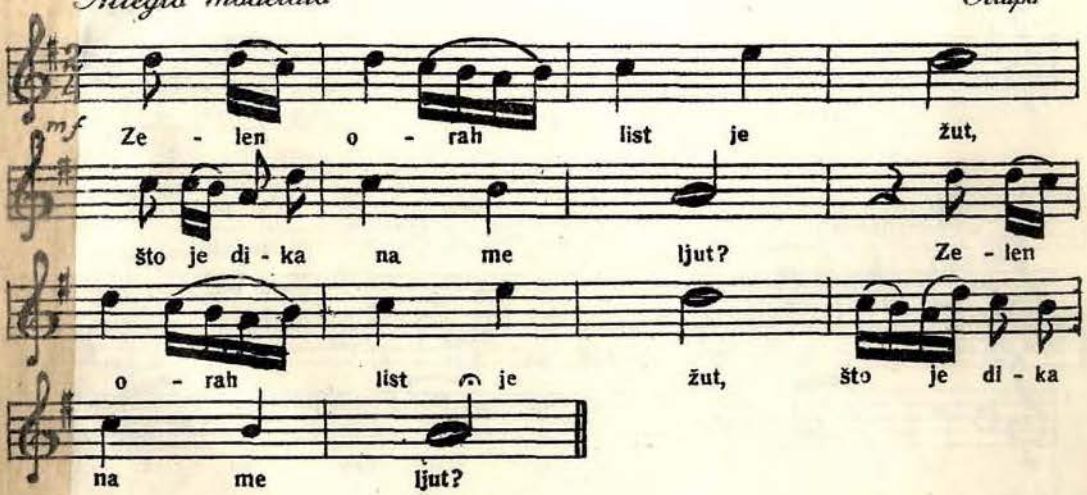

436.

Moderata — *Banjaluka*

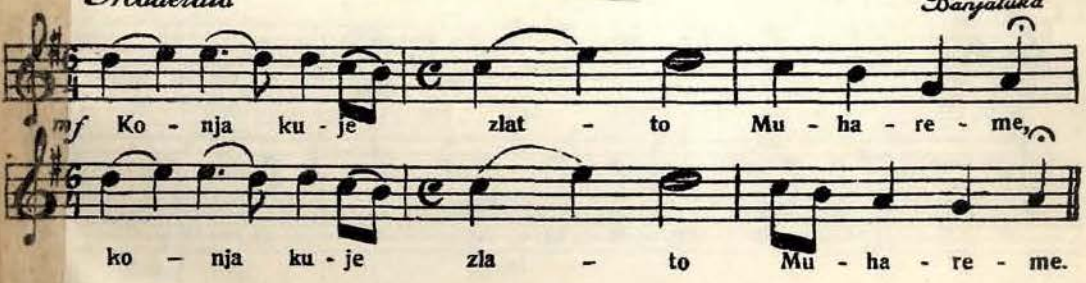

437.

Allegretto — *Kalinovik*

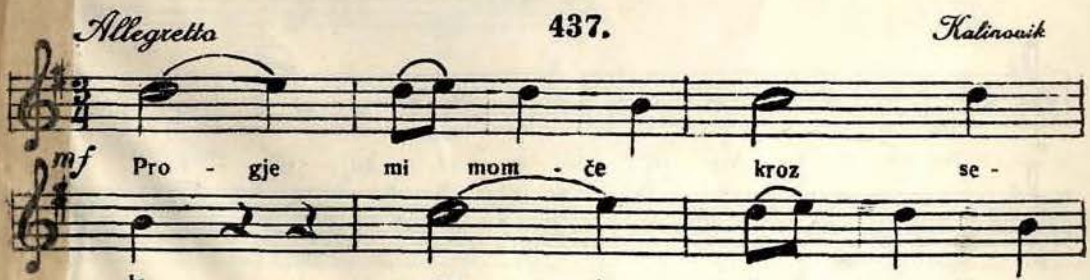

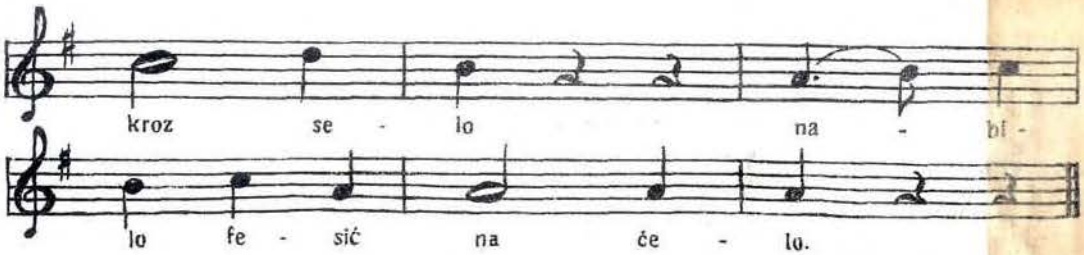
kroz se - lo na - bi -
lo fe - sić na će - lo.

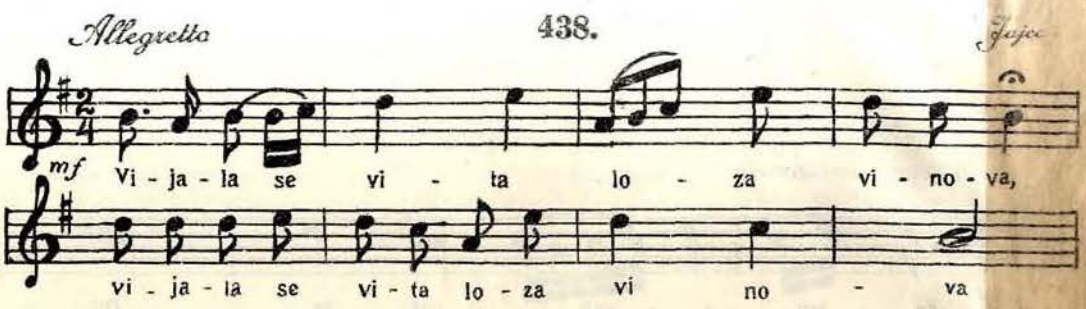
Allegretto
438.
Jajce
mf
Vi - ja - la se vi - ta lo - za vi - no - va,
vi - ja - la se vi - ta lo - za vi no - va

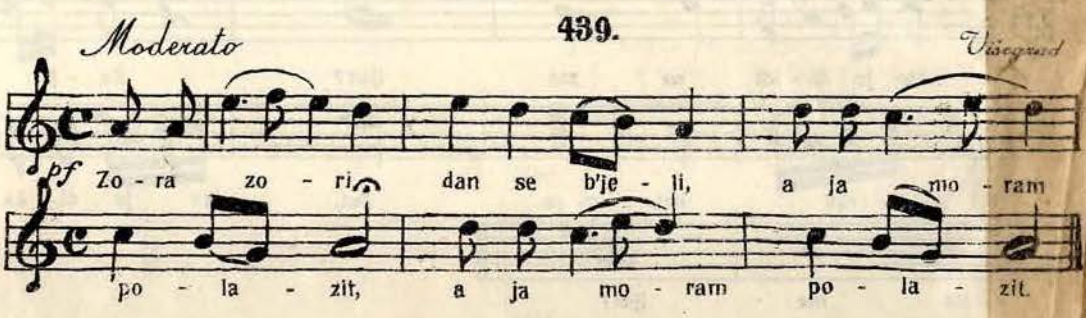
Moderato
439.
Višegrad
pf
Zo - ra zo - ri dan se b'je - li, a ja mo - ram
po - la - zit, a ja mo - ram po - la - zit.

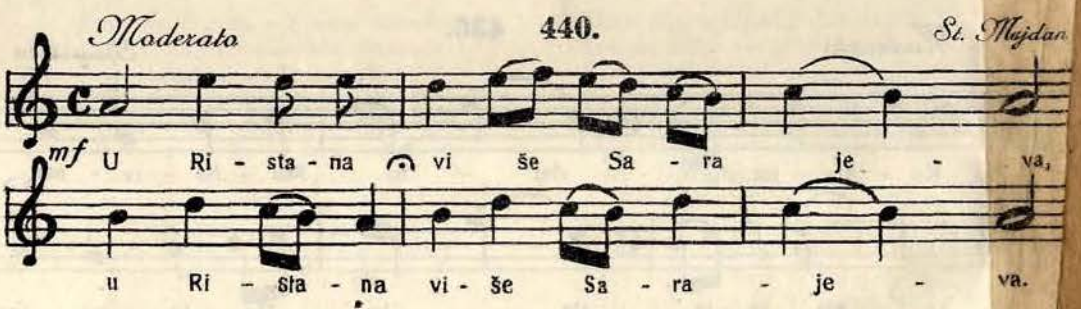
Moderato
440.
St. Majdan
mf
U Ri - sta - na vi še Sa - ra je - va,
u Ri - šta - na vi - še Sa - ra - je - va.

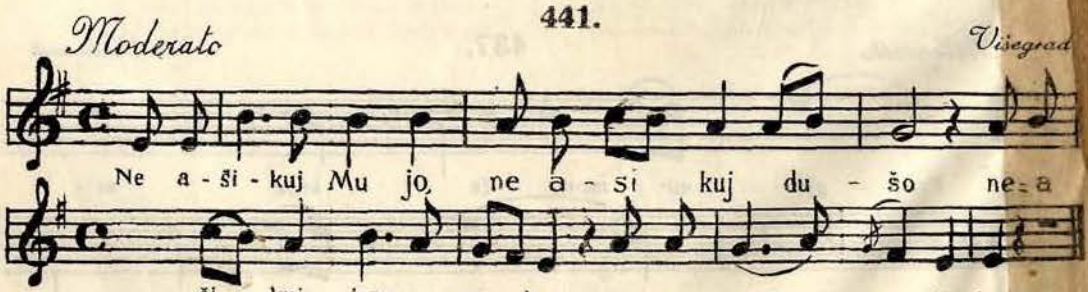
Moderato
441.
Višegrad
Ne a - ši - kuj Mu jo, ne a - ši kuj du - šo ne - a
- ši - kuj i-me mo - je, ne - ve - zi sev-da - ha!

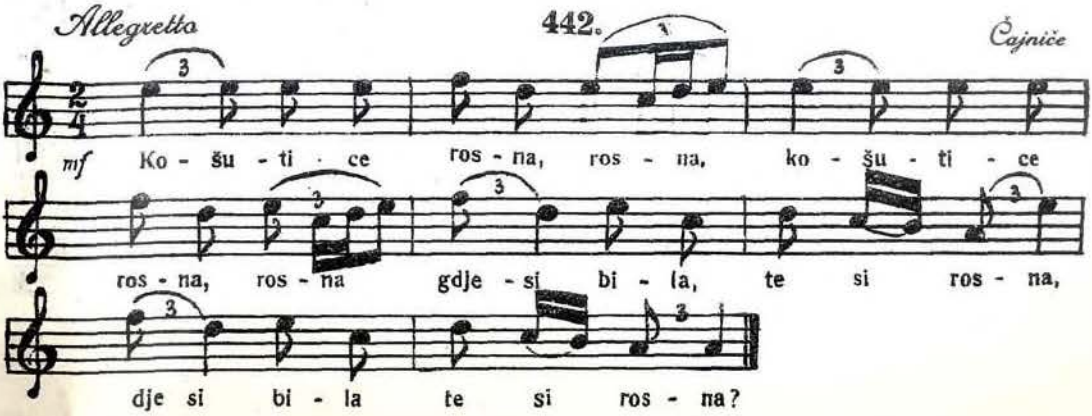
Allegretto
442.
Čajniče
mf
Ko - šu - ti - ce ros - na, ros - na, ko - šu - ti - ce
ros - na, ros - na gdje - si bi - la, te si ros - na,
dje si bi - la te si ros - na?

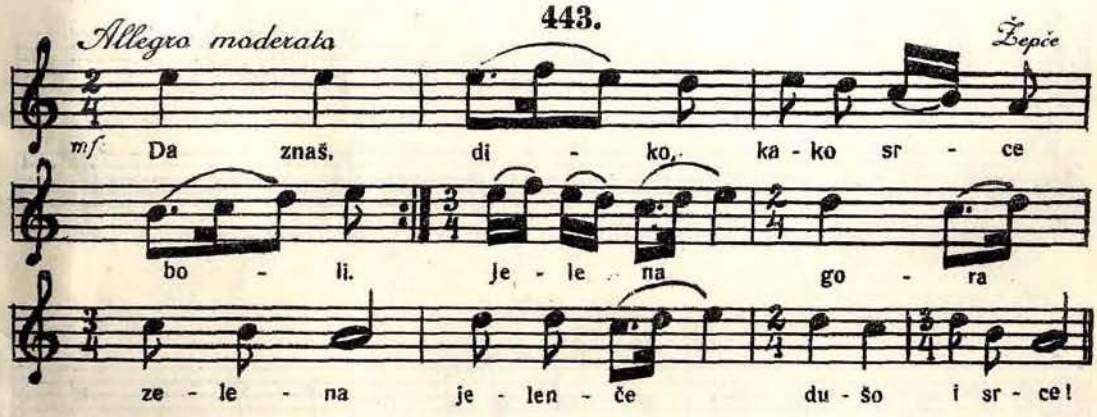
Allegro moderato
443.
Žepče
mf
Da znaš, di - ko, ka - ko sr - ce
bo - li. je - le - na go - ra
ze - le - na je - len - če du - šo i sr - ce!

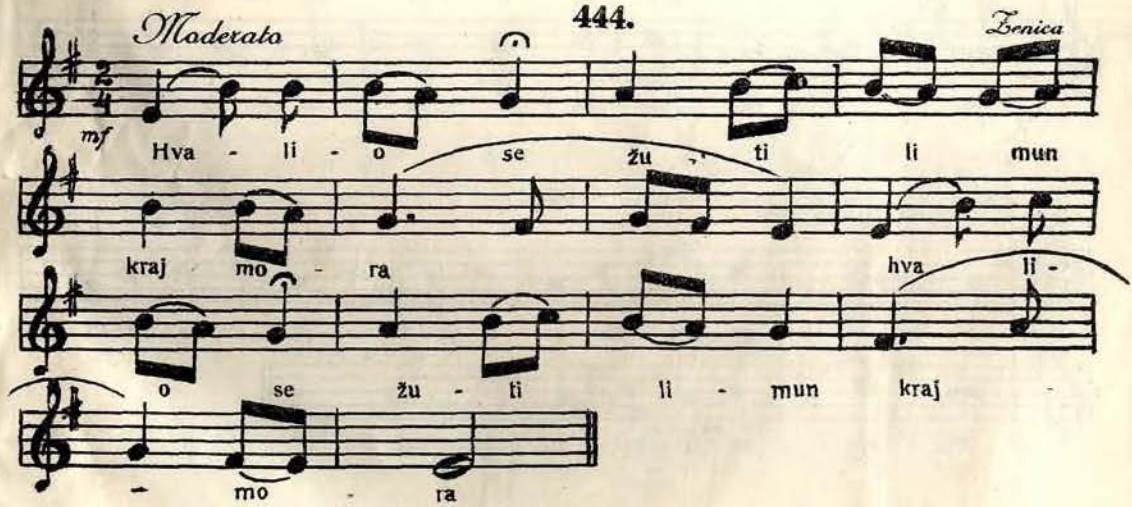
Moderato
444.
Zenica
mf
Hva - li - o se žu - ti li mun
kraj mo - ra hva - li -
o se žu - ti li - mun kraj -
- mo - ra

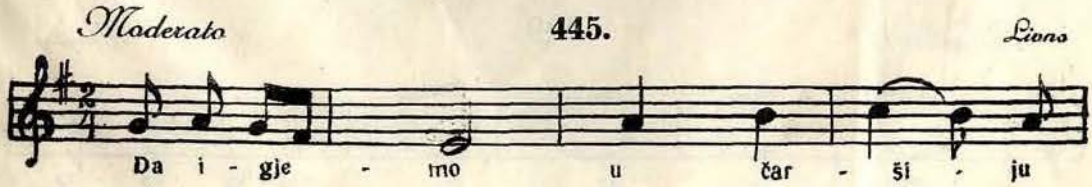
Moderato
445.
Lions
Da i - gje - mo u čar - ši - ju

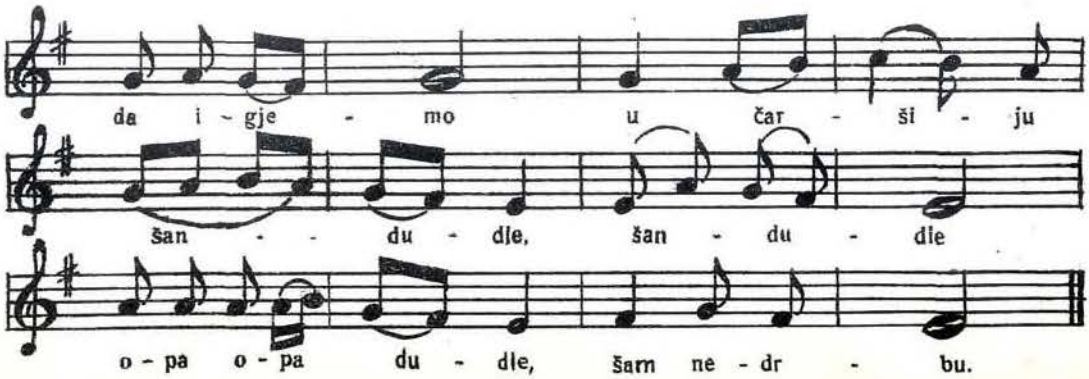

3. Frigička ili hipodorička ljestvica (br. 446—756).

Allegro **446.** *Kalinovik*

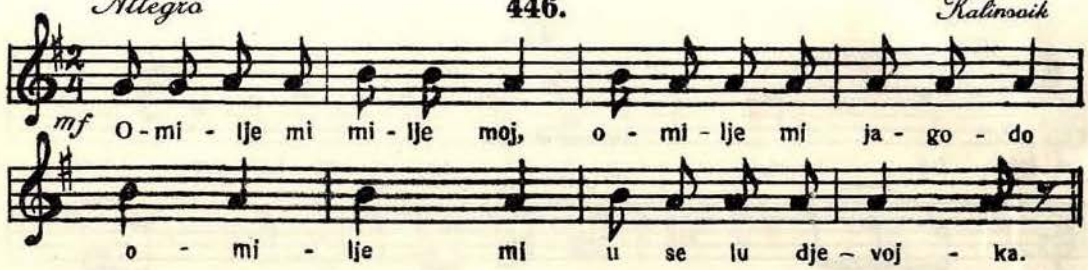

Moderato **447.** *Kalinovik*

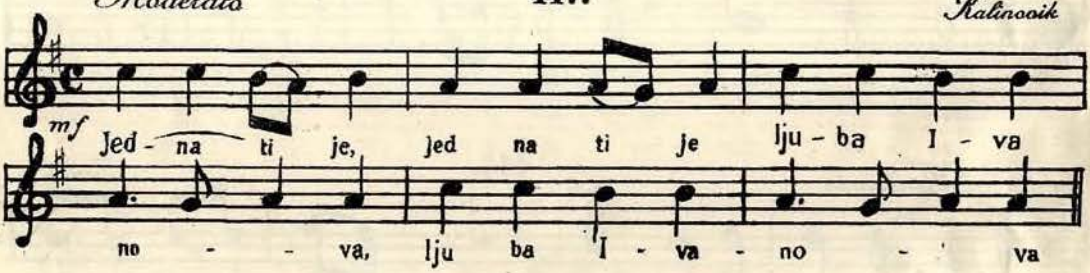

Allegro moderato **448.** *Jajce*

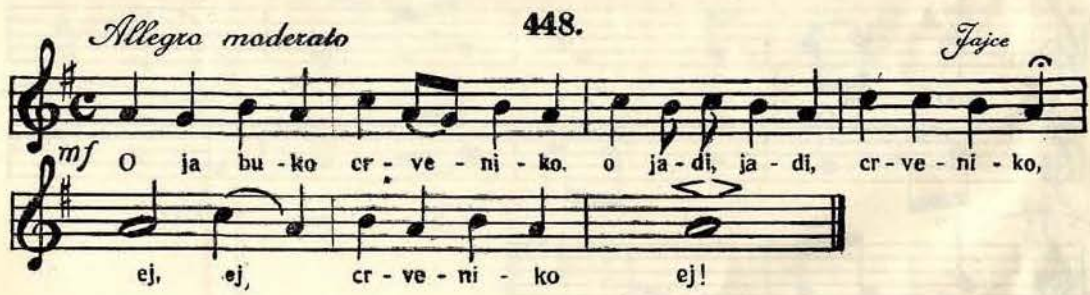

Moderato **449.** *Maglaj*

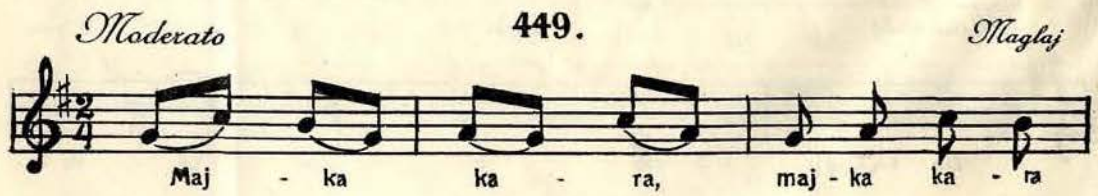

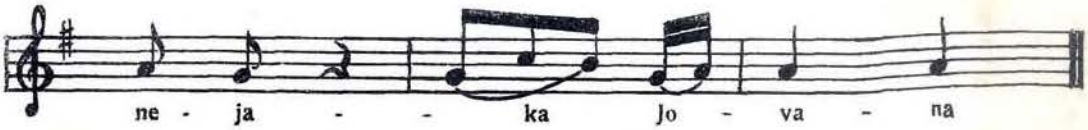

Moderato **450.** *Rogatica*

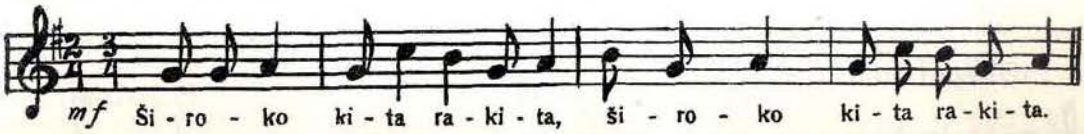

Andante **451.** *Gacko*

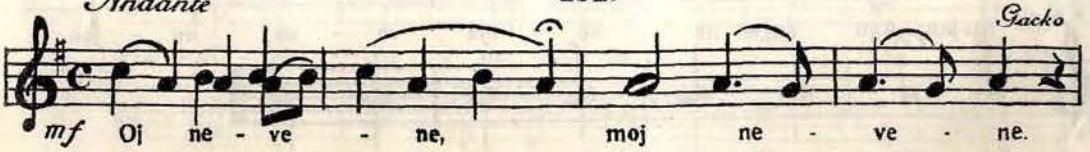

Moderata **452.** *Gacko*

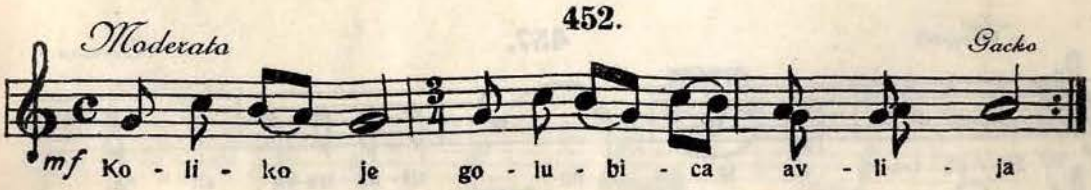

Allegro moderato **453.** *Gacko*

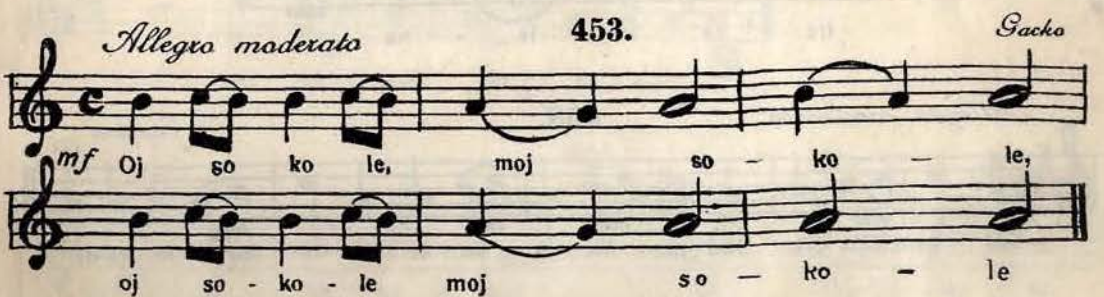

Allegro **454.** *Ljubinje* (Kolo)

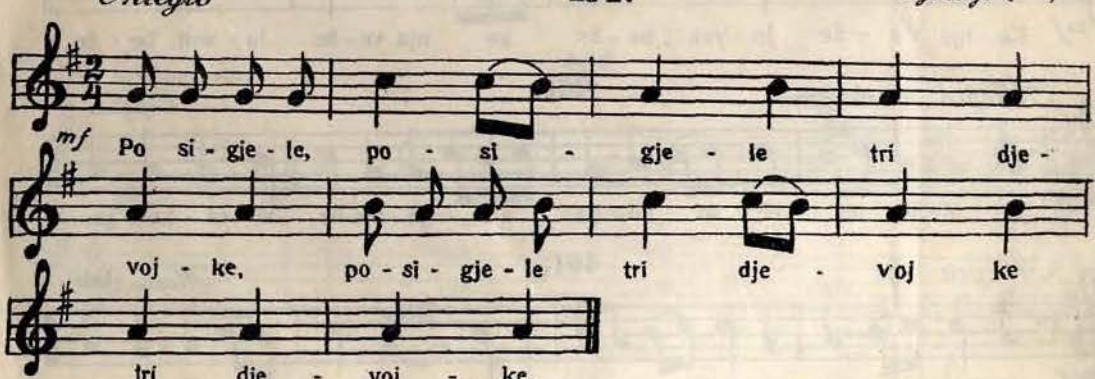

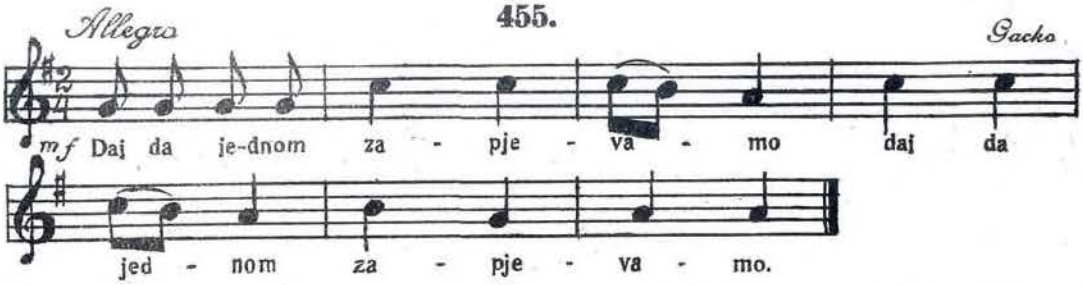
Allegro
455.
Gacko
mf Daj da je-dnom za - pje - va - mo daj da
jed - nom za - pje - va - mo.

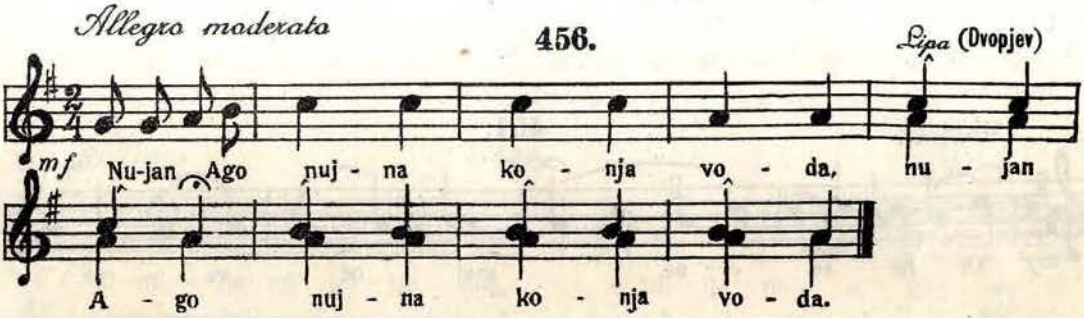
Allegro moderato
456.
Lipa (Dvopjev)
mf Nu-jan Ago nuj - na ko - nja vo - da, nu - jan
A - go nuj - na ko - nja vo - da.

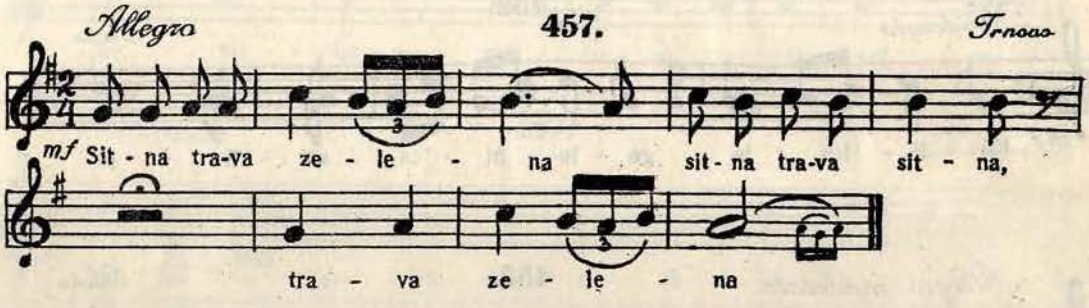
Allegro
457.
Trnovo
mf Sit - na tra-va ze - le - na sit - na tra-va sit - na,
tra - va ze - le - na

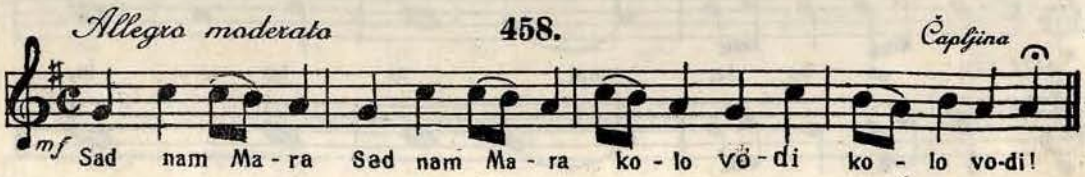
Allegro moderato
458.
Čapljina
mf Sad nam Ma - ra Sad nam Ma - ra ko - lo vo - di ko - lo vo-di!

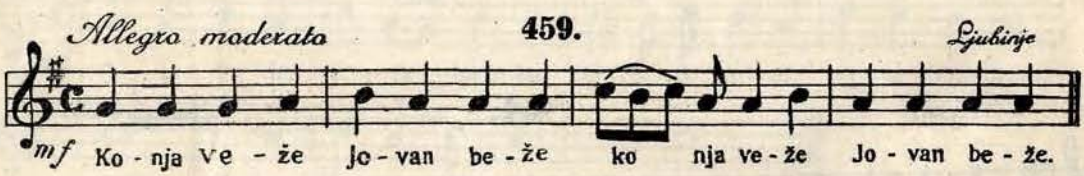
Allegro moderato
459.
Ljubinje
mf Ko - nja ve - že jo - van be - že ko nja ve - že Jo - van be - že.

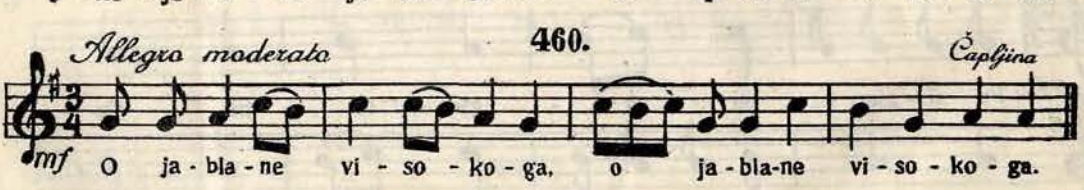
Allegro moderato
460.
Čapljina
mf O ja - bla - ne vi - so - ko - ga, o ja - bla-ne vi - so - ko - ga.

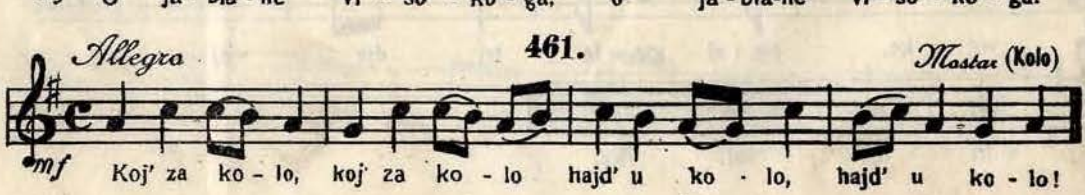
Allegro
461.
Mostar (Kolo)
mf Koj' za ko - lo, koj' za ko - lo hajd' u ko - lo, hajd' u ko - lo!

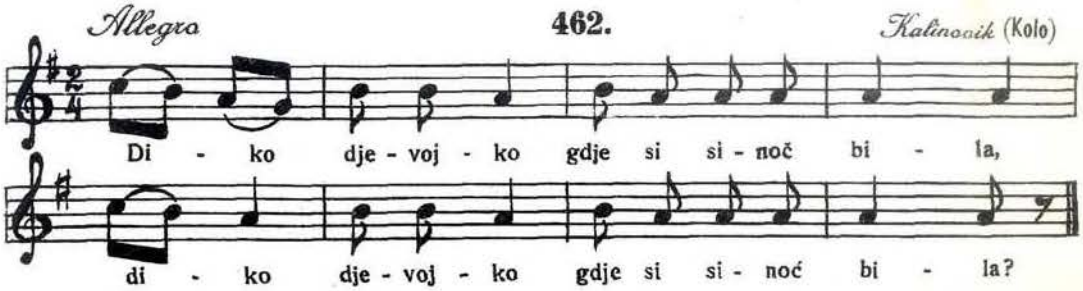
Allegro
462.
Kalinovik (Kolo)
Di - ko dje - voj - ko gdje si si - noč bi - la,
di - ko dje - voj - ko gdje si si - noć bi - la?

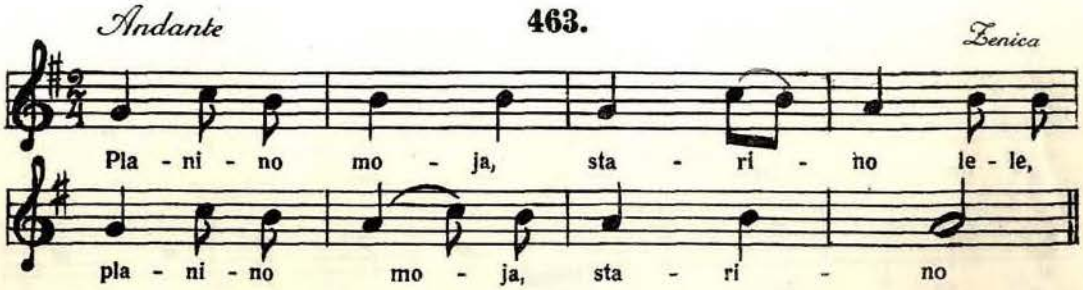
Andante
463.
Zenica
Pla - ni - no mo - ja, sta - ri - no le - le,
pla - ni - no mo - ja, sta - ri - no

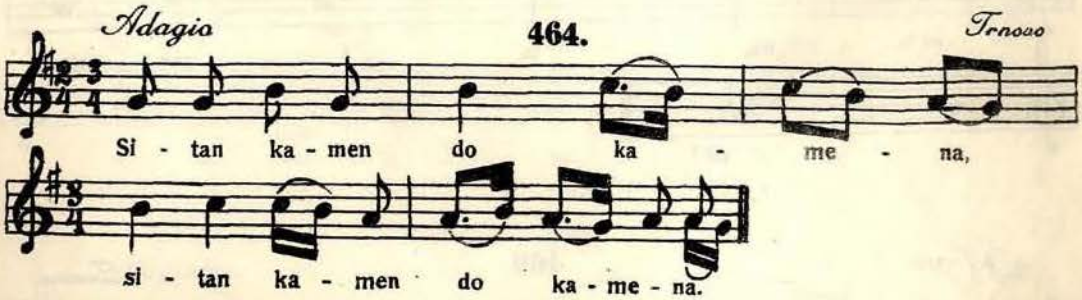
Adagio
464.
Trnovo
Si - tan ka - men do ka - me - na,
si - tan ka - men do ka - me - na.

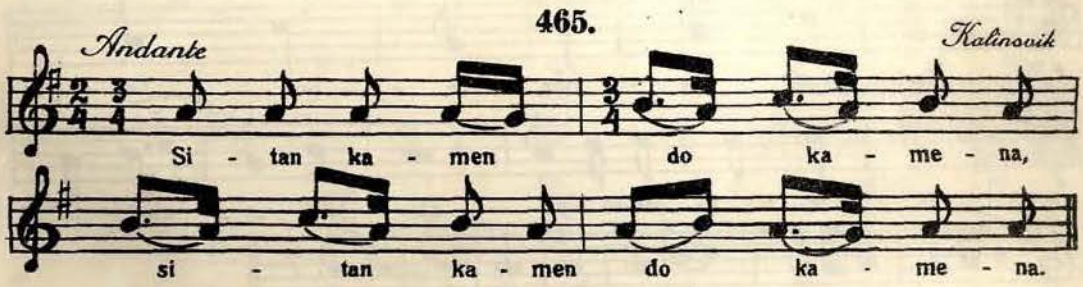
Andante
465.
Kalinovik
Si - tan ka - men do ka - me - na,
si - tan ka - men do ka - me - na.

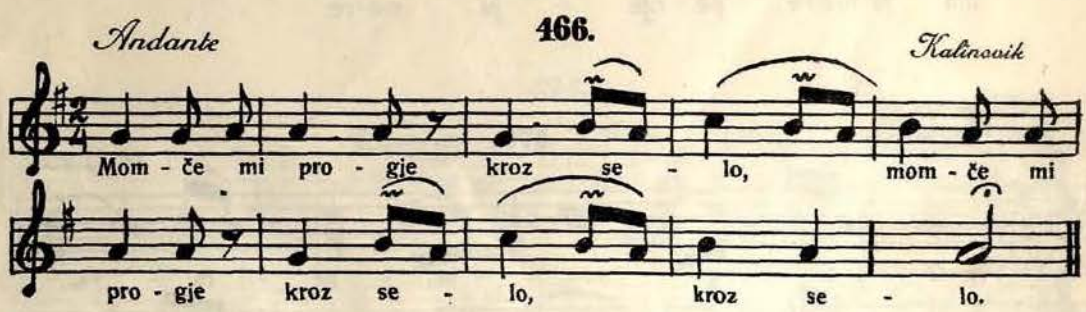
Andante
466.
Kalinovik
Mom - če mi pro - gje kroz se - lo, mom - če mi
pro - gje kroz se - lo, kroz se - lo.

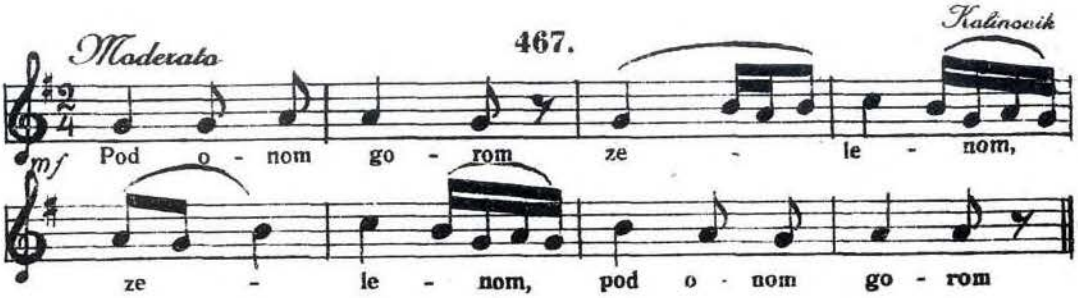
Moderato
467.
Kalinovik
mf
Pod o - nom go - rom ze - le - nom,
ze - le - nom, pod o - nom go - rom

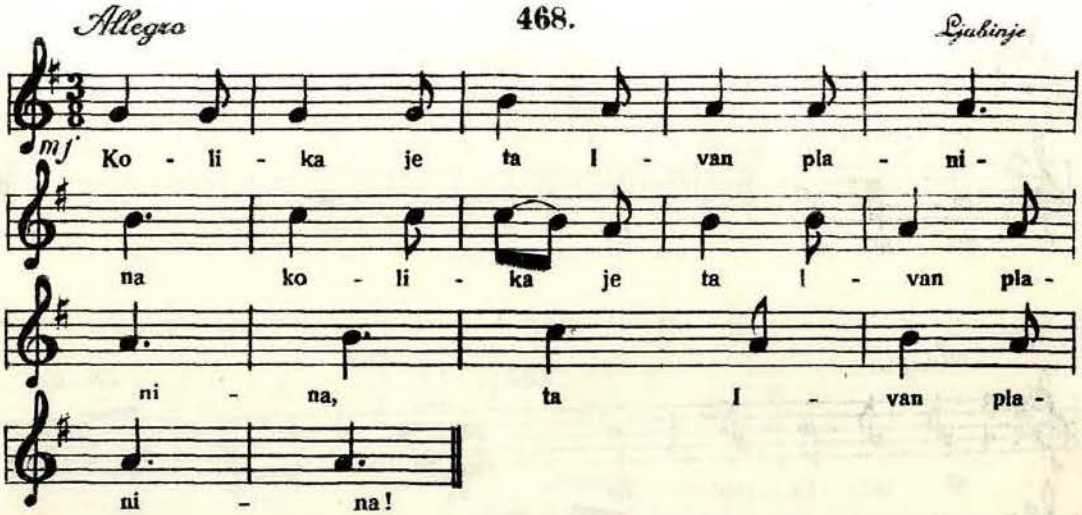
Allegro
468.
Ljubinje
mf
Ko - li - ka je ta l - van pla - ni -
na ko - li - ka je ta l - van pla -
ni - na, ta l - van pla -
ni - na!

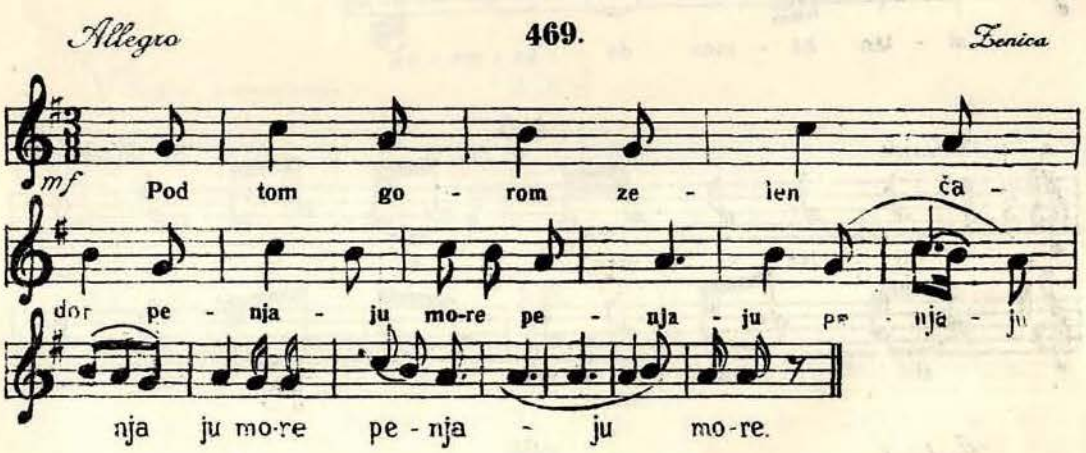
Allegro
469.
Zenica
mf
Pod tom go - rom ze - len ča -
dor pe - nja - ju mo-re pe - nja - ju pe - nja - ju
nja ju mo-re pe - nja - ju mo-re.

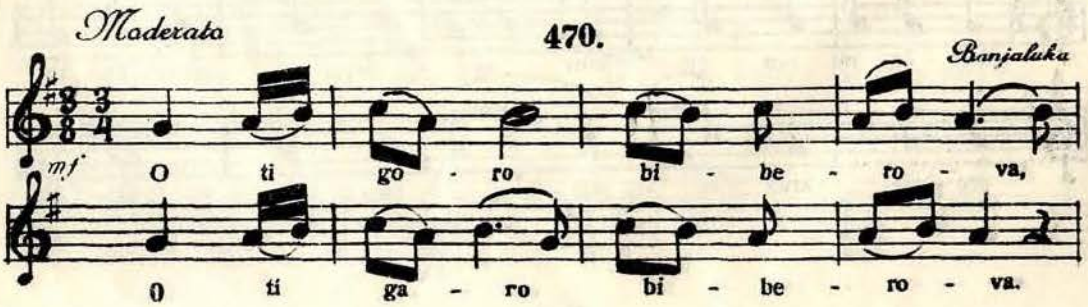
Moderato
470.
Banjaluka
mf
O ti go - ro bi - be - ro - va,
O ti ga - ro bi - be - ro - va.

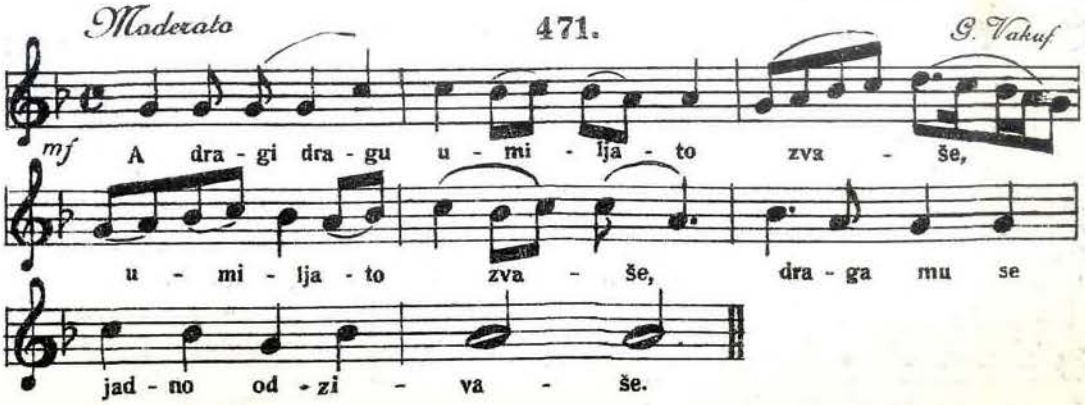
Moderato
471.
G. Vakuf
mf
A dra - gi dra - gu u - mi - lja - to zva - še,
u - mi - lja - to zva - še, dra - ga mu se
jad - no od - zi - va - še.

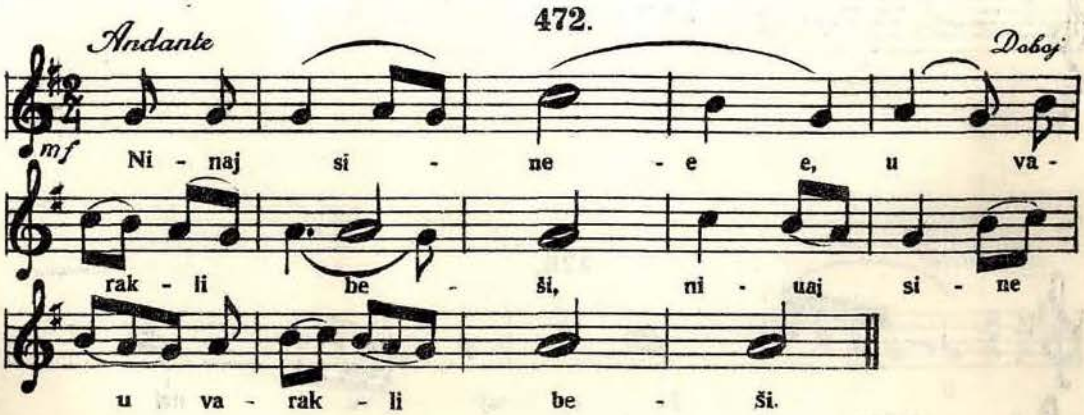
472.
Andante
Doboj
mf
Ni - naj si - ne - e e, u va -
rak - li be - ši, ni - uaj si - ne
u va - rak - li be - ši.

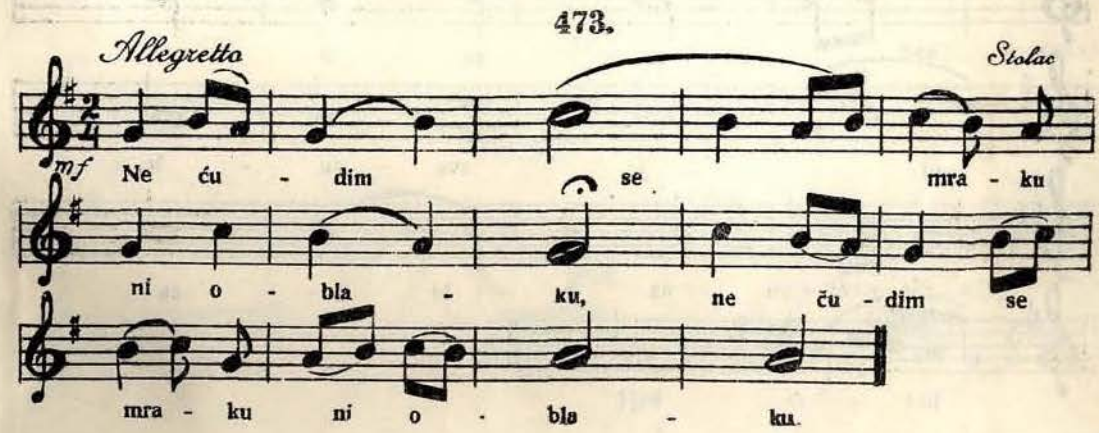
473.
Allegretto
Stolac
mf
Ne ću - dim se mra - ku
ni o - bla - ku, ne ću - dim se
mra - ku ni o - bla - ku.

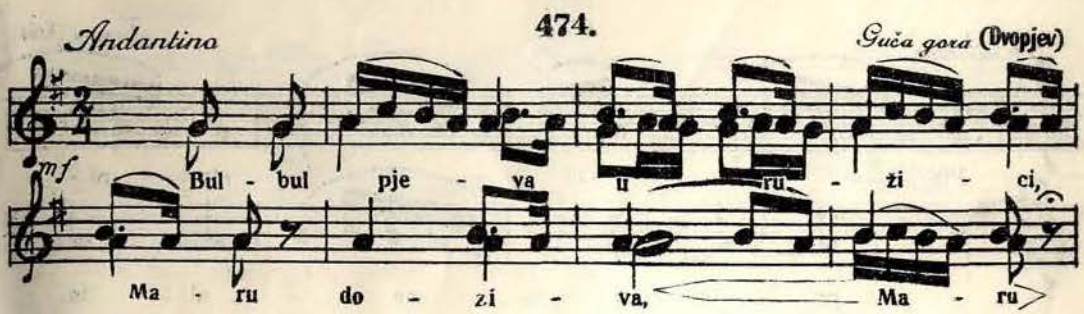
474.
Andantino
Guča gora (Dvopjev)
mf
Bul - bul pje - va u ru - ži - ci,
Ma - ru do - zi - va, Ma - ru

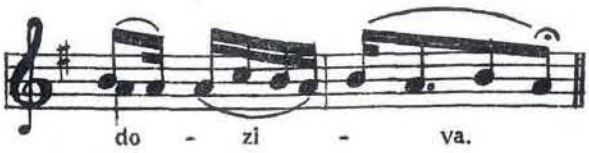
do - zi - va.

475.

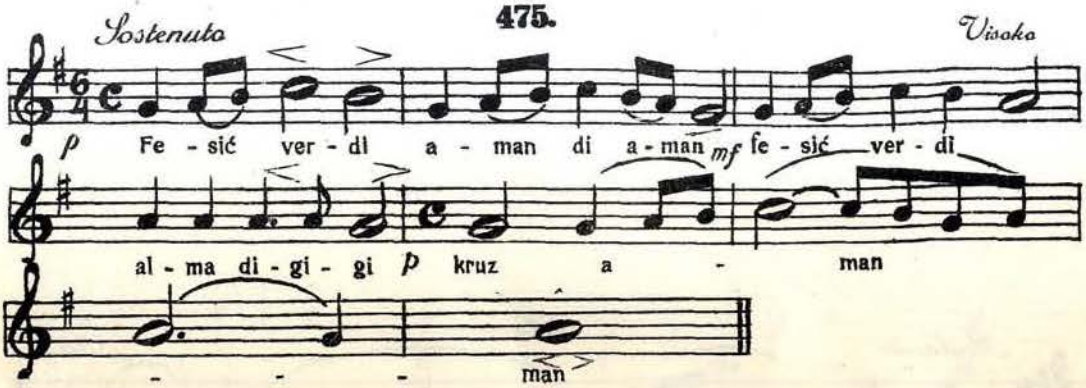
Sostenuto
Visoko
p Fe - sić ver - di a - man di a - man mf fe - sić ver - di
al - ma di - gi - gi p kruz a - man
- - - man

476.

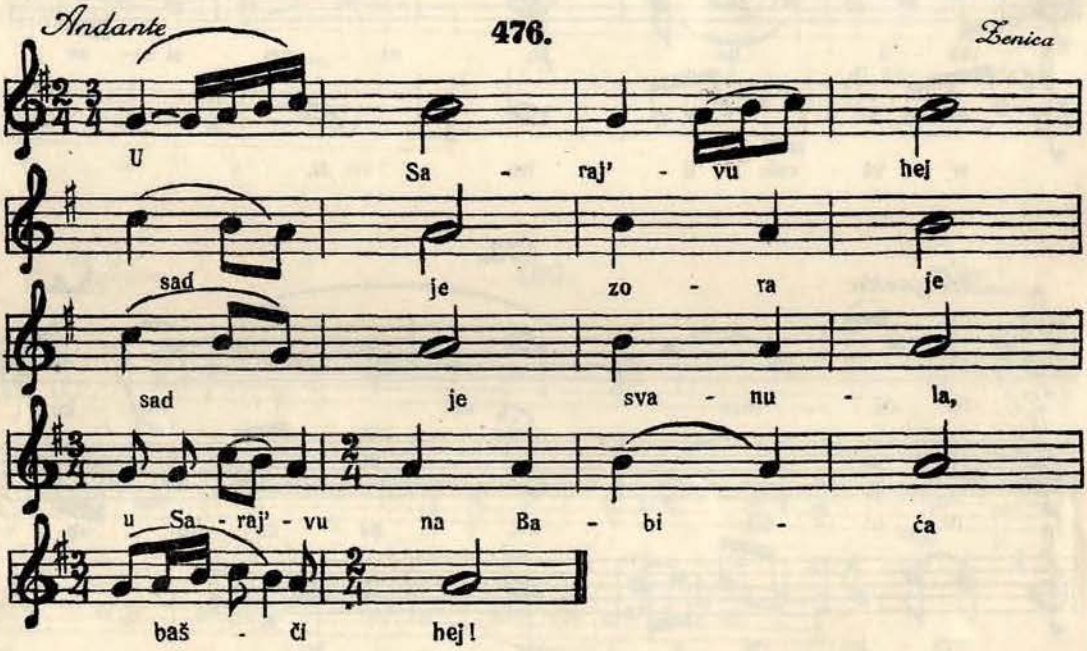
Andante
Zenica
U Sa - raj' - vu hej
sad je zo - ra je
sad je sva - nu - la,
u Sa - raj' - vu na Ba - bi - ća
baš - či hej!

477.

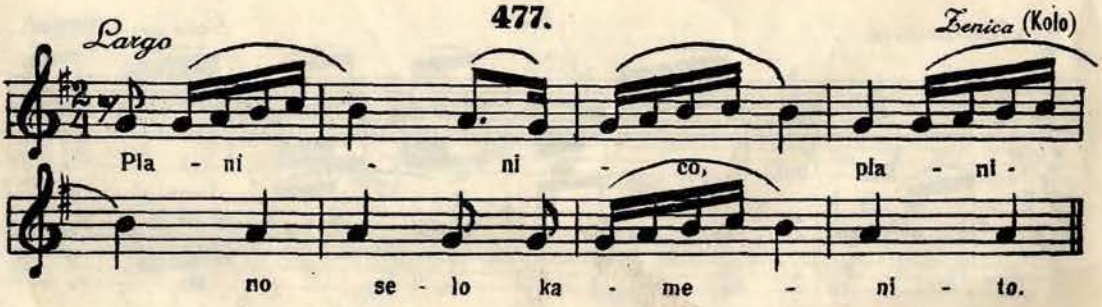
Largo
Zenica (Kolo)
Pla - ni - ni - co, pla - ni -
no se - lo ka - me - ni - to.

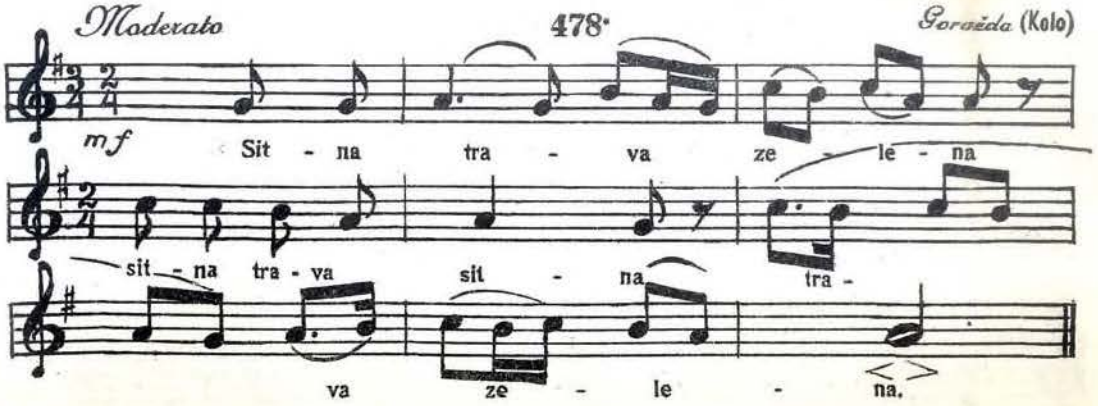
Moderato
478.
Goraždа (Kolo)
mf
Sit - na tra - va ze - le - na
sit - na tra - va sit - na tra -
va ze - le - na.

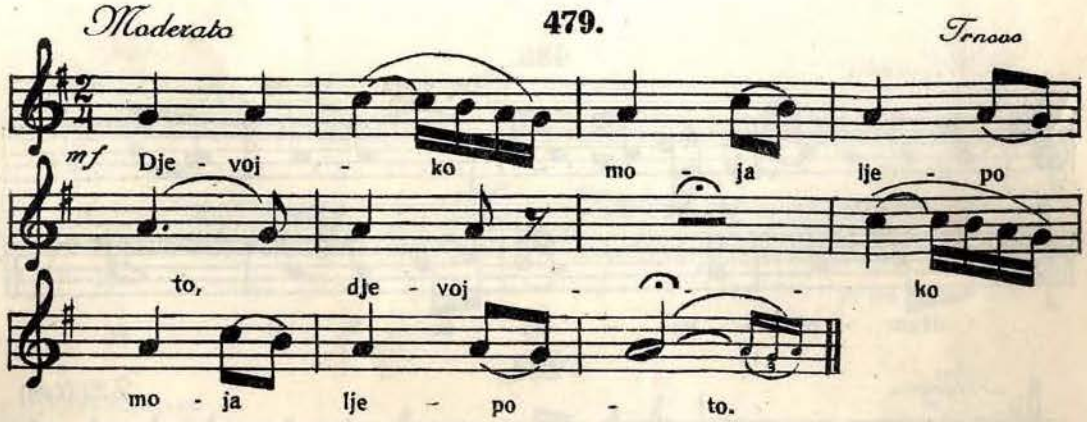
Moderato
479.
Trnovo
mf
Dje - voj - ko mo - ja lje - po
to, dje - voj - ko
mo - ja lje - po - to.

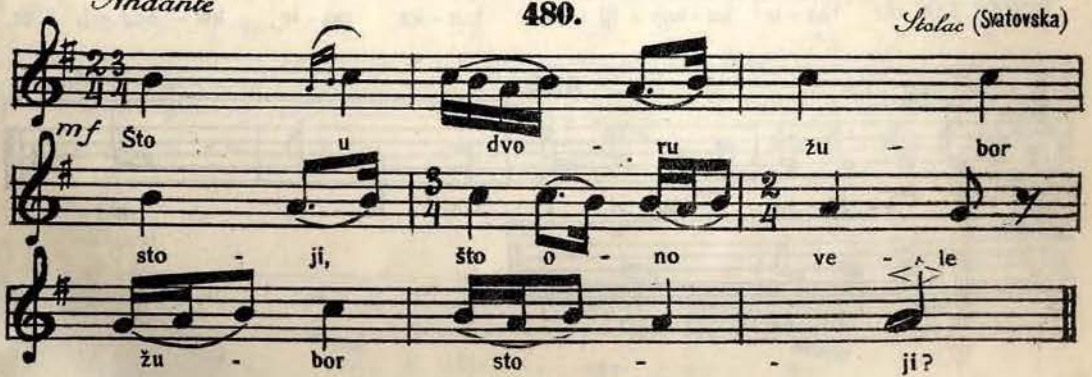
Andante
480.
Stolac (Svatovska)
mf
Što u dvo - ru žu - bor
sto - ji, što o - no ve - le
žu - bor sto - ji?

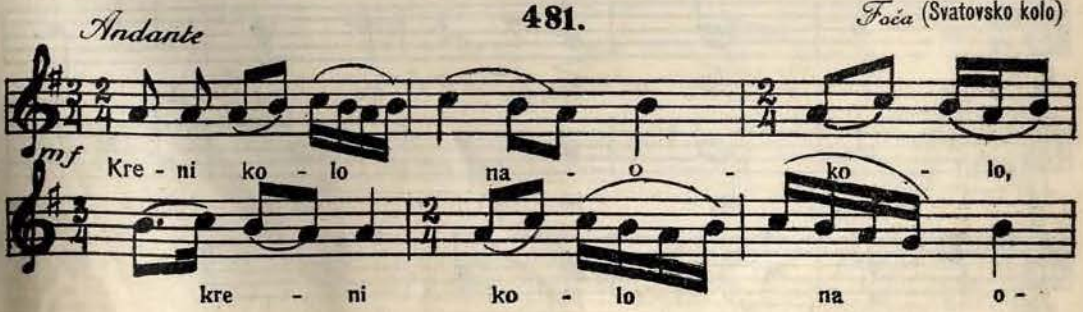
Andante
481.
Foča (Svatovsko kolo)
mf
Kre - ni ko - lo na - o - ko - lo,
kre - ni ko - lo na o -

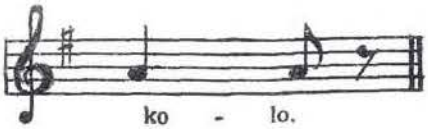

482.

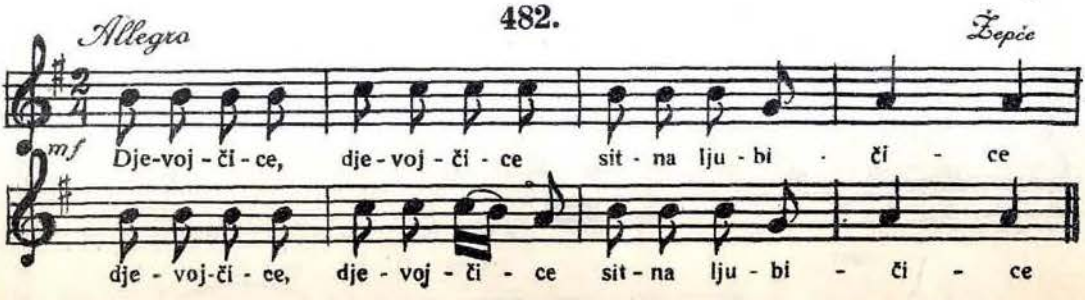

483.

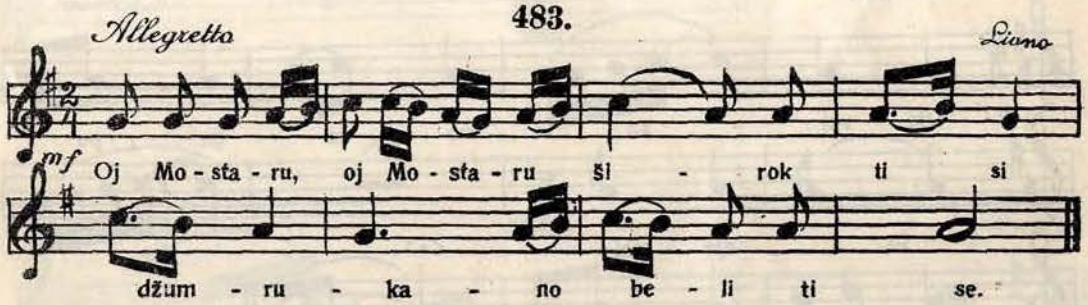

484.

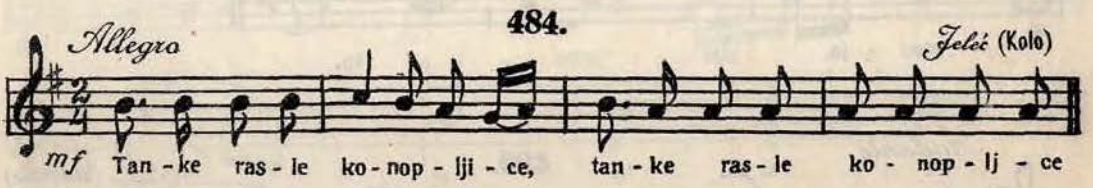

485.

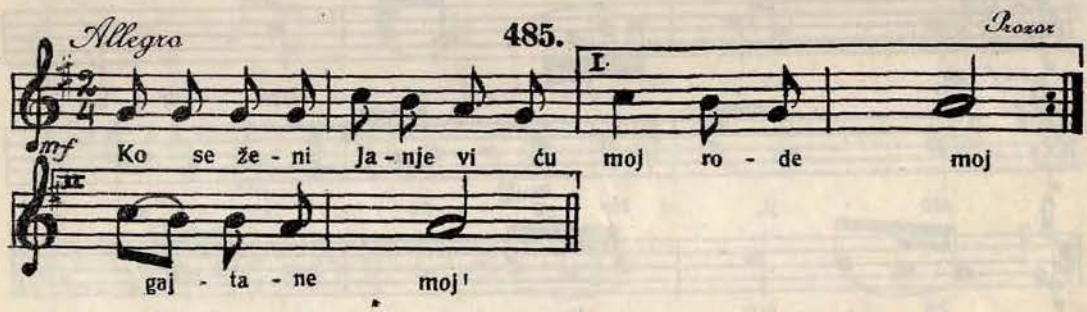

486.

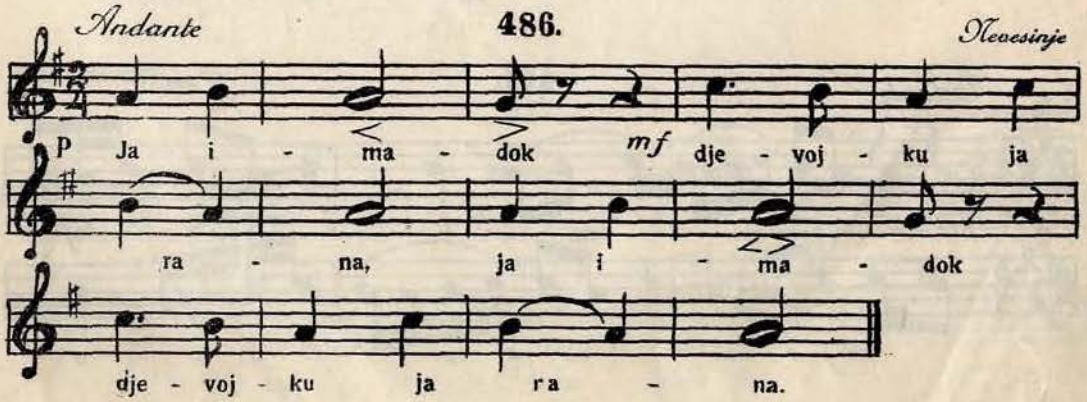

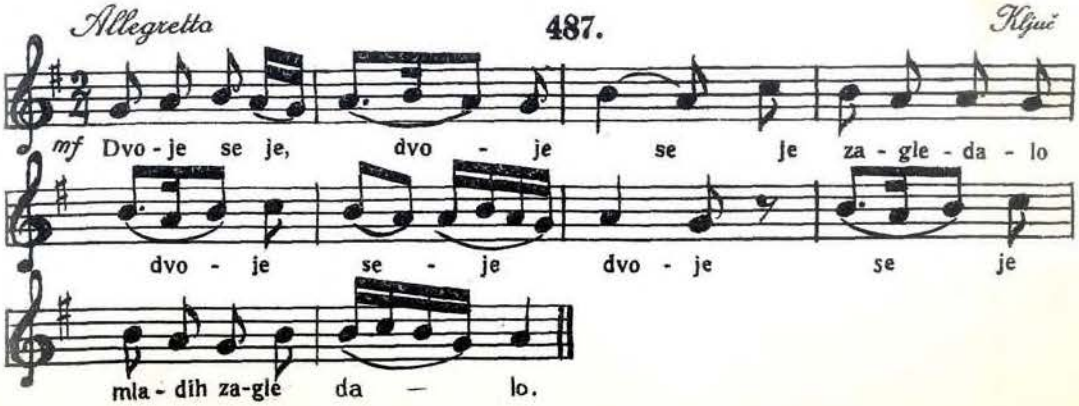
Allegretto
487.
Ključ
mf Dvo - je se je, dvo - je se je za - gle - da - lo
dvo - je se - je dvo - je se je
mla - dih za-gle da — lo.

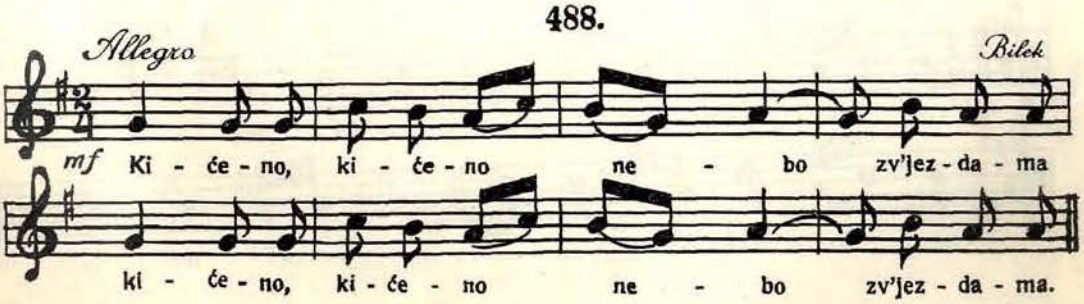
488.
Allegro
Bilek
mf Ki - će - no, ki - će - no ne - bo zv'jez - da - ma
ki - će - no, ki - će - no ne - bo zv'jez - da - ma.

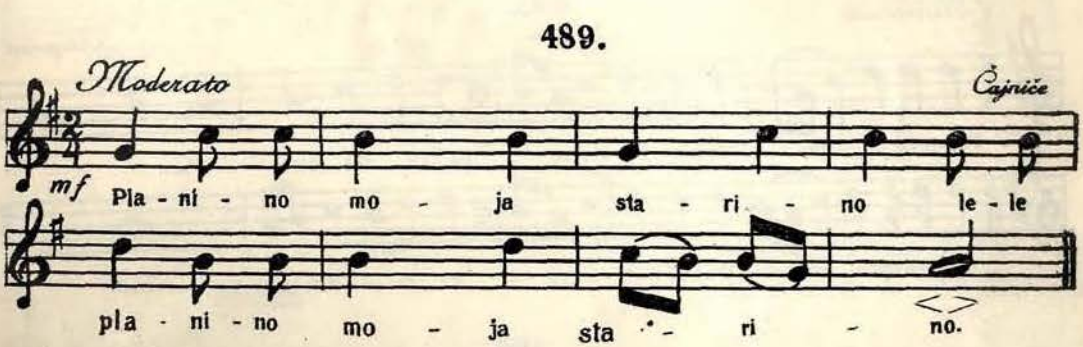
489.
Moderato
Čajniče
mf Pla - ni - no mo - ja sta - ri - no le - le
pla - ni - no mo - ja sta - ri - no.

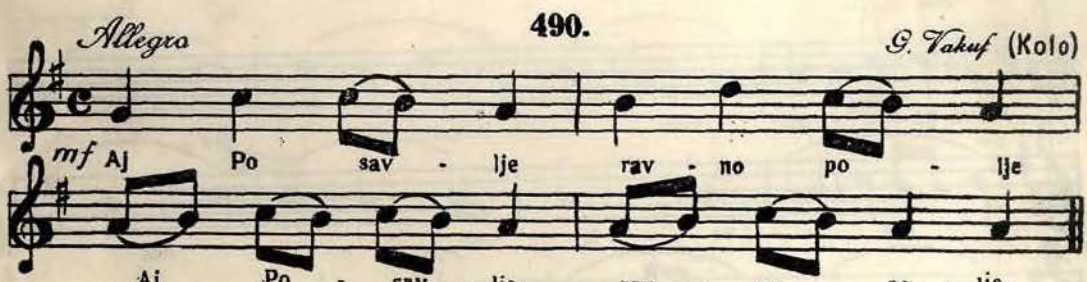
490.
Allegro
G. Vakuf (Kolo)
mf Aj Po sav - lje rav - no po - lje
Aj Po - sav - lje rav - no po - lje.

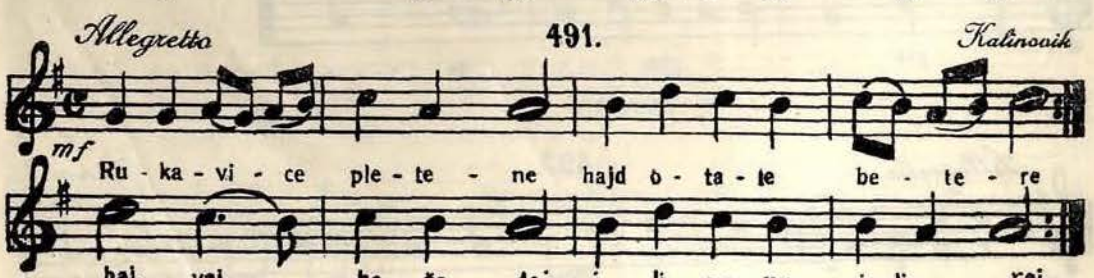
491.
Allegretto
Kalinovik
mf Ru - ka - vi - ce ple - te - ne hajd o - ta - te be - te - re
haj, vaj, bo - že daj - i - li cu ru i - li raj

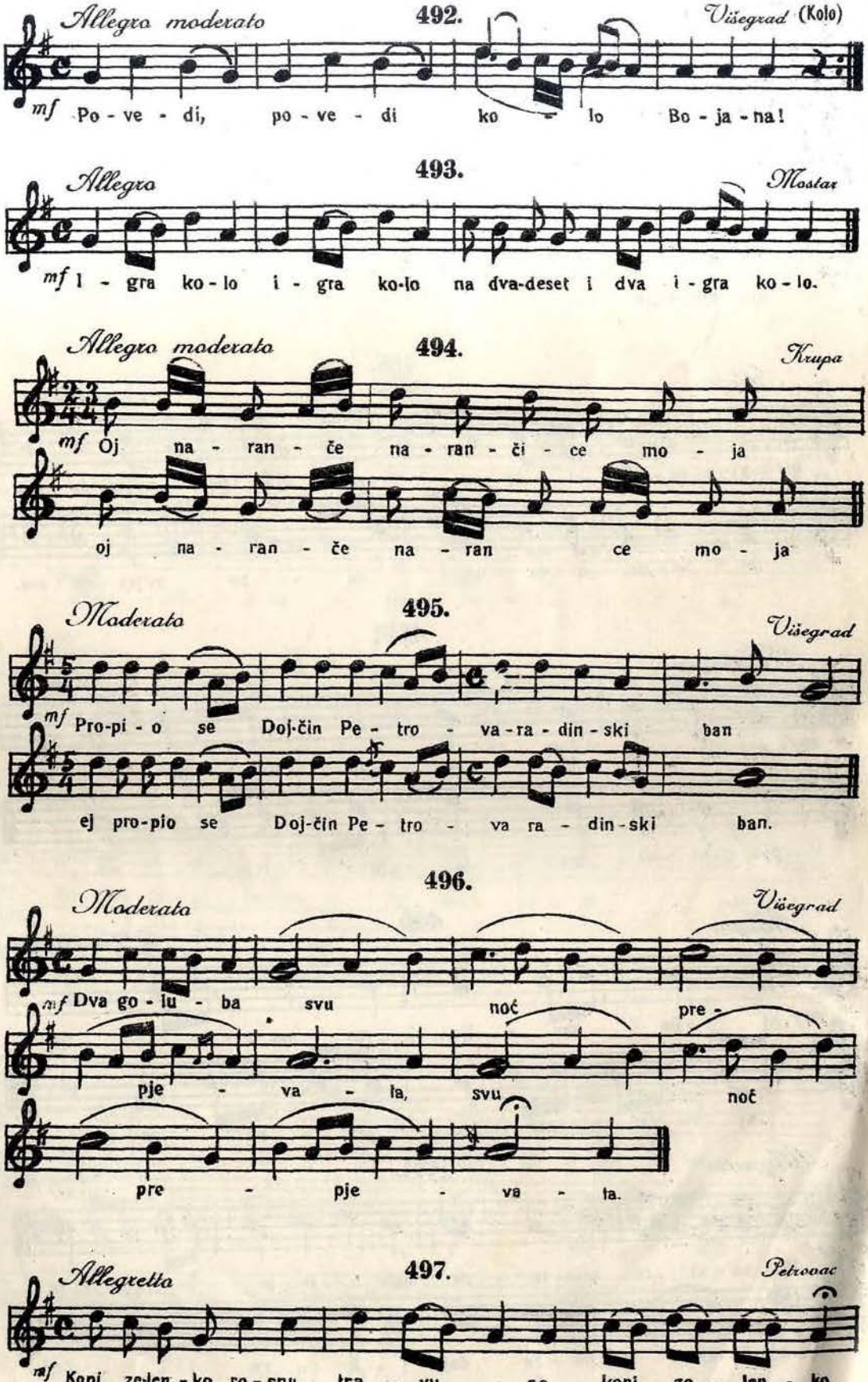
Allegro moderato
492.
Višegrad (Kolo)
mf Po - ve - di, po - ve - di ko - lo Bo - ja - na!
Allegro
493.
Mostar
mf I - gra ko - lo i - gra ko-lo na dva-deset i dva i - gra ko - lo.
Allegro moderato
494.
Krupa
mf Oj na - ran - če na - ran - či - ce mo - ja
oj na - ran - če na - ran ce mo - ja
Moderato
495.
Višegrad
mf Pro-pi - o se Doj-čin Pe - tro - va - ra - din - ski ban
ej pro-pio se Doj-čin Pe - tro - va ra - din - ski ban.
496.
Moderato
Višegrad
mf Dva go - lu - ba svu noć pre -
pje - va - ta, svu noč
pre - pje - va - ta.
Allegretto
497.
Petrovac
mf Konj ze-len - ko ro - snu tra - vu se konj ze - len - ko

ros-nu – tra – vu pa – su.

Moderato 498. G. Vakuf

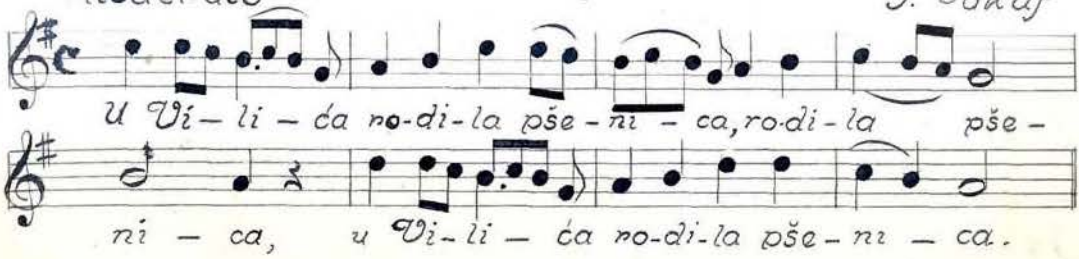
U Vi – li – ća ro-di-la pše – ni – ca, ro-di-la pše –
ni – ca, u Vi-li – ća ro-di-la pše – ni – ca.

Moderato 499. Zenica

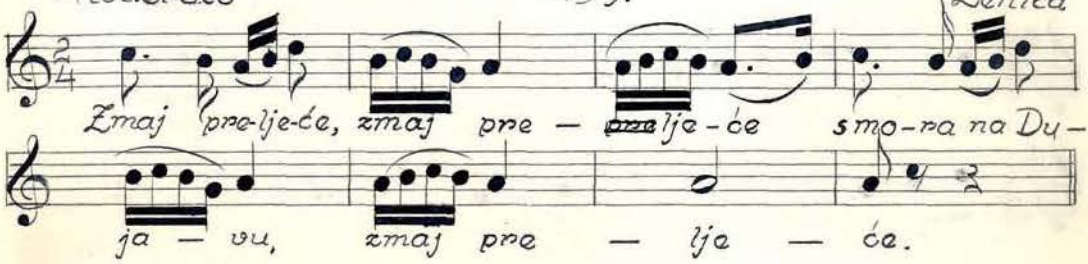
Zmaj pre-lje-će, zmaj pre – ~~pre~~lje-će s mo-ra na Du –
ja – vu, zmaj pre – lje – će.

Andante 500. Foča

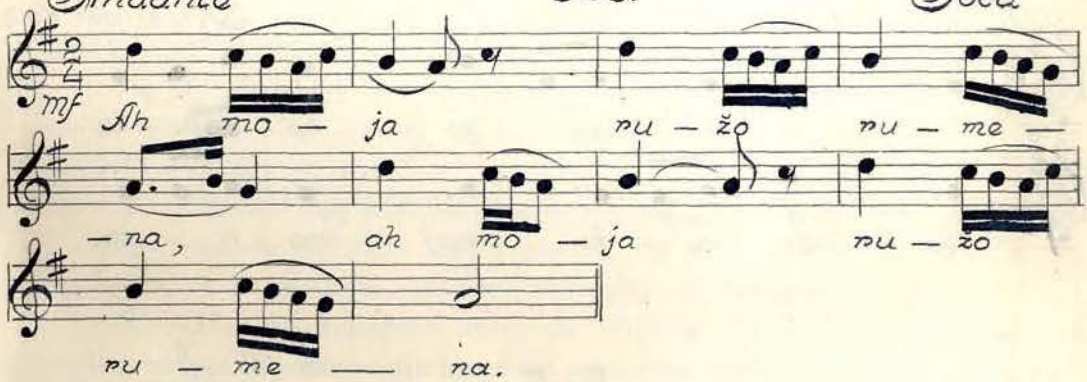
mf Ah mo – ja ru – žo ru – me –
– na, ah mo – ja ru – žo
ru – me – na.

Moderato 501. Petrovac

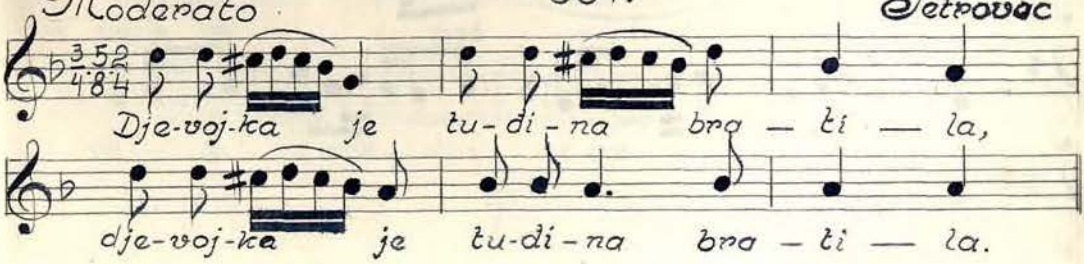
Dje-voj-ka je tu-di-na bra – ti – la,
dje-voj-ka je tu-di-na bra – ti – la.

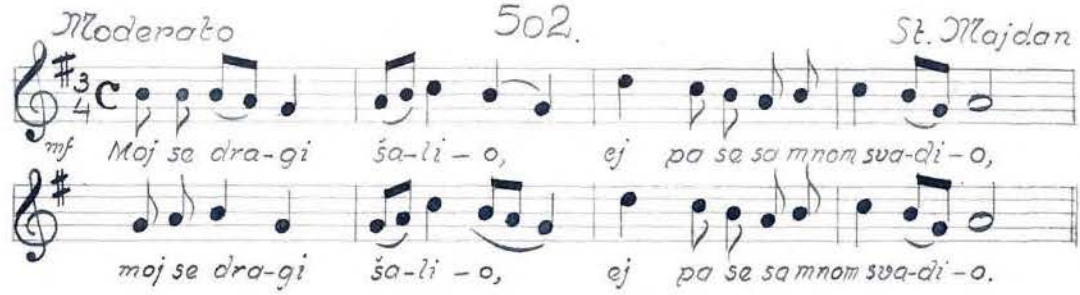
Moderato
502.
St. Majdan
mf
Maj se dra-gi ša-li-o, ej pa se sa mnom sva-di-o,
moj se dra-gi ša-li-o, ej pa se sa mnom sva-di-o.

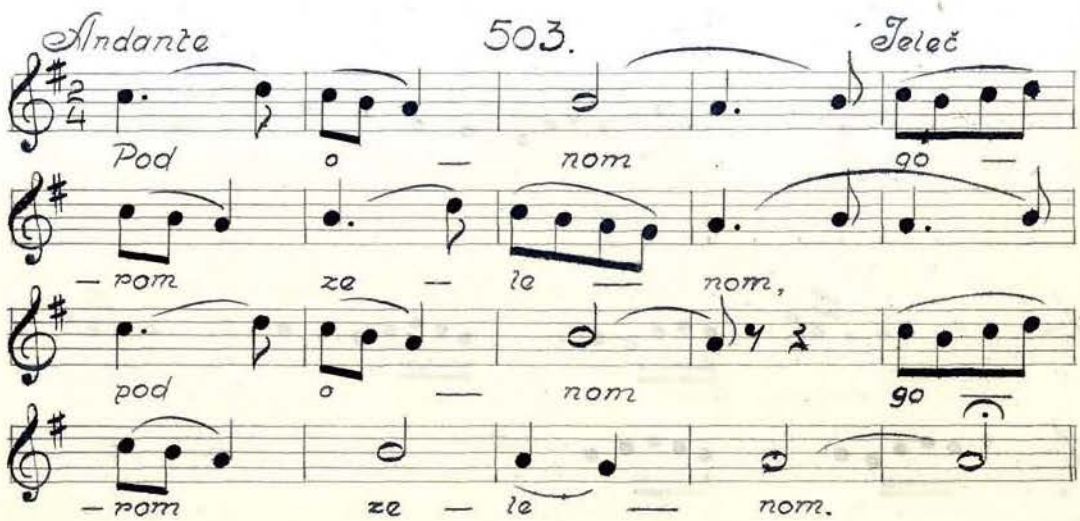
Andante
503.
Jeleč
Pod o — nom go —
— nom ze — le — nom,
pod o — nom go
— nom ze — le — nom.

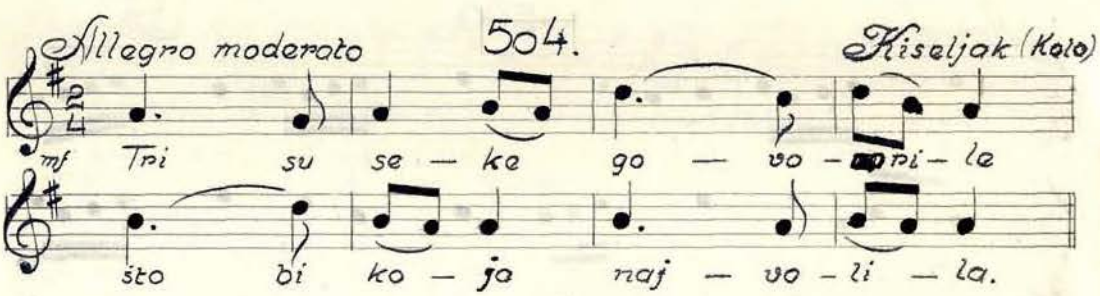
Allegro moderato
504.
Kiseljak (Kolo)
mf
Tri su se — ke go — vo — ni — le
što bi ko — ja naj — vo — li — la.

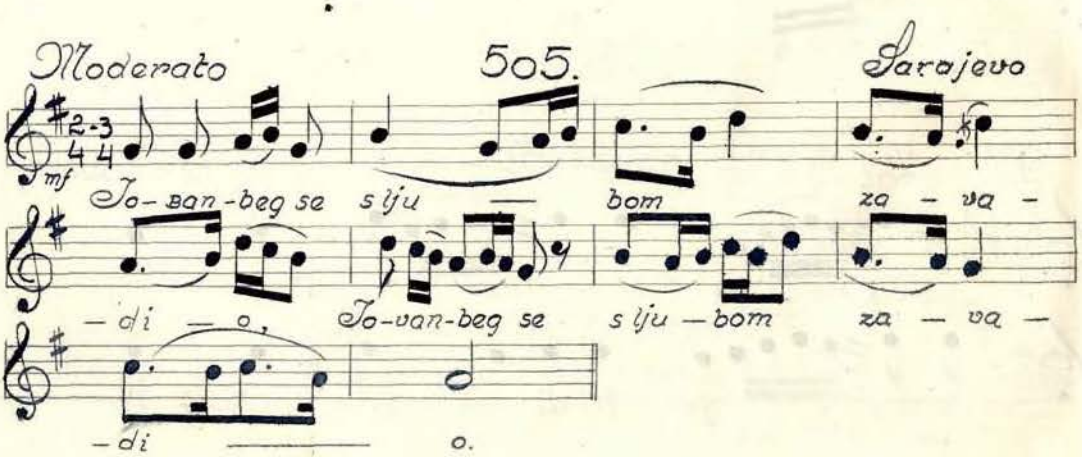
Moderato
505.
Sarajevo
mf
Jo-van-beg se sl ju — bom za — va —
— di — o, Jo-van-beg se sl ju — bom za — va —
— di — o.

Sarajevo, juli—septembar. **1908.** Сарајево, јули—септембар.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Kroničke bilješke u „Liber Reformationum“ dubrovačke arkive.

Priopćio

dr. **Ćiro Truhelka.**

Die dominicho ultimo februarii 1395 circha XXIIII^am^ horam grandinauit fortiter et pluit et fulgur rupit turrim sancti *Sergii.* — 28. febr. 1395.

Die mercurii tercio marcii ser *Clemens* di *Goziis* et ser *Paschoe* di *Resti*, ambaxatores ad dominos reges Vngarie et Bossne de Ragusio recesserunt. **1.** — 3. marta 1395.

Die dominicho quarto aprilis ser *Stephanus* et ser *Paulus* ambaxatores ad d. regem Bossne et magister *Johannes* de *Papia* recesserunt de Ragusio in sero. **2.** — 4. aprila 1395.

Die dominicho XVI madii paulo post horam XXII^am^ galea armata in qua erat capitaneus ser *Mar.* de *Ragnina* de Ragusio recessit contra piratas. — 16. maja 1395.

Die XXIIII° madii *Pribil Cetero* se parti per andar Abini. — 24. maja 1395.

Die veneris XXVIII madii circha horam XVIIII^am^ fuit ineffabilis et incredibilis maximus *terremotus* in Ragusio | 1395. — 28. maja 1395.

Die VII junii venerunt litere de Vngaria de morte serenissime *regine Ungarie* et die mercurii sequentis celebrate fuerunt exequie cum honore sue in ecclesia s. Marie. — 7. juna 1395.

Die VIII junii circha horam XXII^am^ fuit reuersa galea. — 8. juna 1395.

Die XII junii in sero recessit *Johannes* ballestierius de Ragusio. — 12. juna 1395.

Die XIIII° junii in sero recessit in gr. *Johannes* de *Papia*[1]) et die XXIIII° julii fuit reuersus de Lombardia. — 14 juna 1395.

[1]) Vidi gore.

28. aug. 1395. Die XXVIII augusti die sabbati circha horam vesperarum fuerunt reuersi ambaxatores ser *Clemens* et ser *Paschoe*. **3.**

25. aug. 1395. Die XXV augusti ser *Matchus* de *Gozio* et ser *Mar.* di *Resti* ambaxatores ad *Radix* et *Jura* recesserunt de Ragusio.

7. sept. 1395. Die VIII septembris rex *Dabissa* decessit in Sutescha.

19. sept. 1395. Die XVIIII° septembris ser Matchus et ser Mar'. ambasatores fuerunt reuersi.

6. okt. 1395. Die XVI octobris ser *Michael* de *Menze* capitaneus galeotte recessit de portu Ragusii cum ipsa galeotta armata contra pirathas.

9. nov. 1395. Die VI novembris ser *Volze* de *Baballio* recessit cum brigentino cum filio domini *Jure* in sero, die XIIII° nouembris fuit reuersus.

19. nov. 1395. Die XVIIII° nouembris ser *Micho* de *Menze* patronus fuit reuersus cum galeotta Ragusium.

27. nov. 1395. Die XXVII nouembris in sero recessit brigentinus, qui fuit ..... cum ambaxatoribus Vngarie de portu Ragusii.

20. dec. 1395. Die XX° decembris brigentinus paruus predictus applicuit et fuit reuersus Ragusii.

22. marta 1396. Die mercurii, XXII marcii ser *Andreas* canzellarius venit moratum perpetualiter in sancto saluatore 1396 et fuit celebrata missa eternitatis.

4. maja 1396. Die jouis IIII^to^ mensis maii in sero, ser *Antonius* iuit ad punctam Stagni cum judicibus ....

12. maja 1396. Die veneris in sero XII mai magister *Albertinus* iuit Venezias.

21. jula 1396. Die XXI jull. judices *Puncte* fuerunt reversi de corum officio.

Die ipso mensis jullii 1396 fuerunt plures maximi *terremotus* in Ragusio.

3. jula 1396. Die III jullii 1396 (die) dominice *Barberinus* recessit propter ire Veneciis, et die XVIIII augusti rediit Ragus.

2. augusta 1396. Die II augusti *Radec* cum .I. alio cursore de mane recesserunt de Ragusio missi in Sclavoniam.

3. augusta 1396. Die III augusti *Antonius* canzellarius iuit in Apuliam pro facto dominationis cum Gabriele de Bari.

17. sept. 1396. Die XVII septembris ipse *Antonius* fuit reversus Ragus.

Septembar i august 1396. Die mense septembris et augusti aparerunt musce albe in Ragusio .....

30. dec. 1396. Die XXX° decembris 1396 Dominus *Sigismundus* rex Ungarie circha horam XXIIII^am^ applicuit Ragusio et habuit

conflictum maximum die ..... mensis septembris et die veneris XXVIIII° decembris elapsa XVII[a] hora recessit de Ragusio. **4.**

Die XXX° decembris fuit *teremotus* vnus. 30. dec. 1396.

Die tertio januarii d. *Jura* de *Balsa* de *Strazimir* in vno suo brigantino applicuit Ragusium. 3. januara 1397.

Die VII januarii d. archiepiscopus *Astrogonii* recessit de Ragusio in galea nostra pro eundo Spalatum ad dominum regem. **5.** 7. januara 1397.

Die XVIIII° januarii hora XXIII ipsa galea fuit reuersa Rag. 19. jan. 1397.

Die XVIII februarii circha horam XXIIII[am] fuit vnus *teremotus.* 18 febr. 1397.

Die 29 marcii circa VIII horam noctis fuit vnus *teremotus.* 29. marta 1397.

Die sabbati XIIII° aprilis ser *Albertus* recessit de Ragusio pro eundi in Lombardiam, die XXVI madii fuit reversus. 14. aprila 1397.

Die jouis tercio madii ser *Petro Racus*.... recessit pro eundo Veneciis. 3. maja 1397.

Die sabbati VIII septembris hora VIII[a] dominus comes de *Vuniuers*... cum aliis dominis franz(igenis) olim captiuis a Turchis et cum duo preceptoribus di Rodi cum tribus galeis applicuerunt Ragusium. 8. sept. 1397.

1398 die .... Januarii *filius Pasayt* cum magna quantitate Turchorum et *Sclauorum* intrauit *Bossnam* et fuit depredatus ipsam; in reversione maior pars ipsorum propter immensium frigorum decesserunt. Januar 1398.

Die sabbati VII octobr. 98 recesserunt ambaxatores ituri ad regem *Ostoye* in Bossinam circha horam XX[am]. **6.** 7. okt. 1398.

Die dominicho XX° Aprilis 99 inter primam et secundam horam noctis fuit *eclipsis lunaris* rubescens. 20. aprila 1399.

Die XV mensis februarii 99 predicti ambaxatores fuerunt reuersi a Bossna propter iis novis ac .... **7.** 15. febr. 1399.

Die XX mensis augusti 99 *Radiz* voyuoda Ragusium applicuit et fuit honoratus et die festo s. Vithi de sero recessit. **8.** 20. aug. 1390.

Die XXVIIII° Octobr. 99 hora circa XX[am] aliquantulum oscuratum fuit *sol.* 29. okt. 1399.

Primjedbe.

Proučavajući ljetos u dubrovačkoj arhivi upravo neiscrpiva vrela dokumenata, koji objašnjuju sredovječnu povijest Bosne, naišao sam u dvije sveske zbirke, uvrštene tamo pod imenom *„Libri Reformationum"*, na zadnjem listu nekoliko zanimivih kroničarskih bilježaka. Pribilježio ih je jedan od pisara, koji su imali da izmjenice zapisuju u te knjige temata i rezultat vijećanja dubrovačkih vijeća — malog, umoljenog i velikog — a činio je to od svoje vlastite pobude, držeći, da će te bilješke zanimati potomstvo. Ove bilješke, što ih eto priopćujem, našao sam u 30. svesci spomenute zbirke, koja obuhvata godinu 1395.—1397. i u 31. svesci, koja obuhvata godinu 1397.–1399. Kako ih je pisao čovjek u duhu onog vremena naobražen, pisar dubrovačke republike, držim da su one posve pouzdane, a tu pouzdanost potvrgjuje i to, da je kod datiranja katkada zašao i u sitnice.

Te bilješke imadu samo jednu manu — loš rukopis, koji se vrlo mučno čita te mnogi se drugi, koji je te bilješke prije mene zapazio, možda plašio, da si pati oči odgonetanjem tog upravo ženijalno nemarnog pisma. I meni je bilo teško od prve čitati ga kako treba, ali kako sam obragjujući spomenute zapise u *„Libri reformationum"* na sto mjesta naišao na istu ruku, imao sam prilike, dovoljno upoznati se osebinama te ruke te mi je — osim na nekoliko mjesta — posve uspjelo pročitati sadržaj ovih kroničarskih bilježaka.

Kako u njima ima osim vijesti lokalno dubrovačkih i takovih, koje se odnose na Bosnu, priopćujem ih gore, i dodajem im nekoliko bilježaka, koje će pojedine spomenute momente razjasniti. Poslužio sam se tu i opet većinom materijalom, što sam ga sâm sabrao u dubrovačkoj arkivi i koji je dosele većim dijelom neobjelodanjen.

1. O poslanstvu Klimenta Gučetića i Paške Restića vijećalo je vijeće zvano *Consilium rogatorum* 26. februara 1395. te je zaključilo, da to poslanstvo pogje u slijedeći ponedjeljak, dakle na 1. marta na svoje poslanstvo. Njihova se misija sastojala u tome, da od ugarskog kralja dobave pismo, u kojemu bi molio bosanskog kralja, da Dubrovčanima pomogne da dobiju Konavlje.

2. O ovome poslanstvu obavješćuju nas dubrovačka akta vrlo opširno:

26. marta 1395. zaključilo je vijeće *Consilium rogatorum*, da se predloži velikom vijeću da se šalje poslanstvo bosanskom kralju.

27. marta prihvatilo je vijeće taj predlog te zaključilo, da se šalju dva plemića bosanskom kralju (Dabiši) u Bišce (Bissice) sa darovima u vrijednosti od 200 dukata. Ustanovilo je odma da statutom odregjenu kaznu za one poslanike, koji se ne bi odazvali izboru, povisi na 50 perpera; da se izabranim poslanicima dade 14 konja, šest sluga konjanika i 4 sluge pješaka. Ovi pratioci dobivali bi osim običajne plaće za troškove puta svaki dan ukupno šest perpera, a sami poslanici imali bi dobiti svaki u ime plaće po 60 perpera, a ako bi izostali dulje od dva mjeseca, dobili bi za svaki suvišni dan po 12 groša. Isto vijeće ovlastilo je rektora i malo vijeće sa vijećem *„rogati"* da sastave naputak (commissio) ovim poslanicima i da dobave novce za troškove ovog izaslanstva a ako ustreba, da ih uzme u zajam uz godišnji prid od 5%.

28. marta izabralo je malo vijeće na osnovu ove punomoći tri vlastelina, Nikolu Gundulića, Andriju Sorkočevića (Sorgo) i Šimu Bunića te im povjerilo zadaću, da oni sastave instrukciju, koje se valjalo držati poslanicima, koji će poći na to poslanstvo.

28. marta izabralo je veliko vijeće Stjepana Lukarevića (de Lucharis) sa 55 glasova i Pavla Gundulića (de Gondola) sa 48 glasova poslanicima bosanskom kralju i time saznajemo i obiteljska imena poslanicima, koji se u našoj kroničkoj bilješci spominju samo krsnim imenom.

31. marta povjerilo je malo vijeće Franki Bazileju i Nikoli Gučetiću da odaberu konje, kojima će poslanici poći na svoje poslanstvo.

1. aprila odredio je *Consilium rogatorum* da oba poslanika imadu poći do slijedeće subote na svoje poslanstvo pod prijetnjom globe od 100 perpera za svakoga. Dalje im se dozvoljava, ako ne bi imali dovoljno konja da u Gabeli (= Narente) uzmu ili kupe na trošak komuna toliko, koliko im treba.

Isti dan zaključilo je veliko vijeće, da se svoti od 200 dukata votiranoj za nabavu darova bosanskom kralju primakne još 20 dukata.

U to vrijeme mora da je u Dubrovnik stigla vijest, da je bosanski kralj Dabiša obolio, jer dan iza toga raspravlja veliko vijeće o tome, da se dade rektoru i malom vijeću te vijeću „rogati" ovlaštenje, da pošalje jednog od plaćenih liječnika dubrovačkog komuna gospodinu kralju bosanskome uz onu pogodbu, uz koju se budu s njime — osim njegove redovne plaće — mogli pogoditi.

Isti dan — 2. aprila 1395. — — vijećalo je *Consilium rogatorum,* da se pošalje bosanskom kralju jedan liječnik, kako je to zamolio pismeno i zaključilo je, da se pošalje taj liječnik na troškove općinske. Ujedno se odučilo da se polazak poslanstva odgodi do slijedeće nedjelje.

3. aprila odabralo je isto vijeće magistra Ivana de Propirio, koji je bio *„medicus sallariatus cyrugichus"* dubrovački, da pogje zajedno sa tim poslanstvom kralju, da ga liječi.

3. Ovo poslanstvo pošlo je iz Dubrovnika kako je kronista gori zabilježio na 3. marta. Sravni gore opasku pod br. 1.

4. 18. decembra 1396. raspravljalo se o dolasku kralja Sigismunda u velikom vijeću, jer je isti dan u predzorje prošao sa tri mletačke galije mimo Lokruma. Vijeće zaključilo je, da za njim pošalje jedan brigentin, ne bi li šta pobliže saznao.

19. decembra vijeća u istoj stvari *Consilium rogatorum* i zaključuje, da se sa tim brigentinom šalju dva plemića, koji imaju da idu put zapada do onog mjesta, kamo bi čuli da je pošao kralj.

21. decembra ovlašćuje veliko vijeće rektora i oba druga vijeća da dočekaju kralja dostojnom počasti u Dubrovniku na trošak općine, da izašalju preda nj deputaciju plemića i da ga počaste darovima.

22. decembra zaključuje *Consilium rogatorum,* da opravi jednu galiju, koja će kralja na putu u Ugarsku pratiti, dok se ne iskrca. Rafajlo Gučetić i Marin Gjona Bunića izabrani su da idu s tom galijom. Isto vijeće odregjuje, da se dadu kralju četiri konja za poslanike, koje je namjeravao slati u Bosnu, a osim toga da se dade kralju 8000 komada dvopeka i sto ovnova, kojima će darivati brodare mletačkih galija, na kojima se vozio.

23. decembra zaključuje isto vijeće da dade Sigismundu dar od 2000 dukata zlata u mjesto običnog danka od 300 dukata, što ga je Dubrovnik godišnje plaćao kralju.

24. decembra zaključio je *Consilium rogatorum,* da osim izabrana dva plemića izabere još dva, koji će ići pred kralja da ga prate u Dubrovnik, a ovoj četvorici, da se ne smije — iz zvjedljivosti — pridružiti koji drugi dubrovački plemić. Osim toga

bi odregjeno da se zapovjedniku mletačkih galija, s kojima je kralj plovio, dade dar u vrijednosti od 100 dukata.

26. decembra. Kako su visoko Dubrovčani cijenili dolazak kralja Sigismunda u Dubrovnik, razabire se iz toga, što je isto vijeće zamoljenih zaključilo da mu dade na dar komadić od najdragocjenije relikvije, što su je Dubrovčani imali — od marame Kristove.

28. decembra dozvolio je *Consilium rogatorum* Rafajlu Gučetiću, koji je imao pratiti s ostala tri plemića kralja, dok se ne iskrca na povratku, da ostane i dalje uza nj — ako to bude kralju u volju — te da obavi svoje poslove.

5. Nadbiskup ostrogonski morao se radi bolesti na povratku odvojiti od kralja, jer 28. decembra 1396. zaključuju Rogati da mu se dade u rektorskoj palači gornja soba *„cum uno lecto fulcito“*; dalje, da se galija dubrovačka, koja će pratiti kralja do Spljeta, kada se vrati dade nadbiskupu, da ga vozi, kuda mu drago i da ga prate dva plemića, koji se, iskrcav ga, imadu vratiti u Dubrovnik.

4. januara 1397. zaključilo je isto vijeće, da ostrogonskom nadbiskupu dade, dok bude stajao u Dubrovniku, danomice što mu bude potrebno da namiri troškove.

6. Priprave za ovo poslanstvo bosanskom kralju otegle su se u jednu ruku uslijed političkih prilika u Bosni, a u drugu, uslijed pregovora o dobavi zemljišta u Konavljima, što su ih Dubrovčani htjeli kupiti, te je to poslanstvo ovu akciju imalo pred bosanskom kraljem da pospješuje.

Već 10. juna 1398. pozvao je *Consilium rogatorum* veliko vijeće, da odabere poslanstvo, koje će poći novookrunjenom bosanskom kralju Ostoji, da mu se pokloni i da mu donese darove u vrijednosti od 500 dukata.

11. juna odlučilo je veliko vijeće da se u poslanstvo izaberu dva plemića, a koji bi se od njih bez razloga otimao ovoj službi, da se kazni globom od 100 perpera. Plaća odregjena je svakome, ako ne izigju iz Huma, po 80 perpera, a ako im ustreba poći u samu Bosnu, po 150 perpera. Poslanstvu ima se dati 14 konja, 8 sluga konjanika i četiri pješaka uz običnu plaću a za njihov trošak dnevno po 10 perpera, ali s tim uvjetom, da se komunu vrati, što se ne bi potrošilo.

Isto vijeće ovlastilo je i rektora i ostala dva vijeća da poslanstvu dade naputak (komisiju), da novac za troškove dobavi eventualno putem zajma uz 5% kamata i dalo im je generalnu punomoć da potroši novaca, koliko ustreba za naumljeno povećanje dubrovačkog teritorija.

1. jula zaključio je *Consilium rogatorum* da se darovi za kralja kupe u Mletcima a novac za to da se uzme iz državne blagajne.

Prilike u Bosni megjutim se nisu Dubrovčanima činile podesnim, da se to poslanstvo već sada odašalje, dapače rogati zaključili su 30. augusta, da se odaslanstvom pričeka, dok iz Bosne ne stignu prve vijesti.

2. septembra vijećalo je megjutim isto vijeće opet o potrebnim pripremama, a 6. septembra zaključilo je malo vijeće, da kupi konje, s kojima će poklisari poći u Bosnu. Megjutim, kao da u Bosni opet nisu dosta mirne prilike a da ovo poslanstvo krene na put, jer se poslanstvo čitavi mjesec septembar nije maknulo iz Dubrovnika. 30. septembra stavio je *Consilium rogatorum* poklisarima rok od 8 dana za polazak te im prijeti kaznom od 100 perpera svakom, ako ne pogju, a na 4. oktobra produžilo je rok do slijedeće subote (= 7. oktobra) i uz to da svaki od njih u svoje ime a na trošak komuna daruje kralju darove u vrijednosti od 50 perpera.

Još u zadnji čas, na 7. oktobra, na dan odlaska poslanstva, zaključio je *Consilium rogatorum* da se poklisarima pridruži Nikola Gučetić, kojemu je valjalo poći Hrvoji, da ga kaptivira u prilog Dubrovčanima, koji su kupili Konavlje do Kurila Dveri. Naputak poklisarima popunilo je to vijeće u toliko, što je naložilo poslanicima da kralju — za sada — ako privoli da one kupe Konavlje, ne obećaju danka nego za svaku polu Konavlja po jednu kuću u Dubrovniku u vrijednosti od 1500 dukata i dubrovačko gragjanstvo (civilitas).

Poslanici, koji su pošli na to poslanstvo, bili su Gjon Gjorgjić i Miho Rastić.

7. Gjon Gjorgjić i Miho Rastić dobili su 17. februara 1399. od *Consilium rogatorum* za svoje poslanstvo apsoluciju te im je votirana zahvala za dobro vršenje svoga poslanstva.

8. I dolazak Radiča Sankovića u Dubrovnik bijaše u savezu sa namjerom, da se dubrovačko zemljište proširi kupnjom Konavalja. Rasprave o tom dolasku bile su slijedeće:

18. augusta zaključilo je veliko vijeće da se dade Radiču vjera (= fides), da sa svojim rogjacima *„et eius hominibus et sclavis“* dogje slobodno u Dubrovnik.

20. augusta zaključi *Consilium rogatorum* da rektor i malo vijeće udvaraju („cortizare“) Radiču — ako dogje — i da ga nastoje sklonuti, da i on pristane na odstupanje Konavalja i da suviše od njega zaištu selo Lisac.

21. augusta povjeri isto vijeće Mihu Rastiću i Pavlu Gunduliću, da oni nagovaraju Radiča i da ga sklone u prilog dubrovačkim namjerama.

22. augusta zaključi isto vijeće, da se daruje Radiču, ako bi se sklonuo odstupiti Lisac, darova u vrijednosti od 1500 perpera, da mu se obeća, da će biti izabran dubrovačkim plemićem maloga vijeća, a peterici plemića, koji su ga dopratili u Dubrovnik, da se dade potajno po 50 perpera, da i oni sklone svoga gospodara u prilog Dubrovčanima.

Sutradan doznačilo je malo vijeće kod solane dubrovačke svotu od 200 perpera da se podmiti njome Radičeva pratnja.

Kada se vojvoda Radič Sanković spremao da se vrati kući, izabra malo vijeće Matka Gjorgjića i Marina Gundulića da ga počaste, prateći ga do barke.

28. augusta platilo je malo vijeće Teodoru Prodanellu barku, koja je odvezla Radiča u Slano te mu naknadi 7 perpera, što ih je tamo potrošio da na rastanku pogosti ovog vojvodu.

Прилози к познавању флоре Босне и Херцеговине.

Приопћио

др. Ђорђе Протић,

гимназијски професор у Сарајеву.

У три задње године предузео сам — поглавито у мјесецу јулу и августу — многе ботаничке екскурзије, нарочито по оним крајевима односно горама Босне и Херцеговине, за које држим да још нису довољно флористички испитани. Да овакових крајева, а нарочито гора има у Босни и Херцеговини још много, разумије се по себи; с тога ће, како је више пута и на више мјеста с правом наглашено, требати још многогодишњег, нарочито локалног истраживања, да би се могла добити потпунија слика флоре ових земаља.

Како је занимљива флора Босне и Херцеговине, види се не само из досадањих фундаменталних, велезаслужних радова Бека и других испитивача, већ и отуда, што у најновије вријеме почеше све то чешће да долазе стручњаци, не само из монархије, већ и из других културних држава, да је подробније испитају.

Нема сумње, да би се и у земљи самој са довољним средствима могло успјешно систематски радити. А да би тај рад био за дуги низ година обилан и захвалан, то могу — на темељу досадањег посматрања — слободно рећи. Надајмо се, да ће потреба оваког рада на мјеродавном мјесту наћи достојног обзира и да ће се доброхотно подупирати.

*

У овом набрајању — као првом дијелу — изнашам један дио биљака, које сам посматрао поглавито на Великом Стожеру (1758 *m*), Плазеници (1766 *m*), Великом Виторогу (1977 *m*), Камешници (1849 *m*) и Хоџи (1379 *m*) у Босни; на Пласи, са висовима Велико слијеме (1931 *m*), Островача (1865 *m*), Дринача — не Тринача, како на специјалној карти стоји — (2045 *m*), на Чврсници (2228 *m*), Прењу (2123 *m*), Осоџу (2026 *m*) и Сивадији (1922 *m*) у Херцеговини мјесеца јула и августа, а у Суторини (Херцеговина) почетком мјесеца маја и крајем јуна 1907. године. Именоване су само оне биљке, које за ова мјеста — колико ми је познато — прије мене нису наведена.

Напокон нека ми је и на овом мјесту дозвољено, да госп. дру Карлу Рехингеру (Rechinger), асистенту ц. кр. природописног дворског музеја, изрекнем своју најтоплију захвалност за потпомагање при одређивању биљака.

KRYPTOGAMAE.

Pteridophyta (Kryptogamae vasculares, Папрaтњаче).

Equisetaceae.

Equisetum arvense L. У Суторини, крај ријеке истога имена.
Equisetum maximum Lam. Као и прeђашња.
Equisetum palustre L. По влажним ливадама код Гламоча.
Equisetum limosum L. У једној бари код Пала.

Selaginellaceae.

Selaginella helvetica Spring. По хладовитим, влажним стијенама непосредно уз море у Суторини.

Filices.

Polypodiaceae.

Polypodium vulgare L. Борачка драга, често, а и на другим мјестима обична.
Ceterach officinarum Willd. По стијенама, мостовима и по зидовима напуштених кућа у Суторини веома обична.
Aspidium lonchitis Swartz. На Сивадији, ријетко.
Aspidium lobatum Swartz. Борачка драга.
Aspidium spinulosum Swartz. Као и прeђашња.
Aspidium rigidum Swartz. На Осопцу, у висини око 1800 *m*.
Asplenium septentrionale Hoffm. По стијенама, на диориту близу Раме, ријетко.
Asplenium ruta muraria L. На Великом Виторогу.
Asplenium trichomanes L. На истом мјесту, а осим тога и на Сивадији и у Суторини, Борачка драга.
Asplenium viride Huds. Борачка драга, ријетко.
Asplenium fissum Kit. На Осопцу и Сивадији.
Scolopendrium officinarum Sw. Борачка драга.
Blechnum spicant Wth. У шуми између Озрена и Чевљановића.
Adiantum Capillus Veneris L. На сјеверном зиду једне чесме у Суторини.

Ophioglossaceae.

Botrychium lunaria Swartz. По алпинским ливадама на Великом Виторогу мјестимице врло бујна.

PHANEROGAMAE.

Gymnospermae.

1. Coniferae.

Taxineae.

Taxus baccata L. У шуми према Послушнику, изнад Борачке драге само један пањ видио. Као што сам чуо, било је овдје доста тисовине, али је сада већ сва исјечена.

Cupresineae.

Juniperus nana Willd. На стијенама изнад Борачке драге, на Осопцу.
Juniperus sabina L. Са прeђашњом заједно по стијенама изнад Борачке драге, које се и зову Сомине. На обронцима код врела Јаворка између Пласе и Диве Грабовице у знатном мноштву. По стијенама и обронцима у долини Дрежнице — као што сам чуо — на више мјеста. Осим њене употребе као абортивно средство, дају је сељаци — као што сам чуо — и стоци, а нарочито коњима као лијек од сипње.

Juniperus communis L. Смреку спомињем овдје само ради тога, што сам је при узлазу на Велики Стожер од Кукавичког језера, на јужним његовим странама при врху нашао у необичној дебљини и полеглу као клековина.
Cupressus sempervirens L. Гаји се у Суторини.

2. Gnetaceae.

? Ephedra fragilis Desf. По стијенама, само на једном мјесту у Суторини близу Игала.

Angiospermae.

Monocotyleae.

Liliaceae.

Lilium carniolicum Bern. На Великом Витрогу.
var. *Lilium bosniacum* Beck. Са прећашњом заједно; на Плазеници.
Lilium martagon L. У шуми, при узлазу на Пласи.
Lilium cataniae Vis. На Камешници, ријетко.
Asphodelus albus Mill. На Словину, око Гламоча у мноштву. Између Купреша и Кукавичког језера.
Asphodelus ramosus L. У Суторини.
Allium ursinum L. По влажним мјестима у шуми при узлазу на Пласу.
Allium ochroleucum W. K. На Пласи, близу врела.
Muscari botryoides Mill. Крај једне снијежне котлине на Пласи, концем аугуста; на Плазеници, на Лисину и са чисто бијелим цвијетом.
Muscari comosum Mill. У Суторини.
Muscari racemosum Mill. На истом мјесту.
Ornithogalum tenuifolium Guss.
var. *bosniacum* Beck. Уз пут у Бушко блато.
Colchicum autumnale L. На Пласи и Осопцу.
Veratrum album L. Црно поље, изнад Борачке драге.
Tofieldia calyculata Wahlenb. По влажним стијенама на Пласи.
Paris quadrifolia L. На Пласи.
Ruscus aculeatus L. По грмљу и окрајцима шума уз Дрежницу; уз Дољанку код Јабланице.
Convallaria majalis L. У шуми при узлазу на Пласу.
Asparagus acutifolius L. У Суторини близу Игала.
Smilax aspera L. У живици крај пута у Суторини.
Polygonatum multiflorum All. У Борачкој драги.

Amaryllidaceae.

Galanthus nivalis L. У шуми на Лисину.
Narcissus poeticus L. var. *radiiflorus* Salisb. На Великом Витрогу међу *Genista radiata* у висини око 1700 *m*.

Juncaceae.

Juncus bufonius L. У Суторини, Бушко блато.
Juncus compressus Jacqu. На истом мјесту.
Juncus monanthos Jacqu. На Дриначи и Чврсници.
Luzula silvatica Gaud. На Великом Витрогу; на Хоџи.
Luzula albida DC. На Камешници, Великом Витрогу, Пласи.

Iridaceae.

Gladiolus illyricus Koch. На једној мочварној ливади код Пала, нашао је професор Мандић. На мочварним ливадама код Гламоча.

Iris graminea L. Уз Прачу код Бање Стијене.
Croccus vernus L. Крај снијежних јама на Пласи; на Лисину.

Dioscoreaceae.

Tamus communis L. У шуми при узлазу на Пласу, ријетко.

Araceae.

Arum italicum Mill. У Суторини. Око Дрежнице и Јабланице.
Lemna minor L. У једној мочвари код Ливна.

Najadaceae.

Potamogeton crispus L. У Борачком језеру.

Cyperaceae.

Carex verna Chaix et Vill. На Хоџи.
Carex flava L. На Пласи.
Carex silvatica Huds. На Хоџи и Јахорини.
Carex digitata L. На Пласи; у Борачкој драги.
Scirpus lacustris L. У Суторини; у једној мочвари код Пала.
Heleocharis palustris R. Br. Уз Кукавичко језеро.

Gramineae.

Sorghum vulgare Pers. Сије се у знатној множини уз Дрежницу.
Setaria viridis P. B. Код Грабовице.
Setaria verticillata P. B. У Суторини.
Aegilops ovata L. На истом мјесту.
Stipa pennata L. На Словину, између Великог Виторога и Гламоча. На Пласи.
Sesleria coerulea Ard. На истом мјесту.
Phleum tenue Schrad. У Суторини.
Holcus lanatus L. Уз Неретву близу Јабланице; уз Дољанку.
Melica nutans L. При узлазу на Пласу.
Melica ciliata L. У Суторини.
Briza maxima L. На истом мјесту.
Cynosurus cristatus L. У долини Дољанке.
Calamagrostis epigeios Roth. По обронцима на Пласи.
Poa alpina L. На Осопцу.
Poa compressa L. Код Раме.
Bromus sterilis L. По каменитим мјестима уз Дољанку често.
Bromus arvensis L. Код Јабланице.
Brachypodium silvaticum R. et Schult. Као и прећашња.
Brachypodium distachyum R. et Schult. У Суторини.

Orchidaceae.

Orchis speciosa Host. На Плазеници.
Orchis maculata L. На Великом Стожеру; на Пласи.
Ophrys cornuta Stev. У Суторини.
Nigritella angustifolia L. На Плазеници, Великом Виторогу, Осопцу.
Platanthera bifolia L. Уз Дољанку код Јабланице.
Cephalanthera rubra Rich. У шуми код Чевљановића.
Cephalanthera ensifolia Rich. По шипразима при узлазу на Пласу, ријетко.
Gymnadenia conopea R. Br. Код Јабланице и Раме.
Epipactis latifolia All. На Пласи.
Cypripedium calceolus L. На Требевићу испод Довлића, само један примјерак нашао.
Listera ovata R. Br. У шуми између Купреша и Вуковског.
Neottia nidus avis Rich. На Пласи.

Dicotyleae.

Cupuliferae.

Carpinus carpinizza Host. По јужним обронцима Макљена близу Прозора.
Quercus ilex L. У Суторини ријетко.
Quercus cerris L. У долини Раме, ријетко.

Juglandaceae.

Juglans regia L. У Грабовици у мноштву.

Salicaceae.

Salix caprea L. Уз Дољанку, при узлазу на Пласу.

Urticaceae.

Parietaria erecta Mert. et Koch. При узлазу на Пласу.
Morus alba L.
Morus nigra L. Оба се саде код Игала у Суторини; у Грабовици.
Ficus carica L. Гаји се у Суторини.

Polygonaceae.

Rumex scutatus L. Горски крш на Сивадији.
Polygonum viviparum L. На Плазеници код Купреша.
Polygonum convolvulus L. На подножју Камешнице.

Caryophyllaceae.

Paronichia imbricata Rchb. На Плочи код Ливна; на Пласи недалеко од станова.
Dianthus silvestris Wulf. На Чврсници.
Dianthus petraeus W. et K. На Хоџи у мноштву; ријетко и са блиједо руменим цвијетом.
Dianthus strictus S. et S. На Сивадији.
Dianthus croaticus Borbás. Уз пут између Бугојна и Купреша.
Cerastium lanigerum Clem. На Камешници.
Alsine Gerardi Wahlenb. На Чврсници.
Silene italica L. На Камешници.
Silene Sendtneri Boiss. Дринача, Чврсница.
Silene graminea Vis. На Камешници.
Silene nutans L. У долини Раме и Неретве код Јабланице.
Heliosperma pusillum Rchb.
f. *glanduliferum* Beck. По стјеновитим обронцима на Осопцу.
Drypis spinosa L. По кршевитим обронцима на Пласи недалеко од куће у мноштву; на југозападним обронцима Сивадије такођер у великом мноштву.
Lychnis coronoria Lmk. У долини Раме.

Lauraceae.

Laurus nobilis L. У Суторини уз ријечицу истога имена, близу Игала.

Ranunculaceae.

Clematis Viticella L. У Суторини.
Thalictrum aquilegifolium L. Велики Виторог. Пласа.
Anemone baldensis L. Чврсница.
Anemone hortensis. Суторина.
Anemone ranunculoides L. При узлазу на Бјелашницу, на Игману; на Хоџи ријетко.
Ranunculus millefoliatus Vahl. Уз Неретву код Коњице и Јаблинице.

---

[1]) *Silene alpestris* Jacqu. и *Silene chlorantha* Ehrb., које сам у мојим прилозима од год. 1900. и 1903. навео, погрјешно су наведене, што овим исправљам.

Ranunculus Thora L. На Великом Виторогу.
Eranthis hiemalis L. Прије три године добио сам ову биљку од једнога ђака, који је на крају Бистрика нашао почетком априла; можда подивљала?
Helleborus atrorubens W. K. Уз Неретву крај пута у Борке.
Trollius europaeus L. На Великом Виторогу.
Nigella damascena L. У Суторини.
Isopyrum thalictroides L. На Ивану.
Aquilegia Sternbergii Rchb. По стијенама на Пласи. Под Отишем на Прењу.
Actaea spicata L. У шуми при узлазу на Пласу.
? Paeonia corallina Retz. При узлазу на Рањен.

Nymphaeaceae.

Nuphar luteum Sm. Борачко језеро.

Papaveraceae.

Papaver alpinum L. На Прењу.
Glaucium luteum Scop. У Суторини код Игала.

Fumariaceae.

Corydalis cava Schwgg. et Körte. На Камешници.
Corydalis ochroleuca L. По стијенама између Раме и Јабланице.
Fumaria Vaillantii Loisel. Бушко блато.
Fumaria capreolata L. У Суторини.

Cruciferae.

Arabis hirsuta Scop. Између Раме и Јабланице.
Arabis muralis Bert. На истом мјесту. Борачка драга.
Arabis alpina L.
f. *denudata* Beck. Особац.
Arabis bosniaca Beck. Пласа, Чврсница.
Cardamine hirsuta L. Између Раме и Јабланице.
Cardamine croatica Schott., Nym., Kotschy. Пласа, Чврсница.
Dentaria enneaphylla L. На Игману; на Хоџи у мноштву.
Dentaria polyphylla W. K. На Хоџи.
Dentaria bulbifera L. Као и претходња.
Malcolmia maritima R. Br. На Чврсници у висини око 2000 *m*.
Aubretia croatica Schott., Nym., Kotschy. По стијенама на Сивадији.
Draba lasiocarpa Rochel. Пласа.
Draba aizoides L. На Лисину при врху, око 1600 *m*; на Камешници ријетко.
Hutschinsia petraea L. Пласа, Чврсница.
Iberis umbellata L. По каменитим мјестима уз пут на Бушко блато.
Iberis roseo purpurea Sarg. У Суторини, близу Њивица.
Vesicaria microcarpa Vis. Сомине, више Борачке драге.
Vesicaria utriculata Lam. По стијенама уз жељезничку пругу, недалеко од станице Прења.
? Vesicaria sinuata Poir. По стијенама више Борачке драге, Сомине, ријетко.
Alyssum Moelendorfianum Beck. Пласа, код Јабланице.
Aethionema saxatile Ait. Чврсница.
Vogelia paniculata Hornem. Код Бушког блата.
Erysimum pannonicum Crantz. У долини Дољанке и Раме.
Raphanus Raphanistrum L. По њивама код Купреша. Поради свога мноштва за ово мјесто карактеристична биљка.

Capparidaceae.

Capparis spinosa L. И ако ову биљку нијесам нашао управо на херцеговачком земљишту, ипак је спомињем, јер се налази у непосредној близини Суторине, крај морске обале код Игала.

Resedaceae.

Reseda lutea L. Код Раме; у долини Дољанке.

Violaceae.

Viola biflora L. Сивадија. Особац.

Cistaceae.

Helianthemum glabrum Koch. Особац. Сивадија; близу Бушког блата.

Cistus villosus L. На обронку уз море у Суторини.
Cistus salvifolius L. На Оштром врху у Суторини.

Malvaceae.

Lavatera thuringiaca L. Уз Неретву код Јабланице; уз пут на Борке.
Malva moschata L. Као и претходна.
Althaea cannabina L. У долини Дрежнице, близу Стрижева; код Раме.

Geraniaceae.

Geranium phaeum L. Код Кукавичког језера.
Geranium macrorhizon L. У шуми више Борачке драге.
Geranium silvaticum L. При узлазу на Пласу; у шуми код Црног поља.
Geranium columbinum L. У Борачкој драги.

Oxalidaceae.

Oxalis acetosella L. Као и претходна.

Rutaceae.

Ruta divaricata Ten. Уз Дољанку.
Haplophyllum patavinum Juss. По каменитим мјестима уз Бушко блато.
Dictamnus albus L. Код Рељева.
Citrus Aurantium L. У врту свештеника у Лучићу, у Суторини. Дрво знатне дебљине. У зиму године 1906. смрзло му се лишће и млади изданци, али је идућег пролећа опет озеленило и опоравило се.

Anacardiaceae.

Rhus cotinus L. Борке, уз пут на језеро.
Pistacia Lentiscus L. Суторина.
Pistacia Terebinthus L. На истом мјесту.

Aceraceae.

Acer monspesulanum L. На Камешници ријетко.
Acer obtusatum Kit. При узлазу на Пласу. Борачка драга.
Acer campestre L. Борачка драга.

Polygalaceae.

Polygala major Jacqu. На Великом Витороту.
Polygala calcarea. На Пласи, Осоицу и Сивадији.

Rhamnaceae.

Paliurus australis Gärtn. У Суторини.
Rhamus carniolica A. Kerner. Уз Неретву, код станице Прења ријетко.

Euphorbiaceae.

Euphorbia Wulfenii Hppe. У Суторини.
Euphorbia myrsinites L. На истом мјесту, ријетко.
Mercurialis perennis L. Код Пала.

Umbelliferae.

Astrantia major L. При узлазу на Велики Виторог.
Astrantia carniolica Wulf. На Осоицу.
Sanicula europaea L. У шуми при узлазу на Пласу; у Борачкој драги.
Eryngium maritimum L. Уз морску обалу близу међе Суторине (далматинско земљиште).
Critmum maritimum L. На истом мјесту, код Игала.
Peucedanum austriacum K. Више Борачке драге.
Bupleurum aristatum Bartl. Долина Дрежнице; Сивадија.
Trinia Jacquini DC. На Чврсници.
Angelica silvestris L. У шуми између Бугојна и Купреша.
Orlaya grandiflora Hofm. У долини Дољанке и Раме.
Aegopodium podagraria L. На Јахорини.
Tordylium maximum L. Код Коњице.
Lasarpitium latifolium L. На Хоџи.
Ligusticum Levisticum L. У једном сељачком врту код Кукавичког језера.
Ferulago silvatica Reichenb. По травнатим мјестима између Бугојна и Купреша.

Crassulaceae.

Sedum atratum L. На Осоицу, Сивадији.
Sedum glaucum Waldst. et Kit. Дринача, Чврсница.
Sempervivum tectorum L. На Јахорини.

Saxifragaceae.

Saxifraga coriophylla Griseb. Камешница, Особац
Saxifraga rotundifolia L. На Пласи, Осоицу, Сивадији.
Saxifraga aizoon Jacqu. На Сивадији.
Chrysosplenium alternifolium L. Крај једнога потока између Раме и Јабланице.
Parnassia palustris L. По алпинским ливадама на Прењу у висини око 1900 *m*.
Ribes grossularia L. По стијенама на Камешници.
Ribes petraeum Wrdf. У Борачкој драги.

Onagraceae.

Epilobium Dodonaei Vill. У долини Раме.
Epilobium montanum L. У Борачкој драги.
Epilobium parviflorum Schreb. Уз Дољанку код Јабланице.

Myrtaceae.

Myrtus communis L. По обронцима уз море у Суторини.
Punica granatum L. У Суторини.

Thymelaeaceae.

Daphne mezereum L. У Борачкој драги.
Daphne alpina L. По стијенама више Борачке драге.
Daphne Blagayana Freyer. Почетком маја добио сам један стручак у Јабланици од једног сељака, који вели, да је на Пласи нашао. Свакако ће бити ондје веома ријетка.

Rosaceae.

Cotoneaster tomentosa Lindl. Борачка драга.
Sorbus aria Crantz. При узлазу на Пласу.
Sorbus chamaemespilus Crantz. У скупинама при врху на Плазеници код Купреша, у висини око 1600 *m*.
Rosa tomentosa Sm. У Купрешком пољу ријетко.
Rosa alpina L. На Пласи, Осоицу.
Rosa canina L.
subsp. *glaucifolia* Opiz. На Купрешком пољу ријетко.

Rosa resinosa Sternb. Код Купреша.
Potentilla taurina Stev. Велики Виторог.
Potentilla clusiana Jacqu. Особац, Сивадија; по стијенама више Борачке драге.
Potentilla caulescens L. На Камешници, Чврсници.
Potentilla argentea L. Око Јабланице.
Potentilla aurea L. На Великом Виторогу; Пласа, Чврсница.
Geum bulgaricum Panč. По тешко приступачним стијенама при гребену Пласе. Крајем јуна, ријетко.
Geum rivale L. Крај Кукавичког језера код Купреша.
Geum molle Vis. et Panč. На Великом Стожеру.
Alchemilla alpina L. Велики Виторог, Особац.
Dryas octopetala L. На истом мјесту.
Rubus saxatilis L. Велики Виторог, Борачка драга.
Rubus idaeus L. У Борачкој драги.
Rubus ulmifolius Schott. Уз Неретву код Јабланице и станице Прења.
Sanguisorba officinalis L. По ливадама око Купреша није ријетко.
Aremonia agrimonoides Neck. Око Јабланице; у шуми уз пут на Борке.
Agrimonia eupatoria L. У долини Дољанке, ријетко.
Aruncus silvester Kostel. У шуми иза гајтанске творнице код Сарајева. На Пласи.
Prunus avium L. При узлазу на Лисин.
Prunus Mahaleb. L. На Камешници ријетко.
Amygdalus communis L. У Суторини.

Papilionaceae.

Spartium junceum L. По обронцима уз море у Суторини.
Genista dalmatica Bartl. На Великом Виторогу.
Genista ovata Waldst. et Kit. На Хоџи.
Genista radiata Scop. На Плазеници; на Великом Виторогу сачињава велики појас у висини од 1500—1700 *m*.
Cytisus infestus Guss. У Суторини.
Cytisus hirsutus L. По стијенама између Раме и Јабланице.
Anthyllis montana L. На Хоџи.
Anthyllis alpestris Kit. На Осопцу и Сивадији.
Medicago falcata L. Бушко блато.
Medicago prostrata Jacqu. Као и претходна.
Medicago lupulina L. Код Раме.
Trifolium noricum Wulf. Пласа, Чврсница.
Trifolium rubens L. Као и претходна.
Trifolium rubens L. — *flore albo.* Крај шумице у Кошеви, Сарајево.
Trifolium dalmaticum Vis. Код Јабланице.
Trifolium subterraneum L. У Суторини; ријетко.
Trifolium maritimum Huds. На истом мјесту.
Dorycnium herbaceum Vill. Уз Дољанку код Јабланице; уз пут на Борке.
Psoralea bituminosa L. У Суторини.
Oxytropis prenja Beck. На Пласи, Дриначи.
Astragalus Wulfeni Koch. На Камешници.
Lathyrus cicera L. У Суторини.
Hippocrepis comosa L. Дринача, Велики Виторог.
Vicia tenuifolia Roth. Чврсница.
Vicia grandiflora Scop. У шумици у Кошеви, Сарајево.
Vicia oroboides Wulf. На Чврсници.
Orobus vernus L.
— var. *angustifolius* Fries. На Пласи.
Lathyrus pratensis L. Уз пут на Борке.

Aristolochiaceae.

Aristolochia rotunda L. У Суторини; код Јабланице ријетко.

Ericaceae.

Vaccinium myrtillus L. По сјевероисточној страни при гребену Великог Стожера код Купреша заузима пространа поља у мноштву, како још нигдје нијесам видио. Плод — врисиње — могле би се одавде вагонима набрати и за њих лијеп новац узети. На Пласи.

Vaccinium vitis idaea L. На Јахорини у приличном мноштву. На Плазеници и Стожеру. Код Купрешких врата.

Erica carnea L. На Пласи. По стијенама уз пут између Раме и Јабланице.

Erica arborea L. У Суторини.

Pirola rotundifolia L. Велика врата код Купреша.

Monotropa hypopithys L. На Хоџи.

Primulaceae.

Lysimachia nummularia L. По хладовитим мјестима међу шипразима при узлазу на Пласу.

Primula Kitaibeliana Schott. По стијенама на Пласи (Вандас) и Дриначи мјестимице у мноштву; крајем јуна.

Cyclamen repandum Sibth. У Суторини.

Gentianaceae.

Gentiana lutea L. По ливадама на Плазеници, Јахорини и више Борачке драге.

Gentiana asclepiadea L. При узлазу на Пласу.

Gentiana utriculosa L. На Хоџи.

Gentiana verna L. На Лисину и Пласи.

Gentiana pneumonanthe L. По ливадама на Камешници.

Gentiana dinarica Beck. Дринача, Чврсница, ријетко.

Gentiana cruciata L. У долини Раме, ријетко.

Gentiana crispata Vis. *flore albo.* На Чврсници.

Erythraea centaurium Pers. Уз пут на Борке.

Menyanthes trifoliata L. Крај Кукавичког језера код Купреша.

Chlora perfoliata L. У Суторини.

Apocynaceae.

Vinca major. У Суторини. Мај.

Asclepiadaceae.

Cynanchum vincetexicum R. Br. На Пласи; Црно поље.

Convolvulaceae.

Convolvulus cantabricus L. У Суторини.

Cuscuta europaea L. На коприви уз пут на Борке.

Hydrophyllaceae.

Phacelia tanacetifolia. Уз жељезнички насип код Алипашиног моста; на источној пруги код Сарајева и уз једну ограду у Кошеви, разнешена. Гаји се у господарственој станици у Бутмиру.

Asperifoliae.

Symphytum tuberosum L. У шуми и по шипрагу између Раме и Јабланице.

Anchusa italica Retz. На једној ливади у Бушком блату, недалеко од Подградине.

Echium altissimum Jacqu. Крај Бушког блата.

Onosma stellulatum W et K. По стијенама на Камешници уз Бушко блато.

Cerinthe alpina Kit. По стијенама више Борачке драге.
Pulmonaria officinalis L. На Лисину.
Moltkia petraea Griseb. У алпинском региону на Пласи (Вандас); од врела Јаворка мало ниже у великим грмовима удружена са *Salvia officinalis* и *Juniperus sabina;* по стијенама уз десну обале Дрежнице, недалеко од жељезничке станице истога имена. По стијенама више Борачке драге, Сомине, такођер удружена са *Juniperus sabina.*
Lithospermum officinale L. Код Раме.

Solanaceae.

Physalis Askekengi L. Уз Неретву код станице Дрежнице.
Nicotiana tabacum L. Сије се у малом у Јабланици.
Solanum Dulcamara L. У долини Раме.
Atropa Belladonna L. На Хоџи.
Hyoscyamus albus L. На стијени уз пут у Херцег Новом (Далмација).

Scrophulariaceae.

Verbascum blattaria L. Између Раме и Јабланице.
Verbascum lanatum Schrad. Код Јабланице.
Verbascum nigrum L. У Борачкој драги; при узлазу на Пласу.
Scrophularia laciniata Waldst. et Kit. У Суторини ријетко. По стјеновитим обронцима Камешнице уз Бушко блато.
Scrophularia bosniaca Beck. На Великом Витрогу, ријетко.
Digitalis ambigua Murr. Борачка драга.
Digitalis laevigata Waldst. et Kit. На истом мјесту; по обронцима уз Неретву код станице Прења.
Linaria Elatine Mill. Код Раме.
Linaria vulgaris Mill. На истом мјесту.
Linaria alpina Mill. На Чврсници појединце (Malý). Ја сам је нашао на истом мјесту у кршу у висини око 1900 *m* у знатном мноштву.
Gratiola officinalis L. У Бушком блату у мноштву.
Veronica latifolia L. У Борачкој драги.
Veronica chamaedrys L. При узлазу на Пласу.
Veronica anagallis L. Бушко блато.
Veronica arvensis L. Уз пут на Борке.
Veronica spicata L. На подножју Витрога и на Словину код Гламоча.
Veronica prenja Beck. На Чврсници.
Melampyrum nemorosum L. На Ивану и Хоџи; код Раме.
Pedicularis Hoermanniana Malý.
Pedicularis fallax Beck. Обе врсте одредио г. др. Штаделман (Stadelmann). Обе се налазе на Витрогу.
Pedicularis verticillata L. На Пласи, Чврсници; на Осопцу.
Euphrasia stricta Host. На Хоџи.
Euphrasia dinarica Beck. Као и претходња.
Lathraea squamaria L. На Игману и Хоџи; на Врапчу и Лисину.

Labiatae.

Mentha silvestris L. На влажним мјестима код Пала; код Гламоча.
Mentha aquatica L. Уз Куковичко језеро код Купреша.
Salvia officinalis L. При узлазу на Прењ. Код врела Јаворка према Грабовици у великом мноштву.
Salvia pratensis L. Код Какањ-Добоја.
Salvia glutinosa L. У Борачкој драги.
Scutellaria altissima L. На истом мјесту.
Origanum vulgare L. У Суторини, у Борачкој драги.

Thymus serpyllum L. На Осопцу и Сивадији.
Satureja montana L. У Суторини.
Micromeria Juliana Benth. На истом мјесту.
Calamintha acinos Clairv. По обронцима у долини Дрежнице и у Борачкој драги.
Calamintha thymifolia Rchb. Код Борака.
Hysopus piliferus Griseb. На једном једитом мјесту између тунела и Да-Риве (Murbeck, Протић). Како изгледа, нестаће је са овога мјеста скорим посве. Прећашњих година било је овдје више, а ове године нашао сам само још два стручка.
Melittis melissophyllum L. По окрајцима шума иза Стамбулчића, мјестимице често.
Galeopsis Ladanum L. На Краљичином насипу у Бушком блату.
Stachys alpina L. На Пласи и Чврсници.
Teucrium Arduini L. У Суторини и долини Дрежнице.
Teucrium Polium L. У Суторини.
Teucrium montanum L. На Хоџи, на Осопцу и Сивадији.
Ajuga chamaepitys L. Уз пут у Бушко блато.
Nepeta Cataria L. У долини Раме.

Gesneraceae.

Orobanche caryophyllaceae Smith. Уз пут на Борке.

Acanthaceae.

Acanthus spinosus Pers. У Суторини. Међу грмљем уз пут у Бушко блато, код Голињевца.

Selaginaceae.

Globularia cordifolia L. На Осопцу, ријетко.

Verbenaceae.

Verbena officinalis L. У долини Раме и Дољанке.

Plantaginaceae.

Plantago carinata Schrad. При узлазу на Малован код Купреша.
Plantago montana Lam. На Осопцу.

Campanulaceae.

Campanula cervicaria L. Уз рижу између Озрена и Средње.
Campanula persicifolia L. Борачка драга.
Edrajanthus tennifolius A. DC. Виторог.
Edrajanthus serpyllifolius A. DC. Островача. Особац.
Edrajanthus dalmaticus A. DC. Камешница.
Phyteuma orbiculare L. Пласа, Особац, Виторог.
Phyteuma limonifolium Sibth. У Суторини.
Specularia speculam A. DC. На истом мјесту.

Cucurbitaceae.

Ecbalion Elaterium Rich. Само на једном мјесту у Суторини. Концем јуна.

Rubiaceae.

Galium boreale L. На подножју Плазенице код Купреша.
Galium purpureum L. У долини Раме.
Galium vernum L. При узлазу на Пласу; уз пут на Борке.
Asperula odorata L. У шуми уз пут на Рањен.
Asperula longiflora W. et K. На подножју Камешнице.
Putoria calabrica Pers. По стијенама уз море у Суторини.

Caprifoliaceae.

Viburnum lantana L. Код Јабланице.
Lonicera alpigena L. При узлазу на Виторог од Шемановаца, на једном мјесту у ванредној висини и дебљини.
Lonicera coerulea L. У Борачкој драги.

Valerianaceae.

Valeriana tripteris L. Виторог. Пласа.
Valeriana montana L. Особац. Сивадија.

Dipsaceae.

Dipsacus silvestris Mill. Долина Дољанке.
Cephalaria leucantha Schrad. Уз лијеву обалу Неретве око станице Прења.
Succisa pratensis Mönch. Код Пала.
Scabiosa graminifolia L. Код Врела на Пласи.
Scabiosa silenifolia Waldst. et Kit. На Сивадији ријетко.

Compositae.

Echinops Ritro L. Код врела на Пласи ријетко.
Xeranthemum annum L. По јужним обронцима уз Миљацку код Сарајева.
Amphoricarpus Neumayeri Vis. По стијенама на Пласи недалеко од врела; на Осопцу ријетко.
Carlina vulgaris L. Код Раме.
Carlina acaulis var. *caulescens* Neilr. По стијенама код Купреша.
Centaurea scabiosa L. Око Блидињског језера.
Centaurea axillaris L. По каменитим мјестима на Витрњачи.
Centaurea solstitialis L. При ушћу Дрежнице; на подножју Камешнице.
Centaurea Jacea L. На Словину код Гламоча.
Centaurea rupestris L. На Краљичином насипу у Бушком блату; на Камешници ријетко.
Centaurea alba L. Између Грабовице и станице Прења.
Eupatorium cannabinum L. Уз Дољанку, Неретву и Раму.
Adenostyles albida Cass. При врху Плазенице често. На Осопцу ријетко.
Homogyne alpine Cass. На врху Великог Виторога.
Petasites albus Gaertn. Уз један шумски поток на подножју Хоџе.
Gnaphalium dioicum L. На једној ливади код Пала; при узлазу на Бјелашницу ријетко.
Gnaphalium silvaticum L. У Борачкој драги; при узлазу на Пласу.
Gnaphalium Leontopodium L. У горњем Удбару, недалеко од Тисовице нашао мој син.
Helichrysum angustifolium DC. У Суторини. У колико сам са влака посматрати могао, налази се ова биљка још и сјеверније у Херцеговини, тако н. пр. дуж Попова поља.
Buphtalmum salicifolium L. На Виторогу. У долини Дољанке и Дрежнице.
Teleckia speciosa Baumg. Уз Тешаницу.
Achillea Clavenae L. На Осопцу; на Сивадији ријетко.
Achillea abrotanoides Vis. На истом мјесту.
Achillea lingulata Waldst. et Kit. На Камешници.
Aster Amellus L. По стијенама уз поток Пориче између Бугојна и Купреша.
Erigeron alpinus L. На Осопцу и Сивадији.
Bellidiastrum Michelii Cass. На Виторогу и Плазеници, на Осопцу и Сивадији.
Inula ensifolia L. По стијенама између Раме и Јабланице.
Inula candida Cass. По стијенама код Раме ријетко.
Inula conyza DC. У долини Дрежнице.
Senecio nebrodensis L. На Јахорини.

Senecio Visinianus Papaf. Особац, Сивадија.
Senecio bosniacum Beck. Велики Виторог.
Senecio rupestris W. K. На истом мјесту.
Arnica montana L. На ливади између Погара и Дубоштице; на једној ливади уз пут на Озрен код Сарајева.
Chrysanthemum alpinum L. По стијенама на Сивадији.
Doronicum austriacum L. Између Бугојна и Купреша.
Scolymus hispanicus L. У Суторини.
Aposeris foetida Cass. При узлазу на Пласу.
Prenanthes purpurea L. У шуми код Скакавца и на подножју Хоџе.
Scorzonera glastifolia W. На Великом Стожеру.
Crepis dinarica Beck. На Великом Виторогу.
Hieracium pilosella L. На Пласи, Сивадији.
Hieracium villosum Jacqu. На Виторогу.
Hieracium silvaticum L. При узлазу на Пласу.

Iz Sejahatname Evlije Čelebije.

Priopćio

Šejh Sejfudin Fehmi efendija Kemura Sarajlija.

(Svršetak.)

S Lijevanjskog polja dogjosmo s Božijom pomoći zapadnoj strani najprije Atlibegovića selu. To je jedan golem odžak u Lijevajnskom polju pod skutom Prolog planine a blizu ovoga mjesta tone velika voda, što izvire iz Lijevanjskog vrela, na ovom polju u zemlju i gubi se. Otale ustavši, zapadu idući, planinu Prolog prelazeći, vješti paša sve gvozdene maljeve i sve ustrajne vojnike povedavši u planinu i raskrčiv šume topuzima a teberima tvrde kamenice razbivši i podpaliv po ružnim putevima i tijesnim prolazima vatru, poli kamenice čistim sirćetom i litice i stijene iskomada a svu šikaru i trnje iskrči. Vojnici nabujaše poput mora, te za jedan dan raširiše u jednoj visokoj planini tijesne puteve. Sve velike topove i teške stvari lahko pregjoše onu noć i ustavismo se u Leve-Prologu, u tvrgjavi.

Ovaj je grad u visokoj planini na najvišem vrhuncu, okrugao, ima jednu kulicu, u njoj 50 vojnika, koji su tu kao u zatvoru, te od straha Uskoka nikako ne izlaze napolje. Vode su čatrnje, jelo donose mjesec po mjesec vojnicima iz Lijevna. Imaju tri velika topa i džebhanu. Oni su odregjeni da čuvaju dolaznike i prolaznike i da ih prate. Ako se neprijatelj primakne ovom mjestu, s ove kule izbaci se top a iz Lijevanjskog šehera bi sve gazije, pojahavši na konje, pritekli kuli. A kula je sasvim tvrda. Odavle ustavši i idući preko planina zapadu strmo uz brdo a po putevima opet obarajući drveće i sprživ ga vatrom, očistismo puteve od šikare i trnja i stigosmo velikoj kuli Baba Ahmetovoj. Ovu veliku kulu i tvrdu ćupriju sagradio je Gazi Husrefbeg na Cetinskoj vodi; ćuprija je duga, ima svega okruglih trinaest okana, a s kraja na kraj 500 stopa. S obje strane ove duge ćuprije ima po jedna okrugla golema kula. Svaka kao da je u kojem umjesnom kraju, a po gradovima im prilike nema. Topovi i džebhana im je u redu. Dizdar je Baba Ahmetaga, veliki starac. U svakoj kuli ima po stotinu oružanih vojnika danju i noću. Svi su ovi vojnici od Ahmedagina koljena i soja te su gazije i junaci. Ostalih stranaca tu nema nikako. U tim kulama niko ne stoji. Pošto je mjesto sasvim nepristupno, zatvaraju svaku noć gvozdena vrata ovih kula i bdiju na straži. Preko ove ćuprije neprijatelj ne može preći na muslimansku stranu, prem rijeka Cetina nije velika poput mora. Naši neprijatelji ako im se ushtjedne preći na ovu stranu, objese oružje na se te se upute da pregju, a ako koji plijen uzmu, na povratku, kada dogju do ove vode, hvataju ih muslimanski vojnici za šiju, a na ovoj ćupriji im Baba Ahmedovi junaci stižu u pomoć. Ova voda teče polagano. — — —

Paša gazija učini ovdje Ahmedbabi jedan golem zijafet i obuče mu jedno ponosno odijelo. Baba Ahmedagina sina Smailagu postavi zapovjednikom na 10.000 vojnika, te odoše prema sjeveru da robe i pale neprijateljske gradove Radovrje i Omiš. Bog im to olakšao! Paša otale ustavši i uzev jednog Baba Ahmedagina sina kalauzom, idući sjevernoj strani, planine čisteći, dogje u tvrgjavu Sinj. — — — — — — — — — —

10. dan Muharema 1071. odosmo iz Zadra u Lijevanjsko polje.

Digav se ispod tvrgjave Zadra ustavismo se u gradu Zemuniku. Ovdje se svim junacima zapovjedilo da budu na oprezu, a Mustafapaši Tekeliji, mutesarifu hercegovačkog ajaleta, dade se dopust da se sa svojim vojnicima vrati u sandžak, a hercegovački vojnici ostaše s nama. Iza toga zabrani muslimanskim vojnicima da idu četovati i pljačkati, a koji bi pošli, bili bi kažnjeni. Otale ustavši dogjosmo u tvrgjavu Knin, a otale stigosmo preko Vranskog polja u grad Vranu. Idući otale prama kibli, dogjosmo u porušeno selo Čoltarevići a dalje prama kibli idući u Prodolice, Klaricu i tvrgjavu Ostrovicu. Pošav otale opet sjeveru, stigosmo u tvrdi grad Karaorman; odavle ustavismo se u selu Čilik[1]). Selo je posve uredno, poput Lijevanjskog polja plodno i popravljeno mjesto. Iza toga idući kroz Lijevanjsko polje sjeverno, prama kibli (?) dogjosmo Atlibegovića dvoru. Ovaj hanedan priredi paši i svim gazijama zijafet taki, da se ne može jezikom ispričati. S velikim alajom i selametom došlo se u Lijevanjski grad. Grmljavina topova — dobrodošlica paši — čula se do nebesa! Pošav otale sjeveru, dogjosmo u kasabu Šuicu. I ovdje prirediše prvijenci zijafet. Odavle pošav jugu i prošav Kelbi tvrgjavu, dogjosmo na Kupreške velike livade. Pustiv ovdje konje u čajre, paša načini sa vještim ljudima dogovor, a u sve popljačkane i orobljene gradove razasla uhode sa putokazima, vještim poslu i jeziku. Rekavši svim sandžakbezima da budu uvijek spremni, obuče im ponosna odijela, darova različitim jelom sve muslimanske vojnike te ih razasla kućama, a samo 8000 probranih vojnika ostasmo na Kupreškom polju da se podamo odmoru i užitku.

Začudo, 1071. u proljeće stiže iz širokog Stambola na konju jašući tatar Mehmedpaše Čuprilića, imenom aga Alijaga i donese carsku zapovijed i lijepo carsko pismo.

Na Kupreškom se polju divan učini, ljepo pismo se prouči i sadržaj uzna, a zapovijeda ovo: „Ti si moj Melik lala[2]). Izbavi mi bihaćkog kapetana, moga roba, od Zrinovića iz neprijateljskih ruku i daj do stotinu kesa. Odkupninu uzmi iz državne blagajne i oslobodi na svaki način ovoga kapetana i pošalji ga mom prijestolu. O poslovima krajine neka se učini savjet. Od davnine ostalo im je od slavnih djedova kao našljedstvo tvrgjava Klis u neprijateljskim rukama. Valja pročistiti i popraviti putove ovome gradu i Spljetu i Šibeniku kroz zarasle planine, da topovi i kola uzmognu proći. Sela, varoši i tvrgjave provigjeti ćeš jelom. Božija zaštita neka je uza te.“

Proučiv ovu ljepu jaziju reče paša: „Gospodaru zapovjed vaša je zapovjed!“ Odmah onoga časa iznese tugove s dovom i molitvom pred čadore, pokla kurbane i podijeli sirotinji, darova deset kesa kapudžibaši, koji je došao od carske strane, te ga opet posla caru natrag.

Iza toga razasla paša naš gospodar po cijelom bosanskom ajaletu pašama, zapovjednicima i alajbezima vrlo tvrde zapovijedi, a u svaki sandžak i kadiluk ode po jedan odličan kapudžibaša. Od sviju stiže prvi valija hercegovačkog sandžaka Mustafa paša Tekelija, vezir sa dva tuga sa čitavom vojskom i smjesti se na jednoj strani

---

[1]) Čilik = jagoda.

[2]) Lala veli se onome, koji carsku djecu vodi u mekteb i podučava.

Kupreškoga polja. Sa zvorničkim sandžakom dogje Ćengić paša, sa cernčkim sandžakom Musta paša Pračalija, sa krčkim sandžakom Šejhla Husejn paša, s požeškim sandžakom Sarhošević Ibrahim paša, s kliškim sandžakom Ibrahimbeg Beli Sarif i svi alajbezi, bezi i spahije bosanskog ajaleta sa zakonitim čebedžijama i sandžakbegovskim vojnicima. Bilo je svega 31.600 spremnih i oružanih vojnika.

I polovica vojnika u ono 70—80 obranbenih gradova bosanskog ajaleta opremila se i pašinih 40 sekbana i 10.000 dobrovoljaca sa žutkastim barjacima, 10.000 komordžija sa konjima, uzetim pod kiriju i 3000 nosača sjekira i nadžaka. Svega 53.000 vojnika, jelo, municija i topovi.

S Kupreškog polja odosmo da pljačkamo gradove Sibenik, Spljet i Klis. Spomenuvši Boga stigosmo s Kupreškog polja najprije u varoš Šuicu, a poslije u Lijevanjsko polje dvoru bega Zadića. Ovdje okruži po običaju oko pašina čadora 170 stônih kapudžibaša, te urediše čadore i ordiju i zastaviše se. Bi zapovijed da vojnici bosanskog sandžaka budu na čelu svim muslimanskim gazijama; paša Tekelija da sa hercegovačkim sandžakom prati ostalu vojsku otraga, da digne ložnice i čadore i što je ostalo vojnicima da doda. Kada se svi vojnici ustave, da zastane i paša Tekelija za vojnicima i da ide iza sviju, neka sve vojnike gleda, pazi i čuva. Ustavši rano s Atlibegovića čifluka, odosmo Lijevanjskim poljem na zapadnu stranu i pošto smo očistili planine Prologa, pregjosmo teškom mukom i poteškoćama preko vrhunca sa velikim topovima i sa dva komada bomba i stigosmo za osam sati velikoj vodi Cetini a prošav Baba Ahmedovu ćupriju, ustavismo se kraj vode Cetine. — — — — — — — — — — — — [1])

Krenuvši iz ovog porušenog grada Drniša, dogjosmo za jednu noć sa pratiocima na mjesto zvano Prodolica zub, a idući odavle prema kibli ostasmo kraj vode Cetine i kasnije za tri sata stigosmo Baba Ahmedovoj kuli. Svi muslimanski vojnici dadoše od svoga dijela jednog zarobljenika Baba Ahmedu. Prelazeći zorom Prolog planinu u Lijevanjsko polje, odoše paši vesele vijesti, a sišav otale na niže u polje, izigjoše nam svi pašini vojnici i vilajetski stanovnici u dobrodošlicu s jednim velikim alajom te lagano, lagano dogjosmo u Lijevno.

Svi se zarobljenici pokazivali a odsječene glave nataknuše na srgove i pokitiše oko divana. Miri miranima, zapovijednicima, mutesarifima i častnicima darovano je 170 komada zlatom vezenih ponosnih haljina a 400 gazija zataklo na glave srebrne čelenke; ostalim je vojnicima darovao tri kese groša. Ispaliv sa grada salvu topova i pušaka načini se veselje. Ratne stvari, koje pripadaju državi, odpremio je pravedni paša u lijvanjski grad u džebhanu, a rasprodav zadobiveni plijen podijeliše megju se gazije bratinski novce po barjacima. Melik Ahmed paši dadoše zakonitu sultansku petinu.

Paši dopalo je sedam kapetana zarobljenika a oružja, ponosnog odijela, srebrna i bakrena suda svega bijaše 9 kesa.

Poslije zastavši na Lijevanjskom polju i nasolivši glave te metnuv ih u vreće poslaše ih sa sedam kapetanskih trubalja, borija i krstaša po junaku zvanom Alemagi u Carigrad, davši mu tri kese poputbine.

Sutra dan, digav se paša s Lijevanjskog polja dogje u Kupres, mjesto cvijećem obasuto i obuče ovdje svojim slugama i buljukbašama još ponosne haljine, na glave im natače čelenke i darova im raznovrsne darove a meni još tri zarobljenika, tri konja i sto dukata. Sve konje na livadama povezaše a sedmi dan, ustavši sa Kupreškog polja, odosmo da progjemo u bosanski ajalet. — — — — — — — — — — — —

[1]) Pisac opisuje što mu se desilo u Dalmaciji.

Put iz bosanskog ajaleta u Banjaluku.

Najprije dogjosmo s Kupresa u Šuicu, otale idući tri sata u kasabu Duvno. Na ovaki hrgjav put nisam nikada nabasao ali kasaba je uredna poput rajske bašće, potpada pod kliški sandžak a ima 400 tvrdih kuća, kamenom i pločom pokritih, jednu doličnu džamiju, mesdžid, han, jednu korisnu malenu banju i deset dućana. Odavle stigosmo za pet sati u selo Muškoblad (Buško blato). I ono je kliškog sandžaka i uredno i lijepo a puno je živih voda i zelenih travnjaka. Odavle stigosmo za tri sata opet u Lijevanjsko polje. Dok je Melik Ahmed paša ovdje sa vojskom poput mora stajao, zadavao je na sve strane neprijateljskim gradovima strah i bojazan. Pobojaše se da će jamačao na koju bilo stranu robiti i harati. I od sviju buntovnih gradova raje počeše dolaziti poslanici i bez broja darovi i danci. Najprije dogje iz ljubuškog vilajeta u hercegovačkom sandžaku na sjevernoj strani blizu mostarskog šehera 10 kesa, 50 konja i komorskih tovara smokava smotanih u kola kao točkovi kola a slagjih od čistoga meda. — [1])

Grad Glamoč. Osvoji ga Fahih a kasnije ga uzeše Mlećani a poslije, 945. po H. (1538.) osvoji ga ponovno Gazi Husrefbeg zapovjednik Sulejmanhanov. Tvrgjava je na jednoj nepristupnoj litici, okrugla, malešna kamenita zgrada, ali od jugozapadne strane imade pristupa. Tu je vojvodina Kliške zemlje, kaza od 150 akči i dizdar sa 70 vojnika. Ima džamija, žitni hambar i 40—50 kuća. Varoš nije osobito lijepa, većinom su kuće tvrde, kamenom pločom pokrite s baščama i vinogradima. Ima džamija, mesdžid, jedan han i nekoliko dućana. Otale ustavši dogjosmo u grad Vijenac; 934. po H. (= 1527.) zauzeo ga je Gazi Husrefbeg te u nj smjestio džebhanu i vojsku. Grad je kraj vode Vrbasa s četiri su strane livade megju nepristupnim planinama, na jednom šiljatom poniskom brdu a malešan i nepristupan. Od kible su jedna vratašca a u tvrgjavi su kuće dizdara i nekolicine vojnika i Sulejman hanova džamija. Doli u dônjoj varoši je jedna lijepa mahala kuća, jedan han i nekoliko klimavih dućana.

Otale ustavši dogjosmo u grad Jajce, veoma star a zove se bosanskim jezikom „jaje"; Fatih i ako je bio zauzeo ovaj grad 866.[2]) po H. (1461.) opet ga je neprijatelj preoteo te mu 67 godina u rukama osta, a 934. po H. (1527.), dok su stanovnici bili u manastirima po planinama da se Bogu mole, uljegao je Gazi Husrefbeg s vojskom unutra i osvojio tvrgjavu. Sultan Sulejman podijelio je dizdarluk Hussam kapetanu, koji mu je donio vijest o ovom zauzeću. U bosanskom je ajaletu kaza od 150 akči. Okolica mu je uredna. Sijelo je spahinskog ćehaje, ima jenjičarski zapovjednik, gradski dizdar, 300 vojnika, baždar i bilježnik. Stijene gradske su visoke do nebesa. Grad je tvrd na oblik jajeta na jednoj litici od tri ćošeta. Od kopnene strane bedem je dvostruk ali od kibleta nema nikako bedemu ni traga ni imena. Prozori gradskih kuća i ćoškova gledaju na ovu stranu. Ovdje se vršci stijena dižu do zvijezda visoko koliko tri minare Sultan Sulejmanove džamije. Doli teče velika voda Vrbas poput mora. Pod ovim stijenama su pećine i špilje a iz nekih kuća ima puteva, kojima se silazi u ove pećine.

Ima tu doduše dvoja gvozdena vrata ali su ona od južne strane pokvarena a jedna se vrata prama kibli otvaraju. Na ovom mjestu teče preko usjelina stijena velika

---

[1]) Pisac nabraja, što je još došlo darova paši, onda opisuje zgode, koje su se desile u Dalmaciji te grad Spljet i Solun, kako je bio u spljetskog generala te ga ovaj lijepo dočekao a onda se vratio opet na bosansko tlo.

[2]) Ovo je jamačno pogreška u turskom originalu, jer je godina osvojenja Jajca po Mehmedu Fatihu bila 1463., a to je po Hidžretu 868.

voda Pliva, te se doli s vodom sastaje i pada sa mjesta visoka koliko tri minare izoblivši se kao ćemer. Kako dvije velike vode jedna u drugu udaraju diže se pjena do nebeskih visina, a po kućama u tvrgjavi pada od one pjene rosa.

Gdje rijeka Pliva ispred gradskog praga teče ima pod liticama u pećinama dosta vodenih mlinova a vodu su naveli provrtiv na liticama rupe.

Sjesti pred ovim mlinima na sofu, Božiju moć i umjetnost promatrajući, gledati kako Pliva odonud put mora prolazi i kako se s litica ruši dole, baš je divan pogled i valja stvoritelju svega svijeta zahvaliti! Zaista, od čuda čovjek mora metnuti prst na usta! A ko u po dana gleda tijek ove vode mora se izgubiti, jer od sunčanih zraka cakli se voda Pliva poput kristala, a obilje se velikih i malih riba jedna za drugom kao svjetlica baca i skače: — upravo krasan pogled!

U tvrgjavi ima gragjevina s dônjim i gornjim bojem oko hiljadu kuća, a pošto su jedne kuće nadvisile druge, gledaju prozori preko u kuće i bašče.

Od velike crkve načinjena je Sulejman hanova džamija, ima Melik Ahmed pašina džamija, Melik Ahmed pašina medresa, banja i mekteb, tekija i han; svega oko 80 dućana na širokoj su cesti, a osim ove ceste druge nema te ova ide s jednih vrata na druga. Ovaj je šeher za pašovanja Melik Ahmed paše izgorio, a došav on s mnogim vojnicima reče: „Tko mene voli neka brzo po jedno imare napravi". I svaki aga načini po jedno imare[1]). U gornjem unutrašnjem gradn nema nikakve kuće. Tu stoji samo dizdar a imadu jedni oboreni saraji, mesdžid i jedna pećina, u koje ima više vrata različitih grčkih pisama. Pred gradskim pragom pomenute tvrgjave ima preko tekuće rijeke Plive jedna golema drvena ćuprija; u naokolo ima do 50 kola vodenih mlinova.

Ovdje ide tekuća voda kroz pećine na mlinove. Prema ovoj ćupriji imade oko 500 kuća raje.

Kršćane ne uzimlju nikako u grad.

Još ima jedna varoš na polju, do vrata s banjalučke strane, koja zaprema oko 300 kuća a jedna varoš preko rijeke Vrbasa. Bašča i vinograda ima sasvim puno, zrak je lijep, ženskinje milostive.

Zijareti. Sultan Fatih Mehmedov imam Ali ef., Šejh Mustafa ef., Hurzem čelebija Vaizović, koji je netom preminuo i o kome puno što šta pričaju te bi se imalo zabilježiti, te Hussam kapetan, koji je bio s početka zauzeća dizdar: da ih Bog sviju rahmet[2]) učini!

Odavle ustavši, kraj vode Plive zapadu idući, stigosmo u grad Gjolhisar (Jezero).

Tvrgjava Jezero. Prem je Fatihova vremena prešla u muslimanske ruke kasnije ju neprijatelji osvojiše, a za Sultan Sulejmanova vremena zauzeo ju opet Gazi Husrefbeg. Kadiluk je i nahija u bosanskom ajaletu. Grad, budući u jednom jezeru, prozvaše Gjol[3])-hisar[4]). U pomenutom jezeru je lijepa zgrada s niskim duvarovima na četiri ćošeta od kamena, ni sa koje strane nije moguće navaliti. Od sjeverne strane imaju malešna dvostruka gvozdena vrata, prelaze preko lančane viseće[5]) čuprije a stražari je svaku noć koloturom dižu te uz vrata prislone. Trgjava je na jednom otoku. Ovo jezero i ako je naravno postalo od vode Plive i stvoreno, opet je donekle i radom načinjeno, a kada bi se htjelo odvesti jezersku vodu, bilo bi lasno ostaviti

---

[1]) Ovdje pisac ne misli na imare, nego na običnu kuću.

[2]) Pomilovanje i oproštenje grijeha.

[3]) Jezero.

[4]) Grad.

grad na suhu. U tvrgjavi imade tijesnih kuća bez dvorišta, neke su pokrite crijepom a dosta ih daskom. U tvrgjavi je jedna careva džamija a na ćupriji lijep ćošak načinjen od drveta. Dizdaraga sa 70 vojnika priredi Melik Ahmed paši jedan golem zijafet. Ovaj ćošak na vodi Plivi je ljetnikovac. Svega ima oko 600 dvokatnih, lijepo izragjenih kuća, šindarom pokrivenih, sa vrtovima i vinogradima, svega devet mihraba, jedna dražesna džamija, mesdžida, nekoliko malušnih hanova i banja. Ima 40—50 potrebnih i pomalenih dućana, različitih riba a najljepše im je po vinogradima grožgje. Odavle digavši se, idući zapadu, dogjosmo u kasabu Varsal Vakuf.

Kasaba Varsal Vakuf — Bošnjaci vele Varcar Vakuf — u bosanskom je ajaletu pašin has-vojvodaluk, pod Crnom je gorom, sa zapadne strane prislonjen uz zadarski kraj, ali je varoš golema i ima 11 mahala sa 2000 daskom pokritih kuća, s baščama i vinogradima. Ima džamija, mesdžida, tekija, jedna banja i dućana koliko je potrebito. Ovo je prava krajina a izokola grada nema. Kada je Sejjid Ahmed paša bio bosanski valija, spališe Mlećani ovo mjesto i dosti ga razoriše. Poslije ga je Sejjid Ahmed paša sam popravio i postaviv sa četiri strane karaule, stražare stanovnici svaku noć naizred. Okolo šehera ima vrlo mnogo bašča, zrak i voda su posve lijepi. Odavle se digavši dogjosmo u grad Banjaluku.

Grad Banjaluka. Pošto su ovdje dvije tvrgjave u sarajevskoj se tefterhani piše Banjalutkin. Gazi Ferhad paša ju je zauzeo i prema staroj tvrgjavi sazidao novu a megju njima je dva koraka daljine. Obadvije su tvrgjave na lijevoj strani kraj vode Vrbasa, tik do vode tekuće, tvrde su, ima kula za džebhanu a dizdari su vrsni. Pred novom tvrgjavom Ferhad pašinom izježio se poput ježa jedan top od 30 pedalja te neda neprijatelju prikučiti se.

Banja veli se latinski ilidža, a pošto je izvan ovoga šehera poviše bašča jedna ilidža, prozva se Banjom, a kada se kasnije pod kraj toga vremena osnovao jedan grad u ravnici, nazva se Luka, a kasnije narod spojio jedno s drugim i prozva se Banjaluka. Tu je sijelo sandžak bega u bosanskom ajaletu, imade alajbeg i ceribaša; ali pošto je sada sandžak dodijeljen bosanskim vezirima, zapovjednikom je tu njegov zastupnik. Prihoda mu je samo 11—12.000 groša a sitekadiluk nosi 300 akči.

Ako kadija iole pravo radi može mu izbaciti prihoda 6000 groša. Ima muftija, serdar, jenjičarski čauš, serdar budimske vojske, šeherski vojvoda, bilježnik, nadglednik baždara i harački aga.

Varoš i šeher. Varoš stere se od kible sjeveru kraj velike vode Vrbasa s obje strane na jedan sat duljine. U svakoj kući ima bašča i vinograd, kojima teče po jedna tekuća voda. Ljudi su lijepi. Preko vode Vrbasa prelazi se s jedne strane na drugu na tri mjesta preko drvenih čuprija. Svega je 45 mahala: najveća je Ferhad pašina i Sarajevska mahala, a ima svega 13.700 crijepom i daskom pokritih urednih i lijepih velikih kuća. Namjesnikovi su saraji veoma lijepi a i Ferhad pašini dosta su poznati.

Džamija ima 45 mihraba[1]) megju svima, poput carske, Gazi Ferhad pašina džamija. Sva su imareta pokrivena olovom i stara je džamija lijepa na srijedi.

Medrese. Gazi Ferhad pašina je medresa lijepa.

Dječijih mekteba ima jedanaest, a od sviju je poznat Gazi Ferhad pašin mekteb i Gjevri Zadetov.

Banje. Ferhad pašina je banja lijepa i poznata. Ilidža je korisna. Zgrada joj nije osobito lijepo načinjena. U svakoj velikoj kući ima i kućna banja.

---

[1]) To je džamija i mesdžid.

Čaršija ima oko 300 dućana. Tvrdo sazidani bezistan sa sto dućana, gdje se i danas s obje strane na vratima provlači gvozdeni lanac, je Ferhad pašina zadužbina.

Musafirhana, imaret. I dan danas za dolaznike i prolaznike prostrta je sofra i jelom napunjena u Gazi Ferhad pašinu imaretu, a sin mu je Mehmedbeg njen mutevelija.

Voda, zrak i stanovnici. Voda i zrak su vrlo lijepi. Ima tu starih i mladih velikaša, odličnika, dobrih liječnika, pjesnika, šehova, književnika, šaira, učenjaka i umjetnika, češama, sebilja i crkava.

Plod. Vrlo mnogo ima pšenice, raži, prohe, ječma i heljde. Grad je veoma jeftin i za jednu bakrenu penzu uzme se hljeb od jedne oke; govegje je meso tri penze, kablica kisela mlijeka jedna penza, masla i meda toliko je mnogo da Bog sam znade!

Jelo, voće i piće. Bijelim katmerskim čurecima, bijelim u supri pečenim pogačama i kajmak-baklavi u Ferhad pašinoj palači nema prilike na zemaljskoj kruglji: toliko je debela i mehka da na nju turiš jednu tevsiju propala bi, a slatka i lijepa je baklava. Od voća im budu najslagje i najljepše trešnje, ni u Evropi, ni u Arapskoj, ni u Perziji im prilike nema. Melik Ahmed paši donesoše jedan sepet trešanja, svaka poput oraha, koji rastu u Anadolu kraj vode Modernije. U svaku se može sakriti krojačka igla. Mi se začudismo ovim sočnim trešnjama; izabrav nekoliko komada, metnusmo jedan komad u jednu tereziju a u drugu jedan „esedi“ (= 8 drama) i oboje se izravna. Po tome se poznaje, koliko su banjalučke trešnje krupne i teške, slatke, lijepe, sočne i za želudac lahke; tunje i jabuke su pohvaljene. Kupusne glavice budu kolik kazan, a lišće veće od kolača. Ovaj bosanski narod vrlo voli kupus i jedući hoće od slasti da umre. Od pića im je dobro poznato kozije mlijeko, sirutka, medeno šerbe, vesela voda, hardalija, ramazanija i voda od nane.

Bašče. Ima na sedamdeset mjesta bašča. Od sviju je najpoznatija Ferhad pašina. Haka daje svega 5000 dunuma bašči i vinograda.

Od raje uzimlje se harača 41.000 dinara.

Radovi, teciva i odijelo stanovnika. Jedan dio naroda su trgovci, te polaze i dolaze u Biograd, Uščup, Selanik; jedan dio su junaci i vojnici, jedan dio pomagači su lijepoga šerijata a jedan dio radi oko bašče i vinograda. Jedni su učenjaci, a jedni zanatlije.

Haljine su u sviju krajiške od čohe: čohane dolame, tijesne čakšire s kopčama i pleteni opanci; na glavama nose zelene krajiške kalpake. Žene idu lijepo i skromno sve u čohanim feredžama, na glavama pokrivene bijelim čemberima, jašmacima i dušemetima.

Jezik i gramatika. Jezik im je bosanski. Imena skraćuju: Hasanu, vele Haso; Musi, Muso; Memiji, Memo i t. d.

Zijareti[1]). Ima grobnicu veliki Šejh baz efendija, Namazi Halil paša, Malkoč paša, Merhaba zade Hulusi efendija. Ovaj potonji veliki čovjek bio je ovdje kadija i kada je umro ukopan je u haremu Ferhad pašine džamije.

Hraneći se kasnije sa svojim gospodarom Melik Ahmed pašom u Banjaluci u konaku Mehmed bega Ferhadpašića, slatkim datulama i kotorskim voćem, razgovarajući od srca sa svim naobraženim i odličnim ljudima, bijasmo po jednu noć gosti u Husejn ef. Almagjića, a po jednu noć u Ibrahim ef. Kamišića i t. d.

---

[1]) Oblazna mjesta ili grobnice dobrih ljudi.

Jedan dan viknu naš gospodar Melik Ahmed paša mene preda se: „Moj Evlija, znaš li ti da je došla od sultana zapovijed, da izbaviš bihaćkog kapetanagu od Zrinovića zvanog nepokornika za 40.000 groša? Moj Evlija ustaj i spremaj se meni za ljubav, pa da ti pridružim kakih hoćeš odrješitih ljudi.“

Izgovorivši on, rekoh: „Vaša je zapovijed.“ „I moj Evlija (reče) nalažem ti uz ovaj posao, da sabereš još i plaću od zimske[1]) mi zahire, uz Savu, Unu[2]), Pakru[3]) i Dravu. Sakupi mi po gradovima u onim krajevima sav prihod od ljetine, da mi dogje.“

Izgovorivši, poljubih našem gospodaru Melik Ahmed paši ruku, a obradovah se, jer prem sam se dosta zemalja nagledao, ove pokrajine još nikad nisam vidio. Isti mi dan dade naš gospodar paša za izbavljenje bihačkog kapetana od Zrinovića 40.000 groša, samura i dijarbekirskog crvenog beza 1000 topova, djevojačkih dimija, različitog perzijskog beza i crvene ostromske äbe, sto čifta ćebeta, 1000 komada žutog i 1000 komada crvenog sahtijana, po hiljadu čifta crvenih i žutih čizama, hiljadu čifta papuča, hiljadu čifta mestava, hiljadu čifta dugih tankih košulja te sličnih stvari; i pošto se sve natovarilo na deset srijemskih kola, dade mi dvadeset po izbor pašalija i četrdeset sluga bihaćkoga kapetana, a za Zrinovića jedno pismo, jednu serdžadu, jednu šarenu svilenu haliju, te jedan ćurak od crvene čohe samurom postavljen kao dar. Pošto sam sve uzeo pod moj nadzor i poslije praštajući se s pašom u ruku ga poljubio, dobih jednu kesu[4]) putnog troška.

Moj polazak iz Banjaluke u zemlju od četiri sandžaka, da kupim zahirske novce i da oslobodim bihaćkog kapetana.

Najprije iz Banjaluke zapadu prešav uredna sela poput raja i različite vode tekućice, došlo se u kasabu Trn. To je banjalučki vojvodaluk, nahija sa 5000 kuća a kasabica s baščama i vinogradima, džamijom, hanom, i mesdžidima. Idući odavle 5 sati dogjosmo u grad Gradišku.

Gradiška tvrgjava. Gradiška znači bosanski *„mali grad“*. Kraj Save je vode na jednom širokom ravnom polju duguljasta četverouglasta lijepa palanka, opsega od hiljadu koraka. Osvajač njen je Husrev beg, jedan od sultan Sulejmanovih upravitelja. Tu je vojvoda banjalučkog muselima civilni predstojnik. Lijepa je kaza od 150 akči. Imade gradski dizdar, vojnika i bilježnik. Izvan tvrgjave ima topovska tabija, jedan majdan, kojim upravlja Jusuf aga Biogradlija. Ima dvadeset i šest mihraba za božju molitvu, a u osam se klanja petak. Poznate su: Kapetanska džamija, u gradu Careva džamija i H. Bećirova džamija.

Poslije idući rijekom uz vodu ravno prema vrelu Save i prešav velike planine i ubava sela, dogjosmo u grad Jasenovac. Odavle se broji da je hrvatsko. Grad je kraj Save na jednoj širokoj plodnoj zemlji a četverast je. Ima u gradu dizdar, sto i pedeset vojnika i 40—50 daskom pokritih slabih gradskih kuća, Sulejman hanova džamija, pšenični hambar, kula za džebhanu, kula za bubnjare i drugih kula. Imade džamija, jedna banja i malo čaršije. Blizu ovog mjesta ulijeva se rijeka Una u Savu. Izvor joj je

---

[1]) U prvašnje vrijeme bio je običaj, da su valije kupile od naroda i to od aga i begova, koji imadu čifluke, na jesen i u pramaljeće tobož za njihovu hranu zvanu in-amijju, a to je bilo od pet groša do vižlina.

[2]) U turskom tekstu piše Buna.

[3]) U turskom tekstu piše Jakra.

[4]) 83·33 kruna.

ispod gradiških planina, a jer izvire iz pravih gvozdenih majdana nije valjana. Ovaj je grad nizabet[1]), koji spada Banjaluci. Otale okreće se rijeka Sava sjevernoj strani, a ja zapadom kraj rijeke Save prešav strmo — brdo velike planine, stigoh u grad Dubicu. Na zapadnoj strani Sofije, jedan konak hoda, ima istoimeni grad. Tvrgjava je kraj rijeke Une, tvrda ali malena. Ima tu dizdar su 150 vojnika, zgrada za džebhanu, a vojvodaluk je pod zapovjedništvom banjalučkog sandžaka. U gradu ima 110 daskom pokritih kućica, jedna Sulejman hanova džamija, naokolo jarak i jedna viseća ćuprija. Idući uz Unu uz dô, dogjosmo u grad Kostajnicu. Grad Kostajnicu sagradio je pomoću ugarskog kralja Ferdinanda Zrinović. Osvojiv ju od Hrvata jakom rukom dodijeljen je kao vojvodina banjalučkoj zemlji, kadiluk je od 150 akči, nahija ima četrdeset sela. U ovim mjestima vele gradskom dizdaru kapetan.

Gradski vojnici su junaci. Sijeku Hrvatima danju i noću glave ili ostavljaju svoje glave. Po gdjekad samog Kadi efendiju vode sobom na četovanje. Kada smo mi stigli, dopao je kadija u ratu rana, te velikom mukom napisa u sidžil pravednog pejgamberovog šerijata Melik Ahmet pašin prihod od zaire i pošto je došlo od sedam gradova tri tovara para, poslasmo ih našem gospodaru paši po svojim slugama.

Grad na Uni, banjalučkog okružja, na pet je ćošeta, tvrd i golem. Odavle zapadno, uz brdo i niz brdo Unom, dogjosmo u grad Kok-Novi.

Kok-Novi grad. Sagraditelj mu je hrvatski zapovjednik. Prem ga je 939 p. H. (1532.) Memi paša Arnaut osvojio, opet su ga neprijatelji zauzeli, te ga je 946. p. H. (1539.) Gazi Husrev beg po drugi put osvojio. Vojvodaluk je banjalučke zemlje i posebni kaza od 150 akči. Tvrgjava je kraj Une na jednom zelenom mjestu na četiri ugla, vrlo tvrda i stara zgrada. S jedne strane teče rijeka Una, a na tri strane je jarak. Pred vratima ima jedna viseća ćuprija. Ima gradski kapetan su 200 vojnika junaka, dosta potrebite džebhane, nekoliko malih topova, hambar za hranu, oko sto slamom pokritih kuća i jedna džamija.

Odavle dogjosmo za dva dana uz rijeku Unu preko krajiških gradova u Bihać.

Opis grada Bihaća.

Načinio ga je pomoću magjarskih kraljeva Zrinjski. Za vrijeme Murata III., kada ga je bosanski valija Hasan paša s bosanskom vojskom obijao sedam dana iz topova, predadoše ga osmi dan Hrvati na vjeru.

Bihać je posebna kapetanija. U Bišću i okolici ima mnogo janjičara iz Budima i Egre. Muftije nema, a ako ustreba traže fetvu od banjalučkog muftije. Tu je kadiluk sa 150 akči site.

Stanovnici su vrlo pobožni, pokorni šerijatu. Ako se kapetan ili muselim ogriješi o šerijatske ili zakonsko propise, od jednoč skoče i nauče ih pameti.

Veliki su junaci i ratoborci.

Bio sam ovdje u sarajima bihačkog kapetana gost i sabrao u ta tri dana za pašu i vojnike plaću za zahiru i sa gradskim neđerima i mojim ljudima poslao je u Banjaluku gospodaru mi Melik Ahmed paši. Ono deset kola, koje sam ponio hrvatskom banu za otkup bihaćkog kapetana, ostavih na amanetu kod kadije uz nalog, da ih pošlje rečenom banu po emir-prvacima i vojnicima i krenuh prema krčkom sandžaku, kupeći po naredbi novce za jelo za pašu iz Bišća uz Unu uz dô stigoh u Liku[2]).

---

[1]) Kadijsko zastupstvo.

[2]) Pisac opisuje Liku, Udbinu, Novi, Sisak, Zagreb i druge manje gradove u banovini.

Polazak naš iz krčkog sandžaka u cernički i rahovički sandžak.

Pošav odavle svojim drugovima i krajiškim junacima, vraćajući se istoku i prošav za jedanaest sati nekoliko gradova, koje smo prije vidjeli i opisali, dogjosmo u bihaćki grad. U ovom gradu prenoćismo jednu noć i videći da je sve blago, koje je stiglo za oslobogjenje bihaćkog kapetana iz sužanjstva u Zrinovića, u gradskoj hazni na okupu, zapečatih kasnije vrata opet sa svojim pečatom te podraniv u jutro rano, idući opet istoku, stigosmo opet u Kostajnicu. Idući kraj vode Une gore-dolje istoku stigosmo u grad Jasenovac.

Ovdje još jednu noć prenoćismo i u jutro rano krenusmo na put. Kraj ovog grada utječe Una u Savu i saljeva se. Ovdje se svi s konjima ukrcasmo u lagje i zdravo i veselo dogjosmo preko u grad Cernik[1]). — — — — — — — — — — — — — —

*

Ja dovikah kao alajski čauš muslimanskim junacima i rekoh: „Ej vi junaci, pogledajte: ovo je neprijateljska zemlja u koju zalazimo. Budite mirni, ovdje piće i žene nisu zabranjene, ali ako jednoga od vas ugledam ugrijana od pića i od rakije pokvarena sa ženskima ili ako to čujem, bijući ću ga ispeći i na bolesna isprebijati! Jeste li za to? Imate li se što protiviti?“ Na to rekoše svi: „Bog da bude s tobom zadovoljan, u nas takog čovjeka nema!“ A ja: „Ej vi ljudi! Tako vam mlijeka, kojim ste se dojili, otac dječinjeg, dijete očinjeg hala ne znalo! S tolikom smo robom i blagom došli da oslobodimo ovog gaziju i junaka, ako i jednu sramotu učinite, te budete uzrokom, da neprijatelj kapetana ne dade i da nam blago oduzme, zaslužili smo, da nas sviju, ako bude čovječan otjera, a ako ne bude, da nas pobije!“

Pošto izgovorivši svi u jedno rekoše: „Naš starješino, samo da posao svidimo pa da se vratimo, a ne da dugo ostajemo i da se usmrdimo!“ upitah ih, šta vele na moju opomenu, a oni odgovoriše: „Naš zapovjedniče, mi se prolazimo sviju hrgjavih poslova!“ Istog časa sazvav plemenite age i kapetanske ćehaje na jedno mjesto rekoh im: „Pazite svaki na svoje vojnike, držite red i mir, da pametnim načinom u ovu zemlju ugjemo, a kažite mi, ako ne ćete htjeti klanjati, ako ćete piti vino i ići za ženskinjem.“ Tako bi zapovijed, a oni: „Mi smo ljudi od obraza!“, i zakleše se: „Mi ćemo ih kazniti smrću!“ Svaki svojim podčinjenicima ponovi zabranu, a poslije, prošav kroz bogaze nastupismo na Zrinovića zemlju. Taj dan idući noćismo u Vaslonu selu. — — — —[2])

Iz ovog sela poslao sam po jednom svojem čovjeku zapovjedniku, sinu hrgjavoga, dva zlatna jagluka, dolična cara, i jedan vezeni saruk uz pismo, da ćemo se s pomoću Boga sjutra rano sastati i razgovoriti. Nama dogje vijest, da su kraj crkve zvane Zrinj prostrli jednu veliku palaču. Sjutrašnji dan bijaše nedjelja i s velikim alajom ugjosmo u tvrdi grad Čakovac[3]). — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Kada nam se ova tvrgjava ukazala, izigje pred nas na vrata mnoštvo vojništva da pokaže ljepotu i ponos grada, a svi stanovnici staviše se kao crni ždralovi u redove, bubnjevi zabubnjaše, trublje zatrubiše, a kada dogjosmo pod grad, u jedan čas ispališe 2000 topova i sva se okolica uzdrma. Kasnije nas alaj (ban Zrinjski), smjesti kraj crkve u saraje. Sutra dogje više od 500 staraca s kalpacima nejednakim samurom

---

[1]) Pisac opisuje Cernik, Veliku Prostinu, Pakricu, Žabice, Požegu, Rahovicu, Durovce i druge gradove. Došav na zemljište Zrinjskovo nastavlja kako slijedi u prijevodu.

[2]) Opis sela ispuščamo.

[3]) Evlija opisuje dalje grad Čakovac, a zove ga Čikaturn.

postavljenim, lijepo obučeni, te mene pozvaše kralju[1]). Mi uzjahasmo na naše hitre konje i sa svom konjicom — svega se 300 pari momaka pred nama iskitilo — uporedivši konje, idući i grad razgledavajući. Kada dogjosmo u avliju Zrinovićeve palače, izigje ban pješke iz palače na polje, a ja slobodno i otresito sjahav s skonja zagrlim odmah bana i poljubim ga, te došav zajedno u divanhanu sjedosmo svaki na sandaliju. Njihove divanhane nisu prostrte, nego su popogjene kao staklo uglagjenim mermerom. I svi mu prvijenci na okolo sjedoše na stolice. Ja, kao što mi vjera zapovijeda, ustadoh nepognute glave i lijepo prišav, dadoh pismo i nâmu u ruke nečistog bana.

Uzev pismo i namu poljubi ga i metne na čelo i dadne ga pelemanu to jest tumaču i rastumačiv ga, te razumiv sadržaj name reče: „Kamo je blago, što sam ga pismom zahtijevao?“ I ustavši dadnem svojim slugama znak i donesoše sa 12 srijemskih kola skupocjene stvari, te ih staviše na srijedu i prema pašinom popisu sve jedno po jedno pred banom izbrojiše i njegov računovogja primi sve. Kada reče: „Kamo je ono četrdeset atova, što sam od paše iskao?“ odvratih: „Herceg-bane naši atovi ne mogu u ovim studenim mjestima živjeti. Ovi konji su ustrajni, hercegovački su, od njih ima u vas i ljepših i mnogo boljih, ali mjesto onih atova poslalo se pet samurli ćuraka. više nego je u vašemu pismu.“ Ja izgovorih a on reče: „E, baš je tako, paša mene i moju zemlju vrlo voli.“ Ja: „Ako Melik pašu volite, brzo nas odpremite i kapetana predajte.“ Odmah dozva gradskog kapetana: „Hajde dovedi bihaćkog kapetana!“

Dovedoše časom kapetana u dvoranu, a na njemn dvadeset oka gvožgja te ne može da tegli. S mukom dogje, a ja odmah potrčim, poljubim se s kapetanom, a moje sluge plačući poljubiše kapetana te se natrag potegoše.

Ja: „Moj bane neka mu se s nogu skine gvožgje.“

Ban: „Marija majka, neka bude svjedok, ako se zakune, da nikada više naše zemlje popaliti, porobiti i poharati ne će. Ako učini, ne ću ga nikada ovako zarobiti, nego ću ga na komade isjeći i ubiti.“

Ja odvratih: „Ovo je krajiški jad: vi udarate na njihove zemlje a oni na vaše gradove. To je ovoga svijeta običaj.“ Kada izgovorih skidoše teškom mukom s kapetanovih nogu gvožgje, a bihaćki kapetan, pošto ne može da hoda, s mukom se pokloni banu te kraj mene na stolicu sjede. Ja rekoh: „Moj bane i beže, nemoj ga ovako gola slati, već mu podaj jedan kat haljina, jednog konja i ovo gvožgje, što mu je skinuto.“ Odmah mu dade kat haljina, samurli ćurak, ata sa srmom vezenim sedlom i ono gvožgje. Priredila se velika gozba a za jelom prozbori bihaćkom kapetanu lijep govor kao dobrodošlicu. A ja rekoh: „Moj bane, pošaljimo kapetana sa ovim vojnicima na ćupriju, a ja da ostanem s vama dan dva u razgovoru.“ Odmah sabraše alajski čauši vojnike, a poslije ručka, dobiv kapetan dozvolu od bana i praštajući se s nama te mu rekav, da ne ide paši dok se sa mnom još ne vidi, odoše oni su 1600 na izbor vojnika, a ja ostadoh sa 400 konjanika da vidim i razgledam Čikaturnu (Čakovac = Čakov toranj).

Opis Zrinovića.

Bijaše oprezan, pametan i obziran, za bihaćkog kapetana govoraše da je junak i odvažan čovjek, u našim krajevima na glasu i ime mu se spominje u sve sedam kraljeva. „Rat je rat! Tako mi Boga u njega ima srca! Doduše pade u naše ruke, ali dok nas je dopao prostrijeh 5030 duša po zemlji, a od njih pogibe 40 Turkova, a 70 pade u roblje. Dok ga zarobiše posiječe pet mojih vrijednih kapetana svojom rukom

[1]) Valjda: banu.

na konju, a pošto je on teška tijela, padnuv s konja, ostade i dogje tri hiljade mojih vojnika k njemu a on kao tatar pobi nekolicinu mojih ljudi. Napokon ga svezaše, te ga držah toliko godina u lancu svezana kao zarobljenika. Hvala Bogu, sada ga oslobodih iz naših ruku, a što je pobio ljudi, neka na onome svijetu odgovara!" Ovo reče ban, a ja: „Moj bane, tako mi Boga, spremi kapetanu čelenku kao sokolovo krilo i saznaj kuda je otišao." Kada izgovorih, u isti čas posla za kapetanom jednu krilatu čelenku i jedan krajiški samurli ćurak, a i meni dade jedan krajiški samur, jedan kat haljina i jednog ata. Došav sa svojim podčinjenicima u odregjeni nam konak, dogje nam pedeset ovaca, sto kokoši i deset kuhača, a ja poslah odma hercegu jednu serdžadu, lijepo od svile izragjenu i vezenu i jednu veliku, široku, vezenu haliju, te jedan ćurak od jorgovani čohe samurom postavljen, što mu je naš gospodar Melik Ahmed paša poslao. Govoreći: „Ovo je dar od bâbe vam Melika vezira" i poljubiv zatiok ćurka zagrnuh svojom rukom hercegova ramena i iza toga ispališe 500—600 topova, te se učini veselje. Poslije opet se zastavismo i ostasmo u nama odregjenom konaku još tri dana da pregledamo varoš[1]). — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Pred večer se vrativši sutra dan odoh do hercega, da mi dozvoli da se oprostim i dade mi za moga gospodara Melik Ahmed pašu jedna staklena kola, zaodjeta raznovrsnom kadifom su šest konja, deset čifta vezenih kubura, haleri pušaka na čarak, deset truba dobre i raznovrsne čudne čohe i pedeset čifta jednovrsnih njemačkih šarenih ćilima. Ćilimi su vrlo šareni i poput samura glatki, a svaki kao da je na drugom mjestu pravljen. Dade još deset učinjenih koža telatina, deset koža neučinjenih njemačkih megjeda i dodade u ruke popis te deseterici zarobljenika od Muhamed pejgamberova (alejhi selam) umeta po konja i oružje i reče: „Za pašinu ljubav i i zdravlje ja ih oprostih."

Predav mi desetericu ljudi i darujući mi jednu kesu u ime putnog troška, darova mi deset čifta vezenih pušaka i čohe za deset šalvara i pismo, a posla 500 konjanika pratioca. Oprostivši se s banom krenusmo na put. Idući kibli izagjosmo iz granice i kod rijeke Save dadosmo kraljevcima dopust i prešav vodu Savu u lagjama, dogjosmo zdravo i veselo u tvrgjavu Gradišku. Odavle poslah bihaćkom kapetanu po jednom svom čovjeku pismo: „Čim ti stigne moje pismo, dogji gospodaru nam paši, da se nagjemo." Otale ustavši stigoh u kasabu Žen, a otale za četiri sata u veliki šeher Banjaluku. Došav našem gospodaru paši, lijepu čistu mu ruku poljubih i Zrinovića dar s kočijom, te Zrinovića tefter predam, a deset zarobljenika poljubi pašinu lijepu ruku. Ja rekoh: „Evo svaki ovi po deset i dvadeset godina su patili sužanjstvo a Zrinović ih oprosti iz milosti prema Vama." Paša zaplaka od dragosti, a većinu darova dade slugama. „Moj Evlija, dobro i zdravo došli, reče, ali kamo bihački kapetan?", a ja odvratih: „Kako sam ga iz ropstva izbavio satrta od gvožgja i sindžira, obukoše ga i naoružaše u samurli ćurku, i darovaše mu arapskog ata poput srne, oslobodiše ga, ali zemlja je neprijateljska: kako su ga oprostili tako mogu i poreći. I onog časa od kralja zamolih dozvolu: „Moj bane, bihaćki kapetan nestrpljivo čeka da ide." Tako sam molio i molba mi se usliša, a bihaćki kapetan ode praćen od hiljadu konjanika u Bihać. Sada sam mu iz Gradiške poslao vijest i svakako će sutra ili preksutra ovdje pred vama zemlju poljubiti." Rekav to raspitivao me i razgovorismo se o Zrinjskovom halu, kako sam mu razgledao gragju tvrde kule, poredak i popravak u zemlji, sve jedno po jedno. Sutra dan dogje bihaćki kapetan su deset hiljada groša darova paši. Sastavši se s njime, koji je bio pravi

[1]) Slijedi opis Čakovca, a dalje kako je pošao pisac za Zrinjskim u Legrad i t. d.

carski službenik, okretan i oprezan čovjek, paša se veoma obradova i reče: Kapetane, po zapovjedi Velikog Sultana oslobodili smo te za 87.000 groša, a upravitelji carstva i vjere išće tebe radi dogovora u Stambol. Moj Evlija spremaj se i ti. Ti si išao da izbaviš kapetana, ti si nosio i dao pare i darove, ti si vidio zemlje i upoznao ih: hajde s mojim pismom, a Mehmed paši Čupriliću odgovaraj, šta si vidio i kako znadeš!" Ja rekoh: „Zapovjed vaša je zapovjed" i svigjeh svoje potrebe, spremih se, uzeh od paše pisma, te pisma, koja su stigla od budimskog valije Sejjid Ahmed paše i od spljetskog kapetana pismo i paša mi još dade 200 dukata, da na svakom konaku menzildžije[1]) darujem i reče: „Moj Evlija, da te vidim, da hitiš a nekoliko dana da svoju dušu napatiš, ne bi li što prije stigao, jer u ovim pismima imade vrlo prešnih poslova za veliko carstvo. Ako se pomoću Boga u zdravlju vratiš, daću ti nagrade više nego se nadaš. Hajde pohiti! Bog ti u poslovima i putovanju pomogao, a ne idi neopreznim putevima!" Izgovorivši ovo dade kapetanu deset konja, a meni tri konja, a iza bismilleta i poljubiv ruke krenusmo na put. Prošav iz Banjaluke ravno u Gjolhisar, Skoplje i Travnik, stigosmo u Sarajevo. Pošto smo prošli Višegrad, Dobrun i ostale varoši, ustavismo se u Novoj varoši, a prošav Novi pazar i Mitrovicu ustavismo se u Vučitrnu. Otale preko Prištine u Sofiju, gdje se bihaćki kapetan zaustavi, da se dan dva odmori, a ja, jureći i danom i noću, stigoh u Stambol deveti dan po jaciji velikom veziru Mehmed paši Čuprilićiu u konak. Poljubiv mu ruku, predav mu pisma i davši mu neki odgovor na neke upite, reče mi, da sutra dogjem poranije, da će me izvesti pred sultana, što sutradan i učinih, te me sultan upita za mnoge stvari, koje su se u Bosni dogodile, za Spljet, Mletke, a osobito za Zrinovića zemlju, plod, gradove, njegovo ponašanje i govor. Odgovarao sam ravno tri sata na pitome i lijepe upite i pošto mi darova 170 dukata i jedno ponosno odijelo, izagjosmo na polje. Mehmed paša Čuprilić zahvali mi na mom pametnom odgovoru i darova 200 dukata. Mustajbeg, Čuprilićev sin, Šamić, silahdar i čohadari me darovaše, nišandžija mi dade jedan vjerski kitab[2]) zvani „Multeka" i jednu poetiku, te pregjosmo u Stambol. Sutra dan stiže bihaćki kapetan i opet izagjosmo s njime pred sultana, a nakon dva sata razgovora, darova mu čestiti sultan 300 dukata i ponosno odijelo. Izašavši napolje uzeh od Mehmed paše Čuprilića i ostalih dostojanstvenika svega 170 pisama i stigoh za 11 dana u Bosnu gospodaru paši u zdravlju i veselju u Lijevansko polje.

Moj dobročinitelj i gospodar radi moga rada pokloni mi, da u zvorničkom sandžaku kupim prihod te godine i na to su pedeset svojih ljudi odosmo u zvornički i tuzlanski kadiluk.

Razlog, zašto je Melik Ahmed paša, naš gospodar, svrgnut sa bosanskog ajaleta.

Naš je gospodar Melik Amed paša u banjalučkom šeheru stanovao u Ferhad pašinoj kući čitavih sedam mjeseci ne ugrijavši nikad svoje kuhinje i na četrdeset i pet mjesta jeo je s ostalim lijepim jelima slatkih hurmi i kotorskog voća. Božije čudo, jednu noć prokopa se tavan pašine hazne, obiše nekoliko pletenih sanduka i nestade 20.000 dukata i nekoliko ponosnih svila. Odmah poslije zore staviše kućnog vlasnika Mehmed bega, Ferhad pašina sina, ćehaju, hazandara i stražara i sarigju na muke

[1]) Upravitelji onih kuća, gdje se poštanski konji hrane i drže.

[2]) Knjige.

i kada napokon staviše na muke jedno malo ropče imenom Omer, reče: „Tako mi Boga, našeg bega haznadar[1]) Ahmed prokopao je tavan i mene pustio užetom dolje, te sam uzeo četiri kese i toliko dragulja i opet me užetom gori izvukoše. Poslije dadoše mi sto komada dubrovačkih dukata."

Mehmed beg, njegov ćehaja i haznadar tajili su i nijekali te odgovoriše: „Pašo, mi o tome ništa ne znamo!", a mali Omer donese burgije i testere, s čim se je tavan prokopan. I dovedoše majstore, koji su napravili burgije i testere i rekoše: „Zaista mi smo napravili i dali haznadaru kućnog sahibije." Paša stavi haznadara još više na muke i napokon reče hazandar: „Tako mi Boga zapovjedniče, što bi, bilo je! Tvoj vlastiti haznadar me je natjerao te mi pokazao vas tvoj mâl i skupocjene stvari i reče: „Uzmimo njegovo blago". Jednu noć prorovivši tavan, uzesmo četiri kese mletačkih para „evo ih još pod pečetom". Rekavši to iznese kese na mejdan. Sutra iza zore čusmo: „Dukata nestalo!" Paša stavi svog haznadara na muke, ali on ništa ne oda. I opet staviše Mehmed bega na muke i bace ga u tamnicu. Ali tu noć pobježe kućni gospodar iz tamnice i došav ravno Čuprilićevom ćehaji Georgiji, pokaza Čupriliću meso izderano od lisičina i nokte od trnja i sve jedno po jedno. Za dvanaest dana dogje jedan tatar carskom zapovjedi. Uze i odvede pašinog blagajnika, Omera roba, ključara i malog Omera, koji se spuštao kroz tavan i Mehmed begova ćehaju i kućnog gospodara Ahmed ćehaju, te majstore, koji su napravili burgiju i pilu. Paša posla kao punomoćnika u parnici Muhamed efendiju, svoga emina, u Stambol. Kada je pred Čuprilića došlo osam ljudi, naredi da se pred kazaskerom, stambolskim kadijom, haznadaru osudi: „Što si ti, koji si od subaša dobijao, što ti ide, poslušao vražje nagovaranje i pokazao pašino blago drugome?" rekavši mu, izrekoše mu osudu, a haznadara i roba ključara stave u Gjafer babinu tamnicu, te na mukama priznaše i iz jednog učkura izvadiše 3000 dukata. Haznadara i ključara poslaše u gvožgju okovana paši i pismo s ovim sadržajem: „Moj brate Melik pašo, kakvo je to čudo? Svoga blaga nisi mogao učuvati a druge pravedne ljude mukama si mučio! Ako nestane novac drugih božjih robova, kako ćeš ga naći i vratiti? Kakav li je vilajetski valija, kakav li je to neuredan posao?" U pismu dogje još mnogo drugih ružnih riječi i na to 1071., rebiulevela 12. dan u ponedjeljnik (10. novembra 1606.) svrgoše našeg gospodara Melik Ahmed pašu s Bosne, a bosanski ajalet dadoše osvajaču Varadina, serdaru Ali paši, a nama se podijeli urumenlijski ajalet.

Naš polazak iz Banjaluke u Rumeliju.

Kada pogjosmo iz Banjaluke u Rumeliju bijaše tolika zima, da bi se slina, kada čovjek pljune, sledila dȏk na zemlju padne. Naprijed s bismilletom idući iz Banjaluke prama kibli, padosmo za trinaest sati u varcar-vakufske kuće. Tu se zabavismo i razgovorismo, ali putem prepatismo strašnu buru i vjetar. Prošav iza tog jezersku tvrgjavu dogjosmo za dvanaest sati u Jajce; prošav otale sengjarsku tvrgjavu stigosmo s hiljadu muka i jada za osam sati u tvrgjavu Skoplje a otale prema kibli u Travnik, otale u kasabu Vitez, a otale za pet sati u selo Kiseljak, a otale za osam sati u Palež, otale prešav rijeku Bosnu u Sarajevski šeher i tvrgjavu. Tu se ustavismo tri dana i narediv veliku gozbu, mnogo se različitih jela pojede. Našem gospodaru paši i njegovim slugama dogjoše iz okolice darovi. Iza tog, popev se prama istoku na planine, dogjosmo u selo Mokro. U Mokrom ima hanova, jedna džamija i za pašâ odaja,

[1]) Blagajnik.

sve pod hridinama. Ove hridine poznate su Evropi, Arapskoj i Perzijskoj. Melik Ahmed paša izbavio je četvera kola iz ovih škripova i preveo na drugu stranu. Otale dogjosmo za osam sati hanu zvanom Zakovo, a otale stigosmo za osam sati prama kibli idući u tvrgjavu Višegrad. Pripada hercegovačkom sandžaku, ali je i muaf[1]) Mehmed paše Sokolovića. Mutevelija je zapovjednik. Od sto je akči kaza. Ima jenjičarski serdar, gradski dizdar su sedamdeset vojnika i baždar. Tvrgjava kraj vode Drine je na jednoj zemljanoj tubastoj planini, a malen peterouglat kameni gradić poput jaja. U njemu ima kuća, kula, jedna malešna džamija i koliko je potrebito gjebhane te jedna gradska vrata.

U doljnoj varoši ima oko sedam stotina uregjenih kuća i jedna džamija, koja srce razgaljuje i jedan golem han kao grad, u koji može stati oko 10.000 konja, deva i mazga. Imade tekućih česama i jedna lijepa banja. Ovo je sve Mehmed paše Sokolovića zadužbina.

U ovome šeheru imade preko rijeke Drine jedna golema ćuprija od jedanaest okana, a svod svakog okna vanredno je visok. Ko god vidi ovu ćupriju od graditelja i gragjevini vještih ljudi, začudi se i izgubi se. Tarih od osnutka temelja:

تاریخ اساسی

دیدی تاریخن نهادی هر کون ایده دعا یاپدی کوپری صو اوزره محمد پاشا

سنه ۹۷۶

Početak.

Reče tarih Nihadija: „Ko god vidi neka se pomoli Bogu. Ćupriju načini preko vode Mehmed paša.“ 976. po H. (= 1568.).

تاریخ اتمامی

کوروب اتمامنی هاتف دیدی اکا تاریخ بارك الله عجب جسر کبیر واللطف

سنه ۹۷۹

Tarih dogragjivanja:

Pogledav svršenje neznan izgovori tarih: „Bog joj dao dugog opstanka, divna je velika i lijepa ćuprija.“ 979. po H. (= 1571.).

Ispod nje s gromovitim glasom prolazeća voda dolazi ispod hercegovačke planine Humrije zvanih čajrova, a prolazeći kroz fočansku vodu sastaje se s Čehotinom; a rijeka Čehotina izvire u arnautskom vilajetu ispod planine Jelavske tvrgjave i sastaje se pod fočanskim gradom sa Drinom. Obje teku zajedno na gornju kasabu Ustikolinu, otale u Višegrad udrivši te na Zvornički grad, a pod gradom se saljevaju u Savu. Kada je ova voda jednoć nabujala, poruši u ćuprije jednu nogu i potrošilo se od vakufa u popravak 77.000 groša. Odavle prama kibli idući stigosmo za četiri sata u tvrgjavu Dobrun. Sagraditelj dobrunske tvrgje je Srbin Menlus Koblar, a po Fatihovoj zapovjedi osvoji ju Ahmed paša Hercegović. To je lijepo osvojenje spomenutog vezira. Tvrgjava je na jednoj kamenoj litici. Vrat joj je na liticama i brdima. Gradić je malešan ali na pristupnim stranama ima po jedna golema kula i tvrgjava kao da je netom sazidana, lijepa je i uredna. U tvrgjavi ima nekoliko nedovršenih vojničkih kuća. Nema ni dizdara ni

[1]) Muaf su gradovi oslobogjeni od plaćanja poreza.

džebhane ni vojnika. Ali doljna varoš okićena je su 150 crijepom pokritih kuća, s baščama i vinogradima. Sultan Sulejmanova džamija bijaše trošna. Melik Ahmed paša napravio ju i načinio nekoliko dućana. Odavle idući prama kibli kroz pitomi kraj stigosmo u tvrgjavu Prijepolje[1]). — — — — — — — — — — — — — — — —

Pisac prelazi u Jenjipazarski sandžak, a otale u Urumeliju. Te do četiri godine s dva fermana iz Biogradskog vezira Čuprilića prelazi preko Užicâ u Rudo.

*

Opis Rudog.

Rudo[2]) sagradio i utemeljio je 962. (po hidžri = 1554.) Mustajbeg od plemena Sokolovića prozvan kasnije Kara-Mustafa paša. Kaza je od 150 akči, ima jenjičarski zapovjednik, ćehaja, bilježnik i carinik. Ljudi su prilično lijepi. Pokraj Lima, u jednoj ravni sa podosta bašča i vinograda ima svega četiri mahale i četiri džamije, tri mekteba, dvije tekije, 400 katnica daskom pokrivenih s baščama, dva hana, jedna banja i oko 50 dućana. Čitavo Rudo oprošteno je od svakog danka a prihod od dućana, hanova i banje troši se u popravak ćuprije.

Ćuprija preko Lima golema je a načinio ju gore spomenuti Mustajbeg iz Lima. Ozidano je pet kamenih nogu a temelj im je od dobrih drvenih stupova. Pravo rekuć, varoš Rudo nastala je samo radi ove ćuprije, jer putnici iz Užica moraju ovuda prelaziti u Bosnu. Voda i zrak su prilično dobri.

Pošav otale nisam prešao ćuprije nego uz Lim okolicom Rudoga četiri sata na okolo, dok napokon ne moradoh preći Lima a prešav ga stigoh u Priboj.

Budući sam i prije kroz Priboj prolazio, polazeći iz Bosne u Carigrad, ustavio sam se ovaj put malo, nahranio se i uzeo jednog putokaza, koji će me naputiti a prešav s putokazom preko Lima na Rudski kotar, stigosmo u manastir Marzić.

Ovaj je manastir veoma star, pokraj Lima na jednom brdeljku sazidan od kamena na četiri ugla sa raznovrsnim kubetima, pokrivenim čistim lijepim olovom. U manastiru ima oko 500 popova a izokolni stanovnici su Srbi i Bugari. Putnike dočekuju gostoljubivo te nikome ne daju da si sam skida čulâ ili torbe sa konja. Konje timare sami i rade sve sami, hrane dobro konje, čiste čizme i papuče te su dan i noć na usluzi. Svakome daju po tri puta hrane na dan.

Za vrijeme bogom danog gazije pokoriše se ovdašnji popovi i ostali ovdje. Vakufa ima dosta, zavjeti dolaze odasvud. Putnicima daju jelo i poslužuju ih lijepo; za volju Isusovu, donose im svilene jastuke, čaršafe i jorgane za spavanje.

Ugjoh i prohodah ovom lijepom crkvom da je razgledam. Crkva je uriješena i ukrašena kandiljima i skupocjenim svjetionicima od srebra i zlata, miriši mošusom, amrom i ûdom, a od tamjanova mirisa zavrti se čovjeku mozak. Spram jedne lijepe ikone stoji evangjelje a tako je posuto draguljima, da se sjaje kao svjetlice te vrijedi više od 50.000 groša. Tu ima jedan oltar, koji htjedoh razgledati, ali mi jedan službenik zabrani.

Ustav zorom pogjoh iz ove crkve pokraj Lima prema kibli i dogjoh za pet sati u oboreni grad zvan Kovin. Grad Kovin oboren je a sagradiše ga srpski kraljevi. Gazi Hodavendig'jar ga zauzeo za kosovske bitke, muslimanski vojnici oplijeniše što je bilo za plijeniti te razoriše grad. Sada ima u gradu nekoliko kršćanskih čobana.

---

[1]) Opis Prijepolja ispuštamo, jer ga pisac opisuje opširnije na drugom mjestu.

[2]) Ovaj put prevalio je Evlija 1074. po H. (= 1662.) a opisao u VI. svesci svoje Sejahatname.

Opis grada. Na strmim stijenama, koje obija Lim, stoji malen, tvrd, kamenit grad. Kada se iz vana pogleda, kao da ga je majstor netom sagradio. Oko njega nema jarka već samo jedna kula bez vrata i badža.

Prošav tu i idući kraj Lima preko Sultan Fatih Mehmedove ćuprije stigosmo u Prijepolje. U staro vrijeme bijaše Prijepolje velik grad. Kada je sultan Mehmed Fatih krenuo na Bosnu da je osvoji, poslao je Ahmed pašu Hercegovića na Prijepolje, koji ga osvoji. Pripada hercegovačkoj vojvodini a sitekadiluk je od 300 akči. Ima spahinski ćehaja, jenjičarski glavar, serdar budimskog kola, računovogja i baždarski nadglednik, ali osobitih plemića nema.

Ovo se Prijepolje dijeli na dva dijela: jedan je dio na Limu više Fatihove ćuprije a čitav je vakufski. U njemu ima jedna mahala sa blizu 50 kuća pokritih daskom sa baščama i ovdje je Ibrahim pašina džamija sa jednom minarom vrlo dražesna te razveseljuje ljudsko srce, pokrita crijepom; dva golema hana, lijepa malena banja, tekija, dva mekteba i deset dućana. To je sve Ibrahim pašina zadužbina a njen prihod troši se u popravak gore spomenute ćuprije.

Pošav od ove varoši kraj Lima na istok zagjosmo u jedno groblje i stigosmo u Dônje Prijepolje. Oboje bilo je nekada jedna varoš ali se tijekom vremena porušilo i megju njima ostalo 1000 koračaja pustinje, te je danas ovdje groblje, ali im je (obima) jedan kadija i zapovjednik i posve je poštena kasaba. Ova kasaba veća i urednija je od gornje. Tu ima valija i kadija. I ona leži kraj Lima u širokom zelenom polju, a kroz ovu varoš teče sredinom rijeka zvana Mileševa. Varoš je oko vode Mileševe, s desne i lijeve strane prelazi se preko ćuprije a pod varoši uljeva se Mileševa u Lim. Planina ima na sve četiri strane, ali ima i dosta vrtova. Dônja je varoš megju Mileševom, svega je 10 mahala, četiri kršćanske a šest muslimanskih, 486 lijepih prostranih, velikih, većinom po starom načinu daskom pokritih prizemnih kuća s baščama i vinogradima a izmegju sviju kuća najbolji su saraji budimskog vezira Smail paše.

Džamija ima 10. U Husein pašinu džamiju zalazi mnogo svijeta da klanja a vrata su joj u uglu, što do danas nisam vidio ni u koje džamije. Na domak ćuprije preko Mileševe lijepa je Dindar agina džamija, pred kojom je čudnovata sahat-kula. Glas se njenog zvona čuje do Mileševa

Prešav ovdje na Mileševi rijeku preko drvene ćuprije, dogjoh na musalu uriješenu i ukrašenu naokolo velikim i lijepim drvećem. Više vrata u Sokolovića hanu lijep je mesdžid a na glasu je i Veznedareva tekija. Ima tri daru-tedrisa, tri medrese, 4 mekteba i 4 tekije — dvije halvetijske, jedna kaderska i jedna bektašijska — tri trgovačka hana, od kojih je najbolji gore spomenuti Kasimpašin, sina Mehmed paše Sokolovića. Pred ovim hanom preko sokaka ima veliki vodomet, gdje pobožnici uzimlju abdest a narod vodu pije. Ima sto dućana. Zrak je lahak. Stanovnici svi nose poput Arnauta tijesne krajiške čakšire od čohe a na glavama kalpake od raznobojne čohe. Govore bosanski, srpski, bugarski i latinski. Momci većinom su golokraci do koljena, a hodaju uvijek naoružani noževima, sabljama i palama te po koji put silaze u Mletačko do Kotora četujući; a ima ih i dobrih junaka.

Zajahav poslije konje, pogjoh su deset drugova sjeveru uz rijeku Mileševu da se prohodam preko bašča i vinograda te ulovih nekoliko zeceva i za pola sata dogjosmo kroz lijepa sela u grad Mileševo.

Grad Mileševo sagradio je vojvoda po imenu Miloš. Kada je Hodavendig'jar zauzeo Drinopolje, krenuo je vojvoda imenom Miloš su 100.000 vojske protiv njega na Kosovo, gdje bude u bitci neprijatelj potučen.

Ovaj grad bio je stolica hercegovačkog vilajeta, a kada je sultan Mehmed Fatih krenuo da zauzme Bosnu osvoji Ahmed paša Hercegović taj grad. O njemu pišu grčki pisci ovako: Ovaj grad Mileševo uzeo je Ahmet paša Hercegović. Dok se još nije poturčio vjenčao je kćer španjolskoga kralja. Ugledav Ahmedbegov otac, ban hercegovački u bračnoj noći djevojku, pomami se te ne mogav se obuzdati, oskvrni ju. Njegov se sin od teške muke tako rascvili, da je istu noć sa trista konjanika pošao iz ovog grada Mileševa i došao u Uščup, gdje nagje gaziju Fatiha. Ispričavši mu potanko, što se desilo, poturči se pred sultanovim šehom Akšemsudinom i Mahmudpašom Hrvatom te mu nadjenuše ime Ahmed. Isti dan uze od Fatiha 50.000 probrane vojske sa nekoliko topova i krene iz Uščupa te stiže do Mileševa, obsjedne ga i bijući topovima osvoji konačno grad a otac mu potajno pobježe. Ahmedbeg posla Fatihu po muzdedžiji[1]) gradske ključeve. Pobjegav Ahmedbegov otac odavle, smjesti se blizu Dubrovnika u grad imenom Blagaj i ostane tude. Kada je Fatih to dočuo, darova mu radostan grad Mileševo sa sandžakom i jednim tûgom i sabljom te mu poruči: „Što god osvojiš gradova svoga oca, biće tvoji i ti ćeš u njima vladati.“

Pomenuti Ahmedbeg zasuka na to rukave i četujući i danju i noći za kratko vrijeme osvoji čitavu Hercegovinu. Nekoliko iza toga umro je, a nedomak Stambola osnovao je i sagradio varoš, koja se zove i danas Hercegovina i ovdje je ukopan.

Opis grada Mileševa.

Na visokim liticama tvrd je i kamenit, lijep grad, ali su neka mjesta od topova obijena. U njemu ima dvanaest kula. Bedemi i mazgale po njima još stoje. Hambarovi u gradu još su puni zaire. Ima oko 20 lijepih daskom pokrivenih kuća i jedna Fatihova džamija, riznica, džebhana, prema sjeveru lijepa gvozdena vrata. Iz grada ima do vode vodeni put te se njime krijući silazi do rijeke i uzimlje voda. Rijeka Mileševa izvire u hercegovačkom sandžaku ispod Dolskih planina. Prošav ispod ove tvrgjave sastaje se u kasabi Prijepolju sa Limom.

Ima gradski dizdar sa 150 vojnika i municije koliko treba. Dônja varoš nije osobito lijepa i uredna, ima oko 60 daskom pokritih kuća, jedna džamija, jedan han i desetak dućana. Vinograda i bašča ima na dosta mjesta, muških stanovnika oko 1000. Često se biju sa Kotoranima i dovlače četujući zarobljenike.

Pošav iz ovoga grada opet k sjeveru stigosmo za pet sata u Prijepolje a uraniv, idući pet sati zapadu, stigosmo u Taslidžu.

Opis Taslidže.

Tvrgjave nema. Krševite planine izokola bijele se poput stakla. Grad se zove Taslidžom zato, jer se stere megju tim planinama u širokom zelenom polju blizu jednog izvora. Ovdje je stolica hercegovačkog paše, jer je varoš u sredini vilajeta. U tom gradu bio sam gost u pašinim konacima. U konacima mu je 20 soba, divanhana, kuhinja, više štala a više vrela jedna lijepo izragjena drvena sofa. Po sultan Sulejmanovoj razdiobi tu je sijelo hercegovačkog paše u bosanskom vilajetu. Pašin je prihod otale 100.515 akči, zijameta ima 24, timara 224. Ima alajbeg, ceribaša sa čebedžijama, 3000 vojnika, 2000 pašalija. Kadiluk je od 150 akči. Kadiji dolazi od 70 sela prihoda sedam kesa a paši godišnje sedamdeset. Ima muftija, nekibul ešraf, plemića, vrsnih

[1]) Koji nosi veselu vijest.

ljudi, spahinski ćehaja, jenjičarski serdar, bilježnik, gradonačelnik, baždarski i harački zapovjednici.

Opis gradske zemlje. Megju golim, kao snijeg bijelim stijenama usred zeleni i megju vinogradima i baščama ima deset mahala: pet muslimanskih i pet kršćanskih. Džamija ima deset, megju njima najljepša i najvrjednija Hasan paše Bulehneklije kao da je carska, a sve zgrade u ovom gradu pokrivene olovom, zadužbina su Hasan paše. Minara joj je veoma visoka i lijepa a visoko kube diglo kao do nebesa glavu. Naokolo ima šest malenih polukubeta, a na dvoru pred vratima džamije, na četiri mramorna stupca tri su malena kubeta a u četiri ugla džamije još po jedno radi ukrasa načinjeno. Džamija prem je pomalehna, alemi su u nje visoki kao čovjek. Utemeljitelj, koji je bio valija u Misiru, tamo ih je načinio i potrošio za nje 10.000 dukata za pozlatu te ih poslao iz Aleksandrije u Misiru na mletačkim lagjama te se i danas sjaje kao da su iz majstoreve ruke netom izašli. Kada ih čovjek pogleda, zabliješte mu oči; boja u ovih alema od sultan Sulejmanovih vremena ni malo nije pofalila. Krasno je načinjena minbera. Majstor dao je mramoru toliki sjaj, da mu treba reći „ašikosum“.

Više mihraba na crnoj kadifi zlatom je vezena slika Ćabe vanredno izragjena. Ograda haremska drvenim je letvama ogragjena jer je hair-sahibija umro prije svršetka. U ovoj džamiji ima neobičnih stvari za vidjeti. Prostrta je prostirkama, koje je za sultan Sulejmanova vremena donio Hasan paša iz Misira, da se steru po džamiji pa su i danas tako lijepe i šarene, kao da su netom iz majstorske ruke izišle te da još nekoliko stotina godina mogu ustrajati. Ima tu Hadži Huseinova, Hadži Rizvanova, Hadži Alina, Odabašina i Ahmedbegova džamija, dvije medrese, tri mekteba, dvije tekije i jedno Hasanpašino imare, lijepa banja, tri hana poput bezistana kao gradovi, oko 700 tvrdih daskom, crijepom i pločom pokritih kuća bez bašča i vinograda. Pašini su saraji na istočnoj strani grada kraj rijeke Breznice. U čaršiji ima oko 200 dućana, većinom su tufekčinski. Gradski zrak je dobar a sokaci svi su lijepo kaldrmani. Na južnoj strani na dva sata hoda lijepe su zelene livade, kroz koje teče Čehotina rijeka. U taslidžkom polju nema ni koje puste zemlje. Tlo im je posve rodno i dobro, sela su plodna i obragjena a izokola su čifluci. Ispod bijelih stijena izvire na istočnoj strani bistra voda zvana Breznica i teče ispod pašina saraja a prošav pod ćuprijom ide u tabašnicu te pod njom okreće deset mlinova, zaljeva za tim nekoliko stotina vrtova i bašča i saljeva se u Čehotinu. Pošto je grad opkoljen planinama, bude vrlo velika zima: snijeg napane toliki, da idući iz Prijepolja preko Babinih čajra u Taslidžu, zasagjuju smrčeve stupove, da se put ne izgubi. Snijeg im neprekidno leži 6 mjeseci; a kako je kamenito, bude ljeti po četiri mjeseca silna žega. Što da duljim? Ljeti je ljeto, a zimi zima!

Ostale spomena vrijedne stvari u gradu su duge i male puške s čakmacima, poznata su i tabandžeta a taslidžki konji su na glasu. Žitelji nose čohane dolame, gragjani nose tijesne čakšire kao krajiške sa kopčami i opanke, a na glavama raznobojne kalpake, postavljene samurom i drugom postavom. Hodaju puškama i sabljama, govore bosanski. Ljudi su lijepi, darežljivi i uljudni.

Pošav odavle zapadu i prošav nekoliko ubavih sela, stigoh za šest sati preko krševa do odžaka Džaferbega Pulehneklije i prošav ga za četiri sata u Čajniče.

Kasaba Čajniče.

Po propisu Sultan Sulejman hanovu pripada hercegovačkom sandžak paši, ali je prihod odregjen Njegovu Veličanstvu. Ispred paše čini defterdar zapt. Zapovjednik

je vojvoda sa 200 ljudi i lijep je kadiluk od 150 akči; mjesto je čehajsko, imade jenjičarski serdar, načelnik, bilježnik i prvaka.

Opis Čajniča. Ovo začudno mjesto na zemlji u jednu je ruku prijatno i veselo, u drugu strašivo i opasno. Ovako bregovima i prodolicama opkoljena strašiva grada nisam vidio nijednog. U ove kasabe na tri su se strane do pod nebeske visine ustrmile strašive planine a do pod nebesa digli se ovršci vitkih drveća okićenih trešnjama i na mnogo mjesta ima uprav rajskih lijepih bašča. U ovih planina ima kao paklenih zjala i ponora i tako mi Boga, čovjek se ne usugjuje pogledati, oči mu zabliješte te bi pao u ove ponore. S južne strane na velikom brijegu čajničke kasabe sagragjene su kuće kao na Gjihangirovu brijegu u Stambolu jedna na drugoj; zemljište im je tijesno. U ovome šeheru ima u zemlji ponora visokih kao minare, strašivih za gledanje a u ove ponore pada svake godine po nekoliko djece, mazga, konja i satare se. Jedan hajir sahibija po imenu Hadži Balija napravio je preko ovog paklenog jaza jednu veliku ćupriju s litice na liticu, a nadmašuje upravo ista ljudsku moć. Ko odavle strmo pogleda, uhvati ga nesvjestica a tijelo mu zatrepti kao u jesen lišće na drveću. U šeheru ima pet muslimanskih i tri kršćanske mabale: Sinan pašina, Turbe, Imaret, Prijeka, Doljnja i Ponorska mahala poznate su. Ima oko 700 velikih i malih, tvrdih, jednokatnih i dvokatnih zgrada i srednjih kuća, sve čeremitom, daskom, šindrikom i kamenom pločom pokritih, a sve je jedna više druge kuće. Imade bašča, avlija, deset džamija, pet je povećih. Od sviju je u čaršiji ponosna i lijepa džamija Mehmed paše Sokolovićeva zeta Sinan paše, i prem ima džamija samo jedno kube, sasvim je široka a lijepo je izragjen mihrab, mimber, musandara s lijepim klesarijama čista je bogomolja. Kada sunce upre u bistre i poput negjeća sjajne prozore, jako se rasvijetli. Izvanjske sofe pod tri su okrugla visoka kubeta, ali joj je dvorište tijesno. Ova džamija imade visoku, tanku, lijepo izragjenu minaru a ko se poznaje u gragjevine, kada je dobro promotri od velikih čuda veli, da mu Bog da svako dobro, jer utvrditi temelj džamije na ovakom tijesnom klancu i sazidati ovaku začudnu minaru sa ljudima je nemoguće. Izokola harema su sobe za softe, na sredini dvorišta imade jedan vodomet, vrijedan da se pogleda, iz koga mlazovi štrcaju u vis. Svak, koji vjeruje u Jednoga, ponovivši avdest iz „hanefijskih“ [1]) češama, moli se i klanja stvorcu svega svijeta. Više džamijskih vrata na lijep način napisan i pozlaćen je ovi tarih:

قيلوب احيا سنان بك اوز ديارين ياپوب بوجامعي قيلدى خوش احسان
تفكر له چيقاردم تاريخنى كوزل اولدى مناسب بيت رحمان

سنه ۹۷۸

= „Sinan beg proširi svoje rodno mjesto načiniv ovu džamiju učini lijepo dobro. Promišljeno izvadi joj datum: ‚Lijepa bi munasib Božija kuća‘. 978. po H. (1570.).“

U ove džamije s desne strane pod jednim visokim kubetom ukopan je Sinan paša, hair-sahibi. Više vrata mu je ovaj tarih na kamenoj ploči uklesan:

ويردى خداى مالكه جان عزيزى كنعان عدن يوسفى مهر جنان بكي
هاتف دعا ايدوب ديدى تاريخ موتى فردوس عدنه كندر الها سنان بكي

سنه ۹۸۹

= „Bog dade Rizvanu Azizovu dušu. Josip iz lijepoga rajskog Kanâna je misirski beg.“

[1]) Hanefiti su zapadni muslimani, koji su prihvatili imama Azama nauk te veoma paze da voda, kojom se služe za abdesta, bude posve čista.

Nevigjeni dovu čineći smrtni mu tarih reče: „U najljepši raj pošalji Bože Sinan bega“ [1]) (989. po H. = 1581.).

Preko sokaka uz Sinan pašine saraje prislonjeno je jedno veliko kube, pod kojim su Sinan pašini sinovi ukopani. U ovome šeheru sve su velike zgrade Sinan pašina zadužbina a sve su olovom pokrite i ovu varoš zauzeli. Imade svega osam bogomolja: dvije s kamenitim minarama, tri s drvenim, a ostale su bez minare.

U šeheru ima do na dno prodolica oko pedeset vodenih mlina. Imade tri medrese. Od sviju je Sinan pašina najurednija. Imade svega pet mekteba, u kojima se uči nauka, četiri derviške tekije i tri hana. Na vrh ćuprije Hadži Balin han kao da je tvrgjava, hanovi su kao bezisteni, samo je jedna, ali sasvim lijepo izragjena vesela i lijepa banja, oko 200 dućana, prem ih nisam brojio. Bezistena pako nema. Kraj Hadži Balina hana povrh prodolica puno je kovačkih dućana, jedna musafirhana za siromake, i to je Gazi Sinan pašina zadužbina. Kraj džamije i pašinih saraja imade jedno imare, svim dolaznicima i prolaznicima, bogatim i siromašnim, starim i mladim, svake godine i mjeseca, jutrom i večerom puna je jela. Imade sedam perivoja a megju njima ima jedan poput raja. U šeheru, dolazeći od kible iz Taslidže do Čajniča pola sata na putu, od Sinan pašine česme do u Čajniče s desna je i s lijeva kraj puta samo visoko trešnjevo drveće. S onu stranu naprama kibli je sublizu oko hiljadu koraka duga Gazi Miradbabina bašča, u kojoj je na povisokom brežuljku Bektašinska tekija, vrijedna da se razgleda. Sav se čajnički šeher vidi ispred ove tekije: tako je vidik velik. Ispod jednog kuta izvor je žive i slatke vode, koja je kao komad leda te se u mjesecu Temisu [2]) ne mogu ni tri srkljaja popiti. U ovom lijepom urednom mjestu ima šta i šta zemlje i sofa a ima i dosta sjedalica. Nekoliko hiljada izraslih drveta blaže hladom vrućinu žarkoga sunca, a hlad je tako gust kao u perzijskim baščama. Teferičlije naslagjuju se, slušajući pjesmu od nekoliko tisuća ptica. Na dosta se mjesta na tekućim vodama kreću ražnjevi sa nataknutim mesom kao što se kreću Mevlevije, a kada se ispeče, jede se a da se oko njega nije namučilo. U svakom se kutu Čajniča čuju lijepi i ugodni glasovi mladeži te na sve strane danju i noću sjede i teferičuju u priregjenim sijelima. Šta ću vam duljiti? Iz ostalih varoši dolaze stanovnici s jelom i pićem na ovo teferično mjesto, te različito uživajući razveseljavaju dušu.

Bašča na Musali. I ako bašča na Musali nije onaka kao u užičkog šehera, ipak je to začudna bogomolja. Groblje u ovog čajničkog šehera na ovom mjestu kraj velikog puta je veselo, tiho mjesto a sve na njem leži gluho i nijemo, a u misli mi bi, kao da su ovog fakira Evliju zamolili da izmoli jednu fatihu [3]).

Dodatak o Čajniču. Ovaj šeher i ako je na strašivu mjestu, ipak mu je zrak vrlo lijep. Uredan je i dobar kaza i odasvud su planine sa livadama i bašče. Sela su u blizini jedno uz drugo i plodna; stanovnici govore svi bosanski i oblače svi krajiško odijelo. Žene im nose goleme oglavke i oblače feredže od crnog beza a hodaju sasvim skromno, prave su muslomanke i čuvaju se. Narod, a ispred sviju moj putni drug, Hadži Velija, koji me počastio, pravi su Božiji robovi, svi se od grijeha čuvaju, svi se bave o sebi i svak se sam navraća na pravi put. Gostoljubivi su veoma i snošljivi. Megju njima ima ljudi, koji ne bi požalili za druga ni svoje duše. Bio sam

[1]) Ovaj Sinanbegov smrtni tarih spjevao je „Zijai Čelebija“, rogjeni Mostarac, koji je bio toga vremena malo ne najsavršeniji u pjesničkim djelima. Firdevs je rajska bašča, a aden je raj.

[2]) Velika bašča, u kojoj imade tekuća voda i raznovrsna voća, gdje se teferičuje.

[3]) = juli.

[4]) Fatiha je jedno sure iz Kur-ana, koje se obično moli, kada se progje ispred groblja.

gost u kući Mezaki efendije, teskeredžije velikog vezira Ćuprilića, koji je rodom iz Čajniča, i sproveo se i teferičovao tri dana sa stanovnicima ovog šehera tako, da se opisati ne da.

Od znamenitijih stvari ove varoši nabavismo dosta različitih sjekira, velikih topuza, konjskih bukagija i drugih sveza.

Oprostiv se iza toga sa svojim znancima i prijateljima i uzevši po izbor drugova te prošav za dva sata Mahmud spahin odžak, stigosmo nakon četiri sata hoda u varoš Foču.

Fočanska varoš.

God. 869. po H. (= 1464.) osvojio ju Sultan Fatih Mehmed han. Tvrgjava je megju planinama dosta porušena, i današnji dan po Gazi sultan Sulejmanovu opisu u hercegovačkom je sandžaku hâs hercegovačkog paše. Zapovjednik im je vojvoda a lijep kaza od sedamdeset i sedam nahija i sela su po tri akče. Imade muftija i nekibul-ešraf, jenjičarski serdar. spahijski čehaja, harački aga, baždardžija, bilježnik i načelnik i imade velikih ljudi i prvaka.

Opis Foče. Stere se kraj velike rijeke Drine od istoka zapadu u duljinu. Od kibleta s juga i zapada, koliko može top dobaciti, planine su obrasle šumama i velikim drvećem. Varoš je velika, megju ovim planinama na ravnoj širini do vode Drine a ukrašena i pokićena baščama i vinogradima, tvrdo je sagragjena sa širokim kućama na jedan i dva kata, jednim poviše drugog. Imade osamnaest mahala, deset mahala muslimanskih a osam mahala bugarskih, srpskih, latinskih i jedna jehudijska. Ima 2166 gizdavih i lijepih, bezprikornih, crijepom i pločom pokritih urednih kuća s baščama. Svaka je poput perzijskog ubavog ljetnikovca uregjena. Od sviju najljepši su novosagragjeni saraji Mustafa efendije Kadića, koji je u lijepome Stambulu spahijski zastupnik, Bekjo palača, Baš-ačik saraj i serdarevi su saraji poznati.

Džamije. Svega je sedamnaest džamija, nada sviju je u čaršiji stara, po starom stilu sagragjena, Sultan Bajazid Velina džamija, jedna stara, tvrda bogomolja, pod daščanim kubetoma s jednom minarom, pokrivena olovom. I Fatime sultanije džamija pokrita je olovom, uredna, lijepa bogomolja. Iza tog ima na kraj šehera na zapadu Šejh Piri efendija džamija, prosto gragjena, Defterdar pašina džamija s jednom minarom pod olovom, zatim Osmanagina džamija, u koje je više vrata ovi tarih napisan:

بنـای جامع جنت مثالی حاجی عثمانك عجب اعلا عبادتگاه ارباب صفا اولدی
زیارت ایلین خیر اتنك اقامنه دیدی تاریخ جامع رعنـا مقـام دلکشـا اولدی

۱۰۲۲ نه

= „Rajska džamijska zgrada H. Osmanova, začudna je lijepa bogomolja za vesele.“ Polaznik njegove zadužbine reče na svršetku tarih: „Džamija lijepa bi mjesto, koje srce razveseljuje.“ (1022. po H. (= 1613.)

I ova ugledna džamija pokrita je olovnim pločama. Zatim kadije Osman efendije džamija, u koje je više vrata ovaj tarih:

تاریخه طوبی لمن دخله طاهراً

۱۰۰۲ نه

= „Datum joj je: ‚Blago onome, ko čist ugje u nju‘. 1002. po H. (= 1593.).“

Ove spomenute velike džamije su s onu stranu u fočanskom šeheru; osim njih ima po mahalama jedanaest bogomolja. Ovaj šeher Foču dijeli Čehotina na dvoje. Prešav preko vode na istočnoj strani džamije ima preko drvene ćuprije na onoj

strani blizu ćuprije Hasan pašina džamija — Aladža džamija — glasovita na svijetu, uriješena bogomolja. U bosanskom ajaletu, u zvorničkom sandžaku i u gradu Taslidži, te drugim mjestima nema ovoj džamiji prilike. Gragja je Ramazanage, glavnog zastupnika velikog mimara[1]) Sinanage, sina Abdul Menagina, a Kodža mimar Sinan bio je u Sultan Sulejmana mimarbaša. Svu moć uložio je u Aladžu džamiju, dok ju je napravio taku ubavu i krasnu, da joj prilike nema. U ovoj džamiji toliko je gragjevinskog znanja potrošeno te je tako lijepa i divna, da graditelji i muhendizi, koji potlje njega dolaziše, vele, da ovake gragje nema više nigdje. Graditelj gragjevine načinio je na četiri ugla na duvaru poput kalajisane čase po jedno čudovito okruglo malo kube, koje je zavrijedilo da svako dogje amo i da ga vidi. Mimber, mihrab džamije, pendžeri i mujezinski mahfil načinjeni su od bijela mramora, tvrdo i isklesani kao mušebak lijepo na relijef, da svakome od gledanja pamet zanose. Spoljašnje sofe pod tri su kubeta, koja su na četiri stupa od bijeloga mramora kao staklo. Da kiša i snijeg ne bi poprskala mnogi narod, koji se na ovim sofama Bogu moli, načinjeno je na dvadeset stupaca poput stakla vrlo lijepo predvorje poput trijema od drveta, a kogod ga vidi začudi se, a sva radnja i krasni relijefi su kao mreža u sačaka. U ovih je sofa duvar prema kible sav veoma krasno, lijepo i začudno islikan. Na sredini dvorišta, na zelenu mjestu, na šest je stupaca poput visoka ćoška protegnuto jedno minali kube, pod kojim je majstor načinio od mramora jedan vodomet, da se uzimlje abdest. Iz česama teče živa voda u vis tako, da se svaki, koji vidi, od čuda zanese, a kada će se pomoliti, ponavlja umivanje na tome krasno izragjenom vodometu. U ove je džamije s desne strane kraj puta jedno kube na četiri stupca, visoko kao u cara; okolica je od gvozdena mušebka a prozori su tako izragjeni, kao da je sam Davud pejgamber izradio.

Svi se majstori, inžiniri i svjetski putnici čude i dive ovom kubetu i ovim gvozdenim mušebcima, kada ih dobro razgledaju. Hajir sahibija Hasan paša, bivši budimski defterdar, preminuo je a po njegovoj naredbi ukopano mu je čisto tijelo u fočanskom šeheru kraj ove džamije pod pomenutim minali kubetom i dan danas je to turbe veselo i uredno! Da mu Bog grijehe oprosti i da ga pomiluje! Zaista, Ramazan je gospodar, nadaren i umjetnošću i vještinom kao Hatemi-taije[2]) i Džaferi-bermekije, lijepe naravi, darežljivosti, koji ne žali blaga, a graditelj, koji je napravio dvadeset i jednu džamiju, uloživ u svaku po nešto umjetnosti, u ovu je džamiju utrošio sve i sa svom svojom snagom sagradio je bogomolju, kojoj u Evropi nema ravne. Pošto su utemeljitelju iz sviju pokrajina vještaci izmislili i na dar donijeli po koju izragjenu stvar a svaki darivao je po mogućnosti; tim je darovima — krasno izragjenim svjetionicima — ukrašena džamija iznutra. Džamija je kao lijepa mlada, mjesečnog obraza, vidna i vesela bogomolja. U ove džamije, više visokih vrata, na uzvišenom čemeru, na bijelom pravom mramoru poput karahisarske gragje, lijepom je jazijom ovaj tarih napisan:

قد بنى هذا الجامع الشريف صاحب الخيرات والحسنات
حسن بنى يوسف والق تاريخه ✱ يا قيوم تقبل بقبول حسن

١٠٤٧ سنه

= Napravi lijepu džamiju zadužbenik ovog lijepog posla, Hasan sin Jusufov. Tarih joj bi: „Ej Ti, koji za uvijek živiš, primi ju lijepim primanjem". (1047. po H. (= 1637.)

[1]) Vrhovni inžinir.

[2]) To je bio u staro vrijeme kitajski sultan, koji je svakog, koji bi od njega išta zamolio, od jednoć obogatio.

Uz ovu je džamiju emira Mehmedage džamija, ponosna, lijepa i začudna, ali narod u njoj malo klanja. U narodu se zove ova džamija „Pašinom džamijom“, a više vrata joj je ovaki tarih:

قد بنى ووسع هذا الجامع الشريف محمد اغا ابن عبداللطيف
المتولى الواقف . مرر فى سنة احدى وستين وتسعمائه

= Načini i proširi ovu lijepu džamiju Mehmedaga sin Abdul-Latifov, vakufski mutevelija: „Napisa se devetsto šezdeset prve godine“. (= 1553.)

Džafer efendina džamija, s olovom pokrita, bez prilike je vidna i stara.

Sulejmanbegova džamija je vesela, razgaljuje srca, ali ima malo džemata.

Osim ovih džamija ima na ovoj strani mahalskih mezdžida. Ima šest medresa a u nekim se uči „Hadisi šerif“.

Ima osam tekija, a od sviju se ističe prema kibli ovog šehera megju baščama i vinogradima Bajezid babina tekija, ispred koje se vidi pazar i čaršija, u svijetu začudna, s raznovrsnim divhanama i kuhinjama provigjena. Imade tri banje, jedna je pokojne Fatime sultanije banja, jedna je Bajezidova banja, a jedna je banja Mustafa efendije, spahijskog zastupnika. Kraj ove je banje meščema, koja je Mustafa efendije. Kraj Mustafa efendijine banje imade jedna široka „musala“, na kojoj stanovnici dovu čine. Ima dva imareta, jedno je sultan Bajezidovo a drugo Aladže džamije.

Od znamenitih stvari ima u vodi Drini oko četrdeset raznih vrsti riba. Hljeb je bijel a ima čistoga meda. Grožgja ima sedam nejednakih vrsti a sočno je grožgje. Višnje, kruške i jeribasme su im poznate. Po kazivanju baždaraginu imade dvadeset i šest hiljada dunuma vinograda i bašči, koji plaćaju desetinu. U čaršiji ima pet sto i četrdeset dućana; kroz sred srijede uregjenog pazara teče u ovom šeheru rijeka Drina, koja se ne može na konju preći. Prema kibli od vode veliki je šeher, a od sjevera su plodni vinogradi. Žitelji grada prelaze u lagjama i čamcima. Sve odličnije šeherske kuće i velike palače su kraj Drine; ćoškovi i prozori gledaju na Drinu a varoš kraj vode duga je četiri hiljade koraka. Ova rijeka Drina izvire u sredini Hercegovine kod Kulašina i Čemernih čajra u Zagorju i Uloškim planinama, te ojačav udara najprije na ovi šeher i teče jedan sat kroz bašče i vinograde ravnim pravcem, ne zavijajući ni malo. U šeheru ima na istoku pred Aladžom džamijom voda Čehotina a niže tabhane sastaje se s Drinom. Rijeka Čehotina teče u fočanskom šeheru na istoku, ali joj je vrelo prema kibli jedanaest konaka daleko u Arnautluku u Prizrenskom sandžaku ispod planine Bihovske nahije. Drina prolazi Pivu, Nikšić, Hatrnjak te Dudunjanske planine, tekući ispod Plavske tvrgjave prolazi otale Taslidžkim poljem i prošav kroz fočanski šeher dijeli fočanski šeher na dvoje i na ovom se mjestu s Drinom sastaje. Idući sjeveru udara na Ustikolinu i zatim se sastaje Limom i prošav bosanski Višegrad dolazi do kasabe Bijeljine a pod Račom ulijeva se u Savu.

U ovom hercegovačkom sandžaku imadu dva uredna šehera, jedno je Foča a drugo Mostar. Stanovnici su u licu slatki, lijepi, čista vjerovanja, pobožni i muslimani ljudi. Muškinje oblače haljine od raznovrsne čohe, plemići i velikaši zavijaju bijele saruke, srednji ljudi nose pokratke haljine i čakšire s kopčama, prikladne papuče i ljubičaste kalpake od čohe. Govore bosanski, većinom su trgovci, ali imade dosta hadžija i gazija. Žene širokih oglavaka savijenim čemberom, oblače sve feredže od crnog beza i čohe i idu poput Rabiai-Advijje sakrite. Cure su veoma lijepe i čuvaju se, djeca su bistroumna i pametna i pamte mnogo stihova ćitaba na pamet. Momci su im gazije, junaci, slobodni kao sokolovi i uvijek su u ratu sa Mlećanima. Hodže su im vješti raznovrsnom

znanju, ranara i liječnika ima bez broja. Od zijareta poznato je Bajezid babino i Murat babino turbe. Obojica su ukopani u tekiji.

Začudna ćuprija fočanskog šehera.

U Anadolu blizu vrela u Mummen nahiji kraj Bijeloga mora ima jedan grad pod imenom Crna Foča. Ali ovo je hercegovačka Foča. Na zapadu od šehera pola sata hoda daleko ima na Kara-Burunu, preko velike rijeke Drine jedna drvena visoka ćuprija na jedno okno, vrlo strašiva za to, što nije kamena. Ali stari majstori načinili su ovu začudnu veliku ćupriju, polažući na kamene kule s obje strane debele grede poput lastavičina krila[1]). Vežući majstorski jednu do druge i nižući ih načiniše na sred ćuprije svezu od pet uporednih greda povezav na krajevima ove debele grede i tako postade golema ćuprija, kojoj para nema ni u kakvu vilajetu, preko koje ljudi, stoka i mazge prelaze; ali se veoma ljulja te se čovjek ne usugjuje dolje pogledati: oči čovjeku zaslijepe a srce mu zadrhće. U ovoj okolici nema nikako kola a i da ima, preko ove ćuprije ne biše mogla preći. Ova je ćuprija Sultan Sulejmanhanova a za njen popravak svezao je jedanaest sela.

Otale dogjoh opet u Foču te s nekoliko znanaca pregjoh rijeku Čehotinu, da se ogledam i kraj vode Drine idući sjeveru, dogjosmo u kasabu Ustikolinu. To je vojvodaluk hercegovačkog sandžakbega, a kadiluk od 80 akči, koji pripada Foči a dodijeljen je fočanskom muftiji kao neznatan arpaluk. Ima tu ćehaja, ali zapovjednika i odličnika nema. Kasaba je kraj vode, ima 175 kamenom pokritih kuća, jedna džamija i jedan mesdžid, jedna banja, jedna tekija, jedan han i desetak dućana; bašča ima bez broja. Prije je ovdje bila drvena ćuprija. Pošav odavle i prešav krševite i kamenite planine i puteve, dogjosmo za sedam sati u selo Dobro Polje kraj vode Bistrice. Selo je lijepo od tri sto kuća s baščama i vinogradima. Ovdje se vadi iz vode obilje riba pastrma. Voda je krasna a dolazi iz Zagorskih planina te se u Drinu uljeva. Idući odavle pet sati dogjosmo u staru tvrgjavu Plač, koju je za Fatihova vremena osvojio Ahmed paša Hercegović, i ona je u Hercegovini vojvodaluk. Veoma je blizu Foči, ali je zabitna i kršovita, ima dvije mahale sa oko dvjesta siromašnih kuća pokritih pločom. Tvrgjava je lijepa na visokom brežuljku; ostariv tijekom vremena i oboriv se popravili su stanovnici tvrgjavu o svoj trošak te u njoj čuvaju blago i djecu. Ima jedan vratar i dizdar i dvadeset čuvara bez plaće te do sabaha dovikujući svemogućeg Boga bdiju i stražare, jer je Kotor dosta blizu tvrgjave. I ja sam do zore s mojih sedam robova i pet vijernih sluga čuvao stražu. Mjesto je vrlo opasno i strašivo. Doli pod tvrgjavom u prodolici ima u varoši malešna džamija, jedan han i jedna malešna banja pred hanom. Prešav kamenu ćupriju, idući u tvrgjavu, ima desetak dućančića. Tu noć probdismo, jedući na nevarenom maslu pečenu ribu pastrmu i onda mi gazije ove kasabe prema sultanovoj zapovijedi, koja mi je u rukama, dadoše oko pedeset hrvatskih momaka pod oružjem za pratioce i društvo. Idući četiri sata zapadu i vidjevši sto muka i jada pregjosmo — dragom Bogu hvalu — Behgijsku planinu zdravo, našav brloge, gdje su neprijatelji bili u zasjedi i pobrav im hljeb, opanke i struke ugjosmo opet u zabitne planine. Od nevolje sjašio sam sa slugama s konja i zagrnuv skute te idući pješe četiri sata izagjosmo na veliku zabitnu planinu zvanu Ahorman, obraslu drvećem, gdje je na jednom zelenom mjestu grob pokojnog velikog Ali paše

[1]) Ovo se ima tako razumjeti, da su na kamene podnoške ćuprije polagali više nizova greda, tako da je slijedeći niz bio uvijek dulji od dônjega i tako ga nadmašio, pa je čitava gragja sa strane donekle izgledala kao lastavičino krilo, gdje su dônja pera takogjer kraća od gornjih.

Čengića babe i dede. Sjahav s konja i ručajući što imadosmo pri ruci gotova jela i uzjahav što prije na konje te pohitivši dogjosmo odžaku Čengića. Ovaj se kraj zove Zagorska nahija. Čengića su kuće poput tvrgjave vrlo goleme, okolo ima tri sto odaja, hodnika, banja, kuhinja, šupa i štala, u koje može stati oko dvije hiljade konja. U ovim zemljama ovakoj golemoj kući vele odžak. Rustem beg Čengić darova mi ovdje jednog ata poput srne i u njegovom gostinjcu ostanemo jednu noć. Sjutra dan rano, uzev i od Rustem bega oko pedetet oružanlh drugova na konjima, prelazeći putem čas po čas krševe, stignemo u varoš Jeleč. I to je od hercegovačkog sandžaka vojvodaluk na zelenom polju, kasaba od dvije sto kuća s baščama i vinogradima, lijepim hanom a izokola sa bijelim kamenjacima. Odavle uzevši drugove, skačući pet sati preko krševa, pregjosmo na konjima vodu zvanu Nova. Ova voda tekuć s vrh mjesta malo prijeko kroz sela, ide do kasabe Uloga; otale sastaje se s rijekom Neretvom, udara na Mostar, Počitelj, Gabelu, te pod tvrgjavom zvanom Norin proširi se kao more te sa dvadeset mjesta teče u mletački zaljev i teče prema španjolskom otoku Pulji. Ovoj vodi Franci vele Neretva. Sve vode, koje teku preko jezerskih livada i Uloških prodolica, sastaju se Neretvom. Prešav ovu rijeku Neretvu s konjima, idući pet sati stigosmo u kasabu Ulog.

Kasaba Ulog.

U budimskom ajaletu ima kraj rijeke Dunava jedna tvrgjava Ulog, a ovo je hercegovački Ulog.

Tvrgjava u planinama trošna je i hercegovačkog sandžaka vojvodaluk. Čehaje, jenjičarskog serdara ni znamenitih prvaka nema. Svega su tri mahale. Ima Mehmed bega Šestokrilije džamija, koja ima vrlo visoku minaru, imadu dva mesdžida i jedan tvrd han i jedna malešna banja. Ima pet dućančića i oko sto i pedeset pločom pokritih kućica. Cijelu okolicu je neprijatelj poharao.

Uzevši odavle do pedeset drugova, prešav mukom iza kasabe Morinske čajre i došav na cvatuću zelen livade i do potoka, na novo se okrijepismo a konji nam se stadoše valjati po isevatenoj travi. Odavle idući punih sedam sati gore-dolje stupismo na Nevesinjsko polje. Osvježiv se novim životom, idući preko tog zelenog polja, stigosmo u gizdavo lijepo Nevesinje.

Opis nevesinjske zemlje i šehera.

Na rubu jednog golemog polja udaljeno je Nevesinje od polja oko pola sata a polje je široko tri sata a dugo pet sati, naokolo okićeno rodnim selima i čiflucima. Na zapadnoj je strani polja pod skutom nevesinjskih planina a na ravnom, širokom i travnatom mjestu. Svega ima šest mahala — dvije su kršćanske —, ukupno 1500 lijepih, gizdavih, kamenom pločom pokritih, tvrdo zidanih i urednih kuća a sve s baščama i vinogradima, tekućim vodama i širokim avlijama.

Džamije. Ima 11 džamija a od sviju je najljepša i najbolja Sultan Bajazid Velina džamija, stara bogomolja pod jednim brdom usred zeleni, gdje danju i noću ptice pjevaju. Sva je zgrada pokrita čistim olovom. 986. po Hidžretu preradio ju je mutevelija te džamije iz nutra i iz vana sve po novom stilu, oboriv staru gragju, obojiv strop lijepom slikarijom. S desne je strane probio zid i načinio dva ćemera i tako je proširio džamiju. Na izvanjskim sofama načinio je mjesto starih kubeta viša i ljepša, a svako kao da je od kitajskog porculana. Dvorište je nasred jedne zeleni, vodometom i raznolikim drvećem ukrašeno. Miris lipa i čempresa zavrti narodu mozak. Naokolo oko harema načinio je odaje. Ali minara nije osobito visoka ni lijepa. Mihrab, mim-

bera i lijepa musandara i hni čurs vrlo su lijepo izragjeni. Osim ove ima u čaršiji Velija agina džamija; džamija je stara, prosta, olovom pokrita. Više vrata napisan je ovi tarih:

ولی اغا اوصاحب خیر چونکی　　بنـا قیـلدی بو جامعی اوزاهد
ایشـیدنلر ایدوب تاریخ قصدینی　　اولودر شول مقام دارالمسـاجد

۹۲۱
ه

= Velijaga, gospodar zadužbine, napravi ovu džamiju taj pobožnik; koji čuše namijeniše reći tarih: „Golemo je ovo mjesto, kuća pobožnika". (921. po H. = 1515.)

I u džamije više haremskih vrata imade jedna sahat-kula; svi šeherski mujezini ravnaju se po ovom satu, te uče u pet odregjenih vaktova esani-Muhamedijju. Sinan kadieefendina džamija je stara džamija, olovom pokrita. Imade svega osam mesdžida, dvije medrese: jedna sultan Bajezid Velina, oko harema joj je znamenita učiona odlična, a jedna je medresa Velijagine džamije; imade i jedna kuća, u kojoj se predaje „hazreti pejgamberov alejhisselatu ve sela hadisi-šerif". Imade i jedan darul-kurra[1]) za hafize. Ova dva velika hajra su pod stepenicama Bajezid Veline džamije a zadužbina pokojnog Ali efendije, brata velikog Ibrahima efendije pod velikim su kubetom, olovom pokrite. U ovom hercegovačkom kraju nema ovakog osobitog „darul-hadisa" i „darul-kurraa". Imade šest dječijih mekteba i jedno imare za siromake i putnike a zadužbina je Sultan Bajezid Velina, i tri derviške tekije. Preko sokaka, prama Velibegovoj džamiji, sagragjen je veoma tvrdi han; imade jedna lijepa banja od hair-sahibije džamije Velibegova sina, koju je privezao uz očinju džamiju; imade oko osamdeset dućana — bezistana nema — ali u čaršiji i po trgovima su sokaci široki, lijepo uregjeni i tako pokaldrmljeni, da se ni u jednom šeheru ne vigjaju ovako pokaldrmljeni sokaci. I u ovoj se čaršiji nalazi u jednoj rajskoj bašči meščema hazreti pejgamberova (alejhiselam) čistog i pravog šerijata.

U ovoj varoši ne bude ljuta zima, nego osrednja, a kako su voda i zrak dobri, imade i lijepih ljudi; svi govore bosanski, nose turbane i kalpake i ratuju često s primorskim, ljubuškim i kotorskim Uskocima. Kada sam ja bio u ovoj varoši, načiniše oko varoši na četiri strane na osam mjesta stražarnice, svaka na četiri stupa do nebeskih visina visokih kao jarbolovi, a u svakoj čuvaju svaku noć po šest momaka puškara strašu da nadziru i čuvaju varoš. Tu noć dogje oko trista neprijatelja iz planine da opljačka Nevesinjsku varoš. Iz pomenutih stražarnica sasuše na neprijatelja poput bure olovo i usmrtiše sedamdeset i tri neprijatelja a četrdeset i pet zarobivši povezaše u lance. Ostatak pobježe, izgubljen u njihovu nesretnu zemlju.

Sjutra rano uzeh iz ove varoši pedeset drugova pješaka i konjanika i preko Nevesinjskog polja prama kibli kraj urednih čifluka prošavši Lebsadetov odžak, dogjosmo za tri sata u selo Zobdol. Zobdol znači „ječmeno selo", a veliko je selo sa sto kuća na ušću od četiri prodolica. U svake kuće imade po jedna tvrda kula a svaki dan i svaku noć ratuju s Kotoranima. Ovdje imade pet sto od sultana odregjenih momaka za čuvanje. Tu noć prenoćismo u tom selu. Prije je ovo selo Zobdol bilo vrlo uredno mjesto, ali ga svaki čas neprijatelj hara.

Selo je muslimansko s jednom džamijom. Uzevši odavle momaka što god može pušku ispaliti za pratioce i svi pouzdavši se u Božiju pomoć i zaštitu, idući šest sati

[1]) Dar = kuća, a kurra = učenik. Darul-kurra je škola, gdje se uči i podučava mladež „kur-ani azimuššan" na pamet.

pješke preko kamenitih planina tijesnim putevima da ne ostaše ni u konja ploče ni u naših čizama gjonovi, pregjosmo pješke obnemogli su sto hiljada muka i tegoba Dabarske planine, te idući gore dolje stigosmo u selo Dabar. Ovo je mjesto dugo i široko po jedan sat, na jednom malešnom poljicu od petnaest urednih kuća, pokritih pločom s baščama i vinogradima. Imadu jednu malešnu džamiju, u koju može stati samo pedeset ljudi. Selo je muslimansko, ali oni svaku noć od straha pred neprijateljem leže i noćivaju po planinama. Iza tog idući tri sata iz ovoga Dabarskog polja na niže zapadu dogjosmo u kasabu Dol.

Dol kasaba (Predol).

Kasaba je tvrdo zidana i lijepa u jednoj prodolici s baščama i vinogradima i s jednom lijepom džamijom i s dva mesdžida, s jednom tekijom, s jednom malešnom banjom, s jednim hanom i s petnaest dućana, ali prije nas bio je tu s Uskocima veliki boj te su mnogo i mnogo hazreti Muhamed pejgambera ummeta (alejhiselatu ve selam) zarobili, sav se svijet razbjegao po planinama i pećinama a, tako mi Boga, po baščama i vinogradima ležahu sočne voćke usmrćene i sasječene. Ja vidjevši, da u ovoj kasabi nema žive ljudske duše — ljudi se razbjegli — pa pobjegosmo i mi. Idući iz Dol kasabe na niže kroz Dolske jaruge, desnim krajem ove jaruge, na tri sata (daljina) ima krasnih i čistih vinograda, jer su tu brda od dobre zemlje, ali vlasnici im, ako su i živi i zdravi, nisu kadri da uzimlju njihov prihod. Kraj ovih jaruga nema ni pedlja neobragjene zemlje. Sve su bašče nevesinjske kasabe u jaruzi ovog Dola. Grožgje im je svuda poznato, a desi se, da jedan grozd bude četiri a i po pet oka, mirisavo je i vrlo fino i slatko. Od soka mu prave vino i piju ga. Prešav ove jaruge, za tri sata dogjosmo u kasabu Stolac.

Kasaba Stolac.

Hercegovačkog sandžak bega je vojvodaluk, kaza je. Kasabica je lijepa, s četiri je strane opkoljena kršom, ima jednu džamiju i tri mesdžida, jednu malešnu banju i dvadeset dućana, te dvjesta i osamdeset pločom pokritih kuća s baščama i vinogradima i s vodama. Sve su im kuće od neprijateljskog straha tvrdo zidane, u jednih imade četverouglatih kula s gvozdenim vratima, jer u ovim krajevima ima vrlo malo cigle. Sve im kuće gledaju zapadu. Pošto je u dolini Dola vrelo Bregave, okreće voda niz dô deset varoških mlinova. Sva vrela teku na ovoj strani zapadu te se uljevaju u rijeku Neretvu. Za legjima varoši su planine Dolačkog klanca.

Stanovnici nose kalpake i oblače bijele saruke, govore bosanski a putnike i siromahe veoma miluju, ljudi su od riječi i junaci. Dan prije nego sam došao u ovu varoš, nahrupilo je pet hiljada kotorskih nevjernika, zarobivši iz ove varoši mnogo hazreti Muhamed pejgamberova ummeta i otevši mnogo blaga, spališe neke kuće. Videći mene po jednim kulama zatvoreni hazreti Muhamed pejgamberov alejhiselatu ummet i zahvalivši Bogu, izigjoše iz kula na polje te nas sviju u jednu kulu smjestiše. Dragom Bogu hvala, zarobljenike iz ove varoši stiže Sehrab Mehmed paša, pošav za njima, baš kada je neprijatelj s plijenom htio da ugje u Kotor, te je oko trista zarobljenika i toliko zarobljena blaga oteo i povratio, a kada je vijest došla, Stôčanima se duša malo smiri. Ali tu noć, premda smo bez duše ostali, ni malo se ne smirismo niti zaspasmo a u jutru podranivši, ono pedeset momaka pratioca, što nas je dovelo, ne pustiše nas, nego uzeše još četrdeset po izbor momaka za drugove iz ove varoši, a prešav planine i krševe, strašive i opasne puteve, igjasmo prema kibli velikom mukom osam sati, dok stigosmo u kasabu Ljubinje.

Ljubinjska kasaba.

I ovo je u hercegovačkog sandžaka vojvodaluk i lijep kaza od sto i pedeset akči; stolica je spahijskog ćehaje, ima jenjičarski serdar, bilježnik, ali nekibulešrafa i ostalog nema; velikih ljudi, prvaka i begovića ima vrlo puno. Varoš je na širokom zelenom plodnom mjestu, s baščama i vinogradima. Dvije su mahale i to od dvjesta kuća s dônjim i s gornjim bojem, tvrdo zidanih, s baščama i vinogradima s kraja na kraj kamenom pločom pokritih i urednih poput saraja; u svakoj ima kao u tvrgjavi puškarnice i po jedna izvišena kula.

Dvije džamije: prva sultan Gazi Osman Hanova kizler-age, Mustafagina džamija, veoma ljupka i uredna. Ima jedan mesdžid i to H. Ahmedagin, jedna medresa, mekteb i dvije tekije i banja sa lijepim zrakom, jedan golem lijep han i desetak korisnih malešnih dućana.

Stanovnici su doseljenici iz Novoga, te nose haljine kao u Novome: na glavi crven fes i oblače brate, te hodaju do koljena golih nogu poput alžirskih junaka, jer su svi mornari. I oni govore bosanski i latinski, svi su gazije i bezazleni ljudi. Dragom Bogu hvala, ovdje nagjoh Sehrab Mehmed pašu, te nas s alajom preda se pozva. Padišahov se divan smjesti a kada se proučiše sultanove zapovjedi reče: „Zapovjed je moga sultana, da sam oprošten od putovanja na Kanižu, te mi je naregjeno da čuvam Kotorsku tvrgjavu“ i obradova se ovaj svijet. Meni obuče jedno zlatom navezeno ponosno odijelo i darova jednog osedlanog ata i jednu kesu groša. Istog časa razape čadore i kolibe i tugove iznese, meni odredi u alajbegovoj kući konak i za tim mi odmah onaj čas po jednome franačkom laganomu momčiću, koji će me posluživati, posla dvadeset suda (jela). Sutra dan rano stiže Musta paša Pračalija te se opet sastavi divan Asafa[1]) sina Berhajatova.

Kada se sa sultanovim zapovjedima pročitaše milostiva pisma velikog vezira i ćehaje Ibrahim efendije, našeg gospodara, te je i Mustafa paša Pračalija saznao sadržaj, da od dubrovačkog danka plati tri hiljade vojnika što mogu pušku ispaliti a Mustafa paša da im je odregjen zapovjednikom, te da ne će polaziti na Gjur na vojnu, poče igrati od dragosti. Meni i on darova jednu kesu, jednog konja, jedno franačko momče, jednog izučenog lovačkog psa, te jedan mali gunj zagariju.

Naš polazak u dubrovački vilajet.

Sjutra dan, kad zatrubiše polazne trublje, zasvirivši naprijed, digosmo se iz Ljubinjske varoši te prešav prema jugu nekoliko ravnina i nekoliko planina, stigosmo za sedam sati u nahiju Ljubomir. Ovdje se ustavi Sehrab Mehmed paša sa svim vojnicima pod čadorima, u sarajima gradskog kapetana. Kapetan priredi Sehrab paši velik zijafet, taki da se ne može ispričati ni iskazati.

Poslije zijateta darova Sehrab pašu i Mustafa pašu Pračaliju i mene. Iza tog dogjosmo u čador. Ovo je uredna nahija s njivama, livadama, zeleni, baščama, vinogradima i selima uregjena. Pošto je zrak lijep i dobar, narod je veseo. Zemlja je plodna, a na sve četiri strane teku iz stijena mnoge rijeke, te okreću nekoliko sto-

[1]) Asaf je bio veliki vezir u Sulejman pejgambera (Solomuna), a bio je tako znan i učen, da se od njega cijeli svijet bojao i strijepio. Kad je džin, zvani Ifrid, bio oteo Solomunov pečat, zato što mu je žena, koju je bio zarobio od upravitelja Entakijskog i smaknuo joj oca, potajno napravila očinju sliku te se njoj molila u mjesto božjoj. Taj pečat oteo je kasnije spomenuti Asaf od Ifrita i vratio ga Solomunu.

tina mlina. Oko ovoga cvatućeg polja ima po onim selima kula, u koje može stati po pet ili deset topova i pušaka. Većinom su stanovnici u ovoj nahiji ne malo svi gazije, doseljeni iz tvrgjave Novoga, a tvrgjava Novi je blizu Dubrovnika, te megju njima nema drugog kadiluka ni nahije. Na ovom polju zapovjedi odmah Sehrab Mehmed paša, da ja sutradan s lijepom zapovjedi i pismom, što ga nošah od velikog vezira odem u dubrovačku varoš, te da uzmem haznu i poslanika iz Dubrovnika i odoh. Od Sehrab Mehmed paše, gospodara nam, uzeh pedeset čistih naoružanih pametnih momaka za drugove, i podari mi sto i pedeset dukata i jedan samurli ćurak, te prešav iz polja prama jugu kamenjake planine, franačke granice, napativ se su sto hiljada jada i muka tegleći, stigosmo svi pješice s gazijama, koje mi spremiše, za šest sati na granicu dubrovačkog vilajeta na mjesto zvano Slana kula. Megju hercegovačkim sandžakom i dubrovačkim zemljištem na tijesnom i zabitnom mjestu rijeke Slane, jedna je visoka kula. Ova rijeka dolazi iz bilećkih planina, te na desno tekući, protiče dvanaest sati kroz nahiju Popovo[1]) i gubi se pod jednom visokom planinom hitro ponirući. Ova se rijeka uvijek s lagjama prevozi, na ovoj rijeci u Slanom je ćuprija jedan tvrdi grad i kula, koju je napravio Gazi Husrev beg a dizdar sa dvadeset i devet gradskih ljudi, džebhanom, malim topovima i nabitim puškama stoji tu spreman. A kula je tvrda. U kuli stoji danju i noću vrstan aga bosanskog vezira sa pedeset vojnika i jedan aga hercegovačkog paše, i od čorbadžija novske tvrgjave po jedan aga te sjede u ovoj kuli mjesece i godine. Svim putnicima iz Bosne-Saraja a i svim prolaznicima iz Dubrovnika, uzimlju od komordžija na svaki tovar po jedan groš, a od pomorskih konja po jednu četvrtinu kao carinu. Svakog mjeseca dolazi po jedan kapetan iz Dubrovnika su pedeset vojnika lasmana[2]) na ovu ćupriju te obračunava, što je preko ćuprije došlo i prošlo i sračuna, što se je uzelo gjumruka i carine i popiše, pa to javlja i bosanskom veziru i svome kralju i banu. Ustav kasnije iz ove kule prama kibli, dokopav se kroz paklene neprohodne provalije i kamene opučine, sto hiljada muka i poteškoća, stigosmo do mjesta Nazreta[3]) banduška hana. U ovom će hanu svi trgovci, tovari i poslenici iz sviju zemalja, iz širokog Stambula, iz Hercegovine i Bosne, koji dolaze amo, prenoćiti. U ovom Nazretinom hanu zaustavljaju poslužitelji dolaznike i prolaznike te su vješti raznolikom poslu i jedne ljude ustavljaju ovdje po četrdeset dana, a najmanje moraju po sedam ili deset dana ostati. Putnike, koji se ovdje nastane, nadzire i čuva po jedan vojnički zapovjednik su pedeset vojnika. Robu, koja ovdje nije četrdeset dana stajala, a nužno je da se unese u varoš, namažu po jednom kraju ili iza kola sirćetom i odnesu pod nadzorom u varoš te ju prodaju. Po njihovoj misli, da će sirće bolest na robi uništiti, ne će ona s robe preći u varoš. — — — — — — — — — — — — — — — — — —[4])

Sutra dan rano dogje jedan nagizdan kapetan s nekoliko vojnika da mene i haznadara novskog jenjičar-age vodi banu. Svi su stanovnici izašli pred nas a prolazeći mukom po čaršiji i pazarskim mjestima od mnoštva naroda razgledah okom

[1]) Popovo polje.

[2]) Da nije iskvareno od njem. „Landsknecht".

[3]) „Nazret" bez sumnje je iskvareno od „lazaret". Evlija, kako se čini, nije shvatio značenje lazareta i kuntumaca, koji je tu bio u običaju.

[4]) Pisac ovdje opisuje dubrovački lazaret, a kasnije Dubrovačku tvrgjavu, grad, običaje, kako su ga Dubrovčani dočekali mirno i pokorno, ali su ga čuvali, da se ne miješa s narodom radi bolesti. Veli, da su ljudi ne malo svi učeni, pametni i radini, ali muškarci da su suhonjavi i žuti, a ženske lijepe i debeljaste.

čaršiju i pazar s kraja na kraj. U mnogim dućanima poredaše se čohadžije što čohu prodaju, trgovci svile, kujundžije, papirdžije, kolari, nožari, bungjukčije, prodavači stakla, mum-makazdžije[1]), kovači, mesari i ostali zanatlije. Bezistena nema. Trg je prama veličini varoši veoma malen. Mnogo hiljada zanatlija radi po kućama, a u dućanima kupuju i prodaju. Po trgovinama ima žena i djevojaka, koje prodaju robu a to u ovim krajevima nije sramota. Šta ću vam duljiti: razgledav varoš s desna i s lijeva dogjosmo u palaču.

Banovi saraji. Da počnem opisivati lijepu i krasnu gragju ove palače preveć bi mi se opis oduljio, a naš bi putopis ustavilo i zabranilo opisivanje. Palača i ako je lijepo i ukusno izragjena, prispodobiv ju s varoši je tijesna, samo na pet spratova i tvrda poput Šeddadske zgrade. Ni na kojem mjestu se nije nimalo pokvarila, ima više od trista odaja s divhanama, ostalih izba i kuhinja, a po divhanama na duvarovima slike su prošlih zapovjednika i ostalih careva tako načinjene, da se svako mora začuditi. —[2])

Unišav u saraje njegove požurio sam se da razgledam po odaji gragju ove kuće dok je ban izišao iz haremluka. Pošto je sjeo na jednu stolicu smiri se i na jedna vrata izigje na divhanu iz jedne sobe dvanaest zapovjednika a ugledav me, uzeše eflatunske kape u ruke te pozdraviv me stadoše, a ja, ustav sa stolice na noge, učinih im počast. Oni sjedoše redom na stolicu, ali se izmegju njih nijedan ne isticaše prvenstvom. Svi dvanaesterica sjedoše unaokolo u kolo. Ovo dvanaest zapovjednika zapovijeda svaki po sebi u svom mjestu a do konca godine obreda svaki sva odjeljenja vlade; ali opet su *sporazumni* te rade i upravljaju zajedno. Ako koji od ovih zapovjednika umre, ima drugih četrdeset zapovjednika, te izmegju njih dogje jedan u ovu dvanaestericu, a ako umre koji od ono četrdeset zapovjednika, ima oko trista spoljašnjih zapovjednika te izmegju njih izaberu jednog sposobna i uvrste u ono četrdeset. Ali u onu dvanaestericu ne može doći zapovjednik, dok mu ne budne četrdeset godina i ako ne bude umjeren i pametan. Taki im je običaj i adet od djedova ostao. Šta da vam duljim: kada se ovo dvanaest zapovjednika smjestilo na mjesta i posjedalo, dadoh im zapovijed sultanovu i pismo ćehaje velikog vezira Ibrahim ef. i svi zapovjednici skočiše na noge te zapitaše za moje i velikog vezira te ćehaje mu bega zdravlje i veselje i skinuše opet kape. Sultanove zapovjedi proučiše te sadržaj razumivši rekoše: „Padišahova je zapovjed; hazna i poslanik nam je spreman te ćemo po sultanovu fermanu dati Sehrab Mehmed paši ili Pračaliji Musta paši plaću za 3000 pandura pod puškom.“ I učiniše velikom veziru lijepu dovu[3]) ali rekoše: „Mornari iz Novoga udaraju na naša sela, robeći naše kršćane, gone nam svaki čas ovce, koze i naše krave. Ako nam ovce ne povrate, javiti ćemo po poslaniku, koji će onda s haznom poći, padišahu našu žaobu.“ Ja odvratih, da od Sehrab Mehmed paše imam u rukama zapovjedi, da od Novljana vratim dubrovačke ovce, i da ću poći tamo. Kada im pokazah zapovjedi, svi se begovi veoma obradovaše i razveseliše, lica im se razvedriše i zaplakaše i tajin povećaše. Haznadaru novskog jenjičarage ponovno iskazaše mnogo počasti. Pošto sam tu nekoliko dana zastao, jedni me zapovjednici pozvaše na zijafet, jedni govorahu, „da idemo agi velikog vezira“, te bi k meni dolazili.

[1]) Mum-makaze su škare, kojima se reže fitilj svijeće.

[2]) Pisac nastavlja o Abaze paši, da je htio u Dubrovniku i rektorovu palaču razgledati, ali da su mu to branili.

[3]) Za njih se bogu pomoliše.

Dao sam im vezenih jagluka i mahrama, koje bi sultanu dolikovale, a oni mi davahu jedni po jednu gjeniju, t. j. po dvadeset dinara, a jedni čohe, kumaša, puške i atmagje.

Novac zvan dinar[1]) je vrlo čist i lijep od čista srebra, veoma tanak. S jedne je strane banova slika, a s jedne strane Isa pejgamber i godina od njegova rogjenja napisana. Vrlo je lijep i okrugao od jednog drama. Razgledav ovu varoš te dobiv od dubrovačkog bana mnogo darova i patente papira te oko stotinu vojnika pod puškom kao pratioce, krenuh na put, da s jenjičarskim haznadarom razgledam tvrgjavu Novi, a dubrovački poslanik ode s haznom padišahovom Sehrab-paši preko Slane Kule. — — —[2])

Moj polazak iz Dubrovnika u Stambol.

Idući najprije sjeveru preko krševa, ustavismo se na Slanoj Kuli. Ovaj put bijah jednu noć kod povjerenika Davud-age gost. Razgovorismo se od srca te upoznah Davud-aginu uljudnost i gostoljublje. Otale ustasmo i šest sati idući dočekaše nas Sehrab Mehmed pašini vojnici, te s velikim alajom i veseljem puškarajući nakon sedam sati stigosmo u Bileća, zvano široko polje i sjahah pravo pod čador Sehrab Mehmed pašin. Videći tu jedan drugog, primi od poslanika tovare s blagom i sve darove. Komordžije odoše s komordžijama u Bosnu, a ja predadoh paši tužbe Dubrovčana na Novljane, radi ovaca i kada izvijestih pašu o svojoj istrazi te prouči, reče, da se prokletnici bez sumnje laživo ne tuže. I dan i noć sprovodismo srdačan razgovor.

Ova je nahija ubava, bila je provigjena s urednim kulama, ali su je Kotorani porušili. Pet sati od ove nahije prema kibletu je neprijateljska tvrgjava Kotor, te često puta dolaze, pljačkaju i nose plod. Dok sam ja sa Sehrab Mehmed pašom na ovom ubavom mjestu boravio, dogjoše iz tvrgjave Resne od Čor-Jusuf-bega i od vilajetskih prvaka firjačije: „Bre pomagaj, pomozite, preko dubrovačkog zemljišta dogje iznenada oko dvjesti Uskoka, te uzeše toliko žena, djece, stada ovaca i drugoga našega blaga i otjeraše!“

Sehrab Mehmed paša pozva odmah dubrovačkog poslanika, što je došao s nama i reče mu: „Ej ti čovječe, pogledaj ove firjačije, šta govore. Za što dajete Kotoranima put?“ Poslanik odvrati: „Nedaj Bože, da je to istina, to je sami potvor, mi o tom ništa ne znamo!“ Tako govoreć zanijeka i stade tajiti. Odosmo sa Sehrab Mehmed pašom iz Bileće, da kotorski grad i Perast opljačkamo i da naše roblje povratimo. Požuriv božjom pomoći iz bilećke nahije za tren oka s tri hiljade Mehmed pašinih vojnika, i sa tri hiljade pješaka-pandura Musta paše Pračalije, koje smo po lijepoj zapovijedi popisali, i sa 300 puškara, što je došlo s dubrovačkim poslanikom, te sa svim spahijama i bezima hercegovačkog sandžaka — svega devet hiljada po izbor pješaka i konjanika muslimana, ostavismo na istoku, nedomak kotorske tvrgjave, kraj mora, u onim zabitnim kamenim pećinama, oko tri hiljade spremnih vojnika u zasjedi, a tri hiljade momaka povali opet do mora za tvrgjavom zvanom Perast, posred nepristupnih brdina kraj puta. Iza toga ugledasmo neprijatelja, kako se hrpa po hrpu i red po red sredio te goni sobom toliko zarobljenih žena, djece, zarobljena blaga, bez broja ovaca, krava, konja, mazga i ostalog blaga. „Evo pod naše tvrgjave dogjosmo“ rekoše, razviše krstaše bajrake, bubnjevi i trublje zasviraše a puške ispališe u jedan

---

[1]) U originalu pogrješno „didar“.

[2]) Pisac opisuje put iz Dubrovnika preko Mirince, Čine, Čikarupa, Bog-lijepe u Novi.

mah progjoše provodeći veselje. Kada su baš puške ispraznili napuniše Sehrab Mehmed pašin čehaja i hercegovačke gazije svi kao iz jednih usta u jedan avaz: „Allah, Allah“ [1]), vikom doline i svi jednovjernici izigjoše i navališe golim sabljama na neprijatelja, te isprazniše olovo poput oluje. Neprijatelj se odma pomete, te zgrnuv se u jednu hrpu kao krmci, rekoše: „Da se odupremo!“ i brzo udariše megju njihove gole sablje. Razbjegavši se svi, nastojahu da se dohvate tvrgjave. Naši junaci, leteći za njima i proganjajući ih do mora pobiše ih pet stotina, a hiljadu i pet stotina zarobiše, oslobodiv vas umet Muhamed pejgamberov s mnogim bragom iz ropstva, zahvališe oslobogjeni zarobljenici Velikom Bogu. Davši Sehrab Mehmed paša zarobljeno blago i odsječene glave pješačkim pandurima, osta s njima i sa svojim čuvarima, a mi, uzev dvojicu zarobljenika kao provodiče i goneći neprijatelja, stigosmo gradu Perast. Ova tvrgjava osta i prije i poslije u neprijateljskim rukama, a mi mogosmo samo oko sedamdeset zarobljenika zarobiti. Kada smo se tu večer sastali, izbaciše oni iz grada na nas toliko topova, da su se zatresle i zadrmale kotorske i perastske planine, od grmljavine topova. Povezav na jednom podalekom zelenom mjestu konje i odmarajući se, razgledavao sam. — [2])

Grad Ključ.

Izmegju Biograda i Smedereva ima kraj Slane Vode zabitan grad Ključ, ali ovaj Ključ je u Hercegovini. Sagraditelj mu je hercegovački ban a osvojitelj Ahmed paša Hercegović. Po zakonu sultan Sulejman hanovu hâs [3]) je hercegovačkog paše. Vojvoda je zapovjednik, lijep je kaza sa sto i pedeset akči. Imade jenjičarski serdar, gradski dizdar, gradski ljudi, načelnik i bilježnik, harački emin mimaraga [4]) i nekoliko odličnika i prvaka te sijelo ćehaje.

Opis tvrgjave. Megju dvije velike planine na malom brijegu na oniskim liticama nalazi se začudna tvrgjava, sva od tesana kamena sagragjena, na pet uglova su dvije kule, jedna prama drugoj i su dva topa, a na sjevernoj strani preko jarka sa vratima. Ima dvanaest kućica pločom pokritih, jednu malešnu džamiju i vodenu čatrnju. Iz ove tvrgjave sigjosmo zapadu namučiv se sto hiljada muka, a kasnije, idući pravo istoku kroz prodolice, stigosmo za pô sata u grad Cernicu.

---

[1]) Bože, Bože.

[2]) Pisac dalje opisuje grad Perast, koliko ga je mogao iz daleka vidjeti, i njihov boravak i rad. Kasnije kaže, da su došli pod Kotor i opisuje Kotor, a odavle da je došao u grad Resnu. Opisuje Resnu, doček naroda i zapovjednika Resne, Čor-Jusuf-bega, te kaže, kako u okolici Resne muslimani mnogo pate od Nikšićkih i Pivskih nepokornika, te bi bilo vrijeme upokoriti ova mjesta. Sehrab Mehmed paša ga posluša, i oni krenuše iz tvrgjave Resne na Pivu i Nikšiće. Po tim planinama zarobiše dosti zarobljenika i blaga i izgubiše preko stotine po izbor gazija i vojnika. Otale stigoše nakon svršetka rata za tri sata u Kuli-burek polje.

Paša uze tu dubrovačkog poslanika preda se, te ga stane koriti, što su Dubrovčani dozvolili Kotoranima prolaz preko svog zemljišta, te su iz grada Resne mogli toliko zarobljenika oteti. Poslanik se ispričavao, da oni nisu dozvolili prolaza. Paša dozva deseteriru Kotorlija preda se i ovi izjaviše, da su polazeći na Resnu došli lagjama u Dubrovnik, lagje da su tamo ostavili, a kada su pošli, da su ih Dubrovčani svjetovali, kako će.

Na to zatvori paša dubrovačkog poslanika te posla o tome izvještaj velikom veziru.

Pisac opisuje grad Kuli-burek, kako su otale došli za 4 sata u Popču, a opet za 4 sata na Gatačko Polje u grad Ključ.

[3]) Hâs je prihod.

[4]) Mimaraga od prilike što i ženijski zapovjednik.

Cernički grad.

Na bosanskoj Krajini imade još jedna Cernica a nedomak Djakovice jedan sandžak Cernica, ali ova je Cernica u hercegovačkom sandžaku. Kadija i vojvoda sjede u gradu Ključu, a narod živi ovdje bez njih. Uredna varošica je pod jednim brijegom, ima jednu džamiju, šest mesdžida, jednu medresu, dva mekteba, jednu tekiju, han, jednu banju i osamnaest dućana, a svega tristo i pedeset pločom pokritih kuća bez bašča i vinograda.

Kasabica načinjena je jednostavno, ali joj je zrak sasvim lijep. Idući otale jedan sat dogjosmo na veliko Gatačko polje. Serhrab Mehmed paša ustavi se na ovom polju su dvadeset i sedam hiljada vojnika iz okola u čadorima i kolibama a prostrv i meni jednu kolibu lijepo se razgovorismo, zabavismo i sprovedosmo dan i noć.

Opis gatačkog polja.

U hercegovačkom sandžaku nema drugoga polja od ove širine. U duljinu je čitav steći konak, u širinu na jednim mjestima tri sata, a na jednim osam sati. Širina je zelena, iscvjetana, a zrak i voda toliko su lijepi, da čovjek od užitka ozdravi. Duljinom i širinom prolaze preko Gatačkog polja nekoliko hiljada vrela, što izvire pod golim bijelim liticama na sve četiri strane, a okolo ovoga polja su sela, koja se sastoje od samih urednih kula. Najbolje od svih ovdašnjih sela je čifluk paše Čengića, uredno selo poput tvrgjave s jednom visokom kulom. U tekućim vodama, što teku preko ovog polja, ima raznovrsnih riba od pet do šest oka. Krasne pozlaćene ribe, zvane pastrme, budu take, da ni u kakvom kraju takih nema. Jedući ih, u ustima se tope, a ne osjeća im se ni malo miris ribe. Pasući konji na ovom zelenom polju trave, sijena, djeteline, jânje i još drugih trava, steku za jednu sedmicu toliko mesa i loja, da im ne može u tijelo stati. Sve hercegovačke paše stanuju na ovomu polju po osam mjeseci pod čadorima i kolibama, čuvajući vilajet hercegovački od straha od kotorskih neprijatelja. Ono tri hiljade momaka što se plaćalo od blaga, koje sam uzeo od Dubrovčana po sultanovoj zapovijedi, danoj mi od velikog vezira, te je odregjen zapovjednikom nad ovo tri hiljade vojnika Mustapaša Pračalija, razmjesti na najpotrebnija mjesta, gradove, varoši i klance i to na: Mostarski zamak, Počiteljski zamak, Bileće, Gacko, Zalom, Nevesinje, Ljubinje, Ljubomir, Čemerno, Ulog, Dabar, Dol, Dreser, Lipta, Bijelić, Primorje, Ljubuški, Gabelu, Turin, Slano, Perpevu, Resnu, i oni odoše s Gatačkog polja na odregjene im zamke da ih čuvaju. Za tim, pošto je dubrovački poslanik platio plaću odregjenu za hiljadu pandura, dobi od mene prepis lijepe zapovijedi i lijepi hudžet od gatačkoga kadije a od Sehrab Mehmed paše otvoreno pismo. Natovariv, što je ostalo hazne na komorske konje, ode su trista ljudi sa Gatačkog polja da pogje u prijestônicu širokog carstva. Odmah sutra dan stigoše od poslanika firjačije i dojaviše: „Pomagaj zapovjedniče, u Kogjarskom klancu sretoše nas kotorski Uskoci, evo i sad se bijemo s njima. Pomagajte nama! Pomozite ili će Uskoci oteti iz naših ruku sultanovu haznu!“ Na tu vijest opremi onog časa Sehrab Mehmed paša s ćehajom pet stotina naoružanih pješaka momaka i oko trista lijepih po izbor hrvatskih junaka i zapovijedi paša mudebbir: „Moj Evlija! Ti si bio odregjen da ovu haznu izvadiš i da od ove hazne naplatiš plaću za tri hiljade momaka. Izvoli i nemoj se naljutiti, već hajde i ti s mojim ćehajom u pomoć.“

Rekav: „Zapovjed Vaša je zapovjed“, onog časa pojahah konja.

Naš polazak u pomoć. Dubrovačku haznu stigosmo taj dan, jureći s gatačkog polja sa hiljadu gazija i na dvije strane neprestano vojujući. Kad dogjosmo nekako u

bogaz gdje se bila bitka, skloniše se neprijatelji u prodolice, da bježe u Kotor, a mi se s našim pješacima i konjanicima uspesmo na planine. Sasuv dolje na neprijatelja tutanj olova, prostrijesmo za tren oka preko stotine neprijatelja po zemlji. I odmah se Uskoci okaniše hazne te od sve duše bježahu prema Kotoru, a muslomanski junaci, koje smo prije smjestili po busijama, navališe na neprijatelja i bijući se i ratujući bez oduška i bez odmora, zagjosmo im za legja te sve neprijatelje zaokružismo. Sprženi od topova preokrenuše se u majmune, i odsjekoše onda oko trista glava onima, koji su pali od vatre i od šiljaka sulica. Ostali ugledaše spas u planini i pobjegoše. A i od nas osta oko sedamdeset gazija tu kao žrtva i pokopasmo ih, a još oko pedeset poginulo je vojujući za dubrovačku haznu. Uzev iza toga haznu, jurismo lijetom, te za devet sati dogjosmo na Čemerne čajre. Podraniv otale s alajom i padišahovom haznom i sa toliko pokošenih glava, nataknutih na kopalja, idući pjevajući i vičući istoku na niže i prešav sultan Sulejman hanovu začudnu ćupriju, dogjosmo u varoš Foču. Izbrojiv brojem ovdje sultanovu haznu vilajetskim prvacima i šerijatskome zapovjedniku i pošto je tako predasmo, dobismo šerijatsku potvrdu te se tu noć u varoši Foči srčano razgovorismo. U jutru podranivši i oprostiv se sa svim fočanskim prvacima i velikašima i prešav opet prama sjeveru planine i krševe, izagjosmo za jedan sat na Čemerne čajre, koji kao da su se uspeli do nebeskih visina. Ovdje se u godini sakuplja po nekoliko stotina hiljada ljudi i bude veliki panagjur i pazar. Ovi Čemerni čajri su nasred srijede pupka Hercegovine. Sa sviju se strana vidi iz mjesta pet konaka hoda daleke visoke planine. Ovaj se put sa sve četiri strane sakupilo različita svijeta i Musta paša Pračalija bijaše na ovom velikom sastanku. Pazar traje dvadeset dana i noći neprestano. Ovo polje na visokoj planini uzvišene je ljepote, a zelen je puna svakovrsna bilja, drveća i trava. Prema kibli vidi se Novo, Kotor i naš grad Podgorica, prema jugu Dubrovnik i naš grad Gabela, preko ukazuje se španjolski otok Pulja, a na sjeveru vide se bosanske sarajevske planine. Razmotriv na svoj planini čaršiju i pazar te more ljudi i razgledavši ga, krenusmo sutra dan na put i dogjosmo veseli za deset sati na Gatačko polje. Uzevši sutra dan od Sehrab Mehmed paše pismo i potvrde, darova mi četiri kese i pet franačkih delikanlija, pet glava hercegovačkih atova s čitavom hormom, jedan samurli ćurak i dvjesti dukata, jednu sablju i pet pušaka, te čohe za petero šalvara. Mojim slugama darova po jednu kesu, po jednu čohu, po jedan kumaš i po jednog hercegovačkog konja s čitavom hormom. Musta paša Pračalija ostade na čajrima Čemerna a ćehaja mu dade mi po zapovjedi dvije kese, tri momčeta i pet glava opremljenih i naoružanih taslidžskih konja, pet arapskih konja i pet kerova, dva sokolova i pet hercegovačkih atmadža[1]), kakih nema ni u kojoj zemlji, pet topova čohe za pet dolnjih haljina i džamfeskadife, a od hercegovačkog alajbega, od novskog kapetana, ukratko od svih prvaka i velikaša, koji su bili na poslu, dobih dar, koliko je koji bio moguć davati, jer rekoše, da sam velikog vezira drug i prijatelj. I uzev stotinu po izbor momaka, oprostih se sa Sehrab Mehmed pašom.

Moj polazak iz Hercegovine na novogradsku vojnu.

Pošav s Gatačkoga polja dogjosmo prama zapadu za četiri sata najprije u selo Karoković, a otale za pet sati na Zalomske čajre. Prepativ muke i jade prelazeći one hridine i prešav Novsko polje dogjosmo slobodni i zadovoljni u kasabu Nevesinje.

[1]) Karakobac.

Tu ostasmo jednu noć i uzev odavle pedeset pratioca pandura, idući prama jugu kroz one strahote i bojazni, gdje Uskoci i hajduci leže i prevaliv one tijesne i kamene klance po velikoj vrućini su sto hiljada muka i jada, odmorismo se napokon malo kraj jedne vode čatrnje, te otale za sedam sata stigosmo u grad Blagaj. Blagajski je grad osvojio sam Sultan Fatih. Subašluk je hercegovačkog sandžak-paše, kaza od sto i pedeset akči i dan danas dodijeljen je mostarskom mufti-efendiji kao arpaluk. Imade dizdara su pedeset gradskih ljudi.

Opis tvrgjave.

Plavkast, visok, na jednim kamenim liticama, crvenim kao uhvaćeni mjesec, je tvrdi grad kao badem od tesanika kamena. Ugledav ga pomislio bi da je netom sagragjen, tako izgleda lijep i popravan. A litice su šiljaste i izbočile se kao nos a svedene su kao ribja legja. Imade golemu kulu od istoka, a s desna i s lijeva pet visokih kula. S juga je jedna vrlo tvrda i začudna kula na jednoj litici poput nosa. Gragja kao da je od Aleksandra Velikoga. Svi zubovi na bedemu tako su urijeđeni i ukrašeni, da se ne da ni opisati ni dokazati. Imade jedna gvozdena vratu, koja se otvaraju zapadu; jarka nikako nema, jer su u naokolo ponori, osobito s juga stijena, visoka kao pet minara, bez stupova, a ispod nje je ponor od crvenih litica, pod kojim ima u pećinama mnogo hiljada gnijezda, u kojima se legu vrane i orlovi. Čovjek se tu ne usugjuje dolje pogledati! U gradu ima petnaest praznih kuća, jedna malešna džamija, dvije vodene čatrnje i dva topa.

U kulama nema nikoga. Dizdar i vojnici stoje svi dolje, gradska vrata danju i noću su zatvorena. Idući iz ove tvrgjave jugu na niže su dvije su strane planine, šume i bašče, sve zarasle šipovim drvećem, koje se jedno u drugu splelo, te se načinila takva šuma da se ne može proći, niti ju može sunce ogrijati.

Pod ovim je gradom Blagaj. Iz grada se ova varoš nikako ne vidi. Iz pećine pod gradskim vratima izvire Buna kao da zijeva aždaha od sedam glava. Kraj rijeke je malešna kasabica, svega je pet mahala, a ima 450 tvrdo zidanih kuća sa kulama kao gradovi, iz kraja na kraj kamenom pločom pokritih, s baščama i vinogradima, a nekoliko su i pod čeremitom. Rijeka Buna raspolovila je ovu varoš na dvoje, a na dva mjesta prelazi se preko ćuprija načinjenih od kamena. Svega je pet džamija; u dônjem Totluku sultan Fatih Mehmedova džamija vrlo je začudna, malešna i stara gragja s niskom minarom pod olovom, tvrdo sagragjena i lijepa džamija. Ima jedna medresa, jedan mekteb i jedna tekija, jedna malešna banja i dva hana a prama džamiji desetak dućana.

Rijeka Buna. Pod gradom imade jedna stijena, koja se nadnijela zapadu. Kada ju čovjek pogleda, misli da će se nä srušiti, a ispod nje je šupljina, a iz te prazni izlazi iz goleme pećine šumom i hûkom rijeka. I na mjestu gdje izvire ima pred spomenutom pećinom golem vrtlog koliko dva guvna: dubok je tako da mu još nitko nije našao dna. Često su bacali uže od sto hvati s vijkom ali se dno nije našlo. Oko ovoga dubokoga vrtloga sazidao je uz litice mostarski mufti efendija jednu halvetinsku tekiju, od koje je jedan velik ćošak okrenut prama vodi. Svi zanosni derviši, koji u ovoj tekiji žive, drže u ovome ćošku srdačni i znanstveni razgovor. Mnogo znanih i pobožnih drugova promatraju u ovome vrtlogu različite ribe, kako se svaka riba igra, a ima megju njima od 20 oka lijepe, krasne božje ribe. Čovjek se izgubi gledajući! Ali ih nikako ne hvataju, jer vjeruju, ko god ushtije ribu loviti ili ribiju travu istući, onaj čovjek ne će dobro proći te će najstragu biti obješen. Voda se ljeti

od velike studeni ni piti ne može. Mnogi stanovnici igraju se u ovome viru plivajući i roneći. Nad virom ima u onim velikim stijenama, u kojima su litice poput tvrgjava, vrlo mnogo mirisavih orlova. Oko ovoga vira kolju kurbane i bacaju napolje orlovima. Ovdje ne bježe orlovi nikako od ljudi, a ribama bacaju ovčije džigerice, a kome one izjedu, onome će se čovjeku želja ispuniti. Varoška voda i zrak sasvim su lijepi. Grožgja, smokava, krušaka, jabuka i bijelih ašlama je dosta. U ovoj lijepoj godini okusih ovdje prve trešnje.

Trešnje budu sočne i mirisne, a šipovi što im rastu po planinama troćošetni su i vrlo pohvaljeni. Maslina, selvija, oraha, bašča i vinograda ima bez broja.

Jedan sat odavle idući prema jugu sastaje se rijeka Buna s Bunicom, a Bunica dolazi ispod stolačkih planina i obje se sastaju ispod Danijal pašine ćuprije, prelaze odavle niz Ljubovića čifluk te se s Neretvom miješaju. Ja iza tog progjoh Danijal pašin čifluk i idući kraj rijeke Neretve besputnim i tegobnim kamenim putevima a na nekoliko mjesta i baščama, za pet sati dogjoh u grad Počitelj.

Grad Počitelj.

Sagraditelj mu je ban hercegovački. Ovdje dogjoh na konak upravo kući moga gospodara Ibrahimage ćehaje velikog vezira Fadil Ahmed paše Čuprilića. Milostiva mu majka, ugledna žena, priredi mi jednu odaju i prostrije i odredi sve jelo i piće. Majci moga gospodara Ibrahim ćehaje dadoh njegovo pismo a ona mi od dragosti onog časa dade jedan kat haljina i jednu bošču rubenine i 20.000 akči, te me posla da razgledam grad.

Grad oteo je od Mlećana Kodža Musta paša Uščuplija, Fatihov zapovjednik. Ima tu od hercegovačkog sandžaka i blagajskog kadiluka zastupstvo i dizdar su pedeset gradskih ljudi.

Opis tvrgjave i zemlje. Kraj vode na istoku, t. j. od strane blagajske tvrgjave stoji na dosta visokom i golemom brdu i na goloj strmoj litici malešan, nizak grad, ali je sasvim sgutan i tvrd. Jedna gvozdena vrata otvaraju se prema jugu. Opkopa nema; od strane rijeke su strmine i usjeline; u nutrima pločom pokrita dizdareva kuća, jedan hambar i jedna kulica, a imade u nutrima i jedna malešna džamija.

Imade i jedna vodena kula, a niz skaline od 200 stepenica silazi se za vrijeme obsade vodi i uzimlje voda. Za vrijeme rata može u ovu tvrgjavu stati samo pet stotina ljudi, jer je sasvim malešna tvrgjava. Imade oko pet stotina malih neurednih topova, a gradska vrata stoje uvijek zatvorena. Obnoć čuva oko pedeset vojnika stražu. Ako bi neprijatelj plivajući ili preko mjehova prešao preko vode na ovu stranu ispalili bi top i tako svrše posao.

Varoš. Pod ovom je tvrgjavom kraj rijeke varoš sa oko sto i pedeset pločom pokritih kuća s vinogradima i bostanima. U jednih kuća imadu oružne kule. Ima jedna džamija, u koje je više vrata ovaj tarih:

قد بنى هذا الجامع الشريف صاحب الخيرات والحسنات الحاج على بنى موسى اغا سنه ٩٧١

= Napravi ovu lijepu džamiju gospodar dobra i zadužbine H. Alija sin Musa-age 971. p. H. (= 1553).

U dvorištu imade jedna visoka sevlija. Ovu je svjetlu džamiju napravio djed ćehaje Ibrahimage, gospodara našeg, a njegov poštovani brat H. Omeraga načinio je ispod ove džamije uz grad kraj vode jedno imare, u komu se stanovnicima danju i noću daju na pretek hljeba i čorbe, u oči petka varena mesa, pilava i zerde i ono

će postojati dokle hoće Bog. U kasabi ima jedan mekteb. Kasnije načinio je naš gospodar Ibrahim ćehaja jednu medresu i poslao još ljude da načine jednu banju i jedan han. Kuće su jedna na drugoj, okrenute zapadu prema rijeci. Ima vrlo mnogo oraha, a kako je zrak vrlo dobar, prispjeva tu voće prije nego li u ostalim kasabama. Sve momke i junake, što su sa mnom u društvu došli, ostavih po zapovjedi Sehrab Mehmed paše u ovoj varoši kod majke Ibrahim ćehaje našeg gospodara kao čuvare. Odavle krenuh su deset oružnika, koji mogu pušku baciti, kuda mi je odregjeno — u grad Gabelu. Idući kraj vode prama jugu jedan sat dogjoh u selo Tasoviće. To je selo muslimansko na drumu od pedeset kuća sa džamijom, a Omeraga, otac Ibrahima ćehaje, zakopan je ovdje na putu. Idući iza toga iz ovog sela kraj rijeke jugu, pregjosmo na vodi Bregavi ćupriju na jedno okno Kodža Musta paše Uščuplije. Rijeka Bregova dolazi kroz prodolice od istoka sa stolačkih planina i prošav na ovom mjestu ispod jedne litice zvane „Hercegovačkog kralja stolica“ kroz klanac uljeva se tu u rijeku.

Prešav ovu ćupriju ima na lijevoj strani jedan sat udaljeno polje, kome vele Popovo (Popovo polje).

Širina Popovog polja. Na ovoj širini Popova polja imade više od hiljade ponora, ali vode nema. Kad nastane mjesec temuz počimlje u ovim krajevima voda opadati a i odvirati kroz ove ponore, a kada kasnije nabuja pretvori Popovo polje u čitavo jezero.

Ukažu se i neke ribe sasvim slatke i veoma jake i daruju se u ovoj bosanskoj pokrajini na gjimaluk. Pohlepnu čovjeku vele: „Ej čovječe, sigurno si jeo ribe iz Popova“ i šale se tako. Sigurno je da neki liječnici daju mozga ovih riba kao lijek za slabost mušku. Kada nastanu ljetni dani, a kiše se osijeku, nestaje vode s ovoga polja. Ribe, što ostanu na suhom, kupi narod te ih uživa. U ove ponore može i čovjek sići i hodati.

Idući odavle jugu jedan sat dogjosmo u varoš Gabelu.

Varoš Gabela.

Vojvodaluk je dodijeljen paši hercegovačkog sandžaka i lijepi kaza od sto i pedeset akči. Amo dolazi iz Dubrovnika s lagjama sô, a tovareći pred skelom u velike magaze sô daju tamo nadzorniku slanice carinu, odregjenu od Kotora. Ovdje bio je prije veliki šeher i danas se vide ostanci zgrada. Ima oko sto i pedeset kuća pokritih pločom, tri džamije, Hrustem pašina džamija, jedna tekija, dva hana i oko trideset dućana. Na rijeci kraj skele spremne su dvije naoružane galije. Kada je naš gospodar, pokojni Melik Ahmed paša bio bosanski valija, napravio ih je i načinio zadužbinom. Stanovnici su vrlo hitri junaci. Kada sam ja bio ovdje navališe Uskoci na pazarsko selo i porobiše ga, a stanovnici ove varoši stigoše ih i pobiše se s njima te im oteše dvadeset zarobljenika s ostalim plijenom što ga zaplijeniše i odsjekoše im sedamnaestorici glave. Ukrcav se ja s konjima na lagju pregjoh rijeku Neretvu, i zagjoh na onu stranu na tjeskovito zemljište, a idući zapadu dogjoh u tvrgjavu Gabelu, koja se nalazi na kraju muslimanske granice.

Grad Gabela.

Kraj rijeke Neretve je tvrdi četverasti grad, koji je oprošten od hercegovačkog sandžaka i od svakog teškog danka. U ovim pokrajinama mu nema prilike, ali je malešan. Ima dizdar i gradskih ljudi i naslovni kadija sa sto i pedeset akči; pogdjekad on sjedi ovdje, a po gdjekad hoda po selima, a stanuje preko u Gabeoskoj varoši, pošto je tu glavna skela i nedjeljni pazar.

Ali je na ovoj strani, gdje je grad, sjelo ćehaje a ima i jenjičarski serdar, dvojica gradskih serdara, bilježnik, baždardžija, mimar, harački i carinski povjerenik.

Oblik tvrgjave. Unutar, malo od rijeke, na ravnom, širokom, pjeskovitom, nepristupnom, zelenom polju je Sultan Fatihova gragjevina. Lagum joj ne može ništa nahuditi a pošto je zemlja pjeskovita, ne može biti prokopa, jer gdje se god u pijesku jedan aršin duboko zakopa navire voda. Na četiri ugla ima četiri kule, svaka je po jedan veliki zamak; prama sjeveru su gvozdena vrata, u nutrini ima oko dvadesetak pločom pokritih kuća, jedna malešna sultan Fatihova džamija, žitni hambar i kula za džebhanu.

Pošto je ovaj grad sasvim na kraju bio malen te je bilo potrebno raširiti ga radi nepokornosti i četovanja Mlećana i radi nasrtaja, podijelio je sultan Ibrahim han Ćengiću paši hercegovački sandžak te je on ovu Fatihovu tvrgjavu Gabelu na novo sazidao. One kule u četiri ćoška od stare tvrgjave su tvrgje. Od sjevera ima jedna drvena vrata a vrata, što se otvaraju u staru tvrgjavu, su gvozdena. U novoj tvrgjavi nema traga zgradama, samo je poljana za bitku. Debljina bedemova iznosi po deset aršina. Ima dvadeset i tri malih, velikih i drugih topova. Na zapadu je velika varoš, zvana Čifluk.

Objem tvrgjave ima petsto i pedeset koraka. Stanovnici nose kao i ostali Krajišnici bijele i sikma-čakšire, kožne peštemaje i sapete haljine, na glavama crvene fesove kao alžirske i franačke falare[1]) te hodaju oružani. U potrebi četuju do Sicilije i pljačkaju. Govore bosanski. U ovoj varoši nisam vidio ženskinja. Na jugu ovog gabeoskog grada ima jedno malešno polje; sad se ne obragjuje, a prije se je sijao pirinač.

Kraj Neretve tri su nejednake tvrde zgrade pokrite crijepom, sa utvrgjenim prozorima. Po zapovjedi sultan Sulejman hanovoj stoje tu uvijek spremne tri male lagje.

Varoš Gabela zvana Čifluk.

Izvan grada na zapadu kraj rijeke, na jednom plodnom, zelenom, ravnom, širokom polju, ima do tri sto kuća, sve pokrite pločom, tvrdo gragjenih, a u jednih kuća imadu i kule. Ima tri mahale, tri mihraba: jedna je džamija, a ostalo su mesdžidi. Okolina je kamenita, ljudi su vatreni i jaki, zdrava tijela, zgodni i vješti veslači. Narod pije kozije mlijeko. Uzjahav odavle na naše konje te prešav preko, idući kraj rijeke izmegju kamenja, dogjosmo kuli Kor. Ovu je tvrgjavu sagradio Fatihov zapovjednik Kodža Musta paša, a selo Čifluk je njegova zadužbina. Ova je kula u tijesnom klancu kraj Neretve uzdigla nebesima glavu. Kula je visoka na pet kata, ima velikih topova okrenutih rijeci, veoma je tvrda, a vrata su od sjevera. Ima dizdar sa osamdeset gradskih ljudi. Idući odavle jugu kraj rijeke, dogjosmo za tri sata gradu Norinu. I ovo je gragja Kodža Musta paše, a ima kao Galatske kule u Stambolu sedam katova, a kula je nenadkriljiva kao Šeddadova zgrada. Imadu jedna malešna vrata, koja se jugu otvaraju. Rijeci silazi se stepenicama niz litice, a vrata svaku su noć zatvorena. Ćuprija na jarku, istesanom iz litice, diže se koloturom i prislanja uz duvar kule. Topovi izježili se na četiri strane. Junaci, koji su tu zatvoreni, ne izlaze nikuda. U moru stoje danju i noću po tri lagje spremne, a svako jutro i svaku noć, kada nema čuvara, ukrcavaju se i idu na plijen. Kada sam ja ovdje bio, dadoše mi jednu odaju i prostriješe i rekoše: „Mi idemo na četu namjenivši na Evlija-agu“. Tek digoše sidra i oružani junaci ukrcaše se na tri lagje, te za tren oka otisnuše na vodu i

[1]) Gori nabrate, a doli široke čakšire.

izgubiše se. Dok smo mi tvrgjavu iznutra i izvana razgledavali bude ićindija, kad ugledasmo, kako dolazi oborenih barjaka jedna puljska lagja s čamcima. U njoj bijaše dvadeset zarobljenika, a krcata soli, goveda, čohe, svile, mehke vune, bibera, zengjebila i različitih stvari i odjeće. Došavši, ispališe salvu topova i pušaka, te se veseljahu. Od plijena dadoše i meni dio. „Tvoja sreća očevidna je aga," našališe se, „ostani još nekoliko dana!" Njih je ranjeno samo dva momka, a ovima dadoše po dva dijela.

Ova se visoka kula nalazi na hrptu jedne stijene, gdje se rijeka Neretva ulijeva u mletački zaljev; okrugla je tvrgjava od sedam katova, s topovima, jednom džamijom, a ima u njoj hrane i džebhane. U ove kule ima pod satom jedan ćošak za promatranje, odakle se vidi otok Pulja.

S onu stranu rijeke od ove tvrgjave stanuju i dan danas nesavladani stanovnici grada Ljubuškog.

Kada sam spomenuo, da bi poslije uzput iz ove tvrgjave u Mostar htio da razgledam Ljubuški vilajet, ne bijahu norinski junaci zadovoljni i rekoše mi: „Neprijatelj je veoma zbunjen", i mi se okanismo. Oprostiv se sa svim turskim prvacima, stigosmo sjeveru za dva sata opet u varoš Gabelu.

Povjereniku solane pokazasmo zapovijedi našega cara i u šerijatski se sigjil zapisao ovaj sadržaj: „Po Padišahovu kanunu ne smije se od dubrovačke soli uzimati harač, već valja sa soli postupati kao prije." Od dubrovačkog povjerenika i od našeg povjerenika solane dobih trista groša i za troje šalvare čohe i kumaša, i oprostiv se sa stanovnicima, dogjosmo opet u grad Počitelj. Ovdje sam bio jednu noć gost u majke Ibrahim ćehaje, našeg gospodara, i dobih pismo, jedan kat haljina, jednog ata, jednu seisanu i stotinu dukata putnog troška, pa oprostiv se s prijateljima, idući opet sjeveru krajem planine, ostavivši blagajsku tvrgjavu na desnoj strani, dogjoh u mostarsku varoš i staru tvrgjavu.

Mostarska varoš i tvrgjava.

Mostar znači varoš s mostom. Kako latinski pisci vele, bila je u ovoj varoši u staro vrijeme preko rijeke Neretve s jedne strane na drugu stranu tvrda ćuprija od gvozdena lanca, na vrhu debela kao čovječija noga a od nje je ovako ime ostalo. Ovu varoš osvojio je sam čestiti sultan Fatih, te je dodijeljena paši hercegovačkog sandžaka u bosanskom ajaletu. Gradonačelnik, vojvoda su pedeset ljudi upravlja tu, titularni je site-kadiluk od trista akči. Ima muftija, nekibul-ešraf, velikaša i prvaka, hodža, šehova, imama, musanifa i vrlo mnogo šaira.

Stolica je spahijskog ćehaje, jenjičarskog serdara, i serdara budimskih vojnika. Imade gradski dizdar, mimar-aga, harački povjerenik, gradonačelnik, bilježnik i baždardžija.

Oblik tvrgjave. Sultan Sulejman han sagradio je veoma tvrdo kraj rijeke Neretve, na liticama od kamena ovu tvrgjavu da štiti grad. Desno na liticama je jedna prilično malena tvrgjava, jedna s lijeva, a megju njima je u svijetu poznata i čuvena mostarska ćuprija. U ove obadvije tvrgjave imadu gvozdena dvostruka, tvrda i utvrgjena vrata.

Obadvije su tvrgjave provigjene s potrebitim topovima i različitim oružjem i sa tri uspravne kule, a zaista su lijepe. Prem su dvije tvrgjave, ipak je jedan dizdar. U svakoj ima po osamdeset vijernih, oružanih vojnika, koji uvijek bdiju, paze i čuvaju i svaku noć zatvarajući gradska vrata ne puštaju nikoga unutra. Na kuli ima nad rijekom Neretvom jedan ćošak, gdje se znanci i pametni sastaju. Odavle se može proma-

trati rijeka, kako dolazi od svjevera te teče kibli i prolazi. U ovom se ćošku sastaju mostarski učenjaci i znanstvenici, te drže različite dubokoumne vjerske razgovore. Mjesto je sasvim veselo. Na varoškoj strani s onu stranu ćuprije kraj vrata tvrgjave je mesdžid sultan Sulejman hanov. Tu ima za gradske vojnike malešna kahva. Tu, više puta, stanuje gradski dizdar i šeherski prvaci. Oružje svih gradskih vojnika ovdje je po duvaru pokićeno.

Mostarska velika ćuprija.

Ovu ćupriju napravio je Kodža mimar, sin Abdulmenanagin po zapovijedi sultan Sulejman hanovoj. Visoka je, izbočena kao dûga i protegnuta s jedne litice na drugu. Ispod nje teče rijeka. Pošto su na obje strane kule, ne može se prelaziti u varoš drugim putem osim preko ove ćuprije. Neka je znano: ja mali rob i najmanji (t. j. Evlija) prošao i obišao sam do sada šesnaest carevina, ali ovake visoke ćuprije ne vidjeh. S litice na liticu izvišena pod nebesa kao dûga, prebačena je poput ćoška Havernekova.

S jednih vrata do drugih u obostrane tvrgjave ima duljine čitavih sto koraka a imade petnaest stopa širine, s hiljadu begenisavanja i začudnim znanjem. Preko ove ćuprije preveo je Ibrahim efendija roznamegjija sultana Murad hana IV. na zapadu u tabačkoj čaršiji kroz mjedene čunkove vodu na ovu stranu, gdje je čaršija i pazar, razveo ju u banju i po džamijama i medresama. Šta ću duljiti? Čuprija je taka, da i pod njom i nad njom voda teče. Tarih sultan Sulejman Gazine gragje jest:

(قدرت کمری) سنه ۹۷٤

= Kudret čemer 974. po H. = (1566. I.), drugi tarih na pjesnički

قوس قز حك عينى — بو كوپرى بنا اولدى
وارمى بوجهان ايچره — مانندى هى اللهم
عبرتله باقوب ديدى — تاريخنى بر عارف
ال كچدكى كوپريدن — بزده كچرز شاهم

۹۷٤ سنه

= Ravna duzi sagradila se ova ćuprija. O Bože, ima li joj prilike na ovom svijetu? Gledajući zadivljen izreče učenjak tarih: „Kada nam bude prelaziti ćupriju, daj Gospodaru da i mi pregjemo!“ 974. po H. (= 1566.).

Doista, majstor ove gragjevine, koji je uložio svu svoju moć i znanje, odao je dalekosežnost svojih ruku. Kada se ova ćuprija pogleda iz daljine, rek bi da je iz neba pala, te se izokružila kao nebeski svod. Što se ovdje potrošilo znanja i umijeća gragjevnoga u ovu tvrdu, lijepu i krasnu gragju, to nikakav graditelj prije nije nasmogao. Pošto je ova visoka ćuprija tako visoko sazidana, dolaze amo neki velikani, prvaci i veliki dostojanstvenici da razgledaju ovu ćupriju i sjede u gori spomenutom ćošku. Mnogo odvažne varoške djece, koja tu oko ćuprije već spremna čeka, poletiv s ćuprije, skaču dolje u rijeku, te kao što ptica leti pokazuju na svoj način svoju vještinu.

Jedni glavom sunovrat, jedni sjedeći à la turca, drugi zagrliv se po dvojica ili trojica, skaču u vodu i odmah izišav na obalu, penju se uz prilične litice na ćupriju te uzmu od otmjenika i prvaka dar. Tjeme ove ćuprije dolje do vode visoko je 87 hvati, dubljina vode je osamdeset i sedam aršina, a u njoj ima kamenica kao svodovlje banje i valja ga hukom kao grom. Zaista, velika je smjelost da djeca skaču u

ovaku vodu! Dosta djece, kada nose od kuće majstorima u dućane jelo, ne idu preko ćuprije, nego noseći na glavi jelo a u dvije ruke meterize i jelo, trče preko tanke ograde bez straha i bezbrižno. U svemu šeheru ima pedeset i tri mahale, 3040 tvrdih zgrada pločom i ćeremitom pokritih kuća. Većina je ovih kuća istočno od rijeke na liticama. Ćoškovi, divhane, mnogobrojne odaje, kumrije i hodnici gledaju na vodu. Preko vode na zapadu same su bašče. U rijeci može se svak pred kućom kupati i loviti. Varoš je uregjena, ponajviše na strani gdje je čaršija i pazar, duga je ravno pet hiljada koraka a prama kibli, 2 sata daleko, sve su prodoline do grada Blagaja ukrašene baščama i vinogradima. U temuzu pritisne varoš velika vrućina, jer sunce bije u one stijene za varoši te ih usijava. S istoka su bašče. Varoš je na potijesnom mjestu, duguljasta, širine je manje, ali je veoma krasna i dražesna.

Džamije. Džamija ima četrdeset i pet. Na dnu kazazske čaršije, u Tefterdar pašine džamije više vrata je ovi tarih:

محمد نام دفتردار عالی اولوب ساعیٔ خیر ومانع حیف
دوشوب بر بی نظیر وخوب تاریخ دیدی اولدمده هاتف متزل خیف

۱۰۱۷ نه

= Veliki tefterdar, imenom Muhamed. Pomagaše dobra djela, a zlo je zaprječivao. Vanredno lijep tarih ispade: „Nevigjeni reče onda, kuća je gostoljubna“. 1017. po H. (= 1608.).

Koske Mehmed paše džamija blizu ćuprije kao da je carska bogomolja; sva je zgrada s kraja na kraj lijepim olovom pokrita, a džamija je uredna. Više vrata je na gornjem pragu lijepim pismom ovaj tarih napisan:

حسبةً الله محمّد پاشا یاپدی بوجامعی یرنده اولا
دیدی تاریخنی روح قدسی بیت رحمان و مقام صلحا

۱۰۲۷ نه

= Za volju božiju sagradi Mehmed paša ovu džamiju neka bude umjesna. Tarih reče živa duša: „Božja kuća i mjesto dobrih.“ 1027. po H. (= 1617.).

U stare džamije u čaršiji tarih:

من بنی مسجداً فی سبیل‌المعین تاریخه رحمة الله علیه دائمین

۸۷۸ نه

= Ko napravi džamiju na Božiji put? Tarih joj je: „Božja milost njemu zauvjek.“ 878. po H. (= 1473.).

Prama kibletu na kraj varoši je Ibrahimagina džamija, koja je olovom pokrita, s visokim kubetom vrlo lijepo islikana i džamija vrijedna da se vidi. Više vrata joj je ovaki tarih:

صاحب الخیرات ابراهیم اغا اول کان لطف
اول محب اهل دل ارباب فقرك مسندی
چون تمام اولدی دیدی هاتف انك تاریخنی
مسجد اصحاب دل اهل حقیقت معبدی

۱۰۶۶ نه

= Gospodar zadužbine, Ibrahimaga, vrelo dobrote, ljubitelj Gospoda, milosrdan i pomoćnik sirotinji. Kad se dovrši reče joj nevigjenik tarih: „Prava je bogomolja, srdačni mesdžid.“ 1044. po H. (= 1634.).

Osim toga ima u mahalama džamija roznamegjije Ibrahim efendije a vakuf njen je bogat i u redu.

H. Mehmed begova džamija veoma je vesela i lijepo izragjena džamija i vidna. Na gornjem pragu napisan je na bijelom mramoru lijepim pismom u zlatu ovaj tarih:

قد بنى هذاالجامع الشريف الاكرم فى عصر سلطان الاعظم السلطان سليمان خان غازى عز
نصره دستور المكرم نظام العالم حضرت اخ الوزير المفخم صاحب الخيرات والحسنات الحاج
محمد بك قد وقع التحرير لتاريخه فى سنة خمس وستين وتسعمأه

٩٦٥ سنه

= Načini ovu lijepu, uglednu džamiju u vrijeme sultana, velikog sultan Sulejman hana gazije — Bog ga pomogao! — brat odabranog povjerenika, upravitelja svijeta, velikog vezira, gospodar zadužbine i dobra H. Mehmed beg. Pisano radi tariha u godini devet sto šezdeset petoj. 965. po H. (= 1557.).

Preko u tabhani u ovoj varoši ima šest mahala i pet džamija. Imareta nema. Olovom pokrita H. Alijina džamija je ubava. Na strani velikog šehera je široka „musala“. Od mesdžida u čaršiji lijep je i krasan naprama Ahmed efendine česme H. Alijagin mesdžid; više vrata piše ovaj tarih:

اول محمد مصطفى حقك حبيبى سويلدى اول كشى كه حق ايچون مسجد بناسنى ايلدى
دى خلوص قلب ايله اسنان انك تاريخنى بيك اون التى سده ياپدى حاجى على مسجدى

١٠١٦ سنه

= Muhamed, odabrani božji milosnik, reče: Svaki čovjek, koji Boga radi načini mesdžid, te svega srca reče Esnan njegov tarih: „Hiljadu i šesnaeste godine načini H. Alija mesdžid.“ 1016. po H. (= 1607.).

Od medresa je medresa roznamegjije Ibrahim efendije uredna i poznata.

Ima dvije banje jedna iz ovu stranu, a jedna je preko.

U kućama ima sto dvadeset i sedam banja. U čaršiji, u češme prama velikom hanu Ahmed efendije, je ovaj tarih:

بوخيرك صاحبى احمد افندى ارار بولور ايدى بر آب نابى
يه كندى ايدوب فكر دقيقى ديدى تاريخنى انك آب جارى

١٠٧٢ سنه

= Gospodar ove zadužbine, Ahmed efendija, tražeći nagje gvozdenu vodu. Opet pomno promislivši reče joj tarih: „Voda tekuća.“ 1072. po H. (= 1661.).

Ima čaršija i pazar i 350 tvrdo zidanih dućana. Preko s onu stranu ima tabhana, kake ni na kakvom mjestu nema. Tvrda je put tvrgjave u naokolo su gvozdeni pendžeri, a na srijedi golem vir. Ovdje ima oko dvadeset malešnijeh korisnih dućana.

Začudne zgrade. Imade ćuprija i okretaljke. Iz čaršije svezan je debeo lanac za okretaljke, a jedan kraj debelog lanca svezan je u rijeci na dnu za litice.

Kada čovjek ushtjedne iz rijeke zagrabiti vode, natakne kovu na kariku lanca i pušća lanac do rijeke. Kada ga potegne gore, izigje puna i toči ju u testije i bar-

dake. Ima na tri mjesta ovake okretaljke lancem da se vuče voda. U kazazskoj čaršiji ima četverouglata sat-kula, a zvuk njenog zvona čuje se na tri sata hoda. S onu stranu varoši kod tabhane imade devetnaest vodenih mlina, vrijednih da se pogledaju. Takih mlinova sa ovakim točkovima i uredbom nisam u ovim zemljama još vidio.

Pošto je zrak u varoši blag i zima je blaga. U svih stanovnika je lice rumeno, starci se dobro drže i zavijaju turban; mladi momci nose čohane haljine, čakšire s kopčama i kalpake. Ženskinje meću po širokoj tarpuškoj kapi bijelu pokrivku i oblače feredže te hodaju. Lik stanovništva i govor sasvim je pravog turskog izraza i pravila. Znadu bosanski i latinski. Hljeb je bijel. U sidžidu piše, da se nalaze ribe pastrme od dvadeset do trideset oka. Ima veoma krupnih šipova, šeftelije, kaisije, grožgje, smokve i čempresovo drvo je hvalevrijedno. Na strani tabhane ima svega osamnaest hiljada i šezdeset rajskih vinograda.

Svršetak.

U hercegovačkom sandžaku nema ni urednije ni ljepše varoši od Mostara. Uslijed dobre vode i zraka, sve im je voće tako sočno i lijepo, da nose otale u ostala mjesta smokve, grožgje i šipove koliko ljudska glava na dar. U voća se drži slast i ljepota, a kada dugo stoji, ne će mu se pokvariti vanjština. Na strani Tabhane bašče su lijepe i ubavi vrtovi, svi su s tekućim vodama provigjeni i uregjeni raznovrsnim sofama i ljetnikovcima, u kojima se narod veseli i bez prestanka moli za vječiti ostanak vjere i turskoga carstva. Bogu hvala, u ovoj varoši sprovedoh tri dana u velikom užitku i slasti i klanjajući sretnog Bajrama namaz s velikim narodom na musali. Kada je hudbu bajramskog namaza učio Šejehul-islam efendija[1]), dogje sedam vojnika iznemoglih bez snage: „Pomagaj, ej hazreti Muhamed pejgamberov (al. ve sel.) narode! Eno za onom planinom bijemo se s ljubuškim nevjernicima. Pomagajte nam! U pomoć!“ Tako govoreći moljahu i plakahu. Šejehul-islam efendija reče: „Ustaj hazreti Muhamed pejgamberov (alej. ve sel.) umetu, da idemo na vojnu kurbanskog Bajrama! Da pomognemo Muhamed pejgamberovu alej. ve sel. umetu velikim junaštvom!“ Ne učiniv ni dove i ne svršiv hudbe a sve gazije u tren se oka naoružaše, pješaci i konjanici se spremiše i potekoše planini. U dva sata namjerismo se oko Ljubuškog na nejednak boj. Neprijatelj gotovo bio da pobijedi, a gazije stigoše kao Hiduri i zavikaše: „Allah!“ i udariše sabljom tako na neprijatelja, da se opisati ne da, a olovo izbaciše u tinji čas. Videći neprijatelj, da se Turci ne obaziru ni na bajramski dan, već da idu u boj i sabljom biju, razbi se neprijatelj, pošto ih se oko 170 prostrije na zemlju. Što se je opiralo, nagne za čas u bijeg, te pobježe u svoja paklena mjesta. Naše gazije tjeraj neprijatelja i tjeraj! uzeše oko sedamdeset zarobljenika i oko pedeset glava i lubanja. Naših momaka bilo je samo sedam šehida i ukopaše ih. Bajramski ručak ručali smo u selima, koja smo oslobodili, te se zdravi, dobitkom i velikim alajom vratismo u veliku mostarsku varoš. Tako čine stanovnici junački bitku i boj. Što ću vam duljiti? Ljudi su lijepi, darežljivi i gostoprimni. Iza toga dobiv od svih prvaka ove varoši pisma i oprostivši se, i uzev oko pedeset hitrih drugova, odosmo zapadu.

Nakon sedam sati dogjosmo u tvrgjavu Liptu. Ovu kulu sazidao je svojim novcem a za ljubav božiju ovih lijepih godina Ibrahimaga, Ćuprilićev ćehaja, rogjen i odrasao u ovome Mostaru, da očuva, ogradi i oslobodi puteve izmegju Mostara i Bosne Sara-

[1]) Tu pisac misli na muftiju.

jeva. Ima tu dizdar i oko pedeset gradskih ljudi. U kuli od pet kata je jedan mesdžid i oko pedeset posebnih soba za momke, potrebna džebhana, pet malih topova, jedan hambar, jedan bunar za vodu i gvozdena vrata i na vrh te kule napravio je visoku kulu s daskom pokritu. Da ovu tvrdu kulu uveča, načinio je izokola oko pedeset kuća. Ustavši iz ove tvrgjave te idući sjeveru kroz stijene i drveće, izraslo do nebeskih visina, stigosmo za četiri sata u kasabu Konjice.

Konjička kasaba.

Dodijeljena je hercegovačkom sandžaku a zapovjednik je vojvoda. Lijep je kaza od sto i pedeset akči, sijelo spahijskog ćehaje, jenjičarskog serdara, prvaka, ima načelnik, harački povjerenik, bilježnik i baždardžija. Kraj vode je Neretve na širokom mjestu s prodolicama, liticama, brežuljcima, vinogradima i bostanima. Varoš s obje strane rijeke je osobiti vojvodaluk kliškog sandžaka. Preko vode prelazi se preko goleme drvene ćuprije na onu stranu. Na obje strane je šest mahala, oko 600 kuća pločom pokritih, vrlo lijepih i uregjenih, prem nema mnogo vinograda. Osam je džamija, jedna lijepa i ukusna džamija ima munaru. Ima dvije medrese, tri dječija mekteba, dvije derviške tekije, jedna malešna banja i dva hana; jedan je preko u čaršiji; ima oko sedamdeset i pet dućana, ali su većinom kovački, jer gvožgje, koje se ovdje kuje, je tvrdo i poznato. Konjička sablja, vele, tako je tanka i vitka, da se, ako se njome udari, previje na dvoje i opet se ispravi. Jednakih sabalja ovoj može se samo naći u Njemačkoj.

Prave mesarske sjekire, sablje i raznovrsno ratno oružje i stvari, jer u njihovim planinama ima željeznih majdana i dosta ćumura. Radi zraka i vode te livada, ne može im biti grožgje, smokve, masline i šipovi onaki kao u Mostaru. Stanovnici vole putnike i većinom su trgovci i zanatlije, hercegovački se sandžak ovdje svršava, ali je vilajet dosta širok, na istoku graniči sa arnautskim skenderskim sandžakom. Pivska nahija, koju smo pokorili i ukrotili sa Sehrab Mehmed pašom. Nikšićka brda, Haternak i drobnjačka nahija često se puta opiru hercegovačkim pašama, te oružje progovara. Prema kibli graniči Perast, Kotor, Bundukani i mletačke tvrgjave. Na jugu graniči s Dubrovnikom, na sjeveru s bosanskim sandžakom, od istoka s alajetom urumenlijskim. Malo nagnuv kibli, jedan je dio blizu dukadžinskom sandžaku. Na zapadu graniči s kliškim sandžakom. Sandžak je veoma širok i uredan. Bog da ga za uvijek uzdrži u redu i u rukama osmanlijskih careva za uvijek! Amin, da da Bog!

Pošav iz kasabe prama istoku kamenim putevima i planinama i prošav Bijele čajre ustavismo se iza deset sati u Abdaginu odžaku. Golemi su to saraji sa tvrdom kulom, a okolo kuće sa bedemom, poput tvrgjave. Nahija Bijela spada bosanskom sandžaku. Bio sam u ovog hanedana jednu noć gostom, a uzevši druge pratioce i idući opet prama istoku za jedan sat stigosmo u selo Kulieš, otale za tri sata u selo Rakitnicu, a za četiri sata čajirima Bijele vode, koji su začudni i vrlo uredni. Otale dogjosmo za četiri sata u selo Presjenicu u Bosni, uredno selo na jednom polju s džamijom, baščama i vinogradima, sto i pedeset pločom pokritih kuća, koje je zijamet Čengića. Idući otale istoku, dogjosmo u Bosna Saraj. Bio sam gost u uglednoj kući u Muslieffendića sarajima i tri dana se lijepo razgovorismo. Ovaj uredan šeher opisali smo 1071. kad smo došli s pokojnim Melik Ahmed pašom. Odavle naumismo sada poći na vojnu u Novi Grad kraj Kaniže.

Izišav iz Sarajeva istoku, idući četiri sata u Mokro, i prošav glasinačka sela, dogjosmo širokim putem prema jugu za šest sati u Čopor imamovo selo, a otale za devet sati ustavismo se u Novoj kasabi.

Nova kasaba.

Zapovjednik sultan Murad hana IV. Kodža Musta paša sagradio ju je i oprostio od svakog danka. U bosanskom je ajaletu po odredbi Njegova Veličanstva, a titularni mali kadiluk su sto i pedeset akči. Mjesto je ćehaje, ima jenjičarski serdar ali drugih zapovjednika nema. Na širokom je mjestu s klancima, a ima oko sto i sedamdeset urednih kuća, s baščama i vinogradima i lijepa je kasaba. Ima jedna lijepa Musa pašina džamija, vrijedna da se razgleda, svi zidovi naokolo, mihrab, mimbera, svodovi vrata, visoka minara izragjena s kraja na kraj od kamena, zelena kao smaragd, a kada sunce u nju upre sja iz duvara i kubeta zeleno svjetlo. U ovim zemljama nema druge take džamije od kamenja iz zelenog majdana. Ima tri mesdžida u mahalama, jedna tekija, jedan dječinji mekteb, dva trgovačka hana, jedna banja i osamnaest zanatlijskih dućana. Ovo je sve zadužbina Kodža Musta pašina.

Dok ovim zgradama još nije bilo traga, bilo je to leglo lopovsko i hajdučko i prolazilo se s hiljadu — dvije muka.

Bogu hvala, od kako je ova kasaba načinjena, nasta za uvijek sloboda i sigurnost. U ovoj kasabi teče izmegju dva velika hana rijeka Jadar. Izvor ove rijeke je ispod arnautskih planina, a pod ovom se kasabom ona saljeva u rijeku Drinu.

U proljetno doba, kada se po planinama topi snijeg, navire poput mora, s desna i s lijeva, dosiže do hanova i vraća se. Preko ove rijeke načinili su jednu golemu ćupriju i ako je široka i visoka, kao ćuprija u velikom Čekmedžetu, ipak je malešna. S obje strane vrsne su bašče i vinogradi, zrak i voda su lijepi. Odavle ustavši te idući jedan sat kroz planine dogjosmo u selo Konjeviće. Selo je muslimansko od sto kuća, u njemu imade tekija poznatog Hindi Hamza babe, koji je bio odabrani šeh i savjetnik Fatiha te je za osvajanja Zvornika bio prisutan i ovdje ukopan.

Idući opet istoku stigosmo u tvrgjavu Kušlat.

Grad Kušlat[1])

sagradio je srpski ban Radovan. Preuzvišeni Fatih, kada je sam osvojio zvorničku tvrgjavu opsadom, opsijedao je kasnije ovaj Kušlat, ali je naišao na poteškoće, te ga je i naokolo opasao. Kada je neprijatelj vidio, kako su oko tvrgjave turski vojnici načinili kuće, kao da su doma, te da su osvojili bašče i vinograde te sjeli, a njima da nema ko doći na pomoć, niti priskočiti, predadoše napokon tvrgjavu i izigjoše iz nje. Po popisu sultan Fatihovu pripada zvorničkom sandžaku. Kraj vode je Jadra na jednoj stijeni, koja je do nebeskih visina uzdigla glavu; tvrgjava je tvrda i okrugla, kule su joj tvrde, a tvrgjavica ima jedna malena vrata okrenuta kibli. Stijena, na kojoj je tvrgjava sagragjena, nagnula se prama kibli, a vrh je šiljast poput jajeta. Jarka nema, već je opkoljena paklenim ponorima. U tvrgjavi se nalazi malena sultan Fatihova džamija, ćehaja, imam, mujezin, vratari, hambar i zgrada za municiju, pet malih topova, dizdar su dvadeset i osam vojnika.

Drugim zgradama nema traga. Iz tvrgjave vodi, ravno do Jadra, idu stepenice isklesane iz gole stijene, obivši ih s najvećim mlatovima a niz pet stotina kamenih stepenica silazi se dolje vodi i uzimlje voda. Dan danas ima još tragova ostataka od neprijateljskog vremena, jedna džebhana i četiri magaze pune bakrenih sinija, bakra, kalajsanih sahana, prostirke i ostalog sugja. Stanovnici od s'raha pred srpskim hajdu-

[1]) U originalu Kulušad.

cima čuvaju sve skupocjene stvari i ostalo blago u ovoj tvrgjavi. Izvan grada ima vodena čatrnja. Samo je jedan put, a pošto je put sasvim vrletan, podigli su kraj puta s desna i s lijeva veoma tvrdo zidanu ogradu, jer bi se u mnogo konja i ljudi otisnule noge, te bi se na hiljade komada iskomadali. Čovjek se ne usugjuje dolje ni pogledati. Dolje teče rijeka šumno kroza stijene hučući kao grom. Iz ove se tvrgjave silazi mukom dolje u varoš za čitavih tri hiljade koračaja i izlazi. Svega ima sto i dvadeset kuća s vinogradima, jedna malešna džamija, kao mesdžid a mekteba nema. Bašča i vinograda ima posve dosta, pošto je stara varoš bila golema, ali je za opsada porušena, te i sada imadu znakovi od zgrada. Niže ove varoši načinio je preko rijeke Jadra Jahši alajbeg tvrdo zidanu ćupriju na jedno okno, koja je zaista velik hajr i dobro. Rijeka Jadar blizu se ove ćuprije uljeva u rijeku Drinu. Probiv kraj rijeke Drine stijene, otvorili su puteve i s obje strane izidali ogradu. Prešav ove strašive puteve, za dva sata dogjosmo u tvrgjavu Zvornik.

Zvornička tvrgjava.

Gragjevina je to Vornika jednog kralja od srpskih banova. Gazi Hoda Vendig'-jarova vremena još se više tvrgjava utvrdila. Sultan Fatih vraćajući se s Dunava iz Biograda, osvojio je ovu tvrgjavu bez opsade. Tu je stolica posebnog sandžak bega u bosanskom ajaletu. Begu je dodijeljeno 345.793 akči, trinaest je ziameta, 674 timara; imade alajbeg i ceribaša.

U doba rata bude samih begovskih vojnika, naoružanih po izbor, dvije hiljade. Lijep je titularni kaza od 400 akči; u njemu ima osamnaest kadiluka, muftija, nekibul-ešraf, mjesto je spahijskog ćehaje i imade jenjičarski serdar, velikaša i odličnika. Dizdaraga zapovijeda su 150 gradskih vojnika.

Imade mimaraga, načelnik, bilježnik, baždar i haračkí povjerenik.

Oblik tvrgjave i zemlje.

Kraj Drine, na visokoj stijeni od crvenoga mramora, četverasta je visoka i tvrda tvrgjava takva, da se do vrha ne može strijelom dobaciti. U naokolo nema opkopa, jer su tu naravne usjeline, a pošto ni sa koje strane nema lahka pristupa, nemoguće ju je osvojiti. Sa zapada dosti su daleko planine; od istoka teče kroz duboke klance voda.

Dônja tvrgjava uzela je stijene gornje na prsa, kao majka kad svoje dijete zagrli. U nutrašnjoj tvrgjavi od istoka imade dvoja gvozdena vrata, jedna mahala gradskih stanovničkih kuća, sultan Fatihova džamija, džebhana, žitni hambarovi, vodene čatrnje a na kulama ima malih topova. Ko se jednoć uspne na tvrgjavu, dok sigje, obnemoći će i zato gornja tvrgjava nije toliko uredna.

Dônja tvrgjava.

Kraj rijeke je Drine, imade pet tvrdih kula. Rijeka Drina bije sve u bedemove gradske. Trgjava je duguljasta, od juga sjeveru, od jednih vrata do drugih ima čitavih pet stotina koračaja. Gornju tvrgjavu zaokružile su od istoka i kibleta stijene, a otraga su joj stijene nutrašnje tvrgjave. U ove je tvrgjave širina dvadeset koraka, a na jednim mjestima od 30—40 koraka. Tvrgjava je posve nepristupna, jer je od kible rijeka Drina, a od zapada stijene nutrašnje tvrgjave. Imade dvoja vrata: na jedna se ulazi na druga izlazi. Izlazak i ulazak na kojem drugom mjestu je nemoguć. Tvrgjava ima samo jedan veliki carski put, a na njem ima s lijeva i desna oko trista kuća s dônjim i gornjim katom, s baščama i avlijama, popravnih, urednih, daskom

pokritih. Sve su jedna preko druge, a gledaju kibletu i istoku u rijeku Drinu. Kraj rijeke Drine su bedemi u ove tvrgjave svi napunjeni i poravnani kao muo. Na njima imade pendžera kao mašikuli, jedni više drugih i gledaju u rijeku. Jedna od dvoje vrata zovu se carska vrata te gledaju na sjever, a zovu se zato carska vrata, jer je sultan Fatih Mehmed jurišao na tvrgjavu na ova vrata i osvojio ju. Na lijevoj strani do ovih vrata stoje gvozdena topovska zrna, a neka topovska zrna vrijedna su da se vide, kako su kroz rupe na uže nanizana.

Izlazeći na ova carska vrata napolje, na lijevo, pod jednom stijenom, stoji top od čitavih pedeset pedalja. U nj može jedan čovjek uljeći i izaći. Izvan ovih vrata imade jedna careva džamija kraj rijeke Drine, a pred ovom džamijom je Narin kala, t. j. nutarnja tvrgjava dônje tvrgjave; ima jedanaest velikih topova, a gledaju na Drinu. Gradski bedemi ravni su i široki po dvadeset stopa, visina je osamdeset neimarskih aršina.

Lijeva varoš. Izvan carskih vrata je takozvnana Lijeva varoš. Svega imade oko trista kuća, s tvrdo zidanim duvarovima, pokritih daskom, i oko pedeset bez reda načinjenih malešnih, korisnih dućana. U ove varoši ima s kraja na kraj samo jedan sokak, s obje strane su kuće, a drugog carskog puta nema. Imade jedan novo sazidani han, koji je poznat pod imenom „Novi han“.

Desna varoš. Na jugu Dônje, pred vratima Džebhanska je varoš, kraj rijeke Drine megju visokim drvećem oko 380 sve daskom pokritih kuća, sa širokim baščama i vinogradima, koje jedna preko druge gledaju u rijeku Drinu.

Džebhanskih dućana ima skoro 150. U ove varoši je, prošav s južnog kraja, kroz lijevu varoš do novog hana ima duljine 5500 koraka. Jedna su mjesta malo ravna, a jedna su vrlo strmenita, samo varoš kraj rijeke duga i uska, posve je uredna. Mahala ima osamnaest i 2800 daskom pokrivenih kuća, svega osamnaest džamija, a od sviju je na sjeveru unutar carskih vrata sultan Fatih Mehmedova džamija s kubetom, stara džamija, olovom pokrita. U vrata više gornjeg praga ovaj je tarih:

صاحب الخيرات ابوالفتح عزيز　　قد بنى هذا لاجل العابدين
صوكره دن تعميرينك تاريخدر　　معبد العشاق دارالساجدين

٩٨٢

= Gospodar je zadužbine, otac osvajača, odličan i ugledan. Ovo napravi za one, koji se Bogu mole.

Tarih kasnijih popravaka je: „Bogomolja zanesenih kuća onim koji padaju nice.“ 982. po H. (= 1574.).

Osim toga napravio je ovdje džamiju pod imenom Fethija sultan Sulejman han. Begova džamija, Zvornička džamija i u dvije varoši imade još po dvije; osam mesdžida, ima osam tekija, tri medrese, jedna banja, sedam mekteba i tri hana. Stanovnici su svi Bošnjaci. Haljine su im čohane dolame, oblače tijesne, krajišničke čakšire s kopčama i gizdaju se. Govore bosanski. Ljudi su trgovci, zrak i voda je lijepa, bašča i vinograda ima mnogo.

Od znamenitosti su šljive, jabuke, trešnje, hrastove daske, smrčevina i palut[1]), govegja koža i ovčija vuna vrlo su poznati, a skela veoma je radna. Ima nekoliko hiljada lagja, što rijekom idu u Biograd i dolazi.

[1]) To je drvo na kojemu raste šiksa, koju tabaci upotrebljavaju.

Ova rijeka Drina izvire u hercegovačkom vilajetu iz Čemernih čajra, a saljeva se u Savu niže tvrgjave Rače. U ovoj varoši ukopan je pred musalom pod olovnim kubetom na četiri stupca, smaknuti beg — da ga Bog pomiluje!

Odavle ustavši, dogjosmo u kasabu Tuzlu. U zvorničkom je sandžaku vojvodaluk, lijep titularni kaza od 150 akči.

Otale dogjosmo prema sjeveru za osam sati u varoš Kozluk.

Kozluk varoš.

I ona je u području zvorničkog sandžaka. Varoš s jednom džamijom, dva hana i s nekoliko dućana, ima daskom pokrite kuće, a zove se Kozligje, jer je drveće samo orahovo. Otale opet prema sjeveru, pateći strah od hajduka, zvanog Gjule-Ibrahima prešav s mojim drugovima planine i šume, dogjosmo u urednu kasabu Bijeljinu.

Varoš Bijeljina.

I ona je paši zvorničkog sandžaka dodijeljeni vojvodaluk. Lijep je titularni kaza od sto i pedeset akči, sijelo ćehajino, a imade tu jenjičarski serdar. Varoš je na golemom, vlažnom, travnom, vrlo rodnom i žitnom polju. Imade svega pet mahala i oko pet sto kuća s dônjim i gornjim bojem, a u svakoj imade voda. Po baščama pjeva na hiljade i hiljade ptica veselo nove pjesme, koje čovjeka ožive i daju mu zdravlje. Od sviju je kuća najbolja Ali paše Čengića, golemi konaci, koji su s kraja na kraj pokrite crvenim crijepom poput crvenog sunca, a nakićeni i ukrašeni sa bezbrojnim hodnicima, divhanama, kamerijama i s odajama dônjim i gornjim, te s kuhinjama i štalama, a tako su uredni dvorovi, da im prilike nema u ovim bosanskim krajevima. Kraj ovih saraja ima šuma, u koje su se u svakog izraslog drveća vrhunci protegli do pod nebesa. U hladu svakoga može po hiljadu ovaca pasti; zelen tako je procvatena kao da je cijela zemlja prostrta zelenom kadifom! Voda i zrak su lijepi, a razno im je voće pohvaljeno.

Ustav odavle i prelazeći opet sjeveru preko šuma stigosmo za četiri sata u grad Raču. Dogjosmo napram ovog tvrdo zidanog urednog grada, te prešav lagjom rijeku Savu prijeko u grad Raču bismo gost u carinskog povjerenika.

I počesmo ovu tvrdo uregjenu varoš razgledati. Najprije počesmo razgovarati se i prijateljiti se s dobrim ljudima, naobraženim i starim.

Tvrgjava Rača.

Ime joj je srpsko, a sagradio ju jedan od srpskih kraljeva, otac bana velikog Matijaša. Ovu tvrgjavu osvojio je kasnije sultan Sulejmanov veliki vezir, pogubljeni šehid Ibrahim. Danas je tu zapovjednik vojvoda srijemskog sandžakbega, a veliki je titularni kadiluk su 150 akči. Okolica je poslušna i pokorna; imade muftija, nekibul-ešraf, jenjičarski serdar i mjesto je spahijskog ćehaje. Imade carinski i harački povjerenik; imade i zapovjednikâ budimskog kola; načelnik, baždardžija i bilježnik, ali gradskog dizdara i vojnika nema.

Oblik tvrgjave i zemlja. Kraj rijeke Save na niskoj zemljanoj ravnoj zelenoj rtastoj humci je trouglasta, od cigle tvrdo zidana, lijepa tvrgjava. Prama ovoj rtastoj humci, na kojoj je smještena ova tvrgjava, silazi rijeka Drina velikom snagom iz Zvornika te udara u jaku rijeku Savu, te se pred ovim gradom Račom Drina i Sava spajaju pa su u zajednici porušili ovu tvrgjavu. Samo jedna kula kraj rijeke Save ostala je i za to u ove tvrgjave nema ni dizdara ni posade. Na spomenutoj zelenoj

obali, gdje se sastaje rijeka Sava i Drina, ima sedam muslimanskih mahala. Ima četiri mahale Bugara i Srba, svega oko 550 dvokatnih urednih zgrada s baščama. Svi su putevi s kraja na kraj drvenim daskama popogjeni, a svi sokaci obloženi su drvenim gredama. Zimnim danovima izvan varoši je more blata, jer je zemlja niska. Svega ima pet džamija i u sve pet se klanja džuma-namaz. Džamije imadu mnogo naroda i sve pet su daskom pokrite. Na dva mjesta ima medresa a ima i tri dječinja mekteba, ali im djeca nisu osobito oštroumna i bistra. Ima na dva mjesta derviške tekije i dva malešna korisna hana; oba su na carinskoj skeli. I ako ima jedna vesela banja, ipak je malešna. U varoši ima na tri mjesta drvene ćuprije. Kada rijeka Drina i Sava dobro nabujaju, potope nekoliko varoških bašča i za to su načinili drvene ćuprije. Imade oko sedamdeset dućana, ali ne imaju bezistena. Lijepi hljeb, medica, šljive i jabuke su poznate po svijetu; grožgje im je ljutkasto. Ovu je varoš opasala rijeka Sava. Ako bi zapovjednik htio s jedne Save na drugu prosjeći zemlju nastao bi pravi otok. Pošto su voda i zrak vrlo lijepi, narod je zdrav, govori turski, promeće se trgovinom, a većinom su lagjari. Prvaci oblače krajišničko odijelo, ali su ipak stanovnici veoma čisti i bogoljubni. Ljudi su gostoljubivi i sirotinji skloni, a većinom ne znadu za zlobu ni za opakost. Odavle idući sjeveru šest sati, dogjosmo u grad Moravac. —

Dodatak.

Prevagjač gornjeg dijela Sejahatname Evlije Čelebije nastojao je, da što točnije iznese stvarni sadržaj ovih velevažnih opisa glasovitog turskog putnika, u koliko se odnose na područje Bosne i Hercegovine. On nije polagao tolike važnosti na to, da u prijevodu ropski reproducira slijed riječi turskog originala, koliko na sam stvarni sadržaj, koji će bez sumnje biti od velike cijene svakomu, koji se bavi detaljnim proučavanjem Bosne. Tako se nije mogao ni oteti obilnim turcizmima, koji su doduše velikom dijelu bosanskih muslomana poznati, ali su nepoznati nemuslimanskim čitateljima. Da se i ovi mogu lašnje poslužiti ovim izvodima iz Evlinijih putopisa, dodajemo ovdje tumač nekih običnijih riječi i nazivlja.

Tumač riječi.

Aba — pustenina, njem. Filz; kabanica od pustenine,

ajalet ili *vilajet* zovu se u turskoj upravi pokrajine, koje su prije osvojenja bile samostalne države, a dijele se na više sandžaka.

akče — $^1/_4$ pare.

alaj — svečanost, parada; *alajski čauš* je vogja svečane povorke.

alajbeg — zapovjednik nad vojskom od 4000 ljudi.

alejhi selam ili *alejhi selatu ve selam* obične su rečenice, koje se dodaju imenu prorokovu a znače „božja pomoć s njime".

âlem je pozlaćena šipka sa nizom kugla a gori kopljem pokićena, koja se meće na vršak munare u džamije.

amanet — poklad, koji se ostavlja na vjeru.

araba — lahka seoska kola.

ašikosum („ašik olsun") — usklik udivljenja; doslovce: „drag bio!"

atmadža — kobac, koji se nauči da lovi.

avâz — glas.

avdest — religiozno pranje, koje se uzimlje prije svake molitve.

Baba — otac; ako se dodaje imenu, označuje šejha reda begtašinskog, koji se zavjetovao celibatu te u uhu nosi mendžušu.

badža — otvor u krovu ili duvaru, na koji izlazi dim.

baklava — slatka pita od oraha, lješnika, kajmaka, meda ili šećera.

banja — kupalište.

baždar, baždardžija, baždaraga — zakupnik državnog kantara, koji pobire prihod od kantarije.

bismile — usklik „božjom pomoću".
budimski kol — odio budimske vojske, koji je imao pravo u Bosni na stanoviti dio državnog prihoda.
buljukbaša — satnik, zapovjednik od 100 momaka.

Ćeribaša bijaše u staro doba vogja pomanjeg odjela vojske; danas se tim imenom zove ciganski knez.

Ćebe — pokrivka od vune.
ćehaja — nadglednik.
ćeremit — žljebasti crijep za pokrivanje kuća.
ćošak (tn. *kiosk*) zove se u baščama hladnik a u kuća otvoreni trijem, sa koga se obično ukućanima otvara lijep vidik na okolicu.
ćurek — vrst kolača s nohutom.

Čakmak — čelik, kojim se kreše iskra iz kremena.
čarak — čelično kolo u puške, kojim se sa kremena okresivala iskra. Poslije zove se i kokot u puške čarkom.
čauš — vogja.
čebedžije zvali se vojnici, koji su kao drugi kol (odio) išli iza mrtve straže.
čelebija — vojnik prijašnje dobe, dok još nije bila institucija janjičarstva provedena. Kasnije oznaka otmjenijih ljudi, osobito učenjaka, jer se prije imenom efendije označivali samo stanoviti visoki vjerski dostojanstvenici, kao muftija i nekibul ešraf, a ostalim učenim ljudima išao je naslov čelebije.
čelenka — nakit na turbanu u obliku pera, koji se davao vojnicima kao odlikovanje za junaštvo pokazano u bitci.
čember — tanka bijela marama, kojom muslimanske žene zavijaju glavu, kada izlazi na sokak.
čift — par.
čohadar — policajni upravitelj.

darul-hadisi je zgrada, u kojoj se tumače izreke pejgamberove a. s.
darul-kura je zgrada, gdje se uči kuran na pamet.
defterdar — računovogja.
delikanlija — momak od 18—24 godina.
divan — vijeće.
divanhana, divhana — predsoblje.
dizdar, dizdaraga — zapovjednik tvrgjave.
dova — molitva.
Dubrovnik zove se turski *Dobravenedik*. Često je u originalu ispušteno ono „Dobra" a ostalo „Venedik" = Mletci, i tako se pometnjom na mnogo mjesta spominju Mlećani mjesto Dubrovčana. U izvodu je to većinom ispravljeno.
dunum — mjera za zemljište, danas 1000 m^2.
dušeme — bijela marama, 1 *m* široka, 2 *m* duga, kojom se muslimanke preko feredže zagrnu.
džamfeskadifa — svilena kadifa.
džebhana — zgrada, u kojoj se drži municija.

Emin — čuvar.
emir — prvak. Naslov se daje obično potomcima prorokovim, koji su imali privilegij nositi zeleni saruk.
esani Muhamedije — pozivanje mujezinovo na molitvu.
esedi — novac, težak 4 drama.

Fakir — siroma. Iz skromnosti zove u muslomana svak sebe fakirom.
fatih — osvajač.
fatiha — sura kurana, koja se moli pokojnicima.
feredža — kabanica, kojom se zagrću muslimanke kada izilaze na sokak.

Gazija — pobjednik.

Hafiz — naslov, koji se daje onome, koji je naučio kuran na pamet.
hair — zadužbina.
hair sahibija — vlasnik zadužbine, osnivač zadužbine.
hâk — pravo; prihod od zemljišta, koji ide agi.
haleri puške, hareli puške — damascirane puške.
halija — veliki ćilim, tkan u Anadolu.
halvetija — vrsta derviša.
han — svratište.
hanedan — gostoljubiv čovjek.
harać je porez, što su ga plaćali nemuslomani od 15.—40. godine kao otkup od vojničke službe.
hardalija — piće od krušaka, smokava, jabuka i suhih šljiva sa malo hardala (slatke korice).
harem — ženski odio kuće; u džamije zove se tako dvorište pred džamijom.
hazna — blago, blagajna.
haznadar — blagajnik.
hazret — naslov, od prilike „preuzvišeni".
Hoda vendig'jar — doslovce „Bogom dani", je naslov sultana Murata, koji je poginuo na Kosovu.
horma — konjska oprema.
hudba — propovjed, što je imam drži u petak i na bajram sa mimbere.
hurma — datula.

Imaret je zavod, u kome se uslijed nečije zadužbine daje siromacima besplatno jelo.

Jagluk — vezena marama, koja se daje obično kao dar.
jašmak — tanka marama od bijela beza, kojom si muslimanke zavijaju donji dio lica kada izlaze.
jazija — pismo.

Kaderi — vrsta derviša, sljedbenici Abdul Kadera.
kadiluk — područje kadije.
kalauz — putokaz, provodič.
kapetan — u Krajini naziv za zapovjednika tvrgjave, koji se u ostaloj Turskoj zove dizdarom. Kapetanstvo postalo je u Krajini mjestimice i nasljedno.

kapudžija — vratar; *kapudžibaša* — načelnik vratara kod porte. Kapudžije imale su raznositi i pisma i fermane, pa se zato tako zvali i nosioci fermana i zapovjedi.
kasaba — mala varošica.
katmerski ćureći — kolači namazani vodom, u kojoj je bilo katmerovo cvijeće.
kaza — kadiluk.
kazaz — majstor, koji plete gajtane i tkanice.
kesa — 500 groša.
kitab — knjiga.
kizleraga — čuvar ženskinja u haremu.
kodža pred imenima znači „Veliki".
komordžija — kirijaš, koji za vojsku prenosi ratne potrepštine.
konak — 1. kuća, u kojoj stanuje vezir ili koji drugi administrativni upravitelj; 2. noćište; 3. na konake računa se i daljina puteva te je konak što i dan hoda.
kube — svod, kupola u džamije.
kubura — male puške, obješene na sedlu u kuburlucima.
kumaš — svila „atlas".
kurban — žrtva.

Lala — odgajač carskih prinčeva.

Mahala je dio grada, koji ima zajedničku džamiju.
mâl — blago, imanje.
mazgala — puškarnica.
medresa — škola za hodže, imame i muderise.
mekteb — osnovna vjerska škola.
menzildžija — poštar, koji ima pod nadzorom poštarske (tatarske) konje.
mesdžid je džamija, u kojoj nema mimbere (prodikaonice) te se prema tome i ne klanja u njoj petak i bajram.
meščema — sudnica kadije.
meteriz — sugje, u kome se nosi jelo.
mevlevije — vrst derviša, koji se okreću.
mihrab — udubina u sred zida džamije okrenuta kibli, pred kojom imam moli.
mimar, mimarbaša — graditelj.
mina — emajl; *minali* — emajliran.
miri-miran — naslov pašâ.
muâf — oprošten.
muftija — vjerski poglavica u sandžaku ili okružju.
muhendiz — mjernik.
multeka — knjiga, iz koje se uči šerijatsko pravo.
musala je u povećim gradovima prostrano mjesto na ravni, gdje bi se narod sabrao u petak i na bajram da klanja.
musandara je na stupovima izvišena podnica u džamiji do vrata, na kojoj sjede mujezini.
musanif — književnik.
muselim — upravitelj okružja.
mušebak — drvena rešetka, kojom se zagragjuju trijemovi i prozori u kuća, da se ne može iz vana gledati a opet da se ne brani pristup zraka.
mutesarif — okružni predstojnik.
mutevelija — upravitelj džamije i njezina vakufa.

Nadžak — vrsta sjekire, kojom se vojevalo.
nahija — dio kotara, u kojem upravlja mudir.
namaz — molitva.
nefer — vojnik.
nekibul ešraf zvao se službenik, koji je imao evidenciju da vodi o potomstvu prorokovu (šerifi).
nišandžija — puškar.
nijabet — manji kadiluk, u kome sudi zastupnik kadije.

Odžak znači za pravo dimnjak a onda kuću, osobito kuću otmjeniju, tako da „odžaklija", „odžakzade" znači što i plemić.

Palanka — mali gradić.
pejgamber — prorok.
penza — vrst brojnog novca, na koje se računalo u srednjem vijeku a brojalo se na penzu 40 dinara. Što je vrijedila penza u Banjojluci za Evlije Čelebijina vremena, nije poznato.
peštemaje — zagrtač.

Ramazanija — piće, koje se pije uz ramazan.
roznamegjija — kronista.

Sahibija — vlasnik.
sahtijan — učinjena i crveno obojena koža jarića.
sandalija — stolica sa naslonjačem, fotelj.
sandžak — dio vilajeta, kojim upravlja sandžakbeg.
saruk — turban, omotan oko glave.
seisana — tovarni konj, koji nosi putem prtljagu ag'nsku.
sekban — vrsta vojnika.
selamet — spas.
selvija — čempres.
serdar — vojskovogja.
serdžada — ćilim, koji se stere na zemlju kada se klanja.
sidžil — zapisnik kadije.
silahdar — dvoranik, koji upravlja oružjem.
sikma čakšire su čakšire gori tijesne a doli široke.
site-kadiluk — sandžački kadiluk.
sofa — hladnik u baščama.
spahija — posjednik timara.
spahijski ćehaja — poglavar spahija
šair — pjesnik.
šalvare — vrst čakšira, koje oko nogavica nisu sapete.
šejh ul islam je vjerski poglavica islama, ali se katkada i muftija nazivlje tako.
šeh — viši stepen derviša.

šehid — mučenik, žrtva, osobito se tako zove onaj, koji je poginuo na vojni.
šerbe — voda, u kojoj se razmuti slatko voće.

Tabandže — vrst malih pušaka.
tabhana, tabašnica — kožarnica.
tabija — bastiona u gradova.
tarih — povijest, datum historijskog dogogjaja. Obično se u napisima broj godine pisao hronostihom, to jest stihom, u kome svako slovo ima brojčanu vrijednost a suma toga daje broj dotične godine.
tarpoška kapa — široka ženska kapa pokićena biserom, dukatima i draguljima.
tatar — poštar.
teber — helebarda.
teferič — izlet.
tekija — derviška bogomolja.
telatin — vrst jako učinjene kože.
temuz — mjesec juli.
teskeredžija — činovnik, koji izdaje putnice (teskere).
timar — leno, što ga je podjeljivao sultan za ratne zasluge.
top platna ili sličnog — trûba.
topuz je vrsta buzdohana, komu se glava sastoji od željezne ili od drvene a čavlima pokovane kugle.
tovar — teret, što može konj ponijeti; težina od 100 oka; tovar para = 80 kesa = 40.000 groša.
tufekčija — majstor, koji pravi puške.
tûg — kita konjske strune, kojom je bio okićen zapovjednički štap paša i vezira. Prema tome da li je bilo u njih 2 ili 3 tûga zvali su se ičituglije ili učtuglije.

Umet — sljedbenik.

Zerde — slatka čorba.
zijafet — svečana gozba.
zijamet — leno, koje se podjeljivalo za ratne zasluge.
zijaret — pohod, a tako se zove i grob odličnih ljudi, kamo narod ide na pohod.

Ispravci.

Neka se isprave slijedeće štamparske pogrješke:

U transskripciji natpisa Ferhatpašine džamije u Sarajevu nije izračunan kronostih a daje godinu po hidžretu 970.

U natpisa na Gazi Ali pašinoj džamiji u Sarajevu treba u transskripciji da stoji god. 960. mjesto 906.

U transskripciji natpisa na džamiji Hadži Ahmeta Dukatara u Livnu treba da stoji god. 996. mjesto god. 895., a u natpis na džamiji Muhameda Avdulahovića u Livnu valja uvrstiti god. 971.

Скадар

Народно лијечење.

Из времена једне љекаруше из 1843. године.

Приопћио

Тома А. Братић, свештеник.

Недавно ми је дошла до руку једна стара рукописна књига, у којој се описује лијечење од више болести било разним лијековима, било молитвеним записима или записима са разним словима и знацима. Књига је писана славено-српским језиком, којим су се редовно служили наши писци и преписивачи све до Вукове реформе у српском правопису; повезана је у овоштено платно, пошто је сваки табак грубог дебелог папира превијен на четверо и онда исписан, те концем ушивен. Књига има 37 листа, који су писани са два разна рукописа, без наслова је, а на првоме листу, који је пришивен за корице, пише: „Сйа книга Стефана Мйрковича на 12 ћенара Господа нашего 1843.“; при дну истог листа пише истом руком: „На 12 ченара тае книга преписата у Мостару[1]).

Књига је, како се види из наведеног записа, препис из неке јамачно много старије књиге љекаруше, те је тим важнија као грађа за оне, који се буду бавили стручном студијом о разитку народног љекарства.

Износећи сва лијечења, која су се могла прочитати, јер их има и нечитких, како су у рукопису описана, износим их данашњим правописом и поправљеном интерпукцијом, а редом како се у рукопису налазе, само сам ради бољег прегледа молитве и записе издвојио на крај, док су у рукопису растурени по свој књизи.

Судећи по неким мјестима у рукопису као ћенар (јануар), дијарија (уздобоља, пролјев), спиранча (нека трава) и т. д. примјетио сам, да би овај рукопис могао имати своје поријекло из мјеста, гдје има талијанштине и збиља трагајућу за тим рече ми старац Јово Лучић, да је ова љекаруша донешена из Скадра, те ми је са тијем било јасно за погдјешто талијанштине. Из преписа се опет види јасно, да је преписивач био Мостарац, јер је обично мјесто *ч* употребљено *ћ* и *ђ* и обратно, а то је особина Мостараца да та слова у писму замјењују, док у говору не могу *ч* и *џ* да изговоре, те редовно изговарају те гласове као *ћ* и *ђ*.

Што се тиче сличности ове љекаруше са до сад објелодањеним љекарушама[2]), примјетити ми је само толико, да има сличности, али се ова веома издваја како по љекаријама тако и по записима, јер колико је мени познато ово би била прва,

---

[1]) Ћенар и ченар биће јамачно јануар, па је од талијанског изговора дошло ћенар, а преписивач је оно *ћ* уписао у другом запису као *ч*, што је обично код Мостараца.

[2]) „Три љекаруше“. Приредио и растумачио проф. М. Медић, Загреб у „Глас. зем. музеја“ за 1904. Нарочито упада у очи сличност у насловима и почетку јер се много почиње у обје наслови са „Коме...“, а почеци са: „Узми...“

која би уз доста велики број љекарија, измјена и доста знатан број записа, који могу послужити као добра подлога за проучавање нашег народа и његова схваћања о материјалном и духовном свијету и појавама у том свијету.

Напоменути ми је још, да су моје биљешке под линијом или у загради, а додао сам их за то, да би се у њима по могућности објаснило оно што је нејасно, жалећи да нијесам при руци имао довољно материјала, да ми биљешке буду опширније.

1. Дванаест великих петака. Филозоф именом Тарасило са собом поведе сина Малеша и одоше у једну одају и ту се поћераше за три дана и три ноћи у дубину књигама. Господ Бог поможе Елетерију[1]) и доби у вјери Чифутина. У страху рече Тарасило: „Видиш те мудра и књижевна и јест ваша вјера права христијанска, а наша као камен, али — вели Тарасило — ти не знаш за ваших 12 петака, што су непознати вашим душама.“ То рече и из одаје изађе, јер не мога више трпјети од муке, а оста ту Малеш у пећини у одаји код Елетерија, па га упита Елетерије: „О Малешу! знаш ли ти оно 12 петака, што говори твој отац?“ Малеш вели: „Ја знам, али је на клетву остало међу нама Чифутима, да не кажемо међу вама Христјанима тих дана до страшнога суда. Ухватише наши људи једнога апостола и у њега нађоше књигу о 12 петака, проклеше и на муке метнуше и умориште смрти апостола, док им каза 12 петака, који су: Први и велики петак марта мјесеца: први Адам преступи заповиједи божју и изагнан буде из раја у шест сахата дневи.

У други петак пред Благовијести уби Каjин Авеља брата свога у три сахата и то би први мртвац на земљи.

У трећи петак страсти Господа Бога нашега Исуса Христа у шест сахати дневи.

4. петак пред Марков дан плијениште Авгарјани многе стране земље и изагнаше из града Фалаова у 9 сахата дневи[2]).

5. петак пред Троице Навукодоносор цар разори Јерусалим, оста пуст 93 љета, у 8 сахати дневи.

6. петак пред Петров дан, посла Творац 10 казана на земљу египатскују у шест сахати дневи.

7. петак пред Успеније богоматере изађоше змије крилате на Галилеју гору по мору . . . . . у шест сахати дневи.

8. петак пред Усјековање чесне главе Јованове цар Ирод осијече светога Јована у 10 сахати дневи.

9. петак мјесеца септембра пред Воздвиженије животворјашчаго креста чеснога раздијели Мојсеј штапом својим червено море; штапом својим прекрсти па Фараона са војском потопи у 2 сахати ноћи.

10. петак по Воздвижењу чеснога креста светитељ Николае чудеса сатвори на земљи за двадесет и четири сахати.

11. петак пред Андријев дан знаменова пророк Јеремије кивот Господњи и би узет са два крила и постављен би међу два града Содом и Гомор, и провалише се градови и осташе тако до другог доласка Христова.

---

[1]) Тарасило и Елетерије имена су филозофа и то прво јеврејскога а друго хришћанскога, који су се састали ради препирке о вјери. Имена као и читав догађај створила је народна машта, а можда се у свему овоме крије која мрвица из старе незнабожачке, односно многобожачке религије?

[2]) Прва три петка су у рукопису уписана словима, а остали бројем као и овје.

12. петак пред рожденство Христово изби и испјече цар Ирод 14 хиљада дјеце тражећи Христа.

Тако Малеш каза Елетерију, а када пошље дође Чифутин у одају рече њему Елетерије: „Чифутине кажи ми 12 петака што вама ваља пазити и чувати у закону“ — и стаде Елетерије редом казивати од првога до последњега петка. Када Чифутин то саслуша онда закла сина Малеша, а себе зоде ножем. И за ове петке треба сваки Христјанин и Христјанка постити, молити се, мало јести, и мало пити и треба милостињу дијелити, а сачувати се од свакога посла погана и ружна; не ваља куће почети градити, ни у дом нов уљећи, ни хаљине кројити, ни на пут поћи ни жети ни почетка започети. Ако се чије чедо зачеди у те дане, у то 12 петака, то ће бити ромо, јâ глухо, јâ ћораво, јâ боно, јâ хрсузин, јâ катилин, а тако и женско. За то се у срцу своме треба чувати постити и милостињу давати и конец богу аминъ[1]).

2. Црни мехлем. Зечијега сала, катрана[2]), заитина и воска скухај у води и кајмак скидај; то је добар лијек.

3. Мехки мехлем за ране. Лист од коприве (коприва, жара, *Urtica urens* L.) и зовине (зовина, зова, зовика, *Sambucus nigra* L.) црнога шећера[3]), смрчеве смоле *(Pinus silvestris),* воска, катрана и заитина, све се ово заједно стопи на ватри, проциједи и на мави крпи меће на рану.

4. Лијек жени од млијека. Млад коријен од кошутице траве (*Fritillaria meleagris* L.) јести за 40 дана на штесрца у јутру.

5. Од зуба. Смола руева[4]) је лијек од зуба.

6. Лијек од кашља. Врбова реса[5]) нека се скуха у лонцу у води и заклопи од хљеба кором, да не одушује и то треба пити за 40 јутара.

7. Лијек за санџија. Изметни пушку, па је испери водом и попи воду упут. Узми винове[6]) смоле истуци је и то на штесрца[7]) пиј; упута ће проћи.

8. Од грознице. Узми јаје онако вруће, како га кокош снесе, метни у чашу и успи пола чаше вина и попи у јутру на штесрца; тако за неколика јутара.

9. Други запис од грознице. Узми 3 кимка[8]) па зави у средину од хљеба и прождри; тако за неколика јутара и пустиће.

---

[1]) Како се види народна машта овим петцима приписује чудотворну силу и моћ и као да су они донијели несрећне случајеве, који су се у те дане догодили и према томе петак би био критични дан; и збиља наш народ држи тај дан несрећним. На више мјеста у тај дан не ће никако прати хаљина (сравни „Гласник зем. музеја“ год. 1898., стр. 513.), а у планинскијем крајевима Гацка и Невесиња ни у један петак у години не ће лучити марве нити је набацивати трговцу ради продаје Нарочито се пази кад долази оно дванаест петака, па те петке жене препосте од зоре до мрака да ни воде не окусе, а о радњи нема ни говора. Упада у очи да су за ово 12 петака узети све готово критични догађаји из Старог Завјета, за које колико се сјећам није утврђен дан у који су се догодили, те је свакако народна машта из неких других разлога те догађаје убиљежила у петак или боље њихов узрок приписала петку.

[2]) Катран, *pix liquida.*

[3]) Тврди шећер, кристални шећер, нобе шећер и нобет шећер, а зове се и леденак, *saccharum chrystallinum.*

[4]) Руjевина, руј, *Rhus coatinus.*

[5]) Врба, *Salix alba* L.

[6]) Винова смола је смола из чокота лозе *Vitis vinifera.*

[7]) На штесрца значи: на таште, на празан стомак, прије јела и пића. Тако обично народ узима све лекове.

[8]) Кимак, од: *cimex,* die Wanze.

10. Трећи лијек од грознице. Узми бибера[1]) и смијешај са ракијом, па попи у почетку филџан[2]), а прије тога једи корјена од божурка[3]) — хоће пустити.

11. Од фрењка[4]). Узми пелина[5]), бијелог вина, камена модрог[6]), све то истуци и нека се у лонцу скуха мало, па се тијем мажи и једи, а ако је сврaб метни мало сумпора[7]).

12. Коју жену боли сиса. Ухвати јежа[8]), прорежи му кожу и ухвати крви па тијем мажи сису и проћи ће.

13. Кога глава боли од сунца до сунца[9]). Нађи спужа[10]), стуци му месо и смијешај са виновијем сирћетом, метни на чисто платно и приви на чело — хоће проћи.

14. Од злића[11]). Трава спиранча[12]), кокошиња бијела говна и мало ништадора[13]), све треба смијешати и заједно истући и метнути још мало траве тирача[14]) па привити — хоће проћи.

15. Кога небо[15]) боли. Узми сирћета и бјеланца од јаја, смијешај и тијем помажи по небу.

16. Кога ноге боле. Узми листа и корјена автова[16]) и зовине, помијешај са салом од кокоши, постави на чисто платно, приви на ногу — хоће проћи.

17. Кога уши боле. Узми тикве дивље[17]) и сирћета трољетна[18]) те сок од тикве са сирћетом, капљи у уши — биће боље.

18. Одсрца[19]) трава. Слатка трава срчаник[20]) и грки пелин[21]), кадуља[22]),

---

[1]) Бибер, папар, *Piper nigrum.*

[2]) Филџан, финџан, пинџан је посуда од порцулана из које се пије црна кафа и без дршка је.

[3]) Божурак, *Poenia officinalis.*

[4]) Фрењак, фрења, франза, *genus morbi cutanei.*

[5]) Пелин, *Artemisia Absinthum.*

[6]) Камен модри, коњски камен.

[7]) Сумпор, der Schwefel, *sulphur.*

[8]) Јеж, der Igel, *erinaceus.*

[9]) „Од сунца до сунца" значи од како сунце огрије у јутру, па док пресједне или аађе пред вече, дакле од јутра до вечера.

[10]) Спуж, die Schnecke, *cochlea.*

[11]) Злић, eine Beule, *tumor, tuber;* код Вука је злић што и поганац (сравни „Срп. Рјечник" 1898., стр. 619.).

[12]) Спиранча, незнам која би ово била биљка, ако не која *Spiracea* (Spierstaude).

[13]) Ништадор, ништадер, Salmiak.

[14]) Тирач, незнам која се трава мисли под овим именом, ако не *Bryonia alba* L., ја сам видио више пута да ону траву привијају са медом на злић.

[15]) Небо, непце, der Gaumen.

[16]) Автовина, *Sambucus ebulus* L.

[17]) Тиква дивља, незнам или ће бити: *Bryonia dioica* L. или: *Bryonia alba* L., јер ону прву Вук зове дивљом, док другу дебелом. Ова се друга употребљује много у љекарству.

[18]) Трољетна, значи три године стара.

[19]) Од срца. Наш народ редовно срцем зове цио трбух, те се тако и овдје разумије, а не болест правог срца.

[20]) Срчаник, о овој се биљци разилазе мишљења, јер једни мисле да је то *Polygonum bistorta* и *P. alpinum* L. (Панчић, Ђорђевић) а други: *Gentiana lutea* L. (Вук и др.).

[21]) Грки пелим је што и пелин.

[22]) Кадуља, *Salvia officinalis.*

сљез[1]) и црвена смрекиња[2]), све заједно смијешати и у лонцу кухати и пити за 40 јутара.

19. Коме је отекло око срца. Ископај корјена од гавеза[3]) и корјена од омана[4]) и корјена од сабљице[5]) и милодуха[6]); то све смијешај и изрежи на ситно и стави да се вари у води док буде добро варено, онда извади из воде, па метни у хаван[7]) и туци нека се добро заједно смијеша. Онда ваља једно јаје с луком стући и начинити као мехлем и све то поставити на печу (комад) платна. Најприје се помаже по прсима неваренијем маслом[8]), пошље се то привеже врућe, како се може трпјети, и оздравиће.

20. Од кужне[9]) болести. Ископај жила од зовине, што стоје у земљи, опери их лијепо и истуци у хавану; када истучеш, стави у нову крпу, те изаспи онога сока двије унче[10]), пошље метни унчу сата меда и то вари у чисту лонцу. Кад се човјек разболи, треба му дати тога круто[11]) и хоће отворити и хоће блувати и оздравити. То је кушано.

21. Од зле красте[12]). Ископај корјена од траве омана, истуци га и врућа приви у вече, да стоји до у јутро и биће боље; то је кушано.

22. Коме су зуби штетни, те их црви гризу. Нађи траве, која се зове браборац[13]) ископај корјена, осуши и сатари у прах па метни на зубе, оздравиће; то је кушано.

23. Ко је отрован, па крв бљује. Вари сљеза и узме са уљем[14]) на салату и метвице питоме[15]) зелене истуци и мијешај са вином и мало јаког сирћета и љути шипак[16]) у то и то дај пити, оздравиће; то је кушано[17]).

24. Кому су јајца отекла. Нађи боба[18]) великога и стуци у прах; стави уља на таву[19]) и са њиме смијешај боб да се мало куха, онда врућe метни

---

[1]) Сљез, *Althea off.* L.

[2]) Црвена смрекиња, *Juniperus communis.*

[3]) Гавез, *Symphitum off.* L.

[4]) Оман, *Inula Helenium.*

[5]) Сабљица. Тражио сам код Вука и много других ово име, али га не могох наћи. Када ми је један травар (човјек што даје траве за лијека) показао ову траву видио сам да је то *Scolopendrium off.* SW.

[6]) *Ligusticum Levisticum* L. је милодух или милодув.

[7]) Хаван, аван, је посуда од туча или бронза, јака и масивна, у којој се туче у прах шећер, бибер и т. д. Вук изједначује хаван са ступом, али је велика разлика.

[8]) Неварено масло је путер, и оно се добива метући млијеко у стопу, за разлику од масла, које се добива од истопљеног кајмака или скорупа на ватри.

[9]) Кужна болест је *pestilentia, pestifera,* али често народ зове и друге прелазне тешке болести кужнијем и кад неко преболи н. пр. грозницу, тифус, красте и т. д. рече му се да је прекужно.

[10]) Унча је мјера, која долази од: *uncia,* die Unze.

[11]) Круто је што у згусnутом стању, *densus.*

[12]) Зла краста. Често сам чуо да народ злом крастом зове оне израсли, које се појављују у почетку рака или кангаре, а да ли се та болест и овдје разумије не знам.

[13]) Браборац је јамачно зубна трава, *Hyoscyamus niger* L.

[14]) Уље, заитин од маслине.

[15]) Метвица питома, *Mentha crispa* L.

[16]) Љути шипак је *Punica granatum* L. за разлику од слатког шипка, сладунца, главаша и пуклаша (süßer Granatapfel). Љути шипак се још зове: љутик, љутац и дивљак.

[17]) Кушано, пробано, искуством посвједочено или утврђено.

[18]) Боб, *Vicia faba* L.

[19]) Тава, тигањ, је посуда од бакра са дугим држком у којој се готови разно јело.

на печу крпе и размажи, па тако вруће привиј на јајца и оздравићеш; то је кушано.

25. Када се човјек затвори. Нађи автовије јагода, па изгњечи и оно сјеме лијепо исуши; тога сјемена ваља пити по орахову љуску[1] у води или вину и оздравиће; то је кушано.

26. Коме тече крв из носа или из грла. Стави гусомаче[2] на рану крв ће станути[3].

27. Од очију. Кога боле очи добра је ствар, боља од свију љекарија: нађи жуч од птице, која се ваља јести, узми корјен од морача[4] исциједи из њега сок и смијешај са оном жучи, па у вече сипај у очи и видићеш; то је кушано.

28. Кад човјека боли испод коже. Кад човјек озебе, па га боли испод коже, нађи траве пелина и метни на врућу опеку[5] па полиј сирћетом и привиј на срце — оздравићеш.

29. Од глухоте у ушима. Узми сока од крена[6] и уља подједнако и вруће капљи у ухо, оздравиће; то је кушано.

30. Коме су прси стегнуте. Коме су прси стегнуте, те не може дисати, узми по оке лијепа уља и по оке лијепе ракије, па смијешај и пиј за неколико јутара — оздравићеш; то је кушано.

31. Која жена не може родити. Нађи траве смиљева[7] и учини вијенац од те траве, па метни жени на главу и родиће; то је кушано.

32. Кад ко не може са женом бити. Нађи траве која се зове тиримон[8] и од жила исциједи сока и тај сок нека пије онај који неможе бити и биће; то је кушано.

33. Од кашља и задухе[9]. Узми црвенога лука[10] неколике главице и изатри на мренду (еренду) и стави на ватру да се вари док уврe, онда истуци бешкота[11], просиј на сито и смијешај с луком, томе додај мало неварена масла и једи.

34. Од глухоте. Мало сала од орла[12] усут у ухо и исцелити ће се.

35, Кад отеку женске срамне уди. Узми кожу од јежа[13] и постави на срамну уд, оздравиће.

36. Ако ћеш да имаш млад образ. Узми гушчијега сала и младога масла, па смијешај и мажи по лицу, биће образ млад и испуниће љуске.

---

[1]) Орахова љуска је мјера са којом народни љекари мјере своје љекове нарочито, ако су отровни, па да не би превеђ метнули. Орахова љуска или јуксук (напрстак, der Fingerhut) једна је мјера са којом се служе.

[2]) Гусомача. Ја незнам која би ово биљка била. Ни Вук није знао за њезино ботаничко име, него само вели да је то нека биљка, која расте по брдима и једе се уз гладне године. Ја мислим да би ово могла бити срнјемуша, *Allium ursinum* L. која се такође употребљује као храна.

[3]) Овдје се ваљда мисли ако је крвоток настао због ране.

[4]) Морач, коморач, *Anethum foeniculum* L.

[5]) Опека, цигла, тигла, ћерпич.

[6]) Крен, хрен, рен, *Cochlearia armoracia* L.

[7]) Смиљева трава, смиље, *Helychrysum arenarium* L.

[8]) Тиримон. Незнам која је ово трава, нико ми не умједе за њу казати, а нема је ни код Вука као ни код других писаца, које сам имао при руци.

[9]) Задуха, задува је што и сипња, *asthma*.

[10]) Црвени лук, *Allium cepa* L.

[11]) Бешкот, der Zwieback.

[12]) Овдје треба разумјети орла крсташа, а не лешинара.

[13]) Јеж бодњар, *erinaceus*.

37. Да стане крв на рани. Кад се сломије кост или прекине жила па не може крв да се устави, узми зечије вуне[1]), метни на рану и крв ће одмах стати.

38. Од краста. Орахова[2]) корјена сирова, свињског сала, соли и сирћета смијешај заједно, вари у лонцу и са тијем се мажи и бањај се.

39. Од пијаности. Врану[3]) велику спржи и сатри у прах па успи у вино и подај пјанцу да пије. Добро је и ово: Узми крви од јегуље и смоле из уха и то подај пјанцу да попије у вину.

40. За лова. Узми козју слезину и крви, па осуши и кад пођеш рибу ловити привежи за саг[4]) и биће ти сретно.

41. Да немаш ушију[5]). Узми меда и сока од сршљена[6]), па се са тијем мажи и погубићеш уши на себи.

42. Кад сврбе очи. Кору од шипка љутог осуши и ситно сатри, онда узми кисјелине[7]), трандафиља[8]) и вина, па све смијешај и полако на очи привежи са убрусцем[9]).

43. Од гриже у зубима. Сажежи хартије и од врбе коре и бибера и мијешај то са медом, па мећи то на зубе.

44. Када глава боли. Тари и мажи са медом врх главе, лишће британово[10]) са ружиним[11]) соком вежи на главу; лишће купусно[12]) смијешај са бјеланцем од јаја и метни на чело.

45. Од кашља. Мед, масло, смокве[13]) и лук црвени заједно смијешај, па пригај и једи на штесрца.

46. Од пишања у постељу. Родаквино[14]) сјеме сатри и пиј у вину.

47. Кад отече све тијело. Копривино сјеме треба стући и пити; исто тако и сок из стринке[15]) са вином пити.

48. Добра ствар. Од змије која се находи у кршу или ливади, озгор је црна, а по цријевима бијела; имаде очи велике и страшне; ухвати је пошто је зашло сунце, а изашао мјесец и одери, па кожу остави а њу спржи у прах и тај прах скупи и он је користан и добар за 12 ствари. Прво поспи по злој рани и тај ће дан оздравити; 2. помажи се по свему тијелу и никакав те мач неће моћи посјећи, нити рана на тијелу бити; 3. метни праха тога у воду и умивај се и окупај водом том и биће љубљен од свакога; 4. кад пођеш у бој завежи од

---

[1]) Зечија вуна је зечија длака са коже.

[2]) Орах, *Iuglans regia.*

[3]) Врана велика је *cornix*, за разлику од мале вране или чавке.

[4]) Саг је мрежа намјештена на дугачко дрво са којом се лови риба.

[5]) Овдје се не разумијева обична уш или ваш него неке мале ситне ушице, које народ зове зла уш, крљица, уш стонога, а може да буде у трепавицама, испод пазуха и још на неким мјестима.

[6]) Сршљен, *crabro.*

[7]) Кисјелина је вјештачки укисјељено млијеко, saure Milch.

[8]) Трандафиљ *Althaea rosea.*

[9]) Убрусац, јаглук, фрцулет, рубац, *sudarium.*

[10]) Британ, бршљан, *Hedera helix* B.

[11]) Ружа, *Rosa gallica* L., *Rosa canina* L.

[12]) Купус, *Brassica capitata* L.

[13]) Смокве, *Ficus carica.*

[14]) Родаква, ротква, *Raphanus sativus.*

[15]) Стринка је што и стабљика; овдје се дакле разумије сок из зелене стабљике копрвине.

тога праха и држи у хаљинама и побиједићеш; кад пођеш на суд метни тога праха под ногу и побиједићеш противника[1]).

49. Од чира. Печена или сирова смоква смијешана са печењем луком и стучена, када се метне на чир, одмах прокине и сву неваљалу материју извуче.

50. Када боли месо око зуба. Узми половину печене или сирове смокве и положи на оно мјесто гдје боли и одмах ће утишати и труло месо, ако га има, одпашће.

31. Од камена. Узми свако јутро по три смокве и поједи их са бибером, кроз то ће се камен распасти и изаћи.

52. Ко би се опржио. Узми бобица од брштана и листа и скухај у вину и мећи сваки дан по три пута по ономе што је огорјело и оздравиће. Узми један дио ларда[2]), други воде, а трећи уља и то смијешај и кувај док вода уврe и учини се мехлем; са тијем мажи опржотину по три пута на дан док прође.

53. Од срдобоље. Узми дивље метвице[3]) и мало папрати[4]) те на пола спари на врућу огњишту док се добро угрије, а често полијевај вином. Онда узми болесника и нека голијем тијелом сједе на ону траву, а озгор се покрије и нека ту остане док је трава врућа. Пошље га метни у постељу и добро утопли; тако учини за три вечери.

54. Од перућине. Узми љескова[5]) листа и траве од перути[6]), обоје спари на жестоку сирћету и метни гдје боли неколика пута и спасти ће; то је кушано.

55. Коме иде из носа крв. Узми кору од јаја и спржи, па истуци и тај прах успи у нос као бурмут[7]) и проћи ће.

56. Од унутрашње болести. Мало траве злате[8]), дубочца[9]) гркога пелина и пчелина пелина[10]) и неколика листа сљеза скувај и пиј свако јутро по једну чашу за 40 дана.

57. Добри мелем за рану. Узми листа од коприве, мезгру[11]) од зовине, жутог шећера, смрчеве смоле и катрана и трементина[12]) са заитином; све заједно истопи на ватри и добро мијешај, па привијај на рану.

58. За гушу[13]) човјеку. Мушкоме мушки, а женској женски сунђер[14]) треба спржити, онда нишадора једно хисе, а два хисета коприве тучене у прах помијешати са медом и јести за 40 дана на штесрца, а врат стегнути махрамом.

---

[1]) За даљих шест ствари од којих би био добар овај прах не говори се. — Која би била ово врста змија, не знам, али слутећи по опису, мислим, да ће бити змија коју наш народ зове коништуља. Она је дуга до 2 *м*, озгор црна, а доље бијела, али ми је опет зачудно да би то била та змија која спада у неотровнице, јер народни љекари обично употребљују отровнице за лијек.

[2]) Лард, талијански, а значи маст.

[3]) Метвица дивља, *Mentha pulegium* L.

[4]) Папрат. Ове биљке имају двије врсте и то обична папрат (*Polypodium filix mas* L.) и слатка папрат (*Pol. vulgare* L.) и држим да овдје треба разумјети прву врсту.

[5]) Лијеска, љесковина, *Corylus avellana* B.

[6]) Трава од перути, мислим да ће бити, *Bellis perennis.*

[7]) Бурмут је ситан прах од духана, које смрче у нас ради кијања.

[8]) *R. ficaria* L.

[9]) Дубочац, *Teucrium chamaedris.*

[10]) Пчелин пелин, челина љубица, матичњак, *Melilotus off.*

[11]) Мезгра, *succus arboris.*

[12]) Трементин је што и терпентин.

[13]) Гуша, гута, вољице, је болест од које пате људи у појединим предјелима Босне и Србије и како народ мисли то долази од воде.

[14]) Сунђер, *spongia.*

59. Од краста по тијелу. Прах од барута[1]) сичан[2]) и коњски камен учини у прах; онда од чисте крпе начини мушему са воском и потри ватраљем[3]); рану поспи оним прахом и зави мушемом. Ово учини неколика пута, а по томе приви слатки мехлем.

60. Од унутрашње болести. Узми траве равента[4]), то јест питоме линцуре са нишадором, пелином, чемериком[5]) и све то кувај са љутом ракијом и пиј на штесрца.

61. Друга унутрања болест. Узми метвице и стуци у прах, па помијешај са добријем вином и пиј — добро је.

62. Да се жена растави са дјететом. Нека стуче метвице и пије са вином; то је добро.

63. Добар мехлем за сваке ране. 1. Узми правога природнога уља, 2. сала свињскога; 3. из свињске косјерице (вилице) мозга; 4. жутога воска; 5. смоле од бијелога бора[6]); 6. коре од зовине и то скини ону горњу зелену и баци, а узми ону дôњу мезгру; 7. траве јасенка[7]); 8. коре од брштана и то оне бијеле, пошто се црна скине и баци, или јагода[8]). Од свакога метни подједнако, то јест уља литру и воска литру, а сала и остале ствари мало по мање. Све метни у једну пињату[9]) па растопи на шупрази[10]) и мијешај, али нека ватра није врло жестока, јер ако је ватра жестока, пригорјеће и онда не ваља мехлем ни зашта. Ако хоћеш да мехлем чисти рану, осоли га, али немој свега, него половину, а половину остави онако, па пошто се је рана ишчистила, мажи њиме да зарасте. Ако у рани има живине и рана заудара, узми козлаца[11]) корјена па први пут приви на рану, а пошто се рана очисти, други пут свари га у млијеку и приви и бољеће, али ваља трпјети. Ако би нарасло дивље месо поспи шапом[12]) или модрijем каменом, јер када је у рани дивље месо, не може рана да зарасте; послије мажи онај мелем по крпи и привиј на рану.

64. Церат на убој. Узми смоле борове и смоле јелове[13]) подједнако па кувај у једној пињати на јакој ракији или сирћету. То треба размазати на модру хартију и привити на убој куда боли и стегнути, па ће извадити убој од 50 година[14]).

---

[1]) Барут, прах, *pulvis pyrius.*

[2]) Сичан, *arsenicum.*

[3]) Ватраљ, маша, ожег; сва три су назива за *bafillum*, а и зову се тако, али ватраљем се зове и једно дрво од 1 *м* дужине при дну на плосно отесано, које се употребљује само о Божићу, кад се ради око чесне, мјесто маше.

[4]) Равент, равет, линцура, то је *Gentiana lutea* L. Име равент или равет Вуку је непознато, док зна за линцуру. Многи мисле да је срчаник идентичан са овом биљком, али није, ја сам гледао и као лијек узимао и једну и другу и врло су различити.

[5]) Чемерика, *Veratrum album* L.

[6]) Бијели бор, *Pinus silvestris.*

[7]) Јасенак, *Dictamnus albus* L.

[8]) Јагоде разумију се брштанове.

[9]) Пињата, котлић, је посуда за кухање.

[10]) Шупрага, жар, жерава са нешто луга, *prunа.*

[11]) Козлац, *Arum maculatum* L.

[12]) Шац, *alumen.*

[13]) Јела, јелика, *Abies pectinata* L.

[14]) Церат или јакија обични је лијек са којим се лијечи убој. Ја сам у мојој радњи „Пабирци из нар. медицине“ у „Гласнику земаљског музеја“ за 1903. год. описао како се праве те јакије на више начина.

65. Коњ да ти је вазда претио и здрав. Давај му у зоби ресе од лијеске, а ако ти се разболи убиј чврљка[1]) тицу, спржи га са перушином, те оним прахом залијевај коња и одмах ће оздравити.

66. Од брадавица. Росопаси[2]) истуци и тијем соком мажи, истуци траве зебрице[3]) те оним соком измивај и мажи по брадавици; узми од козјега брава бијеле џигарице и врућом трљај по брадавици и прећи ће.

67. Камену љекарија. 1. Који човјек пати од тога, узми мудо од зеца, осуши га у врућој пећи, пак истуци у прах и нека пије у млакој води за три пута. 2. Узми вучије стопице[4]) онога праха драм[5]) и нека се у води попије за три пута, камен ће се сав растопити и избациће га. 3. Узми крви од голуба и измијешај са бијелијем вином, ако је камен мрамор растопиће га и испишати. 4. Узми махуна од боба, колико хоћеш па осуши, сатри и тога праха метни један драм у бијело вино нека стоји, онда промијешај и проциједи кроз крпу и пиј два пута на дан за неколико днева старог мјесеца и тако прећи у нови мјесец, па гони цио мјесец ако можеш. Ова је љекарија толико добра, да ће разбити сав камен, те ће га испишати у пишаћи.

68. Кад крв стане. Коме је крв дебела, па не може у жилама да иде, узми траве тетивике[6]) и жила и трстике, и изрежи на ситно и скувај, па ону воду пиј на штесрца; што више пијеш то је боље.

69. У кога је крастава и рањава глава. Узми 10 јаја и растави жуманце од бјеланца, па оно жуманце добро измути; онда узми мало уља и метни да узаври, а кад је узаврело скини га да се мало охлади, како није сасвим вруће и онда успи она жуманца па добро измијешај. Кад је мало тако постало узми то и обложи главу болеснога, па нека стоји 24 сахата, онда то дигни, а друго метни и тако три пута. Послије опери главу црвенијем вином млакијем и проћи ће.

70. Кога вода мучи. Коме стане вода узми убојнога[7]) камена у бијеломе вину и пиј.

71. Од задухе[8]) Истуци конопље[9]), меда, масла и врбова угљена; све то смијешај заједно и за 40 јутара једи у јутру наштесрца и проћи ће.

72. Коме је срце отекло. Кувај корјена од спориша[10]) у бијеломе вину и корјен облагај куда је отекло, а вино пиј и проћи ће.

73. Коме је глава ћелава. Оне длаке што су болесне почупај, онда узми мале вранићe[11]) и закољи на ћелавој глави и добро умиј главу оном врелом крви — биће боље.

---

[1]) Чврљак, der Staar, *sturnus*.

[2]) Росопас је *Chelidonium majus* L.

[3]) Зебрица, *Sedum acre* L. и *Sedum album* L. Овако проф. М. Медић назива ову биљку.

[4]) Вучија стопица; ове биљке нема код Вука под горњим именом, те сам је забиљежио по др. Бургерштајну и др. Кишпатићу као *Aristol. clematitis*.

[5]) Драм је мјера $^1/_{400}$ од оке.

[6]) Тетивика, тетивица, *Smilax*.

[7]) Убојни камен. Вук овај камен преводи са Kontusionsstein *(lapis ad contusiones)*. Овај се камен трља уз гвожђе у воду и даје се човјеку или хајвану (марви) кад је убијено, нарочито у леђа или прси.

[8]) Задуха је *asthma*.

[9]) Конопља *Cannabis sativa* L.

[10]) Спориш, *Verbena officinalis* L.

[11]) Вранићи су тићи или пилићи од вране.

74. Од срдобоље. Узми дивљег шипка и кувај у вину бијеломе, и пиј оно — биће боље.

75. Од живине[1]). Свилац[2]) и крпу натопити коњском крви и метнути у рану више пута, биће добро и оздравиће — то је кушано.

76. Кога боли стомак. 1. Узми мало турјаче[3]) и подај болеснику да једе, а за тијем му дај бијелога вина да пије. 2. Коме је велика дијарија[4]) и болест, узми купине[5]), осуши, па истуци у прах, тога праха од купина метни у старо вино да се кува и то дај болеснику пити, па ће му болест проћи. 3. Узми мазије (челика) и метни у огањ да се зацрвени, а кад се зацрвени загаси је у староме вину и то вино онда подај болеснику да пије на штесрца и проћи ће.

77. Од злића. Има трава која се зове спића[6]) и узми од ње лишћа и спуж са кором и бијелог кокошињака, све смијешај и стуци заједно и привиј коме се почело пѣти и вратиће се на се.

78. Коме иде на грло чиста крв. Узми пола оке смрекиња здрелије, па их кувај у пола оке воде у чисту лонцу, док се распану; онда их проциједи и истисни ону воду из њих, па метни у њу пола оке шећера и кувај док се згусне. Од тога једи у јутру једну кашику, једну пред ужину, а једну пред вечеру, док прође.

79. Од трешње. Ко би имао слабост у рукама и животу те би се тресао и надимао, узми смрекиња и са гранчицама их кувај, па ону воду пиј.

80. Кога боле зуби. 1. Узми смолова луча[7]) и соли ћелице[8]) па кувај у добру сирћету у добру лонцу, док уври у пола; са тијем плачи зубе кад заболе. 2. Изгори рузмарина[9]) и онај луг врућ метни на мјесто гдје зуб боли и проћи ће.

81. Кога грло боли. Узми једну наранчу[10]) па је метни у шупрагу да се испече, онда је прережи на пола, и једну полу метни на једну, а другу на другу страну и то онако са онијем пепелом, што је за њу прионуо, а вруће како можеш трпјети; то је кушано.

82. Кога боли раме, лакат или што друго. Узми млада пелина, па га добро туци, док га умекшаш као мехлем; томе додај бјеланце од јаја и мало праха од тамјана[11]) и то све добро измијешај и метни на крпу, па привиј гдје боли и држи два дана, онда то скини, а метни друго и тако неколико пута, па ће проћи болест.

83. Кога боли утроба. Узми траве бетание, што се зове госпино цвијеће[12])

---

[1]) Живина. Народ вјерује да у живој рани *(lupus)* имају неки црви танки као длаке, који су живи и народ их зове живином.

[2]) Свилац, *linteola carpta.*

[3]) Турјача, биће ваљда турица *Alyssum calycinum.*

[4]) Дијарија од *diarea.*

[5]) Купина, *Rubus fruticosus.*

[6]) Спића, не знам која је ово биљка; имена јој не могох нигдје наћи, а ње ми нико не знаде показати.

[7]) Луч, *teada.*

[8]) Сô ћѣлица је камена сô.

[9]) Рузмарин, *Rosmarinus off.* L.

[10]) Наранча, *Citrus aurantia.*

[11]) Тамјан, *thus.* У народном љекарству се обично употребљује бијели тамјан.

[12]) Бетанина или госпино цвијеће. Код Вука има забиљежено: богородичино цвијеће, *Lilium* и богородичина трава *Hypericum perforatum* а коју од ове двије биљке мисли народни љекар не знам, а можда мисли и неку сасвим трећу биљку.

и боквице[1]) и јагода од лаворике[2]) и кувај у бијеломе вину, па нека пије онај болесник и оздравиће.

84. Кога глава боли. Узми спориша и кувај, па обложи споришем главу по врху и оздравићеш.

85. Од костобоље и главобоље. Препирај катран док побијели, па онда кани мало уља и од јаја жуманце и соли ћелице, па све то измијешај, намажи на хартију и привиј гдје боли на кост или на главу као церат и проћи ће.

86. Кога очи боле. Узми од јастреба[3]) крви и кани у око и то чим више пута, па ће проћи.

87. Од убоја. Узми лозова сирћета, па успи на таву и метни смоле у сирћет, растари на ватри и метни на карту, приви гдје си се убио и проћи ће — то је кушано.

88. Од гуше. Узми свилен конац, привежи на грло и носи 11 дана, а дванаести дан свежи на ружу или на трн шипурић[4]) и у који дан свежеш на грло у онај дан убери лишћа од оне руже или трна и лишћа од брштана и скувај у води, па ону воду пиј на штесрца — то је лијек.

89. Од живине. Узми сичана и коњског камена два дијела, а толико кукуријека[5]), измијешај и начини сваљутке па мећи у рану, а начини мушему овоштану и метни на рану.

90. Од коњске санџије[6]). Нађи змију и ухвати је живу, па спржи у нову лонцу, истуци у прах и подај коњу у зоби три пута. Ово ваља чинити између Госпојиних дана.

91. Коме је мараз[7]) одавно. Узми лист духана[8]) и подмажи га медом из сата па поспи ситно истученом слачицом[9]) и метни на мјесто гдје боли да стоји 24 сахата.

92. Кога уједе пас. Располови зрно граха[10]) и метни оне полутке на рану да стоји док само отпадне.

93. Кад коњу стане вода. Он носи лијек сам на себи, а то је: узми чашу и бритву, па бритвом настружи оне грише[11]) што има коњ међу двије прве ноге, и подај му из чаше у води да попије, мало га проводај и пустиће воду.

94. Кад змија уједе. Узми нишадора, истуци ситно и подај да пије у чаши воде; не дај да се једд разлази него га исциједи.

95. Од садна. Када је на коњу садно, па не може да се замлади, узми коњске копите, истуци на ситно и поспи по садну — пребољеће.

---

[1]) Буквица, *Plantago major* L.

[2]) Јагоде од лаворике, лаворика, *Laurus nobilis.*

[3]) Јастреб, кобац, кокошар, der Geier *vultur.*

[4]) Шипур, шипурика, шепурика, *fruticus genus* по Вуку.

[5]) Кукуријек, спреж, *Veratrum nigrum* L.

[6]) Санџије су што и провори, *pleuritis.*

[7]) Мараз је траг сваке болести, који остане на човјеку па се пошље појављује. Мараз остаје од убоја, он може бити у костима, у дробу, у препма у глави и т. д. Кад се каже за некога да је маризли, онда треба разумјети да он има сипњу, *asthma.*

[8]) Духан, дуван, *Nicot. tabacus* L.

[9]) Слачица, *Sinapis.*

[10]) Грах, грâ, *Phaseolus vulgaris.*

[11]) То је ражаста материја, што се налази на малим пикњама у свакога коња међу првим ногама (*на обје ноге*).

96. Коме излази стражње црijево. Уми га (испало црijево) млакијем вином, и стуци кору од спужа на ситно као брашно и поспи.

97. Кад стучеш нокат. Узми брашна просијана и замијешај са смолом, па приви на рану.

98. Кога очи боле. 1. Истуци пелина и смијешај са медом и приви на очи да остане од вечера до у јутру на очима. 2. Узми морача (коморача) и исциједи у меден суд нека стоји три дана, па онда мажи очи и мећи на њих лишће од букве[1]). 3. Узми крви од тице пупавца[2]) и мажи очи.

99. Од зубобоље. Сатри сухе тикве и положи на зуб.

100. Од бијесна вука. Ако уједе човјека бијесан вук, натри камена антивара[3]) са водом и дај му пити на штесрца за три јутра.

101. Од лишаја[4]) 1. Узми тамјана и сумпора и растуци и примијешај сирћета, метни на хартију и прилијепи на лишај. 2. Репно сјеме[5]) свари са водом, исто тако родаквино сјеме[6]) и купусно сјеме и лишће и полијевај са том водом лишај, а уз то мажи и зечијом крви — то је лијек.

102. За очи које сузе. Узми жучи од препелице[7]) и помијешај са лугом од шљезова корјена и то сипљи у очи — то је лијек

103. Од живине. 1. Барута, сумпора, шапа, карамфила и коњског камена, све смијешај у једно и стуци у прах, па се са тијем кади пошто се покријеш по глави. 2. Узми коњског камена, корјена од милодуха, корјена од лепуха[8]) корјена од кукурijека, листа од фербе[9]) и листа од шевтелије, све то стуци у прах и и мажи рану заитином а посипљи овим прахом. Ако не проће, а ти узми барута, сичана, сумпора, коњског камена и сирћета, све то кувај заједно и мажи рану, а посипљи оним првим прахом.

104. Од оспе по човјеку. Узми бијелога лука[10]) и сумпора, па стуци, свежи у крпу, метни у сирћет нека постоји и онда мажи куда боли.

105. Од мајасила[11]). Узми свињску жуч, соли ћелице, ракије и каранфиља, и мажи по тијелу.

106. Кад је бијело на оку. Узми црних јагода[12]), исциједи воду и заливај у очи.

107. Од лишаја на врату. Узми лишаја са камена[13]) па помијешај са ракијом и са тијем мажи.

---

[1]) Буква, *Fagus silvatica.*

[2]) Пупавац, *Upupa.*

[3]) Антивар ће бити јантар.

[4]) Лишај, *lichen.*

[5]) Репа, биће бијела (weiße Rübe).

[6]) Родаква, *Raph. sativus.*

[7]) Препелица, die Wachtel, *coturnix.*

[8]) Лепух, лепушина, репух, репушина. Проф. М. Медић („Гл. зем. музеја“ за 1904., стр. 210.), мисли да је лепух и репух *Petasites officinalis,* Mön., док Вук ту биљку биљежи са *Tussilago petasites,* а лепух биљежи са *lapa (Petasites off.)* L.

[9]) Ферба биће мислим врба, иначе не знам која би то биљка била.

[10]) Бијели лук, *Allium sativum.*

[11]) Мојасил, мајасин, *eczema chronicum,* по Вуку.

[12]) Црне јагоде, остружица, остружа, *Rubus fruticosus* L. По дру Л. Глику (види „Гласник земаљског музеја“ за 1892., стр. 157.).

[13]) Камени лишај је онај лишај што се налази на камену.

108. Од краста. Узми јаје па му жуманце испеци на маслу, али немој много упригати и са тијем мажи красту.

109. Од таторије и курта, што уједа човјека за срце као пас[1]). Узми раштана[2]) те га на ситно искрижај, па га метни да се вари у варену млијеку; кад се добро увари, одмакни од ватре и остави га да кисне једну ноћ, а у јутру то млијеко пи за три јутра на штесрца.

110. Познати жиле ручне немоћноме. Узми десну руку немоћнога и нађи жилу која се зове срчана, и ако удара често и јако умријеће; ако удара поријетко може живљет до три дана; ако ли удара једнако, скоро ће оздравити. Дјетету се по жили не може знати хоће ли умријети или живљети.

111. Да се избаци мртво дијете. Кад се догоди да умре дијете у утроби матере узми гноја од црна осла (магарца) и гноја од голуба, па смијешај и кади матер и дијете ће изаћи.

112. Када је човјек пјанац. Подај му у вину крви од гаврана[3]) да пије и никада пити неће — омразиће.

113. Од фрењка[4]). Узми пелина па метни у вино да се на ватри угрије, па дај болеснику да пије. Онда узми коњскога камена, карамфиља и пелина; свако стуци у прах и онда измијешај све заједно, па са младијем и неваренијем маслом то јести за 40 дана на штесрца; ако се покажу ране на кожи, тијем маслом мажи.

114. Од окоболье. 1. Једно хисе (дио) жутог шећера а пола тога коњског камена треба истући у прах и испећи док се растопи у воду и то метати у очи. 2. Узети црнога лука једну љуску и метнути у њу мало коњског камена и мало нишадора, па метнути уз ватру да пусти воду и ту воду исциједи у чашу и мажи очи у вече.

115. Мехлем на рану. Узми зечијег сала и катрана, заитина и воска и у мало воде превари, а они кајмак скини и рану мажи.

---

[1]) Какву болест мисли љекар под овијем називом и именом, нијесам могао докучити. Мучно сам се, не бих ли јој нашао име по којој ријечи, али и то остаде без успјеха; сличне ријечи не нађох. Онако сам нагађао да би то могла бити љутина, die Herbe, *acerbitas*.

[2]) Ра̏штан, врста купуса, *Bras. oleracea*.

[3]) Гавран, *Corvus corax*.

[4]) Ова љекаруша износи неколико начина лијечења од фрењка и сви су ти начини узимањем љекарије на уста и мазањем. Данас народни љекари фрењак лијече узимањем такозваних апа и кађењем апама у којима се налази и живе. Када је ова љекаруша писана и у њу лијекови купљени, као да у народном љекарству нијесу биле познате апе ни жива.

Молитве и записи.

Познато је, да је наш народ осим лијечења травама и разним другим стварима, много полагао на лијечење молитвама и записима. Као да народни љекари нису били задовољни са молитвама, које је црква установила, ваљда за то, што им се нису учиниле довољно јаке у молитвеним изразима и што нема молитве посебне за поједине случајеве, а може бити да нису били задовољни ни за то, што су црквене молитве читали свештеници, те су народне љекаре водили материјални интереси да и они саставе неке молитве, које ће сами читати болесницима, или ће их исписивати као амајлије и давати болесницима да их носе као заштиту од болести. Ово пошљедње мислим да ће бити извор и молитвама и записима са којима се народни љекари још служе, само је зачудно, да је народ било лако завести, да му помаже молитва очитана од неосвећене особе. Ја сам лично познавао неколико сељака у Гацку, Билећи и Невесињу, који су се бавили отварањем и читањем молитава и у чију су моћ молитве сељаци вјеровали доста пута више него ли у моћ молитве очитане од стране свештеника. Ове молитве и записе народни љекари нерадо икоме казују, а ни за скупе паре неће их другоме показати, изговарајући се разним изговорима, а понајвише тијем, као да би молитва изгубила моћ лијечења да је другоме покажу.

Молитве су понајвише празне ријечи без смисла са врло погрјешном црквеном славенштином, а записи су редовно неразумљиве ријечи или бројеви, слова и знаци, којих нису разумијевали ни сами записивачи. Ово се види из молитава и записа, које ниже приопћујемо из наше љекаруше.

1. Која жена не може родити, напиши: „Сачакъ начало беевъ и код нега духъ светй бйјаше.“ Са овога записа треба се напити воде и жена ће родити.

2. Запис од поганице:

а	а
іс	χс
ний	ка

Исусъ Хрйстосъ. Во йме оца й сйна светога духа. Од мракъ йзбавй раба божйега од погане поганйце й нечйсте крйвавйце; й свйатаго Бога матй йзбавй раба божйега од погане поганйце й нечйсте крйвавйце. О свйатй врачй безсребренйцй йзбавйте раба божйега од погане поганйце й крйваве крйвавйце; й о светй Јоване Крстйтељу йзбавй раба божйега погане поганйце, нечйсте крйвавйце; й о четйрй ванђелйста йзбавйте раба божйега од погане поганйце, нечйсте крйвавйце; й светй апустолй Петре й обойнадесйате свйатй апостоловъ, свй светй йзбавйте раба божйега од погане поганйце, нечйсте крйвавйце й њйње й прйсно й во вјек амйнъ“ [1]).

3. Запис од бијеса:

ш	а	т	о	р
а	р	е	п	о
т	е	н	е	т
ѡ	п	е	р	а
р	о	т	а	ш

я абор боромй а борамйя молитва бијесна сетета.

4. Запис и за човјека и за марву: „Правда твойя яко горй божйя, судбй твойя бездна много человйеки й скотй спасаетй Господй.“

[1]) У рукопису стоји често пута „ѣ“ а чешће „йе“, што сам ја мјестимично замијенио са „је“.

5. Запис од бијеса: „Шабоя репота ротошъ жйждй заташа пара порта й дабуде йскана и скарпоћа и зададе рйкъ скоту.“

6. Запис од грознице:

прв(и)	мерепп8
дру(ги)	рсхелатна
тре(ћи)	рапесхтеха
	кади се на њи по реду.

7. Молитва од вјештица, мора и вила: „Свјатй пророкъ и апостолъ Петаръ й Паво верховнй, вама јест дато од Бога да держите кључе от небесйей й земље; вй закључаете вилама уста й вйештицама с њйма сатанама й чйнйлйцама мазаломъ, прозорому й свякому духу нечйстому да неможе зйнутй устама свойма и раба божйега уестй во ймя оца, й сйна и святаго духа аминъ.“

8. Запис када жена не може да роди дијете: „Отверзй дверй небеснйа отверзошаса йтй отроча йзйђй зове те Хрйстосъ; йзйдй отроче зове те пречйстайа й чйста естъ“.....

9. Запис стаду: 1.

іс҃	хс҃
ни҃	ка҃

пѡ҃ і:с ісда то стому і жйвотворещему кресту да е й на помоћъ стаду сему овцамъ сймъ й козама й всему стаду: Господй господй призрйй на стадо сйе й аще лй и сохранй й йзбавй од пескйе болестй и злога навѣта й от смертоносніа язвй; Господй благословй й умножи якоже благословйлъ есй егда сотворйлъ есй й рекалъ есй раститеся й умножитеся, тако благословй й сйе стадо своею благодатйю й умножй аминъ; такоже благословйлъ есй стадо патрйарха їакопа амйнъ.“

2. Помоћъ стаду сему ѿ господа бога й дому сему амйнъ, во йма оца й сйна й светога духа амйнъ. пеѿгбенйза.“

Однијети и гдје хајван стоји у дрво метнути.

3. „То фала чесному й животворащему кресту да е на помоћ стаду сему амйнъ й лйекъ от господа бога сотворшаго небо й земљу стаду сему аминъ.“ Кадити хајван.

10. Молитва од чини и од урока: „Йзйде Ана по мору суто й деветй у шалу йстрй деветй деветй деветйца й сурй деветй невеста й срете урочницу й чйнйлйцу й рече света Ана: (куда) то йдете урочнйце й чйнйлйце? Оне рекоше: йдемо чоловйекомъ узетй домъ й узетй коне й воле й овце й челе. Й рече света Ана: разйдйте се чйнйлйце й урочнйце како магла по небу, како пйена по мору, како слан крушакъ солй по водй й посенъ данакъ тако се топиле чйнй от скота й млека й семена й свакога ѿ свакога дома раба божйега амйнъ.“

11. Молитва од грознице; напиши на јабуку у подај да изједе болесник: „На кресте взйде й волею ва ребро да преболетъ й смею са овога гроба положи й третй данъ васкресе а тресавицу прокле йзагна ѿ раба божйа (име) во йме оца й сйна й светога духа ѿ днй ѿ васкрс радое й нйне на вавйекй амйнъ.“

12. Молитва од главобоље: „Адаме седаше невесело. Йзађе Рйстосъ й рече: Што сй Адаме невесело й рече Адам: Болй ме глава жйвлетй не могу. Й рече Рйстосъ: Отйђй пречйстой й она ће те злйечйтй й сцелйтй да те неболй глава. Оде Адамъ пречйстой й рече му пречйста: Адаме предай бољезанъ Евй, Ева Адаму, Адамъ

Евй, Ева мору, а море краю, а край пйеску, а пйесакъ травй, а траву пасоше. Тако пасала болезанъ од главе (ймерекъ)[1]) слава амйнъ.“

13. Молитва познати ..... пиши на кйс(е)лу лебу ..... лебъ да изйе:

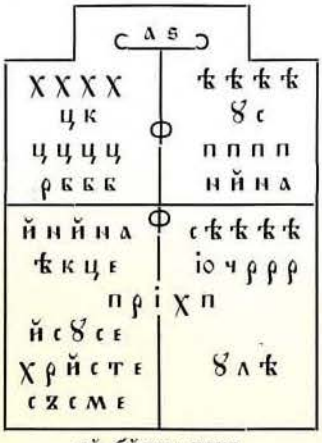

сй бйлег цара Соломона от беса[2]).

14. Молитва од зуба: Светй Петаръ сеђаше на камену невесело, налего Йсус и рече му: Петре, што седйш невесело? Господйне улегао червъ й грйзе зубе мое; й запрйетй Господйнъ черву: Йзйдй изъ зуба черву!

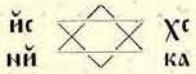

15. Запис од крвотока:

ч п г

Сй печатъ пиши крвй текущомъ.

16. Молитва челама, које бјеже од своје матице и од свога уљаника: „Расплака се рабъ божй по средй уланйка. Тое прйде к нему Зосимъ свети, рече ему: Рабе божй, што тужйшъ толико?; рече рабъ божй: Невола е тужитй аймакатй (?) светога Зосйма ранй стадо а сада беже ѿ свой матйцй; рече светога Зосйма: Рабе божй йдйтй ка светой госпй, света (ће) госпа опетъ вратйтй вчеле твое. Па йде рабъ божй светой госпой й сйедй госпоча са сйномъ своймъ Исусомъ Хрйстомъ й

[1]) „Имерек“ значи јамачно, да ту ваља записати име онога, кому је запис намијењен. Можда је ријеч кованица: „име-ријек“.

[2]) Тачкама попуњена мјеста празна су, јер се у рукопису ту налазе неке ријечи без смисла а доста читљиве и сумњајући да преписивач није погријешио у преписивању изостивио сам их горе, а доносим их овдје: „спата авара езистрата арйга сйрява“. Износим их колико ради вјерности преписа толико и ради тога, што мислим, да би то могла бити имена каквих духова добрих или злих, већ како је то записивач замишљао.

рече света богородїца: Рабе божй, что тужишъ й плачешъ толико? Рече рабъ божй матери: Госпоѣо, раній(м) стадо свйатаго Зосйма а сада беже од свой матйце й од свой уланйка. Пойде же матй Хрйстова водомъ уланйка раба божй, рече матй Рйстова: Вратйте се вчеле опета уланйкъ водомъ своймъ, прйдйте пола шйрока, донесйте себй пйшћу й рану, онамо свештенйе. Во йма оца й сйна й светога духа й нйне й во вйекй амйнъ“ [1]).

17. Запис од носног крвотока. Коме тече крв на нос нека носи словеса Йс(уса) Х(ри)ста:

т : с : п : † : т : к : т : с : т : п : χ : н : т : т : д : м : т : т : т : т : ρ :
л : т : с : з : т : з : ρ : † : л : т : т :

18. Запис од падавице или згоропаштине. Ако је ко згоре болан пиши на љебу и подај му да једе у четвртак прије сунца:

л : к : н : ρ : г : м : л : † : к : к : ф :
а : ц : е : е : | ф : д : н : ѕ : г : ф : ѱ
ic : χc : м : ѡ : з : м : ѡ : т : о : к : ѡ : ρ :
м : ѡ : н : † к : а : г : а : г : л : е :

19. Запис од крвотока на грло. Коме тече крв на грло пиши на хартији и вежи на грло:

† : п : к : д : ѕ : с : п : χ : л : е : д : м : ρ : п : ћ : з :
† : з : з т : ρ : п : з : ћ : ѱ о —

20. Други запис од носног крвотока. Коме тече крв на нос:

п : п : д : е : с : п : χ : л : е : д : м : ρ : п : і : з : і : к :
ѕ : ш : ћ : ћ : д : ц : т : ρ : е : † —

Аште невйеруешъ напйшй на нож сйа словеса, заколй що, оће лй крвъ поћй?

21. Запис од грознице (други). Пиши на киселу хљебу и подај болеснику да поједе:

ш : а : т : о : ρ : а : ρ : ћ : п : о : т : е : н : е : т : о : т : а : ш : ж [2]).

22. Молитва од супарника, када идеш на суд; иди вазда у јутру: „На небу месецъ сйеде, сунце ста о деснују мене а звйе(з)де по глави мойеа й глаголу оца и сйна й светога духа свежй уста супарнйку й језикъ й умъ ему пре учй господйне Йсусе хс. боже нашъ премудрй пророкй й васй войнй небесній свежйте супарнйку моему езйкъ й некъ умйлосерди на ме да пр(йд)утъ и судетъ пакъ мене сотворйте во(и)нй Госпо(дни) као лава, радостйю да отверзу уста мойа на ній й онй да се смету неумйю отворйтй уста свой на мене пакй амйнъ.“

23. Молитва од супарника; проучи на древомъ й умй лице свое: „Во йменй оца й сйна й светога духа. Молйм тй се ѡпой са облакомъ одемъ небесй се

[1]) У рукопису не стоји, како се овај запис употребљује, али сам слушао да се записи пчелама држе редовно у најстаријој кошници (улишту).

[2]) У овом запису понављају се неке ријечи из записа од бјесноће, који је напријед саопћен. Занимљиво би било знати или је ова једнакост случајна, или хотимична?

покорй, йзломй сйленйка й злотвора й непрнателъа моего сметй й пройдо предъ господу своймъ супорнйкомъ тогда стану супорнйцй како мрамораъ й али горъ узъ стоку чобану предъ вукомъ великъ ва овцамъ. Владйчйце наша богородйце й пророчйце Данйле ѡ овче клетве й од сатане й побйежденйе оче мой боже мой помозй ми боже правомъ скончавъ царй Госпо(ди) помозй ми и светй Ђорђйе славное лйце обуздай о : п езйкъ цару Слйкйю й обуздай светй Ђорђйе супорнйка востайуща на ме, сатворй его йако овце планушевсе од вука злотворна посредъ стада оваца и серце мое просвйетй светй ангелй, а рабъ божй йзйде са помощй ангелскйа амйнъ.“

24. Молитва од срца. „Самаго Христа светога ва йме оца й сйна й светога духа амйнъ; облекосе ва едйнароднаго сйна божйега на срце роди мй се страшни Хсъ прогонитель побеждаемй сйлй часнога и животворйащаго креста. Йсусъ погребенъ бйст и васкресе, болйезанъ прогна й светй м денена ступа на срце рабу божиемъ на исцеленйе. Сйе светй од свега зла устй пресветй васемоги вйечни боже Йсусе Хрйсте прогонйтелу бйесовомъ раздружйтелу од раба божйега й од главй й од сердца й од утробй унутрйа, да севане у того, да се поженетъ сйла дйавола ва томъ бити сила Христова, сила бога животворйащаго и светога Йсуса Хрйста.

25. Запис. Сйа словеса напйшй на глогову дрвету крви: „Бйсмйла ким аманъ сораймъ іаачиякмй соалй явечелъ алачй йкршалъ чиноманъ“ [1]).

26. Молитва светога Петра и Павла од мора и вјештица: „Петре и Павле, вй држйте клуче небесне й землйе; заключајте уста вилама й вйештицама й морама й васе сатанама й назорйма й прозорйма й свакомъ духу нечистоме да не може зйнути на раба божйега (ймерекъ).

н : й : с : χ : п : о : п : ѣ : ѡ : ѱ : д : и : ѧ : ʒ : к : χ : м :

л : ρ : б : χ : к : χ : м : ц : п : в : д : а : н : ѣ : с : п :

ρ : кѡсχт :

Обе побједне ријечи и слова нека се напишу на кисјелу (укваснom) хљебу и даду ономе, који има згоропаштину (падавицу) да на штесрца поједе молећи се: ва име оца аминъ.“

27. Молитва светога Мйхайла [2]) аранђела од вјештйца, вила, море, гарнице, ноћнице и назоре: „Михайлъ аранђелъ со оружйемъ йдаше горомъ елеонскомъ й срете га вештйца ймущй власй до петъ, очи огнене, руке й зубе крваве. Й рече свети Мйхайлъ аранђелъ: Одкудъ есй тй чйеловйече, што е йме твое? Й рече му она: Я самъ вйештйца плоду человйечейскому йзгубилнйца й роду й здравла отймачъ женамъ й дому; йако медемнйца йако змия, яко кокошъ я голуб вийду ва домъ й свакога зла сотварю ва дому.....[2]) уватй ме Михайлъ аранђел й свеза й наче бйтй й мучйтй бйвъ бичемъ моймъ. Ймамъ те пустйтй, аште мй повйс й ймена роду твоему да не сотворйшъ зла рабу твоему (ймерек). Й рече му она вештйца: Тако мй мйшйце Ге. ва се сйле небеске неймамъ прикоснутй се предпйса да неймамъ увредтйи ни стара нй млада нй чеда нй дома нй нйща жйва; й рече светй Мйхайлъ аранђелъ: Што су тй ймена роду твоему?

---

[1]) У рукопису нема, од шта је добар овај запис.

[2]) Неколике ријечи нечитљиве и без смисла.

Прво род мой: вештїица, 2. вїла, 3. вида, 4. дрїжда, 5. агашара, 6. зова, 7. увїрка, 8. ста, 9. месечїна, 10. клеветнїца, 11. мартїана, 12. варїна, 13. їана, 14. лавница, 15. пристока, 16. рашїнїца. Егда молитва чїста ранїтї томе человеку не море нїкакво зло наудї нї сотворїтъ рабу божїему (їмерекъ).

28. Запис овцама:

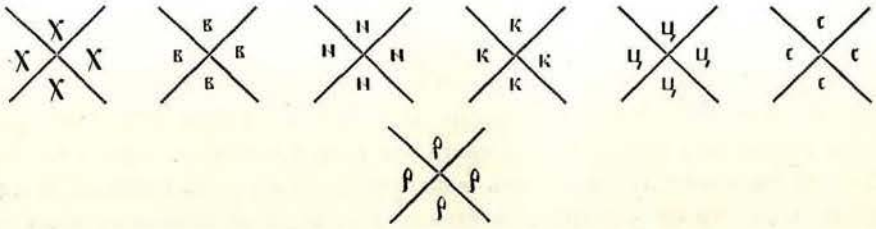

29. Молитва сотворенїа божїему овцамъ од сваке напасти: „Їсусе Їзарайл, сїне небескї, сачувай мї .....[1]) пазї мї й сачувай свїемъ божїемъ овце й анце їмущу матлву с(в)ою, сачувай мї сїне божї с(в)акое дїканїе чїнї й (лу)пежа й честї дїаволске во вѣкъ .....[2]).

30. Молитва ко е згоре болан: „Їне небо й землу й море й васо яже запрещаюте дїволе сошедшїмъ на гору сїїонскую со благовѣствїшую Мойсїа; запрещаю тї дїаволе свїатимъ й велїкїмъ пророкомъ Їлїомъ — у нега е колеснїца громова — да незїнешъ отъ лїца й на раба божїегъ (їмерекъ); заклїну те дїаволе страшнимъ домоалъ домъавїд ту й васї езицї судїтсе й васї злобї огнемъ души опалїте й опадаютъ ва генъ їдеже есї гп̃ъ й грозъ й тма й та(р)тар; заклїнаюте дїаволе светїмъ й велїкїмъ хапустоломъ Петромъ й Павломъ їже држе трїдесет клучева царства небеснога, закључай уста дїаволу молитвама пресвете богородице, васе светї од земле до небесъ, да неможешъ устї своїмъ й на раба божїега (їмерекъ); запрещаютъ дїаволе ангелї и ракагелї сви светї сїлнї славнїмъ очїтїмъ хорувїмомъ й шестокрїлнїмъ серафїмовъ и васемъ ангелї кой служе престолу Хрїста, да неймїшъ нїедїнїа областї на раба божїегъ (їмерекъ); заклїнаю те дїаволе В̃ светимъ она̃ дневною луну нощною прїодїтъ на прес(то)лъ Гспо ва престолїе богородїце; запрещаютъ дїаволе васемї божи В̃н молїтвамї прославнїмї светї васмї делї господа бога Саваота Їсусъ Хрїстосъ їже пропелъ небо яко кожу утврдїлъ естъ на водї їже естъ престолъ небеснї й земла подножї естъ Гп̃е; заклинаю те дїаволе сїлою часнога и животворїащаго креста їже прогонїтелъ сїлою пресветою, да непрїодїтъ дїаволъ ка рабу божїемъ (їмерекъ) їже сутъ да нейматъ коснутї се нїкой нечїстї духъ й да не вредїтъ нї стара нї млада огн. Ва їме оца й сїна й светога духа й нїне й вовїекї вїековъ амїнъ.“

[1]) Ријечи нечитке и без смисла.

[2]) У рукопису долази још 10 редака ријечи без смисла, које би означавале по прилици имена вјештице, и уз ријечи неки бројеви и слова.

Prehistoričke utvrde oko Sarajeva.

Priopćio

Vejsil Ćurčić.

(Sa 16 slika i 2 table.)

Sarajevska okolica bila je od starih vremena pa sve do danas prilično napučena. Okolnosti, koje su ovdje bile podlogom obilnog naselja, kojima se ostaci jasno raspoznavaju, uvjetovane su plodnošću okolice, obiljem šuma te osim rijeka i potoka, koje protječu kroz ove krajeve, obiljem vrela. Dakako, ova su se naselja katkad i mijenjala; osobito se to opaža u stanovitim epohama. Pučanstvo se je uvijek prilagogjivalo okolnostima vremena, te si je prema tome i biralo položaj svojih naselja. Prehistoričke i slijedeće epohe pružaju dosta jasnu sliku ljudskih naselja, tadašnjih prilika i stanja ljudske kulture u ovoj okolici.

Iz starijeg kamenog doba, iz doba, kada su ljudi još kao lovci lutali po prašumama bez stalnih obitavališta, te većim dijelom stanovali u pećinama, nemamo iz sarajevske okolice ostataka, kao što do danas nigdje u Bosni nije nagjeno tragova paleolitskog čovjeka.

Ali za to imamo iz mlagjeg kamenog doba naselja, koja nam dosta jasno crtaju ovo doba. Velika cvatuća naseobina u plodnoj sarajevskoj ravnici stajala je na mjestu, gdje se danas nalazi poljoprivredna štacija u Butmiru, dakle usred polja. Nisu bježali na brda i tamo se utvrgjivali tražeći zaštitu pred neprijateljem, nego su usred ravni razvijali svoju djelatnost koli na poljoprivrednom toli na industrijalnom području. To nalazište ne samo je u Bosni već na cijelom jugu Evrope najbogatije. Tu su bile velike radionice kamenog orugja a obragjivao se je kameni materijal iz bližnje i iz daljnje okolice. Produkcija je bila tolika, da je daleko nadmašivala domaću potrebu te se suvišak mogao izvoziti i u druge krajeve. Mi možemo slijediti cijelu tehniku ove fabrikacije na nagjenim produktima i pomagalima kroz sve njene štadije; imamo i primjera od popravaka i preragjivanja oštećenih komada, a osim toga mnogo neizragjenog i na pola izragjenog materijala. Ovdje nalazimo plastičkih radnja od ilovače i ornamenata na ilovastim posudama, kakovih se još nikad i nigdje nije našlo u tolikoj množini. Dok kameno orugje u Butmiru udovoljava praktičnoj potrebi, predstavlja nam dobar dio produkta lončarstva neku vrstu luksuza. Uz prosti obrt bijaše tu i umjetnosti, a to svjedoči, da je taj narod stekao neko blagostanje tijekom dugog niza mirna vremena, u kome se narod mogao po volji razvijati i napredovati, i dovinuti se u ono doba do neobičnog kulturnog stepena.

Uz veliko obilje starina nagjenih u Butmiru pada u oči, da se ovdje nije našlo tipičnih znakova neolitskih stanova (ostataka jestiva, koštanog i rožnog halata i drugih tragova domaćeg života). Stanovi butmirskog stanovništva nalazili su se valjda negdje u neposrednoj blizini, ali do danas nije se naišlo na njihove tragove.

Butmirska naseobina postala je možda već u zadnjoj polovici trećeg milenija, a sizala je daleko u drugi milenij prije Hrista, te je bez prekidno bila kroz nekoliko stoljeća naseljena. Ali ovo bogato naselje prestaje od jednoć egzistirati. Narod koji se mirno razvijao bez bojazni od kakovih neprijateljskih navala i iznenagjenja, povlači se na jedan put na obronke izokolnih brda, tu se utvrgjuje i priprema za odbijanje neprijateljskih navala. Razumije se, nije predaleko otišao od svojih prvobitnih naselja te nailazimo od prilike jedan sat daleko istočno od Butmira na naseobine na bregovima utvrgjene nasipima. Takova jedna naseobina nalazi se na brežuljku Naklu. Ovaj se uzdiže nekih 50 *m* iznad Željeznice na lijevoj obali rijeke tamo gdje ona izlazi iz tijesna kod Krupca u Polje. Brežuljak nosi mali zaravanak, na kojem se kao i na sjevernom obronku našlo najviše artefakata i to ne samo iz mlagjeg kamenog doba nego koješta iz mlagjih epoha. Kameno doba predstavljaju strjelice, noževi i sjekire i t. d.[1]).

Jedva 1000 koraka od ovog brežuljka diže se na desnoj obali rijeke „Gradac" u Kotorcu, koji je još u srednjem vijeku bio utvrgjen, te nadopunjuje donekle „Naklo". Nije isključeno da je ovo mjesto u prehistoričko doba pa i u srednjem vijeku imalo tu svrhu, da kao mala tvrgjavica zatvara dolinu. Po obroncima ovih brežuljaka nalazili su se valjda stanovi, koji su se sastojali iz jama u zemlji ukopanih, šeperom opletenih i ilovastim lijepom oblijepljenih koliba, kao što smo ih u lanjskoj godini otkrili u Novom Šeheru kraj Žepča iz istog doba.

Jedan dio pučanstva butmirskog pošao je možda u neposrednu okolicu sarajevsku, što najbolje razabiremo po analogijama izmegju butmirskih nalaza i onih sa utvrgjenih mjesta kraj Sarajeva, na koje ćemo u toku ove radnje upozoriti.

Otkriće prehistoričkih naseobina oko Sarajeva ima se zahvaliti noćnim kopačima blaga, te je tako pred nekoliko godina otkrito selište kod Sarajeva na Zlatištu. Drugo nalazište, koje je možda pripadalo istoj naseobini našlo se malo kasnije na sjevernom obronku Trebevića iznad pašnjaka Sobunara, a treće opet u neposrednoj blizini na Debelom brdu. Sva su tri mjesta bila u savezu jedno s drugim.

Sobunar[2]) prozvan po jednom tamo nalazećem se bunaru, omegjašen je na južnoj strani nizom okomitih litica, pod kojima je čovjek mogao naći zakloništa pred neprijateljem, a još više pred hrgjavim vremenom. Dakako da se cijela prvobitna situacija jako promijenila uslijed kršenja stijena, te je cijelo ovo mjesto zasuto.

Upravo ispod ovih okomitih stijena nalaze se tragovi prehistoričkog selišta, ali kako se čini, nije bilo nasipom utvrgjeno.

Desno od spomenutih litica, kojima je podnožje posuto grohotom kršja, vodi hrgjavi puteljak na malu ravnicu, a nju nadvisuje na južnoj strani strmim obroncima brežuljak Zlatište (768 *m*), kome se povor zapadno i jugo-zapadno prema dolini Lukavice spušta slabo nagetom ravnicom. Ova je ploština naprama rečenim smjerovima u polukrugu opasana nasipom, koji je još u najstarije mlagje kameno doba podignut, te s ovih strana štiti ovaj plateau, dok je na sjevernoj i istočnoj strani zaštićen prirodnim branama, nizom strmih stijena. I ovdje su nagjeni ostaci selišta iz svih prehistoričkih epoha.

Debelo brdo je 746 *m* visoka glavica sjeverozapadno od Zlatišta, te se strmo obara prama dolini Miljacke i Zlatištu. Ploština na vrhu glavice zaprema duguljasti

[1]) Isp. „Wissenschaftliche Mitteilungen" I., str. 325. i sl.; slika 14—20.

[2]) So-bunar je turska riječ i dolazi od souk (hladan) i bunar, a ne kako bi mnogi tumačili od sô-bunar.

od prilike 110 *m* dugi i 35 *m* široki prostor. Na zapadu i sjeverozapadu je nasip podvostručen, djelomice da štiti ulaz, djelomice za pojačanje utvrde na lahko pristupačnoj strani. Od ove velike ploštine odvaja se istočno jedan manji zaravanak, pravi vrh glavice, 13·5 *m* širok i 25 *m* dugačak, te je ogragjen posebnim nasipom, a na izvanjskoj strani opkoljen strmim klisurama.

Bez sumnje bile su — kako je već i Fiala naglasio — ove tri naseobine u megjusobnom odnošaju. U mirnim vremenima jedva da su nastanjeni bili Debelo brdo i Zlatište, a stalna naselja bila su ispod stijena pod Zlatištem a u većem broju još na Sobunaru. Ovdje je bilo vode i zaklona od vjetra i vremena, odavle se udobno i lahko silazilo u dolinu. U neprijateljskoj pogibli nalazio bi na Debelom brdu manji, a na Zlatištu veći broj bjegunaca zaklonište. Na Zlatištu zaklonili bi u takom slučaju stada i čeljad, koja nije bila sposobna da se bori, dočim bi se oružju sposobna momčad zaklonila na Debelom brdu, gdje je imala pred očima svoje naselje na Sobunaru te ga je mogla braniti svojim strjelicama, a ujedno za vremena zapriječiti, da se neprijatelj popne na Zlatište.

Sva ova nalazišta sižu djelomice u mlagje kameno doba, pod njen konac i traju kroz sve prehistoričke epohe bez prestanka do u rimsko doba pa i dalje.

Burna vremena pod kraj mlagjeg kamenog doba, koja su bila povodom da se do sada mirno stanovništvo povlači u brda, nisu prestala ni u slijedećoj, broncanoj perijodi, kako se razabire iz nalaza. Broj gradina se povećava za mnogo, te od sada opasuje dolinu Miljacke niz suhozidnih gradina. Osobito eksponirane tačke predgorja odabirale se za utvrde, jer se moglo sa njih na daleko viditi, a osobito se polagala važnost na to, da se uvale dobro čuvaju, da se ne bi neprijatelj kroz nje došuljao i iznenada navalio na stanovnike u dolini Miljacke. Isto se tako pazilo i na okolišne obronke.

Istočno od Zlatišta, Sobunara i Debelog brda na mjestu, gdje Bistrički potok ulazi sasvim blizu grada u duboku uvalu, opkoljenu vertikalnim stijenama, nalazi se na jednom brežuljku što dominira potpuno ovom uvalom, mala utvrda „Gradac“ ili „Gradina“. Ova se gradina ne može tako lako raspoznati, jer su joj ostaci s vremenom sasvim zatrti. Jedino nešto hrbina od prehističkih lonaca upućuje nas, da je na ovom mjestu bila nekoć mala naseobina, po svoj prilici u broncanom dobu. Pošto je ova tačka sasvim izložena svima neprilikama i nezgodama vremena, te za trajno nastanjenje nije bila nikako podesna, ne može se ni na što drugo pomišljati nego da je i ovdje bila mala utvrda. Ona je imala čuvati uvalu bistričkog potoka, da ne bi neprijatelj, sakriven i neopažen, provalio ovim tijesnom u dolinu. Za obranu ove uvale dovoljno bi bilo samo to, kada bi odozgo kamenje valjali dolje.

Na sjevernim obroncima Dragulje ne nalazimo doduše tragova sličnih prehističkih utvrda ali je vjerojatno, da ih je i tu bilo. U selu Močilama nailazimo bar na tragove naseobine iz slijedeće periode, o kojoj će dolje biti govora. Tu na malom zaravanku, koji se uzdiže nad dolinom Miljacke, čini se da je bila prehistorička utvrda, ali su joj se tragovi zameli, jer tu ima nekoliko gromila iz željeznog doba. Možda je bila utvrda, koja je služila da zatvara dolinu, i napram ovom zaravanku, s desne strane Miljacke. Tu se spušta kao ogranak visoravni Malog i Velikog Orlovca, prekrivene mnogobrojnim prehističkim gromilama, jugozapadnim smjerom nekoliko stotina metara dugački uski greben, sve postepeno i svršava na onom mjestu, gdje se Mošćanica ulijeva u Miljacku. Na istočnoj strani prema Miljacki omegjen je vertikalnim klisurama, na zapadnoj prilično strmim, mladom šumom obraslim obronkom, koji se spušta do Mošćanice. Na najvišem brežuljku ovog grebena nalazi se poput

odrezanog čunja jedan malne eliptičan zaravanak sa 29 × 22 *m* u promjeru. S južne strane je omegjen vrlo strmim stijenama, a sa zapadne rastavljen je od ostalog grebena malim strmacem. Jedino sa istočne i sjeverne strane može se lasno pristupiti a za to su se pobrinuli stari, da se i s ovih strana obezbijede, te su iskopali dva velika jarka i podigli jedan velik nasip. Jarci i nasip počinju na južnoj strani na rubu strmih obronaka i protežu se na istočnoj i sjevernoj strani u polukrugu, te se obaraju

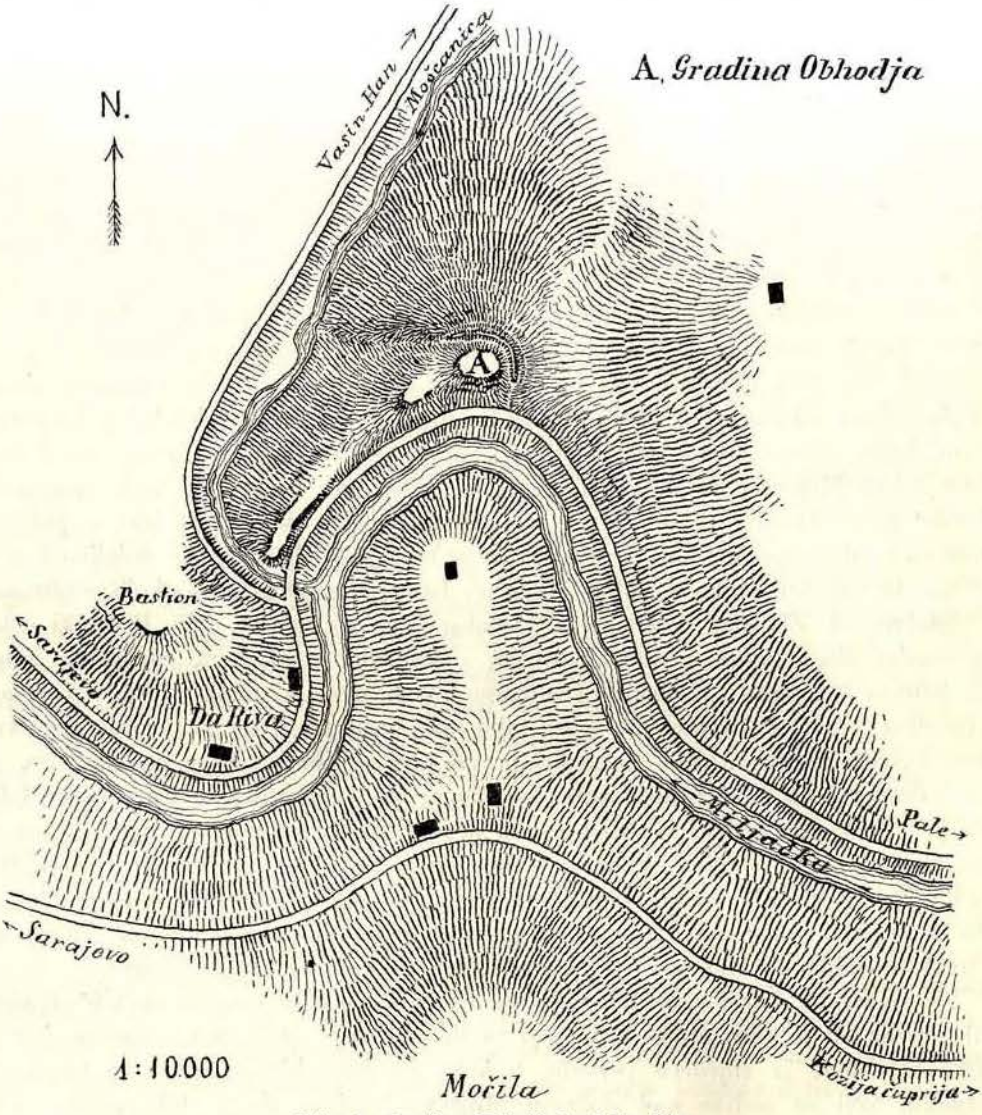

Slika 1. Gradina Obhodja kraj Da Rive.

zapadno strmim obronkom prema uvali Mošćanice. S ruba zaravanka do prvog jarka prilično je strma (45°) 20 *m* duga strana, tako da zaravanak nadvisuje jarak, za kojih 10 *m*. Jarak sâm, ma da je mnogo zasut, i danas je još do tri metra dubok. Izmegju prvog i drugog jarka je prilično velik nasip, načinjen od materijala, što su ga dobili iskapajući jarkove. Nasip je po vrhu 1·50 do 2 *m* širok. Drugi je jarak takogjer prilično dubok, 10 *m* s vrha nasipa do u dno jarka, a s druge samo 4 *m*, te je prema tome dubina samog jarka danas blizu 2 *m*. *(slika 1.)*.

Ova tačka je od naravi stvorena za utvrdu i da zatvara uvale Miljacke i Mošćanice. I u prehistoričko doba, bilo je ovo mjesto od strategičke važnosti, jer je dovoljno bilo da se zaprječi prolaz, ako bi se na neprijatelja odozgo kamenje bacalo. Osim toga imalo je i ovo mjesto, kao i sve ostale utvrde oko Sarajeva i tu prednost, da su se branioci mogli lasno sporazumiti signalima i sa ostalim utvrdama a naročito sa stanovništvom na Debelom brdu, Zlatištu i na Ravnim Bakijama. Ova gradina nije još pretražena, pa se o njezinoj starosti ne može ništa pozitivnoga reći, ali sudeći po onim iz okolice, možemo i njen početak uvrstiti u broncano doba.

Vrlo zgodnom za prehistoričku utvrdu čini se ona tačka, na kojoj stoji danas bijela tabija (bastiona) na kastelu i ja držim da je ondje bila gradina, kojoj su se tragovi sasvim zatrli, kada se gradile današnje gradnje.

Sigurno je bila prehistorička utvrda u broncano doba na Ravnim Bakijama, te ju niže opisujem. Ovo se mjesto zove „Fortica“ i naliči odrezanom čunju, koji se uzdiže nedaleko gradske malte na Ravnim Bakijama. Ovaj izolirani brežuljčić je sa sjeverne, istočne i zapadne strane prilično strmenit, strane su mu skoro okomite, dok je s južne strane mnogo lakše pristupačan, te je s te strane bio suhom zidinom utvrgjen. Ako se pretpostavi, da su i u ono doba Bakije i Gradonj bili goli kao i danas, bila je i ova tačka od velike važnosti, jer se odavle mogu lasno pregledati svi obronci Pašinog brda, Bakija i Gradonja na zapadnoj strani prema Sarajevu i na istočnoj strani Bakija prema Mošćanici. Odavle se vide skoro sve gradine, što su onda bile podignute oko Sarajeva.

Na sjevernoj strani Sarajeva uzdiže se gola krševita kosa „Gradonj“ ili „Grdonj“. Ime u ovoj formi potječe valjda od grad. Imena kao Grad, Gradac, Gradina, Starigrad, Gradište, označuju u našim krajevima obično mjesta, gdje se nekoć nalazila prehistoriška utvrda, opasana grabama i nasipima. Nije isključeno da je i na vrhu ovog Gradonja bila u prehistoričko doba utvrda, a imala bi tu svrhu, da zatvara put, koji vodi iz Vučije luke preko Bioskog i Pašina brda ispod Gradonja u dolinu Miljacke. Zapadni obronci Bakija i Pašina brda, zatim južni i sjeverni obronci samog Gradonja mogli su se lasno s ovog mjesta pregledavati a pošto leži mnogo više od do sada spomenutih mjesta, moglo se odavle na sve strane signalizirati, ako bi neprijatelj s ove strane iznenada navalio.

Na Pašinom brdu nije se do sada našlo traga prehistoričkoj utvrdi prem po obroncima Pašinog brda ima nekoliko gromila.

Sjeverno od Gradonja povrh sela Mrkovića uzdiže se 1273 *m* visoki brijeg Gradina. Bez sumnje je i ovo prehistorička utvrda.

Nas više zanimaju dvije prehistoričke utvrde, s lijeve i s desne strane potoka Koševa. Prva se nalazi na lijevoj strani južno od sela Nahoreva. Ovo je prilično veliki zaravanak, koji dominira nad uvalom, a narod ga zove „Gradac“.

Ovaj kao i slijedeća gradina nisu još potanje istraženi. Posljednja se uzdiže na desnoj strani potoka na obronku Rudina, u jugozapadnom pravcu samo nekoliko stotina koraka daleko od spomenutog Graca. Ovo je izolirani brežuljak sa svih strana ograničen strmim liticama, jedino na sjeverozapadnoj strani lakše pristupačan s puta, koji vodi na Skakavac. Na ovom brežuljku je velika plosnina nagnuta prema potoku, od prilike 130—140 koraka duga, a široka 30—40 koraka. Sa sjeverne strane vide se duž ruba tragovi zidine zidanih žbukom u duljini od 40 koraka. Širina je zida 1·20 *m*. Na vršku plosnine čini se kao da zid zaokreće prema jugu, te svršava blizu ruba, gdje je valjda bio ulaz u ovo utvrgjeno mjesto. Na to sluti to, da je kamenje

na ovom mjestu izlizano i uglagjeno, kao da se preko njega dugo vremena hodalo. I na vršku ima hrpa umjetnog nasipa zemlje i odbijenog kamena; ova hrpa možda je ostanak od kakvih srušenih zidina a najprije od tornja. Sve ove zidine nisu prehistoričke nego mlagje dobe (srednjeg vijeka?). Desno i lijevo ispod gradine pa i na samoj nagnutoj unutrašnjoj plosnini vide se oveće jame s hrpama kamenja, koje držim da su ostanci starinskih kuća. Gradina nadvisuje i zatvara cijelu dolinu potoka povrh sela Radave. Osim toga mogli se tu pregledati obronci iznad sela, a vidi se i na Debelo brdo i nâ Gradonj. Po obroncima ove gradine ima ponešto hrbina od prehistoričkih lonaca. Bez sumnje je ovdje stajala prehistorička utvrda, a kasnije je podignuta zidana utvrda.

Na Humu do danas nije ništa poznato o kakvoj naseobini ili utvrdi.

Iz gornjeg nabrajanja proizlazi, da je cijela dolina, koju zauzima današnji glavni grad Bosne u prehistoričko doba opkoljena bila gradinama. Ove nisu bile podesne za trajno nastanjivanje većem broju pučanstva i mi ćemo zato morati tražiti glavnu naseobinu u dolini, ili na obroncima okolišnih brda. U mirnim se vremenima živilo ovdje, a u burnim vremenima bježalo bi se u utvrgjena mjesta. Glavnu su važnost polagali tadašnji stanovnici na to, da se utvrde svi prilazi, koji vode u dolinu, osobito u uvale rijeka i potoka te klanci preko brdâ. Najveće su od svih utvrda Zlatište i Debelo brdo, koje u ovom nizu utvrda figuriraju kao glavna straža, a sve druge bile su više ili manje mrtve straže. One su tako postavljene da se s istih moglo lasno megjusobno signalima sporazumiti. Dispozicija tolikih utvrgjenih mjesta imala je u tome svoju strategičku važnost.

Da su ove utvrde istovremene, to se vidi iz opisa gradina „Fortice“ na poligonu, jer u njoj nagjeni objekti pripadaju broncanoj dobi, i analogni su predmetima ovog doba sa Debelog brda, Zlatišta i Sobunara; a da je i dobar dio ostalih utvrda iz istog doba, možemo po tome zaključiti, što je većina gradine po cijeloj Bosni sagragjena u broncano doba.

Prastanovništvo raspolagalo je najprimitivnijim oružjem: u mlagjem kamenom dobu strjelicom i sjekirom od kamena, u broncano doba sličnim oružjem samo od bronca i k tomu još kojim kopljem, sulicom, bodežem i mačem. Kako su utvrde postavljene redovito na visokim izoliranim brežuljcima, prirodni kamen bio je važno oružje, jer su borioci mogli, obarajući veće kamenje niz strme obronke a manje bacajući iz prača, lasno suzbijati neprijateljsku navalu.

Prem do danas u samom dolu nije nagjeno tragova naselja, ipak valja predmnijevati, da je glavno naselje i u prehistoričko doba bilo na teritoriju današnjeg Sarajeva, jer i u rimskoj periodi, koja je u Bosni slijedila odmah iza prehistoričkog doba, nalazimo slične odnošaje.

Kad su Rimljani okupirali ove naše zemlje, zatekli su narod, koji je živio još u potpuno prehistoričkom stanju. Rimljani su zaposjeli ove krajeve trajno, pa im je prva zadaća bila, da svoje pozicije što bolje učvrste i to ne samo da su morali domaći živalj držati na uzdi, već su i protiv vanjskog neprijatelja morali uvijek pripravni biti, da suzbiju svaku provalu i nasrtaj. Slijedeći tragove rimskih utvrda po cijeloj zemlji, vrlo je karakteristično, da ih nalazimo uvijek na onakim strategički važnim tačkama, koje je i prehistoričko stanovništvo bilo izabralo i utvrdilo za svoja zakloništa. Isto vrijedi jamačno i za sarajevske prehistoričke utvrde.

Godine 1893. otkrio je pokojni Fiala na Debelom brdu prilično dugačke tragove zidina zgrada — možda temelje tornjeva — a po tamo nagjenim sitnim nala-

zima od ilovače, željeza i bronca bile su one rimske. Gragjenje zidina i kula na ovako nepristupačnom i krševitom mjestu, nije imalo inu svrhu nego tu, da se načini utvrda i zaklonište za stanovnike, koji su u dolini u mirna vremena prebivali i radili svoj posao, da se u burnim vremenima ovamo zaklone.

Ako nam dolina Sarajeva nije sačuvala nikakvih ostataka iz prehistoričkog doba, a iz rimske dobe vrlo malo, tumači se to time, da su slijedeća plemena ostavštine svojih predšasnika ili sasvim zatrli ili su ih tako prisvojili, da se može tek pukom slučaju zahvaliti, ako se mogu rastaviti pojedini kulturni slojevi.

Sistematičko pretraživanje tla, koje možda prekriva razne ostatke iz davnine, ne dopuštaju kuće, ceste, groblja i t. d., a naša se opažanja moraju ograničiti na takove slučaje, gdje smještanje novih zgrada i dr. iziskuje ukinuće starih, gdje se temelji kopaju i t. d.

Tragovi prehlstoričkih naselja gubili su se osobito lahko na mjestima, gdje su kasnije nastala poveća rimska i recentna naselja, jer je način prehistoričke gragje vrlo nesolidan a tek rimske gragjevine, zidane solidnije kamenom, ciglom i krečom, sačuvaše bar donekle tragove i na mjestima, gdje su u potonja vremena nastala mlagja naselja. Tako se i u Sarajevu sačuvalo nekoliko tragova rimskih naselja, koje ovdje za bolje razumijevanje navodim, prem nisam zvan, da opširnije govorim o kulturnim prilikama rimske dobe.

Prije nekoliko godina opazio je tadašnji gragjevinski nadsavjetnik dr. H. Kellner prilikom komisijonalnoga pregledavanja mjesta ispod bivšeg gradskog kamenoloma u Šatoriji, na lijevoj obali Miljacke, u blizini Hisetske ćuprije fragmenata od cigle. Kasnije je dr. Patsch pretražio ovo mjesto i našao mnoštvo rimskih žmurnjaka, žlijebaca pomiješanih sa rimskim opekama. Nekoje su od ovih bile provigjene sa znakovima fabrike cona..... Bila je to fabrika cigli, koja je bila privatno poduzeće.

Kada se je gradila kuća činovničke mirovinske zaklade kod Alipašine džamije, našlo se je kod kopanja temelja u dubini od jednog metra u naplavama komad lijepa sa duvara sa karakterističnom pompejanskom crvenom bojom, valjda splavljen s brijega, što se uzdiže sjeverno od ovog mjesta. Sjeveroistočno od ovog mjesta na lijevoj strani potoka u Dereboj ulici kod kuće arhitekta Pařika našlo se rimske cigle i crijepova (Falzdachziegeln). Ovo mjesto leži u ravni, a cigle nisu mogle biti naplavljene ni s koje strane, nego je po svoj prilici stajala na ovom mjestu rimska zgrada.

Kad su se vadili temelji za zgradu mirovinske zaklade u godini 1891. konstatirao je dr. Kellner jednu rimsku zgradu od opeka, i to u dubini od skoro 2 *m*. Tačnijim istraživanjem ustanovljeno je, da je na ovom mjestu bila rimska peć i to za finiju ilovastu industriju.

Rimskih se grobova našlo na zemljištu, gdje je duhanska fabrika, i u logoru.

Nagjeno je pojedince i predmeta, koji se danas čuvaju u zbirkama zemaljskog muzeja. A. I. Evans u „Antiquarian researches in Illyricum, III. i IV., str. 20. i sl.[1]) spominje nekoliko gema iz Sarajeva a megju njima karneol sa Faunom, ali ovi su kamenovi po svoj prilici samo u Sarajevu kupljeni, a neizvjesno je, da su ovdje i iskopani.

Sarajevo, današnji glavni grad Bosne, zvao se je u srednjem vijeku i do u XVI. stoljeće „Vrhbosna“ (Varbossanija, Werchbossen, Verhbossanija, i istom oko polovice ovog stoljeća dobilo je ime „Bosna Saraj“, Sarajevo, „Serraglio“ ili Saraio

[1]) Hoernes, „Arch. ep. Mitt.“ IV., str. 186, 8.

(talijanski). Grad Vrhbosna ležao je valjda na mjestu današnjeg dijela zvanog Grad dok se mjestu negdašnjeg kršćanskog grada sa katedralom traži u blizini današnjeg sela Blažuja.

Godine 1379., spominje se u Vrhbosni dubrovačka kolonija, godine 1416. osvojiše ju Turci, ali se već godine 1420. povrati opet Bosni, a godine 1436. zauze ju opet Murat II. 1444. Vrhbosna je ponovno pripala Bosni, a poslije pada Bosne 1463., postade glavnim gradom turske pokrajine.

1480. postao je grad žrtvom plamena, zapalio ga srpski despot Zmaj Vuk Branković, a godine 1697. Prince Eugen od Savoje.

Razmatrajući prehistorijske utvrde oko Sarajeva, opazićemo da i u najnovijim epohama njihova mjesta igraju istu ulogu kao i u ono prastaro doba.

Sobunar, Debelo brdo i Zlatište kod Sarajeva.

Kao nadopunjenje prošastih izvještaja o iskopinama na Sobunaru, Debelom brdu i Zlatištu kod Sarajeva, što ih je pokojni Fiala objelodanio u našem Glasniku[1]) opisaću u kratko rezultate iskapanja u godini 1896. u gore spomenuta tri nalazišta.

Sobunar.

Osim mnogo hrbina od posugja, što je prostom rukom izragjivano, našlo se na Sobunaru 4 bikonveksne i 14 konkavno konveksnih pršljenova, 2 manja noža od rožnjaka (Hornstein), 3 koštana šila, jedan mali nož (oštrice) od bronca, jedna 21 *cm* duga nakitna igla od bronca sa okruglom glavom, ukrašena sa jednostavnim linijama i zarezima, a vrat je graviran poput šarafa, jedna mala fibula certoske forme *(slika 2.)*,

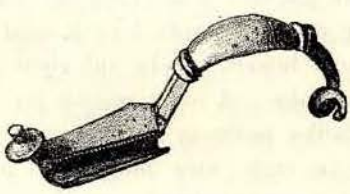

Slika 2. Certoska fibula sa Sobunara, kraj Sarajeva.

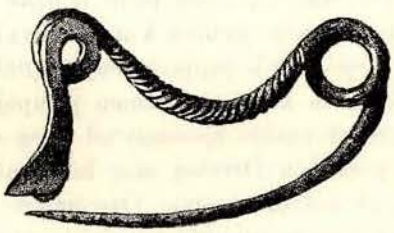

Slika 3. Broncana fibula staroitalske forme sa Sobunara, kraj Sarajeva.

jedna duguljasta fibula staroitalske forme sa dvije petlje, koja je napravljena iz jednog komada broncane žice. Žica je počam od nožne petlje četverouglasta, inače okrugljasta. Stremen je poput vrpce uvijen, nožna pločica djelomice defektna *(slika 3.)*. Skoro sasvim ovoj našoj fibuli jednaku, samo nešto veću fibulu, našao je Radimski u godini 1888. u ravnim grobovima u Sretešu u općini Rječici, kod štacije Kakanj Doboj, kotara visočkog[2]). Istom krugu formi pripada i fibula iz Drvara, eksp. Dônji

[1]) F. Fiala, Prehistorijski nalazi na Sobunaru kod Sarajeva. „Glasnik" II. 1890., str. 212. i sl. — F. Fiala, Prehistorijska istraživanja na Sobunaru kod Sarajeva u godini 1901. „Glasnik" III. 1891, str. 424. Fiala, Jedna prehistorijska naseobina na Debelom brdu kraj Sarajeva. „Glasnik" VI. 1894., str. 107. i sl. — F. Fiala, Izvještaj o iskopinama na Debelom brdu kod Sarajeva god. 1894. „Glasnik" VII. 1895., str. 123. i sl. — „Wiss. Mitt." I., str. 39.; IV., str. 38. i sl.; V., str. 124. i sl.; VI, str. 128. i sl.

[2]) Isp. „Glasnik" 1890., str. 372., sl. 4. — „Wiss. Mitt." I., str. 54., sl. 4.

Unac[1]), ali se ova sastoji iz dva komada. Kod ove čini nožna žica na koncu okrugli diskus od nekoliko zavoja.

Što je meni poznato, nije se više našlo sličnih fibula u Bosni i Hercegovini. Montelius ie donio u svojem poznatom djelu „La civilisation primitive en Italie" cijelu seriju fibula ove vrste (isporedi Planches, tab. XIV., XV. i XVI. Sve tri gore spomenute fibule staroitalskog oblika pripadaju broncanoj dobi, te su još u ovo rano doba iz Italije u Bosnu importirane.

Debelo brdo.

Kao zastupnici mlagjeg kamenog doba nagjeni su na Debelom brdu: 1. jedan nožić od crvenkastosmegjeg jaspisa sa krivom oštricom, 2. jedna dugačka i dvije kratke strugaljke, 3. jedna sasvim malena strjelica od jaspisa, bez trna. Čini se da je ovaj trn hotimice ispušten a krila su savijena poput polumjeseca. Konačno ću spomenuti kao najinteresantniji komad iz neolitskog doba sa Debelog brda jedan ilovasti fragmenat prikazan u *slici 2. (tabla I.)*. Ovaj fragmenat potječe od duguljaste cilindrične perle od ilovače a može biti da je ovo i fragmenat od kakve ručice posude. Materijal i sama izrada ornamenata ne zaostaju ni malo iza onih objekata iz neolitske naseobine u Butmiru, što su ukrašeni relijefnim spiralnim motivima, dapače ornamenat na našem fragmentu čini se da je još mnogo pomnije izragjen i savršeniji i od onih sličnih ornamenata iz Butmira. Ovo je svakako prvi nalaz ove vrste sa Debelog brda. Slični su ornamenti na ilovastim objektima nagjeni u Bosni i Hercegovini samo u Butmiru[2]). Ovdje predstavlja ovaj ornamenat stariju fazu ove naseobine, jer se skroz nalazi u dônjoj trećini kulturnog sloja. Spiralni motiv prenešen je iz Egipta u Evropu. Još u premikensko doba nalazimo iste motive na Kreti u Kamares pećini na brdu Idi, gdje su najprije nagjeni, te su i posude, koje su ovdje nagjene i našarane ovim motivima, dobile ime Kamares posude. Saobraćaj Krete sa egipatskom kulturom pomaže donekle i datirati ovu premikensku kulturu na Kreti, koja se proteže kroz cijelu treću hiljadu godina sve od njezina početka. Na grčkim otocima pojavljuje se ova kultura u drugoj polovici treće hiljade godina. Premikenska kultura se pojavljuje vrlo rano na zapadu pa i prema sjeveru, još u pravoj neolitskoj dobi, ali je svakako nešto mlagja, a ako je od nauke usvojeno kronološko datiranje premikenske kulture zbilja ispravno, moglo bi se nekom vjerojatnošću držati, da ovi premikenski elementi u Butmiru, gdje su tako obilno zastupani, kao ni u jednoj evropskoj naseobini mlagjeg kamenog doba, idu pod konac treće hiljade odnosno u početak druge hiljade godina prije Hrista. I naš nalaz sa Debelog brda padao bi u ovo doba, a osim toga nam dokazuje isti, da je prehistorička utvrda na Debelom brdu već postojala, kada je još Butmirska naseobina u svojoj prvoj starijoj fazi bila u najvećem jeku. Ovoliko o nalazima sa Debelog brda iz mlagjeg kamenog doba.

Nalaza iz broncanog doba nije bilo, ali je zato željezno doba prilično zastupano: Malena fibula od tanke broncane žice sa velikom petljom na glavi i skoro trouglastom nožnom pločom. Ovaj se oblik približava grčkom tipusu velikih fibula sa trouglastom nožnom pločom. Ova je mala fibula svakako mnogo mlagja od ovih. Nadalje su se našle 2 velike šivaće igle u obliku današnjih velikih igala (čuvalduza) s kojima naš

[1]) „Glasnik" VI. 1894., str. 421. i sl.; tab. III., sl. 1.

[2]) Isp. „Die neolithische Station von Butmir bei Sarajevo in Bosnien", herausgegeben vom bosnisch-hercegovinischen Landesmuseum: I. (1895.); II. 1898., tab. 8. i 9.; Hoernes, Urgeschichte der bild. Kunst in Europa, str. 226.—335. i 302. i sl.

narod i dan danas šije sukno i deblje tkanine. Šivaćih igala našlo se je na ova tri mjesta priličan broj, što dokazuje da su ženskinje i na ovim utvrgjenim mjestima marljivo šile. Tri druge igle od broncane žice nemaju ušica. Interesantni su i mali na obje strane šiljasti čavlići četverouglastog prosjeka, koji su može biti služili za vrtenje ili za graviranje, a može biti i kao instrumenat za tetoviranje.

Najljepši komad, nagjen god. 1896. na Debelom brdu jest malena, jedva $4^1/_2$ *cm* duga pinceta (štipaljka) od broncanog lima, koja je ukrašena graviranim linijama i šrafiranim trokutima i sa dva reda ispupčenih tačaka *(slika 4.)*. Ovoj je pinceti sasvim slična jedna druga, nagjena blizu kamenoloma u Sokolovićima na istočnoj željeznici.

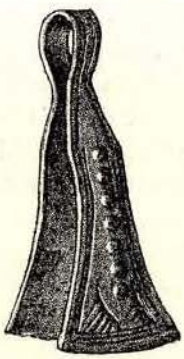

Slika 4. Broncana pinceta sa Debelog brda kraj Sarajeva.

Slika 5. Ilovasta posudica sa Debelog brda kraj Sarajeva.

Od ilovastih artefakata ima sa Debelog brda: jedna zdjelica crvenosmegje boje sa izvraćenim rubom i daleko mimo rub promašujućom ručicom. Visina ste iznaša 6 *cm*, promjer otvora 8 *cm*, promjer dna 4 *cm*.

Jedna druga zdjelica je mnogo manja, bez drška od crno pečene ilovače te je po sredini u naokolo jednim redom manjih pupčića uriješena *(slika 5.)*.

Nadalje dvije sasvim male zdjelice, koje su po svoj prilici mogle služiti samo kao igračke djeci, 5 pršljenova cilindričkog oblika, jedan sploštен okrugli pršljen sa dva reda u naokolo dubokih utisaka, pet bikonveksnih i četiri konkavno-konveksna pršljena.

Osobito je lijep komad u *slici 6.*, u koga je ploština sasvim tačkama ukrašena, koje su na konveksnoj strani u redove poredani. Ovdje ću napomenuti takogjer i 2 pršljena i to prvi je od zglavka (Schlüsselbein) *(tabla I., slika 7.)*, a drugi od vapnenaste miljevine. Isti je na dônjoj ravnoj strani uriješen sa dva koncentrična kruga *(slika 7.)*.

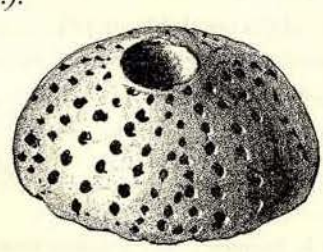

Slika 6. Ilovasti pršljen ukrašen redovima udubenih tačaka sa Debelog brda, kraj Sarajeva.

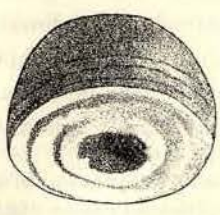

Slika 7. Pršljen od krečnjačkog lapora sa Debelog brda, kraj Sarajeva.

Mosur *(slika 8.)* provigjen je sa utiskom od prsta u sredini, koji je zaokružen zarezima; jedan čunjasti ilovasti kapak sa urezanim koncentričnim krugovima i jednim redom zareza na rubu našaran prikazuje *slika 9.*

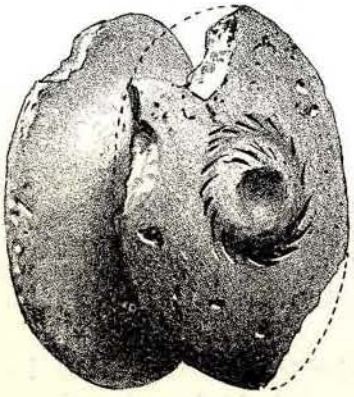

Slika 8. Mosur od ilovače sa Debelog brda, kraj Sarajeva.

Slika 9. Ilovasti kapak sa Debelog brda, kraj Sarajeva.

Artefakata rimske epohe našlo se je prilično mnogo kao i u prošastim godinama, većim dijelom željeznih čavala, dlijeta, noževa, ručki od štitova i jedna poput koljena savita fibula (Kniefiebel) od željeza.

Od košćanih objekata našlo se je samo jedno šilo, načinjeno od cjevanice i mali češalj rimske proveniencije.

Zlatište.

Mnogo više nego na Debelom brdu bilo je ilovastih artefakata na Zlatištu, a megju njima najviše prešljenova. Ovi su različite veličine i oblika, ali većinom su konveksni, bikonveksni, cilindrični, okrugljasti i t. d. Ovdje zastupane forme držaka od posuda i ornamentni motivi na hrbinama ne razlikuju se bitno od onih iz prijašnjih iskapanja; fragmenti sita, hrbine od većih i manjih posuda, proste ili finije tehničke izrade nalaze se ovdje.

Od ornamenata opažamo ovdje: utiske od prsta, zareze i linije, otiske vrpce (Schnurornament), različite dekorativne motive kombinirane od linija i zareza: mustre škaknice (Schachbrettmuster) i vučiji zub (Wolfzahnornament).

Od ostalih ilovastih artefakata osobito ću spomenuti: jedan ilovasti kolut sa drškom. Vanjska je boja smegja, na unutrašnjoj strani crna. Držak nadvisuje rub i ima jaki ćoškasti povor po sredini *slika 6., tabla I.*

Bilo je na Zlatištu i posuda, kojima se strane prema rubu sve više debljaju a gore je onda stajao okomiti držak.

U jedne posude je držak sasvim nisko do dna posude smješten.

Slika 5., tabla I. prikazuje trouglasti ilovasti komad od čvrsto pečene sa zrnjem pijeska pomiješane ilovače. Udubene brazde čini se da su služile za proizvagjanje relijefnih ornamenata pa se je moglo polučiti pritisnuvši ovaj pečat, uzvišene letvice. Cijeli je komad uopće vrlo zgodan, da se u ruci drži.

Koštanog orugja nagjeno je vrlo rijetko: Nekoliko manjih životinjskih kosti (rebara), koje su služile kao šila, jedno veće šilo od metakarpalne kosti, 3 ragjena

jelenja roga, jedna prebita koštana pločica na jednom mjestu probušena, jedna rascijepljena cjevanica ukrašena jednim urezanim krugom na vanjskoj glatkoj strani, govegji rog izragjivan, sječnjak krupnog vepra i jedan probušeni jelenji rog, koji je po svoj prilici služio kao držak.

Nadalje su se našli od kamena:

Jedan kalup za salijevanje broncanih sulica od crvenkastog pješčanika *slika 3., tabla I.* Gornja je ploština pravilni četverokut. Dužina je kalupa 10 *cm.* Koplje što bi se salilo iz ovog kalupa bilo bi 10 *cm* dugo a najveća širina oštrice bila bi 27 *mm.* Središnji povor lista ukopan je u kalupu prilično duboko. Ovakovih koplja se je našlo na samom Debelom brdu (isp. „Wiss. Mitt." IV., str. 61., sl. 164.) samo nešto veća, nego ona iz našeg kalupa.

Drugi jedan kalup, koji je takogjer četverouglast i od istog materijala kao i gornji, ima duljinu od 12 *cm.* Na žalost je ovaj komad odbijen pa se može samo po fragmentu drška oštrice razabrati, da je ovaj kalup služio za lijevanje broncanog mača ili još prije za kratke bodeže od bronca, od kojih se je u Bosni već priličan broj našao.

Sličan bodež sa jakim sedišnjim povorom nagjen je i na samom Debelom brdu („Wiss. Mitt." IV., str. 61., sl. 162.). Jedan skoro jednaki komad potječe sa ušća Lašve („Wiss. Mitt." IV., str. 186., sl. 4.), iz Doline.

Treći kalup nagjen na Zlatištu služio je valjda za lijevanje koplja ili kakva slična oružja, možda okov na struku sulice kaki su nagjeni u Bosni, n. pr. u Peringradu u kotaru Vlasenici, koji potječe iz jednog skupnog nalaza (isp. „Wiss. Mitt." IV., str. 181., slika 41.). Kalup je iz istog materijala kao i prijašnja dva a dug je 8 *cm (tabla I., slika 4.).*

Od kamenog orugja bilo je na Zlatištu u ovim iskopinama osim brusova i jedna strugaljka od rožnjaka, koja predstavlja mlagje kameno doba te nekoliko iveraka jaspisa.

Broncanih stvari ima vrlo malo i to samo dvije šivaće igle sa ušicama, jedna malena halčica i jedno dugme sa petljom.

Željeznih artefakata nije se našlo.

Životinjskih ostataka ima na Zlatištu u velikoj množini, ali svakako će biti zastupane i ovdje poznate domaće i lovačke životinje prehistoričkog doba.

Slijedeći predmeti potječu dijelom sa Debelog brda, dijelom sa njive iza Debelog brda a sakupio ih je godine 1901. Omer Asčić iz Sarajeva: 2 strjelice od rožnjaka, i to jedna sa trnom a druga bez njega *(tabla I., slika 1.),* jedna duguljasta strugaljka od bjelkastog rožnjaka i jedna od smegjeg jaspisa. Sva četiri komada spadaju mlagjem kamenom dobu. Megju ovim objektima nije zastupana broncana perioda, ali je za to velik broj iz željeznog doba. Slika 9. na istoj tabli prikazuje prilično dobro očuvanu fibulu od bronca sa dvije petlje i trouglastom visokom nožnom pločicom. Luk je omotan graviranom linijom a u gornjem kutu nožne pločice urezan je ornamenat u obliku riblje hrbtenice. Druga slična fibula ima odlomljenu nožnu ploču a luk joj je našaran poput vrpce zavijenom graviranom linijom. Sličnih fibula u Bosni nagjeno je na Glasincu i to u Sjeverskom (isp. „Wiss. Mitt." VI., str. 24., sl. 36.) i u Dônjoj Dolini („Wiss. Mitt." IX., tabla LXXII., 18.; LVIII., 3.). Ova fibula razvila se je iz one velike grčke fibule sa jednom petljom i velikom trouglastom nožnom pločom. Sudeći po analogijama, nagjenim u svetištu u Lusoi (Arkadija)[1] importirane su i ove

[1] Jahreshefte des österr. arch. Inst. IV., str. 53., sl, 84.; str. 52., sl. 79.

fibule sa dvije petlje i trouglastom visokom nožnom pločom kao i one velike sa jednom petljom iz Grčke.

Jedan diskus od 10 zavoja broncane žice potječe od fibule u obliku naočara.

Nadalje je nagjena ovdje rano-latenska fibula *(tabla I., slika 11.)* i jedna srednjo-latenske periode *(slika 12.* na istoj tabli).

Vrlo je zanimiv komad prikazan u *slici 8. tabla I.,* koji je po svoj prilici nadomještao fibulu (?). Ovo je jednostavna broncana žica, koja je tako savita te vrlo naliči najstarijem obliku fibula, „ad arco di violino" iz 12. stoljeća prije Hrista. Jedan kraj žice zavinut je na način kuke, te drži iglu. Ovo bi bio svakako najprimitivniji oblik fibule, iz kojeg su se sve druge forme razvile te bi po tome ovaj naš komad morao biti stariji i od najstarijeg oblika fibula. Ali ja mislim da ova primitivna fibula nije tako stara, nego je u ovom slučaju možda iz prijeke nužde i u pomanjkanju koje bolje fibule jednostavno kakva oštećena igla savinuta i mjesto fibule upotrebita, koja najposlije vrši istu dužnost kao i najfinija fibula.

Ova kolekcija sadržaje još jednu privjesku od broncane žice u obliku naočara, kakvih se na Glasincu našlo na stotine, jedna druga privjeska u obliku konja od bronca, prikazana je na *tabli I., slika 10.*

Slika 10. u tekstu prikazuje halčicu sa privjescima od bronca, po svoj prilici prsten, a jedan drugi komad od broncane savijene žice od tri zavoja predstavlja dječinju narukvicu, a na *slici 11.* vidi se masivan kolutić sa 9 zubčastih nastavaka na vanjskom rubu.

Slika 10. Broncana halčica sa Zlatišta, kraj Sarajeva.

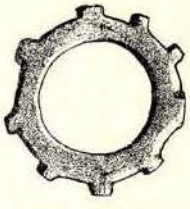

Slika 11. Masivni broncani kolutić sa Zlatišta, kraj Sarajeva.

Nadalje je nagjeno ovdje jedan stakleni prozirni bombak u obliku ananasa, jedan bombak od jantara i jedan od žutog emajla urešen sa plavo-bijelim očima i sitnim zrncima oko oba otvora *(tabla I., slika 14.)*. Ispod ove slike vidi se fragmenat češlja od kosti.

Svi gore nabrojeni objekti i jedan bikonički pršljen od ilovače — izuzevši onaj fragmenat češlja — potječu iz prehistoričkog doba.

Fortica na Ravnim Bakijama kod Sarajeva.

Prigodom šetnje na Ravnim Bakijama opazio sam na jednom mjestu u blizini gradske malte nekoliko ilovastih hrbina. koje sam odmah prepoznao kao prehistoričke. Razgledao sam ovo mjesto i okolicu malo bolje, te sam se u brzo osvjedočio, da je ovdje stajala mala prehistorička naseobina, a još više me je u tom obodrilo, što mi je čuvar gradske malte saopćio, da se ovo mjesto zove „Fortica". Ime Fortica potječe svakako iz srednjeg vijeka a znači utvrdu ili još bolje gradinu opasanu nasipom, te je talijanskoga podrijetla.

Ravne Bakije dominiraju na istočnoj strani nad Sarajevom. Oko 500 koraka od poligona uzdiže se jedan niski brežuljak u obliku odrezanog čunja (ispor. *sliku 12.*), sa sjeverne, istočne i zapadne strane prilično strmenit, skoro okomit, naprotiv na južnoj strani mnogo lakše pristupačan.

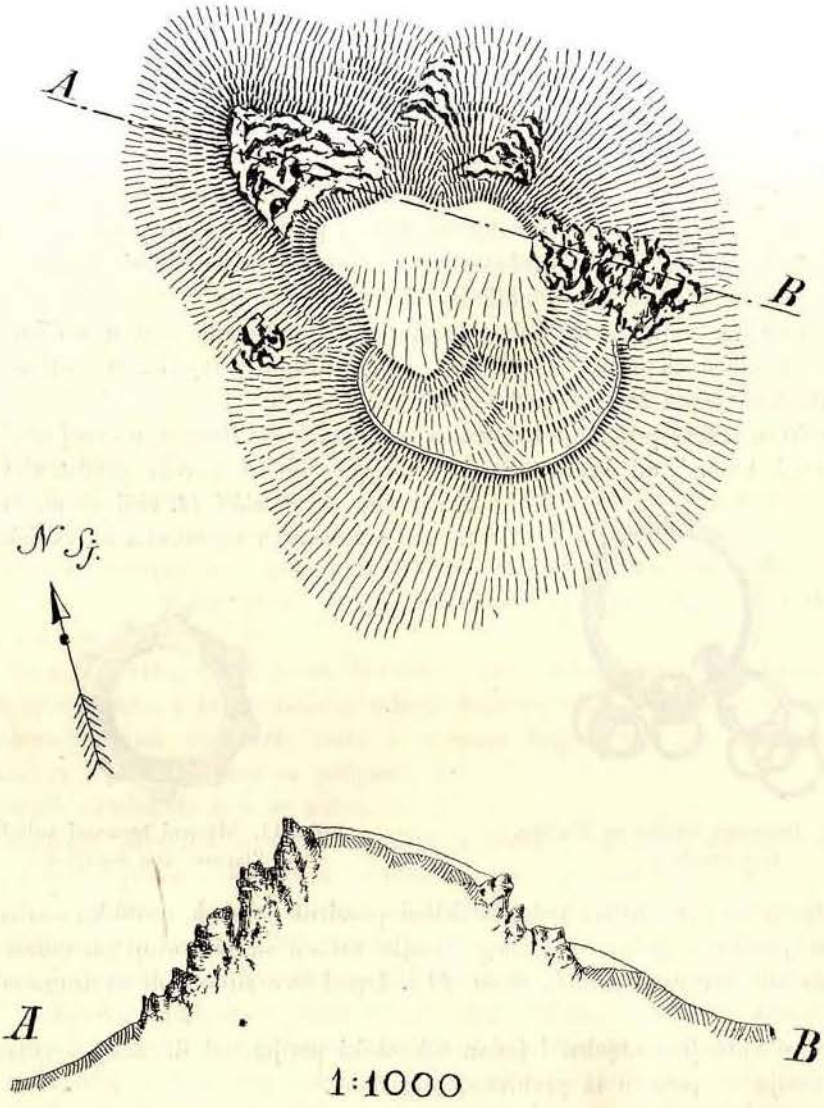

Slika 12. Tloris i prorez gradine Fortice na Ravnim Bakijama.

Zaravanak, koji je 31 *m* dug i 20 *m* širok, bio je pokrit tankim slojem humusa, ali većim dijelom provirivale su kroza nj stijene i ploče. Na južnom obronku ležao je naprotiv mnogo jači i deblji sloj humusa, koji je onda pretražen.

Za vrijeme kopanja naišlo se je na ostatke zidina, koji su imali tu svrhu, da učvrste ovaj brežuljak, dosta zgodan za prehistoričku utvrdu, i sa lahko pristupačne strane.

Rezultat iskopavanja bio je ovaj:

Od čitavih posuda našla se je jedna jedina sa jednom ručicom. Oblik posude naliči vrču i prevučen je crnom grafitnom bojom *(slika 13.)*. Nadalje našlo se je maleno sito od ilovače i mala zdjelica sa šiljastim drškom, koji nadvisuje rub. Hrbina od posuda bilo je kao obično prilično mnogo, sve od posuda prostom rukom gragjenih, a veći dio je neuriješen.

Najobičniji ornamenti i ručice što su na Fortici iskopani, prikazani su na *tabli II.* Od posude napravljene na lončarskom kolu potječe jedan nožni fragmenat vaze. Isti je ukrašen sa 7 zaparanih u naokolo tekućih koncentričnih krugova i jednim redom udubenih zareza. Fragmenat je sigurno recentan, možda iz srednjega vijeka.

Slika 13. Ilovasti vrč sa gradine Fortice na Ravnim Bakijama.

Slika 14. Fragmenat ilovastog idola iz gradine Fortice na Ravnim Bakijama. $^1/_2$ nar. vel.

Pršljenova se je našlo vrlo malo i svi su, osim jednog, konkavno-konveksni *tabla II., slika 12.* i *13.*

Osobito je interesantan jedan fragmenat idola prikazan u *slici 14.* od ilovače. Smegji jako pečeni ilovasti trup je sasvim prosto izragjen. Ruke su označene jedva vidljivim kvrgama a od vrata vidi se samo mali dio. Oblik je trupa splošteno okrugljast a dug je 6 *cm*, najveća mu je širina preko prsa 4 *cm*, a na dnu, ravno podrezanom, mjeri 3×2 *cm*. Ostraga, prilično nisko, nalazi se jedna 12 *mm* udubena i 8 *mm* široka jamica, koja je imala jedinu tu svrhu, da se natakne idol na štap kojeg bi gdjegod u zid zaboli, te mu se klanjali kao nekoj vrsti božanstva i čuvara kuće.

Od koštanih artefakata našlo se je u Fortici vrlo malo: 2 šila od metakarpalne kosti *(tabla II., slika 14.)*, jedan srneći rog, kojeg su stanovnici takogjer kao šilo upotrebljavali, jedno tanko šilo, koje je izrezano od oveće cjevanice, jedna skoro trouglasta iz plećke izrezana lijepa uglagjena kost, tri ragjena fragmenta jelenjih rogova; od broncanih stvari: jedan $21^1/_2$ *cm* dug, 18 *mm* širok krivi nož sa dvjema oštricama. Na jednoj strani čini se da se je svršavao u šiljak, dok je drugi kraj više zaokružen, nadalje jedno tanko četverouglasto dlijeto, jedna šivaća igla, u čijim ušicama je obješena mala broncana halčica, konačno jedan široki (15 *mm*) zubast kolut od lima.

Izmegju ono malo životinjskih kostiju ima i jedna cijela pasja glava, jedan po duljini raspolovljeni očnjak pećinskog megjeda i jedan veliki sječnjak od vepra.

Značenje ove male naseobine razabire se ako se spomene, da se odavle mogu lasno pregledati svi obronci Gradonja, Barica i Ravnih Bakija, zatim dolina Mošćanice potoka, a strategički je mogla služiti kao straža za kakvi mali odjel iz velikog tabora na Debelom brdu, Zlatištu i Sobunaru.

Svakako je naša Fortica opstojala u isto doba kada i spomenute tri naseobine.

Postanak Fortice ide još u broncano doba, ali je njezin opstanak bio vrlo kratkovječan, jer već u želježnom dobu nema tu nikakve naseobine.

Močila kod Sarajeva.

Močila leže od prilike jedno $^1/_2$ sata jugoistočno od Sarajeva. Na obronku Dragulje nalazi se plodni i vodom obilni plateau, kojeg na jugu brdoviti obronci Dragulje, na istočnoj i sjevernoj strani pako strmenite strane potpuno zaštićuju, te je za naselje vrlo prikladan. S toga je ovaj zaravanak i danas dobro napućen, pa je bio i u prehistoričko doba, kako to svjedoče kulturni ostaci. U neposrednoj blizini hrpe kuća sela Močila, nalazi se na jednom manjem zaravanku nekoliko gromila, koje su još u prvim godinama postanka našega muzeja prekopane bile, ali rezultat tog pretraživanja gromila nije do danas objelodanjen. Gromile su niske, od kamena i zemlje nasute. U jednoj od tih gromila nagjene su 2 masivne halhale izljevene od bronca, koje prema krajevima postaju sve tanje i svršavaju u male čvorove. Ovo je za nalaze u gromilama na Glasincu vrlo karakteristična forma narukvica iz željeznog doba. Čini se da su ove narukvice jako mnogo nošene, jer su dosta izlizane. Dalje su se našla 2 privjeska od bronca na način laterne i probijeni, kojih se takogjer na Glasincu nalazi u velikoj množini i konačno jedan bombak od četverouglastog jantara.

Iz toga možemo zaključiti, da ove gromile pripadaju kao i većina glasinačkih gromila, prvoj željeznoj ili halštatskoj periodi. Nije isključeno, da je ovaj plateau već i u broncano doba bio naseljen, jer i na onom malom zaravanku, gdje su gromile ležale i koji potpuno dominira nad dolinom Miljacke, mogla je lasno stajati kakva gradinica, koja bi sa strategičkog gledišta potpuno pristajala u niz prehistoričkih gradina u broncanom dobu oko doline današnjeg Sarajeva, ali do sad nema nikakvih znakova takve utvrde.

Velika broncana sjekira iz Sarajeva.

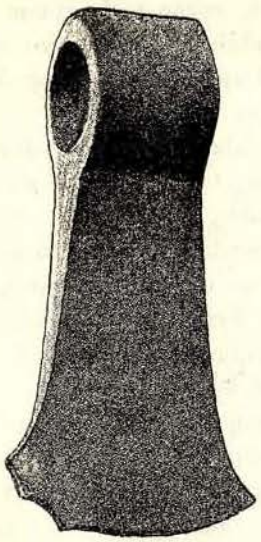

⅓

Slika 15. Velika broncana sjekira iz Sarajeva.

Nedavno je naš muzej kupio jednu veliku broncanu sjekiru od Osmana Rizvanovića, koja potječe iz Sarajeva. Njezina duljina iznaša od prilike $18^1/_2$ *cm*. Oblik je sjekire plosnat, oštrica je malo proširena i poput luka zaokružena, säp eliptičan (25×40 *mm*). Rûb na (stopi) malo je pojačan. Trijeska je od ušica na sastavku oštro odijeljena. Oštrica je oštećena tako, da je samo mali dio petice sačuvan, dok je rat (vrh) sa sredinom oštrica odbijen *(slika 15.)*.

Skoro sasvim gornjoj jednaku sjekiru posjeduje naš muzej, a iskopana je povrh grądskoga kamenoloma na Debelom brdu kraj Sarajeva u godini 1890., ali do danas neobjelodanjena. Ista je 20 *cm* duga, a široka preko oštrica 10 *cm*, a na ušicama $5^1/_2$ *cm*. Premda je malo na vrhu okrnuta, teška je 1205 *gr*, dok je gornja, jer je više oštećena, samo 1140 *gr* teška, ali je ova i nešto $1^1/_2$ *cm* manja. Ona sa Debelog brda čini se da nije toliko rabljena, jer joj rub na polegjici nije tako svraćen kao kod one iz Sarajeva. Inače su obje sjekire prilično jednake te su po svoj prilici proizašle iz jedne te iste kovačnice (ljevaonice). Sjekire ove forme pripadaju broncanoj dobi.

Od prve više oštećene sjekire analiziran je mali komadić, te se je pronašlo, da u broncu ima vrlo malo kositra, da se teško topi i da se lasno ne razlijeva (zähflüssig), sadržaje nešto kremenikove kiseline a tvrdoća joj $3^1/_2$.

Osim ovih dviju sjekira nije se našao više ni jedan sličan komad u Bosni i Hercegovini, ali se čini da su i u drugim sjevernijim krajevima sasvim rijetko ili ih nema nikako, dok se u južnijim krajevima prilično često nalaze. Montelius „La civilisation primitive en Italie na tab. 121. prikazuje jedan skupni nalaz iz Monte Rovello (Allumiere) prov. de Roma, koji sadržaje nekoliko plosnatih keltova od bronca sa jezičastim nastavcima (Lappenkelte), jedan plosnati kelt sa nastavcima na strani poput rukava i jednu našoj sličnu sjekiru; na tabli 142. sl. 14. vidi se takogjer slična sjekira, što je nagjena u jednom skupnom nalazu broncanog doba u Valentino, prov. de Roma u društvu gore spomenutih plosnatih keltova sa jezičastim nastavkom.

Naš muzej posjeduje 3 nešto manje ali slične broncane sjekire iz Galaxydi (Lokris) u Grčkoj, koje su prije nekoliko godina kupljene u Grčkoj za naš muzej.

Bez svakog oklijevanja smijemo mi takogjer i naše sjekire pripisati južnoj i to grčkoj provenijenciji. Ove su importirane u ove krajeve još u broncano doba i to negdje u sredini ove periode.

Osim drugih predmeta iz ove dobe našla se je i jedna druga sjekira na Debelom brdu, koja se može takogjer pribrojiti jugoistočnoj provenijenciji (isp. „Wiss. Mitt." IV., str. 59., sl. 160.).

Much u svojem djelu „Die Kupferzeit in Europa", II. Aufl., Jena 1893., str. 46. napominje megju ostalijem bakrenim spravama i 2 sjekire sa čekićem (Hammeräxte) iz Dalmacije i to po svoj prilici iz Budve na crnogorskoj granici, od kojih je jedna dospjela u zagrebački muzej, druga u zemaljski muzej u Ljubljani. O prvoj znamo toliko, da potječe iz južne Dalmacije i to blizu crnogorske granice[1]) i kupljena je još sa drugim stvarima u Šibeniku. Osim ovih dviju ima još 7 poznatih sličnih egzemplara, koji su po svoj prilici nagjeni u ovom kraju, dapače se čini kao da potječu sve iz jednog te istog nalaza. Po A. Angelucci, Spada e scure die bronzo del Armeria reale di Turino (Bull. de Paleontologia italiana 1876, 2, 3, 27—28) „ . . . vengono dalla Dalmazia". O Ljubljanskom egzemplaru veli Angelucci (na ozn. mj.) „ . . . trovata insieme con altre 19 fra Castel Lastua e Spizza, lungo il confine dalmato-albanese-montenegrino". Dva su komada dospjela u zbirku starina u Trstu[2]). M. E. Chantre, Observations sur les séries préhistoriques de quelques musées de l'Autriche. Matériaux pour l'historie primitive et naturelle de l'homme 1878., str. 552. napominje jednu takovu sjekiru iz muzeja u Gracu „ . . . de la même provenance . . ." kao i onu iz Trsta. Po jedan egzemplar poznajem u prehističkoj zbirci naravoslovnog i umjetničko-historičkog muzeja u Beču. Prva potječe (Inv. br. 8577) navodno iz Spljeta te ju je godine 1884. Carlo Battistelli kupio u Trstu. Ovaj komad nije uspio za rukom pri saljevanju, te mjesto probušene ušice nalazi se klin, koji je valjda zaboravljen bio da se izvadi. Duljina je njezina 25·1 *cm*. Drugi komad nagjen je na Dubovici brdu kod Livade u Albaniji i dospio je u zbirke historičko-umjetničkog dvorskog muzeja u godini 1870. i to kao dar kapetana J. Wahlsteina. Svakako je navod o nalazu ovog egzemplara kod Angeluccia na ozn. mj., str. 175. op. opravdan. Drugi nalaz

---

[1]) Ljubić, Popis, str. 94., 20. — Brunschmid u „Vjesniku" hrv. arh. društva 1902., str. 58., sl. 16.

[2]) Karlo Kunz, Martello scuro di bronzo. Bull. d. Paleontologia italiana II. 11. i 12., str. 174. „ . . . venute dalla Dalmazia."

sjekira ove vrsti iz Albanije priopćio je Teodor Ippen u „Glasniku“ 1900., str. 512., sl. 1. Ova je sjekira nagjena na nekom ostrvu u Skadarskom jezeru, u blizini općine Kroja. Konačno ću spomenuti ovdje jedan skupni nalaz iz Dalmacije, megju čijim predmetima (veći dio pripada isključivo broncanoj dobi) takogjer se i jedna takova sjekira nalazi. Ovaj nalaz potječe iz Sitnoga ispod Mosora, a opisao ga je pop Petar Kaer u „Glasniku“ 1897., str. 245. i sl.

Mi se ne ćemo ovdje dalje zabavljati o pojedinim nalazima, jer je to Kaer opširno obradio, nego ćemo samo to reći, da nam upada u oči, da se nalazišta one vrste sjekira redaju isključivo duž istočne obale Jadranskoga mora. Bez sumnje potječu svi gore navedeni komadi iz jugoistočnih krajeva, koji su odavle kao i mnogi drugi objekti već za rana putovali duž istočne obale Jadranskoga mora do srednjodalmatinskih otoka, a moguće i još dalje prema sjeveru. Naš komad sa Debelog brda donešen je takogjer istim putem i onda uz rijeke u nutarnjost zemlje.

Bez svake sumnje valja ishodište ove vrsti sjekira tražiti u jugoistočnom kulturnom području, odakle su se na sve strane raširile. Mi poznajemo sličnih i srodnih komada iz Kobana u Kavkazu, gdje ih se je našao priličan broj uz vrlo male preinake i to megju nalazima, koji se ubrajaju u prelazno doba iz broncane u željeznu periodu, dakle po vremenu ne razlikuju se mnogo od onih sa Jadranske obale.

Slična sjekira sa nabranim povorima preko ušica našla se je i u Nimrudu[1]).

Sličnih se sjekira našlo i na Cipru, a s nekom vjerojatnošću može se ovaj otok smatrati i ishodištem sličnih i srodnih sjekira[2]).

Iz gore spomenutih razloga i sudeći po analogijama, možemo dakle i naše gore spomenute sjekire bez svakog oklijevanja pribrojiti jugoistočnoj provenijenciji.

Srednjo-latenska fibula iz Sarajeva.

Ova srednjolatenskoj periodi pripadajuća fibula ima luk, koji se prema glavi poput čuna proširuje. Spirala na glavi sastoji se iz 8 zavoja, omotanih oko jedne jače žice a tetiva ide ispod luka. Natrag zavinuta nožica ukrašena je dvjema kvrgama i svršava tako, da poput prstena obuhvaća lûk. Nožna pločica ukrašena je graviranim zarezima *(slika 16.)*.

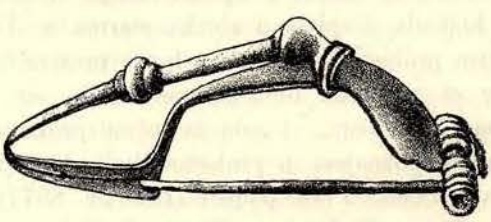

Slika 16. Srednjo-latenska fibula iz Sarajeva.

Kao najbliža nalazišta latenskih objekata jesu gore spomenute 3 naseobine: Sobunar, Debelo brdo i Zlatište, ali se ovdje nije našla ovakova fibula. Vrlo sličnih fibula posjeduje naš muzej iz Gorice, kotara ljubuškog[3]). Isto takav jedan egzemplar

---

[1]) Montelius, Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Norddeutschland und Skandinavien. Braunschweig 1900., str. 139., sl. 340.

[2]) Montelius, na ozn. mj., str. 153., sl. 367.

[3]) Truhelka, „Glasnik zemaljskog muzeja“ XI. 1899., str. 360., sl. 27.

posjeduje prehistorička zbirka našega muzeja iz Rakitnoga u Hercegovini[1]) sa sasvim jednakim graviranjem na nožnoj pločici.

Zeljezno koplje iz okolice sarajevske.

Na 12. juna 1895. nagjeno je u potoku blizu vrela Crnila željezno koplje. Vrelo Crnil izvire sjeveroistočno od Sarajeva. Do vrela se dolazi pješke za jedan sat. Ovo je vrelo uvedeno u vodovod Mošćanice u rečenoj godini, te su prigodom gradnje vodovoda naišli u zemlji od prilike 80 *cm* duboko na gornje koplje. Isto je 31 *cm* dugo, a najveća širina lista iznaša 5 *cm*. Gornji dio tuljca ukrašen je udubenim brazdicama, koje se u naokolo protežu. Koplje je darovao našem muzeju gragjevinski nadsavjetnik gosp. Eduard Rada.

---

[1]) „Wiss. Mitt." I., str. 177., sl. 16.

Tabla I.

1

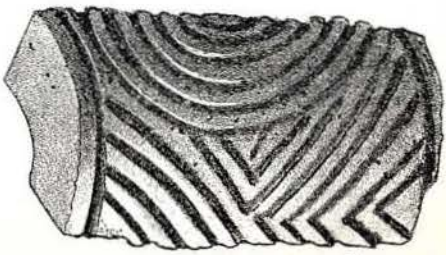

2

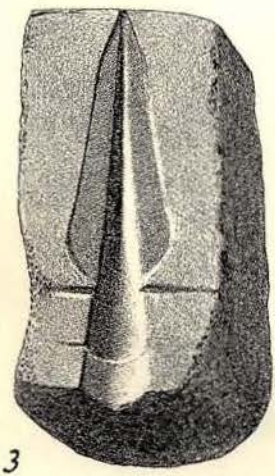

3

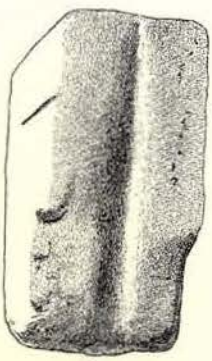

4

5

14.

13

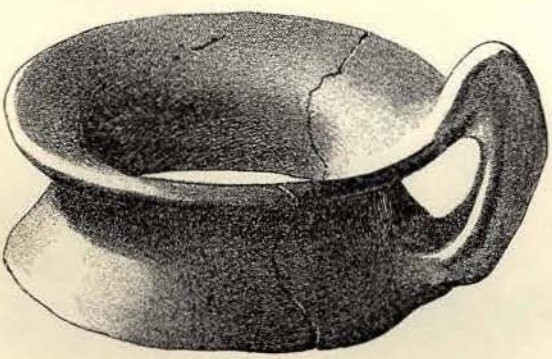

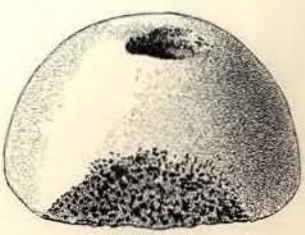

7

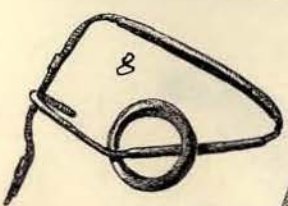

8

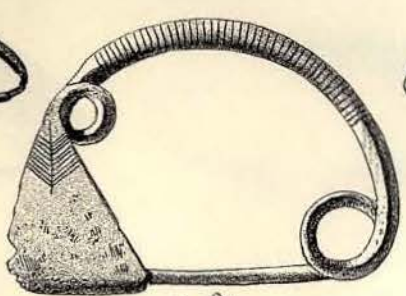

9 2/3.

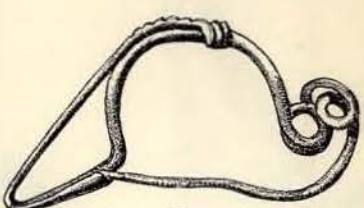

12

11

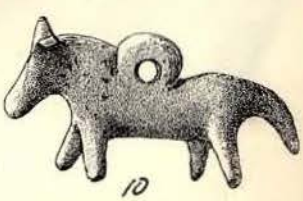

10

Tabla II.

1/2

Врсте непокретне својине у Херцеговини[1]).

Написао

др. **Јевто Дедијер.**

Данас у Херцеговини разликујемо ове врсте зиратних земаља: читлуке, слободна сељачка насеља, затим сељачка насеља, која су у извјесним дијеловима ослобођена, а у извјесним још учитлучена, најпослије долазе разне врсте агинских и беговских земаља, на којима нема нико кметског права. Иза тога долазе разне врсте испаша.

Од највећег теоријског интереса су разне врсте заједница у испаши и у зиратној земљи. Ти облици имања не воде свој коријен од извјесних законика или наредаба, они су чисти продукат народне душе и народног правног схватања. Због тога свега овим врстама имања обратићемо највећу пажњу.

1. Читлуци (чифлуци).

Читлуци су, по данашњој пракси, агинска имања, која су дата кметовима на обрађивање. Кмет плаћа аги приход с имања, који се зове хак. Ти су хакови у разним областима веома различити. Нема ни једног котара у Херцеговини, гдје би се плаћао свуда исти хак. То је дошло отуда, што су власти потврђивале и приватне нагодбе између кмета и аге или су просто потврђивале одношаје, који су владали још прије окупације. Има случајева, гдје је погодбом између кмета и аге утврђена или стална сума новаца или стални дио аграрних продуката који се сваке године плаћају, па била година родна или гладна. Такав облик хака зове се негдје кесим или ћесим, а негдје и контрат. Читлуци, са таким уговорима називају се „уконтраћеним“ или „ућесимљеним“ читлуцима. У неким крајевима поред овога одржала се је и друга врста данка, у народу позната под именом „хизмета“. У многим селима око Мостара, ага даје кмету сјеме да посије и волове да обради читлуке. У томе случају кмет плаћа аги половину свега, што на њиви роди. Ако ли ага не даје сјемена ни волова, онда кмет даје трећину од цијелога рода, а уз то ваља му још „хизмећарити“, то јест дотјерати преко године који товар дрва, надгледати агинске „исходне куће“, а кметица ваља да послуша агину чељад, кад изађу љети на ладовину.

[1]) Овај материјал скупљан је у току наших десетогодишњих антропогеографских проучавања у Херцеговини. Као географски мање важан материјал, а који има велику практичну вриједност, издвојио сам га из свог дјела „Херцеговина“, које је већ спремљено у штампу.

Овај систем хизмећарења (њемачки Frohn) могао је бити поводом размирицама између аге и кмета у том случају, ако би се кметовска кућа раздијелила на више фамилија, јер би ага захтијевао хизмет од сваке одијељене куће, дакле далеко већу суму, него је примао прије диобе, а кметови би тај захтјев порицали. Тако се у Љубушком дуго водила парница између кметова и бегова. Кметови су давали безима од свега што на њиви роди четвртину, а осим тога у име хизмета сваке године: оку масла, по једно бравче, једну до двије оке дувана, по једну туку, те су по један дан у години орали на беговској мобини. Неки сељаци тужили су ми се, да им је хак неправедан због тога, што је тај хизмет давао њихов дјед, а кад се кућа раздијелила на пет дијелова, а читлук остао исти они би сви морали заједнички платити тај хизмет. Аге насупрот су заступали мишљење, да свака од тих кућа мора тај хизмет чинити. Према томе би се на земљишту једнаког обсега приход од хизмета попетеростручио, док су сељаци распарчавањем имања знатно ослабили, а имање исто остало. Ову ствар износим по извјештајима, које сам добио од кметова. С беговима нијесам се могао о том разговорити.

Интересантно је да има читавих имања, која се никако не обрађују, већ се дају на испашу разним сељацима под извјесним погодбама.

Код Дубрава у столачком котару с лијеве стране Брегаве имају „траве“ разних ага из Стоца, на које сељаци изгоне стоку од Митрова до Ђурђева дне и плаћају агама сталне суме новаца.

У Подвележју и данас превлађује сточарски привредни живот; ради тога већи дио сеоске земље је под испашама. Интересантно је, да су неке од тих испаша агинска имања, с којих се плаћа нека врста хака. Цијела испаша у Подвележју подијељена је на „ограде“, дијелове појединаца у испаши; ограде се дијеле на „ужа“, а свако уже широко је педесет растегљаја, а дуго од куће до на врх Вележи. Ограде се пасу заједнички, али је одређено, да појединац, који има једно уже испаше, може у селу држати само 150 брава и 20 коња и говеди.

За попашу на оном дијелу испаше, који припада аги, дужан је кмет држати агински беглук. Под беглуком се у овој области разумије стока. На свако уже испаше дужан је кмет поред своје стоке држати по педесет агинскијех брава. Кмет чува и музе ту стоку, али од сваке „смљечне“ козе и овце даје аги годишње оку и пô до двије и пô оке сира и четрдесет до шездесет драма масла. У прољеће остриже кмет овцама вуну око врата, да се не би на паши чупале и од те „застрижи“ мора аги начинити један гуњац. „Јарина“, то јест вуна од јањаца, је кметова, али за то кмет мора својом соли мрсити стоку. Остала вуна од оваца и кострет од коза је агинска.

Познато је да су аге у свима крајевима испитиване области морали кметовима градити куће, стаје и чатрње, набавити сјеме да посију и волове да узору земљу. Зато је кмет у неким крајевима давао половину а негдје трећину рода. У Невесињу и у осталој горњој Херцеговини овај се је обичај вршио све до окупације. Па и ако се је одијелио који члан задруге и њему је грађена кућа. У Невесињу би ага под овим погодбама узимао половину од свега рода, а десетина се плаћала заједнички и то у нарави. Обично ага није хтио узимати хака од сијена, кртоле и купуса, а кмет би му за то дао неколике оке масла на годину.

У гатачком, билећском, требињском па и невесињском котару сада су ови односаји већином регулисани, хизмећарења нестаје све више, али ни ага не зида кућа, чатрња, ни стаја, нити даје волове ни сјемена. Сељак уз то плаћа сам десетину.

У неким мјестима морао је кмет у име хизмета и мобину обрађивати.

У невесињском котару има агâ, који су тако осиромашили да морају и сами земљу обрађивати. Ако ага нема слободне земље, он се онда погоди с кметом и подијеле читлук на пола, па на једној половини кмет остане самосталан господар, а на другу се половину кмет одрече кметског права и ага онда може слободно другом половином располагати.

Познато је, да ага не може кмета (придржаника може) дићи самовољно са земље. Да је тога било још и прије сеферске наредбе види се из једне тужбе, коју су кметови босански слали султану у којој се туже, што аге дижу кметове без доказане кривице[1]).

Какву правну јачину има кметско право, види се по томе, што су приликом покрета на сеобу у Србији год. 1902. многе аге плаћале кметима извјесну суму новаца, што су се својевољно одрицали кметског права. Осим тога у Горњој Херцеговини има случајевâ, гдје је од једног кмета остала само женска, па нико и не покушава, да је диже с читлука. Тих случајева може се више набројити.

У многим читлуцима издвојени су поједини, особито најбољи комади земље, с којих читав плод прима сам ага. Те земље зову се мобине. Споменули смо да су се у многим крајевима ага и кмет погодили, да кмет обрађује мобину, али да цио род с ње даје аги, а ага му зато олакша и нешто у плаћању хака с укмећене земље. На другим мјестима сазивали су бегови велике мобе својих кметова, да обраде ту земљу. У Невесињу се зна да су бегови Љубовићи сваке године сазивали таке велике мобе и на њима се је каткад и доста гостило. Има и народних пјесама, у којима се спомиње моба бегова Љубовића. Вјероватно и због ове мобе настао је овај назив мобина.

У Херцеговини има мало земаља које до окупације нијесу биле укмећене. Остао је само од старине мали дио. У неким крајевима држали су неки бегови, који су имали извјесну власт у рукама таке земље, па су их околни сељаци морали обрађивати. Послије окупације ту су земљу бегови морали давати под закуп. Онај би земљу обрађивао сваке године, ко би аги понудио најбоље услове. Како су се сељаци падметали, ко ће више аги понудити, то је и земља прелазила, „одала“ од једног сељака другоме, па су због тога те земље и прозване „одалице“ или „ходалице“. Има случајева, гдје ту земљу по петнаест и двадесет година држи један сељак, али он се не зове кмет, него придржаник, а негдје се зове и наполичар. Ти придржници су прави бескућници, врста бесправних сељака, чији опстанак у селу траје дотле, док аги буде воља. Онај назив наполичар више се употребљује за оног сељака, који поред оне земље на којој је укмећен држи и ходалицу, тада народна терминологија разликује „кметовску“ и „наполичарску земљу“.

У билећском котару проматрао сам интересантан случај, да један имућнији сељак, чија је сва земља учитлучена, даје један дио земље на обрађивање своме сиромашноме комшији. Пошто се издвоји царска десетина и агински хак, раздијеле по пола. Ономе сељаку, који обрађује земљу конвенира ова погодба зато, што њива врло добро рађа.

Земаља одалица или наполичарских бива све мање. Приповиједа се, да су многи читлуци почетком деветнаестог вијека постали нека врста одалица, јер је

---

[1]) Види молбу, коју су босанско-херцеговачки кмети разне вјере (православни и католици) године 1850. послали султану Абдул Мециду. „Zemljopis i poviestnica Bosne“, стр. 150. и 161.

била куга поморила и растјерала све кметове. Поједине „луке“ у Фатничком Пољу није ко имао ни обрађивати, па су многе пусте љетовале. Ради тога могао је сваки сељак из планинских околних села обрадити сваку луку, без питања чија је. Аге би само под јесен дошли, видјели, је ли им ко обрадио њиву и онда би чекали, ко ће доћи да скида плод и да њима да хак.

Већина ага су Муслимани. Неки од тих ага су прави старинци, чије имање потиче још од прије турског освојења, али већина читлука је дарована од стране турских власти за разне услуге. У народу се приповиједа и о негдашњим отимачинама. У задње вријеме међу агама има и доста православних и католика, који су стекли читлуке куповином од Муслимана. Проматрајући одношаје између тих хришћанских ага и њихових кметова види се како је нетачна тврдња, да је тегоби кметској била крива вјерска несношљивост пријашњих ага.

*

Године 1899. издала је земаљска влада за Босну и Херцеговину књигу: „Die Landwirtschaft in Bosnien und der Hercegovina“. У тој књизи има једна шема, која представља одношај кметова и слободних сељака у Босни и Херцеговини. Из исте се види, да у мостарском окружју трећина сељака су чисти кметови, другу трећину чине кметови, који поред учитлучене земље имају и слободних њива, а трећу трећину чине слободни сељаци.

Ми ћемо овдје само да истакнемо, одакле имања овим слободним сељацима. Велика већина слободних сељака су се откупили у новије вријеме. Неки су се откупили на тај начин, што су аге хтјеле да селе у Турску, па су продавали земљу и јевтиније. У томе препродавању земље неке старе агинске породице (као безе Љубовићи из Дабра) продавали су својим кметовима читлуке за јефтиније новце, него су им други нудили.

Колика је љубав развијена у херцеговачког сељака према земљи види се из тога, што сви они, који у Америци зараде мало новца да за њих најволе купити земљу. Највећи дио слободних кметовских насеља у требињском и билећском котару откупљен је новцем из Америке.

Поред ових имају у Херцеговини и неколике старе породице, које су још од увијек имале своју земљу. Така је била Зотовића породица из Љубомира у билећском котару, која још и данас има своју земљу. Да су у Херцеговини многе православне породице и послије турског освојења задржале своју земљу, види се из многих прича о старини и поријеклу многих села, селишта и породица. Али зато имамо сигуран доказ породицу Храбрене или Милорадовиће, који су на својој земљи могли и задужбине градити и својим је њивама обдаривати. Осим њих има у неколико православних породица у Гацку и у Рудинама, које су добиле своја слободна насеља за разне услуге, које су учиниле турској држави. Око Габеле има неколико породица, које су награђене земљом због храбрости, коју су показали у одбрани Габеле од Млечића. Тако је породица Спахићи из Тасовчића сачувала све до данас своју земљу.

2. Мере.

Поред мулкова, који престављају потпуно слободну својину и ерази-мирија, које престављају у лено дату земљу појединим лицима, разликују се у Херцеговини

и врсте државних имања. Ту су на првом мјесту сеоске мере. То су испаше и шуме, одређене за потребе или једног села или једне општине. Мера је арапска ријеч, а значи „мјеста, гдје пасе стока“[1]). Мера је дакле синоним српских утрина и босанских урија. Већина данашњих мера у Херцеговини су опште испаше сеоских општина, које су састављене од више села; у тим испашама свако село има једнако право. У томе мере наличе на средњевјековне пашњаке српских земаља. Њих Стојан Новаковић описује овако: „С друге стране из члана 16-ог и 17-ог види се да су жупе имале заједничка пасишта, без обзира на то, јесу ли или нису биле под једним господаром, јер се заједничко жупско пасиште није смело забранити ни једном селу из жупе, било царево, црквено или властеоско. Пасиште је дакле мимо разлику у својини села, било заједничко зато што се сматрало више жупско него ли сеоско. Да су та пасишта била не само заједничка, него и да су се јасно знале и њихове границе, показује члан 16-ти, у коме се сва села међу у том праву под једнако, и у коме се помињу законити забранили забети (као што се и данас говори у Старој Србији) и ливаде“. (Село из дела „Народ и земља у старој српској држави“ од Стојана Новаковића. Глас српске краљевске Академије, књига XXIX., стр. 11.)

Већ из овога пада у очи велика сличност између херцеговачких мера и старих жупских пасишта и на први поглед човјеку се чини, да су данашње мере остатци од тих старих жупских пасишта. Међутим детаљнијим испитивањем старости и поријекла села доказано је да су ове сличности настале тек у 19. вијеку. Утврђено је, да су многе данашње сеоске општине у почетку 19. вијека биле обична мала сеоца са јако растуреним кућама. Тек у 19. вијеку развила су се многа села од оних првобитних појединачних кућа и тако је од првобитног села настала сеоска општина као административна јединица састављена од више села.

Дакле на основу сличности са средњевјековним пасиштима не може се закључивати о великој старости мера. Али има једна друга ствар, која говори о великој старости мера, а то су сеоске међе, које су уједно међе мера. У требињском и билећком котару удутске међе махом су обиљежене знаком крста или полумјесеца, који су усјечени или у камен станац или у нарочито окресан и утврђен камен, који народ назива „мрамором“. На основу испитивања старости ових села нашли смо, да села која су обиљежена знаком крста имају ове заједничке ствари:

То су обично најнижа насеља у цијелој области; у сеоском удуту или атару има доста селишта (пустих села), гомила и гробница, што све показује, да је село старо. Само у тијем селима има старјеника, то јест породицâ, за које не постоји предање да су и одакле доселиле. И за већину села, за која се на основу историјских извора да утврдити, да су постојала још у средњем вијеку, утврдили смо да су им међе обиљежене знаком крста.

У таким селима има мјеста на међама, у којима је урезан знак полумјесеца. За нека од тих мјеста дознао сам, да су то била пријепорна мјеста у сеоској међи и да је турска власт посредовала и да је она урезала знак полумјесеца.

За села, чије су међе обиљежене потпуно знаком полумјесеца, зна се да су то новија села и да их је засновало муслиманско становништво.

Свакако се да претпоставити, да турске власти нијесу обиљежавале границе оних села, које су крстом обиљежене, јер оне сигурно не би усијецале знакове

---

[1]) Шемсуддини С'ами: турски ријечник (на турском језику).

крста. Те је знакове морало усијецати или само хришћанско становништво или нека хришћанска власт. Кад би се одлучили за другу претпоставку, која свакако изгледа вјероватнија, онда би у трагању о старости мера морали помишљати у најмању руку на почетак 15. вијека.

Узгред да напоменемо, да су и турски као и средњевјековни српски законици строго наређивали да се поштују вајкадашње међе мера. Мени је познат само један историјски документ, који говори о знаковима на сеоским међама у средњем вијеку. Ти знаци били су ови: мрамор, (sic!) камы, три каменѣ, камы оукопаныи мрьтвьчь камы, крьсть (sic!) и крьсти, дольни крьсти. (Споменик срп. краљ. акад., IV., стр. 19.)

Као и оне горње претпоставке и ови знаци наводе на претпоставку о великој вјероватности о дубокој старини мера.

Од важности је да споменем, да се право на меру стиче, чим се купи неки комплекс земље у селу, па макар купац и не становао у селу. У томе се мере разликују од „комуница“ црногорских Брда, у којима само саплеменик може имати дијела, а досељеник никако. (Види Св. Томић, Дробњак, Етнографски зборник срп. краљ. акад. IV., стр. 396. и 400.)

Дијелови појединаца у мери нијесу никад тачно ограничени. Ипак ти дијелови постоје и зову се илаке. Замишља се, да је илака онај дио мере, кога би ограничавале праве линије повучене под правим углом с крајњих ивица једног цјелокупног имања. Ако је неко имање разбацано по већем простору и ако су њиве смијешане с туђим њивама, онда (пошто су њиве у карсту већином у затвореним карсним депресијама — вртачама), онда се илаком сматра онај дио мере, с кога би се при јакој киши вода слијевала у његову њиву. Дакле ту се илаком сматрају ивице и стране једне вртаче. (О мерама опширније писано у Билећским Рудинама од Ј. Дедијера. Етн. збор., V., 695—708.)

Мјесто имена илака чуо сам у Дувну име „ступ“, под којим се разумијева и илака и сва зиратна земља једног сељака, која се држи у цјелини и у чијем опсегу нема туђег имања. Ово је име важно зато, што се и у средњем вијеку ово име чешће спомиње и што се до сада није знало, шта то име значи.

Чини се, да у многим мјестима није јасно, чија је мера. Ага тврди, да је агинска, а сељаци да је сеоска. Ови збркани појмови долазе до великих размирица у питањима о крчевинама. Пошто до сада сеоске општине нијесу биле организоване, власт је и питање о крчевинама у споразуму са селом рјешавала. Питано је село преко кнеза, да ли допушта, да један сељак обради један дио мере. У већини случајева опште мишљење села сматрало се у тим стварима потпуно мјеродавним.

3. Царске или „продајне планине“.

Ове су планине због тога интересантне, што су то државна имања, на којима још нико није стекао право сервитута. Таких планина има у коњичком и фочанском котару. За турског времена сваки онај, чија је стока пасла по тим планинама плаћао је хуњумату у Коњицу „по шиљеже масла“, то јест шиљежећу кожу испуњену маслом. Тај облик испаша задржан је и послије окупације само с том разликом, што се сад не наплаћује у нарави него у новцу. У прољеће се лицитира код котарског уреда у Коњицу, па који више понуди котарском уреду, тај онда наплаћује од Хумњака, који изгоне стоку на ту планину и то на говече и кљусе

по један форинт за цијело љето, а за ситну стоку добије штогод у мрсу. Таких „планина“ има по Бјелашници, и зову се: Шишан Пољана, Блаца и др.

Из народног приповиједања види се, да је таких планина некад било више, па да је турска власт давала поједине планине својим заслужним људима, да с ње уживају травнину, коју су они наплаћивали од Хумњака и Рудињана у нарави. Таке су планине биле Улобић на сјеверу од Маглића, Чемерно и Пољана између Волујака и Лебршника. За један дио Љубуше причају сељаци, да је то до окупације била планина бега Копчића из Раме. Послије окупације они су завели парницу и тврдили, да планина није беговска, већ царска. Њима у корист свједочили су и околни сељаци, те тако власт узе планину предасе, па се сад сељаци кају.

4. Заједнице у испашама и у зиратној земљи.

И ако се и мере по начину експлоатисања и по правима појединаца могу сматрати као нека врста заједница, ипак смо их ми одвојили од осталих заједница, јер тај облик земље није настао услијед нарочитих правних погледа самог народа, већ се више може сматрати као творевина турских имовинских закона и наредаба.

Заједничке земље можемо разнолико класификовати, према томе, јесу ли то заједничка имања од више села или једног села или су то имања појединих братстава и породица; најпослије велика је разлика и у томе, јесу ли то заједнице у испашама или у зиратним земљама. Ми ћемо се у нашем приказу држати задње подјеле, јер се и облик заједница и права појединаца и начин експлоатације разликује у испашама и у зиратним земљама.

a) Заједничке планине.

У Горњој Херцеговини нарочито у Рудинама (билећски котар) било је све до окупације и мусломанских и православних породица, чији је један предак био награђен од турске власти за нарочите заслуге једном планином у Горњој Херцеговини. Тако је мусломанско братство Авдићи с Плане имало планину Зукву код Пиве (данас у Црној Гори). Кад се је братство намножило, у ту планину није могао нико изгонити осим Авдића. Они су били почели обрађивати поједине дијелове планине и интересантно је, да ни тада планине нису дијелили, већ је сваки Авдић могао узорати и искрчити дио планине, који год хоће. Таку су исту планину имали православни Гаћине с Меке Груде у Брштевцу код Волујака и Малешевско братство из Опутне Рудине планину Кручицу код Волујака. Пошто су Зуква и Брштевац послије окупације остале у Црној Гори, и пошто се на тај начин ни Гаћине ни Авдићи нису могли служити овим планинама, оне су за њих пропале. Пошто је и Малешевско братство већим дијелом у Црној Гори, њихова планина није пропала бар за онај дио братства што живи у Црној Гори.

За Гаћине се приповиједа, да су ту планину добили за неке заслуге, а за Малешевско братство, да су је имали још од прије турског освојења.

По причама о поријеклу појединих породица и старини неких села чини се, да су турска освајања у Херцеговини затекла више оваких браствених планина, па да су с њих многа хришћанска братства отјерана.

Ипак поред ових старих браствених планина има их много врло млада датума. Ове су због тога још интересантније, јер можемо непосредно посматрати

њихов постанак. Права ерâ постанка већине браствених и сеоских заједничких планина су прве године иза окупације.

Сеоске заједничке планине. — Одмах иза окупације, али прије него је детаљно била утврђена граница између окупиране и црногорске Херцеговине, бегови Шувајлије из Фоче одселе у Турску и продају своју планину Улобић сељацима из рудињских сеоских општина: Чепелице и Мириловића, који су и дотле изгонили на ту планину. Ови купе планину и то што је најинтересантније свака кућа и најсиромашнија и најбогатија плате све по једну суму новаца. Од тога времена многе су се тадашње задруге распале на више дијелова а неке су остале као што су и тада биле, али свака кућа може колико хоће стоке изгонити.

При детаљном уређивању границе између Црне Горе и Херцеговине ову је планину пресјекла црногорска линија на пола. Како су сва имања из окупиране Херцеговине, која су остала у Црној Гори припала сусједним црногорским селима, тако су и сељаци из пивског села Мратиња покушали да себи присвоје онај дио планине, који је при Црној Гори, али је црногорска власт забранила то, и дала један писмени документ Рудињанима, да им стока пасе по цијелој планини; послије је и црногорска власт својим сељацима попустила у томе и сада је сваки преступак преко границе поред оног писаног документа Рудињанима забрањен.

Како су многа села помјерањем црногорске границе изгубила своје планине, влада им је дала дотле незаузете планине и оне планине на које су дотле изгониле само неке куће, а које су биле довољно простране. На тај је начин постала нека особита врста сеоских планина.

Браствене заједничке планине. — У куповању планина од разних бегова послије окупације учествовала су негдје разна села (састављена од разних породица и братава), а негдје поједина браства.

У селима Коравлици и Влаињи (у билећском котару) живи браство Папићи, велико тридесет до четрдесет кућа. Послије окупације купе један дио Пољане у углу међу Лебршником и Волујаком. Приликом детаљног разграничавања између окупиране и црногорске Херцеговине, један дио Пољане остане при Црној Гори, а други при Херцеговини. Исто тако село Коравлица припаде Црној Гори, те се на тај начин подијели и планина. Ипак у та два дијела сваки Папић има једнако право уживања (а разумије се да они из Коравлице могу обрађивати само онај дио у Црној Гори, тако исто и они други). У новије вријеме почели су планину и обрађивати и сваки Папић може обрадити који год хоће дио планине. Нико му неће на томе замјерити. Исто таке планине имају и Комленићи и неколике куће Мишељића из Мируша (они имају дио исте Пољане, гдје и Папићи), затим задруга Обрена Шаговновића на Чемерну. Слично поступа и браство Зотовићи из Љубомира са својом планином у Видуши.

Интересантно је да и у овим имањима, која заједничка постају у најновије вријеме, да се врши на исти начин експлоатисање планине и да су права појединца у уживању планине необиљежена и врло мало ограничена као и у овим старим заједницама. Ово је општи начин експлоатисања тих заједница, који се у разна времена само понавља.

б) Заједничке зиратне земље.

Под заједничким зиратним земљама разумијевамо заједничке орнице и заједничке сјенокосе. Ове двије врсте заједничких зиратних земаља разликују се међу

собом и у начину подјеле прихода са заједничке земље, па их и ми због тога раздвајамо.

Заједничке орнице. — Све ове врсте имања — и заједничке испаше и заједничке њиве и косанице су нарочито интересантне с тога, што колико знамо о њима ништа не спомиње у ниједном нашем историјском споменику, што се на њих не осврће, што их управо не спомиње ниједан наш законик, а оне ипак и настају и пропадају пред нашим очима.

Већину врста ових заједница ми смо описали у антропогеографским испитивањима „Билећских Рудина", штампаних у IV. књизи „Етнографског зборника", ту смо навели и неколико случајева ових заједница. Сви случајеви, које смо ми тамо навели, могу се подијелити на три врсте. Ми смо навели неке старе хришћанске и муслиманске породице, које су још од старина имале своју властиту земљу. И у тијех породица, које су имале своју земљу сачувало се највише тих заједница; оне су уједно најстарије заједнице. То су махом имања на разним планинама, мање или више удаљена од села, на којима може сваки браственик крчити и сијати гдје хоће, а да с ником не дијели рода. То је врста заједница, у којима је право појединаца слабо ограничено.

Другу врсту заједница чине цјелокупна заједничка имања, с којих се род дијели по чељади (in capita). Ми смо навели неколико случајева (у опису Билећских Рудина), из којих се види, да и сад има обичај, да се при диоби задружних кућа њиве остављају неко вријеме неподијељене, и ако се цијело остало покретно имање подијели. У тим случајевима, који нису ништа друго него извјесан начин продуживања заједничког живота међу члановима старе задруге или фамилије, сваки одрасли мушкарац ради на имању, а свако чељаде добије једнаку количину жита. У тим случајевима поједине породице могу добити мање или више жита него би морале добити по праву, које имају на то имање. Свакако неке од ових на ново посталих породица имају извјесне штете, јер добивају мање прихода, него би по праву наслеђа могле добити, а ипак љубав према заједници је јача од осјећаја те личне користи.

Кад се распану ова цјелокупна имања или одмах непосредно при најпрвој диоби задруге, оставе се поједине њиве у заједници, и ако је цијело остало имање подијељено. То су махом оне њиве, које су најудаљеније од кућа, а могу бити и поједини комади њива у средини подијељеног имања. Оне се разликују од прве двије врсте нарочито у томе што су права појединаца у њима оштрије прецизирана и проведена. То су заједнице, које се заједнички обрађују и с којих се род не дијели по чељади, већ по „ватрама", то јест по новим породицама (in stipites), управо по дијеловима које поједине нове породице у њима имају. Кад се је задруга дијелила, за сваку је нову породицу одређено, који ће дио имати у заједници. Према томе дијелу она мора давати сразмјеран дио радне снаге и усјева при обради заједничке њиве.

У Завоју (јужни дио билећског котара) има много и заједничких сјенокоса, с којих се сијено дијели на исти начин. У свима овим случајевима род се дијели истом кад се одбије десетина и агински хак. У десетинским тефтерима каткад се биљеже ове заједнице.

Заједничке косанице. — Права појединаца оштрије су изражена и ако нису тако праведно изведена као у горњем случају у заједничким сјенокосима, у врсти заједница, које се зову „пријеступи". У њима су права појединаца тако

јако изражена, да се оне могу доводити у везу с извјесном себичности појединаца. Обичај је у Невесињском и Гатачком Пољу, да се при диоби задруге или при заједничкој куповини поједини сјенокоси остављају у заједници. И мјесто да их заједнички косе, па сијено дијеле као у Билећским Рудинама, они подијеле сјенокос на једнаке дијелове. Ако је један дио сјенокоса мочваран а други сух, онда сијено на првом роди боље за сушних, а на другом за кишовитих година. Та штета коју би трпјели појединци на тај начин, мисли се, да ће се олакшати на тај начин, што се дионичари измјењују сваке године по реду на појединим дијеловима. Колико има дионичара толико има и дијелова и сваки од њих обрађује сваке године други дио, обрађује „на пријеступ“.

У Гатачком Пољу, гдје су натјецања у косидби најјаче развијена, управо развијена до страсне борбе, има случајева, гдје се не поступа ни по невесињском ни по рудињском начину, већ при косидби ливаду коси из сваке куће једнак број косаца. Сви косци из једне куће почну с једног краја, а други у исто вријеме с других крајева ливаде. Тада се „јагме“ ко ће више покосити, јер што покосе косци из једне куће, то сијено припада тој кући. Та се врста заједница зове „јагма“.

*

Заједничке зиратне земље, махом су, изузев први случај, кратка вијека. Њихов постанак изгледа неразумљив, случајан, без икакве привредне важности и врло често штетан по интересе појединаца. Разне врсте сличних економних једињења и ради своје разноврсности и ради тога што су то ријетке врсте имања обратиле су давно пажњу научног свијета на се. Па и ако су се око ових појава мучили толики научењаци, ми ћемо ипак покушати, да о овим појавама дамо неколика нова проматрања, која ће, по нашем скромном увјерењу, бити од користи за размишљање о поријеклу ових појава у сјеверозападном дијелу Балканског Полуострва. Наша проматрања, којим би хтјели помоћи рјешавању истакнутог питања двојаке су врсте и то: прво проматрање ових заједница у вези с другим одношајима и везама између чланова браства и друго проматрање њиховог географског распореда на територији испитиване области.

Мислимо да нијесмо погријешили, кад смо узели неке од горњих заједница као извјестан начин продужавања или подржавања заједничког живота између чланова негдашње фамилије или задруге, која се дијељењем задруге распада. У томе нас мишљењу потпомажу ове појаве. Кад се у источној Херцеговини подијели каква фамилија, тим актом не прекидају се никад све жице које су везале поједине чланове те фамилије. Те породице одржавају велику масу међусобних веза и те су везе све чвршће, што су породице ближе у крвном сродству. Свака удаја и женидба, која се врши у новим породицама сматра се као заједничко питање, које једнако интересује свакога члана. Једна фамилија сама никад не рјешава та питања. Сваки од њих, особито мушки, сматра за потребно да дâ мишљење, каква је породица, „с којом се мијеша крв“. Сваки члан првобитне задруге мора бити задовољен, иначе се у везе с новом породицом не ступа. И сва економска удруживања најрадије се склапају „својијем“, између најближих сродника. „Смијес“ или „сумјес“, заједнички издиг на планину врши се махом са својијем. По планинама, гдје је до најновијег времена могао сваки градити колибе и катуне гдје хоће, ипак се Рудињани групишу свуда по браствима. Поједини катуни и данас имају имена појединих породица. Бајчетића колибе, Капорске

колибе, Иванковића колибе су имена тих катуна. Исто тако „сувез“, удруживање за заједничко орање врши се махом између сродника. Давање стоке „на пола“ (на приплод) волова и њива „на изор“ исто тако најрадије се врши између браственика. По моралу овога народа срамота је помоћи другог сиромаха прије него помогнеш „свога“ (сиромашног браственика). Име „свој“ или и „своја крв“, што значи род, сродство, веома је честа ријеч у Источној Херцеговини. Већина братстава херцеговачких, чији су чланови на разне стране разасути живе и данас у ексогамији, и ако су давно прешли од цркве прописане степене сродства. По каткад је довољно само крсно име, па да се међу истим „кршњацима“ не склапа брак. Особито су ти случајеви чести, ако је крсно име какав гôд, који се ријетко слави као на примјер Свети Игњатије, Лазарева Субота, Св. Сава српски и Мратин дан (Св. Стеван Дечански). Поред свега пролијевања крви ипак се љубав између мусломанских и православних породица истог поријекла није могла изгубити. И ако није онако јака као код Брђана војводе Марка, ипак је има и то мјестимице доста јаке. У ову групу веза спада и крвна освета, која је у Херцеговини вршена од цијелог браства каткад разне вјере[1]) и оно међусобно помагање у обичним сељачким тучњавама браственика с туђим људима најновијег времена. Није каткад ни срамота ни грјехота криво се заклети, само ако је за „свога“.

Ове везе, ова силна љубав према „својој крви“, свакако су узрок, што у племенским и браственим областима српског народа имамо најјаче успомене о поријеклу и старини и најтачније познавање породице истог поријекла, које су махом разасуте по свима странама[2]). Разлика између оваких области и области које их немају или које су их изгубиле види се најбоље, кад се читају моји, Томићеви[3]), Лалевићеви[4]) и Козићеви[4]) описи села, па се упореде с Николићевом Београдском околином, Врањском пчињом[4]) и Пољаницом[5]). Док већина наших породица има дуге историје, пуне мистике и поезије, које се каткад уз гусле поју и које су познате и људима из других братстава, и док наш сељак чува у успомени сва она мјеста, куда се сељакала његова породица и памти све бојеве у

---

[1]) Ове крвне везе биле су најјаче развијене у оних породица, које причају, да су поријеклом Кривокапићи из Кобиљ-дола у Црној Гори. Зимоњићи, Бабићи, Шаренци, Жерајићи и Парежани су православни, а Авдићи мусломани. Ако је који Авдић погинуо од православних хајдука, Шаренци су га светили, а Авдићи су своје браственике заклањали од других мусломанских породица.

[2]) Овдје ћемо навести два између многобројних примјера о великом памћењу своје прошлости и својих саплеменика. Године 1892. издала је у Билећким Рудинама љетина. Једна породица Лерâ из Чепелице крене пут Посавине „на презиму“. Она је знала, да је један од њеног племена некад иселио у Босну и пошла га је тражити. И збиља нашли су под Мајевицом село својих браственика. Колико траје то предање види се из овога. Из Херцеговине су иселила два брата, а сад веле има их четрдесет кућа. Па и ако се ни они из Босне ни ови из Херцеговине нису нигда састајали, предање о заједничком поријеклу није се ипак угасило.

Ми смо при испитивању села у јужној Херцеговини имали чешће прилике, да нам неко каже, да се је један члан његове породице негда иселио и да потомци тог исељеника живе „тамо негдје у Босни“. За многе од ових породица увјерио сам се, да збиља тамо живе. На примјер у селу Будошима у билећском котару причали су ми, да је село опустило један пут од глади и да је у њему живјела једна кућа Нинковића, који су отишли „пут Сарајева“. И збиља у селу Осијеку има Нинковића, који веле и сами, да су поријеклом од Билеће. Оваких случајева има врло много.

[3]) Етнографски зборник српске краљевске Академије, књига IV.

[4]) На озн. мј., V.

[5]) На озн. мј., VI.

којима је учествовала, Николићеви сељаци једва знају гдје им се „деда“ родио. Тежња, да се што више групише сродника у једној области, која се исто тако може сматрати као посљедица ове љубави према својој крви је изражена у историји насељавања свих области у којима има браственe и племенске организације у Срба. Ми смо ту појаву детаљније пратили у Билећским Рудинама. Породица, која се првобитно населила у пољу, окруживала је село новим раселицама по околним брдима и на тај су начин поједине породице окупирале читаве сеоске општине. Тежња да се што више сродника групише у насељеној области постаје важан антропогеографски фактор у областима динарске планинске системе, насељене српским и арбанашким народом.

Разматрати распоред ових заједница и свих ових веза између чланова браства у испитиваној области је и интересантно и корисно. Све споменуте заједнице нађене су у Херцеговини источно од Неретве. У читавој западној Херцеговини од Мостара до Дувна, поред свега испитивања, не могосмо ни један случај констатовати. Поред ових ми смо видјели и неколико других разлика између народа с лијеве и десне обале Неретве. Као што је на другом мјесту утврђено, Источна Херцеговина насељена је или старинцима или досељеницима из племенских области Црне Горе. То је област у којој су се поједине породице развиле до величине браства, области браственог поноса, области оних разних удруживања, у кратко области, у чијој је антропогеографији јасно изражана тежња, да се образују веће сродничке цјелине.

То су области са свима оним основним цртама душе црногорских Брђана и Арбанаса, с којим нас је упознао војвода Марко Миљанов. Али ипак те су основне црте у Херцеговини у неколико измијењене или су чак и опале. Поради тога, што су разне врсте заједничке браственe и племенске својине најјаче развијене у тим областима и што је браственa и племенска организација у тим областима најбоље очувана, ми ћемо ради успоређења изнијети неколико проматрања из етничке психологије и друштвеног живота из обје области.

И у испитиваној области има побратимства, које се је склапало између људи разне или исте вјере. Али док црногорски Брђани и Арбанаси држе побратимство као светињу, у Херцеговини су се њиме чешће маскирале опаке намјере. О томе имамо масу примјера у причама о поријеклу појединих породица[1]).

У већем дијелу Херцеговине гостопримство је доста јако, али се опет не граде мусафирске куће (осим мусафирских одаја у Муслимана, које служе да туђин буде одвојен од женских) као у црногорским Брдима и у Арбанији. У Херцеговини је обичај да се исиред куће зовне: „О домаћине, јеси ли капл мусафиру?“ У Арбанији то би се узело као смртна увреда. Има чак херцеговачких области, које су ради своје негостољубивости биле чувене као: Попово, Љубомир и Корита. У Арбанији се највише цијени јунаштво; нека је само пушка чувена, сиромаштва се нико не стиди. У Херцеговини је обратно стид од сиромаштва тако јак, да тај стид постаје једна антропогеографски важна појава.

И Херцеговци су познати као добри јунаци, али онаког поднашања мука за образ нема. Херцеговци су као Илићев Хаџи Ђера, који ће побјећи из затвора чим му се да прилика; они ће убити из потаје, они се у борби служе и преваром.

[1]) Дјела војводе Марка Миљанова, која се овдје спомињу јесу: Примјери чојштва и јунаштва, штампано у издањима Чупићеве задужбине у Београду. — Племе Кучи, издање Коларчеве задужбине. — Живот и обичаји Арбанаса у „Летопису Матице Српске“ 1905.

Војводини људи убијају онога ко им само криво погледа на пушку. У Херцеговини је исмијавање личних мана и особина најмилија и најчешћа шала. За то свједочи и она велика маса чудних каткад врло безобразних презимена Јужне Херцеговине, која су настала из смијешних надимака. Из овога се види, да ово становништво, које је већ давно иселило из племенских области Црне Горе, да оно и сад чува основне особине свог карактера, па и ако се те особине налазе у стадију декаденце.

Овдје само у кратко наводим главне разлике, а остављам да са више примјера ово докажем, кад будем писао о етничким особинама као стваралачким моментима у антропогеографији Херцеговине.

Становништво западне Херцеговине поријеклом је махом из Далмације, одакле је већином досељено крајем XVIII. и у XIX. вијеку. Овдје нема јаче организованих братстава, нема великих задруга, нема никаквих заједница у земљи (осим мера); то је народ без већих народних традиција, без јаке националне свијести. Нема у тој области ни јаче истакнутих индивидуалности, све је као нивелисано; народна поезија је махом несамостална, а народ пун празновјерица, биготно цркви и свештенству одан. Лични и браствени понос много је мањи. Важно је, што католици западно од Неретве не славе крсних имена, док их католици источно од Неретве још и сад славе, изузев оне католике који су с десне стране Неретве преселили на лијеву страну. Осим тога католици источно од Неретве су ијекавци а ови икавци. Да је у њих стваралачка моћ много слабија види се по томе, што им је област много богатија старинама, а о њима врло мало знају причати. Херцеговац источно од Неретве међутим створио је причу која тумачи постанак сваке веће развалине, сваке пећине, суве речне долине, језера и уопће сваког необичнијег облика у пластици његова краја. Херцеговац западно од Неретве има мало свога створеног, он брже прима са стране и то прима махом површно. И ако има већих породица, разасутих у многим селима, ипак међу њима нема браствених веза. Исто тако понос са старином много је мањи. Они без зазора причају за своје старе да су дошли „трбувом за крувом“, да је побјегао од рђе, од француског зулума, док Херцеговац с истока воли да се хвали, како су му стари побјегли „од крви“, од „главодужја“, што је побио Турке и т. д. Али поред свега тога осјећају се на сељаку западне Херцеговине јаки утицаји приморске културе. И по дијалекту и по ношњи он се мало разликује од сељака средње Далмације. Вјероватно да су ови јаки утицаји приморске културе потпуно разорили његову браствену организацију и утрли све њене трагове.

Осим ове области заједница нема у цијелој Хумнини источно и западно од Неретве, гдје су утицаји приморске, талијанске културе најјачи. Испитивачи села бар их нису нигдје констатовали. Исто их тако нема у већини карсних поља, изузев горње случајеве из Невесињског и Гатачког поља. А ове су области (поља) биле увијек под јачим утицајем читлучког система и чаршијског живота и муслиманских досељеника с Истока или из Далмације. Истакли смо, да је њих било највише у старих слободних сеоских породица, а да их кметске породице до најновијег времена нијесу имале. У многих старих кметовских породица јављају се тек иза окупације. Аге су утицале штетно на образовање заједница. У томе се и разликују наше заједнице од руских „мира“, који су постали утицајем властеле, господара земље, а ми видимо да се је код наших заједница потпуно обратно догађало.

Кад резумирамо у кратко што смо рекли о распореду ових заједница, онда видимо: да су ограничене на старинце и досељенике из племенских области Црне Горе и Херцеговине, да су јаче развијене што је народ био у руковању са земљом слободнији. Сваки страни утицај био је штетан по заједнице. Гдје је год сељак источне Херцеговине могао имањем располагати слободно, развиле су се заједнице. Имовне прилике сељакове су свакако на њихов постанак биле од јака утицаја.

Према овоме свему ми долазимо до увјерења, да све ове заједнице у зиратној земљи заједно са разним врстама удруживања између ближих по крви људи, затим оне родбинске везе ваља узети као појаве исте групе, истог поријекла. У души народа Источне Херцеговине, који чини исту психолошку и етничку цјелину с народом Црне Горе, Новог Пазара, Западне Србије и Босне, изражена је на разне начине тежња и то веома јака тежња, да се у непосредној близини сачува што већи број људи исте крви, истог поријекла. Та тежња, која чини једну од основних психичких црта ових области, особито док су још у патријархалном стању, изазива и оно везе и она разна удруживања између људи сродних по крви. Начин манифестације те основне особине није ништа стално ни утврђено. Она се може и да прилагођива разним приликама. У тој психичкој жици ми тражимо клицу постанка и племена (барем хомогених племена) планинске Црне Горе и Херцеговине, браства и заједничке земље у источној Херцеговини, задруге Босне и Србије и све оне разноврсне начине удруживања и све оне везе између људи ближих по крви, којих има у свима споменутим земљама, у областима ма које врсте ових заједница. Вјероватно истог је поријекла и она „племеншћина“ из Пољичког штатута. У једној и истој области не мора сваки облик удруживања бити развијен. Колико ми је до сада познато задруге су опет највише распрострањене. Њих има мање или више у свакој од споменутих земаља па чак и у оним областима их је било гдје их нема данас. Тако се на примјер вјеровало, да задруге није било у Црној Гори. Међутим је професор Ердељановић ту заблуду исправио[1]). Зиратне заједничке земље, браства и племена ограничене су махом оштро на поједине области. Исто тако свака област има и оних заједничких веза и потпомагања браственика.

Мислим да о овим погледима вриједи размишљати. Ми немамо материјала на основу кога би могли детаљније пратити распоред ових појава по осталим областима Балканског полуострва. Овакав начин проматрања, нарочито проматрање географског распореда свих врста удруживања може доста помоћи рјешавању питања о постанку горњих појава. У то смо јако увјерени.

Преглед врста непокретне својине у Херцеговини.

Да би имали што јаснији преглед о свима наведеним врстама непокретне својине у Херцеговини, ми ћемо једном шемом преставити све те врсте својине. Да би се могло издвојити, које се врсте могу сводити на утицаје турских имовинских законика, а које се дају протумачити развићем специјално наших прилика и утицајем нарочитих правних погледа и социјалних прилика, ми ћемо имања

---

[1]) Кучи, племе у Црној Гори, етнолошка штудија др Јована Ердељановића. Етнографски зборник срп. краљ. Академије, књ. VIII.

дијелити најприје на приватну и државну својину, као што су првобитно и турски законици чинили. Заједнице ће се дијелити на три групе: на заједнице у испашама, сјенокосима и орницама.

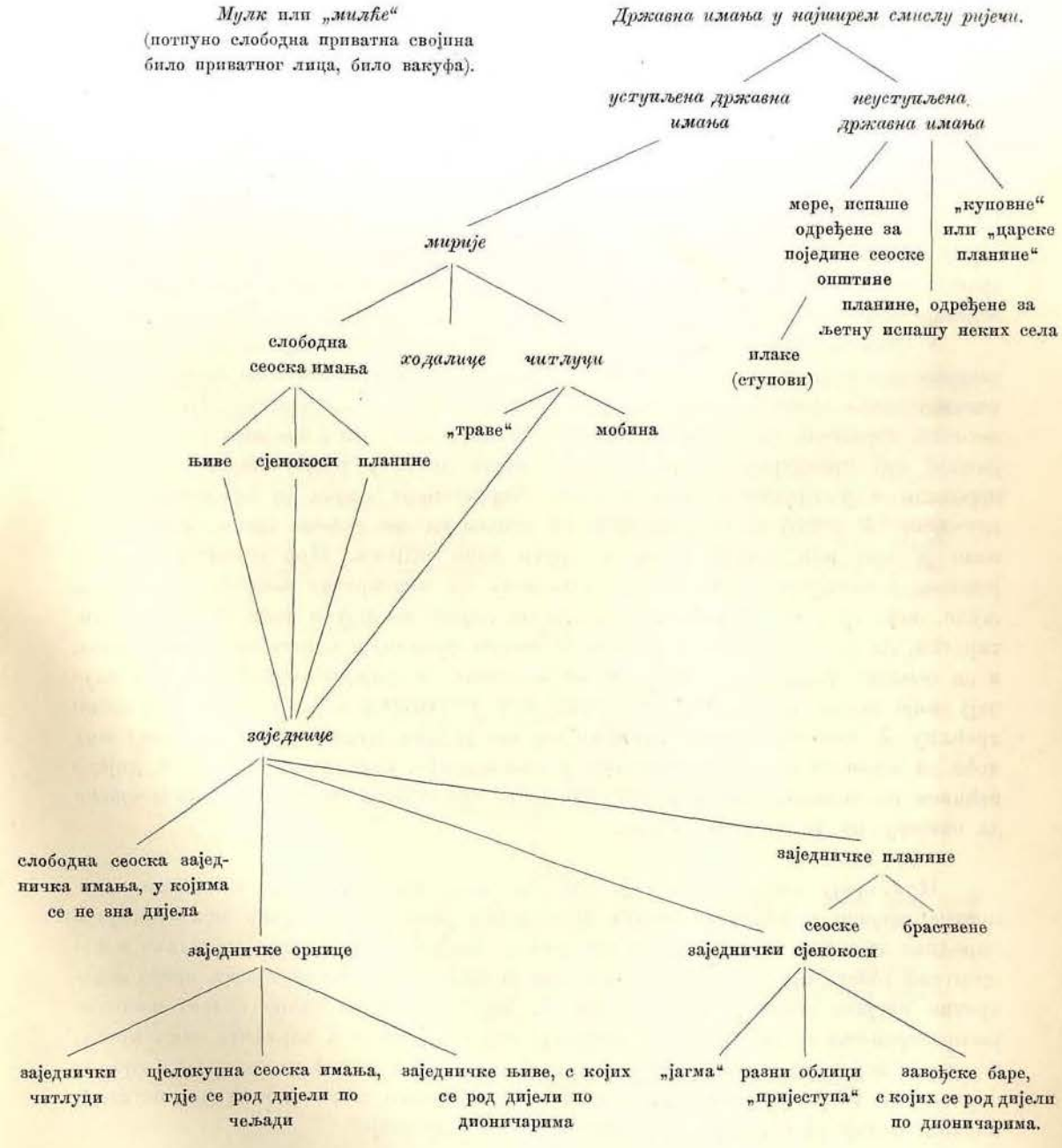

Из овога прегледа виде се двије несумњиве ствари. На првом мјесту осјећају се утицаји турских имовинских законика; главна подјела врста својине на мулкове, ерази-мирије и мере изведена је под утицајем тих законика. И као што се већ и на селима диоба задруга врши већ по тим законицима, она исто тако

владају и већином врста својине уопће. Али је исто тако важно, што одредбе тих закона врло мало знају о заједницама.

Кад посматрамо ове посљедње видимо: 1. да при главној подјели врста имања у законку се заједнице никако и не спомињу; 2. да се оне јављају најприје на слободним сеоским имањима (на читлуцима су се почеле јављати у већој мјери тек од окупације). Као што су оне независне од опште подјеле непокретне својине, оне су независне и од појединих врста имања. Оне се јављају и на читлуцима и на слободним сеоским имањима и у орницама и сјенокосима и у испашама. Истина начин подјеле прихода варира према томе, какав је продуктивни карактер површине према томе, каква је цијена појединих комада непокретне својине и каква су имовног стања сами браственици. Што је заједнички комад плоднији и што су дионичари сиромашнији и начин побирања прихода јаче је прецизиран. Није с горег, да истакнемо, да се онаке њиве, које може обрадити сваки браственик, јављају у породица, које имају доста зиратне земље; осим тога то су већином земље, које су далеко од села.

У овим заједницама и у оним заједничким цјелокупним имањима осјећају се извјесни национални правни погледи, по којима би, чини се, сваки члан задруге морао имати једнако право у непокретној својини, без обзира на сродство. Ови правни погледи, изражени на овај начин у заједничкој непокретној својини постају нам јаснији кад проматрамо начин, како се врши диоба у једној задрузи. У својој породици и у другим селима источне Херцеговине писац је проматрао оваке случајеве. У једној задрузи живјели су синови од два рођена брата. Један брат имао је три или четири сина, а други само једнога. При диоби тражи онај јединац, позивајући се на законе, половину од непокретне својине. Али добри људи, који су с обје стране сазвани да их дијеле не дају о томе ни помислити, тврдећи, да је неправедно да он сам са својом фамилијом однесе половину имања, а да онолике фамилије остану само на половини. У ниједном мени познатом случају није земља раздијељена на пола, већ у најгорем случају јединац је добио трећину. У тим случајевима домаћин се, ако је жив, пусти да одабере њиву коју хоће да живи од ње и да је остави у нашљедство, коме хоће. Стока се дијели већином по чељади, али прије тога се пусте сва старија чељад а за тим и чобани да изаберу по једну главу стоке.

*

При крају овога састава ја сам као што се види, зашао с питања непокретне својине у области разних економских једињења, етничке психологије и народних правних обичаја. У свима тим областима ја сам изнио неколико наговјештења опште природе, којима сам хтио истаћи, да се студија ових врста непокретне својине може знатно помоћи: 1. ако се проучи тачно област њиховог распрострањења и фактори који изазивају разно деривате а варианте ових врста; 2. ако се појава проматра у друштву свих наведених појава из привреде, етничке психологије и обичајног народног права. На тај начин шире се и научни погледи, питање постаје свестраније, и теоријски много замашније.

Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine.

Sakupio

godine 1893. za zemaljski muzej u Sarajevu

Ljudevit Kuba.

(Sa 1 arkom nota.)

506.

Izvir voda izvirala bistra studena,
Iznosila struk bosilja zimi zelena,
Čuvala ga djevojčica b'jela rumena.
Tud' nalazi star na konju, stara delija.
Božja pomoć, djevojčica, b'jela rumena!
Pije li se ova voda, bistra studena,
Bere li se struk bosilja, zimi zelena,
Ljubi li se djevojčica, b'jela rumena?
Hajd' otale, star na konju, stari delija!
Ne pije se ova voda, bistra studena,
Ne bere se struk bosilja, zimi zelena,
Ne ljubi se djevojčica, b'jela rumena!

Nevesinje.

Izvir voda izvirala bistra studena,
Iznosila struk bosilja zimi zelena,
Čuvala ga djevojčica b'jela rumena!
Tud' nalazi mlad na konju, mladi delija.
Božja pomoć, djevojčica, b'jela rumena!
Pije li se ova voda, bistra studena,
Bere li se struk bosilja, zimi zelena,
Ljubi li se djevojčica, b'jela rumena?
Dobro došo mlad na konju, mladi delijo!
Pije se ova voda, bistra studena,
I bere se struk bosilja, zimi zelena,
I ljubi se djevojčica, b'jela rumena!

507.

Sinoć mi se beg Alibeg oženi,
A jutros mu sitan ferman dopade,
A da igje beg Alibeg na vojsku,
A ljuba mu drži konja i plače;
Kod koga me, beg Alibeg, ostavljaš?
Ostavljam te s tvojom majkom i mojom.
Što će meni tvoja majka i moja? itd.

Stolac. (V. n. br. 24.)

508.

Dvoje mladih zaspalo
Megju dvima vodama,
Megju trima gorama.
Jedno drugom govori:
Ko se prije probudi,
Jedno drugo da ljubi.
Bog pomože djevojki,
Pa je rano ranila,
Budeć momka ljubila:
„Ustaj gore, ljubljeni,
Danas ćemo u kolo.
Ne hvataj se kod mene,
Već uz drugu kraj mene.
Sad su ljudi gjavoli,
A žene su sotone,
O svakome govore,
O nam dvoma najviše."

Žepče.

509.

Sageh se, sageh do zemlje,
Iskidoh stručuk sa zemlje,
Dadoh ga dragom kraj sebe.
Zakle me nebom i zemljom:
Tako ti neba i zemlje,
Imaš li dražih od mene?
Tako mi neba i zemlje,
Imam ih devet i tebe,
Od danas neću ni tebe.
Tri su ti dragi mahane.
Prva ti dragi mahana,
Vrlo si dragi malehan.
Druga ti dragi mahana,
Vrlo si dragi tanahan.
Treća ti dragi mahana,
Vrlo si dragi bligjahan.

Ako sam draga malehan,
Svome sam gjogi lagahan;
Ako sam draga tanahan,
A ja sam roda gospodskog;
Ako sam draga, bligjahan,
U zla sam meštra učio.
Kad bi te draga, vidio,
Ja ne bi škole umio,
Kad ne bi škole umio,
Mene bi meštar ubio.

Žepče.

510.

Viče vila s Trebevića
Na plemića Peljagića,
Kakav ljubi ćurak kroji,
Toga ćurka ovdje nejma,
Već na muru Marine Vlahinje;
Šile su ga tri terzije,
Tri terzije tri nedjelje
Megju sobom na čaršafu.
Što se zlato satrunilo,
Svaki sebi toke skova,
I te toke do tri oke,
I alale Peljagiće.

Fojnica.

511.

Smilje brala plemenita Mare,
Beruć smilje, zašla u Bugare,
Sve Bugare redom pobratila,
Najbolje je Peru Bugarina:
A boga ti Pero Bugarine,
Izvedi me iz bugarske zemlje,
Brez ljubljenja i brez milovanja,
Brez muškoga toga pomišlanja.

Maglaj. (V. r. br. 839.)

512.

Visoko ti soko leti,
Još su viša gradu vrata,
U tom gradu troja vrata,
Troja vrata suvog zlata,
Na jednijem soko sjedi,
Soko sjedi ter besjedi,
On ugleda košuticu:
Begni, begni košutice,
Eto lovci Hercegovci,
On' će tebe uloviti,
Paši će te pokloniti,
Paša će im timar dati,
Mileševo i Kreševo,
Orahovo i Grahovo,
U Grahovu kolo igra,
U tom kolu djevojčica,
Na njoj tanka košuljica.
Nit je tkana nit predena,
Već od zlata salivena.

Visoko. (V. n. br. 958.)

513.

Što se šeće niz šehove Saraje,
Al je Morić al Stamburić Mujaga,
Il je ono Džehnetiću Alibeg?
Nit je Morić nit Stamburić
Već je ono Džehnetiću Alibeg.
Gledala ga Nur hanuma s pendžera,
Gledajući šećer šerbet mutila,
Na svoje ga b'jele ruke doziva,
Džel al dilber Džehnetiću Alibeg!

Zenica. (V. n. br. 953.)

514.

Pod Budimom ovce plandovale,
Plandujući Budim potkopale.
Ovce čuva troje čobančadi,
Boga moli troje čobančadi:
Da s' ukažu Budim-gradu vrata,
Tamam oni u riječi bili,
Obori se st'jena od Budima,
I ubila troje čobančadi,
Jedno žali i otac i majka,
Drugo žali i bratac i seka,
Treće žali lijepa djevojka.

Zenica. (V. r. br. 545.)

515.

Hajduk Veljko kroz ordiju šeće,
Pa doziva Čarapića Vasu:
Čuješ li me, Čarapiću Vaso,
Silni su me opkolili Turci,
Od Vidina pa do Negotina,
Negotina hoće da zapale!
Već mi pošlji jednu četu vojske,
Da rašćeram oko sebe Turke;
Ako Bog da, pa rašćeram Turke,
Pitaću ih na kome je carstvo?

Stolac. (V. r. br. 603.)

516.

Isto kao i br. 515.

Nevesinje.

517.

Ja sam dragog imala,
I ako danas i nejmam,
Imaću sjutra, jer danas,
Moja je vjera kod dragog,
Dragog su burme kod mene.

Goražda. (V. n. br. 221.)

518.

O moje malo gledanje,
Za malo ti se gledasmo!
Gledasmo dvije godine,
Kad nasta treća godina,
To dušman gledat nemože,
Već naske dvoje rastavlja!
Duša mu raja ne vid'la,
Kao što ne će ni vidjet'.

Čajniče. (V. n. br. 201., 703.)

519.

Kako sam se od majke rodio,
Ja se nisam tako umorio,
Ko sam danas na ovoj godini,
Tražeć konju snopa djeteline,
Siv sokolu dva b'jela goluba,
Meni momku na ruku djevojku.
Ja na brdo a sunce za brdo,
Kad na brdo, zaspala djevojka.
Pod glavom joj snopak djeteline,
U njedrima dva b'jela goluba!
Svezah konja za zelenu jelu,
Siv sokola za jelovu granu,
Metnuh konju snopak djeteline,
Siv sokolu dva b'jela goluba,
Metnuh momku na ruku djevojku.
Malo trehnu, al se brže prehnu,
Prehnuo se sjutra dan u podne,
Kad mi nema na ruci djevojke,
Odvela mi konja i sokola.
Odnela mi džuzdan iz njedara.
Pa poviknuh tanko glasovito:
„Srete li lijepu djevojku,
Vodi l' ona konja i sokola?“
Brodar njemu tiho odgovara:
Sad je prošla l'jepa djevojka,
I odvela konja i sokola,
Meni dosta lijepa blaga dala,
Da ne kažem i da je popratim;
Ivo vodi, Mara preko vode,
Ivo polju, Mara preko polja,
Ivo dvoru, Mara preko dvora
Pa sve dvore zatvorila,
Iz dvora mu jade zadavala:
Hvala tebi, čelebija Jovo,
Kad ti pušća lijepu djevojku,
Brez ljubljenja i brez milovanja,
I brez teška muškog pomišlanja.

Mostar. (V. n. br. 688.)

520.

Srma trepti, zlato progovara:
Je li kako neudana Mare?
A je, Ivo, kako carovanje;
Je li kako neženjeno Ivo?
A je, Maro, tužno i nevoljno.
Da znaš, diko, kud se more proći,
Mogo bi mi više puta doći,
Preko plasta na mala vrata,
Za to ne bi ni znala nam majka!
Da zna zora, što je milovanje,
Ne bi došla za nedjelju dana!
S bogom Jovo, s bogom moje dobro.

Mostar. (V. n. br. 686.)

521.

Kako cura fesić nosi,
Da ga hoće nakriviti,
Ispod njega pogledati.
Rasla trava djetelina,
Na njoj pasla paunica,
I četvero paunčadi.

Glamoč. (V. n. br. 769.)

522.

Jutros ustah iz dušeka,
Rano pred zoru,
Ja s' okrenuh prama suncu,
Počeh plakati,
Sunce gledam, suze ronim,
Srcem uzdišem,
Ja imadoh jedno plavče,
Bač kao jelenče,
'Onoj zemlji kuda često
Ja ne odlazim.

Ej vi momci, vi junaci,
Vi ljubite djevojke,
A ja ne ću, ja ne smijem,
Osim Olgice,
Samo ljubim b'jele njene
rumen usnice,
Hoćeš i ti ljubit mene,
Mila Olgice?
Navjek ću ti vjeran biti,
Žarko sunašce.

Banjaluka. (V. n. br. 874.)

523.

Sitna trava zelena
Do Jevtina čadora,
Pod čadorom halija,
Na njoj sjedi Marija,
Šije, veze darove,
Da daruje svatove,
B'jelom svilom i zlatom;
Sjaju joj se darovi,
Kano žarko sunašce.
Opazi je Jevtane.
Trkom trči Jevtane
Da uĥati Marije.
Kad ga vidi Marija,
Savi skute, pobježe
Zape njojzi kupina

Za svilaću košulju.
S Bogom sestro Marija,
S Bogom sestro kupino,
Pušći mene košulju.
Eto otud Jevtana,
Jevto će me fatati,
Lišce moje ljubiti.
Faliće se jaranim:
Ja sam Maru faćao,
I lišce joj ljubio.
Al' kupina ljutita
Raskide joj košulju
I u dvore pobježe.
Osta Jevto gledajuć
Kako zlato pobježe.

Nevesinje. (V. n. br. 457., 593.)
(V. r. br. 457., 478.)

524.

Soko leti visoko,
Krila nosi nizoko.
Gledala ga djevojka,
Grlo joj se bijeli,
Kao snijeg bijeli.
Gledao je mlad junak,
Pa govori djevojci:

O djevojko jabuko,
Pokrij grlo bijelo,
Da me srce ne boli.
Boljelo bi tvoju majku,
Što mi te ne dade,
Ne do ni njoj Bog
Dobra ni jednoga.

Nevesinje. (V. r. br. 198., 940.)

525.

Ovce pase Todora
Širom, mirom do mora,
Na moru ih pojila,
Pod javorom brojila.
Tud nalazi vojvoda:
Božja pomoć, Todora!
Bog da bude, vojvoda!
Pogji za me, Todora!
Bogme, ne ću, vojvoda!
Ne ću, bogme, ne valjaš.

Sinoć sam te gledala,
Vodiš konje na vodu,
Nahramljuješ na nogu,
Opanci ti klapaju
A obojci spadaju,
Bogme ne ću, ne valjaš,
Volim bratu ovce past,
A materi sukno prest,
Nego tvoja ljuba bit.

Nevesinje. (V. n. br. 614., 589.)

526.

Spored rasle do tri jele.

Fojnica. (V. n. br. 459.)

527.

Jesu rasle do tri jele.

Stolac. (Seoska.) (V. n. br. 1108.)

528.

Moja draga ne srdi se na me!
A moj dragi, ne srdim se na te;
Jer ako se ja nasrdim na te,
Sva nas Bosna pomiriti ne će,
Ni sva Bosna nit' Ercegovina,
Ni sva sela oko Sarajeva,
Veće opet naša usta medna,
Medna usta, da se poljubimo.

Trnovo. (Djevojke.)

529.

Bôna Jana u bašči boluje,
I u bašči pod žutom narančom.
Kolko Jana plaho dihutaše,
Sve s' naranče behar opadaše.
Dolazi joj momče od bećara:
Bôna Jana, moreš bolovati,
Da je lasno, bolovo bi za te,
A jeka' bih i umr'o bi za te.
— Id' otale, jedan lafedžija,
Lafe mećeš, uzeti me ne ćeš.
Uzeću te, prevariti ne ću.
Daj mi prsten, broj mi madžariju.

Jeleč.

530.

Biograd se iz temelja lila,
Kroz njeg jezde gospoda svatovi,
Oni vode gospoju djevojku,
Baba joj se za sajvast držaše,
Dilber zeta l'jepo svjetovaše:
„Dilber zetu, moje ludo d'jete,
Nemoj zlato u izmet metati,
Skovaću ja od zlata bešiku,
Uz bešiku kumriju robinju,
Nek robinja po vas dan ju lila,
A ja ću je po svu noć ljubiti.

Ključ. (Svatovska.)

531.

Ja pošetah preko bašče,
Sretoh dragče, na sred bašče;
Ja mu velju, dobro jutro,
Ona mene, dojd do veče.
Ja ne odo onu veče,
Već ja hodo drugo veče.
Kad se draga rasrdila,
Slamkom vrata zatvorila,
Purlom pendžer zatvorila.

Jeleč.

532.

Mlad Jovane, kad ćeš na Doljane?
Da ja znadem kad ćeš na Doljane,
Ja bi mlada ruho prodavala,
Te Jovanu konja kupovala,
Da ne ide pješe na Doljane.
Na Doljan'ma lijepe djevojke,
Lijepe su, al su vragometne.
Od vražstva su gerze prodavale,
Mladog Milu za bijelu svilu,
A Nikolu za zlatnu ikonu,
A Jovana za korjen romana.

Lipa. (Kolo.)

533.

Tiha noći, sjajna mjesečina,
L'jepo ti bi ašikovat bilo,
U koga je na blizu djevojka.
U mene je, brate, na daleko,
Dok joj dogjem, polunoći progje,
Dok obljubim, pjevci zapjevaju,
Saba zora: hajde dragi doma.
Da zna zora, šta je milovanje
Ne b' svanula za nedjelju dana,
Ne b' svanula, ni sunce granulo.

Mostar.

534.

Ljepa ti mi ljepotica
Mimo dvor prošeta,
Niti stade, ni pogleda,
Imenom me dozva.
A kod mene mila majka,
Ne smjedoh se ozvat,
A ja mutim šećer šerbet
U zlatnoj maštrafi,
Il' voli ti piti il' ne piti,
Ja ću tvoja biti.
Duga Bosna i široka,
Traži sebi druga,
Il' ga nagješ il' ne nagješ,
Navraćaj se meni.

Nevesinje.

*

535.

Trepetljika trepetala
Puna bisera,
Ovi naši b'jeli dvori
Puni veselja.

Kako je to veselje
Pa se vesele?
Ono babo sina ženi
Pa se veseli.
Svak se tome veseljaše,
Babo najviše.

Nevesinje. (V. n. br. 598.)

536.

Momak mami djevojku
Na šarenu jabuku,
Izmami je na čardak,
Stade momak ljubiti,

Stade cura plakati,
Stade momak tješiti:
Nemoj curo plakati,
Ne ću veće ljubiti.

Stolac. (V. r. br. 165.)

537.

Procvilila gora Romanija:
Od kako sam gora postanula,
Nisam više žalosti videla,
Ko sam danas ranjena Jovana.
Jedva ranjen progovara Jovo:
O družino, draga braćo moja!
Povadite jatagana, nože,
Usjecite šimširli nosilja.
Kad budete mom bijelu dvoru,
Sve dva i dva zajedno pjevajte,
Po čet'ri pet puške ispražnjujte,
Da se jadna ne oviza majka,
Jer sam jadan jedinak u majke.
Meni majka isprosila zlato!
I čujete, Bogom braćo moja,
Kad budete mom bijelu dvoru,
Ne noste me na visoku kulu,
Gje mi sjedi moja stara majka,
Te mi veze svilene rukave,
Što bi mi hi ženidbi obukla —
Meni majka isprosila zlato —
Već me noste u donje halvate,
Gdje no sjede cure i robinje.
A družina za Boga hajaše,
Povadiše nože jatagana,
Usjeknuše šimširli nosilja.
Kad su bili u bijelom dvoru,
Sve dva po dva zajedno pjevaju,
Po četiri puške ispražnjuju,
Kad su bili u bijelu dvoru,
Ne nose ga na visoku kulu,
Gdje mu sjedi stara majka,
Već ga nose u dônje halvate.
Gdjeno sjede cure i robinje.
Stade cika cura i robinja
Za Jovanom dobrim gospodarom.
To začula majka Jovanova.
Ona trči u dônje halvate,
Ona cikne kao ljuta guja.
Jedva Jovo majci progovara:
A Boga ti, moja mila majko!
Osta moje isprošeno zlato;
Spremi zlatu haru nederatu,
Što joj jesam junak sakrojio!
To izreče, a dušu ispušća.
Stara majka za Boga hajaše,
Spremi zlatu haru nederatu.

Nevesinje.

538.

Da ja znadem, bože moj,
U kom je gradu dragi moj,
Spremila bi mu rumen cv'jet,
Na mjesto moje mladosti,
Rumen će cv'jet opanut,
Moja će mladost ostanut.

Ljubinje.

539.

Kiša ide trava raste,
Gora zeleni,
I gora se s listom sasta,
A ja nemam s kim.
Imam drago na daleko
U tugjoj zemlji,
Po tvičici lastavici
Sve da mu i šaljem,
Kako će ga poznavati
U tugjoj zemlji?

Lasno ćeš ga poznavati
U tugjoj zemlji.
Na glavi mu fini fesić,
Puščul niz rame,
A na pleći mor-dolama
morom do zemlje.
Za pojasom čift-pušaka
Srmom liveni,
A na nogam kajšarije
Svilom šivene.

Višegrad.

540.

Majka maru za Ivana dala.

Lipa. (Kolo.) (Vr. r. br. 338.)

541.

Hasan aga, jesam li ti draga?
Jesi draga, kajno konju trava.
Nije svaka konju trava draga,
Već mi kaži, jesam li ti draga?
Jesi draga kajno moja majka.
Nije svakom svoja majka draga,
Već mi kaži, jesam li ti draga?
Je si draga, kajno moja duša!

Ljubuški.

542.

Sinoć meni b'jela knjiga dogje,
I u knjigi dvije, trije r'ječi,
Jedna riječ, jesil' zdrava, draga?
Druga riječ, jesil' se udala?
Jesam vala i sina rodila,
Ja mu mlada uz bešu pjevala:
Da Bog dane, da ti umre babo,
Da t' ostane nana udovica,
Da zapane najprvog sevdaha.

Petrovac.

543.

Šetalo se zlato materino,
Po zelenoj bašči daidžinoj,
Šetajući crnu zemlju ljubi.
Crna zemljo, primi mene u se,
Jer ja nejmam nikoga od roda,
Ven daidžu brata materina.
I to daje hoće da udaje.

Ključ. (V. r. br. 415.)

544.

Nujan ago nujna konja voda,
Ispred dvora sestre sultanije.
Gledala ga sestra sultanija:
Što ti brate tužna konja vodaš?
Progji me se, sestro sultanijo,
Ubio sam na vojski vojnika,
Pogodio u majke jedinka.
Išču moju glavu za njegovu,
Imaš sestro do tri sina svoja,
Podaj jednog, otkupi bratu glavu.
Neznam brate, kojeg bi ti dala:
Najstariji carski ferman piše,
Najmlagjiji u mejtev djecu uči,
A sredniji vrana konja jaše.
Ulazila k najstarijem sinu:
Hajde sine daju u svatove!
Ne znam, majko, kako u svatove,
Sinoć mi je carski ferman stigo,
Moram njega sutra otpremati.
Ulazila k mlagjijemu sinu:
Hajde sine, daju u svatove.
Ne znam, majko, kako u svatove,
Sutra će mi d'jete hatmu činit.
Ulazila k najmlagjijem sinu:
Hajde sine, daju u svatove.
Hoću majko, pa da doći neću.

Petrovac. (V. r. br. 456, 544.)

545.

Pod Budimom ovce plandovale,
Plandujući Budim potkopale,
Otisla se st'jena od Budima,
Izlećela u novu čaršiju,
I ubila bega Ivanbega.
Osta mlada Ivanbegovica,
Osta mlada sa devet sirota,
Sve sirote po gospodi dala,
Ćercu Maru u Hercegovini,
A Stjepana sebi ostavila.

Žepče. (V. r. br. 514.)

546.

Poljem šetala, mila Jelena,
Poljem šetala, boga molila,
Boga molila, majku kunula:
Mila majčice, bor te ubio,
Što me ne dade tolko daleko,
Tolko daleko u Sarajevo,
U Sarajevo za Sarajliju,
Za Sarajliju, za jalandžiju.

Konjice.

547.

Tri su seke govorile.

Jeleč. (V. r. br. 570.)

548.

Tri su seke zbor zborile,
Što bi koja najvolila
Na ovakoj tihoj noći,
Na sijajnoj mjesečini.
Prva seka govorila:...

Jajce. (V. r. br. 570.)

549.

Tri su druge drugovale,
Među sobom govorile,
Što bi koja najvoljela.
Najstarija govorila:
Ja bi dibu najvoljela.
A srednja je govorila:
Ja bi zlato najvoljela.
Najmlagja je govorila:
Ja bi dragog najvoljela.
Diba će se razdrijeti,
Zlato će se potrošiti,
A dragi će ostanuti,
I momi će nabaviti.

Nevesinje.

550.

Tri su s'jeke govorile,
Šta bi koja najvoljela.
Najstarija govorila:
Ja bi dvore najvoljela.
A srednja je govorila:
Ja bi ruha najvoljela.
Najmlagja je govorila:
Ja bi momka najvoljela.

Foča. (V. r. br. 570.)

551.

Uz to polje ruža procvala,
Samo jedna staza ostala.
Tu moj dragi prolazio,
Sobom gjoga provodio,
Pod jelom Jovo boluje,
Više njeg majka tuguje,
Za kojom, Jovo, djevojkom?
Za Marom, majko, djevojkom.
Odi, sjedi, Maro, kraj mene,
Da mi, srce, duša ne vehne!

Foča. (V. r. br. 29., 30., 421.)

552.

Procvala ruža niz polje,
Sama je jedna ostala:
Moreš Mujo bolovat?
Ja ću tebi valjati,
Kada se staneš ženiti.

Brod. (V. n. br. 165., 155.)
(V. r. br. 155.)

553.

Uz polje ruža procvala,
Šalaj procvala.

Brod. (Cigani.) (V. r. br. 55., 161.)

554.

Karanfile, kara li te majka?
Nit me kara, nit me ogovara,
Već me šalje na Dunav na vodu,
A ja znadem, kuda Dunav teče,
Dunav teče s golije planina,
A Morava ispod Biograda,
Ona nosi tri dobra junaka.
Na njima je ruho jednoliko,
Mor-dolame i čizme petane,
Puške šare, ledenice male.
Najprvi je konja potrčao,
Potrčao po bedemu b'jelu,
Pod njime se bedem prolomio,
Ter on slomi i nogu i ruku,
Pa doziva ljekaricu vilu:
Bogom sestro, ljekarice vilo,

Izvidaj mi moje ljute rane,
Daću junak hiljadu dukata
Daće babo iz ramena ruku,
Daće majka svilu nekrojenu,
Daće bratac livor iza pasa,
Daće seja b'jela boščaluka,
Daće ljuba gjerdan sa gr'oca.
Dade junak hiljadu dukata,
Dade babo iz ramena ruku,
Dade majka svilu nekrojenu,
Dade bratac livor iza pasa,
Dade seja b'jela boščaluka,
Ne da ljuba gjerdan sa gr'oca.
Rasrdi se ljekarica vila,
Te razledi rane u junaka,
I umrije, žalosna mu majka.

Gacko. (V. n. br. 473.)

555.

Karanfile, kara li te majka?
Nit me kara, nit me ogovara,
Već me šalje na Dunav na vodu,
Gdje dunavke vodu zahvaćaju,
Ja ne znadem oklen Dunav teče,
Dunav teče sa banatske strane . . . . .

Stolac. (V. n. br. 561.)
(V. r. br. 561.)

556.

Travo zelena!
Ko će tebe travo kosit,
Kad ja moram sablju nosit?
Travo zelena!
Majko rogjena!
Ko će tebe, majko, hranit,
Kad ja moram cara branit?
Majko rogjena!

Ljubo ljubezna!
Ko će tebe ljubo ljubit,
Kad ja moram cara služit?
Ljubo ljubezna!
Vince rumeno!
Ko će tebe vince piti,
Kad ja moram s carem biti?
Vince rumeno!

Doboj. (V. n. br. 48.)
(V. r. br. 48.)

557.

Travo zelena!
Ko će tebe, travo, kosit,
Kad ja moram pušku nosit?
Travo zelena!
Majko rogjena!
Ko će tebe, majko, hranit,
Kad ja moram cara branit?
Majko rogjena!
Babo rogjeni,
Ko će tebe babom zvati,
Kad ja moram vojevati?
Babo rog.eni!

Ljubo ljubezna!
Ko će tebe ljubo ljubit,
Kad ja moram Turke gubit?
Ljubo ljubezna!
Djeco malena!
Ko vas bude djeco hranit.
Kad ja moram cara branit?
Djeco malena!
Vino crveno!
Ko će vino, tebe piti,
Kad ja moram krv proliti?
Vino crveno!

Trnovo. (V. n. br. 1036.)
(V. r. br. 1036.)

558.

Karanfile, kara li te majka?
Nit me kara, nit me odgovara,
Već me šalje na Dunav na vodu . . . . .

Mostar. (V. n. br. 559., 689.)

559.

Karanfile, kara li te majka?
Ne kara me, već mi progovara,
Pa me šalje na Dunav na vodu,
Da donesem vode u peharu.
Kraj bunara zeleni se trava,
Na travi je šator od behara,
Pod šatorom bratac i sestrica,
I nevjesta skoro dovedena.
Sestra bratu uz rukave veze,
Uz rukave visoke munare,
Bratac sestri terli dibu šije.
Sestra bratu tiho progovara:

Priši, brate, ponajpuno puca.
Nek ne može ni alkatmer proći.
A kamo li od junaka ruka.
Oj zaova, moja luda glava:
Kad sam bila ja djevojka mlada,
I još gušće prišivena bila.
Nije mogo ni karanfil proći.
Ali progje tvoga brata ruka,
Sasuše se puca u njedarca,
Na čardaku na mehkom dušeku.

Ljubuški. (V. n. br. 558., 689.)

560.

Tamna noći, puna si ti mraka,
Srce moje još punije jada.

Doboj.

561.

Majka Maru preko mora zvala,
Jesi l' Maro ubilila platno?
Nisam, majko, ni do vode došla.
Dragi mi je vodu zamutio,
Kun' ga, majko, i ja ću ga kleti:
Moja ćerko, višali ga Turci.
Moja majko, na mom bilom vratu.
Moja ćerko, hapsili ga Turci,
Moja majko, u mojim nidarcima.
Moja ćerko, ujeli ga vuci,
Moja majko, moji bili zubi,
Moja ćerko, voda ga odnila,
Moja majko, meni ga donila.

G. Vakuf.

562.

Puhni mi, puhni, ladane,
Dogji mi, dogji, dragane,
Pod moju ružu rumenu,
Gdje no ti vezem čevrmu,
Daću ti dragi bajramu.

Čajniče. (V. r. br 611., 612.)

563.

Krajem Drine stojim ja,
Lako ću ja svoju dragu poznat,
Na čelu joj sva ljepota počiva,
Rusa kosa b'jelo lice pokriva.

Foča.

564.

Sarajevo dugo i široko,
Moje drago tanko i visoko,
Gdje je mlado kugu preboljelo,
A ja jade jako da bolujem!
Rabum, Bože, ne umori brže,
Ak' umori mene i dragoga,
Nek' ne gleda druge preko mene,
Preko mene, a gorju od mene.

Foča.

565.

Žalosno mi na prozorju cv'jeće,
Kad me moja mila dika ne će;
Al ja cv'jeću vjerovati ne ću,
Do groba je zaboravit ne ću,
Dok mi smrtnu ne zapale sv'jeću,
Dok ne dogju gjaci sa čiraci,
I popovi sa zlatnim krstovi.
Ni onda te zaboravit ne ću!
Pravo cv'jeće uvehnuti ne će,
Vjerna dika ostavit me ne će.

Foča.

566.

Paun pase trava raste.
Pauna nam legja bole,
Pauna nam glava bole,
Pauna nam noge bole.
Paun nam se timaruje,
Paun trepti da poleti,
Na čije će dvore pasti,
Koga li će okititi?

Trnovo (Kolo).

567.

Dr'jemaš li šćerko.
Dr'jemaš li dušo,
Dr'jemaš li šćerko?
Ne dr'jemam majko.

Trebinje. (V. n. i r. br. 995.)

568.

Sva se gora s jednim listom miluje,
I golub se s golubicom doziva:
K meni, meni, golubice grlice,
Da idemo tamo dolje u jato,
Da beremo jednu kitu ružice,
B'jelu ružu za dva b'jela labuda,
A crvenu za crvenog goluba.

Banjaluka.

569.

Ladna zemljo i zelena travo,
Što me nisi pokrila odavno,
Da ne gledam jada po sokaku
Od momaka i od djevojaka,
Da mi drugi moje lale ljubi,
Drugi ljubi, drugi s njome sudi:
Je da Bog da, te se pomamila,
Te mamena po gori hodila,
A od mene lijeka tražila,
Ja ga imo, ja joj ga ne dao.

Foča.

(Nastaviće se.)

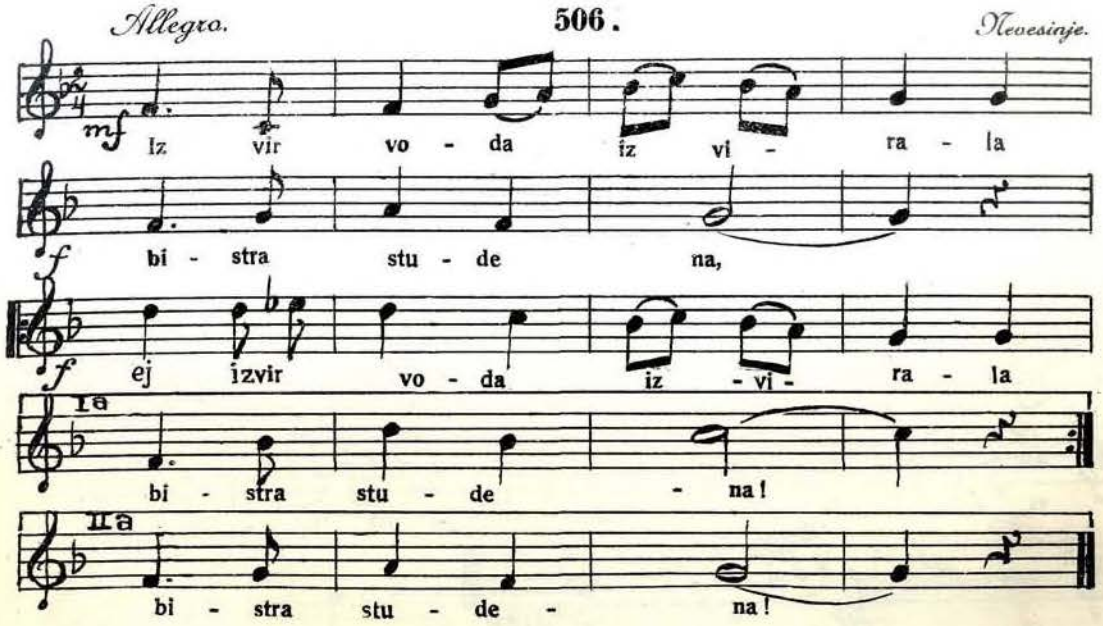
Allegro.
506.
Nevesinje.
mf
Iz vir vo - da iz vi - ra - la
f
bi - stra stu - de na,
f
ej izvir vo - da iz - vi - ra - la
Ia
bi - stra stu - de - na!
IIa
bi - stra stu - de - na!

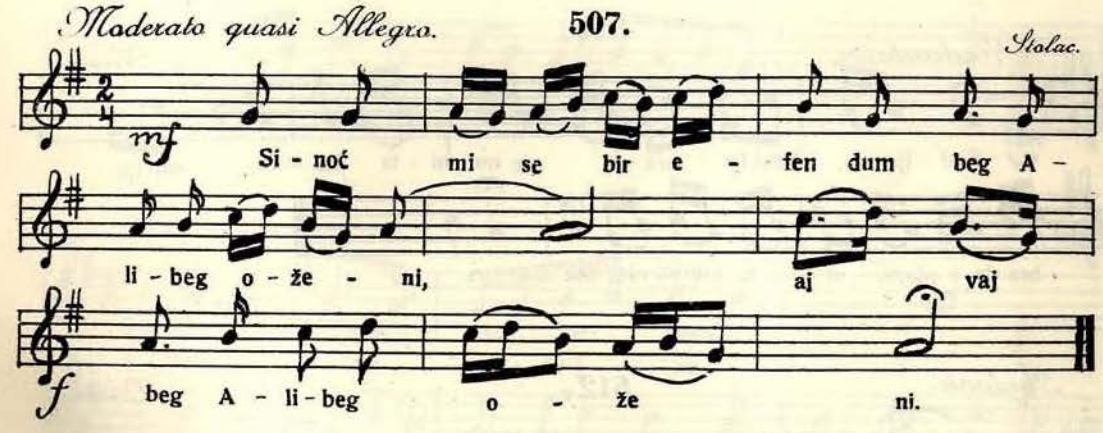
Moderato quasi Allegro.
507.
Stolac.
mf
Si - noć mi se bir e - fen dum beg A -
li - beg o - že - ni, aj vaj
f
beg A - li - beg o - že ni.

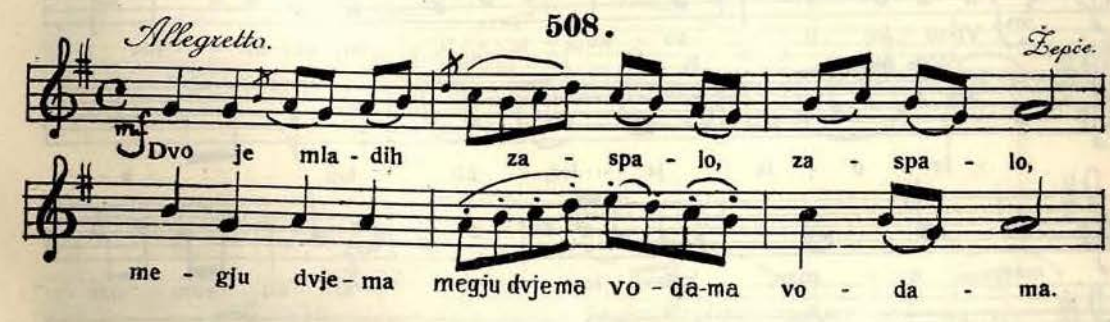
Allegretto.
508.
Žepče.
mf
Dvo je mla - dih za - spa - lo, za - spa - lo,
me - gju dvje - ma megju dvjema vo - da-ma vo - da - ma.

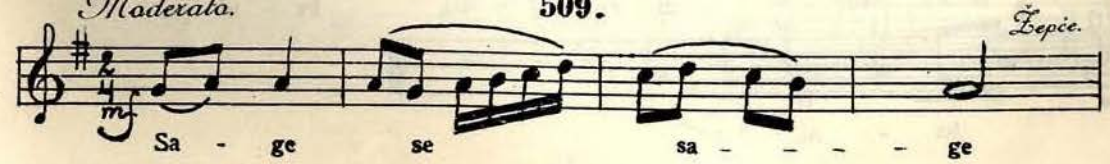
Moderato.
509.
Žepče.
mf
Sa - ge se sa - - - - ge

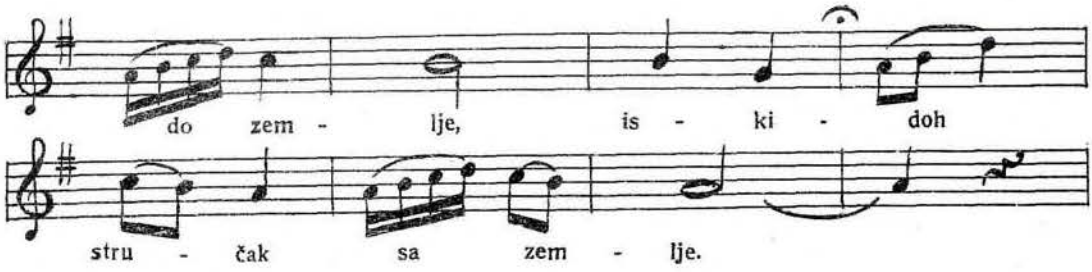

510.

Largo *Fojnica.*

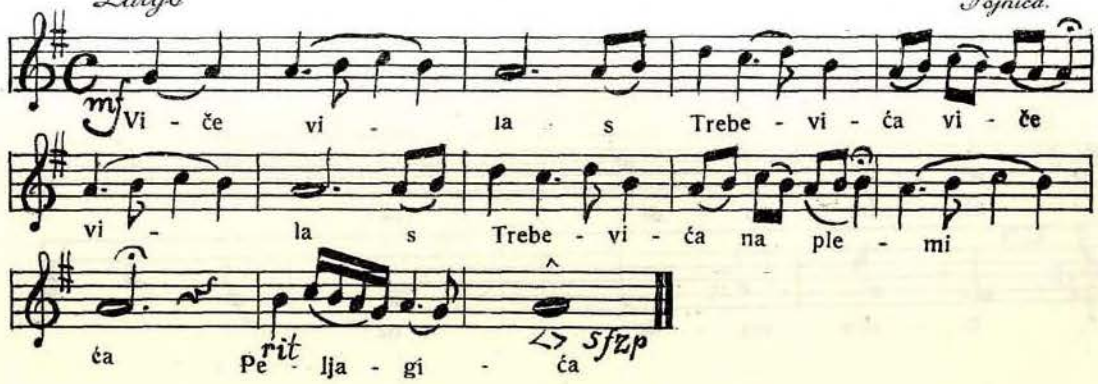

511.

Moderato. *Maglaj.*

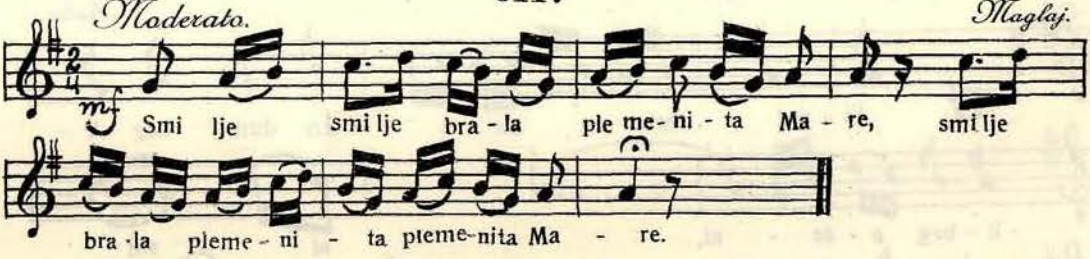

Andante. **512.** *Visoka.*

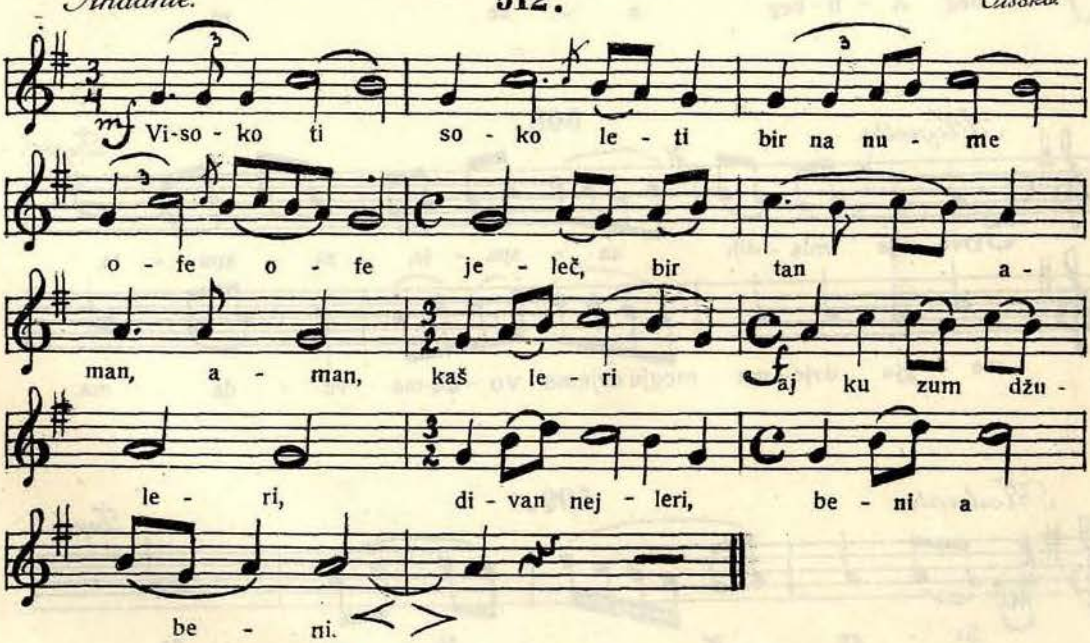

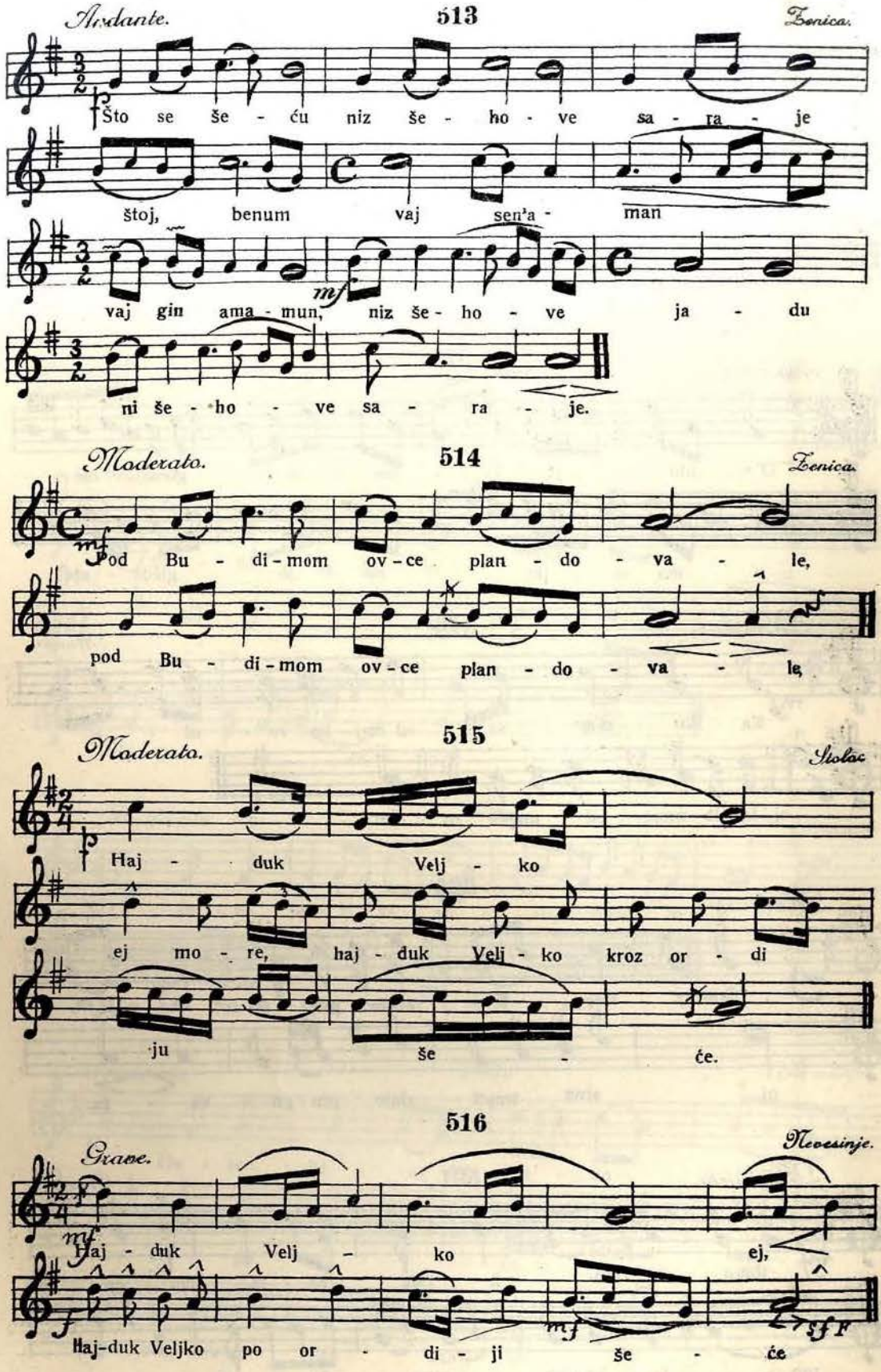

Andante. **513** *Zenica.*

Što se še - ću niz še - ho - ve sa - ra - je

štoj, benum vaj sen'a - man

vaj gin ama - mun, niz še - ho - ve ja - du

ni še - ho - ve sa - ra - je.

Moderato. **514** *Zenica.*

Pod Bu - di - mom ov - ce plan - do - va - le,

pod Bu - di - mom ov - ce plan - do - va - le,

Moderato. **515** *Stolac.*

Haj - duk Velj - ko

ej mo - re, haj - duk Velj - ko kroz or - di

ju še - će.

Grave. **516** *Nevesinje.*

Haj - duk Velj - ko ej,

Haj-duk Veljko po or - di - ji še - će

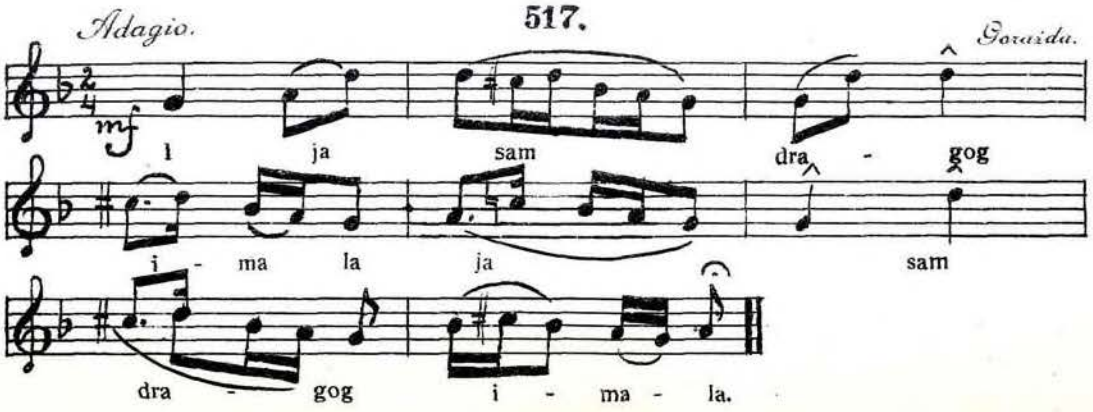

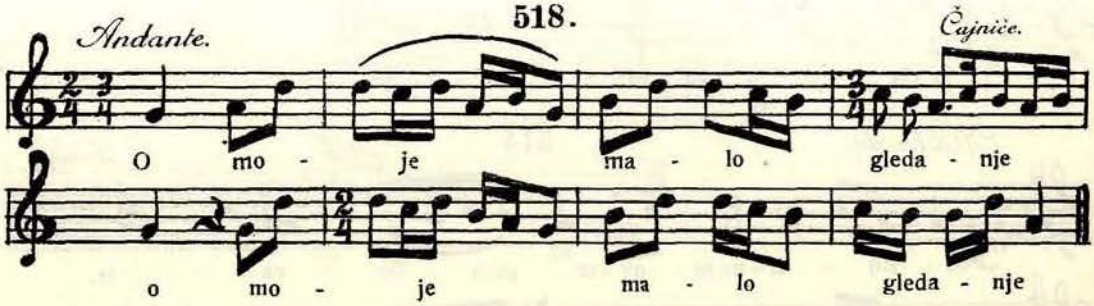

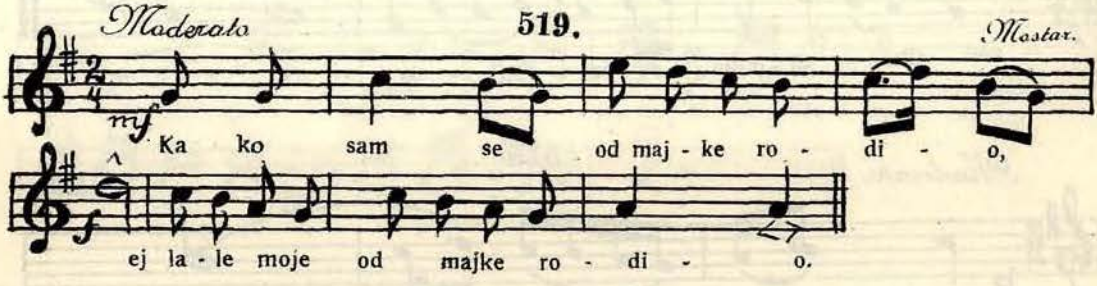

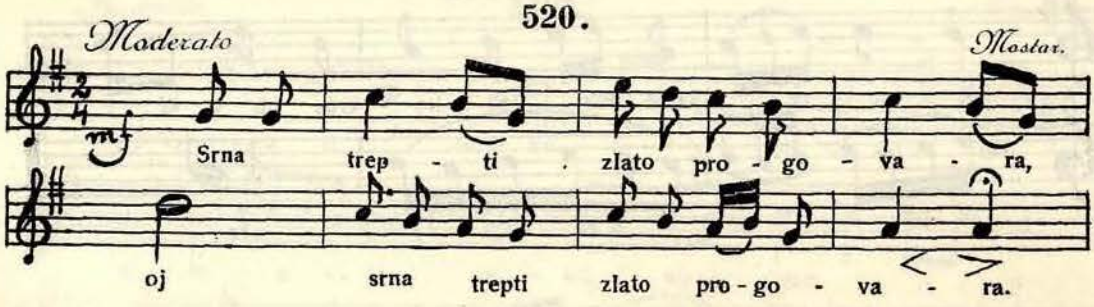

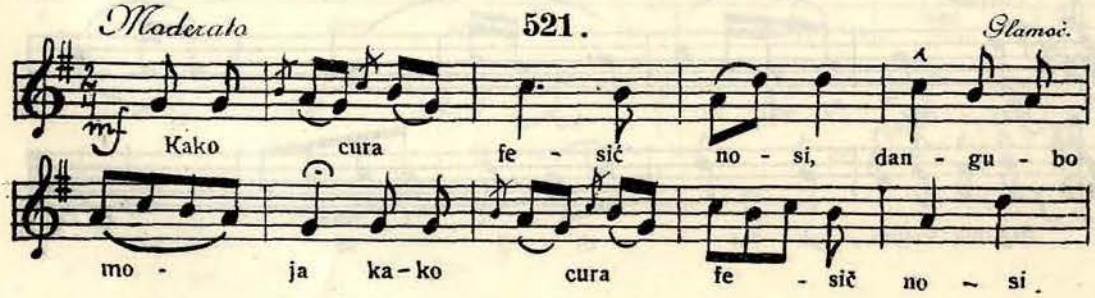

517.

Adagio. *Goražda.*

mf

I ja sam dra - gog

i - ma la ja sam

dra - gog i - ma - la.

518.

Andante. *Čajniče.*

O mo - je ma - lo gleda - nje

o mo - je ma - lo gleda - nje

519.

Moderato *Mostar.*

mf

Ka ko sam se od maj - ke ro - di - o,

f

ej la - le moje od majke ro - di - o.

520.

Moderato *Mostar.*

mf

Srna trep - ti zlato pro - go - va - ra,

oj srna trepti zlato pro - go - va - ra.

521.

Moderato *Glamoč.*

mf

Kako cura fe - sić no - si, dan - gu - bo

mo - ja ka - ko cura fe - sič no - si.

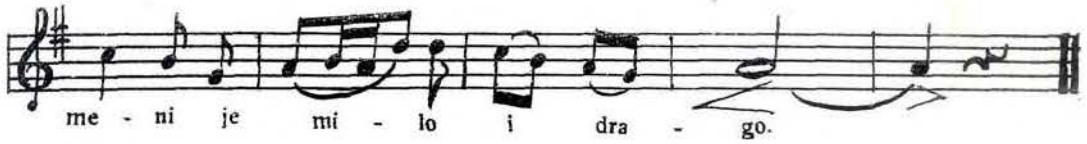

522.

Andante. *Banjaluka.*

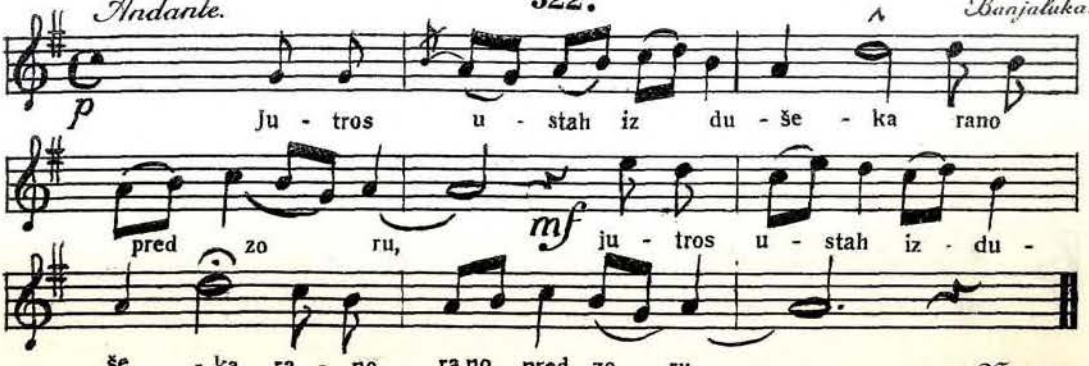

Nevesinje.

Andante. 523.

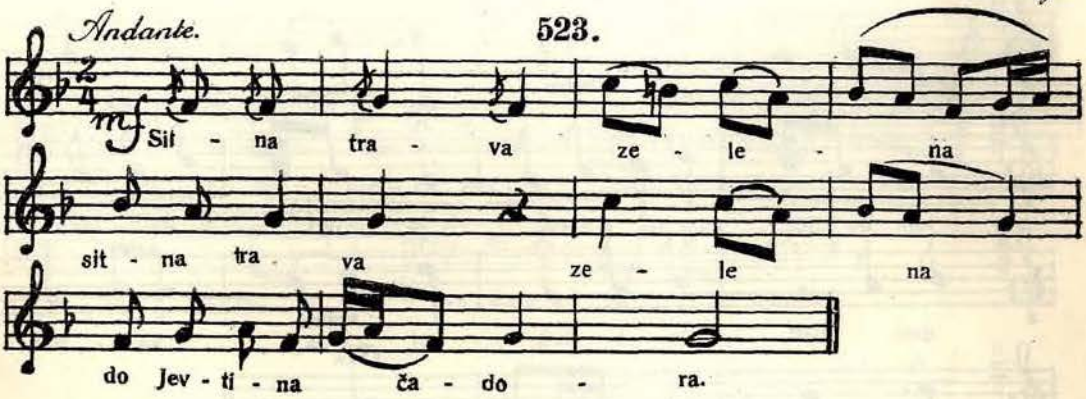

524.

Moderato. *Nevesinje.*

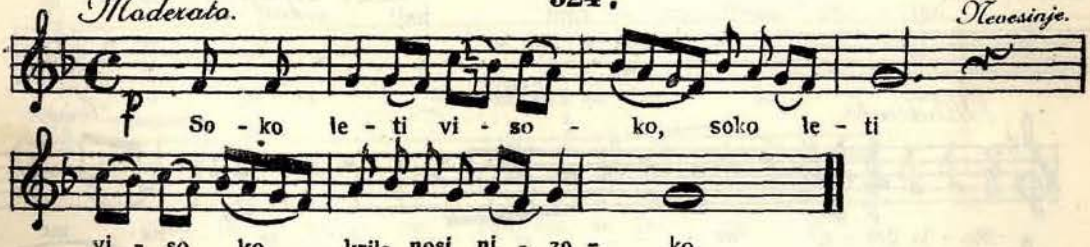

525.

Andante. *Nevesinje.*

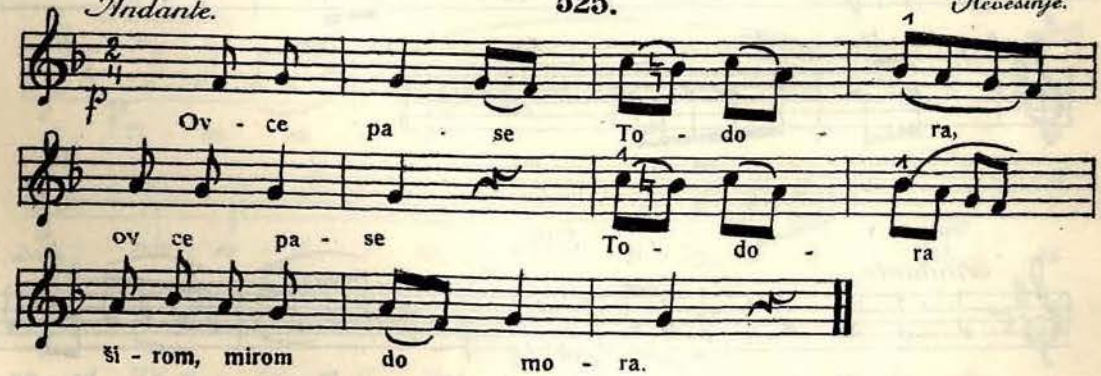

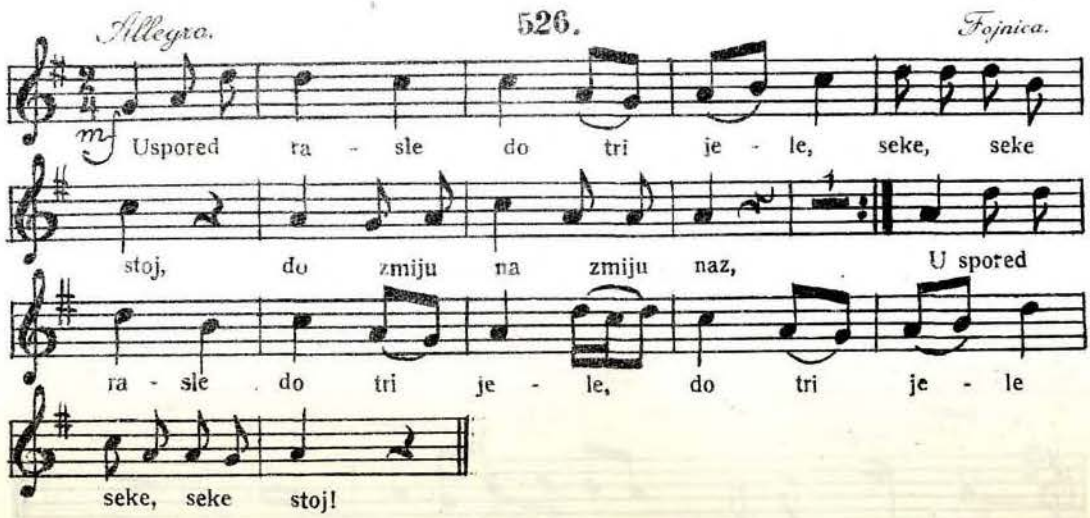
Allegro.
526.
Fojnica.
Uspored ra - sle do tri je - le, seke, seke
stoj, do zmiju na zmiju naz,
U spored
ra - sle do tri je - le, do tri je - le
seke, seke stoj!

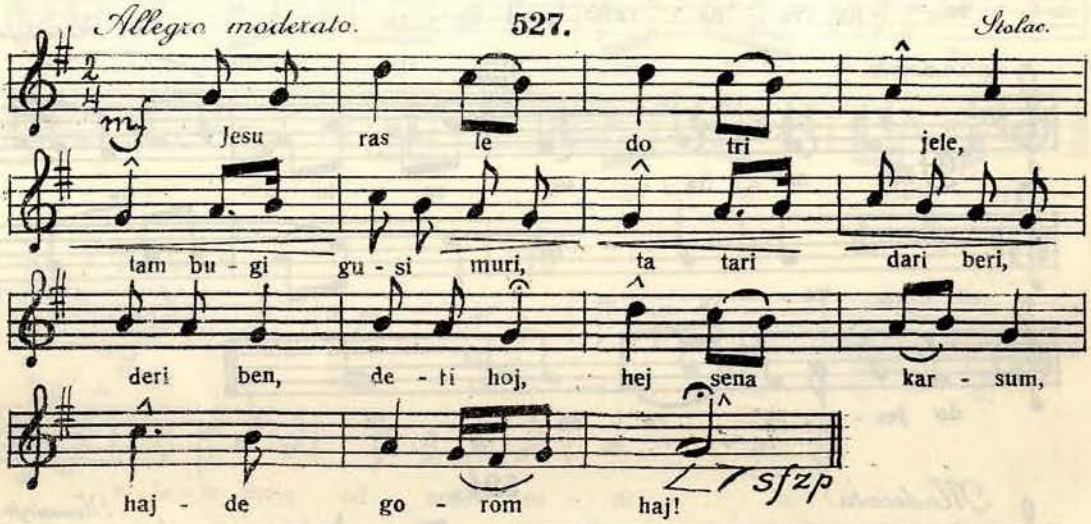
Allegro moderato.
527.
Stolac.
Jesu ras le do tri jele,
tam bu - gi gu - si muri, ta tari dari beri,
deri ben, de - ti hoj, hej sena kar - sum,
haj - de go - rom haj!
sfzp

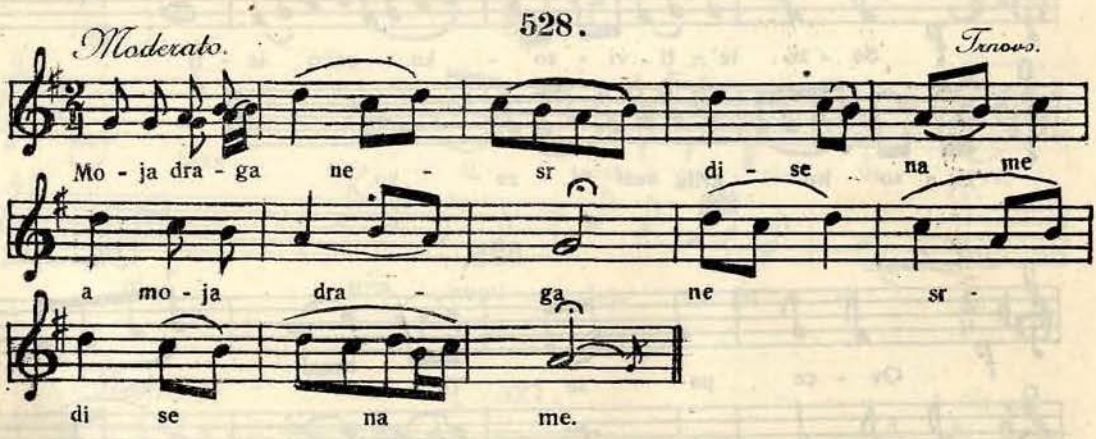
Moderato.
528.
Trnovs.
Mo - ja dra - ga ne - sr di - se na me
a mo - ja dra - ga ne sr -
di se na me.

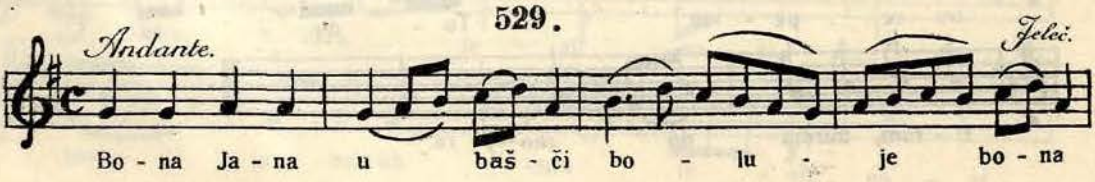
Andante.
529.
Jeleč.
Bo - na Ja - na u baš - či bo - lu - je bo - na

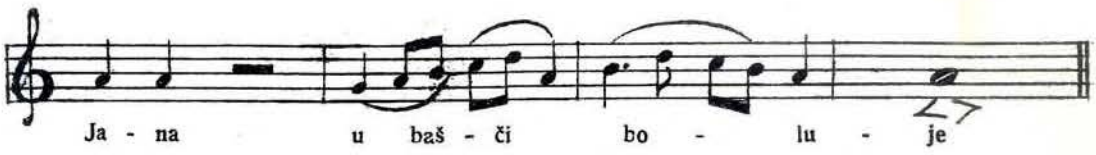
Ja - na u baš - či bo - lu - je

530.

Andante. *Ključ (Svatovsko).*

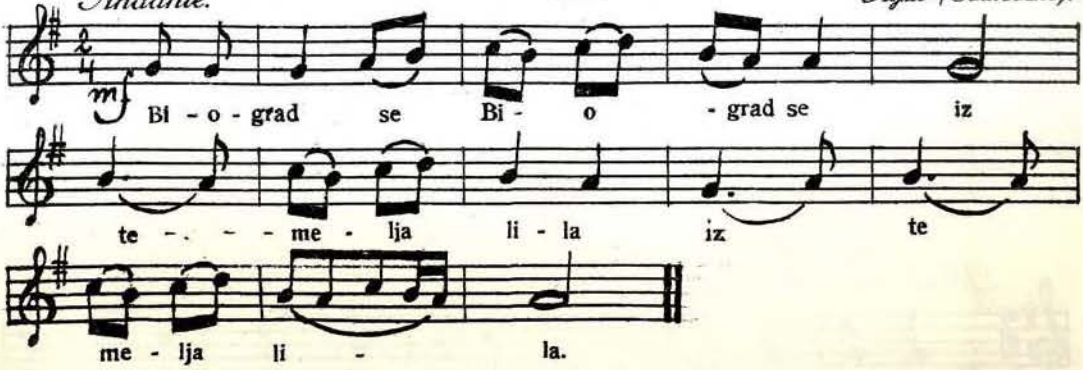
Bi - o - grad se Bi - o - grad se iz
te - - - me - lja li - la iz te
me - lja li - la.

531.

Moderato. *Jeleč.*

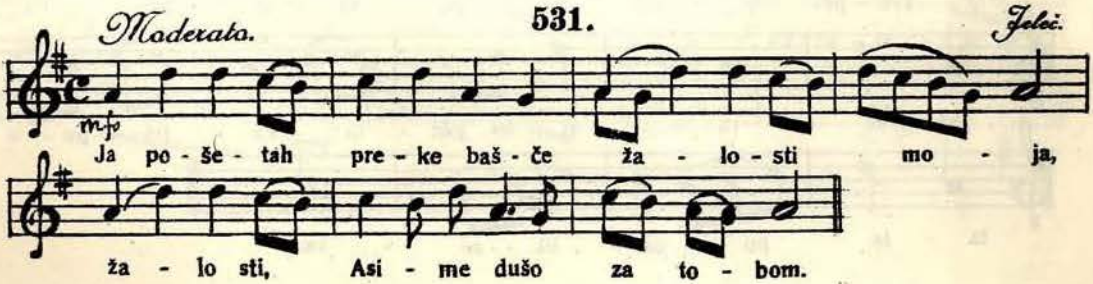
Ja po - še - tah pre - ke baš - če ža - lo - sti mo - ja,
ža - lo sti, Asi - me dušo za to - bom.

532

Moderato *Lipa (Kolo).*

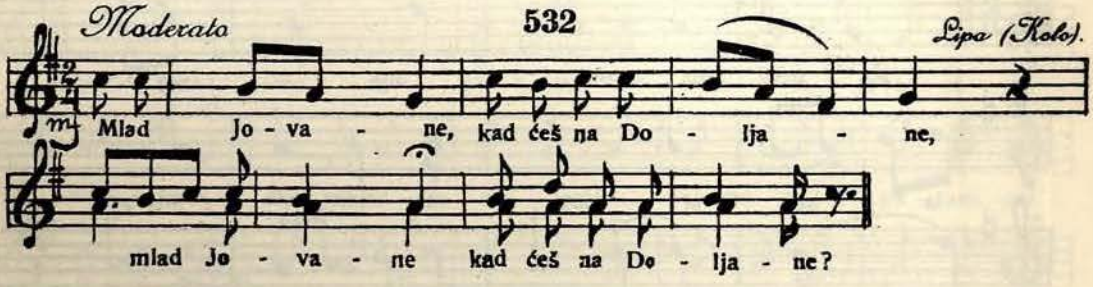
Mlad Jo - va - ne, kad ćeš na Do - lja - ne,
mlad Jo - va - ne kad ćeš na Do - lja - ne?

533.

Andante. *Mostar.*

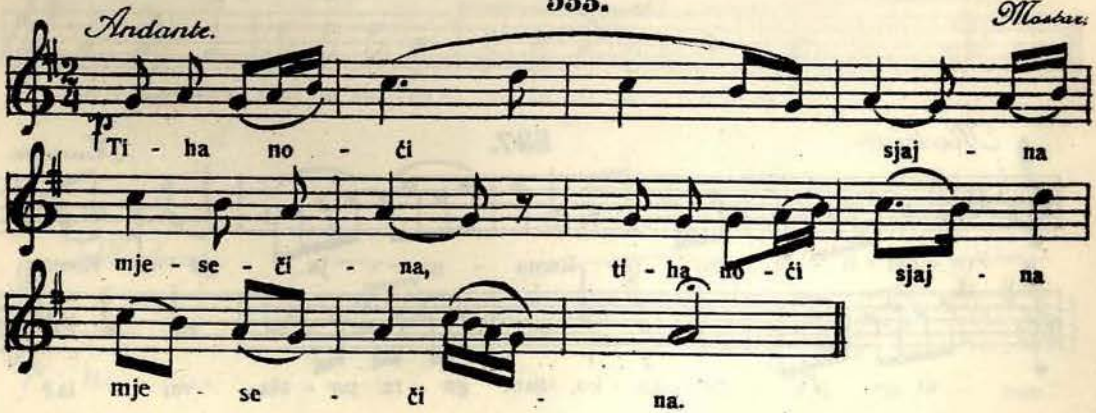
Ti - ha no - ći sjaj - na
mje - se - či - na, ti - ha no - ći sjaj - na
mje - se - či - na.

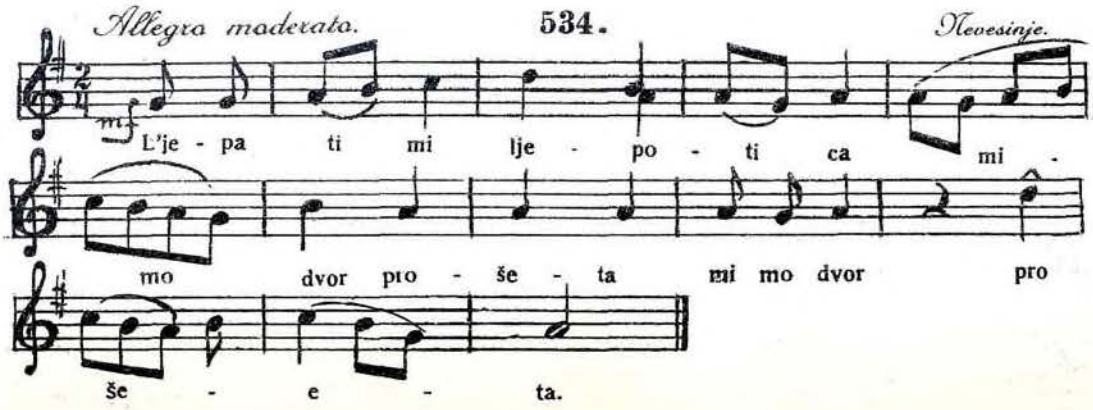
Allegro moderato.
534.
Nevesinje.
mf
L'je - pa ti mi lje - po - ti ca mi -
mo dvor pro - še - ta mi mo dvor pro
še - e - ta.

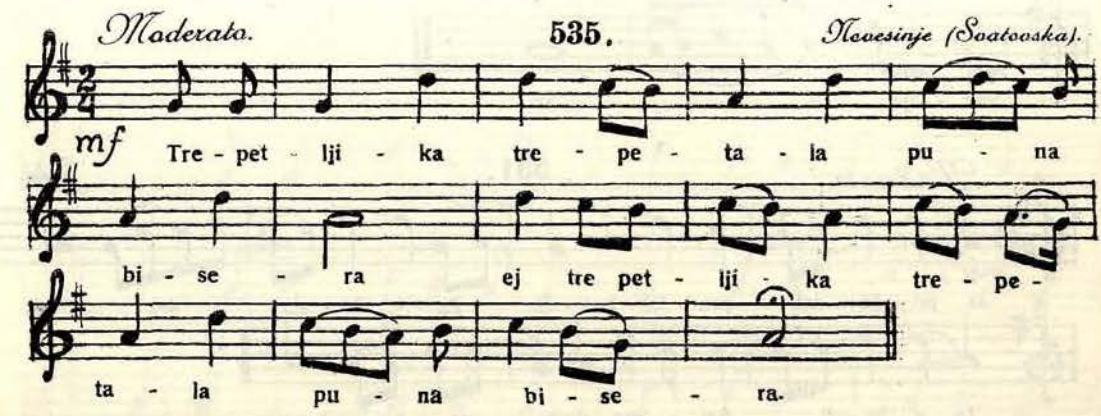
Moderato.
535.
Nevesinje (Soatovska).
mf
Tre - pet - lji - ka tre - pe - ta - la pu - na
bi - se - ra ej tre pet - lji - ka tre - pe -
ta - la pu - na bi - se - ra.

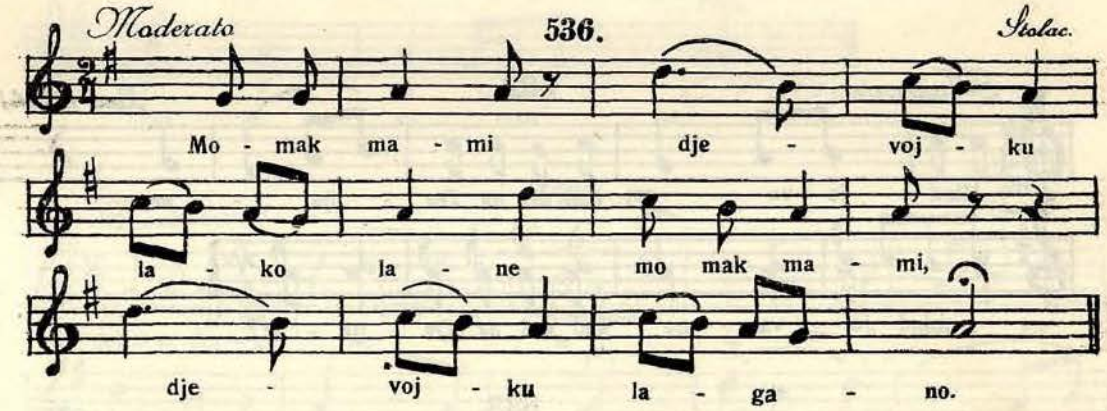
Moderato
536.
Stolac.
Mo - mak ma - mi dje - voj - ku
la - ko la - ne mo mak ma - mi,
dje - voj - ku la - ga - no.

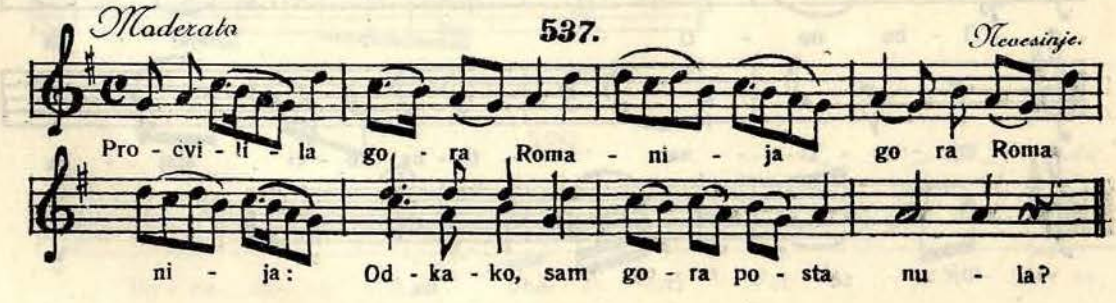
Moderato
537.
Nevesinje.
Pro - cvi - li - la go - ra Roma - ni - ja go ra Roma
ni - ja: Od - ka - ko, sam go - ra po - sta nu - la?

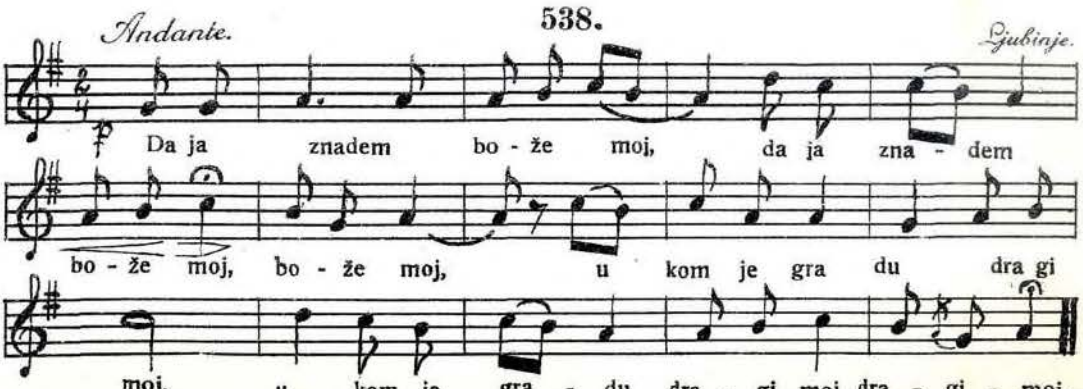
538.
Andante.
Ljubinje.
Da ja znadem bo - že moj, da ja zna - dem
bo - že moj, bo - že moj, u kom je gra du dra gi
moj, u kom je gra - du dra - gi moj dra - gi - moj.

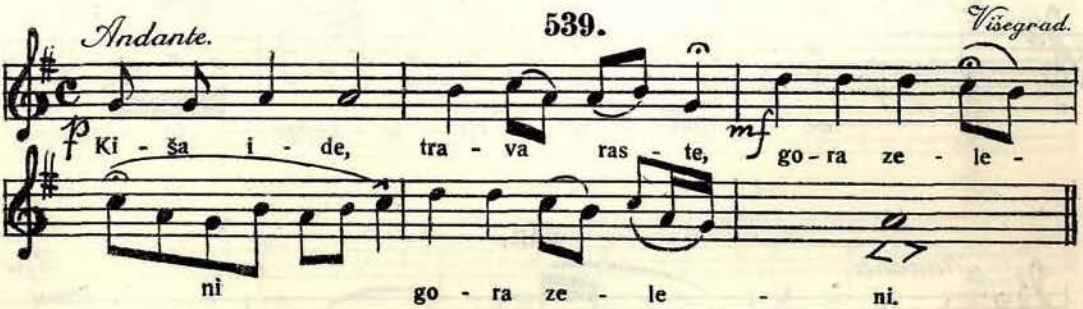
539.
Andante.
Višegrad.
Ki - ša i - de, tra - va ras - te, go - ra ze - le -
ni go - ra ze - le - ni.

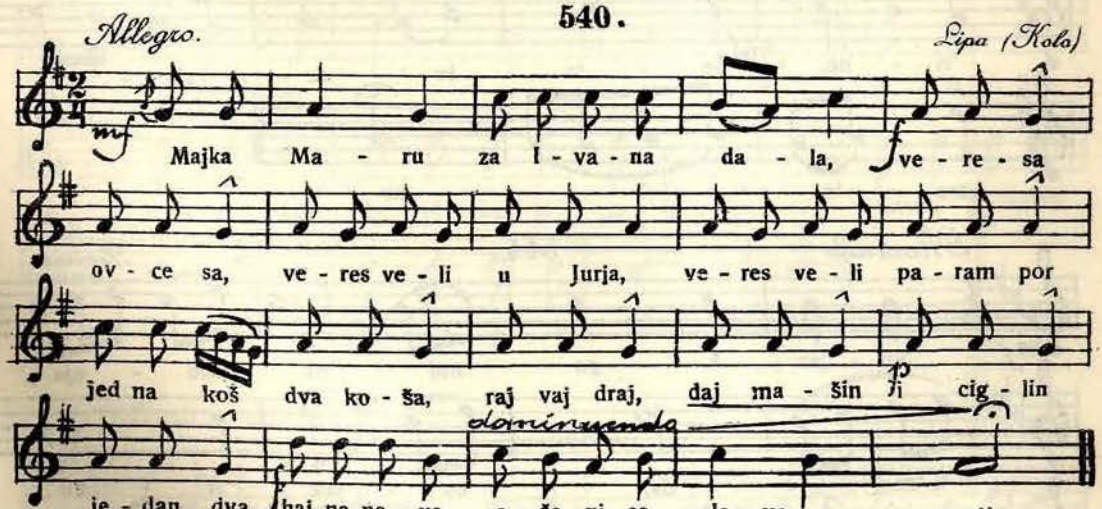
540.
Allegro.
Lipa (Kolo)
Majka Ma - ru za I - va - na da - la, ve - re - sa
ov - ce sa, ve - res ve - li u Jurja, ve - res ve - li pa - ram por
jed na koš dva ko - ša, raj vaj draj, daj ma - šin ji cig - lin
je - dan dva haj na no - vo o - že ni se Jo - vo - oj!

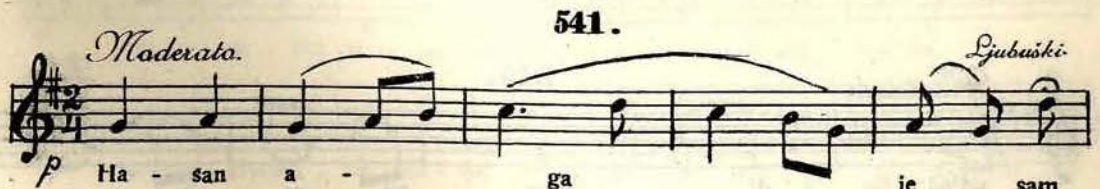
541.
Moderato.
Ljubuški.
Ha - san a - ga je sam

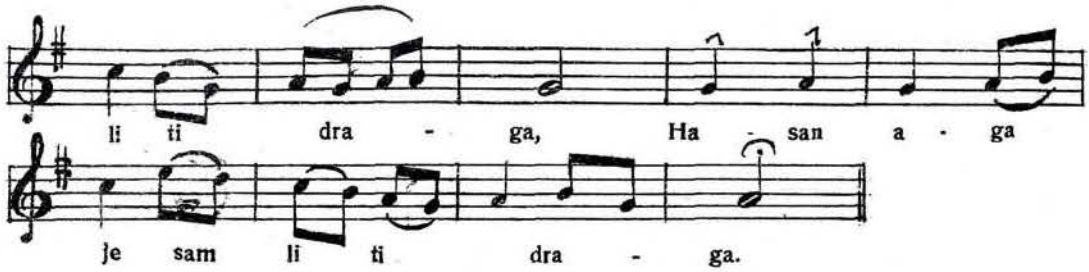

542.

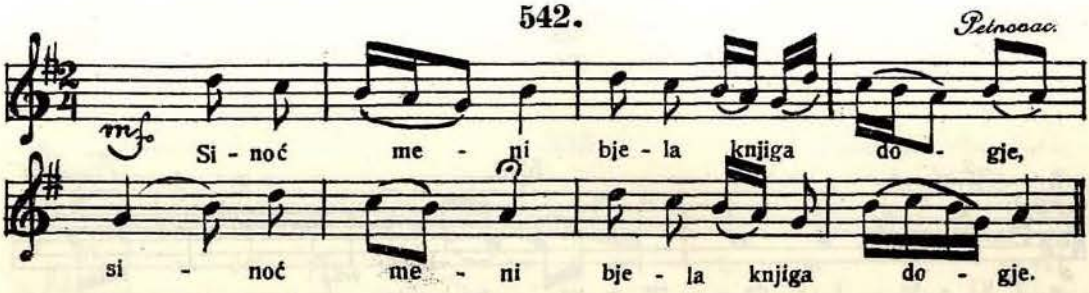

543.

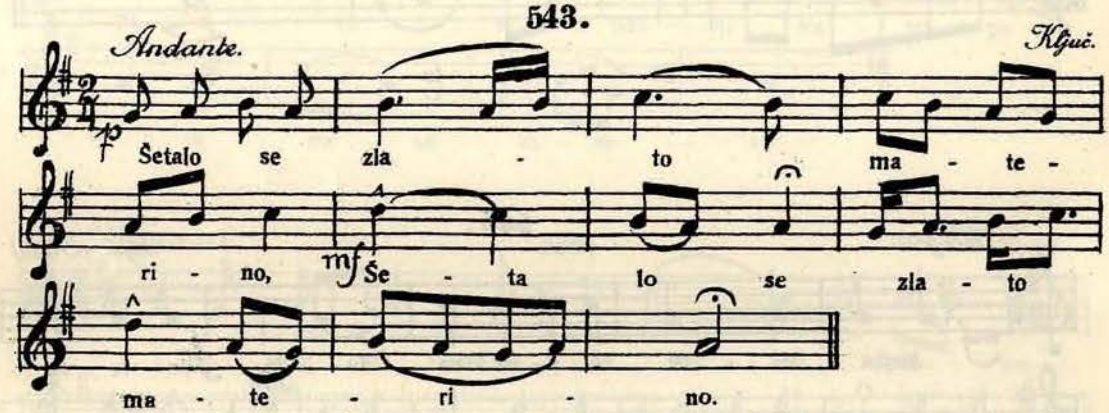

544.

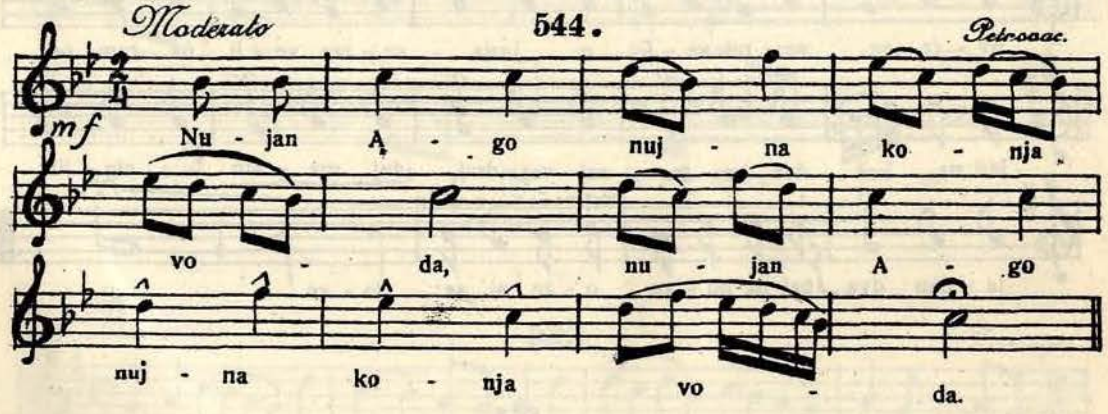

545.

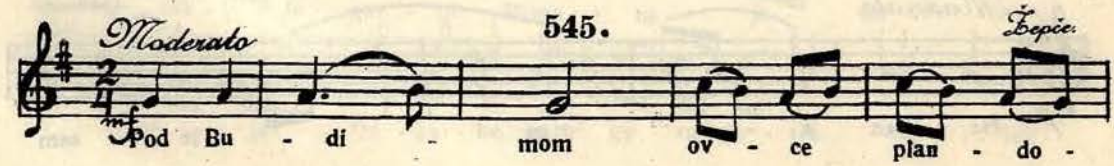

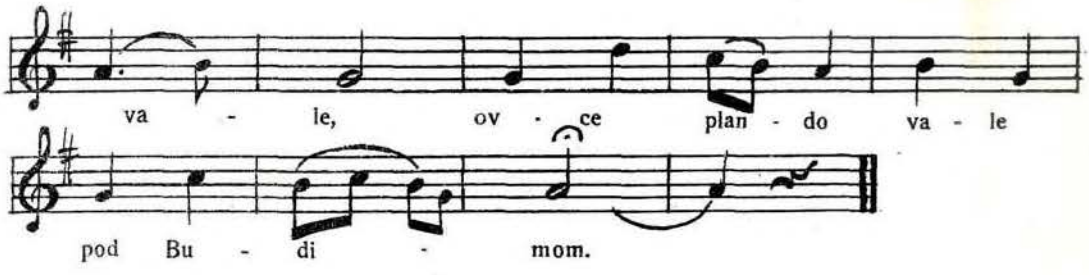

546.

Moderato. *Konjic.*

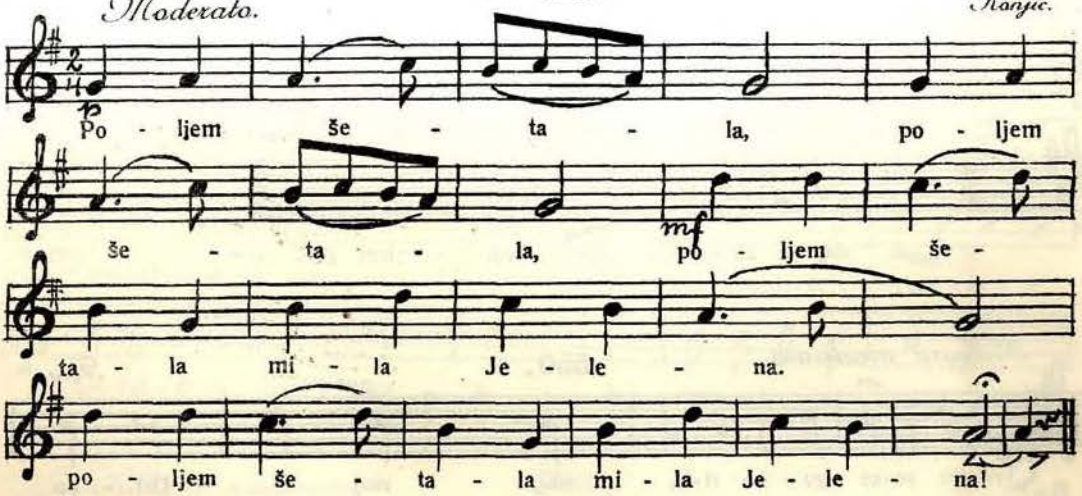

547.

Allegro moderato. *Jeleč.*

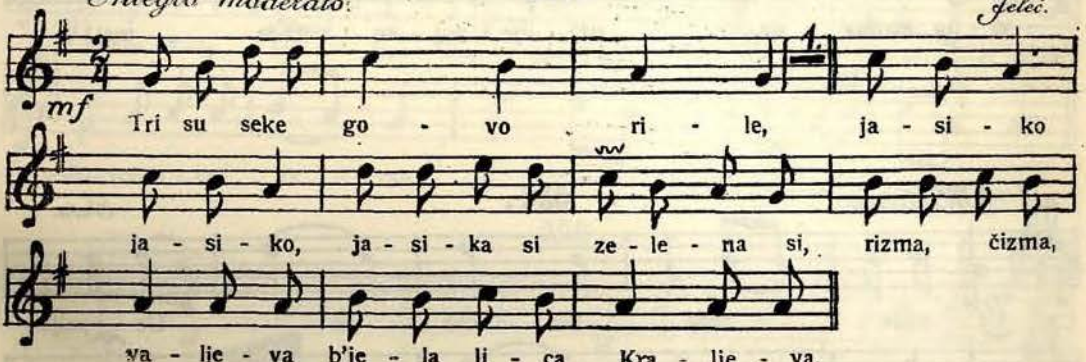

Allegro moderato.

548.

Jajce.

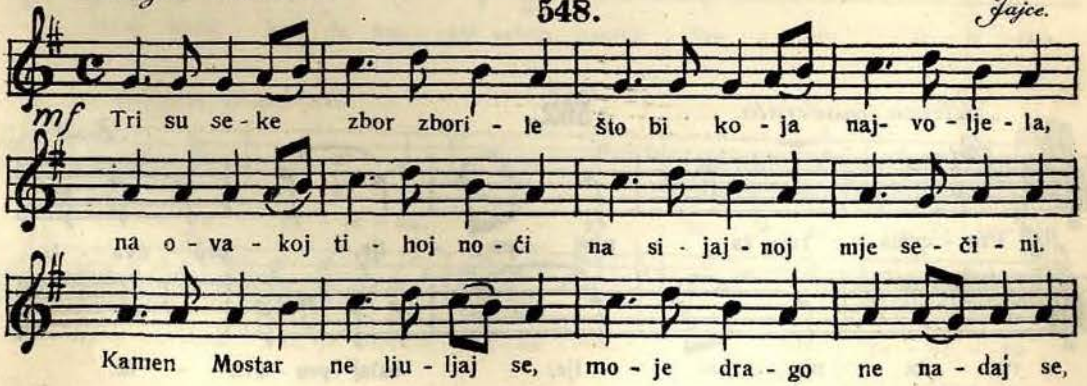

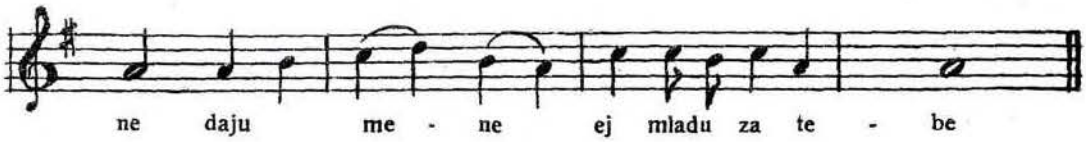
ne daju me - ne ej mladu za te - be

549.

Allegro moderato. *Nevesinje.*

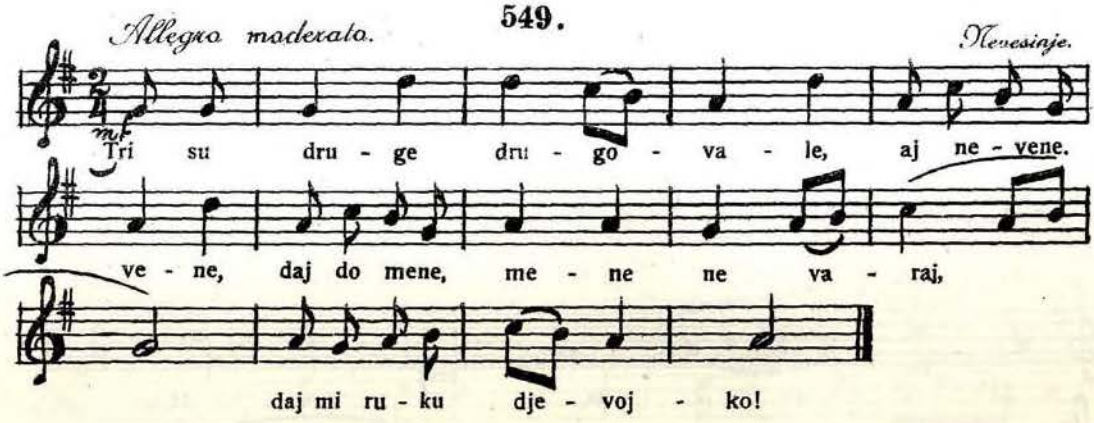
Tri su dru - ge dru - go - va - le, aj ne - vene.
ve - ne, daj do mene, me - ne ne va - raj,
daj mi ru - ku dje - voj - ko!

550.

Allegro moderato. *Foča.*

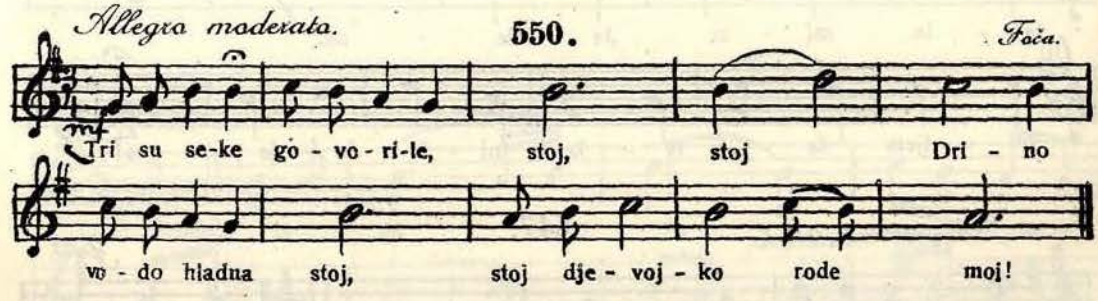
Tri su se-ke go - vo - ri-le, stoj, stoj Dri - no
vo - do hladna stoj, stoj dje - voj - ko rode moj!

551.

Moderato. *Foča.*

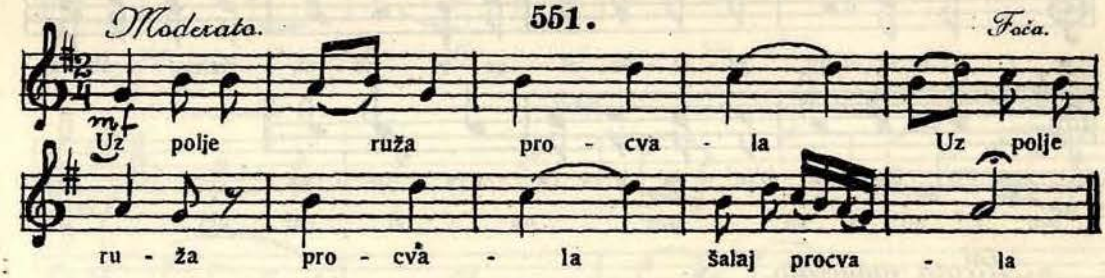
Uz polje ruža pro - cva - la Uz polje
ru - ža pro - cva - la šalaj procva - la

552.

Allegro moderato. *Brod.*

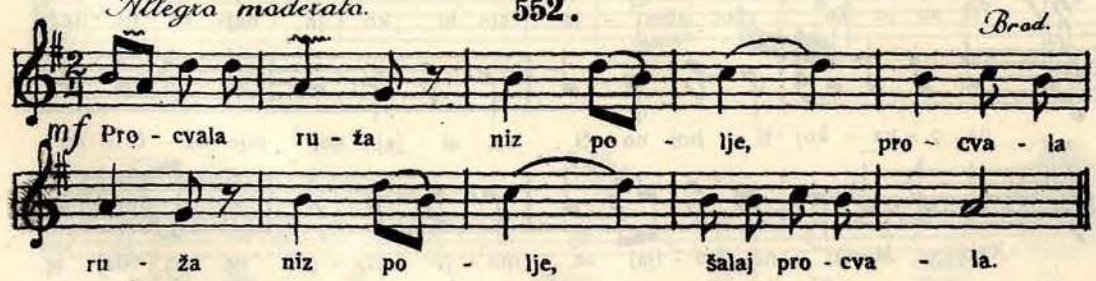
Pro - cvala ru - ža niz po - lje, pro - cva - la
ru - ža niz po - lje, šalaj pro - cva - la.

Moderato. **553.** *Brod (Ciganska)*

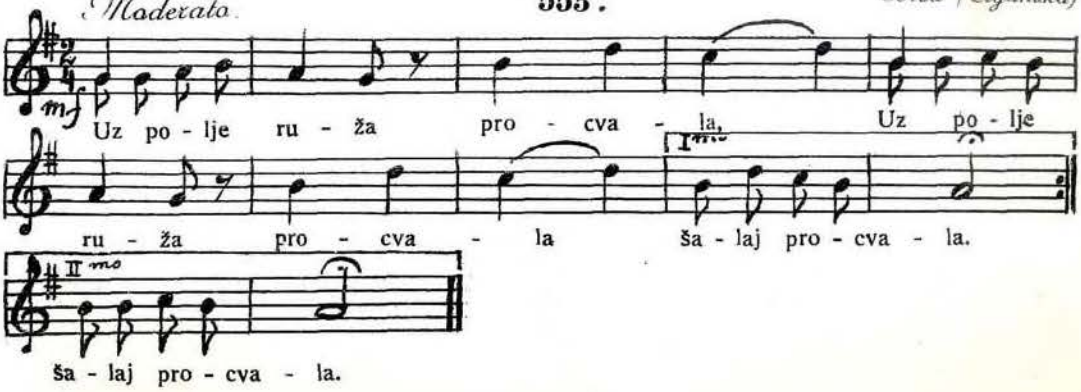

Allegro moderato. **554.** *Gacko.*

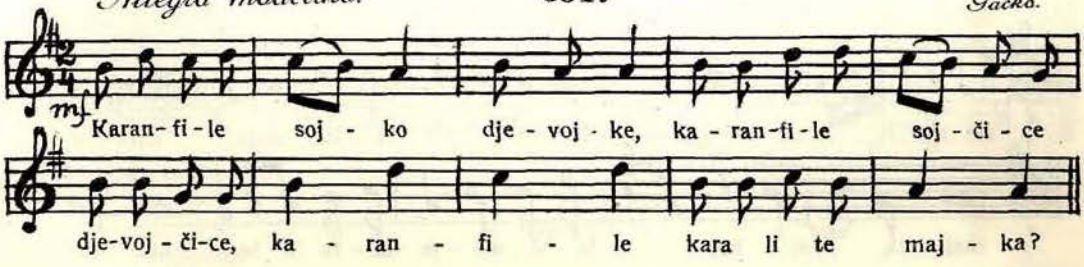

Allegro moderato. **555.** *Stolac.*

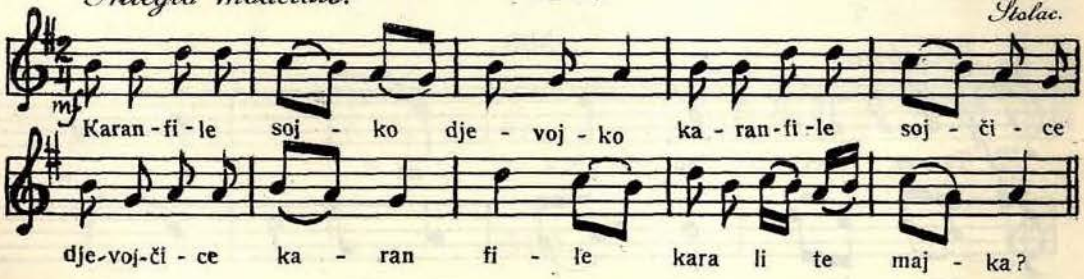

Moderato. **556.** *Doboj.*

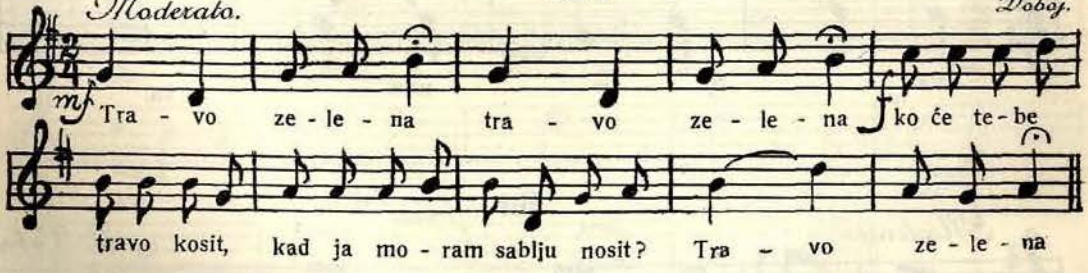

Allegro moderato. **557.** *Trnovo.*

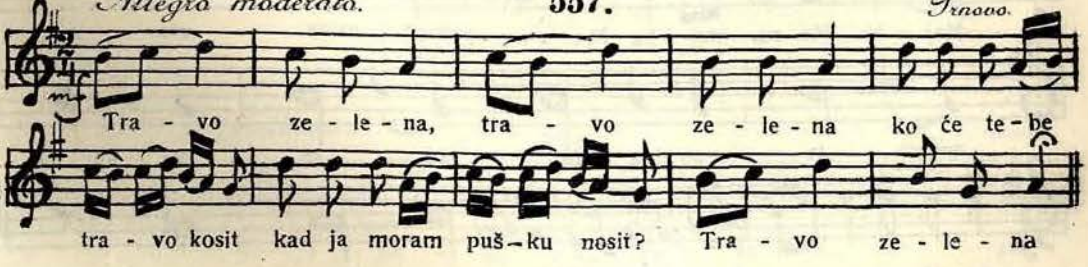

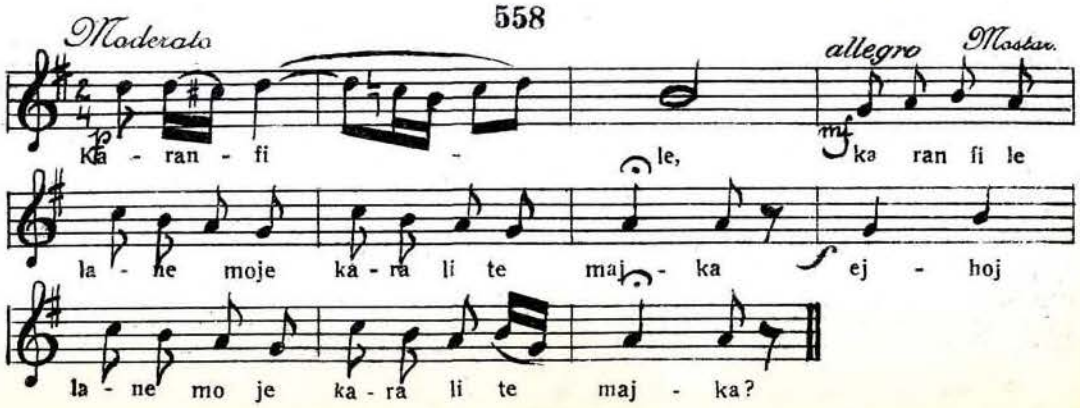
558
Moderato
allegro
Mostar.
p
mf
Ka - ran - fi - le, ka ran fi le
la - ne moje ka - ra li te maj - ka ej - hoj
la - ne mo je ka - ra li te maj - ka?

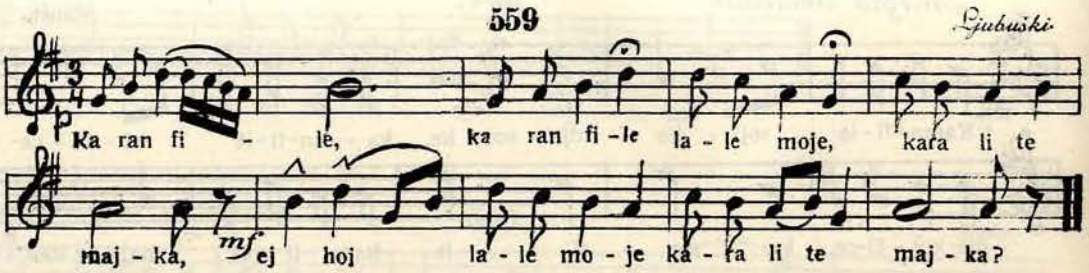
559
Ljubuški.
p
mf
Ka ran fi - le, ka ran fi - le la - le moje, kara li te
maj - ka, ej hoj la - le mo - je ka - ra li te maj - ka?

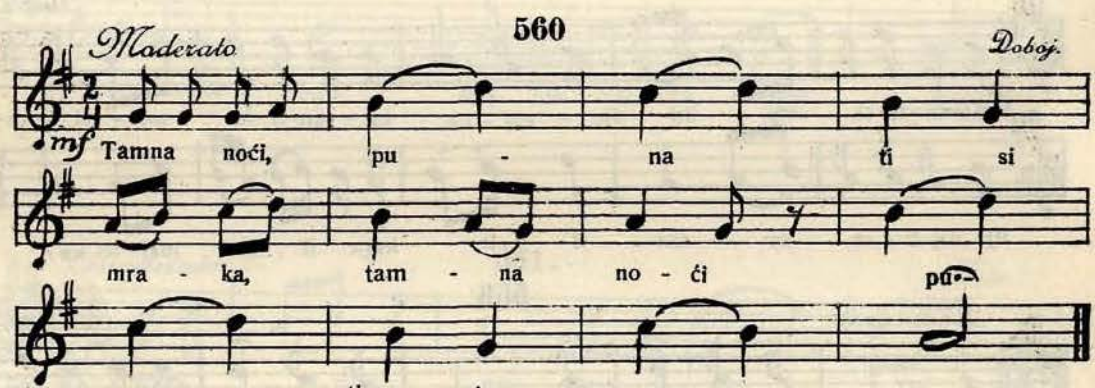
560
Moderato
Doboj.
mf
Tamna noći, pu - na ti si
mra - ka, tam - na no - ći pu
na ti si mra - ka.

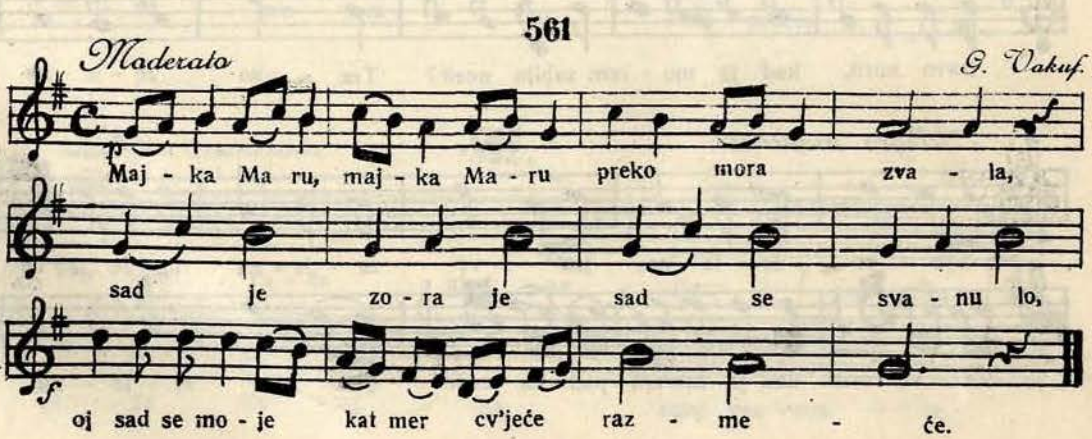
561
Moderato
G. Vakuf.
p
f
Maj - ka Ma ru, maj - ka Ma - ru preko mora zva - la,
sad je zo - ra je sad se sva - nu lo,
oj sad se mo - je kat mer cv'jeće raz - me - će.

562.

Moderato. *Čajniče.*

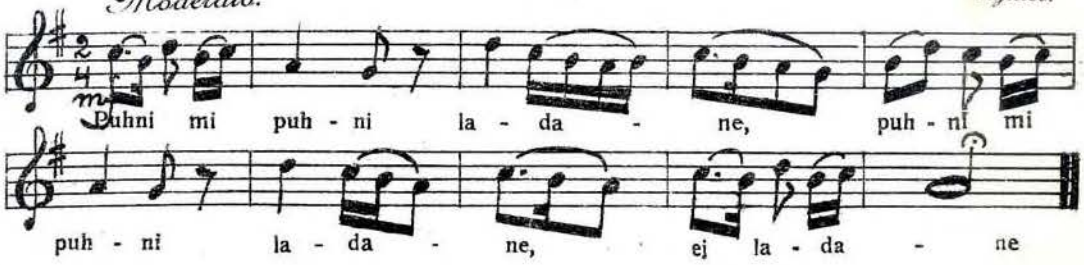

563.

Moderato *Foča.*

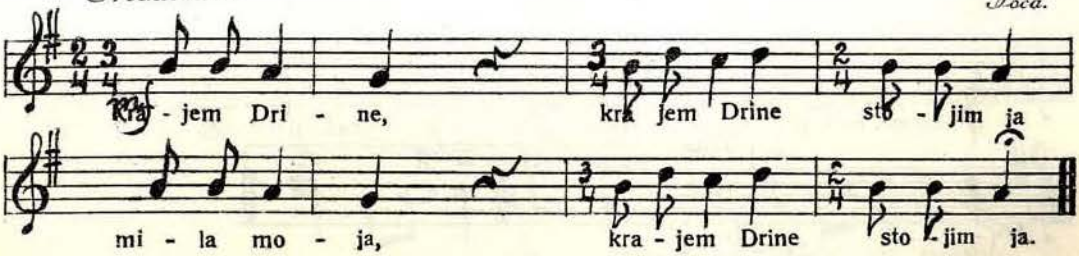

564.

Andante. *Foča.*

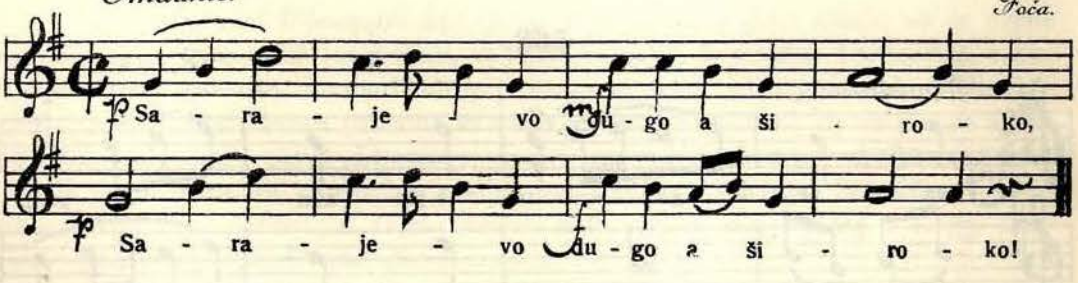

565.

Andante. *Foča.*

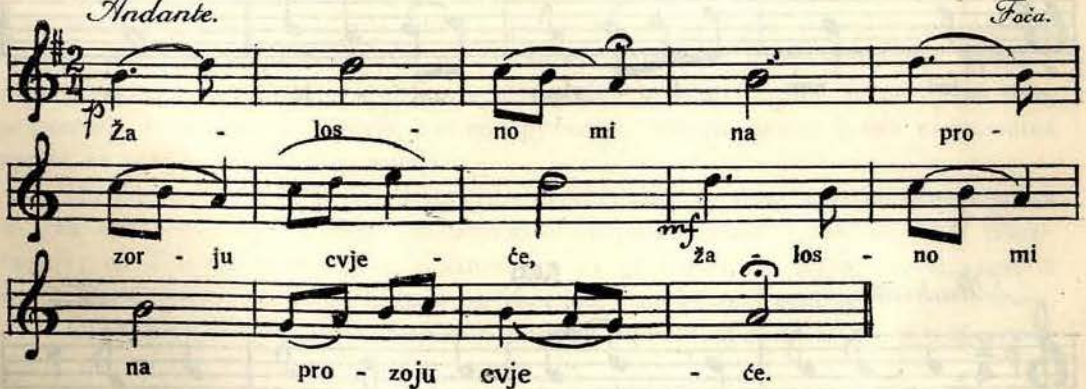

Allegro moderato. 566. *Trnovo.*

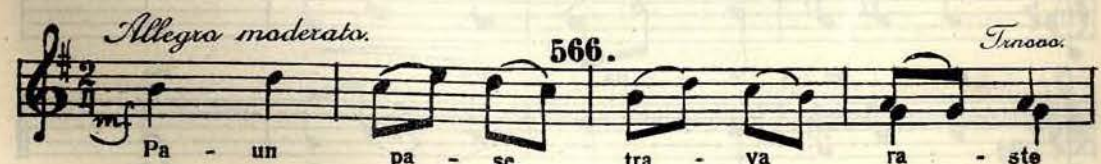

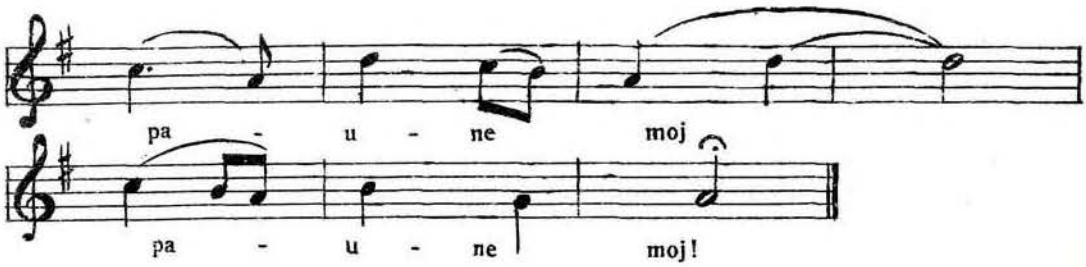
pa - u - ne moj
pa - u - ne moj!

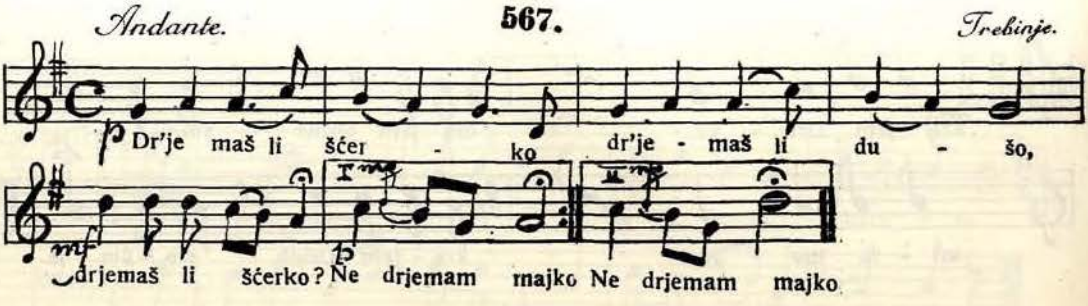
Andante.
567.
Trebinje.
Dr'je maš li šćer - ko dr'je - maš li du - šo,
drjemaš li šćerko? Ne drjemam majko Ne drjemam majko

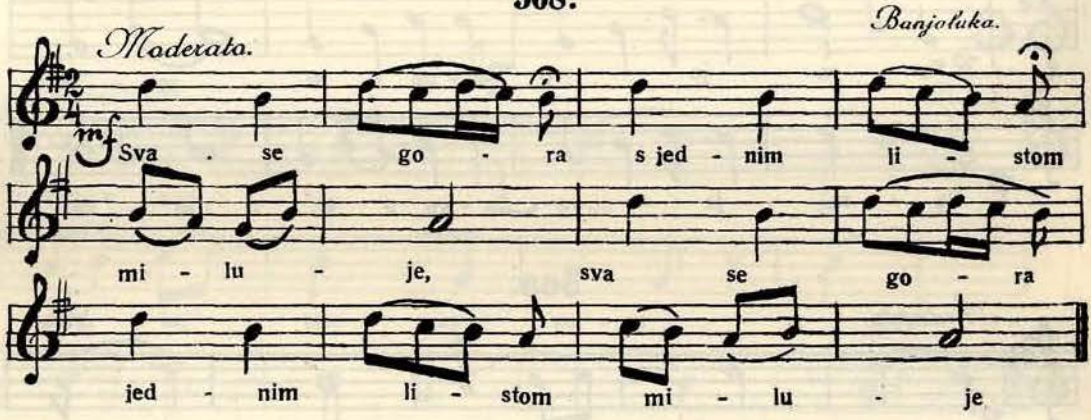
568.
Banjoluka.
Moderato.
Sva - se go - ra s jed - nim li - stom
mi - lu - je, sva se go - ra
jed - nim li - stom mi - lu - je

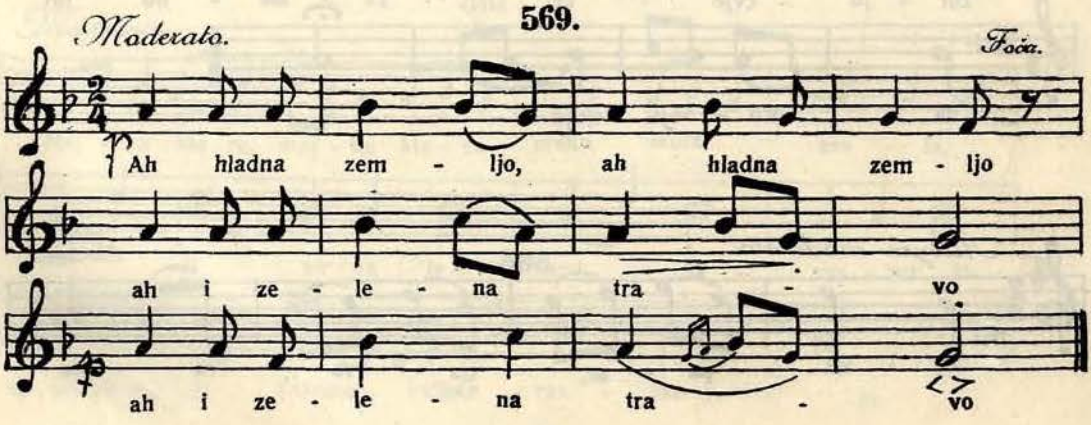
569.
Moderato.
Foča.
Ah hladna zem - ljo, ah hladna zem - ljo
ah i ze - le - na tra - vo
ah i ze - le - na tra - vo

Нови кукци пећинари из Босне и Херцеговине.

Описао
Виктор Апфелбек (Apfelbeck), Сарајево.

Coleoptera speluncaria nova in Bosnia-Hercegovina inventa.

A **Victore Apfelbeck** Sarajevensi
descripta.

---

1. *Trechus (Duvalius) maglajensis* n. sp.

Trecho (Duvalio) Winneguthi Apf. (h. op. XIX, 1907, p. 305) affinis, ab eo capite sat angustiore, temporibus longioribus, subdilatatis, sulcis frontalibus brevioribus, minus divergentibus, punctum supraorbitalem posteriorem haud contingentibus; prothorace paulo longiore, basin versus paulatim et minus arcuatim angustato; elytris postice magis dilatatis, profundius striatis antennisque paulo longioribus divergit. A *Trecho Reiseri* Ganglb. corpore majore, temporibus postice paulo dilatatis sulcisque frontalibus brevioribus, magis divergentibus; a *Trecho Reitteri* Mill. corpore majore, capite longo, elongato temporibusque subdilatatis distinguendus. Lg. 5·5 *mm.*

Bosn. septentr. c. In antro prope Maglaj a Dom. E. v. Dombrowski inventus.

Најближи је *Trechus (Duvalius) Winneguthi* Apf. („Гласник зем. муз. у Босни и Херцеговини", XIX., 1907., стр. 305.), а разликује се од њега знатно ужом главом, чеоним браздама, које су краће те не сижу сасвим до супраорбиталне точке а отрага слабије дивергирају, вратним штитом, који је нешто дуљи те се према бази редовитије и правоцртно сужује, дубље прутаним, отрага нешто јачим покровцима крила те нешто дуљим пипаљкама.

Од *Trechus Reiseri* Ganglb. разликује се нешто проширеним слепочницама, краћим чеоним браздама, које не сижу до стражње супраорбиталне точке те јаче дивергирају; од *Trechus Reitteri* Mill. разликовати га је одмах по дугој уској глави и слабо проширеним слепочницама, а од обих још и по знатној величини. Дуг 5·5 *mm.*

Сјеверна Босна. У Мегари код Маглаја обретен од госп. Е. пл. Домбровског.

2. *Trechus (Anophthalmus) Pfeiferi* n. sp.

Trecho (Anophthalmo) Apfelbecki Ganglb. proximus, ab eo capite multo angustiore, temporibus haud dilatatis, frontis margine laterali haud gibbose elevato, elytris perelongatis, vix striatis corporeque multo minore valde divergit.

Caput ovale, prothorace paulo longior et vix latior, mandibulis longis, productis, temporibus vix dilatatis, sulcis frontalibus longis et profundis, modice divergentibus,

punctum supraorbitalem posteriorem contingentibus, frontis margine laterali supra antennarum basin modice incrassato, haud gibbose elevato. Prothorax planior, longius cordiformis, basi margine anteriore multo angustior, lateribus minus rotundatis, basin versus subtilius paulatimque angustatus, angulis posticis acutioribus extus magis prominentibus. Elytrae perelongatae, striis tribus internis rudimentariis, exterioribus nullis, stria tertia punctis tribus piliferis instructa. Lg. 4·75 *mm.*

Bosnia mer. or. In antro „Borija" nominata prope Kalinovik specimen unicum a dom. L. Pfeifer inventum.

Донекле је сродан само са *Trechus (Anophthalmus) Apfelbecki* Ganglb. а разликује се од овога само уском главом, постраним чеоним рубом, који се не издиже грбасто над корјеном пипаљице, непроширеним слепочницама, готово непрутаним, више спруженијим покровцима крила те тиме, што је доста мањи и није сличан никојој другој познатој врсти *anophthalma.* По свом хабитусу сјећа ова нова врст већ више на врсти *Aphaenops,* осим дугих ногу, које су засебно обиљежје потоњих.

Глава дугуљасто овална, нешто дуља и мало шира него ли вратни штит са дугачко провирујућим мандибулима иза дугих слепочница, које су једва или никако одебљале а на кратко сужене као врат. Чеоне бразде су дуге и дубоке, отрага само умјерено дивергентне те свршавају у стражње супраорбиталне точке. Постран руб чела одебљао је иза корјена пипаљице само као шипка (а не као у *A. Apfelbecki* као грба). Вратни штит је плоснатији, дуље срцолик, постранце слабије изобљен, према бази слабије и постепеније сужен а стражњи углови избочују се још оштрије и јаче на поље; на бази је много ужи него на предњем рубу. Покровци крила су опруженији него у *A. Apfelbecki,* три нутарње прутице сачуване су само као рудименти а остале се и не виде; на трећој пруги има три убодене точке, провијене четињама. Дуљина 4·75 *mm.*

Југоисточна Босна. У пећини Борији код Калиновика сабран од госп. надпоручника Леандра Пфајфера (Pfeifer) и по њем прозвана.

Једини до сада нађени комад нађен је у кутији са мёком, која је дуље времена била у пећини, уз *Antroherpon Hoermanni* Apfelb., *Apholeuonus Sturanyi* Apfelb. и *Laemostenus cavicola* var., те је веома оштећен на ногама и на десном покровцу крила, јер га је ваљда *Laemostenus* стао гристи.

Послије се без успјеха кушало, да се ухвати други комад те ванредно занимиве врсти.

Тип се налази у збирци зем. музеја у Босни и Херцеговини.

3. *Trechus (Anophthalmus) Noesskei* n. sp. ♀

Trecho (Anophthalmo) Paganettii Ganglb. affinis, ab eo prothorace breviore, lateribus usque ad angulos posteriores fere aequaliter rotundatis, elytris convexioribus, brevioribus, lateribus magis rotundatis ad humeros subangulatim angustatis, striis subtilioribus *extus evanescentibus,* antennis paulo brevioribus corporeque paulo minore; a *Trecho (Anophthalmo) amabili* Schauf. corpore breviore, elytris brevioribus lateribus valde rotundatis, *substriatis,* humeros versus subangulatim angustatis striaque suturali ut in *Trecho (A.) Paganettii* flexa distinguendus. Lg. 4·5 *mm.* ♂ ignotus.

Herzegovina merid. occ. In antro montis „Orien" ad Dalmatiae confinium a Dom. Noesske dresdensi inventus.

Најближи је *Trechus*-у *(Anophthalmus) Paganettii* Ganglb. а разликује се од њега краћим вратним штитом, који се постранце до стражњих углова готово поједнаким

луком сузује, раменима, која су изобљенија, краћа, мање једномјерно елиптична а постранце јаче заокружена и покровцима крила, који су нешто искошени, много финије и према вани слабије прутани, нешто краћим пипаљицама и мањом величином. Од *Trechus*-а *(A.) amabilis* Schauf. разликује се здепнастијом грађом тијела, особито кратким, постранце јако изобљеним покровцима крила, угластим раменима, прутицама, које се према вани губе и тиме, да (као у *A. Paganettii*) пруга шва иде различним правцем. Дуљина 4·5 *mm.*

Херцеговина. У једној пећини у Орјену на далматинској граници нађен од госп. дра Неске (Noesske) из Дражђана један егземплар.

4. *Parapropus Pfeiferi* n. sp.

Parapropo sericeo valde affinis, ab eo capite paulo angustiore, prothorace paulo longiore, subcylindrico, ante basin lateribus minus sinuato, elytris planioribus, minus declivibus, paulo longius pilosis, eorum *humeris* prothoracis basin evidenter *superantibus, apice truncatis,* in ♂ tibiis anticis subdilatatis *tarsisque anticis evidenter dilatatis* divergit. A *Paropropo Ganglbaueri* Ganglb. et *P. humerali* Apfelb. *prothorace* multo longiore, *fere cylindrico, elytris apice truncatis* tarsisque anticiis in ♂ minus dilatatis, a *Parapropo Ganglbaueri* etiam elytrorum humeris superantibus, a *P. humerali* elytris paulo latioribus, lateribus magis rotundatis corporeque majore distinguendus. Lg. 5—5·5 *mm.*

Bosnia septentr. occ. In antro prope Vrhovi inter urbem Ključ et Sanskimost a Dom. L. Pfeifer inventus.

С њим је *Parapropus sericeus* врло сродан, али се од њега разликује нешто ужом, једнолико овалном главом, вратним штитом, који је такође нешто дуљи, цилиндричан, испред базе с обје стране мало изобљен те нешто грубље и гушће пунктиран, покровцима крила, који су плоснатији, отрага блаже опадају, на врху су много шири и мање више углуто заокружени, кусасти и нешто дуљих длака а јасно проминентна рамена нису посве са стражњим угловима вратног штита изобљени, предњим тибјама, које су шире и предњим тарсима, који су прилично јако проширени у ♂.

Од *Parapropus Ganglbaueri* Ganglb. и од *humeralis* Apfelb. разликује се много дуљим, скоро цилиндричким вратним штитом, покровцима крила, који су на врху широко и угловито заокружени и кусасти те слабијим предњим тарсима у ♂ а од првога се још лахко разликује раменима, која су јасно проминентна. Дуљина 5·5 *mm.*

Сјеверозападна Босна. У једној пећини код Врхпоља између Кључа и Санског Моста сабрао већином госп. надпоручник Пфајфер.

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

Sarajevo, oktobar—decembar. **1908.** Сарајево, октобар—децембар.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Crtice iz srednjega vijeka.

(Na osnovu dubrovačkih arhivalija.)

Priopćio

dr. **Ćiro Truhelka.**

I. Vlatko Vlagjević.

Jedno od prvih sredovječnih mramorja što me je u Bosni zanimalo bijaše sredovječno groblje u Lagjevini ili bolje Vlagjevini, koje svakog polaznika zadivljuje ogromnom veličinom kamenih spomenika te sam ga davno — u god. 1889. — opisao u našem „Glasniku zemaljskog muzeja“ u prvoj svesci na str. 72.—76.

Ljetos sam opet imao prilike da posjetim i da se divim tome gorostasnom mramorju pa da revidiram oba natpisa na grobnicama eponima mjesta Vlatka Vlagjevića i vojvode Miotoša. Pošao sam na Vlagjevinu u namjeri da se osvjedočim, bi li eventualno moguće bilo prenijeti ta dva velezanimiva spomenika u Sarajevo, gdje bi se na dostojan način smjestili u novoj zgradi zemaljskog muzeja i da proučim poteškoće, koje bi valjalo svladati za transporta takih golemih spomenika.

O golemoći ovih spomenika daju nam ovi podaci najbolju sliku: grobni kamen Vlatka Vlagjevića ima oblik dugoljaste kocke duge 2·95 *m*, široke 1·13 *m*, visoke 1·42 *m* a stoji na podnožnoj ploči, koja je s njom srasla, dugoj 3·57 *m*, širokoj 1·61 *m* i debeloj 0·68 *m*, dočim je spomenik vojvode Miotoša kocka, duga 2·61 *m*, široka 1·70 *m*, visoka 1·08 *m* a podnožje iz istog komada istesano je 3·01 *m* dugo, 1·95 *m* široko a 0·36 *m* debelo.

Ako ove mjere kubiciramo i uvažimo specifičnu težinu vapnenca, iz kojega su isklesani, predstavlja prvi spomenik kubični sadržaj od 8·64 m^3 a težinu od 23.400 *kg*, drugi kubični sadržaj od 6·90 m^3 a težinu od 18.768 *kg*. I ti brojevi upravo nas neodoljivo nukaju, da se divimo fizičnoj snazi srednjega vijeka, koja je znala uz najprimitivnija tehnička pomagala da svlada take goleme mase oporoga kamena i da ih smjesti daleko od mjesta, na kome ih je priroda stvorila.

Ovom prilikom revidirao sam i oba natpisa i čitao na grobnici Vlatka Vlagjevića:

+ ВЬ НМЄ ѠЧА Н СННА Н СВЄТГО ДХА СЄ ЛЄЖН ВЛАТКО ВЛАВНѪЬ КОН НЄМОЛАШЄ ННЄДНОГА ѴЛОВКА ТАК МОГНА А ѠЪНДЄ МНОГО ЗЄМЛЄ А ДОМА ПОГНБЄ А ЗА ННМЬ НЄ ОСТА НН СНЬ НН БРАТЬ А НА НЬ ѸСНѴЄ КАМН НЄГОВЬ ВОЄВОДА МНѠТОШЬ СЛѸЖНЧА БОЖНѠМЬ ПОМОѪЮ Н КНЄЗА ПАВЛА МНЛОСТОЮ КОН ѸКОПА ВЛАТКА ПОМЄНѸ БГА.

Natpis na grobnici voevode Miotoša glasi:

+ ВЬ НМЄ ѠЧА Н СNА Н СВЄТОГА ДѸА СЄ ЛЄЖН ВОЄВОДА МНОТОШ СВОНМЬ [С]НNОМЬ СТѢЄПКОМЬ СВОМѸ ГДNѸ ВЛАТКѸ ВЛАѮЄВНѮѸ КОNЬ NОГѸ КОНМѸ ПОСЛѸЖН ЖНВѸ А МРЬТВА ПОБНЛНЖН БОЖНОМЬ ПОМОѮЮ Н КNЄЗА ПАВЛА МНЛОСТНЮ А NН СЄ КОПАНТЄ NА ПЛЄМЄ[NН]ТОМЬ Н ПРАВН ВОЄВОДА МНОТОШ Н МNОГО ѠТ МОЄ РѸКЄ NА ЗЄМЛН БН А Ѣ NН ѠТЄNНЄМ НКОГЬ NЄ БН МРЬТВА NН КРНВО ѸБНТ.

Ovo čitanje u mnogo čemu je potpunije od mog prvog, jer me je ovaj puta služilo dvadesetgodišnje iskustvo i poznavanje našeg sredovječnog lapidarnog pisma i tako se ono od mog prvog razlikuje u nekim sitnicama. Osobito druga pola na natpisu Miotoševu, koja mi je prvi put bila nejasna, čitam, ako korigiramo evidentne pogrješke klesara, ovako: *„a i sekopan je na plemenitom; i pravi voevoda Miotoš; i mnogo od moe ruke na zemlji bi; a ja ni (h)otenjem (n)ikog ne bi mrtva ni krivo ubita.“* .....

Prema tomu je to u lapidarnom stilu izrečena hvala pokojnikovih vrlina: njegove moći i pravednosti.

Ime Miotoša valja ovako čitati a ne Miogoš, a što se tiče pridjevaka СЛѸЖНЧА može se čitati i „s Lužina“, kako sam čitao prvi puta ali i *„s Lužica“*, jer je u predzadnjeg slova prva hasta u dônjem dijelu krnjava i prijeka hasta nije kosa nego vodoravna. Ako valja čitati Lužica, našli bi tome mjesnom imenu analogiju u Lužcima u Dônjem Kraju, koji se spominju u listini Stefana Dabiše od 26. aprila 1395. (Mikl. str. 224), što bi nas ali odbacilo predaleko na zapad.

Istaknuti valja, da su oba natpisa spomenici ikavštine na jednoj točki, koja je podosta odmakla od današnjeg centra ikavštine na istok. Čisto ikavski su oblici „usiče“ i „pobiliži“ a afektirana je gotovo ikavština ako na Miotoševom spomeniku piše koimu posluži mjesto kojemu posluži. Danas u onom kraju nema traga ikavštini jer je narod na Glasincu i na istočnom njegovom rubu početkom prošlog vijeka doseljen iz Crne Gore i ponio sobom ijekavštinu, dočim su sredovječni ikavski starosjedioci ili nestali ili zamijenili svoje narječje za ijekavštinu.

O ličnostima, koje se spominju u oba natpisa, nisam za prve svoje publikacije znao nikako izvijestiti, jer u do onda poznatim sredovječnim pismenim spomenicima ne sretamo nigdje njihova imena. Iz sadržaja obih natpisa moglo bi nam se nametnuti samo jedno razmatranje: Vlatko Vlagjević ne bijaše ni plemić, ni velmoža, ni knez, ni vojvoda jer bi mu se jamačno dodavao imenu i naslov, koji dolikuje njegovom socijalnom položaju, a ipak ima on na svom grobu onako krasan spomenik a na spomeniku mu je zabilježeno, da *„božiom pomoćju i kneza Pavla milostoju“ „na n' usiče kami negov' voevoda Miotoš“, „koji ukopa Vlatka pomenu(v) Boga“*. Što više, kada je taj voevoda Miotoš — a vojvode su u ono doba bili najviši stepen plemstva i velmoža — umro, zakopaše ga zajedno sa njegovim sinom Stjepkom Vlatku Vlagjeviću, *„svomu gospodinu kon' nogu“* te se ponovno ističe, da mu je živu poslužio *„a mrtva pobiližio božiom pomoćiju i kneza Pavla milostiju“*.

Ako se jedan sredovječni vojvoda na ovaj način ponizuje pred jednim čovjekom, koji nema plemićkoga atributa, ako se dapače hvali, da mu je služio i za života i poslije smrti, onda nam je bez sumnje dozvoljeno ustvrditi, da je taj Vlatko Vlagjević uživao — bilo s kojeg mu drago razloga — u svojih suvremenika vanredno štovanje. Razlog tome štovanju mogli bi tek konjekturom naslućivati.

Kada sam se bavio prošlog ljeta proučavanjem dubrovačke arkive naišao sam i na veoma zanimive tragove ovome Vlatku Vlagjeviću.

U nedjelju, na dan prvog septembra 1397. raspravljalo je veliko vijeće dubrovačko o jednom Vlatku Vlagjeviću, koji je bez sumnje ista ličnost s onim zakopanim na Vlagjevini te je o tome uvrštena slijedeća stavka u zapisnik:

Die sabbati primo septembris (1397) in maiori consilio.

Prima pars de dando libertatem domino rectori cum eius minori consilio et cum consilio rogatorum, quod propter aduentum nobilis Vlatchi Vlagieuich possit facere id, quod eisdem videbitur oportunum in omnibus et per omnia, prout facere possit presens consilium.

Prema tome ovlašćuje veliko vijeće dubrovačko svoga rektora, da sa malim vijećem i sa vijećem umoljenih (Rogati) odredi sve, što bi bilo shodno za dolazak „plemenitoga" Vlatka Vlagjevića. Na te pripreme mora da se polagala osobita važnost i prešnost, jer se ovaj zaključak bezodvlačno dojavio vijeću umoljenih, koje se isti dan — možda po podne — sastalo, da o toj stvari vijeća, a pojedine točke vijećanja zabilježene su u zapisniku ovako:

Die primo Sept. (1397).

Prima pars de deliberando mo super facto istius Vlagieuich[1] *de ipsum honorari; — de donando prefato nobili Vlatcho in rebus usque ad quantitatem iperperorum trecentorum; — de mittendo ambaxatores ad ipsum Vlatcho; — de mittendo duos ambax.; — de mittendo duos barchas cum ipsis ambaxatoribus*[2]*; — de mittendo solum vnam barcham siue batellum; — de dando ipsis ambaxatoribus sex famulos; — de non stanciando (sc. expensas ipsis ambaxatoribus); — de dando ipsis ambaxatoribus quod possint donare ex se vsque ad iperp. viginti in rebus de denariis comunis.*

Ambaxiatores electi ad prefatum Vlatcho: ser Michael de Rasti ball. XVIII; ser Marin de Zereua ball. ϕ; ser Paschoe de Rasti ball. XX; ser Andreas de Volzo ball. XVIII; ser Matchus de Georgio ball. XX; ser Rafael de Goze ball. V[3]*).*

*

Vijeće umoljenih prihvatilo je ove predloge, o kojima se pretresalo: da se Vlatko Vlagjević, koji je, kako smo gore vidili, imao doći u Dubrovnik, na dolasku počasti, da mu se sa strane općine predadu darovi u vrijednosti od trista perpera, da mu se pošalju dva poslanika a s njima da se pošalje jedna barka ili lagja, koja bi ga imala jamačno prevesti u Dubrovnik; ove poslanike da prate šestorica sluga a troškovi poslanstva da se ne ustanove posebno nego da se naplate po običnim ustanovama statuta; napokon dozvoljava se, da i poslanici daruju Vlatka Vlagjevića u svoje ime, a na trošak komuna, darovima, vrijednim dvadeset perpera.

Kao poslanici Vlatku odabrani su prema zabilježenom skrutiniju Paško Resitć i Matko Gjorgjić, svaki sa dvadeset glasova vijećničkih.

Dalji podaci o ovom posjetu Vlatka Vlagjevića u Dubrovniku, o njegovom boravku i o svrsi ovoga puta nam fale, ali ako se dubrovačko vijeće sprema, da

---

[1]) Na margini: „*Pro Vlatcho Vlacheuich*".

[2]) Ovaj predlog nije usvojen.

[3]) Consil. Rog. vol. 31, fol. 101.

posebnim poklisarima dočeka i daruje kojeg bosanskog čovjeka, onda je bez dvojbe, da je to bio ili osobiti velmoža ili čovjek osobita upliva, od koga se Dubrovnik nadao znatnoj političkoj koristi. U Dubrovniku bijaše običajno posebnim ceremonijama dočekivati strane — osobito bosanske — odličnike, u jednu ruku da sjajem dočeka istaknu pred došljakom veličinu svoju a u drugu da darovima, koji otvaraju svaka vrata, podmite njegovo prijateljstvo. Suma svote potrošena u te darove bila je uvijek proporcijonalna uplivu ličnosti, koju bi počastili i koristi te dobiti, kojoj su se od nje nadali: Dubrovčani bili su trgovci *par excellence* a svaki i najmanji trošak imao im nositi prîda.

Novac, što bi ga Dubrovčani votirali za darivanje bosanskih plemića, odmjerili bi dakle prema uplivu. Tako — da navedem nekoliko primjera iz subližnje dobe — zaključeno je 28. juna 1399. da se Vukašinu Zlatonosoviću prigodom njegova vjenčanja daruje darova u vrijednosti od 40 perpera, 8. jula 1399. votiraju se Vukosavu Nikoliću darovi od 100 perpera; 3. novembra 1399. votirano je Radiču Sankoviću kao vjenčani dar 300 perpera pa i sam herceg Hrvoja ne dobiva 26. marta 1403. veći dar od 300 perpera.

Kada je Radič Sanković Dubrovčanima ustupio selo Lisac zaključiše 22. augusta 1399. dati mu dar tek od 500 perpera. Ako dakle Dubrovčani šalju jednom velikom vojvodi Hrvoji tek dar od 300 perpera a tako i jednom Radiču Sankoviću onda je i Vlatko Vlagjević, kojemu se votira istovrjedni dar morao biti osoba, koja se po svom ugledu mogla — bar u ono vrijeme — uporediti sa Radičem ili sa Hrvojem.

Šteta što je dubrovačka arhiva nepotpuna te nam fale u zbirci Letere i Comissioni dio Levante baš iz ovog doba važne partije, pa tako nam fali i nalog, dan obim poslanicima poslanim Vlatku Vlagjeviću niti mi znamo, koja je bila svrha ovome poslanstvu.

Spomena Vlatku Vlagjeviću nalazimo opet podrug godine kašnje kada je vijeće umoljenih o njemu raspravljalo i na 10. marta 1399. ovo zabilježilo:

Die decimo Marcii (1399).

Prima pars est de deliberando super facto nuncii Vlagieuich.

Prima pars de dando libertatem domino rectori cum eius minori consilio de faciendo expensas pro vna barcha in eundo et redeundo Valonam pro ipso nuncio Vlagieuich; — de dando ramigeris brigentini grossos duos cum dimidio, supersalientibus grossos IIII^{or} singulo die, armando vnum remerium pro quolibet bancho et quatuor suprasalientes et capitaneo iperp. decem et hoc pro salario et expensis predictorum et non aliud.

Electio capitanei ipsius brigentini de voluntate: exiit ser Volzo M. di Baballio[1]*).*

Vlagjević, kako iz ovog razabiremo, slao je onda poslanika — ili je i sam polazio — u Valonu te je zamolio Dubrovčane, da mu dadu barku, koja će ga prevesti. Vijeće umoljenih ovlastilo je rektora i malo vijeće da za put u Valonu i natrag namiri troškove jedne barke; da se veslačima brigentina plati 2 groša, mornarima 4 groša na dan a kapetanu koji će voditi brod da se plati 10 perpera za trošak i plaću mornara. Za kapetana brigentina izabran je Vuk Bobalić.

I opet nam fali svaka vijest o tome što je Vlatko Vlagjević htio u Valoni, ali nema sumnje, da je tamo imao interesa, a da je kojom prilikom sam dospio u Valonu

[1]) Consil. Rog. Ref., vol. 31, fol. 130[1].

na to bi smjerala ona rečenica u njegovom samrtnom napisu, gdje se veli: *„a obide mnoge zemle a doma pogibe“*, iz čega proizlazi, da je za života bio na dalekim putovanjima.

Istaknuti valja, da se u gornjem zapisniku ono *„de deliberando super facto nuncii Vlagievich“* i *„ . . . pro ipso nuncio Vlagievich“* može dvojako shvatiti: da se tu naime radi o Vlagjevićevu poslaniku ali i tako, da je Vlagjević bio nečiji poslanik te polazio sam u Valonu. U potonjem slučaju bio bi taj zapis dokumenat jednog od onih putovanja, što se spominju na spomeniku Vlagjevini.

Ovi zapisi pa i način, kako se u dva nadgrobna spomenika slavi Vlatko Vlagjević nakon smrti njegove, dovoljno nam govore, da je taj čovjek, prem se ne ponosi atributima velmože, bila jedna od najuglednijih ličnosti svoga vremena u Bosni, a to si možemo tumačiti tako, da je njegov ugled, kome ne nalazimo osnova u plemstvu — na natpisu ne veli se ni da je zakopan na svom „plemenitom“ — bio duhovne naravi. Sva je prilika, da je Vlatko Vlagjević bio ugledni član bogumilske crkve, a kao takav bio je u doba, kada se bogumilstvo u Bosni najsnažnije razvilo, važna ličnost. Jedino njegov visok položaj u hierarhiji bogumilstva nam može tumačiti, da mu je jedan sredovječni voevoda za života služio a kada je umro, da mu se dao zakopati kod nogu.

Koju svećeničku čast je Vlatko zauzeo, da li je bio strojnik ili djed, to ne znamo, ali možda sam mu našao traga u nekom „Vlatku patarenu“, koji se doduše ne spominje prezimenom, ali se često spominje u zapiscima dubrovačke arkive te igra znamenitu političku ulogu.

To je dakako samo konjektura, koja se osniva na sličnosti imena i na tome da je i Vlatko Vlagjević bio bez sumnje visoki dostojanstvenik bogumilske crkve.

Drugi jedan Vlagjević imenom Tvrtko — možda stariji brat Vlatkov — spominje se u listini kralja Tvrtka I. izdanoj na 10. aprila 1378. u Trstivnici, u kojoj potvrgjuje dubrovačke privilegije te se megju svjedocima, koji su prisustvovali ovome aktu, navodi i ставилачь тврьтко влагђевикь. (Mikl., str. 189.).

O vojvodi Miotošu s Lužca[1]) nisam našao spomena, ako on nije identičan sa Miotošem Curićem, koji bijaše u službi Radoslava Pavlovića kao dijak te ga je upotrebljavao i kao poklisara. Njemu ima spomena u spomenicima u Pucića, str. 108., 109, 115. i u Miklošićevim Monumentima, str. 432., 433., 470. U svim tim spomenicima spominje se on kao klient familije Pavlovića, naime kao dijak vojvode Ivaniša i knezova Petra i Nikole i sinova Radoslava Pavlovića a unučadi glasovitog Pavla Radinovića, koji je jamačno identičan sa knezom Pavlom, spomenutim u oba natpisa.

II. Razbojstvo kneza Vuka.

U svojoj „Povijesti Bosne“ profesor Klaić, da karakteriše kakav je nered iza Sigismundovih ponovnih operacija po Bosni zaredao veli, da u Bosni nije bilo ni reda ni posluha a nasilja, nepokornosti i razbojstva da su preotela mah. Čak članovi kraljevske kuće dali su se na razbojstva a kao dokaz navodi epizodu, koja se 1412. odigrala nedomak Visokoga, gdje je nećak kralja Ostoje, Vuk, zaklao i orobio dubrovačkog trgovca Jakšu Bunića.

O ovoj epizodi, koju je Klaić poznavao tek po jednom pismu, priopćenom u Pucićevim „Spomenicima“ našao sam obilnijih spomenika u dubrovačkoj arkivi i držim,

[1]) Ime valja tako čitati a ne Miogoš s Lužina, kako sam ga prvi put čitao!

da će biti zanimivo — kao karakteristika tadanjeg vremena — na osnovu tih podataka potanje ju ocrtati.

Faktum, o kome se ovdje radi ustanovljuju spisi dubrovačke arkive ovako: U proljeće godine 1412. spremio se Dubrovčanin Jakša, sin Luke Bunića, trgovac u trgovištu Deževici kod Fojnice da pogje u Visoko te je ponio sobom sve srebro, što je kupio i novac, što ga je imao uza se. Na polasku preporučiše ga Pavao, knez deževičkog trga i tamošnji carinik [1]) u prisutnosti svih dubrovačkih trgovaca Vuku, nećaku kralja Ostoje, da putuje s njime u društvu. Na 8. maja, prije nego li stigoše pod Visoki, ubi Vuk mačem Jakova i ote mu sav njegov imetak. Kada su Dubrovčani, koji su se nalazili u Podvisokom, za to čuli pogjoše na mjesto, gdje se zbilo razbojstvo i nagjoše lješinu usmrćenoga bačenu u jednu šumu.

Čim je vijest o ovom zločinu, počinjenom od jednog člana kraljevske obitelji, stigla u Dubrovnik, javiše Dubrovčani 20. maja svojim poslanicima na kraljevom dvoru, Nikoli Gučiću i Matiji Gradiću te im naložiše, da idu pred kralja i da od njega zahtijevaju osvetu za ovu krv i restituciju svega srebra i novca, oteta pokojniku i da izjave, ako se za ovaj zločin ne namakne pravda, da je ugrožena sigurnost dubrovačkih gragjana i na drugim mjestima Bosne. Dalje im nalažu, da upotrijebe svaku priliku te da u razgovoru sa bosanskim velemožama svrate govor na zgodan način na ovaj tema. Istim pismom šalju četiri „slovjenska" pisma, jedno za kralja Ostoju a ostala za bosanske velikaše, koji bi bili na kraljevu dvoru.

Prepis pisma poslana kralju, datirana 16. maja 1412. sačuvan je u zbirci pisama, načinjenoj od Ruska, slavenskog pisara dubrovačkog a publiciran je od Pucića str. 113. U tom pismu karakterišu Dubrovčani taj zločin ovako: ХѠДЄ НАШИ ПО ТУРЧѢХЬ И ПО ИНѢХЬ ПОГАНЕХЬ ДА НИГДѢРЬ ТОЛИКА ЗЛА НАШѢМЬ НЕ УЧИНИШЕ КОЛИКО ТУЗИ i tuže bogu i kralju, da neporočnu krv njihova vlastelina dostojnom opravom poišče i osveti a srebro, što je Jakši ukradeno, da se preda Maroju bratu Jakšinu.

Istoga 20. maja, kada je odaslano pismo poslanicima poslaše oni pritužbu i kralju Sigismundu [2]) i mole ga, da on naloži, da se za ovu nevinu krv učini pravda a novac da se vrati.

Čini se, da je ova službena intervencija dubrovačke općine ostala bezuspješna, jer se u jesen diže sam Luka Bunić, otac umorena Jakše, da traži osvetu za prolivenu krv njegova sina.

Dne 3. oktobra 1412. vijećalo je vijeće umoljenih o tome i zapisalo u zapisnik:

Die III. Octobr. 1412 in consilio rogat.

Prima pars est de concedendo ser Luce de Bona, ponendo pignus in camera comunis pro restituendo mutum de recuperandis primis denariis secundum consuetudinem causa mitendi vnum ambasiatorem ad d. regem et barones Bosine pro recuperando res et argentum ablatum Jacobo filio suo et de morte dicti Jacobi vlcione petendi.

Prima pars est de concedendo yperperos quadringentos.

---

[1]) Ime ovome doganijeru deževičkom bijaše Vlakota Kranjković, Dubrovčanin. Njega su slijedeće godine stavili Dubrovčani u zatvor, jer je na bosanskim trgovima, gdje je bio zakupnik branio Dubrovčanima da kupuju a narodu da im prodaje srebra. 7. novembra 1413. pušten je iz tamnice uz strogi ukor i prijetnju globom od 1000 perpera i 3 mjeseca tamnice, ako bi opet pogriješio.

[2]) Gelchich-Thallóczy, Diplomatarium ragusanum, 207.

8. oktobra nastavljeno je raspravljanje o tome i zapisano:

8° Octobris.

Prima pars est de concedendo ser Luce M. de Bona adhuc perperos centum ultra quadringenentos de quibus captum est de concedendo sibi et cum illis condicionibus.

Prema tome Luka Bunić, ne videći uspjeha od službenog poslanstva dubrovačkog, naumio je da se odašalje na njegov trošak novi poslanik, koji bi imao zahtijevati osvetu za prolivenu krv njegova sina i odštetu za ugrabljeno blago te se obratio na dubrovačku općinu, da mu u tu svrhu pozajmi potrebite novce pod uvjetom, da ih vrati od prvog novca, što će ga steći.[1]) 3. oktobra dozvoljen mu je zajam od 400 perpera a na 8. oktobra još 100 perpera, dakle u svemu 500 perpera.

Megjutim odaslanstvom ovoga poslanika oklijevalo se je mjesec dana i to s razloga, što je u Dubrovnik došao poslanik kralja Ostoje, *Vlatko,* da zaište svetodmitarski[2]) danak, a to je možda Dubrovčane navelo na ideju, da ovo kombiniraju sa svojim zahtjevima glede osvete visočkog zločina i da za sada uskrate plaćanje toga danka. Formalna se izlika našla u tome, što poklisar Vlatko nije donio uredovne „ekspeditorije", to jest namire o primitku svote.

O tome se nekoliko puta vijećalo u vijeću umoljenih tečajem mjeseca novembra, a u zapisniku je zabilježeno kako slijedi:

Die tercio Novembris.

Prima pars est de sequendo partem captam pro denariis promissis sur Luce de Bona pro ambassiata mittenda ad regem Hostoyam; — de induciando usque ad diem sabati (ad dandam responsionem ambasiatoribus regis Hostoye super facto tributi per ipsum postulati); — de respondendo nuncio dni regis Hostoye die Lune proximo et de dicendo sibi, quod ipse non aportauit expeditorias prout fuit consuetum et propterea tam ob istam causam, quam ob aliam, nos intendimus mittere ambasiatorem nostrum ad dictum dominum regem Hostoyam, futurum cum dicto dno rege tam super istis negociis, quam super aliis, quem ambasiatam expedimus de huic die sabati proxime futuro.

8. novembr. 1412.

Prima pars est de confirmando comissionem adductam per officiales electos, dandam ser Nicolao de Goziis, ambasiatori ituro ad regem Hostoyam.

Prema tome se na 3. novembra zaključilo, da se pospješi odaslanstvo kralju Ostoji, koje će se slati na trošak Luke Bunića, dočim će se poslaniku kralja Ostoje, koji je došao po danak, odgovoriti istom u nedjelju i reći mu, da nije donio ekspeditorije onako, kako je običaj i da radi toga a i s drugih razloga misle poslati kralju Ostoji posebno poslanstvo, koje će poći u slijedeću subotu. 8. novembra podastrli su izabrani

---

[1]) Ono *„restituendum mutum de recuperandis primis denariis"* posebna je vrst intabulacije u Dubrovniku, kojom se *primo loco* intabuliralo na tečevinu, kojoj se ima tko tek nadati. *„Primi denarii"* igraju u Dubrovmiku vrlo veliku ulogu u prometu a definicija ove vrsti intabulacije nalazi se na više mjesta dubrovačkog štatuta.

[2]) Vidi o tom danku u mojoj radnji o državnom i sudbenom ustrojstvu Bosne u ovom Glasniku 1901., str. 71. i d., 155. i d.

oficijali naputak za Nikolu Gučetića, koji je odabran kao poslanik u stvari visočkog umorstva i taj je naputak odobren. Ova komisija, sačuvana u *Lettere e Commissioni di Levante*, nalaže poslaniku, da se pred kraljem Ostojom ispriča radi toga, što Dubrovčani ne mogu kraljevu poslaniku isplatiti danka, jer nije donio kako običaj zahtijeva ekspeditorije, ali da je novac za danak uvjek u pripremi te će se isplatiti čim u Dubrovnik stigne uredovna „ekspeditorija". Za tim neka se žali radi „okrutne, posve nečuvene i užasne smrti" jednog od dubrovačkih gragjana. Dubrovčani su spram kralja uvjek vršili svoje dužnosti a nadaju se, da će to činiti i kralj jer je prema poveljama, kojima je obvezan napram Dubrovnika dužan, da Dubrovniku dade računa i za krv i za ukradene stvari iz svoje vlastite komore.

Poslaniku Nikoli Gučetiću dalo se dva mjeseca vremena da obavi ove i druge poslove u Bosni te mu se preporučuje, da što brže svrši svoju komisiju i da o njoj šalje češće izvješća, ne štedeći tekliće, koji se šalju s njime. Osim toga mu se daju četiri lista „vjerovana", jedno za kralja, jedno za kraljicu, treće za vojvodu Sandalju, a četvrto za kneza Pavla. Najprije mu valja svršiti poslanstvo kod kralja a onda po uvigjavnosti kod ostalih.

O stvari svetodmitarskog danka raspravljalo se još u tri sjednice vijeća umoljenih, što je u zapisniku toga vijeća zabilježeno ovako:

22. nov. 1412 Rog. f. 176[1].

Prima pars est de offerendo tributum ambasiatoribus regis Bosne; secunda pars est de non offerendo usque ad recepcionem literarum ser Nichole de Goze. Capt. per XXI.

Die XXVII novemb. 1412 in consilio rogatorum f. 177.

Prima pars est de induciando ad dandum tributum Bossne Vlaticho, nuncio regis Hostoye usque ad diem Jonis prox... et si non venerit expeditoria de qua ser Nicolaus de Goze portauit copiam, portetur ad hoc consilium non obstantibus predictis.

Die XXX. novembr. in cons. rogat. (1412) f. 177.

Prima pars est de dando Vlaticho nuncio regis Hostoye, regis Bosne, tributum sancti Dimitrii perper. duorum millium pro tributo 1412 eo, quo dictus d. rex mixit expeditoriam in bona forma, sicut portauit ser Nicola de Goze dicto regi Hostoye.

Dubrovčani zaključili su dakle tek na 30. novembra, da se kraljevu poklisaru Vlatku isplati taj danak za godinu 1412. pošto je u Dubrovnik stiglo od Nikole Gučetića pismo iz Bosne i pošto je došla posve uredna ekspeditorija prema onoj, što ju je ponio Nikola Gučetić. Čini se dakle, da je ovaj s uspjehom vršio svoje poslanstvo kod kralja, te da se ovaj priznao dužnim dati doličnu satisfakciju za razbojstvo počinjeno na njegovom teritoriju a jedino da je stvar zapinjala još u tome, da se ustanovi, koliko je srebra ukradeno umorenom Jakši Buniću. Da se to ustanovi preslušan je na 1. decembra 1412. Jakša Ivana Vučića (Volcio) i sluga pokojnog Jakše Bunića, Mrkoča Nikolić, pred rektorom i vijećnicima maloga vijeća.

Prvi je izjavio, da mu je ubijeni Jakša na polasku iz Deževice kazivao, da kani slati u Dubrovnik nešto više od 80 libara srebra te ga je zamolio da mu pomogne vagati i pakovati to srebro. Isti Jakša je u njega još pozajmio pet libara srebra, što mu je još pofalilo do punih osamdeset, te mu ih je dao. Kada je pred njime sve sračunao, našlo se da ima 81 libra. Gotova novca vidio je u njega samo dva dukata.

Jakšin sluga, Mrkoča Nikolić, izjavio je pod zakletvom isto što i Jakša Vučić te je još dodao, da je bio prisutan, kada se srebro vagalo i da ga je bilo 81 libra i 7 unača.

3. decembra odgovoriše Dubrovčani na pismo svoga poslanika Nikole Gučetića, u kome im je javlja, da se je kralj začudio, što još nisu isplatili njegovom poslaniku danak, te mu zapovjediše, da kao razlog tome navede, što nije donešena namira, a pošto je ova sada „in bona forma“ [1]) prema kopiji, koju ju je on ponio dobavljena, da se danak isplatio.

Neka ali i on sada zahtijeva pravdu i odštetu za nevino proljevenu krv, za koju ima, prema paktima i poveljama, odgovoriti kralj iz svoje komore.

Iz ovoga lista razabiremo, da je kralj htio da plaća u ime odštete 31 libru srebra, jer da je toliko bilo uz Jakšu. Da se to pobije prilažu Dubrovčani gore spomenuti zapisnik o preslušanju Jakše Vučića i Mrkoča Nikolića u „vulgarnom prijevodu“ za dokaz, da je ukradena 81 libra i 7 unača, koje ima namiriti kralj, a za krv ima da udovolji prema naputku [2]), danom Nikoli Gučetiću.

Na dan 30. siječnja 1413. nalazimo u zapisniku vijeća umoljenih ovu stavku:

Die XXX jan. 1413 Rog. f. 182[1].

Prima pars est regraciando ser Nicolao de Goziis quod fuit ambasiator ad regem Bosne et de absoluendo eum a dicta ambasiata; de dando arbitrium dno rectori et suo minori consilio respondendi nuncio dni regis Hostoye; de .... exigendo a ser Luca de Bona imprestitum sibi factum pro ambasiata Bosne ad quam iuit ser Nicolaus de Goziis.

Iz ovoga razabiremo, da je poklisar Nikola Gučetić svršio svoje poslanstvo, te mu je na 30. siječnja 1413. votirana absolucija i zaključeno, da se od Luke Bunića zahtijeva naplata zajma, dozvoljena mu za namirenje troškova ovoga poslansta. Po tome izgledalo bi, kao da je Luka Bunić dobio potpunu zadovoljštinu, i za otimačinu i za krv. Megjutim isposlovana mu je samo jednostrana satisfakcija: naknada blaga, oteta Jakši, dočim zadovoljštine za krv — takozvane vražde [3]) — nije dobio. Mi to zaključujemo iz toga, što se ova afera spominje u dubrovačkim zapisnicima još i godine 1413. pa i 1414.:

Die XXVIII octubr. (1413) in consilio rog.

Prima pars est de loquendo mo ambasiatoribus regis Hostoye qui venerunt pro tributo s. Dimitrii, super factis ser Luce de Bona.

(2. Nov. 1413.)

Prima pars est de dando ambasatoribus regis Hostoye tributum per ipsos postulatum scribendo literas ipsi regi agrauatorias et deprecatorias, acceptando promissiones ab ipso de satisfaciendo ser Luce de Bona .....

---

[1]) Čini se da Ostoja nastupiv vladu nije bio vješt formalnostima vlade njegova predšastnika pa da nije imao formulara za ekspeditoriju, za koju su Dubrovčani isplaćivali svetodmitarski danak. Za to su mu Dubrovčani poslali kopiju tog formulara i isplatili danak tek kada im je donesena namira stilizovana po ovom formularu.

[2]) Taj nam naputak na žalost fali!

[3]) O vraždi vidi moju raspravu u državnom i sudbenom ustrojstvu u Bosni u „Glasniku zemaljskog muzeja“.

Die VI° februarii 1414.

Prima pars est de dando libertatem dno rectori et minori consilio, quod uident expeditoriam adductam per ambaxiatorum regis Hostoye pro tributo quingentorum ducatorum pro Stagno in festo sancti Blasii, facere et expedire in premissis omnia opportuna . . . .; — de rogando ser Lucam (de Bona) et consulendo sibi, quod placeat ei mittere quendam filium suum uel nepotem uel aliam personam ad regem Hostoyam pro aptando cum nepote ipsius regis pro facto mortis Jacobi filii sui.

Dubrovčani poslužili su se uskraćivanjem danka kao represalijom, da postignu zadovoljštinu zahtijeva Luke Bunića, a pošto se ne spominje više naknada ukradena novca, nego samo smrt Jakšina zaključujemo, da je prvo namireno i da je trebalo još naplatiti vraždu. Tako su Dubrovčani zaključili 28. oktobra 1413. da poslaniku kralja Ostoje, koji je došao po svetodmitarski danak, prije nego li ga naplate, govore o zahtjevima Luke Bunića. Tek 2. novembra odlučiše isplatiti taj danak ali ujedno zaključiše pisati kralju, koji im je obećao udovoljiti Luki Buniću, te se potužiti, da to još nije učinjeno. Kada je na dan sv. Blaža 1414. došao opet poslanik kraljev po stonski dohodak[1]) sva je prilika, da je kraljev poslanik izjavio ispred kralja Ostoje, da će se naplatiti vražda za Jakšinu krv.

Stvar se jamačno za to otezala tako dugo, jer je kralj po ugovorima bio obvezan da štetu počinjenu razbojstvom namiri iz svoje komore, dočim je osvetnik, po postojećim pravnim nazorima onoga vremena, imao da traži vraždu od krvnika, u ovom slučaju dakle od kraljeva nećaka Vuka. Da je kralj Ostoja napokon ipak prisilio Vuka da plati vraždu, razabiremo iz toga, što je vijeće umoljenih, na 6. februara 1414., savjetovalo Luki Buniću, da pošalje bilo svojeg sina, bilo svojeg nećaka, bilo kojeg punomoćnika kralju Ostoji, da se radi smrti svoga sina Jakše naredi sa samim nećakom kraljevim.

U koliko poznajemo narodne pravne običaje srednjega vijeka u Bosni možemo na osnovu toga zaključiti, da se priredilo poznato „krvno kolo", koje će utanačiti izmegju kraljevića Vuka i Luke Bunića „krvni mir" te na svečani način završiti ovu žalosnu epizodu, u kojoj starac otac traži od bosanskog princa osvetu za krv.

Dodatak.

Pisma u stvari visočkog razbojstva.

Lett. e. Com. di Lev. 1411—1416 fol. 45.

Die XX may 1412.

Rector de Ragusa cum lo so consiglio a li nobili et dilecti nostri ser Nicola de Goze et ser Matheo de Gradi zitadini nostri salude. Po esser che haueria intexo el caxo ocorso a Jacomo fiolo de Luca de Bona el quale, in questo pasado, siando in Deseuiza et uoglando vignere cum li argenti hauea comparado et cum li dinari hauea apresso di sy sotto Visochi, misser Polo, conte del mercato de Deseuiza et lo gabelotto del dicto mercado, presente tuti li mercadanti ragusei, lo recomandarno a Volcho, nepote del re Hostoya, aço che li fesse bona compagnia. Partidi se de Dseuiza, auanti ch' el fosse sotto Visochi adi VIII. de maço l amaço per lama et tolse tuto l auere.

[1]) Vidi i o tome moju navedenu radnju o sudbenom i drž. ustrojstvu Bosne.

I nostri che erano sotto Visochi lo sentirno et mandarno et trouer lo morto zetado in vno boscho. Per la quale cosa scriuemo sopra questo facto al nostro signore vna letera et apresso questa ligada, la quale ve acometemo, debiati presentare al re. Contense in essa in effecto faça far zustisia de questo sangue inocente. Et pero a bocha vui cum ogni bello modo che vui meglo sauerete instando vui, nui podessemo hauer vendeta del dicto sangue et restitucion de gl' argento et dinari tolti duglando ue quanto plu potiti de questo caxo et digando, se iusticia non ssera de questo sangue cum che segurta stara gl' altri in lo Regno de Bosna et altri luogi cum zosia che per tuto lo mondo per reuerencia de la sua maiestad ben tractade et reguardade et che in Bosna che stauamo como in caxa uostra vegna sparso el nostro sangue cum quelle belle parole che a la uostra discrecion parera conuegnir se.

Et volemo che in lo parlar faiti al re sopra questo facto quando a vui parera, recordati al re, che parli cum lo re Hostoya et cum zaschuno de quelli baroni de Bosna che se trouara li vy sia facta zustisia de questo sangue per quello modo parera a la sua maiestad.

Item cum questa ve mandemo ·4· letere sclaue al re Hostoya et altri baruni et sono signade de fuora a chi uanno per la morte del dicto Jacomo et pero dati le trouandosi in quelli luogi di Hongaria et parlati quanto a la uostra discrecion parera.

Item cum questi ve mandamo ·4· letere, una al re de Bosna et l altre a i baruni come e dicto.

Apresso a questi di passati per dui nostri cureri che vene a la uia de Illoch ve scrissemo vna comission cum le letere de credenza a misser lo re, et dubitando non vegnano a fallo, li auemo facto riffare in simele parole et forma. Le letere de credenza sono tre signade como fo li altre de fuora.

Et pero se le prime hauessati habude pensemo hariti seguido quanto in la uostra comission se contien. Et non habiando receuudo, receuando queste, seguide la dicta comission et subito la risposta hariti scriurereti per vno de questi cureri et l altro ritegude a spazarlo quando a vui parera.

8. novembra 1412.

Nui Çoane de Goze rector de Ragusa con li consigli minor et de pregadi comettemo a vui ser Nicola de Goze, nobele et sauio citadin nostro, che al nome de dio et de la beatissima verzene Maria et del glorioso protector et defensor nostro, misser santo Biasio, debiati andar a la presentia del re Hostoya, re de Bosna, et seguiri la comission nostra infrascripta.

Et primo, quando zonzereti a la presentia del deto misser lo re fate li lo debito saluto per parte de la tera secondo vsanza. Prima excusati ne sopra el fato del suo ambassador che vene per lo tributo, chomo al deto non hauer possudo dar lo deto tributo la cason e stada, perche lo deto messo non haueua adducto la expeditoria con si segondo vsanza et dixete li, chomo haueti la forma de la expeditoria con vui et mostrate li la, digando li, che 'l deto tributo li resta et e sempre appariado a suo comando et che 'l mandi la expeditoria, che 'l tributo li sera appariado a suo honor.

Et fato li la dicta scusa, exponeti al dicto re per parte de la tera, agrauendo ue molto de le cosse enorme et fuor de ogni humanita a nui facte et primo de la crudel, inaudita et abominabile morte del nostro zentilhomo de la qual cossa a nui non fo mai facto per el passado ne apresso a nui al di do. Et per lo simele del tuor de le cosse che et como nui sempre per el passado hauemo fato el nostro douer verso la sua corona perfin al presente et cusi semo desposti far per l auignir secondo li pacti et le

pouigle che sono tra la sua corona et nui. Et pertanto nui supplichemo a la sua corona che l se degni de far ne raxon chomo el e tegnudo' per le soprascripte pouigle si del sangue chomo etiamdio de le cosse tolte, areccordando li che secondo li altri pacti et pouigle, le cosse che ne vien tolte in Bosna, la sua corona e tegnuda a refarne de la sua camera.

Et per tanto supplichemo asai a la sua corona che de queste si grande inzurie et danni a nui facti se degni a proueder, perche non prouedando lui de cussi enorme, crudel et inhumane inzurie, non se possamo passar ne usar con seguritade in el suo regno.

Et exposte le sopradicte cosse et spazade dapoy recordati al deto re, che da alcuni tempi in qua sono fate in el suo regno piosor gabelle de nuouo, le quale per el passa non fono, che sono contra li pacti che sono tra la sua corona et nui et in grande danno et agreuamento de li nostri mercadanti; per tanto supplichemo a la sua corona, che se degni a conseruar li pacti che sono tra nui et comandar che le dete gabelle che non sono stade per el passado et che segondo li nostri pacti non deno esser, siano leuade uia como e de raxone, azo che li nostri mercadanti possano usar abelmente in el suo regno, le qual gabelle et in che luogi ve daremo in scripta a vui ser Nicola et se l sera de besogno potreti le mostrar al re.

Et perche haueti termene de mesi ·II· a star in questa ambassada, pertanto in questo mezo procurate a tuta uostra possa de obtegnir quello ne e accomesso et non stati de auisar ne spesso et piu presto poreti de la resposta ue dara el re et quello poreti obtegnir et che ue ocorera de zorno in zorno non sparignando corieri che vui li pagaremo.

Et perche nui ue demo lettere ·IIII· de credenza, .γª. al re de Bosna, l altra a la rayna, la terza a voiuoda Sandal, la quarta a conte Polo, pertanto, facta primo l ambassada uostra al re chomo de sopra ne hauemo accomesso, poreti esser con la rayna, Sandaly et conte Polo, quando a la uostra discrecion parera. Et siando con li deti recomandar li la fazenda chomo dio meglo ue prestara.

1412. Lett. e. Com. di Lev. Vol. 5, fol. 144.

Die primo mensis Desombris.

Pro habenda etc. informatione de argento et denario amissis per Jachobum, filium ser Luce Michaelis de Bona, interfectum in Bosna.

Ser Jacobus Johannis de Volcio constitutus coram dn̄o Matcho de Gradi rectore et consiliariis minoris consilii, ser Nicolao P. de Poza, ser Nathal de Prodanello et ser Andrea de Bonda, interrogatus et examinatus quod dicat quid scit de argento et denariis ....., quos habebat ser Jacobus de Bona quando interfectus fuit. Qui ser Jacobus de Volçio sub sacramento dicxit: Ego scio tantum, quod in illis diebus, quibus Jachobus L. de Bona voluit se absentare a mercato Desseuize causa eundi sub Vissochi dixit mihi: Ego volo mitere Ragusium libras octaginta argenti et vltra et dicxit in quo stabant saccum in una domo: „Adiuua me ingrospare dictum argentum et ponderare.“ Et ego respondidi: Libenter. Et sic ponderimus dictum argentum. Videbatur mihi magna quantitas; non bene recordor puntatium de pondere. Et scio, quod dictus ser Jacobus exegit a debitoribus suis certam quantitatem argenti et postea venit a me rogando, ut sibi concederem debitum librarum quinque argenti ad complendum numerum librarum LXXX. Et sic concessi sibi. Et cum mutuassemus dictas libras quinque, fecit racionem idem Jacobus, quantum argentum habebat et coram me. Et invenit esse libras LXXXI. Et scio, quod dictum argentum portauit secum et si dictus Jachobus non dicxisset in quod erant libre LXXXI, credidissem quod essent libre circa libre C.

Interogatus quot denarios habebat, respondit: Non vidi denarios aliquos, saluo duchatos duo .... quos habebat in manicha.

Mrchozius Nicholich, famulus dicti ser Jacobi de Bona, examinatus et interrogatus pro dicta informacione habenda dicxit suo sacramento coram predictis dnis rectore et consiliariis ..... vt dicxit predictus ser Jacobus de Volcio et tantum plus dicxit quod ..... quod dictus Jacobus portauit secum libre LXXXI et uncie VII quia fuit presens quando ponderabat .....

Lett. e. Com. di Lev. Vol. 5, fol. 124.

Die III decembre 1412.

Copia litere misse ser Nicolao de Goziis in Bossna ambassatori. —

Rector de Ragusa cum lo so consiglio al nobele et sauio ser Nicola de Goze ambasador nostro im (!) Bosna salude. Receuessemo vostra litera scripta adi 23. novembre 1412 per la quale scriuiti del vostro zunzer sotto Vissochi et apresso quanto sequistide fina a quella di uostra comission, la quale vostra habiamo ben intexa.

Et per mo al facto del tributo ch' el re se feua merauigla perche non era dato fin al uostro zunger de la, la caxon non fo altro saluo perche la espeditoria non era facta al modo vsado et como vine in bona forma, segondo la copia portastidi de Ragusa, subito fo dado et cosi doueria a nui fare per asai vnde al nostro zentile homo fosse satisfacto de zustixia et raxon del sangue nostro inocente sparso et l' argento e cose satisfare de sua camera como se contiene in le nostre pacti et priuilegy habiamo cum Bosna como sade plenamente informado.

A quella parte che loro se dole al caxo ocorso etc. se lluj fara iustixia et raxon como ello dè, dara bona testimonança che a lui dole el dicto caxo ocorso.

Al altra parte ch' el re non sa per uero quanto argento fo et che non se troua plu de libre ·31· et voria dar quello che non se casse lo resto, sopra questo seguidi, quanto ser Luca de Bona ve scriue per sue letere ma tanto ve scriuemo che habiamo per guaranti digni de fe, ch el dicto argento fo libre octanta une et uncie VII.

E lo dicto de li guaranti examinado ve mandemo in questa letera recluxa in vlgare tracto, i quali testificano como il dicto Jacomo porto cum se quando se parti de Decinza libre octanta vna et uncie VII de argento el quale dicto argento et altre cose tolte al dicto Jacomo de satisffar el re de sua camara et per lo sangue segundo vostra comission.

Et per multi affar de la terra rimessino el curreo de octo ouer noue siati auixado.

Testes examinati super dicto argento sequuntur in forma sequenti.

Die primo mensis decembris 1412.

Pro habenda etc. informacione de argento et denariis amissis per Jacobum filium ser Luce Micaelis de Bona interfectum in Bosna.

Ser Jacobus de Valcio consistens coram domino Matchco de Gradi rectore et consiliarys minoris consily ser Nicolao de Poza, ser Natchole de Prodanello et ser Andrea de Bonda, interrogatus et examinatus quod dicat quid scit de argento et denari quos habebat ser Jacobus de Bona quando interfectus fuit, qui ser Jacobus de Valcio sub sacramento dicxit: Ego scio tantum quod in illis diebus, quibus Jacobus Luce de Bona voluit se absentare a mercato Desseuize causa eundi sub Visochi dicxit mihi: Ego volo mitere Ragusium libras octuaginta argenti *i t. d. kao gore.*

Храна наших тежака у Босни.

Приказао

Ст. Мајсторовић,

Дворови.

По својој Босни и Херцегеговини, наши се тежаци у главноме једнако хране. Као што им је њихов тјелесни рад у главном једнак, тако је и храна — с малим изузетком — свуда једнака.

Признати се мора, да је храна нашег тежака доста примитивна и у више пригода сведена једино на сô и хљеб. Кад се поставља софра, на њу се најприје износи сô и хљеб; то ће рећи: „без соли и хљеба кућа пуста". Има ли у кући соли и хљеба, онда свега има.

Што се пак тиче опће хране, ту нема велике разлике између богаташа и сиромаха.

За вријеме постова, које наш сеоски свијет строго држи, готови се обично: за доручак, а тај је око 8 сати пр. подне, врућа проја и главица лука, или папула (згњечен грах што је остао од вечере). На ово наш тежак ни најмање не пази, јер он једно јело више пута погријава, док се не потроши. Треба знати, да се за старо јело хвата плијесан, којим се трује наше драгоцјено здравље, јер такво јело укисне и почне прелазити у трулеж. Ако се такво јело хладно једе, може још више да шкоди, јер су гљивице које на јело нападају у своме развитку; дочим ако се јело угрије поново, такове се гљивице топлином униште и јело је мање шкодљиво.

Кад се мрси, онда се за доручак (зову друкчије и ручак) узима: хљеб, лук и сланина са сиром, а понекад и пита.

У више случајева немају тежаци ни лука, него скувају врућ хљеб и умачу у сô, или обаре кромпира и то им је ручак.

Када стане бресква цвасти, па док не узрије, једу тежаци три пута на дан, иначе само два пута. За ужину, која бива у један по подне, мора увијек бити каква било кувања, као: чорбе, граха, пйте, каље и т. д. Вечера опет може бити тања, као и доручак, или ако је што остало од ужине, и то се онда употријеби — са малим додатком још кога јела — и за вечеру

Кад има туђих радника, онда се мора толико јела зготовити, да што год преостане на софри. Ако ништа не преостане, онда је срамота, јер нијесу радници ваљано сити. У таковом случају кажу: „Нити оста, нит' би доста!"

Да се сви буџаци у стомаку напуне, кува се радницима сваком приликом пйта. Ова брзо засити празне стомаке и најбоља је част за тежаке, била она посна или мрсна.

Од свију јестива, што их наш сељак троши, послије хљеба и соли, прво мјесто заузима грах. Овај се радо троши, како у зрелом, тако и у зеленом стању.

То је најмилија храна тежакова. Када има довољно граха, онда се много не пробира. Једе се скоро сваки дан, или мрсан или постан. Он је за нашег тежака посно месо. Готове га на више начина: на густо, на чорбу, или од њега гњече папулу. — Ова пошљедња храна, т. ј. папула врло је драга нашем тежаку. О сваком посном году мора на софри бити папуле. Ако тежак иде куда на пут за вријеме поста, носи у торби са собом папуле. Прави се од жутога, а чешће од бијелога граха, јер је ова господскија. У папулу међу такођер утуцаног бијелог лука и бибера, да ова имадне бољи укус. Кад се папула износи пред госта, онда се још озго полије са мало упржена зејтина и сирћета. Када редуша доноси посно јело на софру пред госта, обично се извињава: „Опрости пријатељу, чико, господине, ујаче и каква госта већ има — што је посно, бога ми, какав дан, онака и част.“

Она женска која готови, зове се „маја“, „редуша“, „редара“, „планинка“ или „стопаница“. Ако их има у једној кући више, онда свака има своју недјељу. Ако је пак задруга велика, онда раде по двије заједно „седмичаре“.

Кад се код куће софра поставља, то онда бива у кући, у вајату, или ако је вријеме погодно, онда пред кућом. Част о крсној слави, даје се једино у кући, дочим све друге части могу бити и изван куће, а подушје мртвима не даје се опет никада у кући, него пред кућом, па ма и највећа зима била.

Кад нема госта, него сами кућани, онда се ту не пази толико на ред и чистоћу. Софра се поставља љети напољу у хладу, а зими у соби. Најобичнији је начин, метнути синију на чисто мјесто. Синија је округли асталић, обично на три или четири ножице високе од земље 20 *цм*. Према томе су онда удешена и ниска сједала, или ових никако и нема, него се сједа на земљу. Ако имају сједала, онда су то какве кладице, или сасвим ниске клупице, или пак подмећу старијим људима какав јастук или гуњ, само да не сједне на голу земљу; а млађи посједају по земљи, не пазећи, је ли земља влажна или не.

Кад се постави синија, не смије ни часа бити празна, него се одмах на њу доноси сô и хљеб. Сад сједа најприје домаћин и то у чело софре, онда остали редом, а редуша доноси кашике и смôк. Она донесе на синију сва јела, што их је зготовила, па и она онда сједа, те сви благују. Ако се је ко од дружине гдје задржао у селу или у каквом друштву, онда њему оставе јела, колико је доста. Кад дотични дође, онда му се обично ругају: „Богме теби изгореше рукави!“ (што ће рећи: окаснио си).

Гдје је у тежачкој кући велика задруга, ту се дјеци обашка поставља, мушкарцима — дјетићима — обашка, а женама обашка, и то овим редом: најприје једу дјеца, онда мушкарци — дјетићи —, па тек онда женскиње. Код софре сви скину капе и прекрсте се, те само рекну: „Боже помози!“ У уреднијим тежачким кућама, нико не смије сјести за софру, док није руке опрао, што је са хигијенског гледишта сасвим оправдано. Сав смôк — осим чорбе — једе се голим прстима. Мало у којој тежачкој кући има виљушака, а кад би коме и дали виљушку, не зна се њоме служити, па онда такав остави виљушку и рекне: „Нека, нека, јешћу ја материном виљушком“, т. ј. прстима. Сва се јела једу без икаква реда, само чорба остаје пошљедња. Таки је обичај код свију тежака. Ако га упиташ, за што тако ради, одговориће: „Па шта ће ми чорба, не трпим је ни у опанцима“.

Ако нема довољно кашика на софри, или их нема ни у кући, онда се двојица служе једном кашиком, и то кажу „полажемо се“, к'о два брата, или „покла-

дамо се". То се највише дешава онда, када радници раде у пољу, па им је редуша донијела ручак, а није донијела довољно кашика, те се тако онда „полажу".

Од софре не устају сви заједно, него како се које нахрани, оно и устаје, отресавши мрве из крила, рече: „Да Бог поможе!" — „Боже дај род и беријет!" — Сад донесе која дјевојка, снаха или какав младић воде и полије старијима руке да оперу послије јела. Ово је врло красан обичај наших тажака. Послије јела обично перу и уста, и онда се тек напију воде. Има таквих кућа у којима влада обичај, да за вријеме јела не смије нико пити воде, а и то је лијеп обичај, на што сваки и навикне, па и не тражи да пије воде за вријеме јела.

Синија — софра — не смије остати сама, јер кажу: „долазе ђаволи, да с ње мрвице купе". Она се диже одмах, перушком на истом мјесту очисти и објеси о дувару на њезино мјесто, да је пси и мачке не лижу. Расуте мрве опет се покупе руком или перушком, а нипошто метлом, јер веле, да се онда беријет замеће. Покупљене мрве дају се свињама, а ређе кокошима, јер су слане, и када кокоши поједу такве мрве, онда носе јаја без љуске, која се не могу излећи. По мрвама не ваља газити, јер ћеш нагрђисати. Ако случајно ко стане на мрвицу, па је послије спази, узеће је у руку, пољубити, па рећи: „Боже 'прости!"

Ако код дизања софре остане кашика, виљушка или нож, каже се: „доћи ће гост". Ако је који туђин био више пута почашћен у чијој кући, па је послије истој кући какву штету нанио, или је исту кућу негдје оговарао, обично се каже: „'Арам му моја сô и 'љеб, дâ Бог дâ!"

Када нема никога туђег на ручку или вечери, онда се обично готови једно јело; али ако има и туђих радника или каквих гостију, онда се мора готовити мало боље. Ако посленику дадеш бољу храну, боље ће те и служити тај дан. За то многи каже: „Мà брате, радио би му само за храну". Неки опет каже: „Не би ја томе радио ни за петицу, јер крепа од глади код њега". Који је тежак сиромашан, тај и не иде другом у зајам да ради, нити најима радника, него све послове сам ради, па кад их уради, много се себи за храну не брине.

Ако радници раде близу куће, онда једу код куће, а ако је њива у којој раде од куће далеко, онда им редуша на обрањачи носи јело у њиву. Ако је њива пак сасвим далеко, онда редуша на њиви и готови.

Мало ће када тежаци поставити софру изван своје њиве, него обично на њиви, јер се иначе односи беријет. Ако има много радника, па не могу сви сјести око софре, онда посједају унаоколо око софре један другом у крило, и то се каже: „посједали жетелачки".

Занимљиво је то код наших тежака, да њихове редуше знају право вријеме и без сата, када треба радницима носити ручак или ужину. То бива тако тачно, као да у сат гледају. Кад сија сунце, то је лако, јер оне запамте сјен на ком предмету пред кућом, и по томе се управљају, али кад је облачно, онда им такав сат ни мало не служи, па ипак погоде право вријеме. Велика је срамота за ону редушу, која на вријеме не донесе ручак својим радницима.

Послије ручка и ужине имају радници одмора, и то о ручку пола, а о ужини читава два сата. За то вријеме обично спавају и то на голој земљи, чим се здравље нашега сељака много упропашћује. Он много не разбира гдје ће лећи, а на што ће сјести; за то се је она уопће позната боља — јектика — завукла у многе домове наших тежака. К томе су још у прилог тешки послови, слаба храна, прекомјерно уживање алкохола и безразложно много пушење, те уопште неуредан живот.

Наши су тежаци научени да једу на оброке, дочим њихова дјеца нијесу приучена на то, него једу сваки час, с чега код њих влада велика неумјереност. То се може опазити код неке дјеце, јер имају трбух до зуба, и овај им изгледа као каква торбица. Код тежака обично хљеб стоји на лопару, а овај на таковом мјесту, да дјеца могу у свако доба, кад год им се прохтије себи хљеба одломити, и јести колико хоће. Тај се поступак нашим тежацима одобрити не може, јер на тај начин дјеца која су нејака остану и поред хљеба гладна, јер не могу сама себи хљеба одломити, а несташна дјеца опет више распу, него ли што поједу. Изван оброка̂ главна је дјечија храна сух хљеб; само кад се мрси дају им и млијека и онда тек мачке поред дјеце уживају, јер дјеца много тога проспу, а мачке долазе и лижу. За то мачке воле малу дјецу. Код дјеце дакле нема уредног оброка, за то дјеца и јесу тјелесно кржљава.

Свако дијете, осим онога што сиса, мора уредно постити као и велики, те само у изванредним случајевима, н. пр. у болести даће се дјетету мало млијека или по које јаје, на предлог љекарев.

Када тажаци једу, онда се сви служе из једног суда, а ако их има више за софром, н. пр. о слави, свадби и другим пригодама, онда се на софру меће више судова напуњених разним јелом. У чело софре обично дођу изабрана јела, а у дô̂њу мало простија, што је врло необично видјети. То се ради само за вријеме какве гозбе, дочим у другим приликама се разлика не чини.

За госте се спремају бирана јела, као: купус са месом, обично свињским, кувано месо на комадиће, — пиријан, колачићи са сиром, масни сир, слатко и кисело млијеко са кајмаком, печење, пита, преврата, обарена јаја, суво месо и т. д., те на пошљетку чорба. Таква се софра обично поставља на дугачком столу, око кога су унаоколо клупе високе до на пô метра, те су ове без наслона, а застрте поњавама или ћилимима. Велика је срамота пустити да гост сједне на голу клупу или столицу, него се мора чим било застријети. На сто се не меће никакав чаршав или бошча, јер се то за вријеме гозбе измасти. Око цијеле софре меће се још дугачак пешкир да гости њиме тару руке. Такав пешкир зову „пољевак“.

У свакој тежачкој кући нема практички удешена стола са високим ногама, него се софра поставља на синијама, које се редају једна до друге, тако, да најљепша и највећа дође у прочеље, а све остале редом.

Прије него што гости сједну за софру, изведе их домаћин пред кућу и онда најмлађа снаха или која дјевојка донесе воде у ибрику и пешкир, те по старјешинству пољева гостима руке, а ови перу и пешкиром тару. Кад су се сви обредали, онда сједају за софру.

Када хоће за вријеме гозбе да сједају за софру, онда изабере дбмаћин најприје између гостију најстаријега и поставља га за долибашу, а остали се опет редају по старјешинству десно и лијево. Домаћа чељад не сједа са гостима. Ако се десе два госта једнаке старости, онда се дуго прегоне, који ће бити долибаша, јер није рада ни један да буде. У таквом случају извлаче коцке и онда се један мора тога мјеста примити. Многи се противе да буду долибаше, буд за то, што не умију рећати здравица, буд за то, што више пута буде и по који сиромашак долибаша, те се стиди бити долибаша, јер у друштву има и богатијих; али овдје богатство не одлучује. Ни у којем случају не смије се узети мјесто у зачељу софре, јер ово мора бити редовно празно. То је обвезан обичај код свију наших тежака.

Док долибаша не почне да се служи, не смије се нико машити за јело. Најприје сви устану, долибаша благослови софру, прекрсте се, те почну јести и пити здравице по реду. Ако има на софри много јела, па не могу гости све да поједу, онда ваља ипак од свакога јела макар окусити „да те не куне“. Пиће се служи обично једном чашом. Устати од софре не ће нико док се све здравице не обреде. Послије тога може устати ко хоће и дувана запалити; али за софром не смије нико пушити, него се мора склонити гдје у крај. Долибаша устаје пошљедњи.

Послије јела долази црна кава, којом се најприје послужује домаћин, онда долибаша, па остали гости редом. Софра се не дира, докле год и долибаша — дјка наша — не устане. На крсној слави не ће домаћин са гостима никако сјести, него стојећи — на ногама — а гологлав служи своје госте, премда у неким мјестима чим прође шеста чаша „домаћинска“ и домаћин сједа и то с десне стране до долибаше. Сада домаћин предаје чашу односно службу најстаријем мушкарцу из куће, или ако таквог нема, онда он никако и не сједа.

Многи тежаци једу и пију умјерено. Докле једу, дотле и пију, па се онда откане, а неки опет и послије јела хоће да пију, док се не превале. Кад их пиће савлада, изађу напоље и мало гдје проспавају, па се опет врате за софру и поново једу и пију. Главно је пиће ракија. Ако на софри имаш свега у изобиљу, а немаш ракије, све је бадава, осрамотио си се пред својим гостима. Али није никаква ругла и казати гостима: „Е, људи и браћо, опростите, нестало ракије!“ — Онда се гости одмах разилазе кућама. За то кад упиташ кога, како је било на пићу, одговориће: „Било је брате ракије, да се купаш“, а о јелу не ће ништа ни споменути.

Кад се гозба заврши што траје 4—5 сати, онда се гости разлазе.

Сваки гост кад дође, донесе шта било дјеци домаћиновој, и то се зове „милост“. То могу бити јабуке, земичке, каква играчка, и т. д. Али опет и домаћица сваком госту мора нешто дати од руке, када овај кући пође. У таквим се приликама каже: „кума донијела, кума и однијела“, или „понеси, на што ћеш сјести, а тражи, шта ћеш јести“.

Гост не ће никада отићи, а да га домаћин не испрати са пуном чутуром изван дворишта. На растанку мора се још која попити за сретна растанка и сретна пута. Овдје вриједи као правило: „Како год узајмиш, онако ће ти се и вратити“. Обично се даје част за част. Ако ти нијеси дошао на позив домаћинов, не ће другом приликом ни он теби доћи. Свако је извињавање излишно. Шта више, сматра се и увриједом, кад не би један другоме на позив дошао, а за домаћина је опет највећа срамота, кад нема пуну софру гостију. Особито је велика срамота за ону кућу, која на слави за ручком нема довољно гостију, тај се скоро презире, јер се обично држи, да тај није ни узајмио, да му се дође, те у томе случају нема такав домаћин с ким ни крсног колача да преломи. У томе случају зовне из комшилука кога било, да с њиме колач преломи, јер је грјехота, да домаћин сâм ломи крсни колач. Позвани комшија мора примити позив и доћи, јер је у таквом нужном случају грјехота одрећи се.

Разна јестива, што их наш тежак готови.

1. Хљеб. Хљеб је главна храна нашега тежака. За то се чешће и чује: „Све је хвала, а хљеб је храна“. Наш свијет узима хљеб и за заклетву: „Тако ми хљеба!“ Има ли у кући хљеба у изобиљу, чељад не зна за никакву оскудицу.

Хљеб се мијеси од разног брашна, као: пшенична, јечмена, кукурузна, просена, хељдина, пировна и ражена. Дакле према врсти жита и хљеб је различит. У низинама гдје најбоље кукуруз роди, највише једу кукурузан хљеб; у горским крајевима једу јечмен, пиров, ражен, просен и хељдин хљеб. Пшеничан хљеб једе се само неколико дана послије жетве и о великим празницима, јер се пшеница обично прода, чим се овршe.

Сваки ће тежак од своје пшенице оставити толико, да има о Божићу „чесницу“, а о крсној слави „кољиво“, јер се сматра за грјехоту куповати чесницу и кољиво. Таком се обично ругају: „На софри му туђа чесница и кољиво“.

На гозбама се обично износи пшеничан хљеб. Срамота је за домаћина, ако пред госта изнесе проју, или какав други хљеб, — осим пшенична. Ако домаћин нема свога брашна, он за тај дан купи готова пшенична хљеба; а ако гост случајно дође изненада, онда не преостаје друго, него задовољити се и проју. Том приликом се домаћин извињава госту: „Опрости брате, није ми се подесило пшенична хљеба!“

Ако се хљеб мијеси ма од које житарице, поступа се овако: Просије се мало кукурузна брашна и закува мали колачић са млаком водом. Овај колачић држе на топлом мјесту 24 сата, док не укисне. То зову „квас“, „квасац“ или „маја“. Сад просију толико брашна колико је потребно за један хљеб и метне у нађве. Маја се састави са брашном, умјерено посоли, млаком водом замијеси и пусти да надође. Прије тога руке морају бити опране. Удатој жени не ваља мијесити хљеб без прстена. Она дакле за вријеме тога посла мора имати прстен на руци, јер ће остати удовица. — Када тијесто надође, одмах метну пеку на ватру да се добро угрије. Хљеб се умијеси и стави на лопар, да још мало „иза руке“ надође. Послије тога се огњиште очисти и хљеб покрије да се пече. Хљеб се некад пече и без пеке у пепелу, али такав не смије бити дебео, јер док се изнутра испече, с поља изгори. Тако се ради, кад се хоће на брзу руку да дође до хљеба. И такав се хљеб радо троши, особито за вријеме постова.

Док се хљеб пече, мора се добро пазити да не пригори, јер остане унутра непечен. Непечен хљеб не ће тежаци ништа јести, него га дају свињама. Оно мјесто, на ком је хљеб печен, не ваља оставити, него га ваља машом згрнути у крај. Ако би оно мјесто онако остало, кажу да тамо долазе ђаволи и они себи хљеб на готову мјесту пеку, а и кад би ко стао на такво мјесто, могао би нагрдисати.

Од онога првога тијеста што је „мајом“ закувано, остави се комад, да се квасац за други пут сачува. Тај квасац узајмљују тежаци један од другога, али се такав мора тачно и вратити, јер ће отићи срећа за туђом руком и хљеб не ће више надолазити — расти. Ако се хоће од житарица да добије хљеб на брзу руку, онда се не мење квасац, него се одмах — чим се умијеси — меће да се пече и то је онда „погача“. Погача се нерадо троши, јер брзо отврдне, за то се и каже: „Не тражи хљеба над погачу“.

По што припремање пшеничног хљеба стоји прилично труда, то наши тежаци воле продати пшеницу, а за оне новце купити кукуруза, јер је проја много издашнија. Они кажу: Проја се брже испече, не треба јој квасца ни соли, а и мање се троши него ли „сомун“.

Проја или кукуруза, — неки јој тепају „прошица“ — мијеси се од кукурузна брашна. Закухава се млаком или хладном водом. За њу не треба соли

ни квасца. Кад се скува и пусти да мало на лопару стоји, буде боља и мекша, и такву проју зову „полежака“. Она се радо једе, особито док је врућа. У неким крајевима соле проју, јер кажу да је грјехота скувати хљеб без соли. Слана проја није тако укусна, као она неслана.

Кад се пости замијесе проју са ситно исјецканим црвеним луком, и онда је зову „луковача“. Таква се луковача врло радо троши и велика је част за госта, кад се пред њега врућа изнесе. Она се обично једе сама, без икаквог другог смока.

Свечаним даном, особито недјељом, а затим сриједом и петком, не ће редаре нипошто мијесити хљеба, сматрајући то за неку грјехоту. Ако им случајно у те дане понестане хљеба, онда иду у комшилук и узајме, па тај зајам опет поштено и врате. Тако исто раде и кад им нестане брашна или соли, каве, шећера или шта друго. Највише се у зајам тражи брашно и сô, јер се без тога ни дана бити не може. То се радо и даје у зајам, дочим све остало нерадо се даје.

Зајмови се тачно и уредно враћају, јер се мора чувати углед куће. Има прилика, да и богати у сиромашка потраже катkад каква зајма, јер и овима се у кући некад нешто „премакне“.

Ако се скува неколико врло великих проја, пак се држе на топлом мјесту да укисну, може се од њих добити врло пријатно пиће, које се у љетно доба радо троши, а то је „буза“. Тако киселе проје — тијесто — удробе у какав овећи суд, у који се налије вруће чисте воде, те остави на топлом мјесту 24 сата да још боље укисне. Сада је буза готова и може се трошити. Ако је житка, пије се умјесто воде, а ако је густа, онда се куса кашикама. Дјеца особито воле бузу. У такав суд може се додавати и у пола печене проје, од чега се добије још боља буза, коју зову „татар-буза“. Буза се највише прави за вријеме постова у љетно доба.

2. Сô. Соли не смије ни у једној кући недостати. Она се сваки дан троши и мора на софри бити на првом мјесту. Она се држи у нарочитом суду, који се зове „сланица“. Сланица се не смије никада испразнити, јер то слути несрећи. Њезино је мјесто на дувару код огњишта. Једна тежачка кућа у средњу руку троши годишње 50—60 *kg* соли. Наравски, да се од тога потребита количина даје и марви. Већина наших тежака воли врло слано јело. То се види по томе, јер се свако јело опет на софри соли, макар како иначе прије тога било осољено. Право је заиста речено: „Сô је зачин свију јела“.

3. Грах. Ово је најмилија тежачка храна, била посна или мрсна. Готови се на разне начине. „У којој се кући лонац не приставља, та је кућа гладна,“ веле наши тежаци. Грах се троши у свако доба године. Кад се пости, онда се грах једноставно скува, умјерено посоли и онда је готов. Ко има лука, тај у њ' уреже још и лука, да буде укуснији. Других каквих мирођија не мећу наши тежаци у грах, јер они то не воле. Грах се врло радо једе и хладан. Кад се мрси, онда се зачини с масти, или кајмаком, или се скува са сланином. Такав грах куван са сланином, врло је пријатан за јело. Кад се пости, гњечи се од граха „папула“, о којој смо нешто већ напред рекли. За вријеме мрса, не ће никада изнијети пред госта граха, дочим кад се пости, „папула“ је на првом мјесту.

Када тежак једе граха, онда каже да је сит, а и мала дјеца га радо једу, од чега понека јако отрбаве.

4. Кромпири. Овој врсти хране наш тежак слабу цијену даје, јер од њега се огладни, док се пријеђе преко кућњег прага. Готови се посно или мрсно. Кад се једе постан, онда се обари, огули и онако умаче у сô, те једе с хљебом. Или:

куван кромпир се огули и стуца сасвим ситно, те се помијеша са истуцаним бијелим луком, поспе паприком (шафрањиком), осоли и онда једе, а може се тако приређен попржити на зејтину и онда је још бољи. Ово се мање троши, јер мало која тежачка кућа има свагда зејтина. Кад се мрси, онда га прже на масти. Кромпир такођер прже као пиргјан, или га пеку и онако печена једу. Више пута праве од њега и салату са луком и сирћетом. Разне врсте јела приправљене од кромпира, износе се и пред госта. Има тежака, који никада не ће окусити кромпира, јер не трпе његов мирис, а и за то, што је то лоша храна.

5. Месо. Наши тежаци једу месо само у зимско доба. У јесен закољу по које урањено дебело свињче и то им је омршај за цијелу годину. Готова меса не ће тежак никада купити. Кад му нестане масти, онда купи у чаршији, премда и то држи за велику срамоту и крије се, да га ко не види, када купује. Само о великим празницима закоље се по које прасе или јање, а ако тога нема, онда што год од живади. Неки сиромашнији никад ништа не кољу, него само о Божићу „печеницу", јер без печенице не смије бити ни једна кућа православна. „Немао печенице на Божић", тако тежаци куну један другога, кад се посвађају.

Главна је храна нашег тежака биље. Ни најбоље газде не ће купити меса, него једу оно што у кући има; то је обично сланина, бијели смок, за тим биљна храна. Ко има ситне стоке, тај мора на Петровдан нешто из свог тора заклати, јер ће му иначе у малу бити штете.

Кад се даје каква част за вријеме мрса, онда — био сиромах или богат — мора нешто заклати, — „нож окрвавити", а то је обично: прасе или јање. Месо се тада или пече, или се од њега праве разни пиргјани. Кад се хоће да пече, то обично бива на ражњу. Више пута се месо исијече на мале комадиће — било свињско или говеђе, — те се добро умеља у кукурузно брашно и бибер, умјерено посоли и на мали ражањ набоде, те се крај ватре испече, и то се зове „ћевап". Кад се ћевап изнесе пред госта, сматра се за велику част.

Ако је печено јање или прасе, онда се пред долибашу донесе глава и плећка. Овај то ножем искомада, па послије једу прстима. Што је печење дебље, тим се слађе једе. Сви тежаци без разлике воле дебело печење. За то се у ту сврху увијек тражи дебело живинче, које се вазда добро плаћа, ако га нема у своме тору.

Мало је тежака, који не ће у јесен заклати „зимину". Ако не може имати велику, он ће заклати колику било, да своју чељад који пут омрси. Сланина се једнако троши, зими и љети. Једе се онако сува или се кува са грахом и купусом а прави се од ње и чорба. Са сланином радо се једе бијели и црвени лук. Она се мијеша и са сиром, што дјеца врло воле. То зову „шара". — Остало месо од зимине потроши се у зимско доба и ово се не оставља за љета, јер се од велике жеге поквари, а сланина се троши и љети, премда има тежака, који је љети не воле.

6. Млијеко. Млијека наши тежаци много троше. У неким тежачким кућама млијеко је једини омршај преко цијеле године. Особито мала дјеца на селу живе од млијека. Која кућа нема млијека та је сиромашна и посна. Једе се слатко, или кад укисне — кисело. Рађе се троши слатко млијеко, него ли кисело, али у једном и другом случају — задробљено. Од млијека кувају и бијелу каву, коју пију саму без хљеба, а са обичним малим шољама. Више пута сматрају за велику част, када и госта понуде бијелом кавом. Тежаци кувају бијелу каву овако: У лончићу кавеном узавре млијеко и одмах у њ' заспу каву и засладе, те пусте, да се мало

слегне, и кава је готова. Дакле, воде не треба. Малој дјеци дају млијеко или слатко или кисело, али увијек пројом задробљено. Самуном задробљено млијеко нико не воли.

Са кисела млијека скида се кајмак и чува у каквом суду, те кад се накупи доста кајмака и овај укисне, онда се од њега мете масло. То се ради овако: У мањем господарству узме се велик лонац, или какав ћуп, те се онај кајмак мијеша и бућка тако дуго, док на врх не скочи масло, а сирутка не пане на дно. Кад се то ради, онда не дају никоме да гледа, јер има злих очију, које би могле урећи, те се не би могло масло одвојити од сирутке. Сад се масло покупи у груде, те метне у чисту хладну воду, а она сирутка, која се зове „зâра“ поново се прекува и од ње се опет добије мало сира, од кога се праве „зарци“ — мали сирци — а сирутка се једе. Масло се ријетко када троши у кући, него се продаје. Наш народ слабо мари за масло, али се ипак производи на већем господарству, за то, што је скупо.

Ако има много кајмака, онда се мêте у посебном, за то удешеном суду, који се зове „стап“.

7. Сир. Ово је врло обљубљена храна наших тежака. У којој кући нема сира, та је „сухотна“. Уза хљеб и сô упоредо поставља се на софру и сир. Без разлике свако га воли. Има га и „масног“ и „тучаника“. Масни се износи пред госта, а тучаник или кисели троши се у кући.

Масни сир праве наше редуше овако: Најприје приправе сириште — мају — квасац. У ту сврху узму свињско или јањеће сириште, па га добро наквасе у млакој води, што траје по неколико дана и она вода повуче у се киселину, што се у сиришту налази, те и она постане кисела. Сада цијело — необрано — млијеко, чим је помужено метну крај ватре, да се полако угрије. У то млако млијеко успу мало оне воде и то за дуго мијешају, док се не почне одвајати сир од сирутке. Сирутка се одлијева кашиком у какав суд, а сир пада на дно. Кад је сва сирутка одливена, а сир остао чист, онда се овај извади на какву даску, добро осоли, завије у танку крпу и притисне каменом, да се добро оциједи. Тако притиснут сир стоји 2—3 дана и онда се троши. Ако се пак не ће трошити одмах, онда се сијече на кришке и слаже у качице. У качицама тако наслагани сир често се прелијева са сирутком и каменом добро притисне, да се не поквари. Качица мора доље бити пробушена да сирутка одилази. Тако урећен масни сир, може се дуго времена одржати, а да се не поквари.

Кисели сир или тучаник прави се сасвим друкчије. Када млијеко укисне, скине се с њега кајмак, а оно се мало код ватре угрије, да се растави сирутка, те се онда проциједи кроз кесе, за то приређене. Сирутка се оциједи, а у кеси остане сир. Такав се сир зове кисели или тучаник. Сад се такав сир добро осоли и слаже у мале качице, те прелије сирутком, и добро притисне да се не поквари. Качица доље мора бити пробушена, да се сирутка може отакати и чешће мијењати. У љетно доба од таквог сира праве се сасвим мали сирчићи — као колачићи, који се суше на сунцу по неколико дана док сасвим не отврдну. Такви се сирчићи зову „зарци“. Они се могу више година одржати, а да се не покваре, и дају се умјесто јабуке као „милост“ од руке до руке. Кад се једу, онда се морају изрибати на еренде и у њих се умаче хљеб, обично врућа проја.

Обичај је код нашега тежака, да се сир троши највише о Божићу, Васкрсу, на Петров-дан и Спасов-дан. На те дане мора у свакој кући бити сира, а ко га нема од својих крава, тај онда мора за те дане да купи.

Сирутка се употребљује као напитак, или се у њу дроби хљеб и троши као храна. У ту сврху прекува се сирутка још једанпут и остави на хладно мјесто. Ко нема у својој кући млијека, тај иде у село са лонцем и тражи сирутке. Сирутка се из куће нерадо даје, јер се боји врачања кравама. Ако ко и дадне сирутке или млијека, то редуша сама изнесе изван куће и онда дадне, бојећи се неке чаролије.

8. Каља. Кисели или слатки купус куван са месом или без меса, зове се „каља“. Готови се највише у зимско доба, а и свагда, кад год има купуса. Ово је врло омиљела и добра — снажна тежачка храна. Купус се кува и без меса, — постан — са бијелим луком, а једе се и сам кад је кисео. Кад се кисели купус једе некуван, онда се полије са мало зејтина. Од кисела купуса праве такозване „завијаче“ с месом и пиринчом. Купус прже на масти или на зејтину и такав се радо једе. Купусни расо̂, такођер узимају за храну. Кад се пости, дробе у расо̂ врућу проју и то једу, или га онако пију мјесто воде. Особито, ако је који тежак претоварио каквим жестоким пићем, пада му на ум, да једе што кисело, и онда највише тражи кисела купуса или расола.

Каља се броји међу деликатнија јестива и она у зимско доба не смије ни при гозбама на софри мањкати.

9. Буранија. Куване махуне зеленога граха, зову се „буранија“. Од првога дана чим приспију махуне, кувају се све док их има, и то сваки дан. Оне су врло драга храна нашим тежацима. Кувају се посно или мрсно: на густо или на чорбу. Кад се мрси кувају се махуне са сланином, или ако ове нема, онда се махуне скувају, мало с масти и луком запрже, за тим кајмаком покајмаче, посоле и онда једу. Неки опет обаре махуне и попригају на самом кајмаку,

Кад се пости, готове се тако исто, само се мјесто масти и кајмака употријеби зејтин. Ова се храна и пред госта износи.

10. Чорба. Чорбу наши тежаци готове сваком приликом. Кад се гдје даје гозба, онда је она поред других јела на пошљедњем, а иначе на првом мјесту. За то се више пута може чути: „Све је то мршаво, док не сркнем кашиком“. Прави се на више начина, а може бити посна или мрсна. Посна је чорба доста мршава. Узваре воде, и наберу дивљег зеља — лободе —, те насјецају у ону воду и замуте кукурузним брашном, а да буде укуснија, успу мало и сирћета. Ако пак овога нема, онда метну у њу неколико зелених шљива да се скувају. Од тога постане чорба накисела. Ко има зејтина, тај онда такву чорбу још мало запржи. Кад се мрси, онда се чорба готови од сланине на исти начин, само што је ова много боља. Пред госте̂ се таква чорба не износи. Болеснику, или ако има гостију, готови се пилећа, или иначе чорба од какве живади, која се увијек зачиња кајмаком или умућеним јајетом.

11. Пирјан. Пирјан — паприкаш, може се правити постан, а може и мрсан. Постан се прави од лука или од кромпира, а мрсни од лука, кромпира и меса, или пак од самог меса. Ово пошљедње бива само пригодом какве велике гозбе, јер наш тежак у обичним приликама ријетко кад једе месо, него биљну храну, а зими сланину. Пирјани без меса праве се често у тежачкој кући, а као мирођија, додаје се паприка — шафрањика.

12. Пилав. Ово је врло обљубљена тежачка храна. Готови се мрсан и постан. Прави се од пиринча, кад се дода кромпира, а ако се мрси, онда још и меса. Кад се прави од самог пиринча, зове се „обични“, а кад има у њему кромпира

или меса, онда се зове „шарени пилав“. Као мирођија у сваком случају, додаје се бибер. И ова храна не смије за вријеме гозбе мањкати на софри.

13. Бунгур. Ово се јело прави од огруване пшенице. У ступама се пшеница *очисти* од љуске, *добро опере и на густо скува*, те се за посних дана мало зејтином зачини да буде укуснија. Кад се мрси, онда се бунгур зачини с масти и кајмаком; или се скува с пилећим месом и то онда зову „кешке“. Кешке се кува само у бољим кућама, и то на велике годове. Ово је врло здрава храна, а дјеца је особито воле.

14. Сатрица. Ово је као придодатак осталој храни, која се у љетно доба највише употребљује, било за гостију, било за домаћу потребу. Прави се тако, ако се млади лук исјеца ситно и смијеша са сиром, те умјерено посоли. Или: нареже се младих краставаца и помијеша са сиром. Ово се врло радо троши, за то се у љетно доба и прави у свакој тежачкој кући.

15. Риба. За рибом хоће наш тежак већ у воду да скочи. За вријеме постова, даће се за рибу и пошљедњи хелер. Од ње праве чорбу, пеку је на угљену, прже на масти или зејтину, или од ње праве пирјан. Ако се даје каква гозба уз пост, н. пр. о крсној слави, онда мора бити рибе, макар какве било, јер ће гост знати да се похвали: „Та било је брате и рибе!“ Уз рибу се највише пића попије. Малој дјеци тежаци не дају рибе, јер се боје „зла случаја“, т. ј. да ће се дијете задавити.

16. Пура. Ово је доста позната и омиљела храна нашега тежака, која се у неким крајевима даномице троши, била посна или мрсна. Тежачка дјеца, а и старији људи, особито је воле. Кува се од кукурузна, ређе од пшенична или јечмена брашна. Готови се овако: Најприје се вода узвари и осоли колико треба. За тим се брашно просије и заспе у кључалу воду, колико је доста. Сад пура ври једно пô сата и кад се ваљано свари, онда се мијеша све дотле, док не почне сама отпадати од кашике, којом се мијеша. Може се мијешати на ватри, а може се — кад је довољно кувана — скинути с ватре, те на страни мијешати, колико је потребно. Ако се хоће мрсна пура, *онда се може зачинити*: млијеком, кајмаком, масти, маслом или сланином. Ако је пак посна, онда се истуца бијелог лука, који се у млакој води размути и тиме пура зачини. На тврдо кувана пура радо се мјесто хљеба и у млијеко дроби, а пољева се за вријеме поста и са чорбом куваног граха. Она се дакле различито приправљa. Неки опет огуле кромпира и онако читавих скувају у лонцу или котлу, заспу кукурузним брашном, те и од тога направе пуру, која се обично посна једе.

Пура је лака храна и једе се уз друга јела, као додатак. Кажу да се од ње огладни, док се пријеђе преко кућњег прага.

Кад се пура помијеша са сиром у мале грудице, то зову „шара“, коју дјеца врло воле. Пура се обично готови радницима, а пред госта „од образа“ она се не износи.

17. Цицвара. Цицвара се такођер прави од кукурузна брашна, а каткада и од пшенична. Она се готови од брашна, млијека и масног сира. Млијеко се најприје узвари, метне у њ масног сира и досипа по мало брашна и мијеша док се не згусне. Ако хоћемо да је још маснија, метне се мало и масти. Ако се цицвара скува само од брашна и млијека, онда се зове „пеца“. Ово дјеца врло воле, а једу је радо и одрасли.

18. Попара. Она се прави од остатака пшеничног хљеба. Пошто се у тежачкој кући слабо троши пшеничан хљеб, то се и попара ријетко када готови. То бива једино послије какве гозбе, јер на гозби се износи пшеничан хљеб, па од оних комада што остану, прави се послије попара. То се ради овако: Метне се у таву воде, колико је доста, осоли и пусти да ври. Хљеб се исијече на мала парчета и метне у ону врелу воду, — у коју треба спустити и једну кашику масти — те се то кува све дотле, док се не згусне. Кад се пости, онда се мјесто масти метне мало зејтина. Сада се попара извади у ћасу, мало поспе кајмаком или сиром и онда се једе. И ова се врста јела не износи пред госта.

19. Чимбур — кајгана. Готови се на више начина. На масти се готови тако, ако се најприје маст угрије, те се у њу налупа јаја колико већ хоћемо, посоли и одмах с ватре скине, да се не згусне и чимбур је готов. Или: мјесто масти узме се кајмак и у њега се налупа јаја, те мало боље прокуха да се у пола згусне, мало посоли и чимбур на кајмаку је готов. Или: јаја се разбију и у врелој води обаре, те се изваде у ћасу. Сад се у тави угрије кајмак и она се читава јаја метну на кајмак да у њему огрезну, мало посоли и чимбур је готов. Овако се јело спрема за госта, када изненада дође, јер се може брзо зготовити. У другим пригодама служи ово као додатак другим јелима. То је врло обљубљена дјечија храна.

20. Јајуша — јаруша. Ово јело спада међу тијеста. Прави се од млијека и брашна. Брашно може бити пшенично, а може и кукурузно. Млијеко се са брашном добро измијеша да буде житко као чорба и дода томе неколико јаја. Да ова смјеса не прионе за тепсију, у којој се пече, подмаже се добро с масти и метне да пече. Кад је јајуша печена, полије се мало кајмаком и онда се једе. И ову храну дјеца врло воле, али се пред госта не износи.

21. Пита. Пита се код свију тежака једнако готови, и то само од пшенична брашна. За питу се купује мало бјеље брашно, а узима се чешће и домаће. Она може бити мрсна, а може и посна. То је већ највећа част и за госта када дође. За њу се брашно просијава на честô сито, да буде што бјеља. У свакој кући мора се увијек наћи помало пшенична брашна за госта, који случајно изненада дође. Велика би то срамота била, доћи нечијој кући, а не бити почашћен.

За питу се тијесто закува мало мекше него за погаче. Тијесто се подијели на сасвим једнаке колачиће — колико се већ хоће „јухки“ и оклагијом се сасвим танко развуче. Сад се јухке мало у хладовини просуше, а редуша дотле приправља друго што треба. Кад се хоће мрсна пита, онда се у тави растопи подоста масти, да пита буде што маснија; јер се обично каже: „Скупља пита нег тепсија“, или „штеди ми масти, а кувај ми питу“, — то дакле бити не може. Масти не треба жалити, ако хоћемо да пита буде добра. Сад се у ћасу налупа доста јаја и помијеша са сиром, те мало осоли. Јухке се једна по једна међу на синију, поспу добро с масти и оним приправљеним сиром, те савију у коло и метну у тепсију, да се пеку. Таква се пита зове „гужвара“. Кад се јухке стеру једна по другој, онда се зове „пита полаганица.“

Пита се обично пече под пеком. Изгрне се мало жеравице крај ватре, метне се сачак — овај има у свакој кући —, на њ тепсија и ова се покрије врућом пеком. Питу треба чешће надгледати, да не изгори. Кад се у тепсији муња и кад порумени оздо и озго, онда је печена. Сад се скине с ватре и покрије лопаром, да се мало охлади и одмекне. Ако хоћемо да буде сасвим мекана, онда се направи

заљев, којим ваља питу залити. Овај се прави тако, ако се у таву метне мало воде и масти, умјерено посоли и пусти да проври. Овом се врућом водом пита полије, те опет метне под пеку, да пита ону воду — заљев упије. Сад се пита скине и мало охлади, те се може јести.

Посну питу пуне пиринчом, купусом или завију празне јухке. И ова се пита за вријеме постова радо троши. Мјесто масти мора бити зејтина. Полагалица се никад посна не кува.

22. Јухка — јука — резанци. Ова се мијеси само од пшенична брашна. Направе се јухке као и за пите, али се ове морају самим јајима закувати. Кад се ове мало просуше, онда се ножем режу на уже или шире резанце, који се послије добро у хладу осуше, те онда троше кад се хоће. Они могу дуго времена стајати, а да се не покваре. Готове се тако, ако се у тави узвари млијеко, у њега се саспе јухка и све кува дотле, док се млијеко не укува. Да буде укуснија, зачини се мало и кајмаком. Јука је сама за се слаба храна, него се обично троши као додатак уз друга јестива.

23. Уштипци — колачићи. Готове се само од пшенична брашна, а могу бити мрсни и посни. Мрсни се готове овако: Закува се брашно с водом и јајима осредње житко и мало посоли. Што је више јаја, то су колачићи бољи. Све се ово добро измијеша, да не остану грудвице. Сад се маст у тави добро угрије и кашиком по мало мође оно тијесто на маст да се пече. Кад се једна тава испече, онда се колачићи поваде кашиком у ћасу и чим покрије да мало одмекну. Сад се у таву мође друго тијесто и тако редом, док се све не испече. Ово се готови и онда, када има гостију, те се донесе на софру сасвим врући, а једу се заједно са сиром. Када су пак хладни, нијесу добри, јер отврдну; за то се готови само толико, колико се може тај дан потрошити. Кад се пак готове посни, онда се просто закувају с водом и на зејтину попрже.

Ако се налупа у ћасу доста јаја и само мало са пшеничним брашном замути, умјерено посоли и на масти испече, добије се опет друкчије јело, које наличи на чимбур, а зове се „преврата“. Преврата је особита част, кад се пред госта изнесе.

Мјесто преврате готови се и ово јело: Исијече се хљеб (пшеничан) на велике кришке и јајима добро умеља, те се на масти ваљано попржи. То зову „пржен хљеб“, који се такођер пред госта износи.

24. Пекмез. У многим тежачким кућама, може се наћи пекмеза преко цијеле године. То се обично приправљ, да се троши за вријеме великих постова. Праве га од шљива, јабука и крушака. У којој кући нема пекмеза, пак се догоди, да ту ко болује, онда иду у село и траже пекмеза болеснику, јер је овај накисео, што многи болесник врло воли.

Шљивов пекмез праве од сасвим зрелих шљива. Шљиве се попрскају, коштице се изваде, а саме шљиве метну у котао, те се долије мало воде и кува све дотле, док се шљиве добро не скувају. Ово се сад зове „шоголь“. Да шоголь не загори, треба га непрестано мијешати. Кад је ово готово, скине се с ватре, да се мало охлади, те онда проциједи на цједило да љуска остане. Сад ону чорбу кувају поново све дотле, док се сасвим не згусне, и пекмез је готов. Кад се охлади успу га у какве чисте судове, ваљано повежу крпом и оставе на хладно мјесто.

Када пекмез праве од јабука и крушака, онда се ове најприје стуцају у ступама и из њих истисне сок. Овај се сок кува исто онако, као што је већ речено, само се остави мало жиђи, него од шљива. Такав се пекмез рађе троши него

шљивов. Ова храна служи као допуна другој храни, те се обично једе са хљебом за вријеме постова.

25. Мед. Слабо се у којој тежачкој кући може наћи меда, премда се сасвим радо троши. Мед дају највише болесницима, а ако га нема, онда се купује. Троши се такођер о крсној слави и у другим пригодама. Кад се за вријеме постова изнесе пред госта, особита је част, јер ће се такав знати да похвали: „тá и меда сам јео!“ Медом највише сладе ракију о каквој гозби и употребљавају га за лијекове. Има тежака, који никада не смију окусити меда, јер их заболи стомак и кажу, да би одмах умрли, премда од меда још нико умро није.

26. Воће. Воће се троши у сувом и сировом стању. Од воћа суше на сунцу: шљиве, јабуке, крушке и оскоруше. У пушницама суше шљиве и крушке. То све зову једним именом „воће“. Оно се једе или онако суво, или се кува и то онда зову „шоголъ“. Осушено воће троши се за вријеме постова, а носи се и пригодом гозби као „милост“ — „јабука“.

Воће се радо једе и сирово и то увијек без хљеба. Велика је погрјешка код наших тежака, што су јако на воће лакоми. Како дјеца, тако ни старији не могу дочекати, да воће ваљано узри, него се једе зелено, те тако много наших тежака у љетно доба тресе страшна грозница. Наш народ много производи воћа, али отуда црпи слабу материјалну добит, јер се ово већ у зелен све потроши. Оно даје и повода, да се многа дјеца одају крађи, с чега се више пута долази до великих неприлика између појединих родитеља.

Они родитељи, којима је умрло које дијете, не ће окусити првога воћа, док не подијеле већу множину туђој дјеци. Неки опет не ће окусити јабука прије Петрова дана. Ово је посљедње донекле и оправдано, јер прије Петрова дана и нема зрелих јабука. Неки родитељи опет не ће окусити првога рода ма какве воћке, јер се боје, да ће им помријети дјеца.

Воће се једе у свако доба, прије и послије другога јела.

27. Пиће. Обично је пиће вода. Ни једно друго пиће не може угасити жеђ као вода. Вода се код наших тежака много троши, особито љети, и тешко ономе крају, који водом оскудијева. Ово пиће не може ни једно друго замијенити. Али кад поред воде има и другог пића, као: вина, ракије и пива, и то има своју добру прохођу. Особито је ракија код свију наших тежака на врло лијепој цијени. Код ниједне гозбе не смије изостати. Друго какво пиће теже ћеш наћи. Она се много не избира, него се једнако троши: добра, као и рђава. Зло је само то, што се и малој дјеци не брани пити. За то је свако таково дијете глупаво.

Ракију већ наш тежак у толикој мјери обожава, да каже: „То је пиће, без кога се не може ни родити, ни умријети“. То ће рећи: „Кад се роди дијете, треба напојити госте, а кад опет умре, треба коју — и за покој душе мртвога — попити.“

Наши тежаци праве и „јабуковачу“, која се у љетно доба доста троши. У ту сврху узму слатких зрелих јабука и у ступама исциједе из њих сок. Тај сок саспу у бурад и пусте неколико дана да преври и да се слегне. Сада се већ може пити. Што је јабуковача старија, све је боља. Док је још сасвим слатка, дјеца је радо пију.

У пиће се може убројати и кава, која може бити бијела и црна. О бијелој кави било је већ говора, а црна се много чешће готови. Црна је кава прва част за госта, када дође. У редовним приликама троши је само старији свијет и мора

је увијек бити у кући. Макар у које доба дана дошао нашем сељаку, попићеш црну каву. Велика је срамота за тежачку кућу, отићи без каве и сматра се увриједом, јер кажу: „Тá не хтједе ни каве попити!“ Малој дјеци не дају тежаци каве, не за то, што би им шкодила, него за то, што је кава скупа. Кад дјеца траже каве, обично их старији страше: „црне зуби од каве“, и тим се дијете одучи. Особито за вријеме постова, троши се у свакој тежачкој кући много каве. Старији свијет налази у кави велико задовољство, јер каже: „Прије би био без хљеба, него без каве“.

28. Салате. Наши тежаци гоје доста лука, краставаца и патлиџана, што им такођер служи за споредну храну. Од тога праве они салату. Исјецају доста лука, краставаца и зрелих патлиџана, то све смијешају заједно, добро посоле и сирћетом још закиселе и салата је готова. Ово се много троши за вријеме љетних постова. Салату праве и од самог лука. Насјецају доста лука и сирћетом закиселе, те то за вријеме постова једу. Салату пред госта не износе.

29. Мирођије. Од мирођија наћи ће се у тежачкој кући: паприке, бибера и сирћета, а ређе зејтина. Паприку наши тежаци много и сами саде, али је они не мељу, него ситну — самљевену — паприку обично купују. Паприку што сами производе, троше уз друга јела онако зелену, или је мећу у „туршију“ да укисне. Тако исто у туршију мећу и зелене патлиџане. То раде овако: Паприке и патлиџани се добро у чистој води оперу и наслажу у какав суд. Сад узму један дио сирћета, и два дијела воде, добро осоле и пусте да проври. Тако прокувано сирће мало се охлади и саспе у онај суд у ком се налазе паприке и патлиџани. Ово мора у сирћету да огрезне. Туршију треба притиснути каменом и покрити да у њу што не упане. Киселе су паприке на великој цијени код нашег тежака.

Осим киселих паприка, троше се и суве. У јесен нанижу зреле паприке на конац и суше на сунцу, те их имају читаву годину. Такове суве паприке мећу обично у грах, кад се кува, да грах добије бољи мирис и укус. Дјеца нерадо једу паприке.

Сирће наши тежаци сами праве, и то овако: У јесен накупе јабуке — дивљака — исциједе из њих сок и саспу у какво буре, које се неколико дана држи на сунцу да преври и да добро укисне. Сад се такво сирће преточи у друго буре и може се трошити. Ово наш народ узима и као лијек. Што је такво сирће старије, то је све боље. Ако је пак сувише јâко, онда се прије употребе рашчиња с водом.

30. Пушење. Код већине наших тежака, пушење је зачин свију јела. „Тá волим запалити послије ручка нег' што сам жив,“ рећи ће многи. „Могу брате бити без хљеба три дана, а без дувана баш ни три сата“, премда неки кажу: „Од дувана, кућа попљувана“, опет се он радо троши. Ето види се, колико наш народ дуван обожава, а не помишља, колико тим отровом руши своје драгоцјено здравље. Томе злу уче још и дјецу своју. Тá ено јединац у оца, истом почео да проговара, а ћако му већ набавио кутијицу за дуван. Чисто се родитељи поносе, кад им син запали под носом рекавши: „Хвала Богу, кад сам дочекао!“

Има прилика, да млађи не смију запалити пред старијима, а и старији, да су у пушењу умјерени.

Ова је манија већ прешла и у женски свијет, те није ријеткост видјети и по коју бâку да „одбија димове, к'о коњске репове“.

*

Из свега види се, да је храна нашег тежака у више пригода доста мршава, а од мршаве хране, мора бити и тијело мршаво. Док је храна доста слаба, посао је наших тежака врло тежак. За то се у нашем народу може наћи добар број стармалих: „тијело дјечије, а глава људска“. Главни узрок лежи у томе, што свијет много пости, а и за вријеме мрса нема снажне хране да тијело окријепи. К тому је још у прилог и доста неуредан живот наших тежака.

Призната је чињеница, да падањем тјелесне, пада уједно и душевна снага, јер: „Само у здравом и крјепком тијелу, може бити и душа чила и здрава“.

Narodne praznovjerice.

Pribrao

Tomo Dragičević.

(Žepče.)

(Nastavak. — Sravni „Glasnik“ 1907., str. 311.—334., 483.—497.; „Glasnik“ 1908., str. 129.—138.)

Vile.

O vilama priča osobito narodna pjesma mnogo te ih slavi kao pomagače u nevolji svojih odabranih junaka. Ali i inače čuje se o vilama po gdjekoja praznovjerica u naroda a neke od tih sam i zabilježio.

1. Nikola Babić iz Pobedarja, kotar Vlasenica, pričao mi je, da je imao dobra konja, u koga je griva uvjek lijepo spletena kao pletenice u ženske. On je nikada nije pleo i češljao, već nekoliko puta ju razapleo, ali bi je uvijek sjutra dan našao lijepo spletenu te je vjerovao, da to čine noću vile, koje vole dobre konje kao i dobre junake te im u noći grivu pletu.

2. Da narod smatra vile dobrim stvorovima vidi se iz toga, što veli, da one ne će onamo, gdje se Bog ne spominje. (Žepče.)

3. Narod zna samo ženske vile ali vjeruje, da mogu zavoliti mlada i lijepa momka pa bi ga onda ugrabile i odnijele u šumu ili u koju pećinu, da s njima živi. Tako su one ugrabile nekog momka te ga držale u sebe neko vrijeme i onda opet vratile; ali jedna se vila u njeg zaljubila te ga nije mogla prežaliti. Kada god bi ga gdje na samu ugledala zapjevala bi iz šume onu pjesmu;

„Tekla voda tekućica
Ispod stijene Oluje
Ja za dragim bolujem.“

„Oluja“ zvala se ona stijena, u kojoj je momak sa vilama živio. (Žepče.)

4. Ima u naroda neka pravila, kojih se on strogo drži i veli, da su to vilinska pravila. U Vlasenici čuo sam da se svijet drži ovih vilinskih pravila:

„Ne meti kuće hrastićem,
Ne nosi vode na vodu,
Ne pij vode prilogom,
Ne krpi štogod ujamkom.“

Nositi vodu na vodu znači natočiti sud vodom prije nego se dobro opere, to jest kada se na sinoćnju u sudu ostalu vodu natoči svježa; vodu prilogom piti veli se kada ko potrbuške legne uz potok i tako pije. Ujamkom ili ureznikom ne smije se krpiti, van ako se u iglu kojom se šije uvuče od jednoć tri konca, inače bi čovjek bio nesretan u pazaru.

5. U srebreničkom kotaru drži se narod ovog vilinskog svjetovanja:

„Ne tari se rukavom,
Ne udri konja ularom,
Ne zovi dragog imenom,
Ne udari vola teljigom,
Ne lomi pruta sa plota,
Ne drži bijela kokota."

Tih se pravila drži narod bolje nego li deset zapovjedi božji ne samo u Srebrenici nego i svuda po Bosni i Hercegovini, a značenje pojedinih propisa mi rastumačiše ovako:

1. Ko se tare rukavom, vele, da nema sreće tako dugo, dok je na njemu ona košulja.

2. Konj se ne smije tući ularom, jer ular vodi konja u napredak, a kada se sa njime udari, onda konj i sreća (napredak) ide u nazadak.

3. Žena ne zove čovjeka imenom, jer da je sramota. Jedna je svoga, vele, zovnula „ej ti" a pred njom se stvori gjavo i upita „što me zoveš?" Ona mu reče, da on nije njezin, a on odvrati: „Pa i meni je ime Ti."

4. Vola ne valja tući teljigom za to, što je u nj uhvaćen i njime radi i pati se, pa ga, vele, od njega najviše boli.

4. Suhim prutom ne valja vola ni drugog mala goniti, jer se mal od toga suši, t. j. ide u nazadak.

6. Bijela kokota ne valja držati, jer je kuća nesretna.

7. Jedna je vila svjetovala: „Kloni se čovjeka, koji drži bijelu koku, koji tare nogu o nogu i koji se tare rukavom", druga vila odgovarala: „Ne volim se ni u putu sresti sa čeljadetom ravna tabana, brkatom ženom i bezbrkim (ćosim) čovjekom.

8. Tešo Jelić u Zabrgju, veli, da su vile pjevale:

„Ne meći nogu na nogu,
Ne ljevaj vodu na vodu,
Ne predi na ulomak — vreteno,
Ne jedi nagorjelom kašikom,
Čini su čini!"

Sud kad se ide na vodu valja tri puta prati, da se voda na vodu ne ulije.

9. Filip Trivić iz Ljeskovice kod Žepča pripovijeda, kako je neki Stanko Gjavlović jednom oko pola noći po mjesečini otišao u šumu, pa kad je došao u potok „Kraljičić" vidi, da je potok zajažen i puno se vode nakupilo a u vodi se dvije vile kupaju. Kad su ga opazile, puste jaz od vode, a voda navre niz brdo, velikom hukom a one pobjegoše uz brdo. On od straha teško kući uteče, razboli se, te ležaše preko pola godine na postelji i osta gurav u legjima.

10. Bila, vele, jedna vodenica pa u njoj nije niko smio po noći mljeti niti prenoćiti. Dva brata dogovore se jedne večeri, odnesu žita i zaspu u toj vodenici, a legnu tako, da je jedan drugome okrenuo noge u noge, pokriju se gunjevima da su im se samo glave vidjele, a da mogu viditi što će biti u vodenici, da noću ne da mljeti.

U gluho doba noći eto ti dogjoše vile u vodenicu pa kad vide braću gdje leže, zaglede se pa će jedna od njih: „Vidite čuda, tako mi 77 bosanskih vrela nisam nikada vidila jedno truplo, a dvije glave!"

Filip mi i ovu pripovjedi, da je njemu pokojna djedova sestra kazivala, da je ona jednom u šumi „Briščina" u jednom potoku vidila, kako sjedi djevojka, rasple-

tenih crvenih kosa, duljih od aršina, pa kada ju je ugledala, da se je digla na krila i u zrak poletila.

11. U Čardaku, kotar Žepče, zove se jedan humak „Lekino brdo". Narod pripovijeda, kako je nekada na tome brdu bilo nekog Leke guvno, a u subotu u večer sadije Leko svoju pšenicu na guvnu u kladnje i ostane kod njih da ih čuva preko noći. U neko doba noći čuje gdje neko nešto goni. Pogleda, kad li vile natovarile kola pšenice i gone. Koliko su mnogo natovarile, sataru im se kola, baš blizu Lekina guvna i one se stanu razgovarati, što će sada od pšenice: Dok jedna reče: „Ajdemo da prenesemo svu pšenicu megju Lekine kladnje pa ćemo sjutra na noć opet sa drugim kolima doći i odagnati". Tako i učine a Leko sve to gleda.

Sjutra dan osvanula nedjelja, lijep dan, a Leko ne gledeći što je nedjelja nasadi i izvrše svu pšenicu i nagje deset puta više žita, nego što bi njegove bilo. I tako je Leko vile prevario.

12. Vele, da je jednoć čovjek došao u mlin, zasuo žito u koš da se melje, a Boga ne pomenuo. Vile su mu brašno promijenile, to jest njegovo dobro odnijele a svoje nekakvo zeleno ostavile. (Žepče.)

Usude.

Narod tvrdo vjeruje, da imadn „usude", koje djetetu čim se rodi osude sudbinu. Za to si tumači nesreću i u njoj tješi rečenicom „sugjeno je".

Pero Gjurić u Žepču pripovijedao mi je od „usuda" slijedeću priču:

Bila jedna žena na porodu ali teško bolesna. Čovjek joj bio u vodenici, a ona je kod vatre u kući ležala i u nesvjesti rodila muško dijete.

U gluho doba povrati se čovjek iz vodenice, dogje pred kuću i začuje u kući nekakav šapot. Poviri u kuću izmegju brvana i ugleda kraj vatre tri ženske ko tri vile u bijeloj odjeći.

Jedna od onih reče „Što da mu osudimo?" a druga će: „Neka bude siromah ali neka dugo živi." One druge dvije odgovoriše: „Šta da živi, kad će mu mater brzo umrijeti? Neka i ono umre čim ovaj cerovi ugarak na vatri izgori!" I u taj čas nestane ih nevidno.

Čovjek ugje u kuću, ugleda dijete kod vatre, zovne ženu ali ona u nesvjesti i mukama ništa ne zna. On uzme onaj ugarak, potrne ga i odnese pa u sanduk zaključa.

Tu noć umre rodilja a otac dade dijete u komšiluk jednoj ženi, da ga odhrani a kad ga je od sise odbila, povrati ga ona opet ocu.

Otac je dijete ko jedino pazio i gledao, ali dijete, kad je odraslo, postane veliki hrsuz, pjanac, prznica i kavgadžija.

Kad su ocu dodijale tužbe komšiluka na sina i sramota ga za sramotom zadesila, uzme onaj ugarak iz sanduka i metne na vatru da vidi, hoće li se sinu naškoditi. U to ga neko zovnu, jer da su goveda zašla u žito i on izleti da ih utjera. Sin gurnu ugarak nogom u vatru a kad se otac vratio nagje ugarak izgoren a sina mrtva.

Vrag.

1. Pita sudac jednoga hrsuza za što si to i to počinio a on mu reče: „Vrag me gospodine navratio". A vrag iza vrata vikne „Lažeš lopove, nisam te ni vidio!"

2. Putovao čovjek po noći i zabasa. Sav umoran pomisli: „Da mi je bar vraga amo da ga uzjašem i ne gazim velikog blata“. U taj se čas stvori pred njim magarac, on ga svojim šalom zauzda, uzjaše i pogje. Magarac je sve poigravao od radosti i žurio se nekuda, a putnik bio zadovoljan misleći da će ga magarac nečijoj kući donijeti. Na jednom ugleda veliko jezero pred sobom i vidi gdje je magarac uperio uprav u jezero. Pokuša da s njega skoči, ali osjeti da su mu na nogama bukagije. On se prepane, prekrsti a oroz zapjeva: bukagije puknu a on s magarca o zemlju! I magarac progovori: „Moli se Bogu, što je ona ptica zapjevala beli bi znao kada si vraga zajašio!“ (Mladoševica 1898. Ivo Tadić.)

3. Ljudi kažu da se vrag djece boji i da im on ništa učiniti ne more.

Jedan put, vele, pretvorio se vrag u magarca i naigje kroz jedno selo a djeca odmah okupe magarca. Četvero uzjaše na nj a jedno nije imalo mjesta gdje da uzjaše nego iščupa iz plota kolac, utjera magarcu u trbuh, uzjaše na kolac a uhvati se za rep i tako su, vele, cijeli dan magarca po selu gonjali i jašili. (Mladoševica. Ivo Tadić.)

4. Narod vjeruje, da pijevac, kada navrši 9 godina sanese jedno jaje. Iz onog jajeta, vele, kad bi neko pod pazuhom 3 mjeseca nosio a da se ne umiva i ne spomije Boga, izlegao bi se vrag.

5. Kada se u večer izlazi iz kuće na polje, u hudžeru ili štalu spavati, valja uvijek baciti prije pred kuću po jedan živ ugljen pa onda izići, jer će vatra protjerati nečastive, ako bi koji pred kućom bio.

6. Narod skoro svuda vjeruje, da svakom čeljadetu sjedi na lijevom ramenu nečastivi te ga ovaj na svako zlo navraća i svako zlo, koje on učini tačno bilježi.

Ako ko nešto ukrade što se jede te počne jesti, kad zine da onaj zalogaj metne u usta, vrag mu brže bolje pljune u usta i on će progutati vražju pljuvačku mjesto onog zalogaja a vrag će pojesti zalogaj.

Slušao sam dosta puta od naroda gdje govori, da je ukradeno meso najslagje.

Na desnom ramenu, vele, sjedi angjeo čuvar, koji čovjeka od svakog zla čuva i brani. (Žepče.)

7. Narod vjeruje da u svakoj kući stanuje po jedan gjavo. Ako je kuća čista i u kući red, stari se sluša, čeljad se megju sobom slažu i paze, on je čuvar te kuće jer dobije od Boga taku moć, da sve utvore, zla i noćne haveti, koje čeljadi mogu nahuditi od kuće odbija i brani ju od svakog zla.

Ako je u kući nečistoće i nereda, ako se čeljad svagjaju, jedno drugo mrzi, mlagji ne sluša starijega i t. d., onda je i gjavo neprijatelj kuće, jer i njega hrgja osvoji. Od hrgje se ni Bogu ne moli i kuća će ona propadati. (Vlasenica.)

8. Katolici u Žepču vjeruju, da se vrag može samo onome ukazati, koji se ne bi za 40 dana prekrstio. (Ozimica.)

Mora.

1. „Mora“ veli narod da je cura, koja ide po noći pa siše krv, osobito u momaka, djevojaka i djece.

Ona se može u svašta pretvoriti: u muhu, buhu i t. d. Mora, kada se navali noću čeljadetu na prsa, ne može se čeljade ni maknuti, a sjutra dan se ono tuži, da ga bole prsa i opaža se, da su mu sise nabrekle te gdjekada iz njih i voda curi. (Vlasenica.)

2. Da mora ne tare čeljade radi se ovako:

U večer, kad se pogje spavati, objesi se ogledalo više kreveta, uz krevet se prisloni metla naopako t. j. držaljica se okrene dolje, a metla gore. Zatim se tabani namažu bijelim lukom a tako i ruke, prsa, čelo i šija.

Onda se govori ova molitva:

„O vještico moro,
„Sjedi doma hroma,
„Od Boga prokleta,
„Od sv. Ivana krstitelja sapeta,
„Niti mogla poći,
„Ni do mene doći.
„Koliko je na nebu zvjezdica,
„Toliko te sapelo groznica,
„Amen."

Dok se ta molitva moli, valja u svaka vrata i pendžer po jedan nož udariti i tako do sjutra ostaviti. Ko tako tri večeri uradi oprošten je od more. (Posavina.)

3. Kada nekoga mora sisa, on u večer u kućna vrata zadije zimzelen i na vratima napravi mudro slovo (Solomunovo) i mora ne smije više k njemu. (Žepče.)

4. Koga mora sisa, on ode na kvatreni petak u crkvu pa nakupi onog ulja sa zvonske osovine te si u večer njime namaže sise. (Krajina.)

5. Ako koga mora sisa i on to osjeti, neka baci jastuk ispod glave za vrata i ona će se odmah pretvoriti u curu ili ženu. (Varcar-Vakuf.)

6. Koga mora pritiskuje, ako uzdu od ata drži pod glavom pa kad osjeti, da mu je mora došla, baci preko sebe, „zauzdaće" time moru. (Varcar-Vakuf.)

7. Vele, da je u Derventi neki Ante Tokić momkom bio, pa je sa svojom komšinkom, lijepom curom Marom, ašikovao a uvijek se tužio, da ga mora tare i siše pa mu sise ko u cure narasle i sve iz njih nekakva voda teče. Neko ga nagovori da kod kovača u gluho doba dade skovati jedan nož pa da s njime ništa ne radi, već kad legne spavati da onaj nož drži u ruci pa kad osjeti da ga uzme mrtvilo i mora poklopi, neka oko sebe onim nožem mahne, pa da će se izbaviti more.

On tako učini pa kad je u večer legao spavati uhvati ga nekakav drijem i mrtvilo a on se trgne i mahne nožem oko sebe i začuje glas: „Jaoj meni!" A učini mu se isti glas njegovog ašika, kone Mare.

Sjutra dan rano ode do kone i nagje je u zapećku bolesnu ležeći. Poslije dozna od njezinih ukućana da je Maru neko ubo, jer na bedri ima od noža veliku ranu.

On ode k Mari a jer ju je vrlo volio sve joj kaže i ona mu prizna da je mora i obeća svečano da više nikad nikomu ići ne će. Oni su se, vele, poslije uzeli i u ljubavi živili. (Petar Tokić.)

Vještice.

1. Žensko koje je curom „mora" postaje kad se uda vještcom. Vještice se, vele, svake godine u oči Gjurgjeva dana sastaju, na pometnom guvnu ili na raskršću, na brdima i t. d. i dogovaraju se kuda će i na koju stranu, pa se onda razdijele sve dvije a dvije. Ako im gjavo dopusti one mogu čovjeka a osobito mladu djecu i udaviti. Vještica ide samo sa dušom, koja je u savezu sa vragom, a tijelo ostaje kod kuće spavajući tvrdi san. (Cikote Vlasenica.)

2. Kad se žensko dijete rodi u košuljici, vele, da je vještica, te može očima i žensko i muško i marvinče ustrijeliti. (Vlasenica.)

3. Koje žensko nema pod pazuhom i po dônjem tijelu dlaka, ono je, vele, vještica. (Vlasenica.)

4. Neki drže, da se vještice pretvaraju u žabu pa po noći muzu krave, ovce, koze i t. d.

Da se obrani od vještica usiječe domaćin šipkov ljetorast, ide prije sunca rano na mladu nedjelju u štalu i naći će u štali žabu. Neka žabu pospe lugom i onom šipkom mladicom u nakrst udari i izletiće iz nje vještica t. j. stvoriće se pred njime ona žena, koja je kao vještica njegovu stoku sisala. (Krajina.)

5. Činilica može kome učiniti ako ima uza se:

1. kosti od mrtvaca,
2. bijelog luka,
3. loze od vinjage,
4. olova koje je iz puške izletilo („leteći kuršum"),
5. pletenice od mrtve ženske,
6. urežnjaka,
7. odrezaka od nokata,
8. svakojakih konaca (svake boje),
9. kokošjih glava,
10. mladice od drveta okalemljenog,
11. krpe (bespere) što se s njom sinija tare,
12. pamuka, žutog, bijelog, crvenog, crnog i
13. ljusaka od jaja i t. d.

Sve to može upotrijebiti za čine te će onome nahuditi, komu je namijenila, „nabacila" ili podmetnula te on preko toga prekorači ili nagazi. (Brainci, kot. Vlasenica.)

6. Krajiške muslimanke ne smiju na mezare na zijaret svojbini, jer se boje ljudi njihova sihira. Dok su one zijaret činile, unosile su mnoga zla u kuću.

Kad bi htjele kuću zatvoriti (t. j. učiniti da u njoj sva čeljad pomre), uzele bi sa mezara tri travke: jednu s glave, drugu s trbuha a treću s nogu pa bi je osušile, satrle i mjesto bibera u jelo sipale pa poslale kome mubarećije te bi time svu čeljad u kući podavile.

Kad bi one naricale na mezaru i prizivale vukodlaka „Adali ada da sačuva mene" pa bi žmireći sjele kod mezara, uzele bi jednu šaku zemlje sa mezara i odnijele kući. Ako bi neko u njezina dušmanina umro, ona ako želi, da i drugi mrtvac iz te kuće izigje, stavila bi malo one zemlje na kućni prag da mrtvog preko nje prenesu.

Kad god htjedne da u drugarice joj ne bude vlastiti domaćin ili da joj ne dovede inoče, razbuzi (muti) one zemlje pa inočinu haljinu njom namaže.

I bajrame treba tamo bez žena činiti. Bajramsku gusulsku vodu (to jest ona voda koja se priredi da se svaki musliman na bajram prije sabaha okupa), kriju one i ostavljaju. Ako pašče ove vode loče, dobiće sušicu, ako je kravi piti dadu misle, da će više mlijeka dati ili da će skoro i uginuti.

7. Žensko dijete koje se rodi u košuljici, vele, da je vještica ili „mora", a kada odraste mŏri malu djecu, to jest pojedu im srce. One kada vide djetetu čelo odma se ono dijete razboli i ako mu se ne pomogne travom, mora umrijeti, jer mu je, vele, vještica srce izvadila i pojela. Trava koja brani od vještica je srčenik i odoljen. Korjen od odoljena nosi skoro svako dijete uza se, a dok je još u bešici mater mu

ušije korjena od te trave u haljinicu da mu mora ili vještica ne more nahuditi, a kada mu nahudi da njezinu uroku može odoljeti. Narodna poslovica veli:

„Da nije trave odoljena, ni jedna majka ne bi sina odgojila!"

Trava „srčenik" opet iskopa se sa korjenom iz zemlje pa se skuha i ona voda pije da urečeno ili ranjeno srce opet ozdravi i bude kao što je i bilo.

Pitao sam mnoge bake i gatare o ljekovitosti srčenika pa mi skoro svi rekoše, da je korjen od srčenika tako ljekovit da može srce, kojem su sve žilice do jedne podgrižene, izliječiti.

Evo kako bake vračare i gatare gledaju kada nekoga boli, jesu li mu vještice srce izjele i koliko one nabaju, namjenu ili zagovore jednu travku „srčenik" i to od prilike ovako: uzmu nož pokućarac ili grebačicu čime se naćve grebu kad se kruh mijesi pa upru vrhom u onu travu govoreći: „Srčenik travica neka bude pravica; zemljice po Bogu majčice zaklinjem te Bogom tvorcom svih devet nebesa i devet čudesa: pritvori Jove N. srce u ovaj srčenik da ja vidim šta je njemu", tako tri puta a sve držeći vrh od noža na srčeniku. To se čini uvijek kada dan uzmiče, da i bol uzmiče, od pô dana do u večer a najbolje je kada sunce zalazi. Sjutra dan, kada se sunce ragja uzme se isti onaj nož, s kojim je namijenjeno, iskopa korjen onoga srčanika i ogleda kakav je, je li zdrav ili je izgrižen i koliko. Ako je više izgrižen i srce onog bolesnika je više izjedeno pa ako mu je korjen sasvim pregrižen da se ni na jednoj žilici ne drži onda bolesniku nema lijeka; ako li se bar na jednoj dlaci drži, ima lijeka i liječi se istim korjenom kao što je gore rečeno. (Vlasenica.)

8. Kad neko hoće da dozna, koje su ženske vještice, uhvati prije Mučenika guju pa joj živoj odsiječe glavu, turi u nju češanj bijelog luka, usadi u bašči pa o Uskrsu ili Petrovu iščupa onaj luk i kada pogje crkvi, zadije ga za kapu. Vele, svaka vještica doći će k njemu i zaiskati luka i tako će sve upoznati. (Zabrgje.)

9. Kad neko hoće da dozna koje su žene vještice, započme na Lucin dan praviti jedan stolac i svaki dan po nešto na njem radi sve do Božića. Na badnji ga dan svrši i na ponoćnicu nosi u crkvu te sjedne za vratima na onaj stolac, pa kad bude prikazivanje, vele, da će upoznati sve žene, koje su vještice, jer se one onda okrenu od oltara. Onda će uzeti svoj stolac i bježati kući, da ga putem vještice ne napadnu i istrgaju. Zato i nosi uza se maka i griza, pa kada bi one poletile za njim, baca to preda njih i veli: „Kad to pokupile meni noćas i nahudile!" Došav kući obilježi vanjska vrata križem a piše ga onom kredom kojom je pop na Sveta Tri kralja na vratima zapisao novu godinu.

Kad se to svrši, vještice mu više nahuditi ne mogu. (Krajina.)

10. Ako u večer uleti u kuću leptir, znači da će doći vještica i malu mlijeko odnijeti.

Leptir se uhvati, pospe sa soli, iznese na vrata govoreći: „Ajde pa dogji sjutra da ti soli dam". Koja žena sjutra iz sela dogje iskati soli da joj posude, to je vještica što malu mlijeko oduzima. Kućani ju mirno prime, dadu joj stolicu da sjedne, a jedno čeljade gleda da ju napali, baci krijesnicu na košulju ili na haljine, a kad se zapali vikne: „Bježi izgore!" Onda, vele, da je ona osakaćena i ne može oduzimati mlijeka. (Vlasenica.)

11. Kad se na časne poste sjedne večerati i prvi zalogaj meće u usta, povrati se i metne pod lijevo koljeno i tamo drži za čitave večere, uzme se onda taj zalogaj u ruku, izagje pred kuću i gleda oko sebe, te vele, da se vidi kako vještice pršu i svijetle kao ugarak. (Vlasenica.)

12. Kad nekom vještice nešto učine, a onaj od prilike zna, koja je ženska učinila, uzme grebeni na kojima se vuna i kudjelja češlja, pa tako postavi da ona ženska, na koju sumnja da je vještica, izmegju njih progje. Onda sastavi one grebene i metne više vatre. Onda će vele, ona žena odmah dotrčati i kumiti i moliti ga, da se grebeni rastave i da ona opet izmegju njih natrag progje. (Vlasenica.)

13. U večer Gjurgjeva dne izvrate se na sebi sve haljine a u obući obojci, ide se tako na raskršće, sakrije se i iz zasjede gleda. U gluho doba noći doći će na raskršće vještice i činilice na zbor.

I onaj, koji je tako radio, vele, može slobodno k njima priskočiti i pohvatati ih te mu ne mogu nahuditi. (Krajina.)

14. Kad se dijete rodi meću ga 2—3 dana megju grebene, da mu onako nejačku vještice ne bi nahudile. (Zvornik.)

15. Da vještice ili činilice ne mogu čeljadetu nahuditi, ostrižu od mrke ovce bez biljega vune pa opletu uzicu i nose oko sebe.

Djeca do 7 godina nose: omana (velikog zelja), tisovine, luča, češanj bijelog luka jedinka (t. j. u koga se glavica sastoji samo od jednog češnja), strjelicu, ureznika, kalema grančice, koja se nije primila ali iz drugog kotara ili bar sela, i od lijeve pete malo kože i vele, da mu nikakova činilica nahuditi ne može. (Vlasenica.)

16. Kada se ženskadiji kose sijeku, vele, da ju vještice jedu, a da se to zapriječi upleću u kose žilice od bijelog luka. (Ilidže.)

17. Kad u čiju kuću dogje jedna ženska, na koju sumnjaju da je vještica ili muški, za kojeg misle da je stuha, onda će kad pogje iz kuće i prekorači prag baciti za njim žišku (živ ugljen) preko praga, pa im ne će nahuditi. (Vlasenica.)

18. Pred Božić na svetog Tomu u večer metne se na pendžer bijelog luka i grančicu smreke pa će, vele, vještice od kuće otjerati za godinu dana. (Posavina.)

19. Na poklade u večer treba se sve dopresti i ništa ne smije za preslicu privezano biti, jer će, vele, vještice pregju i prelju zapišati.

Ako već mora nečija preslica radi bolesti ili inače ostati nedopredena, onda se vještice na poklade u večer, kad se pogje leći, zagovaraju ovako:

„Vještico bona, lezi dolje hroma, vratilom se opasala, a užetom poštapala, dok ne pobrojala po moru pišče i po gori lišće a po šćenetu runde (dlake) ne mogla mojoj prelji ništa učiniti!“ (Lovnica.)

20. U večer na poklade svako čeljade pojede po jedan češanj bijelog luka i namaže se po tabanima od noge, da mu te godine vještice ne mogu nahuditi. (Vlasenica i Žepče.)

21. Na poklade u večer, kad pogju čeljad spavati, zapreće se stara opančina u vatru da smrdi, da vještice ne mogu kući doći i kome nahuditi, jer one bježe od onog smrada. (Bjelina i Vlasenica.)

22. U oči poklada, kada tuku jaja za pitu, one se ljupine od jaja sve nataknu na mali ražanj od ljeskova drveta i nabadajući ljuske na ražanj govori se: „Ja ne nabodoh ljusku od jaja već nabodoh vještícu.“ (Ako ima kakova žena kojoj vele da je vještica, pomene se i njezino ime.) Onda one ljuske i onaj šiljak zadiju u kući više vrata za žioku ili rog. Zadijevajući šiljak više vrata govori se: „Kako su ove ljuske na šiljak nabodene, onako se vještice na šiljak nabole kada mojoj kući pošle.“ Vele, da taj šiljak i one na njemu nanizane ljuske imadu toliku moć, da će u oči onoga dana, kada se vještice skupljaju, okolo one kuće gjavoli gvozdene šiljke oko kuće nanizati da se ni jedna vještica blizu prikučiti ne može. (Stepen, Vlasenica.)

23. U večer Gjurgjev dana u gluho doba skupi se nekoliko vrsnih momaka, uzmu crnu koziju mješinu bez biljega i izagju na raskršće. Jedan puše u mješinu, a jedan govori: „Kako se ova mješina nadimala onako se i činilice i vještice nadimale dokle do nas ne došle.“ Svi ostali viču: „Amen!“ Kad se mješina dobro napuhnula, dobro ju zavežu te njom obigju oko svega sela i dogju opet na ono mjesto, gdje su mješinu napuhali i tamo očekuju.

Za kratko vrijeme dogju k njima sve vještice i činilice moleći, da mješinu odriješe i gledaju da im mješinu kako probodu da izagje ona para jer su i one onda slobodne.

Momci sve dobro upoznadu i zagroze im se, da će ih odati, ako išta kome u njihovu selu učine, a vještice će im to svečano obećati. Momci onda odpuste vještice ta odriješe mješinu. Da je ne bi odriješili, vele, da bi sve popucale od zôra. (Maglaj.)

24. U večer Gjurgjeva dne, Blagovijesti, Velikog Petka i Spasova dana čuva svako svoj tor i mal da činilice ne bi došle i malu učinile i mlijeko odnijele.

25. Imao čovjek ženu, na koju je narod u okolini vikao i sumnjičio, da je vještica, ali on u nje ništa primjetiti nije mogao.

Jedna ga baka svjetuje i on jedne noći oko ponoći ustane, počme buditi svoju ženu ali je nije mogao probuditi. On okrene ženi glavu gdje su bile noge i zapali vid (svijeću), pa će paziti kada će se probuditi.

Kad su prvi orozi zapjevali, doleti u kuću mala sinjava ptičica i stane obletavati oko nogu gdje je prije bila glava žene, i najposlije stala tužno cvrčati.

Čovjek okrene opet ženu kako je i prije ležala a ptičica uleti ženi u usta, ona se onda protegne i probudi.

Čovjek joj sve kaže što je bilo ali ona niie htjela vjerovati, a kada ju stane biti, prizna da je vještica. (Krajina.)

26. Narod vjeruje da vještice imadu u lončiću nekakove masti pa kad se njom namažu, pretvore se u nevidjive duhove i odlete ko ptice na krilima.

Narod pripovijeda, kako je u jednoj kući bila baka-vještica a imala snahu. Jedne večeri ležala je snaha ali nije spavala, a svekrva misleći da spava, iskopa lončić ispod ognjišta kraj vatre, namaže se onom masti iz lončića govoreći: „ni o drvo, ni o kamen, ni o trn, ni o grm“ i nestane je. Snaha ustane uzme onaj lončić, namaže se onom masti govoreći: „i o drvo, i o kamen, i o trn, i o grm“ (svekrvinih riječi nije dobro zapamtila), a kada je zadnje riječi izgovorila, vele, popane je nekakav vjetar, digne u zrak i ona na putu udri, sad od drvo, sad od kamen, sad od trn, sad od grm, i sve tako dok nije izlećela na jedno nepoznato veliko brdo.

Kad je tamo došla sva izderana i isprebijana i krvava, svekrva ju odmah prepozna i zapita: „Oklen ti snaho taka ako Boga znadeš?“ A ona joj sve kaže, onda ju ona opet nečim pomaže i izgovori kao što je i ona rekla, pa se sa njome kući povrati ali više nikad nije hotila tim putom ići.

27. Vještice se najviše kupe na visokim glavicama i na pometnom guvnu. (Pometno je guvno ono, koje se više ne upotrebljuje.) (Zvornik, Vlasenica i svuda.)

28. Oženio se jedan šovjek; žena mu bila vrlo dobra i valjana i toga radi draga, ali nikad s njime nije ručala.

Jedan put u kahvi pohvali se on ljudima, kako ima dobru žunu ali da s njim ne će nikada da jede. Ljudi ko ljudi stali naklapati i ovo i ono, dok mu jedan ihtijar iz budžaka prstom ne zaprijeti. Njemu to bilo muka, pa kad je ihtijar usto i iz kahve izišao, izagje i on za njime pa ga upita, što mu je prstom zaprijetio. Starac mu reče: „Tvoja je žena vještica, a ako mi ne vjeruješ, ti do večer legni spavati i učini se da

spavaš pa motri, što će ti žena raditi. Ako kuda pogje, hajde i ti za njom pa ćeš viditi što jede. Kad vidiš pohiti kući da prije nje dogješ, jer ako prije nje ne ugrabiš u kuću, zlo po tebe!"

On zbilja tako učini te se pričini kao da spava a kada je to žena vidila strese se, pretvori u pticu i izleti kroz badžu na polje. On skoči i ugleda da je ona pošla prama groblju, ode do groblja i vidi na svoje čudo, kako mu je žena raskopala jedan grob, u kojeg je taj dan jedno dijete ukopano, odrezala mu ruku i jede. On se odmah brže bolje kući vrati i legne, a za malo vremena dogje i žena zataknutom preslicom za tkanicu i stane se čovjeku izgovarati da je bila kod kone na sijelu. Čovjek cijelu noć nije usnuo a sjutra dan zatvori kuću, uze kandžiju zgrabi ženu za pletenice i zamahne da ju udari. Ona se džilitne, skoči za njega a on sebe po kracima udari, tako opet i opet, kad mu je dodijalo pusti je, jer je mjesto nje udaro sebe. Čim ju je pustio pobježe u lug na ognjištu i tu nestane bez traga. (Rogatica.)

Stuhe.

Po narodnom vjerovanju stuha je čovjek muškarac, koji je u savezu sa vragom, te po zraku i vjetru hoda i doneklen vjetrom i gradom zapovijeda i upravlja, dakako u svom kraju. Stuha, vele, može podići grad i u jednom ili više sela svu ljetinu uništiti. Svako selo ima svoje stuhe, koji svoje selo štite od susjednih stuha. One se megju se pobiju i onda nastaju silni vihori, koji na kućama i u polju štetu čine i drveće obaraju.

Jedan starac iz Tupanara, kotar Vlasenica, reče mi jednom prilikom ovo:

Sajkovičke stuhe idu u boj sa lopatama, Brainačke sa rukatkama, Cikotske sa zdjelama i t. d. One se o Gjurgjevu danu svake godine u noći sastanu na jednom velikom brdu više Sarajeva a pred svima je stuhama kao njihov starješina neki Mića iz Džimrija, kotar Vlasenica. (Ja ga poznajem kao gatara na velikom glasu.) One tu vijećaju pa se tu pobiju za nafaku i čitav ljetni rod. Koje podlegnu, onima će okolicu, koju zastupaju, toga ljeta grad pobiti.

Pred svakom olujom imade po jedna stuha, koja po zraku prše a oluja ide za njome.

U svakom selu ima po jedna stuha, pa kad ona vidi da druga stuha leti zrakom na njezino selo i navodi oluju, ona već zna, je li jača od nje; ako je jača ona se digne u zrak, stane se njome boriti, ne bi li ju od svog sela odvratila i na drugi kraj zatjerala.

Vampir.

1. Kad čovjek ili žena umre pa preko njega mrtva nešto živo pregje ili preskoči, kao mačka, oroz, kokoš, pseto, miš i t. d., vjeruje narod, da će se onaj mrtvac povukodlačiti (povampiriti). Vukodlak, vele, hoda 40 dana po selu u gluho doba noći i dolazi u svoju kuću, obilazi po njoj, osobito po tavanu, te štropota posugjem, da ga sva kućna čeljad čuti mogu. Neki dosagjuje seljanima, pokazuje se u bijelu odijelu i vuče pokrov za sobom, a nekad davi i narod po selu.

Ako je čovjek umro a ostala mu mlada žena, on dogje treću noć k njoj, probudi ju i razgovara se s njom kao za života. Ako bi ona s njime zatrudnila, rodila bi dijete bez kostiju kao mješina nalivena krvlju.

Vampir kada prvi put dogje svojoj ženi upita ju: „Što ću ja sada?", a što mu ona reče raditi, to će i učiniti.

Vele, ako ga pošalje u goru, da će 40 dana po gori lutati i od jada ju trti. Tako si narod tumači, ako u gori na velikom prostoru nagje od vihora povaljenu i izlomljenu drvljad.

Ako ga pošalje u vodu, on po noći po vodi rone, pliva i pati se, da ga sve jeka stoji.

Najgore je, ako ga pošalje u koje drugo selo. On tamo tare narod i mal, zadaje strah i trepet a može po tome selu i sve vrjednije stvari pokrasti i svojoj kući odnijeti. To radi osobito ako je za života bio hrsuz.

Stevo Mićanović iz Brainaca pripovijedio mi je sljedeće:

Čim neko umre, metne mu se na prsa grumenčić zemlje i udari glogov trn pod jezik pa se još dobro čuva da preko njega ne bi kakovo živinče preskočilo ili prešlo, da se ne povampiri. Narod vjeruje, da svaki mrtvac mora sedmi dan u večer doći svojoj kući. Ako je ostavio ženu, on joj se prikaže i upita, šta će večerati. Ako mu dade večerati, on će, vele, 40 dana k njoj dolaziti, ako li ga pošalje u vodu, on onda ide u vodu i ribe lovi i jede, ako u goru on lovi zvjerad, a ako reče da ide u selo, on onda po selu 40 dana po noći hoda tražeći sebi večere, pa davi malu djecu a bome, vele, i velike, ako koga zateče na polju izvan kuće, gdje spava. On ga zgrabi za nožni palac, a onaj kojeg je zgrabio mora kihnuti. Ako bi se ko desio u blizini i odazvao „na zdravlje“ ili „zdrav si“, ne će mu vukodlak nahuditi, a vampir će „crknuti“, ako li se niko ne oglasi, on mora onako u snu umrijeti.

Kad se po selu počne bubati, da se taj i taj povampirio, onda se njegovi rogjaci i komšije skupe i odu na grob, odkopaju pa gledaju je li se povampirio: ako ga nagju da leži na strani ili potrbuške, vukodlak je, ako li pako leži na legjima, potegnuti će ga, ako je muško za brk i ako mu brci opadaju, nije vukodlak, ako li ne opadaju, vukodlak je. Ako je umrlo žensko gledaju mu kose. I ako mrtvaca nagju otvorenih očiju, vele, da je vukodlak, jer u njega su krvave velike oči. Ako se seljani i rod umrloga osvjedoče, da se njegovo tijelo povampirilo, opletu ljesu pa je metnu na grobnicu, ozgo potrpaju slamom pa od gloga naprave i dobro zaoštre kolac, onaj kolac proture kroz ljesu pa ozgo jedan udari dobro sikirom u kolac da kroz lješinu mrtvoga probije.

Poslije se onaj kolac i slama baci u grobnicu pa se na mrtvom zapali da izgori i onda se sve lijepo zakopa i selo se je, vele, izbavilo vukodlaka.

Pošto se misli, da vampir djeci i onima koje on umori krv pije, to se dobro čuva, da onog, koji vampirovo tijelo probada ne bi krv poprsnula, jer će i on kad umre postati vukodlak. Za to se i meće ljesa i slama, da krv ne može iz rake gore prsnuti, kad vampira probodu.

Ako koga tom prigodom vukodlakova krv poštrapa, mora mu se, kada umre, zadjeti pod jezik oštar trn i nožem ga pod lijevim pazuhom probosti. To čine ukopnici, ko bajagi krijući od oca ili matere umrloga, jer je njima žao da ga bodu, ali ipak vole da ga i probodu nego da postane vukodlak. Stevo veli, da je bivalo prije slučajeva, gdje nijesu vampira ili onoga za koga su mislili da će se povampiriti boli, već bi ga u grobu spalili pa onda zakopali t. j. u grobu bi na mrtvom naložili veliku vatru pa kad bi tijelo izgorilo, zasuli bi grobnicu.

Stevo mi dalje pričao da je prije 30 godina negdje pred okupaciju umrla neka Aćima u selu Stupari, pa se po selu čulo da žena Aćima po noći svojoj kući dolazi. To su i kućani i njezin čovjek posvjedočili, pa su se seljani skupili i grob otkopali i našli, gdje na jedno oko gleda i oni su ju glogovim kocem proboli. Drugu se večer

u Aćimine kuće razbolilo čeljade, koje je izjavilo da je Aćima opet u kuću došla i po kući hodala ali da ništa nije govorila, a kad je pošla da je uzela tri glavice luka i sobom odnijela.

Rod i komšije skupe se i otkopaju grob i zbilja nagju je okrenutu na stranu a kraj nje one tri glavice luka. Oni na njoj nalože veliku vatru, sprže ju, zakopaju i više nije dolazila.

2. Kad žene snuju pregju, ne smije se preko one pregje prekoračiti, jer će se, vele, onaj, koji prekorači, kad umre, povampiriti i onoj ženskoj dolaziti, koja snuje. Ako se slučajno preko pregje pregje, valja se opet preko nje povratiti.

Ja sam jednom u Pobedarju, kotar Vlasenica, tako prešao preko pregje sa još jednim oružnikom. Dvije mlade snaše, koje su pregju snovale, zamoliše me odma da se preko pregje vratimo. Ja nijesam htio da se vratim i one navališe moliti me jer da mi ne će valjati. Kada sam ih upitao, što će mi biti, obećale su mi kazati ako se vratim. Ja i oružnik vratismo se zbilja preko pregje, a one mi rekoše: da se nijesi povratio ti bi se povampirio kad umreš i onda bi nami došao i mi bi morale (ako bi žive bile) po noći pregju snovati, dok se preko nje ne vratiš a mogao bi nas i udaviti.

Druga mi opet reče: „Bolan! da se nijesi povratio, mogla bi ti se takova nesreća oplesti, iz koje se ne bi dok si živ ispleo!“ (Vlasenica.)

3. U večer, kad u kuću uleti onaj veliki brkati noćni leptir znači, da će se, ako je ko od roda te kuće na skoro umro, povampiriti ili da će neko u toj kući ili bližem rodu naskoro umrijeti i povampiriti se.

Onaj se leptir mora uhvatiti i u vatri spržiti pa se onda ne će povampiriti. (Vlasenica.)

4. Narod misli da čovjek, koji je na zemlji mnogo sagriješio, kad se ukopa, ne može u zemlji struniti i postaje vampir ili vukodlak.

Drugi opet misle i vjeruju, da čovjek rogjen incestom postaje vukodlak. (Žepče.)

5. Da se kuća očuva od vukodlaka, meću na badžu i pendžere glogov trn. (Vlasenica.)

6. Nad mrtvacem ne smije se plakati tako, da ga suze poliju, jer bi se povampirio. (Brčka.)

7. Kad neko umre ide se nakon 40 dana na njegov grob pa se gleda, je li mu grob kod glave puko. Ako jest, vele, da se je povampirio.

Veliko je ruglo kada si komšije u svagji dobace: „Ta tvoga je oca, djeda ili brata grob puko!“ (Vlasenica.)

8. Narod misli, da i onaj bude vukodlak, od kojeg insana pseto ili vuk krvi lazne, on se, vele, povukodlači i u onu životinju pretvori. (Žepče.)

9. Da u kući po noći plaši ili da se kuća trese rade ovako: Kad neko kuću pravi, te bi kogod u gluho doba noći prošao na groblje pa sa jednog groba donio zemlje, sasuo u rupu probušenu svrdlom u prosjeku ili u gredi na tavanu pa klinom dobro zatvorio, vele, da bi onaj mrtvac svaku noć u ono doba noći, kad je zemlja odnešena, dolazio i po kući hodao, lupao ili kućom tresao, da uzme i odnese onu zemlju. (Vlasenica.)

Blagdani.

1. Ako se desi manji svetac, a nekome je vrlo nužno da radi, on će ići popu i zapitati, smije li taj dan raditi. Pop se nagje u neprilici i uzme dva mala komadića

papira, na jednom napiše „smije“ a na drugom „ne smije“, smota i dade seljaku da jedan izvuče. Ako izvuče papir, gdje piše da smije, dozvoliti će mu rad. (Strmnica kod Vlasenica.)

2. Na Jovan dan u oči Petrov dana ne smije se ništa raditi, jer, vele, sunce na nebu igra, a šume se suncu klanjaju. (Strmnica, Vlasenica.)

3. Na sv. Jeremiju ne smije se ništa raditi, jer, vele, ko bi taj dan radio da će mu nešto od mala uslijed gujina ujeda uginuti. (Vlasenica.)

4. Vele, kad je Bog svece postavio, da su se oni svagjali jer nisu znali, šta će koji raditi.

Iliji dade grom da grmi.

Ognjenoj Mariji munjom da zapaljuje.

Nikoli putove i brodove.

Arangjelu duše i kantar.

Petru vjetrove i oblake.

Savi da uči svijet u oranju i sijanju i tkanju, a ostalim manje poslove. (Vlasenica.)

5. Kažu da je sv. Petar izumio sviralu (ćurliku), a vrag diple i dvojnice.

Jednoga lijepoga dana čuvao je sv. Petar ovce. Onako besposlen nagje trave šemeljike, to jest one trave, što visoko raste a iznutra je šuplja i napravi od nje sviralu pa stane kod ovaca svirati. Vrag to začuje, dopane mu se i dogje sv. Petru, zamoli ga da mu dade da vidi sviralu. Sv. Petar mu dade, a on okreni, prevrni i razgledaj pa će sv. Petru: „Valaj Petre da ja imam svrdao i ja bi moga tako napraviti!“ Sv. Petar mu reče, neka ode kovaču da mu skuje svrdao, a vrag odmah okupi kovača, da mu taki i taki svrdao skuje. Kovač mu to učini, a on ode i provrti mjesto jedne dvije rupe, samo da je bolje nego u sv. Petra i napravi dvojnice sa sedam rupa, a poslije opet napravi druge diple sa devet rupa, samo da se pokaže da je on mudriji od sv. Petra. (Krajina.)

6. Narod priča, da su jednom čuvali sv. Petar ovce, a vrag koze.

Vrag će reći sv. Petru: „Moja je marva bolja nego tvoja.“ „Dobro,“ reče sv. Petar, „ajdemo prognati ovim putićem kroz pšenicu svaki svoje stado pa čije progje mirno kroz pšenicu a da se ne dohvati žita, ono je bolje.“

Vrag pristane, a sv. Petar uzme sviralu i zasvira pred ovcama i progje onim putićem a ovce sve za njime a da se nijedna nije dotakla žita.

Za njim uzme vrag diple i stane dipliti i svirati i pogje onim putićem a koze za njime. Kad su bile na sred pšenice, koze se razigju po pšenici i stanu jesti klas, a sv. Petar se stane smijati. Vrag se naljuti, spopane kozu za kozom za rep da ih izvuče iz zijana a kako je kruto prihvatio iščupa im repove.

Sv. Petar stane mu se rugati a on pokupi one repove, baci na bukvu i ode Bogu pa ga zamoli, da mu koze izliječi. Bog — hvala mu i slava! — ozdravi koze a od onih repova stvori puhove. (Vlasenica.)

7. U Krajini pričaju, da je bio vruć dan pa se ovce zbile i nijesu htjele ići a koze jesu. Vrag, koji je pasao koze poče se rugati sv. Petru, da su mu se ovce ulijenile. Sv. Petar mu reče, da će on ipak prije sa svojom stokom doći na odregjeno mjesto nego li on sa svojom, te se oklade.

Sv. Petar naredi da pada grad a ovce odmah pogju za njim, dočim se koze razbjegoše u jednu pećinu. Vrag ih stane izgoniti, ali one ne će. I on se naljuti, stane koze izbacivati napolje i potrga im sve repove i tako su koze ostale bez repova a vrag bez oklade.

8. Sveti Savo i pop. Putovao pop sa sv. Savom. Gdje god dogju pred kuću a pop ište hljeba. Sv. Savo ga ukori: „Ta nemoj bolan sve iskati, sramota je!“ Ali pop ko pop, ište pa ište. To dodija sv. Savi pa zavede popa u jednu šumu i tri dana ga vodao a da nijesu našli išta da pojedu. Kad je četvrti dan osvanuo pop već zavezo da ne more dalje pa će svetom Savi: „Što ću oče Savo, ja umrijeh od gladi?“ Sv. Savo sjede na kladu i reče popu: „Ajde u onoj bukvi ima tri hljeba, donesi amo da ručamo.“ Popo ode, nagje hljeb i odmah jedan pojede, a dva donese sv. Savi. Sveti ga Savo zapita, gdje je treći hljeb a on mu reče: „Knjigâ mi, oče Savo, nijesu bila nego dva.“ Sv. Savo nehtjedne ništa, već pojedu ona dva somuna. Odatlen dogju nekom begu na konak. Kad su oni došli, odu begovi momci i kažu begu, da su došla dva nekakva popa na konak, šta će s njima? A beg reče, podajte im večeru, pa ih zatvorite u jednu odaju a u peć naložite toliko da se preko noći sprže.

Sluge tako urade a kad bude oko pô noći zapomaže pop od vrućine a sv. Savo ga zapita, šta bi sa trećim hljebom. On mu se opet knjigami zakune da nijesu bila već dva hljeba. Sv. Savo pokrije ga svojom kabanicom. U jutru urane momci da vide, ali oba popa živa. Kažu begu, a on reče, da su to nekakvi dobri ljudi, neka ih dovedu. Sluge ih begu dovedu a on im ponudi novca za to, što su bajagi momci po noći preveliku vatru naložili pa ih napatili. Sv. Savo ne htjedne novaca ali popo zaište 300 dukata. Kada su bili u polju, sjedne sv. Savo, uzme one novce i podijeli na tri kamare. Onda ga pop zapita: „Kome će ova prva kamara?“, a sv. Savo mu reče: „meni, druga tebi, a treća onome što je u šumi hljeb pojeo.“ Onda pop reče: „Ja sam oče Savo, knjigâ mi, onaj somun izio.“

Sv. Savo dade popu sve tri kamare novaca i reče: „Natema te bilo! Eto ti svi novci, uvijek ti narod davo a nikada ti dosta ne bilo!“ (Zabrgje. Pajo Pantić.)

9. Narod pripovijeda, kako su prije bili svi ljudi bogati, pa se posilili i nisu vršili Božjih zapovjedi.

Bog uzme sv. Iliju, spreme se kao prosijaci i pogju od kuće do kuće, da im što udijele na put Boži i tako da iskušaju narod, ko je pobožan a ko nije. Ko im je udijelio, vele, ostao je bogat do vijeka, a ko nije, taj je osiromašio, jer je, vele, njegova velika zvijezda na zemlju pala. Zato i veli narod da su one zvijezde što više sjaju bogataške, a one tamnije fukarske. (Vlasenica.)

10. Kad je sv. Savo zaplakao, postade od njegovih suza bosiok. Za to i jest bosiok u narodu najmilije cvijeće i sa njime se cure i momci kite. Kada ko umre a nema popa da ga prelije vinom, prebace preko njega bosiok. Bosiokom se škropi u crkvi i svuda. (Vlasenica.)

Vrela i vode.

1. Vrela narod osobito štuje i pazi da je oko njih čisto, jer ako se ko opogani, opere u njemu vuna ili nečiste haljine, veli narod, da ono odmah presuši i na drugo mjesto — možda sat, dva daleko — pobjegne i tamo izvire.

2. Ima vrela koja drži narod ljekovitim, osobito ona, koja u istok izviru, te liječe od očiju, groznice i t. d. Na mnoga vrela idu bolesnici pa se napiju vode, umiju i okupaju pa ga onda daruju bacivši u nj srebrenu paru.

3. U Žepču kad neko oboli, uzme u šaku pšenice, hljeba i soli i odnese do vode (Bosne) baci u vodu i veli: „Ovo darivam ribama i morskoj životinji, da dragi Bog daruje meni zdravlje.“ Ako sam bolesnik ne more da to uradi onda radi neko drugi, samo što će onaj dar tri puta u šaki obnijeti oko bolesnika pa mu ga dati u šaku, a

on mu opet povrati i veli: „Ma! Odnesi ovaj dar i baci u tekuću vodu i vodenim životinjama, ja se smilova njima, a meni se smilovao dragi Bog pa mi lijepo zdravlje darovao!“

4. U Gor. Brodcu, kotar Bjelina, imade jedan izvor zvan „Teferič“. Tamošnji 80-godišnji starac Jefto Janković pripovijedao mi o njemu ovo: Vrelo „Teferič“ bilo je prije mnogo jače, svijet ga je držao za vrlo ljekovitu vodu; pa je uz „megjudnevnice“ (dane megju Velikom i Malom Gospojinom) sa sviju strana onamo dolazio da se te ljekovite vode napije, a bolesni da se okupaju. Vele da su i nekoje paše sa svojim sibijanom dolazile tom vrelu i više dana na njemu teferičile.

I danas pohagjaju neki bolesnici taj izvor, ali manje nego je to prije bivalo. Jednom prilikom vidio sam sâm, gdje jedna žena donese dijete, svuče i tri puta turi u izvor vodu i izvadi, zatim ga malo otre krpom, baci krpu i jedan novčić u vodu, govoreći: „Nosi vodo moga dijeteta groznice! Ja tebe darom a ti moje dijete zdravljom!“

Svaki bolesnik, koji dolazi amo da se vode napije i okupa, daruje vodu parama, a nekoji i maramama.

Voda nema nikakva osobita ukusa, ljeti je vrlo hladna a zimi mlaka.

Gatke momaka i djevojaka[1]).

1. Prigodom svetkovina, o bajramu i sl., kad se momak sprema poći — osobito u drugo selo — da ašikuje, pa da ga cura begeniše, oblači ga i oprema sestra te govori:

„Sestra oblači brata iz sebe izvlači jata; ako bio za ludu, ne bio ni za hudu.

Crven fesić ustičem, da za njime uzdišem, fermenčić mu navlačim, bumbulčića oblačim.

Pašem pasom devletčića, da on nagje čelebića.

Učkur u čakšire uvlačim, da ga ašikovati podučim.

Jemenije mu okrećem, sretnom ga putu nakrećem. Kad mu vrata odškrinem dovu mu učinim.

Dovale brate, hairli mi pošo. Hairli bio, na što goda došo.“

I na polazu sestra pogleda u ručne nokte i puhne za legja njemu — biva zagasi ga. (Žepče.)

2. Da momka zavoli cura, koju je begenisao, uzme paru, rasiječe na četiri jednaka komada i odnese u gluho doba (kad oroz ne pjeva) pa zakopa pod svaki ćošak kuće djevojačke po jedan komad govoreći:

„Kako se ova para zakopa u tvoju kuću, onako se ja zakopao u tvoje srce.

Crkla, pukla, dok meni ne pošla!

Veledalim amin!“ (Žepče.)

3. Muslimanski momci u Zepču uzmu od cure jednu vlas, komadić nokta od lijeve svoje ruke pa u svojoj kući zamotaju u krpu, u pola noći zapale i sažegu, pa onda se na onu sagorelinu pomokre, te vjeruju, da će im cura poći, ako tako sedam puta učine.

4. Momak donese sa tri mlina omahe (t. j. one vode, što sa kola pršće), pa se u njoj u veče petka okupa i izgovara ime one cure, koju voli n. pr. „Tato okreći se za mnom, kao što se oni mlini ovom vodom okretali.“

---

[1]) Vidi moju posebnu radnju: „Gatke bosanske mlagjarije“ u Glasniku zemaljskog muzeja u Bosnu i Hercegovinu 1907., str. 31.—56., kojoj se ovo može dodati kao dodatak.

Vele, da će biti svojoj curi drag. (Žepče.)

5. Petkom, prije nego sunce grane, meće cura kada ustane nenošenu košulju na furunu pa veli: „Kako god ovi lončići (od furune) gledaju u me, onako i momci gledali u me, kad ovu košulju obučem!“

6. Kad se djevojka oblači, osobito kada hoće da se ponovi, meće novu haljinu, koju prvi put oblači, na vitlić, na kome se pregja mota i okrene njime govoreći: „Kako se god ovaj vitlić okretao, onako se momci za mnom okretali, druge cure ne volili a sve sa mnom zborili.“

Kad obuče haljinu na se, onda pogleda u ogledalo i začudi se govoreći: „Ah, gdje je ova vila dosad bila? Amin dolim!“

7. Kad djevojka o bajramu hoće da nekuda ide pa zna, da će ju momci viditi, uzme haljinu nenošenu, metne ju preko kućnih vrata, uzme rukom za vrata pa zatvara i otvara te govori: „Kako se god ova vrata okretala, onako se momci za mnom okretali!“

Kad oblači haljinu govori:

„Ja obukoh jelek na se,
Metnuh cure sve poda se,
A momke preda se.
Ja pred njima bila vila.
Meni reče bîla vila:
Ti si cura bila,
Momak ti omani
I primami
Sve momke i od majke sinke,
Od jauklije dragog.
Elif, elif, lami
Ja dragog primamih.“

8. U večer pravoslavnog božića, izmegju akšama i jacije, čim se večera, uzmu cure muslimanske, koje su na udaju, onu kašiku, kojom su jele pa odu u komšiluk na pendžer i zakucaju kašikom. Ako se iz kuće odzove: „Sad si bona postala, crkla ako bi ostala, hajde bona!“ udaće se te godine. Ako li se iz kuće odazove: „Sidi bona šta ti je? Čuvaj ognjišta“, neće se do drugog Božića udati.

Cure, koje su već u godinama uzmu dvije kašike, pa dvjema udaraju u pendžer, ko bojagi da im se je nužda udati i da joj se povoljno iz kuće odgovori. (Žepče.)

9. Kad se cura oblači da ide u hodanje, ašikluk i t. d. pa kad obuče džoku (duga haljina), brat je ovako blagosiva:

„O seko, zenico u oku,
Što je tebi, pa si unišla u džoku?
Pokri mice, a sakri lice,
Da mi budeš hitra ko ptice.
Ruho ću ti uložiti,
Sebi duga umnožiti.
Ne mogu rugla podnositi,
Ni ašike tvoje podnositi.
Sunce seko, opleti se lipo,
Jedna više ne bi l' bilo lipše.
Tri su grane a četir su strane,
Hajde, hodaj, kud god ti ne brane. (Žepče.)

10. Djevojka, da joj ašik dogje, uhvati žabu pa svuče u večer gaće i prometne izmegju nogu onu žabu tri puta, govoreći: — „Gdje si bolan Salko, što ne dogješ k meni?“ Onda raspreće lug na ognjištu ali gdje nije plaho vruće, metne žabu, poklopi ju sačem, i čim žaba drekne ona je izvadi. Vele, njezin dragi će joj skoro doći. (Žepče.)

11. U večer starog Gjurgjev dana gataju cure ovako:

Uzmu jedan lonac, zakopaju u bašči ili avliji u zemlju, uspu u nj sedam vrsti žita i to: graha, pšenice, kukuruza, ječma, zobi, proje i heljde. To sve dobro izmiješaju i govore ime onoga momka, kojega vole.

Sjutra, prije sunca, urane i gledaju, koje je vrsti žita najviše po vrhu. Ako je zobi, poći će za bradata, ako li koje oblo kao grah ili kukuruza, poći će za momka golobrada. (Žepče.)

12. Kad se ogleda, hoće li se dvoje zaljubljenih uzeti, bace se u ćasu vode dva živa ugljena, pa ako se na vodi sastanu, vele, biće svadbe, ako li se razigju jedan u jedan kraj ćase, a drugi u drugi kraj, razići će se i zaljubljenici. Ako onaj ugljen, koji je momku namijenjen preko ćase bježi, a onaj, što je djevojčin, ide za njime, vele, ostaviće on curu, ako li obratno, onda će ostaviti ona njega. (Zabrgje.)

12. Kad se prvi put muškom djetetu gaće kroje i skroje, sašiju i odmah obuku, a da se sa onoga mjesta ne miče, vele, svaka će cura, koju god on zaprosi, za nj poći. (Vlasenica.)

Nagagjanja i proricanja.

1. Kad u koga u desnog oka zatrepti obrva, vele, srdiće se a isto tako i kada nos zasvrbi.

Ako trepti lijeva obrva, vele, naružiće se. (Tešanj.)

2. Kad u koga u lijevog oka doljna trepavica zadrhta nada se, da će se obradovati. (Zenica.)

3. Ako u vratu sa desne strane žila zadrkće, neka se čuva da ne bude štete u malu. (Žepče.)

4. Ko ima murafu (parnicu) pa mu uzdrhće gornja trepavica lijevog oka, nedjeljom, petkom ili srijedom, dobiće murafu, ako li zatrepti drugim danom, izgubiće.

5. Kad pjevci u večer pjevaju, privlači se neko da ukrade. (Knežina.)

6. Ako u kuću uleti slijepi miš, vele, biće u kući velika pometnja. (Vlasenica.)

7. Kad se pogje taliti svijeća, rodiće žena muško dijete, a steona krava žensko tele. (Žepče.)

8. Tri dana pred zadušnice ne valja biti djecu, jer će onaj koji bije, dobiti čirove a za to se ona sedmica zove „ćoroje". (Vlasenica.)

9. Kada na sv. Jovana kiša pada, ne će roditi orasi. (Vlasenica.)

10. U Vlasenici kad se oženi momak okalemi voćku a mlada drži kalem. Ako se kalem primi biće i djece, a ako se osuši, ne će.

11. Kad u kući puca znak je, da ćeš iz kuće seliti.

*

Dodatak.

1. U zemlju je grjehota zadijevati nož, jer se, vele, ždralovi pometu pa ne mogu dalje, već se u zraku na jednom mjestu okreću i muče. (Vlasenica.)

2. U večer ne smije se u kući kod ognjišta ognjilom kresati, jer će, vele, kuću miševi rastočiti. (Vlasenica i Maglaj.)

3. Kada se u kući zviždi, vele, useliće se miševi, za to je zabranjeno u kući zviždati. (Vlasenica.)

4. Kad se prvi put u proljeće čuje kukavica treba, vele, svoje ime tri puta viknuti što jače možeš pa ne ćeš kroz cijelo ljeto guje vidjeti. (Vlasenica.)

5. Voćke, kao kruške i jabuke, ne će u nekim predjelima prije Ilinja nožem rezati, jer će, vele, grād pasti i voće obiti. (Brčko.)

6. U Krajini, kad umre dijete nekršteno, odrežu mu kriomice mali prst od desne ruke i to drugi dan ili noć pošto je u zemlji prenoćilo pa ostave, i vele, kada se onaj prst po najvećoj pomrčini drži u ruci da se vidi kao da svijeća gori. To najviše rade lopovi, koji po noći idu krasti.

7. Vele, ko od mrka ovna uzme vune, i metne u opanak pod desnu nogu, od bijela ovna vune pod lijevu nogu, a od lisice uši pod kapu, da ga niko ni u po dana viditi ne može. (Žepče.)

8. Ko ima običaj pa često zviždi, vele mu, da je baksuz. Njemu o većim praznicima ne dadu u kuću ući niti mu dadu preko oranja ili usjeva preći, da ne donese nesreću.

9. Kad se u kući zviždi, vele, da se vabe miševi u kuću. (Vlasenica.)

10. Kad neko iz kuće seli, kao na priliku podjeljenici, ako im žele oni koji u kući ostaju nesreću, pometu za njima kuću i bace smeće na onu stranu, kud su oni otišli. Vele, svi će se oni smesti. (Krajina.)

11. Kad se čovjek za jezik ujede znači, da se dušmanin na njega zaujeda, ne treba to nikom kazivati već u sebi reći: „Ko se na me zaujeda smeo ga dragi Bog".

A kad se kome na jeziku digne čivuljak (takozvana „laštica"), vele, da neko na nj laže i ne treba to nikom kazivati pa će se onome laž na glavi razmijeniti. (Foča.)

12. Da mravi ne idu u jelo, kada se radnicima u polje nosi, meće se grumenčić zemlje ozgo na jelo. (Žepče.)

13. U Krajini, kad se koscima nosi jelo, metne se od dvije slamke križić pod jelo, pa ne će, vele, skakavci u jelo skakati.

14. Narod tvrdo vjeruje, da se raspadaju haljine, koje se popare za mjesečeve mijene. Da se to ne dogodi, otrgne se krepanom konju ploča i drži u kući. (Vlasenica.)

15. Kad neko vidi, da pare gore, on uzme vratilo, svuče se gô, uzjaše na vratilo, odjaše na ono mjesto, pa onim vratilom oko one vatre ko guvno okruži, onda ostane u onom kolu dok se ne smiri sve. Prije ne smije iz kola izlaziti jer bi mogao nastradati.

Sjutra dan iskopaće na onom mjestu blago. (Srebrenica.)

Лов и народна гатања о њему у Горњој Херцеговини.

Приопћио

Тома А. Братић, *свештеник.*

Лов је био уобичајен код нашега народа од давне прошлости, колико ради забаве, толико и ради користи, коју је лов доносио.

Колико су наши стари уживали у лову, најбоље се види из наших народних пјесама, у којима се пјева како су они „Лов ловили по гори ходили!“ Нарочито се у овоме истицала наша властела, јер то јој је била најпријатнија забава. Лијепо се види из народне пјесме „Смрт цара Уроша“, како се лов цијенио, јер ту мајка Урошева дава Уроша Вукашину да га он учи лов ловити:

„Рани мајка дијете Уроша,
Ранила га и одранила га,
Доранила до петнест година,
Па га даје ујку Вукашину,
Да га учи хитар лов ловити,
Лов ловити по гори зеленој,
Лов ловити по гори одити!“

Колико је лов био пријатна забава богатијој класи људи, толико је он доносио користи сиромашноме народу, и док се је богаташ ослањао на лук и стријелу у старо доба, а у новије на пушку да са тијем обара дивљач, дотлен је сиромашак измишљао више разних начина, да улови лисицу и вука чије му је крзно лијепу корист доносило. Тијем се разнијем начинима лова и данас служи народ у Херцеговини, те се и без пушке улови доста звјерке, али свакако мање, него ли прије, а нијесмо можда далеко од времена, када ће стари и примитивни начин лова сасвим престати, те мислим да не ће бити на одмет да се у опису сачувају ти начини лова.

Ловце наш народ зове „авџије“, а у лов се је ишло обично у свечане дане, кад је одмор од домаће радње. На мању звјерку ишли су поједини ловци сами са керовима, али на вишу звјерку као на међеде и вукове редовно се приређивала „ака“. Ловци би засјели у засједе или бусије, а „акачи“ би са виком и галамом плашили звјерку према ловцима и ови би је онда пушкама обарали. У више случајева и поједини би ловци сами ишли у лов на међеда и вука, али већином тако, ако се је знало којим возницима редовно та звјерка налази, те би се нашла згодна бусија, обично ноћу, и ту би ловац чекао док вук или међед наљезе, те би онда гађао пушком.

Овај начин лова звао се је „чекање“ и практиковао се је у јесен на међеде, јер су се тражиле стазе или возници куда међед обично иде на воду, у жито

(међед од свију жита најволи зоб или овас) или у крушке, а зими на вукове. Занимљив је био зимски лов на вукове и са те стране, што би ловац домамио вука на стазу на којој чека, тако, што би ловац вијао као и вук, а вук варајући се на тај глас, дошао би до ловца и овај је онда гледао да га пушком убије. Наравно, да је ловац морао вјешто опонашати вијање вука, иначе вук би окренуо другом стазом.

Много више се је ловило без пушке, а од свију тих начина лова најобичнији је био лов у гвожђа. Гвожђа су гвоздена справа, коју су ковали домаћи Цигани ковачи, а била су разне величине и снаге за: међеда, вука, лисицу и зеца.

Гвожђа за међеда, вука и зеца запињала су се обично на стазама куда та звјерка пролази, дочим лисицу је требало прије намечити, па тек онда гвожђа са меком запети. Како је лисица — како народ вели — врло лукава то су њезина гвожђа посипана прпом, овчијим или козјим ђубретом, да их не може „оћутити", а за осталу звјерку није тога требало, него су се гвожђа сакривала са травом или лишћем од шуме. Међеђа гвожђа била су толико јака, да су могла човјеку ногу сломити, а уз то су се нарочитим синџиром привезивала за какво дрво или камен да их звјерка не може одвући. Неки ми је Хумљак причао, да је он једне јесени при поласку са Бјелашнице, запео гвожђа за међеда, па му прилике нијесу допуштале да се поврати у планину прије идућег љета, а кад је идућег љета дођерао хајван на планину, сјети се гвожђа и оде да их потражи. Гвожђа не бијаше на ономе мјесту него неколико метара даље бијаху гвожђа и у њима ухваћен човјек, који се у пола бијаше распао. Он бијаше оружан великом пушком, а гвожђа су му сломила ногу у голијени, те није имао снаге ни да гвожђа скине ни да са њима оде, те је ту и умр'о. Ко је био, он вели, да није могао дознати.

Звјерку, која се у гвожђа ухвати, утуку пошље коцем или сјекиром.

Међед се не да на други начин уловити осим пушке или гвожђа, изузимајући изнимне случајеве, али су се вукови ловили још на два начина, који се ни један више у нас не употребљује. Ти су начини: лов у јаме и лов у ограде.

У јаме се је ловило тако, да би се на стазама куда вуци обично пролазе, ископале 2—3 метра дубоке јаме, те би се јаме затрпале на отвору грањем и вуци при проласку попадали би у ту јаму. Има случајева, гдје су у једну таку јаму ловили на један пут два до четири вука.

Лов у ограде предузимао се је овако: у пустоши каквој оплео би се плот као круг, обично $1^1/_2$ до 2 метра висок и сад би се из тога круга плела два плота на завијутке као спужалина, а крајеви од прућа са зашиљеним врховима окретали би се унутра. Ограда је на једном крају остала отворена и сад би се у унутрашњу ограду што је као круг метнуло обично козје бравче, које би вечало, пошто остане само. Вук би на тај глас дошао и пошто би нашао отвор увуко би се у ограду те иде ограђеном стазом да дође до козе, али кад је већ дошао до унутрашње ограде сад већ не може напријед, јер је коза у огради, а не може ни натраг, јер је пут врло узак, а уз то и они оштри крајеви од прућа не даду му ни корака натраг, те је тако уловљен. Наравно да ограда мора имати више завоја и да плот мора бити врло чврст.

Овај начин лова на вукове, употребљује се обично зими и на великој студени, када је вук присиљен тражити хране ма гдје, а најбољи се успјех постиже, када се ове ограде праве на равним височинама изван села.

Ситнија звјерка као лисице, куне и видре, лове се обично у дану на њиховим даништима, то јест на јамама, гдје оне обично у дану пребивају, а тај лов се извршује на три начина: тулац, каменица и зрно.

Када се звјерка тражи, т. ј. када јој се нађе траг, онда се иде трагом док се нађе јама, гдје се је дотична звјерка увукла или шупље дрво у које се је куница сакрила, јер у већини случајева куница иде у дрво. Када се је угањо траг и наишла се лога звјерки, онда се она лови на начин који је према мјесту у коме је звјерка најзгоднији. Ако је н. пр. куница у шупљем дрвету, онда се дрво просијече при дну и ту се запали мало сламе или сува лишћа, а онда се на горњем отвору чека и када дим дотужи куници, она појури на горњи отвор гдје је ловац дочека, те или је живу ухвати у руке или је умлати штапом.

Лисице и видре, а често и куниче заклањају се у јаме и ту се онда гради тулац или зиђе каменица или намјешћа зрно — већ како се види што је најзгодније.

За лов на тулац направи се на вратима јаме куда звјерка улази крба, а то је као мали сандучић; кроз горњу даску тога сандучића направи се отвор и кроз тај отвор спусти се једно од 1 метра дугачко и тешко дрво, које се зове тулац. Тулац је у дôњем крају отесан на нож и стоји управо на вратима јаме куда звјерка мора проћи, а тако је намјештен да мора панути и звјерку по врату ударити те или је умлати или притисне, да звјерка испод тулца не може утећи. Овако се обично лове куниче и видре, а у више случајева и лисице, а прије него се тулац запне, сви се отвори око јаме добро зазиђу, до самих врата.

Каменица се зиђе овако: на вратима јаме начини се један камен, који пане на врата јаме и затвори их чим се звјерка из јаме извуче. Пред вратима се озиђе на ћемер каменица без икаква отвора. Звјерка изађе на врата у каменицу и онај камен јој сад зачепи врата, те она остане у каменици, гдје је ловац нађе и умлати.

Лов зрном предазима се исто тако, само што се онај камен више врата намјести тако, да пане звјерки на врата при излазу из јаме и толико је тежак, да је одмах на мјесту умлати. Онај камен што удари звјерку обал је, те се зове зрно, а према томе и начин лова зове се: лов на зрно. Код овог начина лова гради се каменица пред вратима ради боље сигурности, ако се зрно не би отисло, да се звјерка устави у каменици. Занимљиво је да свака звјерка нерадо удара на врата јаме, кад је ловчева рука око њих баратала, те гледа да се извуче на другу страну и тек кад у том не успије и глад јој дотужи, онда удара на врата, гдје обично и заглави.

Ловци обично иду у лов сами, али кад се више ловаца нађе на трагу једне звјерке, онда сви иду њезинијем трагом и ако је улове, добит од њезина крзна, подједнако међу собом дијеле без обзира на то, који је траг прије нашао. Ово важи у свима случајевима, осим ако је ловац већ на јами почео градити тулац или каменицу, онда је лов само његов и нико му дијела не тражи.

Како успјех у лову није вазда сигуран и поред најбоље вјештине ловца, него често зависи од простог случаја, није ни чуда да народ има више гатка о лову, да вјерује о срећи или несрећи поједине звјерке, као и о бахту или баксузлуку ловачке пушке, кера, па и самога ловца.

Народ мисли да је од свију звјерака зец најбаксузнији односно најнесрећнији, јер ловац ма како окренуо пушку на њега, трефиће га. Али како је он несрећан

за себе толико може да буде несрећан и за ловца, јер се сатана може у њега претворити и изаћи пред ловца, те ће се онда ловцу догодити несрећа, т. ј. или ће се сломити или сам својом пушком ранити или пушку сломити и т. д. Једино може у овом случају срећно проћи, ако има у пушци запис или ако је уза њега црн кер без биљега, зарад овога су стари ловци имали запис или у кундаку од пушке или на цијеви, и онда су мислили, да им се не може ништа утворити. Ловцу се је утварало, ако је у очи недјеље или каквога свеца, ишао по ноћи у лов или рано у недјељу и свечан дан; а тако исто ако је ловио по гробљу. Утвара може и тако да шкоди ловцу, да он чим дође кући разболи се, те дуго болује, а то обично бива онда, кад он гађа зеца у кога се је сатана претворио, па не рече: „Боже помози!“ прије него пушку опали, а случајно зеца не погоди. Неки ми ловац причаше да је једном у планини потрчао зец испред њега и он дигао пушку да га гађа и како погледа низ пушку, онако мјесто зеца види црнога јарца. Он се сјети да ће то бити утвара, па спусти пушку прекрсти се говорећи: „Боже ти мени помози!“ и на једанпут нестане и зеца и јарца. Тај дан, а и пошље за више дана није смио сам ићи у лов, а мисли да се није у часу Богу замолио да би му се велика несрећа догодила. Тај ми је ловац показао запис, који му је градио неки Вукоје из Рудина (котар Билећа), против утварања, да га носи о врату објешена под лијевим пазухом; а запис је гласио овако: „† † † Боже помози ✡ Да васкрнут Бог и да се расточе вси врази од лица раба Божијега Марка јако дим од вјетра и роса от сунца ✡ Амин † † †“... Ловац причаше, да му се, од како тај запис носи, није ништа утворило и бијаше тврдо увјерен, да му се не може ни утворити, док је тај запис уза њега.

За ловца је врло несрећно и кад јејину у путу види, јер у јејину се претварају вјештице и остале зле душе, за то и у том случају треба да ловац Бога спомене, како би избјегао несрећи.

Није добро на путу у лов срести ни жену са преслицом кад преде, а особито није добро, да тако жена пређе преко пута, јер се тај дан не ће ништа уловити. За то, кад се овака жена срете на путу, ако је прешла преко пута, треба да се врати, ако ли није, треба да стане и извади преслицу, док ловац прође. Многа жена зна за ово гатање и вјерује у њега, те збиља, кад с преслицом срете човјека, макар и не био ловац сврне са пута и извади преслицу док човјек прође.

Сваки ловац треба да добро чува да му трудна жена не пређе преко пушке, јер на пушку, преко које пређе трудна жена, не ће никаква звјерка за годину дана. Јаребица је такођер за ловца баксуз, јер кад се она убије може се лов обнедати за неколико дана, дочим је голуб бахтли, јер иза њега свака звјерка долази на пушку. За ловца може бити несрећно, кад му змија пређе преко пута са горње стране на дôњу, а срећна кад пређе са дôње стране на горњу. Ако ловцу пође за руком да убије змију, кад му је прешла са горње стране пута на дôњу, онда му њезин прелаз не може донијети никакве несреће. Ловцу се може лов обнедати и онда, ако му ко на поласку рече: „сретан пут“ а лов ће се обнедати најгоре онда, кад се ловац пусти, да га други изува, за то обично ловци у Херцеговини нијесу допуштали ни снашама да их оне изују, премда је то био обичај да сната изува обућу свакоме, ко у кућу дође. Ловцу није годило ни то, када би на путу у лов срио какву стару жену или уопће особу, на којој би био ма какав баксуз нишан, јер му је та особа могла донијети какву несрећу или бар најмање, да не улови ништа тај дан.

Кад ловац убије звјерку, треба да је он закоље, јер ако то препусти другоме ловцу, може овај да му учини при томе клању, па да му се више не да ловити те године. Неки ми се је лугар тужио да је он убио срну, а његов друг га замолио те је он заклао „и те године мени лов више не иде у руку“ — завршио је лугар своју причу.

Кад се ловцу обнеда лов, треба да дâ пушку у залог каквоме трговцу, барем на једну ноћ, за какву купљену ствар, па ће му лов опет поћи у руку; само трговац не треба да зна за што овај залаже пушку.

Да се ловцу да ловити, треба да узме крило од слијепога миша и метне га у кундак од пушке, и онда ће свака звјерка као слијепа долазити му на нишан. Још боља ствар од те јесте, комадић од узице, за коју вођ води слијепца; који треба свезати око пушке, па ће и тада звјерка долазити пред ловца, као слијепа, само треба тај комадић узице узети тако, да слијепчев вођ то не види, јер ако он види, онда то не ће имати никакве моћи.

Сваки ловац треба да на Божић улови барем какву птицу и онда ће му се дати ловити за цијелу годину, а прву уловљену животињу треба метнути под решето чим се донесе у кућу, па ће се лов и у будуће дати, а најбоље би било кад би још уловљена животиња и ноћила под решетом. Ко год сретне ловца са ловом не треба да му се лову зачуди и треба да рече „машалах!“ или „неурекло се“, „не буди урок!“, јер иначе лов се може урећи и пошље се ловцу лов обнеда. Лову дакле могу нашкодити, по народном вјеровању, и „зле очи“ као и свакој другој ствари, те ће ловац често пута заћи страшпутицом, ако види да му у сусрет иде особа, за коју се мисли, да је „злијех очију“, само да му та особа лова не види.

Ко хоће да од лова има велику корист, односно добит, тај треба да у очи Божића напуни врећу сламе и уваља је у кућу пошто наложи бадњаке. Један га из куће пита: „шта то ваљаш у кућу?“, а он му одговара: „ваљам међедине, вучине, лисичине, куничине, срне, дивокозе, зечеве и остали лов“. Те године ће се лов тој кући у велико дати. Али од свију гатака ова је најбоља: На Божић у јутру рано, прије ручка, треба изаћи пред кућу и зовнути три пута: „о ђаволе! дајем ти мој вучак за твој лов“. Ту гатку народ држи за најбољу, али је уједно сматра за гријешну, јер са тијем се веже као неки савез са ђаволом „а ко с ђаволом тикве сади, о главу ће му пуцати,“ — вели народ, те их је мало, који ће горњу гатку извршити, али их ипак има.

По народном вјеровању, кад ловац убије звјерку, не треба да је носи кући држећи је за стражње ноге, да му лов не би окренуо натраг, него треба да је носи држећи је за предње ноге, па ће му у лову бити напредак. Исто тако народ вјерује да има ловаца, који и погоди звјерку, али је лаке руке, па звјерка рањена утече, а има их опет тешке руке, код којих звјерка одмах гине чим окрвави, т. ј. чим звјерку рани. Онај ловац коме рањена звјерка бјежи, треба да метне пушку да му преко ње Циганка пређе и звјерка ће од такве пушке одмах гинути, чим окрвави.

Од свију звјерака, народ мисли да је најопаснији лов на дивокозе и међеде; на дивокозе је лов опасан за то, што се често пута нечастиви ђаво претвори у дивокозу, па мами ловца за собом, док га умами у какву велику тврђу и крше, гдје се ловац обично сломи; а на међеда је опасно ићи у лов за то, што је зла звијер међед, т. ј. превећ је бијесан и јаки, а уз то и паметан, те многи ловац плати

главом. У лову на међеда, треба се служити разнијем варкама, као н. пр. ако је међед у јами, треба пред јамом викнути: „О међеде! чика ти га на мегдан“ и чим међед чује то, одмах ће поћи из јаме, а ловац треба дотле да прође, више јаме и да гађа међеда. Ако ли се међед чека на засједи, онда треба, чим пушка опали, одмах промијенити мјесто, јер ће рањен међед појурити право на мјесто, од куда је пушка пукла. Ако међед појури за ловцем треба да ловац скида комад по комад своје одјеће и баца, па кад међед то нађе, мисли да је то ловац и забави се, док тај комад одјеће раскида, а дотле ловац добије времена, да пушку напуни и поново гађа међеда.

По народном мишљењу од свију животиња, међед је најсличнији човјеку, те народ вјерује да међед може и хоће да има и полни сношај са женом или дјевојком, те из тог сношаја може дотична жена затрудњети и родити дијете. Народ у Гацку тврди, да је до скора живио у Церници неки Мујица необична тјелесног развитка и снаге, који је зачет од међеда. Он је био сав рушав као међед, орахе и љешнике није 'рскао па кору бацао, него је све заједно јео, а и других чудноватих ствари народ о њему још и данас прича. Народ прича, да је његову мајку међед трефио у брању малина; она се је препала и није могла бјежати, те је међед спарио се са њоме и из тога се је зачео Мујица. Његову лубању продао је један Гачанин у Дубровнику за пет наполеона у злату. — Ово наведох само ради тога, да се види како народ претјерано мисли о интелектуалном развитку међеда.

Од птица народ је ловио само патке и јаребице, а ријетко кад и голубове, јер се голуб сматра за благословену птицу, те је гријех убити га. Патке су се ловиле пушком, а јаребице су се могле ловити, а лове се још и данас без пушке. Тај се лов предузима на два начина: у пленице и под крошње. Пленице се граде овако: Једна повећа даска испрорњује се са сврдлом; кроз те проврћене рупе намјесте се танки конци од струне, т. ј. од длака из коњског репа. Ти су конци тако свезани да на даски стоје као кругови од тих конаца; између тих кругова, проспе се јечма или пшенице и остави на мјесту гдје обично има јаребица. Ове дођу да покљувају жито наравно кроз оне кругове од конаца и кад је провукла главу кроз круг при кљувању жита, затегне конац те се круг сузи око врата и сад је јаребица уловљена, јер главе више не може извући, пошто се конац стегао око врата.

Много је сигурнији начин лова под крошње, а тај се предузима овако: Оплету се обле крошње, које се поставе на улазима у ограде у које улазе јаребице тако, да им је један крај отвора на земљи, а други се уздигне толико да могу јаребице уљећи под крошњу. Уздигнути крај опире се на једно дрво, које је тако намјештено да се одмах обори, чим се до њега дохвати. Под крошњу се успе жита, а нарочито око оног дрвета, што на њему крошња стоји, и јаребице се увуку да купе жито, али дохвате до оног дрвета, те оно падне, крошња се сад обори и под њом остану јаребице, које ловац ухвати[1]).

Овај начин хватања јаребица употребљује се нарочито много у дбњој Херцеговини и може на један пут да се ухвати до десет комада, а особито онда, кад

---

[1]) Код наше старе властеле и бегова, био је уобичајен лов са соколовима, али се у Херцеговини одавно није употребљавао, па га и не описах.

се на мјесто. гдје ће се крошње запети, успе који пут прије по мало пшенице, па се јаребице намаме.

Макар да је лов пријатна забава и да и корист доноси, ипак прости народ лов држи као врло грјешну радњу, која у претежној већини доноси човјеку несрећу. Ово се нарочито мисли за оне ловце који не лове само грабљиву звјерку, него убијају и срне, зечеве и осталу шумску дивљач. Позната су ми неколико случаја гдје се ловцу догоди каква несрећа, као н. пр. умре му дијете, изгори кућа и т. д. и онда му сви народни гатари говоре да му је то због лова, те му препоручују да се лова остави. У овоме смислу ја сам чуо и неколико изрека у народа; ако н. пр, тражиш неког човјека, који радо иде у лов, па је он баш тада у лову, чује се да реку за њега: „отишао је за пасјом памети“. Кад је ловац сиромашан рекну му „срећа му је на зечијем репу“. „Кад се Турчин пропије а Влах пролови, гледај му пропаст.“ Но овај народни суд односи се само на људе из народа, т. ј. на сељаке, јер се то види и из народне изреке: „лов је за оног ко се читлуцима рани, а није за мотикаша“. Али, ово је само колико се материјалне стране тиче, дочим се тврдо држи, да је у лову гријех колико за оног, који се храни од читлука, толико и за оног, који се мотиком исхрањује, те им се свака несрећа приписује као пошљедица за ловљење. Поврх свега овога већина људи, па и старијих радо, зими у крпљама гази снијег тражећи траг звјерки, да је затули у јами и улови. И ако народ мисли, ко је сретан у лову, те му лов иде за руком, мора у другијем стварима бити несрећан, ипак би сваки радо уловио што више звјерке и са ловом се поносито враћа кући, дочим без лова је љут и жалостан.

Javne muslimanske gragjevine u Sarajevu.

Opisuje

Sejfudin Fehmija ef. Kemura.

سرای بوسنه‌ده ابنهٔ خیریه‌نك مصور تاریخی

محرری

کمورا زاده سیف‌الدین فهمی بن علی سرایلی

I. Careva džamija.

۱ خنکار جامع شریفی

Slika 1. Careva džamija sa ćuprije.

Ova se lijepa džamija u starim sidžilima i zapisnicima piše su tri imena: Careva džamija, Stara džamija i Gazi sultan Fatih Mehmed-hanova džamija.

Osamsto pedeset i osme po hidžretu, 1453. po rogjenju Hazreti Isa pejgambera alejhisselam, po običaju toga vremena imenovan bi iza smrti Nesuh begove Isabeg Ishakbegović za sandžakbega bosanskoga, t. j. kraja oko sadašnjeg vrela Bosne. Gore pomenuti Isabeg smjestivši se lijepo u Sarajevu, uvidivši što je potrebno muslomanstvu, načini banju, džamiju, tekiju i druge javne zgrade. God. 862. po hidžretu (= 1457.) načini džamiju s drvenom minarom; poslije 866. po hidžretu (= 1463.), kada je merhum Gazi sultan Fatih Mehmed han došao osvajajući neke pokrajine po Bosni u Sarajevo, dopade mu se pomenuta džamija, na što mu je Gazi Isa beg pokloni te se od toga

vremena prozove Carevom džamijom; a tako se i prozva mahala, sokak i ćuprija do nje carskim imenom.

Isabeg osim ove lijepe džamije načini golemu banju, mlinje, za putnike golem han i mevlevijsku tekiju s imaretom i svim drugim potrebama i sa ovim zgradama poljepša šeher[1]) i uredi. Zgrada banje postojala je do iza okupacije a sadašnja vakufska uprava oborivši ju načini na istom mjestu na evropejski način golemu banju pod plan s mahinama parionicama, koja se i dan danas zove Isa begovom banjom.

Pošto se gore spomenuti mlini pokvariše te budući bez koristi obori ih ista vakufska uprava i sazida zgradu te je iznajmi pod kiriju za kirajethanu, gdje i danas kirajethana stoji. Pošav od sadašnje kirajethane vakufskoj bolnici prozva se sokak Mlini (Isabegovi mlini).

Veliki han je sadašnja Kolobara, koju vakuf izdaje pod kiriju.

Mevlevijska tekija, ako i nije po starome kalufu veličajno i lijepo načinjena, čini i danas u hefti po dva put po mevlevijskom običaju zikir[2]).

Kada je Zmaj Despot (Vuk Jajčanin) god. 968. po hidžretu (= 1560.) opljačkao, orobio i popalio Sarajevo, sprži uz ostale i carevu džamiju. God. 973. po hidžretu (= 1565.) dogje ferman bosanskom valiji Mustabegu, da pomenutu džamiju kamenitom minarom i kubetom na novo sazida, na što H. Nesuh, sin Muslihudinov, valin zastupnik, s mnoštvom prvaka, kao što je u šerijatu, dogje istoj džamiji da je pregleda te pregledavši je stvore zaključak, koji je zapisan u sidžilu meščemskom od te godine a sidžil isti je u carevoj džamiji u kutubhani (biblioteci). Taj zaključak donosimo u cijelosti s prijevodom:

„Sarajevu, što ga svemogući sačuvao, u kome se nalazi lijepa džamija pokojnoga sultana Fatih Mehmeda, stiže previsoka zapovjed, kojoj se je dužnost pokloniti da se ova ponovi i popravi: Spomenute džamije duvarovi od polovine da se obore te nazidavši ih, ako je moguće, da se kube načini. Pošto je ferman tako glasio a muslimanski se narod previšnjoj zapovijedi pokorio i sakupio se kod iste, odregjen je po zapovjedi preuzvišenoj subašom Mustafa najpokorniji sluga Njegova Veličanstva sultana Mustafe. I bi tadanji bosanski valija od mnogo odabranih zapovjednika Mustafa beg, koji će ostati uvijek častan.

I neki H. Nesuh sin Muslihuddinov bi od njegove strane šerijatski punomoćnik a ta dvojica gore navedena po zapovjedi sultanovoj počeše razvaljivati duvarove lijepe džamije.

Od šeherskih prvaka i znanih:

Ali beg Zaim i	H. Husejn sin Nesuhov,
H. Ali beg sin Hadrov,	H. Ibrahim sin Abdulahov,
Mustafa beg sin H. Sinanov,	Kurt hodža sin Skenderov,
H. Davud sin Timurov,	Osman sin H. Hasanov,
H. Ahmed sin Ajdinov, drugi	Abdi-halife imam i
H. Alija sin Hadrov,	H. Hasan sin Jusufov.

Ovi navedeni ljudi i drugi, iskupivši se rekoše: „Spomenuta lijepa džamija, prije nekoliko godina, kada je prokleti vlaški zapovjednik zvan Despot — Bog ga prokleo! — s mnoštvom hrgjavih nevjernika došao te Sarajevo popljačkao i zapalio te izgorio vatrom, izgori i džamija. Od te velike vatre izgorješe hatule, duvarovi ispucaše i ćošeta se rastaviše a duvarovi se do temelja razmakoše i uzdrmaše. Ako se do temelja duvarovi ne obore i ne prezidaju, nije ni na kakav način moguće da kube može stojati.“ Vijećajući na taj način rekoše: „Ako novci odregjeni od devleta za popravak te spomenute lijepe džamije ne mogu stići, da se na svaki način iznova sagradi s kubetom, a ako iz Stambola ne će dati više para za gradnju, mi ćemo svi, po mogućnosti, izmegju se pokupiti, te džamiju napraviti i dovršiti i jamčimo jedan za drugoga.

[1]) Varoš. [2]) Molitva.

Nek se do temelja obori, te na novo s kubetom sagradi a na svaki način bolja.“ Izgovorivši gore spomenuta dvojica t. j. Mustafa subaša i H. Nesuh, zatražiše, da se u sidžil uvede, koji se napisa mjeseca zilhidžeta 973. po hidžretu.

Svjedoci:

Šejh Omer, imam,	Hasan, sin Abdullahov,
Jusuf, sin Husejnov,	H. Behram, sin Mehmedov,
Mustafa, sin Alin,	Hasan, sin Abdi-spahin,
H.-halife, sin Uvejsov,	Osman, sin Džaferov,
Mustafa, sin Ahmedov,	Davud, sin Mehmedov,
Mustafa, sin Abdullahov,	Tur-Alija, sin Mehmedov,
Husejn, sin Abdullahov,	Velija, sin Mustafin,
Timur, sin Skenderov,	Balija, sin Abdullahov,
Abdi-halife, sin Mustafin,	Džafer, sin Balin,
Mustafa, sin Firuzov,	H. Torsun.
Abdurrahman, sin Mehmedov,	H. Ahmed, sin Mahmudov,
Oruč, sin Muratov,	Alija, sin Jahijin,
Ibrahim, sin Hasanov,	Husejn, sin Durgutov,
Jusuf, sin Alin,	Memija, sin Abdullahov,
Perija, sin Mehmedov,	Mustafa, sin Skenderov.“

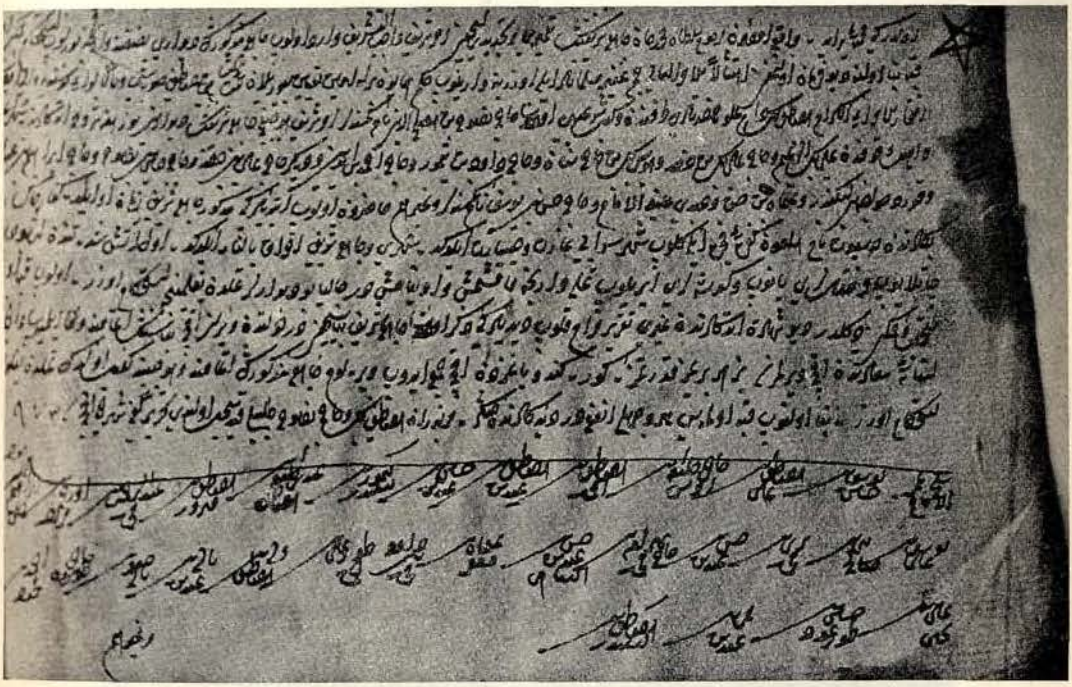

Slika 2. Faksimile šerijatskog zapisnika od god. 973. (= 1565.) o popravku Careve džamije.

Kako se iz ovoga zaključka razabire, počela se spomenuta lijepa džamija iste godine zidati a za godinu dana dovršena je gradnja i obavljeno zvanično otvorenje. Da se džamija lijepo i tvrdo opravi, imenovan je nadzornikom i nadglednikom od strane šerijata Sugjah halife, sin Mahmudov, a Sulejman čelebija, sin Abdullahov, i Vit-hodža, sin Sadin te mešćemski ćatib Hajdar ef. dodijeljeni mu bijahu kao pomoćnici. Na taj način popravljena je za ono vrijeme pomenuta lijepa džamija i sazidana,

kako ju i danas očima vidimo, te u njoj i danas muslimani po božjoj zapovjedi klanjaju, Bogu se mole i sedžde čine a svoj lijepi obraz pred Bogom zemlji obaraju. Spomenuta lijepa džamija sazidana je pod kubetom a ima u četvrt, u duljinu i širinu, po 13 *m*. Mihrab i mimbera od kamena fino su izragjeni a u mihrabu ima za čovječiji boj visine uzidana skupocjena kamena, koji je utvrgjen i sabit su dva komada gvožgjeta. Ima troja vrata u iste džamije, minara je sasvim lijepo izidana, dosta tanka i visoka; sa tala do šerefeta ima 123 stepenica, a svaka stepenica je po 20 *cm* visoka. Vrlo se može lako reći, da u našem šeheru nema druge minare tako lijepo izragjene i visoke.

U zvaničnom popisu, popisanom od šerijata po zapovjedi bosanskog valije Halil paše god. 1112. po hidžretu (= 1700. po rogjenju Haz. Isa pejg. alejh.) iza Evgena ovako piše: „Stara džamija u istoj mahali. Okolica joj je posve porušena, ali se u njoj klanja. Gotovih para i za nju svezanih zgrada nema. Hatibu, imamu i mujezinima se plaća od timara". Od kako je gore spomenuta lijepa careva džamija na navedeni način popravljena, prošlo je dugo vremena te se uvidila potreba da se popravi. Za to se obratila sarajevska ehalija preko šerijatskog suda Nj. Veličanstvu sultanu s ovom molbom, koju doslovce donosimo:

„Pošto za popravak Fatihove džamije, koja se nalazi u gradu Bosna Saraju, koju je pokojnik popraviote je regbi dika cijelog grada, nije ništa odregjeno a tijekom vremena se olovni krov a i druga mjesta pokvarili te su od duže vremena potrebni popravka, dogje prije, t. j. 1193. po hidžretu (= 1779.) na molbu sarajevske ehalije ferman bosanskom valiji Bošnjaku Abdullah paši Teftedareviću da istu popravi iz državne blagajne. Ovaj je to i učinio, ali od toga vremena do danas se nije ništa popravljalo na njoj i pokazala se potreba, da se opet popravi: za to stanovnici ovoga grada, hodže i dobri ljudi i sva ehalija dolaze, moleći se, da podastremo Vašem Veličanstvu molbu, da bi blagoizvolili zapovjediti, da se popravi, te sam i sâm upoznao i vidio, da je to potrebno. Usugjujem se za ljubav velikoga Boga podastrijeti ovu molbu sarajevskih stanovnika Vašem Veličanstvu a Vaša zapovjed je zapovjed. 19. šabana velikog godine 1211. po hidžretu (= 1796.)."

Slika 3. Glavni trijem Careve džamije.

Iza ovog popravka prošlo je opet nešto vremena te je valjalo džamiju popraviti i proširiti i stiže naredba od sultana Abdul Medžida muteveliji iste džamije Mehmed Fadil paši Šerifoviću, sinu Mustafa Nuri efendinu godine 1264. po hidžretu (= 1847.) da je popravi i raširi. Uz ostali popravak načini u istoj dva čursa[1]), musandaru za mujezina raširivši su dvije strane džamije prisloni kao dodatke i ispred džamije na osam kamenitih čursija (stupaca) sofe načini prekri ih olovom te onda više velikih vrata ovaj tarih napisav radi spomena. Tarih je ovo:

Slika 4. Faksimile natpisa više vrata Careve džamije.

„Sultan Abdul Medžid, vladar pravovjernih, imam muslimana u mihrabu hilafeta, milosrdna mu narav svijetli kao svjetionik dobrote, vrhunac mu sreće se zasjao kao

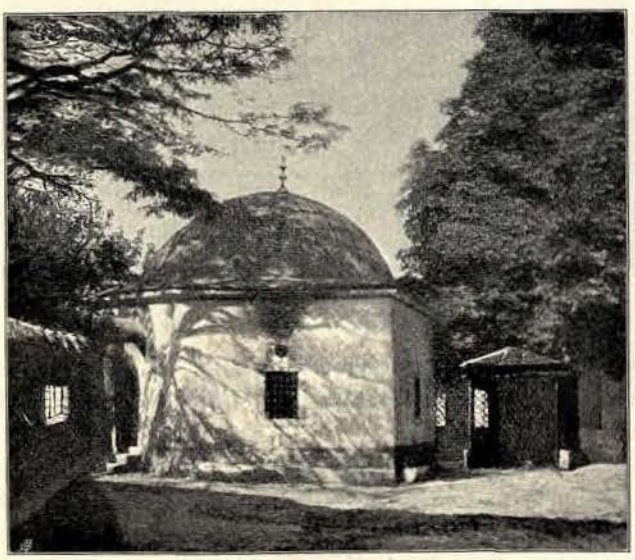

Slika 5. Knjižnica Careve džamije.

[1]) Čurs je od prilike ono, što u crkvama ambon.

alem od mjesečine a izdigao se kao munara do nebeskih visina: popravio je u Bosna-Saraju džamiju sultan Mehmed Fatihovu, koja se odasvud gotovo oborila. Oživio je svojom dobrotom zadužbinu pradjeda svoga i ponovio ovu bogomolju svjetli car. Dok god se u njoj poredan narod klanja, dotle da Bog ojača i pomogne do sudnjega dana hrabru mu vojsku! Na gornji präg da objesi Ziver, njegov rob ova moja dva tariha, koja sam pokitio piknjastim slovima: „Car svijeta ponovi bogomolju Fatihovu, a Bosnu obdari novim dobročinstvom, 1264. po hidžri (= 1847.).“

Harem (dvorište) pomenute džamije dosta je širok, a u jednom kutu dvorišta stoji s lijeve strane kutubhana (knjižnica) od šest ćošeta s kubetom, poput turbeta vrlo tvrdo sazidana 1167. po hidžretu (= 1753.).

Kad je Ali paša Hećimović imenovan po drugi put za bosanskog valiju, dogje kao divan-efendija s njime Osman Suhdi efendija Akovalija u Sarajevo te vidjevši toliku varoš bez knjižnice, 1173. po hidžretu (= 1759.) načini ovu kutubhanu, u koje više vrata na kamenoj ploči ovako piše: „U njoj stoje knjige“. Dogradiv ju pokloni vakufu mnogo lijepih kitaba i smjesti u nju te još danas ima u ovoj kutubhani i lijepih knjiga i vrlo skupocjenih starih šerijatskih zapisnika.

Slika 6. Sahatnica Careve džamije.

Kasnije načini pokojni Fadil paša 1273. po hidžretu (= 1850.) u drugom kutu spomenutog dvorišta prema kutubhani jednu sahatnicu i dovršivši ju smjesti više vrata na kamenoj ploči istesan i zlatom obojen tarih, koji ovako glasi:

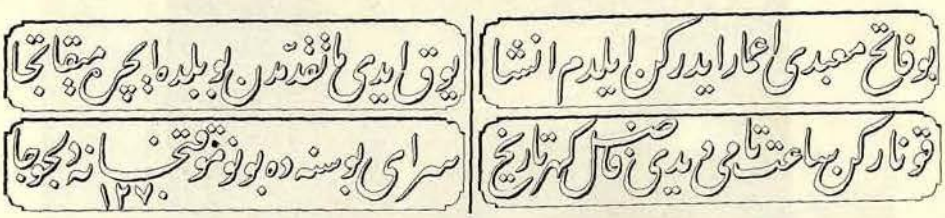

Slika 7. Natpis više vrata sahatnice Careve džamije.

„Ovu Fatihovu bogomolju popravljajući načinih, jer prije u ovome gradu sahatnice nije bilo; postavljajući potrebite satove reče Fadil tarih gjevherli: „U Saraj-Bosni ova nova sahatnica srca razgaljuje“.

Kraj ove sahatnice načini bosanski valija, pokojni Mustafa Asimpaša, pri zemlji jednu odaju za mujezine a nad njom i nad sahatnicom za imama i hatiba dvije odaje 1289. po hidžretu (= 1872.).

Te iste sobe služiše neko vrijeme za što su i načinjene. Kasnije, t. j. iza okupacije smjestio se amo ustrojeni bosanski ulema-medžlis te stajaše sve do lanjske godine

t. j. 1325. po hidžri (= 1907.) ovdje. Lane, preselivši se u malo veću zgradu, vratiše iste odaje opet imamu i mujezinama.

Pokraj gore navedene kutubhane ima vodovod od tri cijevi, koga je načinio Abdulahaga H. Murutović 1206. po hidžretu (= 1791.) a vodu je doveo za isti iz Megare. Više ovoga vodovoda napisan je na kamenoj ploči ovaki natpis:

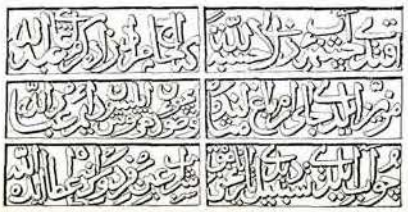

Slika 8. Natpis na česmi Careve džamije.

„Za hater Božiji proteče česma slatke vode. H. Muratović Abdulahaga. Ukrasi mjesto kao rajsku bašču za abdesta i da ga piju uvijek Božiji robovi. — Namik reče tarih: „Kad proteče voda, da ga Bog obdari rajskim pićem.“ 1206. po hidžretu (= 1791.).

U pomenute džamije prema kibli s desne strane muslimansko je groblje. U tom groblju do minare ukopan je glasoviti Ibrahim ef. Bistrigija. Ovaj Ibrahim ef. rodio

Slika 9. Grobnica Ibrahim efendije Bistrigije (u sredini).

se 998. po hidžretu (= 1590.) u Sarajevu u mahali Gazi Mehmed begovoj a na Bistriku, te se zbog toga spomenuti Ibrahim ef. nazvao Bistrigijom; a Bistrik zove se po bistroj vodi, koja izvire u vrh Bistrika. Ibrahim ef. započeo je nauke u rodnom mjestu a onda pogje u Carigrad, gdje je svršio nauke i pošao u derviše reda nakšijskog, a pošto je okusio duhovnu slast dervištva, povratio se u rodno mjesto Sarajevo, gdje je do malo iza toga sazidao više džamije Gazi Mehmed bega Isabegovića, golem hanikah (samostan) i u njemu započeo kako podučavanje svjetskih obreda tako i božju molitvu.

U zvaničnim spisima našao sam, da se on spominje šejhom njegova hanikaha na Bistriku god. 1029. po hidžretu (= 1614.). Kasnije imenovan je sarajevskim muftijom te je ostao do smrti kao muftija. Dozvolom sultanovom podijeljena mu je desetina čitave kreševske ispostave i on je do smrti odregjen šejhom ove tekije, a potomci njegova soja i danas su šejhovi u tom hanikahu.

Kada je 1075. po hidžretu (= 1664.) pomenuti Ibrahim preminuo, načiniše četverica njegovih učenika i murida, koje kašnje nalazimo kao šejhove i vajze (predavače), svaki po jedan pjesnički samrtni natpis, koje ćemo donijeti u prijevodu.

U takozvanom osmanlijskom sidžilu (Sidžilli osmani) piše u prvom svesku o Ibrahim efendiji ovako: „U Bosna-Saraju preselio se je u vječnost sarajevski muftija šejh Ibrahim ef. Bistrigija 1075. po hidžretu (= 1664.), koji je na glasu svojim znanjem i proroštvom, a bio je od reda Halvetija.“

O proroštvu pokojnog Bistrigije priča se ovo: „Tadanji šerijatski sudac, koji je sunetio svoga sina, pozvao je na gozbu sa ostalim i Bistrigiju na bašču na Hrid, gdje ju bio priredio. Na taj poziv odgovorio je Bistrigija: „Ja ću doći, ali jesti neću!“ Sutra dan, kada se primaklo vrijeme gozbi, udarila božjom voljom velika kiša a pomenuti kadija se zabrinuo te se dosjeti, da jela ponese u carevu džamiju na sofe, a kada dogjoše zvanici onamo na gozbu, tek što počeže jesti, donesoše mrtvo tijelo Bistrigijino dženazom, i tako se ispunilo njegovo proroštvo.“

Tarahi njegovih murida glase: „Muftija tvrdog šerijata šejh Ibrahim efendija preseli se u vječnost iz prolaznog Sarajeva. Kazivao je narodu Kurran i Hadis, i na koncu zavi skutima glavu i ode Bogu. Kada se pročulo za smrt ovoga čovjeka, trebalo je da se cijeli svijet od žalosti zavije u crno. Božja milost obveselila njegovu lijepu dušu a grobnicu da mu rasvijetli. Na sudnjem danu neka mu Bog dosudi najljepše mjesto u raju!“

Sukterija posla u mjesto datuma ovaj stih: „Ode Ibrahim efendija u vječnost izgovarajući Hu!“

Drugi njegov murid izgovorio je ovaj stih: „Bistrigiji reče sav narod: „O Bože, udostoji ga tvoje milosti!“ A ja, čuvši ovo, rekoh mu smrtni datum: „Uputi se raju mjeseca redžepa!“

Treći posmrtni natpis spjevao je njegov murid i učenik sarajlija šejh Osman efendija Šuglija a glasi: „Čuo sam, da je moj šejh, presvijetli Bistrigija, s dobrim ljudima i božjim milosnicima učinio zijafet. On pogje na ovu gozbu, ali zaplaka cijeli svijet a i ja, Šuglija, tako mi Boga, zaplakah radi svoga hodže.“

Četvrti od njegovih murida, Jusuf čelebija, napisa ovaj tarih: „Šejh Ibrahim efendija Bistrigija pozvan ode u lijepu božiju kuću“; jedan murid izgovori mu na pitanje tarih: „Vogja vôgja, stiže vječitoj kući“.

Pokraj pokojnog šejha Ibrahim efendije u haremu gore navedene džamije ukopan je 1105. po hidžretu (= 1693.) pokojni Bošnjak Abdulah paša, koji je umro 1105. po hidžretu (= 1693.). Ovaj Abdulah paša rodom je iz Sarajeva. Neko vrijeme prije navedene godine bio je bosanski valija, poslije postade jenjičar-aga (danas serasker). Poželiv da obigje svoj rod i domovinu, dogje u Sarajevo svojoj kući, koja mu je bila na Zelenom mejdanu u današnjoj Tereziji i stigavši poboli se i domalo i promijeni svijet. Na njegovim nišanima ovaki je natpis: „Jenjičar-aga Abdulah paša bio bosanski valija a smrtni mu tarih biti će tajni glas, da je našao svoje pravo dostojanstvo blizu Boga. 1105. po hidžretu“ (= 1693.).

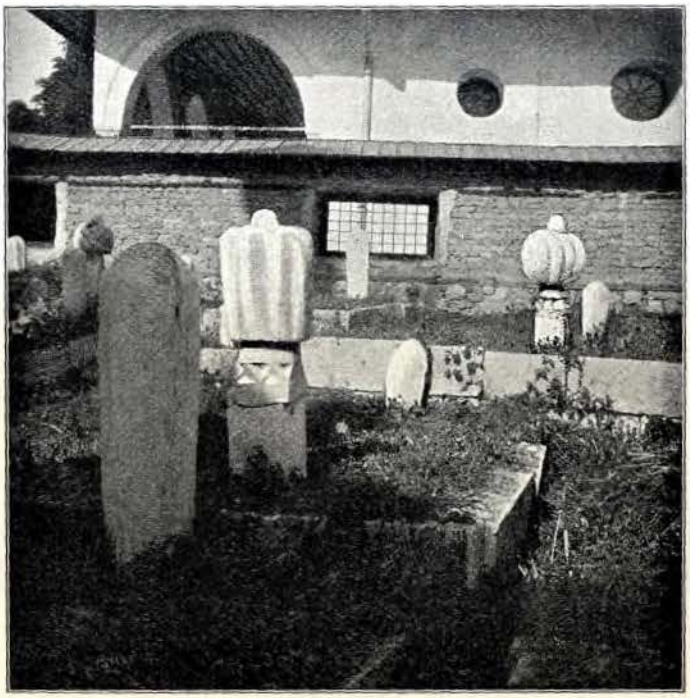

Slika 10. Grobnica Abdulah paše (lijevo) i Muherem paše (desno).

Blizu ovoga Abdulah paše ukupan je drugi Bošnjak, Muharem paša. Kada je ovaj imenovan za bosanskog valiju, umro je na dolasku u Bosnu, stigavši na Glasinac, 1076. po hidžretu (= 1665.), pa ga otale donesoše u Sarajevo i tu ga ukopaše. Osim ovih ima još mnogo i mnogo velikih hodža i uglednih kadija u istom groblju zakopanih.

Slika 11. Natpis na grobnici Abdulah paše.

Uz ovo groblje prislanja se Merhemića medresa. Ovu medresu načiniše Merhemić Osmanmulaga i brat mu Salihaga od novaca, što ih je ostavio zadužbinom njihov brat Mehaga, sin H. Mujagin 1287. po hidžretu (= 1870.), koji je većinu svoga vijeka potrošio u putovanju. Ista medresa ima dvanaest soba, ali osim jednog dućana pred njenim vratima nema nikakvoga drugoga vakufa. Ova medresa je i današnjeg dana uregjena i za softe otvorena.

Gore pomenutog pokojnog Merhemića Mehagu zatekla je smrt u Filipolju godine 1284. po hidžretu (= 1867.) te ga i ukopaše u groblju zvanom Bunardžik, koje je u zadnje vrijeme pretvoreno u perivoj.

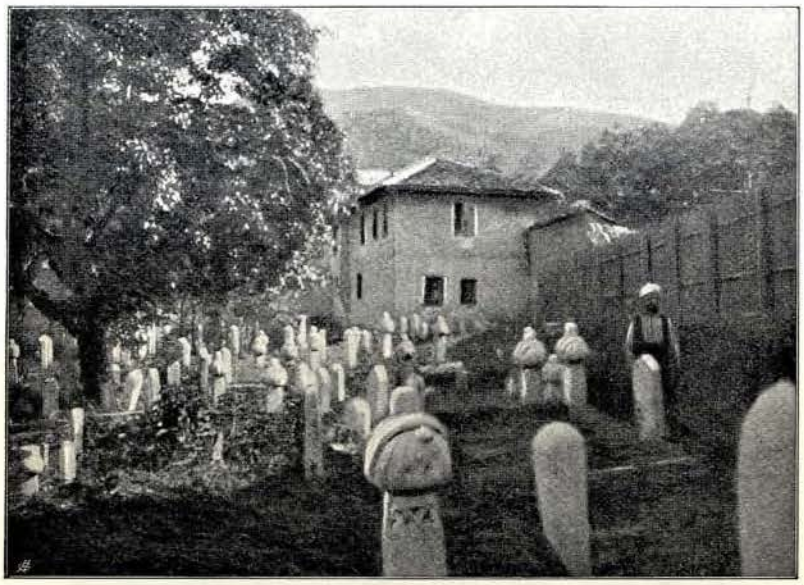

Slika 12. Merhemića medresa uz Carevu džamiju.

Preko sokaka gore spomenute lijepe džamije s lijeve strane nalazi se jedan dječinji mekteb i jedna medresa. Ovaj mekteb osnovao je jedan od prvih bosanskih odličnika iz Sarajeva, po imenu Ajni beg, i to god. 1014. po hidžretu (= 1605.), ali

Slika 13. Mekteb Ajnibegov.

pošto se vremenom porušio, popravio ga je i proširio za pokoj majčine duše pokojni Fadil paša Šerifović god. 1267. po hidžretu (= 1850.) a više vrata na kamenoj ploči stoji i danas natpis, koji ovako glasi:

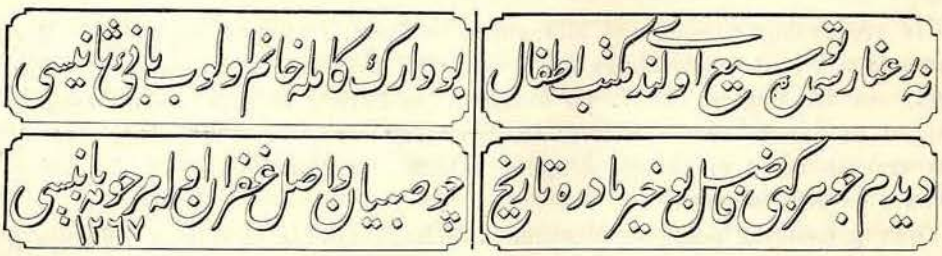

Slika 14. Natpis na mektebu Ajnibegovu.

„Lijepo se proširi dječinji mekteb. Druga sagraditeljica ove kuće bijaše Čamile-hanuma.“ Gjevher tarih ovoj zadužbini svoje majke izreče Fadil: „Kao mala djeca neka se dovine božije milosti i pokojna sagraditeljica. 1267. po hidžretu.“ (= 1850.)

Više mekteba ima priprosta medresa sa dvanaest soba i dershanom, koju je sagradio Fadil paša Šerifović god. 1274. po hidžretu (= 1847.).

Slika 15. Medresa Fadil pašina.

Za popravak njen i za plaću muderisovu i podvornikovu svezao je dosta vakufa a danas još je otvorena te se u njoj uči dan i noć. U ove medrese više vrata na kamenoj ploči isklesan je tarih, koji ovako glasi:

Slika 17. Natpis Fadilpašine medrese.

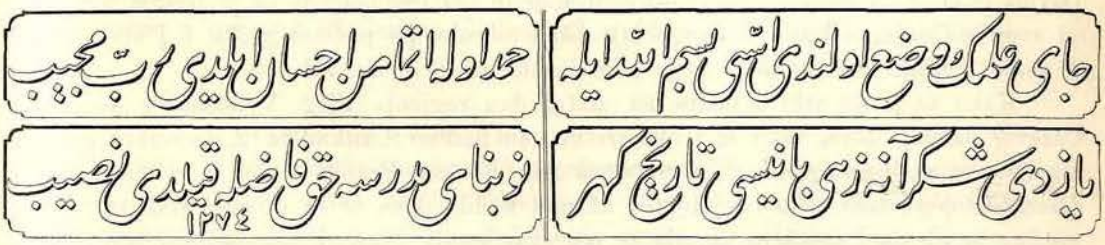

Slika 16. Natpis više Fadilpašine medrese.

„Mjestu znanosti udaren je temelj s pomoću Boga. Hvala mu bila: dovršenje dozvolio je onaj Bog, koji svačijoj želji udovoljava. Zahvalan sagraditelj napisa lijep dževher-tarih: „Dopustio Bog Fadilu, da dogradi novu medresu 1274. po hidžretu“ (= 1847.).

Prema pomenutoj lijepoj džamiji uz Carevu ćupriju s lijeve strane bijaše sebil od dvije česme. Taj sebil sagradio je sarajevski trgovac abadžijskoga esnafa H. Omeraga Žetica a vodu je doveo iz Megare na Hrvatinu, koju je, kako se i danas vidi, sedrom očemerio, i to god. 1174. po hidžretu (= 1760.). Toga vremena spjevao je dobro

poznati pjesnik na turskom jeziku, Sarajlija šejh Mehmedi Mejli efendija, ovaj tarih a H. Omer-aga ga na kamenu ploču isklesao i više česama uzidao a glasi ovako: „H. Omer, osnivač zadužbine, kome se dobročinstva prosuše po raznim mjestima kao voda, dok je izmegju ostalih dobročinstava sagradio ovu novu živu vodu potrošio je mnogo zlata i izveo ju na novo s vrela. Da mu Bog na sudnjem danu naplati. Žedan Mejlija izreče tarih: „Uzimaj i pij iz ove česme rajsku vodu.“ 1174. po hidžretu (= 1760.). Kasnije, tijekom vremena, pokvarila se ova česma a pokojni spomenuti H. Omer Žetica popravio ju a isti Mejlija spjevao je za ovaj popravak ovaj tarih, koji je ukopan na kamenoj ploči i uzidan s onu stranu zida prema Konak ulici: „Osnivač zadužbine H. Omer, ponos megju veledušnima, načini ove nove česme da iza njega ostane lijepa uspomena. Mejlija, kojemu se to svidilo, reče tarih: „Ovu česmu ponovi H. Omer 1195. po hidžretu“ (= 1780.).

Uz ove česme bijaše u dućanu četiri česme vruće vode za zimne dane radi abdesta a te česme je načinio H. Mehmed ef. Muzaferija 1218. po hidžretu (= 1803.).

Sada na mjestu, gdje su bile ove česme, propuhuje vjetar. Vodu od ovih česama otela je nova civilizacija pa prevela u pivaru, koja se nalazi za Konakom, a mjesto ove vode uvedena je u dvorište džamije i pred Kutubhanu na sokaku česma, kojoj voda dotiče iz Mošćanice.

*

Za popravak česme u haremu Careve džamije, koju je napravio serdengešći Abdulahaga Hadžimuratović sin Hadži Ibrahimov, darovao je 300 groša god. 1239. Sulejmanaga Mašić, stanovnik Careve mahale.

Ko zna, kada i u koga su propali vakufi Abdulah paše, Mehmed-Sejid ef. Hajrića i ovi novci spomenutog Mašića!

Ovu lijepu džamiju, kao i prije tako i danas, popravlja i prostire zemaljska vlada.

Od starine je bio običaj, da se na munari Careve džamije izvjesi bajrak od podne do ićindije, a to je bivalo za to, da i siromasi, koji nisu imali satova, znadu, koje je doba dana. U zvaničnim spisima našao sam, da je 1250. god. dao bosanski valija Davud paša Mula Salihu, sinu Osmanovu, koji je bio nadmujezin, za podizanje bajraka od svog godišnjeg taksida u dva polugodišnja obroka po pedeset groša, t. j. sto groša. A zeleni bajrak vije se kao i prije tako i sada na ovoj munari.

Kako se je do sele u podne na sretni dan rogjenja Njeg. Veličanstva činila u Carevoj džamiji dova, tako se i ove sretne nam godine 9. zilkadeta (2. decembra 1908.) u srijedu u podne za velikog vladara mnogih naroda Franju Josipu I. u slavu šestdesetgodišnjeg vladanja u ovoj lijepoj džamiji molila dova te su prisustvovali iz našeg grada sva ulema i mnoštvo naroda te poglavar zemlje Njeg. Preuzvišenosti fzm. Ivan pl. Winzor te barun Benko uz ostale visoke dostojanstvenike. Zastupnik imama i hatiba ove džamije, Hadžihafiz Ibrahim ef. Rašidagić, molio je, da Bog podijeli našemu caru dug život i svaku sreću i da ga očuva od svake nevolje i nepogode, a prisutni odazvali su mu „Amin!“.

DODATAK.

Nekoliko berata iz sidžila šerijatskih, koji se čuvaju u knjižnici Osman Šehdi efendije u Carevoj džamiji.

علاوه

خنكار جامع شريف قربنده‌كى عثمان شهدى افنديك كتبخانه‌سنده محفوظ بولنان سجل شرعيدن چيقاريلان برقاچ براتك صورتيدر

Kad je sultan Fatih Gazi Mehmed Han Bosnu osvojio, on je po običaju svojih predaka osmanlijskih careva, neka mjesta po Bosni osvojena kao svojinu zasebnog prava odvojio i od ovih carsku desetinu i propisane neposredne poreze za Carevu džamiju opredijelio, što se iz niže slijedećih berata doznaje.

*

Bivši sarajevski muftija, vrsni učenjak Hadži Mehmed, podnio je mome carskom prijestolu molbu, u kojoj je naveo, da kani u Sultan Fatihovoj džamiji u Sarajevu držati predavanja Kadi Bejzaviju, a da mu se za to opredijeli nagrada po dvadeset i četiri akče na dan, koliko je do tada primao pokojni predavač Hadži Mustafa, a pošto je ova nagrada, koja se od carske desetine i neposrednih poreza sela Podkraja u fojničkom kotaru pobirala, ostala do sada nikome nedosugjena i podijeljena, moli, da se njemu podijeli. Po predlogu moga visokoučenog i uvaženog šeik ul islama, Durži zade Mustafa Efendije, poklanjam moju carsku pažnju moliocu, i ovom previšnjom mojom carskom naredbom odregjujem, da se moliocu, muftiji Hadži Mehmedu, počamši od 21. redžeba 1177. godine zatražena i do sada upražnjena nagrada, koja se ima kao i do sada od carske desetine i neposrednog poreza sela Podkraja, fojničkog kotora, pobirati, redovito predaje s uslovom, da on vrši obvezano predavanje u pomenutoj džamiji. Ovim mojim carskim beratom naregjujem, da je ova nagrada odregjena za predavanje i izdržavanje vlastništvo molioca, u čemu ga niko smetati ne smije, nego da se ima prema tomu postupati.

Pisano u prijestolnici Carigradu dana 25. redžepa 1177. godine (= 1763.).

(Originalni prepis u sidžilu Careve džamije br. 8.)

*

Nekoliko nepristrasnih sarajevskih muslimana molili su nadležnu vlast, da se dotadašnji poslužitelj Sultan Fatih Mehmedove džamije u Sarajevu, Hadži Mustafa, radi zanemarenja svoje dužnosti i prekršaja zavještačevih propisa, kojima škodi ugledu bogomolje, sa te službe digne, a na njegovo mjesto da se postavi Mehmed Halifa sin Ahmedov. Za ovu dužnost pobirao je Hadži Mustafa dnevno pet akči za čišćenje i metenje džamije, a pet akči za prostiranje, svega deset akči na dan kao platu, koju je isplaćivao sarajevski baždarski porez.

Ovu molbu narodnih ljudi predložio je mome carskom prijestolu sarajevski kadija Smajil, i molio, da se o tome svrgnuću i novom postavljanju izda carska zapovijest, te sam taj predlog načelno uvažio i ovim carskim beratom naregjujem, da se dosadašnji poslužitelj sa te službe otpusti, a na njegovo mjesto da se postavi Mehmed Halifa sin Ahmedov, i da mu se ta nova dužnost računa od 15. džemazul-ahira 1184. godine, kada je dužan nastupiti, i od tog dana da bere opredijeljenu mu plaću

od 10 akči na dan od sarajevskog baždarskog poreza. Na osnovu toga izdajem ovaj moj carski berat i naregjujem da se po njemu postupa.

Pisano u carskoj ordiji u polju Šabačkom, dana 12. džemazul-ahira 1184. godine (= 1770.).

(Originalni prepis u sidžilu br 13.)

*

Prepis Previšnjeg Berata.

Muhamed Emin, uvaženi kadija bosna-sarajski, poslao je na moju carsku ordiju pismo, u kome javlja, da je dotadašnji imam i hatib, koji služi u Sultan Mehmed Hanovoj džamiji u Sarajevu, Numan Hafife Numanov sin, umro bez poroda, te da je time ostala upražnjena njegova imamska i hatibska služba i zvanje i osobni timar, opredijeljen za vršenje ove dužnosti u iznosu od pet hiljada devet stotina devedeset i devet akči, koji se pobire od prihoda sela Donjeg Stupa i Dogloda, i drugih sela ležećih u području sarajevskog kotara.

Za to vrlo važno i upražnjeno mjesto preporučuje se najbliži srodnik i vrstan učenjak Nurudin Mustafa Hafife sin Muhamed Hašimov, te moli da se taj preporučeni predlog mojim carskim ručnim pismom blagonaklono odobri i potvrdi.

Na osnovu toga, našao sam se pobugjen taj dostojni predlog i izbor uvažiti, te ovim beratom imenovati pomenutog Nurudin Mustafu Hafifu sina Muhamed Hašimova za imama i hatiba pomenute carske džamije sa odregjenim osobnim i gore spomenutim timarom i tu dužnost imade novoimenovani imam i hatib vršiti od 25. safera 1187. (= 1773.) godine, te naregjujem, da se o tome potrebna povelja izda, i od toga dana da on tu dužnost vrši i odregjeni timar kao vlasnik uživa, s time, da ga u tim povlasticama niko ne smeta i da se postupa po ovoj carskoj naredbi.

Pisano u carskoj ordiji u Šumli.

(Originalni prepis u sidžilu br. 16.)

*

Zijaudin Abdullah bivši propovjednik, podnio je molbu mome carskom prijestolu, u kojoj navodi, da je on do sada vršio dužnost propovjednika [1]) u Sultan Mehmedovoj džamiji u Sarajevu, i da je za to pobirao plaću po dvadeset akči i tri pare na dan, a ova se njegova plaća naplaćivala od rišćanskih poreza u Bosni; pa pošto je to mjesto svojevoljno poklonio i ustupio Ahmedu, sinu Mustafinu, mederisu Husrevije medrese, moli, da se ovi na to mjesto imenuje i potvrdi. Pošto je to imenovanje i moj visokoučeni šeih-ul-islam, Durzi Zade Mehmed Ataullah predložio, našao sam se pobugjenim ovim mojim carskim beratom pomenutog Ahmeta sina Mustafina imenovati vajizom Sultan Mehmedove džamije u Sarajevu, i da mu se ta dužnost sa opredijeljenom plaćom ima računati od 29. rebi-ul-ahara 1199. godine, kada će i službu nastupiti, na osnovu česa izdajem ovaj moj carski berat, po komu da se postupa.

Pisano u mojoj carskoj prijestolnici Konstantiniji, dana 3. džemazul-evela 1199. godine (= 1784.).

(Originalni prepis u sidžilu br. 27.)

*

Zijaudin Abdullah, bivši propovjednik, podnio je molbu mome carskom prijestolu, u kojoj navodi, da je on do sada vršio dužnost propovijednika (vajiza) u Sultan Mehmedovoj džamiji u Sarajevu, i da je za to imao plaću po dvadeset akči i tri pare na

[1]) Musala vajiza koji petkom tumači značaj hudbe.

dan, i da se ova njegova plaća pobirala od mukata travničkih izokolnih mjesta, pa pošto je on to mjesto svojevoljno poklonio i ustupio Ahmedu sinu Mustafinu, muderisu Husrevije medrese, moli, da se ovaj na to mjesto imenuje i potvrdi. Pošto je to imenovanje predložio i moj visokoumni šeih-ul-islam Durzi Zade Mehmed Atullah, našao sam se pobugjenim ovim mojim carskim beratom pomenutog Ahmeda sina Mustafina imenovati vajizom Sultan Mehmedove džamije u Sarajevu, i da mu se ta dužnost sa opredijeljenom plaćom ima računati od 29. rebiul-ahara 1199. godine, kada će i službu nastupiti, na osnovu čega izdajem ovaj moj carski berat, po komu da se postupa.

Pisano u mojoj carskoj prijestolnici Kostantiniji, dana 3. džemazul-evela 1199. gogine (= 1784.).

(Originalni prepis u sidžilu br. 27.)

*

Kopija osude izdate o starateljstvu blagajnika umrloga Abdullah paše.

Bivši veliki Jenjičarski aga i namjesnik Brusanskog sandžaka, čestiti Abdullah paša, prije kratkog vremena boraveći u Sarajevu u Ojandži zade mahali, slučajno je tu i umro, ali prije smrti ostavio je neke korisne zadužbine, koja je posebnim svojeručno napisanim i vlastitim potpisom i pečatom potvrgjenim oporučnim pismom tačno označio, i za izvršenje toga zavjetnog pisma ispred sebe postavio za staratelja svoga blagajnika Hadži Mustafa agu sina Abdullahova, koji je radi toga došao pred šerijatski sud i tražio, da se u prisustvu odličnih naučenjaka Mehmed efendije sina Redžeb efendina i Hadži Hasana sina Hadži Mustafina, kao svjedoka, navedeno oporučno pismo kao pravovaljano od strane suda konstatira.

Prisutni svjedoci o tome pismu očitovaše slijedeće: U našoj prisutnosti pomenuti Abdullah paša izjavio je, da je glasom oporučnog pisma, koga je on svojeručno napisao i vlastitim potpisom i pečatom potvrdio zavjetovao neke korisne legate, i za staraoca i izvršioca tih zadužbina postavio svoga blagajnika, pomenutog Hadži Mustafa agu, i čim je to u našoj prisutnosti izgovorio, odmah je i umro, te mi tako istinito o tome svjedočimo. Pošto je ovo svjedočanstvo kao istinito i neosporno priznato, to se ova oporuka sa označenim pismom konstatirana, kao na zakonu osnovana, pravovaljanom proglašuje.

Pisano početkom Ramazani mubareka 1106. (= 1695.) godine.

*

Prevod s turskog.

Bivši Jenjičarski prvak i namjesnik Brusanskog sandžaka Abdullah paša, došavši naročitom misijom u Bosnu, odsjeo je u Ojandži Zade mahali u Sarajevu, i tu kao gost umro, ostavivši nakon sebe testamenat glaseći na Logaviju, koji u cjelini ovdje donosimo:

Uvaženi naučenjak, incijator ovog pisanja Šeh Hasan efendija sin Šeh Mustafa efendije Logavije, stanovnik Buzadži Zade Hadži Hasan mahale u Sarajevu, pristupio je lično pred ovi šerijatski sud i u prisustvu Hadži Mustafa age sina Abdullahova, pritužio se i izjavio, da je pomenuti Hadži Mustafa aga, kao bivši blagajnik u Ojandži Zade mahali u Sarajevu boravećeg Jenjičarskog prvaka i namjesnika Brusanskog sandžaka Abdullah paše, koji je slučajno naročitom misijom u Bosnu došao u Sarajevu umro, naročitim šerijatskim hudžetom postavljen starateljem i izvršiocem oporuke pomenutog Abdullah paše, sa kojom je on prije svoje smrti, kao zdrav i svjestan čovjek od svoga pokretnog imetka odvojio, jedan srmali divit od 210 drama, jedan srmali

kafeni tabak u težini od 171 dram, jednu palacku zlatnu u težini od 17 drama, jednu malu zlatnu mastionicu, jedan zlatni suncobran, jednu srmali šebeku i jedan auberski tespih i u pobožne svrhe zavjetovao, i ove zavještane stvari tada predate su na amanet Haži Ali agi, bivšem serdaru, ali pošto je on po zavještaču postavljen za nadzornika i izvršioca te oporuke, traži da se gore pomenute pokretne i oporučne stvari iz amaneta izvade, odnosno od bivšeg serdara Hadži Ali age oduzmu i na javnom mjestu licitacijom prodadu, i od dobivenog novca, da se od nepokretnog imanja kupi jedna bašča, ili bar dva dućana, od kojih bi se nekretnina prihod njemu imao davati, a u zaslugu toga on preuzima na sebe, da u izvjesnim danima u carevoj džamiji savjete i propovjed čini i moli se Bogu za spas duše zavještačeve sa blagoslovom najsvetijeg božijeg poslanika, te da se ovo pravo propovijedanja i vršenje ostalih pobožnih činova, kao i pobiranje navedenih prihoda proširi i potvrdi na njegove postepene našljednike kao uslovno našljedstveno pravo, te da se ovi testamentarni zavjet kao vječita uspomena prizna i osnaži.

Na ove izjave i zahtjeve odgovorio je prisutni Hadži Mustafa, da je on zaista po šerijatskom riješenju postavljen za staratelja i izvršioca oporuke pomenutog zavještača, ali ostale navode šeha Hasan efendije kao tužitelja sasvim zanijeka i poreče, zbog čega se za dokaz porečenih navoda od tužitelja zatražiše potrebni svjedoci, koje on pred šerijatski sud u osobi odabranih ljudi dovede, i to Hadži Aliju sina Abdulrahmanova i Hadži Ahmeda sina Mustafina, koji na pitanja jednoglasno izjaviše slijedeće: Mi smo bili prisutni kod rahmetli Abdullah paše, kad je on kao posve zdrav čovjek i pri čistoj nepomućenoj svijesti od svog sa pokretnog imanja odvojio gore pomenute pokretne srebrene i zlatne stvari i naredio, da se one sa znanjem pomenutog šeha Hasan efendije na javnom mjestu licitacijom prodadu, i da se za taj dobiveni novac kupi jegna bašča, ili bar jedan ili dva dućana, te cijeli prihod od ovog nepokretnog imanja da se pomenutom šeh Hasanu dok je on živ izdaje, za to što je on legativno obvezan u carevoj džamiji vršiti propovjed i savjet, te se po blagoslovu najvećeg božijeg poslanika moliti Bogu za spas duše zavještačeve, te da se to pravo kao našljedstveno i na njegove porodne potomke proširi, odnosno nastavi i kao zakonito prizna i potvrdi, jer i oni su dužni te propovjesti i savjete kao i otac im vršiti, i ako ne budu u stanju i sposobnosti te dužnosti vršiti, u tom slučaju, dužni su svaki dan u pomenutoj džamiji pojedine rečenice iz kurana učiti i za spas duše zavještačeve blagoslovom najmilijeg božijeg poslanika Bogu molitve podnositi i da se oni zbog toga prava neospornim vlasnicima priznadu. Taj oporučni čin mi tako istinito i neosporno svjedočimo. Pošto se svjedočenje ovih pribranih ljudi i svjedoka istinitim priznalo, to je od strane ovog šerijatskog suda riješeno, da se pomenute zavjetne stvari sa znanjem šeh Hasan efendije i odobrenjem ovog suda javnom licitacijom prodadu i za dobiveni novac da se po oporučiteljevoj želji kupi jedna bašča, ili prema dobivenom novcu bar dva dućana i prihodi od ovih da se šeh Hasanu, odnosno po njegovoj smrti zaostalim porodnim našljednicima kao vlasnicima redovito izdaju, te se ovim taj čin i oporučni zavjet kao zakoniti legat proglašuje.

Pisato početkom muharema 1107. (= 1695.) godine.

*

Hvala milostivom Bogu gospodaru svega vječitog i nikad nepromjenljivog svijeta, komu gospodstvu nema kraja, promjene ili kakvog poremećenja, i u tom pouzdanju upućeni na dobra djela, neka je blagoslov na najvišeg božijeg poslanika Muhameda,

pokrovitelja uzvišenog šerijata, koji je očuvan od promjene i nestanka i na njegovu obitelj i drugove, koji su gospodari ovakog dobra, ovim pisanjem otpočinjemo sretno i bogougodno djelo korisne zadužbine. Hadži Mustafa Bešlija sin Abdullahov, stanovnik Većilharč mahale u Sarajevu, došao je lično pred ovi šerijatski sud, i u prisustvu Hadži Sadik efendije sina Ahmedova stanovnika Šejih Ferah mahale zatražio, da se niže slijedeće njegovo oporučno zavještanje u protokol i u pretres uzme, imenujući za nadzornika toga svoga oporučnog zavještanja pomenutog Hadži Sadik efendiju Ahmedova sina, nastavio je svoj govor slijedećim riječima: Imajući na umu, da je vječni život nepromjenljiv a svjetski prolazan i privremen i jedino dobrim djelima obilježen, to ja držeći se strogo propisa uzvišenog šerijata, odlučio sam da šljedujem stopama dobročinioca i izvršioca pošljednjih želja, koje bi odgovarale načelnim dobrotvornim svrhama i ugodile duši smirenog i pobožnog božijeg stvora — ovdi pred sudom svojevoljno očitujem, da od moga čistog imetka odvajam i zavještavam jednu poveliku zgradu, koja leži u Sarajevu u neposrednoj blizini stare ćuprije (Careve ćuprije) u granicama sa jedne strane rijeka Miljacka, sa druge strane opći put, sa treće zgrada Hadži Abdullaha Brige, a sa četvrle uski put, a sastoji se iz jedanaest magaza i dva dućana, te ove nekretnine po šerijatskim propisima zaista dobrovoljno zavještavam, s uslovima, da se pomenute magaze i dućani svake godine pouzdanim ljudima pod kiriju izdaju i od ovih kirija, da se na prvom mjestu godišnje po trideset groša odvaja i troši na opravak i popravak predrečenih magaza i dućana i to da vrši pomenuti nadzornik (mutevelija), za tim od ovih kirija da se godišnje po trideset groša izdaje Hadži Mehmedu Čajničaninu muderisu, koji će svakog ponedeljnika u Hadži Durakovoj džamiji na Baščaršiji postojećoj poslije podnevne molbe narodu vjerska predavanja držati. Od ovih kirija odregjujem na dalje, da se godišnje po petnaest groša daje Hadži Sadik efendiji plaća, za koju će on svakoga četvrtka poslije podnevnog klanjanja u Gazi Husrev begovoj džamiji pobožnom narodu propovjed i savjet davati. Treće, naregjujem, da se daje po 15 groša godišnje plaće Abdullah efendiji, što će svakog petka poslije podnevne molitve u Muhsin Zade Abdullah pašinoj džamiji propovijedati. Četvrto, da se Hasan efendiji Mikšićaninu daje po 12 groša godišnje plaće, što će u džamiji Vekilharč poslije podnevne molitve narodu propovjedati i savjete davati. Peto, da se po 16 groša godišnje plaće daje Mehmed efendiji Ćesriji, što će u Sultan Mehmedovoj džamiji ponedeljnikom i četvrtkom predavati i narod učiti u vjerskoj knjizi „Fika“ zvanoj. Šesto, odregjujem, da se u Carevoj mahali u dječijoj školi učitelju plaća 20 groša godišnje izdaje, a po pet groša da se plaća imamu i mujezinu pomenute Careve džamije. Pošto se ovi svi službenici i propovjednici od prihoda zavještanog imanja godišnjim izdacima podmire i isplate, onda da se od ovih istih prihoda šalje godišnje po petnaest groša za sirotinju u Meki i Medini, i da novce svake godine nadzornik zavještanih dobara šalje i potvrdu na to dobije. Nadalje odregjujem, da nadzornik ovih zavještanih dobara imade svake godine po deset groša potrošiti na popravku česme u blizini rijeke Miljacke postojeće i po sedam groša na godinu za popravke pomenute škole uz Carevu džamiju postojeće. U slučaju smrti pojedinih ovdi spomenutih džamijskih poslužitelja i propovijednika, ovlašćuje se šerijatski sudija, da na njihovo mjesto izabere i postavlja za ta važna mjesta sposobne ljude, i time udovolji željama zavještača da se održavaju legalni propisi. Kad se svi ovi troškovi i odregjene plaće od pobiranog prihoda izdadu, višak prihoda ostaje na raspoloženje i vlasništvo pomenutog nadzornika kao upravnika, koji je vlastan kao definitivno odregjeni nadzornik tim zavještanim imetkom neograničeno upravljati, i smatra se kao nepromjenljivi faktor. Kad

pomenuti nadzornik (mutevelija) po vremenu umre, u tom pravu našljegjuje ga njegov po godinama najstariji našljednik muškog roda, a ako ovoga nema, ima na to pravo i žensko rogjeno dijete njegovo, te se i ono mora kao nadzornik toga zavještanog imetka bezuslovno smatrati i to pravo s koljena našljegjivati. U slučaju da od nadzornika ne ostane djece ni od muškog, niti od ženskog roda, to onda nadzornika izvan ove loze bira šerijatski sudija u sporazumu sa džamijskim i školskim propovijednicima i ostalim službenicima, i to moraju izbirati ono lice, koje je za to mjesto sposobno i povjerljivo, te da ga za nadzornika izaberu i potvrde, i time ispune sve uslove zavještačeve. U gore navedenim očitovanjima sastoji se zahtjev zavještača. Pošto je ovi govor i izjave zavještačeve prisutni nadzornik Hadži Sadik efendija lično i usmeno priznao i potvrdio, to je odabrani zavještač od ovoga zavještanja u tom momentu odustao. U ovom slučaju i ako je kod velikog Imama (imami aram) Hanifina oca Numana Sabitova sina, komu neka je milost božija, — zavještani predmet, odnosno zgrada istinit, to ipak nije legalno potvrgjen i zbog toga od pomenutog mutevelije Hadži Sadik efendije tražim gore navedenu zavještanu zgradu da povrati i da od iste odustane. Pomenuti mutevelija nastavi odgovor ovaki: I ako je zavještana zgrada kod prvog imama i napučivača na pravi put — t. j. Imami Azama, legalno nepotvrgjena, ono je ipak kod njegova prvog telmiza (gjaka) i imama drugog Jusufova oca samo zavještač, kad izgovori: „zavještajem“ — kao zakonito priznata, i odma postaje legalno potvrgjena. I ako će se zavještač usuditi u povratak i raspravu, šerijatski sudija, da mu Bog olakša ovaki teški posao — preslušavši izjave prisutnih i promislivši obostrane dokaze, za očuvanje zavještačeve dobre namjere, oslanjajući se na navode muteveline — riješio je — da je navedeno zavještanje na propisima uzvišenog šerijata potpuno osnovano, i kao takovo od strane ovog suda i potvrgjeno, i sa mnijenjima naučenjaka suglasno odobreno. Ako bi ko god ovo zavještanje htio da poremeti i pokvari, neka mu Bog njegovo ime prevrne i uništi, jer Bog čuje i zna, a zavještaču će za to previšnji Bog svojom milosti nagraditi.

Pisano 10. safera 1193. (= 1779.) godine.

Svjedoci: Mula sin Ali Bajraktarev,
Abdulkadir baša Mustafić,
Mula Mehmed Hadži Salihović,
Abdullah Bajraktar Hadži Ibrahimović,
Ibrahim Baša Mehmedović,
Hodža Mehmed efendija Piro,
Abdulrahman efendija muderis,
Mula Fejzullah Hadži Ahmedović,
Ali aga Dogoglija,
Hadži Abdullah Briga,
Ahmed efendija Tahmiščić,
Mehmed Baša Mehmedović-Šašo,
Hadži Mehmed Ablaković,
Mehmed efendija Cesrija = Kadić,
Mehmed efendija Ćurčić i
Omer efendija zet Mufti efendin.

*

U ime Božije počinjemo.

Najprije prizivam svevišnju pomoć, da mi u ovom preduzeću dade olakšicu za izvršenje djela.

Sva zahvalnost ide onome, koji poznaje svake poslove, koji stvara svijet i sve uzroke na svijetu. Blagoslov svih rastućih predmeta neka je grobu najodabranijeg stvora, branitelju griješnika na sudnjem danu, božijem milosniku i poslaniku Muhamed Mustafi (a. s. v. s.). Takogjer blagoslov nek je kućnoj čeljadi i drugovima njegovim.

Uzrok pisanja ove oporuke jest slijedeći:

Muhamed Sejid Hajrić, potomak pribranih kadija i stanovnik Careve mahale u Sarajevu, kao poštovatelj dobrih djela, promislivši da će osim Boga svega nestati, pa po tome i svega svijeta, jer kao što je poznato poslije ljudske smrti ostaju samo tri stvari za vječitu uspomenu; a te su: korisno znanje, pobožno potomstvo, koje će se za svoje predke Bogu moliti i vječita zadužbina.

To promislivši pomenuti Muhamed Sejid Hajrić, dolazi svojevoljno pred ovaj šerijatski sud i u prisustvu Mula Memiša Mehmedovića, koga je on mutevelijom postavio, daje niže slijedeće oporučno očitovanje:

U sarajevskoj Carevoj mahali postojećoj Sultan Mehmed Fatih džamiji podigao je u avliji jednu knjižnicu Osman efendija Bjelopoljac kao svoju zadužbinu, u kojoj sam ja prije iz ljubavi prema Bogu prostirku obnovio, a i kasnije poduzeo istu obnavljati, sve dotle dok budem živio. Takogjer preuzeo sam za svoju svetu dužnost i ostale popravke i potrebe pomenute knjižnice. Nadalje radi osiguranja ovih potreba, odredio sam od mojih gotovih novaca sumu od dvije stotine groša, i ovu sumu za vječito zavjetovao, s tim uslovom, da se gorespomenuta suma kao zalog osiguranja izdaje pod interes sa 10 ili najviše $11^1/_2$ % kamate, onim ljudima, koji su sigurni, te mogu dobre jamce dati, i da se godišnji interes od te sume u iznosu od trideset groša svake godine daje pomenutom knjižničaru Mahmud efendiji kao godišnja plaća, zbog koje je on dužan učiti fatihu (t. j. jednu suru iz Kurana, koja se mrtvima uči) i tri put blagoslov duši hazreti pejgamberovoj, koji je ponos cijeloga svijeta i drugu fatihu mojoj skromnoj duši i mojim roditeljima, učiteljima i ostalim pravovjernim muslimanima i muslimankama. Ovo zavještanje ima se, dok sam ja živ pod mojim nadzorništvom, a kad ja umrem to pravo nadziravanja sa istaknutim uslovima prelazi na moga sina Derviš Ali efendiju, koju dužnost moraće besplatno vršiti, a tako isto i pomenuti knjižničar Mahmud efendija imade pravo do svoje smrti gorespomenutu plaću pobirati, a nakon njegove smrti taj čin sa platom pripada u našljedstvo njegovoj muškoj djeci.

Kad se ovakva zavještanja sticajem okolnosti slučajno oprovrgnu, te zavještač od njih odustane, to zavještanje ipak ima svoju važnost i računa se kao činjenica na čistim i bistrim zakonima Imami Azama osnovana, ali nelegitimirana. Nadalje po jasnim propisima drugoga Imama Muhamed Hasanova sina nikakva zavještanja ne vrijede ako se ne oporeknu, te po tome dakle po šerijatskim propisima svako zavještanje mora biti oporeknuto.

Kod ovako citiranih procedura zavještač Mehmed Sejid efendija Hajrić očitova kod ovog šerijatskog suda, da traži da mu se zavještani i gorespomenuti legat u vlasništvo povrati, ali na to ovlašteni i prisutni nadzornik (mutevelija) odgovori, da po mnijenju Imama Ebu Jusufa zavještanje ima potpunu zakonitu važnost čim zavještač očituje i svojevoljno izrekne, da neku stvar kao legat zavještava, i da se od toga ni na kakav način ne može odustati, za to od šerijatskog suda traži, da to zavještanje osudom dobije pravnu moć i zavještač da pristane na to dragovoljno zavještanje.

Na osnovu ovih zahtjeva i izjava, proglašuje se ovo zavještanje kao istinito i po šerijatskim propisima uvaženo i ostvareno, te postaje pravim i od ovog šerijatskog suda potvrgjenim legatom i zavještanjem.

Ako bi kogod ovo zavještanje uništio, te se to ma s koje stane konstatira, neka bi milostivi Bog njegovo ime preokrenuo i ništetnim proglasio, jer Bog sve čuje i zna, a zavještaču plaću za ovo dobro neka svemogući Bog podijeli.

Tako bi napisano sedmi dan džemazul-ahira 1193. (= 1779.) godine.

Svjedoci: Mula Piri Hasanov sin iz Hadži Isa mahale, Hadži Mustafa efendija kjatib mehkjeme, Mula Abdullah Kurević, pisar, brat mu Mula Mehmed, pisar, Mula Memiš, trgovac, Sulejman baša, podvornik, Smajil Baša Lejilija, podvornik i drugi.

*

Prepis mujezinskog berata.

Pošto je dosadašnji mujezin Sultan Fatihove džamije u Sarajevu, Ibrahim Hadži Mustafić tu mujezinsku dužnost, sa kojom je imao 1500 akči timarske plaće dragovoljno ustupio Mehmed Halifi i predao te izjavio kod šerijatskog suda, da je svoj stari berat, koji se na to odnosi izgubio, izdaje se na molbu ovaj novi carski berat za tu službu Mehmed Halifi.

Pisano 7. zilhidžeta 1187. po hidžretu.

Tabla I.

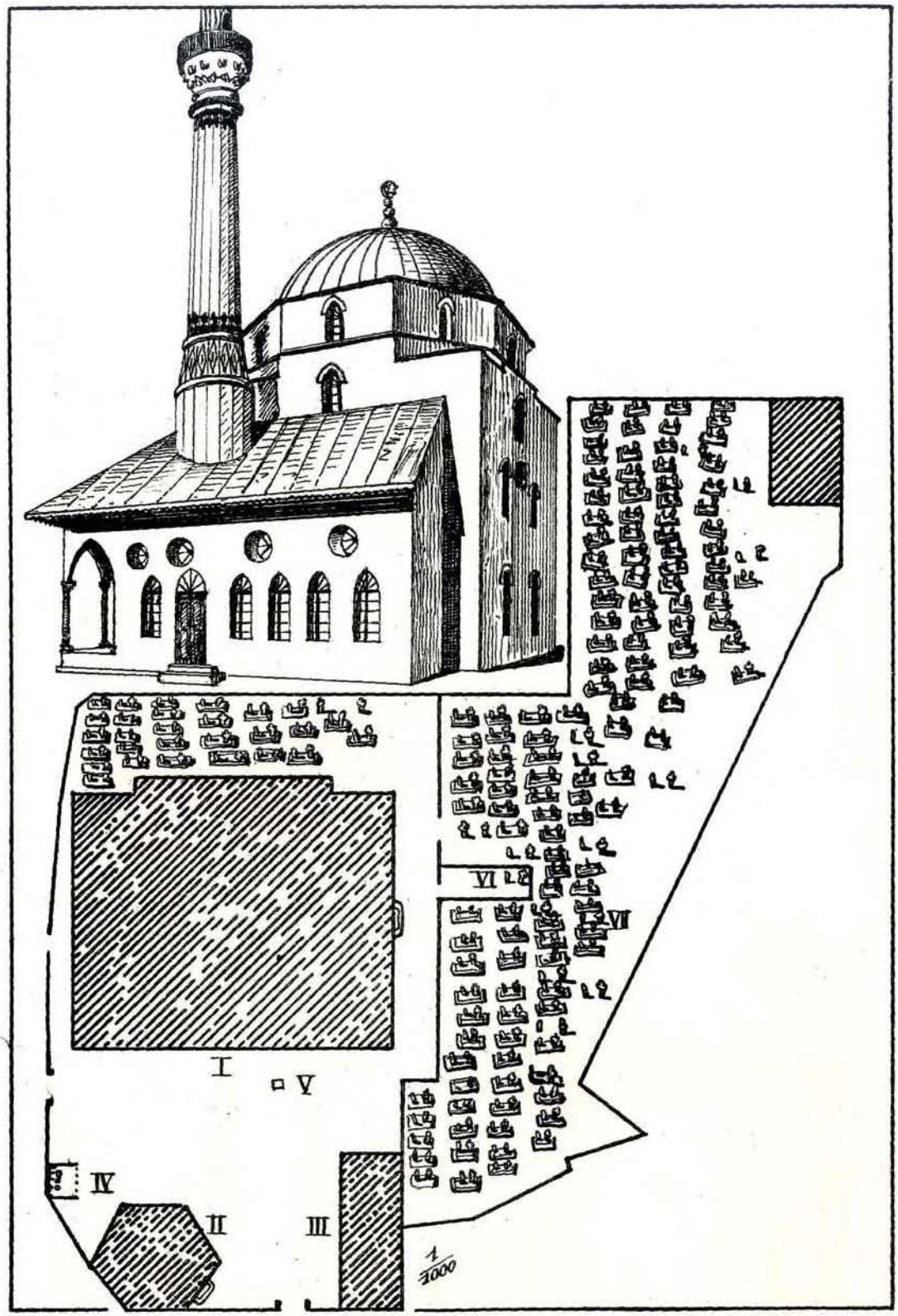

Situacija careve džamije u Sarajevu. Gore: Careva džamija sa zapadne strane.

(1.90) Sh.

Tabla II.

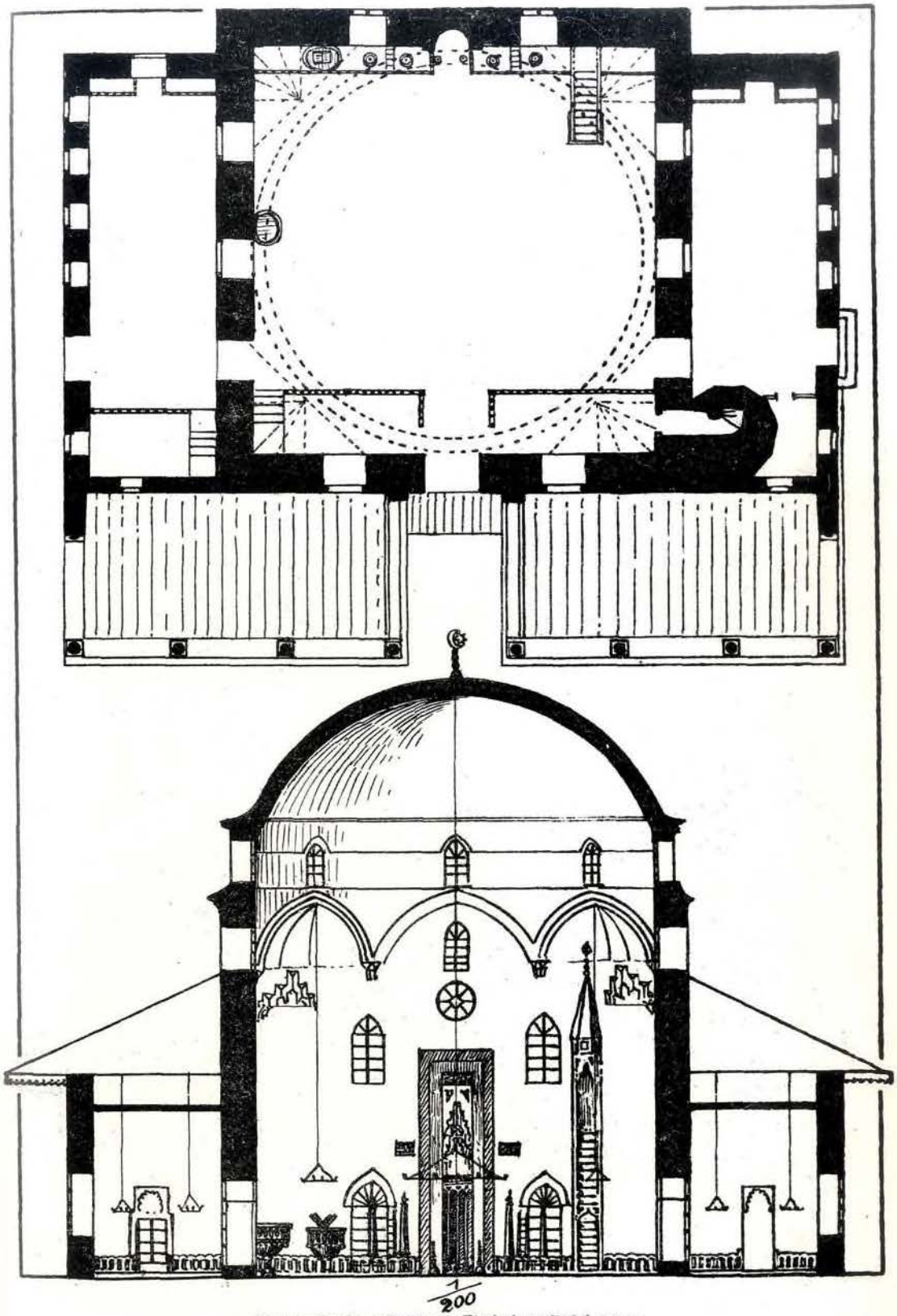

1/200

Careva džamija u Sarajevu: Tloris i vertikalni prorez.

حاكم حاسم شرح الله صدره ورفع بالسعادة قدره افندى حضرتلرى دخى جانب وقفه نظر ومناع للخير اولمقدن حضر ايدوب تمهيد قواعد وقفى اولى وتشييد مبانئ خيرى احرى كوروب صحت ولزومنه و عمومه و خصوصه بقول من يراه حكم صحيح شرعى وقضاء صريح ايلدكدنصكره فصار وقفاً صحيحاً شرعياً وحبساً صريحاً مرعياً »فمن بدله بعد ما سمعه فانما اثمه على الذين يبدلونه ان الله سميع عليم« واجر الواقف على الله الجواد الكريم جرى ذلك وتحرير فى اليوم السابع من جمادى الاخره لسنة ثلث وتسعين ومأة والف .

شـــ
_____

مهود الحال

ملا پيرى بن حسن عن محلهٔ الحاج عيسى الحاج مصطفى افندى كاتب محكمه

ملا عبداه قروى زاده الكاتب قرنداش ملا محمد الكاتب ملا ممش التاجر محضر سليمان باشى اسماعيل باشى محضر ليله وغيرهم

جامع عتيق محلهسى سكانندن ماشو زاده سليمان اغا ١٢٣٩ سنهسنده اوچيوز غروشى جامع شريف مذبورك حرمنده حاجى مراد زاده سردنكچدى عبدالله اغا بنا واحيا ايلمش اولديغى چشمهلرك تعميراتنه وقف ايلمشدر .

مرحوم عبدالله پاشانك وقفيهسنده مذكور اشياء موقوفهسى وخيرى زاده محمد سعيد افنديدنك نقود موقوفهسى وماشو زادهنك نقود موقوفهسى عجبا نهزمانده وكيمك درسنده علم محوى اوقومشلردر؟ ندانم.

جامع شريف مذكورك تعمير وتفريش ايله سائر لوازماتى اوللرده كبى حكومت حاضرهمز طرفندن ايفا ايدلمكدهدر.

زمان اوائلده ساعتلرك قلت وندرتى سببندن اهالئ بلدهيه اويله وايكندى نمازى وقتى بيلدرمك ايچون خنكار جامع شريفهسى مناره سنه بايراق چكلمك عادات قديمهدندر. ١٢٥٠ تاريخنده بوسنه واليسى داود پاشا جامع مزبورهده باش مؤذن بولنمش اؤلان ملا صالح بن عثمانه بايراق مذكورى چكلمك ايچون كندى عبداتندن سنهده ايكى تقسيط اوزره يوز غروشى تعيين ايلمش اؤلديغى اوراق رسميده كورلمشدر. شمديده يشيل بايراق كما فى السابق چكليور .

روز فيروز ولات حضرت ايمپراطورى كوننده خنكار جامع شريفنده اويله وقتنده دعاء شريفه تلاوت اولنديغى كبى بو سال فرخندهٔ فالى ذى القعدهنك طقوزنجى و ١٩٠٨ سنهسى كانون اول فرنكىنك ايكنجى چهارشنبه كونينك اويله وقتنده عظمتلو حشمتلو ايمپراطورمز برنجى فرانس يوزف حضرتلرك التمشنجى سنهٔ دوريهسى مناسبتيله جامع شريف مذكورنده كافهٔ علماء بلدهمز ايله جم غفير ووالئ ولايت مشير دولتلو يوهان وينزور وبارون بهنقو مع سائر مأمورين حاضر اولدقلرى حالده جامع مزبورهده امام وخطيب وكيلى راشد آغيچ حاجى حافظ ابراهيم افندى طرفندن ايمپراطورينك فاميلياسيله عمر وشوكتى مزيد وكافهٔ آلام واكدار دن مصون اولمسنى متضمن بردعاء بليغ قرائت و جماعت حاضره آمين خوان اولمشلردر .

*

صحت انجام ومشكين اوقامك تحرير وانشاسنه باعث وبادى وتسطير واملاسنه داعى بودركه مدينهٔ سراى بوسنه‌ده جامع عتيق محله‌سى سكانند ن قضاة كرامدن خيرى زاده محمد سعيد افندى حسناته طالب وتبرعات ومبرعاته راغب اولوب »كل شئ هالك الا وجهه« آيات كريمه‌سنده بودار فنا سريعة الزوال اولديغى تفكر واذا مات ابن آدم ينقطع عمله الا عن ثلث علم ينتفع به وولد صالح يدعوا له وصدقهٔ جاريه كلام صحت مقرونى تدبر ايدوب لم يبق فما ترى شيئاً بشاشة يبقى الاله وتقى المال اولولد نظم امحت آميز نصيحت انكيز مقتضاسنجه مجلس شرع شريف نبوى ومحفل منيف مصطفوى‌ده لاجل المحاكمه والتسجيل ولاتمام الوقف الآتى والتكميل متولى نصب وتعيين ايلديكى ملا ممش بن محمد محضرنده بالطوع الصاف اقرار واعتراف ايدوب مدينهٔ سراى بوسنه‌ده جامع عتيق محله‌سنده مرحوم ومغفور له ابوالفتح سلطان محمد خان طاب ثراه وجعل الجنة مثواه حضرتلرينك جامع شريف حريمنده بوندن اقدم آقوه‌لى عثمان افندى نام صاحب الخيرك مجدداً بنا واحيا بيوردقلرى كتبخانه‌نك مقدما پوشيده حسبةً لله وابتغاء مرضات تجديد ايدوب وفيما بعد دخى حياتمده كرك پوشيده‌سى وكرك غيرى اقتضا ايدن تعمير وترميمى اوزريه درعهده والتزام ورأس مالدن ايكيوز غروش ملكمدن عن نقد اخراج وافراز ووقف صحيح مؤيد ومؤبد وحبس صريح مؤكد ومخلد ايله وقف وحبس ايدوب وشويله شرط ايلدمكه مبلغ مذكور رهن قوى وكفيل مال ايله امين ومستقيم اولان كمسنه‌لره على وجه الحلال دور شرعى اونى اون بر بوچقه استرباح اولنه وربحندن حاصل اولان اوتوز غروشى بهرسنه حالا ذكر اولنان كتبخانه‌ده حافظ كتب اولان محمود افندى ابن مصطفى نام كمسنه‌يه وظيفه اولمق اوزره تعيين اولنوب صبح ومسا برر فاتحهٔ شريف واوچر صلوة منيفه تلاوت ايدوب اولا نبى الرحمة وشفيع الامة رسول اكرم صلى الله تعالى عليه وسلم حضرتلرينك استجلاب شفاعتلرى ايچون روح پرفتوحلرينه وثانيا بو فقير ومذنب روحنه ووالدين واساتيذم وسائر مؤمنين ومؤمنات روحلرينه اهدا ايده وتوليت مذكوره حياتمده نفس ذاتمه مشروط ووقف دلخواه رايمه مربوط اوله وقتا وقدرنا بينكم الموت كلام صحت انجامدن پيغام ارتحالى كوش وكل نفس ذائقة الموت جامندن شربت مماتى نوش ايدوب عندليب جان قفسى آب وكلدن آهنك طيران ايلدكده اولاديت ومشروطيت اوزره اوغلم درويش على افندى وقفمه حسبى متولى اوله مزبور محمود افندى الى مدة العمر وظيفهٔ مذكوره‌يه متصرف اوله ديو قيود ومشروطنى واقف مومى اليه عنان كلامنى سمت رجوعه عطف وزمام مرامنى جانب استرداده صارف اولوب سلطان سرير اجتهاد صاحب الهداية والارشاد ابوحنيفه حضرتلرينك مذهب خطيرلرى اوزره وقف جائز ولكن غيرلازم اولوب اما عالم ربانى محمد بن الحسن الثانى رأى زريتلرى اوزره وقف باطل وضمننده اولان شروط وقيودى عاطل اولوب واقف ايچون وقفدن رجوع امر معتبر ومشروع اولمغله سالف الذكر مبلغ مرقوم كما كان ملكه ادخال اولنمق مطلوبمدر ديدكده متولئ رشيد جواب صواب وسديد ايله مدافعه ايدوب اكرچه حقيقت حال بست اولنان منوال اوزره اولوب لكن امام فاضل ربانى وخبر كامل صمدانى الشهير بالامام ثانى ابو يوسف حضرينك رأى آدالرى اوزره وقف مجرد وقفتنا ديمكله كلام خير انجامى لزومى مفيد وواقفك رجوع واستردادى امر بعيددر ديو فصل وحسمه طالبان اولدقلرنده

وقف مبرورك مقاصد دنيويه ومرادات اخرويه خصوليجون دعا ايدرلر ووظايف مرقومه ومصارف مزكوره ادا اولندقدنصكره اجارهٔ مرقومه‌دن باقی هر نه قالور ايسه متوليسی اولان كمسنه متصرف اوله وقف مبرور شويله شرط ايلديكی مادامكه لابس لباس حيوة اوله وقف مذكور متوليسی اولوب حسب الاقتضا تبديل وتحويل يدنده اوله بعد وفاته اولاد ذكورندن سناً اكبر اولادی توليت مرقومه‌يه متصرف اوله وباذن‌الله تعالى اولاد ذكور منقرض اولور ايسه اولاد اناثی دخی قرناً بعد قرن وقف مذكوره متوليه اولوب متصرفه اوله وبعدالانقراض سياسنده صلاح وصداقتی ظاهر واستقامتی باهر رأی حاكم ومرتزقهٔ مرقومه معرفتيله برامين كمسنه متولی اولوب وقف مذكوره متصرف اوله ديو شروط وقفی تمام وبومقامده ختم كلام ايلدكده متولیٔ مومی اليه صادق افندی واقف مبرور الحاج مصطفی‌يی جميع تقريراتنده وجاهاً تحقيق وشفاهاً تصديق ايلدكدنصكره واقف مبرور عنان كلام سمت رجوعه عطف اولوب اكرچه امام اعظم ابوحنيفه نعمان ابن ثابت رحمةالله تعالى حضرتلرينك قتنده عقارك وقفيتی صحيحه‌در لكن لزوم ايله انصافدن عاريهٔ وبناء على ذلك متولیٔ مومی اليه الحاج صادق افندی عقارات مذكوره‌دن قصر يد وبكا ملكيت اوزره تسليم وابقاسی مطلوبدر ديدكده متولیٔ مومی اليه جوابه متصدی اولوب اكرچه عقارك وقفيتی امام اول رهنمای سبل امام اعظم حضرتلرينك قتنده لزومدن عاريه‌در لكن تلميذ اول وامام ثانی ابو يوسف حضرتلرينك قتنده واقف مجرد وقفت ديمكله لازم ومعتبردر ديو تسليمدن امتناع ونزاع ايلدكلرنده حاكم شرعی خطير سهل‌الله عليه كل امر عسير حضور معالی ارتسامله‌رنده ترافع وبووجه اوزره تنازع ايلدكلرنده طرفينك دليللرينی نافل ومناع للخير اولمقدن حذر وجانب متوليده رجحان حلی مشاهده بيوروب وقف مذكورك صحت ولزوم ايله حكم ايدوب فصار باتفاق علمائنا وقفاً صحيحاً شرعياً وحبساً صريحاً مؤيد «فمن بدله بعد ما سمعه فانما اثمه على الذين يبدلونه ان‌الله سميع عليم» واجرالواقف على الله الكريم جرى ذلك وحرر فی اليوم العاشر من صفرالخير لسنة ثلثا وتسعين وماة والف من هجرة من له غاية العز والشرف.

شهود الحال

ملا احمد بن علی علمدار	عبدالقادر باشی بن مصطفی	ملا يوسف بن مراد	ملا محمد بن حاجی صالح
عبداه علمدار بن حاجی ابراهيم	ابراهيم باشی بن محمد	پيری خواجه محمد افندی	فخر المدرسين
ملا فيض‌اه بن حاجی احمد	داغ اوغلی علی اغا		عبدالرحمن افندی
محمد باشی ابن محمد شاشو	ابلق زاده حاجی محمد	ريغه الحاج عبداه	احمد افندی تحميسی زاده
كوركچی زاده محمد افندی	مفتی‌اف دامادی عمر افندی	فخر القضاة كسری زاده محمد افندی	

بسم الله الرحمن الرحيم

ابتدا شد بنام حیٔ ودود رب سهل ويسر المقصود

حمد موفور وشكر نامحصور اول وقف امور جمهور اولان رب لارباب ومسبب الاسباب حضرتلرينك دركاه اقدس وباركاه مقدسلرينه ثابت ومقصود وصلوة ناميات وتحيات زاكيات جناب سيد سادات واشرف موجودات شفيع العصاة فی يوم العرصاة حبيب خدا رسول كبريا محمد المصطفی حضرتلرينك مرقد مظهر ومشهد انورلرينه وعلى آله العظام واصحابه الكرام محصوص ومحصودر. اما بعد اشبو كتاب

رفیعه درجات مدینهٔ سرای بوسنه‌ده وکیل خرج محلهسی سکاننلدن بشلی الحاج مصطفی بن عبداه نام کمسنه بنفسه مجلس شرع خطیر لازم التوقیرده وقف اتی البانی لاجل التسجیل والمحاکمه متولیٔ نصب و تعیین اولنان شیخ فرح محلهسی سکاننلدن الحاج صادق افندی ابن احمد محضرنده اقرار وتقریر کلام ایدوب بو دنیاء دنیه سریعة الزوال وبی بقا اولوب حالدن حاله انتقال اوزره اولدیغنه مطلع وحدیث سیادت الیف لیس لك من دنیاك الا ما اکلت فافنیت اولبست فابلیت اوتصدقت فابقیت مضمون سعادت مقرونی تأمل واذا مات ابن آدم انقطع عنه عمله الا عن ثلث صادقهٔ جاریه وعلم نافع وولد صالح یدعوا له احادیث شریفه‌نك معای منیفی تفکر ایدوب وحوه خیرات آتیة البیانه غلهسی صرف اولنمق بابنده اطیب مالدن اولوب مالك اولدیغی جملهٔ املاکندن مدینهٔ مزبوره‌ده جسر عتیق قربنده واقع برطرف بریغه الحاج عبداه ملکی وبرطرف طریق خاص وبرطرف نهر میلاجقه وطرف رافع طریق عام ایله محدود بردائره‌ده کائن اون بر باب محزن ایله ایکی باب دکانی حال صحتنده جمع مالدن تصرفات شرعیه وتبرعات مرعیه‌سی حایزه ونافذه اولدیغی حالده جملهٔ املاکندن اخراج ایدوب وقف صحیح شرعی وحبس صریح مرعی ایله وقف ایدوب شویله شرط ایلدیکی محازن مزکوره ایله دکاکین مرقومین بهر سنه اجارهٔ مثلیله برر امین کمسنه‌یه ایجار واجاره حاصله‌لرندن اولا سنوی اوتوز غروش اخراج وافراز وعقار موقوفهٔ مزکوره تعمیرات وترمیماتنه صرف اولنمق اوزره ید متولیده وقت حاجته دکین توقیف اولنه بعده اجارهٔ حاصلهٔ مرقومه‌دن باش چارشوده مرحوم خواجه طوراق بنا ایلدیغی جامع شریفنده اثنین کونی بعد صلوة الظهر علوم دینیه‌ده تدریس ایلمك اوزره جاینیجه‌لی فخر المدرسین الحاج محمد افندی سنوی اوتوز غروش وظیفه‌یه متصرف اوله. ثانیاً اصحاب خیراتدن مرحوم غازی خسرو بك جامع شریفنده یوم خمیسده بعد صلوة الظهر خواص وعوامه وعظ ونصیحت ایلمك اوزره اون بش غروش وظیفه‌یه الحاج صادق افندی متصرف اوله. ثالثا محسن زاده عبداه پاشا جامع شریفنده جمعه کونی بعد صلوة الظهر وعظ ونصیحت ایلمك اوزره اون بش غروش وظیفه‌یه السید عبداه افندی متصرف اوله. رابعا سالف الذکر وکیل خرج جامع شریفنده کذلك جمعه کونی بعد الظهر وعظ ونصیحت ایلمك اوزره اون ایکی غروش اونوغوشته‌لی حسن افندی متصرف اوله. خامسا سلطان محمد خان علیه الرحمة والغفران جامع شریفنده یوم اثنین وخمیسده علوم دینیه‌دن فقه شریف تدریس ایلمك اوزره سنوی اون آلتی غروش وظیفه‌یه متصرف اوله. سادسا محلهٔ مزبوره‌ده واقع جامع شریفنده معلم صبیان اولان سنوی یکرمی غروش وظیفه‌یه متصرف اوله. سابعا محلهٔ مزبوره‌ده واقع جامع شریفنده امام اولان بش غروش ومؤذن اولان بش غروش وظیفه‌یه متصرف اوله. ووظائف مرقومه بعد الادا اجارهٔ مرقومه‌دن بهر سنه اون بش غروش مکهٔ مکرمه فقراسنه وارن بش غروش مدینهٔ منوره فقراسنه معرفت متولی ایله ارسال وتصدیق اولنه ومحلهٔ مزبوره‌ده واقع نهر میلاجقه‌دن اخذ اولنوب جریان ایدن چشمه‌لر تعمیراتنه سنوی اونر غروش معرفت متولی ایله صرف اولنه وسنوی یدیشر غروش محلهٔ مذکوره‌ده واقع مکتب مذکور تعمیرینه خرج وصرف اولنه ومرتزیقهٔ مرقومه‌دن وفات ایدنلر رأی حاکم ایله یرینه واعظ ومدرسی اولانلر وظیفهٔ مرسومه‌یه متصرف اولوب اعقاب درس ووعظده

وقرناً بعد قرن متصرف اولوب ذكر اولنان وعظ ونصيحت عدم اقتدارلرى اولورسه هركونى برر يس شريف ايله اجر اخلاص شريف وبرر فاتحه منيفه تلاوت ايدوب ثوابنى كذالك حضرت حبيب اكرم ونبئ محترم صلى الله عليه وسلم حضرتلرينك روح شريفلريله متوفايى مشار اليه عبداه پاشا حضرتلرينك روح پرفتوحنه اهدا ايدوب غلهسنه وجه محرر اوزره متصرف اولهلر ديو وقف مؤبد صحيح ايله وقف وحبس ووقف مزبور تولیتی دخی كذالك بكا واولاد واولاد واولاد واولادیمه شرط وتعيين ايتمكين وصيئ مذكور سؤال اولنوب موجب شرعيسى اجرا اولنمق مطلوبمدر ديدكده غب السؤال مومى اليه مصطفى اغا وجه محرر اوزره متوفايى مشار اليهك جملهٔ وصايا سنه حجت شرعيه ايله وصيئ مختار اولديغنى اقرار ومدعى مومى اليه الشيخ حسن افنديدينك مدعاسنى انكار ايتمكين مدعى مومى اليه حسن افنديدن دعواسنى بنيه بنيه طلب اولندقده عدول اخيار رجال مسلمندن فخرالاقرن الحاج على اغا ابن عبد الرحمن وعمداءالامائل والاقران الحاج احمد اغا ابن مصطفى نام كمسنهلر لاجل الشهاده مجلس شرعه حاضران اولوب اثرالاستشهادالشرعى فىالواقع متوفايى مشار اليه عبداه پاشا حضرتلرى حال حياتنده وكمال عقل وصحتنده سالف الذكر برسيم ديوات وبرسيم طبقى وبرزرباز وبندو وبرزرصغير حوقه وزر شمسه‌يى سرمهٔ شبيكه‌يى وعنبر برتسبيحى بروجه محرر ملكندن افراز مومى اليه الشيخ حسن افندى معرفتيله اشياء مذكور سوق سلطانيده بيع اولنوب اثمانيله عقاراتدن برباغچه ويابرايكى دكان اشترا اولنوب جمله غلهيه وجه مشروح اوزره وعظ ونصحت مقابلهسنده مومى اليه الشيخ حسن افندى مادام حياً مشروطيت وجهى اوزره متصرف اولوب وبامرالله تعالى وفاتندن صوكره مشروطيت وجه اوزره اولاد واولاد واولادى نسلا بعد نسل وقرناً بعد قرن متصرف اولهلر واولاد واولادندن بريسنك وعظ ونصحته عدم اقتدارلرى اولورسه هركونه برر يس شريف ايله اوچر اخلاص شريف وبرر فاتحهٔ منيفه تلاوت ايدوب ثوابنى حضرت نبئ اكرم صلى الله عليه وسلم حضرتلريله واقف مشار اليه عبداه پاشا حضرتلرينك روح پرفتوحلرينه اهدا ايدوب وجه محرر اوزره متصرف اولهلر ووقف مزبور تولیتی دخی كذالك مومى اليه الشيخ حسن افندى ايله اولاد واولاد واولادى نسلا بعد نسل وقرناً بعد قرن مشروطيت وجهى اوزره متصرف اولهلر ديو اشياء سالف البيانك جملهٔ اثمانى وقف مؤبد صحيح ايله حضورمزده وقف وحبس ايلدى بز بوخصوصه بووجه اوزره شاهدلرز شهادت دخى ايدرز ديو هربرى ادايى شهادت شرعيه ايلدكلرندن غب التعديل والتذكيه شهادتلرى حيز قبوله واقعه اولدقدنصوكره موجبيله سالف الذكر اشيانك جملهسى مومى اليه حسن افندى يديله ومعرفت شرعله بيع اولنوب اثمانى ايله بروجه محرر عقاراتدن برموجب شرط وقف برباغچه ويااشيايى اثمانه كوره بر ايكى دكان اشترا اولنوب غلهسنه مومى اليه ايله اولاد واولاد واولادى مشروطيت اوزره متصرف اولمق اوزره وقفيتنه حكم برله ماهوالواقع بالطلب كتب اولندى فى اوائل محرم الحرام لسنة سبع ومائة والف .

الحمد لله العزيز الملك المتعال ذى العظمة والبقاء والجلال الذى لايجرى فى ملكه التبديل والاستبدال ولايتصور فى سلطانه التحويل والانتقال والصلوة والسلام على سيدنا محمد صاحب الشريعة المصونة عن النسخ والزوال وعلى آله واصحابه ذوى الفضل والكمال . وبعد سبب تحرير كتاب وموجب تسطير مقال اولدركه صاحب الخيرات والحسنات راغب البر والبركات خاطب جليلهٔ نجات وطالب

سابقا درگاه عالی یکیچری اغاسی اولوب خداوندگار سنجاغی متصرفی اولوب بوندن اقدم مدینهٔ سرایده اویانجی زاده محله‌سنده مسافرت وجهی اوزره ساکن ایکن وفات ایدن دولتلو سعادتلو عبدالله پاشا حضرتلرینك خزینه دارلك خدمتی ایله شرفیاب اولان افتخارالاشباه اشبو رافع الکتاب الحاج مصطفی اغا ابن عبدالله نام کمسنه‌دن وجه آتی اوزره استشهاد شرعی صدورندن صکره فخرالعلماء الکرام محمد افندی ابن رجب افندی والحاج حسن افندی ابن الحاج مصطفی افندی نام کمسنه‌لر لاجل الشهاده مجلس شرعه حاضران اولوب اثرالاستشهادالشرعی علی وجه‌المتعبر شویله اداء شهادت شرعیه ایلدیلرکه مزبور الحاج مصطفی اغانك یدنده اولوب متوفای مشارالیه عبدالله پاشا حضرتلرینك امضاسیله ممضی وختمیله مختوم دفتر ناطق اولدیغی وجه اوزره متوفای مشار الیه اتباعنه واهل سوق وسائر اولان دیونی وبعض اعطائی حضورمزده وصیت وتنفیذ وصایاسنه خزینه داری مستشهد مزبورالحاج مصطفی اغانی وصیٔ مختار نصب واختیار ایدوب مصراً علی اقراره وفات ایلدی بز بوخصوصه بووجه اوزره شاهدلرز شهادت دخی ایدرز دیو هربری اداء شهادت شرعیه ایلدکلرنده بعدالتعدیل والتذکیه شهادتلری حیز قبوله واقعه اولدقدنصوکره میرجیبله وصیٔ مذکورن یدنده اولان ممهور دفترك تنفیذینه بعد تبنیه الشرعی ماهوالواقع باالطلب کتب اولندی حرر فی اوائل شهر رمضان المبارك لسنة ست ومائة والف.

سابقا درگاه عالیٔ یکچری اغاسی اولوب بروجه اریه لق خداوندگار سنجاغیله بوسنه محافظه‌سنه مأموراً مدینهٔ سرایده واقع اویانجی زاده محلسنده مسافرت وجهی اوزره ساکن ایکن وفات ایدن عبداه پاشانك وفاتندن صکره برموجب وصیت لوغاوی زاده‌نك لهنه اولان وقفیدر:

مدینهٔ سرایده بوزاجی ذاده الحاج حسن محله‌سی ساکنلرندن عمدة العلماء الکرام اشبو رافع الکتاب الشیخ حسن افندی ابن الشیخ لوغاوی مصطفی افندی مجلس شرع خطیر واجب التکریمده سابقا درگاه عالیٔ یکچری اغاسی اولوب خداوندگار سنجاغیله بوسنه محافظه‌سنه مأموراً مدینهٔ مزبورده واقع اویانجی زاده محله‌سنده مسافرت وجهی اوزره ساکن ایکن وفات ایدن دولتلو عبداه پاشا حضرتلرینك خزینه‌داری اولوب حجت شرعیه ایله وصیٔ مختاری اولان افتخارالاشباه الحاج مصطفی اغا ابن عبداه محضرنده اوزرینه دعوی وتقریر کلام ایدوب بوندن اقدم متوفای مشار الیه عبداه پاشا حضرتلری حال حیاتنده وکمال عقل ومحتنده اشبو مجلس شرعده محسوسی ومشاهد اولان ایکیوز اون درهملك برسیم دوات وبوز یتمش بردرهملك برسیم قهوه طبنی واون یدی درهملك برزرباز وبندایله برصغیر زرحوقه وزر شمسیه‌یی سرمه شیشکه‌یی برعنبر تسبیحی کندو مالندن اخراج وافراز وحاضر بالمجلس سردار سابق الحاج علی اغا یدینه بطریق الامانة وضع وتسلیم واشبو مذکوری سوق سلطانیده بنم معرفتمله بعدالمزیده بیع اولنوب اثمانی ایله عقاراتدن برباچه ویا برایکی دکان ابتیاع اولنوب حسبةً لله تعالی ولروح رسوله المعالی کندم جامع عتیقده ایام اسبوعدن برنده لاعلی التعیین وعظ ونصحت ایدوب ثوابی حضرت رسول اکرم صلی الله تعالی علیه وسلم حضرتلریله مرحوم مشار الیه روحنه اهدا وغلهٔ مزبوره‌یه مشروطیت وجهی اوزره وعظ ونصیحت مزبور مقابله‌سنده کندم مادام حیاً متصرف اولام وبامرالله تعالی وفاتمدن صوکره مشروطیت وجهی اوزره اولاد واولاد واولاد واولادم نسلا بعد نسل

بو برات همایونی ویردم و ویردمکه مومی الیه احمد ابن مصطفی مدرسی مدرسهٔ خسرویه زید علمه واروب قصر ید ایدن مرقوم یرینه جامع مذکوره‌ده مصلا واعظی اولوب ادای خدمت ایلدکدنصوکره تعیین اولنان یومی یکرمی اقچه وظیفه‌سی بوسنه قضامی کفره جزیه‌سی مالندن جزیه‌دار اولانلر یدندن پاره اوچره الوب متصرف شویله بیله‌سن علامت شریفه اعتماد قیله‌سن تحریرا فی الیوم الثالث من جمادی الاول لسنه تسع وتسعین ومأة والف.

اشبو براتك صورتی ۲۷ نومرولی سجلده بولنیور. قسطنطنیه المحروسه

درسیه براتی

ضیاء الدین عبدالله زید علمه دیوان همایونمه عرضحال ایدوب بوسنه‌ده تتمهٔ تراونیك مقاطعه‌سی مالندن اولمق اوزره پاره اوچره یومی یکرمی اقچه وظیفه ایله سرای بوسنه‌ده سلطان محمد خان جامع شریفنده وعظ ناصحلغی اوزره ایکن کندی حسن رضاسیله مدرسه‌سنك مدرسی اشبو رافع توقیع رفع الشان خاقانی احمد بن مصطفی زید علمه‌یه فراغت وقصر ید ایتمکله قصر یدندن مومی الیهه توجیه اولنمق بابنده استدعای عنایت ایتمکله موجبنجه توجیه اولنمق اوزره اعلم العلماء المتجرین افضل الفضلاء المتورعین بالفعل شیخ الاسلام مولانا دری زاده محمد عطاالله ادام الله تعالی فضائله اشارت ایتمکله اشاوتی موجبنجه توجیه اولنمق فرمانم اولمغین حقنده مزید عنایت پادشاهانه‌م ظهوره کتوروب بیك یوز طقسان طقوز سنه‌سی ربیع الاخرنك یکرمی طقوزنجی کونی تاریخیله مورخ ویریلان رؤسی همایونم موجبنجه بو برات همایونی ویردم وبیوردمکه مومی الیه احمد ابن مصطفی زید علمه واروب قصر ید ایدن مرقوم یرینه جامع مذکوره واعظ وناصح اولوب ادای خدمت ایلدکدنصوکره تعیین اولنان یومی یکرمی اقچه وظیفه‌سی تتمهٔ تراونیك مقاطعه‌سی مالندن امین اولنلر یدندن پاره اوچره آلوب متصرف اوله شویله بیله‌لر علامت شریفمه اعتماد قیله‌لر تحریراً الیوم ثالث من جمادی الاولا لسنة تسع وتسعین ومائة والف.

اشبو براتك صورتی ۲۷ نجی جلد بولنیور. قسطنطنیه المحروسه

مؤذنلك براتی

مدینهٔ سرای بوسنه‌ده مرحوم ومغفور ابوالفتح سلطان محمد خان جامع شریفنده بیك بشیوز اقچه کدك تیمار ایله مؤذن اولان ابراهیم بن الحاج مصطفی نام کسنه جهت مذکوره‌یی کدك تیمار مرقومه حسن رضاسیله اشبو باعث واقعهٔ صراعت محمد خلیفه‌یه قصر ید وفراغت ایدوب یدنده اولان عتیق برات مزبور ابراهیم ضایع ایلدیکنی مجلس شرعیده اعتراف ایتمکله مؤذنلك مزبوره مرقوم ابراهیمك قصر یدندن مزبور محمد خلیفه‌یه کدك تیمار مذکور ایله توجیه ویدینه برات شریف عالیشان صدقه واحسان بیورلمق رجاسیله واقع الحال در دولتداره عرض واعلام اولندی الامر لحضرت من له الامر حرر فی الیوم السابع من ذی الحجة الشریفه لسنة سبع وثمانین ومائة والف.

عبدالله پاشا مرحوم حزینه‌دارینی وصیء مختار اولدیغنی اثبات ایدوب وصایته حکم برله تسوید اولنمشدر.

بابهٔ سریر اعلامه تلخیص اولندقده شرفیافتهٔ صدور اولان خط همایون عنایتمقرونم موجبنجه جامع مزبوره خدمت لازمه‌سنی ادا ایتمك شرطیله کدك تیمار ایله جامع مزبورك امامت وخطابتی مرقوم نورالدین مصطفی خلیفه بن محمد هاشمه توجیه اولنمق ایچون سنه سبع وثمانین ومأة والف صفرالخیرینك یکرمی بشنجی کونی تاریخیله حکم شریفم ویرلدکدنصوکره تذکره‌سی احراج اولنمق فرمانم اولمغین ذکر اولنان بشبیك طقوز یوز طقسان طقوز اقچه کدك تیمار ایله جامع مزبوره‌نك امامت وخطابتی وجه مشروح اوزره مرقوم نورالدین مصطفی خلیفه بن محمد هاشمه توجیه اولنوب لایق واولی وسزاوار واحری کوروب ویردمکه ذکر اولنور وشرح وعیان قیلنور دولته استوب مع محلهٔ دوعلود وخانه محی الدین وخانه اینه خان وخانه بن کیوان وخانه صوباشی وخانه علی وخانه مصطفی

۲۱٤۰

فی بیوعاتی وفی قریه دولنه ستوب حانه کاتب بالی وخانه سنان خسرو وخانه حاجی وچفتلك حسین تابع سرای

۳۰۰۰

و ۲ یایلاق تابع مذکور

۵۰۰

ویایلاك ۲ یابرادرا فی قریهٔ دولنه ستوب تابع سرای

یکون ۵۹۹۹

وبیوردمکه بعدالیوم تحت یدنده اولسون تصرف قیلوب شولکه وظایف خدمات کدك تیمار ایله جامع مزبوره‌نك امامت وخطابتیدر بیقصور مرعی ومؤدی قیله اولبابده هیچ فرد مانع ومزاحم اولمیه شویله بیله‌لر علامت شریفه اعتماد قیله‌لر .

سوری صحرای شومنی

اشبو برات ۱٦ نومرولی سجلده بولنیور .

یوم جمعه‌ده مصلی واعظلك براتی

ضیاءالدین عبداه زید علمه دیوان همایونمه عرضحال ایدوب بوسنه قضاسی کفر جریه‌سی مالندن اولمق اوزره پاره اوجره یومی یکرمی اقچه وظیفه ایله بوسنه‌ده سلطان محمدخان جامع شریفنده مصلا واعظلغی اوزرنده ایکن کندی حسن رضاسیله خسرویه مدرسه‌سنك مدرسی اشبو رافع توقیع رفیع‌الشان خاقانی احمد ابن مصطفی - زید علمه - یه فراغت وقصر ید ایتمکله قصر یدندن مومی‌الیهه توجیه اولنمق بابنده استدعای عنایت ایتمکله موجبنجه توجیه اولنمق اوزه اعلم‌العلماء المتجرن افضل الفضلاء المتورعین بالفعل شیخ‌الاسلام مولانا دری‌زاده محمد عطاه ادامه تعالی فضائله اشارت ایتمکله اشارت موجبنجه توجیه اولنمق فرمانم اولمغین حقنده مزید عنایت پادشاهانه‌م ظهوره کتوروب بیك یوز طقسان طقوز سنه‌سی ربیع‌الاخرینك یکرمی طقوزنجی کونی تاریخیله مورخ ویریلان رؤس همایونم موجبنجه

عشار شرعیه ورسومات عرفیه‌سنه طعامیه اولمق اوزره متصرف اولوب ادای خدمت ایلدکدنصوکره اشبو برات عالیشانمله تدریسیه وطعامیه‌سنه طرف آخردن هیچ فرد مانع ومزاحم اولمیوب دخل و وتعرّض قلمیه‌لر شویله بیله‌لر علامت شریف اعتماد قیله‌لر تحریراً فی الیوم الخامس والعشرون رجب سنه سبع وسبعین ومائة والف .

اشبو براتی ۸ نومرولی جلدده بولنیور .

قیم وفرّاشلك براتی

سرای بوسنه‌ده واقع رسم قنطار مقاطعه‌سی مالندن اولمق اوزره یومی بش آقچه وظیفه ایله نفس سرای بوسنه‌ده ابو الفتح سلطان محمد خان طاب ثراه جامع شریفنده قیم ویومی بش آقچه ایله فراش اولان الحاج مصطفی خدمت لازمه‌لرین شرط واقف اوزره استقامتی اولمیوب وقفك خرابنه باعث اولدیغنی بیغرض مسلمین اخبار ایتملریله جهتین مزبورتین مرقومك اوزرندن رفع ومحتاراالجماعت اولان اشبو رافع توقیع رفیع الشان حاقانی محمد خلیفه ابن احمده توجیه اولنوب یدینه برات شریف عالیشان ویرلمك رجاسنه اقضی قضاة المسلمین سرای بوسنه قاضیسی مولانا اسماعیل زیدت فضله عرض ایتمکله موجبنجه جهتین مزبورتین مزکور الحاج مصطفی‌نك رفعندن محتاراالجماعه مرقوم محمد خلیفه‌یه توجیه اولنمق فرمان اولمغین حقنده مزید عنایت پادشاهانه‌نم ظهوره کتوروب بیك یوز سکسان درت سنه‌سی جمادی‌الاخرینك اون بشنجی کونی تاریخیله مورخ ویریلان رؤس همایون موجبنجه بو برات همایونی ویردم و بیوردمکه مزبور محمد خلیفه ابن احمد واروب رفع اولنان مرقوم یرینه جامع مذکوره‌ده قیم وفراش اولوب ادای خدمت ایلدکدنصوکره تعیین اولنان اون آقچه وظیفه‌سنی مقاطعهٔ مزبورمالندن امین اولانلر یدندن جهتین مزبوره‌تین ایچون آلوب متصرف اوله شویله بیله‌لر علامت شریفمه اعتماد قیله‌لر تحریراً فی الیوم الثانی عشر جمادی‌الاخر لسنة اربع وثمانین ومائة والف .

صحرای شمنی

اشبو براتی ۱۳ نومرولی جلدده موجوددر.

امامت وخطابت براتی

قدوة القضاة والحکام بوسنه سرای قاضیسی مولانا محمدامین زید فضله اوردوی همایونمه مکتوب کوندروب بوسنه سنجاغنده سرای ناحیه‌سنده دولنه استوب ومحلهٔ دوغلوده نام قریه وغیریدن بشیبك طقوز یوز طقسان طقوز اقچه کدك تیمار ایله نفس سرایده واقع سلطان محمد خان جامع شریفنك امام وخطیبی اولان نعمان خلیفه ولد نعمان بلا ولد فوت اولوب کدك تیمار ایله جامع مزبورك امامت وخطابتی محلول اولمغله اقرب اقرباسندن اشبو رافع توقیع رفیع الشان حاقانی نور الدین مصطفی خلیفه بن هاشم هروجه له محل مستحق اولدیغنه بناء ویرلمك بابنده عنایت رجاسنه عرض ایتمکین انجق حطاتی

بعده مرور زمانیله مذبور چشمه‌لر خرابه‌زار اولمغله مرحوم مومی الیه ژأیچا حاجی عمر اغا تعمیر ایتمش اوزرینه مرحوم مومی الیه شیخ میلی تعمیرینه دائر بوتاریخ تنظیم ایله دیکر طرفدن لوح سنگینی اوزره محکوك ایدی تاریخ تعمیر بودر:

صاحب الخیرات فخر الاسخا حاجی عمر
یاپدی بونو چشمهٔ تاکیم قاله برخوب اثر

دیدیلر تحسین برله میلیا تاریخنی
ایلدی بو چشمهٔ تجدید الحاج عمر
فی ۱۱۹۵ هجری و ۱۷۸۰ میلادی.

مذکور صیجاق صوچشمه‌لری مظفری زاده حاجی محمد افندی تأسیس ایلمشدر. ــ وعینی یك مکتبی یاننده ایکی دکانی مصارفات ایچون ربط ایلمش ایدی شمدی ایسه اثری بیله یوقدر.

شیمدیلك بوچشمه‌لرك یرلرندن یللر اسره بونلرك صویی مدنیت جدیده‌یك تأسیس ایتدیکی بیرا فابریقه سنه آقیدیلیور. واقعا شمدیکی حالده‌ده کرك جامع سریفك آولوسی داخلنده وکرك کتبخانه یه متصل آولونك طیش طرفنده چشمه‌لر بولنیور وفقط بونلرك صویی مغاره‌دن اولیوب «موسچا یچا» منبعندن کیترلمش ودائمی صورتده آقیدیلمقده بولنمشدر.

ابوالفتح جنتمکان غازی سلطان محمد خان حضرتلری بوسنه‌یی فتح بیوردقلری وقت، پادشاهان آل عثمان عادت مستحسنه‌سی وجهله بوسنه قطعه‌سنك بعض یرلرینی ذات همایونلرنه خاص اولمق اوزره افراز ایده‌رك بونك اعشار شرعیه ورسومات عرفیه‌سنی ربط بیورمش اولدقلری بروجه آتی بروات شریفه‌دن مستبان اولور:

قاضی بیضاوی تدریسی برات شریف عالیشان

سابقا سرای مفتیسی اولان اشیو رافع توقیع رفیع الشان قدوة المحققین محمد زید علمه دیوان همایونمه عرضحال صونوب نفس سرای بوسنه‌ده واقع ابوالفتح مرحوم ومغفورله سلطان محمد جامع شریفنده بیضاوی تدریس شرطیله یومی یکرمی درت اقچه علوفه مقابله لواء مزبوره فوینیچه ناحیه‌سنده یودغرای نام قریه‌نك اعشار شرعیه ورسومات عرفیه‌سین الحاج مصطفی افندی فوت اولمغله درسیه‌می حالی ومحلول اولدیغندن وجه مشروح اوزره محلولندن کندویه توجیه اولنمق ایچون اعلم العلماء المتجرین افاضل الفضلاء المتورعین بالفعل شیخ الاسلام مولانا درّی زاده مصطفی ادام‌اه تعالی فضائله اشارت موجبنجه توجیه اولنمق فرمان اولمغین حقنده مزید عنایت پادشاهانه‌م ظهوره کتوروب بیك یوز یتمش یدی سنه‌سی رجب شریفك یکرمی برنجی کونی تاریخیله مورخ ویریلان رؤسی همایونی ویردم وبیوردمکه مرقوم الحاج محمد زید علمه واروب متوفای مرقومك محلولندن جامع مزبوره تدریس ایلمك شرطیله علوفهٔ مزکوره مقابله‌سنده لواء مزبوره فوینیچه ناحیه‌سنده یودغرای نام قریه‌نك

کندی والده‌سی روحیچون بونی ۱۶۲۷ تاریخ هجریسنده (۱۸۵۰ میلادیسنده) ترمیم وتوسیع ایلمش وقپوسی بالاسنه بروجه آتی تاریخی حك ایتدرمشدر:

نه رعنا رسمده توسیع اولندی مکتب اطفال
بودارك کامله خانم اولوب بانیٔ ثانیسی

دیدم جوهر کبی فاضل بوخیر مادره تاریخ
چوصبیان واصل غفران اوله مرحومه بانیسی

مدرسه اون ایکی اوطه ور درسخانه‌یی مشتمل ومستطیل برشکلده اولوب مرحوم فاضل پاشا طرفندن ۱۲۷٤ تاریخ هجریسنده (۱۸٤۷ میلادیسنده) احیا ایدلمش وتعمیرات متمادیه‌سیله مدرس وبواب معاشلرینك تأمین ضمننده برخیلی عقارات موقوفه قارشولوق کوسترلمشدر. وکیجه وکوندوز کشاده در. مدرسه‌نك تاریخ محکوکی بویله‌در:

جای علمك وضع اولندی اسی بسم‌الله ایله
حمداوله اتمامن احسان ایلدی رب مجیب

یازدی شکرانه زهنی بانیسی تاریخ کهر
نوبنای مدرسه حق فاضله قیلدی نصیب

جامع شریف مذکورك اوکنده وشیمدیکی خنکار کوپریسنك صول طرفی باشنده ایکی چشمه‌لی برسبیل وارایدی. بوچشمه‌لرك یانده دیکر فسقیه‌لر وارایدی کی: ایام شتاده آبدست ایچون صیجاق صو تدارك ایدوب بونلردن آقیدیلور ایدی. بو«سبیل و»چشمه« صویی، حرواطین ـ مغاره صویندن بالافراز کیتردلمش ایدی. بونی سرای بوسنه تجار معتبره‌سندن واصحاب خیراتدن ژه‌جا حاجی عمر اغا نامنده برذات ۱۱۷٤ تاریخ هجریسنده (۱۷٦۰) میلادیسنده تأسیس وانشا ایده‌رك فی‌سبیل الله آقیتمشدر. اوزمانك شعرای بنامدن سرایلی شیخ محمد میلی افندینك بوکا دائر یازدیغی تاریخ عینا درج ایدیلور:

حاجی عمر اول صاحب همم کیم
خیراتی جاری صو کبی یرلر

از جمله بونوآب حیاتی
اجرایه وافر صرف ایلدی زر

تا منبعندن یابدی مجدد
حق ویره اجرین در روز محشر

عطشانه میلی تاریخی سویلر
بوجشمدن آل ایچ آب کوثر

مرحوم بیستریغنك کراماتی تأییداً شویله روایت اولنیورکه اوزمان سرای بوسنه‌ده حاکم الشرع بولنمش ذات، خیتان جمعیتنه مرحوم مومی‌الیه (ابغچه) یعنی حرید تعبیر اولنان موقعده جمعیت مذکوری قورمش ایکن دعوت اوزرینه مومی الیه بیستریغی دعوت مذکوره یه اجابت ایده‌جکی اما طعامی یمه‌یه‌جغنی رد جواب ایده‌رك فرداسی جناب حقك امریله طعام وقتی یاقلاشمه‌سی برله شدت یاغمور یاقمه باشلادیغنده مومی الیه حاکم افندی نه‌یاجغنی بیلمز ایکن حاطرینه وارد اولیورکه ایشته خنکار جامع شریفینك صفه‌لری درحال احضار ایلدیغی طعام ایله مدعوینی اورایه ارسال ایده‌رك مومی الیهم طعامه باشلار باشلامز بیستریغینك جنازه‌سنی کتورورلر اول زمان مرحوم مشار الیه کرامتی ظاهر ونمایان اولمشدر.

مرحوم مومی الیه ابراهیم افندینك یانده (۱۱۰۵) تاریخ هجریسنده و ۱۶۹۳ تاریخ میلادیسنده وفات ایدن بوسنه‌لی عبدالله پاشانك قبری بولنور. بوعبدالله پاشا عن اصل بوسنه سرایلیدر نیجه زمان بوسنه والیسی اولوب بعده ترفیع رتبه ایله یکیچراغاسی شمدی (سرعسکر دیرلر) ایکن صلهٔ رحم ایچون بوسنه سرایه کلمسیله حسته‌لنوب وفات ایلمشدر نشانده‌کی تاریخ بودر:

یکیچر اغاسی عبدالله پاشا
سابقا اولدی محافظ بوسنا

صوت هاتف فوتنه تاریخ اولور
بولدی کندو منصبی وصلن خدا
۱۱۰۵

وینه بوسنه‌لی محرم پاشا بوسنه والیلکنه نصب اولنمسیله بوسنه یه کلیرکن غلاسیناچ ده‌نیلن محلده وفات ایلمش واورادن بورایه نقل ایله جامع مذبورك حرمنده دفن اولنمشدر. فی ۱۰۷۶

وبونلردن بشقه نیجه علمای عظام وقضاة کرام مدفوندرلر واشبو مزارستانه ملاصق مرهمیك مدرسه‌سی واردر.

بومدرسهٔ منیفه تجارتله اکثریا کشت وکذار ایله امرار وقت وزمان ایدن مرهمیك محمد اغا بن حاجی مصطفی اغا وصیتی مالندن برادرلری عثمان منلا اغا وصالح اغا طرفندن اون ایکی اوطه‌یی حاوی ۱۲۸۷ تاریخ هجریسنده و ۱۸۷۰ تاریخ میلادیسنده بنا اولنمشدر. اما قیومی اوکنده‌کی دکانلردن بشقه مربوطاتی یوقدر. الحالة هذه مدرسهٔ مزبوره معمور وسوختکاه کشاده‌در.

مرحوم مومی الیه مرهمیك محمد اغا ۱۲۸٤ تاریخنده فلبه‌ده وفات ایتمسیله اورادهکی بونارجیق ادلو مزارستانده دفن اولنمشدر.

جامع شریف مذکورك جادهٔ آشوری طرف یسارنده بر »مکتب صبیان« بر ده »مدرسه« بولنور. مکتبی الك ابتدا سرای بوسنه معتبرانندن عینی بك اسمنده برذات ۱۰۱٤ تاریخ هجریسنده (۱٦۰۵ میلادیسنده) یاندیرمش وفقط مرور زمانیله مشرف خراب اولمش اولمله مرحوم فاضل پاشا

تأسیس ایله کره‌شه‌وا ناحیه‌سنك بتون اعشارین باذن سلطانی ربط ایتمش اولمغله مرحوم مومی الیه ابراهیم افندی یه پوست نشین ارشاد تعیین ایلمشدر ۱۰۲۳ تاریخ هجریسنده ۱۶۱٤ میلادیسنده مرحوم مومی الیه خانقاه مذکوره‌ده پوست نشین اولمش اولدیغنی اوراق رسمیه‌ده منظورمز اولمشدر بعده سرای مفتیلکنه نصب‌ایدلمش ووفاتنه قدر بو مقام افاده قالمشدر. خانقاه مزبوره‌کی مشیخت. زمانمزه قدر آنك سلاله‌سنده باقیدر. ۱۶۶٤ تاریخ میلادیسنده و ۱۰۷۵ تاریخ هجریسنده وفات ایدن مومی الیه ابراهیم افندینك وفاتنه درت مریدی طرفندن برر تاریخ یازلمشلر بورایه دردین نقل ایدیلیور:

شیخ ابراهیم افندی مفتیٔ شرع متین
بوسرای فانیدن باقی‌یه ایتدی عزم راه

نقل قرآن واحادیث ایتدی خلقه عاقبت
صاردی دامانینه باشین ایلدی خقه پناه

بوپیام حسرت انجامك سماعندن همین
پیریدر جمله جهان ماتمدن اولورسه سیاه

رحمت حق روح پاکین شاد وقبرین نور ایده
روز محشر مسکنن دارالنعیم ایتسون اله

ایردی هاتفدن بومصراع سکتری تاریخ ایچون
کتدی ابراهیم افندی هوچکوب عقبابه آه

ایکنجی تاریخ بودر:

بیستریغنك حقنه جمله دیدی — یااللهی لایق ایله رحمته
بنده دیدوم اشیدوب تاریخ اکا — رجب آیی سفر اولدی جنته

اوچنجی تاریخ مریدلرندن سرایلی شیخ عثمان افندی شغلوی طرفندن انشاد اولنمشدر. تاریخ بودر:

نور نوران اولان شیخ عزیزم بیستریغی — اولیاءالله ایله ایتدی ضیافت اکلادم
بوضیافت عزمنه ایتدی بکا جمله جهان — شغلوی والله بنده معلم ایچون اغلدم

دردنجی تاریخ مریدلرندن یوسف چلبی طرفندن تنظیم اولنان تاریخ بودر: ۱۰۷۵

شیخ ابراهیم افندی بیستریغی — دعوتیله کیتدی دار حق رسه
برمریدی دیدی صوردم تاریخینی — پیرپیران ایردی دار اقدسه

سجلی عثمانیه نام تاریخنك برنجی جلده مزبور ابراهیم افندی ایچون بویله یازیلیور: سرای بوسنه مفتسی شیخ ابرهیم افندی دار فنادن دار بقایه ارتحال ایلمشدر.

مؤخراً مرحوم فاضل پاشا تاریخ هجری ۱۲۷۰ و ۱۸۵۰ تاریخ میلادیه‌سنده حریم مذکورك دیکر بر کوشه‌سنده کتبخانهٔ مزبورك قارشوسنده بر موقتخانه تأسیس و بروجه آتی بر تاریخ تنظیم ایلمش وقپوسی بالاسنه رضع ایتمشدر:

بوفاتح معبدین اعمار ایدرکن ایلدم انشا
یوق ایکن ماتقدمه بوبلده ایچره میقاتجا

قونارکن ساعت تامی دیدی فاضل کهر تاریخ
سرای بوسنه‌ده بونو موقتخانه دلجوجا

بوموقتخانه یه متصل بالاده امام وخطیب ایچون ایکی اوطه و زیرده مؤذنلره بر اوطه که جمعاً اوچ اوطه ۱۲۸۹ تاریخ هجری و۱۸۷۲ تاریخ میلادیسنده یاپیلمشدر. بونی یایدیران، او زمان بوسنه والیسی بولنان مرحوم مصطفی عاصم پاشا ایدی. صوکره بواوطه‌لر، برخیلی مدت محکمهٔ شرعیه یه خدمت ایلدیکی کبی آوستریا اشغال عسکریسی اوزرینه تشکل ایدن »مجلس علمای ولایت ریاستی دائره‌سی« نامیله یکرمی بش سنه طوردی. ۱۹۰۷ تاریخ میلادیسنده »مجلس علمای ولایت ریاستی« دها واسع بردائره یه نقل ایدلدیکندن بواوطه‌لر، امام خطیب ومؤذنلره اعاده ایدلدی.

بالاده ذکری سبقت ایدن کتبخانه‌نك یاکنده اوچ قورینه‌لی برشادروان وار بونی سردن کچدی حاجی مراد زاده کرم عبدی آغا نامنده برذات ۱۲۰۶ تاریخ هجریسنده یایدیرمش بوشادروان ودها طوغریسی بوچشمه‌نك تاریخی بورایه درنه ایدیلور:

آقندی چشمهٔ آب زلالی حسبة لله
کهالحاج مراد زاده کرم آغای عبدالله

مزین ایلدی جایی ارم باغی مثالنده
وضوء ایچون دخی نوس ایلسون دائم عبادالله

چو آب ایلدی تسبیل دیدی تاریخی نامق
شراب عین فردوسی انه اعطا ایده الله

اشبو حاجی مراد زاده سردنکچدی عبدالله اغا بن حاجی ابراهیم اغا ۱۲۳۰ سنده ردوس جزیره‌سنده منفیا وفات ایلدیغی اوراق رسمیه‌ده کورلمشدر.

جامعشریف مذکورك قبله وصاغ طرفنده مقبر مسلمین واردرکه بوقبرستانك درونده و مناره‌نك همان‌خذاسنده مشایخ مشهوره‌دن وصاحب‌الخیراتدن بیستریلی ابرهیم‌افندی، مدفوندر. مومی الیه ابراهیم افندی عن‌اصل بوسنه سرایلی اولوب ۹۹۰ تاریخ هجریسنده و ۱۵۸۲ تاریخ میلادیسنده »بیستریق« دهنیلن محلده تولد ایتمشدر. درسعادتده علوم آلیه وعالیه‌یی بعدالتحصیل طریقت علیهٔ نقشبندیه یه انتساب ولذائذ روحانیه دن بهره‌یاب اولمشدر. بوسنه سرایه عودتنده مسقط رأس اولان بیستریق جوارنده وغازی محمد بك بن غازی عیسی بك بنا کرده‌سی‌اولان جامعشریفی قبله طرفنده واسع برخانقاه

کوزل برطرزده توسیع اولنمشدر. پاشای مشارالیه بوعلاواتی دلفریب برشکلده قورشونیله اورتدرمش اولغله جامعشریف مذکورك اساسنده کی لطافته ردیکر رونق ویرلمشدر.

اشبو تعمیر وتوسیع وقتنده بیوك قپوسی بالاسنه بروجه آتی تاریخ وضع ایدلمش اولغله تبرکاً بورایه نقل ایدلدی،

حضرت عبدالمجید خان مقتدای دین اولوب
اولدی محراب خلافتده امام المسمین

طبعیدر قندیل جود وذایتدر نور کرم
جامع دهرك ایدر هرجانبن روش ترین

قبهٔ اقبالنه اولمش عالم مهر منیر
اولهلی اوج منارهٔ شوکتی چرخ برین

جامع فاتح محمد خان سرایی بوسنه ده
یاپدیروب اولمش ایکن هربری هدمه قرین

قیلدی احیا لطف ایدوب خیرات جدا مجدك
ایلدی بومعبدی تجدید اول شاه کزین

تا نمازه بونده اولدقچه جماعت صف زده
جیش نصرین ایلسون تأبید حق تا یوم دین

طاق بابه ایلسون تعلیق زیور بنده سی
بوایکی تاریخم ایتدم کان نظم جوهرین

شاه عالم ایلدی تجدید فاتح معبدین
ایتدی آبادان ملك بوسنه یی خیر نوین

جامع شریف مذکورك حریمی، آولیسی ایچه وسعدر. حرمیك، آولیسنك برکوشه سنده مسدس الشکل وبرقبه آلتنده [تربه یه بکزر] برکتبخانه واردر. بوکتبخانه یی ۱۱۶۷ تاریخ هجریه سنده بوسنه ایالتی والیلکنه تعیین اولنان حاکیم اوغلی علی پاشا ایله برابر دیوان افندی منصبیله شهر سرایه کلن آقووالی عثمان شهدی افندی بوشهری کتبخانه دن محرومیتنی کورمش اولغله ۱۱۷۳ تاریخ هجریسنده تأسیس ایتمش وبرچوق کتب نفیسه وقف ایدهرك درونته قویمیشدر. کتبخانهٔ مذکوره نك قپوسی اوکنده برلوح سنکین اوزره بویله یازیلور: »فیها کتب قیمة« سنه ۱۱۷۳ الحالة هذه بوکتبخانه ده غایت کوزل کتابلر بولندیغی کبی فوق العاده قیمتدار بعض سجلات عتیقهٔ شرعیه محفوظدر.

ایشته بو قرارنامه‌دن آکلاشیلدیغی وجهله جامع شریف بنا و انشاسنه ۹۷۳ سنهٔ هجریه و (۱۵۶۵) سنهٔ میلادیه‌سنده باشلایلوب ۹۷٤ سنهٔ هجریه‌سنده امر انشا ختامه ایریلمش و رسم کشاده اجرا ایدلمشدر. جامع شریف مذکورك غایت رصین ودلپذیر برطرزده یاپدیرلمسنه متمادیا نظارت و دقت ایلمك اوزره طرف شرع انوردن نصب و تعیین اولنان شجاع خلیفه بن محمود نام ذاته سلیمان چلبی بن عبدالله، وسیطه خواجه بن سعدی ومحکمهٔ شرعیه کاتبی حیدر ترفیق ایدلمش ایدی. ایشته بو وجهله وبودقت اسلامپسندانه ایله تأسیس و انشا ایدیلان جامع شریف، الحالة هذه منظورانام و سجده گه اهل اسلام اولان »خنکار جامعشریفی« در.

برقبه آلتنده یاپیلان بوجامع لطیفك محرابدن اورته قپوسنه طوغری طولی ۱۳ مه‌ترو ویان قپولری آره‌سنده‌کی عرضی ۱۳ مه‌ترو اولوب درونده طاشدن غایت مضع منبری وایکی کرسی واولدقچه کوزل محرابی، واوچ قپوسی واردر. مناره‌سی، دیکرلرینه نسبةً بالا وایجه غایت استادانه یاپلمشدرکی: شهرمزده همان نظیر در ده‌نیله‌جك درجه‌ده بولنور.

جامع شریفی مذبورك حرابیتی اوزرینه سرای اهالیسی محکمهٔ شرعیه واسطه‌سیله تعمیر و ترمیم ایتمك اوزره التماس ایله‌مشلردر محضری مذبوری عیناً بورایه نقل اولنور

دردولتمکینه عرض داعی کمینه بودرکه مدینهٔ سرای بوسنه‌ده واقع ابوالفتح والمغازی سلطان محمد خان الغازی مرحومك بنا ایلدیکی جامع شریف ومعبد لطیف بلدهٔ مذکوره‌نك آب رویی مثابه‌سنده اولوب انجق تعمیر وترمیمنه نسنه شرط وتعیین اولنمدیغندن مرور ایام ایله قورشون ومحل آخری خرابه مشرف وایام وافره‌دن‌برو تعمیره محتاج اولدیغی مقدما بیکیوز طقسان اوچ تاریخنده استرحام واستدعاسی عنایت اولندقده تعمیر وترمیم اولنمسیچون بوسنه والیه‌سنه خطاباً اکیدالمضمون فرمان جلیل‌الشان شرفیافتهٔ صدور اولمغله اول انناده فی‌الجمله تعمیر وترمیم اولنوب انجق تاریخ مزبور دن‌برو سنین وافره کذران ایلدیکندن ینه تعمیره اشداحتیاجی نمایان اولمغله بودفعه دخی بلدهٔ مذکوره ساکن ومتوطن علما وصلحا وبالجمله وجوه اهالی جامع شریف مذکورك تعمیر وترمیمی بابنده استدعاسی عنایت اولنمسنی التماس ایتمه‌لریله حقیقت حال بسط اولنان منوال اوزره‌اولوب جامع شریف مذکور حال خرابه مشرف وتعمیر وترمیمه اشد احتیاجی اولدیغی رأی‌العین بوعبد داعیلرینك دخی مشهور ومعلومم اولمغله واقع‌الحال حسبة لله الملك‌المتعال درکاه مراحم دستکاهه عرض واعلام اولندی الامر لحضرت من له الامر فی‌الیوم‌التاسع عشر من‌شهر شعبان‌المعظم لسنة احدی‌عشر ومأتین والف.

اشبو تعمیر وترمیم‌دنصوکره بر قاچ زمان مرور ایتمه‌سی اوزرینه آنف‌الذکر شکل وترتیب اوزره برخیلی مدت قالدقدنصوکره نهایت کوریلان لزوم اوزرینه ۱۲٦۵ تاریخ هجریسنده و۱۸٤۸ تاریخ میلادیسنده تعمیر ایدلمش وشریفی زاده محمدفاضل پاشا بن مصطفی نوری افندی طرفندن جامع شریف مذکورك صاغ وصول طرفلرنده جامعك طولی قدر وبش مه‌ترو عرضنده برر جناح تأسیس و بیوك قپوسی اونده سکز مرمر ستونی اوزرینه برسقف وبونك آلتنده ایکی صفه انشا ایدیلهرك غایت

بن مصلح الدین نام کمسنه‌لر امر شریف موجبنجه جامع شریفی دیوار بن بوزمغه شروع ایتدکلرنده شهر عیانندن واهل وقوفدن علی بك الزعیم وحاجی علی بك بن حضر وموسی بك بن حاجی سنان وحاجی داود بن تیمور وحاجی احمد بن آیدین ودیکر حاجی علی بن حضر وحاجی حسین بن نصوح وحاجی ابراهیم بن عبدالله وقوری حواجه ن اسکندر وعثمان بن حسن وعبدی خلیفه الامام وحاجی حسن بن یوسف نام کمسنه‌لر وغیرهم حاضرون اولوب ایتدیلرکه مذکور جامع شریف زمان اوائلده کفار خاکسار بکلرندن «ده‌سپوت» نام ملعون کفره فجره ایله کلوب شهر سرایی غارت وخسارت ایلدکده شهری وجامع شریفی احراق بالنار ایلدکده اول آتش شدتندن اشبو دیوار چاتلایوب وخانوللری یانوب وکوشه‌لری آیریلوب تملی وارنجه قاقشمش واوبنامشدر. حالیا بودوارلر تملدن بیقلمینجه استحکام اوزره اولوب قبه اولمغه متحمل وممکن دکلدر دیو شهادت ایلدکلرندن غیری تقریر مرام قیلوب دیدیلرکه: ذکر اولنان جامع شریف بناسیچون در دولتدن ویریلن اقچه بناسنك اتمامنه وفا ایلمیوب دخی آستانه سعادتدن اقچه ویرلمزسه بز هربزیمز قدرتمزه کوره کندو یانمزدن اقچه جمع ایدوب ویرملم جامع مذکورك اتمامنه وموجبنه کفیل اولدق تملدن بیقلوب استحکام اوزره بنا اولنوب قبه اولمسی هروجهله انفع در دیدکلرندن صوکره مزبوران مصطفی بك وحاجی نصوح طلبیله قید سجل اولندی تحریراً فی شهر زالحجه ۹۷۳

شهود الحال

شیخ عمر	یوسف بن	مصطفی بن	حاجی خلیفه	مصطفی بن
الامام	حسین	علی	بن اویس	احمد
مصطفی بن	حصین بن	تیمور بن	عبدی خلیفه	مصطفی بن
عیدین	آیدین	اسکندر	بن مصطفی	فیروز
عبدالرحمن بن	اوروج بن	ابراهیم بن	یوسف بن	بیرام بن
محمد	مراد	حسن	علی	صالح
بیرام بن	حسن بن	بهرام بن	عثمان بن	داود بن
محمد	آیدین	محمد	جعفر	محمد
طورعلی بن	ولی بن	بالی بن	جعفر بن	حاجی
محمد	مصطفی	عبدالله	بالی	طورسون
احمد بن	علی بن	حسین بن	ممی بن	مصطفی بن
محمد	یحیی	طورغود	عبدالله	اسکندر

حسن بن
آیدین سپاهی

خنکار جامعشریفی

بوجامع شریف، قیود وسجلات عتیقه‌ده اوچ اسمیله یاد وتذکار ایدیلیور. خنکار جامعی ده‌یلدیکی کبی »جامع عتیق« و »ابوالفتح والمغازی سلطان محمد خان جامعی« ده ده‌نیلیور.

سکزیوز اللی سکز تاریخ هجریسنده وبیك درتیوز اللی اوچ تاریخ میلادیسنده ــ اوزمانك عادتنجه ــ بوسنه سنجاغی بکلکنه نصب وتعیین اولنان اسحق بك زاده غازی عیسی بك، بوجامع شریفی ابتدا اخشاب اولهرق (٨٦٢) تاریخ هجریسنده و(١٤٥٧) تاریخ میلادیسنده یاپدیرمش ایدی. مؤخراً یعنی (٨٦٦) سنهٔ هجریه و(١٤٦١) سنهٔ میلادیه‌سنده مشارالیه سلطان فاتح خان، جنتمکان بوسنه قطعه‌سنك بعض جهتلرینك فتح وتسخیری ضمننده شهر سرایه کلدیکنده آنف‌الذکر جامع شریفی بکنمش وبونی تفرس ایدن غازی عیسی بك دخی، جامعشریف مذکوری حضرت فاتح نامنه بخش ایتمش اولمغله »خنکار جامعی« نامیله یاد اولنمغه باشلا نمشدر. [غازی عیسی بك بوجامعشریفدن ماعدا بر بیوك حمام برده طقوز طاشلی آسیاب وآینده، روندەلرایچون بر »کروان سرای« وبرده عمارتیله وبتون لوازمیله بر مولوی خانقاهی ایله شهرسرایی تزیین ایلمشدر. بونلردن حمام شمدیکی ادارهٔ وقفیه طرفندن بیقدیرلمش ویرنده صوك سیستم آوروپا کاری ماکینه‌لی، بخارلی بیوك بر حمام یاپدیرلمش و آسیاب مذکورك محلنده دخی ادارهٔ مذکوره طرفندن قرائخانه یاپدیریلوب کرایه ویرلمکده و»کروان سرای« ایسه قولوباراخانی نامیله وقف نامنه اجاره‌یه ویریلمکده بولنمش اولمغله معدوم حکمنده در. مولوی خانقاهنه کلنجه بو، اسکی طرز ورونقده دکلسه ده ینه قائم ودروننده هفته‌ده ایکی دفعه آیین جلیل مولوی دائمدر]

٩٦٨ تاریخ هجری و ١٥٦٠ تاریخ میلادیسنده سرای شهرینی نهب وغارت واحراق بالنار ایلین، (زمای ده‌سپوت ووق یاینجانین) سائره‌ایله برابر بوجامعشریفی ده باقیق، نابود ایلمش اولمغله ٩٧٣ تاریخ هجری و ١٥٦٥ تاریخ میلادیسنده قبه‌لی ومناره‌سی طاشدن اولمق اوزره یکیدن بنا وانشاسنه فرمان شریفی عالیشان شرفورود ایتمش وبونك اوزوینه بروجه شرعی اعیان واشراف مملکنده برجم غفیر تجمع ایده‌رك جامع شریف مذکورك محلنی کشف وتدقیق ایلمشدر. بوکشف وتدقیق نتیجه‌سنده ویریلان قرار، الحالة هذه کمال اعتنا ایله تحت محافظه‌ده بولنان ٩٧٣ سنهٔ هجریه‌سی »سجل شرعیسنده« مقید بولنمش اولمغله عینا بورایه نقل ایدیلور:

»اولدرکه محیهٔ سرایده واقع اولان مرحوم سلطان محمد خان جامع شریفنك تعمیر وتجدیدی ایچون امر شریف واجب‌التشریف وارد اولوب جامع مذکورك دیواری نصفنه وارنجه بوزیلوب استحکام ممکن اولورسه قبه بنا اولنه دیو فرمان اولنین امتثالا لامرالعالی جم‌غفیر مسلمانلر ایله اوزرینه واریلوب حکم همایون برله امین تعیین بیوریلان بندهٔ پادشاهی مصطفی صوباشی وحالا لواء بوسنه‌یه والی اولان افتخارالامراءالکرام مصطفی بك دام علوه حضرتلری طرفندن وکیل شرعی اولان حاجی نصوح

Четврти прилог к познавању флоре ресина (алге) Босне и Херцеговине.

Приопћио

др. Ђорђе Протић,

професор велике гимназије у Сарајеву.

Ресине (алге), које су у овом набрајању наведене, скупљане су и проучаване поглавито у Херцеговини, и то у Суторини, око Коњице, Јабланице и Дрежнице. У ту сврху посјећивао сам поменута мјеста у задње три године, за вријеме ускршњих и великих ферија, више пута.

Већ и на темељу досадањих резултата могу слободно рећи, да је и флора ресина Херцеговине не само обилна, већ и јако занимљива, те ће ме с тога и даље занимати.

Од наведених мјеста ваља ми нарочито истаћи ријеку Суторину, у чијем сам муљу уопће, као и у муљу на ушћу и у бракичкој води нашао мноштво занимљивих врста.

Са * означене врсте јесу принове к флори ресина ових земаља.

*

I. CHLOROPHYCEAE.

Ред и фамилија: ***Characeae.***

Chara.

Ch. foetida A. Br. У јарцима између Раме и Јабланице. У Суторини.

Ред: ***Confervoideae.***

Фамилија: *Coleochaetaceae.*

Coleochaete.

**C. pulvinata* A. Br. На лишћу од *Nuphar luteum* у Борачком језеру.
C. orbicularis Pringsh. На воденим биљкама у Суторини.

Фамилија: *Oedogoniaceae.*

Oedogonium.

Oe. undulatum A. Br. У једној јами у Суторини.
Oe. ciliatum (Hass.) Pringsh. Међу другим алгама у једној јами у Суторини.
Oe. giganteum Kütz. У једној мочвари код Пала.

* *Oe. ochroleucum* Kütz. У Борачком језеру. У језеру (повећа јама) на Пласи.
Oe. concatenatum (Hass.) Wittr. У једној мочвари код Пала; у једној јами у Суторини.

Фамилија: *Ulvaceae.*

Enteromorpha.

**E. intestinalis* (L.) Link. У једном сланом врелу у Суторини и на ушћу Суторине у море.

Фамилија: *Ulotrichaceae.*

Подфамилија: ***Ulotricheae.***

Ulothrix.

U. zonata Kütz. У Дољанки код Јабланице.
U. aequalis Kütz. Као и пређашња.

Подфамилија: ***Chaetophoreae.***

Chaetophora.

Ch. pisiformis (Roth.) Ag. У Борачком језеру; у Дољанки.
Ch. elegans (Roth.) Ag. У једној јами код Коњице.

Draparnaldia.

D. plumosa (Vauch.) Ag. У Дољанки.

Chaetonema.

Ch. irregulare Now. Само једном посматрао у једној проби из Борачког језера.

Подфамилија: ***Conferveae.***

Conferva.

**C. abbreviata* Rabh. У једној јами код Коњице.
C. vulgaris Rabh. У једној јами код Пала; у језеру на Пласи.

Фамилија: *Chroolepideae.*

Trentepohlia.

T. umbrina (Wig.) Witt. *Chroolepus umbrinum* Kütz. На кори од дрвећа око Јабланице и Коњице.

Фамилија: *Cladophoraceae.*

Подфамилија: ***Chladophoreae.***

Cladophora.

C. glomerata Kütz. У Дрежанки, Дољанки и Рами.
C. fluitans Kütz. У Неретви.
C. fracta Kütz. У једној јами код Коњице.

Ред: ***Siphoneae.***

Фамилија: *Vaucheriaceae.*

Vaucheria.

V. sessilis Vauch. У једној јами код Коњице; у једној мочвари код Пала.
V. dichotoma Ag. У једној јами код Пала.
**V. aversa* Hass. У стајаћој води уз пут на Врело Босне.

Hydrogastraceae.

Botrydium.

B. granulatum L. На влажној земљи код Јабланице.

Ред: ***Protococcoideae.***

Фамилија: *Volvocaceae.*

Подфамилија: ***Haematococceae.***

Sphaerella.

S. nivalis Som. У леденој пећини на Прењу почетком августа 1907. Прије мене нашао је ову за алпе и артичке крајеве карактеристичну алгу, гдје је узроком појаве „црвеног снијега", проф. Бек (Beck) на Враници планини (Босна). Према томе је до сада Прењ њено друго налазиште у овим земљама.

Фамилија: *Palmellaceae.*

Подфамилија: ***Coenobieae.***

Scenedesmus.

S. variabilis De W.; *S. obtusus* Franzé.
— var. *cornutus* Franzé; *S. caudatus* Cooda. У Борачком језеру и у језеру на Пласи.
S. obliquus (Turp.) Kütz.; *S. acutus* Meyen. У једној јами код Коњице.

Sorastrum.

S. spinulosum Näg. Као и прећашња.

Coelastrum.

C. sphaericum Näg. Међу другим алгама у једној јами код Пала и у једној јами код Коњице.

Pediastrum.

P. pertusum Kütz. У једној мочвари уз пут на Врело Босне, у једној мочвари код Пала.
P. Boryanum Turp. Као и прећашња врста, а осим тога и у једној јами код Коњице.

Подфамилија: ***Pseudocoenobieae.***

Mischococcus.

M. confervicola Näg. У једној јами код Пала, веома ријетко.

Raphidium.

R. polymorphum Fres. У једној мочвари уз пут на Врело Босне; у једној јами код Коњице.

Characium.

**C. subulatum* A. Br. У једној јами код Пала.

Подфамилија: ***Tetrasporeae.***

Schizochlamys.

S. gelatinosa Kütz Као и прећашња.

Tetraspora.

T. gelatinosa Kütz. У једној јами код Коњице; у језеру на Пласи.
**T. bullosa* Ag. У једној јами код Пала.

Staurogenia.

S. rectangularis A. Br. У једној мочвари уз пут на Врело Босне; у Борачком језеру веома ријетко.

Подфамилија: ***Dictyosphaerieae.***

Dictyosphaerium.

D. Ehrenbergianum Näg. У једној мочвари уз пут на Врело Босне, ријетко.

Oocystis.

O. Näegelii ABr. Појединце међу другим алгама у једној јами код Пала.

Подфамилија: ***Palmelleae.***

Gloeocystis.

G. ampla Rabh. У једној бари код Пала; у једној јами код Коњице.

Botryococcus.

B. Braunii Kütz. У Борачком језеру.

Ред: ***Conjugatae.***

Фамилија: *Zygnemaceae.*

Подфамилија: ***Mesocarpeae.***

Mesocarpus.

M. pleurocarpus DBy.; *Mougeotia genuflexa* Kütz. У једној јами код Коњице.

Staurospermum.

S. viride Kütz. Међу другим алгама у једној мочвари уз пут на Врело Босне.
**S. capucinum* Kütz. Као и пређашња врста; ријетко.

Подфамилија: ***Zygnemeae.***

Zygnema.

Z. stellinum Ag. У једној јами код Коњице.
Z. cruciatum Ag. У једној јами код Јабланице.
Z. ericetorum (Kütz.) Hansg.; *Zygogonium ericetorum* Kütz. У језеру на Пласи ријетко.

Spirogyra.

**S. affinis* Petit. У Суторини, ријетко.
S. quinina Kütz. На истом мјесту доста често, осим тога и у једној јами код Коњица у мноштву.
S. tenuissima (Hass.) Kütz. У Суторини.
S. communis (Hass.) Kütz. Као и пређашња врста.
S. varians (Hass.) Kütz. У Суторини.
S. crassa Kütz. Појединце међу другим алгама на истом мјесту као и пређашња врста.
S. longata Kütz. У Суторини; у једној јами код Коњице.

Фамилија: *Desmidiaceae.*

Подфамилија: ***Eudesmidieae.***

Gonatozygon.

G. Ralfsii DBy. У Суторини, ријетко.

Desmidium.

D. Swartzii (Ag.) Ralfs. У једној јами у Суторини; у једној бари код Пала.

Hyalotheca.

H. mucosa (Mert.) Ralfs. У једној јами у Суторини.

Подфамилија: ***Didymoideae.***

Spirotaenia.

S. condensata Breb У Борачком језеру, ријетко; у Суторини, такође ријетко.
**S. minuta* Thur. Само једном посматрао у једној проби из Суторине.

Maesotaenium.

M. Braunii DBy. По влажном камењу између Раме и Јабланице; у Борачкој драги.

Closterium.

C. Lunula Ehrb. У Суторини, доста често; у једној јами код Коњице у мноштву.
C. parvulum Näg. У Суторини, није ријетко.
C. striolatum Ehrb. Као и прећашња врста, а осим тога још и у једној јами код Коњице.
C. attenuatum Ehrb. У једној јами у Суторини; у једној јами код Пала.
C. acerosum Ehrb. Међу другим алгама у једној јами код Коњице.
C. Dianae Ehrb. Као и прећашња врста.
C. Leibleinii Kütz. У Суторини; у језеру на Пласи и у једној јами код Раме.
C. rostratum Ehrb. У једној јами код Коњице; у једној мочвари код Пала.
C. setaceum Ehrb. У једној мочвари код Пала и у једној јами код Коњице, веома ријетко.
C. juncidum Ralfs. На истом мјесту као и прећашња, али чешће од ње, осим тога још и у једној бари код Пала.
**C. didymotocum* Corda. Само у једној проби из једне јаме у Суторини.

Penium.

P. digitus (Ehrb.) Bréb. У Суторини, ријетко.
P. lamellosum Bréb. На истом мјесту као и прећашња, а осим тога још и у једној јами код Коњице.

Docidium.

D. baculum Bréb. У једној мочвари код Пала и у једној јами код Раме, ријетко.

Disphinctium.

**D. cucurbita* (Bréb.) Reinsch. У једном јарку уз Дољанку; у Суторини само у једној проби посматрао
D. connatum (Bréb.) DBy. У језеру на Пласи; у једној јами код Коњице, ријетко.

Xanthidium.

X. fasciculatum Ehrb. У Суторини; међу другим алгама у једној јами код Раме.
X. armatum Bréb. Као и прећашња врста, осим тога још и у једној јами код Коњице.

Cosmarium.

C. quadratum Ralfs. У језеру на Пласи; у једној јами код Пала.
C. granatum Bréb. У једној мочвари код Пала.
C. Meneghinii Bréb. У језеру на Пласи; у једној јами код Коњице. У Суторини.
C. crenatum Ralfs. Као и прећашња врста.
C. Botrytis Men. У једној мочвари код Пала; у једној јами код Коњице. У Суторини.
C. Nägelianum Bréb. У једној јами код Коњице.
C. bioculatum Bréb. Као и прећашња врста, а осим тога још и у језеру на Пласи. У Суторини.
C. pyramidatum Bréb. У језеру на Пласи.
C. margaritiferum Men. Као и прећашња, а осим тога и у једној јами код Коњице. У једној мочвари код Пала. У Суторини.
**C. sublobatum* Ralfs. У једној јами код Коњице. У Суторини.
**C. ansatum* (Ehrb.) Kütz. Као и прећашња врста.

Arthrodesmus.

A. convergens Ehrb. У једној јами код Коњице.
A. incus Hass. Као и пређашња врста, а осим тога и у Суторини.

Euastrum.

E. oblongum Ralfs. У Суторини; у једној мочвари код Пала.
E. verrucosum Ehrb. Као и пређашња врста, а осим тога и у једној јами код Коњице.
E. pectinatum Bréb. У језеру на Пласи и у Суторини.
E. elegans (Bréb.) Kütz. У Суторини; у једној јами код Коњице и у једној мочвари код Пала.
**E. insigne* Hass. У Дољанки код Јабланице.
E. binale Ralfs. У Суторини; у једној јами код Пала.
E. Didelta Ralfs. Као и пређашња врста.

Micrasterias.

M. truncata (Corda) Bréb. У Суторини.
**M. oscitans* Ralfs. У једној јами код Пала; у једној јами у Суторини.
M. papillifera Bréb. У Суторини.
M. denticulata Bréb. Као и пређашња.

Staurastrum.

S. punctulatum Bréb. У језеру на Пласи, у једној јами код Коњице и у Суторини.
S. dejectum Bréb. У једној јами код Коњице.
S. spinosum Ralfs. Међу другим алгама у једној јами код Коњице и у Суторини.
S. hirsutum Ehrb. У једној мочвари код Пала, а осим тога и у Суторини.
S. polymorphum Bréb. Као и пређашња врста.
S. cuspidatum Bréb. У једној јами код Коњице.
**S. brevispina* Bréb. У језеру на Пласи, ријетко.
S orbiculare Ralfs. Као и пређашња врста, а осим тога и у једној јами код Коњице.
S. vestitum Ralfs. У Суторини ријетко.
S. quadrangulare Bréb. Са пређашњом врстом заједно, а осим тога још и у језеру на Пласи.
S. muticum Bréb. У једној мочвари код Пала.
**S. gracile* Ralfs. У Суторини, ријетко.

Фамилија: *Bacillariaceae (Diatomaceae).*

Подфамилија: ***Raphidieae.***

Amphora.

A. ovalis Kütz. У Суторини; у језеру на Пласи, а осим тога још и у једној мочвари код Пала.
A. lineolata Ehrb. Са пређашњом заједно у Суторини.

Cymbella.

C. Ehrenbergii Kütz. У Суторини, у једној јами код Коњице, а и у језеру на Пласи није ријетка.
C. cymbiformis (Kütz.) Bréb. У Суторини и око Коњице.
C. naviculaeformis Auersw. У Неретви и Суторини; у једној мочвари код Пала, није ријетка.
C. lanceolata (Ehrb.) Kirchn. Скоро у свим испитиваним пробама доста често, нарочито у Суторини.
C. gastroides Kütz. Као и пређашња врста, али ипак рјеђе.
C. cistula Hempr. У Неретви, Суторини и Дољанки; у једној мочвари код Пала.
C. maculata Kütz. Као и пређашња врста, а осим тога и у Рами и у једној јами код Коњице.

Encyonema.

E. prostratum Ralfs. У Дрежници и Суторини, у једној јами код Коњице, није ријетка.
E. caespitosum Kütz. У Суторини.
E. ventricosum Kütz. Као и пређашња врста, а осим тога још и у једној мочвари код Пала.

Stauroneis.

S. Phoenicenteron Ehrb. У Суторини, Дрежници и Рами; у једној јами код Коњице и код Пала доста често.
S. anceps Ehrb. У Суторини и у једној јами код Коњице.
S. acuta W. Sm. Као и пређашња врста, а осим тога још и у Дрожници и у једној јами код Пала.

Mastogloia.

M. Smithii Thw. У Суторини, ријетко.

Navicula.

N. major Kütz. У Суторини, Дрежници, Дољанки, Рами, Неретви; у једној јами код Коњице.
N. viririd is Kütz. Као и пређашња врста, често.
N. nobilis Ehrb. У Суторини; у једној јами код Коњице.
N. borealis Ehrb. У Суторини; по влажним стијенама између Раме и Јабланице.
N. gibba Kütz. У једној јами код Коњице; у једној мочвари код Пала.
N. Tabellaria Ehrb. У Суторини, ријетко.
N. mesolepta Ehrb. У Суторини, Дрежници и Дољанки; у једној јами код Коњице и у језеру на Цласи.
N. oblonga Kütz. Као и пређашња врста.
**N. salinarum* Grun. У једном сланом врелу у Суторини.
N. gracilis Kütz. У Дрежници и Дољанки, ријетко; у Рами такође ријетко.
N. radians Kütz. У Суторини, Дрежници, Рами и Неретви; у једној јами код Пала и у језеру на Пласи.
N. cryptocephala Kütz. У Неретви и Суторини; у Дољанки и Дрежници није ријетка.
N. rhynchocephala Kütz. У једној јами у Суторини; у једној бари код Пала.
N. dicephala Kütz. У једној јами код Коњице; у језеру на Пласи.
**N. oculata* Bréb. У Дрежници, ријетко.
N. elliptica Kütz. У Суторини; у језеру на Пласи и у једној јами код Коњице.
N. mutica Kütz. У Суторини.
**N. crucicula* W. Sm. У сланом врелу у Суторини.
N. cuspidata Kütz. У језеру на Пласи; у Неретви и Дрежници, а осим тога још и у једној јами код Пала.
N. ambigua Ehrb. Као и пређашња врста.
N. amphisbaena Borg.
* — — var. *subsalina* V. H. У сланом врелу у Суторини.
N. limosa Kütz. У Суторини; у једној јами код Коњице и у једној мочвари код Пала.
N. inflata Kütz. У Суторини и Дрежници, у Рами ријетко, а осим тога и у једној јами код Коњице.
N. Iridis Ehrb. У језеру на Пласи.
N. firma Kütz. У Дољанки.
N. Atomus Näg. У Суторини.
N. binodis W. Sm. Као и пређашња врста, а осим тога још и у једној бари код Пала.

Pleurosigma.

P. attenuatum Kütz. У Суторини и у једној јами код Коњице није ријетка; у једној јами код Пала.
P. acuminatum Kütz. Само у једној јами код Коњице са пређашњом врстом заједно.

Gomphonema.

G. acuminatum Ehrb. У Суторини и Дрежници доста често; у Неретви и Рами, у једној јами код Пала.
G. constrictum Ehrb. Као и пређашња врста, али рјеђа.
G. montanum Schum. У језеру на Пласи.
G. parvulum Kütz. У Суторини; у једној јами код Коњице.
G. angustatum Kütz. Као и пређашња, а осим тога још и у Дољанки, није ријетка.
G. intricatum Kütz. У једној јами у Суторини.
G. olivaceum Kütz. У Суторини и око Коњице на више мјеста, а осим тога и у језеру на Пласи.
— — var. *vulgaris* Grun. Са пређашњом заједно.

Achnanthidium.

**A. flexellum* Bréb. У Суторини ријетко.

Achnanthes.

A. coarctata (Bréb.) Grun. У једној јами код Јабланице.
A. delicatula Kütz. У Суторини; у једној јами код Пала.
A. exilis Kütz. Као и пређашња врста, а осим тога још и у Дољанки и Рами, ријетко.
A. lanceolata (Bréb.) Grun. У Неретви код Јабланице; у једној јами између Раме и Јабланице.

Cocconeis.

C. pediculus Ehrb. У Суторини, Дрежници, Дољанки и Рами доста често, а осим тога и у једној јами код Пала.
C. placentula Ehrb. Као и пређашња врста, али рјеђа.

Подфамилија: ***Pseudoraphideae.***

Epithemia.

E. turgida (Ehrb.) Kütz. У Суторини доста често, а осим тога и у Дољанки и Рами и у једној јами код Пала.
E. gibba (Ehrb.) Kütz. Као и пређашња врста, доста често.
E. sorex Kütz. У Суторини и у једној јами код Раме.
E. Zebra (Ehrb.) Kütz. Као и пређашња, а осим тога и у језеру на Пласи.

Eunotia.

E. arcus Ehrb. У језеру на Пласи, ријетко.
E. pectinalis (Kütz.) Rabh. У Суторини; у једној јами код Коњице.
E. lunaris Grun. Као и пређашња врста, а осим тога и у једној јами код Пала.
E. tridentula Ehrb. У језеру на Пласи, ријетко.

Synedra.

S. ulna. У Суторини доста често; у Дрежници и Дољанки није ријетка, а осим тога и у једној јами код Пала.
S. radians (Kütz.) Grun. У Суторини и у једној јами код Коњице.
S. capitata Ehrb. Као и пређашња врста.

Fragilaria.

F. virescens Ralfs. У Неретви, Дрежници, Дољанки и Рами; у Суторини и у једној јами код Коњице доста често.
F. capucina Desm. У Суторини, Дољанки, Рами и у једној јами код Пала, није ријетка.

Diatoma.

D. vulgare Bory. У једној јами у Суторини и у једној јами код Коњице.
D. hiemale (Lyngb.) Heib.
— — var. *mesodon* V. H. Као и пређашња врста, а осим тога и у једној јами између Раме и Јабланице.

Meridion.

M. circulare Ag. У Суторини.

Tabellaria.

T. flocculosa Kütz. У једној јами код Пала; у једној јами код Коњице и у језеру на Пласи.
T. fenestrata. У Суторини; око Коњице са пређашњом заједно; у Рами и Дољанки.

Cymatopleura.

C. elliptica (Bréb.) W. Sm. У Суторини и у Дрежници.
C. Solea (Bréb.) W. Sm. Као и пређашња врста, а осим тога и у Неретви и у једној јами код Пала.

Hantzschia.

H. amphioxys (Ehrb.) Grun. У Суторини; по влажним стијенама између Раме и Јабланице.

Nitzschia.

N. thermalis (Kütz.) Grun. У једној јами у Суторини.
N. sigmoidea (Ehrb.) W. Sm. У Суторини; у једној јами код Коњице и у једној јами код Пала.
N. vermicularis (Kütz.) Grun. У Суторини.
N. sigma W. Sm. При ушћу Суторине.
N. linearis (Ag.) W. Sm. У Суторини; у једној јами код Коњице и у једној јами код Пала.
**N. subtilis* Grun. У једној јами у Суторини.
N. palea (Kütz.) W. Sm. Као и пређашња, а осим тога још и око Коњице и Пала, није ријетка.
N. communis Rabh. Као и пређашња врста.
**N. amphibia* Grun. У једној јами код Коњице.

Suriraya.

S biseriata Bréb. У једној јами код Пала и у једној јами у Суторини.
S. splendida Kütz. Као и пређашња врста.
S. ovata Kütz. У једној мочвари код Пала и у једној јами код Раме.
S. pinnata W. Sm. Као и пређашња врста.

Подфамилија: ***Crypto-Raphideae.***

M. varians Ag. У Суторини, Неретви и Дрежници; у једној јами код Коњице.
**M. orichalcea* Kütz. У једној мочвари код Пала.
M. distans Kütz. Као и пређашња врста, а осим тога и у Суторини и у једној јами код Коњице.

Cyclotella.

C. operculata Kütz. У Неретви и Рами; у једној јами у Суторини.
C. Meneghiniana Kütz. У једној јами код Коњице, а осим тога и у Дољанки.

II. PHAEOPHYCEAE.

Фамилија: *Fucaceae.*

Fucus.

**F. vesiculosus* L. Уз морску обалу у Суторини.

III. RHODOPHYCEAE.

Фамилија: *Lemanaceae.*

Lemanea.

L. fluviatilis Ag. У Дољанки и Рами, прирасла за камење.
L. torulosa (Roth.) Ag. У Дољанки.

Фамилија: *Batrachospermeae.*

Batrachospermum.

B. moniliforme (Roth.) Sirdt. У Дрежници и Дољанки; у једној јами између Раме и Јабланице.

Chantransia.

Ch. chalybea Fries. У Дољанки.

IV. CYANOPHYCEAE.

Фамилија: *Chroococcoceae.*

Chroococcus.

Ch. turgidus Näg. По влажним стијенама између Раме и Јабланице; у једној јами у Суторини.
Ch. macrococcus Rabh. По влажним стијенама и по земљи између Раме и Јабланице.

Coelosphaerium.

C. Kützinginianum Näg. Појединце међу другим алгама у једној јами у Суторини.

Gomphosphaeria.

G. aponina Kütz. Као и претходна врста, а осим тога и у једној јами код Коњице.

Merismopedia.

M. glauca Näg. У једној јами у Суторини.

Фамилија: *Hormogoneae.*

Подфамилија: ***Heterocysteae.***

Calothrix.

C. fusca Born. et Flah.* У Дрежници, у стељи од *Batrachospermum.*

Rivularia.

R. minutula Born. et Flah. На воденим биљкама у Суторини и у једној јами недалеко од Раме.
**R. haematites* Ag. По стијенама једног водопада између Раме и Јабланице.

Gloeotrichia.

G. natans Rabh. У Суторини.
G. pisum Thur. На воденим биљкама са претходном врстом заједно, а осим тога још и у једној јами код Коњице.

Hapalosiphon.

**H. torulosus* Kirchn. *(Sirosiphon torulosus* Rabh.). По влажним стијенама међу *Gloeocapsa* између Раме и Јабланице.
H. pumilus Kirchn. На воденим биљкама у Суторини.

Stigonema.

S. ocellatum Thur. У Дољанки.
**S. paniforme* Kirchn. *(Sirosiphon paniformis* Kütz.). По стијенама и камењу између Раме и Јабланице.

Scytonema.

S. figuratum Ag. По влажним стијенама са прећашњом врстом заједно.
S. myochroum Ag. По влажној земљи уз Дољанку.
**S. tomentosum* Kütz. По влажним стијенама између Раме и Јабланице.

Tolypothrix.

T. distorta Kütz. На воденим биљкама у Суторини.

Nostoc.

N. carneum Ag. У језеру на Пласи; у једној јами код Пала.
N. sphaericum Vauch. По влажним стијенама између Раме и Јабланице.
N. commune Vauch. По влажној земљи уз Дољанку.
N. muscorum Ag. Међу маховином на стијенама недалеко од Јабланице.
N. caeruleum Lyngb. У једној јами у Суторини и у једној јами код Пала.
**N. rupestre* Kütz. По влажним стијенама између Раме и Јабланице.
N. verrucosum Vauch. У Дољанки и Рами.

Cylindrospermum.

C. stagnale Born. et Flah. У једној бари код Коњице и у једној јами недалеко од Раме.
C. majus Lütz. По влажној земљи код Јабланице.
**C. macrospermum* Kütz. У једној јами у Суторини.

Подфамилија: ***Hormocysteae.***

Lyngbya.

L. membranacea Thur. По камењу у Дољанки и Рами.
L. vulgaris Kirchn. По камењу између Раме и Јабланице.

Oscillaria.

O. leptotricha Kütz. У једној јами код Коњице, а осим тога још и у једној јами код Пала.
O. antliaria Jürgens Као и прећашња врста, а осим тога и у Суторини, по влажним зидовима.
O. tenuis Ag. У једној јами код Коњице.
O. nigra Vauch. У Суторини.
O. Froelichii Kütz. Као и прећашња, а осим тога још и у једној јами код Пала.
O. chalybea Martens. У Суторини.
O. brevis Kütz. У једној јами у Суторини.

Spirulina.

S. Jenneri Kütz.
S. oscillarioides Turpin. Обе у Суторини.

Paeninsulae balcanicae coleopterorum species novae.

A **Victore Apfelbeck** sarajevensi

descriptae.

Nove vrsti koleoptera sa Balkanskog poluostrva.

Opisao

Viktor Apfelbeck, Sarajevo.

---

1. *Trechus jezerensis* Bosn. c.
2. *Trechus torrentalis* Bosn. merid.
3. *Trechus chionobatus* Bosn. merid.
4. *Deltomerus bosnicus* Bosn. merid.
5. *Hoplia Herminiana* Bosn. merid.
6. *Hoplia stenolepis* Alban. merid. occ.
7. *Hoplia auriventris* Serb. sept.
8. *Otiorhynchus kopaonicenis* Serb. merid. occ.
9. *Otiorhynchus veluchianus* Graec. sept.
10. *Sciaphobus paliuri* Montenegro occ.

1. ***Trechus*** (s. str.) ***jezerensis*** n. sp.

Trecho pulchello Putz. et *Trecho croatico* Dej. similis et valde affinis, ab his prothorace subcordiformi basi latiore, lateribus antice minus rotundato, elytris brevioribus, ad humeros et apicem versus latius rotundatis penisque forma; a *Trecho pulchello* etiam antennarum articulo secundo tertio breviore et quarto aequali corporeque majore, a *Trecho croatico* etiam temporibus brevioribus saepius evanescentibus, prothoracis angulis posticis rectis elytrisque paulo minus convexis divergit. A *Trecho cavernicola* Friv. et *Trecho validipede* Dan. elytris multo brevioribus, late ovalibus, convexioribus femoribusque haud incrassatis facile distinguendus. Long. 3·0 *mm.*

Bosnia centralis. In silvis montium prope Jezero.

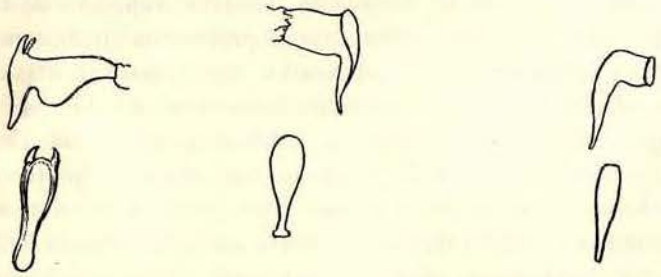

jezerensis n. sp. *croaticus* *pulchellus*

Prema kratko-ovalnim, dosta jako izbočenim krilnim pokrovcima, malim otražnjim uglovima, koji prema vani ne izmiljaju te po bazalnoj skulpturi vratnog štita ide u svojtu *Trechus pulchellus* Putz. Razlikuje se od *Tr. pulchelus* i *Tr. croaticus* [1]) vratnim

[1]) *Tr. cavernicola* Friv. i *Tr. validiceps* Dan., na koje bi se još moglo obazrijeti, različne su od *Tr. jezerensis*-a kratkim, široko jajolikim, izobljenim krilnim pokrovcima te krakovima, koji nisu odebljali. Bližnjeg srodstva nema megju njima. Ne može se ni sa drugim bosanskim i hrvatskim vrstima zamijeniti.

štitom, koji je slabo srcolik, na bazi širi, postrance prije sredine zaokružen te relativno još kraćim krilnim pokrovcima, koji su na ramenu i na vrhu šire zaokruženi te različno udešenim genitalnim aparatom u ♂ (sr. priložene slike); od *Tr. pulchellus*-a razlikuje se osim toga gragjom pipaljica i znatnom veličinom; od *Tr. croaticus*-a kraćim, obično nejasnim sljepočicama, pravokutnim otražnjim uglovima vratnog štita i manje izbočenim pokrovcima krila.

Boja smolasto mrka, uvijek tamnija i manje sjajna nego u *Tr. croaticus*. Veličina po sredini izmegju *Tr. pulchellus*-a i *Tr. croaticus*-a. Pipaljice ima kao *Tr. croaticus* (drugi članak je kraći od trećeg a dug kao četvrti).

Srednja Bosna. U gorskim šumama kod Jezera.

Opaska. „*Tr. croaticus*“, kojega sam spomenuo u „Käferfauna der Balkanhalbinsel“, sv. I., str. 133., a nagjen je u Jezeru, odnosi se na „*Tr. jezerensis*“ Apf. Onda sam imao samo jedan komad ♀ ove vrsti iz Jezera, koji sam držao za *Tr. croaticus*.

2. ***Trechus*** (s. str.) ***torrentialis*** n. sp.

Trecho alpicola et *Tr. marginali* affinis, a *Tr. alpicola* prothorace latiore, basin versus multo subtilis paulatimque angustato, angulis posticis subtilioribus, elytris planioribus, supra depressis, longioribus, lateribus minus rotundatis, interstitii tertii puncto pilifero anteriore basi multo magis approximato penisque forma; a *Trecho marginali* antennis brevioribus, prothoracis angulis posticis extus magis prominentibus, elytris planioribus, ad humeros latius rotundatis penisque forma divergit. A *Trecho bosnico* Ganglb. et *Trecho Priapo* Dan. elytris brevioribus, latioribus et convexioribus, multo profundius striatis, prothorace latiore, subcordiformi, lateribus subrotundato, basin versus multo minus angustato, angulis posticis minus acutis, extus vix prominentibus penisque forma; a *Trecho Priapo* Dan. etiam prothoracis foveolis basalibus profundioribus, sulco arcuiformi nullo, corpore majore penisque forma differt. Long. 4·0 *mm*.

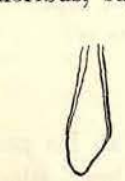

torrentialis.

Bosna meridionalis. In valle superiori torrentis „Željeznica“ prope Sarajevo, rarissime.

Uslijed pomanjkanja lukovite brazde te bazalnim rupicama na bazi vratnog štita, njegovim prilično velikim, u oštre šiljke napolje prelazećim stražnim uglovima, gragjom pipaljica, te krilnim pokrovcima, koji su kratki, jajasti, postrance jako izobljeni, ide u skupinu *Trechus alpicola* Strm. i *marginalis* Schaum a od obih se razlikuje krilnim pokrovcima, koji su na plohi splošteni te oblikom penisa a od *Tr. alpicola* se osim toga razlikuje vratnim štitiom, koji je prema bazi slabije i postepenije sužen, nešto manjim nejasno kusastim stražnjim uglovima štita, točkom utisnutom mnogo bliže do baze u trećem pretincu [1]); nešto duljim postrance slabije izobljenim krilnim pokrovcima. Od *Tr. marginalis* razlikuje se duljim pipaljicama, krilnim pokrovcima, koje su na ramenima zaobljeni u plosnatijem luku te jače prominentnim stražnjim uglovima vratnog štita.

Od *Trechus bosnicus* i *Tr. Priapus* Dan. razlikuje se bitno kraćim, širim, izbočenijim, samo postrance splošteným, a osobito iznutra grublje prutanim krilnim

[1]) Ova je točka gotovo samo pola tako udaljena od baze, kao ona izmegju prednje i srednje točke. U *Tr. alpicola* su oba razmaka skoro jednaka.

pokrovcima, vratnim štitom, koji je širi, slabije srcolik, postrance mnogo manje izobljen, prema bazi slabije i skoro pravocrtno sužen (i zato je na bazi mnogo širi), njegovim stražnjim uglovima, koji su manje oštri, jedva prominentni; od *Trechus Priapus* Dan. se razlikuje i time, što na bazi vratnog štita fali lučasta brazda i što su bazalne jamice dublje, znatnom veličinom i dr. te oblikom penisa.

Po gragji penisa odgovara mu prilično *Tr. bosnicus*, ali u prvoga otvor nije jednomjerno ovalan nego na desnoj strani jasno asimetričan. (Sravni dorzalni nacrt na str. 508.) Duljina 4·0 *mm*.

Južna Bosna. U gornjoj dolini Željeznice kod Sarajeva. Veoma rijedak.

3. ***Trechus*** (s. str.) ***chionobatus*** n. sp.

Trecho torrentiali Apf. simillimus, ab eo temporibus brevioribus, prothorace convexiore, sulco basali arcuiformi evidenter instructo, angulis posticis magnis, extus valde prominentibus, elytris convexioribus, supra minus depressis, eorum margine basali subangulatim inflexo, pene sinistrorsum assymetrico; a *Trecho bosnico* Ganglb. corpore multo convexiore, antennis brevioribus, earum articulo tertio evidenter breviore, elytris brevioribus, convexioribus, fortius striatis peneque assymetrico; a *Trecho alpicola* Sturm elytris minus rotundatis, eorum margine basali angulatim inflexo, prothorace subcordiformi, sulco basali arcuiformi instructo, pene multo minore et angustiore, assymetrico; a *Trecho Priapo* Dan prothoracis angulis posticis majoribus, extus valde prominentibus, elytris brevioribus latioribusque, multo convexioribus, fortius striatis peneque multo subtiliore, assymetrico distinguendus. — Prothorax sub-cordiformis, longitudine paulo latior, lateribus antrorsum modice rotundatus paulatimque ad angulos posticos magnos, extus valde prominentes subangustatus, sulco basali arcuiformi abbreviato instructus. Antennarum articulus secundus tertio evidenter brevior, quarto longitudine aequalis. Long. 4·0 *mm*.

Bosnia meridionalis. In regione alpina montis „Treskavica“ prope Trnovo, rarissime.

Vanredno je sličan *Trechus*-u *torrentalis* Apf. (sravni gore str. 526.) i vrlo srodan a razlikuje se od ovoga mnogo jače kusastim sljepočicama, time da ima skraćenu ali jasnu lučastu brazdu na bazi vratnog štita, jače svedenim i velikim napolje prominentnim stražnjim uglovima u vratnog štita, svedenijim, na plosi ne sploštenim krilnim pokrovcima, u kojih je bazalni rub na ramenima uglato izrezkan te čini manje-više jasne, sitne zupčiće. Od *Tr. bosnicus*-a Gangelb. lako se razlikuje jako svedenim tijelom, kraćim pipaljkama, u koje je osobito treći članak manje opružen, krilnim pokrovcima, koji su više svedeni, kraći, ovalni, grublje i dublje prutani; od *Tr. alpicola* se razlikuje krilnim pokrovcima, koji su manje okrugli, uglatim bazalnim rubom u njih, oblikom i skulpturom vratnog štita, mnogo manjim vitkim penisem; od *Tr. Priapus* Dan. razlikuje se osobito većim, jako prominentnim stražnjim uglovima vratnog štita i grublje prutanim krilnim pokrovcima, koji su jače svedeni, kraći i šire ovalni te tanjim sitnim penisem i t. d.

Vratni štit slabo je srcolik, nešto širi nego li je dug, postrance sprijeda slabo zaokružen da se veoma postepeno, gotovo pravocrtno i malo suzuje do stražnjih jako napolje izmiljajućih stražnjih uglova, na bazi jedva uži nego li na prednjem rubu a izmegju stražnjih uglova ima umjereno duboka, jasnom lučastom brazdom ograničena bazalna jamica. Drugi članak pipaljice bitno je kraći od trećega a dug kao četvrti.

Penis, gledajući ga dorzalno, skoro jednako širok, prema vrhu polako i malo suženi desni rub manje proširen i s toga je asimetričan. Duljina 4·0 *mm.*

Južna Bosna. U alpinskom području Treskavice planine kod Trnova na rubu sniježnih poljana zajedno sa *Trechus bosnicus* Gangelb. i sa *Trechus Priapus* Dan.; veoma rijedak.

4. ***Deltomerus*** (s. str.) ***bosnicus*** n. sp.

♀ Nigropiceus, pedibus rufis, antennis rufopiceis. Caput magnum, oculis sat prominentibus, punctis magnis, profundis, piliferis instructum. Prothorax longitudine paulo latior, antrorsum modice rotundato-ampliato, ante basin coarctato, angulis anticis productis, anguste rotundatis, angulis posticis acutis, extus prominentibus, impressionibus basalibus latis et profundis punctisque magnis piliferis instructus. Elytra prothorace latiora, subconvexa, haud depressa, striata, interstitiis omnibus subconvexis, subtiliter punctatis punctisque magnis piliferis subseriatim instructis.

Subtus subtiliter et parum punctatus, segmenta ventralia tria posteriora punctis nonnullis subtilibus piliferis ante marginem posteriorem transversim seriatis instructa. Long. 12·0 *mm.* ♂ ignotus.

Bosnia meridionalis. In montibus prope Sarajevo.

Deltomero Werneri Reitt. corpore multo majore et latiore, prothorace multo latiore, ante basin coarctato, angulis anticis productis et anguste rotundatis, angulis posticis acutis, extus prominentibus, impressionibus basalibus profundioribus, elytris convexis, haud depressis facile distinguendus.

Uslijed obilnih dlakastih piknjica u svim pretincima krilnih pokrovaca srodan je sa *Deltomerus Werneri* Reitt. sa Kavkaza (Wiener Entom. Ztg., XXV. 1906., str. 31.) ali mu inače nije sličan. Mnogo je zdepnastije gragje, veći, širi, a krilni pokrovci osobito su otraga svedeniji te se ne može sa *D. Werneri* nikako zamijeniti. Ne naliči ni drugim vrstama *Deltomerusa* a sjeća više na velikog *Patrobusa.*

Crnkasto je smegje smolaste boje, noge su svjetle, crvenkasto smegje, pipaljice tamnije, glava prilično velika, otraga jako proširena jako izbočenim očima i dubokim čeonim brazdama, koje sežu do očiju te su provigjene velikim, dubokim dlakastim piknjicama, kojih ali na sredini nema, otraga prilično duboko usukana partija oko vrata prilično glatka. Vratni je štit nešto širi od glave s očima, nešto širi nego je dug, u prednjoj trećini je najširi, sprijeda umjereno izokružen a ispred oštrih, napolje okrenutih otražnjih uglova plilično je jako zatonasto sužen (te ovi prema tome nisu kusasti), na bazi jedva je uži nego na prednjem rubu sa jasno izvučenim, usko zaokruženim prednjim uglovima; gornji dio vratnog štita ima velike, duboke, na plosi manje i rjegje dlakaste piknje. Bazalni utisci na vratnom štitu su veliki i duboki, prilično fino piknjasti. Pokrovci krila osobito su otraga mnogo širi nego li vratni štit, jasno svedeni, te opadaju prema postranomu rubu i vrhu mnogo strmlje nego u ostalih poznatih vrsta *deltomera* a ramenice su izobljene u poznati lûk (kao u *D. Werneri),* prilično su duboko prutane, imaju lahko svedene pretince, koji su na šagrinovanom dnu sitno piknjasti te imadu osim toga nepravilan red odaljenih ali ovećih, dlakastih piknja.

Dônja strana: Prsa su fino ali manje gusto piknjasta, sterniti imadu samo postrance piknje na fino šagrinovanom dnu, koje se postepeno gube, tri predzadnja sternita imadu poprečni niz finih, dlakastih piknjica pred stražnjim rubom, zadnji sternit ima na rubu vrška s obje strane sredine tri veće, ubodene, dlakaste piknje.

Bosna: U brdima oko Sarajeva. Jedini dosele poznati komad našao sam u većoj hrpi kukaca, što ih je 1907. sabrao neki šumar u raznim planinama okružja sarajevskog. Žalibože on se ne sjeća, na kom je mjestu taj komad nagjen.

Vrsta *Deltomerus* je nova za Bosnu i Hercegovinu a valjda i za čitav Balkanski poluotok jer je pod imenom *Deltomerus paradoxus* od mene uspostavljena podvrsta *Paradeltomerus*-a sa Šardaga u istočnoj Albaniji (Sitz.-Ber. d. kais. Akad. d. Wiss., Wien) po svoj prilici posebna vrst.

5. ***Hoplia Herminiana*** n. sp.

Hoplia farinosae L. similis, insertione tarsorum anticorum, unguiculis posticis subtus haud canaliculatis, elytris pedibusque (etiam in ♀) semper nigris, prothorace longius et erectius crinito corporeque minore; ab *Hoplia parvula* Kryn. corpore majore, latiore et convexiore, prothorace multo longius et erectius crinito, elytris setis crassioribus instructis, minus confertim squamulatis squamulisque multo minus argenteo-metallescentibus distinguenda. *Hopliae flavipedis* et *Hopliae dilutipedis* habitu, ab *H. flavipede* magnitudine pediumque colore, ab *H. dilutipede* unguiculis posticis simplicibus, haud fissis, pedibusque nigris divergit. Long. 9·0—10·0 *mm.*

Tarsi antici in ♂ et in ♀ ad basin dentis apicalis tibiae inserti (ut in *Hoplia parvula* Kryn.).

Bosnia merid., Herzegovina or.

Dosta naliči srednje velikim egzemplarima od *Hoplia farinosa* L. ali se od njih razlikuje gragjom prednih nogu, pomanjkanjem žlijebi na papcima stražnjih nogu, konstantno tamnocrnim, svjetlije zeleno ljuskastim krilnim pokrovcima, time da su i u ♀ uvjek tamno crne noge, dulje i jače odignutom dlakom na vratnom štitu te time, da je poprečno manja. Zavoj prema tarzu prednje goljenice nalazi se u oba spola na bazi okrajnog zupca, kao u *Hoplia parvula* Kryn. (*pollinosa* Er.). Od ove se vrsti razlikuje *H. Hermimana* time, da je znatno veća, da ima šire i svedenije tijelo, znatno dulje i razrožnije dlake u vratnog štita, jasnije, grublje četine, regje poredane ljuske te slabijim kovnim (srebrenastim) sjajem, osobito s donje strane. Po habitusu ne naliči *H. parvula* a mogla bi se tek zamijeniti sa *H. farinosa*

Duljina 9·0—10·0 *mm.*

Po konturama tijela i po oblini naliči *H. Hermimana* najviše na *H. flavipes* i *H. dilutipes*, ali se od obojice lahko raspoznaje tamnocrnim nogama a od prve osim toga time da je znatno veća, od potonje time da papci u stražnjih nogu nisu rascijepani.

Južna Bosna i istočna Hercegovina, na visokim šumskim livadama u julu (Ivan planina, Kalinovik, Čelebić, Čemerno) najprije nagjena od moje supruge na Ivanu i njoj namijenjena.

6. ***Hoplia stenolepis*** n. sp.

Hopliae nigrinae Reitt. affinis, corpore multo minore, convexiore et magis coacto, elytrorum impressionibus multo subtilioribus, tuberculis humeralibus et apicalibus multo planioribus, squamulis piliformibus longioribus et angustioribus, superne ubique conformibus (nec ad prothoracis latera nec ad elytrorum basin et apicem dilatatis) distinguenda. Long. 5·0—6·0 *mm.*

Albania merid. prope „Valona“ a dom. dr. Carolo Patsch detectus.

Spada uslijed toga što su papci zadnjih nogu pred vršKom urezani i što su ljuske dlakaste u grupu *Hoplia nigrina* Reitt. ali se razlikuje od nje i od njene varietete *subaurina* Reitt. time da je manja, da ima drugi habitus, da su u oba roda noge tamnocrne, ljuske relativno mnogo manje i tanje, da je genitalni aparat u ♂ nešto različan. Tijelo je i u ♂ i u ♀ jednako izobljeno, a osobito u ♂ izobljenije i kraće nego u *H. nigrina* ♂, utisci su u krilnih pokrovaca mnogo slabiji, čivulje na ramenima i pred ovršKom krilnih pokrovaca su mnogo plosnatije. Vratni štit i krilni pokrovci odjeti su prilično gusto i jednolično svjetlozelenim, duguljastim, dlakastim ljuskama; *pygidij* i *tergit* pred njime gusto su pokriti duguljastoovalnim (u *H. nigrina* kratkoovalnim) zlatolikim ljuskama. Dlaci slične ljuske na gornjoj strani nešto su dulje i tanje nego u spomenute vrste i svuda jednolike, dočim se u *H. nigrina* prema pobočnim rubovima vratnog štita i prema bazi i vrhu krilnih pokrovaca postepeno proširuju. Donja je strana kao u vrste, kojom je prispodabljamo, zaodjeta gustim svjetlozelenim, širokoovalnim ljuskama zlatnoga sjaja. Penis je vitak, sitan, paramere se u trećini prema apeksu po duljini stiču (u *H. nigrina)* relativno deblji, parameri se stiču nešto iza sredine. Duljina 5·0—6·0 *mm.*

Sjeverozapadna Albanija. Našao g. dr. Carl Patsch, kustos zem. muzeja u Sarajevu, kod Valone. Živi na grmlju kupine na žalu. (Winneguth, 1908.)

Hoplia nigrina Rttr. nalazi se često kod Valone (Kjore, Šen Tanas, Wgth 1908.). Sve ♀♀, koje odanle imamo, imadu crvene noge te idu većinom u var. *subaurina* Reitt.

7. ***Hoplia auriventris*** n. sp.

Castanea, superne squamulis brunneis, elongatis sat confertim et aequaliter obsita setisque parvis sparsim instructa. Subtus et in pygidio squamulis latis, rotundis, laete auro- et argenteo-metallescentibus densissime obtecta, pygidio setis albidis erectis sparsim instructo; pedibus rubro-brunneis, femoribus squamulis elongatis aurometallescentibus instructis; unguiculis posticis ante apicem incisis.

Ab *Hoplia brunnescente* Reitt. squamulis latis rotundis, laete auro- vel argenteo-metallescentibus subtus et in pygidio dense obtecta divergit. *Hopliae dilutipedi* Reitt. simillima et proxima, corporis colore castaneo, capitis, prothoracis et elytrorum squamulis elongatis, brunneis distinguenda. Long. 8·0 *mm.*

Serbia or. Prope Požarevac a dom. M. Hilf specimen unicum inventum.

U zbirci zem. muzeja u Sarajevu ima krasan egzemplar hoplije iz Požarevca u Srbiji, koja je valjda nepoznata ♀ *H. brunnescens*, što ju je Reitter po jednom ♂ iz „srednje Evrope" opisao. Čini se da Reitterov opis pristaje na ovu hopliju iz Požarevca, samo što je u ove pigidij i sva dônja strana pokrita gusto okruglim, velikim, živahno zlatno i srebreno sjajnim ljuskama, dočim Reitter za *H. brunnescens* veli:

„Pigidij i trbuh fino dlakast, a izmegju toga, umjereno provigjen manjim a na trbuhu većim ovalnim zlatnim ljuskicama" te uvršćuje svoju *H. brunnescens* pod protustavku 2″ („dônja strana i pigidij pokriti uskim, tankim, sivozelenim ljuskama, rjegje lahkog kovnog sjaja i u rijetkim slučajevima imade na pigidiju i trbuhu izmegju temeljnih dlaka umiješanih zlatnih ljuskica; prsa nisu nikada uriješena okruglim ljuskama").

Prema tome valja držati, da je požarevačka hoplija druga, dosele neopisana vrst. Ona se po ljuskama pigidija i donje strane, po veličini, konturi tijela i t. d. posve slaže sa *H. dilutipes* Reitt., ali se od nje razlikuje bitno inakim načinom ljusaka na gornjoj strani i kestenastom bojom. Prema tome ima *Hoplia auriventris* na gornjoj strani ljuske kao *H. brunnescens* Reitt., a na dônjoj strani kao *H. dilutipes* Reitt. te

se od vrsta IV. grupe Reitterove lako razlikuje po ovim obilježjima: tamno je kestenasta, cijela gornja strana prilično gusto i jednoliko provigjena smegjim, duguljastim, otraga šiljastim ljuskicama, a osim toga (osobito po rubovima) svjetlijim četinjama. Pigidij i čitava dônja strana odjeveni su velikim, skoro okruglim, živahno zlato- i srebrosjajnim gustim ljuskama, a osim toga pigidij rijetkim, odstojećim, bijelim četinjama. Noge crvenkasto-smegje, kraci odjeti rijetko dugoljastim zlatnosjajnim ljuskama. Papci u stražnjih nogu pred vrškom urezani.

Duljina 8·0 *mm.*

Kod Požarevca u Srbiji sa *H. dilutipes* Reitt., nagjen od g. M. Hilfa.

8. ***Otiorhynchus kopaonicensis*** n. sp.

Otiorhyncho moesto Gyll. similis, oculis majoribus, multo planioribus, parum prominentibus, rostro paulo longiore et angustiore, apicem versus magis angustato, sulcato, ante apicem subcarinato, ante basin haud transversim-impresso, prothorace ubique granulato antennisque nigris, multo crassioribus, funiculi articulis omnibus brevioribus, exterioribus multo magis transversis, longitudine duplo fere latioribus tarsisque nigris distinguendus. Long. 7·0—7·5 *mm.*

Serbia merid. occ. In regione alpina montis „Kopaonik" prope Novipazar a Dom. O. Reiser inventus.

Vrlo je sličan sa *Otiorhynchus moestus* Gyllh. [1]), a od njega se razlikuje nešto većim, mnogo sploštenijim očima, nešto duljim i užim, prema vrhu nešto jače suženim, od glave neodjeljenim prijekom brazdom a samo prema vrhu cjevčastim rilom te vratnim štitom, koji je na plosi zrnast [2]) i mnogo debljim pipaljicama. Svi članci funikula su kraći nego u *O. moestus*-a, osobito prvi, izvanji su mnogo više ispriječeni, skoro dvaput širi nego su dugi, batak je mnogo deblji. Pipaljice, noge i tarzi su jednako crni (u *O. moestus*-a su pipaljice manje-više crvenkaste, tarzi crveni). U ostalom se slaže i veličinom sa vrstom, kojom prispodabljamo, samo su prednji kraci u opće tuplje nazubljeni. Duljina 7·0—7·5 *mm.*

Jugozapadna Srbija. Na visu planine Kopaonika kod Novog Pazara sabrao je gosp. kustus O. Reiser više komada.

9. ***Otiorhynchus (Tournieria) veluchianus*** n. sp.

Otiorhyncho lubriculo Faust affinis et similis, corpore magis coacto, rostro angustiore, apicem versus leviter angustato, oculis majoribus, minus prominentibus, elytris multo brevioribus, lateribus fortius rotundato-ampliatis, multo densius pilosis, antennis longioribus, gracilioribus, earum articulis exterioribus multo magis elongatis corporeque minore; ab *Otiorhyncho (Arammichno) bisphaerico* Reiche *(expanso* Reitt.) tibiis ad apicem bilateraliter haud dilatatis extusque haud crenulatis, subpilosis, corporis colore nigro, prothorace elytrisque minus rotundato-ampliatis, prothorace subtransverso, elytrorum tomento breviore et densiore, antennarum articulis exterioribus elongatis etc. distinguendus. Long. 6·5—8·0 *mm.*

Graecia septentrionalis. In monte „Veluchi" prope Karpenision a me inventus.

Najbliži je i sličan *Otiorhynchus*-u *(Tourneria) lubriculus* Faust, a razlikuje se od njega zdepnastijim tijelom, osobito kraćim, postrance jače izobljenim krilnim pokrov-

[1]) Za prispodobu mi služe egzemplari sa *Val Vesubio* u južnim alpama iz zbirke Daniel.

[2]) Zrnca su brazgasta.

cima, pruženim, duljim pipaljicama, osobito mnogo duljim trećim člankom funikula, užim rilom, koje se sprijeda jasno suzuje a od glave je nešto odijeljeno, većim, jače spljoštenim očima, gušćim dlačicama, koje su u pretincima krilnih pokrovaca poredane u nejasne četverostruke redove (u *lubriculus* su dvostruki redovi), manjim zupcima u krakova, manjom veličinom i t. d.

Sjev. Grčka. U planini Veluchi kod Karpenisiona našao sam ga ponajviše sâm. U Krüperovoj zbirci, koja se nalazi u zemaljskom muzeju u Sarajevu, ima egzemplara od *Ot. veluchianus* iz Veluchi, koje je Faust označio kao „*Tournieria* n. sp.“.

Opaska: *Otiorhynchus bisphaericus* Reiche uvršten je netočno u Catal. Col. Eur. megju tournerije. Ova se vrsta po točnom i opširnom opisu Reichovom (Annal. Soc. ent. France, 1857., ser. III., sv. V., str. 692.—693.) posve nesumnjimo daje prepoznati, osobito po obliku tijela, po smeđoj boji, relativno dugim dlakama krilnih pokrovaca i po kratkim izvanjim člancima funikula u pipaljica (u ♂ jedva dulji nego široki, u ♀ poprečni). *Otiorhynchus (Arammichnus) expansus* iz sjeverne Moreje, što ga je Reitter opisao (Deutsche ent. Zeitschr., 1884., str. 84.) identičan je i po egzemplarima, koje sam sabrao kod Atene i koje je Reitter označio kao *Ot. expansus* i po egzemplarima iz Krüperove zbirke iz okolice Atene sa *Ot. bisphaericus* Reiche.

Od *Ot. (arammichnus) bisphaericus* Reiche *(expansus* Reitt.) razlikuje se *Ot. (Tourneria) veluchianus* prema tome već po karakteru turnerija (osobito po gragji, dlaci i skulpturi cjevanica), po crnoj boji, plosnim, mnogo kraćim krilnim pokrovcima, opruženim izvanjim člancima pipaljica i t. d., te se njemu ne može nikako uporediti.

10. ***Sciaphobus paliuri*** n. sp.

Sc. caesio Hampe simillimus et proximus, ab eo rostro angustiore et paulo longiore; oculis multo magis prominentibus; prothorce sat angustiore, subtransverso, lateribus subrotundato, aequalius squamulato; elytris in ♂ longioribus, longius angustiusque acuminatis; antennis tenuioribus, articulis exterioribus longioribus; femoribus simplicibus, haud dentatis distinguendus. Long. 3·5—4·0 *mm.*

Montenegro occidentalis, prope Virpazar a me inventus.

Veoma sličan *Sc. caesius*-u Hampe i najbliže mu srodan, razlikuje se od njega oduljim, jako od glave odijeljenim rilom, koje je prispodobiv ga sa zatiokom uže, jače izbočenim očima, nešto dužim i bitno užim, slabo ispriječenim a na plosi slabije svedenim i postrance slabije izobljenim te jednomjernije ljuskastim vratnim štitom, u ♂ duljim, opruženim, otraga odulje i použe otegnutim pokrovcima krila, tanjim pipaljicama i bitno oduljenijim člancima u njih te time, da na kracima posve fale zupci. Dlaka kao u *Sc. caesius,* ljuske većinom smeđasto- ili sivo-zelene, rjeđje svjetlo-zelene i manje guste nego u *Sc. caesius,* uslijed česa se ogoljele točke nejasnije ističu (osobito na vratnom štitu). Vratni štit je na plosi pravilno prorijeđjenih a postrance gušćih ljusaka. Srednja linija bez ljusaka — kao u *Sc. caesius* — fali. Noge crvenkasto-smeđje, kraci sa zelenkastim ljuskama su u dobro dozrelih egzemplara tamniji, pipaljice jednomjerno smeđje. Duljina 3·5—4·0 *mm.*

U jugozapadnoj Crnoj Gori kod Virpazara na Skadarskom jezeru sabrao sam ga većinom na cvatućem *Paliurus aculeatus.*

Opaska. Od ostalih vrsta, u kojih su krilni pokrovci duguljasti i dlakavi, razlikuje se veoma jasno po rilu, koje je, sravniv ga sa zatiokom, veoma usko te veoma prominentnim očima.

Суза у народној пјесми.

Суза је нешто величајно, свето. Она је одвирак наше радости или туге и нијемо слово, које говори често пута гласније и јасније од ма каке ријечи „Куд ће суза, већ на око,“ — вели наш народ, кад си нашао сродну душу, која познаје твоје жеље и осјећаје. У њој је неки неодољиви чар, нека милина. И наш неумрли Томић славећи заносном пјесмом свој родни крај, свој завичај, испоређује његову љепоту са милином материње сузе, велећи му:

Пун си чара и милина,
Као суза материна,
Када љупко мили ван.

Има сузâ радосницâ и жалосницâ. Суза туге величајнија је од сузе радости, а често пута она је тако драгоцјена, тако отајна, те нам се причиња, да то нијесу сузе, већ да блиста драго камење пред нама.

Ко се не сјећа сузâ, што их проли несретна Агара, онда јадна мајка Макабејка и плача пророка Јеремије, који кличе (гл. 9.): „О да би глава моја била вода, а очи моје извори сузни, да плачем дању и ноћу за побијенима кћери народа својега!“ — Сјајне ли су сузе Богородичине, топле ли сузе Моникине, а тешка л' бијаше суза Петрова, која — како легенда вели — остави на лицу његову, кад је затајио Криста, дубок траг, док Маргарита Кротонска не преста никад ронити суза. — Одиста је значајна она: „Сузе су тако лијепе, да их само ваља ронити“.

И свјетска повијест могла би нам много причати о сузи. Често потреса она срцем, које иначе не бијаше кадро ништа друго ганути. Суза, што је дрхтила у оку Ветуријином, ганула је одлучно срце Коријоланово и спасла Рим, а сузе Периклове, што их роњијаше, кад му умрије најмилији син Парал, дирну срце нехарна му народа, те му овај даде опет пријашњу част и опрости му глобу, којој даде повод што луда заслијепљеност што гадне сплетке сићушних душа. — Блиставе ли су сузе несретне и дивне Лукреције, које се попут бисера просуше као врућа молба за спас пред дивљом похотом, не постигнувши свога циља, а и сузе толиких других велебних појава, што нам забиљежи дивна Клио!

Није за то чудо, што су највећи умјетници и пјесници настојали приказати љепоту и моћ сузе, те се пред нама ниже цијело число ремек-дјела, на којима нам је она необично живо и вјерно приказана. Ту се особито истичу слике и кипови, на којима су нам приказане сузе Каулбахове Богородице, онда Мандаљене покорнице, а од свију умотворина готово је најдирљивија латеранска „Pietà“. — Дивити се мораш, коликом је вјештином урунио велики хрватски умјетник Рендић сузу у око

оној сеоској моми на Перковчеву гробу, те ти нијем стојиш и зуриш у зеницу њезина ока и нехоте чекајући, кад ли ће да се обори с њега суза тешка и топла.

Тисуће пјесама свију народа и вјекова њојзи је посвећено, а пјесници натјечу се, који ће их љепше опјевати и већма прославити. Дирљиве ли су ријечи, што их говори у Витезовићеву „Oddiljenju“ господична Софија орлу, молећи га, да јој каже свршетак сигетског боја:

Свега ћу те оprат сузами мојима, —

А послије сазнавши, да је пао Гашпар Алапић, кад закука:

Сточите се вани, моје очи праве,
Да се распростpани ближња рика Драве!

Како ли су лијепе и сјајне сузе несретне Ромеове Јулије и сузе Коханове Власте! Биједну прогнанику под прозором драгине тамнице бијаху сузе ноћу први гласници, да му Власта још живи, те кличе радосно:

Ах каква искра на чело ми пала?
И опет, — опет — к'о зв'језда засјала....
Ти плачеш, ти нада мном сузе лијеш,
Ти ниси мртва сјена, ти — ти жијеш ....

Славни Гундулић пјева „Suze sina razmetnoga“, које су вјерно огледало најинтимнијих осјећаја пјесникових. А како ли лијепо опјева моћ дјевојачких суза наш старина Задранин Бараковић у својој пјесми „Драга, рабска пастирица“. Пустињак Калифронте прогањаше гајем лијепу пастирицу Драгу, а ова плачући и бјежећи пред њим зазва у помоћ божицу Диану, која је претвори у камен, из којега, гдје но бијаху очи, тече још и данас валовита ријека. — Андерсенова мајка исплака очи језеру на дно, гдје се прометнуше црним бисером. — Дивна ли је она Хеинеова: „Was will die einsame Thräne?“, којој се диже мраморни споменик у Ахилеиону! Болне ли су сузе Прерадове Лопудске сиротице и Лермонтовљеве Тамаре, а страшна ли је и жарка суза Демонова, која пали као варница биљежећи траг свој у станцу камену!

*

И наша народна пјесма — макар да не може бити говора о њезиној плачљивости, јер ју већином испуња дух одважности и јунаштва — сачувала је сузи лијеп спомен. У њој се готово увијек суза рони, како показују стихови:

Сузе рони љепота дјевојка,

или:

Сузе рони низ бијело лице.

Исти израз чује се и у бугарској пјесми:

Платно ми ткајет и слзи ронит. (Јастребов, 51.)

Гдјешто се суза љева, гдјешто просипа. Често пута нађе се у пјесми овај стих:

Књигу штије, грозне сузе лије.

или:

Па од лица сузе просипаше.

Чује се често и сузама пролити, на пр.:

Липа Маре сузама пролила.

Кад неко читајући плаче, вели се кадшто:

И досад су књиге долазиле,
Ма их нисн сузам поливао.

Момак куне невјерну мому:

Колико воде попила,
Толико суза пролила! (Вук, I. 296.)

Кад неко горко плаче, каже се:

Суза сузу сустиже, и
Суза сузу стизат не престаје (Вук, Пословице.)

Још се чује, да суза натапа, и да се сузом залива (цвијеће, лоза и др.) Када неко одједном јако заплаче, вели се:

Грохнуше му сузе низ образе, (Mat. Hrv., III. 509.)

или:

Низ образ је сузам оборио,

или:

Удрише му сузе низ образе.

Дјевојачке су очи два бистра кладенца (Вук, I. Овчар и дјевојка), а дјевојачка суза зове се кићено бисером, па кад дјевојка плаче, употребљује народни пјесник красну метафору:

Из очију ведар бисер труни.

Љепше слике и кићенијег израза за плач не ће се јамачно наћи ни у којој другој поезији. Слуга пита свога газду:

Што је теби, мио господаре,
Те ти рониш сузе од образа?

На то га тјеши:

Утр' сузе од бијела лица!

Сузе су готово увијек грозне, н. пр.:

Књигу штије, грозне сузе лије.

Тај је израз познат већ у старим бугарштицама, кано што показује стих:

Грозне сузе пролила низ румено лишце своје. (Богишић, 50.)

Кадикад су сузе жалосне, н. пр.:

Жалосне га сузе пропануле. (Вук, II. 8.)

Почесто се чује у пјесми присподоба: плакати као и дјевојка. Млада нева за мртвим мужем —

Она кука као кукавица,
А уздише кано удовица,
Пишти, плаче кано и дјевојка.

Заљубљен момак вели својој мајци, да ће се попети пред кућом дјевојачком бадему на гране те закукати кано кукавица, превијати кано ластавица, уздисати кано удовица, заплакати кано и дјевојка, не би л' му се дјевојачка мајка смиловала. (Вук, I. 359.)

Највише плаче дјевојка и мајка, што се лијепо види из ове пјесмице, која се пјева, кад изведу сватови младу:

Мучи, не плачи, душо дјевојко,
Твоја ће мајка већма плакати,
Већма плакати, тебе жалити,
Кад твоје друге на воду пођу,
А л'јепе Руже на води нема,
Ни л'јепе Руже ни воде хладне. (Вук, I. 241.)

Како и љубав има своје сузе, свједочи нам ова пјесмица. Момак је уснио, да је по драгиној авлији трава никла, по трави чудна роса пала, а по роси стријеле попануле. Драга му тумачи сан овако:

Што је трава по авлији никла,
То су јади и твоји и моји,
Твоји за мном, а моји за тобом.
Што је роса по трави попала,
То су сузе и твоје и моје,
Твоје за мном, а моје за тобом.
Што су стр'јеле по роси попале,
То су косе и твоје и моје,
Твоје за мном, а моје за тобом. (Вук, I. 640.)

Љубав спрам драге преноси често момак на који други предмет у њезиној близини. Тако дилбер Алија (Вук, I. 648.) шаље сокола драгој под пенџер, а прије тога —

Он лице грди, сокола храни,
Он сузе рони, сокола пои.

Омиљела је дјевојчина птица голуб, којега она сузом напаја. Бријегом шетала гиздава дјевојка (Петран, 1.), а за њом јато голубова. Упита је неки делија, чиме храни и пои своје голубове, да су јој тако лијепи. А она ће:

Бисер круним, голубове храним,
Сузе роним, голубове појим.

Дјевојачке сузе до неба допиру и самому се Богу на њих ражали. Момак одговара мајци из гроба:

Није мени црна земља тешка,
Нит чамове даске додијале,
Већ су тешке дјевојачке клетве:
Кад прокуну, сва се земља тресе,
Кад уздахне, до неба се чује,
Кад заплаче, самом Богу жао. (Topalović, Tamburaši, 64.)

У Илићевим „Slavonskim običajima“ (263.) још је јача моћ сузе, јер дјевојачке клетве:

Кад прокуну, земљица се тресе,
Свака суза у земљу пропаде
Три аршина, да би их не било!

Једна Стојановићева (287. стр.) под насловом „Грјехота“, у којој је исти мотив, свршава овако:

Гдјегод кане суза дјевојачка,
Гдјегод кане, земља се распане
И повене зелена травица.

Чује се у нашем народу и ова хиперболична:

Ах кад би ове сузе
На камен падале,
Тај камен би се распо
На двоје, на троје.

Чини ми се, да је то пријевод неке стране пјесме, но тај мотив познат је у више народних литература. Сачуван је и у нас у овој Кукуљевићевој пјесмици (Nar. pjev. puk. hrv., 172.), што ју је прибиљежио у Цверидорфу у Дôњој Аустрији међу тамошњим Хрватима, а гласи:

Туге, моје туге! Али моје туге На камен спадале,
Да су моје туге, Јесу јако тешке: Камен би разбиле
Как су туге друге, Кад би само мале На маково симе.

Ту ријеч „сузе“ замјењују „туге“.

Красан мотив за умјетнички кист и длијето пружа нам овај призор. Кад је Бановић Секула (Mat. Hrv., I. 76.) хтио поћи на позив султанов у Стамбол, одвраћале га од тога његове сестре, јер да ће лудо погинути. Ухватише му коња за дизгин, те:

Циче ове као љуте змије,
Од очи су сузе оборише,
Љубе брата у бијеле руке,
Па му руке сузам натапале,
А жутијем косам утирале . . . .

Суза дјевојачка има чаробну моћ, јер је њоме дјевојка ублажила планинскога змаја, те ју овај пуштэ њезиној мајци. (Вук, I. 189.)

„Од раја дјевојка“ (Hrv. nar. pj. Mat. Hrv., I. 43.) ганула је сузама трн анђела, који јој услишаше молбу, те одоше Богу по пакленске кључеве, да ослободе њезину мајку.

У Вуковој (II. 9.), Матичиној (I. 29. и 30.) и Беговићевој (25. стр.) збирци има пјесма о сестри, која моли Бога, да је посјете браћа, не знајући, да су ови већ поумирали, и како се Бог на њезине сузе смилова, те посла два анђела, да ископају из гроба и оживе најмлађег јој брата, да је посјети.

Љубав између сестре и брата обично се сузом очитује. У Вуковој пјесми „Болани Дојчин“ (II. 78.) сједи сестра јела брату више главе —

Рони сузе низ бијело лице,
Те је брату лице покапала . . .

А у Петрановићевој пјесми „Змај огњени Вуче“ и цар из Стамбола, гдјено над болним Гргуром бдије Љуба му Анђелија, пјева пјесма:

Објема се рукам поднумила, Суза паде на господско лице,
На бешику наслонила главу, Господару слијепац-Гргуру,
А погледа господара свога, Топла суза њега опржила
Сузе проли низ бијело лице, И њега је одмах пробудила.

Исти мотив са крепчијим изразом има у једној арнаутској пјесми. Над братом, који спаваше, плакала је сестра. Њезина суза паде на братово лице, а овај се тргне и пробуди, мислећи, да га је гром опалио.

У збирци народних бугарских пјесама, што је сабраше браћа Миладиновци (Блгарски народни пѣсни, стр. 194.) има пјесма о краљу Матлији (Матији), који допанувши турског ропства мораде одабрати троје: или се потурчити, или се објесити или се дати жив спалити. На наговор својих сестара одабра он ово пошљедње, јер му сестре обећаше сузама ватру угасити. И одиста, кад га је пламен почео одасвуда захватати,

„Му дойдо'е 'си три сестри,
Вишна Бога помолиле,
Дробни слдзи зарониле.
Ми повеа силенъ ветаръ,
Ми зароси ситна роса,
Ми потече силен порой,
Силенъ оганъ ми угасна,
Курталиса Краль Матліа.

У Вуковој првој књизи има пјесма „Драгојло и Смиљана“ (бр. 512.), у којој заљубљена дјевојка сузом пробуди нежењена момка, а та суза има толику моћ, да се овај одмах заљуби у дјевојку. Спавао под јабланом Драгојло, а у то се прикраде Смиљана,

Те се попе јаблану на гране,
Одрони се суза од образа,
Она паде Драгојлу на лице,
Драгојло се диже иза санка:
„Јао мене, до Бога милога!
Ведро небо, грозна киша пада!
Нит сам жењен, ни ћу се женити,
Док не узмем Смиљану дјевојку!“

Највећу моћ имају сузе мајчине, јер „кад мајка плаче, истина је“ и „мајчина суза растапа камење“. Плакала мајка непрестано за сином. То се Богу ражалило — јер „мајчина суза и Богу је тешка“, те посла два анђела, да откопају дијете и да га носе његовој матери. Кад јој га донесоше, упита га она, што му је мокра кошуљица и у руци свијећа без стијењка. Али јој синак одговори:

Не питај ме, моја мила мајко,
Што ј' на мени росна кошуљица,
То су мајко, грозне сузе твоје;
Што ј' у руци св'јећа без стијењка,
То је, мајко, твоје уздисање.

Ова је пјесма отиснута у Рајковићевој збирци год. 1867., но има пуно опширнија иначица у пј. 26. прве Матичине књиге.

У шкандинавској народној поезији сузе за умрлим сметају такођер овому мир у гробу, а исто тако има примјера и у једној њемачкој пјесми са насловом „Vorwirt“. Мртвац из гроба моли јахача, да тихо јаши крај његова гроба, и да поручи његовој љуби, нека својим плачем не руши његова мира и нека му довече донесе нову кошуљу, јер да му је ова од њезиних суза сва мокра. (Erk. Böhme: Liederhort 1.)

Покојни Никола Тординац забиљежио је у својој збирци хрватских народних приповиједести и пјесама из Босне и лијепу пјесму о мајци браће Морића, који бијаху зулумћари, те су зато и страдали. Народни пјесник не ће дашто да још јаче уцвили мајку њихову, те баш сузе њезине спасавају несретну дјецу. Како ли је дивно умио народни пјевач приказати онај дирљиви моменат, гдје очајна мајка вапи помоћ:

Кад је прошла кроз Коваче,
Све Коваче расплакала;
Кад је прошла испод Барца,
Све је Барце раздрмала.
Скупите се млади Барци.
И Мориће избавите,
Морић-мајку утјешите.

Кад је дошао из Караокана књигоноша мајци Краљевића Марка, затекао ју гдје плаче:

На студен се камен наслонила,
Студен камен сузама полива. (J. Filipović, 454.)

Вративши се Јанковић Стојан из ропства цариградскога и дошавши у свој виноград нађе ондје своју стару мајку, о којој народни пјесник — хтијући, да што боље оцрта биједу и тугу ојађене матере, — којој се снаха преудаје, вели, да

Косу реже остарјела мајка,
Косу реже па виноград веже,
А сузама лозицу залива. (Вук, 3.)

У једној иначици, што се пјева у хрватском Приморју, нађе син мајку у цвјетњаку међу ружама, гдје

Ке ј' гојила (на име руже) сузами ј' залила,
Ке тргала, с власи је везала.

Најчешће заплачу јуначке мајке, како то показују народне пословице: „Бјежанова мајка пјева, а Стојанова плаче“ и „Јунакова мајка најприје заплаче“. У Јукић-Мартићевој збирци (II. 195.) плакала мајка за Јанковићем дванаест година:

Али сједи остарјела бака,
Стара бака, Јанковића мајка,
Код бијека, тер сузе пролива —
На камену локве начинила.

И није чудо, што наш народ створи дивну поредбу:

Грјехота је рану повр'једити,
И сиротну расплакати мајку.

Поменути већ Бараковић забиљежио је тамам прије двјеста љета народну бугарштицу о несретној мајци Маргарити, чији свршетак апострофира биједну мученицу овако:

Цвили, мајко, и жали и проливај грозне сузе,
Мајко Маргарито!
И да ти се никадаре од суз' лишца не осуше,
Мајко Маргарито!
Нит ћеш браца дозвати, нит ћеш синка дочекати,
Старице небого!

По сузама познаје се љубав, за то народни пјесник цртајући тугу за младим покојником чини обично ову разлику:

Која плаче, никад не престаје,
То је јадна Јованова мајка;
Која плаче јутром и вечером,
То је тужна Јованова сеја;
Која плаче, кад јој на ум падне,
То је млада Јованова љуба.

Читао сам сличну малоруску пјесму, у којој вели пјесник, да су сузе мајчине за сином, које никад не престају тећи, напуниле мора, сестрине ријеке, а сузе љубине да су роса, које нестане, чим се сунце јави на обзору.

Кад су млади травнички јењичари полазили у бој, опраштаху се тужно ријечима:

Наше мајке, ви нас не плачите,
Наше секе, ви нас не жалите,
Наше драге, ви нас не чекајте. (Blagajić, 22.)

Дашто да народни пјесник кадшто преокрене тај обичајни поредак, који и није увијек спрам истине.

Моћ мајчине сузе види се из овог примјера. Једном мајка зазлобила љубу свога сина (Stojanović, 249.), а овај полазећи у свијет прокле је, велећи јој, да ће јој се истом онда повратити, кад пролиста од њезиних суза сухи јавор пред кућом, а вечераће с њоме онда, кад од њезина млијека побијели црна чавка, јадна сестра његова. И гле:

Јавора је сузам заливала,
Заливала Иванова мајка,
Не би л' јој се јавор омладио,
Син се Иво у двор повратно.
Црну чавку мл'јеком напајала,
Не би л' Иво вечерао с мајком,
Из јавора младице поникле,
А из чавке б'јело перје расло,
Ал Ивана заникада к мајци.

Дао и сухо дрво пролиста од мајчине вреле сузе! Толико је јака њезина љубав.

Оне су и чудотворне, а тешко дјеци, ако су она крива мајчину плачу, јер то љуто казни Бог. У пјесми „Сиротна мајка" прича нам се, како је мајка „на преслици и десници руци" отхранила девет синова и оженила их, и како су је они послије отјерали у свијет и ради тога љуто страдали. Старица отишла у гору и сузе тамо пролијевала, кад ли јој дође на коњу делија, те је упита:

„Што ти рониш сузе од очију,
Која ти је голема невоља?"

Старица му по истини каже, а кад послије дође кући, нађе девет синова — девет каменова, девет снаха — девет кукавица.

Сузе мајчине одиста су светиња у нашем народу, јер у њима нема варке, и за то, кад се хоће коме рећи, да је поштен и честит, и да му нема ни с које стране приговора, употријебиће за њ присподобу: чист као суза материна.

Врло је значајна ова митолошка пјесмица. Умрло дијете прије крста те не могло ући у рај. Рече му рајски капиција, да оде мало напријед до трију хладних врела, те да се на првом напије, на другом умије, а из трећега да захвати воде. За тим му тумачи:

„Што с' напијеш студене водице,
Оно ти је рáна материна;
Што с' умијеш на води студеној,
Оно су ти сузе материне;
Што захватиш студене водице,
Оно ће те у рај покрстити." (Вук, VI. 308.)

Ту се храном и сузом материном спасава душа.

Најсветије су сузе Богородичине, јер плачу опћу биједу. Громовник Илија пита блажену Марију (Вук, II. 1.), што рони сузе од очију, а она вели:

„Како не ћу сузе проли'јевати,
Кад ја идем из земље Инџије,
Из Инџије, из земље проклете!
У Инџији тешко безакоње:
Не поштује млађи старијега,
Не слушају дјеца родитеља,
Родитељи пород погазили!
— — — — — — — — —
Кум свог кума на судове ћера,
— — — — — — — — — —
А брат брата на међдан зазива,
Дјевер снахи о срамоти ради,
А брат сестру сестром не дозива."

Кад су Исуса прибили на криж,

Рукама га (криж) загрлила,
Сузама га умивала . . . (Вук, IV. 337.)

А син божји умирући највише је патио гледајући је гдје она плаче, те јој болно проговара:

Теже су ми сузе твоје,
Но на крсту муке моје . . . . (Петран, I. 29.)

Како видимо, обично плаче женскиње, но има примјера, гдје момак за дјевојком „сузе рони, а године броји" и других сличних примјера, гдје се расплаче мушко, а и јуначко срце. Кад је душу пустила красна вјереница Милића бајрактара (Вук, 3.), народни пјесник дирљиво пјева:

Сви сватови грозне сузе лију,
А највише Милић-бајрактаре.

Кад је млада Гојковица донијела мајсторима ручак (Вук, II., 26. Зидање Скадра), не могаше се њезин војно, који није ријечи погазио као два старија брата Вукашин и Угљеша одавши тајну својим љубама, суздржати од плача, видећи ју, гдје ће му је ено узидати младу и зелену кули у темељ, и —

Јунаку се срце ражалило:
Жао му је љубе вјеренице,
Жао му је чеда у кол'јевци,
Гдје остаде од мјесеца дана,
Па од лица сузе просипаше.

Млада диздаруша кори удбинског диздара, што не пушта на слободу тридесет сужања, који цвиле у тамници и који су јој плачем дотужили и узбунили пол Удбине (Cepelić-Perkan: Hrv. nar. pj., 8.). Осман Самарџић жали јунака Кострешхарамбашу, те одговара Кладушког Мују, нека се кани потјере за њиме, а кад га овај не услиша, вели пјесма:

Низ образ је сузам оборио,
Врло жали Кострешхарамбашу,
И јуначке вјере утврђене. (Jukić-Martić: Nar. pj. bos. i hrv.)

Народном пјеснику и цвијеће плаче, кано на пр. „Процмилио ситан босиоче“, а врло је популарна, макар да не знам право, није ли страна поријекла, и ова:

Кад би ове руже мале
За бол срца мога знале,
Плакале би сузу коју,
Да ублаже тугу моју.

А и Марков шарац, слутећи канда смрт свога господара, рони сузе, како то свједочи она у другој Вуковој збирци, која прта смрт тога јунака, гдје се вели:

Поче њему шарац посртати,
Посртати и сузе ронити.

И Марко кадикад заплака. Кад је погубио Мусу Кесецију, те чуо за њ, да бијаше бољи јунак од њега — каже пјесма:

Кад то видје Краљевићу Марко,
Проли сузе низ бијело лице:
Јаох мене до Бога милога,
Гдје погубих од себе бољега!

Дашто да се ово не може узети дословно овако, јер и народни пјесник радо узвеличава и кити, да му говор буде снажнији и кићенији.

Једном нашли у путу „сузна и крвава Марка“. Кад је пак Марко у бунару видио свој скори свршетак,

Сузе проли, па је говорио ....

Кад видје цар Лазар царицу Милицу, како лежи онесвијештена на земљи од туге, јер јој нико на дому не остаде,

Удрише му сузе низ образе.

Сузе се лију и од тронућа. Тако, кад стиже црногорским јунацима глас о бојној слави Петра Великога, што је стече у рату с Турцима, и о миру, што га мораде склопити против своје воље с њима,

Ове гласе када разумјеше,
И владика и сви спасољупци,
Уплака се мало и велико. (Његуш, Огледало српско, 29.)

Ова пјесма биће додуше јамачно продукат музе Његушеве, што одају којекакви ситни повјесни подаци, којих не зна никада народни пјевач, но како је пјесник умио пјевати у духу народне пјесме и знајући га као добра познаваоца свога народа, вриједи нам овај примјер тамам као да је потекао из устију народнога пјевача.

И с радости навиру сузе на очи. Кад се Ајка Бајагића јуначки понијела, избавивши кћер книнског генерала и савладавши бана Задранина, и кад је на то видје лички Мустајбег, вели пјесма:

Бег проплака, потече дивојци. (Мат. Нгv. III. 522.)

У пјесми „Царевић Јован и немила мајка“ (Мат. Хрв. II. 45.) млада Анђелија чувши глас царевића Јове,

Од весеља грозне сузе љева.

У шали се суза никад не прољева нити рони, нити има у пјесми хиљених суза. Једини је ту изузетак једна пословица, што је забиљежи у свом „Народном благу“, која гласи: „Не вјеруј жени, која плаче“.

Разматрајући ове, а и многе друге примјере, видјећемо, како суза појачава естетски дојам слике, те са етичким чини врло лијеп склад. Ријетка су јако мјеста, гдје суза нагрђује или стари лице и отимље вид. У првој Вуковој књизи (329.) опомиње се удовица — дашто више у шаљивом тону:

Удовичице, голубичице,
Не рони сузе, не квари лице!

А чује се у пјесми, ако и ријетко:

Од суза јој очи исцуриле.

Сви ови примјери доказ су прирођене њежности, честита живота и фине танкоћутности нашег народа, који је и у часовима најокрутније борбе, кад је стојао непомично на крвавом међану, умио очувати топло срце за оно, што је свето и узвишено. Ни поглед на ријеке крви, којима је вјековима газио, не скамени у њему човјештва, нити га учини дивљаком и то највише за то, јер му је душу изнад бурне, очајне и хладне збиљности високо дизало танано гудало народног пјевача, који му бијаше једини тјешитељ, једини свјетователъ. Но ако се и не може и не смије — како већ споменусмо — све узети тамам овако, то су та мјеста и опет лијепим доказом, како је у нашег народног пјевача, који и није друго, него дијете свог народа, који с њиме једнако осјећа и мисли, развијено естетско чуство и смисао за крепчину пјесничкога изражаја.

Има ипак случајева, када на његову гудалу нема ни за сузе милосрђа, како нам то свједоче пјесме „Јован и дивски старјешина“ у другој Вуковој књизи, онда Хаџи-Ристићева „Правда не гине“, гдје се одиста окрутним начином кажњава женска невјера, али томе ваља тражити извор подаље од нашег народа, одакле су дошли к нама оваки окрутни и обичаји и мотиви, који су — хвала Богу — доста ријетки, а и давно им се већ замео траг.

*

Али какогод у часовима највеће туге, ресигнације или у очи животне катастрофе често заниједе уста и усане око, тако нам и народна пјесма у таковим тренутцима обично шути о сузи; пресануо је њезин вир. Несретна Хасанагиница, кад је пролазећи крај своје дјеце чула неправедан прикор свога мужа, кано да у ње нема срца за дјецу, од које ју баш отјерала Хасанагина наглост, не заплака, већ

Б'јелим лицем у земљу удрила,
Упут се је с душом раставила
Од жалости гледајућ сироте. (Вук, 3.)

Кад је мати Секулина угледала његов гроб на Косову (Богишић 67.), и она пане у истом трену мртва на земљу, а да ријечи не проговори нити сузе пусти. А биједна Косовка дјевојка, кад је превртући по бојну Косову по крви јунаке, чула, да јој је ондје погинуло све, што јој бијаше најдраже на свијету, не проли суза, већ зајада гласом пуним очаја и бола:

Јао јадна, уде ти сам среће!
Да се јадна за' зелен бор ватим,
И он би се зелен осушио. (Вук, II. 51.)

Несрећна дјевојка затомљујући сузу (Вук. 1.) враћа прстен момку, али га моли, да је не проклиње, јер је она несрећна дјевојка, која босиљак сије, али јој пелин ниче, а Алибегова љуба (Kurt, Hrv. nar. pj.) опраштa се са тихом ресигнацијом од свога војна свјетујући га, да метне у њедра груду снијега, по којој ће знати, како она за њим погиба, јер —

Како ће се она груда топити,
Онако ће њено срце венути.

Но врхунац бесузне туге јест у пјесми „Смрт мајке Југовића“ (Вук, II. 78.). На Косову је девет Југовића и стари Југ Богдан, а мајка њихова жели да има крила ластавичина, да полети онамо и да их види. Што је молила, то је и умолила и нашла их све мртве на Косову. На то завришта њихових девет коња, залаја девет љутих лавова и закликта девет соколова. Мајку то потресе, али и ту она тврда срца била. Узевши са собом коње, лавове и соколове врати се кући, и кад угледа девет удовица и девет сиротица, не проплака, већ и опет оста тврда срца, а тако оста и онда, кад је Дамјанов Зеленко ноћу стао хрзати зовући свога господара.

Истом кад су долетјела кући два гаврана носећи у кљуну руку јунакову и кад је од љубе Дамјанове сазнала по бурми, да је то рука Дамјанова, закукала је потихо:

Моја руко, зелена јабуко,
Гдје л' си расла, гдје л' си устргнута?
Ах расла си на крпоцу мому,
Устргнута на Косову равном!

Њезина мисао, коју је још пратила и соколила била помисао, како је слатко и часно за отаџбину умријети, вратила се одједном без утјехе у опустјеле дворе и у јадној жени пуче срце.

Ко да се ту — говорећи о бесузној тузи — не сјети несретнога фараона Псаменита, који не проли сузе, кад је видио, гдје му воде сина на стратиште и како му кћер мора дворити Камбизове војнике, већ проплака, кад видје свог старог пријатеља, гдје од чадора до чадора моли милостињу. Он зајада: „Несрећа моје породице тако је неисказано велика, да немам доста ријечи, да је опишем, ни доста суза, да је оплачем, но имам још нешто суза у очима за свога пријатеља, који се у старости мора потуцати од немила до недрага.“

Свакако је карактеристично, да у народној пјесми у најтежим животним олујама баш женскиње затомљује сузу, и да се у тој душевној борби — како видјесмо — често пута клоне и погиба.

Сјајан одиста примјер женскога прегарања, гдје се дух изгарајући над тихим и тешким болом диже у мирне сфере одрицања, гдје нема више ни жеље ни чежње, — а ни уздаха ни сузе . . . .

Јосип Милаковић.

Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine.

Sakupio

godine 1893. za zemaljski muzej u Sarajevu

Ljudevit Kuba.

(Sa 1 arkom nota.)

570.

Budila zora Lazara:
Ustani gore Lazare,
Tvoja se Milka udaje
Ispod tvog zlatnog prstena,
Na tvome konju alatu,
I tebe zove na svadbu!
Neka je, nek se udaje!
I ja joj šaljem blagoslov:
Koliko hljeba pojela,
Toliko rana dopala;
Koliko vode popila,
Toliko suza prolila.
Lazare, prvo gledanje.
Zar ćeš ludo prevarit,
Al' ćeš ti dragu dovesti,
Al' ćeš ti lice ljubiti?

Višegrad.

571.

Drina vodo, što si se ponila,
Što si moga dragoga zanila,
Bolji sam ti šećer ostavila,
Bolji šećer, komša u mahale;
Moj šećeru, dogji na večeru,
Komšija će svaku veče doći,
Sa daleka, kad ga put donese.

Jajce.

572.

Sunce sjaše, kiša rominjaše,
Gondže Meho djevojku vogjaše.
Kad su bili kroz goru zelenu,
Progovara gondže Mehemede:
Lahko, lahko, kićeni svatovi;
Pokisnu mi duvak na djevojci,
Valja duvak stotinu dukata,
A djevojka Šama i Misira.

Jeleč.

573.

Svu noć ja legoh, ne zaspah,
Od svoga derta golema,
Slušajuć kola u polju.
U kolu moja djevojka,
Sve moje pjesme ispjeva,
U svaku mene pripjeva,
Sve moje kite iskiti,
U svaku mene prikiti.
Kad moje ime spomene,
Vazdi se mlada osmjehne.

Jeleč.

574.

Kad tičica gorom trehne,
men' se uzdahne,
Imam dragče na daleku,
za njeg i neznam,
Ja mu pišem b'jelu knjigu,
dogji do mene,
A on meni otpisuje,
neću do god'ne,
Progje jedna, progje druga,
ne bi dragoga.

Banjaluka.

575.

Sarajlije, zlatne pamazlije,
Stambolije, hodže i hadžije,
A Plevljaci žuti uljevaci,
Čajničani table i fildžani,
Goraždani dinje i karpuze,
A Fočani noži okovani,
Jelečani sivi sokolovi,
Zagorjani krave i volovi.
Da koljemo krave i volove,
Da hranimo sive sokolove!

Jeleč.

576.

Koliko se ja zaklinjah
i preklinjah ja,
Da ne pijem rujna vina,
rujna rnmena.

Trebinje. (V. n. br. 698.)
(V. r. br. 698.)

577.

Hajde Maro, da čuvamo ovce,
Ja ću ovce, a ti ćeš jaganjce.
Nesmjem, Jovo, karaće me majka.
Ak' ukara, izbiti te ne će,
Ak' izbije, bježi dvoru mome,
Moja su ti vrata otvorena,
O pô noći kano u pô dana.

Doboj.

578.

Sad moj dragi cigar pali,
paliće ga, kako neće,
paliće ga, baš sad.
Sad moj dragi cv'jeće sadi,
sadiće ga, kako neće,
sadiće ga, baš sad!
I na cvjeće mene mami,
premamiće, kako neće,
premamiće, baš sad!

Doboj. (Kolo.)

579.

U Agana, u moga dragana,
Vezen mu je jagluk za pojasom,
Ja ga ištem, da mi ga prodade.
Il' ga dade, ili ga prodade.
Nit' ga dade, niti ga prodade.
Proklet bio, ko ga je rodio,
Trule ruke, koje su ga vezle!

Trnovo. (V. n. br. 743., 744.)
(V. r. br. 743., 744.)

580.

Poletila dva goluba

Prozor. (V. dalje r. u br. 279.)

581.

Ko j' za kolo hajd u kolo,
Ko li more, ko l' ne more,
A ja mogu fala Bogu,
A ja znadem ko ne more:
Ko se skoro oženio,
Svakog dobra poželio.
Fatajte se bjele ruke,
Poigrajte bjele none,
Gledajte se crne oči,
Ljubite se medna usta.

Nevesinje. (V. r. br. 308., 461.)

582.

Oj Lazare, na moru vozare,
Jesi l' koga prevozio,
Nisam skoro, nisam ni odavno,
Sinoć kasno kićeni svatovi,
U oči svati cijel' je djevojka,
Svatovi su čelebije Mile,
A djevojka Mara materina.
Poručuje l'jepe Mare majka,
Svome zetu čelebiji Mili,
Ne šali se s mojom ćerkom Marom,
Jer je Mara luda i nejaka.
Ako ti je Mara luda i nejaka,
Svu noć mi je na ruci spavala,
Rusa kosa ruku prežuljala.

St. Majdan.

583.

Kiša pade dolje na livade i t. d.

Mostar.

584.

Urodila višnjičica i t. d.

Mostar.

585.

Oj djevojko, majmunčiću,
U bijelu jelečiću,
Nije b'jeli, već je mavi,
Za tobom se živ pomami,
Nije u snu, već na javi.
Oj djevojko, srce moje,
Gdje ja s tobom sinoć stojah,
Ondje osta sablja moja,
Sablja moja i marama,
Ajde dušo, da tražimo,
Ako Bog da te najdemo,
Skupa ćemo dijeliti,
Meni sablja i marama,
Tebi dušo ogledalo.

Krupa. (Kolo.) (V. r. br. 989.)

586.

Tri divojke smilje posipale,
U prvome smilje i bosilje,
U drugom je vinova lozica,
U trećem je stručak bosioka.
Jedna veli, da ga pokosimo,
Druga veli, da ga požanjemo,
Treća veli, da ga upalimo.
Nisam trava da me pokosite,
Nisam žito da me požanjete,
Nisam drvo da me upalite,
Već sam ono mirisavo cviće.

Prozor.

587.

Lulju, Luka, lulju janje moje,
San te, Luka, san te prevario,
Prije tebe, nego tvoju majku.

Kalinovik. (Ukolibavka.)

588.

Razboli se plemenita Mare
Prvi danak od časnijeh posta,
I bolova tri godine dana.
I nastala četvrta godina,
Pridigla se na vaskrsenije.
Na pendžere naslonila glavu.
Jaranice crkvi prolazile,
Sa avlije Maru dozivale:
Hajde, Maro, da idemo crkvi.
Hajte, hajte, moje jaranice.
Ja ću doći do nedjelju dana,
Sa svojijeh trideset svatova,
I pred njima moga sveštenika,
Pa izvadte trideset mahrama.
Da darujem trideset svatova,
I pred njima moga sveštenika.

Kalinovik.

589.

Sanak zaspala Ajka gospoja,
U Banjojluci na desnoj ruci,
Ter mi dozivlje Kumru robinju:
Dojdi mi brže, Kumro robinjo,
Čini mi čine, Kumro robinjo,
Da mi moj beže do zore dojde.
Čine joj čini Kumra robinja,
Omrče beže u Banjojlucu,
U Banjojluci Ajci na ruci.

590.

Nujan Jovo nujna konja voda
Ispred dvora mile seke svoje.
Pitala ga sestrica Jelica:
Što mi, brate, nujna konja vodaš?
Progji me se, mila seko moja,
Ubio sam u majke jedinog,
Ište moju glavu za njegovu.
Mili brate, ti se ne prepadaj,
Ja imadem do dva, do tri sina,
Jednog dati tebe zamjeniti.
Kad u jutro jutro osvanulo,
Tri put majka sine oblazila,
Kojega bi majka pregorjela,
Pregorjela Gjorgju najmlagjega:
Ustaj, Gjorgjo, ustaj drago d'jete,
Tebe dajo u svatove zove.

Projdi me se, mila majko moja,
Ljuto mene glava zaboljela.
Opet njemu majka govorila:
Ustaj Gjorgje, ustaj drago d'jete,
Sveži glavu b'jelim burundžukom,
A srdašce svilnim trabulozom.
Usta Gjorgjo, k'onda ne ležaše,
Sveza glavu b'jelim burundžukom,
A srdašce svilnim trabulozom,
Pa on ode u podrume dônje,
S gjoge skida devet bukagija,
Na njeg meće devet dilbagija,
Zauzda ga uzdom pozlaćenom,
Podkiti ga sitnijem biserem,
Pa on ode preko polje ravno:
Čekala ga tri mlada dželata,
Jedan veli: dobroga junaka,
Drugi veli žalosna mu majka,
Treći mahnu, ods'ječe mu glavu.

Krupa. (V. r. br. 456., 544.)

591.

Sitan kamen do kamena,
Zelen trava do koljena,
Poslaše me da naberem,
Za dan za dva jedan stručak,
Za nedjelju jednu kitu,
I ta kita progovara:
Berite me, nosite me,
Ne dajte me nevjestama,
Nevjeste me ružno nose:
Je li danak, za sulufom,
A u veče bacaju me.
Već me dajte djevojkama,
Djevojke me l'jepo nose,
L'jepo nose za fesićem,
A u veče u njedarca,
U njedarca, kraj srdašca.

Ljubinje. (V. n. br. 464, 465., 921.)
(V. r. br. 465.)

592.

O djevojko, u dukata zlato,
Da te mogu rastaviti s majkom.
Možeš dragi, ako tebi drago,
Moji dvori pod tvojim čairom,
Ja ću doći, ružu zaljevati,
A ti dogji konje prepinjati.
Svi ti vrani konji nesedlani,
Za rumenu ružu privezani.

Mostar.

593.

Žuber cvjeće, beru l' te djevojke?
Ja da mene ne beru djevojke,
Od mene bi gora mirisala,
I u gori kamen stanoviti,
Na kamenu Ivo jadoviti,
Suze roni i godine broji:
Evo danas devet godin dana,
Kako prosim lijepu djevojku,
Kako prosim, isprosit ne mogu;
Cura hoće, a majka joj neda,
Majci dajem dibu nerezanu;
Majka daje seke je nedaju,
Sekam dajem dibu i kadifu:
Seke daju, braća je nedaju,
Braći dajem čohu nerezanu;
Braća daju, otac je nedaje.
Ocu dajem postole jemenije.

Travnik.

594.

Višnjica je rod rodila,
Nejma višnju ko da bere,
Izvan momče i djevojče,
I to momče ludo bješe,
U ludosti riječ reče:
Daj, djevojko, crno oko!
A djevojče žalovito,
Jedno ište, oba daje.

Jeleč.

595.

Kolika je Javorina planina!
Siv je soko prelećeti ne more,
I siv soko sanak ima u gori,
U gorici na jelovoj grančici.
A ja jadna sanka nejmam pa nejmam
U dušeku na brusali jastuku.

Višegrad.

596.

Kad Ali beg novi beg bijaše,
Djevojka mu barjaktar bijaše.
Kad su bili kroz goru zelenu,
Udara je rukom po plećima:
Čuj, djevojko, što ću tebi rjeti,
Kad budemo mom bijelu dvoru,
Ishodiće prokleta maćuha,
Iznosiće maštrafu šerbeta,
Ti je primi, ali popit nemoj.

Maglaj. (Ravna, kroz šumu.) (V. r. br. 982.)

597.

Hvalio se žuti limun kraj mora,
Što ne ima ništa ljepše od mene,
Sva gospoda šerbet pije kraj mene,
A ja neznam gdje da piju kraj mora.
Za to čula šarenika jabuka:
Ne fali se žuti limun kraj mora,
I viša sam i ljepša sam od tebe.

Čapljina. (V. n. br. 121., 122.)
(V. r. br. 121.)

598.

Trepetljika trepetala
puna bisera.

Mostar. (Svatovska.) (V. n. br. 535.)
(V. r. br. 535.)

599.

Vjetar puhnu ozgor sa gornjaka,
I nanese miris od momaka,
Od momaka i od djevojaka.
Sjutra će se momci prodavati,
Po groš momci, po solad djevojke.
A ja nemam pare ni dinara,
Da ja kupim momka i djevojku.
Ja ću prodat moju staru majku,
Pa ću kupit momka i djevojku,
Da ja vigjam, kako bećar spava.

Trebinje.

600.

Spavaj, zlato, u srmali beši,
Tvoja beša na moru kovata
Kovali ju do tri kujundžije.
Prvi kuje, drugi pozlaćuje,
Treći meće zlaćene jabuke,
Da se moje zlato ne probudi,
Sve od mraka do bijela danka,
Doklen njega ne probudi majka.
Ustan', zlato, šta si mi sanjalo,
Jesi l' što god kod tebe vidilo?
Il' angjela i b'jela goluba?
Dosta si se sada naspavalo,
Tvoja majka tešku želju ima,
Ona sada nema živa mira,
Svoje zlato oće da probudi,
I u vedro čelo da poljubi.

Žepče. (Uz bešiku.)

601.

Ne čudim se mraku ni oblaku,
Ni Vrbasu, što se često muti,
Već svom dragom, što se na me ljuti,
Što sam drugog očim pogledala.
Ako sam ga očim pogledala,
Ja ga nisam srcom sevdisala,
Sevdisala ni begenisala,
Oči voda, svukuda gledaju,
Medna usta sa svakim govore.

Zenica. (V. r. br. 473.)

602.

Odbi se biser grana od jorgovana,
I l'jepa Mara od svoga roda.
Obazri se zlato Mara, majka te gleda,
Ako bi se obazrila, svekrva neda.
Obazri se zlato Mara, babo te gleda
Ako bi se obazrila, svekrva neda.
Obazri se zlato Mara, bratac te gleda
Ako bi se obazrila, djever neda.
Obazri se zlato Mara, sestra te gleda
Ako bi se obazrila, zaova neda.

Doboj. (Svatovska.) (V. n. br. 425.)
(V. r. br. 425.)

603.

Koliko se vitri biše
i ne nadbiše.
Koliko se ugledasmo,
neuzesmo se,
A s koga je i kako je,
bor ga ubio,
Ako li je s tebe dragi,
pokajaćeš se,
Ako li je s tvoje majke,
naplakaćeš se.

G. Vakuf.

604.

Kraj Mostara ta livada zelena.

Sarajevo.

605.

Eto doli jezerce vodica,
Po njoj rasla šašika,
Po šašici maline jagode,
Čuvala ih Adila djevojka.
Otud ide delija na konju:
Salam aleč Adila djevojko!
Aleč salam delija na konju!
A boga ti, Adila djevojko,
Berul' vam se maline jagode,
Pije l' vam se jezero vodica,
Ljubi l' vam se Adila djevojka?
Pije mi se jezero-vodica,
Beru mi se maline jagode,
Ljubi mi se Adila djevojka.

Jezero.

(V. n. br. 832., 960.)
(V. r. br. 832., 960.)

606.

Kad se jangin iz mejhane pomoli,
Pred njim draga džamličak mu otvori,
I pred njime b'jele ruke promoli,
Gjela dragi na bijelu ručicu,
Pa mi skini sa mog srca mučicu,
Gdje ja neznam, gdje moj dragi danuje,
Gdje l' danuje, koju dragu miluje.
Nek miluje, i on će se kajati,
Pa će doći pod moj pendžer plakati.

Glamoč.

(V. n. br. 283.)
(V. r. br. 283.)

607.

Djevojčica vodu gazi
None joj se bjele,
A momče je s brda pita,
Pa se na nju smije:
Gazi vodu djevojčice,
Ne bi l' moja bila.
Mlado momče adžamijo,
Bi l' ti milo bilo?
Djevojčica hašasijo,
Za što bi ti bila?
Kad bih znala, mlado momče,
Kad bih tvoja bila,
Lifom bi se umivala.
Ne bi l' bjela bila,
Šećer jela, šerbet pila,
Ne bi l' slagja bila,
Ružom bi se rumenila,
Ne bi l' mirisala.

Plevlje.

(V r. br 833.)

608.

O djevojko crno oko
ne stoj prema meni,
Ja prodadoh b'jele dvore
tebe gledajući.

O junače, mlado momče,
koj to tebi reče?
O djevojko crno oko,
ne stoj prema meni,
Ja prodadoh bjele ovce,
tebe gledajući.

O junače, mlado momče,
koj to tebi reče?
Ne prodavaj b'jele ovce:
sama ću ti doći!

Nevesinje.

609.

Oj nevene, moj nevene,
Blago onom, ko te bere,
I ja bi te mlada brala,
Ali neznam, kome bi te dala,
Ja se spremam u tugjine,
U tugjine za tugjina.
Tugja majko dobra budi,
Dok ja svoju zaboravim.
Tugji babo dobar budi,
Dok ja svoga zaboravim.
Tugji brate dobar budi,
Dok ja svoga zaboravim.
Tugja sejo dobra budi,
Dok ja svoju zaboravim.

Zenica. (Svatovska.)

(V. r. br. 451.)

610.

Drag me gleda, al' me majka neda,
Podaj, majko, otiću ti sama,
Ostaviću otvorena vrata,
I odaju, gdje braća spavaju,
I čardaka, gdje mi majka spava.

Kad sam bila na avlinska vrata,
Birdem sam se pokajala mlada:
Gdje izgubi sjete materine,
A prifati brigu svekrvinu,
Da se brinem do vijeka svoga.

Trnovo.

611.

Puhni mi, puhni ladane,
Dojdi mi, dojdi, dragane,
U moju bašču zelenu,
Pod moju ružu rumenu,

Gdje no ja vezem darove,
Svakome svatu po jagluk,
A mome dragu boščaluk,
A djeveru mome maramu.

Žepče. (Svatovska.) (V. r. br. 612., 562.)

612.

Puhni mi, puhni, ladane,
U moju bašču zelenu,
Gdje no ja vezu jagluke,
Almasi svilom i zlatom,
Na moju vodu studenu,
Gdje no ja vezem mahramu,
Dadoh je dragom bajramu.

Foča. (V. r. br. 562., 611.)

613.

Od mog dvora do dragoga
Nigdi plota ni potoka,
Neg sve cmilje i bosilje,
U cmilju se sastadosmo,
U bosilju rastadosmo.
To dušmani manit bješe,
Sve potoke navratiše,
Crno trnje posadiše,
Nanese me konj zelenko
Na nečije b'jele dvore.
Djevojčica dvore mete,

Metlica joj jagle kova,
Perijana šimširova.
Djevojčico, ljepotico,
Oper meni vezen jagluk,
Progji me se, mlado momče,
Bistra voda na daleku,
Rakli safun u čaršiji.
Djevojčico, ljepotico,
— Ruke tvoje rakli safun,
Suze tvoje bistra voda,
Ogledalce žarko sunce.

Konjica. (Kolo.)

614.

Kolika je Miler bašča zelena,
I u njojzi jedna ruža crvena
Pokraj vrela a od zlata trpeza,
Na trpezi od biljura maštrafa,
U maštrafi jedna voda šljivova,
U maštrafi tri cvijeta zaljeva,

Mavi sumbul, alkatmer i ružu.
Daj mi, Bože, tri cvijeta zaljevat.
Ovi svijet brez Ahmeta tamnica,
Mujo nam je djevojačka dušica,
Mehemed je al na nebu Danica.

Trebinje.

615.

Neznaš diko, kako srce gori,
Izgorješe b'jela džigarica,
A za crnu ni pomena nema.
Čuješ mene, draga dušo moja,
Ne pij vode svakakva bunara,
Ti ne ljubi svakoga junaka,
Samo mene, jednoga dragoga.

Stolac.

616.

Djevojka je ružu brala,
pa je zaspala.

Plevlje. (V. r. br. 103.)

617.

A moj dragi jedan lafedžija,
Lafe mećeš, uzeti me nećeš,
Men' se kuneš, drugoj prsten kuješ.
Men' se fališ, po drugu se kaniš,
Meni lažeš, drugoj pravo kažeš.

Kalinovik.

618.

Bosioče moj zeleni,
Na mom srcu presagjeni,
Gdje si dragi, ti se kaži,
Moje srce tebe traži,
Od istoka do zapada,
Ja ne mogu naći draga,
Još da su mi tvoje oči,
Bile bi mi u pomoći,
Kad se prenem u ponoći,
Nagjem svoje plačne oči.

Čajniče.

619.

Košutice rosna ti si,
Gdje si bila, te si rosna,
Te si tako rosna došla?
Ja sam bila čak daleko,
Bila bratu po djevojku.
Je l' daleko ta djevojka?
Nije vrlo ni daleko:
Tri dni hoda preko polja,
A četiri preko mora.
O košuto, rosna ti si,
Je l' kolika ta djevojka?
Nije vrlo ni golema:
U struku je kano jela.
Košutice, rosna ti si,
Je l' lijepa ta djevojka?
Nije vrlo ni lijepa:
Suncem glavu prevezala,
Mjesecom se opasala.

Nevesinje. (V. r. br. 74, 442.)

620.

Ljubičica s preljeća se javlja,
Ljubičice i ja bi te brala,
Ali neznam, kome bi te dala,
Već ko bi te šećer-Jovi dala,
Al' je Jovo zanosita glava,
Kako šeće, ni okolo neće,
Već on ide do Saraja grada,
Tamo ima udovica mlada.
Ljuto kunu lijepe djevojke:
Bog t' ubio gradu Sarajevo,
U tebi se ne ljube djevojke,
Već se ljube mlade udovice.

Bihać.

621.

Na Vratniku pod orahom
voda izvire,
Tuj mi sjedi mlada cura
vodu preljeva,
Desnom rukom čašu dodavaše.
Natoči mi jednu čašu,
da je popijem!
O bora mi mlado momče,
neću ni jedne;
Ako ti je voda mila,
dogji u zore,
Ako ti je cura mila,
dogji u veče.
U zoru je svaka voda
bistra studena,
Pred veče je svaka cura
najveselija.

Plevlje.

622.

Budila majka Manojla,
Sad ti se draga udaje,
I tebi pozdrav poslala,
Da joj ti igješ na svadbu,
Il' da joj pošlješ blagoslov.
Manojlo majci govori:
O moja majko premila,
Kad se je šćela udati,
Što će joj moji dukati,
I prsten zlata žežena;
Što će joj bolji blagoslov,
Dugi joj danci ilinjski,
Kratke joj noći martinske.

Visoko.

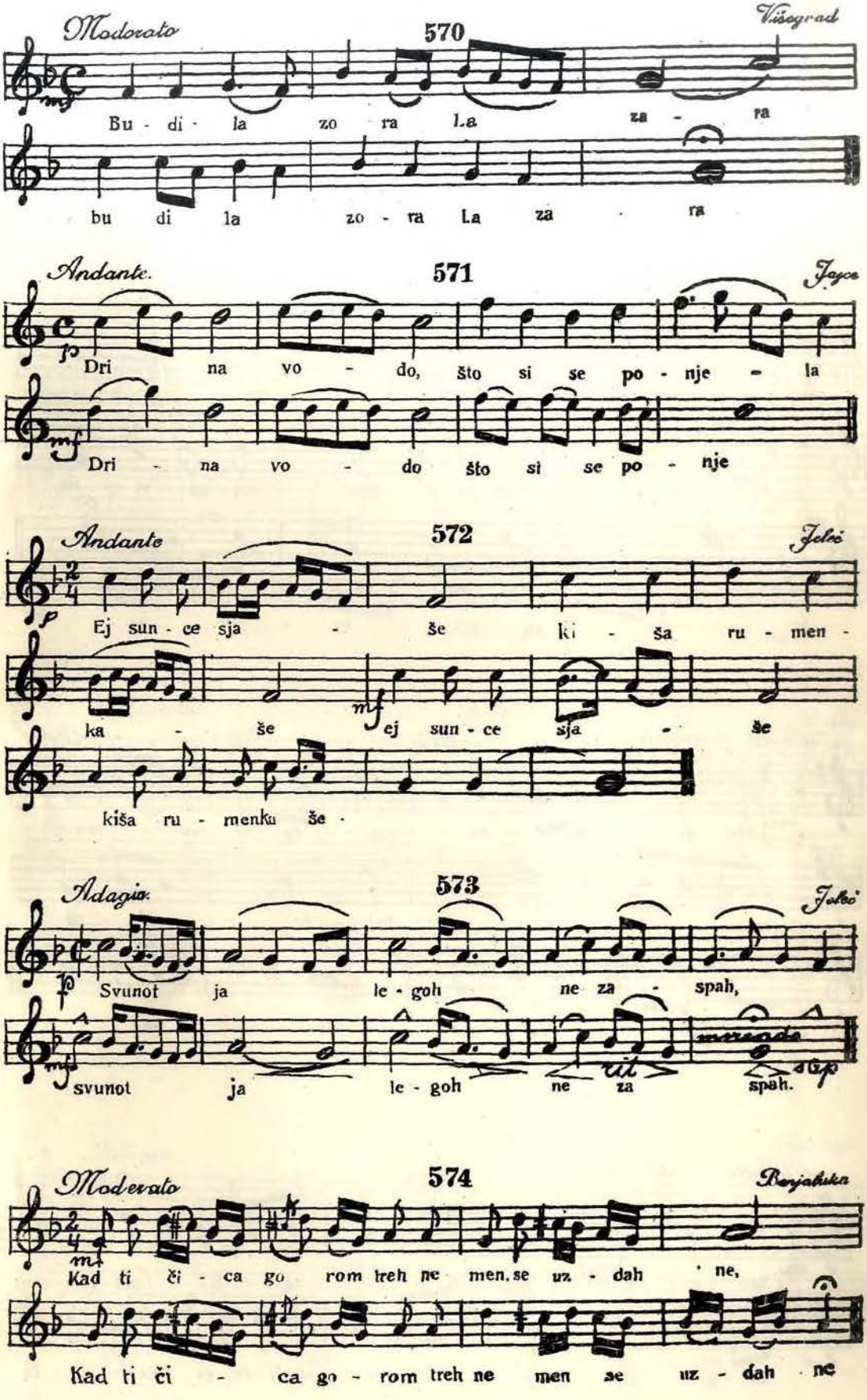
Moderato
570
Višegrad
Bu - di - la zo ra La za - ra
bu di la zo - ra La za ra
Andante.
571
Jajce
Dri na vo - do, što si se po - nje - la
Dri - na vo - do što si se po - nje
Andante
572
Jelič
Ej sun - ce sja - še ki - ša ru - men -
ka - še ej sun - ce sja - še
kiša ru - menku še -
Adagio.
573
Jelič
Svunot ja le - goh ne za - spah,
svunot ja le - goh ne za spah.
rit
smorzando
Moderato
574
Ranjaluka
Kad ti či - ca go rom treh ne men, se uz - dah ne,
Kad ti či - ca go - rom treh ne men se uz - dah ne

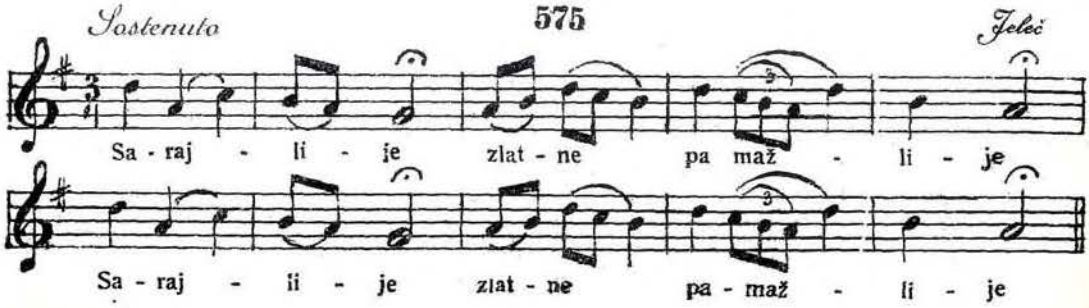
Sostenuto
575
Jeleč
Sa - raj - li - je zlat - ne pa maž - li - je
Sa - raj - li - je zlat - ne pa - maž - li - je

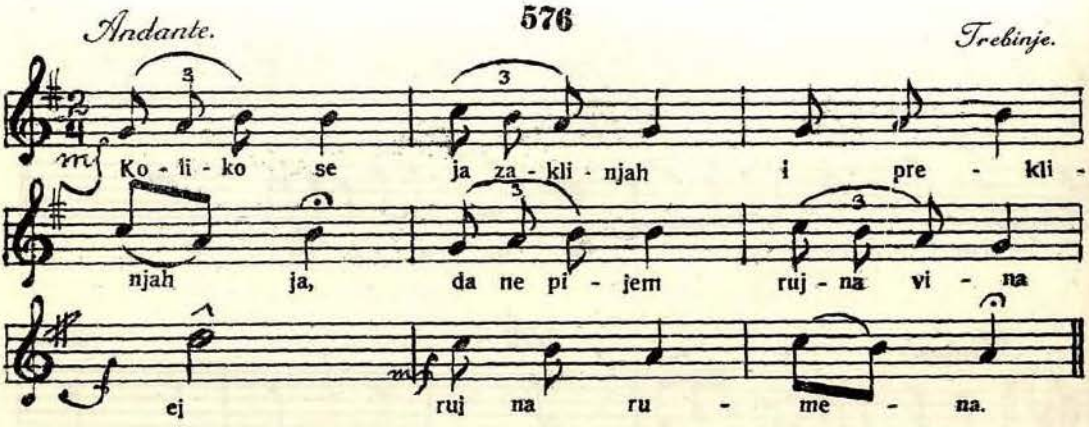
Andante.
576
Trebinje.
mf
Ko - li - ko se ja za - kli - njah i pre - kli -
njah ja, da ne pi - jem ruj - na vi - na
f
ej
mf
ruj na ru - me - na.

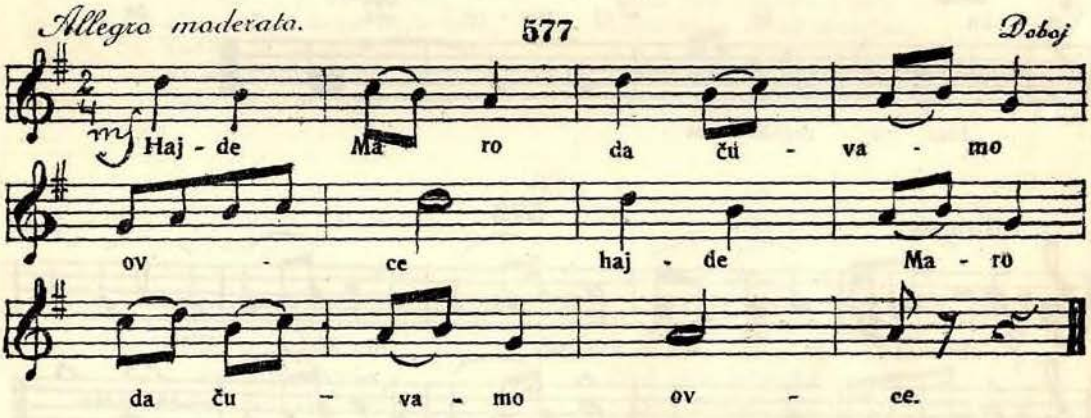
Allegro moderato.
577
Doboj
mf
Haj - de Ma ro da ču - va - mo
ov - ce haj - de Ma - ro
da ču - va - mo ov - ce.

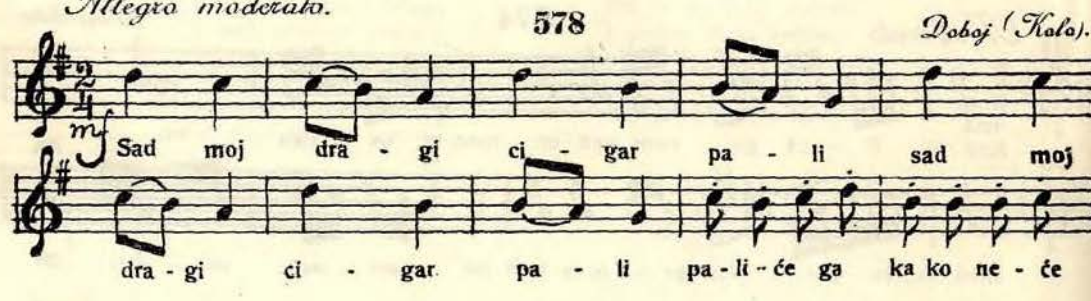
Allegro moderato.
578
Doboj (Kolo).
mf
Sad moj dra - gi ci - gar pa - li sad moj
dra - gi ci - gar pa - li pa - li - će ga ka ko ne - će

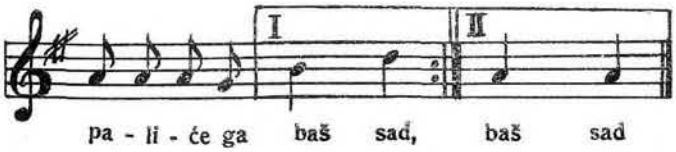
I
II
pa - li - će ga baš sad, baš sad

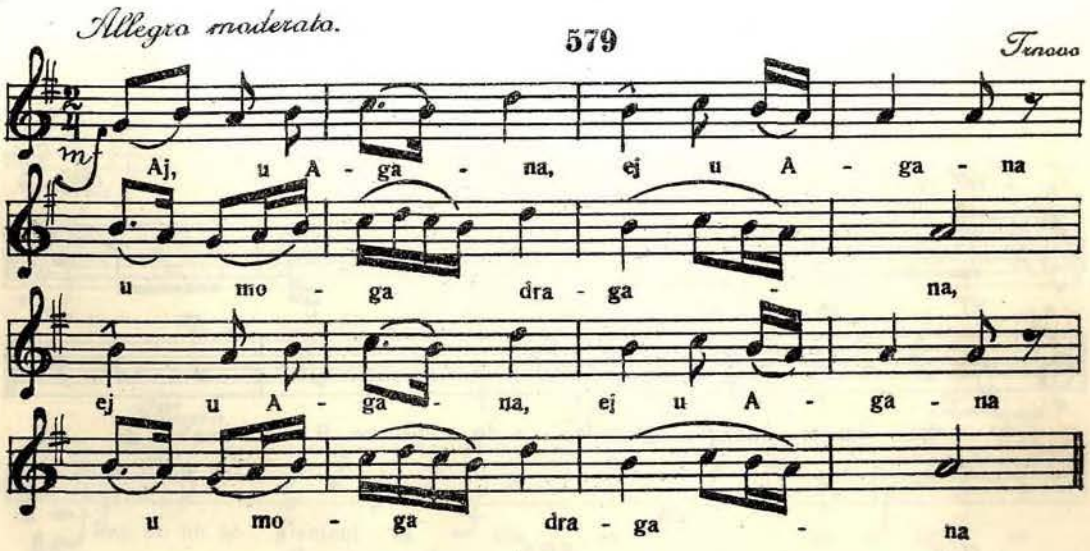
Allegro moderato.
579
Trnovo
mf
Aj, u A - ga - na, ej u A - ga - na
u mo - ga dra - ga - na,
ej u A - ga - na, ej u A - ga - na
u mo - ga dra - ga - na

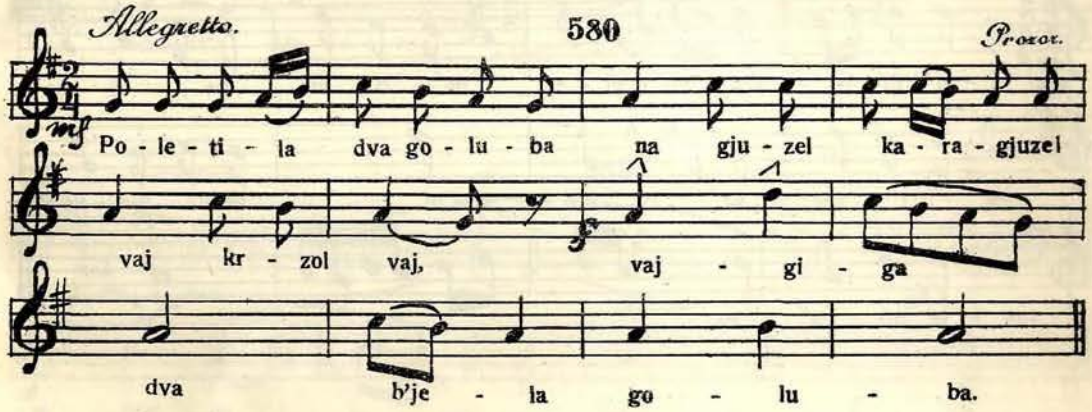
Allegretto.
580
Prozor.
mf
Po - le - ti - la dva go - lu - ba na gju - zel ka - ra - gjuzel
vaj kr - zol vaj, vaj - gi - ga
dva b'je - la go - lu - ba.

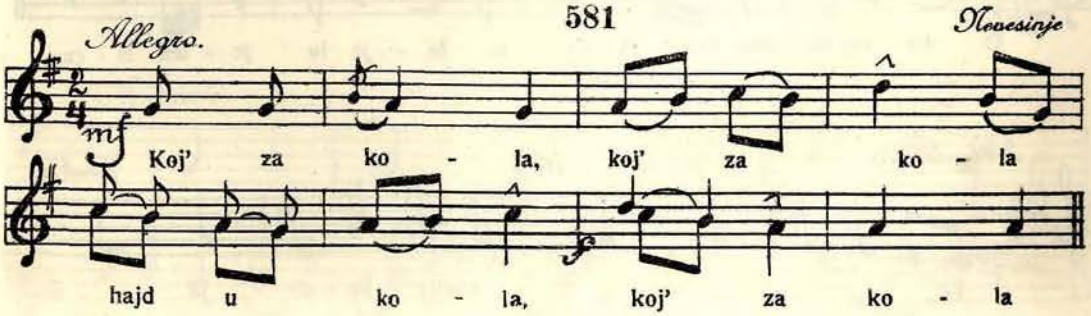
581
Allegro.
Nevesinje
mf
Koj' za ko - la, koj' za ko - la
hajd u ko - la, koj' za ko - la

582

Allegro. *St. Majdan.*

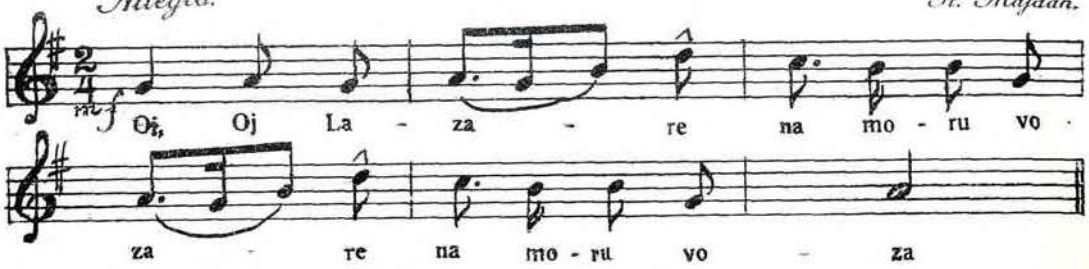

583

Allegretto *Mostar.*

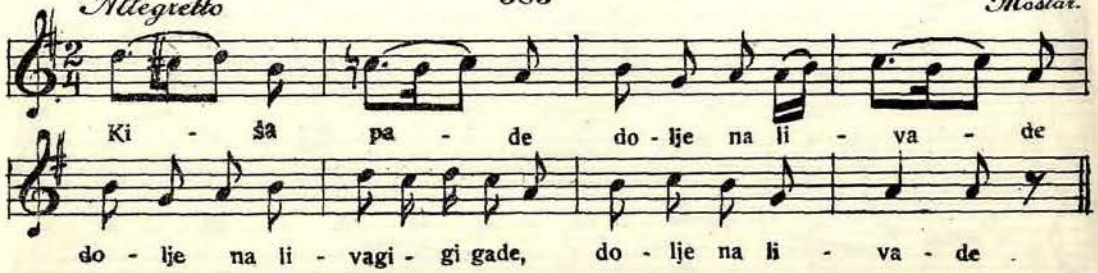

584

Allegro. *Mostar.*

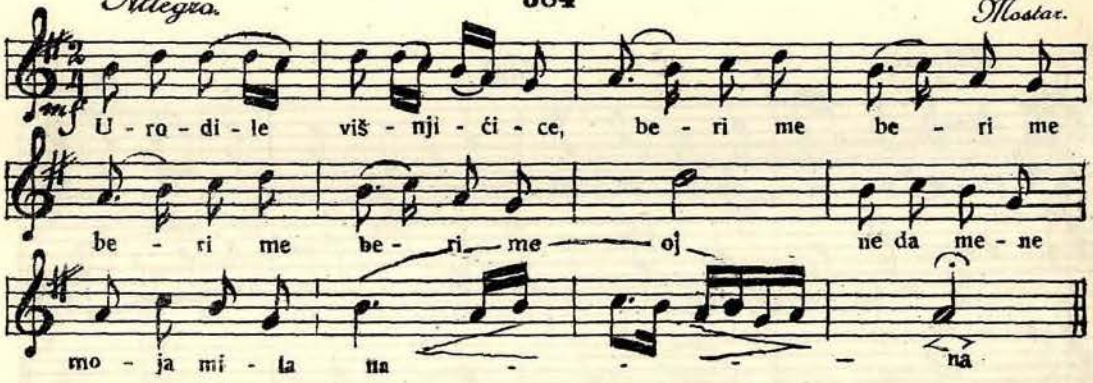

585

Allegro. *Krupa (Kolo*

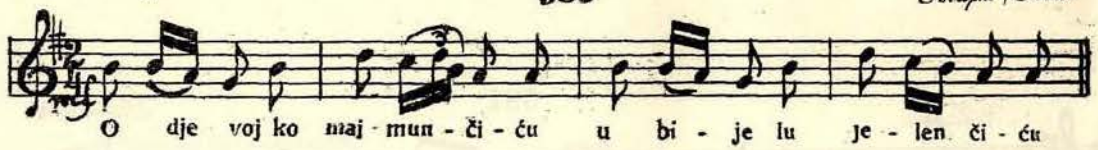

586

Moderato. *Prozor.*

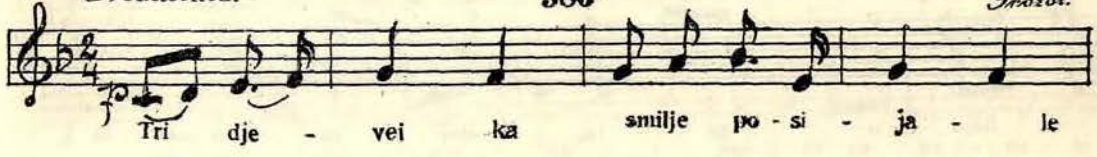

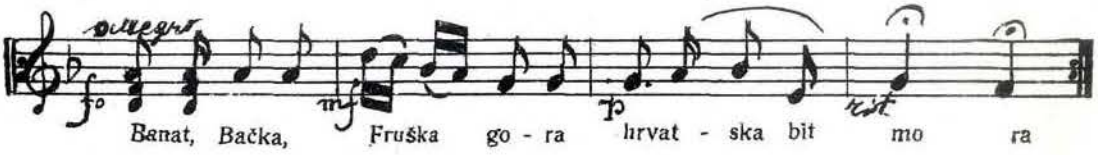

Kalinovik (Ukolebavka)

587

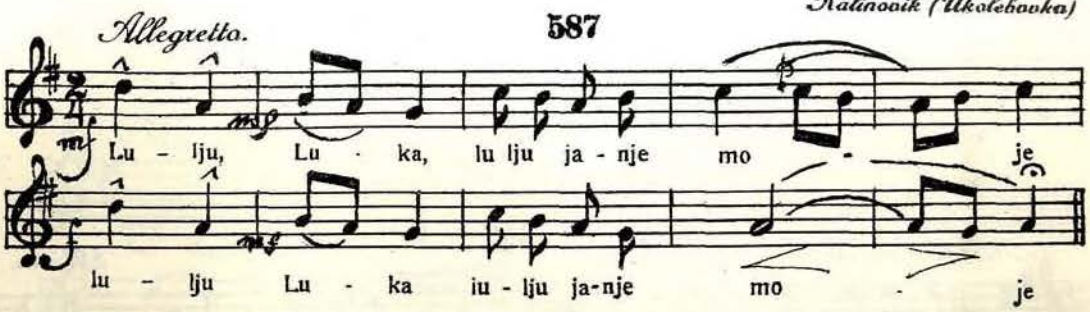

588

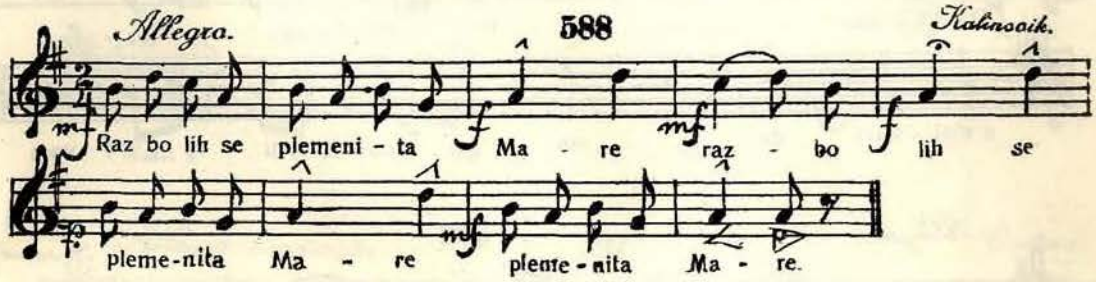

589

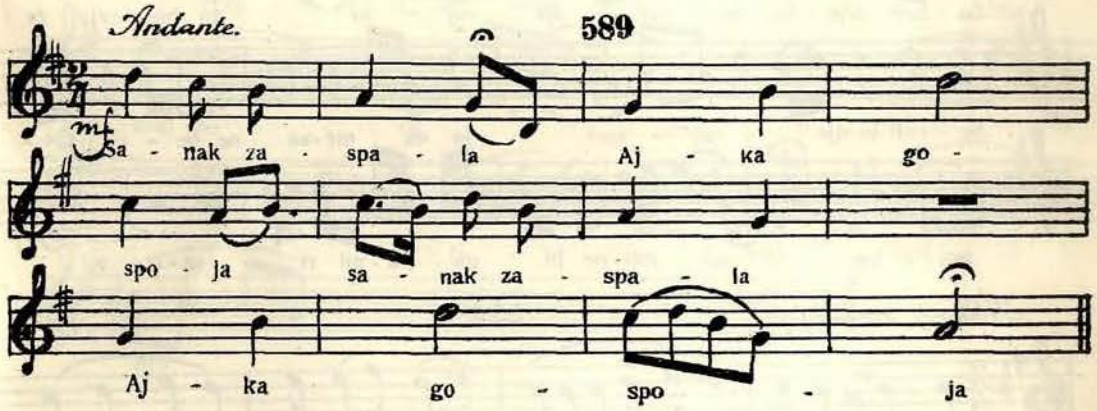

590

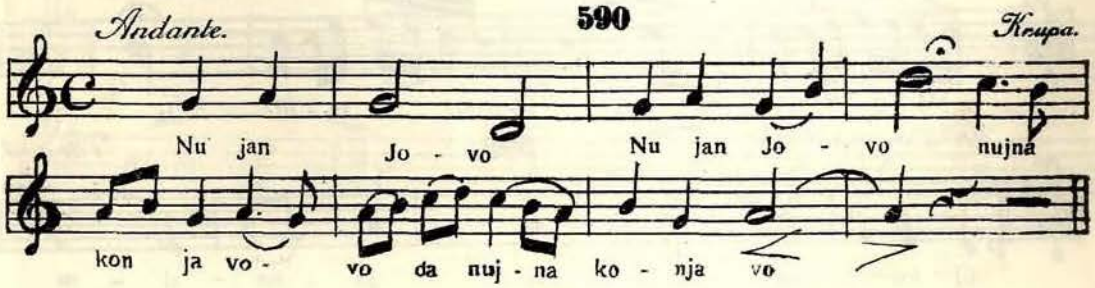

Allegro moderato. **591** *Ljubinje*

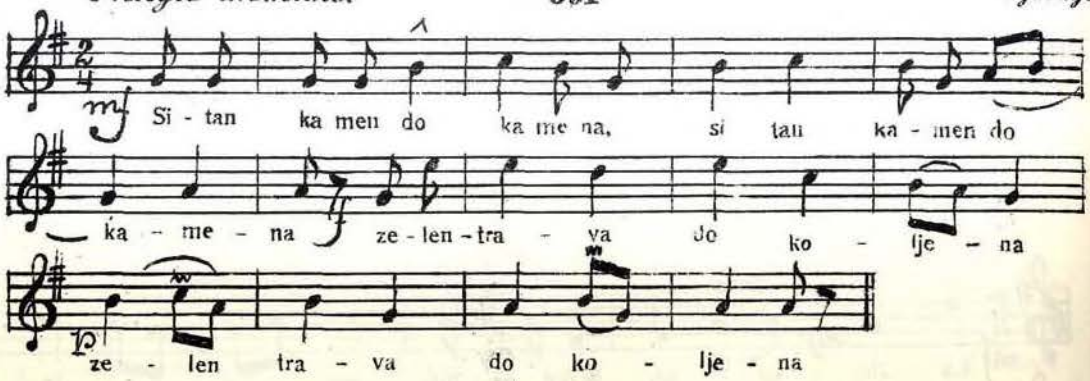

592

Allegro moderato. *Mostar.*

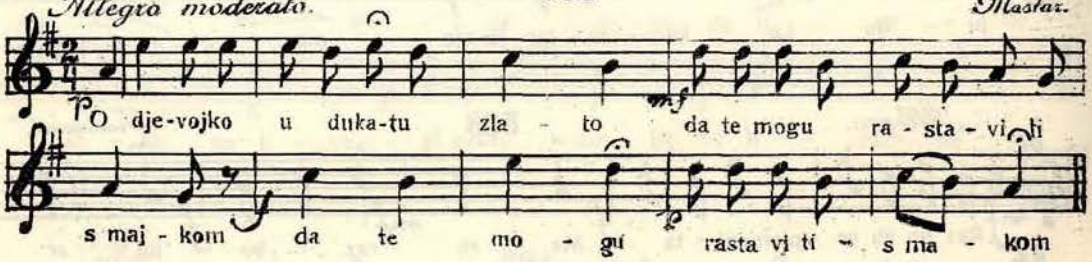

Allegro. **593** *Travnik.*

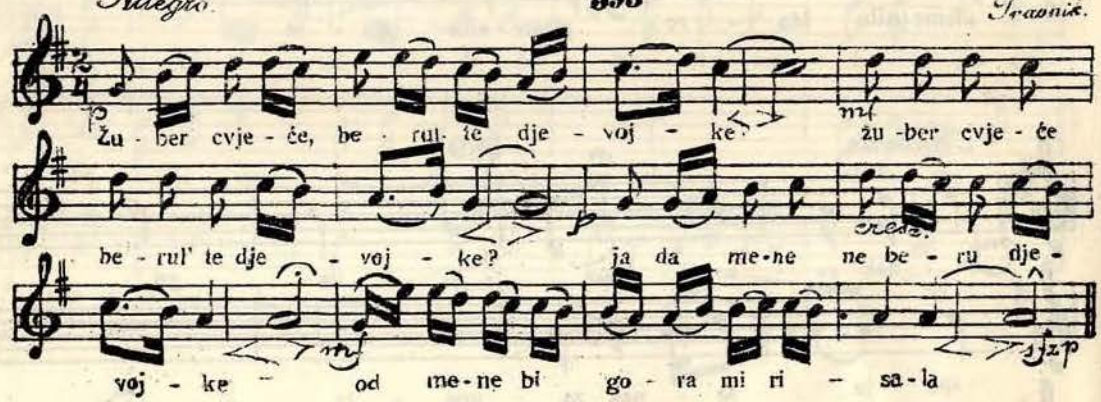

Allegro moderato. **594** *Jeleč*

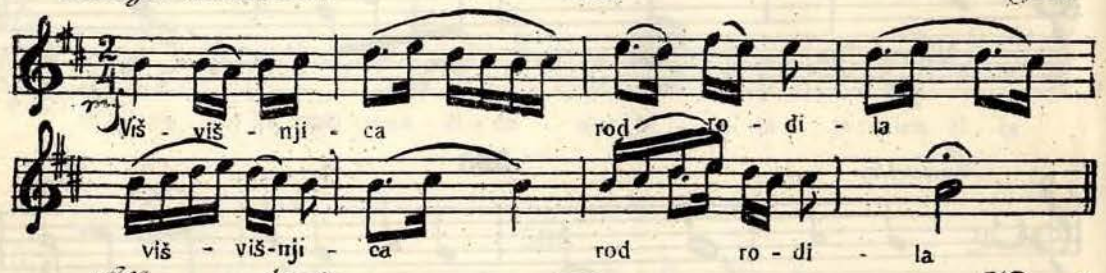

Allegro moderato. **595** *Višegrad.*

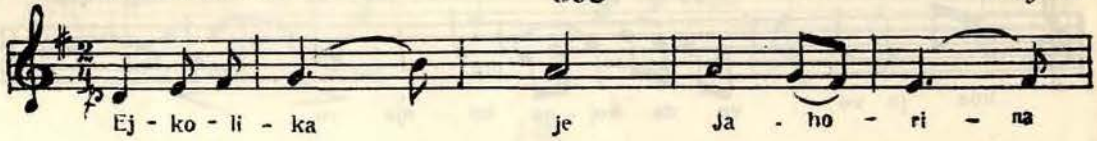

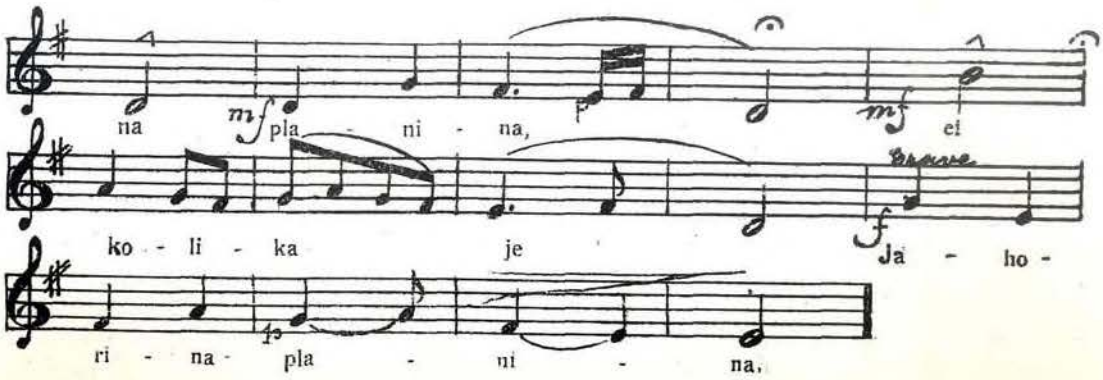
na pla - ni - na, ei
ko - li - ka je Ja - ho -
ri - na - pla - ni - na,

596

Moderato. *Maglaj (Ravno Erar Šumu).*

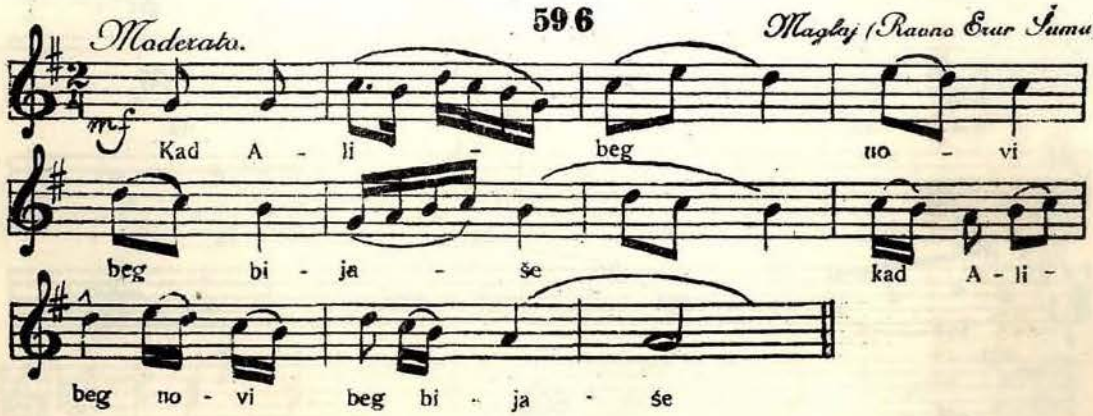
Kad A - li - beg no - vi
beg bi - ja - še kad A - li -
beg no - vi beg bi - ja - še

597

Allegro moderato. *Čapljina.*

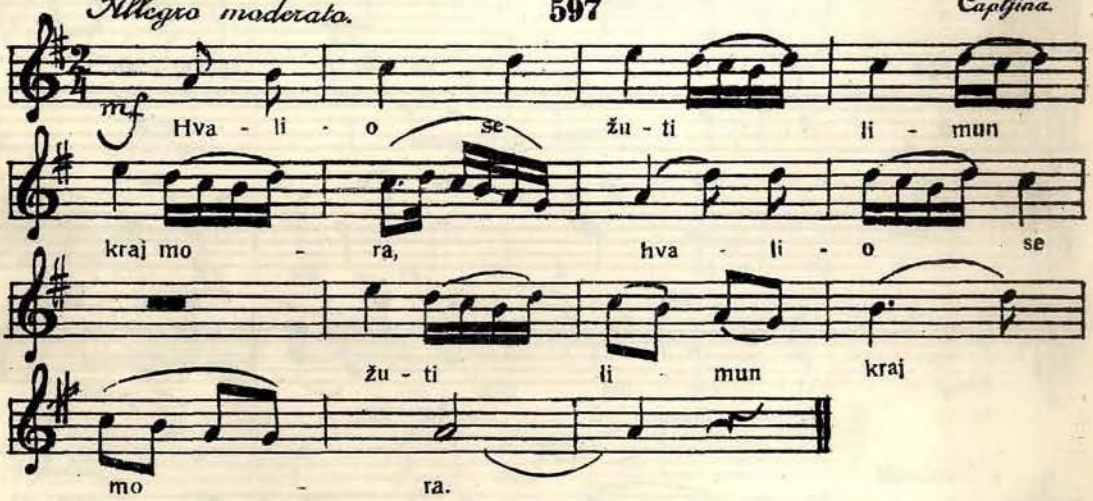
Hva - li - o se žu - ti li - mun
kraj mo - ra, hva - li - o se
žu - ti li - mun kraj
mo - ra.

598

Andante *Mostar (Svatovska).*

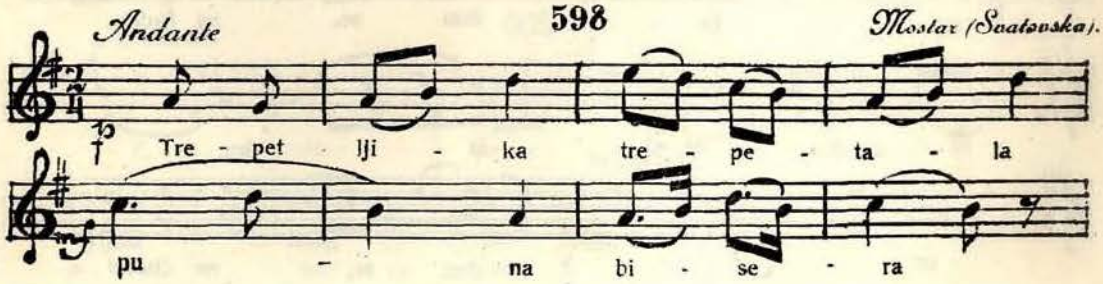
Tre - pet - lji - ka tre - pe - ta - la
pu - na bi - se - ra

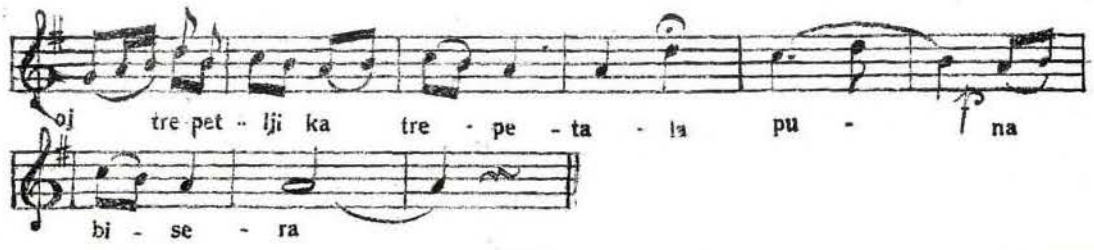

599

Allegro moderato. *Trebinja*

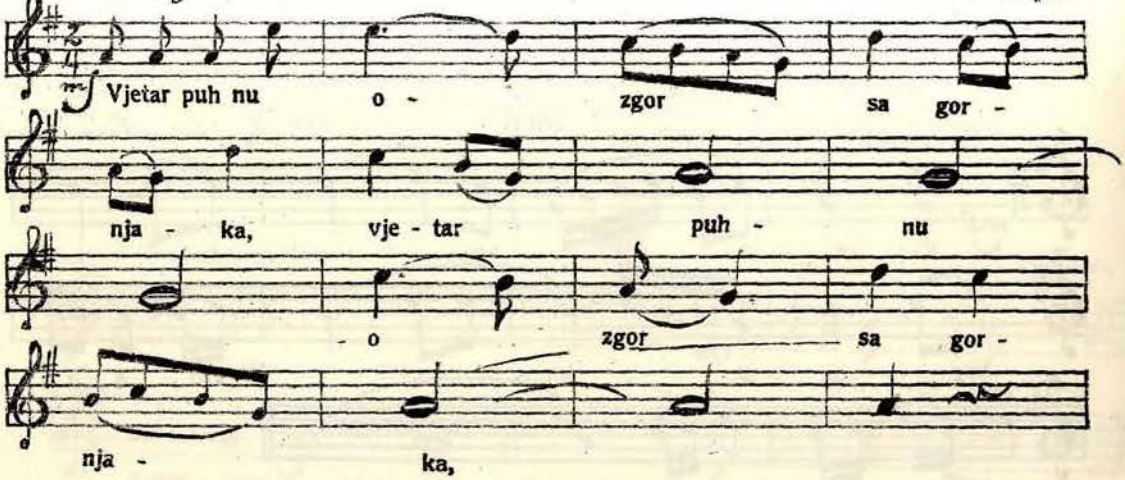

600

Andante *Žepče*

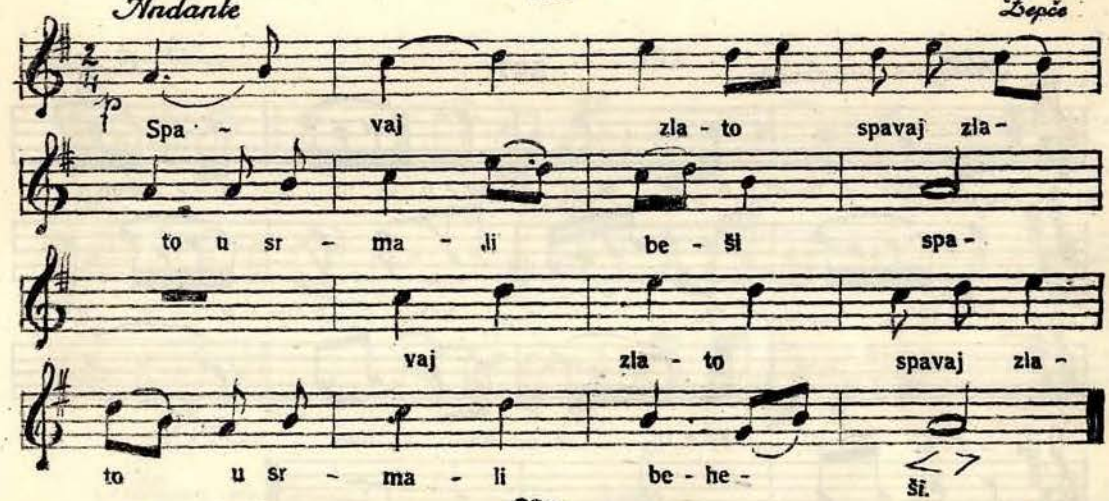

601

Andante *Zenica*

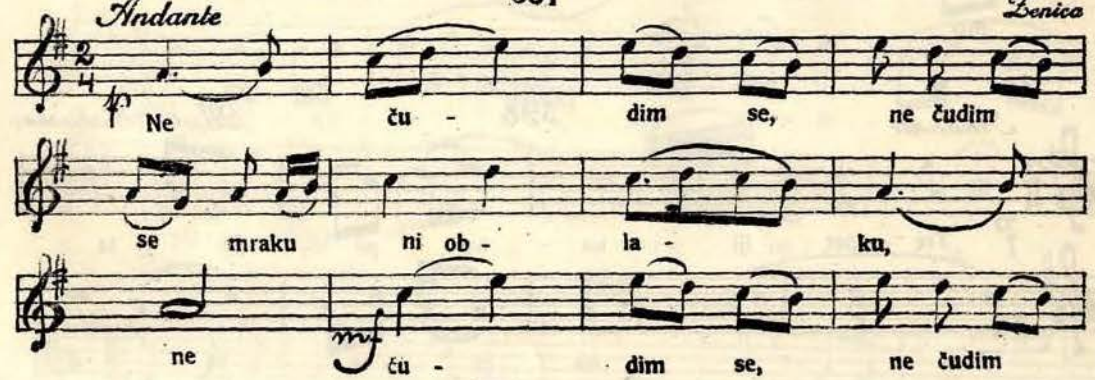

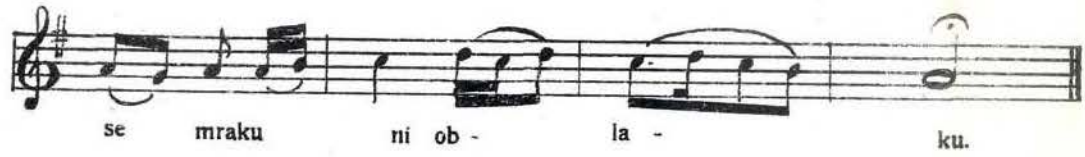

se mraku ni ob - la - ku.

602

Andante — *Doboj (Svatovska)*

Od - bi se bi - ser gra - na od jor - go - va - na i lje - pa lje - pa Ma - ra od svo - ga ro da.

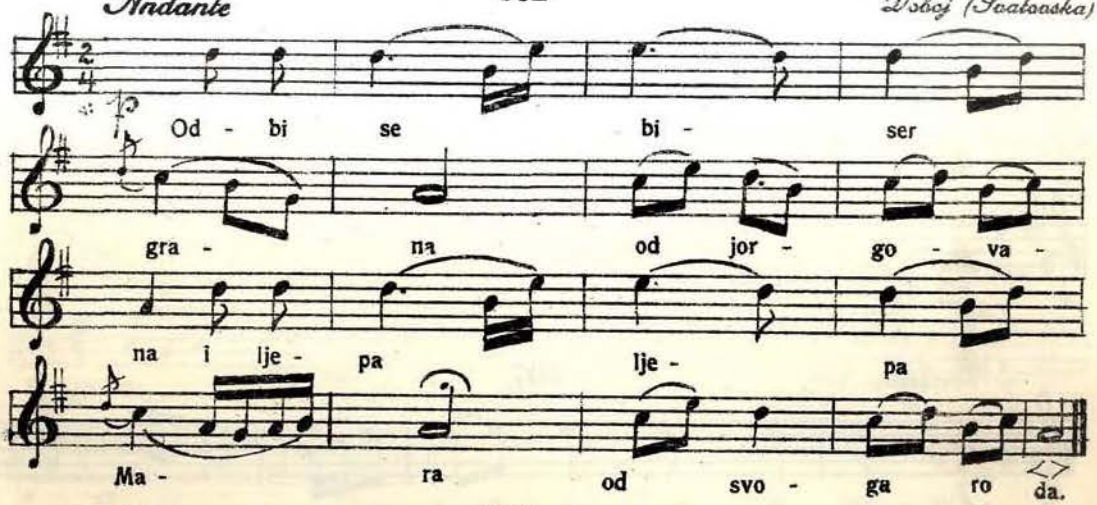

603

Moderato. — *G. Vakuf*

Ko - li - ko se vi - tri bi - še i ne nad - bi - še i ne nad - bi - še.

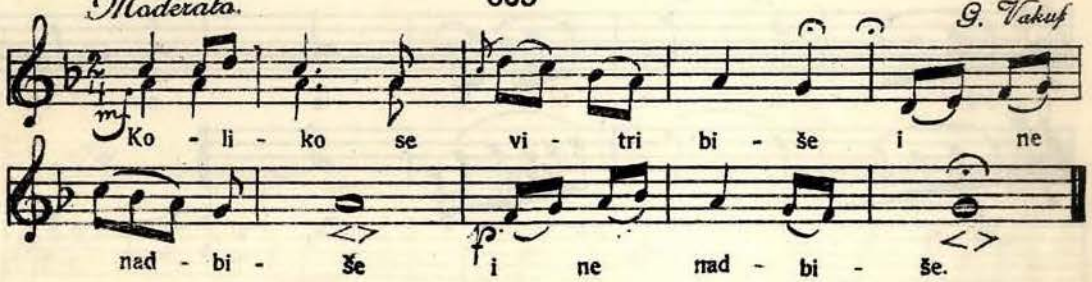

604

Allegro. — *Sarajevo*

Kraj Mo - sta - ra ta li - va - da ze - le - na, kraj Mo - sta - ra ta li - va - da ze - le - na.

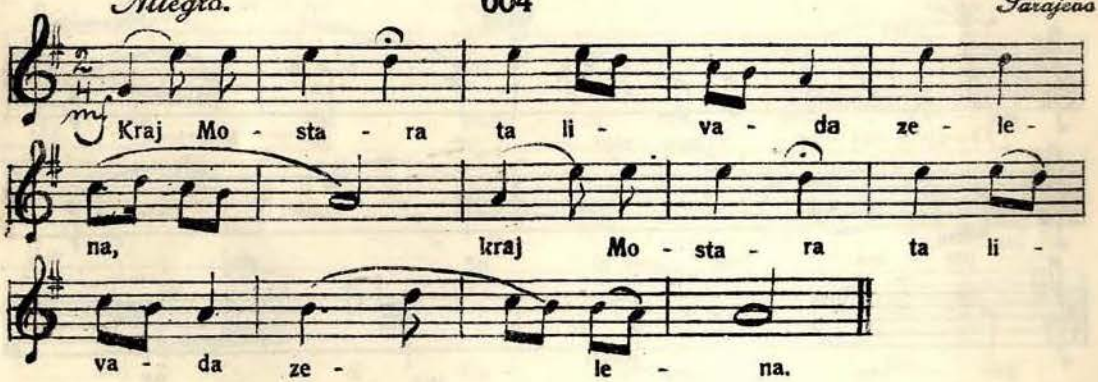

605

Andante — *Jezero*

E - to do - li je - zer - ce, e - to do - li je - zer - ce vo - di - ca.

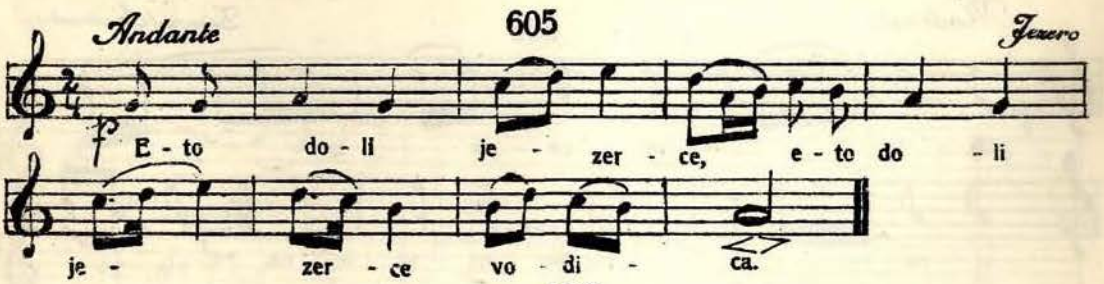

606

Moderato. *Glamoč.*

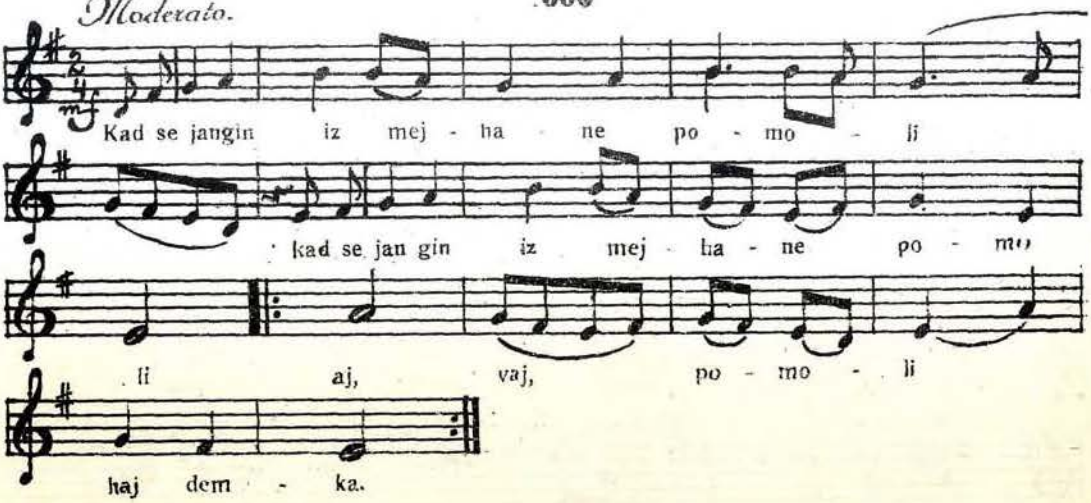

607

Moderato *Ploče.*

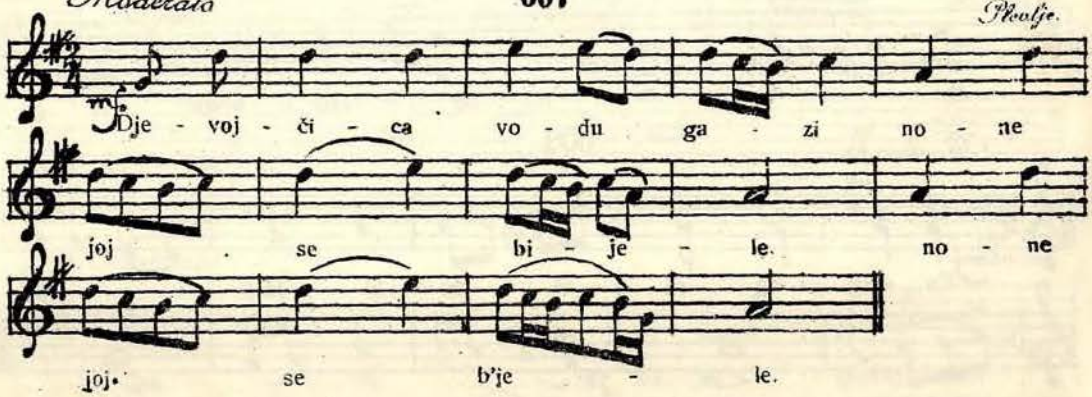

608

Allegretto. *Mecesinje*

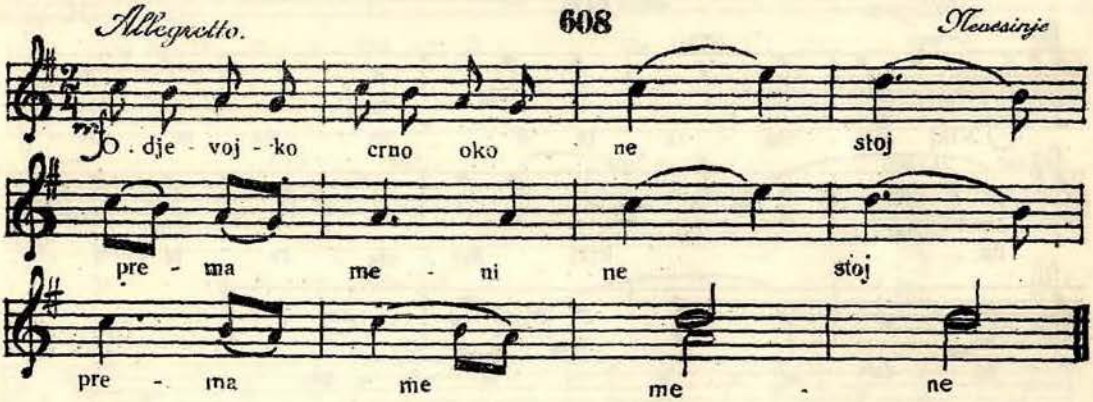

609

Moderato. *Ženica (Svatovska).*

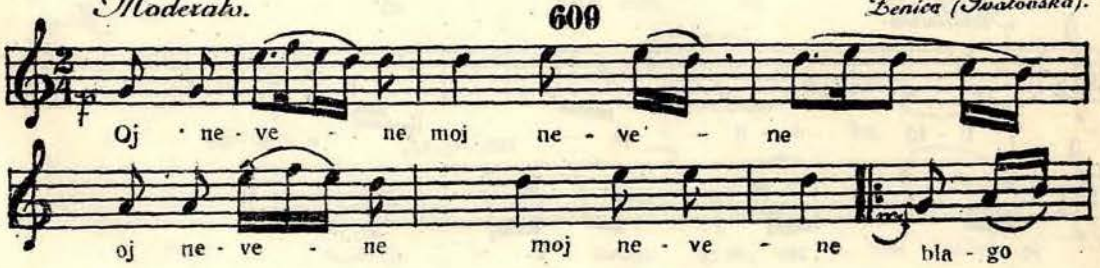

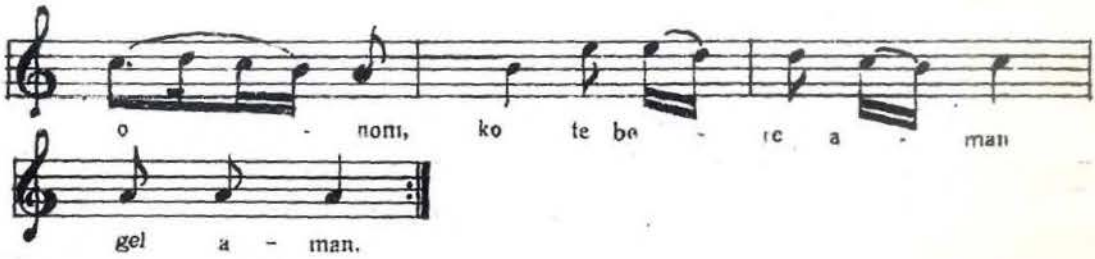

Allegro moderato. **610** *Trnovo*

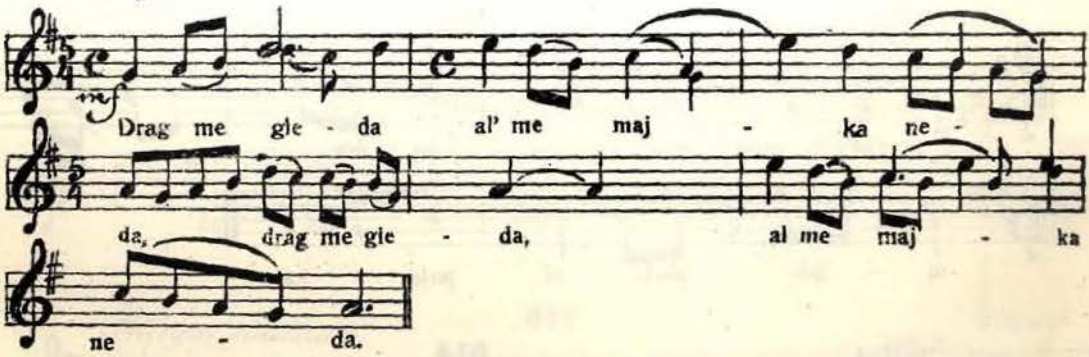

Allegro moderato. **611** *Zepče (Svatovska).*

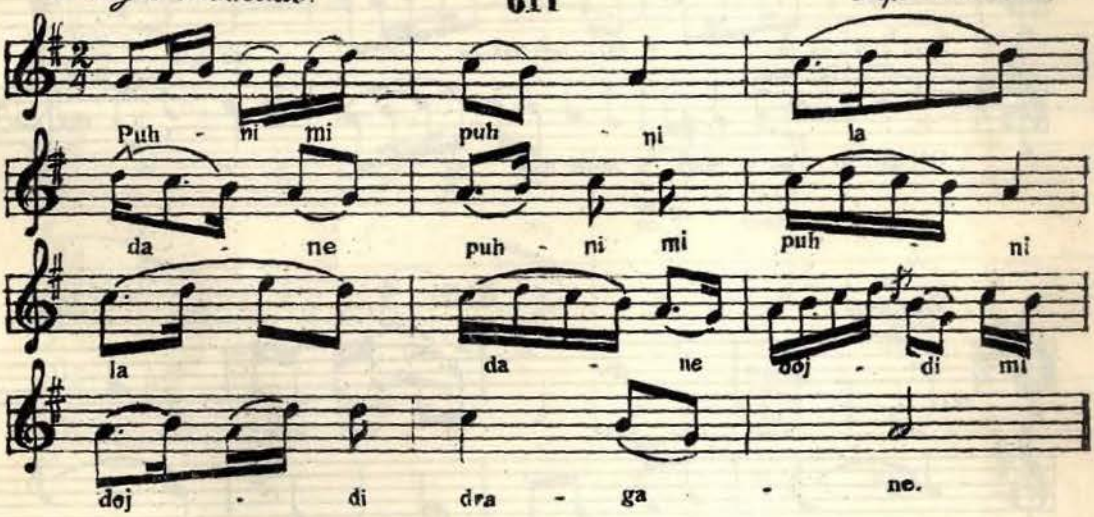

Allegro. **612** *Foča*

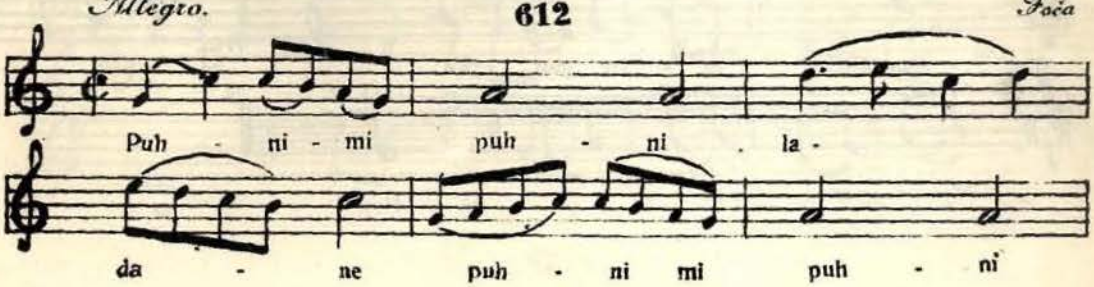

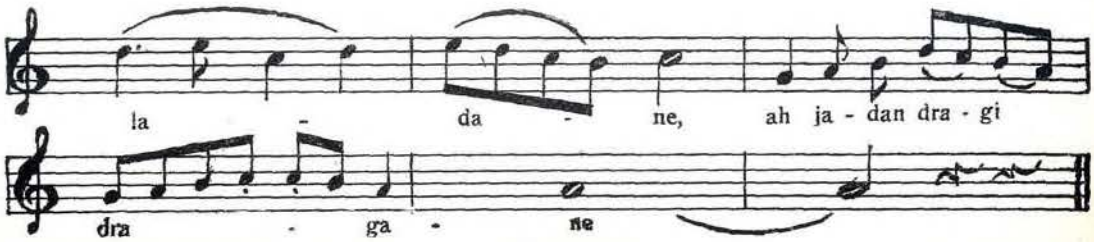

613

Moderato. *Konjica (Kolo).*

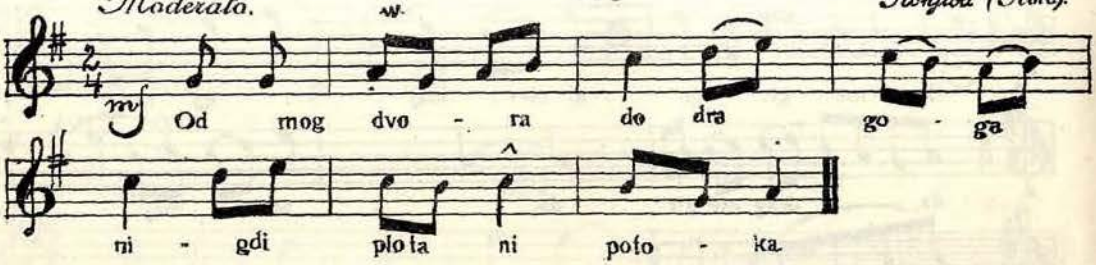

614

Allegro. *Trobinje.*

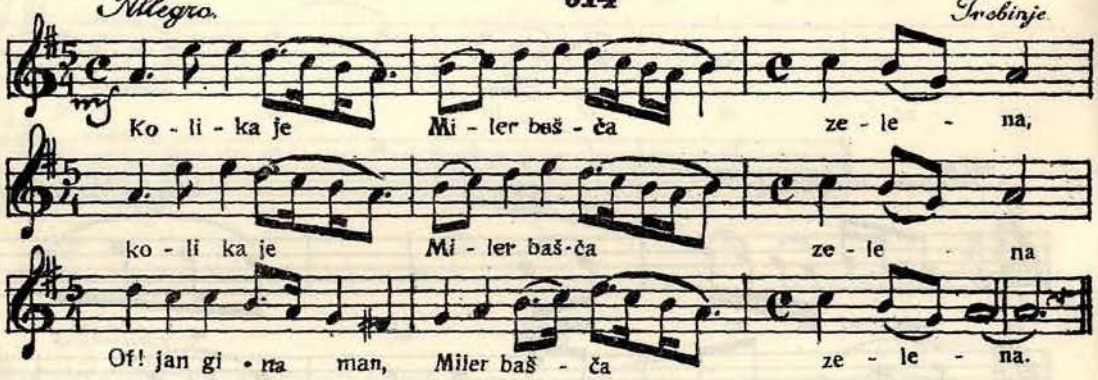

615

Andante. *Stolac*

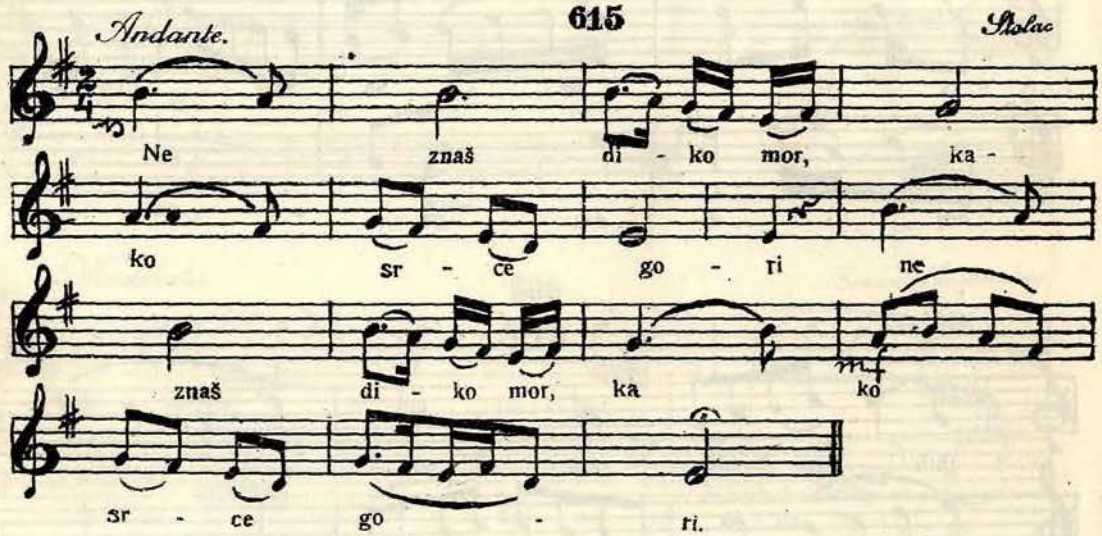

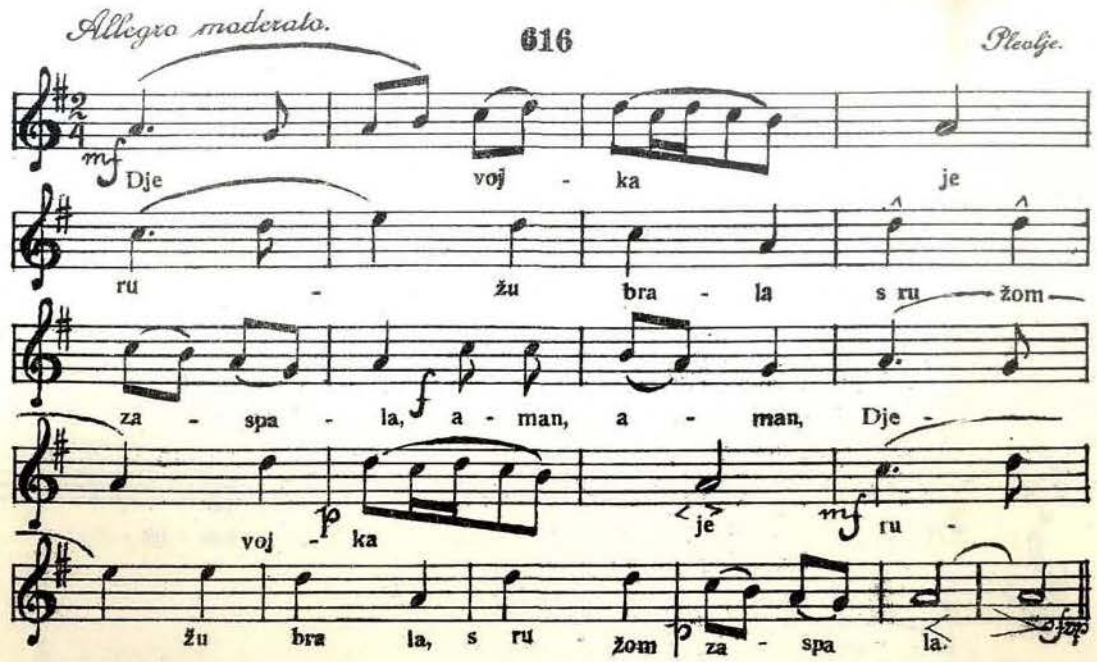
Allegro moderato.
616
Plevlje.
mf
Dje voj - ka je
ru - žu bra - la s ru - žom
za - spa - la, a - man, a - man, Dje -
voj - ka
je
mf
ru -
žu bra la, s ru - žom za - spa la.

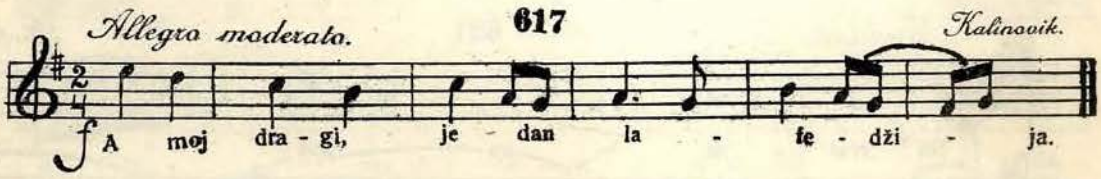
Allegro moderato.
617
Kalinovik.
A moj dra - gi, je dan la - fe - dži - ja.

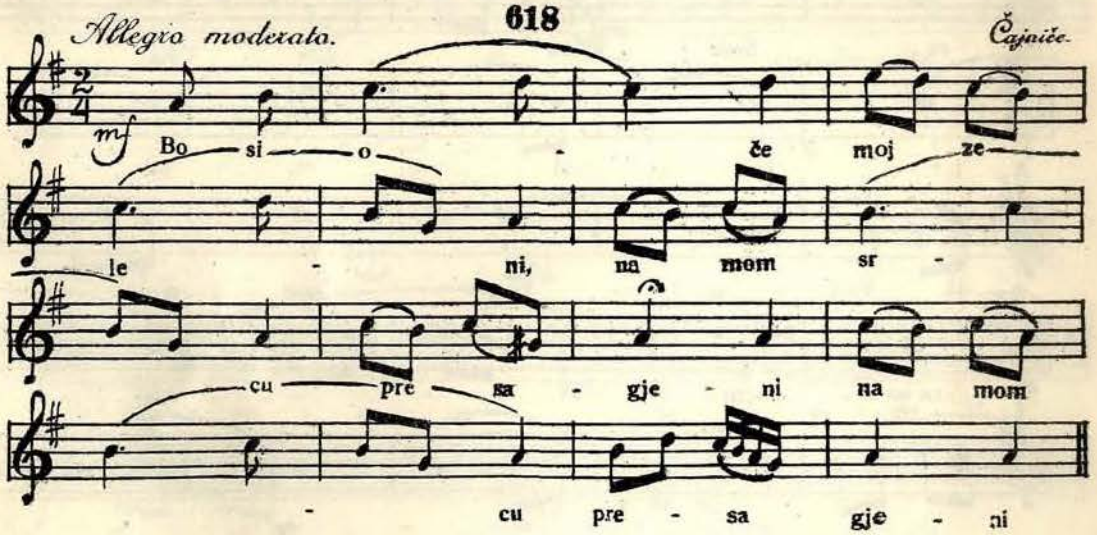
Allegro moderato.
618
Čajniče.
mf
Bo si - o - če moj ze -
le - ni, na mom sr -
cu pre sa - gje - ni na mom
- cu pre - sa gje - ni

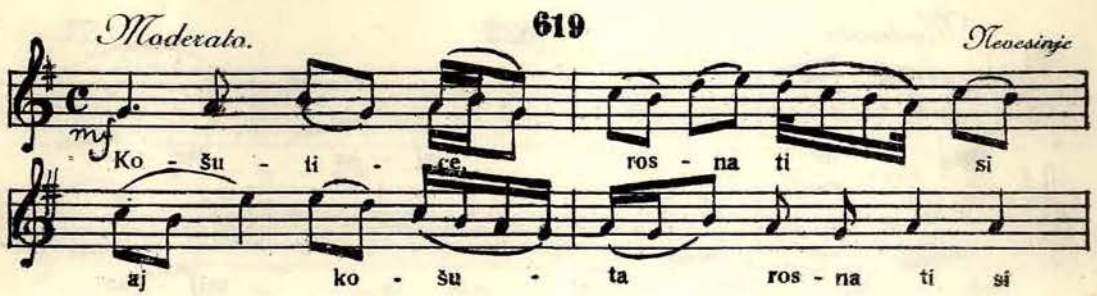
Moderato.
619
Nevesinje
mf
Ko - šu - ti - ce, ros - na ti si
aj ko - šu - ta ros - na ti si

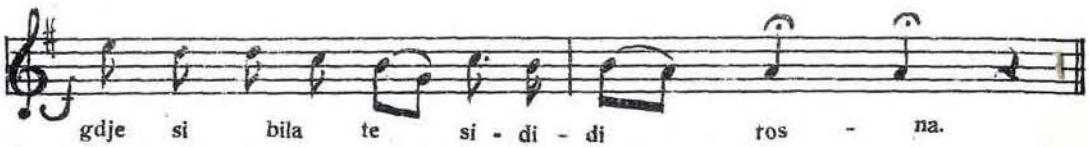

Allegro moderato. **620** *Bihać.*

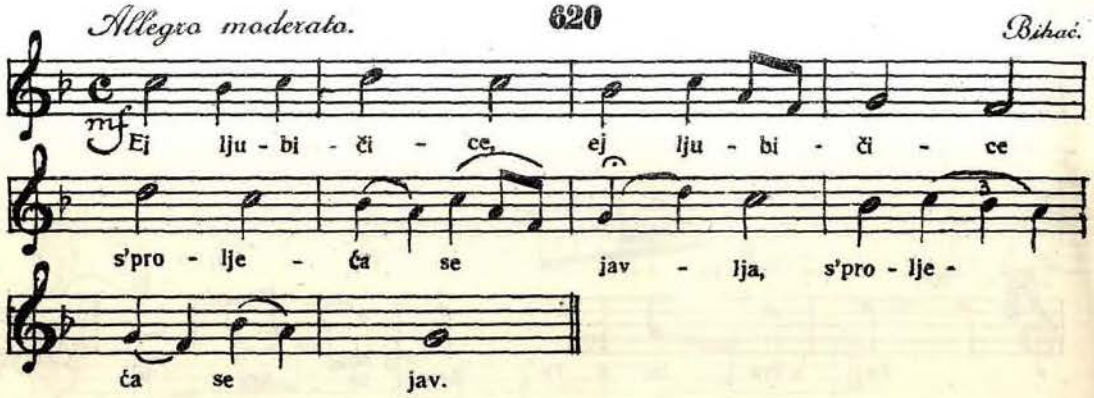

Moderato. **621** *Plevlje.*

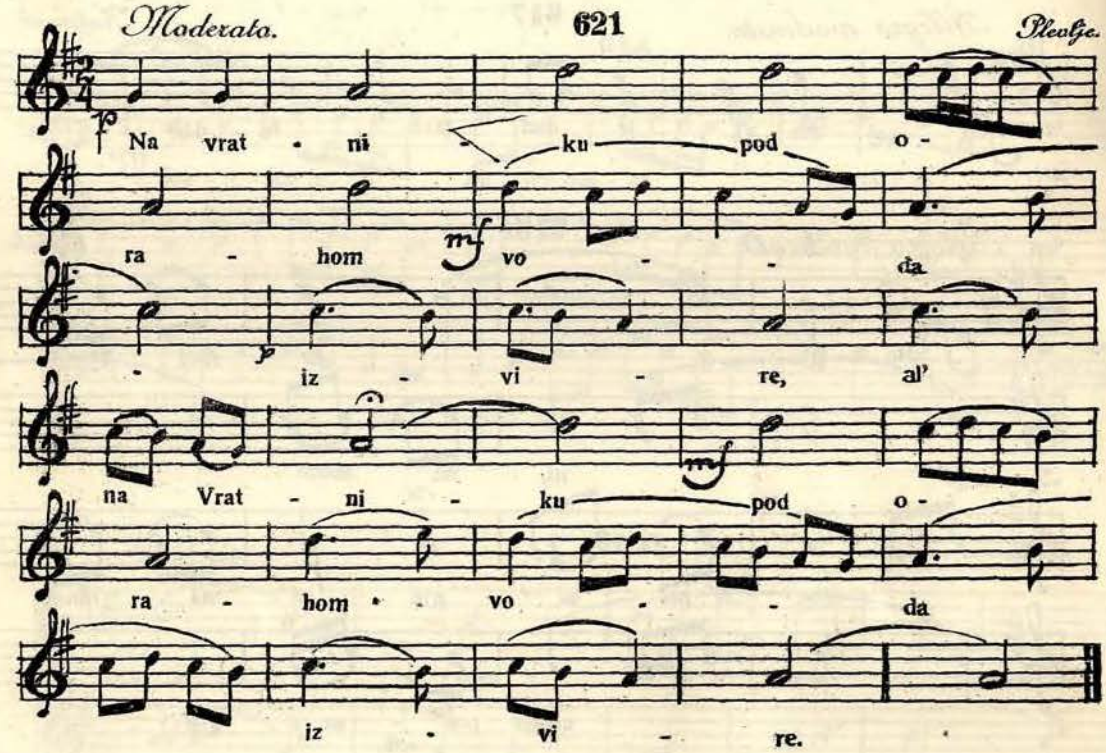

Moderato **622** *Visoko.*

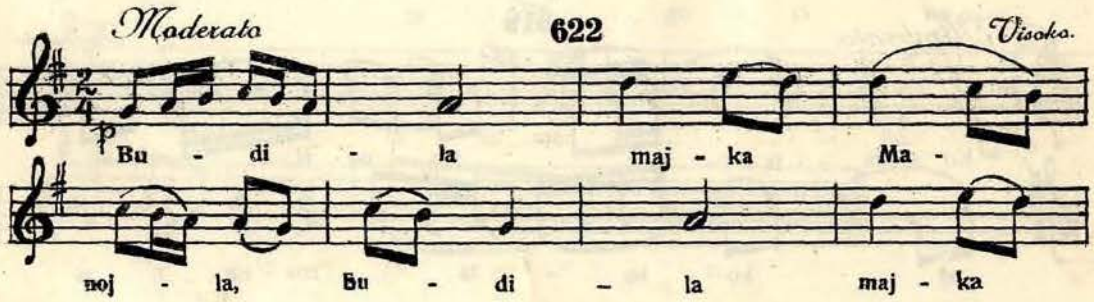

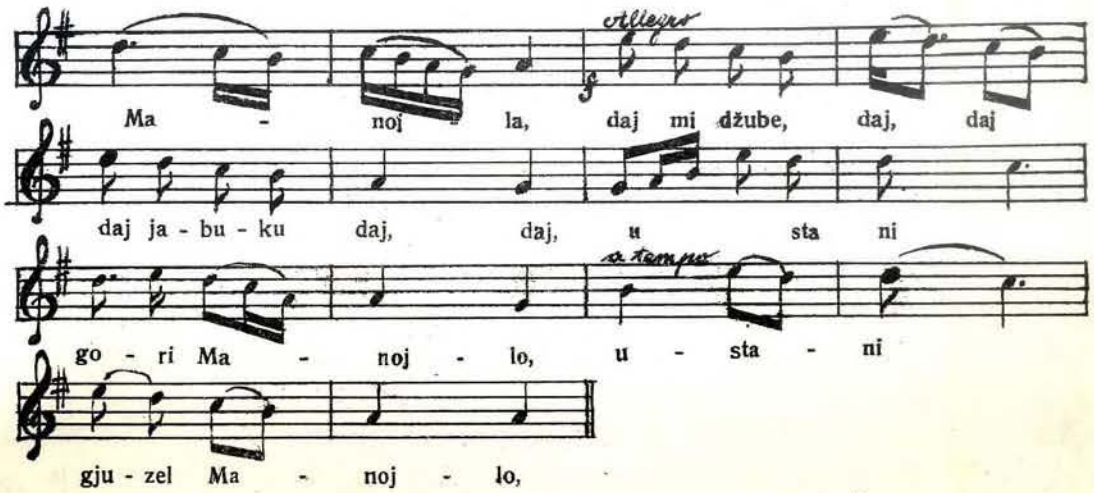
Allegro
Ma - noj la, daj mi džube, daj, daj
daj ja - bu - ku daj, daj, u sta ni
a tempo
go - ri Ma - noj - lo, u - sta - ni
gju - zel Ma - noj - lo,

623

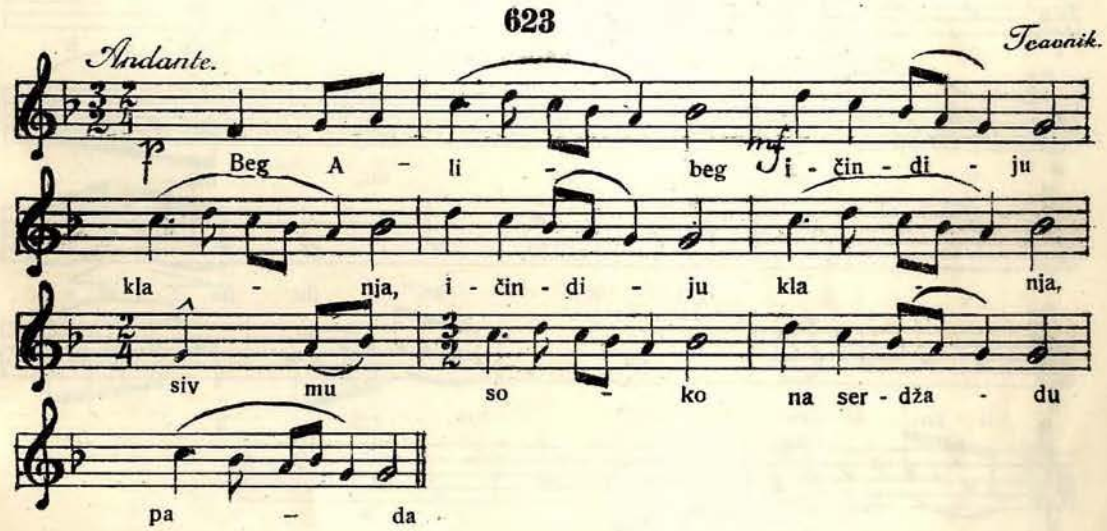
Andante.
Tcavcik.
Beg A - li - beg i - čin - di - ju
kla - nja, i - čin - di - ju kla - nja,
siv mu so - ko na ser - dža - du
pa - da

624

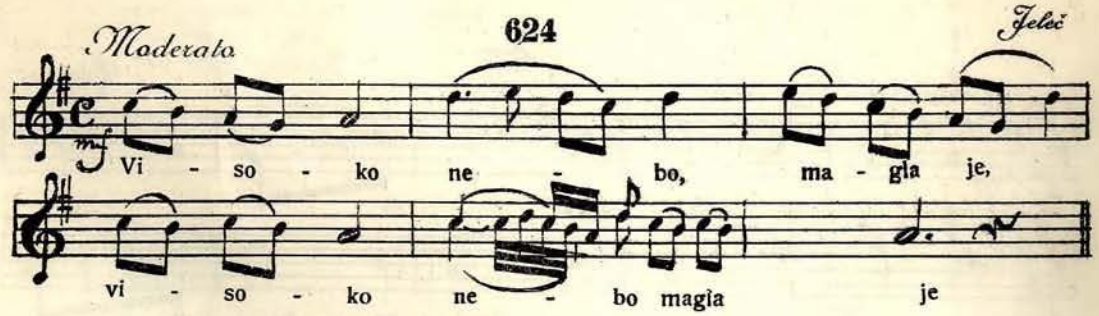
Moderato
Jeleč
Vi - so - ko ne - bo, ma - gla je,
vi - so - ko ne - bo magla je

625

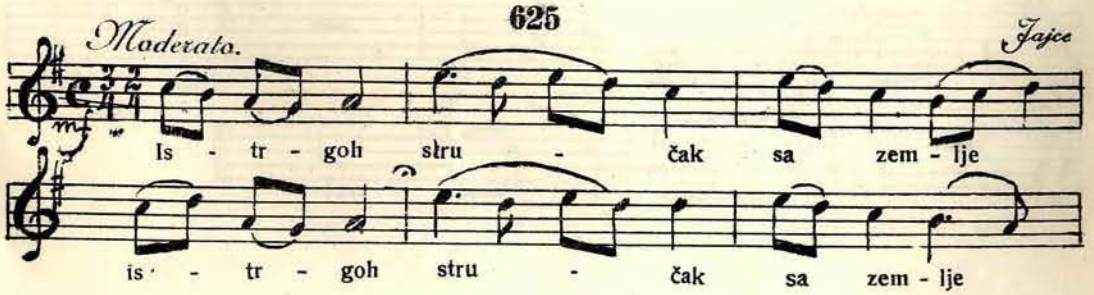
Moderato.
Jajce
Is - tr - goh stru - čak sa zem - lje
is - tr - goh stru - čak sa zem - lje

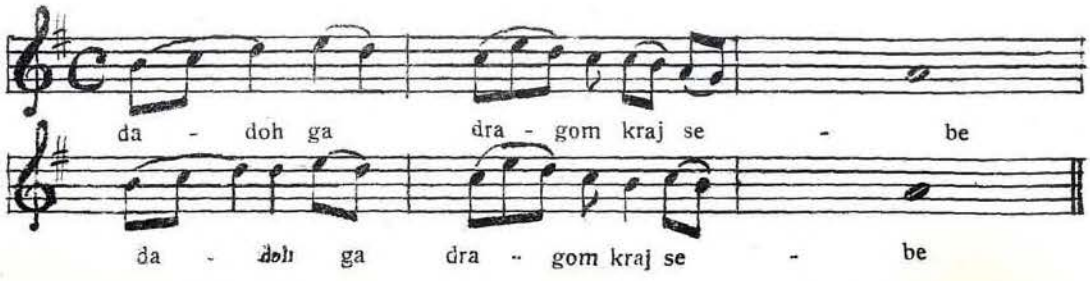
da - doh ga dra - gom kraj se - be
da - doh ga dra - gom kraj se - be

626

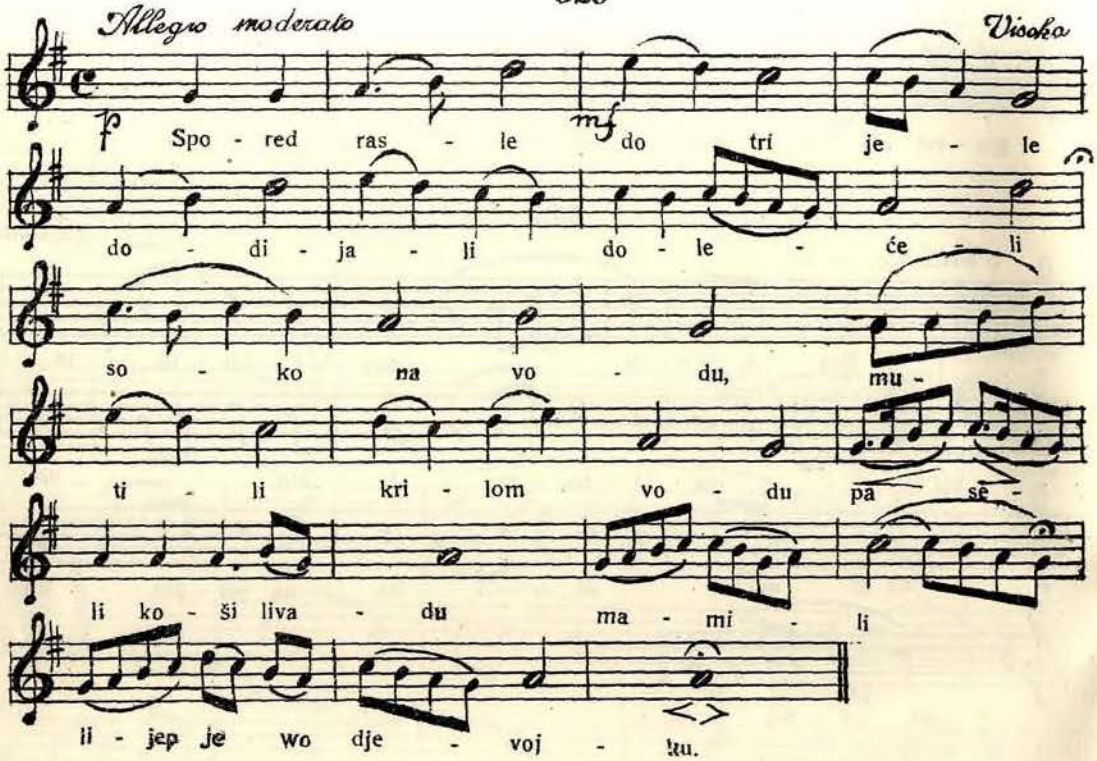
Allegro moderato
Visoko
Spo - red ras - le do tri je - le
do - di - ja - li do - le - će - li
so - ko na vo - du, mu -
ti - li kri - lom vo - du pa se -
li ko - ši liva - du ma - mi - li
li - jep je wo dje - voj - ku.

627

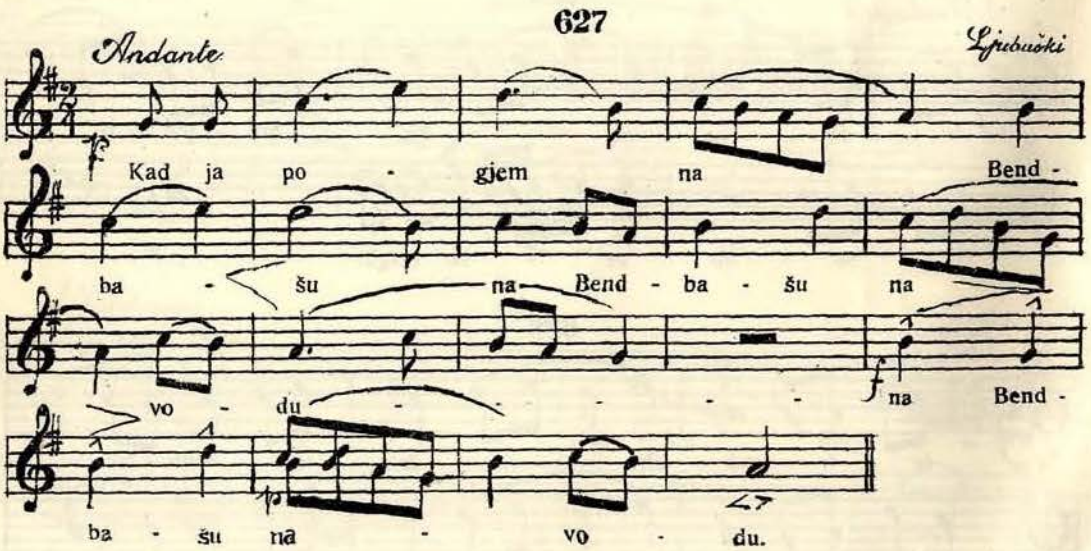
Andante
Ljubuški
Kad ja po - gjem na Bend -
ba - šu na Bend - ba - šu na
vo - du - - - - na Bend -
ba - šu na - vo - du.

623.

Beg Alibeg ićindiju klanja.
Siv mu soko na serdžadu pada,
Nejma kada pridati selama,
Već on pita siv-zelen sokola:
Siv sokole, moje sivo perje,
Jesi l' skoro bio pod Loznicom?
Je li sada pod Loznicom vojska?
— Viju li se alajli barjaci,
Vodaju l' se ati Atlagići?

Travnik.

624.

Visoko nebo, magla je,
Zeleno polje, trava je,
Na njem mi rasla jelika,
Kolka je tanka, visoka,
Vrhom je takla do neba,
Po zemlji grane razvila,
Pod njom mi dragi boluje,
Viš' njeg mi draga jaduje:
Moreš li dragi ponude,
Tvoje mi lice ponude.

Jeleč.

625.

Istrgoh stručak sa zemlje,
Dadoh ga dragom kraj sebe,
Ja dragog zakleh i prekleh,
Zakleh ga nebom i zemljom:
Tako ti neba i zemlje,
Imaš li dražju od mene?
Imam ih devet i tebe.
Ti si mi, draga, najdražja,
Dragi me zakleh i prekleh:
Imaš li dražji od mene?
Imam ih devet i tebe.

Jajce.

626.

Spored rasle do tri jele.

Visoko.

627.

Kad ja pogjem na bimbašu na vodu
Ja povedoh b'jelo janje za sobom,
ne bi l' gdjegod svoju dragu vidio.
Sve mi cure po vratima bijahu,
— Moja draga u gjulbašči pod ružom.
U ruci joj od biljura maštrafa,
Iz maštrafe tri cvijeta zaljeva,
mavi sumbul, alkatmer i šemboj,
I mavena i bijela zamaka;
Ako želiš rosna cv'jeća,
Dogji dragi u jutro;
Ako želiš hladne vode,
Dogji dragi u podne;
Ako želiš milovanja,
Dogji dragi u veče.
U jutro je svako cv'jeće
Rosno, mlado, procvalo,
U podne je svaka voda
Bistra, hladna, studena,
U veče je svaka draga
Svojem dragom najdražja.

Ljubuški.

(Nastaviće se.)

Različito. — Различито.

Prilozi za floru Bosne i Hercegovine.

Od **K. Malý-a** (Sarajevo).

Acer campestre L. var. *subtrilobum* Graf v. Schwerin (Uechtr. et Sint. ap. Kanitz) *H.* Lipeta (Pricot de St. Marie sec. Blau, Herb. Nr. 2499 [Unicum] kao *A. monspessulanum* L., ne Herbarkatalog Blau).

— *monspessulanum* L. B.: Razdolina kod Dobruna. H.: Kod Gackoga i u Crnoj Gori kod manastira Piva (Blau, Herb. br. 1884.). Naše primjerci pripadaju tijem a ne k var. *ibericum* M. B. (Isp. Paxa kod Englera, Regni vegetab. consp. Aceraceae str. 62.)

— *obtusatum* Willd. (Kit.) var. *anomalum* Pax. H.: Plasa.

— — var. *bosniacum* K. Maly. H.: Plasa, Diva Grabovica, Visočica i Zvekoša planina, Dubočani.

Achillea ageratifolia S. S. var. *aizoon* Boiss. (Griseb.) f. *serbica* (Nym.) m. (Inflorescentia corymbosa, multiflora.) B.: Na stijenama blizu Megjegja n. D. — *α typica* m. *(A. ageratifolia* S. S.) i *β aizoon* sa formama *scardicola* (Griseb.) i *serbica* jedne od druge se malo razlikuje.

Actaea spicata L. B.: Ozren planina. H.: Čabulja planina.

Alyssum Moellendorffianum Aschers. H.: Od Konjica uz Neretvu do Spiljane.

Asplenium viride Huds. H.: Plasa, ca. 1200 *m.*

Asyneuma trichocalycinum (Ten. kao *Campan.)* m. B.: Maglić (Seunik kao *Adenophora liliifolia)*, na Stôcu kod Višegrada (Ćurčić).

Aster illyricus m. *(Galatella rigida* subsp. *G. illyrica* Murb.). H.: Dolina Rakitnice.

Barbaraea bracteosa Guss. var. *illyrica* m. Pedicelli fructiferi 4—6 *mm* longi. B.: Bjelašnica planina: Karamustafini caïri, ca. 1800 *m.*

Caltha palustris L. var. *longirostris* (G. de Beck kao vrsta) m. B.: Pale.

Calystegia silvatica (WK.) Griseb. B.: Dubočani na Rakitnici.

Campanula hercegovina Degen et Fiala. H.: Gudura Neretvi, ca. 150 *m* s. m.

— *Hostii* Baumg. var. *Witasekiana* (Vierh.) m. B.: Igman: Crni vrh kod Grkarice, ca. 1400 *m.*

Carpinus Betulus L. Posamce megju velikim brojem od *C. orientalis* Mill. H.: Od Spiljana do Bigolja.

Centaurea Calcitrapa L. B.: Još na Vk. njivi blizu Hana na Hreši, ca. 1100 *m.*

Chamaepeuce stricta DC. (Ten.). H.: Blizu Dragočaja kod Brgjana, ca. 750 *m.*

Chelidonium majus L. B.: Razdolina, dolina Bistrice kod Pala.

Chrysanthemum vulgare Bernh. (L.). B.: Ivan. var. *crispum* (DC.) A. et G. Po seljačkim vrtovima u Tarčinu.

Clematis recta L. H.: Dolina Rakitnice.

Conringia orientalis (L.) Andrz. B.: Megjegja.

Convallaria majalis L. H.: Dolina Rakitnice.

Convolvulus cantabrica L. B.: Megjegja. Ovdje takogjer: *Corydalis ochroleuca* Koch i *Crupina acuta* (Lam.) Fritsch.

Cytisus nigricans L. var. *sericeus* Roch. B.: Rudo.

Digitalis ambigua Murr. B.: Rudo.

Erica carnea L. B. Varda planina. H.: U crnom boriku (Pinus nigra) u Prädium Ljuta.

Eryngium amethystinum L. B.: Kod Spiljana, Pribilje 930 *m*, Rujište 1040 *m.*

Euphorbia Barrelieri Savi. H.: Prädium Ljuta: Bigolje—Pričepa.

Euphorbia carniolica Jacqu. var. *ambigua* (WK. kao vrsta), m. Umbellae ramis erectiusculis. B.: Trebević, Romanija planina.

— *dalmatica* Vis. var. *isophylla* m. Folia caulinia et folia involucrisque oblongo-linearia. Involucelli foliola acuta vel acuminata vix latiora quam folia caulinia, basim versus minima dilatata. Stylus ad $^1/_3$ fissus. B.: Megjegja.

— *Jacquinii* DC. (Fenzl ex Boiss. in.) B.: Trebević.

— *Myrsinites* L. B.: Na obroncima Romanije planine, ca. 1450 *m*.

— *verrucosa* L. var. *montenegrina* Bald. (*E. montenegrina* [Bald.] m. u Sched.). B.: Bjelašnica: Grkarica, 1180 *m*, Vlahinja, 1800 *m* (M.), Vranica (R.). H.: Preslica, 1200 *m*.

— *villosa* WK. (*E. pilosa* L. ?) var. *verrucosa* m. non Neilr. Capsulae evidentior irregulariter elevato-rugosae. B.: Kod doline Rrzave i kod Rudoga. *E. villosa β tuberculata* (Koch) G. v. Beck differt capsula glabra + verrucosa. Verrucae minus elevatae, hemisphaericae.

Galeopsis intermedia Vill. B.: Igman, rijetko. H.: Na poljima Visočice planine, često, 1300—1500 *m*.

— *pubescens* Besser. B.: Kod Pala, Halilluci, kod Ubara-Jasekavice.

Galium purpureum L. B.: Na Motci kod Vogošće ca. 1000 *m*, Crni vrh na Igmanu 1400 *m*. H.: Iznad Pribilja ca. 1100 *m*.

Genista januensis Viv. B.: Megjegja.

Gentiana ciliata L. B.: Na visoravni iznad Starigrada kod Sarajeva.

— *crispata* Vis. B.: Nebešina, ca. 1400 *m*.

— — var. *amblyphylla* Borb. B.: Pale, 830 *m*.

Hesperis dinarica G. Beck. B.: Dolina Bistrice kod Pala, 880 *m*.

Hyssopus officinalis L. var. *pilifer* Griseb. B.: Na Vrbasu kod Jajca (Sv. Ivan i t. d.).

Iberis intermedia Guersent. H.: Gudura Neretve, uz rijeku do doline rijeke Rakitnice.

Inula graveolens L. H.: Dônji Jablanica, Šurmanci. Dalm.: Metković.

Lagoseris sancta (L. sub *Hieracio*) K. Maly. B.: Dobrun.

Lamium longiflorum Ten. B.: Romanija planina: Na podnožju stijene Mjedenika, ca. 1400 *m*.

Linaria concolor Griseb. B:: Varda planina kod Rudoga, do iznad 900 *m*.

Lindera odorata (L.) Aschers. B.: Ozren planina.

Lithospermum purpureo-coeruleum L. B.: Kod Višegrada-Dobruna. H.: Dolina Rakitnice.

Lygia Passerina (L.) Fasano. B.: Sarajevsko polje.

Melampyrum heracleoticum Boiss. i Heldr. var. *trichocalycinum* (Vandas) m. Folia linearilanceolata. Bracteae integerrimae vel a basi breve- et paucidentatae (Dentes 1—2 [—3]). Corolla ad 18 *mm* longa. B.: Dolina Rakitnice, ca. 400—600 *m*. In var. *typica* m. folia lanceolata et bracteae supra basi longe pectinato-setaceae sunt. (Možda *M. trichocalycinum* f. *denticulata* Vandas 1895.?)

Minuartia bosnica (G. Beck kao *Alsine*) Maly. B.: Megjegja.

Moltkia petraea (Portenschl.) Griseb. H.: Kod Bigolja u Prädium Ljuta.

Mulgedium Pančićii Vis. H.: Plasa.

Myosotis sparsiflora Mikan. B.: Razdolina kod Dobruna.

Nigella arvensis L. var. *trachycarpa* Borb. (var. *verruculosa* G. Beck). H.: Bijelo polje kod Mostara.

Nonnea pallens Petrović. B.: Megjegja.

Notholaena Marantae (L.) R. Br. B.: Rudo.

Ononis hircina Jacqu. B.: Pale.

Onosma arenarium WK. (*O. Visianii* m. a Magyar botan. Lapok, VII., 227. non Clem.). B.: Pod Motkom kod Vogošće, ca. 1000 *m*.

— *stellulatum* WK. B.: Razdolina kod Dobruna, Gradina kod Vardišta (M.), Zelena gora (Lakatoš). H.: Od Konjica na nekim mjestima do sedla Pričepa, rječe kao *O. Javorkae*.

Pedicularis Hoermanniana K. Maly. B.: Igman: Crni vrh kod Grkarice; Ozren: Nebešina; Romanija planina: Javoren dô.

Petasites Kablikianus Tausch. H.: Gudura Neretve, dolina Rakitnice.

Peucedanum Neumayeri Vis. H.: Sjeverni obronci Neretve od Konjica do sedla Pričepa, gdjegdje.

Rosa mollis Smith var. *Conrathiana* (H. Braun) K. Maly. B.: Igman: Na Crnom vrhom kod Grkarice.

Satureia Hostii Parlat. (Car.). [Syn. *Calamintha thymifolia* Host (1831.). ne *S. thymif.* Scop. (1772.), *S. bosniaca* K. Maly] *(S. thymifolia* × *S. silvatica).* B.: Jajce i dolina Vrbasa, sa roditeljima.

— *Nepeta* (L.) Scheele. H.: Uz Neretvu od Konjica do Bigolja.

Scabiosa graminifolia L. B.: Dolina Vrbasa kod Jajca. H.: Obronak Visočice kod Pribilja, ca. 1100 *m.*

Scolymus hispanicus L. H.: Pod Jablanicom n. N.

Sedum magellense Ten. B.: Bjelašnica: Pod Vlahinjom. H.: Visočica: Leljen (M.).

— *maximum* (L.) Hoffm. B.: Igman, Nebešina: Jasekavice. H.: Na obali Hutova blata (R.), na Neretvi od Konjica do Drežnice.

Senecio Visinianus Vis. (Papaf.). B.: Kruščica planina: Suha jela, ca. 1200 *m* (Br.!).

Sideritis montana L. B.: Paprenik kod Sarajeva.

Stachys officinalis (L.) Trev. var. *glabrata* (Koch sub *Betonico)* m. H.: Gudura Neretve: Kod Grabovice.

Taraxacum Hoppeanum Griseb. ex Wiegm. B.: Razdolina.

Teucrium Botrys L. B.: Megjegja.

Thalictrum foetidum L. H.: Preslica.

— *flexuosum* Bernh.?. B.: Trebević do 1600 *m*, Ozren (M.), Ruzanović (F.). Možda *Th. saxatile* DC. (Schleich.)?

Thymus aureopunctatus G. Beck. H.: Od Konjice uz Neretvu do sedla Pričepa, još i na obronku Visočice planine iznad Pribilja, ca. 1100 *m.*

Thymus balcanus Borbás *(Th. Kerneri* Maly ZBG. 1904., str. 251. non Borbás). B.: Vlašić: Opaljenik (Br.!).

Tribulus orientalis A. Kerner. H.: Bijelo polje.

Verbascum Blattaria L. B.: Bijelevica kod K.-Doboja. H,: Preslica planina.

— *bosnense* K. Maly. — *V.* e sectione *Lychnitis Leianthae* DC. (Benth.). Caulis [in basi ramosus usque ad medium decrescenter pilosus. Folia late lanceolata vel lanceolata, acuta, a basi cum auriculis 1—3 jugis, composita crenato-dentata et plurime evidenter lobata, lobi patuli. Folia supra glabrescentia, subtus dense furcato-pilosa. Petioli et costa intermedia in parte inferiore foliorum plus minusve lanato-villosa. Petiolus 3—5 plo brevior quam lamina. Folia caulinia ⊖ vel pauca, elliptica, media pedunculata, superiora sessilia. Pedicelli fasciculati (2—∞), 2—3 (—5) plo longiores quam calyces.

Cetera ut in *V. Rohlenae* m. *(V. leptocladum* Panč. non al., *V. Pančići* Rohl. non Bornm.). Floret Maio, Junio. Habitat ad rivulum „Rzava“ prope locum „Dobrun“ et in „Varda planina“ prope locum Rudo.

— *phoeniceum* L. B.: Varda planina.

— *Thapsus* L. B.: Bara kod Pala.

Viburnum Lantana L. var. *tyraicum* Rehm. B.: Igman. H.: Plasa.

Vicia cassubica L. f. *pubescens* Čelak. B.: Poljana kod Pala.

— *dasycarpa* Ten. B.: D. Tuzla (Bu.), Rudo-Setihovo.

Viscum album L. Na *Acer obtusatum* Willd. (Kit.) u H. kod Rujišta.

Vitex Agnus castus L. H.: Na Neretvi sjeverno od Mostara sa crvenim rušama (f. *rosea)* i posve plavim cvjetovima (f. *cyanea* m.).

Набрајање

скупљених биљака у Босни и Херцеговини од чланова међународног конгреса у години 1905.[1]).

Састављено од **Карла Малиа (Malý)** у Сарајеву.

Кратице.

B. — Behrendsen.
BC. — Briquet et Cavillier.
C. — Crawford.
G. — Ginzberger.
J. — Jurenz.
K. — Kindt.
L. — Lindberg, Iter Austro-Hungaricum in Öfversigt af Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar, XVLIII. (1906.), br. 13., str. 128., tab. I.—III.
M. — Maly.
P. — Poeverlein.
W. — Wetschky.
ÖBZ. — Österreichische botanische Zeitschrift.
* — Нове биљке за Босну и Херцеговину.

Albies alba Mill. Требевић, Столовац.
Acanthus longifolius Host. Мостар (L. 99).
— *spinosus* L. *(A. spinosissimus* Desf.). Мостарско поље.
Acer campestre L. var. *collinum* Wallr. ap. DC. Брђани (G.); var. *austriacum* (Tratt.) DC. Стројица.
— *monspessulanum* L. Око Хума (M.) и Мостара.
— *obtusatum* Kit. et Willd. Јајце (C.), долина Врбаса, Голо брдо код Брђана. Радобоље (C.).
— *pseudoplatanus* L. Долина Врбаса, код Попужа (B.).
— — *var. *siculum* Guss. *(A. villosum* Presl). Травник, Д. Вакуф, на Слатини (L.).
— *tataricum* L. Долина Врбаса, Илиџе (C.), на јужноме подножју Требевића (код Тилаве).
Achillea nobilis L. Око Мостара.
— *virescens* (Fenzl) Heimerl. На Стоцу код Мостара (L. 110), Могорело (B.).
Adonis autumnalis L. Мостар. Форма var. *ignea* Murb. мора се по L. 33 узети да не постоје, јер је по оригиналу из *A. autumnalis* (у плоду) и *A. flammeus* Jacqu. (у цвијету) састављена.
— *flammeus* Jacqu. Са пријашњом.
Aera capillaris Host. var. *ambigua* (De Not.) Aschers. Мостар-Главица (L. 8).
Aethionema saxatile (L.) R. Br. Голо брдо (L. 35 као f. *umbrosa).*
Ajuga Chamaepitys (L.) Schreb. Ускопље, Бочац (B.).
var. *hirta* Freyn. Мостар и Радобоље.
**Alchimilla acutangula* Buser. Са *A. pubescens* (L. на озн. мј.).
— *arvensis* (L.) Scop, Подобзир (L. 46).
**Alchimilla cinerea* Buser[2]). Голо брдо-Брадина (B.).
*— *flabellata* Buser. Са *A. pubescens* (L. на озн. мј.).
*— *minor* Huds. *(A. filicaulis* Buser[1]). Јужни обронак Требевића (B.).
*— *pubescens* Lam. Петровићи, 1000 *m* (L. 46).
*— *straminea* Buser. Требевић (B.).
Alectorolophus minor (Ehrh.) Wimm. Јужни обронак Требевића: код Павловца; Јајце: код села Буковића (B.); силазак са Прибељаца у долину Јање (P.).
— *rumelicus* (Vel.) Borbás. Домановић (B.), Мостар-Радоболье, јужна страна Требевића: Тилава, Д. Вакуф (P.).
— *anceps* Behr. Домановић, Требевић, Д. Вакуф, Буковица, на путу од Јајца до Језера (све B.).
Allium Ampeloprasum L. Мостар-Радоболье (B.).
— *rotundum* L. *var. *Diocletiani* A. et G,). Мостар (L. 14).
Alopecurus myosuroides Huds. Мостар.
— *utriculatus* Pers. Чапљина.
Alsine, vide *Minuartia.*
Althaea cannabina L. Мостар-Родоболье (J.).
— *hirsuta* L. Мостар; Родоболье, Бачац (B.).
Alyssum alyssoides L. *(A. calycinum* L.). Домановић (G.).
— *campestre* L. Могорело (M.), Мостар (L. 41).
— *petraeum* Ard. 1764 (Syn. *A. gemonense* L. 1767). Долина Врбаса: Јајце-Бочац L. на озн. мј.).
— *microcarpum* Vis. Јајце-Бочац: При првој цести од тунела (B.).
— *montanum* L. На Стоцу код Мостара.
Amelanchier rotundifolia (Lam.) Dum. Cours. *(A. ovalis* Medic.). Столовац.

---

[1]) Види „Гласник" XVII. (1905.), стр. 483.—487.
[2]) Од Роберта Бусера одређено.

Amphoricarpus Neumayeri Vis. var. *velešensis* Murb. Голо брдо (L. 111) (лишће).
Anchusa Barrelieri DC. Шиповo (L. 86).
— *azurea* Mill. (*A. italica* Retz.). На Стôцу код Мостара (J.).
— *officinalis* L. var. *microcalyx* (Vis.) Murb. Чапљина (B.).
Anemone nemorosa L. Требевић.
Anthemis arvensis L. Мостар (L. 109).
pr. *incrassata* (Lois.) Boiss. Домановић (G.), Могорело (B.).
— *brachycentros* Gay ex Koch (*A. pseudocota* Vis.). Мостар.
— *Cota* L. Бочац (B.).
— *tinctoria* L. Бочац-Бањалука.
Anthriscus, vide *Chaerophyllum.*
Anthyllis Weldeniana Rchb. (*A. Vulneraria* var. *adr.* L. 55). Мостар (L. 55).
— *praepropera* A. Kern (Sagorski) var. *illyrica* G. Beck (*A. Vulneraria* var. *illyrica* L. 55). Хум (M.).
*f. *bicolor* Lindberg 55 (f. *Lindbergii* Sag.). На подножју Стôца код Мостара.
— *polyphylla* Kit. ex DC. (*A. Vulnearia* ξ *polyph.* Sér. ex DC.). Јајце (B.).
Antirrhinum Orontium L. Мостар, Буна (L. 96).
Aposeris foetida (L.) Cass. Голо брдо.
Aquilegia vulgaris L. Долина Врбаса: код првога тунела према Јајцу (B.); Голо брдо.
Arabis alpina L. Подобзир (L. 40), Требевић.
— *arcuata* Shuttleworth (*A. ciliata* [Reyn.] R. Br.) Требевић (K.).
— *arenosa* (L.) Scop. Травник, Д. Вакуф: на Слатини (L. 40).
— *auriculata* Lam. Требевић.
— *hirsuta* L. Столовац-шумарска кућа Прибелци.
— *muralis* Bertol. Голо брдо (L. 39), Језеро-Јајце (B.), Требевић.
— *sudetica* Tausch. f. *bosniaca* (G. Beck) Murb. Требевић.
— *Turrita* L. Долина Врбаса: Код првога тунела близу Јајца (B.).
Arctostaphylos uva ursi (L.) Spr. Требевић.
Aremonia agrimonoides (L.) Necker. Голо брдо (B.).
Arenaria leptoclados Guss. На Стôцу код Мостара (K.).
Aristolochia pallida Willd. Хум.
— *rotunda* L. Домановић, Мостар.
Armeria canescens Host ex Ebel. Мостар, Радобоље.
Arum italicum Mill. Дубрава висораван.
— *maculatum* L. Радобоље (C.).
— *nigrum* Schott. Извор Буне. Штација Хум (B.).
Asperula arvensis L. Радобоље (B.), Домановић.
— *taurina* L. var. *leucanthera* G. Beck. Тилава.
Asphodeline liburnica (Scop.) Rchb. На подножју Стôца код Мостара.
— *lutea* (L.) Rchb. Код Буне (L. 14). На Стôцу код Мостара (P.).
Aspidium lobatum Huds. Голо брдо (L. 3), Требевић.
— *Lonchitis* (L.) Sw. Требевић.
— *Thelypteris* Sw. Језеро код Јајца (W.).
Asplenum Ceterach L. Јајце-Бочац (B.).
— *lepidum* Presl. Мудјић.
— *Ruta muraria* L. Јајце-Бањалука (K.).
— *Trichomanes* L. Јајце (W.).
— *viride* Huds. Столовац (K.), Јајце (W.), Требевић.
Astragalus depressus L. Врхунац Требевића.
— *illyricus* Bernh. Радобоље-Главица.
— *sesameus* L. Могорело.
Astrantia major L. var. *elatior* (Friv.) Murb. Брадина (B.), Требевић.
Asyneuma limonifolium (L.) Janchen (*Podanthum limonifol.* Boiss.). Мостар.

Ballote acuta (Moench) Briqu. (*B. hispanica* (L. ?) Benth. Мостар.
Bifora radians MB. Мостар (L. 80), Домановић.
Biscutella cichoriifolia Lois. Буна (B.). Радобоље.
Blackstonia perfoliata (L.) Huds. (*Chlora*), Мостар (W.).
Bonaveria види *Securigera.*
Botrychium Lunaria (L.) Sw. Требевић (K.), Голо брдо.
Briza maxima L. Мостар (W.).
Bromus erectus Huds. var. *transsylvanicus* (Steud.) Hack. Јајце-Језеро (B.).
— *squarrosus* L. f. *uberrimus* Murb. Мостар (L. 11).
— *sterilis* L. Мостар (L. 10).
Bryonia dioica Jacqu. Мостар.
Bunias Erucago L. Могорело (M.).
Bunium alpinum W. K. var. *montanum* (G. Beck) Maly. Хум (M.).
— *ferulaceum* Sm. Мостар (L. 80).
Bupthalmum salicifolium L. Јајце-Језеро, Бочац (B.).
Bupleurum aristatum Bartl ex Rchb. Буна (W.).
— *protractum* Hoffmgg. et Link. Бочац (B.).

Calepina irregularis (Asso 1779) Thellung (*C. Corvini* (All. 1785) Desv.[1]). Чапљина (M.), Мостар (K.), Језеро (W.).
Caltha laeta Sch. N. K. Столовац, Требевић.
Calystegia silvatica (WK.) Griseb. Радобоље.
Campanula Erinus L. Буна (B.).
— *lingulata* WK. Столац код Мостара (G.), Бочац (B.).
— *patula* L. Јајце (C.).
— *rapunculoides* L. Бочац (B.).
— *sibirica* L. Јајце-Бочац.
Capsella bursa pastoris (L.) Medic. Посве мала форма на врху Требевића.

[1]) Испор. DC. Syst. nat II, 649 и Prodr. I, 225. Да ли се може тамо наведена старија *Bunias cochlearioides* Murr. (1777) овдје убројити, требало би још испитати.

Cardamine bulbifera Cr. *(Dentaria)*. Голо брдо, Требевић.
— *enneaphylla* Cr. *(Dentaria)*. Столовац.
— *flexuosa* With. *(C. silvatica* Link). Брадина (B.).
— *maritima* Port. var. *rupestris* O. E. Schulz. Столац (B.), Хум (M.).
— *savensis* O. E. Schulz *(Dent. trifolia* WK.). Требевић: Петровићи.
**Carduus angusticeps* H. Lindbg. 113. Јајце-Бочац.
— *Carduelis* (L.) Gren. *(C. arctioides* Willd.). Бочац (B.).
— *collinus* WK. Бочац (B.).
Carex caryophyllacea Latourr. *(C. verna* Chaix). Домановић (K.).
— *distans* L. Језеро (W.).
— *Halleriana* Asso. Травник, Д. Вакуф: на Слатини.
— *fulva* Good *(C. Hornschuchiana* Hoppe). Језеро (W.).
— *lepidocarpa* Tsch. *(C. flava* L. var. *lep.)* Godr. Јајце-Травник (B.).
— *silvatica* Huds. Требевић: Петровићи. Тројица (L.).
Carpinus Betulus L. Хум (M.). Код Брђана и у долини Врбаса такође са
— *orientalis* Mill. *(C. duinensis* Scop.). Задња још: Дубрава, Мостар-Радобоље.
Caucalis daucoides L. Домановић.
Celsia orientalis L. Столац, Радобоље.
Celtis australis L. Радобоље (K.).
Centaurea rupestris L. Мостар.
— *Triumfetti* All. *(C. axillaris* Willd.). Јајце: Пред првим тунелом у долини Врбаса.
Cephalanthera alba (Cr.) Simonk. Голо брдо (L. 20).
— *longifolia* (L., Scop.) Fritsch (*C. ensifolia* Rich.). Брадина (J.), Мостар (C.).
Cerastium campanulatum Viv. На Стоцу код Мостара (G.). Овдје такође
— *grandifeorum* WK.
— *moesiacum* Friv. Требевић (B.).
— *tauricum* Spr. Брђани (M.), долина Врбаса: Бочац (B.).
Cerinthe minor L. Језеро (C.). На Слатини код Д. Вакуфа.
Chaerophyllum fumarioides (WK.) Spr. *(Anthriscus fum.* Spr.). Подобзир-Ракита (K.), долине Ваганца, долине Врбаса: Јајце-Бочац (B.).
Chrysanthemum cinerariifolium (Trev.) Vis. Радобоље (B.).
— *macrophyllum* (Piller et Mitterp.) WK. Тилава (M.).
Chrysosplenium alternifolium L. Требевић (C.).
Cladium Mariscus (L.) R. Br. Језеро.
Clematis Flammula L. Радобоље.
— *recta* L. Дрежница (L. 32).
— *Vitalba* L. Радобоље.
— *Viticella* L. Главица (L. 32).
Coeloglossum viride (L.) Hartman. Требевић.
Colutea arborescens L. Долина Врбаса (M.).
Conringia orientalis (L.) Andrz. ex DC. Ракита (K.), Св. Тројица (L. 42).
Convolvulus cantabricus L. Бочац.
Cornus mas L. Џим код Мостара.
Coronaria tomentosa (L.) A. Br. *(Lychnis Coronaria* Desr.). Бочац (B.).
Coronilla coronata L. Јајце: Код првога тунела и у долини Врбаса.
— *scorpioides* (L.) Koch. Штација Хум.
— *varia* L. На Стоцу код Мостара.
Corydalis cava (L.) Schw. et K. Требевић.
— *ochroleuca* Koch ex Sturm. Бањалука (C.), Подобзир (L. 34), долина Ваганца, Јајце[1]).
Corylus Colurna L. На Бокшевици изнад Мракова. (Покус на дрвету од надшумара Достала.)
Cotinus Coggygria Scop. *(Rhus Cotinus* L.) Долина Врбаса, Главица.
Cotoneaster integerrima Medic. Требевић.
Cotyledon horizontalis L. Могорело (M.).
Crataegus monogynus Jacqu. Голо брдо, Брђани, Сарајевско поље, Требевић, долина Врбаса и т. д.
Crepis biennis L. Јајце (B.).
— *neglecta* L. Дубрава, Мостарско поље.
— *setosa* Hall. fil. Домановић, Радобоље, Бочац (B.).
— *vesicaria* L. Штација Хум (M.).
Crocus neapolitanus (Ker-Gawler) Aschers. (Syn. *C. vernus* (L.) Wulf. non Mill.). Требевић.
Crupina acuta (Lam.) Fritsch *(C. vulgaris* Cass.). Радобоље (B.).
Cyclamen neapolitanum Ten. Дубрава.
? **Cynanchum adriaticum* G. Beck. Ускопље (L. 84). Lindberg навести томе *C. medium* Fl. exs. Austro-Hung. бв. 187., које ипак по G. Beck припадају у *Vincetoxicum nivale* Boiss. B. пише, да су биљке из Ускопља а можда *C. fuscatum* Link.
— *Huteri* (Vis. et Aschers.) Pittoni. Штација Хум (M.).
— *Vincetoxicum* (L.) Pers. var. *contiguum* (Koch) Marches. Јајце-Бочац: Пред тунелом (B.).
Cynoglossum Columnae Ten. Радобоље; Ускопље, Мостар (L. 85).
Cynosurus echinatus L. Бочац.
Cystopteris fragilis (L.) Bernh. Требевић, Јајце, Бочац; на Слатини (L. 3).
Cytisus hirsutus L. Голо брдо, Требевић; овдје такође var. *alpestris* Schur.
— *procumbens* (WK.) Spreng. *(C. Kitaibelii* Vis.). Требевић.
— *sagittalis* Koch. Требевић (J.).

---

[1]) Требало би са *C. liosperma* Conrath у ÖBZ., 1888., стр. 50., испоредити.

Dactylis glomerata L. На Стôцу код Мостара (J.).
Daphne Mezereum L. Требевић.
Delphinium Consolida L. Мостар.
Dentaria виде *Cardamine*.
Dianthus croaticus Borbás (*D. vaginatus* Schloss. Vuk., non Vill.). Јајце-Бочац.
— *deltoides* L. Илиџе, Требевић (C.).
— *Kitaibelii* Janka ex Panč. (*D. petraeus* WK. non MB.). Јајце-Бањалука (долина Врбаса), Требевић.
— *tergestinus* (Rchb.) Kern. На Стôцу код Мостара.
Digitalis ambigua Murr. Бочац.
Doronicum cordatum (Wulf.) Schultz. Bip. (*D. Columnae* Ten.). Голо брдо, Требевић.
Draba Aizoon Wahlbg. (*D. lasiocarpa* Roch) var. *elongata* (Host) Maly. Требевић.
— *muralis* L. Каришев бунар (B.), Требевић.

Ephedra major Host (*E. nebrodensis* Tineo) var. *Villarsii* (Gren., Godr.) A. et G. На Стôцу код Мостара.
Epimedium alpinum L. Долина Врбаса: Јајце-Бочац (L. 33).
Epipactis microphylla (Ehrh.) Sw. Усамљен код извора Радобоља (W.).
Equisetum maximum Lam. На јужноме подножју Требевића: Тилава.
— *silvaticum* L. Требевић (K.).
Erica carnea L. Столовац, у борику (*P. silvestris*).
Erodium cicutarium (L.) L'Hérit. *var. *albiflorum* Borbás. Могорело код Чапљине.
Erophila verna (L.) E. Mey. Врхунац Требевића (B.).
Erysimum cheiranthoides L. Долина Врбаса: Јајце-Бочац (B.).
— *erysimoides* (L.) Fritsch (*E. pannonicum* Cr.). Радобоље (B.), Јајце, долина Врбаса.
β dentatum (Koch) Maly (*E. carniolicum* Doll.). Подобзир (L. 40), Д. Вакуф (C.), Требевић, долина Врбаса.
— *helveticum* DC. На Стôцу код Мостара.
— *hieracifolium* L. var. *strictum* Gaertn. Близу Главице код Мостара (L. 40).
— *silvestre* (Cr.) Kern. Долина Врбаса: Јајце-Бочац.
Erythronium dens canis L. Голо брдо, Требевић.
Euphorbia amygdaloides L. Голо брдо (B.), Тилава (L. 69).
— *angulata* Jacqu. Са пријашњом (M.).
— *carniolica* Jacqu. Голо брдо (B.), Требевић: Петровићи и на сјеверној страни.
var. *varbossania* Maly. Требевић.
— *dalmatica* Vis. Мостар-Радобоље (B.).
— *epithymoides* L. (*E. fragifera* Jan.). На Стôцу код Мостара.
— *exigua* L. Чапљина.
— *falcata* L. Чапљина, Мостар, Главица.
— *Myrsinites* L. Код Бочца.
Euphorbia polychroma Kern. Голо брдо, на јужноме подножју Требевића (Павловац, Тилава).
var. *microsperma* Murb. Павловац (K.).
— *stricta* L. Као пријашња (B.).
— *spinosa* L. Мостар (L. 69).

Fagus silvatica L. Голо брдо, Требевић, Слатина, долина Врбаса и т. д.
Ferulago silvatica (Bess.) Koch. Изнад Брадине (B.), Стројица-Побуже (B.).
Festuca Danthonii A. et G. (*Vulpia ciliata* [Danth.] Link.). Мостарско поље (G.).
— *Myuros* L. (*Vulpia Myurus* [L.] Gmel.). Јајце (K.; det. E. Hackel). Штација Хум (M.)
— *ovina* L. var. *pseudovina* Hackel. Главица (L. 9).
Filago germanica L. var. *canescens* Jord. Мостар (L. 107).
var. *lanuginosa* DC. (*F. eriocephala* Guss.). Домановић (B.).
Fragaria moschata Duch. Јужни обронак Требевића.
Fraxinus Ornus L. Више Тасовчића: на цести у Домановић, штација Хум (M.).
Fritillaria gracilis (Ebel) Lindb. 15!. (*F. gracilis* и *F. neglecta* A. et G. Synops. III 192. *F. messanensis* G. Beck (α и β), можда Raf.?) На Стôцу код Мостара.
Fumana procumbens (Dun.) Gren. et Godr. Око Мостара (L. 76).

Galium lucidum All. var. *corrudifolium* (Vill.)[1]. Мостар-Главица (L. 101).
— *parisiense* L. *β liocarpum* Tausch. (*G. divaricatum* Lam.). Штација Храсно (M.).
— *pedemontanum* (Bell.) All. Град. Бочац (B.).
— *tricorne* With. Домановић.
— *vernum* Scop. (*G. glabrum* (L.) Roehl. non al.). Јужна страна Требевића.
var. *hirticaule* G. Beck. (*G. glabrum* var. *hirticaule* L. 101). На Слатини (L. l. c.).
Genista pilosa L. Голо брдо (L. 49).
— *radiata* Scop. Столовац, Тисова коса.
— *sagittalis* L. Требевић, Илиџе (C.).
— *silvestris* Scop. *var. *parcepilosa* Lindb. 49. Око Мостара (L. l. c.).
— *januensis* Viv. (Syn. *G. triangularis* Kit. et W.). Јајце: Пријеко од водопада.
Gentiana acaulis L. var. *dinarica* G. Beck. Голобрдо (M.).
— *asclepiadea* L. Требевић (B.).
— *lutea* L. (*pr.*? *symphyandra* Murb.). Столовац (P.). Без цвијета.
— *verna* L. var. *tergestina* (G. Beck) Maly. Требевић.
Geranium brutium Gasp. (*G. molle β grandiflora* Vis.). Мостар; Буна (L. 66), Брђани, Јајце (B.).

[1]) Због ових биљака испор. Beck, Flora v. Niederösterreich, стр. 1126.

Geranium lucidum L. Бочац (B.), Требевић.
— *phaeum* L. Брадина (B.), Требевић.
— *purpureum* Vill. Штација Хум, Могорело (M.).
— *purpureum* Vill. var. *modestum* (Jord.) Hausskn. Штација Хум (M.).
Gladiolus illyricus Koch. Мостар (W.).
— *segetum* Ker. Домановић, на Стôцу код Мостара.
Glechoma hirsuta WK. На Слатини (L. 90).
Gymnadenia conopea (L.) R. Br. Брадина (J.), Петровићи, Јајце (C.).

Haplophyllum patavinum L. Столац, Мостар-Радобоље.
Hedraeanthus graminifolius (L.) DC. Мостар (C.).
— *Kitaibelii* A. DC. Требевић.
*f. *grandis* Lindbg. 105. Долина Врбаса: Јајце-Бочац.
— *tenuifolius* (WK.) A. DC. На Стôцу код Мостара.
Helianthemum hirsutum (Thuill.) Kerner *(H. obscurum* Pers.[1]). Штација Хум (M.).
— *rupifragum* Kerner f. *hercegovinicum* (Grosser) Janchen[1]). Голо брдо (M.).
— *salicifolium* (L.) Mill. Мостар (L. 76).
Helleborus odorus WK. Требевић, Топлик.
— *purpurascens* WK. Брђани (K.).
Herniaria glabra L. Могорело (M.).
— *incana* Lam. Мостар.
Hesperis glutinosa Vis. На Стôцу код Мостара.
— *matronalis* L. Јајце-Бочац (B.), Мостар-Радобоље (C.).
Hieracium adriaticum NP. ssp. *adriaticum* NP.[2]). Дубрава висораван (B.).
— do. ssp. *praealtifolium* NP.[2]). Као пријашња.
— *florentinum* All. ssp. *astolonum* Vukot.[2]). Мостар-Главица (L. 119).
ssp. **cylindriceps* NP.[2]). Мостар-Радобоље (B.). Домановић (P.).
ssp. **foliatum* Vuk.[2]). Мостар-Главица (L. l. c.)
— ssp. *florentinum* NP.[2]). Домановић (P.).
— *magyaricum* (NP.) ssp. *marginale* (NP.) Домановић (P.).
— *suborieni* Zahn[2]). Јајце: На стијенама код електричне фабрике (B.).
— *thapsiforme* Uechtr. ssp. **gymnocephalum* Gris. a. *genuinum* NP.[2]). Бочац (B.)
— *transsilvanicum* Heuff.[2]). *(H. pleiophyllum* Schur). Долина Врбаса: Јајце-Бочац (L. l. c.).
— *trebevićianum* K. Maly[2]). *(H. transsilvanicum-bifidum* Zahn). Јајце: На стијенама код електричне фабрике (B.).
Hippocrepis comosa L. Јајце: Пријеко од водопада (B.).
**Hordeum Gussoneanum* Parlat. Чапљина.
Hutchinsia petraea R. Br. Брђани, на Стôцу код Мостара (P.).

[1]) Determ. Dr. Erwin Janchen.
[2]) Determ. Hermann Zahn.

**Hypericum elegans* Steph. ex Willd. Мостар (C.). (Али сигурно не вриједи и са сличедећима замјените.)
*— *perforatum* L. Извор Буне (B.), Столац. var. *veronense* (Schrank) Rchb. На Стôцу код Мостара.
Hypochoeris maculata L. Требевић (K.).
— *radicata* L. Јужна страна Требевића.

Inula candida (L.) Cass. Извор Буне (B.).
— *oculus Christi* L. Мостар (C.).
— *spiraeifolia* L. На подножју Стôца.
**Iris foetidissima* L. Јајце (C.). Може бити да није тако!
— *germanica* L. Зидови градине у Јајцу (B.).
— *graminea* L. var. *latifolia* Spach. Ракита (K.). Код цркве Св. Тројице (B.).
Isopyrum thalictroides L. Требевић.

Juglans regia L. Долина Врбаса, Бочац.
Juniperus communis L. Изнад Брђана често.
— *nana* Willd. Требевић (C.).
— *Oxycedrus* L. Попут дрвета код Тасовчића на H.
Jurinea mollis (L.) Rchb. Јајце-Бочац (B.).

Knautia drymea Heuff. Јајце-Језеро, Бочац (B.).
— *integrifolia* L. (Bert.) var. *amplexicaulis* (L.) Borb. (var. *hybrida* Coult). Мостар, Буна (L. 103).
Koeleria phleoides (Vill.) Pers. Штација Хум (M.), Могорело (B.). На Стôцу.

Lagoseris sancta (L. sub Hieracio) K. Maly Syn. *Pterotheca bifida* (Vis.) Fisch. et Mey). На Стôцу код Мостара и око Мостара. (L. 116).
Lamium Galeobdolon (L.) Crantz *var. *montanum* Kab. Јајце (L. 90).
Lampsana communis L. Бочац.
Lappula echinata Gilib. *(L. Myosotis* Moench). Мостар (P.).
Laserpicium Siler L. ? var. *garganicum* (Ten.) A. et K. Долина Врбаса. На каменитим обронцима пред првим тунелом код Јајца (B.).
Lathraea squamaria L. Требевић.
Lathyrus Aphaca L. Мостар (W.).
— *inconspicuus* L. var. *stans* Vis. Могорело (M.).
— *niger* Bernh. Требевић (J.).
— *pratensis* L. var. *binatus* (Panč.) A. et K. (var. *acirrhosus* G. Beck). Требевић.
— *sativus* L. Могорело (B.).
— *tuberosus* L. Мостар (L. 65).
Legousia Speculum Veneris (L.) Fisch. ex DC. f. *albiflora* (Lindb. 105 sub *Speculacio).* Мостар (L. l. c.).
Lens lenticula (Schreb.) Alef. *f. *aristata* Maly. *Pedunculi plurimi aristati.* Дубрава (G.).
Leontodon saxatilis (Ten.) Rchb. Јајце-Бочац (B.).

Lepidium perfoliatum L. Брђани.
Leucojum aestivum L. Хутово блато (L.). На Јањи код Цареве ћуприје (L. 18). Мочваре код Језера (B.).
Lilium carniolicum Bernh. var. *bosniacum* G. Beck. Требевић.
Limodorum abortivum (L.). Sw. Домановић (J.).
Linaria genistifolia (L.) Mill. Мостар (C.).
— *microsepala* Kern. (L. *repens* Vis. non L.). Благај: Извор Буне.
— *Pelisseriana* (L.) Mill. Мостар (C.). Дубрава.
Lindera odorata (L.) Aschers. На пољани код шумарске куће Каришев бунар (B.).
Linum angustifolium L. Дубрава (B.).
— *austriacum* L. (форма). Бочац-Јајце. (Исп. L. 67).
— *capitatum* Kit. ex Schult. Требевић.
— *nodiflorum* L. Главица, Дубрава, Мостар (C.).
— *tenuifolium* L. Мостар.
**Liparis Loeselii* (L.) Rich. Језеро. (W. Исп. Ung. botan. Bl. 1905, стр. 336.).
Lithospermum arvense L. Мостар-Радобоље (K.).
— **incrassatum* Guss. На Стôцу код Мостара.
— *officinale* L. Јајце. (C.).
Lolium remotum Schrank. Домановић (G.).
— *temulentum* L. Мостар-Радобоље (K.).
Lonicera alpigena L. Требевић.
— *Caprifolium* L. Топлик (M.).
— *etrusca Santi.* Мостар-Радобоље.
— *nigra* L. Требевић.
Loranthus europaeus L. Дубрава.
Luzula Forsteri (Sm.) DC. Требевић.
— *silvatica* (Huds.) Gaud. Као пријашња.
Lycopus exaltatus L. fil. Муњици. (L. 95).

**Malaxis paludosa* (L.) Sw. Језеро (C.). Сигурно замјена са *Liparis Loeselii!*
Marrubium candidissimum L. Мостар. На Стôцу код Мостара (B.).
— *vulgare* L. Радобоље.
Marsilia quadrifolia L. Хутово блато (L.).
Medicago minima (L.) Bartal. Мостарско поље (G.).
— *orbicularis* (L.) All. Мостар.
— *rigidula* (L.) Desr. Као пријашња.
Melampyrum arvense (L.). Шипово језеро.
— *barbatum* WK. Домановић (B.). Мостар.
Melica ciliata (L.). « *typica* G. Beck). Бочац. (B.). Радобоље (L. 9).
Melilotus neapolitanus Ten. Радобоље, на Стôцу.
Melittis melissophyllum L. Требевић, Троица (L. 90).
Menyanthes trifoliata L. Језеро (W.).
Mercurialis ovata Sternb. et Hoppe. Голо брдо.
Minuartia bosniaca (G. Beck) Maly. Требевић.
— *mediterranea* (Ledeb. ex Link) Maly ? var. *densiflora* (Vis.) Maly. На Стôцу код Мостара.
Minuartia tenuifolia (L.) Hiern. Хум, Могорело.
— *verna* (L.) Hiern. Брђани (M.). Јајце, Муњићи, код Подобзира (L. 27).
var. *orthophylla* (G. Beck) Maly. Требевић.
Moehringia Malyi Hayek. Долина Врбаса између Јајца и Бањалуке, н. пр. код Бочца.
— *muscosa* L. Са пријашњом.
Moenchia mantica (L.) Bartl. Главица (L. 26). Домановић, Чапљина (B.). Павловац.
Moltkia petraea (Portenschl.) Griseb. На Стôцу код Мостара.
Mulgedium alpinum (L.). Cass. ex Less. Јајце-Бочац.
Muscari botryoides (L.) Mill. Требевић (C.).
— *comosum* Mill. Чапљина (B.).
Myagrum perfoliatum L. Мостар, Јајце-Језеро, Домановић (P.).
Myosotis hispida Schlecht. Брђани (M.).
— *(scorpioides) silvatica* (Ehrh.) Hoffm. var. *suaveolens* (Kit. ex W.) G. v. Beck. Голо брдо, Домановић (B.)., Требевић.
— *sparsiflora* Mikan ex Hoppe. Јајце (W.).
Myrrhis colorata (L.). Spr. Мостар (W.). На подножју Стôца (B.).
— *temula* (L.) All. Бочац (B.).

Narcissus poëticus L. var. *angustifolius* (Curt.) Herb. Столовац.
Neslea paniculata (L.) Desv. Мостар (L. 39).
Nigella damascena L. Мостар-Радобоље.

Oenanthe pimpinelloides L. Дубрава (B.).
Onobrychis caput galli L. Lam. Мостарско поље.
— *Tommasinii* Jord. Мостар.
— *viciifolia* Scop. Јајце-Бочац (B.).
Onosma arenarium WK. *var. *lingulatum* Freyn. Дубрава шума (B.).
— *Jávorkae* Simk. (*O. echioides* Jávorka). На Стôцу код Мостара (B.).
— *stellulatum* WK. Ускопље (B.), Бочац, Јајце-Језеро, Дубрава (P.).
Ophrys cornuta Stev. Мостар (L. 19).
**Opopanax Chironium* (L.) Koch. Извор Радобоља.
Orchis coriophorus L. var. *fragrans* (Poll.) Boiss. Домановић (K.), Мостар (L. 19). Требевић.
— *incarnatus* L. Тилава.
— *latifolius* L. Језеро (C.).
— *laxiflorus* Lam. Језеро (W.), Домановић.
— *Morio* L. Изнад Брадине (J.). Требевић.
— *masculus* L. var. *speciosus* (Host) Koch. Каришев бунар (B.), Подобзир, Ракита, Требевић.
— *sambucinus* L. Требевић.
— *Simia* Lam. Слатина (K.), Јајце.
— *tridentatus* Scop. Требевић, Јајце (C.).
— *ustulatus* L. Требевић, Петровићи, Павловац.
Ornithogalum montanum Cyr. Могорело (M.).

Ornithogalum pyramidale L. Мостар-Радобоље.
— *pyrenaicum* L. var. *sphaerocarpum* (Kern.) A. et G. Дубрава, Мостар-Радобоље.
Orobanche alba Steph. ex W. Топлик (B.).
f. *subalpina* Beck[1]). Брадина (L. 99).
— *coerulescens* Steph. ex W. Бочац (B.).
— *Laserpitii Sileris* Reut. Јајце-Бочац (B.).
— *Mutelii* F. Schultz. На пољима код Мостара (W.).
— **nana* Noë. Домановић (G.).
— *Pančićii* G. Beck[1]). На Стôцу код Мостара.
— *Picridis* F. Schultz[1]). На подножју Стôца (L. 98).
**Oryzopsis holciformis* (MB.) Richter. Радобоље.
— *miliacea* (L.) Aschers. et Schweinf. Радобоље (C.).
— *virescens* (Boiss.) Beck. Јајце-Бочац (L. 6).

Paliurus australis Gaertn. Хум (M.), Мостар-Радобоље.
Papaver hybridum L. *var. *argemonoides* (Cesat.) Vis. *(P. hybrid.* var. *apulum* [Ten.] *Arcang).* Мостар (L. 34). Овдје такођер
— *Rhoeas* L. и друге форме: var. *strigosum Boenn.* и *var. *glabrescens* (L. 34).
Pedicularis palustris L. Језеро.
Peltaria alliacea L. Јајце-Бочац.
Petasites hybridus (L.) G. M. Sch. *(P. officinalis* Moench).
*var. *riparius* (Jord. ex Bor.) Maly. Сјеверна страна Требевића (B.).
Petteria ramentacea (Sieb.) Presl. Извор Радоља.
Phillyrea latifolia L. Хум (M.).
— *media* L. Радоља.
Phleum Boehmeri Wibel. На Стôцу код Мостара (L. 7).
— *echinatum* Host. Хум, Могорело (M.), Столац (J.).
Phyllitis Scolopendrium (L.) Newman. *(Scolopendrium vulgare* Sm.) Јајце-Бочац (B.).
Phyteuma orbiculare L. Требевић (B.).
Phytolacca decandra L. Тасовчић (M.).
Picea excelsa (Lam.) Link. Требевић, Столовац.
Pinus Heldreichii Christ 1863. *(P. leucodermis* Ant. 1864.). Голо брдо.
— *nigra* Arn. Столовац, Долина Врбаса.
— *silvestris* L. Столовац.
Pirus amygdaliformis Vill. Домановић (B.).
— *communis* L. Голо брдо.
— *Malus* L. subsp. *silvestris* (L.) Gray. Изнад Брђана (B.).
Pistacia Terebinthus L. Штација Хум (M.).
Pisum elatius M. B. Извор Радоља. Овдје такођер
— *sativum* L.
Plantago Bellardi All. Мостар (L. 100).
Plantago carinata Schrad. Мостар.
Platanthera bifolia (L.) Rich. Требевић, Петровићи (K.).
— *chlorantha* (Custer) Rchb. ex Mössl. Јужни обронак Требевића.
Poa bulbosa L. Требевић (B.).
Polycnemum majus A. Br. Мостар-Радобоље.
Polygala calcareum F. Schultz var. *croaticum* (Chodat) Beck. Каришев бунар (B.).
var. *dinaricum* G. Beck. Голо брдо (L. 68).
— *supinum* Schreb. pr. *P. Murbeckii* [Degen као врста] *(P. bosniaca* Murb., non Beck). Долина Врбаса, Дôњи Вакуф, Јајце.
— *vulgare* L. var. *oxyptera* Rchb. Јужна страна Требевића.
Polygonatum verticillatum (L.) All. Павловац (B.).
Polygonum aviculare L. Мостар-Главица (L. 24).
Populus tremula L. var. *villosa* Lang. Сјеверни обронак Требевића.
Potentilla adriatica Murb. Радоље (L. 47).
— *arenaria* Borkh. *(P. incana* G. M. Sch. var. *trifoliata* (Koch) Borb. (= *P. Tommasiniana* F. Schultz). Требевић.
— *argentea* L. « *typica* G. Beck[1]). Домановић (B.).
var. *argentata* (Jord.) A. et G.[1]). Бочац (B.).
— *argentea* × *recta*[1]). Домановић (B.).
— *astracanica* Jacqu.[1]). Домановић (B.).
— *canescens* Bess. f. *polytricha* Borb.[1]). Јајце, Кастел (B.).
var. *laciniosa* G. Beck[1]). Јајце (B.).
— *canescens* — *hirta* var. *pedata* (међуформа[1]). Бочац-Јајце (B.).
— *Crantzii* (Crantz) G. Beck. *(P. villosa* [Cr.] Zimm.) pr. *baldensis* (Murb.) Maly. Требевић, 1500 *m* (L. 47).
— *hirta* L. var. *pedata* (W.) Koch. Домановић, Могорело (B.)[1]), Ускопље (B.), Мостар-Главица, Бочац[1]) (B.).
— — *recta* (међуформа)[1]). Домановић (B.).
— *montenegrina* Pant. Требевић.
— *recta* L.[1]). Могорело (B.).
var. *laciniosa* (Ser. ex DC.) Koch.[1]). Јајце: На стијенама код електр. творнице (B.).
— *reptans* L.[1]). Домановић.
**Psilurus aristatus* (L.) Duv. Jouve. Штација Хум (M.).
Pulmonaria mollissima A. Kern. Требевић (C.). Овдје такођер
— *officinalis* L. *β immaculata* Opiz *(P. obscura* Du Mort.).
Punica granatum L. Мостар, Буна (B.).

Quercus cerris L. Штација Хум, Дубрава.
— *conferta* Kit. ex Schult. Дубрава.
— *lanuginosa* (Lam.) Thuill. Штација Хум (M.), Дубрава, Брђани.
— *sessiliflora* Salisb. *(Qu. sessilis* Ehrh.). Брђани (M.).

[1]) Determ. G. de Beck.

[1]) Determ. Hermann Poeverlein.

Ranunculus aconitifolius L. *(α typicus* G. Beck). Требевић. Изнад Петровића (L. 32).
— *arvensis* L. Домановић.
— *chius* DC. Близу Чапљине (M.).
— *illyricus* L. Мостар, Столац.
— *lanuginosus* L. Требевић (J.).
— *montanus* Willd. Јужна страна Требевића (B.). Овдје такођер
var. *tenuifolius* DC. *(R. gracilis* Schleich., *R. carinthiacus* Hoppe ex Sturm).
— *muricatus* L. Мостар (C.).
— *Thora* L. *(R. scutatus* WK.). Голо брдо, Столовац.
Reseda Phyteuma L. Мостар (L. 43), Јајце (K.).
Rhagadiolus stellatus (L.) Willd.
α typicus (α liocarpus DC.). Мостар-Радобоље.
β edulis (Gaertn.) DC. Могорело (M.).
Rhamnus fallax Boiss. *(R. carniolica* Kern.). Голо брдо, Требевић, долина Врбаса.
— *intermedia* Steud. et Hochst. *(R. infectoria* Ant. non L.). На Стôцу код Мостара (J.), Радобоље (B,).
— *rupestris* Scop. Бочац.
var. *cinerescens* Murb. Мостар, Радобоље.
Ribes alpinum L. Требевић.
Roripa lippicensis (Wulf. ex Jacqu.) Rchb. Голо брдо (L. 38).
— *silvestris* (L.) Bess. Мостар: Цим; овдје такођер
**α incisum* (Koch, Syn, ed. 2) Borbás, Baenitz (B.).
Rosa gallica L. Бочац-Бањалука (L. 46).
— *pendulina* L. Требевић (P.).
var. *setosa* R. Keller ex A. et G. Сјеверна страна Требевића (B.).
Rumex acetosa L. Мостарско поље. Овдје такођер
— *acetosella* L. *(R. acetoselloides* Balansa) var. *angiocarpus* (Murb.) Čelak. *(R. acetosella* Bal., можда L.?).
— *Patientia* L. Брадина (B.), Мостар-Радобоље.
— *pulcher* L. Мостар-Радобоље (G.).
var. *divaricatus* (L.) Koch. Мостарско поље (L. 23).
— *tuberosus* L. На Стôцу код Мостара.
Ruscus aculeatus L. Бочац (M.).
Ruta graveolens L. var. *crithmifolia* (Moric.) Bartl. *(R. divaricata* Ten.). Мостар, на подножју Стôца.

Salix alba L. Муљићи (L. 20).
— *Caprea* L. Требевић, долина Врбаса.
— *purpurea* L. На Слатини (L. 20).
— *silesiaca* Willd. Требевић.
Salvia officinalis L. Мостар (C.).
f. *albiflora* код штације Хум (M.).
— *pratensis* L. Језеро (C.).
— *verticillata* L. Мостар.
Sambucus Ebulus L. Голо брдо (M.).
— *nigra* L. Долина Врбаса.
Saponaria bellidifolia Sm. Голо брдо (L. 30).
Satureia Acinos (L.) Scheele var. *villosus* (Pers.) Maly. Мостар-Главица (L. 95).
Saxifraga adscendens L. pr. *Blavii* Engler. Требевић.
— *Aizoon* L. Требевић, долина Ваганца код Подобзира, Јајце-Бочац.
— *bulbifera* L. Дубрава (M.), Каришев бунар, Стројица (K.).
— *rotundifolia* L. Јајце (C.). На Слатини.
— *tridactylites* L. Брђани; врхунац Требевића (B.).
Scabiosa graminifolia L. Голо брдо. Без цвијета.
Scandix pecten Veneris L. Подобзин-Бабићи (K.).
Schoenus nigricans L. Мочваре код Језера (B.).
Scilla bifolia L. Требевић.
— *pratensis* WK. Тилава, Павловац, Шарићи (B.), Језеро (W.).
Scirpus silvaticus L. Језеро (C.).
Scleropoa rigida (L.) Lk. Штација Хум (M.).
Scorzonera villosa Scop. Мостар (L. 115).
Scrophularia canina L. Јајце (B.).
— *laciniata* WK. var. *Pantocsekii* (Griseb.) Murb.[1]). Бочац-Бањалука (K.), Требевић (B.).
— *Scopolii* Hoppe ex Pers. На Слатини (L. 97), Бочац-Бањалука (L. l. c.).
*var. *Kindtii* Maly. Inflorescentia + decrescenter foliata. Sepala ovato-oblongata, basin versus pauce dilatata, immarginata vel anguste membranaceo-marginata, interdum late membranaceo-marginata. Сјеверни обронак Требевића изнад Сарајева.
Scutellaria altissima L. Мостар, Јајце-Бочац.
— *orientalis* L. var. *pinnatifida* Rchb. *(S. hercegovinica* Form.). На Стôцу код Мостара.
Securigera Securidaca (L.) Degen-Dörfl. *(Bonaveria Sec.* (L.) Scop.). Радобоље (C.).
Sedum dasyphyllum L. На Стôцу код Мостара (G.).
— *hispanicum* L. pr. *glaucum* WK. Буна (B.), Јајце (B.).
Senecio rupestris WK. Бочац (B.).
Seseli Libanotis (L.) Koch *(Libanotis montana* Crantz). Јајце-Бочац (B.).
— ? *osseum* Crantz. Јајце-Бочац: Код прва тунела (B.). Готово сигурно *S. bosnensis* Maly.
Sideritis montana L. На Стôцу код Мостара, Мостар-Радобоље.
— *purpurea* Talbot. Дубрава, на Стôцу код Мостара.
Silene conica L. *var. *subconica* (Friv.) Maly. *(S. subconica* Friv.). На Неретви код Мо-

[1]) Изједначење са *S. laciniata* WK., које тврди Handel-Mazetti, Stadlmann и т. д. у ÖBZ. 1906., стр. 108., позивајући се на Murbeck-a, јест криво. (Maly.)

стара (L. 27). Jauchen напротив држи биљке мостарске за *S. conica* L. (*a typica* m.). Види ÖBZ., 1907., стр. 37.
Silene italica (L.) Pers. Мостар (L. 29).
pr. *nemoralis* (WK.) Heuff. Јајце-Бочац.
— *latifolia* (Miller) Rendle et Britten. (*S. venosa* Aschers.). Језеро-Јајце (B.).
— *longiflora* Ehrh. Јајце-Бочац: Близу првога тунела.
— *Otites* (L.) Sm. Мостар (L. 29).
— *Saxifraga* L. На Стôцу код Мостара (K.).
Silybum Marianum (L.) Gaertn. Буна (K.).
Smyrnium perfoliatum Mill. Мостар (L. 80).
f. *Kitaibelii* DC. Стројица, Бочац (B.).
Sorbus aucuparia L. Требевић (G.).
— *Mougeoti* Soy. Will. pr. *austriaca* G. Beck. Требевић (B.).
— *torminalis* (L.) Crantz. Голо брдо.
Stachys annuus L. Буна (B.), Мостар (L. 93).
— *italicus* Mill. Ускопље (B.).
— *karstianus* Borb. Јајце, Бочац (B.), Павловац (B.), Тилава-Петровићи (K.). На путу од Јајца до Бочца пред првим тунелом такође међуформа од *S. Sendtneri* (B.).
— *rectus* L. var. ?. Између Јајца и Бочца (B.).
— *Sendtneri* G. Beck. Јајце-Бочац (B.).
*var. *adenocalyx* Lindberg 92 (и f. *versipila* l. c.). Јајце-Бочац (L. l. c.).
— *subcrenatus* Vis. На Стôцу (B.).
Staphylea pinnata L. Јајце-Бочац.
Stellaria Holostea L. Брђани.
— *media* (L.) Vill. var. *procera* Klett. et Richt. (*S. neglecta* Weihe ex Bluff et Fingerh.). На Слатини (K.).
Stenophragma Thalianum (L.) Čelak. Чапљина (M.).
Stupa (Stipa) pulcherrima C. Koch. (*S. Grafiana* Stev.). Јајце-Бочац (B.).
Symphyandra Hofmanni Pant. Долина Врбаса.
Symphytum tuberosum L. Требевић.

Tamus communis L. Штација Хум (M.).
Taraxacum laevigatum (Willd.) DC. (*T. corniculatum* [Kit.] DC. Голо брдо (M.), Требевић (B.).
— *paludosum* (Scop.) Schlechter. Требевић.
Teucrium Polium L. Дубрава (B.).
Thesium divaricatum Jan. ex Mert. et Koch. Мостар.
Thlaspi Kovátsii Heuff. Столовац, Прибелци (L. 35).
— *praecox* Wulf ex Jacqu. Штација Хум (M.).
Thymus acicularis WK. На Стоцу код Мостара.
var. *dinaricus* H. Braun ex Murb. Мостар (L. 95).
Tilia officinarum Crantz 1763 (*T. platyphyllos* Scop. 1772). Јајце-Бочац (B.).
— *tomentosa* Moench (*T. argentea* Desf. ex DC.). Долина Врбаса, Бањалука.
Tordylium apulum L. Могорело, Мостарско поље (G.).
Torilis arvensis (Huds.) Link (*T. helvetica* Gmel.). Дубрава шума (B.).
Tragopogon crocifolius L. pr. *balcanicus* (Vel.) Maly. На Стôцу код Мостара (G.).
— *Tommasini* Schultz Bip. ex Bischoff. Дубрава (B.).
Trifolium Cherleri L. Дубрава (B.).
— *dalmaticum* Vis. Могорело (B.), Буна (B.), Мостар-Бочац (B.).
— *echinatum* MB. (*T. supinum* Savi). Мостар (L. 55).
— *incarnatum* L. var. *Molineri* (Balb.) DC. Чапљина (P.), Дубрава (B.). Овдје такође по B.:
— **laevigatum* Poir.
— *montanum* L. Требевић (C.).
— *ochroleucum* Huds. Дубрава (B.).
— *scabrum* L. Мостарско поље (G.).
— *stellatum* L. *f. *xanthinoides* Rohl. Могорело (M.).
— *subterraneum* L. Могороло.
Triglochin palustre L. Језеро (B.).
Trigonella corniculata L. Хум, Могорело, Буна (B.).
Triticum intermedium Host. Бочац (B.).
— *ovatum* (L.) Gren. et Godr. pr. *triaristatum* (Willd.) A. et G. Домановић. Овдје по G. такође:
— *triunciale* (L.) Gren. et Godr.
— *villosum* (L.) M. B. *var. *glabratum* (Borb.) A. et G. Мостарско поље (G.).
Tunica Saxifraga (L.) Scop. Бочац (B.).
Turgenia latifolia (L.) Hoffm. Мостарско поље.

Ulmus scabra Mill. (*U. montana* With.). Долина Врбаса.
Umbilicus horizontalis DC. На зидовима код врела Буне (B.).
Utricularia spec. Хутово блато (Lauterborn).

Vaccaria segetalis (Neck) Garcke. β *grandiflora* (Fisch. ex DC.) Fiek ex Schube. Домановић.
Vaccinium Myrtillus L. Требевић.
— *Vitis idaea* L. Столовац.
Valeriana montana L. Голо брдо (L. 103), Требевић, Јајце-Бочац (L. l. c.).
— *officinalis* L. var. *tenuifolia* (Vahl.) Dufr. (*V. angustifolia* Tsch.). Јајце, на путу према Бочцу код првога тунела (B.).
— *tuberosa* L. Штација Хум (M.), на Стôцу (J.)
Valerianella coronata (W.) DC. Мостар, Столац (B.).
— *eriocarpa* Desv. Дубрава (B.).
Veratrum album L. Топлик (B.), Језеро (C.).
Verbascum austriacum Schott. Дубрава (B.).
— *Blattaria* L. Павловац (B.).
— *Lychnitis* L. Мостар (L. 96), Јајце-Бочац (B.).
Veronica acinifolia L. Штација Хум (M.), Чапљина (M.).
— *Anagallis-aquatica* L. Цим код Мостара (L. 79).

Veronica arvensis L. Брђани (M.).
— *austriaca* L.[1]) pr. *Jacquini* (Baumg.) (*V. multifida* Kern., non L.). Голо брдо (L. l. c.).
— *latifolia* L. (*V. urticifolia* Jacqu.). На Слатини, на Требевићу.
— *orbiculata* Kern. (*α typica* Maly, ÖBZ. 1907., стр. 182). Штација Хум (M. l. c.).
— *serpyllifolia* L. Брђани (K.).
— *Teucrium* L. Бочац (B.), Бочац-Бањалука (L. l. c.).
Vesicaria utriculata (L.) DC. pr. *graeca* (Reut.) Boiss. На Стоцу; извор Радобоља, Јајце (C.).
Viburnum Lantana L. Јајце-Бочац (B.), Требевић (B.).
Vicia Cosentini Guss. Домановић (G.), Мостар-Радобоље.
— **Ervilia* (L.) Willd. Мостар.
— *Faba* L. Попово поље, cult. (M.).
— *melanops* Š. S. Могорело (M.).
— *narbonensis* L. Мостар. Овдје такођер f.[1]) *heterophylla* (Rchb.) Rouy.
— *oroboides* Wulf. ex Jacqu. Требевић (B.), на Слатини (L. 60).
— *pannonica* Crantz. Мостар (C.). Може бити да припада к var. *purpurascens* Koch. Чапљина (P.), Мостар (Li.).

[1]) *V. austriaca typica (descripta)* је са *V. dentata* Schmidt идентична. Испор Kerner у ÖBZ., 1873., стр. 373., и Maly у Ungar. bot. Blätter, 1908,, стр. 229. и даље.

Vicia silvatica L. Јајце-Бочац (B.).
— *striata* MB. Мостар-Радобоље.
Vincetoxicum виде *Cynanchum*.
Viola Beckiana Fiala. Столовац (f. *lutea* L. 77).
— *elegantula* Schott (*V. bosniaca* Form.). Голо брдо, Требевић (f. *lutea* B.).
— *montana* L. (*V. canina* L. var.). Ливаде на јужној страни Требевића (BC.).
Viscum album L. Бањалука (M.).
Vitis vinifera L. var. *silvestris* Willd. Долина Врбаса (Јајце-Бањалука).

Xanthium spinosum L. Мостар (P.).

Zacyntha verrucosa Gaertn. Штација Хум (M.), Дубрава.

Uredinales (Determ. Dr. R. v. Höhnel).

Uromyces excavatus (DC.) Magn. На *Euphorbia polychroma*, У успону на Голо брдо изнад Брђана.
? *Puccinia longissima* Schröter. На *Sedum ochroleucum*. Врхунац Требевића (K.).

Lichenes.

Лишајеве, које је скупио M., испитао је кустос Dr. A. Zahlbruckner и он ће их послије изнијети на јаву.

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.